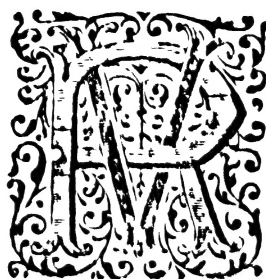

గోపీనాథరామాయణము, 2 సంపుటములు	...	10	0
చాటుపద్యమణిమంజరి, ప్రథమభాగము, క్రొత్తకూర్పు	...	1	8
చిత్రభారతము, చరిగొండఁగర్తనగారిది	...	1	0
చెన్నబసవపురాణము, పాపకవికృతము	...	1	4
చందోదర్పణము (అనంతునిఛందము)	...	1	0
జైమినీభారతము, అశ్వమేధపర్వము	...	1	4
దశకుమారచరిత్రము, పద్యము కేతనకట	...	1	8
దశావతారచరిత్ర, చక్కనిక్రొత్తకూర్పు	...	3	0
ధ్రువోపాఖ్యానము, సటీక, భాగవతములోనిది	...	0	10
నరసభూపాలీయము, అట్టబైండు	...	1	0
నలచరిత్ర, ద్విపద, చక్రపురి రాఘవాచార్యప్రణీతము	...	1	4
నిర్వచనోత్తరరామాయణము, తిక్కనామాత్యప్రణీతము	...	1	0
పంచతంత్రము, నారాయణకవిది	...	1	0
„ క్యాలికోబైండు	...	1	6
„ వేంకటనాథరాజకవికృతము	...	1	4
„ క్యాలికోబైండు	...	1	10
పారిజాతాపహరణము, చిన్ననైజు, క్రొత్తకూర్పు	...	0	12
„ సాంధ్రటీకాతాత్పర్యము	...	3	0
బ్రహ్మోత్తరఖండము, క్రొత్తకూర్పు, శ్రీధరమల్లె వేంకటరామకవి	...	1	8
బసవపురాణము, పిడపర్తి సోమనాథకవి	...	2	8
భాస్కరరామాయణము, చక్కనిక్రొత్తకూర్పు	...	6	0
మనుచరిత్ర, సటీక, వావిళ్ల గౌరవస్వామిశాస్త్రిగారి వ్యాఖ్యానముతో చిన్ననైజున మేల్కాగితములమీఁద స్ఫుటమైన అక్షరములతో చక్కగముద్రితము	...	4	0
మార్కండేయపురాణము, మారసకృతము	...	2	8
భక్తిరసశతకసంపుటము I 20 శతకములు	...	3	0
„ II „	...	3	0
„ III „	...	3	0
నీతిశతకసంపుటము I „	...	3	0
రంగనాథరామాయణము, ద్విపద, చక్కనిక్రొత్తకూర్పు	...	3	8

రాఘవసాండవీయము, సటీక, ద్వ్యర్థిప్రబంధరాజము ...	3	0
లంకావిజయము (రావణదమ్మియము) సటీక ...	1	4
వసుచరిత్రవిమర్శనము ...	1	4
వసుచరిత్ర, సటీక, రామరాజభూషణప్రణీతము ...	5	0
వాసిష్ఠరామాయణము, ద్విపద, తరిగొండ వెంకమ్మ ...	1	4
విక్రమార్కచరిత్ర, జక్కనకవిది ...	1	4
విష్ణుపురాణము, వెన్నెలకంటి సూరనార్యప్రణీతము, లఘుటిప్పణము ...	3	8
వివేకసింధు, కొండనార్యప్రణీతము ...	1	0
వేంకటాచలమహాత్మ్యము, తరిగొండ వెంకమ్మ ...	1	8
వైశ్యపురాణము, శ్రీగురు భాస్కరాచార్యకృతము ...	1	4
వీరభద్రవిజయము, పోతనకృతము ...	1	0
శకుంతలాపరిణయము, కృష్ణకవికృతము ...	1	0
శశిరేఖాపరిణయము, అప్పప్పకవికృతము ...	1	0
శృంగారనైషధము, శ్రీనాథకవిది ...	1	8
శృంగారశాకుంతలము, పినవీరభద్రకవి ...	1	0
శేషధర్మము, తామరపల్లి తమ్మయ్య ...	1	0
శుకసత్తతి, కదిరిపతికృతము ...	1	8
సమీరకుమారవిజయము, సూతనము ద్రితము ...	1	8
సానందోపాఖ్యానము, శ్రీ శివరామకవి విరచితము ...	1	0
సీతారామాంజనేయసంవాదము, సటీక, తాత్పర్యము ...	4	8
„ అట్టబైండు ...	2	8
సుదక్షిణాపరిణయము, తెనాలి అన్నయకవి (క్రొత్తకూర్పు) ...	1	0
హరివంశము, క్రొత్తకూర్పు, ఎత్తాప్రగడ ...	4	8
హరవిలాసము, శ్రీనాథకవి ...	1	0
హరిశ్చంద్రోపాఖ్యానము, శంకరకవి ...	1	0
హరిశ్చంద్రనలోపాఖ్యానము, సటీక, రామరాజభూషణకవి ...	3	8

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

శ్రీః
శ్రీమదనంత కవినిరచితం
చంపూభారతమ్.
రామకవీంద్రవిరచితవ్యాఖ్యయా సమేతం.

చెన్నపుర్యమ్:
“వావిళ్ల” రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,
ఇత్యేతైః ప్రకటితం.
1927.

cat-13273

206 30.23
60.23

Printed at
the "VAVILLA" PRESS,
Madras—1920.

71801

శ్రీ ర మ్మ.

విషయానుక్రమణికా

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
హస్తీసపురవర్ణనం	3	లాటాగృహదహనం	౫౪
పాండురాజరాజ్యపరిపాలనం	౮	హిడింబా సమాగమః	౫౫
మృగయావర్ణనం	౧౦	హిడింబాసుర సంహారః	౫౮
పాండోర్తహర్షి శాపః	౧౭	ఘటోత్కచోత్పత్తిః	౫౯
రాజ్యపరిత్యాగః	౧౮	బ్రాహ్మణవేషైరేకచక్రపుర	
కుంతీసకాశేనిర్యేదోక్తయః	౧౯	నివాసః	,,
దుర్వాసస్సన్నిధౌ కుంతీశు		బకాసురసంహారః	౬౬
హ్రాపా	౨౨	పాంచాల పురప్రవేశః	౭౩
కుంత్యామంత్రోపదేశః	౨౩	మత్స్యయంత్రభేదనం	౭౬
పాండవజననం	౨౪	పాంచాలీప్రసాధనం	౮౦
శైశవచేష్టావర్ణనం	౨౭	పాంచాలీ పరిణయః	౮౬
విద్యావాప్తిః	౩౦	యుద్ధే కౌరవాణాంపరాభవః	౯౩
వసంతర్తువర్ణనం	౩౨	ధర్మరాజస్యార్ధరాజ్యాభిషేకః	౯౪
పాండవానాం పురప్రవేశః	౩౭	ఇంద్రప్రస్థపురనివాసః	౯౬
దుర్యోధనస్య భీమమారణ		నారదాగమనం	౯౭
ప్రయత్నః	౪౩	అర్జునస్యతీర్థయాత్రాప్రారంభః	౧౦౪
కురుపాండవానాం ధనుర్వి		సేతుదర్శనం	౧౧౩
ద్యాభ్యాసః	౪౫	వర్షర్తువర్ణనం	౧౧౭
ధర్మరాజస్య ప్రాథమికరా		కపటయతివేషేణార్జునస్య	
జ్యాభిషేకః	౫౦	ద్వారపతీప్రవేశః	౧౨౧
వారణావతేలాటాగార		సుభద్రయాసహేంద్రప్రస్థ	
ప్రవేశః	౫౨	పురప్రవేశః	౧౨౭

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
అభిమన్యుజననం	౧౨౭	ఇంద్రాజ్ఞయా స్వర్ణగమనం	౧౯౭
గ్రీష్మద్వపర్ణనం	౧౨౮	నివారకవచకాలకేయసం	
జలక్రీడావర్ణనం	౧౩౩	హారః	౨౦౧
ఘంషవదహనం	౧౪౨	ధర్మరాజస్య బహుకారణ్య	
ఇంద్రాగమనం	౧౪౮	యాలా	౨౦౨
ఇంద్రపాలాయనం	౧౪౯	సౌగంధికాహరణార్థం ధీమ	
మయద త్తరుభాప్రవేశః	౧౫౧	స్వగంధమాదనగమనం	౨౦౪
జరాసంధవధః	౧౫౩	మార్గే అంజనేయచర్మనం	"
రాజసూయప్రారంభః	౧౫౫	సౌగంధికానయనం	౨౧౦
శిశుపాలవధః	౧౫౮	జటాసురసంహారః	౨౧౨
శకునినాసహదుర్యోధనస్య		స్వర్ణాదస్తునాగమనం	౨౧౩
దుర్జంత్రప్రస్తావః	౧౫౯	ఘోషయాత్రాపదేశేన దు	
ధర్మరాజస్య హస్తీనపురా		ర్యోధనాగమనం	౨౧౪
గమనం	౧౬౦	గంధరై స్పృహకర్ణస్య యుద్ధ	
శకునినా సహధర్మరాజస్య		వర్ణనం	౨౧౬
ద్యూతక్రీడా	౧౬౫	దుర్యోధనంబధ్వా ఆకాశ	
ద్రౌపదీ కేశాంబరాకర్షణం	౧౬౮	మార్గేణనయనం	౨౧౭
భీమార్జునయో శృంగధ్రక్రీ		ఆక్షుచస్య గంధరై స్పృహ	
యా	౧౭౦	యుద్ధప్రక్రియా	౨౨౦
పాండవవనవాసప్రారంభః	౧౭౨	యుధిష్ఠిరసమీపం ప్రతిదు	
కింమీరాసురసంహారః	౧౭౪	ర్యోధనానయనం	౨౨౧
తపశ్చర్యార్థమర్జునస్య హి		బంధాన్తోచయిత్యావిసర్జనం	౨౨౨
మాచలగమనం	౧౭౬	సైంధవకృతద్రావద్యపహ	
మాయాశబరరూపేణ ఋ		హరణం	౨౨౫
మేశ్వరాగమనం	౧౮౦	సైంధవస్య భీమార్జున కృత	
మాయాశబరేణ సహయుద్ధ		పరాభవః	౨౨౬
వర్ణనం	౧౮౩	కర్ణస్య సూర్యసాక్షాత్కారః	౨౨౮
ఋమేశ్వర సాక్షాత్కారః	౧౯౪	సూర్యంప్రతికర్ణస్య వితరణ	
పాశుపతాస్త్రలాభః	౧౯౫	ప్రశంసా	౨౨౯

విషయాః.	పుటసంఖ్యా.	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
హిహోఽచేశంకృత్వా సూ		యుద్ధప్రారంభః	304
ర్యస్యాంతర్ధానం	233	పరిధానాపహారః	305
సరస్వీరే ధీమాదీనాం మర		పరిభూతానాం కారవాణాం	
ణావస్థా	232	గమనం	306
యుద్ధిష్ఠిరవిలాపః	234	పునారధిక భూమికాధారణ	
యక్షప్రశోత్తరాణి	235	ఉత్తరస్యాగమనం	303
ధీమాదీనాం చైతన్యావృత్తిః	233	అజ్ఞాతవాసాపహసానే స్వప్న	
పరంధత్వామమస్యాంత		రూపావృత్తిః	307
ర్థానం	"	అభిమన్యు వివాహః	"
అజ్ఞాతవాసార్థం వేషాంతర		అర్జునస్య ద్వారపతీగమనం	303
ధారణపూర్వకం విరా		శ్రీకృష్ణార్జునయోధ్యిరాట	
టనగరప్రవేశః	232	పురం ప్రత్యాగమనం	304
నైరంధ్రీం ప్రతికించకస్యప్ర		సంధింకర్తుం కురునగరం ప్రతి	
లాపాః	233	శ్రీకృష్ణగమనం	330
నైరంధ్రాః కీచకకృతం		శ్రీకృష్ణస్య కారవంశ	
తాడనం	230	ప్రవేశః	338
రాత్రౌ భీమనికటేస్వపరిభవ		ధృతరాష్ట్రం ప్రతిసంధా	
కథనం	239	నోచిత్సంభాషణం	334
నిరూఢనియుద్ధే కీచకసంహార	23	విశ్వరూపసందర్శనం	339
ఉపకీచక సంహారః	226	దశావతారవర్ణనం	338
దక్షిణగోగ్రహణం	230	విరాటపురం ప్రతి శ్రీకృష్ణ	
వలలేన పరిభూతస్య ముశ		స్యపునరాగమనం	235
ర్షణోగమనం	232	కర్ణాంతికం ప్రతి కుంతీగమనం	"
ఉత్తరగోగ్రహణ కథాప్రా		యుద్ధాయ కురుపాండవా	
రంభః	235	నాం కురుక్షేత్రప్రవేశః	343
ఉత్తరస్యాభియానం	238	యుద్ధప్రారంభః	345
ఉత్తరం ప్రత్యర్జునస్య		భీష్మయుద్ధం	344
హిహోఽచేశః	300	భీష్మస్య యుద్ధపరిత్యాగః	345
నిజరూపేణార్జునస్యాభిగమః	303	ద్రోణయుద్ధప్రారంభః	323

విషయాః.	పుటసంఖ్యా	విషయాః.	పుటసంఖ్యా.
భగదత్తయుద్ధం	32౯	శల్యవధః	౪౩౭
సుప్రతీకేన సహభగదత్త వధః	3౪౧	దుర్యోధనస్య హ్రదమజ్జనం	౪౩౯
అభిమన్యోః పద్మవ్యూహ ప్రవేశః	3౪౮	భీమదుర్యోధనయో ర్గదా యుద్ధప్రారంభః	౪౪౧
అభిమన్యువధః	3౯౨	గదాఘాతేన దుర్యోధనో- రుభంగః	౪౪౨
పద్మవ్యూహే అర్జునపరా క్రమః	3౯౫	ధృష్టద్యుమ్నోపపాండవ సంహారః	౪౪౩
సైంధవవధః	౪౦౨	జయలక్ష్మీసమేతస్య యుద్ధిష్ఠి	
ఘటోత్కచయుద్ధప్రారంభః	౪౦౬	రస్య పురప్రవేశః	౪౪౯
ఘటోత్కచవధః	౪౦౮	ధర్మరాజస్య సామ్రాజ్య పట్టాభిషేకః	౪౫౦
ద్రోణవధః	౪౧౨	అశ్వమేధయాగః	౪౫౪
కర్ణయుద్ధప్రారంభః	౪౧౫	ధర్మరాజస్య రాజ్యపరిపా లనక్రమః	౪౫౪
దుశ్శాసనవధః	౪౨౯		
కర్ణార్జున యుద్ధప్రారంభః	౪౩౦		
కర్ణవధః	౪౩౬		

ఇతి విషయానుక్రమసూచనం.

శ్లో. ముద్రాపితేఽతి యత్నేన సవ్యాఘ్నే చంపుభారతే,
ముద్రాప్రమాదా స్సన్తోఽపి నైవవీర్యో గుణాన్వితైః.

శ్రీ గణేశాయనమః.

చంపూభారతమ్, సవ్యాఖ్యానమ్.

—౧౭౭(౧)౧౭—

ప్ర ధ మః స్త బ కః.

మూ. శ్లో. కల్యాణం వో విధత్తాం కరటమదధునీలోలకల్లోల
మాలాభేలల్లోలంబకోలాహలముఖరితదిక్పక్రవాళాంత రాశమ్, ప్ర

శుక్లాంబరధరం విష్ణుం శశివర్ణం చతుర్భుజం,
ప్రసన్నవదనం ధ్యాయేత్సర్వవిఘ్నోపశాంతయే.
శారదా శారదాంభోజవదనా వదనాంబుజే,
సర్వదా సర్వదాస్తాకం సన్నిధిం సన్నిధిం క్రియాత్.

మంగళశ్లోకః. భావార్థాన్యోన్యాలాకననమదానంగ సారసర్వస్వమ్,
తేజః పరం శివాఖ్యం చిరమవతాస్తాం పురాణదాంపత్యమ్
కావ్యప్రకాశికాదిమలక్షణశాస్త్రార్థభావనోదారీ,
కురుతే లాస్యం చంపూభారతమథి కురవిరామకవిః.
నిందతు నందతు వా సన్నసూయారత్ర కిం లేన,
యత్సన్తానసగమనామై వేదం మమ తు పాథేయమ్.

అదూషయత్కావ్యమిదం నృసింహః కశ్చిన్నిజాఖ్యానుగుణైః శ్వవాచైః,
సింహో నృపు శ్వా హి సునిర్తలానాం పృథ్వాన్యతో దూషణ మాకన్తి.
అపమాలమనన్విరమతిమరహంయుభిరత్ర కల్పితాన్ పారాన్,
అపి విదుషో మోహయితుం వ్యాచఖ్యౌ బత స పండితవృన్దయః.

తే చ స్ఫుటికవిష్ణుంతే చత్ర తత్ర మయాధునా,
విదాంకుర్వంతు సుధియో వినా మత్సరముత్సుకాః.

మంగళశ్లోకః. యస్యా స్మరణమాత్రేణ వాగ్విభూతివిజృంభితే,
సా భారతీ సదా నిత్యం రమతామృతృభాముజే.

త్నం వేతందరత్నం సతతపరిచలత్కన్యతాళ ప్రరోహద్వాతాంకూహ

అవతరణికా. అళ తత్రభవాక్ మహాకవి రసంతభట్టః. 'కావ్యం యశనేఽర్థ కృతే' ఇత్యాద్యాలంకారికవచనప్రామాణ్యం కావ్యస్యానేక శ్రేయస్సాధనతాం, 'కావ్యాలాపాంశ్వ వర్ణమే'దితి నిషేధస్య అసత్కావ్యవిషయతాం చ పశ్యత్, చంపూ భారతాఖ్యం కావ్యం చిక్షిన్తుః. 'ఆరిర్నవస్మి'యా వస్తునిర్దేశోవాపి తస్తుభి' మియ్యుక్త దిశా ప్రబంధమఖిలక్షణం చిక్షిన్తి తాఃస్మృతపరిసమాప్తిసాధన విష్టదేవతా ప్రార్థనా త్తకం మంగళమాదౌ నిబద్ధాతి-కల్యాణమితి. కరటయోః కుంభయోః సంబంధిన్యాం మదభున్యాం దానజలనన్యాం లోలానాం కల్లలోనాం పృథుతరంగానాం మాలాసు పక్షిః పు షేలతాం శ్రీడతాం లోలంబానామశీవాం శోలాహలైః ఝంకారకలకలైః ముఖిశం శబ్దాయమానం దిశాం గజానాం చక్రవాళస్య మండలస్య అంతరాళః మధ్యదేశో యస్య తథోక్తం నిఘంటుః 'కాకేభగండా కరకా' 'మహాత్మాల్లాల కల్లాతా' 'లోలంబో'బుధరశ్వ సః' 'అభ్యంతరం శ్వంతరాళం చక్రవాళం కుమండల' మితి సర్వత్ర క్రమేగామరః. సతతం పరిచలద్భ్యాం. తాడ్వేలే వీజ్యేలే ఇతి తాశ్చ-
దలయోరభేదః. కల్లా తాశ్చ వ్యునే ఇవతాభ్యాం ప్రరోహతాం జాయమానానాం వాతాంకూరాణాం మందమాదుతానాం. ఆహర్తం భోక్తమిచ్చా అభిహిర్వా. అహ్నా ర్వాహరతేః సన్నంతాదప్రత్యయః. ని. 'అంకురస్తవంకుస్తల్యా'పితి ద్విరూపణోశః. తమా దరం ఈషత్ పివృతాని విసితాని ఫణానాం శృంగాణి అగ్రాణి యైస్తా దృశాః భూషాభుజంగాః ఆభరణసర్పాః యస్య తథోక్తం. భూషణాం భుజంగా ఇతి తాదర్థ్యస్య కేషత్వవిషయయా అశ్వభాసాదివత్సమాసః ప్రత్నం పురాతనం. ఏ. 'పురాణప్రతనప్రత్న పురాతనచిరంహా' ఇత్యమరః. వేతందరత్నం గజశ్రేష్ఠః విఘ్న రాజ ఇతి యావత్. ని. 'వేతంచకరటిగజ' ఇతి త్రి కాండశ్రేష్ఠః. స యుష్మకం కల్యాణం శుభం విధితాం కరోమిత్వాః. విపూర్వాత్ దధాతేరాగిరథే లాట్. విఘ్నరాజస్య ఆశీరం పురుషత్వేఽపి - 'సర్వస్య గాత్రస్య కరః ప్రధాన' మితి. 'ప్రాధాన్యేన వ్యవదేశా భవంతీతి చ న్యాయాభ్యాం తత్వేన నిర్దేశః. అత్ర లోలే త్యాదౌ వ్యంజనావృత్తేః పృత్త్యుపప్రాసో నామ శబ్దాలంకారః. విఘ్నరాజాశ్రితానాం మదుపయోగోనామపి క్రమేణ దిక్చక్రవ్యాపి శోలాహల తక్ష్మార్థ తాళానిలకృతాహర వర్ణనేన తదాశ్రితానాం సతామణలదిగ్భ్యాః విఖ్యాతిమత్త్వాన్యా నపేక్షకాంక్షితార్థ సిద్ధి మత్పాదికం కైముతిఃన్యాయసిద్ధ విశ్వర్థాపత్త్యలంకార ప్రతీతేః వస్తునాలంకార ధ్వనిః అత్రాదౌ ప్రాస్తవ్య కకారస్య కల్యాణమితి త్రిగురకస్య మగణస్య చ ప్ర

జహీర్షాదర వివృతఫణాశృంగధూమాచుజంగం ౧. తుహిన కిరణవంశ
స్థూల ముక్తాఫలానాం విఫలఫలజవిరాజద్వీర లక్ష్మీవిధూమ్నాం, హసిత
సురపురశ్రీరస్తి సా హస్తినాఖ్యా రిచజనదురవాహా రాజధానీ కురూ
ణాం. ౨. యస్యాముదగ్రన్యకమందిరచంద్రశాలావతాయనే గతి
వశాద్వపుషిప్రసక్తం, దీపాగ్రధూమమషికాం విశిరాంశుబింబే మో
హాత్కురంగ ఇతి ముగ్ధజనావదంతి. ౩. గ్రీష్మేషు శీతకరకాంత కృతో

యోగాచ్చ పర్ణగణశుద్ధిరభ్యర్హితతమా తదుక్తం కవికంఠపాతే. శ్లో. 'అశచటతప
యశా అమృతా విమాణి దీర్ఘాణీతి. 'మస్త్రగుర్భూమిదైవతోఽపి దివ్యాన్న రసదాయకః'
ఇతి చ. మస్తతస్త్రుత్ర క్యాణిమితి భద్రవాచకప్రయోగా దవిచార్యైవ సా తదు
క్తం. 'దేవతావాచకాశ్శబ్దా యే చ భద్రాదివాచకాః, తే సర్వే నైవ నింద్యాస్సన్యః
లిఃతో గణతోఽపిచేతి స్తగ్ధరాపృత్తమేకత్. 'మస్త్రైర్వ్యానాం శ్రయేణ త్రిమ
నియతియుతా స్తగ్ధరా కీర్తితేయమితి లక్షణాత్. యస్త్రగ్రంసమాప్త్యర్థం షష్ఠురా
జప్తార్థసం కృతమిక్యర్థ ఇతి నృసింహః, తదేవాస్య వ్యాఖ్యానకరణకౌశలమపహసతి.
వాచ్యేఽర్థే లక్ష్యార్థతాసూచకస్య 'ఇక్యర్థ' ఇతి లేఖనస్య వ్యాఖ్యానకృత్యసంప్రదాయవిరుద్ధ
త్వాదితి. ౧.—౨ ఇష్టదేవతా ప్రార్థనానంతరం కథాం ప్రారభమాణః. 'నగరార్ణవ
తైలద్రు చంద్రారోదయవర్ణనై' ర్వ్యాదినా - పరిగణితానాం మహాకావ్యతాప్రసాధ
కానాం అష్టాదశానామభ్యర్హితత్వేన ఆదిమం నగరీవర్ణనం తావత్ప్రస్తాతి - తుహినేతి.
తుహినకిరణస్య చంద్రస్య వంశ వివ వంశః కేణితి జ్ఞప్తరూపకం. తస్య స్థూలముక్తా
ఫలానామితి పరంపరికరూపకం. ని. 'వంశో కేణౌ కులే వర్ణ' ఇతి విశ్వక. కేణుషు మాత్తి
కోత్పత్తిః లోకప్రసిద్ధా. విఫలయోః ఘజయోః విరాజంత్యాః వీరలక్ష్మ్యాః విధూమా
అలిశయః యేషాం లేషాం కురూణాం నామ రాజ్ఞాం సంబంధినీ. హసితా తిరస్కృతా
సురపురస్య స్వర్గస్య శ్రీః శోభా యయా సా. రిపుశనేన ప్రాప్తమశక్త్యా దురవాహాహ
స్తినేత్యాఖ్యా యస్యాస్యా రాజధానీ ప్రధాననగరీ ఆస్తి. ని. 'ప్రధాననగరీ రాజ్ఞాం రా
జధానీతి కర్యత' ఇతి శబ్దార్ణవే. మాఽనీవృత్తం. 'ననమయయయలేయం మాఽనీభోగి
లోకై' యి లక్షణాత్. ౨ అ — తామేవ నవభిర్వసంతతిలకాభిః గర్జ్యేనవైకేన
విశేషప్రీతి. ౩. యస్యామితి. యస్యాం హస్తినగర్యాం ఉదగ్రానూః ఉన్నతాయాః
న్యకమందిరాణాం రాజగృహాణాం చంద్రశాలాయాః శిరోగృహస్య వాతాయనే
గవాక్షే. ని. 'చంద్రశాలా శిరోగృహమ్', 'వాతాయనం గవాక్ష స్సాన్య'దిత్యుభయత్రా
భ్యుపగమః. గతేః గమనస్య వక్తౌ ఆధీనత్వాత్ హేతోః. ని. 'వశః ప్రభుస్సృహ

దరాసు యద్ధోపురాగ్రిమదరిషు పథాగతస్య, విశ్రామ్యతో రవిహయ
స్యవిలంబనేషు చిహ్నం తదీయదినసంతతి దీర్ఘభావః. ౪. యత్రాంగనా
వదనయామవతీశహృష్యచ్ఛంద్రాశ్చ సౌధగళితస్సలిలప్రవాహః, బృం
దారకేంద్రనగరీ బృహదుత్సవాయ మందాకినీతి లభతే మహతీమ

యత్రేష్యాయత్రత్వప్రభుత్వయోగితి విశ్వః. వపుషి శరీరే మధ్యాత్మికే ప్రకర్షణ
సక్తం లగ్నం. దీపాగ్రాణం సంబంధినో ధూమస్య మషికాం మషీం. దృష్టేతి శేషః.
ముగ్ధాః మూఢాః జనాః మోహదజ్ఞానాత్ శిరాంశోః చంద్రస్య బింబే కురంగః
హరిణః అస్తీతి వదంతి అత్ర చంద్రస్య తాదృశమవ్యసంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తేర
తిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితశ్చ నాయం కురంగః కింతు తాదృశమప్యేవేతి కురంగే
కురంగత్వం నిషిధ్య మషీత్వాదోపరూపితవన్నవాలంకారః. తయోరంగంశిభావేన
సంకరః—శ్లో. 'శుద్ధాపహ్నుతిరన్యస్యారోపారో ధర్మనిహ్నవః' ఇతి లక్షణాత్. వసం
తతిలకావృత్తం—శ్లో. 'ఉక్త' వసంతతిలకా తభజాజగౌగః' ఇతి లక్షణాత్. ధ.
గ్రీష్మేష్వలి. శతకరకాంతైః చంద్రకాంతరైశ్చై కృతః నిర్మితః ఉదరః మధ్యదేశః.
యాసు తాసు. యస్యాః హస్తీనపుర్యాః గోపురస్య పురద్వాదస్య అగ్రిమదరిషు ఊర్ధ్వ
ద్వారేషు యః కంఠాః చంద్రనిర్గమనమార్గః తేన-గ్రీష్మేషు నిదాఘవాసరేషు ఆగతస్య
అతపివవిశ్రామ్యతః విశ్రమం కుర్వతః రవిహయస్య సూర్యాశ్వనైర్గవ. తస్య ఏకస్య సప్త
త్వేన వ్యవహరః. 'ఏకో ఆశ్వో వహతి సప్తనా'మేతి శ్రుతిస్థితిః. విలంబనేషు
కాలక్షేపేషు తదీయాయాః గ్రీష్మసంబంధిన్యాః దినసంతతేః దివససమూహస్య దీర్ఘ
భావో దీర్ఘత్వం చిహ్నం జ్ఞాపకం భవతి. అత్ర నిదాఘదినదైర్ఘ్యస్య నైసర్గికస్య
సూర్యాశ్వకాలక్షేపహేతుత్వోక్తేః హేతుత్పేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్యమ్.
తథా తాదృశదినదైర్ఘ్యేణ రవ్యశ్వవిశ్రమానుమానాదనుమానాలంకారశ్చ. తయో
రేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౪. యత్రేతి. యత్ర హస్తీనపుర్యాం అంగనానాం
వదనేనైవ యామవతీశేన చంద్రేణ హృష్యద్భ్యః ద్రవద్భ్యః చంద్రాశ్చ నాం చంద్ర
కాంతానాం సౌధభ్యః. రాజగృహేభ్యః గణితః సలిలప్రవాహః. జలపూరః.
బృందారకేంద్రనగర్యాః స్వర్గస్య తత్రశృజనస్యేయావత్. బృహలేకీత్యవాయ సలి
లక్రీడాదిరూపాయేతి తాదర్శ్యోచతుర్థీ మందాకినీతి ఆకాశగంగేతి. మహతీం
శ్లాఘ్యమభిఖ్యాం నామ లభతే. ని. 'అభిఖ్యా నామశోభయో'గితి విశ్వః. అత్ర మందా
కిన్యాం మందాకినీత్వం నిషిధ్య తాదృశప్రవాహారోపాదవన్నవః. స చ వదనయామవ

భిఖ్యామ్. ౫. దీప్తైరగారమణిభిర్దివసాయమానాం నిశ్చిన్వతే మనసి
యత్రనిశాంయువానః, కార్తాంతికైరళికాలనివేదనాయ ఘంటామ
ణేరభిహితస్య ఘనారవేణ. ౬. వక్త్రంవిలాసమణిదర్పణ ధార్యమాణం
వామాహిమాంశు రయమిత్యవధార్యయస్యాం, ఆదర్శబింబపుతి రశ్రు

తీశేతి రూపకానుప్రాణిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ౫. దీప్తైః. యత్ర
నగర్యాం యువానః తదణ్యః తరుణాశ్చ. 'పుమాంస్త్రీయ'త్యేకశేషః బాలానాం చ
వృద్ధానాం చ రాత్రౌ ప్రయోజనాభావాద్యువాన ఇత్యుక్తమ్. దీప్తైః విరాజమానైః
అగారమణిభిః గృహఖచితరత్నప్రభాభిః దివస ఇవాచరంతీం దివసాయమానాం. నిస్త
మస్కామితి యావత్. నిశాం రాత్రిం కృతాంతం జ్యోతిషసిద్ధాంతప్రతిపాదక
గ్రంథం విదురితి కార్తాంతికైః జ్యోతిశ్శాస్త్రవిద్భిః. 'తద్వేదేత్యధికారే' వేదిత్రకే
ఉక్థాదిత్వాట్క. ని. 'స్వర్తపూర్తికమాపూర్తిజ్ఞాసికార్తాంతికా అపీ'త్యమరః. ఆఖ
లస్య అహోరాత్రరూపస్య కాలస్య నివేదనాయ విజ్ఞాపనాయ ఆభిహితస్య ప్రమా
ణీకృతస్య ఘంటామణేః కాంస్యయంత్రస్య ఘనేన దీర్ఘేణ ఆరవేణ ధ్వనినా నిశ్చి
న్వతే. ఇదానీం రాత్రిరితి విశ్వ జానంతీత్యర్థః. రాత్రావేవ ఘంటానినాదాదీనాం
మహత్త్వేన శ్రూయమాణత్వాదితిభావః. అత్ర గృహమణీనాం దివసకరణాసంబంధ
ఽపి తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. తదనుప్రాణితత్వాదయం ఘంటారవేణ రాత్ర్యనుమా
నాదనుమానాలంకార ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః యత్తు 'అహితస్యే'తి వ్యా
ఖ్యాయ 'యామచతుష్టయద్యోకనాయ ఘంటామణౌ తాడితే సతి ఇదానీం రాత్రిరితి
నిశ్చిన్వత' ఇతి నృసింహః, తన్న. ౮భాషి గతయామచతుష్టయద్యోకకఘంటామణితాద
నానాం రాత్రిసంబంధితాసందేహే బాధకాభావేన పునర్దివసభ్రమస్య దుర్వార
త్వాత్. ఏవం సిద్ధాంతినాం ఘంటాధికారస్య ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాత్ వ్రీడాకరత్వాచ్చ
ప్రసిద్ధి విరుద్ధత్వాక్షీలాఖ్యదోషద్వయాపత్తిశ్చేతి. ౬. వక్త్రమితి. యస్యాం నగర్యాం
వామాః సుందర్యః. విలాసః ప్రకాశః తద్యుక్తేన మణిదర్పణేన ధార్యమాణం. ప్రతి
బింబశయేతి భావః. వక్త్రం నిజముఖం దృష్టేతి శేషః. ఆయం పురోవర్తీ విశేష్యా
పేషీ పుంస్తవిదేశః. హిమాంశుః చంద్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ. అవధార్య భ్రమిత్వే
త్యర్థః. తస్య హిమాంశోః ఆదర్శే దర్పణే బింబస్య భృతిః ధారణం - ఆదర్శం అమా
నాస్యాపర్యంతం బింబపురితిచ అశ్రుతపూర్వా అదృష్టపూర్వాచేతి. అహోక్యేతి
శేషః. ఉభయత్ర గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః. తత్ప్రయోగే పునః పానరుక్త్య
మిత్యాలంకారికాః తాద్యం ధీయం దర్పణగతోఽయం చంద్ర ఇత్యాకారజ్ఞానం

తదృష్ట పూర్వాతస్యేతి తాదృశధీయం వినివర్తయంతి. 2. ఆలాపకాల సమపల్లవితాంక వీణాసారభ్య పాతిమధుపారవసంకులస్య, తంస్త్రీస్వన స్యసమితౌ తరుణీస్వరస్యజానాతియత్ర చతురోఽపి నతారతమ్యం. ౮. శాలీనతామవిగణయ్యసఖీసమాజే పశ్యాత్ప్రకృతస్యకమితుః ప్రణయ ప్రకోపాత్, ముగ్ధాస్సమిత్స్య ముకురాయితరత్నభిత్తౌ ఛాయాంక్షణానుతఃసం శమయంతియస్యామ్. ౯. చిత్రందిదర్శయిషుణా జనితస్య

వినివర్తయంతి శ్యజంతి. నాయు చంద్రః కింతు నిజముఖప్రతిబింబ ఏవేతి నిశ్చిన్వత ఇతి యావత్. విశేషదర్శనజన్య భ్రమోత్తరప్రత్యక్షాలంకారః. 2. ఆలాపేతి. యత్ర నగర్యాం ఆలాపస్య భాషణస్య రాగవిస్తారీకరణస్వరసంబోధాస్య సంగీతశాస్త్ర ప్రసిద్ధస్య వాయు కాలః లేన సమం తత్కాల ఏవేత్యర్థః. పల్లవితాయాః కుసుమ తాయా ఇతి యావత్. అన్యథా సారభ్యానుపపత్తేతి భావః. అంకే ఉత్సంగే వీణాయాః సారభ్యేణ పాతినాం ప్రవిశతాం మధుపానాం భృంగాణాం ఆరవేణ సంకులస్య మిశ్రస్యేత్సుభయత్ర విశేషణం. తస్త్రీస్వనస్య తంస్త్రీణాం స్వరస్య గానాత్తకస్య చ ద్వయోః సమితౌ సామ్యే సత్యాం. ని. 'సమితిస్సంగతే సామ్యే సభాయామపీ'తి విశ్వః. తారతమ్యం న్యూనాధిక్యం చతురః నిపుణోఽపి న జానాతి. అత్ర ఆరవసంకులసమాధుర్యద్వయస్య తంస్త్రీతరుణీస్వనతారతమ్యాజ్ఞానహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. క్లో. హేతోర్వాక్యవదార్థత్వే కావ్యలింగముదాహృత' మితి లక్షణాత్. ౮. శాలీనతామితి. యస్యాం ముగ్ధాః సవోధాః ప్రణయేన ప్రేష్టా యః ప్రకోపః తస్మాత్ - సఖీనాం సమాజే సభాయాం. తత్సమక్షమితి కోపస్య దుస్సహర్తోఽస్తి. శాలీనతాం అధార్మ్యం లజ్జాద్యచితమార్దవమితియానత్. ని. 'స్యాదధృష్టే తు శాలీన' ఇత్యమరః. అవిగణయ్య అనాదృశ్య పశ్యాత్ప్రకృతస్య పరాజ్ఞుభీకృతస్య, న తు యాతస్యేత్యసేనకృత్వాగ్రహనాసహతయా ప్రేమాతిశయో భ్యవ్యతే. కమితుః ప్రియస్య ఛాయాం ప్రతిబింబం ముకురః తదివాచరంత్యాం ముకురాయితాయాం. తద్వత్ బింబ గ్రాహిణ్యామితి యావత్. రత్నమయ్యాం భిత్తౌ కుడ్యే సమిత్స్య క్షణం అనుభవసంపశ్యాత్తాపం శమయంతి నివారయంతి. తత్రాభిముఖ్యేన దృశ్యమానత్వాదితిభావః. అత్ర ప్రతిబింబదర్శనస్య పశ్యాత్తాపవారణహేతుత్వా త్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవం పశ్యాత్తాపస్య విషాదాఖ్యసంచారీభావస్య నివృత్తివర్ణనాత్ భావశాంతి రలంకారః. తయోశ్చాంగంగిభావేన సంకరః. లేన చ సవోధానాం పత్యుః పరాజ్ఞుభిక్షమాత్రాపహత్యప్రతీచేరంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౯. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యం

యస్యాం మద్యం వినైవవిధినా మహిళాజనస్య, అంగంనితంబజఘనాది
యతోయతో ౭వస్తుంగం కుచాద్యపరియాతి తతో ౭నుకూలం ౧౦.
పంకేరుహాశి పరిఖామవతీర్యయస్యాం ప్రాకారభిత్తిమభితః పరివేష్టయం
తి, అంతస్థితిం విదదతామబలాజనానామాస్యానిజేతు మఖిలాని కీలాత్త
భాసా. ౧౧. గ. యాఖ్యు పురా కురుదరాధిపావరాధ సమేధితక్రోధేన
హలదరేణ నిజాయుధేన హతాత్కర్షణశిక్షయా క్షణేన సముత్త్రిప్త
దక్షిణక్షితిభాగా తదీయధివన భూషణాయ మానాం భోగవతీ మాత్మ

దర్శయితుమిచ్ఛనా దిదర్శయిషణా. ణ్యస్తాత్ దృశేః సన్నామప్రత్యయః. అత
వివ విధినా విధాత్రా మధ్యం వినైవ జనితస్య యస్యాం మహిళాజనస్య స్త్రీలోకస్య
నితంబః కటివశ్చాద్భాగః, జఘనం తత్పురోభాగః. తావాదీ యస్య తథోక్తం. ని.
'వశ్చాన్నితంబః స్త్రీకట్యాః క్షీరే తు జఘనం పురః' ఇత్యమరః. అంగం అథః యతో
యః యత్ర యత్ర యాతి గచ్ఛతి తతః తత్ర తత్ర ఉపతి ఉర్ధ్వం - కుచావాదీ
యస్య తథోక్తం తుంగమంగం ఉర్ధ్వకాయః ఆమకూలం అథఃకాయామగుణం యాతి.
విధివైభవాదిభావః. అత్ర విధేరాశ్చర్యదిదర్శయిషయా మధ్యం వినా కృతస్త్రీజనన
హేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం తదనుప్రాణితా చేయం స్త్రీగాం మధ్యం
వినా జననాసంబంధేన తత్సంబంధోక్తి రూపాంతరేణాః తయారంగాభివేష
సంకరః. లేన చ తాసాం లోకోత్తరసౌందర్యప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః ౧౦.
పంకేరుహాశి. యస్యాం పంకేరుహాశి కమలాని పరిఖాదౌ తాని కర్తవ్యాని. ఆత్మ
భాసా నిజసౌందర్యేణ కరణేన అంతస్థితిం ప్రాకారాంతర్వాసం విదధతాం కుర్వతాం
తత్ర వర్తమానానాం ఆబలాజనానాం స్త్రీజనానాం ఆఖిలాన్యాస్యాని ముఖాని
జేతుం. కిలేతి సంభావనాయాం పరిఖాం పలయాభూతజలదుర్గం ఆవతీర్య తీర్త్వా
ప్రాకారభిత్తిమభితః సాలస్య సర్వప్రదేశేషు 'అభితః పరితః' ఇత్యాదినా ద్వితీయా
పరివేష్టయంతి వ్యాఘ్రమంతి. అత్ర పంకజప్రాకారపరివేష్టనస్య అంతః స్థితాంగనావద
నజయఃఫలకతోష్ఠేక్షణాశ్చలాత్ప్రేక్షా. ౧౧. యతి. యా పురీ పురా పూర్వం
కురుధరాధిపస్య దుర్యోధనస్య ఆపరాధేన నిజపుత్రీహరణసాంబబంధనాత్తకేన సమే
ధితః ప్రవృద్ధః క్రోధః యస్య లేన హలదరేణ బలరామేణ కర్తా నిజాయుధేన
హలేన కరణేన హతాత్ బలాత్ - కర్షణాల్లికయా శిఖయా సముత్క్షిప్తః ఉర్ధ్వతః
దక్షిణః క్షీలే భూమే భాగః యస్యాః తథోక్తా సతీ. అతవివ తస్య బలరామస్య
ఇదం తదీయం భువనం పాతాళలోకః. తస్య శేషవతారత్వాదితి భావః. తస్య భూష

నావిజేతుం భాగీరథీపాదః పథేనావతీర్య కృతప్రస్థానేవాద్యాపి పరిదృశ్యతే ౧౨. ప. ఉపేత్యతాం పాండురుదారవిక్రమః ప్రజామనః పల్లవయన్ప్రశాసనాత్, యశః ప్రకాశైర్యమునా సఖిసభైర్నినాయ లోకం నిజనామవాచ్యతాం. ౧౩. గ. యం పరాశరసుతో నిఖలావనీదేశావనాయ నిజజననీనిదేశాదనమ్రమనా మనాగితరాశ్చర్యతపశ్చర్యా లంకర్షీణ స్సమానోదర్యస్య విచిత్రవీర్యస్య కుటుంబిన్యామంబాలి

ణమివాచరంఠీం భూషణాయమానాం భోగవతీన్నామ పురీం ఆత్మనా నిజస్వరూపేణవిజేతుం కిల - జేతుమిచేత్యుత్పేక్షా. ని. 'వార్తాసంభాష్యయోః కిలే'త్యమరః. భాగీరథ్యాః గంగాయాః ఉత్తరభాగస్థితాయాః పాః పథేన జలమార్గేణ ఆవతీర్య కృతప్రస్థానా స్వీకృతప్రయాణేచేత్యుత్పేక్షా. అద్యాపి పరిదృశ్యతే ఖలు. లోకైరితి శేషః. ఆత్మ బలరామపరిభ్రాతాయాః తం జేతుమశక్తాయాః తత్పక్షజయోద్వోగకథనాత్ ప్రశస్తిపాలంకారః. 'ప్రశస్తినికం బువతః శత్రోఃపక్షే పరాక్రమః' ఇతి లక్షణాత్, తస్య చ అంగాంగిభావేన సుకీర్ణాభ్యాముత్పేక్షాభ్యాం సంస్పృష్టిః. తస్మాత్సప్తవృత్త్యనుప్రాసేనైకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి. ౧౨. ఉపేత్యతి. తాం ఉక్తవిశేషణవిజిహ్వాం హస్తినాపురీం ఉదారః మహా విక్రమః యగ్య తథోక్తః - పాండుర్నామ రాజా కురువంశ్యః ఉపేత్య ప్రాప్య. ప్రజానాం మనః ప్రశాసనాత్. ప్రకృష్టపరిపాలనాదేవోః పల్లవయన్ రంజయన్నిత్యర్థః. యమునాసఖ్యాః గంగాయాః సఖాయః సవృకాః తైః - 'రాజాహ సృఖిభ్యష్ట'జితి ఉచ్ఛేద. తద్వత్ ధవంతైరితి యావత్. యశసః కీర్తేః ప్రకాశైర్లోకం నిజస్య నామ్నః పాండురి శబ్దస్య వాచ్యతామర్థక్వంభావ్యమితి యావత్. నినాయ ప్రాపితవాక్. దుహిత్యాన్నయతిః ద్వికర్తృకః. శ్లేషసంకీర్ణస్తద్గుణాలంకారః శ్లో. 'తద్గుణః స్వగుణత్యాగా దన్యోత్కృష్టగుణాహృతి' ఇతి లక్షణాత్. వంశస్థవృత్తం. శ్లో. 'జతో ను వంశస్థమదీతం జరా' ఇతి లక్షణాత్. ౧౩. యమితి. ఇతరేషామశ్చకాకిణ్యాం తపశ్చర్యాయాం అనుష్ఠానే అలంకర్షీణః సమర్థః ని. 'కర్తృక్షమోఽలంకర్షీణః' ఇత్యమరః. పరాశరసుతః వ్యాసః నిఖలానామ శేషాణాం ఆవన్యాం భువి దేశానాం విషయాణాం ఆవనాయ పాలనార్థం - మహాస్వల్పం నిజజనన్యాః సత్యవత్త్వాః నిదేశేన ప్రేరణయా ఆవనమ్రం సియోజితకరణాభిముఖం మనో యస్య తథోక్తస్సక్. ఆత్మ జననీనిదేశే మనాశ్చోక్త్యా ఆత్మంతాకరణీమేఽపి ప్రవృత్తేః మహత్వస్య మాతృభక్తిరితి సూచ్యతే. సమానోదర్యస్య సహజస్య. ని. 'సమానోదర్యసోదర్యసగర్భ్యసహజాః సమా' ఇత్యమరః. విచిత్రవీర్యస్య

కాయాం సంపాదయామాసు. ౧౪. ప. చిత్రంచరిత్రం జగతీతలేఽస్య
నల్లాఘయామాసు నరేఘ కోవా, స యత్స్వయం పాండురపి స్వకేన
గుణేన రక్తా నకరోత్పమస్తాన్. ౧౫. ప అంతర్భవత్కృష్ట మృగాడినాం
కై సునిర్మలైష్టాడశదాన్కీర్తైః, ఖండైరముష్యేందురకారి ధాత్రా మృ
షాయ మభేరజనీతివార్తా. ౧౬ జగ్రహ నిగ్రహపరః పరశ్రియాం కరైః

సంపాదయామాసు జనయామాసు. కిలేతి వార్తాయామ్. స పాండురితీ ప్రార్థేణ సంబం
ధః. ౧౪. చిత్రమితి. చిత్రమాశ్చర్యకరం ఆస్య పాండోః చరిత్రం జగతీతలే లోకే
నరేఘ ఇతి శో వానరః న ల్లాఘయామాసు న స్తుకవా? సర్వోఽపి ల్లాఘయామానై
వేత్సర్థః. యద్యస్తాల్ స రాజా స్వయం పాండుః ధవళోఽపి తన్నామశోఽపీతి చ-
స్వకేన స్వీయేన గుణేన ధావళ్యేన ప్రకృతిరంజనాత్మకేన చ సమస్తాన్ జనాన్ రక్తాన్
అరుణాన్ అమరక్తాంశ్చ ఆకరోత్. ఆత్ర శ్లేషమప్రాణితో విరోధాభాసః తదనుప్రా
ణితస్తద్గుణ ఇతి శ్లేషవిరోధాభాససంకరతద్గుణయౌరంగంఽభావేన సంకరః. ఉపజాతి
వృత్తం. ఇంద్రోపేంద్రవజ్రామిశ్రణాల్. లక్షణంతు. శ్లో. 'స్యాదింద్రవజ్రా యది
తో జగౌగ' ఇతి, 'ఉపేంద్రవజ్రా జతజాతగోగ' ఇతి చ. ౧౫. అంతరితి. అంతః
మధ్యేభవత్ వర్తమానః కృష్టమృగస్య సంబంధి అజినం పాపం తద్వధజన్యం తదేవ
అంకః కళంకః యేహం తైః. ని. 'అజినం పాపముచ్యత' ఇతి త్రికాండశేషః సునిర్మలైః
అముష్య పాండోః సంబంధిన్యః షోడశదానేభ్యః యా కీర్తిః తస్యః ఖండైః -
ప్రత్యేకమేతైకకః ఆహత్య షోడశభిః కిరణైః - ధాత్రా కర్త్రా ఇందుశ్చంద్రః ఆకారి
నిర్మితః. కరోలేః కర్తిరి లుక్. ఆయం చంద్రః అజ్ఞేః సముద్రాదజని జాతః ఇతి
వార్తా ప్రవాదః. మృషా మిద్యైవ. జనేః కర్తిరి లుక్. ఆత్ర ఇందుర్న సముద్రా
జ్జాతః. కింతు పాండోః కీర్తిఖండేభ్య ఇతి చంద్రే సముద్రజన్యత్వం నిషిధ్య కీర్తిఖండ
జన్యత్వారోపా దపన్నవధేన. యత్త్వత్ 'లిలాస్తీర్ణకృష్టాజినేన సహ దానకరణా
దంతర్భవదిత్యాదివిశేషణం. చంద్రే కళంకార్థమ్' ఇతి నృసింహః. త త్తుచ్ఛమ్. కృష్టా
జినదానకీర్తైః కృష్టత్వేన పీత హరితసువర్ణ గాదుత్పతాదిదానకీర్తిఖండానాం తత్తద్వర్ణతా
వత్యై మహతీ ప్రకృతహని స్సాన్విదితి. పురా కిల పాండుర్మృగయాం గచ్ఛత్ వనే
క్రీడతోర్మృగరూపయోర్నునిదంపతోః పుమాంసన్నిఘ్న స్సనర్థమవిందలేతి భారత
కథాత్రాసుసంధేయా. ౧౬. జగ్రహేతి. కరైః రాజగ్రహ్యధవైః పరశ్రియాం
శత్రుసంపదాం నిగ్రహాః నితరాం స్వీకారః తస్మిన్ పరః ఆసక్తః. కరేణోః గజ
స్యేవ చంద్రమః గమనం యస్య తథోక్తః. మత్తగజమందగామిత్యర్థః. స పాండుః

కరాగ్రేణ కరేణుచంక్రమః, కుంటీం శకుంతేశరథోయథారమాం సము
ద్రకాంచీం చ సమద్రకన్యకామ్. ౧౭. గ. అథకదాచన మృగయోపలా
లితహృదయో సరేశ్వరోఽయ మశ్వే శశిశ్వేత రోచిషి విశ్వాతిశా
యిని రయవిజితమాతరిశ్వని కృతాధిరోహః పార్శ్వదుత విశ్వకద్రుభిర
నేక వాగురోపకరణాసురోధై ర్యోదై రనుద్రుతోమృదు భద్రవిన
యాభ్యాం యదు మద్రతనయాభ్యామనువిధ స్పిద్ధగణ గణనీయమహి
మవతో హిమవతో జగాహ మహతీమటవీతటవీధికాం. ౧౮. గ.
తత్ర స తావదతిక్షుల్లకవన వల్లిమతల్లికోద్యేలిత ధమ్మిల్లోఽవలగ్న దృఢ

కుంటీం మద్రకన్యకాం మాద్రీంచ ఉభే శకుంతానాం షక్షిణామిశః గరుడః రథో
యస్య తథోక్తః పిష్ఠః రమాం లక్ష్మీం సముద్రకాంచీం భువం యథా తే ఉభే ఇవ -
కరాగ్రేణ జగ్రాహ. ఉపయేమ ఇత్యర్థః. గృష్ణః తే కర్తరి లిప్. ఉపమాలంకారః.
తస్య చ వృత్త్యనుప్రాసేన సహ ఏకవాచకానుప్రవేశసంకర్మ ౧౭. అథేతి. అనకుంటీ
మాద్రీ పరిణయానంతరం కదాచన జాతుచిత్. ఆయం సరాణామిశ్వరః పాండుః మృగ
యయా ఉపలాలితమనురంజితం హృదయం యస్య తథోక్తస్సన్. ని. 'అచోఽననం
మృగవ్యంస్యాదాభేటో మృగయా స్త్రియామ్' ఇత్యమరః. విశ్వం సమస్తవస్తుజాతం అతి
తేజ ఇతి విశ్వాతిశాయినీ. తాచ్ఛీర్శ్యే జినిః. విజితః మాతరిశ్వా వాయుః యేన తస్మిన్
వేగేనేతి భావః. శశిః చంద్రస్యేవ శ్వేతం రోచిః కాంతిర్యస్య తస్మిన్ అశ్వే కృతః
అధిరోహః ఆరోహణం యేన తథోక్తస్సన్ పార్శ్వయోః సవ్యదక్షిణయోః విప్రు
తాః గృహీతాః విశ్వకద్రవః శునకా యైస్యైః. అనేకాని వాగురా మృగబంధనజాలం
అదిర్భేషం తా న్యుపకరణాని మృగయాసాధనాని యేషాం తైః యోధైః అటవికైః
అనుద్రుతః పరివృతశ్చ సన్ మృదుర్భద్రో మంగళకరశ్చ వినయో యయోస్తాభ్యాం
కుంటీమాద్రీభ్యాం అనుద్రుతః అన్వితస్సన్ - సిద్ధానాం యోగినాం గణేన గణనీయః
మహిమా ప్రభావోఽస్యాస్త్రీతి తద్వతః హిమవతో హిమగిరేః మహతీం విస్తీర్ణాం అట
వీతటస్య వీధికాం జగాహ ప్రవిష్టవాన్. అత్ర గద్యేషు ప్రాయశ ఏవ వృత్త్యను
ప్రాసాదయః 'ఇతి నేతి శంకతా' ఇతి తత్రేతి. తత్ర హిమశైలారణ్యే. తావదితి వాక్యా
లంకారే. అతిక్షుల్లకాభిః స్వల్పాభిః. మృదుకాభిః యావత్. మనమల్లిమతల్లికాభిః
ప్రశస్తార్యుమల్లికాలతాభిః. ని. 'మతల్లికా మచ్చికా' ఇతి ప్రశస్తవాచకేష్వమరః.
ఉద్యేల్లితః ఉర్ధ్వం బద్ధః ధమ్మిల్లః కచభారో యస్య సః. ని. 'ధమ్మిల్లస్సంయతాః
కచా' ఇత్యమరః. అవలగ్న మధ్యదేశే దృఢం లగ్న బద్ధే కచ్చపుటే మధ్యబంధనవ

లగ్న కచ్చపుట విచ్చురితచ్చురికో నిపంగానుషంగ మాంసలితతమాం
సలితః పరనిరాసనవరం శరాసనవరం కరే కుర్వాణో గీర్వాణ చక్ర
వర్తివిక్రమః క్రమేణ వివిధ మృగచక్రవధం విధాతుముపచక్రమే ౧౯.
ప. భూభుజోఽన్యసవిధే విచరంత్యోర్భౌజమద్రసుతయోర్ద్వశిశోభాం,
జేతుకామమివ సర్వసమప్త్యా ప్రాదురాస పురతోమృగయాధం. ౨౦.
ప. ఊణీపతా మదకలం ప్రతికృష్టసారం తూణీముఖే పతితపాణి నఖాం
కురేఽస్మిన్, ఏణీకులానితరతైర్యమునాజలానాం వేణీమివాక్షివలనై

ట్రాంతరే విచ్చురితా ప్రవిష్టా భుజికా స్వల్పఖడ్గవిశేషో యస్య తథోక్తః. ని. 'కచ్ఛో
జలస్థాయదేశే మధ్యబంధనపట్టకే' ఇతి విశ్వః. నిపంగయోః తూణీరయోః అనుషంగేన
సంయోగేన ధారణేనేతి యావత్. మాంసలితతమాభ్యాం నితాంశపూరితాభ్యాం అం
సాభ్యాం భుజాగ్రాభ్యాం లలితః రమణీయః. గీర్వాణానాం దేవానాం చక్రవర్తినా
ఇంద్రేణ సమః విక్రమః యస్య తథోక్తః. స పాండుః కరేషాం శత్రుణాం నిరాసనే
పరం ప్రవణం శరాసనవరం శ్రేష్ఠధనుః. కరే కుర్వాణః దధానస్సక్ క్రమేణ వివి
ధానాం మృగాణాం వధం హింసాం విధాతుం కర్తుం ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాక్. ౧౯.
భూభుజఇతి. మృగాణాం యూషం కురంగకులమ్ అస్య భూభుజః పాండోః సవిధే
సమీపే విచరంత్యోః భౌజమద్రసుతయోః కుంతీమాద్యోః దృశి చక్షుషి యా
శోభా వైపుల్యనైపుణ్యాచాంచల్యకృతసౌందర్యం తాం సర్వేషాం సమప్త్యా మేకేనేన. సర్వే
ఽపి సంభూయేత్యర్థః. జేతుం కామః యస్య తథోక్తమివేత్యుచ్చేక్షా. ప్రత్యేకం
తాదృశస్య కామస్య గగనకుసుమస్థాయత్వాత్. 'బహునామవ్యసారాణాం సంయో
గః కార్యసాధక' ఇతి న్యాయాచ్చేతి భావః. పురతః అగ్రే ప్రాదురాస ఆవిర్భూత.
అత్ర సర్వసమప్త్యా జేతుకామమివేత్యుచ్చేక్షానూ కుంతీమాద్రీసయనసౌందర్యం లా
కోత్తరమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౨౦. ఊణీపతావలి. ఊణీపతా భూనా
యకే అస్మిన్నాండౌ మదకలం మదోత్కటం కృష్ణసారం ప్రతి. కృష్ణమృగముద్దిశ్యే
త్యర్థః. యత్తు 'మదేన కలం అవ్యక్తమధురమ్' ఇతి నృసింహః తత్ 'మదోత్కటా
మదకల' ఇతి లోకానభిజ్ఞతావిలసితమ్. తూణ్యాః ముఖే అగ్రే పతితాః లగ్నాః పాణేః
హస్తస్య నఖా అంకురా ఇవ యస్య తస్మిన్ తథోక్తే సతి. బాణానాదాతుమితి శేషః.
ఏణీకులాని మృగీబృందాని తరతైః చకిచకితైః అక్షివలనైః కటాక్షైః వివీనే అరణ్యే
యమునాజలానాం వేణీం ప్రవాహం విలేమః విస్తారయామాసురివేత్యుచ్చేక్షా. చకిత
చకితం ప్రతిదీకమలంకాయన్నిత్యర్థః. ఆలినైర్లూక్కటాక్షాణాం యామునజలత్రార

ర్వినివేషితేనుః. ౨౧. ప. కురంగయూనాం కురుతేస్త భీతిం గురోః
కులస్యా మృతదీధితేర్నః, సజాతిరేషాం తనుతేకళంక మితీవరోషాది
షుభిస్సపాండుః. ౨౨ ప. ప్రజవంహయం గమయతే తతస్తతః పతితా
నృపాయ శలలీశలాకికాః, గమానే వనేఽపి శిశునత్వ మాచరన్తహణే
వరాహకులవర్తనీభువాం. ౨౩. ప. వేశస్తకం విహృతే ర్వినివృత్త్య
సద్యః ప్రత్యుద్యతాం ధ్వనిషుమత్సరిణాం హయస్య, భూదారవష వన

తోవృత్తే. ౨౧. ప. కురంగేతి. ఏషాం కురంగయూనాం సమానా అభిన్నా జాతిః
కురంగత్వం యస్యః సజాతిః. ఏతజ్జాతీయ ఇతి యావత్. 'సమానస్య' ఇతి సూత్రే
యోగవిభాగాత్సమానశబ్దస్య సభావః. కశ్చిత్ మృగః ఆస్థాకం సంబంధినః కులస్య
గురోః అమృతదీధితేః చంద్రస్య కళంకం తనుతే కరోతి. ఇతి ఉక్తప్రకారాద్రోహో
రోపాదివేత్త్యుత్పేక్షా. స పాండుః ఇషభిః బాదైః కురంగయూనాం తరుణమృగాణాం
భీతింపథకృతాం కురుతే స్త చక్రే. 'లట్నే' ఇతి భూతార్థే లట్. ౨౨. ప్రజవమితి.
ప్రకృష్టా జవః వేగో యస్య తం. గమన్క్రియావిశేషణం వా. హయమత్వం గమ
యతే యావయతే నృపాయ పాండవే. తతస్తతః తత్ర తలేతి సార్వవిభక్తికస్తసిః.
పతితాః శలల్యః శలాకికా ఇవ శలలీశలాకికాః శల్యమృగరోమాణి ని. 'శ్యావిత్ర
శల్యస్తల్లామ్ని శలలీ శలలం శలమ్' ఇత్యమరిః. గమానే దురవగాహేఽపి వనే వరా
హాణాం కులస్య యూగస్య యాః వర్తనీభువః మార్గదేశాస్తాసాం గ్రహణే విజ్ఞానే
విషయే పిశునత్వం సూచకత్వం ఆచరన్ చక్రః. ఆజున్వారాచ్చరతేః కర్తరి లజ్ఞః.
అలేమా వరాహకులవర్తన్యః శలలీమత్త్వాదితి శలలీభిర్వరాహమార్గానుమానాదనుమా
నాలంకారః. నృపాయేశ్వత్ర 'క్రియాగ్రహణం కర్తవ్యమ్' ఇతి సంప్రదానత్వమ్.
మంజుభాషిణీవృత్తం. శ్లో. 'సజనా జగౌ భవతి మంజుభాషిణీ' ఇతి లక్షణాత్. ౨౩.
వేశంలేతి. భూద్వారా యస్య స విష పాండుః హయస్య ధ్వనిషు హేమరవేషు మత్స
రిణాం ద్వేషిణాం. అత వివ సద్యః హేమరవశ్రవణక్షణ వివ వేశంతానాం పల్లవా
నాం చుకే విహృతేః క్రిడాకః వినివృత్త్య. తాంక్యక్తేష్వక్త్యర్థః 'జగుష్సావిరామ'
ఇత్యాదినా ఆపాదనత్వమ్. ప్రత్యుద్యతాం అభిముఖమాగచ్ఛతాం వనే పోత్ర
వతాం వరాహాణాం భువం దారయతీతి భూదారః. భూదారశబ్దం సంజ్ఞాం ఆస
హిష్ట్య సహమాన ఇత్యుత్పేక్షా. 'అలం కృచ్ఛ' ఇత్యాదినా ఇష్టుచ్. ఏషాం
వనవరాహాణాం ఆంకం నాశమతానీత్ కృతవాక్. తనోలేః కర్తరి లుజ్ఞః. మానినః
స్వసావ్యం నావమాలేగాపి న గమాంత ఇతి భావః. అత్రాగ్రహణోత్పేక్షాయాః

పోత్రవతామతానీ ద్భూదారశబ్ద మసహిష్ణురివాంతమేషామ్. ౨౪. ప. తూర్ణప్రథావ్యతురగం స్వయమన్యతోఽసౌ పాండుః కులంపరివవార
లులాయయానాం, అగ్రేవిశాల కరఘానన దుర్విధత్వా త్సత్వాపితద్వి
రదభావవిపర్యయాణామ్ ౨౫. ప. ఆకర్ణ్యక్షీతిపహయారవానసహ్య
నామూలం కుపితధియ స్తిరో విషాణం, వ్యాఘ్రాయాంతికతరుషు ఊణా
న్నిజమ్ముర్వాక్రప్టుం పునరపితచ్చిగాన్న శేకుః. ౨౬. ప. కురులేతితత
స్సహైవ వాసం కులకూటస్థ కృతాంతవాహనేన, మదఘాత విషాణ

భూదారశబ్దశ్లేషోఽథాపితత్వాత్ ద్వయోరంగాంగిభావేనసంకరః. ౨౪. తూర్ణమితి.
అసౌ పాండుః స్వయం తురగం ఆశ్వం అన్యతః అన్యస్త్రిక్ దేశే ప్రథావ్య దావ
యిత్వా - అగ్రే ముఖభాగే విశాలస్య దీర్ఘస్య కరస్య శుండాయాః ధూననేన
చాలనేన ద్వివిధత్వాత్. దరిద్రత్వాత్. శుండాశూన్యత్వాదేవోఽపి యావత్. ని.
'నిస్సస్త్రి ద్వివిధో దీనో దరిద్ర' ఇత్యమరః. సత్వాపితః యాథార్థేన భ్రాజితః ద్విర
దభావస్య గజత్వస్య విపర్యయః వైపరీత్యం యేషాం లేషాం - లులాయయానాం
తరుణవనమహిషాణాం. ని. 'లులాయో మహిష' ఇత్యమరః. లేషాం కులం సమా
హం పరివవార రురోధ. పృణోలేః కర్తరి లిట్. ౨౫. ఆకర్ణ్యేతి. అసహ్యక్ సోఘ
మశక్యాక్. ప్రకృతివైరాదితి భావః. క్షీతిపస్య పాండుః హయస్య ఆరవానా
కర్ణ్య కపితా ధీర్యేషాం లే వనమహిషాః. విషాణం శృంగమితి జాత్యేకవచనం, లిరి
లిర్యక్ వ్యాఘ్రాయ అంతికే సమీపే యే తరవః లేషు ఆమూలం శృంగాదిభాగవ
ర్థంతం ఊణాన్నిచక్నుః నిభాతవంతః. నిఘ్రావ్వాత్ ఘనలేః కర్తరి లిట్. అథ తన్ని
భాతం విషాణం పునః వ్యాక్రప్టుముద్ధర్తుం చిరాదపి న శేకుః న శక్తవంతః. శ్లో. లేః
కర్తరి లిట్ 'వైవాత్సనీనమగ్నవాక్రియలే మదాంధ్ర' ఇతి భావః. ప్రహర్షిణీవృత్తం.
శ్లో. 'హ్నా శ్రౌ గస్త్రీదశయతిః ప్రహర్షిణీయమ్' ఇతి లక్షణాత్. ౨౬. కురులేతి.
తతః హే వనమహిషాః. యూయం కులే యుష్మద్వంశే కూటనేన ఆదిమేన కృతాం
తవాహనేన యమమహిషేణ సహైవ వాసం కురుత విదధ్వం. ఇత్యుక్తప్రకారేణ.
అభ్యాప్యేజేతి శేషః. అతవివ గమ్యాల్పేక్షా. మదేన ధూతం కంపితం విషాణమండల
స్యాగ్రం యస్య తస్మిక్ మహిషాగామోఘ సమూహే మండలాగ్రం కరవాలం
నిచక్వాన మహిషినవధీదిత్యర్థః. పృత్తం వైతాళీయభేదమాచచ్ఛందసికం. శ్లో. 'పర్యం
లేత్యా తదైవ శేవమాచచ్ఛందసికం సధీభిరుక్తమ్' ఇతి లక్షణమ్. శేషం ఉక్తాదన్యల్ల

మండలాగ్రే మహిషేషు నిచఖాన మండలాగ్రమ్. ౨౭. ప. తన్న చిత్ర
మవసీపతే స్తతశ్చంద్రహాసవతనం చకార యత్, పోషితేషు వనమధ్య
చర్యయా పుండరీకనివహేషు మీలనమ్. ౨౮. ప. గహనమస్త శరారు
మృగప్రజంకృతవతాప్యమునాజవవాజినా, మమృగిరేహరయోమదశాలి

క్షణం తథా నైతాలీయవదేవేత్యర్థః. ౨౭. శబిరి. అవసీపతే. పాండోః చంద్రహా
సస్య ఖద్గస్య చతనం ప్రవేశో కర్తృ - చంద్రస్య హాసః చంద్రికా తత్పతనమితిచ.
వనస్య అరణ్యస్య జలస్య చ మధ్యే చర్యయా జీవనేన పోషితేషు పుండరీకానాం
వ్యాఘ్రాణాం శ్వేతాంబుజానాం చ నివహేషు సమూహేషు. ని. 'వ్యాఘ్రేఽపి
పుండరీకో నాసితచ్చత్రే సతాంబుజే' ఇత్యమర్థః. మీలనం మృగిం ముకుళనం చ. ని.
'మృగిన్సంస్థా విమీలనమ్' ఇత్యమర్థః. చకారేలియత్ తన్న చిత్రం సర్వస్యస్వాభావికం
చేష్టికం నదిత్రాయేతి భావః. ఆత్ర చంద్రహాసవనపుండరీకమీలనశబ్దవాచ్యానాం ఖద్గా
రణ్యవ్యాఘ్రమృగీనాం చంద్రికాజలకమలముకుళనానాం చ శ్వేషభిత్రికాభేదాభ్యవ
సాయమూలాతిశయోక్త్యా రాజ్ఞో వ్యాఘ్రవనస్యావ్యక్తిం చిత్కరణేన లోకోత్తరమస్య
కార్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. యత్తు 'వనాని ఆసు సంఠితి వన్మృ నద్యః
తానాం పతి స్సముద్రః తత్సంబంధినశ్చంద్రస్య హాసః చంద్రికా' ఇతి వ్యాఖ్యాన
'వసీపతివ్యతిరీక్తరాజసంబంధి చంద్రహాసవతనస్య పుండరీకమీలనకరణం చిత్రమ్' ఇతి
మూలాత్ బహిష్కృతం లిఖితవాన్మృసింహః. తత్తస్యానాఘ్రాకవ్యాకరణగంధస్య న
చోద్యాయ యతః 'తదస్యావ్యస్తీక్' ఇతి మరుబుధే 'అత ఇనితనా' ఇతి ఇనిప్ర
త్యయే 'ఋన్నేభ్యో జీవ' ఇతి జీవ చ సతి వనిసీలేవరూపాచత్వా ప్రకృతానువపత్రిః
హతవృత్తత్యాఖ్యదోషపత్రిశ్చ స్వాత్. కించ అవసీపతేరితి వ్యవస్థా సమస్తచంద్రవిశే
షణలేవ 'ఋధస్య రాజమాతంగ' ఇతి వదప్రయోగతాపత్రితి. రథోద్ధతావృత్తం.
ష్టో. 'రాన్నరావిహ రథోద్ధతా లగో' ఇతి లక్షణాత్. ౨౮. గహనమితి. గహనమ
రణ్యం. అస్తాః నిరస్తాః శరారుణాం ఘాతుకానాం మృగాణాం వ్యాఘ్రాదీనాం
వ్రతాః సమూహః యస్మిన్ తథోక్తం కృతవతాపి జపేన యోగోవాజీ హయః
యస్య లేన ఆమునా మనుజపేన పాండునా గిరీశస్య హిమవతః దరీఘశేరత ఇతి
తథోక్తాః మదకాలినః హరయః సింహః మమృగిరే అన్విష్టాః మృగేః కర్షణి
లిట్. ఆత్ర 'దరీశరూ మమృగిరే' ఇత్యుక్త్యా సింహ అఘ్నస్తాద్భీతాః క్వచిద్భీనా
ఇతి కార్యోక్తర్థః. ఆత్ర జవవాజీవ జవవాజీవివేకః. లేన గహనమివ గహనం
కామాదిభిద్ధర్గమం అంతఃకరణం కృతవతా ఆమునాపి మనోర్తంతస్య యోగాతకస్య

నోమనుజపేనగిరీశదరిశయాః. ౨౯. ౪. విష్ణురఘోపమవకర్ణ్యవినిర్గతానాం హుం కుర్వతాం తరుణకేసరిణాం గుహాభ్యః, యా కేవలం ప్రథమ మానసపవభత్తై స్తాం పంచతాం స విదధే సకలేఽపిదేహే. ౩౦. గ. ఏవమశ్రాంత మృగయా పరిశ్రాంతమపరిమితస్వేదశీకర కోరకితఫాలమూలమాతేనిరే తమాశ్యానం తుహినగిరీదేశ్యానందనీయమందిమానో మానససరోఽరవిందమకరందబిందుసందోహ సారభవారదృశ్యానోమాతరిశ్యానః. ౩౧ గ. తదనంతరమసౌ పరంతప స్సమంతతశ్శకుంతరజపేన ఆభ్యాసేన దర్శ్యాం దహరాకాశే శయాః హరయః అంశవః నీలపీతాదయః మమృగిర ఇత్యర్థాంతరప్రతీతేస్తు అభిధాయాః ప్రకృతార్థమత్ర నియంత్రణాత్ లక్షణాయాః ప్రసక్త్యభావాత్ ధ్వనిరేవ నార్థశ్లేషః. ద్రుతవిలంబితకంపుత్తం. ద్రుతవిలంబితకమాహ నభౌ భరా విలి లక్షణాత్. ౨౯. విష్ణురేలి. విష్ణురఘోపం ధనుష్పంకారం ఆవకర్ణ్య శ్రుత్వా ఆతపివ గుహాభ్యః వినిర్గతానాం హుంనామ శబ్దం కుర్వతాం తరుణానాం కేసరిణాం సింహానాం యా పంచతా విశాలతా మృతిశ్చ కేవలం ప్రాధాన్యేన ప్రథమం పూర్వం ఆననే ముఖపివ ఆసీత్ తాం పంచతాం సకలేఽపి దేహేభ్యః బాణవిశేషైః సహంమృదధే చకార. సింహసవధీదిత్యర్థః. దధాలేః కర్తరిలిట్. ని 'సంఖ్యాభేదే విశాలత్వే పంచతా మరణేఽపి చ' ఇతి విశ్వః. అత్ర శ్లేషభిత్తి కయా ఏకస్యా ఏవ పంచతాయాః ఆనేకాశ్రయకక్షనాదతిశయోక్త్యనుప్రాణితః పర్యాయాలంకారభేదః. ౩౦. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అశ్రాంతయూ నిరంతరయూ మృగయయూ మృగయావ్యసనేన పరిశ్రాంతమధికశ్రమయుక్తం అత ఏవ ఆపరిమితానాం స్వేదస్య శీకరాణాం బిందునాం నికరైః సమూహైః కోరకితం వ్యాప్త మిత్యర్థః. తారకాదిత్వాదితచ్. ఫాలమూలం నిజిలభాగః యస్య తథోక్తం తం పాండుం తుహినగిరేః హిమవతః, దేశే భవాః దేశ్యాః 'తత్ర భవ' ఇతి యత్. నందనీయః క్లాఘనీయః మందిమా మాంధ్యం యేషాం లే. పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్. మానసాభ్యే సరిసి యాస్యరవిందాని లేషాం మకరందసారభస్య పారం అంతం దృష్టవంతః పారదృశ్యానః మాతరిశ్యానః వాయవః ఆశ్యానం నిర్ద్రవమ్. నిరస్తశ్రమజలమిలి యావత్. అలేనిరే కృతవంతః. తనోలేః కర్తరిలిట్. యత్తు 'తుహినగిరీదేశ్యైర్నిమవద్వాసిభిః ఆనందనీయః. మందిమా యేషాంలే' ఇతి నృసింహః, తదబోధాల్ పాండోరతుహినగిరీదేశ్యత్వాత్. లేన తస్మాదస్య నందనీయత్వానావలైః విశేషణవ్యయేన మాంధ్యసారభ్యయోరేవ ప్రతీత్యా తైత్వద్యోతనవిశేషగాభావప్రయుక్తమ్యనపదత్వాఖ్యదోషావలైశ్చేతి. ౩౧. తదితి. తదనంతరం తస్మాల్ శ్రమాపనోదాదనంతరం పరం

వనిరంతరదిగంతరాదఖిలమృగకుల శరణ్యాదుత్క్లవమానస్యకస్యచి
దచుస్థవన మందితజవన చమూరో శృమూరోస్సరణి మచుపరమాణ
స్తదీయ తనూయహ చిత్రదిందురుచినికరైరివ గగనముత్పతద్భిః ఖుర
రజోభి రనుమీయమాన తురగగతిద్వార మతిపపాత. 32. గ. తత్ర
తావత్త్వచన లతాగుల్మ పరిసరే సనరాధిపః పరికథితతరుణిమ ప్రథితక
శేబర మశిథిలరతిసుఖసనాథం హరిణమిథునం నయనపహస్యాతిశీచ
కార. 33. ప. తిగ్దేనబాణేన జమాన తస్మిన్యగ్నే నరాణామధిపః

శత్రుం తపతీతి పరంశబ్ద. 'ద్విషత్పరయోస్తాపే' ఇతి భిత్వాత్భిః సుప్. అసౌ
పాండుః శకుంతానాం పక్షిణాం రవైః నిరంశరాణి సాంద్రాణి దిశామంకరాణి
యస్మిన్ తస్మాత్. ని. 'శకుంతపక్షిశకుని' ఇత్యమరః. అఖిలానాం మృగాణాం కులశర
ణ్యాత్ నివాసదీపనదానాదినా రక్షణాత్. 'తత్ర సాధుః' ఇతి యత్. అరణ్యాత్
హిమవద్వనాల్ ఉత్పన్నమానస్య ఉత్పన్నస్య ధావకః అచుష్టవనేన అచుధావనశ్రమేణే
త్యర్థః. మందీభూతో స్తంభితో జవచమూః సేనామూః ఉహ యస్య తస్య కస్యచిత్
చమూరో హరిణవిశేషస్య సరణిం మార్గం అచుసరమాణః సత్. తస్యేమాని తదీ
యాని యాని తమాదుహాణి లోమాని తత్సంబంధినాం చిత్రబిందునాం శబలవర్ణలా
మనుస్థానవిశేషాణాం నికరైః పుంజై రివస్థితైః గగనముత్పతద్భిః. ఖురాణాం శఫానాం
సంబంధిభిః రజోభిః పార్వతీయధాతుధూళిభిః అనుమీయమానా తర్కమహా తుర
గస్య గతిర్గమనం యస్య తథోక్తస్య సుదూరమతిపపాత అతిక్రాంతవాత్. అతిప్రా
ర్వాత్పతతేః కర్తరి ఐత్. 32. తత్రేతి. తత్ర సుమారే. తావదితి వాక్యాలంకారే.
కస్మింశ్చిత్ లతాగుల్మస్య నికుంజస్య పరిసరే సమీపే స నరనాః పాండుః పరికథి
తేన పరివృశ్యమానేన తరుణిమ్నా యావనేన ప్రథితం ప్రసిద్ధం కశేబరం శరీరం
యస్య తథోక్తమ్. అశిథిలేన సాంద్రేణ రతిసుఖేన సనాథం సంగతం హరిణీ చ హరి
ణస్య తయోర్మిథునం ద్వంద్వం నయనపహస్య నేత్రమార్గస్య అతిశీచకార విషయా
కృతవాత్. హరిణద్వంద్వం దృష్టవానిత్యర్థః. 33. తిగ్దేనేతి. నరాణామధిపః పాం
డుః తస్మిన్ యగ్నే హరిణమిథునే పుమాంసం మృగం తిగ్దేన తీక్షణ బాణేన జమాన
పాతవాత్. అసౌ బాణనిహతః వాతాయుః మృగః ని. 'మృగే కురంగవాతాయుహ
రిణాః' ఇత్యమరః. జాతః ఆయుషః జీవితకాలస్య అంతస్సమాప్తిర్యస్య తథోక్తస్య
మహర్షేః కిందమనామధేయస్య ఆకారం స్వరూపం సహసా తత్క్షణమేవ ఆలంబే
స్వీకృతవాత్. యత్తు 'జాతాయంతకమ్' ఇతి పాఠాంతరం, తత్సూలకృదభిమత లాటాను

వాతాయురాకార మసౌమహ్నైర్జాతాయురంత స్సహసాలలంబే. ౩౪.
గ. తతఃకృపామందమనాః కిందమనామధేయస్సందారితతనుస్సంద
మానరుధిరేణ మహారుషా కల్పరవికల్పమహారుషా తస్మిన్తహీభృతి
సంభోగసంభేదకమంభోజదృశాం దంభోళిమివ సహస్రాక్షశ్యాపము
దస్రాక్షీత్. ౩౫. గ. తదను తాపసశాపేన విరచితమనస్తాపేన తేనధర
ణిపతినా చతురంగంబలమివ సప్తాంగం రాజ్యమపి వ్యసృజ్యత. ౩౬. ప.
అప్తాంగయోగా నవతోఽస్య రాజ్యో మృప్తాన్నమాసీన్న్యదు కందమూ

ప్రాసాలంకారభంగాదుపేక్ష్యమ్. ౩౪. తత ఇతి. తతః ఋష్యాకారస్వీకరణానంతరం
కిందమ ఇతి నామధేయం యస్య స ఋషిః. కృపయా కామణ్యేన మందం శూన్యం
మనో యస్య తథోక్తస్సక్ సమ్యక్ దారితాయాః బాణవిపాటితాయాః తనోః శరీ
రాల్ స్యందమనం రుధిరం రక్తం యస్మిన్ తేన మహతా అరుషా వ్రణేన. ౩౫. 'వ్ర
ణోఽస్త్రియామిర్తమరుః' ఇత్యమరుః. రుషా శోపేన చ కల్పరవికల్పం ప్రళయార్క
తుల్యం మహాః తేజో యస్య తథోక్తస్సక్ తస్మిన్ మహీభృతి పాండో పర్వతేచ
అంభోజదృశాం స్త్రీణాం సంభోగస్య సురతస్య సమ్యగ్భోగస్య సుఖస్య చ సంభేదకం
నాశకం కాపమ్. సహస్రాక్షః దంభోళిం వజ్రమివ, ఉదస్రాక్షీత్ పాతికవాత్. సృజ
తేకర్తరి లుక్. 'యథా మిథునీభూయ కీడక్ త్వయా మూఠోఽహం, తథా త్వమపి
నిధువనాయ వధూముపగచ్ఛక్ మఃస్యసి' ఇతి శకాపేత్యర్థః. ౩౫. తదన్వీతి. తదను
అనంతరం తాపసస్య కిందమస్య శాపేన విరచితః మనసి తాపః యస్య తేన భూపేన
పాండునా చత్వారి అంగాని హస్త్యశ్వరహదాతరూపాణి యస్య తథోక్తం బలమివ
సప్తఅంగాని స్వామ్యమాత్మసుహృత్కౌశరాష్ట్రదుర్గబలరూపాణి యస్య తథోక్తం రా
జ్యమపి వ్యసృజ్యత. ఉభయమపి తత్కాజేత్యర్థః. సృజతేః కర్తరి లక్. భోగమూలం
రాజ్యం రాజ్యమూలం బలం భోగప్రతిబంధే తాభ్యాం ప్రయోజనాభావాదిని భావః.
అశ్ర బలరాజ్యయోః కేవలప్రకృతయోః త్యాగక్రియాన్వయిత్వేన కేవలప్రకృతాస్స
దస్త్యయోగితా భేదః. శ్లో. 'వర్ణ్యానామికరేషాం వా ధర్మైక్యం తుల్యయోగితా' ఇతి లక్ష
ణాత్. ఏవము త్తరత్రాపి. ప్రాయేణాప్రాయమలంకారః. ౩౬. అష్టేతి అష్టా అంగైరంతః
కరణాదిభిర్యే యోగాః తత్సాధ్యాః యమనియమాసనప్రాణాయామప్రత్యాహరణ్యాన
ధారణసమాధయో యోగశాస్త్రప్రసిద్ధాః తానవతః-ఆస్య రాజ్యః పాండోః మృదుశో
మలం కందమూలం మృత్తం పుత్రసోపేకం అన్నమాసీత్. వనస్య గర్భః మధ్యదేశః
కేళిసాధః అజని జాతః. జనేః కర్తరి లుక్. దర్భః సింహాసనతాం జగామే ప్రాచ.

లమ్, గర్భోవనస్యాజని కేళిసాధో దర్శోఽపి సింహాసనతాంజగాహే.
 32. గ. అహోనరపతి తాపసయోస్సమానరూపఫలమిద మాచరితం.
 3౩. తథాహి. ప. బాణశాప ప్రయోగాభ్యాం బాధితౌ తావుభావసి,
 తపస్వితాం యతస్సద్యస్తాదృశీ ముషజగ్గతుః. 3౪. గ. క్రమాదతిపతి
 తే చావరోధవధూజనానురోధగుణదాత్రే గణరాత్రే. ౪౦. ప. అపా
 కరిష్యన్ననవత్యభావ మవత్యభావం భువనంకరిష్యన్, ఉవాచ దేవీము
 చితం సపాండు రుషహ్వారే జాతుచిదూహదక్షః ౪౧. ప. పరిపాలయ

సింహాసనమభూచిత్కర్థః. గాహతేః కర్తరి లిట్. దుర్లభసంసారసారేణ కిం రాక్ష్యేనేతి
 జగుప్సూ తాపసత్వం స్వీకృతవానిత్కర్థః 32. అహో ఇతి. నరపతితాపసయోః
 పాండుకిందమయోః ఫలం బాణశాప ప్రయోగజన్యం సమానరూపం అవిభిన్నాకృతి
 సత్ ఆచరితం ఆవిర్భూతమ్. భావే క్తః. అహో ఇత్యాశ్చర్యే. ఇదముత్తరేణైక
 వాక్యమ్ - తథాహి. 3౩. బాణేతి. తథాహి తావుభౌ పాండుకిందమా బాణప్రయో
 గేణ శాపప్రయోగేణ చ. తాభ్యాం క్రమోఽత్ర న వివక్షితః. బాధితావసి విభిన్న
 దుఃఖకారణావపీత్కర్థః. యతః కారణాత్ సద్యః తత్క్షణ ఏవ తాదృశీం రాజ్య
 మృగరూపత్యాగత్యాగి కాం తపస్వితాం మునిభావం శోచ్యత్వం చ. ని. 'తపస్వీ
 తావసే శోచ్యే' ఇతి విశ్వః. ఉపజగ్గతుః ప్రాప్తవంతౌ. అత ఆశ్చర్యమితి పూర్వేణా
 న్వయః. కారణభేదేఽపి కార్యేక్యాదాశ్చర్యమితి భావః. వాక్యార్థహేతుకం కావ్య
 లింగమలంకారః వృత్తమానుష్టుభభేదః. 3౪. క్రమాదితి. కించేతి చార్థః. అవరోధవ
 ధూజనస్య అంకపురస్త్రీజనస్య అవరోధోఽచుసరణం స ఏవ గుణః తస్య దాత్రే శస్త్ర
 భేదే లివిత్రాణ్యే. ని 'దాత్రం లివిత్రమ్' ఇత్యమరః. సంభోగరహిత ఇతి యావత్.
 గణరాత్రే రాత్రిసమాహే క్రమాదతిపతితే అతిక్రాంతే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యమ్. ని.
 'గణరాత్రం నిశా బహ్వన్యః' ఇత్యమరః. ౪౦. అపాకరిష్యన్నితి. జాతుచిత్ కదాచిత్
 ఉహదక్షః ఉపాయచింతనే దక్షః సమర్థః స పాండుః. స విద్యతే అవత్యం యస్య
 సోఽనవత్యః తస్య భావః తం ఆపుత్రత్వం అపాకరిష్యన్ నిరసియమిచ్చన్ సన్.
 ఆత్మన ఇతి శేషః. భువనం మర్త్యలోకం చ స విద్యతే పత్యభావః యస్య తథోక్తం
 కరిష్యన్. సపతికం కర్తమిచ్చన్ సన్నిత్యర్థః. ఉపహ్వారే ఏకాంతే దేవీం కుంతీం ఉచి
 తమువాచ. పుత్రసంపాదనాయ దేవ్యా సహ ఆలోచితవా నిత్యర్థః. అ. సప్తభిః స్తోత్రై
 రుక్తి ప్రకారమేవాహ—పరిపాలయత ఇతి. మహీం పరిపాలయతోఽపి మే మమ
 తనూజుర్గతేః పుత్రదాద్రాగ్ధిదేవోః పరిపూర్తిః మనోరథపరిత్రాణత్వం నాస్తి. హి

తోఽపి మే మహీం పరిపూర్తిర్న తనూజదుర్గతేః, ప్రజయాహి మనుష్య
ఇత్యసాప్రథతేహి శ్రుతి వర్ణపద్ధతిః. ౪౨. ప. గాత్రం న కేవల మశేషబు
ధోపలాల్యం గోత్రంచ తత్రభవతః కుముదైకబంధోః, ఆపాండువర్తత
ఇతిస్ఫుటమద్య మన్యే యస్తాత్ప్రిజాం నలభసే యదువీరకన్యే. ౪౩.
ప. సహ్యాతీవ విధిరవ్యసుతానాం సహ్యాతే ఫలమితి శ్రుతిసిద్ధేః, జీవతో
మమ యథాహవసాధ్యో మిాలతోఽపి న తథా పరలోకః. ౪౪. ప.
ఆహం కిమంబా కిమభీష్టతాపదే తవేతి మాతుద్ధరి తాతపృచ్ఛయా,

యస్తాత్కారణాత్. మనుష్యః ప్రజయా సంతత్యా పూర్ణోహి ఇతి ఉక్తార్థికా ఆసా
శ్రుతివర్ణానాం వేదాక్షరాణాం పద్ధతిః పక్షిక్రిః. 'ప్రజయా హి మనుష్యః పూర్ణః'
ఇత్యేవమరూపా ప్రథతే ప్రసిద్ధత్వేన వర్తతే. నిరవశ్యస్య నిష్ఫలం సర్వమితి భావః.
వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. వృత్తం వైతాళీయమ్. శ్లో. 'పద్విషమేఽష్టా
సమే కలాః తాశ్చ సమే స్యుర్నో నిరంతరాః, న సమాత్ర పరాశ్రితా కలా
వైతాళీయంఽతే రతా గురుః' ఇతి లక్షణాత్. ౪౨. గాత్రమితి. తత్రభవతః పూజ్యశ్చ
కుముదైకబంధోశ్చంద్రస్య సంబంధి ఆశేషైః బుధైః దేవైర్విద్యుద్విశ్చ ఉపలాల్యం
క్షామనీయమ్. ఏకత్రాస్వాద్యత్వేన అన్యత్ర పావనత్వేన చేతి భావః. గాత్రం కేవలం
శరీరమేకమేవ ఆనమంతాత్మాంసు శ్వేతం వర్తత ఇతి న మన్యే. కింతు గోత్రం
చంద్రమశోఽపి ఆపాండు పారిదురాజవర్మంతం వర్తత ఇతి అద్య స్ఫుటం మన్యే.
కుత ఏతదత ఆహ—యస్తాదితి. యస్తాత్కారణాత్ హేయదువీరకన్యే కులి త్వం
ప్రణాం సంతరిం న లభసే న ప్రాప్నోషి. అత్ర చంద్రమంశస్య పాండురాజవర్మంత
స్థితిరూపవాక్యార్థం ప్రతి పుత్రలభరూపాత్తరవాక్యార్థస్య హేతుత్వాత్ వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమ్. ౪౩. న హీతి. విధిః కర్తృ శ్రేయస్తాత్కారకమ్. ని. 'విధిర్వి
ధానే దైవేఽపి' ఇత్యమణి. అనుతానామపుత్రాణాం ఫలం స్వర్గాదిరూపం ఆతీవ భృశం
న సహ్యాతే న ఘటయతి. ఇతి ఏవం శ్రుతో వేదే సిద్ధిశ్చేతోః. జీవతో మమ పర
లోకః శత్రుజనః ఆహవేన యుద్ధేన సాధ్యః యథా భవతి తథా మిాలతః మ్రియ
మాణస్యాపి మమ పరలోకః స్వర్గాదిః శత్రుజనశ్చ ఆహవేన జ్యోతిష్టోమదియజ్ఞేన
యుద్ధేన చ సాధ్యో న భవతి. 'జాతపుత్రః కృష్ణకేశోస్సినాదధీత' ఇత్యాదినా సపుత్ర
నైస్త్రివ వైతానకర్తృణ్యపృథికారక్రవణాదితి భావః. ని. 'ఆహవస్సంగరే యజ్ఞే ఆహ్వ
నేఽపి' ఇతి విశ్వః. అత్రాపి వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. స్వాగతావృత్తమ్.
శ్లో. 'స్వాగలేతి రసభాగురుయుగ్మ' ఇతి లక్షణాత్. ౪౪. ఆహమితి. హే అర్థక

ప్రలోభతుల్యం ప్రవదంతమర్భకం ముదాహసన్ జిఘ్రతిమూర్ధ్ని
 పుణ్యభాక్. ౪౫. ప. నింద్యతే పితృభిస్తపైర్నిరపత్యధనఃపుమాన్,
 అభ్యసీనై రతిశ్రాంతైరవకేశివ పాదః. ౪౬. ప. కదాపి తాతశబ్దస్య
 కల్పభూమిరుహామివ, నార్థిభవితు మర్దామి నరవాహనసన్నిభః. ౪౭.
 ప. కింభోగవైభవ యశఃక్షితిఃపితౌద్వై రంభోరుహాక్షి నియమైరన

తవ ఆశీష్టతాయాః ప్రేక్షాః పదే స్థానే ఆహం కిమ్. ఉత అంబా మాతా కిమ్. త్వత్ప్రే
 మపాత్రం అహం వా మాతా వేత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారయా మాతాః ధురి అగ్రే
 తాతస్య పృచ్ఛయా ప్రశ్నేన ప్రలోభేన కరగలేన ఫలాదినా తుల్యం తత్తారకమ్యం
 యథా తథేత్యర్థః. ప్రవచంతం త్వమేవాశీష్టతాపదం మాతైవేత్యన్యతరద్వాపమాణం
 అర్థకం శిశుం ముదాహరేణ హసన్ సత్ పుణ్యభాక్ భాగ్యవాన్పురుషః మూర్ధ్ని
 జిఘ్రతి. అబాగ్యానాం పుత్రమూర్ధాఘ్రాణస్య అతిదుర్లభత్వాదితి భావః. వంశస్థమృ
 త్తమ్. ౪౫. నింద్యత ఇతి. నిర్దశం అపత్యమేవ ధనం యస్య సోఽపుత్రః పుమాన్
 తస్యైః లుప్తపిండోదకక్రియతయా దుఃఖతైః పితృభిః పూర్వైః ఆవకేశి నిష్ఫలః పా
 దః పృక్షః అతిశ్రాంతైరధ్వసీనైః పథికైః నింద్యతే. నిందతేః కర్తృణి లిట్. 'ఏష
 వా అన్యతో యః పుత్రీ' ఇతి శ్రుతేః. ఆపుత్రస్య పితృబుగాపాకరణా యోగాదితి
 భావః. యుక్తవిపులానామానుష్టుభం వృత్తమ్—శ్లో. 'యస్మాం లస్యప్రయుక్తే స్యా
 త్సాయుగ్గవిపులా మతా' ఇతి లక్షణాత్. అస్య చ పక్తవిశేషత్వాత్—'పక్తన్నా
 ద్యాన్మసో స్యాతామధోర్యోఽనుష్టుభిభ్యాతమ్' ఇతీతరత్ర తల్లక్షణం బోధ్యమ్. ౪౬.
 కదేరి. నరవాహనేన కదేరేణ సన్నిభః తుల్యః అహం తాతేతిశబ్దస్య జనకవాచకస్య
 కల్పభూమిరుహం కల్పవృక్షామివ అర్థిభవితం వాచ్యీభవితం ఆర్థీ యాచతో భవితం
 చ కదాపి నార్దామి నోచితః. అతో ధనాఘ్రస్య యాచ్ఛాయా ఇవ ఆపుత్రస్య తాతే
 రి వ్యవహరస్యావ్యయోగాదిత్యర్థః. యత్తు 'ఆపుత్రస్య స్వర్గాభి'నేన తత్రత్యకల్పమృ
 త్ ప్రార్థనా దుర్లభా' ఇతి, యదపి 'కుదేరవద్విద్యమానమైవ్యర్థం పుత్రాభావాన్నిష్ఠ
 లమ్' ఇతి నృసింహః, తదుభయమవ్యనాదరణీయమ్. నరవాహనసన్నిభ ఇతి సాదృశ్యో
 పయోగినో విశేషణస్య నైయర్థ్యాపత్తేః. ఉత్తరశ్లోకేన పానరుక్త్యాపత్తేశ్చేతి. ౪౭.
 కిమితి. భాగః స్రక్కుంచనవనితాద్యనుభవః, నైభవం విశ్వరూప్, యశః దానపాలన
 క్షాత్రజన్యా కీర్తిః, క్షీలిః భూః, రాజ్యమితి యావత్. జీవితం ప్రాణధారణం, ఏతా
 స్యాద్యాని యేహం తైరక్షైః కాపస్య కిందమదత్తస్య అతిరేకః అతిశయః స ఏవ దవ
 పావకః దావాన్నిః తస్మిన్ కేత ఇతి కాయనః. తాచ్ఛీఠో ణిసిః. మే మమ కిః

మైస్త్వమేవ, శాపాలిరేక దవపావకశాయినో మే తాపాఽనోదవిధయే
తనయం ప్రసూప్స్య. ౪౮. గ. ఇత్యసంకోచతశ్శోచతః పత్యురగ్రభువి
సమగ్రమందాక్ష రమణీయం మందాక్షరమణీయంత్రిత మిదంవచనం
పృథాపి కథయామాస ౪౯. రాజన్ పురాఖలు పితామమ పితామహ
సమానస్య నిశాంతమధివసతః కృశాంతనులతాంతపసావహతోఽపి
దిశాంతతిషు నిశాంతరవికాంతి భృశాంతరంగంగరుచాంతరంగవరంప
రాంతరలయితురశాంతమనసోమునే రుపాంతపరిచరణాయ మామను
శాంతితైశ్చ శవరాజ్యామపి నియోజ్యామకరోత్. ౫౦. య. తతోనిదేశాత్ప
మయేషులబ్ధం మయా మహాయత్నజుషా మహావేష, ఆ రామవల్లీ రవహా

కార్యమితి శేషః. తాదృశ్విధస్య మే తావస్య ఆపనోదనవిధయే నిరాసాయ హే ఆం
భోరుహాక్షి, త్వమేవ ఆనమైః భర్తనుజ్ఞాతల్వేన సిద్ధోమైః నియమైః తనయం ప్రసూ
ప్స్య జనయే. సవతేః ప్రార్థనాయాం లోట్. పుత్రసంపాదకభోగస్య కాపేనాపేత
త్వాదితి భావః. ౪౮. ఇతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ ఆసంకోచం సిద్ధజ్ఞం యథా తథా
శోచతః దుఃఖాయమానస్య పత్యురగ్రభువి సమగ్రేణ మహతా మందాక్షేణ లజ్జయా
రమణీయాః మనోజ్ఞాః మందాః పరిమితాః ఆక్షరాణి మణయ ఇవ తైర్మంత్రితం సం
ఘటితం ఇదం వత్సమాణం వచనం పృథా కుంత్యపి కయామాన ఉక్తవలీ కథయతేః
ఓటి ఆమాదేశే ఆస్తేరనుప్రయోగః ౪౯. రాజన్నిలి. హే రాజన్. ని.
'నిషేధవాక్యాలంకారజిజ్ఞాసానునయే ఖలు' ఇత్యమరః. పురా కన్యాత్వదశాయాం
మమ పితా కుంతిభోజి నిశాంతమధివసతః స్వగృహే వర్తమానస్య. 'ఉపాన్వధ్యాద్వి
స' ఇతి కర్తృత్వమ్. పితామహేన బ్రహ్మణా సమానస్య తవనా కృచ్ఛ్చిచాంత్రాయగాదినా
కృశాంతనులలేవ తాం వహతోఽపి తపఃకృశస్యాపీత్యర్థః. దిశాం ప్రాచ్యాదీనాం
తతో సమాహే నిశాంతరవేర్పాలసూర్యస్య కాంతీనాం భృశమంతరంగాణాం ఆప్తా
నామ్. తత్తల్పానామిత్యర్థః. అంగరుచాం దేహప్రభాణాం తరంగవరంపరాంతరళ
యితుః ప్రసారకస్య ఆకాంతం క్రుద్ధం మనో యస్య తస్య మునేర్దుర్వాససః ఉపాం
తే సన్నిధౌ పరిచరణాయ శుశ్రూషణాయ అనుకాశితం వైశవం బాల్యమేవ రాజ్యం
యయా తాం తథోక్తామ్. బాల్యాత్పరిచరణాశక్తామపీత్యర్థః. మాం నియోజ్యాం పరి
చారికామకరోత్. మహతాం నేవాయా దుర్లభత్వాదవిచార్య కులవయ్యైర్లాడికమ
వశ్యం లేమం నేవనీయత్వాదితి భావః. ౫౦. తత ఇతి. తతః సమయేషు సన్నేహాద్యవ
సరేషు. నియోగాన్ లబానయ నాద్యాజ్ఞాప్యాన్ (అబ్ధం ప్రాప్తం మహాంతం యత్నం)

యతస్య భూమివల్లిమేవ ప్రతిపాల్యతన్తే. ౫౧. ప. యథాయథానేవన
యత్నజన్తా నా నిదాఘతోయేన నిషిక్తమంగకమ్, తథాతథావర్తత తాప
సాంతికే మహావికాసా మమభక్తివల్లరీ. ౫౨. ప. తపస్విన్స్తస్యతపః
కృశస్య సరూపతామాపు మివాశ్రయద్భిః, దినేదినే మే దయనీయ
రూపై రంగైరశేషై రతికార్యమపే ౫౩. ప. అపాదనేనసమిధా
మభిషేకవారా మభ్యర్చనాసుమనసామపి తాపనేంద్రః, మయ్యేవశిష్య
జనతా మమితాం వితన్వన్నంతే వసంతమపి కోపమపాచకార. ౫౪. ప.
ఏకాం సమాం తత్రవసన్కదాచి దేకాం స మాం పార్శ్వగతామపే
త్య, సమాధివృత్త్యా సహమానముద్రాం సమాపయామాస తపోధ

జువత ఇతితథోక్తయా మయా ఆరామవల్లిః పుష్పలతాః విహాయ - తస్య మహానేః
దుర్వాససః పూరేవ వల్లి తాం ప్రతిపాల్య నిరీత్య తస్మే స్థితం - తిష్ఠతేర్థావేలిట్ -
బాలాచిత పుష్పవచయంవిహాయ తన్నియోగానుదపాదయమిత్యర్థః-యత్తు 'నియో
గాదిలి'పంచమ్యంతపారేభ్రమేణ 'నియోగాదనుజ్ఞావాక్యాదిలి' నృసింహః-తత్తుచ్చం -
'లఘుమిలి'తుమున్నంతస్యకర్తాకాంతయా సాకాంతత్వదోషావలేః. ౫౧. యథేతి.
మమ అంగమేవ అంగకం శరీరం నేవనయత్నాత్ మనినేవానుకూలవ్యాపారాత్ జన్త
యస్యతేన-నిదాఘతోయేన శ్రమజలేనయథాయథానిషిక్తం అభిషిక్తం-తథాతథామహా
న్వికాసః పృథ్విర్భూమి-మమభక్తిరేవవల్లరీ పుష్పలతా-తాపసస్యదుర్వాససః అంతికే
సన్నిధౌ అవర్తతప్రవృద్ధాభూత్-రూపకాంకారః. ౫౨. తపస్విన్ఇతి. తపసాకృశస్య
తపస్వినోదుర్వాససః సరూపతాం సారూప్యం ఆపుమివేత్యుచ్చేష-ఆశ్రయద్భిః నేవ
మానైః-దయనీయం కారుణ్యాస్పదం రూపం ఆకృతిర్యేషాంతైః - కృశభూతైఃలియా
వత్ - అశేషైరంగైరవయవైరతికార్యం ఆపేప్రాప్తం ఆపన్నతేర్థావేలిట్.
౫౩. అపాదనేనేతి. తాపనేంద్రో దుర్వాసాః సమిధామంధనానాం అభిషేకస్యవా
రాంజలానాం అభ్యర్చనాసుమనసాం దేవపూజా కుసుమానామపి శ్రయాగామాపా
దనేన సంపాదనేనచేతునా అమితామనేకాం శిష్యజనతాం శిష్యభావం మయ్యే
వ వితన్వన్ విస్తారయన్ త్ ఏకయైవశిష్యశ్రయకృత్యసంపాదనాదిలిభావః. అంతే
సమిపే మనసీలియావత్. వసంతం వర్తమానమపి శిష్యమసీతివ కోపం అపాచకార
దూరీకృతవాన్ ప్రసన్నోఽఘాదిత్యర్థః. ని. 'ఛాత్రాంతేవాసిసాశిష్య' ఇత్యమరః.
౫౪. తతఃకిమతలన-ఏకామితి. స తపోధనేంద్రః దుర్వాసాః - తత్రగృహరామే
ఏకాంసమాం వత్సరం. ని. 'హయనోస్త్రీశరత్సమా' ఇత్యమరః - వసన్ త్ కదా
చిత్ పార్శ్వగతాం నికటస్థితాం - ఏకాం పరిజనరహితాం మాం సమీత్య - సమా

నేంద్రః ౫౫. గ. వత్సేభవత్సేవా సంప్రదాయేన సంప్రతిభృశం ప్రసీ
వామీతి వ్యాహృత్య సముని రనుకంపితచేతా మహ్యమత్యర్థ మభీప్సి
తార్థ సమర్థాపన పరతంత్రం కమపి మంత్రముపాదిషత్. ౫౬. ప. అపి
క్రథామావసత్తేరముష్టాన్త త్వా గురుత్వం వరమంత్రలాభే, అపుష్ప
వత్యామపి మే దశాయామామోదభారోఽధికమావిరాసీత్. ౫౭.
గ. అధునా తస్య ప్రభావేన శతమఖ ముఖాసు నిఖిలాసు లేఖలేఖా
సు యేయేపరాధ్యాస్తేతే రహసి ధ్యానమాత్రసాధ్యసాన్ని ధ్యాన్య
స్వానురూపగుణ విభవానాత్తభవాన్తయి వికసదనుకంపాస్సంపాదయ

ధోగ్యగన్య వృత్త్యా ఆభ్యాసేన సహ మానముద్రా వాచయమత్వవ్రశం సమావయా
మాన ఆవసితవా - ద్వయమపిత్యక్త్యా మామవాచేత్యర్థః. ౫౫. వత్సేభతి. హేవత్సే
పుత్రి కుంతి భవత్యాః సేవాసంప్రదాయేన శుశ్రూషవిధి నా-సంప్రతీదాసీం భృశం
ప్రసీదామిప్రసన్నోఽస్మి-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాహృత్య ఉక్త్యా అనుకంపితం కృపా
న్యశంచేతి మనోయస్యతథోక్తస్యమునిద్వర్తాసాః మహ్యం అత్యర్థం భృశంఅభీప్సితస్య
కామితార్థస్య ఆపాదనే సంఘటనే పరతంత్రంఆయత్తం-సమర్థమితి యావత్-కమపి
ఆనిర్వాచ్యం. 'గురుంప్రకాశయేద్ధీమాన్మతుమంత్రంప్రకాశయేద్'తి మంత్రనామాప్ర
కాశనస్తరగాల్ - మంత్రముపాదిషత్ ఉపదిష్టవా - దిశలేః కర్తరిలుజ్. ౫౬.
ఆపీతి. క్రథాం కోపానాం ఆవసత్సేవాసభూతాదపి అముష్టాద్దర్శనసః - వరభూ
తస్యమంత్రస్యలాభేనతి - గురుత్వమాచార్యత్వం మత్వా జ్ఞాత్వా - క్రుద్ధస్యగురుత్వా
స్తరగాల్ - క్రుద్ధేఽపి శుశ్రూషాతిశయేన ప్రసాదసంపాదనాల్ - ఆత్మనిగురుత్వం
త్రైవ్యంవా మత్వా. మే మమ అపుష్పవత్యాం పుష్పరహితాయామపి అరజోవత్యా
మపీతిచ దశాయామవస్థాయాంబాల్యేచ - ఆశవివ విరోధాభాసాలంకారః - ఆమో
దభారః పరిమళాతిశయః సంతోషాతిశయశ్చ - ఆధికం ఆవిరాసీత్. ని. 'ఆమోదో
గంధహర్షయో'తివిశ్వః. ౫౭. అధునాఇదాసీం శతమఖః ఇంద్రఃముఖం ఆదిర్యా
సాంతాసు అఖిలాసు లేఖానాందేవానాంలేఖాసు పత్త్రికా యేయే పరాధ్యాః గుణ
వత్తరాః తే వత్సమాగాఇంద్రాదయః తస్యమున్యపదిష్టమంత్రస్య ప్రభావేనసామర్థ్యేన
రహసి కృతంకారితం సాన్నిధ్యం సమీపస్థితిర్యేమంతే తథోక్తాః - ధ్యానమాత్రసాధ్య
సాన్నిధ్యా ఇతిపారాంతరం - వికసంతి అనుకంపాయేమంతే తథోక్తాశ్చ సంతః
స్వస్య ప్రత్యేకమాత్మనః అనుగుణః అనురూపగుణానాం కార్యధైర్యాదీనాం గణస్యసం
ఘస్య విభవస్యమృద్ధిర్యేమాంతానాత్తభవాత్ పుత్రాత్ మయిసంపాదయిష్యంతి ఇని

ష్యంతి. ౧౮. ప. ఇతి శృపాయ కృపాయతచేతనే యదుసుతా ముని
నేతు రనుగ్రహం, అదశనవ్రణ పీడమహర్పతే రభిదధే రతిసంగమనం
వినా. ౧౯. ౪. ఇతివచనమయీం సుధాంకిరంతిం యదున్మపతేస్తన
యాం ప్రశంసమానః, పతిరనుమనుతే స్త పారవాణాం ప్రకృతమహో
త్సవపారదర్శనాయ. ౨౦. తదనంతరమ్. ప. ధర్మాత్పాప యుగ్మిరం య
ననో భీమంచ భీమంద్విపాం జిహ్వాద్విష్ణుమతీవ ధృష్టుమనసూ కుంతీమునే
ర్విద్యయా, అన్యా సాపి తయైవ తత్రనకులం రూపాస్పదం గీష్పతేస్స

యష్యంతి. ౧౮. ఇతీతి. ఇతిక్షక్తప్రకారేణ కృపయా ఆయతం సాంద్రంచేతః యస్య
తస్య - మనీనా నేతుర్నాయకస్య దుర్వాససః ఆచుగ్రహం వరమంత్రదానరూపం
ప్రసాదం - యదుసుతాకుంతీనృపాయపాదవే ఆహర్పతే స్సూర్యసంబంధి నవిద్యతే
దశనవ్రణానాం దంశక్షతానాం పీడా దుఃఖాయస్త్రితత్ చార్యరతత్వాదితిభావః -
రతేసురతస్య సంగమనం ప్రావణంవినా ఆభిదధే కడయామాన తదితరత్సర్వమువాచే
త్యర్థః - తస్యలోకత్రయనిద్యత్వా దితిభావః - కుంతీమంత్రపరీక్షణాయ సూర్యమా
హూయ బాల్యేలేనోఽభుక్తేతి భారతకథా త్రాసుసంధేయా - ద్రుశచిలంబితవృత్తం.
౧౯ ఇతీతి ఇతిక్షక్తప్రకారాం వచనమయీం వాగ్రూపాం సుధామయృతం కిరం
తీం సింహంతీం యదున్మపతేస్తనయాం కుంతీం ప్రశంసమానః క్లాఘమానః పారవా
ణాంపతిపాండుః - ప్రకృతస్యచుహోత్సవస్య వరమంత్రలాభరూపస్య యత్సార
మంతః పుత్రసంపాదనరూపః తస్యదర్శనాయఆచువమనేస్త - 'పుత్రాచత్పాదయదే
వేభ్య' ఇత్యుపజ్ఞాతవానిత్యర్థః - పుష్పితాగ్రావృత్తం. స్తో. 'అయఃజినయుగరేభ్యోయ
కారోయుజిచనజౌజరగాశ్చపుష్పితాగ్రా' ఇతిలక్షణాత్. ౨౦. తదనంతరమిత్యుత్రచేణ
సంబధ్యతే—ధర్మాదితి. తదనంతరం పాంచ్వయమత్యనంతరం ఆనసూభర్తృసజ్ఞానాన్ని
ర్దోషా కుంతీ-మునేర్విద్యయా తదుపదిష్టమంత్రప్రభావేనేత్యర్థః - ధర్మాత్ యమాత్
యుగ్మిరం ధర్మరాజం ప్రాచ జనయామానేత్యర్థః-వచనతః వాయోః ద్విహంశ త్రా
ణాం భీమం భయంకరం భీమం ప్రాచ - జిహ్వాంధ్రాత్ అతీవపుష్టం ఆత్యంతధీరం జిహ్వు
మద్భువం ప్రాచ ని. 'జిహ్వాంధ్రేఽద్భునేతైత్ర' ఇతివిశ్వః-అన్యా సా ద్వితీయా మాద్ర్యపి
తయా కుంతువదిష్ట మునివిద్యయైవ తత్రతస్మిన్నేవకాలే - కాకాక్షిన్యాయేన ఏవ
కారస్సాత్మాసి సంబంధః-నానశ్యయో రక్తిన్యో ని. 'నానశ్యావక్తివౌదస్తా' విత్యమరః-
అంతికాత్ సమీపాత్ తత్సాంగత్యాదిలియావత్-రూపస్యసౌందర్యస్య ఆస్పదంస్థానం
నకులం. గీష్పతేః సచ్చాత్రంతుల్యం-బుద్ధ్యేతికేమః-సహదేవమపి ఆజనయత్ - యత్తు

చ్ఛాత్రం సహదేవమప్యజనయాన్నాసత్యయోరంతికాత్. ౬౧. ప. తదను
వాసవనందనసంభృతా స్స పటుగీతిరవప్రమదాళయః, సుమనసస్తు
యథోచితమాచరన్నివతనం యవి నృత్యవిధిం దివి. ౬౨ ప జన్తోత్సవో
మహానేహం జలమత్యచ్ఛ మావహన్, విద్యామనన్యసామాన్యాం
ప్రీడాం కుంభజవోఽనయత్. ౬౩. ప. స్వప్యచక్రగతిం పఖ్యస్వయ
మప్యాశ్రితాశవ, జవాత్ప్రదక్షిణ జ్వాలా జజ్వలు ర్యజ్వపావకాః.
౬౪. ప సామోదో ధీమసంభూతిసంభృతాశౌచవ త్తయా, సంకుచన్నివ

మనేః కుంతీమంత్రచతుష్టయంలేఖే-తత్రమంత్రత్రయేణ స్వయంపుత్రత్రయంప్రాప -
మాద్రీచ తదుపదిష్టేన చతుర్థేన పుత్రద్వయం ప్రాపేతిన్యసింహః-తత్తు దుష్పాండిత్య
విజృంభితమేవ. మహాభారతవిరుద్ధత్వాత్-మునేర్విద్యయా తయైవేతి మూలాసంగతేః.
వరహావస్య మంత్రస్యేతి స్వలేఖనవిరోధాచ్చ-కించబాల్యేఏకేనకర్ణోత్పాదనాత్ప్రకృత
న్యూనతాయా దుర్వారతావల్లేచ్ఛేతి-శార్దూలవిక్రీడితం వృత్తం శ్లో. 'సూర్యాశ్చైర్వీరస
శాస్త్రతాస్సగురవ శార్దూలవిక్రీడిత' మితిలక్షణాత్. ౬౧. తదన్వయి. తదను యుగ్ధిష్ఠిరాది
జన్మానంతరం-వాసవస్య ఇంద్రస్య నందనే హర్షణే నిషయే నందనవనేచ సంభృతాః ని
యుక్తాః సంపాదితాశ్చ-పటుగీతిరవేణ మనోహరగానేనసహితానాం ప్రమదానామప్స
రసాం ఆళయఃపద్మయః యేహంలే పటుగీతిసవ్యకర్షుంకారసహితప్రకృష్టమదభృం
గాశ్చ-సుమనసః దేవాః పుష్పాణిచ-యథోచితం స్వస్వార్థం క్రమేణ దివి స్వగైరు నృత్య
విధిం నాట్యమాచరన్ శృతవంతః. భువితునిపతనమాచరన్. ని. 'సుమనామాలీపుష్ప
కుండిలేఖసురేచ'చే' తివిశ్యః. 'స్త్రీయస్సుమనసఃపుష్ప'మితి పుష్పవాచిత్యేస్త్రీలింగతా-
అత్ర కేవల ప్రకృతాస్పదః క్షేపాలంకారః. పాదక్రమయసరణే యథాసంఖ్యాలంకా
రశ్చ ద్వయోస్సంస్పృష్టిః. ౬౨. జన్తోత్సవ ఇతి. ఏహం యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం మహాన్ జన్తో
త్సవః జలమత్యచ్ఛమావహన్ కుర్వన్-అన్యేహమసామాన్యాం ఆసాధారణీమనన్యసా
మాన్యాం కుంభజవోఽగస్త్యస్య విద్యాం స్వాదయేన జలనిర్మలీకరణాత్తికాంప్రీతాంల
జ్జామనయత్ గమయామాస-ఆనన్యసాధారణ్యభంగాదివిభావః-నయలేః దుహదిత్యాద్వి
కర్తృకత్వం. ౬౩ స్వస్యేతి. యజ్వనాం యాగవతాం పావకాః ప్రేతాగ్నయః స్వస్యస
ఖ్యుః వాయోఃచక్రగతిం వర్తులగవనం - స్వయమపి ఆశ్రితాశవేత్యుత్పేక్షా-జవాల్
వేగాత్ ప్రదక్షిణజ్వాలాః సవ్యఃఖాస్సంతః జజ్వలుః జ్వలంతిన్ - జ్వలలేక ర్దరిబిల్.
౬౪. సామోద ఇతి. సామోదస్సహర్షస్సగంధశ్చ-సమిరః వాయుః భీమస్య పుత్రస్య
సంభూత్యా ఉత్పత్త్యాసంభృతం జాతమాశౌచంతితి తద్వాత్ తస్యభావస్తత్రాతయా

సంస్కర్షే సమారో మందమావవా. ౬౫. ప. కన్యకాత్వేఽపి మయ్యేషా
కాముకీతిస్తరన్నివ, ప్రసూతిదివసం కుంత్యాః ప్రాదిద్యుతదహస్కరః.
౬౬. ప. పుష్పాత్ప్రేవ సుషువే పుత్రమేషేతి వీరుధః, ఫలేగ్రహయ
ఏవాసస్పృసూనాత్ప్రేక్షాథావనే. ౬౭. గ. తదనుగుణగజైరభంగు
రశుభంయుతా వికాససమయే సమయే. ౬౮. ప. ప్రజాధిపాఽసౌ ప్రద
మం యుధిష్ఠిరే సుతేషు తేజస్విషు తేషు పంచసు, ప్రభాకరే పంచతపాధి
వాన్సుతే ప్రపాతయామాస విలోచనద్వయం. ౬౯. ప. తపస్వినీనాం

హేతునా-సంస్కర్షే వరేషాం స్వర్ణవపిషయే-సంకుచక్ లజ్జమానఇవేత్యుత్ప్రేక్షా-మందం
కన్యైః ఆవహానిస్త-వాతేక ర్మరిట. ౬౫. కన్యకాత్వవితి. ఏషా కుంతీ కన్యకాత్వే
అమాధత్వదకాయామపి మయిషయే కాముకీఆభూత్-ఇతి ఉక్తప్రకారస్యవృత్తాంత
స్యేతిశేషః-స్తరన్నివేత్యుత్ప్రేక్షా-అహస్కరస్సూర్యః ప్రసూతిదివసం ప్రవదిసం ప్రక
ర్షేణ ప్రాదిద్యుతత్ ప్రకాశయామాస-రవిరిప్రకృష్టప్రకాశోఽభూదిత్యర్థః-ణ్యం
తాత్ ద్యుతేర్దజ్ - ణిక్రిదుస్తభ్యః కర్మచింతిచింతి - ద్యుతిస్వాప్యస్సంప్రసారణ
మిత్యభ్యాసస్య సంప్రసారణం. ౬౬ పుష్పాదితి. ఏషాకుంతీ పుష్పాల్ములః కను
మాప్స ప్రాక్ పూర్వ మేవ-పుత్రంకర్ణం సుషువే జనయామాస-ఇతిమత్వేతిశేషః - ఆత
ఏవగమ్యోత్ప్రేక్షా - పృథాయావనే కుంత్యా వాసారణ్యే-వీరుధః లతాః ప్రసూనా
త్ప్రేక్షా-పుష్పాత్ప్రేక్షా పూర్వ మేవ పుష్పపృష్ఠభాగవివేచిత-ఫలేగ్రహయః ఫలధారిణ్య
ఆసక్ - ఫలానామగ్రతఃపుష్పం ధృత్వాజాయమానత్వాదితిభావః. ని. 'స్యాద్రజఃపు
ష్పమూర్తవం'-స్యాదవంధ్యఃఫలేగ్రహి'రిత్యుభయత్రాప్యమరః-జన్తోత్సవఇత్యాదిభిః-పం
చభిశ్చోక్తైర్లనిర్వరీభవనాదివస్తునా తేషాం లాకోత్తరమాహాత్మ్యప్రతీతేర్వస్తునా వస్తు
ధ్వనిః. ౬౭. తదన్నితి. తదను గుణగజైశ్చంద్రతారాబుధిభిః అభంగురాయాః ఆక్షి
ణాయాః శుభంయుతాయాః శుభయోగస్య వికాససమయే వృద్ధిజననకాలాభిన్నే సమ
యలగ్నవిశేషేత్యుత్తరేగాన్వయః- 'కుటాసేఽఘటఇత్యాదివద్విధేయకోటాపధికావగా
హితాయాం న పానదుక్త్యమితిసాంప్రదాయీకాః. ని. 'శుభంయుత్తుశుభాన్విత'ఇత్య
మరః. ౬౮. ప్రజేతి. అసౌప్రజాధిపః పాండుః తేజస్విషు తేషుపంచసు సుతేషు తన్వధ్య
ఇత్యర్థః-ఉన్నతే మహతి యుధిష్ఠిరే పంచతపాః పంచాగ్నిమధ్యే కపస్వీ ప్రభాకరే
సూర్యఇవ - సూర్యస్య ఆగ్నినాం పంచసంఖ్యాపూర్వకత్వస్వరణాదితిభావః - విలోచన
ద్వయంప్రళమం ప్రపాతయామాస ప్రవేశహవా-శ్లోవవైగవపుత్రాగామభ్యర్హితత్వా
దితిభావః. ౬౯. తపస్వినీనామితి. తే వసుధేంద్రపుత్రాః యుధిష్ఠిరాదయః వనే తపస్వి

స్తనపాయినస్తే దరక్వణత్కించకదత్తకర్ణాః, వనే దినాంతే వసుధేంద్ర
పుత్రా వల్కేషు నిద్రాసుఖమన్వభూవన్. 20. ప. యుత్పీడయా స్తనరసేక
లహం శిశూనాం కుస్తీ తదా శమయితుం కుచకుంభయుగ్లే, ఏకం యు
ధిష్ఠిరధనంజయయోశ్చ భాగమేకం సమీరణసుతస్య చ సంవిభేజే. 21.
ప. నిశాచరైస్సమం బాల్యే నియోద్ధుమివ కౌతుకీ, ఉత్తానశయనే ముష్టి
ముదగ్రాం మారుతిర్ద్ధధా. 22. గ. తతఃక్రమేణ గతేషు కలిపయేషు
వాసరేషు. 23. ప. పద్మిరాత్మశిత్వయోషితి భూమా స్పర్శనం పరిహ
రంత ఇవైతే, జానుభిః కరసరోజసహాయైశ్చంక్రమం చమదకుర్వత
బాలాః. 24. ప. ఆదాయ భీమమతిమాంసలముత్తమాంగే 25. పాపూ

నీనాం ఋషిచత్వీనాం స్తనపాయినః స్తన్యరసం విబంశస్సంతః దరమీషత్ క్వణత్సు శబ్దా
యమానేషు కీచకేషు వేణువిశేషేషు దత్తై ఆసక్తా కర్ణాయేషాంతే లభోక్తాశ్చ సంతః. ని.
'వేణుమకీచకా నైస్యశ్యేస్యనంశ్యనిలార్ధతా' ఇత్యమరః-దినాంతే సాయంకాలే వల్కేషు
వల్కలేషు ని. 'వల్కం వల్కలమస్త్రియా' మిత్యమరః-నిద్రాసుఖమన్వభూవన్ ఆనుభూత
వస్త్రః. వనే ధాత్రి స్తన్యలద్దానడోలానామసంభవాదితిభావః. 20. యుద్ధితి. కుంటి
శిశూనాం యుత్పీడయా బుభుక్షయాదుఃఖేన హేతునా-స్తనరసేవిషయే కలహం శమయ
తుంవారయితుం తదా కుచో కుంభావివ తయోర్యుగ్లే ఏకం కుచకుంభం ధనంజయయుధిష్ఠి
రయోశ్చ భాగం ఏకం సమీరణసుతస్య భీమస్యచభాగం సంవిభేజే. విభాగమకరోత్.
సంవిభార్యాదృశతేః 22. రిటి. భీమస్య బహ్వశిత్వాదితిభావః. 21. నిశాచరైరితి.
మారుతస్యాచత్యం మారుతిర్భీమః. 'ఆతఇజ్' ఇతిజ్-బాల్యవివ నిశాచరైస్సహ-నియో
ద్ధంబాహుయుద్ధంకర్తుం-కౌతుకీ కుతూహలవానివేత్యుత్పేక్ష-ఉత్తానే ఉర్ధ్వముఖేశ
యనేని ద్రాక్షాం-తదవసరఇతియావత్. ని. 'స్యాన్నిద్రాశయనంస్వాప' ఇత్యమరః-
ఉదగ్రమున్నతాంముష్టిం ముఖితాంగుళికరవిచ్యాసం దధాధ్యతవాత్. 22. తతఇతి.
తతఃక్రమేణ కలిపయేషు కేషుచిద్దినేషు గతేషు సన్నిత్యుత్తరేక్షైకవాక్యమ్ 23. పద్మి
రితి. ఏతే బాలాః యుధిష్ఠిరాదయః ఆత్మనః పితృఃపాండవో యోషితి భార్యాయాం.
మాతృస్థానాయామితియావత్. భూమా పద్మి. పాదైః స్పర్శనం స్పర్శం పరిహ
రంత ఇవేత్యుత్పేక్ష-కరా సరోజే కమలేషు తానసహాయేషాంతైర్బానుభిః చం
క్రమం గమనం చమదకుర్వత చమక్రూతపంశః. జానుచారంచక్ర రిత్యర్థః - స్వాగ
తావృత్తం. 24. ఆదాయేతి. ఆశ్రమాగామంతే సమీపే జానుభ్యాం కృతః చంక్రమః
యేనశం-అతిమాంసలం బహుబలం ని. 'బలవాన్తాంసలాంసల' ఇత్యమరః-భీమమాదాయ

య జానుకృత చంక్రమమాశ్రమాంతే, బాహులతైవ వహనాద్విర-
రామ శశ్వత్కృతూహలం నతు కదాచన తాపసీనాం. ౭౫. ప. వృద్ధతా
పసపురః ప్రసారితం వేణుదండమవలంబ్య శైశవే, భావయన్నివ గదాప-
రిగ్రహం భావినం పవనభూశ్చచార సః ౭౬. ప. మునిసుతైరవిశేషజు-
షోవనే ముహురమీ నవశైశవకేళిషు, మలినతామనయంత కశేబరం మ-
దకలాః కలభా ఇవ ధూళిభిః. ౭౭ తత్రతత్ర మృదుపాంసుషు పాండోః
ఛత్రపాదతలవిన్యసనేన, ఛత్రకేతుకులిశైస్సుటరేభై శ్చిత్రవత్యభవ-
దాశ్రమభూషః ౭౮. ప. లీలాస్త్రితైస్సృష్టియుగాద్గళద్భిర్గాలాజలానాం
లలితైః పృషద్భిః, బాలాదధుస్తే హృది మాక్తికానాం మాలా ధుతోల్లే

గృహీత్వా ఉత్తమాంగేరసి ఆఘ్రయాసి తాపసీనాం మునివర్తీనాం బాహులతా
భుజలతైవ వహనాత్ ధారణాత్ విరరామ క్రంతాభూదిత్యర్థః. రమణీక ర్తరిలిట్-
తాపసీనాం శశ్వత్ పునఃపునః కృతూహలం తద్వహనకృతుకంతు-కదాచన విరరామ.
అతిరమణీయత్వాదిలిభావః-ఆశ్రమార్చనాకార్యే వహనవిరమణస్య అతిమాంసలతాహే-
తుకత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యవహరం. ౭౫. వృద్ధేతి. స పవనభూషీమః శైశవే బాల్యే
వృద్ధేన భవిరేణ తాపసేన పురః ఆగ్రేప్రసారితం వేణుదండం అవలంబ్య-భావినం భవి-
న్యంకం గదాయాః పరిగ్రహం స్వీకారం భావయత్. ఆభ్యసన్నివేత్యుల్లేఖ. చ-
చార ఆగచ్ఛత్-చరణేక ర్తరిలిట్. ౭౬. మునిసుతైరితి అమీ యుధిష్ఠిరాదయః ము-
నీనాం సుతైర్బాలకైః అవిశేషం తారకమృగాహిత్యం జపంత ఇతి తథోక్తాః తత్తుల్యా
స్పృంతః-నవాసు శైశవకేళి బాల్యాదిత్యే)దాసు వనే మదకలాః మదోత్పలాః-కలభాః
గజశబకా ఇవ ధూళిభిః పాంసుభిః కశేబరం శరీరం మలినతాం మాలిన్యం ముహుః ఆన-
యంత ప్రాపింశుః-పాంసుకే)దయేలిభావః - నయలేప్యహానిత్వాద్వికర్తకః. ఉపమా-
లంకారః. ౭౭. తలేతి. ఆశ్రమభూమిః మృదవః పాండవః సూక్ష్మరశాంసి యేషు లేషు
తత్రతత్రప్రదేశేషు - పాండోః పుత్రాణాం పాదయో స్థలానాం అభిప్రదేశానాం
విన్యసనేన సువహనహేతునా గృహీతేభ్యః రేఖాకారాః యేషాంతైః ఛత్రకేతుకలతైః
చిత్రవతీ ఆలేఖ్యవలీవాభవదితి గమ్యాల్లేఖా వ్యంజకాప్రయోగాత్. ౭౮. లీలేతి.
లేబాలాః లీలాయుక్తం స్థిలం యేషు తైః సృక్తిణోరోష్ఠప్రాంతయోగ్యుగాత్ గళద్భిః
బృహద్భిః స్థూలైః లాలాజలానాం పృషత్కైర్నిందుభిః. ని. సృణికాస్యందినీలాలా, పృషం
తిదిం మృషతావిన్యభయత్రాప్యమరః-ధుతాని కృత్వా ఉల్లేఖనం ఉల్లేపనం రంధ్రం

ఖనరంగ్రసూత్రా ౭౯. ప అత్యంతబాల్యాదమృతాయితాభి రన్యోన్య మర్థోక్తిభిరాహ్వయత్సు, స భీమసేనోఽజని పాండుసూనుష్వర్థోక్తనా మాపి చ పూర్ణనామా. ౮౦. గ. తదానీమయమంబాలికాసూనురవిలంబి తంసంక్రందనశ్చ పంచనందనాగమసంపదా తయా ముదమమితంపచాం బభార. ౮౧. ప. పుత్రేషు తేషు క్రమపోషితేషు విలోకయంత్యా విహ రత్సు కుంత్యాః, ఆప్యాయయామాసతురంతరంగం ప్రాప్యా మాద్రీ తనయా యమత్వం ౮౨. తై రాదవాద్విసలతాసు దృశీకృతాసు డో

సూత్రంచ తానిమాసంతాః-మాక్తికానాం మలా హృది వక్షసి దధురివేలి గమ్యో త్పేష. ౭౯. అత్యంతేతి. అత్యంతబాల్యాదేతోః అమృతవదాచరంతీభిరమృతాయ తాభిః - తద్వన్నధురాభింతియావత్ - అర్థోక్తిభిః-యుధి - భీమ - ఆర్జు - ఇత్యాది నామార్థభాగైః పాండుపుత్రేషు అన్యోన్యమాహ్వయత్సు సత్సు స ప్రసిద్ధో భీమసేనః అర్థముక్తం నామ యస్యతథోక్తిః పూర్ణం సంపూర్ణముక్తం నామ యస్యతథోక్తిః-అజని ఆభూత్ - 'వినాసి ప్రశ్నయంతూరోవత్తరపదయోఃలోపావాచ్య' ఇతి సేనపదస్యలోపేన తస్య సర్వార్థబోధకత్వాదిభిభావః ౮౦. తదానీమితి. తదానీం అంబాలికాయాస్సూనుః పుత్రః ఆయంపాండుః సంక్రందనః ఇంద్రశ్చ-పంచానాం నందనానాం పుత్రాణామా గమసంపదా లాభైశ్చర్యేణ-పంచానాం నందనే వనే అగమానాం వృక్షాణాం పారిజా తాదీనాం సంపదేతిచ. అమితంపచామనల్పాం. 'మితనశ్చేతి'మితే ఉపపదే పచే భిః 'ఆరుర్విష'దిత్యాదినా ముమ్. ముదమానందం బభార ధృతవాక్. దిభిరేక ర్తరిలిట్ - యత్తు 'అమితం ఆధికం పచాంబభార ప్రాప్తవానిత్యర్థ' ఇతిన్యసింహః-తత్తస్య 'నాలంకా రో నశబ్దస్య ప్రక్రియాత్రవిభిన్నత' ఇతిసూచితం వ్యాకరణమాధ్యం విశదయతి-యతః పచేతేకాచ-త్వాదామః. 'కృజ్ఞాప్తప్రయుజ్యతే లిటిత్యత్ర అనుప్రయోగేభ్యజ్ఞప్త ప్రసక్త్యభావాది ౮౧. పుత్రేష్వితి. క్రమాతోపేషితేషు తేషు పుత్రేషు పంచమది హరత్సు కీదత్సుసత్సు విలోకయంత్యాః తావశ్యంత్యాః కుంత్యాః - అంతరంగం మనః మాద్ర్యాస్సపత్న్యాద్వయాయా నకులసహదేవో యమత్వం అంతకత్వం యుగ్గజా తత్వంచ ప్రాప్యాపి ఆప్యాయయామాసతుః, ఆనందయేతాం-అత్రాంతకత్వేపి సంతోష జనకత్వమిత్యేకోవిరోధః సవత్సీపుత్రత్వేపి తదిత్యవదః. యుగ్గత్వేన స్వీకృతవిద్వా ద్వారా స్వపుత్రత్వేనచ జననాదవిరోధఇతి క్లేషప్రతిభోతాపిలో విరోధాభాసాలం కారః. ౮౨. తైతి తైత్యుధిష్ఠిరాదిభిః ఋషిపుత్రస్సనా దృశీకృతాసు త్రివతురాదిమే శసేన దార్ఢ్యంప్రాతాసు వసలతాసు ఆదరాత్ పరిచిత్తస్య ఆరభ్య డోలాయుక్తగ్న-

లావిధేః పరిచితస్య సహర్షిపుత్రైః, పర్యాయలబ్ధమసకృత్ప్రవమాన
 సూనో రారోహణం ద్రుతమభూదవసానభూమిః. ౮౨. ప భీమేన
 దంతయుగళే విధృతం యమన్యే వన్యేభమారురుహురద్రినిభం సగ
 ర్భ్యాః, శుండాం ప్రగృహ్య విజయస్వయమేవ మానీ తం లీలయా
 రదపథేన సమారురోహ. ౮౩. గ తదను విధివదుపసీతానాం క్రమేణ
 మధురేణ వయసా శిరసాపి విధృతవపుషాం వినయగౌరవపుషాం సకలా
 సు కలాసు కాశలమున్తీలయతాం తేషాం యశాంసి వలభేదనమదావళ
 స్య ధామ్నోర్మగళమపి యుగపదుల్లంఘయామానుః. ౮౪. ప. నవ
 తరుణిమలక్ష్మీనందనీయం శరీరం కురువృషభసుతానాం కుర్వతీ నేత్రపా
 త్రం, మునితలిరితిమేనే మోహనాయ త్రిలోక్యాస్వవిశిఖిభవ కామ

పర్యాయలబ్ధక్రమప్రాప్తం పవమానసూనోర్భీమస్య ఆరోహణం అవసానభూమిస్సమా
 ప్తిస్థానం ద్రుతం అసకృదభూత్. ఆతిమాంసలతయా భీమస్య వసలతా బహుశస్త్రుతితా
 బభూవురిత్యర్థః. ౮౩. భీమేనేతి. అన్యే సగర్భ్యాస్తాదరాః యుగ్ధిష్ఠిరసఖలసహదేవాః
 భీమేన దంతయుగళే విధృతం స్తంభితం అద్రినిభం పర్వతతుల్యం ఆత్మ్యన్నతమిలియా
 మత్. వనేభవం వన్యం గజం యమారురుహుః ఆరూఢవంతః తం వన్యేభం మానీ విజ
 యోఽర్జునః స్వయమాత్మనైవ లీలయా అనాయాసేన శుండాం ప్రగృహ్య రదపథేన
 దంతమగ్నేణ ఆరురోహ. మానినామన్యోపదీపిత్యాన్న కిందిద్విదాశరమితిభావః. అత్ర
 మానస్యస్వయం ప్రగృహ్యరోహణం త్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్.
 ౮౪. తదన్వితి. తదను విధివద్యథాశాస్త్రం ఉపసీతానాం ఉపనయనసంస్కృతానాం క్ర
 మేణమధురేణమనోహరేణ వయసా యావనేన విధృతం పూర్ణం పపుర్యేషాం తేషాం-
 శిరసా వినయస్య గౌరవం పుష్టంతీతి తథోక్తానాం-సకలాసు చతుష్టప్తిషు కలాసు విద్యా
 సు కాశలం వైపుణ్య మున్తీలయతాం ప్రకటయతాం తేషాం యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం యశాంసి
 విద్యావినయవివేకాదిబన్యాః కీర్తయః. బలమగ్నమదావళస్య విరావతస్య ధామ్నో
 రశ్చేః నివాసస్యచ క్షీరాధ్నేః ఆకాశగంగాయా వా యుగళం ద్వయమపియుగపదేకదా
 ఉల్లంఘయామానుః అతిపక్రముః. ని. 'ధామరశ్చినివాసయో'రితి విశ్వః. ౮౪. నవేతి.
 మునీనాం తిస్సమూహః నవస్య తరుణిమ్నుః లక్ష్మ్యై సంపదా నందనీయం-మనోహరం
 కురువృషభస్య పాండోః సుతానాం శరీరం నేత్రయోపాత్రం విషయం కుర్వతీ
 పశ్యంతీసతీతి యావత్. త్రిలోక్యాః భువనత్రయస్య. మోహనాయ సః ప్రసిద్ధః

స్సోపికిం పంచధాభూత్. ౮౬. గ. అథ కదాచిదఖిలహరిదంతరనిరం
తరవలమానమలయః పమానకంపితచంపకసంపాదితసౌరభసంపదను కంపి
తనిలింపథాః, కేసరమసుచుకేసరశిఖరభాసురసూలీసూసరితదిశో మన
సిజవిజయసహకారచతురసహకారవల్లవతల్లజవరిచర్వణగర్వాయమాణ
కలకంతయువకంఠోక్తపథికసందోహజీవితసందేహః, వనదేవతాచదనతిల
కాయమానతిలకావలీకలికావలితంభాపుకనభోవిభాగాః, మదనహుత
చుగంగారసదృశకమలభృంగారమధురససంగారచితమదభృంగారవవిభ
వతుంగారహితమిదునశృంగారరసా స్సమున్మిషద్వాసంతికామిషేణ

కామం మన్మథోపి స్వస్యవిఖిల బాణావ పంచధా పంచప్రకారః ఆభూత్. కిమితి
వితర్కే. ఇత్యుక్తప్రకారం మేనే తర్కయామాస. ఉత్పేక్ష. ౮౬. ఆధేతి ఆర
అనంతరం కదాచిత్ కస్తింశ్చిత్కాలే అఖిలానాం హరితాం దిశాం అంతరేషు మధ్య
భాగేషు నిరుత్తరం సాద్రంయథాతథా వలమానైః వ్యాఘ్రవద్భిః మలయపవమానై
ర్దక్షిణవాముభిః కంపితైశ్చంపకైశ్చాంపేయమసుమైః సంపాదితస్య సౌరభస్య. సంప
దా. సమృద్ధ్యా అనుకంపితః. పరిమళితశృంగార్య-నిలింపానాం దేవానాం పంథాః ఆకా
శఃపిధిర్యేషు తేతాదృశనిలింపపంథాః - 'ఋహు' రిత్యాదినా అప్రత్యయః. కేసరమసు
మానాం పమళపుష్పిణాం కేసరశిఖరేషు కింజల్కాగ్రేషు భాసురాభిర్హాఃభిః పుష్ప
ర్లజాభిః ధూసరాః మలినాః దశదిశో యేషులే తథోక్తాః మనసిజస్య మన్మథస్య
సిజయే విషయే సహకారః సాహ్యకరణం తస్తింశ్చతురాణాం సమర్థానాం సహకా
రీణాం చాతవిశేషాణాం యే వల్లవతల్లజాః శ్రేష్ఠవల్లవాః సి. 'ప్రకాండముద్గ
తల్లజా' వివిప్రశస్తవాచకేష్వమరః - లేమం పరితశ్చర్వణేన గర్వాయమాణానాం
దృప్యతాం కలకంతయూనాం తరుణాఃకీలానాం కంచేన కుహూరవేణేశ్వర్థః-ఉక్తః
పథికజనసందోహస్య పాదసమూహస్య జీవితసందేహః ఏలే జీవలివా నవేలింశయః
యేషులే తథోక్తాః - వనదేవతానాం వననే ముఖే తిలకవదాచరంతీభిస్తీలకాయమా
నాభిః తిలకా వృక్షవిశేషాః తదావగ్యాః కలికాభిః కుట్టలైః చలితంభావుకాః ధవ
ళాయమానాశృంగార్య. సభావిభాగా ఆకాశప్రదేశాః యేషులే తథోక్తాః - మదనవిప
హుతభుగ్నిస్తస్య అంగారైర్వాలైస్సదృశాని కమలాని రక్తాబ్జాని తాన్యేవభృంగా
రవః-సూక్ష్మముఖపాత్రవిశేషాః. సి. 'భృంగారుకనకాలుకే' త్యమరః - భృంగారేలి
చ పత్యలేఽయంశబ్దః లేషు యో మధురః మకరందః తస్యసంగేన పానేనేత్యర్థః.
ఆరచితః జనితః మదః యేషాం లేషాం భృంగాణాం ఆరవనిభవేన ఝంకారసమృద్ధ్యా

సీమంతినీరతేరుదంతం దురంతం విచింత్యరహసివసంతం నృపం తమివ
హసంతో వసంతోదయవాసగా మందంమందమరణ్యాంకదరణ్యాంక
మపి వికాస మాపాదయామాసుః ౮౭. ౪. కిం శుకస్య వదనే
రుచిరత్వం కిం శుకస్య హృదయేసి వశిత్వం, కింశుకస్య కుసుమేషు
నదంతీ శంపతి స్త మధుపాలిరితీవ ౮౮. కురవకే రవకేళిభృతస్సు
థా సమధురం మధురం మధు షట్పదాః, పురవా పురవార్యమపి
స్తయం నృపవనే షవనేరితవాదపే ౮౯. ౫ అథాస్మిన్నమునా తపో

హేమనా తుంగః - అధికః ఆరహితానాం అవియుక్తానాం మిగునానాం స్త్రీపుంసా
నాం శృంగారరసః సంభోగసుఖం యేషు తే తథోక్తాః - వసంతస్య ఋతోరుదయః
ఆవిర్భావః యేషు తేచ తే వాసరాః దినాని - సీమంతినీభిః స్త్రీభిస్సహ రతేస్సుర
తస్య సంబంధినం ఉదంతంవృత్తాంతమపి. దురంతం దుఃఖావసానకం విచింత్య ఆలో
చ్య మునికాపాదిభిః. రహసి వసంతం వాసంతికవైభవావలూకనాశక్త్యైరిభావః -
తం నృపం పాండుం సమున్నిమత్యాః వికసంత్యాః వాసంతికాయాః మాధవీకుసు
మస్య మిషేణ వ్యాజేన హసంతః పరిహాసమర్వంత ఇవేత్యుత్పేక్షా - అరణ్యమంకః,
చిహ్నం యస్యాంకస్యాం ధరణ్యాం భువి కమపి అనిర్వాచ్యం వికాసంప్రకాశం మందః
మందం శనైశ్చనైరాపాదయామాసుః చక్రః. ఉపమాత్పేక్షారూపకానుప్రాసానాం
సంసృప్తిః. ౮౭. కింశుకస్యేతి శుకస్య వదనే చంచా రుచిరత్వం సౌందర్యం నిమి
తత్నాయాం - శుకస్య న్యాసపుత్రస్య హృదయే వ శిత్వం జితేంద్రియర్వమపి కిం
సభవత్యేవేత్యర్థః - మదవలూకనే పలాయన వివేచిభావః - ఇలిఉక్తప్రకారేణ మధ
పాః భృంగపక్షిః కింశుకస్య పలశవృక్షస్య కుసుమేషు నదంతీ ఝంకుర్వతీసతి శం
సతిస్త జ్ఞాపయామానేవేత్యుత్పేక్షా - శుక లోటికుటిలారుదాని పలశమకుటాని మునీ
నామపి మోహనాన్యాసన్నిత్యర్థః స్వాగతావృత్తమ్ ౮౮. కురవక ఇలి. పవనేన
వాయునా ఈతాః కంపితాః పాదపాః వృక్షాః యస్మిం స్తస్మిన్ నృపస్యవనే పాండు
రాజాశ్రమారణ్యే - కురవకే కుసుమే. జాత్యేకవచనం రవాన్ ఝంకారాన్ కేః
ఇచ్ఛాపిహారాశ్చ దిగ్రతీతి భృకః షట్పదాః భృంగాః సుధయా అమృతేన సమో
ధూః భారః యస్యతథోక్తం - ఆతపివ మధురం మమ మకరందం పశుః నిబులిస్త.
ఆతపివ ఆవార్యం నిరంకుశం స్తయమపి మదంచ ఆవాపుః ప్రాప్తవంతః ఆత్రస్తయా
వాస్తా కురవకమధుపానవాక్యార్థహేతుకస్య కావ్యలింగస్య యమకేన సహైకవాచ
కానుప్రవేశసంకరః - ద్రు రవిలంబితవృత్తమ్. ౮౯. అథేతి. ఆథ వసంతప్రాదుర్భా

వనకుటీరపరిసరే పటీరగిరిబంధునా గంధవహస్తనందియేన సన్నిధిం
 నీయమానో మద్రజః పరిగ్రహస్తవస్యంతమపి మన్యంతః కం పరితా
 పసంపదా నలింపేదిత్యర్థంతరమవ్యలిగిరా బోదయంత్యామివ వనవాసం
 త్యామయం త్వాదేవ తీతిపతిరితుభవన్వనో లక్ష్మితామభ్యరుక్షత్.
 ౯౦. ప పరిహృత్యతమం చిత్తే బాణం కామోముమోచ యత్,
 అంతరేవాతిరక్తోఽధూదప్రణస్తద్వహిర్నృపః ౯౧. ప. కం కేళిదేశ
 ముపయామ్యధునేతి తావత్కంకేళిసంవలనకల్పితచిత్రశోభమ్, మా

వాసంతరం పటీరగిరేచ్ఛందనాచలస్య బంధునా శరీయసారభభారతేనేత్యర్థః - అము
 నా గంధవహస్తనందియేన బాలమారుతేన ఆస్తికాచోవనస్య పాండ్వాక్రమస్య పరి
 సరే సమీపే సన్నిధిం స్వసాన్నిధ్యం నీయమానః ప్రావయమాణః మమ రజనః పరాగస్య
 పరిగ్రహస్సంబంధః - తవస్యంతం నిగృహీతేంద్రియం తపఃకుర్వాణమపి కంపురుషం
 అంతఃకురసే పరితాపస్య సంపదాసమృద్ధ్యా నలింపేత్ నకుటయేత్ - ఇత్యుక్తమర్థ
 మేకం అర్థాంతరమపి అన్యమర్థంచ ఆగిరా. భృంగరవన్యాజేనేత్యర్థః-బోధయంత్యాం
 సూచయంత్యామివ స్థితాయాం వనవాసంత్యాం మాధవీకుమరే-జాత్యేకవచనం-సమున్మ
 యంత్యాం వికసంత్యాంసత్యాం అయంక్షీతిపతిః పాండుః త్వాదేవ ఇత్సుభవన్వనః మన్త
 దస్య లక్ష్మితాంబాణవిషయత్వం అభ్యరుక్షత్ ప్రాప్తవాక్-దుహేః కర్తరిబుద్ధి-అర్థాం
 కరంతు 'నీయమాన' ఇత్యంతముభయత్ర సమం-అంతః అంతహేతుః మద్రజాశః మద్రజః
 పరిగ్రహః భార్యా. ని 'పట్నీ పరిజనాదాన మూలకాపాః పరిగ్రహః' ఇత్యమరః తం
 తవస్యంతం పాండుమపి కం సురతసుఖం ప్రతి తముద్దేశేనేలియావత్. ని 'మూర్ఖి
 సుఖేభ్యుక్' మిత్యమరశేషః-పరితాపసంపదానలింపేదితి యోజ్యం-మద్రజాపరిగ్రహఇతి
 పాతస్తు ప్రామాదికః-ఉభయార్థానుకూల్యా భావాదితి. ౯౦. పరిహృత్యేతి. యత్ య
 స్తాత్కారగాత్ కామః మన్తః తమం పాండ్వేశ్వరీరం పరిహృత్యవిహాయ చిత్తే బాణం
 మమోచ ప్రయుక్తవాక్-మంచేక ర్తరిలిట్. తత్తస్మాత్ నృపః పాండుః బహిశ్వరీరే
 ఆవ్రణః క్షతరహితస్సృక్ - అంతరేవ అంతస్పితృవ అతిరక్తః భృశశోణికః అత్యురగా
 గాన్వితశ్చ ఆభూత్-క్షేపమూలాతితయోక్తిః. కావ్యలింగోజ్జీవితేలిసంకరః. ౯౧. కమిలి.
 అధునాకేదేశం క్రీడాస్థానం కంఠపరమామి గచ్ఛామి-ఇతి దింతయన్నితి శేషః-ఆసా
 పాండుమాద్ర్యాసాకంకయాసహకరేణ్యగజస్త్రియాసాకం కరేణుర్గజఇవ ని. 'కరేణు
 రిభ్యాం స్త్రీనేదే' ఇత్యమరః-కంకేశేవృక్షవిశేషస్య సంవలనేన మేలనేన కల్పితాకృతా
 చిత్రాచశోభా యస్యతం - కురవకద్రుః కురవకవృక్షః సవివలతానికుంజః లతాగృహం

ద్రాక్షకరేణురివ సాకమసౌ కరేణ్యా గూఢం యయా కురవకద్రులతా
నికుంజమ్. ౯౨. ప. శాపంచ మృత్యుప్రదమగ్రజాతేస్తాపంచ పత్యుస్తస్స
రజంనిరీక్ష్య, దూరేతరస్తిస్సురతేఽపిదేవ్యా డోలాయమానం హృద
యం తదాసీత్. ౯౩. ప. చాటుప్రయోగే చతురస్సపాండుః ప్రసూన
తల్పే ప్రతివేళితాయాః, ఔమంబిధేద స్తరరాజధానీకౌమం కరాం
భోజదళేన తస్యాః ౯౪. గ. తత్ర తౌ రాజదంతీ మునిశాపరిచిచిత్
యేవ ముహుర్దుహురభంగురాలింగనమంగళతరంగితకుచకుంభసంసృత
ఘర్మజలనిర్మితమనయాపరాజ్యాభిషేకమదరితమధురసమధురిమాదర

తం ప్రతిగూఢం యథాకథా యయా అగచ్ఛత్. యాతేః లిటి 'థాతో' రిరిద్విత్వే
అభ్యాసప్రాప్త్యే - 'అతదౌణి' ఇత్యే - 'అతో' లా'ప ఇటీ' లి' లా'పే నిష్పన్నేయం
క్రియా. ౯౨ కాపమిలి. అగ్రజాతే బ్రహ్మణస్య కిందమస్యసంబంధినం మృత్యుప్రదం
కాపం పూర్వోక్తరూపంచ-స్తరాజ్ఞాతం స్తరజం పత్యుఃపాండోః తాపంచ నిరీక్ష్య -
ద్వయమపి దుర్నివారమిత్యాలోచ్యేత్కర్థః - తదా సురలేమాకేతరస్తిక్ సన్నిహితే
సత్యపి ఏకాంతసంగతత్వాదిభావః - దేవ్యాః హృదయం డోలాయమానం చింతా
క్రాంతమాసీత్ అభూత్. ౯౩. చాటుప్రయోగఇతి. చాటూనాం ప్రియవాక్యానాం
ప్రయోగేభావణే చతురసిపుణః ఆతపివ స పాండుః ప్రసూనతల్పే కుసుమశయ్యా
యాం ప్రతివేళితాయాః కాయితాయాః తస్యామాద్ర్యాస్సంబంధినః స్తరరాజధా
న్యాః మన్మథమనగరస్య ఔమం ప్రాకారం ఔమండుకూలం. ని 'ఔమండుకూలే
ప్రాకారో' ఇతివిశ్వో-కరం అంభోజమివ తస్యదళేన అగ్రేణ బిధేద ఖిలయామాస. ౯౪.
తల్పేని. తత్ర ప్రసూనతల్పే తౌ రాజ్ఞీచరాజాచ రాజానా తౌచ తౌ దంపతీ మాద్రీ
పాండు మునేః కిందమస్యసంబంధినశ్చాపస్య పరీక్షితుమిచ్ఛా పరిచిచిత్ తయేవేత్యు
త్పేక్ష-పరిపూర్వాదీక్షితే సన్నంతాదప్రత్యయః-అభంగురేణ అతిదృఢేన అలింగన
మంగళేన పరంభసుఖేన తరంగితయోః ప్రవృద్ధయోః కుచకుంభయోః సంభృతేన పూ
ర్ణేన ఘర్మజలేన నిర్మితః మదనస్వయాపరాజ్యాభిషేకః యస్మింస్తథోక్తం - అధితః
కుచ్ఛీకృతః మదురసస్యమధుమా మాధుర్యం యనలేన అధరేణ బింబేనేవ విదంబితం
అచకృతం - అంబరచకుటుంబినాం దేవానాం జీవనాంతమృతం యస్మింస్తథోక్తం -
అతిజపేన అతివేగేన చంఢల్ల్యమానాత్ ఖిలాయమానాత్ ధమ్మిల్లాత్సంయతకచ
భారాద్విగళభిర్మరుకుమతైరశోకపుష్పైః పునరుక్తం ద్విగుణీకృతం పుష్పకల్పం
యస్మింస్తథోక్తం - అవిగణితంతుచ్చితం వీణాయాః గుణవ్యణితం తంబ్రీనాదః ధై

బింబవిడంబితాంబరచరకుటుంబీవనమతిజవపంపుల్యమానధమ్నిల్ల విగ
ళదవిరళ వకుళముసుళ పురరుక్త పుష్పతల్ప వవిగణిత వీణాగుణ
క్వశితమశితమసృణితమతిచిరప్రముషిత మసమశరసమర మున్తీల
యామాసతుః ౯౫ ప. ఆయుషస్సంతతిం దీర్ఘమావహన్నపిపారవః,
ఆయుషస్సంతతేరంత మారురోహ రతేరివ ౯౬. ప. నృపస్య దూరీ
కృతపాశసంగమం యమం విహాయైకముపేయుషో వధూమ్, అజస్ర
మూరీకృతపాశసంగమో యమోఽవరస్సనిదధే లతాగృహే.
౯౭.ప అలింగనేన కురవో హరిణేక్షణానామామోదగౌరవభృతోభవి

సైర్జణితైః రతిహృదైః మసృణితం నిబిషితం - అతిచిరం మునిశాపప్రభృత్యేతత్క్షణ
వర్యంతం ప్రముషితంవిస్తృతం అనమశరస్య చందబాణస్య సమరయృద్ధం సురకమిలి
యావత్ - ఉన్తీలయామాసతుః అనుబధూవతు నిత్యర్థః. ౯౫ ఆయుషస్సంతి పారవః
పాండుః ఆయుషఃఆయుర్నామరాజః! జీవితకాలస్యచ సంతతిం వంశంసమూహంచ -
దీర్ఘాంపుత్రసంపత్యావిస్తృతంఆవహాన్ బిభృన్నసిన్నిత్యర్థః ఆయుషః! జీవితకాల
స్య సంతలేస్సమూహస్య రతేరివ అంతంసమాప్తిం ఆజగామ ప్రాప్తవాన్. రత్యంత సమ
కాలం తస్య జీవితాంతోఽభూదనిత్యర్థః క్షేమానుప్రణితో విరోధాభాసోఽలంకారః.
౯౬ నృపస్యే. దూరీకృతః నిరాసితః పాశస్య సంసారబంధస్య సంగమః సంబంధః
యేనశం ఏకం యమం ఇద్రియనిగ్రహరూపం యోగవిశేషం విహాయ త్యక్త్వా-లతా
గృహే వధూం మాద్రీముపేయుషస్సంగశస్య నృపస్యపాండోః అజస్రం సర్వదా
ఊరీకృతః పాశస్యాయుషవిశేషస్య సంగమోమేనతథోక్తః. పాశాయుషధారీ అప
రోఽన్యః యమః అంతకః సన్నిదధే సన్నిహితోఽభూత్. అలేప్తాస్థోద్యమాదనిష్టా
వాప్తిరూపోఽపమాలంకారభేదః వాశకశృత్వ ౯౭. అలింగనేనే. సర్వవివ
లితః సన్నేఽలికారవాః సన్నేఽలికరవఃపుత్రశ్చ-భువిహృతేక్షణాం స్త్రీణామాలిం
గనేన ఆమోదస్యసంతోషస్య పరిహరస్యచ గౌరవం ఆతిశయంబిభృతీతి తథోక్తః
అభవన్నితీశేషః అన్యత్ర గౌరవేణభృతః పూర్ణః భవతీత్యర్థః! లేహంకురూణాం తస్య
కురవకవృక్షసామాన్యస్య మధ్యంభజతీతి తథోక్తోఽపి - సపాండుఃశ్వేతపుష్పః! కురవక
వృక్షశ్చ - మద్రరాజశయూం మాద్రీమాలింగ్య తదాలింగనేనేత్యర్థః. తదా ఆవధిం
తాదృశంమరణం - కన్యన్విత్యాశ్చర్యే ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - కురువకస్తరుణ్యా
లింగనేన పుష్పవతీతిప్రసిద్ధిః. అత్రాపి విదుధకార్యోత్పత్తిరూపోఽపిమప్రభేదః.
అథాంతరప్రతీలేర్వస్తుప్రసిరేవ అభిధాయాః ప్రేరణేన నియంత్రణాల్లక్షణాయాశ్చ

సర్వవప, తన్నభ్యభాగపి తదా సకథంను పాండురాలింగ్య మద్రతన
 యామవధిం ప్రపేదే. ౯౮. ప. నిద్రయాకల నిమిలితంమృతే ద్దుద్రయా
 నిజముదీక్ష్యవల్లభం, ఉద్రవాకరముదస్యవిహ్వలామద్రరాజతనయాను
 రోద సా. ౯౯. ప. తన్నిశమ్యసమమేత్య కుమారైస్తాదృశం పతిమ
 వేక్ష్య రుదంత్యాః. భోజపుంగవమవోశ్రునివాలైర్భూరపి స్వయ
 మముంచతవాప్సుమ్ ౧౦౦. ప. మాద్ర్యా తతోఽనుమృతయా మహిత
 స్యరాజ్ఞో నిర్వర్తితాసు తనయై ర్నిఖిలక్రియాసు, భూయోఽపితౌ సు
 మనసాం పురతః ప్రకాశం జాయాపతీతు సురతోత్సవ మన్వధూతామ్.
 ౧౦౧. గ. తనను నవ్యవైదవ్య బహువిదవ్యభాయాః పురతో నిర్వర్త్య
 దపితృశోకవిదార్యమాణ ధైర్యసోదర్యజనఃరివార్యమాణాయ హృది

దీక్షాభావాదితి. ౯౮. నిద్రయేతి సా మద్రరాజతనయా నిద్రయా కిలేతినంభావ
 నాయాం - నిద్రయేవ స్థితయా మృతేర్దరణస్య ముద్రయా నిమిలితం ముఖ
 తాతం నిజంవల్లభం పాండుముదీక్ష్య విహ్వలా సంభ్రాంతచిత్తాసతీ కరముదస్య హస్త
 ముద్భృత్య ఉద్రవాఉచైర్భూతయమానాసతీ రురోద-రభోద్ధతావృత్తమ్ ౯౯ తదితి.
 తత్ మాద్రీరోదనం నిశమ్యశ్రుత్వా కుమారైర్భూషిరాదిభిన్నమం ఏత్యాగశ్చ-తాదృ
 శంమృతంపతిముదీక్ష్య రుదంత్యాః భోజపుంగవమపి కుంత్యాః ఆశ్రునిపాలైర్భూ
 ప్సువర్తైః భూరపి స్వయభాప్సుం ఉష్మాణంచ అమంచత ముక్తవతీ - రాజభార్యా
 త్వాదిభావః. తప్తాయాం భువి వర్షేభూమాకృతిరూష్టభవతీతశ్చ - ముచేశకర్తరి
 టి. ని. 'భాప్సునేత్రజలొష్టయో' రితివిశ్వః. క్షేపమూలాలిశయోక్తిః - స్వా
 గతావృత్తమ్. ౧౦౦. మాద్ర్యేతి. తయా స్వసంగమేనమృత్యుదాయన్యా ఆచమృ
 తయా అగ్నింప్రవృప్తయేత్సర్వః. మాద్ర్యామహితస్య సంతుప్తస్య రాజ్ఞః సకలాసు
 క్రియాసు దౌర్ధర్మవైహింస - తనయైర్భూషిరాదిభిః నిర్వర్తితాసుఆచమృతాసుసతీషు -
 తోజాయాపతీమాద్రీపాంశూ ప్రకాశముజ్జ్వలంమరణభీత్యభావా దితిభావః. సుర
 లోశ్చమ సంభాగం దేవత్వప్రాప్తిరూప ముచ్చవంచ - భూయఃపునరపి సుమనసాం
 నేనానాం పురతన్త ఆగ్రవివేత్సర్వః. ఆన్వభూతాంఆచభూతవంతే. ని 'సురేశం
 మైఖునేఽనిస్యాదేవత్యేసురతాస్త్రియా' వితివిశ్వః. ౧౦౧. చదన్వీతి. తదను పాండు
 సంస్కారానంతరం నవ్యేన నూతనేన వైసవ్యేన భర్తృరాహిత్యేన బహ్వ్యవ్యభాః
 దుఃఖాని యస్మాన్తస్యాః పృథుయాః కుంత్యాః పురతఃఆగ్రనిర్వర్త్యాదేన అపారేణ
 పితృశోకేన విదార్యమాణం భిన్నమానం ధైర్యంయస్యచేన సోదర్యజనేన భూరపా

విదితనిలధర్మజాతాయ ధర్మజాతాయమహత్యామపి విపత్త్యాంసత్వాం
వైయాత్యేన భవితవ్యమితి రాజనయనిగమాఙ్కురంప్రకాశ్య కాశ్య
పాదయోదయోపేతాశ్శతశృంగమునిపుంగవాస్తుంగ మణిసాధశృంగం
కులక్రమాగతం కురునగరమేతేనవతారయామాసుః ౧౦౨ ప. మందం
మందముపేత్య తత్ర సదసో మత్పిండుపుత్రాంకురాః క్వేతి ప్రేమ
పునః ప్రసారితకరః కుర్వన్ దృఢాలింగనం, స్పర్శంస్పర్శ విమాన్నిజాం
కగమితాన్ బ్రాతున్ననన్కారవశోఽప్యేత ద్భిర్నయనాంబుభిస్సవిదధే
శోకంపదీమాత్మకమ్. ౧౦౩ ప. పాండవేషు దృఢతాఽరిణాహస్రాయ
రూపబల సంపదియత్తాం, స్పర్శసంవిదధతైవ దృశాందః పాణినా ఽరి

కేన పరివార్యమాణాయ - హృదిమనసి విదితంజ్ఞాతం నిఖిలానాంధర్మాణాం ఆపత్కాలి
కానాం జాతంసమాహోయస్యతస్మై - ధర్మాత్యమాత్ జాతాయయుధిష్ఠిరాయ
మహత్యాం దుష్పిరాయామపి విపత్త్యాం ఆపది వైయాత్యేన దైర్యేణభవితవ్యం
ధీరోభవేదిత్యర్థః. ని. 'ధృష్టేధృష్టుయోశస్సాన్య' దిశ్యమరః ఇత్యుక్తప్రకారం
రాజ్ఞాం నయనిగమస్యనీతిశాస్త్రస్య అంకురంఆర్థబోధం ప్రకాశ్య ఉపదిశ్య కాశ్యపః
ఆదిర్యేషంకథోక్తాః. - శతశృంగేనామవర్వతే - యేముఖ్యాః మునిపుంగవాః ఋషి
శ్రేష్ఠాః తే దయయాఉపేతాస్సంతః తుంగానిమణిమయసాధానాం శృంగాణియస్తిక్
తథోక్తం - కులక్రమేణ మహామహారాజ్యఆగతంప్రాప్తం కురునగరం హస్తినపురం
ఏతాన్యధిష్ఠిరాదీక్ ఆవతారయామాసుః ప్రాపయామాసుః. శరలేర్ఘ్యంతస్య-గతిబు
ద్ధీత్యాదినాద్వికర్తృకత్వమ్. ౧౦౨ మందమితి. తత్ర హస్తినపురేనప్రసిద్ధః కారవఃధృత
రాష్ట్రః సదసఃఆస్థానమంటపాత్ మందంమందం శనైశ్శనైః ఉపేత్యఆగత్య - అంధ
త్వాదానందపారవశ్యాద్వేదిభావః మమ పాండోపుత్రాః అంకురాఇవ తే క్వ కులేతి
వదన్మితిశేషః. ప్రేష్టా పురఃప్రసారితౌకరా యస్యతథోక్తస్సక్ - దృఢంయథాతథా
ఆలింగనంకుర్వంశ్చసక్-ఆ- ఆలింగనానంతరం నిజమంకంగమితాక్ ప్రాపితానిమాన్య
దిష్ఠిరాదీక్ స్పర్శంస్పర్శం స్పృహ్యైస్పృహ్యై ఆదరాత్పానంపునోత్తే ఆభీక్ష్యేణము
లాద్విర్భావః. బ్రాతుఃపాండుమితి - ఆధీగర్థేత్యాదినా కర్తృణిషష్ఠీ - స్తర్కణక్ -
ఏకసంబంధిజ్ఞానస్యఆవరసంబంధిస్తారకత్వాదితిభావః. - చ్యోతద్విధారయమాదైర్న
యనాంబుభిర్బాప్తవైః శోకంపాండుసంబంధి నదీ మాతావర్ధయిత్రీయస్యతథోక్తం -
నదీమాతృకం విదధే చకార-శార్దూఃవిక్రీడితంవృత్తమ్. ౧౦౩ పాండవేష్వీతి. దృశా
అంధః అష్టాకాణః సః శృతరాష్ట్రః పాండవేషు యాదృఢతా-అంగదార్ధ్యం పరిణాహః

మహాద్వైతాత్మకః ౧౦౮. ౪ దత్వాత్తత్ప్రత్యక్షాం యద్యదిష్టం
యావత్ప్రేమా మాత్రజానాం శతేఽపి, పాండోః పుత్రేష్వంబికాసూను
శతేష్వైకైకస్తి నేమితావద్భుజం. ౧౦౯ గ. ఏవంవత్సభావేఽపి భక్తి
మత్సుతేషు నిజ పితృవత్సలతామసృత్సమీక్ష్య మత్సరేణ దుర్జనా
యమానహృదయో హృదయాలవాలే సుయోచనో రాధేయ ప్రధాన
దుర్బోధనమేధోత్సేధసంపద దరణీరుహ మధిరూఢామరుతోనురోధాం
విరోధవిపరీపక మేధాంచక్రే. ౧౦౬ తీవ్రోదయానవినయాద్ధృతాంక్ర
మేణ దుర్బోధనాద్య సుహృదాం దుఃఖాంకృతీనాం, సట్టాభిషేకమభి

ఉద్ధావనస్త్యగిస్తారః ప్రాయః పయః రూపం ఆకృతిశకుశ్యరీరంచ తానాంసంపదః
సమృద్ధేః-ఇయత్రామిదమేతావదితిపరమాణవిశేషం-స్వర్చనం పాండవస్వర్చం విదత్తా
కుర్వతా పాణినా స్వహస్తేనైవ పరిమమామానంకృతవాక్ - మాలేకర్తృభిః -
అత్రాంధత్వస్య పాణిరణకమాననిర్ధారణ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యం౧౦ -
స్వాగతావృత్తమ్. ౧౦౮. దత్వేతి. అంబికాసూనుః ధృతరాష్ట్రః దినీనీనే ప్రత్యక్షాం
యద్యద్వస్తుపాండవానామిష్టం కావ్యేఽంభవతి తత్తద్దత్వా తేభ్యఃఇతిభావః-స్వేషాం
స్వీయానాం ఆత్మజానాం శతేఽపి పుత్రశతేఽపి యావత్ప్రేమతావత్ప్రేమ పాం
డోః పుత్రేషు ఏకైకస్తిక్ యథిష్ఠిరాదా బంధ కుటితవాక్ - భ్రాతృవాత్సల్యాదితి
భావః-కాలినీవృత్తమ్ శ్లో 'కాలిన్యక్తామృతగౌగ్ధిలాక్త' నిలక్షణాత్. ౧౦౯.
ఏవమితి వత్సభావేఽపి బాలేఽపి భక్తిమత్సు సన్న్విన్నితిభావః-తేషుపాండవేషు ఏవ
ముక్తివిధాం నిజస్యఃతుః ధృతరాష్ట్రస్య వత్సలతాం ప్రేమ దృష్ట్యాభాత్వా దుర్జనాయ
మానఃఖిన్యక్ అతఏవ సుయోచనః దుర్బోధనః మత్సరేణ ఆన్యశుభద్వేషేణ హేతునా.
ని. 'మత్సరోఽన్యశుభద్వేషేతద్వత్క్రూపణయోరః' నిజస్యః-రాధేయఃకర్తృః ప్రధానః
ముఖ్యః యేషాంలేషాంకర్తృశకుని దుష్కాననానాం దుష్టం హాననం ప్రేరణాయఃస్యాస్తా
ద్యుఃమేధా స్వబుద్ధిరేవ ఉత్సేధసంపదరణీరుహః ఉన్నతాంతికవృక్షః తమధిరూఢాం
శస్తి నేర్ద్లితామిత్యర్థః-అకరోనురోధాం నిరంకుశాం రోధః పాండవేషువైరం సమీప
విషమీరుత్వతస్సనాభితా - తాం హృదయమేవ ఆలవాలం వృక్షమూలవస్తులనేతుః
లస్తిక్ ఏధాంచక్రే పర్థయ్యామాస - అత్రపాండవేమధృతరాష్ట్ర ప్రేమదర్శనస్య
దుర్బోధనశేదంప్రతి తస్య మత్సరం ప్రతి తస్య విషమీరుద్వర్ధనం ప్రతి చహేతుత్వా
దంగాంభిభావ సంకీర్ణంసను ప్రవస్తువగ్నిపావయవరూపకమ్ ౧౦౬ తీవ్రేతి. తీవ్రేదా
పిణః ఉపయః ఆవిర్భావః యేషాంతాననరూక్ దుష్ట చేష్టితాని దిగతాంకుర్వతా

లవ్యతి ఫాలదేశే కుట్టాకభావకుతుకం కురుతేస్త్వీమః. ౧౦౭. ప పంచ
ధాత్రవహంతీనాం పవనాత్మజవీవ సః, కారవక్రోధసింఘానాం క్రమా
త్సంగమఘారఘాత్. ౧౦౮.

ఇత్యంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంపూబారతే

ప్రథమః స్తవః

శ్లో. విగంతరూపతీర్థై రనంతకవిగుండః,
ప్రాణైస్తుల్యం సప్తద్యౌః ప్రాణైః చుంపుగారతన్.

శ్లో. ఉద్వీలపంబుజ కదంబక సౌరభేణా
మున్నుత్య దీశమకుటీ తటినీసఖినాం,
ఆచాంతవైరియశ సామమృతోర్మిలానాం
వాచామనంత సుకవేర్వసుధై వమూల్య.

మిత్యర్థః. దురహంకృతీనాం నిష్ఫలాహంకారాణాం దుర్యోధనః ఆదిర్యేషాం లేషాం
ఆసుహృదా శత్రుణాం సంబంధిని పట్టాభిషేకమభిలవ్యతి కామయమానే ఫాలదేశే
లూకే. కుట్టాకభావే ముష్టికుట్టనే కుతుకంకౌతూహలం భీమః కురుతే స్త్వ. ని. 'కుట్టాకః
పాణికుట్టన' ఇతి శబ్దార్థః పే. కీ. మో న మృష్యతీతి దుర్యోధనాదయో యావరాజ్యాయ
నిరాశా బహుశ్చరిత్యర్థః ౧౦౭. పంచధేతి. సప్రసిద్ధః పవనాత్మజః వీవవీవ పంచధా
పంచక్ర కారం ప్రవహంతీనాం కారవాణాం దుర్యోధనాదీనాం క్రోధావీవ సింహః
నద్యః తాసాం క్రమాత్ ప్రాచీణ సంగవభూర్తే శ్లబ్దేశః ఆఘాత్ - యుధిష్టిరా
దీనాం భీమబలవ్యపాశ్రయత్వా తద్విషయక్రోధానామపి భీమ ఏవ పర్యవసానమ
భూచిత్త్యర్థః.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవింద పంచనందశితానందసాంద్రస్య

కురుకులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతా

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ప్రథమః స్తవః.

శ్రీ గణేశాయనమః.

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

—౧౭౦(౧)౭—

ద్వి తీ యః స్త బ కః

గ. ఏకదాతు తేనర్వేఽపి సువర్వసరితస్సలిలేషు విహృత్య సము
త్తీర్ణా వీచీభిరసిచీభిరుత్కూలితః సహాతేష్యిస పటగృహవాతేషు పరి
గృహీతమనోహానాంబర పటీర హారాభ్యవహారాః కుమారాః కుశల
కులీలవకులీలిత విచిత్రవాదిత్ర కలశీరవ వివశీకృత మానసాస్సుఖ
మానామానుః ౧. ప రహసి నలినతల్పే రత్నచర్యంకకల్పే చినవిరతి

అవతరణికా. తీర్థోదయానందమూనిశ్చిత్ర పూర్వస్థకేదుర్యోధనాద్యసుహృ
దజనయానాం సామాన్యకః ప్రక్రాంత్యాత్మాన్విశేషతోఽస్తిక్ ప్రపంచయతి—
ఏకదేతి. ఏకదాకదాచిత్-కుశద్దోవాక్యాలంకారే - తే సర్వేరాజకుమారాః ధార్త
రాష్ట్రాః పాండవాశ్చ - సువర్వసరితేవానాం సఃతో గంగాయాః సలిలేషు విహృ
త్య జలక్రీడాంశ్చ త్వా సముత్తీర్ణాస్తీరం ప్రాప్తాస్సంకః ఆసీచీభిరున్నతాభిః వీచీభిస్త
రంగైః ఉత్కూలిలేషు తీరం ప్రాసీలేషు ఛేనానాం డింసీరాణాం తూటేషు రాశ్వి
వస్థితేష్విత్యుత్పేక్షా-పటగృహాణాం వాటేషు కష్టాంకరేషు-పరితః సర్వత్రగృహీతా
మనోహరాశ్చ అంబరాణివస్త్రాణి పటీరాశ్చందనాః చారాః మణినరాః ఆభ్యవహ
రాః భోజనానిచ యైస్త్ర్యోత్కృష్టసంతః కుశలానాం తేజాభ్యాసాభ్యాం నిపుణానాం
కులీలవాః గాయకాః. ని. 'గాయకాస్తకులీలవా' ఇత్యమరః తేషాం కులేనబ్బంచేన.
కులీలవబాలకేతినా పాతాంకరం-సలితానాం తాడితానాం విచిత్రాణాం వాదిత్రాణాంచ
చతుర్విధవాద్యానాం వీణావేణుమృదంగతాలానాం కలశీనాం ఘటవాద్యానాంచ
రవైర్నఘరకఙ్కైవవీకృతం పరవీకృతం మనో యేషాం తథోత్కృష్టసంతః సుఖం
యథాతథా ఆహమానుః అవర్తంత - 'దయాయాస'శ్చేతి కర్తరిత్యామంతాదనలే
రస్తేరమప్రయోగః. ౧. రహసితి సః సుయోధనాది క్రోధపాత్రం క్షీమఃతాదృతైః
మనోజ్ఞైశ్చర్యైః. కుసుమానాం గంధపూరైః పరిమళపరంపరాభిః కరణైః అలసతాయాః

సమీరై సేవ్యమానస్సభీమః, తటభువిమసుమానాం తాదృశైర్గంధపూ
రైరధికమలసతాయా హానిదద్రా నిదద్రా ౧౦ గ. అథ నిశీధే తథా
భూతస్యతస్య జిహూంసయా కురునరేంద్రనందనేన చోద్దితైర్నరేంద్రైరు
పేత్యయుగపదేవ యుజితీ నిభృతం సముద్ధాటితేషు నియంత్రణ పేటకే
షు. ౩ ప సుతే పితృస్వాదిమసంప్రదాయశుశుత్సయేవ శ్వసనాశనేం
ద్రాః, సమీరసూయం సముపేత్య జిహ్వోబహిః ప్రసారాచ్ఛహుశో వితే
నుః ౪. ౪. సుప్తస్యతస్యతు సుయోధన భృత్యముక్తా వాతాశనాశ్చ సక
లావనదేనతాశ్చ, ఆశీర్ద్వయం వపుషిచాయుషి చ ప్రతేనుః పూర్వాన

శ్రమస్య అధికం యథాతథా హానింక్షయం ద్యంతి ఖండయంతీతిహానిదాః ద్రవ్యవృక్షాః
యస్యాంకస్యాం - తటభువి గంగాతీరే దినవిరతిసమీరైః సాయంతనవాయుభిః సేవ్య
మానస్య - రహసి రత్నచర్యంకకల్పే మణిమంచతుల్యే - సాదృశ్యే కల్పప్రవృత్తయః.
నశనతల్పేపద్మశయ్యాయాం నిదద్రానుప్రవాత్ - నిద్రాతేః కర్తరిబిత్ - మానీషివృ
త్తమ్. ౧. అథేతి. ఆస్వాపానంతరం తథాభూతస్య సుఖమస్తస్య తస్యభీమస్య జిహూం
సయా హంతుమిచ్ఛయా కురునరేంద్రనందనేన దుర్యోధనేన చోద్దితైః ప్రేరితైః నరేం
ద్రైర్వివక్షైర్ద్యౌః. ౨ 'నరేంద్రో విషవై ద్యౌషీ'తివిశ్వః. నిభృతం గూఢం యథాతథా -
ఉపేత్య యుగపత్. ఏకదైవ నియంత్రణపేటికేషు సర్వబంధనమంజూషాసు యుజితీ
శీమ్రం సముద్ధాటితేషు వివిధేషు సన్నివృత్తుత్తరే జైకవాక్యమ్ ౩. సుతః. శ్వసనః
వాయుః ఆశనమన్నం యేహంతేహ మింద్రాస్సర్వశ్రేష్ఠాః సుతే వాయుపుత్రే భీమే పితృ
ర్వాయోస్సంబంధీ యస్వాదిమా అన్నమాధుర్యం తస్య యస్సంప్రదాయః. పారంప
ర్యేణ సంక్రమణం తస్య శోధితుం పరీక్షితు మిచ్ఛా శుశుత్సా తయేవేత్సుప్తేషా - కార
ణగుణస్యకార్యే సంక్రమణపరీక్షయేవేతి యావత్ - సమీరసూయం భీమం సమ్యగుపేత్య
జిహ్వోవాం బహిః ప్రసారాత్ బహుశః అధికం వితేనుః చక్రుః - ఉపజాతివృత్తమ్.
౪. సుప్తస్యేతి. సుయోధనస్య భృత్యైర్ముక్తాః ప్రయోజితాః వాతాశనాశ్చరాశ్చ -
సకలావనదేనతాశ్చ సుప్తస్య తస్య భీమస్యతు శబ్దః క్రమార్థకః. వపుషి శరీరే ఆయు
షిచ - ఆశిహః దంష్ట్రాయాః శుభప్రాథనాయాశ్చ ద్వయం ప్రతేనుః వితేనుః. ప్రత్యేకం
నివేశనూమాసు రిశ్వర్థః. ౫. 'ఆశిశ్శుభాశంసాహిదంష్ట్రయో'రిత్యమరః. తత్ర ఆశీర్ద్వ
యస్య మధ్యేపూర్వా ప్రకమాసర్వదంష్ట్రా - వీర్యం మారణసామర్థ్యం న పురోష నరక్ష
తపతీ - కింతు చరమా ద్వితియావనదేవతా శుభప్రాథనైవ వీర్యం చిరజీవిత్యకరణాత్తకం
పురోష. ఖుజనవివన్నాం త్సరోదేవా ఏవ రక్షంతీతిభాషః. వసంతతిలకావృత్తమ్.

తత్రచరమైవ పుషోషవీర్యమ్ ౫ ప. మర్తదత్త దశనాభుజంగమా మా
రుతేర్వపుషి సు ప్తిభూరుహః, ముష్టిమేయతనవో విరేజితే మూలికాశవ
బహిర్వినిర్గతాః ౬. గ. అన్యేద్యురపి పునరాజీవంతం నిద్రారుణ నయన
రాజీవం తం స ముగ్ధధీస్నిగ్ధశవ సజగ్ధి కేలికాయామారాలికదాపిత కబ
ళనిచోలితకరాశగరళవిహ్వలం ప్రహ్వలంబితశిరసం రజ్జుభిః పరిణాహ్య
పరిణాహినీభిరసుహృదాం హృదయశూలం శూలకీలితనిర్జరసరిదంతర్జలే
విసర్జయామాస ౭ ప. తేహంతదానీం దృతరాష్ట్రజానాం తీరేచ నీరే

౫. మత్తేతి భుజంగమాస్సర్వాః పూర్వోక్తాః మారుతస్యా కశ్యంపుమాన్ మారుతిః
భీమః తస్య వపుషిశరీరే - మర్తసు ఆయుష్షానేష దత్తాః సిహితాః దశనాః దంష్ట్రాః
యైస్తభోక్తాస్తంతః. బహిర్భూమేర్హర్షం వినిర్గతాః ముష్టినా మాతు యోగ్యామే
యా తమర్యాసంతాః సుప్తిభూరుహః శయనవృక్షస్య మూలికాః మూలానీవ విరేజితే -
ఉత్ప్రేక్ష - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౫. అన్యేద్యురీతి. ముగ్ధామూఢా ధీః బుద్ధిర్యస్యత
థోక్తః - సదుర్యోధనః సాక్షాత్పరదంశనేఽపృమృతస్య విషదాపనేన పునస్తచ్చింత
నాదిలిభావః - స్నిగ్ధశవ సుహృదివ కపటమిత్రమితియావత్. అన్యేద్యుః పరస్మిన్
దినేపునః సర్పదంశనేఽపీత్యర్థః - ఆజీవంతం ప్రాణాన్ ధారయంతం నిద్రయా అరుణే
నయనే రాజీవే కమలే ఇవ యస్యతం. ని. 'దినప్రమానరాజీవే'తి పద్మపర్యాయేష్వ
మరః - సజగ్ధి కేలికాయాం సహభోజనక్రీడాయామా రాశితైః సూదైః. ని. 'ఆరాశికా
అంధసీకా' ఇలిపాచక కర్యాయేష్వమరః - దానితైః కబలైః గ్రానైర్బుచ్చిలోలేన అంతర్హ
లేన కరాశేన భీషణేన గరళేన విషేణ - కదృక్షణేనైతి యావత్ - విహ్వలం విభ్రాంతం -
అతవివ ప్రహ్వలంబితంః యస్యతథోక్తం - అసుహృదా శత్రుగాం హృదయే వక్షసి
శూలం తద్వద్ధుః ఖజనకమిచ్ఛర్థః. శంభీమం పరిణాహినీభిః ఆయతాభిః రజ్జుభిః పరిణాహ్య
బంధయిత్వా - శూలైరాయుధవిశేషైః కీలితే - ఆగ్గోబంధితే నిర్జరసరితోగంగాయాః
అంతర్జలేశలమధ్యే విసర్జయామాస పాలితవాన్ - భృత్యైరిలిశేషః. ౭ తేహమితి.
తదానీం తేహంభృతరాష్ట్రజానాం దుర్యోధనాదీనాం దివిషత్తటిన్యాః గంగాయాః
తీరకటే - నీరేజితేచప్రవీరం మరుత్సుతం భీమం మారుతుం - క్రమాత్సారాః -
దృఢాః గుణాః సూదాః ఏకత్ర. అన్యత్ర రజ్జవశ్య - సాధనతాం కారణత్వమవాభుః ప్రాప్త
వంతః - కారణాన్యభూషణిత్యర్థః. సూదైస్తీరేషం ప్రదాప్య నీరే రజ్జుభిర్బంధయ
త్వా పాలితత్వాదిలిభావః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదౌమార్వ్యాంసూదేవృకోదరే'
ఇతివిశ్వః - సారాః శ్రేష్ఠాః గుణాః కౌర్యధైర్యాదయః తం మారుతుం సాధనతామ

దివిషత్తః న్యాః, మరుత్సుతం మారయితుం ప్రవీరం సారాగుణాస్సాధ
నతామవాపుః. ౮. గ. తతః పాతాళభువి తదాగమనకౌతుకినా వాసుకి
నాసంమానితస్సధృతిమానిత స్తతోఽష్టాసు దిశాసుతదమగుణపరిగణనం
గివగణమత్యయశంకిభిరపరైరపత్యై స్సహ విచిత్ర్య హేవత్స రిపుభర్తస్స
నగ్మ క్వవానిషీదసీతి విషీదంత్యాః కుంత్యా నవమమపి వాసరమనవమ
మేవ సంజనయన్ప్రభంజనశూ రమృతాంజనైరివ దృశౌ రంజయా
మాస ౯ గ. ఆగతస్య తస్యమదావళాయతబలావహానాం పృథాకువరిష
దుపదాపితదశకలశపీయూషాణాం నిషేవణేన విశేషితపరిహాషం గాత్రం

వాపుః - తస్యతాదృగ్గుణరాహిత్యే తస్మిన్నేవ ధార్తరాష్ట్రాణాం తథావైరాప్రసక్తేరి
భావః-అత్రాథే గుణానాం దోషీకరణాల్లేకాలంకారః - 'లేశస్యాద్దోషగుణయోర్గుణ
దోషత్వకల్పన' మితిలక్షణాల్ - పూర్వత్రచ సూదరజ్యోః శ్లేషభిత్రికాభేదాభ్యవసాయ
మూలాలిశయోక్తిః - ద్వయోరప్యేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. అభిన్నపదబోధ్య
నానాలంకారః సితత్వంకల్పక్షణం. ప్రపంచోమదీయమకరందర్శుర్యాం ద్రవ్యవ్యః -
సారావిషదాః. ని. 'సారస్తుగరదేదృఢ' ఇతివిశ్వ ఇత్యపీకేచిల్ - ఉపజాతివృత్తమ్.
౮. తతఇతి తతః పాతనానంతరం భృతిః ధైర్యమస్యాస్తీతి భృతిమాన్ - స ప్రభంజన
భూర్వాయుపుత్రః - పాతాళభువి తస్య భీమస్యాగమనేనకౌతుకం కుతూహలమస్యా
స్తీతి కౌతుకినా వాసుకినా సర్వరాజేన - సమ్మానితః అమృతకలశప్రదానాదినా
బహుమానితస్సక్ అత్యయంస్వమరణం శంకంతే మన్యంత ఇతి శంకిభిః ఇతరై ర్యుధిష్ఠి
రాదిభిః అపత్యైః పుత్రై స్సహ అష్టాసు దిశాసు దిక్షు- 'అపంచైవ హంతానా' మిత్య
నుశాసనాదాకారాంతత్వం - తాసామప్తదిశా మనుగుణముచితం పరిగణనవద్భర్త
సంఖ్యా యస్య తం. దినానాంగణం అప్తాదీనానీకార్థః - ఇత స్తతోఽపి తస్య అస్వీప్య-
హేతిభేదీ హేవత్స హేః పూగాంధర్తస్స సోర్జన హేగ్మ మహేతి సర్వత్ర యోజ్యం-
క్వ కుత్రవానిషీదసి తిష్ఠసి ఇతి ఉక్తేర్విశేషః శీదంత్యాః శోచంత్యాః కుంత్యాః
నవమం నవసంఖ్యమపివాసరం దినం-అనవమం నవసంఖ్యారహితం అవమశ్శూన్యః సభవ
తీతితథోక్తంచ-సంజనయన్ కుర్వన్ సక్ ఆకపివపిరోదాభావః - అమృతమయైరంజనై
రివదృశామాతుర్నైత్రే రంజయామాస ఆనందయామాస-తయాదృష్టౌఽభూదిత్యర్థః.
౯. ఆగతస్యేతి. ఆగతస్యపాతాళాదితిశేషః. - తస్యభీమస్యసంబంధి - మదావళానా
మయుతస్య - దశసహస్రమదగజానామిత్యర్థః. - బలయ త్రస్యావహానాం సంపాద
కానాం - పృథాకుపదా సర్వసమాజేన ఉపదాతానాముపాయనీకృతానాం దశ

సవిశ్రీభుజాంతరభవ సోదరకౌరవహృదయేఽపి మోదవిషాదసంపదానమ
మతుః ౧౦. తదనంతరమ్. ప. కాష్ఠాంపరాం కార్తుకకౌశలస్య కాష్ఠాః
పరాస్తానపి తద్యశోఽపి, ప్రజ్ఞాదృగారోపయితుం ప్రవృత్తో వ్యజ్ఞాఽయ
ద్విష్టపదీతనూజం. ౧౧.గ. సోఽపి కృత్యవిదామగ్రణీరపరేణేవ శరజన్త
నాకృపేణ బహుకృపేణ నిరవస్యవీరయశోనిషద్యాం చాఽవిద్యామా
పాద్యాపి తాం పునరుక్తయితుం దిశిదిశి జైత్రగుణం పౌత్రగుణం మహా

కలశానాం - తత్సరిమితానామిత్యర్థః. - పీయూషాగామమృతానాం నిషేవణేన
పానేన విశేషితోఽతిశయితః పరిపాషాపృథ్విః యస్యతథోక్తం. గాత్రంశరీరం కర్తృ-
నవిశ్రాంత్యః జనన్యాః భుజాంతరభవ వక్షసీవ సోదరాణాంచ యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం కౌరవాణాం
దుర్యోధనాదీనాంచహృదయేమనస్యపి - క్రమాన్తోదసంపత్సంతోషసమృద్ధిః విషాద
సంపత్ దుఃఖసమృద్ధిశ్చ తే నమమతుః మిలిం నప్రాపతుః - కుంతీతమాలోక్యాలిలింగ
యుగ్ధిష్ఠిరాదయో జహర్తుః. దుర్యోధనాదయశ్చిఖిమరిత్యర్థః. ౧౦. తదనంత
రమిత్యుత్తరేణాన్వయః. కాష్ఠామిలి. తదనంతరం - ప్రజ్ఞాబుద్ధిరేవ దృక్ నయనం
యస్యసః. - అంభః ధృతరాష్ట్రః తాస్య్యుగ్ధిష్ఠిరాదీదుర్యోధనాదీంశ్చకార్తుకకౌశ
లస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య పరాంకాష్ఠాంనిరవధికోత్కర్షం - ఆరోపయితుం లేహం
యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం దుర్యోధనాదీనాంచ యశః కీర్తిం పరాః ఉత్కర్ష భిన్నాః కాష్ఠాః
దశాపిదశః ఆరోపయితుమపి. ని. 'కాష్ఠాత్కర్షేన్ధికోదీ' త్యమరః. - విష్ణుపద్యాః
గ్గాయాః కనూజం భీష్మం వ్యజ్ఞాపయత్విజ్ఞాపికవాక్ - యత్తుపరాః ఆన్యాః
కాష్ఠాః పరరాష్ట్రాణీత్యర్థః ఇతిన్యసింప్తాః - తన్న - తక్మీరైస్సర్వాష్ట్రవ్యాపనా
ప్రసక్త్యాపత్యా పతత్ప్రేక్ష్యత్వదోషప్రసక్తో - ఆత్రానేకక్రియాయాగపద్యాశ్చ
ముచ్చయాలాగ్నాః శ్లో. 'గుణక్రియాయాగపద్యం సముచ్చయ' ఇతిలక్షణాత్ -
ఇంద్రవజ్రావృత్తం - లక్షణంతుక్తం ౧౧, సఇతి కృత్యవిదాంకర్తవ్యసిఫణానామ
గ్రణీః శ్రేష్ఠః భీష్మోఽపిఅపరేణదిలీయేనశరే దిర్భరిశేషే బాణేచజన్తయస్యతేన స్కంబే
నేవస్థితేనేత్యుత్పేక్షా - కృపస్యబాణజన్తత్వం మహాభారతేప్రసిద్ధం - బహీష్వకృపా
య్యత్యతేనకృపేణ ధనురాచార్యేణపౌత్రాణాం నృపస్యపుత్రాణాం పురోవక్తానాం
గణం నిరవద్యస్యానింద్యస్యవీరాణాంయశసః ఇమేశురాశ్చకీర్తయే నిషద్యాం ఆపణీ
భూతాం. ని. 'ఆపణస్తనిషద్యాయా' మిత్యమరః - చాఽవిద్యామాపాద్యుపధ్యాప
యిత్వా తాం చాఽవిద్యాం పునరుక్తయితుం ద్వీరావర్తయితుం - దిశిదిశిప్రతిదిశం
తైల్రాః జయిహిః గుణాశ్శౌర్యాఽయః యస్యతం పౌత్రగుణం - వివిధస్యబహుప్రకా

తాదననివహేన సహవివిదధనురాగమ ప్రాణస్య ద్రోణస్య చరణయో
రుపధీచకార. ౧౨. ప. సింధుజాతకలశీఘ్రవోస్తయోస్సిగ్ధభావ మవ
లోక్యతాదృశం, తత్ర పారనికరస్య మాచరచ్చిత్రపూరజతరే నిమజ్జనమ్.
౧౩. ప కుమారాస్తూర్ణ మానుషస్కంభయోనేరనుగ్రహత్, కోటిం
కోదండసారస్య గుణినస్తే గుణాభవ. ౧౪. ప హులస్థస్యానుకుర్వ
స్కురుసుతసదసః కుంభయోనేః కదాచిత్స్నితుం మధ్యే జలానాం

రస్య ధనురాగమస్య ప్రాణస్య జీవభూతస్య ఉపదేశ పారంపర్యేణ వర్ధకస్యేతి యావత్.
ద్రోణస్యనామాచార్యస్య చరణయోః మహతా ఆసంఖ్యేన ధనస్య నివహేన రాజీనా
సహఉపధీచకార-ఉపాయనం చక్రే - 'కృభృస్తీ' త్యాదినాచ్యుతిత్వం దీర్ఘశ్చ. ౧౨.
సింధ్వితి. తత్ర హస్తినపురే పారాణాం నికరస్సంఘః తయోః సింధుజాతస్య గంగాసు
తస్య సముద్ర నివహస్యచ కలశీఘ్రవో ద్రోణస్య అగస్త్యస్యచ ద్వయోర్భిష్ట ద్రోణ
యోః సముద్రాగస్త్యయోశ్చేతియావత్. ని 'దేశేనదీవిశేషైర్దౌసింధుర్నా సతిస్త్రి
యా' మిత్యమరః. తాదృశంఉక్తవిధం సిగ్ధయోస్సుహృదోర్భావం స్నేహమపలోక్య-
చిత్రతారస్య ఆశ్చర్యరసప్రవాహస్య జతరేమధ్యే నిమజ్జనంసమాచరత్. చక్రే అత్యా
శ్చర్యాన్వితోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర సముద్రకీష్టయో రగస్త్యద్రోణయోశ్చ జ్ఞేష
భిత్రికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యుజ్జీవిలేన నిసర్గవిరుద్ధయో స్యముద్రాగస్త్య
యోః స్నేహోపలోకనాత్మకవిభావనాలంకారభేదేన పారాణాంచిత్రపూరనిమజ్జనసమ
ర్థనాత్మకం కావ్యలింగమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం. అతిశయోక్తివిభావనాసంకరస్య
విభావనాకావ్యలింగసంకరస్యచ ద్వయోః పునరంగాంగిభావసంకరశ్చేతి సూక్ష్మ
దృశా కలసీయమ్ - రథోద్ధతావృత్తమ్. ౧౩ కుమారాభి గుణినశ్శౌర్యాదిగు
ణమతః లే పూర్వోక్తాః కుమారాః యుద్ధిష్ఠిరాదయః కుంభయోనేర్ద్రోణస్యానుగ్ర
హత్ప్రసాదాత్. కోదండసారస్య ధనుర్విద్యానైపుణ్యస్య కోటిముత్కర్ణం కోదండసా
రస్య శ్రేష్ఠచాపస్య కోటిం అగ్రదేశం - గుణాభినివృత్తవత్కర్ణం సత్వరమానుషా
ప్రాప్తమతః దుహేరాజ్ఞాన్ ర్వాత్కర్ణరేలుచ్. ని. 'స్యాత్కోటిరక్రచాపాగ్రే
సంఖ్యానేదప్రకర్షయోరితివిశ్వః. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా - అశనివగుణః? మాన్దీవత
ఇతి ధనుష్యపియోజ్యమ్. ౧౪. కూలేతి కదాచిత్ స్నితుం జలానాం మధ్యే చిరంకృ
తావసతి రవస్థానం యేనతస్య - చిరస్నాయిత్యాగమాదితిభావః కుంభయోనేర్ద్రోణ
స్య సంబందినా స్ఫుటకమలస్యేవ రుక్ కాంతిర్యయోస్తా పాదా - ఆదాప్రమంనిశీడ్వ
ప్రణమ్య కీడయర్వాచ ఆంలేవసత్వం సమీప స్థిలించదిభ్రత్ సింధుభువా శీఘ్రేణనదీ

చిరకృతవసతే స్సింధుదూపర్థమానః, ఆదాపాదానిషీష్య స్ఫుటకమల
రుచో బిప్రదంతేవసత్ప్యం గ్రాహో జగ్రాహకశ్చిత్స్వయమపి విజయా
స్త్రాగమాంతం మహాంతమ్. ౧౫.౧. తత స్తే సర్వోత్తరాఅపి శరాసనేషు
దక్షిణాః గురుదక్షిణాం కురుత మహ్యం ద్రుహ్యతో ద్రుపదస్య యుధి
బలాద్బలహీతస్య సమర్థణమితి గురుణా దోదితాసుర్యేషాం పూర్వ
కయా కయాపి విమతేషు కృతావజ్ఞనేనం యాజ్ఞనేనం పురంనిరుధ్య
చిరమయుధ్యంత ౧౬ ప. కృతేభలైర్ధనుషి స గురుద్రోహీణస్తస్య జీవ -

దేశేనచ వర్థమానః ఆశవివహులస్థస్య తీరే వర్తమానస్య కురుసురసవః యుధిష్ఠిరా
దీనాం సమాజం అనుకుర్వన్విదంబయత్. కృత్యోగాత్కర్తృణిషీషీ - కశ్చిద్ద్రాహః
మకరః స్వయమపివిశేషేణ జయోయన్తా తస్య అస్త్రాగమస్య ధనుర్వదస్యాంశం పారం
విజయస్యాద్ధునస్య సుబంధినా అస్త్రాగమేన బాణప్రాప్త్యా అంతం నాశంచ జగ్రాహ
స్తాప్తవాత్. కిదాదిద్దోణస్య స్నాతుంకృతగంగావతరణస్య చరణగ్రహణం కుర్వత్
కశ్చనమకరోర్ఘునేన. శరసీపాతశ్చితి పారాణికీకథాప్రాసనంధేయా - స్తగ్ధరావృ
త్తమ్. ౧౫ తతశ్చితి. తతః అనంతరంసర్వేషాం ధనుర్ధరాణామంతరాః ఉదీచ్యాఅపి
శ్రేస్తాశ్చేతిచ-శరాసనేషు చావనైపుణ్యేషు విషయేదక్షిణాః దాక్షిణాత్యాః సరళాశ్చ
ఆతవివరిోధాభానః ని. 'ఉపద్యుదీచ్య శ్రేష్ఠేష్వపుస్త్ర' ఇత్యమరః. ని 'త్రిప్యవా
క్సరళారామ పరచ్ఛందామపుత్రిషు దక్షిణ' ఇతివిశ్వః. మహ్యం ద్రుహ్యతః మమ
ద్రోహం బాల్యే ప్రతిజ్ఞాతార్థరాజ్యాప్రదానరూపంకుర్వతః. క్రుధద్రుహేత్యాది
నా సంప్రదానత్వం-ఆతవివ యుధి యుధే బలాద్బలహీతస్య సజీవమానీతస్య ద్రుపద
స్య రాజ్ఞః సమర్థణమేవ గురుదక్షిణాం కురుతేతి-గురుణా ద్రోశేన చోదితా ఆజ్ఞాపి
తాస్సంతః. ఆ కయాపునిర్వాచ్యయా ఆహంపూర్వకయా ఆహం పూర్వమహం
పూర్వమితి జ్ఞానేన ని 'ఆహంపూర్వ మహంపూర్వ మిశ్యహంపూర్వకా మతే'త్య
మరః విమతేషు శత్రుషు విషయే కృతావజ్ఞా రచితలిరసా-రా నేనాయస్మిత్-తత్.
యజ్ఞనేనస్య ద్రుపదస్యేదం యాజ్ఞనేనం పురం పట్టణం నిరుధ్య చిరమయుధ్యంత -
యథ్ధమకుర్వత్. ౧౬ కృతశ్చితి. సః జలమధ్యగ్రహ మారకత్వేన ప్రసిద్ధః నవ్యసాదీ
అర్జునః గురువేద్రుహ్యతీతి ద్రోహిణః తస్య ద్రుపదస్యజీవగ్రాహేజీవతవివ గ్రహణేవి
షయే సుబలదుహిత్యుర్ధాధార్యాః పుత్రాణాం దుర్యోధనాదీనాం ఆవశ్యాం పంక్తై
పూర్వపక్షీభవత్యాం సత్యాం అసమర్థాయాంసత్యాం-ద్రుపదేనవరాభూతాయామితి
యూవత్ భద్రైర్ద్రుపదస్య బాణనిశేషే ధనుషి నిజచాపేకృతేభిన్నేసతి - బాహయాః

గ్రాహేబాహించలపరిచల త్ఫణ్వవల్లీసహాయః, పుత్రావశ్యాం సుబలదు
 హితుః పూర్వఃక్షీభవత్యాం సిద్ధాంతోఽపూర్ణవిబుధై స్సౌమితస్స
 వ్యసాచీ ౧౭. ౪ పార్థమేవ పురతోనిధాయ తే పారవా స్తవసు సన్ని
 ఛాగురోః, భక్తిభిర్వ్యవసయన్నిజం శిరః పార్వతస్తు పరిభూతిలజ్జయా.
 ౧౮. ౪ అఘోగురుర్మితమధిజ్య దన్వనాపురఃప్రదేశం పురుహూతసూ
 నునా, తరంగతాతం తమవేక్ష్యోద్విషం వచోగర్భరం వదత్సి నస్తితః.
 ౧౯. ౫ రేరేక్షత్రియసత్తమ పురా మహత్తమ మగ్నిదేశ్య మగ్ని
 భుజస్య అంచలే ఆగ్రేకరేఇతియావత్. పరిచాంతికంపమానా భిద్యః పల్లివనైవ సహాయః
 యస్యశఫోక్తస్సక్ దివిస్వర్గ బుధైఃదేవైః భువిబుధైః పండితైశ్చ ని. 'జ్ఞాతృచాంద్రి
 సురాబుధా' ఇతివిశ్వః. శ్లాఘితః సంస్తుతః సిద్ధాంతః కృతకార్యః ఆభూత్. అత్రజీవస్య
 చిత్సృతిబింబస్య గ్రాహేబింబభూతచిదభిన్నత్వేన జ్ఞానేవిషయే సౌఖ్యేయశతే పూర్వప
 షీభవసతి దేహత్వవాదివసతి-అర్జునః ఇహఅముత్రచ బ్రహ్మవిష్ణుశ్శాఘేః. అభినం
 దితః సిద్ధాంతః అద్వితీయబ్రహ్మభావాత్కరోఽభూదితి ఆర్థాకరంతుస్సనిరేవ నశ్లేషః.
 'అభిధానాః ప్రకృతేనియం త్రణాదిత్యాదేరుక్తత్వాదితి - మందాక్రాంతావృత్తమ్.
 శ్లో. 'మందాక్రాంతాజలధిపదగైర్భూతౌతాదురూచ'తిలక్షణాత్. ౧౭. పార్థమితి. తద
 నుద్రుపదగ్రహణానంతరం తే కుమారాః పార్థ మద్భుసమేవ పురతోఽగ్రే నిధాయ
 గురోః ద్రోణస్యనన్నిధా నిజం శిరః భక్తిభిర్వ్యవసయన్-ప్రణేమతిత్వర్థః పార్వతః
 ద్రుపదస్తు పరిభూత్యాతిరస్కారేణ యా లజ్జా తయా నిజంశిరః వ్యవసయత్. అవస
 తవదనోఽభూదిశ్శృంగం నమలేర్థ్యంతాత్కర్తరిలక్ష్-అత్రకురుకుమారాణాం ద్రుపద
 స్యచ ప్రకృతానామేవ శిరోనమనభరేణాచమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పద
 స్తుల్యయోగితాభేదః. రఘోద్ధతావృత్తమ్ ౧౮ అఘోఇతి. అఘో అనంతరం గురుః
 ద్రోణః ఆశిజ్యమారోఽతగుణంఘనః చాపః యస్యతేన - పురుహూతస్యేంద్రస్యసూ
 నునా అర్జునేన పురః ప్రదేశంసీతం ప్రాశం తరంగితే చకిలే అక్షిణీయస్య శఫోక్తమ్.
 ఎద్విషం శత్రుం తం ద్రుపదం అవేక్ష్య - గర్భీరం గూఢార్థం వచః పక్ష్యమాణం
 నస్తితం యథాతథా వదత్సి-వంశస్థనృత్తమ్ ౧౯. రేరేఇతి. రేరే ని. 'తుచ్ఛసంబో
 ధనేతురే' ఇత్యమరు. క్షత్రియసత్తమ ఏవరితలక్షణయా క్షత్రియాధమేత్వర్థః.
 పురా ధనుర్వేదాభ్యాసకాలే-మహత్తరమతిశయపూజ్యం అగ్నిదేశ్యమగ్నికల్పం. 'కుష
 దసమాప్తా కల్పదేశ్యదేశీయర'ఇతిదేశ్య ప్రత్యయః అగ్నివేశ్యం నామమునిం అస్త్రస్య
 ధనుర్విద్యాయాః పరిశ్రమాయ అభ్యాసంకర్తుమితి - క్రియాశ్లేషాదినాసం ప్రదా

వేశ్యం మునిమత్తశ్రమాప్తశ్రమయేణ సహశుక్రాపమాణస్త్యం
మత్స్యతేపితురనంతరంమూధిరాజ్యపదస్య ప్రథమవర్ధం భవతేవితీర్య
తతః పరమర్థమహమనుభవిష్యామితి యద్యథాప్రత్యశృణుథాస్తత్త
థానిర్వరితంఖలు ధిగ్విప్రసృతి యుర ప్రాయేణ విప్రియవచనేన ప్ర
ధీయసీం మనసి వ్యథాం మమపిత్తవతా మహర్ణవపరిధానవతీం వసు
మతీం స్వయమేదాసుభవరాననుభవతా. ౨౦. ౪ ఆబాలవృద్ధం జలసక్త
మేవ జనాస్సనుస్తాద్రుపదం యదాహుః, తస్మాత్త్వయీస్వీకృత తాదృశా

నత్వం - ప్రశ్రయేణసహ విసయేసాకం. ని. 'సాకంసత్రాసమం నహే'త్యమరః.
శుక్రాపమాణస్తేనాంకుర్వత్. త్వం - మత్స్యతే మదర్థం మమేశ్వర్థః. పితురనం
తరం లోకాంతరగతే పితరి మమమత్సంబంధినః ఆధిరాజ్యపదస్య ప్రథమం పూర్వతనం
ఆర్ధరాజ్యమితియావత్. అథితి పూర్వభాగంచ వాచ్యవాచకయో రభేదాభ్యవసాయేన
మానసవ్యభావిశ్వర్థః. ని 'పుంస్యాధిర్వానసీవ్యధే' త్యమరః. భవతేతుభ్యం వితీర్య
దత్వా-పరం ద్వితీయమర్థం ఆర్ధరాజ్యమితి పరంజనవాక్యమిచివ ఆహమను భవిష్యా
మితి - యదస్త్ర యథా యేన ప్రకారేణ ప్రత్యశృణుథాః ప్రతిజ్ఞామకరోః కత్
ప్రతిజ్ఞాతంవస్తు-విప్రంధిక్ ఇత్యుక్తప్రకారేణ అశనివ యురప్రాయేణ యురకత్సేన విప్రి
యవచనేన - ప్రధీయసీం మానసీంవ్యథాం వితీర్ణవతాద త్రవతా - కించ - మహర్ణవ
స్సముద్రః పరిధానమహివస్త్రం తదన్యా ఆస్తీతికద్యతీం - సముద్రపర్యంతామితియా
వత్. వసుమతీంభూమివసుభవతా త్వయానను - హేద్రుపద తథాప్రతిజ్ఞానరూపం
నిర్వరితం ఆచరితంఖలు-ఖలుశబ్దఃకాకౌ - ఆదత్వైవకించినపి మహ్యమనుభూతం త్వ
యైవ సర్వమిత్వర్థః. అత్రాత్మికమానసవ్యభావూహితృటానిష్టవాప్తిసత్వేఽపిక్షేపమ
హిమ్నా ఆర్ధరాజ్యరూపేష్టవాప్తి వర్ణనాశృమాలంకారభేదః సచ. శ్లో. 'వివాసిష్టంచ
తస్మిద్ధిర్వదర్థం కర్తుమద్యమ' ఇతికల్పక్షణే అనిష్టమంతరేణేష్టవాప్తావేవ తేనదావ్య
మితివాచ్యం - వ్యాజస్త్రుతివిధయా ప్రాగ్మిక స్తుతిరూపవాచ్యకీత్యాయాం సమాలంకా
రస్య దుర్వారత్వాత్. ఏవం స్తుత్యా నిందాభివ్యక్తికీత్యాయాం మానసవ్యభావూహా
నిష్టవాప్తిప్రతీతే 'రనిష్టస్యాప్యవాప్తిశ్చ తదిష్టార్థసమాద్యమాది' లిలీతితో విషమప్రభే
దశ్చ - ద్వయోశ్చస్త్రత్యా నిందాభివ్యక్తిరూప వ్యాజస్త్రుతిప్రభేదేన సప్తైకవాచకాను
ప్రవేశస్సంకర ఇతి సూక్ష్మదృశాకలనీయం. ౨౦. ఆబాలేతి. యద్యస్తాదాబాలవృద్ధం
బాలప్రభృతి వృద్ధపర్యంజం సమస్తాఃజనాః ప్రోర్వృక్షస్య మూలస్థానమూలవామితి
యావత్. ని. 'దుద్రుమాగమా' ఇత్యమరః. పృక్షకర్ణాయేష్యమరః. జలెరుదకెరూ

భ్యేకధంసు ఫజ్యేతన మిత్ర తేజః. ౨౧ గ ఇతివ్యాజస్తుతిపదనేన పార
వాంతే భార్గవాంతేవసతాప్రదర్శితః పార్వతస్తేన సార్థమర్థరాజ్యపరివ
ర్తనమాత్రమంగీకృత్య కృత్యవిదాం కనుచ స్తా జంభరిపు కుంభసంభవా
పుభావప్యసయమం ప్రవర్తయితుం కృతనివర్తనసోమకాంతికోపాస్య
పుత్ర భాగీరథీవరావసభస్యయాజస్యమునిరాజస్య యాజనామగ్ర
ఋశ్మ-లడయారభేదాత్. సక్తంసంగతమేవాహుః వదంతిస్త - తస్మాత్కారణాత్పీష్ట
కృతాతాద్యః ద్రుపదేత్యాకాశికా ఆఖ్యానామ యేన తస్మిన్ త్వయి. మిత్రస్య
సఖ్యః మమేతియావత్ - సూర్యస్యచ లేజికథం కేవలకారణేన భజ్యేత భంగం
సగచ్ఛేన్న. నురామంత్రణే - కింతు గచ్ఛేదేవేత్యర్థః. జడసంగతేన నాస్తి మిత్రా
వకాశఇత్యర్థః ఆత్ర ద్రుపదాఖ్యాన్వీకరణస్య మిత్రలేజోభంగహేతుత్వోక్తేః
పదార్థహేతుకంకావ్యుచితం సూర్యసుహృదోః క్లేషభీతికాభేదాధ్యవసాయమూలా
తిశయోక్తి సంకీర్ణం. ౨౧ ఇతితి ఇత్యుక్తప్రకారేణ వ్యాజస్తుతిపదనేన గూఢనిందా
వాక్యేన కరణేన-భార్గవస్య పరశురామస్య అంతేవసతాశిష్యేణ ద్రోణేన కర్తా-పార
వాణాం యుగ్ధిష్ఠిరాదీనాం అంతే సమీపే ప్రధర్మితః భర్తృతః-కృత్యవిదాం కర్తవ్యేషు
నిపుణానాం కరుణాశ్రేయః ఆతనివ పార్వతః ద్రుపదః తేనసార్థం ద్రోణేనసాకం ఆర్థ
రాజ్యస్య పరివర్తనమాత్రం పరిపాలనమేవ-నతు సఖ్యమిత్యర్థః ఆంగీకృత్య. శ్లో "సర్వ
నాశే సముత్పన్నే ఆర్థం శ్యజతి పండితః" ఇతిన్యాయా దితిభావః. కృనివర్తనః
ప్రత్యాగతస్సక్ - తౌప్రసిద్ధౌ జంభరిపుసంభవం అర్జునం కుంభసంభవం ద్రోణంచ
ఉభావః క్రమేణ ఉపయమంచివాహం. ని. 'వివాహోపయమానమా'విత్యమరః యమ
స్యసమీపంచ ప్రవర్తయితుం ప్రాపయితుం సోమశ్చంద్రః ఉచయూ పార్వత్యాసహితః
సోమః ఇవశ్చ తయోరివ కాంతిః శోభశ్చక్రమాత్. ఆస్యే ముఖే యయోస్తా. ని.
'సోమాలతావిశేషస్యాచ్ఛకాంకే శంకరేపిచే' తివిశ్వః - చంద్రకాంత్యాశుల్యానాం
దుద్రవస్కుగ్ధముఖాచేత్యర్థః-సోమతైః పాంచాలైరంతికే ఉత్సంగే ఉపాస్యో ఉప
లాలసీయావితచ-పుత్రీంచ పుత్రంచ పుత్ర ద్రౌపదిధృష్టద్యుమ్న - భాగీరథ్యాంవనే
తీరారణ్యే ఆవసం స్థానం యస్యతస్య. ని. 'స్థానావసవాస్తుచే'తి గృహపర్యాయే
ష్యమరః. యాజస్యనామ మునిరాజస్య యాజనేన యాగకారయత్పత్వరూపేణ అను
గ్రహేణ ప్రసాదేన పరిజగ్రాహ. ఉత్పాదితవానిత్యర్థః. యత్తు'కుంభజంభరిపుసంభవా
వి'తిపాతాంతరం యచ్చవా తద్రీత్యైవ నృసింహవ్యాఖ్యానం-తదుభయమప్యశుద్ధం -
వివాహప్రాపకచంద్రకాంతావసత్వస్య ద్రౌపద్యాం యమసమీప ప్రాపకదుద్రాద్రాస్య

హేణ పరిజగ్రాహ ౨౨. ప తాతోఽపి దర్శతనయం తపనీయపీతమా
రోష్య చక్షురివ లబ్ధమముంతపోభిః, ఆవర్జితైః కలశవారిభిరభ్యషించదా
నందబాష్పసలిలైరవనీం చపాదాః ౨౩. ప ఆవిశ్రతో ధరణిమంగదని
ర్విశేషం నానాదనాయతిభిరస్య నయోదితాభిః, వస్త్యంసమస్తమపి వాస
వసన్నిభస్య కోశీబభూవ కుతుక్తై స్సహకారవాణామ్. ౨౪. ప. పారేసిం

త్వస్య ధృష్టమ్యమేష క్రమేగాన్వయాత్తకయథాసంఖ్యాబంకారభంగావలేః -
'పుమాన్ప్రియ' త్యేకేషకాన్తేణ-పుత్రీచ పుత్రశ్చ పుత్రావిశ్లేప వ్యాఖ్యేయతయా
సోమకైరంతికే ఉపాస్యాదిత్యర్థాంతరాప్రసక్త్యాచ 'సోమకోవకాంత్యాస్యా'దితి పార
కన్వనాయోగాచ్చేతి ౨౨ తాత ఇతి. తాతోఽపి తరాష్ట్రేఽపి తపాభిర్లబ్ధం చక్షురివ స్థిత
మిహ్యుత్ప్రేక్ష-శుక్రాహుదిగుణసంపత్త్యా పరమప్రేమాస్పద మిత్యర్థః. తాత్యంధస్య భా
గ్యాత్కదాదిమత్పన్నే చక్షుఃపుష్కలామరాగా దితిభావః. ధర్మస్య యమస్య తనయం
యుధిష్ఠిరం ధర్మస్య ప్రథమపురుషార్థస్య తనయం మూర్తంధర్మమివ స్థితమిత్యపి- 'ఆత్మ
వైపుత్రనామాసీతి శ్రుతేరితి భావః. తపనీయపీతమారోష్య కనకపీతే ఉపవేశ్యే
త్యర్థః ఆవర్జితైరానమితైః కలశేషవారిభిః పుణ్యైః మంత్రపూతైశ్చలై రభ్యషించత్.
పట్టాభిషేకంకృతవాన్- 'ఉపసర్గాత్సునోతి' త్యాదినా అద్యుపాయేఽపి పత్వం-పారా
శ్చ ఆనందేన చిరాత్కాంక్షితలాభజనితేన యానిదాష్పసలిలాని తైరవనీం తద్భార్యాం
భూమిం అభ్యషించత్ - ధర్మః పట్టాభిషేకే భార్యాయాఽపి తదాచిత్యాదితిభావః.
పారాస్తదా నందమరితపరమార్థః. వ్యంజకాప్రయోగా ద్గమ్యాత్ప్రేక్ష. వసంతతిల
కావృత్తం ౨౩. ఆవిశ్రత ఇతి. ధరణిం భూమిమంగదేనకేయూరేణ సహ నిర్విశేషం
తారతమ్యరాహిత్యం యథాయథా దిభ్రతోహేలయా భుజేన వచక ఇతి ప్రభా
వోక్తార్హః. వాసవసన్నిభస్య ఇంద్రతుల్యస్య ఆస్య యుధిష్ఠిరస్య నయేన పథాంశగ్రహ
ణరూపేణోదితాభిః ఆర్జితాభి రిత్యర్థః. నానామణికనకరాప్యాదిరూపాణాం ధనానా
మాయతిభిః లాభైః సమస్తంవస్త్యం గృహమపి. ని 'నికాంతవస్త్యసదనే' త్యమరః.
కారవాణాం దుర్యోధనానీనాంకుతుక్తైః కుతూహలై స్సహ కోశీబభూవ ధనభవనీబభూవ
ముకుటేబభూవేతిచ-యుధిష్ఠిరస్య తావృక్సమృద్ధ్యా దుర్యోధనాదయోఽభిద్యన్నిత్యర్థః.
ని. 'కాతోఽస్త్రీ మత్తులై ఖద్గైః ధానేనవేత్తనీ'తిదిశ్యః. మహతామభ్యుదయే ఖలానాం
ఖేదస్యోక్తస్థితిత్వాదితిభావః. అత్ర ధనగృహముకుటయోజ్జ్వేషభిత్రికాభేదాధ్యవసా
యమూలాలితయోక్తిసంక్లిష్టసహకైరలంకారః. శ్లో. 'సహకైస్సహభావశ్చేద్భా
సలే ననరంజనః' ఇతిలక్షణాత్. ౨౪. పార ఇతి. అ-రాజా ధృతరాష్ట్రః ప్రీతః భక్తి

ధుప్రథితమథ తంప్రత్యహం వర్ధమానం సోఘం పార్థాభ్యుదయమపటో
స్వాస్తిత్వజస్యాసురోధాత్, ప్రీతో రాజాప్యనుజతనయప్రేమమార్గేప్ర
యాతుం మాతుర్దోషాదివ బహిరగాదంతరవ్యంధభావమ్. ౨౫. గ. తద
నుసౌబలీజానిరసౌ బలీయసామర్షేణ ధర్మితస్సహజవినయం దర్శితనయం
సమాహూయ కృతావహితో గిరమిత్యముద్ధాపయామాస ౨౬. గ
వత్స సంప్రతివారణావతం పురవరముపేత్య వారణాననగురోరుత్సవం
వారణాయ విపదాం నిషేవ్య సహానుజైస్తత్రేవాస్తవ్యస్య గిరాపార

ప్రచారంజనధనార్హనాదిభిస్సంతుష్టః - పారేసింధు సముద్రతటచర్యంతం ప్రసిద్ధం -
కించ - అహస్యహనిత్యహం వర్ధమానం కంపార్థస్య యుద్ధిష్ఠిరస్యాభ్యుదయమైశ్వ
ర్యం సోఘం ఊతుం ఆపటోరశక్తస్య - తదసహిష్టో రిక్త్యర్థః. స్వాస్త్యజస్య దుర్యో
ధసస్యాసురోధా దనుసరణాత్ తద్దుర్యోధనానువృత్తేరితియావత్ - అనుజతనయే
యుద్ధిష్ఠిరేయత్ప్రేమ తస్యమార్గేప్రయాతుం గంతుం మాతురందికాయాః దోషా
త్సూరతసమయే వ్యాసరూపావలొకనజగుప్సాకృతనేత్రమీలనరూపాద్భువః నేత్ర
యోవేత్సర్థః. అంతర్నసస్యపి అంధస్యభావం అంధత్వమగాత్ ప్రాప్తవాత్ - తత్తా
దృశంప్రేమ తత్యాజేత్సర్థః. పురాకిలసత్యవత్సాక్షియా అందికా పుత్రోత్పాదనాయ
సంగతావ్యాసేన సార్థం తద్రూపదర్శనజనితజగుప్సాభయకృతలొచనమీలనాత్.
జాత్యంధం జనయామాస ధృతరాష్ట్రమితి భారతకథాత్రాసుసంధేయా - మందాక్రాం
తావృత్తం. ౨౫. తదన్నితి. తదనుప్రేమత్యాగానంతరం - సౌబలీ గాంధారి జాయా
యస్య - సౌబలీజానిః 'జాయాయానిజి' తినిజ్ - అసౌభ్యతరాష్ట్రః బలీయసా
మహతా అమర్షేణద్వేషేణేత్సర్థః. ధర్మితః ఆక్రాంతస్య - సహజః స్వాభావికః
వినయః యస్యకం ధర్మతనయమాహూయ కృతావహితోకారగోపనం యేన తథో
క్తశ్చగత్ - స్వకైతవపజ్ఞానభయనేతిభావః. ఇశ్ఠంవశ్యమాణప్రకారేణ గిరం
వాచముత్థాపయామాస ఉత్పాదికవాత్ - ఉవాచేత్సర్థః. ౨౬. వత్సేతి హేవత్స
యుద్ధిష్ఠిర, త్వంసంప్రతిపద్య వారణావతం నామపురం అనుజైః భీమాదిభిః సమ
ముపేత్య - వారణస్య గజన్యేవాననం ముఖం యస్యతస్యవిఘ్నేశస్య - యోగురుః
పితా సదాశివః తస్య ఉత్సవం నైమిత్తికపాక్షికాదికం విపదాం పారణాయ నిషేవ్య -
తత్రవారణావలేవాస్తవ్యస్య నివాసినః పౌరజనస్య భవ్యమాకులన్వితయా గిరా
స్తోతుంయోగ్యః స్తవ్యస్య - నిరవధి అవధిరహితం - సఖా యస్యాస్తాం - వసుధాం

71801

జనస్య భవ్యయాస్తవోన్య నిరవధిసుఖామనుశాధివసుధామితి. ౨౭. ప. తస్యాశయం హృదివిదన్నపిధర్మసూనుస్తాతస్యవాచ మవిలంబ్య తథేత్య గృహ్ణోత్, తత్తాదృశేషు గురుశాసనపాలనేషు కూలంకషం గుణగణేన సులం హిపూరోః. ౨౮. ప. ధర్మభూరనుజైస్సాకం తద్దిగాతత్పురం మయా, కర్తృచోదనయా జీవః కాయమన్యమివేంద్రియైః. ౨౯. ప. ఏవినయమృదర్శితం మహీయస్సచివవరేణ పురోచనేనశత్రోః, జతు గృహమభజంత తత్ర పాధ్దాజగదివ నూత్నమశేషవస్తుపూర్ణం. ౩౦. ప.

భూమిమనుశాధి చాలయ ఇత్యువాచేతి పూర్వేణాన్వయః. ౨౭. తస్యేతి. ధర్మస్యయ మస్యసూనుర్గుఢిర్గిరి. ని. 'సూనుః పుత్రే ౭నుజేరవాపిరివిశ్వః. తస్యకృతావహిత స్యతాతస్యపితుః ధృతరాష్ట్రస్య ఆశయందుష్టాభిప్రాయం హృది విజ్ఞానానన్నః - 'అను క్తమప్రూహతిపంజిలోజనః' ఇతిన్యాయాదితిభావః. అవిలంబ్యకార్యాకార్యాలోచనే కాలక్షేపమకృత్వా - తథావారణావతం గచ్ఛామిత్యుక్తక్రకారానాచం - అగృ హ్ణోత్ జగ్రహ - ఉపాచేతియావత్ - నన్విదమయ్యుక్తం - 'గురోరభ్యవలిప్తస్య కార్యా కార్యమజానతః' 'ఉత్పగంప్రతిపన్నస్యకార్యంభవతిశాసనమి' తిన్యాయాదిత్యుక్త ఆహ - తదితి. పూరోః కురువంశ్యస్య రాజ్ఞః కులం తత్తాదృశేష్యురిదుఃఖకరత్వేన దుష్పరేషుగురోః పితుః శాసనమాజ్ఞా తత్స్వలనేషు తత్కరణేషువిషయ-గుణానాం వి నయవిచేకాదీనాం గణేన కూలంకషం పరిపూర్ణంఖలు - సామాన్యేనవిశేషసమర్థసరూ పోఽర్థాంతరన్యాసః. పూరుర్నామ పుత్రః పితర్యయాతేర్జ్వరాంపరిగృహ్యజగుస్సితాం దశసహస్రవత్సరాన్ స్వతారుణ్యంతస్తే దత్తవాసితి భారతకథా-వసంశలిలకావృత్తం. ౨౮ ధర్మేతి ధర్మభూయ్యుష్ఠిరి తస్య ధృతరాష్ట్రస్యగిరా తత్పురం వారణావతంప్రతి అనుజైస్సాకం - జీవః అంతఃకరణప్రతిబింబచైతన్యం కర్తృణః ప్రార్థస్యచోదనయా ప్రేరణయా ఇంద్రియైశ్చక్షురాదిభిస్సహ అన్యం కాయం దేహంతరమివయయాప్రా ప్తవాన్ - ఉపమాలంకారః - లేన హస్తివాపురత్యాగోదేహత్యాగపదితి దుఃఖా యాభూవితిప్రతీలేరలంకారేణ వస్తృత్వః - యుగ్గవిపులావృత్తం. ౨౯. సవినయ మితి ఆఽ వారణావతప్రాప్త్యనంతరం తత్రవారణావలేపార్థాః అశేషైర్వస్తుభి ర్హృగైః పూర్ణం-ఆతపివమహీయః రమణీయం - కించ-శత్రోః దురోఽభనస్య సచివ వరేణ మంత్రిముఖ్యేన పురోచనేన నామ్నాష్టేచ్ఛేన సవినయం యథాతథా దర్శితం విజ్ఞాతం జతుగృహం లాక్షగృహం-నూత్నంనవం జగత్-లోకాంతరమివ అభజంత విషయః ఉపమాలంకారః అత్రశత్రోస్సచివవరేణేత్యుక్తాత్పర్ణహస్య వాసాయో గృహం భవ్యతే - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౩౦. తలేతి. లేపార్థాః విదురభృత్యస్య

తత్ర తేవిదురభృత్యభాషితైస్సాబలేయశతమన్యుహేతునా, పంచతా
మపి పరాంధనంజయప్రావణేన జతుథాన్నిమేనిరే 30. ప శిశమ
యిపురవిద్విషాంసమంత్ర నిభృతశరారుమిమాన్నిగూడభావాన్, అవ
సరమనలావృతేనికేతే ప్రతిదివమేధయితుంప్రతీక్షతేస్త 31 గ. జాతు
చిదవత్తైస్సహభృత్య భావవిషాదమిషామాషాషసలేషు విషం నిసీ
షంత్యా నిషాదయోషిత ఇవ తస్య పురోచనస్య నిద్రాయామపి
ద్రామమాణందాతుకామేన తత్ర సద్దనిక్షణదాయామాశుశుక్షణిం

తప్తేషితఖనకస్య భాషితైర్వాక్యైః దుర్యోధనోజతుగృహదాహాద్యుష్ణాన్తరయిష్యతీ
త్యాదిభిః తత్ర తస్మిన్ జతుథాన్ని లాక్షగృహే - సాబలేయానాం దుర్యోధనాదీనాం
యచ్ఛతంకస్యమన్యుః క్రోధః సపివ హేతుర్యస్యతేన - సాబలేయః దుర్యోధనపివ
శతమన్యుసింద్రః హేతుర్యస్యతేనేతిచ ని 'శతమన్యుర్దివస్వతి' రిత్వమరః ధనంజయస్య
వహ్నే రద్వనస్యచ ప్రావణేన పురణేన పరాం సంఖ్యాభిన్నాం పంచతాం మరణం
మేనిరే తక్కితమతః ని. 'ధనంజయోఽర్హునేవహాన్. స్వాత్వంచతాకాలధర్' ఇతి
విశ్వామతా - రథోద్ధతావృత్తం 30. శశమయిపురితి. నిభృతః ప్రచ్ఛన్నః సచాసౌశ
రారుర్భాతుక ఇతి విశేష్యత్వవిషయయా సమాసః. ద్విషాంమంత్రీసపురోచనః నిగూఢః
దుర్విజ్ఞేయః భాషోఽభిప్రాయో యేషాంతా. అప్రకాశితదురభృత్యభాషితాని
తృథః ఇమాన్ పార్థాన్ అనలేనాన్నినా ఆవృతే దగ్ధే నికేతే జతుగృహే శమం
క్షయం ప్రావయతు మిచ్ఛః శశమయిపురితి సక్ దినేదినే ప్రతిదివమేధయితుం వర్ధ
యితుమితి విరోధః. వహ్నేరింధనీర్ద్రుమిశ్యవిరోధః. అశ్వివవిరోధాభాసాలంకారః.
అవసరం సమయం దహనయోగ్యం ప్రతీక్షతేస్త నిరీక్షితవాన్ - పుష్పితాగ్రావృత్తం.
31. జాల్వితీ. జాతుకదాదిత్ భృత్యభావస్య పరిచారకత్వస్య మిషాద్వాన్జాల్ ఆమీ
షాంపార్థానాం ఆమిషేష భోగ్యేష ఫలేషు రసాలాదిషు ఆమిషేష మాంసేషు ఫలే
ష్వితివా. ని 'ఆమిషం పలతే క్షీణే త్రిషస్యాద్యోగ్యవస్తనీతి' విశ్వః. విషం గరళం
నేతం ప్రావయతుమిచ్ఛంత్యాః సీషంత్యాః నిషాదయోషితః దుర్యోధనప్రేషితాయాః
కిరాత్యాఇవ - అపత్తైస్తత్వత్రైః పంచభిస్సహ తస్యనిభృతశరారోః పురోచనస్య -
నిద్రాయామపి ద్రాఘిమాణం దీర్ఘవృం దీర్ఘనిద్రాసంజ్ఞం మరణమితి యూవత్ - దాతుం
కామో యస్యతేన-జనన్యాః కుంత్యాః సోదరజనస్యయుఽగ్నిరాదేశ్వ నిచేతరమనన్యం
సంవేశసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం యస్మింస్తాదృశోమణిమయోమంచ ఇవ ఆచరంతీ మణిమం
చాయమానా భుజిరయోస్సీమా ప్రదేశోయస్యతేన - నిచేతరసంవేశ సఖహేతురి
తివా వ్యాఖ్యేయం. ని. 'సఖహేతో సుఖేసఖ'మితివిశ్వః శీమే తత్ర తస్మిన్ సద్దని

క్షణాన్ని ఓప్యజననీసోదరజననీచేతరసంవేశసుఖమణిమంచాయమాన
 బీజభిఖరసీమేన భీమేన విదురకింకరకృతలింగయాసురంగయానిర్జన్యే.
 33. ప. పార్థద్విపాం విగ్రహ మేకమేకం విభజ్య సప్తాపిభిః కృతా
 నోః, స్వీకృత్యతృప్తాస్త్విరఃప్రకంపైశ్శుశ్లాఘితే తత్ర సమీరపుత్రమ్.
 34. ప. ప్రవశ్యతాం పారన్నతాం ప్రభాతేసాంక్రామికంరోగమివాన్
 తాపం, ఆభిభ్రతామశ్రుభిరేవ శాంతిరాపాది తత్రాగ్ని హత
 త్క్రియాయాః. 35. ప. తత్రాలయేదగ్ధతనూనదైతాన్నిశ్చిత్తపా
 థాన్నిజచారవాచా, దుఃఖాపదేశేన సుయోధనాద్యాస్సంమోది

జతుగృహే ఆశుశుక్షణం అగ్నిం నిక్షిప్య. ని. 'శిఖావానాశుశుక్షణ' రిత్వమయః. క్షణా
 దగ్నినిక్షేపకాలవివ - అన్యథాన్వేషామధ్యగ్నాశంకాపత్రేరితిభావః క్షణదాయాం
 రాత్రౌ ఏదురస్యకింకరేణ భృత్యేన కృతంలింగం నిర్జన్యనదీహ్నం యస్యాస్తయా
 సురంగయాదితేన నిర్జన్యే నిర్జతం - గమేర్భావేరిట్-అగ్నిదోగరదశ్చేత్వాదినా పహ్ని
 విషదాత్మపురోచనఃకీరాత్మోరారతాయిత్యస్తరణాత్. శ్లో. "ఆతతాయినమా
 యాంతం హన్యా దేవ సనంశయ" ఇతి స్మరణాచ్చ. తద్వేదో భీమస్య నానుదిత ఇతి
 ధ్యేయం. 33 పార్థే కృతానోరగ్నేః సప్తాపి భిః పార్థద్విపాంకీరాతీ కత్పుత్ర
 పురోచనానాం ఏకమేకైకం విగ్రహం శరీరం విభజ్య విభాగంకృత్వా స్వీకృత్య
 ఆస్యాద్యచేత్కర్థః తృప్తాస్తత్యః స్వరసః ఆత్మగ్రభాగస్య ప్రకర్షేణ కంపైః సమీ
 రణపుత్రం భీమం శక్లాఘితే శ్లాఘునచక్రరివేత్యుత్పేక్ష - వ్యంజకాప్రయోగా
 ద్దమ్య - శ్లాఘితే కర్తరి ట్ - ఉపజాతివృత్తం. 34. ప్రవశ్యతామితి. ప్రవశ్య
 తాం అగ్నిహరాత్క్రియాయా మితి లభ్యతే. ఆరవివ సంక్రమాదాగతం సాంక్రామికం
 రోగమత్యమయాది మివ స్థితం - అగ్నినామనోవ్యయా యస్తావః ౩౫ ఆభిభ్రతాం
 పారన్నతాం ఆశ్రుభిరేవ-తత్ర జతుగృహే అగ్నిసంబంధిన్యాః హరాత్క్రియాయాః
 బలాద్దాహస్య శాంతిః నిర్వాపణం ఆపాది కృతా-చత్యతే కర్తణి లుక్ - తాదృగ్ధ
 ర్మకీలానాం కిమిదమాకస్మికమాచరితం బలేతి పారా రుదురీకృత్యర్థః. ఉపజాతి
 వృత్తం. 35. తత్రేతి. అ- బాహ్యగృహదాహనంశరం నిజానామాత్మీయానాం చారా
 గాం వాచావాక్యేన-దగ్ధాస్సహమాత్రా పాండవాశ్చత్వాదినా తత్రాలయే జతుగృహే-
 వితాన్ పార్థాన్ దగ్ధాశుశుభీరమేషం తథోక్తాన్ నిశ్చిత్త - సుయోధనాద్యాః
 తదానీం సభాయాం దుఃఖస్య ఆపదేశేనవ్యాజేన సమైవబాష్పం సస్పృజః ముముచుః-
 అన్యథాకం నిష్కంఠకం అన్యత్సామ్రాజ్యమిలిముముదుత్కర్థః యస్తు 'దగ్ధచనూ

బాష్పం సస్పృజస్పృభాయాం. ౩౬. గ. తావత్సోఽవిగంధవహసూను
రంధతమసబంధురం సక్తిజవసముద్భిత మదుదుత్పాటితతరువిటప వసతివిఘ్న
టనసముద్భాంతశకుంతకు స్తలబద్ధనిధ్యానమధ్వానం విలంఘ్య కస్యచి
త్కాననకాసారతీరతరో రధివరిసరమేతానవతార్య తదీయఃపరిక్షణ
విచక్షణజాగరః క్షణమవతస్థే. ౩౭. ప. తత్ర కాపితరుణీతటిదాభాతంయ
యా జతుగృహే సుహితేన, చూషణాయ తమసాంవనమార్గే చోడితా
హుతవహేన శిఖేవ ౩౮. ష అధరోష్ఠ విభాగరేఖకా సుదృశోఽస్యా

నేతాః పురోచనాదీః పార్థాః నిశ్చిత్యతత్వేన జ్ఞాత్యేక్యర్థఇతి నృసింహః-తన్న -
పురోచనాదీనాం ప్రకృతత్వాభావేనైకచృద్దేనతత్పరామర్యాయోగాత్-అన్యథా ఉ
త్తరగచ్ఛేఽప్యేతా నవతార్యేత్యత్ర తత్పరామర్యః కిన్నస్యాదితి-ఇంద్రవక్త్రవృత్తం.
౩౬. తావదితి. తావత్సరంగాసిర్గమనమకాలవివసః గంధవహస్యవాయో స్పృశు
ర్భీమోఽపి ఆంధ్రమసేన గాఢతవ సా. ని 'ధ్వాంతేగాఢేంధ్రమన'మిత్యమరః. బం
ధురం సోద్రం - సక్తిసోమారోఽః జవాద్వేగాత్ సముద్భితేన మరుతావాయునా
ఉత్పాటితానా ముస్తులితానాం తరూణాం విటపేషు కాశాసు యాః వసతయః కులా
యాః తాసాం విసుటసేన నాశేన సముద్భాంతానా మాకాశముత్పలితానాం శకుం
తానాం పక్షిణాం కులేన బద్ధః నిధ్వానః శోలాహలరవః యస్మిన్ శం అధ్వానమరణ్య
మార్గం విలంఘ్యతిక్రమ్య - కస్యచిత్కాననే కాసారస్యసరసస్తీరేతరోః ఆధివరిసరం
సమీపే ఏతాఃకుంత్యాదీనవతార్య ఉపవేశ్య తదీయే కుంత్యాదిసంబంధివిపరిక్షణే
దుష్టచల్యేభ్యస్తాణే విచక్షణః కుశలస్సృక్ అవతస్థే స్థితవాః- 'జాగరూక'ఇతిపాఠ స్త్వ
సుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః - యత్తుతావత్ దుర్యోధనాద్యానందసమయఇతి నృసింహః-
తన్న - దుర్యోధనాద్యానందస్యభీమగమనారణ్య స్థితోఽన్వైకకాలికత్వస్యాసంభావ్య
తయా సందర్శవిరోధాత్. యద , 'అశవాభీమ నిర్గమనానంతర' మితివ్యాఖ్యానంతరం
తదపి న-భీమనిర్గమనానంతరం భీమోఽవతస్థఇతి సందర్శవిరోధాత్. ౩౭. తత్రేతి.
తత్ర తరుమూలేతటితః విద్యుత్తపవాభాయస్యాస్యా-జతుగృహే సుహితేన ఆనర్హ్యవస్తు
కబళనత్యప్తేన ఆతవివ హుతవహేనఆగ్నినా-వనమార్గే తమసాంమాషణాయ ధ్వంస
నాయ చోడితాప్రేతాఃఖాశ్వాశ్వలవస్థితా కాపి తరుణీ తం భీమం యయా ప్రాప-
అత్ర జతుగృహసుఖచదార్థహేతుక కావ్యలింగోక్షవిలాన్నిఃఖాల్వోత్పేక్షేతి తయో
రంగాంభావేన సంకరస్య తటిదాభేత్యుపమయాసంసృష్టిః. స్వాగతావృత్తం. ౩౮.
అధరేతి. అస్యాః భీమం ప్రతిఆగతాయాః పురోవర్తన్యా ఇతివా-సుదృశః వదనే ముఖే

వదనేఽస్తివానవా, ఇతిసాహృదితస్యసంశయం పరిమార్చం ఓల మకానమ
త్యజత్. ౩౯. ప. ఏతాం ప్రశాన్తి భజయావనరాజ్యసీమామేకస్స
యం నరసభామృషభో హిషింబః, అర్ధాంశభాగ్జనవధే సమమంతకేన
తుల్యాభిధానపదయా స్వపృమాన్తయా యః. ౪౦. ప. వీతశంకమిహతే
ఽద్యతిష్ఠతః కీదృశంకకుద మిత్యయం మమ, చిత్తరంగఘవిన్మృత్తకాశల్లి
ముత్తరంగయతి చిత్తలాసకః. ౪౧. ప. రుధిరంపాతుకామేనతేనవో

అశరస్య ఓద్యస్య ఊద్యస్యచ ద్వయోః విభజ్యతే ఽనమేతి విభాగరక్షేపరేఖికా -
అశరశబ్దసన్నియోగా దుపరితశాద్ ఏవేద్యశబ్దోవర్తతే అర్థస్యచ ద్విత్వాత్ ద్వివచన
మిత్యోష్ఠాపరావిత్యత్ర వివృతమితి - సా ఆస్తివానవా ఇతి ఉక్తప్రకారం సంశయః
తస్య భీషస్య హృది పరిమాద్భుంకిల నివారయతు మివేత్సుప్తేహ - సాతదణిమానమ
త్యజత్ - ఉవాచేశ్వరః. ఆశ్రమానత్యాగే తాదృశసంశయవారణ ఫలకత్వోత్పేక్ష
యూ తప్తబాకాంతివైగనిగ్ధం తథాదృష్టి ప్రతిరోధకమితి వస్తుప్రతీతే రంకారేణ
వస్తుధ్వనిః. ఔపచ్ఛందసికం ౩౯. అ. తదుక్తిప్రకారమేవాహ - ఏతామితి నరభు
జాం మమష్యాశనానాం రక్షసామృభః శ్రేష్ఠః అతఏవ జనానాం వధే హింసాయాం
విషయే అంతకేన సమం యమేనసహ - అర్ధాంశం తుల్యభాగం భజతీతి తథోక్తః. హిడిం
బోనామరాక్షసః స్వయమేకః ఆసహాయస్సన్నేవ భుజయా బాహుబలేనేశ్వరః. ఏతాం
వనరాజ్యసీమాం ప్రశాన్తి రక్షతి - ఏతద్వనస్య రాజేశ్వరః యోహిడింబః తుల్యం
అభిన్నం అభిధానపదం సంక్షాళ్యః యస్మాత్ప్రయామయాస్వస్థమాత్ - కస్యాహం భగిని
శ్వరః సః హిడింబఇతిసంబంధః వసంతతిలకావృత్తం. ౪౦. వీతేతి. ఇహ యమతుల్య
హిడింబవనే వీరశంకంకతభయంయథాశథా ఆద్యతిష్ఠతఃతేతవ కనుదంధైర్యంకీర్త్యశం -
ఇతి ఉక్తప్రకారః ఆయంచిత్రమాశ్చర్యమేవలాసకః నర్తకః మేమమ చిత్తమేవరంగ
భూర్నాట్యదేశః కస్యాం స్మృత్తకాశలీనాట్యనైపుణ్యం ఉత్తరంగయతివర్ధయతి -
అత్యాశ్చర్యమత్ర శ్వవవస్థానమిశ్వరః. రసోద్ధతావృత్తం. ౪౧. రుధిరమితి కించ
రుధిరం యుష్మద్రక్తం పాతుంకామః యస్యతథోక్తేన తేనహిడింబేన - వః యుష్మత్
హంతుం ఈతాప్రేరితాహం - తేతవసంబంధిన్యా రూపస్యసౌందర్యస్య సంపదానమృ
ద్ధ్యామేతునా అపరంభవదోష్ఠమాధుర్యం పాతుకామాఅస్మి ఇదంతతోఽప్యాశ్చర్యం -
యద్యుష్మత్ హంతుమాగతాయా మమవిష్టుక్యసర్వంత్వద్రూపసంపదాత్వయిరాగో
దయ ఇశ్వరః ఆశ్ర విరుద్ధతాకార్యసంపత్తిరూపా విభావనాభేదః. యుగ్మవిపులా

హంతుమిరితా, అధరంపాతుకామాహమస్మి తే రూపసంపదా. ౪౨. ప. అద్యతేనవిద మాఽతేదసా హృద్యమేత దుచితం వచశ్శృణు, మా రణం రిప్రభుతవృతామునా మా రణం కురు మహాస్పలేన సః ౪౩. ప. ఉపయామవిధా త్వరస్వమే కృపయాచూరశరాశ్శరారవః, దివివా దవివాధదిక్షువా రమయేత్వాముషనీయ రంహసా. ౪౪. ప. ఇత్యేనాం భాషమాణాం రజనిచరవతిః క్రోధలింగై స్సులింగైర్దగ్ధేవాఙ్మోర న్దీప్త్యం స్ఫుటఘటిత భజాస్ఫోటవాచాటితాశః, బిభ్రాణోబభ్రుకై శ్యం త్వమిహ వససి కోమృత్యువక్తార్థజగో దుర్బుధే తిప్త యాసి క్వపు

వృత్తం. ౪౨. ఆద్యేతి. కించ ఆసాహిడింబః హేధీర తే తవసవిధం సమీచంప్రతి అద్య ఆపలేదాగచ్ఛత్. ఆతః హృద్యంమనోజ్ఞం అలవివ ఉచితం వితద్యక్ష్యమాణం వచః శృణు-మమేతిశేషః. రిప్రభు శత్రుభువిషయే మారణం వధంతన్వతా కుర్వతా అమునా హిడింబేనసహ రణంయుద్ధంమాకురు - యశస్సహిడింబః బలేన మహాకొనరోవృత్తరః. అత్ర బలాధిక్యేన రణాకరణసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - రథోద్ధతా వృత్తం. ౪౩. ఉపయామేతి. కించ - హేధీర త్వం కృపయా దయయా మే మమ ఉపయామవిధా వివాహకర్తృణివిషయే త్వరస్వప్రహోభవయతః మారస్యమన్తగ్రస్య శత్రోశ్చ. ని. 'మారామన్తకాత్రవా'వివివ్యో తస్య శరాబాణాః శరారవః ఘాతు కాః అథ వద్వివాహానంతరం దివిస్వర్గేవా భువివా దిక్షు కాంక్షితాసునా రంహసావే గేన త్యాముషనీయ తందేశంప్రావయ్య రమయేక్రీడయామి - స్వస్యకామచారిత్వాదితి భావః. ఔచచ్ఛందసికం ౪౪. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ భాషమాణాం వరంఠిం భీమమితిశేషః. వినాం హిడింబాం క్రోధస్య లింగైశ్చిప్సైః అక్షోఃస్ఫులింగైరగ్నికణైః తత్ప్రాప్యైరిక్ష్యకైరియావల్-దగ్ధా దహన్నివ స్థిత ఇత్యుత్పేక్ష-కృన్నంతత్వాత్ - 'సలూకే'త్యాదినా పక్షీప్రతిశేధః. అగ్నేక్షంముహూః స్ఫుటైః ప్రకటైః ఘటితయోరన్యో న్యం సంఘుప్తయోః భుజయోరాస్ఫోటైరాస్ఫాలనశబ్దైః వాచాటితాః ముఖరితాః ఆశాః యేనతథోక్తః. బభ్రు కపిలవర్ణం. కైశ్యం కేశబృందం బిభ్రాణః వహాకొరజనిచరవతిః హిడింబః హేదుర్బుధే మూఢ ఉహమదీయే వనే వససి-మృత్యోర్వక్రేణ ఆర్థంజగ్గః భక్షితః త్వంకః తిష్ఠ-పునః ఇశఃవరం క్వకుత్రయాసి గచ్ఛసి? ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరావాచామేదురః ముఖరస్యకా ప్రాదురాసీదావిర్బుధావ. స్రగ్ధరావృత్తమ్. 'స్ఫుటం యథాతథా ఘటితస్య సుజ్జిప్తస్య రణఇతిశేష' ఇతి నృసింహః. తన్న. పదాంతరసాపేక్ష లేస్వసమాసానుపపత్యైశ్చుకసంస్కృతిబోధావలైః. వ్యాఖ్యాసంప్రదాయవిరుద్ధత్వా

సరితి గిరా మేదురః ప్రాదురాసీత్. ౪౫. తస్మిన్మక్షసి నేదిమౌతాదృక్ష
 ఋషమాక్షరే, అపమృత్యురివోదస్థాదనిలస్యాత్త సంభవః. ౪౬. ప.
 వృక్షేణవృక్షం గిరిణాగిరింద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ, పరస్పరే
 ణ ప్రతిరుధ్యఘోరం సమీకమేతౌ సమమాదధాతే. ౪౭. ప. స్వసుస్సు
 మక్షం స్వయమేవ ముష్ట్యా వలంబిడౌజాభవ వజ్రస్ఫూయ, హిడింబమేనం
 యమరాజధాసీకుటుంబిముఖ్యం కురుతేస్త ధీమః ౪౮. గ. తదను తిమిర
 కదంబేనేవ హిడింబేన నిర్ముక్తాత్తస్థాదహర్ముఖాదివ వనాత్సంద్యయేవ
 సరాగయా తయాకమలపాలికయాసహ తపనభానవ ఇవ రాజసూన
 వస్తే నిష్క్రమ్య శాలిహోత్రమునే స్మరసివీతిహోత్రభాసం వ్యాసం

చ్చేతి. ౪౫. తస్మిన్నితి. తాదృక్షాణి తాదృశాని 'దుర్బుధ్ధే' ఇత్యాదీనిపరుషాణి నిష్క
 రాణి అక్షరాణి వచనానియస్య తస్మిన్తత్సంభోక్తే - తస్మిన్మక్షసిహిడింబే నేదిమౌ సన్ని
 హితేసరి-అనిలస్యాత్త సంభవోధీమః అపమృత్యుః అకాలికమృత్యురివోదస్థాత్ ఉత్థి
 తవాత్. యథాయనన్నద్ధోఽభూదిత్యర్థః. అత్ర 'నాక్ష్మిలంకీర్తయే' దిలిపరుషవచసామ
 మంగళత్వప్రదాత్. తత్ప్రీత్యనేన హిడింబస్య మరణాత్తామంగళస్ఫురణాయ ధీమే
 అపమృత్యురమేత్యలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౬. వృక్షేణేతి. ఏతా ధీమహిడింబౌ
 వృక్షేణవృక్షం పరస్పరేణ అన్యోన్యేనప్రతిరుధ్య నివార్య ఇతిపదద్వయం అగ్రేఽపి
 యోజ్యం-గిరిణాగిరింద్రం హస్తేనహస్తం వచసావచశ్చ-ఏవం శమం తుల్యం ఘోరం
 దారుణం సమీకంయుద్ధం ఆవధాతే కరుణః. ఉపశాలివృత్తం. ౪౭. స్వసులి.
 ధీమః స్వయం వజ్రస్య ఆశనేస్సఖ్యాతద్వదతిసారయేత్కర్థః. ముష్ట్యా ముష్టిఘాతేనైవ
 నత్వాయుధేనేత్కర్థః. స్వసుర్భగిన్యాః హిడింబాయాః సమక్షం ప్రత్యక్షే ఏనం హిడిం
 బం బిడౌజాః ఇంద్రః వలం వలసురమివ యమరాజధాన్యాం కుటుంబిషు వాస్త
 వ్యేషు ముఖ్యం కురుతేస్త ఆపధీదిత్యర్థః. ఉపమాలంకారః. ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం.
 ౪౮. తదన్వీతి. తదను హిడింబవధానంతరం తిమిరస్యకదంబేన సమూహేనేవ హిడిం
 బేన రాక్షసేన నిర్ముక్తాత్. ఉభాభ్యామపివృక్తాదిత్యర్థః. ఏవమగ్రేపి ఆహర్ముఖా
 త్ప్రాతఃకాలాదివ తస్మాద్వనాద్దిడింబారణ్యాత్ రాగేణరక్తకాంత్యా ఆమరాగేణ
 చ సహితయా సంస్థయేవ తయా కమలపాలికయా హిడింబయాసహ నిష్క్రమ్య
 నిర్గత్య-తపనస్యసూర్యస్య భానవః కిరణాభవ తే రాజసూనవః పాండవాః శాలిహో
 త్రస్య నామమునేస్మరసి తత్తీర ఇత్యర్థః. వీతిహోత్రస్య అగ్నేరివ భాః కాంతిర్య
 స్యకం భగవంకం వ్యాసం మునిమానేవ్య - తస్యవ్యాసస్య నిదేశాదాభ్యాయాః. కలి

భగవంత మాసేవ్య తత్రతన్ని దేశాదహని కానిచిదతివాహయాం
చక్రుః. ౪౯. స. పుత్రంతత్ర ఘటోత్కచం పవనభూసంగాదసంగాతురా
ప్రాప్తం సర్వగుణైర్మనోజవసతాం ప్రాసూత చక్రంచరీ, కుర్యాంవస్సన్ని
తపవ కర్తసు హరే శ్చక్రేపిస్తంసనామిత్యక్వా సపిత్యన్యథాభిల
షితం యుక్తస్తయానిర్యయా. ౫౦. గ. తతస్తే వన్యాశనైర్ధన్యా ధారి
తవసుధాసుధాశనాకృతయః ప్రావృషమివ బకబలాక్రాంతం వాతాళ
జగతీమివ ప్రత్యహం వర్ధమాన బలిశోకా మంగరాజ్యసీమామివ సూ

చిద్దినాని తత్రకాలిహోత్ర మునిసరస్తీకే అతివాహమాం చక్రుః గమయామాసుః.
అత్రనిర్హోచనక్రియయావసప్రాతఃకాలయోః నిర్గమనక్రియయా పాండవ రవికిరణ
నాంచ ధర్మకేయ ప్రస్తుతాప్రస్తుతాస్వదం దీపకద్వయం - తథా హిడింబతమః
కదంబయార్దమ్యమాననైల్వేన హిడింబాసంఘయో జ్యేష్ఠభిత్రికాభేదాభ్యవసితరాగేణ
చ సాధర్మ్యాదుపమాద్వయం - చతుర్థామేషాం వివిహోత్రభాస మిత్యుపమయా
సంసృష్టిః. ౪౯. పుత్రమితి. తత్రకాలిహోత్రసరస్తీకే అనంగాతురా కామ
వీడితా నక్రంచరీ హిడింబా - పవనభువా భీమేనసహ సంగాత్ - సంభోగాద్ధో
సర్వైర్దుడైః కార్యధైర్యాదిభిః మనోజవసతాం పితృతుల్యత్వం ప్రాప్తం భీమతుల్య
మితి యావత్. ని. 'అచమనోజవసః పితృసన్నిభ' ఇత్యమరః. ఘటోత్కచం నామ
పుత్రం ప్రాసూత జనయామాన - సః ఘటోత్కచస్తు భోజితరః పః యష్టాకం
కర్తసు కార్యసమయేషు స్పృశవివ స్పృశిమాత్ర సన్నిహితవివేత్యర్థః. హరేరింద్రస్య
శక్తేః సామర్థ్యస్యాపి ఇంద్రదత్తకర్ణముక్తకక్రూయుధసాపీఠిచ-స్తంసనాం య్యుతిం
కుర్యాం - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పితౄణాం యుధిష్ఠిరాదీన్ ప్రత్యుక్త్వా - తమా
హిడింబయా మాత్రాయుక్తస్యన్ యథాభిలషితం నైవరం యథాకథా నిర్వయా నిర్గ
తవాన్ - యత్తు సర్వైర్దుడైఃపలషితం మనోజవసలాం మనోజవసత్వం ప్రాప్తమి
న్యసించాః. తత్రస్య ఉక్తకోశానభిజ్ఞతామిలసితమేవే నాస్తాకమగ్రహాః. కార్దూల
విక్రీడితవృత్తం. ౫౦. తత ఇతి తతః ఘటోత్కచనిర్గమనానంతరం వశేభవైః
వన్యైః ఆశనైః కందమూలాదిభిః ధన్యాః శ్లాఘ్యాః తే పాండవాః ధారితాభృతావసు
ధాయాం భువి సుధాశనాః దేవాః బ్రహ్మణా ఇతి యావత్. తేషామకృతిర్వేషః
యైస్తపోక్తాస్సంతః. బకస్యనామాసురస్య బలేన భృత్యామాత్యాదినా అక్రాంతాం
బకపక్షిమలాక్రాంతామితిచ-అతవివ ప్రావృషం వర్షర్దుమిషణితాం వివమగ్రేః ఆహస్య
హని ప్రత్యహం వర్ధమానః బలినా బకాసురదైల్వేన యగ్నోకః సయస్మాంతాం-వర్ష

ర్యతనయానుకూలప్రతిష్ఠాం రవిరథాక్షధురమివైకచక్రాంపురిం క్రమా
దాక్రమ్య కస్యచిద్బహుమేధినో గృహమధ్యమేత్య సుఖమధ్యవాత్సుః.
౧౧. ప. భిక్షామటద్భిరథ తత్ర పృథాకుమూరైరర్థం విభజ్యపృగర్పిత
మన్న రాశేః, ఆకంఠమధ్యవహరన్నఖలైః ప్రతీక్షైః పుత్రోబధూవమరుతః.
పునరుక్తపోషః ౧౨. ప. తత్రతత్రద్విజైరేతే పృష్ఠానాశం పృథాకు
వాం, ఇత్యాచుర్వయ మత్రైవ విద్యస్తేషాంతు సంస్థితం. ౧౩. ప. యతే
ణకేనాపి హతో హిడింబ ఇతిబ్రువాణేషు మిహోద్విజేషు, ఆకూతగర్భం

మానవైరోచనశోకాంచ పాతాళభువం పాతాళలోకమివ పాతాళే నాగపాతైర్భ
లేర్ధృత్యాదిత్యన్యత్రభావః. సూర్యతనయాయాః యమునాయాః అనుకూలం రీతే
ప్రతిష్ఠా స్థితిర్యస్యాః తాం - కర్ణోచితపాలనామితచ అంగరాజ్యసీమాం అంగాభ్యం
దేశమివ - ఏకచక్రాం తత్సంజ్ఞాం ఏకం చక్రం రథాంగం యస్యాస్తామితచ - రవిరథ
స్య సూర్యరథస్య సంబంధినిం అక్షధురం చక్రమలంబి తిర్గద్దామివేశమివ - పురిం
క్రమాత్ కలిపయప్రయాణై రాక్రమ్యప్రాప్య కస్యచిద్బహుమేధినో గృహస్థస్య
గృహమధ్యమేత్య సుఖం యథాతథా అభ్యవాత్సుః వసంతిస్త - వసలేః కర్తరిలుడ్ -
నస్సార్ధగృహతుక ఇతి సస్య తక్వం - అత్ర బకబలాక్రాంతామిత్యాదౌ శబ్దమాత్రసా
ధర్మాజ్ఞేచ్ఛవచతుష్టయసంస్పృష్టిః. శ్లో. 'ప్రకృతా ప్రకృతో భయగతముక్తంచే చ్ఛబ్ద
మాత్ర సాధర్మ్యం, జ్ఞేయం నిష్ఠత్వం సర్వత్రాన్యద్యయేనాంత్యో ఇతిలక్షణాత్.
౧౧. భిక్షామితి. అనఏకచక్రపురప్రవేశానంతరం తత్ర ఏకచక్రాయాం భిక్షాం
అటద్భిః బైక్షాన్నమార్జయద్భిశ్శర్థః పృథాకుమూరైః పాతైః ఆన్నరాశేః ఆర్జితాదితి
శేషః ఆర్థం సమాంశం యథా తథా విభజ్య పృగర్పితం ఆన్నరాశిం ఆకంఠం కంఠ
వర్యంతం అభ్యవహరన్ భుంజానః మరుతః వాయోః పుత్రః భీమః అఖలైః ప్రతీ
క్షైరవయవైః పునరుక్తః ద్విగుణితః పోషః మాంసలక్ష్మం యస్య తథోక్తబధూవ.
అతిమాంసలాఽభూదిత్యర్థః. వసంతలికావృత్తం. ౧౨. తత్రేతి. ఏలే పాండవాః
తత్ర తత్ర గోష్ఠీషు ద్విజైః బ్రాహ్మణైః పృథాకువాం పాండవానాం నాశం దావా
జన్యం పృష్ఠాః కిం నష్టా ఇత్యనుయక్తా స్సంతః వయమత్ర ఏకచక్రాయామేవ లేమాం
సంస్థితం నాశం సమ్యక్ స్థితించ విద్యః జానీమః ఇతి ఉక్తప్రకారమాయః. అత్రైవ
వర్తమానానాం కథ మస్తాకం నాశవార్తేతచ భావః. యుగ్గవిభూతావృత్తం. ౧౩.
యతేణేతి. కేనాపి అవిజ్ఞాతనామగోత్రేణ యతేణ హిడింబోహతః ఇతి ద్విజేషు
మిహి ఆన్యోన్యం బ్రువాణేషు కాయత్స సర్పు - సమానే ఏకస్మిన్ గర్భేభవస్యగ

హసితంసగంభ్యశ్చేత్తర్జుణం వీక్ష్య సమీరసూనోః ౫౪. గ ఏకదా
సాయమంతర్గ్రహే నిరవగ్రహం నిష్పతద్భిన్నాబ్జమైస్సరంగితోత్త
మాంగముత్సంగయవి షత్యురక్షత్యం పురోధాయ యాతుధానాపరాధ
భయాచురోఽన మందితం క్రందిత ముత్సృజంతీం కుంతీసముపసృత్య
విషాదనిదానం విప్రాయతాక్షీ మప్రాక్షీత్. ౫౫ గ. సాపి తాం
కృపాభుతయా హృదిలగద్గదాం గద్గదాక్షరమేవమాచచక్షే ౫౬.
ప. సాధయేయమితి దర్శసంగ్రహం సందధాతి మిథునం పరస్పరం,

ర్భాః సహజాయుధిష్ఠిరాదయః సమీరసూనోః భీమస్య ముఖం వీక్ష్య ఆకూటః ఆభి
ప్రాయః గర్భేయస్య తథోక్తం హసితం హసం చక్రః. నైలేజానంతి త్వయా స హత
ఇతి సాభిప్రాయం హసంతి స్తే త్యర్థః. ఉపజాతివృత్తమ్. ౫౪. ఏకదేలి. ఏకదాకదా
చిత్. సాయంసినాంటే అంతర్గ్రహేగృహభ్యంతరే - నిరవగ్రహం నిష్పలిబంధం
నిష్పతద్భిః ప్రవద్భిః. 'వృద్ధిర్వర్షం తద్విఘాతేఽవగ్రహవగ్రహా సమావిత్యమరిః.
బాహ్యైః తరంగితం సిక్తం ఉత్తమాంగం శిరః యస్య తథోక్తం - అపత్యం పుత్రం
ఉత్సంగభువి ఉరుదేశే పత్యః పురోధాయ ఆగ్రే కృత్వా - యాతుధానస్య బకస్య
అపరాధాత్ ప్రతికూలాచరణరూపాత్ యద్యయం లేన మందితం మందరమం క్రం
దితం రోదనం ఉత్సృజంతీం కుర్వంతీం - నిశ్శబ్దం దువంతీ మిత్యర్థః. అన్యథా నగర
మాత్రస్యైవ క్షయాపలే రితిభావః. విప్రస్య నిజావాసదాతు రాయతాక్షీం పన్నీం
ఉపసృత్య సన్నిధిం ప్రాప్య-కుంతీ విషాదస్య దుఃఖస్య నిదానం ముఖ్యకారణమప్రాక్షీత్
చప్రచ్ఛ-పుచ్ఛలేః కర్తరిలుజ్. ౫౫. సేలి. సావిప్రవత్సృషి కృపాభుతయా దయాశీలక
యా హృది మనసిలగ్ వ్యాఘ్రుజ్ గదః రోగః శోకాత్తకః యస్మాస్తాం-మహం
తోఽన్యసంతాపాత్ భవ్యంతితిభావః. తాం కుంతీం ప్రతిగద్గదాని దుఃఖతరణాని
అక్షరాణి వచనానియస్తిం ప్రద్యథా ఆచచక్షే ఉవాచ-దుఃఖనిదానమితిశేషః. చక్షలేః
కర్తరిలిట్. ౫౬. సాధయేయమితి. ధర్మః శిశ్మలుగాపాకరణరూపః సంగృహ్యలే
ఽనేనేలి ధర్మసంగ్రహం-పుత్రంసాధయేయం సంపాదయేయం - ఇతిహేలోః మిథు
నం స్త్రీపురుషౌ పరస్పరం సందధాతి సంగచ్ఛలే - 'ప్రజయా శిశుభ్యవిషవా అన్య
ణో యః పుత్రీ'తి శ్రుతే. 'ప్రజాయై గృహమేధినా'మితి స్మృతేశ్చ-మహతామప
త్యార్థ మేవ దారసంగ్రహ ఇతిభావః. అనేకాని జన్మాని పూర్వాణి యయోస్తయో
నితి బహుతరపాపసంచయద్వీశనాయేనం విశేషణ-ఆవయోః దంపత్యోస్తు పరం
శేవలం ఆశయే వనోవృధార్థం - పాపంశులం దుఃఖం సంగృహ్యలే అనేనేలి పాప

ఆధయే పరమనేకజన్మనోరావయోరజని పాపసంగ్రహః. ౫౭. ప. అయి
కింబ్రవీమి పరిపాకమంహసామతిభీషణో బక ఇతిక్షపాచరః, స్వసురా
దరాత్స్వయమివాగతో యమో యమునావనాంతమవలంబ్యవర్తతే.
౫౮. చ మా భూన్నాశో యుగపతి ని ర్భుజ్జాతు పారైః పూ
ర్వైర్లబ్ధావసరమసకృత్పార్థనాభిప్రక్ష్యం, ఏకైకస్త్రిన్నహని వితర
త్యేకమేకం పుమాంసం కృత్వాతస్మై బలిమహ జనస్తుంగ మన్నస్యరా
శిం. ౫౯. ప. తాదృశః ప్రళయకాల కరోరో వాసరస్సతుమమాలయ
భూమేః, ద్వారి తిష్ఠతి బకాత్పురితుష్టాత్పారితోషేకమివాద్య జఘ్రుక్షుః.

సంగ్రహః అర్పాయః పుత్రః ఆజనితాశః. ఆత్ర పుత్రాత్తకథర్తాయ యతమానయోః
అర్పాయఃపుత్రాత్తకపాపానాప్తివర్జనా ద్విషమ ప్రభేదః. యత్తు 'ధర్మస్యసం
గ్రహం సంపాదనమితి వ్యాఖ్యాయి' ఇతి యన్విధునసంగ్రహ ఇతి నృసింహ ప్రలీతం-
తత్ న్యూనపరత్వాదిదోషాక్షేపేణ మూలాచ్ఛేదిత్వాదుపేక్ష్యం - రథోద్ధతావృత్తం
౫౭. అయీతి. అయిహేసఖి అంహసాం పాపానాం మమేతిశేషః. పరిపాకం దుఃఖా
త్తనాపచిదామం కిం బ్రవీమి కంపశ్శ్యామి-అనిర్వాచ్యం మద్దుఃఖమిత్యర్థః తదేవవిశద
యతి-అతీతి. అతిభీషణః ఆత్మంకదారుణః బక ఇతి బకసంజ్ఞః. షపాచరో రాక్షసః
స్వసుర్భగిన్యాః యమునాయాః ఆదరాత్స్వయం సాక్షాదాగతః యమ ఇవేత్యుత్పే
క్షా-యమునాయాః వనాంతం తీరారణ్యం అవలంబ్య ఆక్రమ్య వర్తతే-మంజుభాషిణీ
వృత్తం. ౫౮. మాభూషితి నః అస్తాకం సర్వేషాం యుగపత్ ఏకకాలం నాశో మా
భూత్-ఇతిహేతోర్భిరుభిః భయరైః అతఏవ పూర్వైపురాతనైః పారైః ఏకత్వట్ట
ణవాసిభిః జాతుకదాబిత్-ఆవసరిం, ప్రార్థనావకాశంలభ్యా-ఆసక్యత్ బహువారం ప్రార్థ
నాభిః ప్రక్షిప్తం నిర్జీతం ఏకైకస్త్రిన్నహని ఏకమేకం పుమాంసం తంగమత్యన్నతం
పర్యతకల్పియితియావత్-అన్యస్యరాశిం ఏకదుభయరూపం బలిం నిత్యం దిక్షేదితే-తస్మై
బకాయఇహ ఏకత్వట్టణే జనః వితరతి దదాతి-నిత్యం తస్మై ఇత్యేవపారః. కృత్వాతస్మై
ఇతిపారస్త్యనన్వయత్వాదుపేక్ష్యః. మందాక్రాంతావృత్తమ్. ౫౯. తాదృశఇతి. తా
దృశః ఉత్తబలిప్రదానాత్తకః ఆతఏవ ప్రళయకాలఇవ కరోరో ప్రాణిహింసకత్వా
ద్దారుణః వాసరః దినం-పరితుష్టాత్ బ్రాహ్మణోఽద్య బలిందదాతీతి ప్రియవాక్యశ్రవణేన
సంతుష్టాత్-బకాద్రాక్షసాత్ పారితోషికం ప్రియవార్తాహరదేయద్రవ్యం జఘ్రుక్షుః
గృహీతుమిచ్ఛావ-మమాలయభూమేః నివాసస్య ద్వారి ద్వారదేశే అద్య శ్వః ప్రాత
రివ వర్తమాన సామీప్యేవ వర్తమానస్య నిక్షేపః తిష్ఠతి-తత్తస్యచూచారాశ్చ-స్వాస్యశ్వః

౬౦. ప. బాలానివ ప్రవయసోఽపి నరాశనోఽయం చండీతచేన్ద్రమ సవవ
హి పుణ్యపాకః, బాలేన భావ్యమితి తద్బలిషు వ్యవస్థా కంఠేపునః కల
యతి క్రకచస్య ధాటిం ౬౧. ప. సంతానమూల మిదమేకమవత్యమాస్తే
సంవర్తకాల సహజశ్చ స రాక్షసేంద్రః, సంభూయతే చ సమయః క్షప
యా వసూత్యా సంతీర్యతాం కథమియం సఖి మే విపత్తిః ౬౨. గ
ఇత్యుదీర్య సరభసావగాహన హృదయ సముత్కూలితశోకరసహారమివ
రయనసలిలం విశృంఖలం ఘోలయంత్యై తస్యై తరయేషు ద్వితీయస్సమ

ప్రాతః బలిరస్తాభిర్దేయ ఇత్యర్థః. స్వాగతావృత్తమ్. ౬౦. బాలానితి ఆయం నరాశనో
బకః బాలా యూనఇవేత్యర్థః ప్రవయసః వృద్ధాసః భుంజీతచేత్ భక్షయేద్భుది సః
వృద్ధభక్షణమేవ పుణ్యానాం పాకోహి ఫలంఖలు-తస్మాత్తమపి నాస్తీత్యశ్చతసా. బాలే
నేతి. తస్య బలిషు విషయే బాలేనభావ్యం భవితవ్యం-ఇతి ఉక్తప్రకారా వ్యవస్థా
ప్రాచీననిష్కర్తః పునః కంఠేక్రకచస్య కరపత్రస్య ధాటింభంగీం కలయతి యోజయతి-
ఆవయోద్దంపతోర్వృద్ధత్వాత్తరుణః పుత్రవివాయంతవృల్లర్థందేయ ఇతి మహద్దుఃఖ
మితిభావః. వసంతలిలకావృత్తమ్. ౬౧. సంతానేతి. సంతానస్య అన్తద్వంశస్యమూలం
అవిచ్ఛేదకారణం ఇదం పురోవర్తి అవత్యం పుత్రః ఏకమేవాస్తే వర్తతే-తద్దానా
ద్వంశోచ్ఛేద ఇతిభావః ననుకదాచిత్కృపయా బకః పునః పుత్రం దదాత్సిత్యశ్చతసా.
సంవర్తేతి స రాక్షసేంద్రశ్చ బకస్తు సంవర్తకాలస్య ప్రళయకాలస్య సహజః సదృశ
ఇత్యర్థః. తథాచ ప్రాణిహింసావిహారాణాం కుతః కృపేతిభావః. నను కాలాంతర భావి
సీమాచంద విచింత్య కిమద్యైవశోచసీత్యాహ. సంభూయతఇతి మహత్యా దుఃఖదుర్భర
యాక్షపయా ఏకయైవరాత్ర్యా - సమయః బలిప్రదానావసరః సంభూయతే సం
ప్రాప్యతే - ప్రభాతాయాం రజన్యామేవబలిర్దేయ ఇత్యర్థః. అతో నకాలాంతరీణా
విషదితిభావః. ఇయముక్తా మే మదీయావిపత్తిః హే సఖి కం కేనప్రకారేణ సంఠి
ర్యతామలిక్రమ్యతాం-కరలేః కర్తణీప్రాప్తకాలేలోట్. ౬౨. ఇతీతి. ఇతి ఉక్తప్రకా
రేణ ఉదీర్య ఉక్త్వా-సరభసమలిచేగం ఆవగాహనం నిష్జ్ఞనం యస్య తథోక్తేన హృద
యేన మనసా-సముత్కూలితం తటంప్రాపితం శోకవివరసః జలం తస్యపూరం ప్రవాహ
మివస్థితం - నయనయోస్సులిలం విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధం యథాతథా ఘోలయంత్యై
ప్రసారయంత్యై తస్యై బ్రహ్మణవత్త్వై-హే సఖిలేతుభ్యం మమ తనయేషు ద్వితీ
యోఽపి సమరేష్వద్వితీయః ఆసదృశః సుతః భీమఃదీయతే-మయేతిశేషః. సఖీమవిద
తస్య బకస్యప్రాణ్యతే జీవ్యతేఽనేనేతిప్రాణనం యదశనం అన్నం తద్విషయే బలిభవి
ష్యతి-ఆహరీభవిష్యతి-తత్ప్రాణానాం నాశనే విషయేబలిబలవాక్ భవిష్యతీతిచ-అథో

రేష్యద్వితీయస్సతస్సఖతే దీయతే సఏవ తస్మిన్నివాప్తణాశయోర్బలీభవి
 వ్యతి మాభ్యాః కిరిసా సరదేవహిష్ ప్రత్యశ్శాస్త్రిత్. ౬౨. ఏ. అనయో
 రచదంఽన్యో రశ్రు హేతో శ్శుచఃపదే, అనందస్యాతిరేకోఽభూదాదేశ
 ఇవ తత్తణం. ౬౩. ప తమిమం ప్రసువా రహస్యసంతం గదితో వాయు
 సుతో లాపలేవాత్, మనసా న బకం లిలేహా రాత్ర్యా మనసా ధారితమ
 సైరాశిమేవ. ౬౪. గ అపరేద్యురఖిలజనానందకరే భగవతిదినకరేఽపి
 వందేహకులమవస్కందితు ముదయగిరిశిఖరమధిరూఢే. ౬౫. ప స శ
 కటమధిరుహ్యోమనో దధికలశీకులశీ ధరాన్నరాశిం, బకభవనవచం

మాభ్యాః సత్రస్యే భయే కర్తరియన్-ఇతి ఉక్తప్రకారేణ సా సరదేవ్యపాండోః
 పత్నీకుంఠి ప్రత్యశ్శాస్త్రిత్ ప్రతిజ్ఞామకరోత్-ప్రతిపూర్వాత్ శ్శుచోలేః కర్తరియన్-
 విరోధాభావ స్లేషయోస్సంస్పృష్టి. ౬౩. అనయోతి. అథ కూటీప్రతిజ్ఞానంతరం అన
 యోః దంపత్యో బ్రాహ్మణీబ్రాహ్మణయోః - అశ్రుహేతోః శ్శాస్త్రకారణస్య శుచః
 దుఃఖస్య పదేస్థానే మనసీరియావత్-శుచఇతిరాహాభ్యిరభిప్రాయాదివచనాంతరే
 'శుగభిన్నేపదే శబ్దే'ఇతిచ - అనందస్యాతిరేకః సంలోహితశయః అదేశః అతిథిరివ
 వ్యాకరణశాస్త్రప్రసిద్ధ శబ్దాంతరమివేతిచ-తస్మిన్నేవక్షణే తత్త్వణమభూత్-వ్యాకరణేన
 యుష్మదాదిపదే అదేశవిధయాత్వమాది పదమివ అశ్రుపదం దూరీకృత్య అనందాతి
 రేకపదమభూదిత్యర్థః ఉపమాలక్ష్యార్థః. ౬౪. తమితి. వాయుసుతః తమిమం పూ
 ర్వాక్తం ఉదంతం వారాంప్రతి-రహసి ప్రసువాజనన్యాగదితః కథితస్యన్-బరావలే
 పాత్ శౌర్యగర్వాదేతోః బకమసురం రాత్ర్యాం మనసానలిలేహా నస్పృష్టవాన్ నగ
 ణయామానేతి యావత్. కింతు అనసా శకటేనధారితం సంభరితం అన్నరాశిమేవ మన
 సారాత్ర్యాం లిలేహా ఆస్వాదితవాన్ - శ్వః పూర్ణాహారో ముషభవేదితి సర్వాపి
 రిదనీం ధ్యాయన్నలివదిత్యర్థః. లిహేః కర్తరియన్. ఉపజాలివృత్తమ్ ౬౫. అపరేద్యుః
 పరస్మిందినే - నిఖిలజనానా మానందకరే - దృష్టిరోధితిమిరవారణాదితిభావః. అఖిల
 జననయనానందకర ఇతి క్వచిత్పూర్వః. భగవతి దినకరే సూర్యేషీత్యశీనాభీమస్య బకా
 వస్కందనం సముచ్చీయతే - మందేహానాం నామరాక్షసానాం కులం బృందమినినా
 పారః. అవస్కందయతుం నాశయితుం ఉపయగితేః ఖరమధిరూఢే ప్రాప్తే సతీత్యుత్త
 రేణాన్వయః. మందేహానామ రాక్షసాః సంధ్యాసు సూర్యం హింసనిరుధ్య నశ్యంతీతి
 శ్రుతిసిద్ధం ౬౬. సఇతి. సః బీమసేనా దధికలశీనాం దధికుంభానాం కులం బృందమ
 శ్శురే న్యాపన్నతీతివృత్త్యుత్త-శకంధాదిత్వా త్వరయాపే - ఽిప్పల్యాదిత్వాత్ - క్షీపిచ
 కులఃపక్షిః తాం విభక్తితిభరః తాదృశః అన్నస్యరాగ్యస్మిం ప్రభోక్తం - 'దధికల

వివేశ శాఖానగరమివాంతకవీరరాజధాన్యాః. ౬౭ ప. కంకాలోచ్చ
యకల్పితాంతకచమూశాటికుటివీభ్రమే తత్రక్రుద్ధతదాపవాహ్యమ
హిషశ్వాసోగ్రచక్రానిలే, గృధ్రధ్వజ్జ్వలఘోష వికసద్రక్షోఽ
దానస్తవే జంజూశ్శశటస్థవప సతదా చక్రే మహత్ డ్వేలితమ్. ౬౮.
గ సోఽపి తదిదం నిశమ్యబలిపురుషవిశేషభారమందితశకటాగమేన ప్రధ
మమేన కృతోన్దేషం రోషంద్విగుణయన్దిరికందరమందిరముఖాత్సరభ
సం వినిర్గత్య. ౬౯. ప. ఏవంకోవాపరాధోన్మిత్యముమవిగణయాన్పాహు
మత్రేతి ఘుష్యన్వ్యక్తోరోర క్తరేఖాకృతబిరుదజగద్ధాతుకత్వ ప్రశస్తిః,
'కుటపీవరాన్నరాశి'మితి సాతప్తసుగమః-శకటమధిరుహ్య అంతకవీరస్య యమస్య యా
రాజధానీ సంయమనీ తత్యః శాఖానగరం ఉపపట్టణమివస్థితమ్. ని. 'యన్తూలనగరా
త్పురం - తచ్చాఖాన' గుత్కమరః, బకస్య భవనంయన్త్రి తద్వనం వివేశప్రాప -
ఆగ్రేక్షణశబ్దోన్మిత్యాప్రకృతమ్. ౬౭. కంకాలేతి. కంకాలానాం శరీరశల్కానాం
అచ్చయేన సమూహేన కల్పితః అంతకచమూః యమసేనాయాః శాటికుటివీభ్రమః
పటగృహవిలాసః యన్త్రి ప్రశోక్తే. ని. 'స్వాచ్ఛరీరాస్థికం కాల' ఇత్కమరః. క్రుద్ధస్య
కుపితస్య తదాపవాహ్యస్య యమవాహనస్య మహిమస్య - శ్వాసాశ్చ ఉగ్రాః దారు
ణాః చక్రానిలాః ఆవర్తవాయవః యన్త్రి ప్రశోక్తే - గృధ్రధ్వజ్జ్వలాం కంకకా
కానాం సృగాలీనాం శివానాంచ ఘోషైః ఘోరధ్వనిభిః-వికసత్పర్థమానః రక్షసః
బకస్య అపదానాని ప్రాశిహింసాత్మకకర్తాణి తత్సంబాధిస్తవః యన్త్రి ప్రశోక్తే -
తాదృగ్ధ్వనివాణ తదిబరుదస్త్రతిరవముఖిత ఇత్కర్థః. తత్ర బకవనే శకటస్థస్సన్నేవ
భుంజానః అన్నరాశిం భక్షయత్ - సభీమః మహత్ బకహృదయభేదనం డ్వేలితం
సింహనాదం చక్రే-ఆత్ర బలిభక్షణత్వేతాభ్యాం భీమస్య తృణీకృత బకబలావలేప
ప్రతీలే ర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః-శార్దూలఙ్కీ)శితమ్. ౬౮. స ఇతి. స బకోఽపి తదిదం భీమ
సింహనాదం నిశమ్యశ్రుత్వా-బలినాన్నేన బలవలేతివ పురుషవిశేషేణ మహాపురుషేణ
భీమేనచ-ద్వాభ్యాంమందితేన విలందితేన శకటస్యాగమేన ఆగమహేతునా ప్రశం
సింహనాద శ్రవణాత్సూర్యమేవకృతః ఉన్దేషః ఉత్పత్తిర్యస్యతం రోషం క్రోధం
ద్విగుణయత్ పునరుక్తయన్త్రిగిరేః కందరం గుహా నైవమందిరం తస్యముఖాత్
ద్వారాత్ సరభసంసవేగం యథాతథా నిర్గత్యబహిరాగల్గేత్యుత్తరేణావ్యయః. ౬౯.
ఏవమితి. వ్యక్తాభిః స్ఫుటాభిః ఉరసి రక్తరేఖాభిః రుధిరలేపధారాభిః కృతాని దిరు
దాని జయచిహ్ననియస్యా ప్రశోక్తా-తాదృగ్గతో ఘాతుకత్వేన వధేన యాచ్రశస్తిః

శ్రోశస్త్రస్యంగళాదత్వరణపరిచలత్సృక్కలగ్నాస్థిదండస్థూలేదం ప్రేద
 థానః పవనజవమభి ప్రాద్రవద్యాతుథానః 20. ప. నిజమజయుగళీని
 యంత్రణాభిర్నియమితయత్తు పరంపరావృభౌ తౌ, నిగళితనయనం నిలిం
 పం జ్ఞేర్నిరవహతాం నిపుణం నియుద్ధశిల్పం. 21. ప. పుత్రస్యవాయో
 ర్భుజదార్శలిత్యం బకం వనే తత్ర చిరం చరంతం, నిన్యేదశాంకామపి
 రాక్షసస్త్రీనేత్రాభ్రవర్షర్షువిలాస యోగ్యాం 22. ప. తం వికృష్యచుర
 సీమ్నినిశేధే తత్త్రణాత్మణపమర్శనదోషం, మార్షకామగ్ధవ మారుత

శ్లాఘాసాయస్యకథోక్తః - శ్రోతాంవేదనయా దదతాం మర్త్యానాం బలీభూతానాం
 అంగళాదేవయవభక్షణే త్వరణేన వేగేన పరితశ్చలతోః సృక్విజోరోష్ఠ ప్రాంతయోః
 లగ్నై అస్థిదండావివ స్థూలేచేలి విశేష్యత్వవివక్షయా సమాసః - దంప్రే దంతవిశేషా -
 దధానాయాతుథానః బకః అమంబాహుం అవిగణయన్ అవిచారయన్ ఏవముక్త
 ప్రకారం ఆత్ర మయిషమేవోవా అపరాన్నలి అపరాధంకరోలి-ఇలిఘుష్యన్
 ఘోషంకుర్వన్ తవనమతమభి భీమస్యాభిముఖం ప్రాద్రవత్ ధావలిష్ట - యత్తు
 'శ్రోశతోమర్త్యస్యభీమస్యే' 'లిలగ్నాః పూర్వామేవేతిశేష' ఇతిచ నృసింహప్రలపితం -
 తత్తన్నామామరూపమేవ-యతః ప్రగమే తత్ప్రకర్ష్య ద్వితీయే చ్యుతసంస్కారస్యచ
 దోషస్యావత్రేః ప్రధరా. 20. నిజేలి. తౌఉభౌ భీమబకా నిజాభ్యాం భుజయోర్య
 గళిభ్యాం నియంత్రణాభిః బంధనైః - నియమితః నిరుద్ధయత్తుః యస్యతాదృశం పర
 స్పరమన్యోన్యం యథాస్తథోక్తాంతౌ-పరస్పరంబాహుభ్యాం బంధనే ధృతయత్నా
 విక్యర్థః. నిలింపానాం దేవానాం పక్షైః నిగళితేఆశ్చర్యేణ శృంఖలిలే నయనే య
 స్త్రికథోక్తం-దేవైరాశ్చర్యాత్పరిహృతవిషయాంతరం యథాతథా ఆలోక్యమానమి
 క్యర్థః. నియుద్ధశిల్పంబాహుయుద్ధకర్త-నిపుణం యథాతథా నిరవహతాం కృతవంతౌ-
 సిపూర్వాద్వహతేః కర్తరిలజ్-పుష్పితాగ్రావృత్తం. 21. పుత్రస్యేలి. తతఃవాయోః
 పుత్రస్య భీమస్య భుజయోః దార్శలిత్యందర్శః - తత్ర వనే ఆరణ్యేజలేచ చిరంచరం
 తం సత్వాని భుంజానం బకం రాక్షసం ఋషివిశేషంచ - రాక్షసస్త్రీణాం నేత్రాణ్యవ
 ఆభ్రాణిమేఘాః-లేహం వర్షతై యోవిలాసః పృష్ఠైర్తత్రకః తస్య యోగ్యాం ఉచితాం-
 కామపిదశాం దురవస్థాం నిన్యేగమయామాస - భీమబాహుబలేన బతోమమారేక్యర్థః.
 నయలేద్దహదిత్యాద్వికర్తకత్వం - 'నేత్రాశ్రువర్షర్షి'లి పాతోనేత్రపద వైయర్థ్యా
 వత్రై రుపేక్ష్యః. ఉపజాలివృత్తం. 22. తమిలి. మారుతసూనుః భీమః తం నిహతం
 బకం తచ్చవమిలియావత్. నిశేధే ఆర్ధరాత్రే పురసీమ్నినగరద్వారే వికృష్యపాతయిత్వే

సూనుర్దాతురంఘ్రిముపసేవితుమాగాత్. 23. ప. ఆలోక్యయాతుశవ
మేతదశేషపారై రహ్నాముఖే వరవశీక్రియతేస్త చేతః, ఆశ్చర్యపూర
పరిమేశనఫేనిలాభి రానంద సాగరతరంగ వరంపరాభిః 24. ప. భవన
మేత్య తదా గృహమేధినః పవనజే ప్రవణీకృతమూర్ధని, ప్రయుయుజే
సమమాశిషమక్షతైః ప్రముదితఃపురి తత్రమహాజనః. 25. ప. నిశి జాతు
నికేతవేదికాయా నికశు సుప్తిసుఖం నిషేవ్య పార్ధాన్, వధికోఽపరం
త్రజాగరూః ప్రబభౌషే గిర మిన్ద్రాశీం ప్రసంగాత్. 26. ప. పాం
చాలికాం యువమనోరథ రత్న సాధపాంచాలికాం హృదిమమేతి మమే

త్యర్థః. తత్త్వగాతులచక్ర కవచమర్చనేన స్వర్చనేన యోదోషః తం మాప్తి షాశ
యితం కామాయస్య తథోక్త ఇవేత్యుత్పేష - 'తుం కామమనసోరపి' మకార
లోపః-మాతుకుంతాః అంఘ్రిం చరణం ఉపసేవితుమాగాత్ గతవాన్ - 'నమాతు
ర్దైవతం పరమితి' స్తరగాత్రదంఘ్రి సేవానూస్పకః దోషనివారకత్వాదిలిఖావః. స్వా
గతావృత్తం. 23. ఆలోక్యేతి. ఆశేషైః పారైః ఆహ్నాముఖేస్తాతః - ఏతత్ పుర
సీమ్నివికృప్తం యాతునో బకస్య కవచాలాక్య - ఆశ్చర్యస్య రసస్య యః పూరః ప్ర
వాహః తస్య పరిలోమేశనేన సంగమేన ఫేనిలాభిః ఫేనవలీభిః. ఏకస్మిన్ జలే జలాం
తరస్య మేశనే మిన్ద్రాశీం సుప్తి సుఖం నిషేవ్య పార్ధాన్ ధేనోదయాదిశ్శక్తిమిత్రధ్యేయం - ఆనందసాగ
రస్య తరుగానాం వరంపరాభిః చేతః పారమనః పరవశీక్రియతేస్త - అత్యాశ్చర్యోఽ
యం బకవగోఽనేనకృత ఇత్యాశ్చర్యేణ పారా ననంతురిత్యర్థః వసంతలిలావృత్తం
24. భవనమితి. తత్ర పురి తదాస్తాతః మహాజనః ప్రముదితస్త్ - గృహమేధినః
భీమావాసగృహస్థస్య భవనం గృహంఏత్య - ప్రవణీకృతో నమ్రాకృతః మూర్ధాశరః
యేన తస్మిన్ పవనజే భీమే విషయే-అక్షతైస్సమమాశిషం ప్రయాయుజే ఉదీరితవాన్.
ప్రపూర్వా ద్యుజేః కర్తరిఽట్ - ఉపకృతస్య ప్రత్యుపకారావశ్యకత్వాదిలిఖావః.
ద్రుత విలంబితవృత్తం 25. నిశితి. జాతుకదాదీత్ పక్షిః కశ్చనపాంశః నిశి రాత్రే
నికేతనస్య పాండవావాపగృహస్య-వేదికాయాః ప్రాంగణవేదికాయాః నికటేనమిషే
సుప్తిసుఖం నిద్రాసౌఖ్యం నిషేవ్య ప్రాప్య-ఆపరరాత్రే ఆరుదోదయవేళాయాం జాగ
రూకః ప్రబుధస్త్ - ప్రసంగాత్ కథాప్రస్తావాత్ - పార్ధాన్వీతి ఈదృశం
వక్ష్యమాణ ప్రకారాం గిరం వాచు ప్రబభౌషేఉక్తవాన్-బౌపచ్చంఽసికంవృత్తం.
26. పాంచాలికామితి అద్యన్యపాః యూనాం తరుగానాం మనోరథేషు కామే
ష్యేవ సౌఖ్యేషు హర్షేషు-రత్నమయీం పాంచాలికాం కృత్రిమపుత్రికాం పాంచా

తికృత్వా, అద్య స్వయంవరమహాయ నృపాః ప్రయాంతి దూతై స్సమం
 ద్రుపద భూపతిరాజధానీం. ౭౭. ౪. భోక్తుమన్నమపి సూపసమగ్రం
 దోగ్ధమప్యభినవప్రసవాగాః, లఘ్యతే ద్విజగణోఽపిచ తస్మాద్వత్సలా
 ద్దూహితు రుత్సవకాలే. ౭౮. ౪. సహితత్రభవేదపార్థతావిజయస్సిద్ధి
 ముపైష్యతిస్ఫుటం, యుగః తుస్సఖమస్తు వో మహద్భ్రీతమాగచ్ఛత తస్మ
 హాజనః ౭౯. ౪. ఇతివాచ ముశ్రుతిం ద్విజాత్వేహి కృత్వాసుధ
 యేవ నిర్మితాంతం, పథిభూసురయూధమధ్యభాజః ప్రతిపాంచాల

లికాం ద్రౌపదీం. ని. 'పాంచాలికా పుత్రి కాస్యాద్వస్త్రదంతాదిభిః కృతే'త్యమరః.
 మమేయంభవేత్ మమేయంభవేదితి హృదికృత్వా మనసి నిచ్చిత్యేత్యర్థః స్వయం
 వరఇతి మహాః ఉత్సవః తస్మాదూతైః ఆహ్వానార్థమాగతైః ద్రౌపదైస్సమం ద్రుపద
 భూపతిరాజధానీం ప్రయాంతి - ద్రుపద పురమిత్యర్థః ఆత్ర సౌధరత్నపాంచాలి
 కేలి పరంపరితకేవలరూపకం-వసంతలిలకావృత్తం. ౭౭. ఆ త్వస్విరాజానః ప్రయాం
 తు కిమస్తాకం బ్రహ్మణానా తలేత్యత ఆహ-భోక్తుమితి ద్విజానాం గణోఽపిభోక్తుం
 సూపసమగ్రం సంపూర్ణం అన్నమపి - దోగ్ధం ఆభినవః నూతనః ప్రసవః ప్రసూతి
 ర్యాసాంతాః గా అః. దుహితుః సుతాయాః ద్రౌపద్యాః ఉత్సవకాలే స్వయంవరో
 త్వవసమయే-వత్సలాత్ దుహితృప్రేమవతః తస్మాత్ ద్రుపదాత్ లఘ్యతేప్రాప్యతే-
 స్వాగతావృత్తం. ౭౮. సహితి. కించ. తత్ర ద్రౌపదిస్వయంవరోత్సవే - హి యస్తా
 త్కారణాత్ ఆపార్థతావ్యర్థత్వం సభవేత్ పార్థోఽర్జునో సభవతిత్యపార్థః తస్మభావ
 స్తత్రా అర్జునభేదో సభవేదితి చ-తతఃకారణాత్ విజయః గమనమిత్యర్థః. 'ఉపసర్గేణ
 ధాత్వర్థో బలాదన్యత్రనీయత' ఇత్యుపాసనాదితిభావః సిద్ధిం సాక్ష్యం ఉపేష్యతి
 లఘ్యతే-విజయోఽర్జునః సిద్ధిం ద్రౌపదిలాభరూపం ఉపేష్యతి-దధిఘృతకూపసమృ
 ధ్ధాన్వలాభాత్ మత్స్యయంత్ర భేదనద్వారా ద్రౌపదీలాభాప్యేత్సభయత్ర భావః.
 హేమహాజనః ఉత్కృష్టతేజశ్శాలినః వః యుష్టాకం మహాత్ముని యుగపదేకదైవ
 సాహిత్యేనేచ ఆస్తు - తత్తస్మాత్ కారణాత్ ద్రుతంసర్వరం ఆగచ్ఛత. వైతా
 నీయం. ౭౯. ఇతి. ఇలి ఉక్తప్రకారామపశుతిం వ్యంజనయా భావ్యర్థసూచనీం-
 అర్జునద్వారా ద్రౌపదిలాభేన సర్వేషాం సౌఖ్యలాభవ్యంజకామితి యావత్ - ఆత
 వివ సుధయా ఆమృతేన నిర్మితామివస్థితాం ద్విజాతేః బ్రహ్మణస్య తాంవాచం హృది
 కృత్వా ఆంకృత్యేత్యర్థః. తే పాంచవాః పథిమగ్నే భూసురసంఘస్య బ్రహ్మణబృందస్య
 మధ్యం భవంతి ప్రాప్నువంతితి. భావ్యం. పాంచాన్య ద్రుపదగ్యపురంప్రతి ప్రత

పురం ప్రతస్థితే. ౮౦. గ. తేపురరనేకదిననీతజనపదసీమానః పథిక్య
తోదయేన భగవతాపహశరదాయాదేన జతుసదనశరిచ్యవనేన వో
నవోహర్షః పార్వతస్యసమున్నిషతీతి గిరానుగృహీతాస్సాక్షాత్పూరో
హతాఃజ ప్రతాపానలేనేవ ఘల్లునకరవల్లితేన మహతాఽలాతలేజనా
నిశి నితాంతసీమంతితసంతమసయాపదవ్యాత్రివిష్టతటిసిం ప్రావిక్షన్
౮౧ తత్రఖిలు ష ఇందీవః త్వీతితరంగ మనుప్రవిష్టై స్సంబ్రరివాన్ధి
దుహితుస్తరుణేకచంద్రైః, క్రీడిన్యమం పయసి చిత్రరఖిలలోక్య పా

స్థితేనిర్జన్యః జౌపచ్చంపసికం. ౮౦. తేపీతి. తే పాండవాః అనేకైః దినైఃసీతానా
మతిక్రాంతానాం జనపదానాం దేశానాం వనానా మరణ్యానాం సీమా భాగాః యైః
శఢోక్తాస్సంశయః పశిమార్గమధ్యే - పునరపీకృతః ఉదయః సాక్షాత్కారః యేనలేన -
శాలిహోత్రాశ్రమేపూర్వం దత్తపర్వతా త్వనరపీత్యుక్తం - భగవతాత్రైకాల్యవే
దినా - పరాశరస్య మునే దాయాదేన పులేణ వ్యాసేన ని 'దాయాదా' సుతబాం
ధవా'విశ్వమరిః. పయిష్టాకం జతుగృహోద్ధవ్యామానాల్ పరిచ్యవనేన నిరుపద్రవంసిర్గ
మనేన - పృథవోద్రుపదపితా తదపత్యస్యపార్వతస్య నవసూతనః మృత్వా పునరుత్థిత
త్యుత్థియావత్. హర్షః సమున్నిషతి జాయతే ఇతి ఉక్తప్రకారయా గిరా అనుగృహీ
తాస్సంశయః సాక్షాత్ మూర్తిభూయ ప్రరోహతా నిర్గమతా భుజయోః ప్రతాపవివ
అనలో అస్తి. తేనేవ స్థితే-ఘల్లునకరవల్లితేన మహతా అలాతస్య కరభృతకాష్టాక్రాం
గారస్య. తేజసా-నిశి రాత్రా నితాంతసీమంతితం పార్వయోర్ద్విధా నిస్సాంశం సంక
మసం అంధకారః యస్యాం తయా-పదవ్యా వనమార్గేణ త్రివిష్టవస్య స్వర్గస్య తటిసిం
నదీం గంగాం సమయా తస్యాస్యమివమిత్యర్థః అభితః పులిత ఇత్యాదినా ద్వితీయా-
ప్రావిక్షన్ - విశలేః కర్తృలుష్ - తత్రఖిలు గంగాయామిత్యుక్తరేణాన్వయః. ౮౧.
ఇందీవరాదిది. ఇందీవరాల్ నిలోత్పలాల్ - రాత్రే తత్రైవ అప్యైస్థింలేరితిభావః.
తరంగే తరంగే ప్రతితరంగం అనుప్రవిష్టే. క్రమేణ సంక్రాంతైః అభిమహిత్వర్హత్యైః
బింబైః ప్రతిబింబైరివ స్థితైః తరుణానాం కదంబైః సమూహైస్సమం - తైస్సహే
త్యర్థః. పయసి గంగాజలే క్రీడన్ చిత్రరఖిలనామ గంధర్వః. పార్థాన్విలోక్య తుపితః
వృద్ధస్యన్ స్త్రీభిస్సహైకాంశసితౌ పరేషామాగమనస్య లజ్జాకరత్వేన క్రోధోత్పాద
కత్వాదినిభావః. అశవివ ప్రసనం కర్తృమిచ్చ్యః చక్రీర్ద్వస్యన్ దురోధ నిరుద్ధవాన్-అత్ర
పార్థామహాకనస్య ప్రధనేచ్చాంప్రతి తస్మాశ్చ తన్నిరోధం ప్రతి హేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకం కావ్యోగద్వయ మంగానిభావేన సంకీర్ణం - పసంతిలకావృత్తం.

ద్ధాన్యరోధ కుపితః ప్రధనంచీర్షుః. ౮౨. ష. అస్తమాత్త సమనామ
దైవతం సంప్రయుజ్య సమరే ధనంజయః, తత్ర తస్యరథమగ్రవ ర్తినం
బాతుమాలయసహాయమాతనోత్. ౮౩. ష. గంధర్వాణాం పత్యుర్ధ్వ
జుషస్సౌర సైంధవే తస్మిన్, పాదసింధంగశ్శిరో రోధసింధంగస్తు తాప
హేతురధరాత్. ౮౪. ష. సఖ్యస్యలాభాత్సపదిప్రహృష్యమ్మశీల
వేంద్రః కురువంశనానాం, ప్రాదర్భయత్స్వీం ప్రథమంవిసీతిం శక్వాన
మీషాం పదవీం చ రమ్యాం ౮౫. ష. దర్శనూరథ సహోదరై స్సమం
ధామ్యమద్వని సమీక్ష్య విశ్రుతం, ప్రాణిసామయవహింసకోఽపి స

౮౨. అస్తమితి. ధనంజయోఽర్జునః సమరే చిత్రరథేన సహ యుద్ధే - అత్సనా సమం
తుల్యం నామ ధనంజయఇత్యాఖ్యా యగ్య తాదృశం దైవతమస్మి యస్య కదాన్నేయ
మస్తం సమ్యక్ ప్రయుః - తత్ర గంగాతటే అగ్రే న్యస్య పురః వర్తత ఇతి
తథోక్తం - తస్య చిత్రరస్య రథం బాతుమాలయస్య లాక్షగృహస్య సహాయం దగ్ధ
తేన సదృశమిత్యర్థః. అతనోత్ కృతవాత్ - ఆన్నేయాస్త్రేణ తద్రం దగ్ధవాని
త్యర్థః. ని 'ధనంజయోఽర్జునే వహ్నివి'తివిశ్వః. రథోద్ధతావృత్తం. ౮౩. గంధర్వాణా
మితి. గర్వం జాపత ఇతి గర్వజాపః అహం రాద్విత్తస్య - గంధర్వాణాం పత్యుః
చిత్రరస్య సుసంహితః గంగాయాస్సంబంధిని సౌరసైంధవే తస్మిన్వాసి అలే భంగ
స్తరంగః కిరః కిరః అభూత్ - రోధసి తాదృశతటే భంగః పరాజయస్తు తాప
హేతుః సంతాపజనకః అభూత్ - అత్ర తరంగపరాజయయోః క్షేపభిత్తికాభేదా
ధ్వవసాయమాలాతిశయాక్త్యా అనుప్రాణివో విరాధాభాస ఇతి తయోరంగంగిభా
వేన సుకరః గీత్యాగ్రావృత్తం శ్లో. 'ఆర్యా ప్రకమదభోక్తం యది కంఠమపి లక్షణం
భవేదుభయోః, దళయోః కృతయతి శోభాం తాం గీతిం గీతవాచ్ఛుజంగేక' ఇతి లక్ష
ణాత్. ౮౪ సఖ్యస్యేతి నపది తదాసీం కుశలవానాం గాయకానామింద్రః చిత్ర
రథః. సఖ్యస్య పాండవైస్సహ మైత్ర్యాః లాభాత్ ప్రహృష్యంత్సంతుష్యంత్శ్చ -
ప్రకమదా కురువందనానాం పాదవానాం స్వాం స్వకీయాం విశేషేణ నీతిం
పురోహితానుగామిత్యాదిరూపాం ప్రాదర్భయత్ బోధితవాత్ 'రాజాగచ్ఛేత్ప్రియా
తేతు పురః కృత్వాపురోహిత' మిత్యాదిస్తరణాదిభావః చక్వాదనంతరం తు అమీ
షాం పార్థానాం రమ్యాం పదవీం మార్గంచ ప్రాదర్భయత్ దర్శయామాస - ఉపజాతి
వృత్తం. ౮౫. భర్తేతి. ఆచ మార్గస్వయ ప్రదర్శనానంతరం - అయం ధర్తాద్యమాదృ
వతీతి భర్తృభూయస్కీరః విశ్రుతం జ్ఞానజ్ఞానసిద్ధిత్వేన ప్రఖ్యాతం ని 'వైత్తిజ్ఞా

న్వాదపీఠన మముష్యక్న్తవాత్. ౧౬. ప. యథాతిశయవిధా ప్రీత స్స
పురస్కృతుత్తేస్త తాత్, తథాధ్యగమనేతేఽపి తంప్రశ్రయవశంవదాః.
౧౭ ప. ధామ్యస్య సుధామధురిమధౌరేయ్యాభిస్సవ్యయంవరకథాభిః,
ద్రుపదపురసరణిరేషాం ద్విత్వాభవ త్పదానీవ. ౧౮ ప. భూదేవే
ష్యతినిబిడేషు మధ్యభాజాం పంచానామపి యుగవత్ప్రసాసితా
నాం, పునోస్థిరద్రుపదపురం పురఃప్రదేశే వత్తాజ్ఞే సరభసమక్షి దక్షిణం
చ ౧౯ ప. కుమారికాయా ద్రుపదస్యభూపతేః కుచోపమాద్రవ్య

తవిశ్రుతా' ఇత్యమరః. ధామ్యం నామ బ్రాహ్మణం అధ్వని మార్గమగ్నే సమీక్ష్య -
ప్రాణినాం అహింసతోఽపి సత్ ఆముష్య ధామ్యస్య పాదయోః పీఠనం బాధనం నమ
స్కారంచ-ఆముష్యైర్భీమాదిభిస్సమం క్న్తవవాత్ కృతవాత్ విరోధాభాసః. రథోద్ధతా
వృత్తం ౧౬. యథేతి. సః ధామ్యః ప్రీతః పారోహిత్యవరణేన సంతుప్తస్యన్ ఆతి
శ్యవిధౌ ఆతిపూజాయాం తామ్యధిష్ఠిరాదీన్ యథా పురస్కృతుత్తేస్త సంమాని
తవాత్ అగ్రే కృతవాంశ్చేతిచ - ప్రశ్రయవశంవదాః వినియవరాధీనాః తే యుధిష్ఠి
రాదయోపి అధ్వని మార్గే గమనే విషయే - తం ధామ్యస్యేతి. సుధామధుర్ఘ్నః అమృ
తమాధుర్యస్య ధౌరేయ్యాభిః ధురంధరాభిః ధామ్యస్య సంబంధినీభిః తత్కార్యమానాభిః
తియావత్ - స్వయంవరకథాభిః ద్రౌపద్యా ఇతిభావః. ద్రుపదపురస్య సరణి ర్మార్గః
ద్యేవాశ్రీణివా ద్విత్వాణి పదానీవ - ద్విత్రిపదపరిమితమార్గ ఇవేతివాభవత్. ఆర్యా
వృత్తం ౧౯. లక్ష్యై తత్సప్తకణా గోపేతాభవతి నేహవిషమే జి, షష్ఠోఽయన్తల
ఘూవా ప్రసమేఽర్థే నియతమార్యాయాః, షష్ఠేద్వితీయరాష్ట్రేపరకే మఖిలాచ్చ
సయతి పదనియమః, చరమేఽర్థే చంచమకే తస్మాదేవాభవతి షష్ఠో ల'ఇతి లక్షణాత్.
౧౮. భూదేవేష్వితి. అతినిబిడేషు అశ్యంతసాంద్రేషు భూదేవేషు బ్రాహ్మణేషు -
మధ్యభాజాం పంచానా మపి - పృథా కుంతీ తత్సతానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పురః
ప్రదేశే ద్రుపదపురం - యుగవదేశకైవ పునోస్థిర స్ఫురితమభూత్ - తే ద్రుపద
పురం దదృశురిత్యర్థః వత్తాజ్ఞే లేషాం మఖిపక్షే దక్షిణమక్షిణయనంచ - యుగవత్
సరభసం పునోస్థిర స్పందతేస్త - అత్ర ద్రుపదపుర దృగ్విషయాభవనాక్షిచలనయో
ర్యోగవద్యా త్సముచ్చయాలంకారః. 'గుణక్రియా యోగవద్యం సముచ్చయ' ఇతి
లక్షణాత్ - ప్రహర్షిణీవృత్తం ౧౯. కుమారికాయా ఇతి. కురూద్వయః పాండవాః
తత్రపురే ద్రుపదస్య భూపతేః కుమారికాయాః ద్రౌపద్యాః కుచయోః ఉపమాద్ర
వ్యం సదృశపదార్థం - ఘటమిరియావత్ - కుశూహలాత్ ప్రథమం ద్రౌపదీదర్శనా

మివాభివీక్షితుం, కురూద్వహః స్తత్రపురే కుతూహలాత్కులాలగేహం
 ప్రథమం సమావిశత్. ౯౦. ప. తామాగమన్నధపురీం శతశస్సనైన్యా
 స్సారంయుగోదయమివాద్భుత మావహంతః, భూషాస్తుతావజము
 దస్య పతద్భిరగ్రే పద్యంనిబద్ధ బిరుదం పటువందిబృందైః. ౯౧. ప ద్యా
 వాఘూమినిరుదన్యదుబలరజసాం శ్రేణిభిస్సీరపాణిర్వేగాదాగాత్స
 వీరస్సన్వనిగయగురుణా శౌరిణాఽస్వీయమానః, అహోరశ్చాయుధంచ
 ద్విషదవమశయే యేన సంసేవ్యమానే తే ద్వేహాలాహలత్వం రణవివి
 వహతోనామతః కృత్యతత్స. ౯౨. ప. బిభ్రాణోమణిదీప్రకుండలభరం
 కర్ణత్రయంపార్శ్వయోరగ్రేచాతిమనోజ్ఞరూపమఖిలేవ్యంగేషు దుర్యో-

త్సూర్వమేవ ఆభివీక్షితుమివేత్యుత్పేక్షా - కులాలస్య కుంభకారస్య గేహం సమావిశత్
 ప్రవిశంతిస్త. వంశస్థవృక్షం ౯౦ తామిలి. అథ పాండవ ప్రవేశానంతరం స్తారం మన్న
 ధమయం అశవివ అద్భుతం యుగోదయం సృష్ట్యావిర్భావమిత్యర్థః ఆవహంతః కుర్వం
 త ఇవ స్థితా ఇత్యుత్పేక్షా - సర్వేవృత్తికందర్పసౌందర్యశాలిన ఇత్యర్థః. సనైన్యాః
 భూపాలాః దక్షిణంభుజముదస్య ఉద్భృత్య - నిబద్ధాని బిరుదాని జయచిహ్నశబ్దాః
 యస్మింస్తత్ పద్యంశ్లోకం జాత్యేకవచనం - ఆగ్రే పరద్భిరుచ్చరద్భిః ప్రటుభిః ప్రవన
 సమర్థైః పండితాం వైతాళికానాం బృందైః స్తుతాః స్తూయమానాస్సంతః శతశః తాం
 ద్రుపదపురీమాగవత్ ఆగతవంతః. పసంతలిలకావృత్తం. ౯౧. ద్యావాభూమిఇలి.
 సీరం హలం పాణో యస్య తథోక్తస్సవీరః బలరామః యదానాం యాదవానాం
 యవ్వలం చతురంగం తస్య రజసాం శ్రేణిభిఃపక్షిభిః. ద్యావాభూమి ఆంతరిక్షం
 భూమించ నిరుంధన్నాచ్ఛాదయత్ సత్ - స్వస్య వినయేన గురుణా శ్రేష్ఠేన శౌరిణా
 కృష్ణేన అస్వీయమానః ఆరుగమ్యమానశ్చ సత్ - వేగాదాగాత్ ద్రుపదపురమిలి శేషః
 యేన బలరామేణ ద్విషతాం అవసంతయే తిరస్కారాయ సమ్యక్సేవ్యమానే ఉదరేణ
 కరేణచ గృహ్యమానే తే ప్రసిద్ధే - ఆహార హాలాచ ఆయుధం హలంచ ద్వేషి - రణ
 భువి హాలాహలత్వం నామతః సంజ్ఞాతః కృత్యతః కర్తవ్యోఽసిచ ఉభయధామీ వహతః
 హాలామయ్యం హలంసీరం తయోర్భావో హాలాహలత్వం కాలమాటత్వం-తత్ర సంజ్ఞా
 పతే సంపర్కాత్తకసంజ్ఞాత్వం. వేష్టాపతే కాలమాటవస్తారకత్వమిలి వివేకః ని. 'సురా
 వాలిప్రియా హాలా కృషతో లాంగలంహలం, కాలమాటోహాలాహల' ఇతి. సర్వత్రా
 మరః- 'హాలాహలః కాలమాటః' ఇతి చ వత్సలే. స్రగ్వరావృత్తం. ౯౨ బిభ్రాణఇలి.
 మణిభిః దీప్రాణి ఉజ్జ్వలాని కుండలాని బిభర్తీలి, భరం-ఆతవివ అఖిలేషు, అక్షేషు కర

ధనః, సేనాదుందుభినాదతుందిలనభా స్వస్యానుబింబాయితై రాసీ
దత్సనవాధికైః పరివృతప్రాంతోనవత్యానుజైః. ౯౩. ప. తదనుపరితః
కీర్తైః పుష్పైస్తరంగితసారభం మణిమయమహామంచాదూధావనీంద్ర
పరంపరం, అగురుజనితైర్ధూవైరాలిహ్యమానవితానకం స్వనితపటహం
ప్రాపుః పార్థాస్వయంవరమంటపమ్. ౯౪. ప జాగ్రతోస్మకకీర్తిసో
మనిమిషత్పద్మావకాశాత్యయ ప్రాప్తేందీవరనిత్యవాసఘటితశ్యామప్ర
భాశ్రీరివ, పాంచాలస్య సుతా తతః పరిజనై స్సార్ధం పురః పశ్యతాం

చరగాదిషు అంగాఖ్యజనపదేషు చ ప్రఖ్యాతం ప్రసిద్ధం ని. 'అంగం గాత్రాంతిహాపాయ
ప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగోదేశవిశేషేస్యాది'లివిశ్వః. అతిమనోజ్ఞంరూపం సౌందర్యం
యస్య తత్ కర్ణానాం శ్రుత్యోః రాధేయస్య చ త్రయం - పార్వయోః సవ్యదక్షి
ణయోః అగ్రే చ దిభాణః సః ప్రసిద్ధో దుర్యోధనః - స్వస్యాత్మనః అనుబింబాయితైః
ప్రతిబింబతుల్యైరిత్యర్థః. నవత్యా నవదశకసంఖ్యాకైః నవ అధికా యేషాంలైశ్చ
అనుజైః నవాధికనవలిసంఖ్యాకై ర్దుశ్శాసనాదిభిరిత్యర్థః. పరివృతః ప్రాంతాః. చతుఃపా
శ్చాస్య యస్య తథోక్తస్సక్. సేనాసు అనుయాత్రి కాసు యే దుందుభయః భేర్యః లేషాం
నాదైః భాంకారైః తుందిలం పూర్ణం నభః ఆకాశం యస్య తథోక్తస్స సక్ ఆసీదత్
ఆగతవాక్. అల్రాసి ద్రుపదపురిమిలిశేషః. శార్దూలవిక్రీడితంవృక్షం. ౯౩. తదన్వితీ.
తదను రాజలోకాగమనానంతరం - పరితః - కీర్తైరిలంకృతైః పుష్పైః తరంగితం పరి
తం సారభం యస్యతత్. మణిమయేషు మహత్సు చ మంచేషు ఆసనేష్వరూధాః అధి
ష్ఠితాః అవనీంద్రానాం రాజ్ఞాం పరంపరాః పక్ష్యయోయస్మింస్తత్. అగురుభిః జనితై
ర్ధూవైః పరిమళధూవైః అలిహ్యమానాని స్పృశ్యమానాని వితానాని ఉల్లాసాః
యస్మింస్తద్వితానకం-స్వనితాశ్చబ్దాయమానాః పటహా వాద్యవిశేషాః యస్మింస్తత్.
స్వయంవరమంటపం పార్థాః ప్రాపుః. హరిణప్లుతావృక్షం. జ్ఞో. 'రసయుగహయైశ్చిన్నా
న్సామ్రాజ్ఞగాహరిణప్లుతేతి' లక్షణాత్. ౯౪. జాగ్రదితి. తతః జాగ్రతా నిత్యప్రకాశేన
సోమకానాం పాంచాలానాం కీర్తిరేవ సోమశ్చంద్రః లేన నిమిషత్సు సర్వదా ముఖ
భేదవత్సుపదేషు అవకాశస్య నివస్తుమాస్తుదస్య అత్యయేన అపగమేన ప్రాప్తః యః ఇందీ
వరే నీలాత్మలే నిత్యవాసస్తేన ఘటితా యోజితా శ్యామప్రభా నీలకాంతిర్యస్యాః తథో
క్తాః ప్రి. లక్ష్మీరివ స్థితేతి తద్గుణోక్తాః లోక్తే. పాంచాలస్య సుతా ద్రౌపదీ పురః అగ్రే
పశ్యతాం రాజ్ఞాం బుద్ధిమివ విదికామాందోళికాం ద్వేషపుధిరుహ్యైత్యర్థః. పరిజనై
స్సార్ధం సఖభిస్సహ రంగస్థలీం స్వయంవరమంటపం ప్రావిశత్ ఆద్యగచ్ఛతి ద్రౌపదీ

రాజాం బుద్ధిమివాధిరుహ్య శిబికాం రంగస్థలీం ప్రవేశత్. ౯౫. ద్రౌపదీముఖ శశిద్యుతి సంపత్కేముదీనుమాతి రంగతటాకే, పక్ష్యచక్ర యుగళం నృపతీనాం తత్త్వేణ విజఘటే బహుదూరమ్. ౯౬. ప. తాం పశ్యతస్సదసి తస్య మహీసురాణాం వామేతరే మహతి వాసవనంద నస్య, అంతర్బలస్య సపది ప్రకటిబుభూషో రుద్వల్లనధః ఖజే స్ఫురణం బహువ. ౯౭. గ. తావత్సరభసముపేత్యసాక్షా దాదేష్టుమనాః ప్రద్యు మ్న ఇవ ధృష్టద్యుమ్న స్నాయకై స్నాకం సకాశముపసీతం స్వయంవర దిదృక్షుయా సపరివారం ప్రత్యాసన్నమివ పన్నగవతిం చాపం పుర

సర్వేషు రాజసు తద్గతాంతకరణేషు సమాగచ్ఛదిత్యర్థః. కాద్దులవిక్రీడితం వృత్తం ౯౫. ద్రౌపదితి. తత్త్వేణ ద్రౌపదీప్రవేశక్షణే రంగవివ తటాకే సరసి. ద్రౌపద్యాముఖన్వైవ శశినః ద్యుతేస్సంపదేవ కాముదీ చంద్రికా తయా మహతి మనోజ్ఞేసతి - నృపతీనాం పక్ష్యచక్ర వివ చక్ర. కోకదంపతీ తయోద్యుగళం ద్వంద్వం బహుదూరం విజఘటే వియుక్తమాసీత్ - అత్యాదరాద్రాజానో విష్ణుర్య లోచనే తామద్రక్షురిత్యర్థః. చం ద్రికాయాం చక్రవాకా వియుజ్యంత ఇతి ప్రసిద్ధిః సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూ పకం - స్వాగతావృత్తం. ౯౬. తామితి. సదసి స్వయంవరమంటపే మహీసురాణా మ్మధ్యే - స్థిత్యైవేషః. తాం ద్రౌపదీం పశ్యతః తస్య వాసవనందనస్య అద్వనస్య సంబం ధిని వామేతరే దక్షిణే మహతి ప్రతాపేన క్షాప్యే భుజే స్ఫురణం స్పందః సపది తత్కారే ప్రకటిభవమిచ్ఛాః ప్రకటిబుభూషోః భవతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. అన్యచ్ఛావిలితార్వపదాకారస్యేత్వం. అంతర్బలస్య ఉద్వల్లనం కిల ఉార్ధ్వముథితి రివే త్యుత్పేక్షా. బభూవ ఙ్గ. "దక్షిణాక్షిపసిస్సందో దక్షిణస్య భుజస్య చ, హృదయస్య ప్రసాదచ్చ సవ్యస్సంసిద్ధిసూచకాః" ఇతిశాకునాః. మహీసురాణాం సదసి స్థిత్యా తాం పశ్యత ఇతివా యోజనా - వసంకరిలకావృత్తం. ౯౭. తావదితి. తావత్ తదా సాక్షాత్ మూర్తీభూయ సరభసముపేత్య ఆదేష్టుం వక్ష్యమాణరీత్యా వక్తుం మనో యస్యనః 'కుంకారుమనసోరసీ'తి మకారలోపః. ప్రద్యుమ్నః మన్వథ ఇవస్థితః ధృష్ట ద్యుమ్నః ద్రుపదస్య పుత్రః సాయకైః బాణైస్సాకంసకాశం సమీపం ఉపసీతం ప్రాసీతం - అతఏవ స్వయంవరం ద్రష్టుమిచ్ఛయా దిదృక్షుయా ప్రత్యాసన్నం సన్నిహితం - సపరివారం పరిజనసహితం పన్నగవతిం శేషమివ స్థితం చాపం పురస్కృత్య ఆగ్రే నిధాయ - కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః అవలోకనేన ధన్యాక్ కృతార్థాక్ రాజన్యా వ్రాజ్ఞః ఏవం వక్ష్యమాణరీత్యా అవాదీత్ ఉక్తవాత్. వదే కర్తరి యజ్ ఉత్పేక్షా

సకృత్ కన్యావల్లభస్తన్యానాజన్యానేప మవాదీత్. ౯౮. ప. బా
ణేన సంప్రతి నృపా దివి లక్ష్మ్యమేతత్తచ్చాయవద్భువి నిపాతయితుం
పటుర్యః, మార్వీమిమామివ సదక్షిణ ఏవపాణౌ కుర్యాత్స్వసార మభి
దర్య మమ స్వసారమ్ ౯౯. ప. ఇత్థం ప్రగల్భముదితా రభసేన పీతాదు
త్థాయ చాపముచ్యుత్స కరేఽకృత్వా, ఆత్మానమేవ కృతయత్నమనై

ద్వయసంసృష్టిః. ౯౮. ఆ ఉత్తిప్రకారమాహ— బాణేనలి. హే నృపా! యః యచ్చక
మన్యతమః కోవా సంప్రతి అద్య దివి ఆకాశే స్థికం ఏతల్లక్ష్మ్యం యంత్రవిశేషం తస్య
లక్ష్మ్యస్య ఛాయామివ తచ్చాయవత్ తదనాశపమిత్యర్థః. 'విభాషా నేనే'త్యాదిసా
హస్యః. ఛాయా సూర్యప్రియా కాంతిః. ని. 'ప్రతిబింబమనాశకః' ఇత్యమర్థః. బా
ణేన భువి నిపాతయితుం చటుః సమర్థః. సవీవ నృపః స్వస్య సారం బలమభిదర్య
ప్రకటికృత్య ఇమాం ఏతచ్చాపసంబంధినీం మార్వీం శిశుసీమివ— ఇమాం పురోవ ద్దీనిం
మమ స్వసారం భగినీం ద్రాపదీం దక్షిణే పాణౌ కుర్యాత్ వివహేత్. స్వీకుర్యాదిత్యర్థః.
దక్షిణస్పరలః సవీవ నృపఇత్యపి యోజ్యం— వీర్యశుశ్లేయం న కులవయస్కీలాదిశుశ్లేతి
భావః. అత్ర ద్రాపదీంజన్యోః ప్రకృతయోః పాణిగ్రహణధర్మేణోపన్యస్య గమ్యత్వా
త్పల్కయోగితాభేదః. యత్తు 'తచ్చాయవద్భువి లక్ష్మ్యచ్చాయావత్కామేవ భువీ'తి వ్యా
ఖ్యాయ ఆన్యత్ర పాతయితుం సర్వేఽపి సవర్గా ఇతిభావ ఇతి నృసింహః. తన్న—
రవిగత్యనుసారిణ్యా లక్ష్మ్యచ్చాయాయాః భగ్నలక్ష్మ్యపాతస్య చ ద్వయోరేకదిక్కుత్వస్య
కదాప్యసంభవాత్ భారతవిద్యుత్తాచ్చ-తత్ర అధిజ్యగనుస్సంహితబాణేన లక్ష్మ్యభేదన
మాత్రనైవ శుక్లకయోత్రవణాదిలి. ౯౯. ఇత్థమితి. ఇత్థం ఉత్తిప్రకారేణ ప్రగల్భం
సప్రాధం యథాతథా ఉదితాః ధృష్టద్యుష్మేనోక్తాః. తాః మహిపతీనాం చక్ర
యః రభసేన వేగేన హర్షణవా. ని. 'రభసో వేగహర్షయో'రితి విశ్వః. పీతాదుత్థాయ
చాపముపసృత్య సన్నిధాయ కరేఽకృత్వా-చాపమితి యోజ్యం— ఆదాయేత్యర్థః. కృతః
యత్నః ధనురారోపణవ్యాపారో యేన తమాత్మానం నిజశరీరమేవ-ఆర్తిం పీదాం అనై
ఘః ప్రాప్తికవత్త్యః. మార్వీలలేవ తాంతు ఆర్తిం ధనుష్కృటిం నానైఘః-నయలేః కర్తరి
లుక్ - దువేదిత్వాద్వికర్తకత్వం. ని. 'ఆర్తిఃపీదాధనుష్కృట్యో'రిత్యమర్థః. అత్ర
ఆర్తిప్రాపణస్య శరీరమారోవ్యరుభయత్ర ప్రాప్తా శరీరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యా
లంకారః. పీదాధనుష్కృట్యోః క్షేపభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యను
ప్రాణితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తస్య చ ధనురారోపణరూపేష్టిర్థ
సముద్యమాచ్ఛరీరపీదావాత్తివర్ణనాత్తదవిషయప్రభేదస్యచైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః

మరాఠ్రిం మార్వీలతాం నతు మహీపతిపజ్జయస్తాః. ౧౦౦. ప.
 దృష్ట్యాథ రాజకమిదం ద్విజసంఘమధ్యాన్నిర్గత్య సంసది నిలింపవతేః
 కుమారః, చాపే శరం కరధృతే సమధత్త లజ్ఞాం భూపేషు భూరికుటుకం
 వసుధేంద్రపుత్ర్యామ్. ౧౦౧. ప. వీరేణ తేన విశిఖేన విలూనమూలం
 చక్రభ్రమేణ పతయాభు తదా శరవ్యమ్, అస్తి సమాజవలయే త్వయ
 మేవ దోష్టానిత్యాహితాభినయలీలమివాబభాసే. ౧౦౨. తదాసీమ్.
 నిష్పతత్సురక రాంజలిపుంజాత్పుష్పవర్షమభితః కురువీరమ్, మందహాస
 ఇతివిక్రమ లక్ష్మ్యస్సందధే సకలచేతసి బుద్ధిమ్. ౧౦౩. పాంచాలపుత్రీ

తస్య చ ధనురారోహణసామగ్రీసలేషుఽపి తదనుక్తుతి కథనాత్త కాయా విశేషాక్షేపపున
 రేకవాచకానుప్రవేశసంకరఇతి సూక్ష్మదృష్టరాకలీయం - వసంతలిలకావృత్తం.
 ౧౦౦. దృష్టేతి. ఆధ నిలింపవతేః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునః. ఇదం ధనురారోహ
 ణాశక్తం రాజకం రాజబృందం సంసది సభాయాం దృష్ట్యా ద్విజసంఘస్య . మధ్యాన్ని
 ర్గత్య - ధనుస్సుమీపమాగ్రేత్యర్థః. కరేణ ధృతే చాపే ఆరోపితశ్చే శరం సమధత్త
 సంఘటితవాక్ - భూపేషు గుణారోహణమాలేఽచ్యుతక్షేప లజ్ఞాం సమధత్త - వసుధేంద్ర
 పుత్ర్యాం ద్రౌపద్యాం భూరికుటుకం కుటుహలంచ సమధత్త - ఆత్రార్జునస్యై
 శేన శరసంధానవ్యాపారేణ లజ్ఞాకారుకద్వయాత్త కవస్త్యంతరసంధానవర్ణనాద్విశేషా
 లుకారభేదః. శ్లో. 'కిందిదారభతోఽశక్య వస్త్యంతర కృతిశ్చన' ఇతి లక్షణాత్.
 ౧౦౧. వీరేణేతి. తేన వీరేణార్జునేన కర్తా విశిఖేన బాణేన కరణేన విలూనం ఛిన్నం
 మూలం ఆదిర్యస్యతత్ - చక్రవర్ణిమణేన ఉపలక్ష్మితం పతయాభు పతత్. ని. 'పత
 యాభుస్తపాతుక' ఇత్యమరః. అతఏవ శరవ్యం లక్ష్మ్యయంత్రం తదా అస్తి సమాజస్య
 రాజద్విజసంఘస్య వలయే మందలే - ఆయమర్జునఏవ దోష్టా సఫలభుజబలకాలీ ఇతి
 ఉక్తప్రకారేణ అహితా ఘటితా అభినయస్య ఉక్తాధాభివ్యంజకాత్త కచేష్టయాః లీలా
 విలాసః యేన తథోక్తమివేత్యున్నేష - అబభాసే రరాజ - భాసలేః కర్తరిట్.
 ౧౦౨. నిష్పతదితి. తదాసీం సురాగాం కరయోః అంజలీనాం సంపుటాత్త కవిన్యా
 సానాం పుంజాత్సమూహాత్. ని. 'తౌ యుతావంజలిః పుమా'నిత్యమరః తౌ కరావి
 త్యర్థః కురువీరమభితః ఆర్జునస్య సర్వపార్శ్వేషు 'అఖితః పరిత' ఇత్యాదినా ద్వితీయా -
 నిష్పతత్ పుష్పవర్షం విక్రమలక్ష్మ్యః మందహాసః వీరోఽయం మహానుభావ ఇత్యానం
 దకృతో దరహాసః - ఇతి ఉక్తార్థికాం బుద్ధిం భ్రాంతిం సకలస్య పశ్యతో జనస్య చేతసి
 కునసి సందధే ఘటయామాస - భ్రాంతిపదలంకారః. స్వాగతావృత్తం. ౧౦౩. పాం

ప్రహితాః కటాక్షాః పాండోస్తనూజం పరితోవవల్లుః, మాంగళ్యమా
లా ౭వతరేదిహేతి మాధ్వీలిహఃపూర్వ మివోపయాతాః. ౧౦౪. ప.
జననాంతరనేత్రవారిసృష్టత్రిపథా హేమపయోజగుంభితేవ, వలవైరి
భవస్తయాధికంతం వరణేచంపకమాలికావితేనే. ౧౦౫. గ. తదను స
మహావీరంగ్రేసరస్సమగ్రగుణశేఖరితాం నరపతిసుతామివ శరాసనలతా

చాలేతి. పాండోస్తనూజం పరితః ఆర్జునస్య సర్వభాగేష్వపి - పూర్వవద్విలీయా - పాం
చాలపుత్రా దౌపద్యా ప్రహితాః ప్రేరితాః కటాక్షాః నేత్రాంతదర్శనాని - ఇహ
ద్భవే మాంగళ్యా స్వయంవరశుభయోగ్యా మాలా అవతరేదాగచ్ఛేత్ - ఇతి హేతోః
పూర్వమివోపయాతాః ఆగతాః మాధ్వీలిహః భృంగాశ్వత్థుల్పేక్షా - వవల్లుః పరివ
పుష్టి. ఇంద్రవజ్రవృత్తం. ౧౦౪. జననేతి. తయా దౌపద్యా జననాంతరే పూర్వ
జన్మని నానాయస్మి నామని - నేత్రవారిభిః పత్యురలాభశోకేన జాతైః సృష్టాని ఉత్ప
న్నాని యాని త్రిపథాయాం గంగాయాం హేమపయోజాని కనకమలాని తైర్గుం
భితా సంఘటితేవ స్థితా - చంపకానాం చాంపేయకుసుమానాం మాలికా - వలవై
రిభువః ఆర్జునస్య కంఠే అధికంతం - విభక్త్యర్థేన వ్యయిభావః. వరణే పరిత్యేన స్వీకర
ణనిమిత్తం - నిమిత్తాత్కర్తృసంయోగఇతి సప్తమీ - విలేనే నిశ్చిప్తా. తనోలేః కర్తృణి
లిట్ - పురా జన్మని కిలేయం నానాయస్మి సమాఖ్యా వశ్యర్థం తవస్యంతి తుష్టేన మహా
దేవేన చోదితా దేవేంద్రావ్యసాయ గంగాతటం ప్రాప్య తదాగమనే విలంబాదు
రోద - తద్భాష్యణి గంగాయాం హేమతామరసాన్యభూవన్నితి భారతకథానైత్రను
సంధేయా - యద్యపివరణమాలాయాశ్చంపకత్యేన కటాక్షాణాం భావితదపేక్షా హే
రుక మధుకరత్వోల్పేక్షా - పూర్వశ్లోకోక్తా విరుధ్యతే - చంపకానాం మధుకరమార
కత్యేన ప్రసిద్ధేః తథాపి తదాసీం తదభావేన పుష్పమాలాత్యేన తదవతరణస్య పూర్వం
మధుకరరాగామాశాజననే బాధకాభావాన్నక్షతిరితి కవేరామాశమితి ధ్యేయం. ౧౦౫.

తదన్నితి తదను వరణానంతరం మహావీరాణామగ్రేసరః ప్రథమః సోదర్శనః సమగ్రైస్స
కలైః గుణైః సౌందర్యాదిభిః అఖండకంఠిన్యా చ శేఖరితాం భూషితాం సమ్యగగ్ర
యాః శోట్యోద్ధతేన శేఖరితా మిత్యభ్యన్యత్రయోజ్యం - నరపతిసుతాం ద్రౌపదీమ
శరాసనం ధనుః లతేవ తామద్వహాన్ బిభ్రత్ వివహన్నిచిచ-రాజ్ఞాం బలం శార్ఙ్గం చ
తురంగంవా అవజ్ఞాయ తిరస్కృత్య-క్షణాత్ క్షణేన సభాయాః స్వయంవరమంటపస్య
అంగణాన్నిశ్చక్రామ నిర్గతవాన్-అత్ర మహావీరాగ్రేసరత్వస్య విశేషణగత్యా రాజబలా

ముద్వహన్తాజ్ఞాం బలమవజ్ఞాయ సభాంగణాత్ క్షణాన్నిశ్చక్రామ ౧౦౬.
గ. తదాత్వవపఖలు ఖలోఽయమఖలానస్తానస్థిత్యయేన విస్తరన్మస్తై చిద్దు
హితరం విస్తాయస్తాయచ్చదితీద్రుతం ద్రుప్రదాయ నోహమున్నిద్రయతః
కలిచనరాజన్యా జ్ఞన్యాభిముఖా స్ఫురిసులభోస్తే. గోపియోఽపరభస
భభోన్నీతై రుపవీలైః కంఠమావేప్య మమాయం యప్యేర్హేహియం
విప్తరస్య లక్ష్మ్యమితి వచనేన జాతిచాపలం కుర్వాణా ధరణీగీర్వా
ణా భవతాం పునరాశీరేవ జయరాశీకరణాయాలమితి సస్థితం నివర్త
యన్నమర్త్యపతిమూరో యుధి సమారోపితధనుర్ధుణ నిరర్గళ నిర్గళితేన

నాదరం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ౧౦౬. తదాత్వఇతి.
తదాత్వవివ నిర్గమనకావీవ. ని. 'తత్కాలస్తుతదాత్వంస్యాత్' ఇత్యమరః, ఖల్వితి వా
క్యాలంకారే-ఖలి దుర్జనోఽయం ద్రుప్రదః అఖలానస్తాన్ విస్తయేన అతిగర్హణ విస్త
రన్ అగణయన్ సన్ - కన్దేచిదవిజ్ఞాత కులశీలనామధేయాయేత్కర్థః. విస్తాయ ద్విజ
న్యాకాయేత్కర్థః. తేన ద్విజత్వం వా కన్యకోజాసిత ఇతిభావః. దుహితరం పుత్రీం
స్తాయచ్చత్ దత్తవాన్ - ఇతి హేతోః. ద్రుశం ద్రుప్రదాయ దోహమున్నిద్రయ
తః అకలివ జన్యాయ యద్ధాయ అభిముఖాన్ - ద్రు సమభక్త - ఆత్మయోధనం
జన్యమిత్యమరః. కలిచన రాజన్యా రాజ్యకర్తృత్వం వేత్త్యంతరసుధానవర్తనాద్విశేష
తేన రోషేణ - స్వీయమేతే ఖలానిదుంధంతీతి - శ్లో. కృతిశ్చన - ఇతి లక్షణాన్నిత్యోప
తైః ఉద్భవమాకృప్తైః ఉపవీలైః యజ్ఞసూత్రైః కంఠమా - తేన కరణేన విలూనం చిన్తనాను
భావః. మమ యప్యేర్హేహియం ఆయంపురస్థినిలో రాజా లక్ష్మ్యః భవ్యః - సహజాది
రస్య పీరస్యాయం లక్ష్మ్యః ఇతిఉత్తప్ర కారేణవచనేన ఉపలక్షితాన్ - జాతేర్భావ్యుత్పన్న
సంబంధిచాపలం చపలచేష్టికం కుర్వాణా ధరణీగీర్వాణాన్యాన్యాన్ భవతాం పున
రాశీ జయోః సా వాక్యమేవ జయానాం రాశీకరణాయ రాక్యాత్తనా సంపాదనా
య-సంపద్యర్థకకరోతియోగాత్ చావీకారస్య దీర్ఘః. ఆలంపర్యాప్తా. నతు బాహుబల
మిత్యర్థః - 'వాగ్విహారా ద్విజాతయః' ఇతిస్తరణాదిభావః - ఇతి ఉక్తేర్విశేషః - సస్థి
తం యథాతథా నివర్తయన్ జాతిచాపలాదిభావః. ఆమన్యత్వాదినా ద్వితీయా -
రోఽద్వనః సమ్యగారోపితాత్ రోషిం నీతాల్ ధనుషా గృహమహానుభావ ఇత్యానం
యథాతథా నిర్గళితేన ప్రయత్నేన శరాణాం నిర్గళనస్య పశ్యతో జనస్య చేతసి
దాయ ద్రుహ్యతాం పరేషాం శత్రుణాం దీక్షిం - తేన శత్రుత్వం. ౧౦౩. పాం

శరనికరేణ తేషాం పరేషా మధికాం దిశి కాంధీకతాం దిదేశ. ౧౦౭. గ. తావదస్య రాజసంఘస్య జంమాలతామచుకుర్వద్భిరివరభార్యద్భిర పరార్థ వాభ్యర్థ మష్కగ్గవతితూర్ణ మర్ణోజబంధౌ తేన నిహితాం దీప్తి మపరామితాందంతా మచురంజయన్తు యమపి ధనంజయస్తా మేవ వాసఘవమాసాద. ౧౦౮. ప. స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పదయోస్సవి శ్రీమార్ద్రీచకారసతయా సహచాపపాణిః, మోదాంబుభిర్నయనజై స్తపియం చమాళౌ విస్తేరచేతసిసులాలవధూసమాజే. ౧౦౯. ప. కువలయదృశః కుంభంజిన్యః కుచైరితి భాషితైః కరివరశిరః కర్తేత్యేవ

లాయనం అధికమత్యంతం దిదేశ దదౌ-చలాయాంబభూపురిక్కర్ణః. ౧౦౭. తావదితి. తావత్ తదానీం ఆస్య చలాయమానస్య రాజసంఘస్య జంమాలతాం చలాయనజం. ని. 'జంమాలౌలిజవస్తుభ్యా'విత్కమరః. అచుకుర్వద్భిరివ స్థితైః రజస్య ఆర్వద్భిః ఆత్మైః అర్ణోకానాం జలకానాం బంధౌ సూర్యే - అపరార్థవస్య ఐశ్వర్యమాధేరభ్యర్థం సమీ పం తూర్థం సత్వరం యథాకథా అవశీర్ణవతి ప్రాప్తవతిసతి - లేనార్ణోజబంధునా నిహితాం నిషిప్తామపరామసిగిహితేశగాం దీప్తి ప్రభామివ స్థితాం తాం దముతాం ద్రావదీమక్ - ర్తసంధౌ పరక్తవర్ణాం చ కుర్వత్ - అయమపీత్యపినా అగ్నిన ముచ్చయః. దీప్తిస్త్రియం నాగ్నీ - తాం కులాలసంబంధినీమేవ వాసఘవమాస సాద ప్రాప్తా కేజీద్రావ్యః. 'కానాం రాత్రావగ్నిప్రవేశనమాగమసిద్ధం - ఉత్పే షాద్వయస్య' మ్మితి ౧౦౮. చలాలితయోక్తేన అంగంభిభావేన సంకరః. ౧౦౮. స్వేదాంబుభిర్నిటిలజైః పాదౌ యస్య తపోక్తః. సః ఆత్మనః తయా ద్రావద్యాసహ నిటిలజైః లూటాత్తైః స్వేదాంబుభిః సవిశ్రీం మాతరం కుంభీం పదయోరార్ద్రీచ కార సిక్తామకరోత్ - మాతుః ప్రణనామేక్కర్ణః. ఇయంచ కుంకృపి విస్తేరిం విష్ట యావ్యకం చేకః యస్మిన్తస్మిన్ - కులాలవధూనాం సమాజే సంఘే నయనజైః మోదాంబుభిరానందదాన్వైః తమద్దనం మాళౌ కిరసి ఆర్ద్రీచకార - తద్భిరిత్యేనై షక్కర్ణః. ౧౦౯. కువలయేగి కువలయే ఉత్పలేషవ దృశా నేత్రే యూనాం తా యాః కోట్యాద్గర్జేన - భక్తదౌర్జం ఘటం గజశిరస్స ద్వయమపి దగ్ధః. కలకల్యః - కరాసనం ధనుః లలేవ తామో - విజ్ఞోక్షేతిమత్వం - ఇతి ఉక్తప్రకారే భాషితే కలకల కురంకంవా అవక్షాయ తిరస్క - క్షేత్రస్య గజేంద్రస్య కిరః మూర్ధాశివీవ విష్టవిష్టాని అంగాన్నికృత్రావ సిరశ్చా - గ్నియోః ఘటఇత్యేవం. చిరం కన్యప్రభృగి తనో దిగ్ అంగాన్నికృత్రావ సిరశ్చా - యస్య తపోక్తః. కులాలవగి. ౧౦౯. బృ

ప్రహృష్ట మనాశ్చిరమ్, ద్రుపదదుహితృ ర్ద్వప్త్యాతుంగౌకులాలపతిః
కుచౌ నిజమపిఘటం నిశ్చితైవం నితాంత మలజ్జత. ౧౧౦. ప. అన్యే
ద్యుర్గహ ముపనీయ పూజితాంతాన్వాస్యోక్త్యావిదితవరః పురామ
రాతేః, పంచాపిక్షితిపతిరందనాంత్పుతాయాః పాంచాలో నిశి పరిణీత
యేఽనుమేనే. ౧౧౧.గ. తతః పరమీదృశోత్సవ శ్రవణాత్పరమానంద

ఘోషాన్మతౌ ద్రుపదదుహితః ద్రౌపద్యాః కుచౌ దృష్ట్వా నిజమాత్మీయం ఘటమపి
ఏవమపకర్తానుకులవ్యాపారార్థక జీభాత్కర్తాన్వయి ద్వితీయాంతకుభవదవాచ్యతే
నేత్యర్థః. నిశ్చిత్య నితాంతమలజ్జత లజ్జితవాక్ - కువలయదృశః కుంభం జిగ్యుః కుచై
రితి కింవదంత్యాం - 'కుంభౌ ఘటేభిరమూర్ధాంశా'వేతి శాశాత్కుంభమితి ద్వితీయాం
తపదస్య గజకుంభపుత్రిత్వం తదన్వితాపకర్తానుకులవ్యాపారాశ్రయః ప్రహృష్ట
తస్య జీభాలోక్యార్థశాస్త్రీయఘటే అభిమానకృతో హర్షోఽన్యైః పితౄణాం ద్వి
యతః స్త్రీమన్యుపాతి ద్రౌపదీకుచయోర్జిఘటాదపున్యతతేన సద్భావాయ ద్విజ
మపితౌ జిగ్యురేవేతి నిశ్చిత్య లజ్జితవానిత్యర్థః మానినామాత్మన ఇవ సేవ్యం ద్వి
జయో లజ్జాకరవివేచిభావః. ద్రౌపదీకుచసౌందర్యం తౌ ద్వావభృతిశేత ఇతి పరమార్థః.
అత్ర ద్రౌపదీకుచావలూకనహేతుక ఘటజయనిశ్చయస్య విశేషణగత్వా కులాలలజ్జా
హేతుత్వా త్వదార్థహేతుకం కావ్యలింగద్వయమంగాంగిభావేన సంకీర్ణం - హరిణపు
తావృత్తం. ౧౧౦. అన్యేద్యురితి. అన్యేద్యుః పరస్మిద్విదే పాంచాలః ద్రుపదః
వ్యాసస్య మునేరుక్త్యా వాక్యేన పురామరాతేవ్యవస్య విదితః పరః ద్రౌపద్యాః నాశా
యనీజన్మని చంచపలిలాభాత్తకః యేన తథోక్తస్య - పంచాపిక్షితిపతినందనా
పాండవాన్ నిశి రాతౌ గృహం ప్రత్యుపనీయ ప్రాచయిత్వా-నుతాయాః ద్రౌప
ద్యాః పరిణతయే వివాహాయ అనుమేనే అంగీకృతవాక్ - క్రియాగ్రహణాత్సంప్ర
దానత్వం-ఇయం జన్మాంతరే నాశాయనీభర్తృర్థం తపస్తప్త్యా తుష్టేన సదాశివేన వరం
వరయేత్కుక్తా-పతిం మే దేహీతిపంచకృతోనియలివశేనోక్తవతీ-చంచపతీక్ లభన్వేతి
తదుక్త్యా అస్మిన్జన్మని తావతః పతీక్ లభలే ఇతివ్యాసోక్తిప్రకారః. ప్రహృషి
వృత్తం. ౧౧౧. తత ఇతి. తతః పరమీదృశస్య పతిపంచపరిణయాత్తకస్య ఉత్స
వస్య శ్రవణార్థేతోః పరమం ఆస్యదుర్లభతేన సర్వోక్త్యాప్రమానందమనుభవంతీభిః.
శ్లో. 'నాగ్నిస్త్యుర్మతి కాష్ఠానాం నాపగానాం మహోదధిః, నాంశకశ్శక్యభూతా
నాం న పుంసాం వామలాచనాః' ఇతి స్మరణాదప్రత్యేకముపపత్తిభావోక్తిః
మానందకరత్వాదిభావః. అంతఃపురికాభిరంతఃపురిస్తీభిః పశ్యమామః ఇవ యసాంభ

మనుభవంతీభిరంతఃపురికాభిః పరివృతాం తాం సఖిజనామండనమంట
పికాముపనీయ ప్రసాదయితు మారభంత. ౧౧౨. ప. ద్రౌపద్యాః
ఁంచపత్నీ త్వేద్రష్టుం లిపివివోత్సుకా, సీమంతశిల్పివ్యాజేన శిరోజా
న్వ్యభజత్సఖీ ౧౧౩ ప. మృగమదతిలకం రరాజ తన్వాన్ముఖశశినా
మహాసాబలాహృతాయాః, చికురమిషజుషోఽపరాధశాంతైస్య సమితమ
పత్యమివాంధకారబంధ్యాః. ౧౧౪. ప. అధినాసికాశిఖరమాకలితం
నవమాంక్తికం నరపతేద్ధహితుః, శుశుభే ముఖాంబురుహమధ్యచరస్త్రిత
హంసికాజనితమండమివ. ౧౧౫. ప. సుతరాంజనమోద మాదధాతే సు

జనాః మండనమంటపికామలంకారశాలాం ఉపనీయ ప్రసాదయితుమలంకర్తు మారభం
శుభం. ౧౧౨. అ. అథ దశభిల్లోక్తే స్వదలంకరణం వర్ణయతి—ద్రౌపద్యా
ని. 'జంఘా' - విశ్వరూపిణీ ద్రౌపద్యాః పంచానాం పత్నీత్వే విషయే - లిపి
అర్జునానాం - స్వామ్యం ద్రష్టుమత్సుకేవ. ని 'ఇష్టార్థోద్యుక్తఉత్సుక' ఇత్యమః -
పం క్తా - ప్రేక్షాయాం శిల్పస్య అలంకరణస్య వ్యాజేన - శిరోజా - కేశాః
వ్యభజతే విభాజయమాన. ఆత్ర కేశమధ్యరేఖాకరణస్య పంచపత్నీత్వబోధకధాత్వ
లిపిదర్శనఫలకత్వ సంభావనా త్ఫలాల్పేక్షా - సీమంతశిల్పివ్యాజేనేత్యుపమానిగర్భా.
౧౧౩. మృగేతి. తన్వాన్ ద్రౌపద్యాః మృగమదేన కస్తూర్యా యతిలకం ముఖేనైవ
శశినా చంద్రేణ కర్తా - మహాసా లేజసా కరణేన బలాదాహృతాయాః ఆనీయ బందీ
కృతాయా ఇత్యర్థః - చికురగాం కేశానాం మిషం వ్యాజం జుషతఇతి తథోక్తాయాః -
అంధకారస్తమవివ బందీ బంధనగృహే నిరుద్ధాంగనా - తస్యాస్సంబంధి అపరా
ధస్య శాంతైస్య నిరాసాయ సమితం సలింప్రాపితం అపత్యం పుత్ర ఇవ రరాజ - అపరాధి
నః ఉమావదాయ పుత్రాదికం జేతారం ప్రణామయంతీతిభావః ఉల్పేక్షాలంకారః.
పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౪. అధీతి. నరపతేద్ధహితుః ద్రౌపద్యాః అధినాసికాశి
రం నాసాగ్రే - విభక్త్యర్థే ఽవ్యయాభావః. ఆకలితం సంఘటితం నవం మాంక్తికం
కర్తృ - ముఖమేవాంబురుహం వద్దం తస్య మధ్యే చరంత్యా స్త్రిలేనైవ హంసికాయా
హంసస్త్రియా జనితం అండు శోశఇవ శుశుభే రరాజ - శోభలే. కర్తరిట్ - అత్రాపి
ధావశ్యగుణనిమిత్తాత్వసూచిత్వేనా రూపశోభిణితానేతి తయోరంగానిభావేన సం
కరః. ప్రమిథాక్షరా - క్తం. శ్లో. 'ప్రమితాక్షరా సజననైరుదిలే'తిలక్షణాత్. ౧౧౫.
ప్రణామయంతీతిభావః - ప్రణామయంతీతిభావః మాంక్తికరత్నానాం కర్ణపత్రే కర్ణికాభ్యే కర్ణభూ
షేనాత్ - ద్రౌపద్యాః - ద్రౌపదీమృఖస్యేభేదోః చంద్రస్య సేవాం పరిచేతుం అభ్య

తనోర్తాక్షిక రత్నకర్ణపత్రే, పరిచేతునివాననేందుసేవాం పరివేషస్యశి
 శూసమివాభాజౌ. ౧౧౬. ప. తాటంకే తరళమణిప్రభాతరంగే తన్వం
 గ్యాముఖ మభిత స్తదావ్యభాతామ్, మూర్తత్వంప్రకటమువేత్స జాగ
 రూకే వర్ణేద్వేనయనవిపాతయోరివాంత్యే ౧౧౭. ప. సఖ్యాఃకరోఽం
 జనవిధాసకృదేవగంతు మాపాంగభాగమఙ్కుశ్రమమానశే యః,
 రేఖావధేరనవగామితయాదృగంగం పూర్వాక్షమేవసపునః పునరాల్
 లంఛే. ౧౧౮. ప. సకలమపివపుర్విభూష్యతన్వాన్య స్పదసఖివిపులేక్షణాం
 సితం సమీపభాజౌ పరివేషస్యశిశూ బాలికావిన - జనానాం మోదం హర్షం
 సుతరాం ఆదధాలే కరుణాన్త - ఆజ్ఞారాద్ధధాలే కర్తరిట్ - ఆత్రాపి వర్తలత్వ
 ధావశ్యగుణనిమిత్త మాక్షికరత్నకర్ణపత్రయోః పరివేష శిశువోఽప్నేక్షా - కౌపచ్యం
 దసికం. ౧౧౯. కర్ణ భూషణమేవ ప్రకారాంతరేణోఽప్నేక్షితే - తాటంకఇతి. తరళా
 శ్చలంతః మణీనాం ప్రభాతరంగాః కాంతిపరంపరాః యయోస్తే తాటంకే కర్ణపత్రే.
 ని. 'కర్ణికాకర్ణపత్రంచ తాటంకం కర్ణభూషణ'మితి త్రికాండశేషః. ప్రకటం స్ఫుటం
 మూర్తత్వం శరీరం ఉపేత్య లభ్యా - జాగరూకే ప్రకాశమానే - నయనే విపారా
 బాణవిశేషావేవ తయోరంత్యే - చరమే ద్వే వర్ణే తకారావివ తన్వంగాః తదా
 ద్రౌపద్యాః. ముఖమభిశః ముఖస్య పార్శ్వద్వయ ఇత్యర్థః. వ్యభాతాం రేజతుః. భాలేః
 కర్తరిట్ - నయనవిపాతయోరంత్యే వర్ణే ఇత్యర్థః. వాచ్యవాచకయో రభేదాభి
 ధానా న్నావాచ్యవచనత్వ దోషః. బహుదేశలిప్తి తవర్ణస్య మధ్యబిందుకత్వవర్తలత్వ
 దర్శనాత్తత్వేన తాటంకయోరంత్యేక్షా - ప్రహర్షిణీ ౧౧౭. సఖ్యాఇతి. సఖ్యాః
 కస్యాస్మిల్ యః కరః. అంజనవిధా ద్రౌపద్యానేత్రయోః కజ్జలాలంకరణే - అపాంగ
 భాగం నేత్రాంతపర్యంతం సకృదేకవారమేవ - నతు ద్విత్రివారమిత్యర్థః. గంతుం
 ప్రాప్తుం అపటురశక్తస్య - నయనయోరతిదైర్ఘ్యాదివిభావః. శ్రమం భేదమానశే
 ప్రాప్తవాత్ - ఆస్మిలే కర్తరిట్ - సః కరః రేఖావధేః నేత్రాంకసీమయాః అన
 వగామితయా దుర్జయత్వేన హేతునా - పూర్వం ప్రళమం ఆక్తం కజ్జలలిప్తమేవ -
 దృశః నయనస్య అంగం ఏకదేశం పునఃపునరాల్లంఛే ఇగృహే - ఆత్ర నయనయో
 స్తాదృగైర్హృదసంబంధేఽపి సంబంధోక్త్యంతిశయోక్త్యుజ్జీవితోఽయం పునఃపునరక్తాంజన
 శ్రాంతిమదలంకారఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౧౧౮. సకలమితి. సఖి
 కాచిత్ తన్వాన్యః ద్రౌపద్యాః సకలమపి వపుః మధ్యాధిరక్తాఖిలగాత్రం - సకలి
 ద్రుతం విభూష్య అలంకృత్య స్వయం బిభృలే వికారే ఈక్షణే అంబుజేషు యస్యాస్త

బుజాపి, చిరతరమనవేక్ష్యమధ్యదేశం కరధృతకాంచనకాంచితేవతస్థా. ౧౧౯. ప కాంచీకలాపమణిబింబితపార్శ్వయోషితౌశేయపక్షి-
రవసీంద్రసుతాబధానే, ఆవిర్భవిష్యదధిగోష్ఠికటినిమగ్నం వాసశ్శ-
తంజనదృశామివసూచయంతీ ౧౨౦. ప. ఆతంకపీడామదదాం పురాహ-
మస్యాస్తదాభావిషువల్లభేషు, ఏవంవిచింత్యేవభయేనపాదే లాక్షాకృ-
తంధామ పపాతతన్వాన్యః. ౧౨౧. ప. తస్యాస్పృశేషుసకలాస్వపితత్తదం

ధోక్తాపి - మధ్యదేశం ద్రౌపద్యాః మధ్యభాగం చిరతరం సురుచిరేణాపి అనవేక్ష్య -
కరేణ ధృతా కాంచనకాంచీ మేఖలా యయా తథోక్తా సత్యేవ తస్థా - చిరత-
రంతస్థావిలివా యోజనా-అత్ర మధ్యస్య అనవలోకనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తేరితి
శయోక్తిః. ఏవం వికాలనేత్రరూఢసామగ్రిసత్యేభ్యవలూకనకాఽన్యమిత్వప్రేర్విశేష-
త్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తదుద్భవితతాచేయం సఖ్యాః కాంచీమ-
నలంకృత్య తూష్ణీంశిత్య సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిరితి ద్వయోరంగంగిభావేనసం-
కరః. మధ్యయస్థిమితి పాతాంతరమనవలోకనాప్రసక్త్యా సందర్భవిరోధాపత్తేరు-
పేక్ష్యం - పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౧౯. కాంచీతి. అసీంద్రసుతా ద్రౌపదీ - కాంచీ-
కలాపే మేఖలాభూషణేయ మణియః లేషు బింబితా ప్రతిఫలితా - పార్శ్వేషు
యోషితాం కాశేయపక్షిః పట్టపస్త్రమాలా యస్యాస్తస్థోక్తాసతీ ని 'కాశేయంక్రి-
మితోశోత్థ'మితివస్త్రభేదేష్వమరః. అధిగోష్ఠి ద్యూతసభాయాం ఆవిర్భవిష్యత్ - కించ
ఇదాసీం కట్యాం నితంబే లీనం వాసశ్శతం వస్త్రశతం - శతశబ్దోఽనేకత్వపరః. చనా-
నాం దృశాం సూచయంతీ బోధయంతీవ బధానే - ఉత్పేక్షాలంకారః. ౧౨౦.
ఆతంకేతి. అహం లాక్షా ధామ - పురా వారణావతనివాససమయే - అస్యాః ద్రౌప-
ద్యాః భావిషు భవిష్యత్సు పల్లభేషు పరిషు పాండవేషు విషయే ఆతంకేన కదాచి,
దత్ర వయందగ్ధాభవేమేతి శంకయా - పీడాం దుఃఖం అదదాం ఆకరవం - దదాలేః
కర్తరిలక్ష. ని. 'రుక్తావశంకాస్వాతంక' ఇత్యమరః. ఏవముక్తప్రకారం విదింత్య
స్పృత్యా - భయేనేవ తదా ద్రౌపద్యా అలంకరణసమయే - లాక్షయా అలక్తేన
కృతం ధామ లేజవివగృహమితి క్లిప్తరూపకం ని 'ధామస్యాద్భృహలేజసా'రితివిశ్వః.
తన్వాన్యః ద్రౌపద్యాః పాదే పపాత - ప్రణనామేత్కర్కః రూపకానుప్రాణితేయ-
ముత్పేక్షా - ఇంద్రవజ్రావృత్తం. ౧౨౧. తస్యాఇతి. సకలాను సఖీషు తస్యాః
ద్రౌపద్యాః తత్తత్ చితురాద్యంగం నివాహవేషైః పరిణయోచితతత్తదలంకారైః.
వేగాల్ ద్రుశం విభూషితవతీషు సతీషు-మదయోస్పృశక్రీ అలంకాణీ సఖీ ఏకైవ.

గం వేగాద్విఘాతవలీషు వివాహవేషైః, కాలక్షపాసహసవృద్ధ పురో
హితానాం కోపస్య పాత్రమభవత్కుచశిల్పకర్త్రీ. ౧౨౨ గ. ఏవమ
లంకృతామేనామవలోక్య స్వయమపి సంధ్యారుణిమసంపాదితలాక్షా
కృత్యామంజనలిలకమంజులముఖభాగాం పరిణేతుమివప్రతీచీం దిశ
ముపగతవతి భగవతి భాసానిధౌ. ౧౨౩. ప తస్యామేవ క్షపాయాం
సపది నిజకులోత్తంసపార్థోత్సవానామాలోకాయేవ సాక్షాద్విశతి హి
మరుచోద్యాం శుభం యాముహూరై, సోపానైరధ్యరుక్షన్తరకతఖచి
తైరేద్విమేతే కుమారాస్సాలంకారాః పురోధస్సరభసనిహితై స్సంవి

కాలస్య క్షపాం అలంకరణేన విలంబనం నసహశంక ఇత్యసహనాః యే వృద్ధాః పురో
హితాః. దీర్ఘ దర్శిత్యద్యోతనాయ వృద్ధత్వవిశేషణం - లేమం కోపస్య ముహూర్త
కాలాలిక్రమశంకాజనితస్య పాత్రమభవత్ - అత్ర ద్రౌపదితత్తాదృక్కుచాలం
కారకృతవిలంబస్య విశేషణగత్యా పురోహితకోపహేతుత్వాత్ పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగం తాదృశ విలంబాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాలిశయోత్పన్నజ్ఞేతమితి
తయారంగాంశిభావేన సంకరః. వసంతలిలా. ౧౨౨. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ
అలంకృతామేనాం ద్రౌపదిమాలాకేవ స్వయమాత్మనాపి సంధ్యాయాః అరుణిమా
సాంధ్యారుణవర్ణవివ సంపాదిత లాక్షకృత్యం యావకాలంకరణం విరచితం యస్యాస్త
థోక్తాం. అంజనస్థితకన్య వృక్షవిశేషా తావేవాంజనం కణ్ణలం లిలకఇతి శ్లిష్టరూపకం -
తాభ్యాం రంజితో అలంకృతో ముఖస్య అగ్రస్యేవ వననస్యభాగో నేత్రలలాటదేశో
యస్యాస్తథోక్తాం - ప్రతీచీం దిశం పరిణేతుమద్యోధుమేవ - భగవతి భాసాం లేజసాని
ధౌస్థానే సూర్యే ఉపగతవతి ప్రాప్తవతిసతీత్యుత్తరేణాన్వయః. తామాలాకేవ
భాసానిధౌ స్వయమపి తాదృశం ప్రతీచీం పరిణేతుమివోపగతవతీతివా యోజనా -
అత్ర రూపకద్వయోజ్ఞేతపరిణయోత్పేక్షయాః. ద్రౌపద్యాలాకనోత్పేక్షాసాపేక్ష
త్వాద్ద్యయారంగాంశిభావేనసంకరః. ౧౨౩. తస్యామితి. తస్యాం ద్రౌపద్యలంకరణది
వనసంబంధిన్యాం క్షపాయాం రాత్రావేవ - నిజస్య ఆత్మీయస్య కులస్య వంశస్య
ఉత్తంసానాం కోరోఘోషదాయమానానామిత్యర్థః. పార్థానాం సంబంధిన్యాం ఉత్స
వానాం వివాహత్తనాం - సాక్షాన్నిష్ప్రేలిఖంధం ఆలోకాయ అవలూకితుమివేత్య
ప్రేక్షా - 'కుమర్థాచ్చ భావవచనాది'తి సంప్రదానత్వం - హిమః శిథిలః దుచయో
యస్య తస్మిన్ చంద్రే - ద్యామాకాశం నపది ద్రుతం విశలిసతి - ఏతే కుమారాః
పార్థాః. అలంకారేణ వైవాహికేన గహితాస్సాలంకారాస్సంకరః. శుభంయో శుభయో

ధానైశ్చమగ్రామ్. ౧౨౪. గ. తత్రముసూర్తగుణేష్వివసమంతాదోజా
యమానేషు దీపేషు, మంత్రనిదాం పదనేష్వివశబ్దాయమానేషు వా
ద్యేషు, కులపాలికాః కమనీయమణినికాయకోరకితైః కనకభూషణైర
వికృత సహజరామణీయకాం కన్యకామమీషాం సకాశే నివేశయా
మాసుః. ౧౨౫. ప. పూతపార్శ్వేశాంకూరైః పురస్తాన్తణికుట్టిమే,

గయక్తే ముహూర్తే ని. '*శుభంయుస్తుభాన్విత' ఇత్యమరః. మరకతఖదితైః హరి
న్నణిబద్ధైః సోపానైః పురోహితైః పురోహితైః సభసం నిహితైః నిశ్చితైస్సంవిధానైః
సమిత్కుశాదివైవాహికాపకరణైః సమగ్రం సంపూర్ణం-వేదిం వైవాహికీమధ్యరుక్షా
ఆరుదుహుః ఆధిపూర్వాదుహేకరైః లుక్-సగ్ధరావృత్తం ౧౨౬. తత్రేతి. తత్ర
వివాహవేద్యాం ముహూర్తస్య వివాహాలగ్నస్య గుణేషు చంద్రతారాబలాదిష్వివ
దీపేషు ద్వయేష్వపీత్యర్థః. ఏవమగ్రే ౭సి ఓజాయమానేషు ఓజాభ్యుశుభయోగవదాచ
రత్న ప్రకాశమానేషు చ సత్స-ఏకత్ర - ఉపమానాదాచారఇతికృత్ - 'అకృత్యార్వ
ధాతుకయో'రితి దీర్ఘః. ఆన్యత్ర ఓజశ్శబ్దః తద్వత్పరః. 'కర్తుః కృత్ సలూపశే' త్యుప
మానాదాచారార్థే. కృత్ - ఓజసోఽపరసోన్విత్యమితి సకారలూపశ్చ - ఓజాభ్యో
యోగో జ్యోతిశ్చాస్త్రే ప్రసిద్ధః మంత్రనిదాం వైవాహికమంత్రకోవిదానాం పురోహి
తానాం వదనేషు వక్త్రేష్వివ-వాద్యేషు ఘనతరమషిరాసధభేదేన చతుర్విధేషు-శబ్దాయ
మానేషు శబ్దం ఏకత్ర వర్ణాత్తకముచ్చారణేన ఆన్యత్ర భవ్యత్వకం వదనేన కుర్వ
న్ముసత్స-శబ్దవైరేత్యాదివా కరోత్కర్థే కృత్ ప్రత్యయః కమనీయైః మనోహరైర్నణిభిః
కోరకితైః సుజాతకోరకైరివ నితైః. తారకాదిత్వాదితచ్-కనకభూషణైః కటకాంగదా
దిభిః ఆవికృతమప్రాతరూపాంతరం సహజం స్వాభావికం రామణీయకం సౌందర్యం
యస్మాస్తాం. అన్యజనుంధరత్వాన్నభూషణైః కార్యమితిభావః కన్యకాం ద్రవదీమ
మీషాం పాండవానాం సకాశే సన్నిధౌ-కులపాలికాః కులస్త్రియః నివేశయామాసుః
ప్రవేశితవత్స. ఆత్ర ముహూర్తగుణానాం దీపానాం శ్లేషభితికాభేదాభ్య
వసితేనాజాయమానత్వేన - వాద్యానాం మంత్రవిద్వదనానాం శబ్దాయమానత్వేననా
వమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయోగితాద్వయస్య సంసృష్టిః.
౧౨౫ పూరేతి. కుశాంకూరైరభినవైః పరిస్తరణదర్శిః పూతాః పరిశుద్ధాః పార్వా
శ్చత్వారిః యస్య తస్మిన్-మణిభిః కుట్టిమే బద్ధభూషా - వేద్యామితి యావత్-తస్య
భౌమ్యస్య పాండవపురోహితస్య పురస్తాదగ్రే ప్రతిదిబః ధామ్యప్రతిచ్ఛయేవ
ఆనలః వైవాహిక్యాః స్వాస్థ్యం ప్రజన్వాల - పురోహితో దర్శాన్సౌస్తీర్య వేద్యా

ప్రాజ్వల తస్య ధామ్యస్యప్రతిబింబ ఇవానలః ౧౨౬. ప. ధర్మాస్మి
 జాశ్చబహుసంచినతానయేతి శామ్యత్సమిచ్చటచటాత్కృతిభిర్బ్రువా
 ణః, తామాత్తజాం ద్రుపదరాజ ఇవానలోఽపి ప్రాదాదివోన్నతశిఖా
 గ్రకరేణతేభ్యః. ౧౨౭. ప. అథజాతుమాలయసమర్పణాత్కృతం పరిహా
 మమస్యవపుషోఽభివీక్షీతుం, స్పృహయాశవఃకిలపృథాసుతాః క్రమా
 త్పరిచక్రముర్హుతభుజంవధూసఖాః. ౧౨౮. ప. కఠినత్వసంపదవల్పభ
 రాత్కుచకుట్టలస్య కురువీరవధూః, కృతనిర్జయేవ పతిపాణిభృతం పద
 మగ్నింప్రతిష్ఠాపితవానిత్యర్థః. ఉత్పేక్షాలంకారః. శ్లోకవృత్తమ్-పంచమలఘుసర్వేషా
 సప్తమం ద్విపతంత్యయోః, గురుషట్కంచ సర్వేషా మేతచ్ఛోభకస్య లక్షణమితిలక్ష
 ణాత్ అన్వైవ యుగ్మవిపూవావృత్తమితి నామాంతరమితి ధ్యేయమ్. ౧౨౯. ధర్మానితి.
 హేపార్థాః యూయం ఆననూ ద్రౌపద్యాసహ ధర్మాన్ శ్రాతస్తార్తాన్ ప్రజాః
 పుత్రాంశ్చ బహు యథాశభా సంచినత సంపాదయత - చినోలేః విధ్యర్థేలోట్-ఇతి
 ఉక్తప్రకారేణ బ్రువాణః పదే ద్రుపదరాజఇవ అనలోఽగ్నిరిపి - సచ సచే
 త్యర్థః. శామ్యంతీనాం దహ్యమానానాం సమిధాం పాలాశాదీనాం సంబంధిభిః చట
 చటాత్కృతిభిః చటచటశబ్దైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః. ధర్మాన్ ప్రజాశ్చ బహుసంచి
 నతానయేతి బ్రువాణస్య - ఉన్నతా శిఖాశ్వాల్లె వాగ్రకరస్తేన - ఉన్నతా శ్రేష్ఠా
 శిఖాకాంతిః రాజముద్రాంసురీయకం వా యస్య తథోక్తేన అగ్రకరేణేతి చ - లేభ్యః
 పాండవేభ్యః తామాత్తజాం ద్రౌపదీం తస్యావహ్నీశతృన్నత్యాదితిభావః. ప్రాదాత్
 దత్తవానిత్యుత్పేక్షా - దదాతే కర్తరిణి - అత్రాత్తజాదానేన ప్రకృతయోనేవ
 అగ్ని ద్రుపదయోరావమ్యస్య గమ్యత్వాత్పుల్యయోగితాయాః అగ్నేర్దానోత్పేక్షా
 యాత్యైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ఉత్పేక్షాయాస్తు ఆపహ్నవరూపకాభ్యాము
 ష్టేవితత్వాత్తాభ్యామంగానిభావేన సంకరః. వసంతతిలకా. ౧౩౦. అథేతి. అథ పాణి
 గ్రహణానంతరం పృథాసుతాః ధర్మావయః. వధ్వా ద్రౌపద్యాసహితాః వధూసఖా
 స్సంకః. జతునా నిర్మితః జాతుమః. శ్రపుజరునోష్ఠ గిరినిర్వృతాశ్లేషుక్. ని. 'జతు
 శ్రపుభ్యానినిర్వృతం జాతుషం త్రపుషం త్రిష్వి'త్యమరః. సచాసావాలయోగృహం
 తస్య సమర్పణాత్ భక్షణార్థం ప్రదానాత్-కృతం జాతమస్యాగ్నేః వపుషః శరీరస్య
 హోహం మంసలత్వమభివీక్షీతుం - స్పృహయాశవః కిలేతి సంభావనాయాం -
 కారుకిన ఇవేత్యుత్పేక్షా - తదాక్రమాత్ శ్రేష్ఠానుక్రమేణ అగ్నిం పరిచక్రముః
 ప్రదక్షిణం చక్రః. పంచభాషిణీవృత్తమ్. ౧౩౧. కఠినత్వేతి. సా కురువీరవధూః

మత్తనశ్శిరసిసానిదధే. ౧౨౯. ప. కన్యయాభ్యుపకృతావిధిలాజాః
కందళత్యనలరోచిషివేతుః, పంచవల్లభకరాగ్రవిమర్దా ద్భాహువంశ
గభితా ఇవముక్తాః. ౧౩౦. ప. విధిచోదనాసుమణిదీపయష్టికాస్ఫురదిం
దిరాప్రతికృతేషు సుబ్రువః, ఉభయోద్వివేచనవిధౌచురోదసస్థలనం

ద్రౌపదీ - కుచః కుట్టలః ముకుళిమ తస్య కనికత్వసంపదా కాన్య సమృద్ధ్యా యోఽ
వలేపభరః గర్వానిశయః తస్మాద్ధేతోః. కృతః స్వీకృతః నిర్ణయః విజయః యయా
తనోక్తేవేత్సుప్రేక్ష - పతీనాం పాణిభిర్భృతం పదం చరణం ఆత్మనః పాపాణ్య
శిరసిఃపరినిదధే నిహితవతీ - వైవాహికం కర్తృనప్రపద్యాఖ్యమకరోదిత్యర్థః ప్రమి
తాక్షరా వృత్తమ్. ౧౨౯. కన్యయేతి. కన్యయా ద్రౌపద్యా ఆభ్యుపకృతాః ఆభిన
మిషే ఉపకృతాః. విధయే లాజహోమాఖ్యవైవాహికకర్తృణే లాజాః. పంచా
నాం వల్లభానాం కరాగ్రవిమర్దాత్ పాణిగ్రహసమయే పీడనాద్ధేతోః బాహురేవ
వంశో వేణుః తస్మాద్గభితాః ముక్తాః మాతృకా ఇవేత్సుప్రేక్ష - కందళతి ప్రజ్వలతి -
ఆనలస్య వైవాహికాగ్నేః రోచిషి జ్వాలాయాం వేతుః. అత్ర విధిలాజానాం ధావ
శ్యాదిగుణనిమిత్తకోప్రేక్షాయా బాహువంశేతి రూపకానుప్రాణితత్వాత్ ద్వయోరం
గాంగిభావేన సంకరః. ఆభ్యుపకృతా ఇతి పాఠాంతర ముక్తార్థస్య లాక్షణికత్వా
వల్లేరుపేక్ష్యమ్-స్వగతా. ౧౩౦ విధితి విధయే వధూకర్తృకవైవాహికకర్తృకరగార్థం
చోదనానుప్రేరణాను విషయే మణిమయీషు దీపయష్టికాసు పరితః స్ఫురంత్యాః ఫలం
త్యాః ప్రతికృతేః ద్రౌపదీప్రతిబింబస్య - సుభ్రువో ద్రౌపద్యాశ్చ ఉభయోద్వివేచ
నవిధౌ ఇయం ద్రౌపదీ ఇయంతకృత్ప్రతికృతిరితి పార్థక్యేన జ్ఞానవివ - పురోధసః
ధామ్యస్య స్థలనం ప్రమాదో బభూవ-మంత్రో వైవాహిక కర్తాంగం తంత్రం తదను
ష్ఠానం తయోస్తు స్థలనం న బభూవ-అత్ర ద్రౌపదీ తత్ప్రతికృత్యుభయవివేచనే
మంత్రతంత్రద్వయేచ ప్రసక్తస్య ప్రమాదస్యపూర్వస్తి స్నేవ నియమానత్పరిసంఖ్యా
లంకారః. యత్తు 'స్ఫురదిదిరాప్రతికృతే'రితి పాఠాంతరం. యచ్ఛవా 'మణి
మయ్యాః దీపయష్టికాయాః దీపస్తంభస్య పరితః ఉపరి స్ఫురంత్యాః ఇందిరా
ప్రతికృతేః ఽక్షీప్రతిమాయాః పూజార్థం నిక్షిప్తాయా ఇతి నృసింహవ్యాఖ్యా
నం - తదుభయమప్యశుద్ధం - జగత్పూజ్యాయాః ఽక్షీప్రతిమాయాః పీఠికాయా
మేవ స్థాప్యతయా దీపస్తంభోపరి విన్యాసస్య ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాత్తన్నామకదోష
పల్లేః. ఉక్తార్థస్య మహతాం పీడాఽనాత్వాద్దీపదోషపల్లేశ్చ. కల్యాణమితి
మంగళశ్లోకేనైతత్కావ్యకర్తృవచనయా ప్రత్యభిజ్ఞానాత్కథించిత్సీతతీతాయాస్త

బభూవనతుమంత్రతంత్రయోః ౧౦౧౦.౪ బాహుప్రతాప ఇవ సాక్షిణి
హవ్యవాహే సామంతరాజధరణేవ యాజ్ఞసేన్యాః, కాంతాసమంక్ర
మశవప కరం గృహీత్వా హస్తేణ వృద్ధిమభజన్నవసీంద్రపుత్రాః. ౧౩౨.
౪. పాంచాలరాజశ్చసపాండవశ్చ పుష్యత్తమా పూజకపూజ్యభావమ్,
అఘ్యంభవిష్టుత్యమకించనత్వం వ్యత్యసృతాం తావివయాతకైసైన్యైః

స్వాగతి వక్తవ్యత్వేఽపి గౌరీప్రతిమాయా ఏవ తథాత్మావశ్యకత్వాచ్చైవానాం
తత్రాద్యేఽపి ప్రకృతాయా ద్రౌపద్యాః ప్రకర్తా ప్రసక్త్యాకత్వేన్ద్రాఖ్యదోష
చత్తేశ్వరి సఖీభ్యభావనీయం - మంజభాషిణీవృత్తమ్. ౧౩౧. బాహుప్రతాప
ఇతి. అవసీంద్రస్య పాండోః యధిష్ఠిరాదయః. బాహుప్రతాప ఇవ హవ్య
వాహే అగ్నౌ ఉభయస్త్విన్వసి సాక్షిణిసతి-ద్వయం సాక్షిన్, స్థలయన్ - సామం
తరాజానాం శత్రునృపాణాం ధరణేః రాజ్యస్యేవ - యాజ్ఞసేన్యాః ద్రౌపద్యాః
కరం పాణిం బలించ క్రమఃః శ్లేష్ఠానుక్రమేణ-కాంతాసమం వా గ్రాసమకాలమేవ
గృహీత్వా - హస్తేణ యా వృద్ధిః తాం సంతోషనమృద్ధిమితి యావత్ - అభజన్
ప్రాపుః-అత్ర బాహుప్రతాపహవ్యవాహయోస్సాక్షిత్వకరణేన సామంతరాజధరణీ
యాజ్ఞసేన్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసితకరగ్రహణేన చావమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్య
యోగితాద్యయస్యాంగాంగిభావేన సంకరః. ఏవం తాదృశగ్రహణస్య విశేషణగత్యా
సంతోషనమృద్ధిప్రాప్తిహేతుత్వాత్ప్రదార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ద్వయోశ్చ సం
సృష్టిః వసంతలికావృత్తమ్. ౧౩౨ పాంచాలేతి. పూజకః పూజకర్తా - పూజ్యః
పూజార్హః తయోర్భావం పూజకత్వం పూజ్యత్వం పుష్యత్తమా అతిశయేన దోష
యంతో - ఏకః పూజయన్ అవరః పూజ్యమానఇతి యావత్ - స ప్రసిద్ధః పాం
చాలరాజో ద్రుపదశ్చ స పాండవః ధర్మరాజశ్చ తౌ ద్వా - యాకతైః వివాహ
కాలదేయద్రవ్యైః కరణైః అఘ్యంభవిష్టుత్వం ధనికత్వం అంకిచనత్వం దారిద్ర్యం
దేవతా కర్తవ్యే - తే ధనికత్వదారిద్ర్యే - తౌ పాంచాలరాజపాండవావివ వ్యత్యసృ
తాం వివరీచిత్రతుః వ్యతిపూర్వాదస్యతేః కర్తరిణ్ - ప్రథమం ద్రుపదః కన్యా
యాతకదానాభ్యాం పూజతోఽంకిచనశ్చ ఆభూత్ - తమభయప్రతిగ్రహభ్యాం
యుగిష్ఠిరః పూజ్య అఘ్యంభవిష్టుత్వాభూత్ - వశ్యాచ్యవ్యతరస్య గురుత్వస్వరణాదం
చనవ్యైవ ప్రతిగృహీతృత్వాచ్చ ద్రుపదః పూజ్యోఽభూత్ - ధనికవ్యైవ దానస
మర్థత్వా జ్ఞామాతృత్వాచ్చ యుగిష్ఠిరః పూజతోఽభూదితి సముదాయార్థః. అఘ్యంభ
విష్టుత్వమిత్యర్థ - కర్తరిభువః 'భిష్టుచ్ ఖుకభా' విత్యాశ్శోపపదాద్భువః ఇష్టుచ్

౧౩౩. గ. ఏవమంతరిక్షనిక్షిప్తలక్ష్మ్యవేగనలక్షణేన శుక్లనిష్కేణ నిజ
కంత నిష్కాయితకన్యాభుజలతానేతా స్పృశి కాంతేయా నవగంతారో
దురహంతారోపితనివర్తనమతయో వికర్తనతనయో పాయవిధేయై
స్సహ సంమంత్రి సమారభభూర్వస్య యుద్ధపలాయనాభ్యయనస్య
ద్వితీయావృత్తివిచ్ఛిత్తి పరిజహీర్షమాణా ఇవ తే శకునిభాగినేయా
స్సేనాచరస్సర నిస్సాణ నిస్సారిత నిస్సాన లాలితైః క్షేల్లితైః క్షౌళిత

త్వాత్-అర్ధద్విపదాదితామమ్-‘తస్యభావస్తవతా’వి త్వప్రత్యయేచ రూపం-
ఆనాథ్య ఆశోభవతీతి ఆశ్యంభవిష్టుః నాస్తి కించన యస్యేత్యంంచన ఇత్యుభయత్ర
విగ్రహః ఆత ధ్వజదయునిష్ఠిరయోః ధనికత్వదారిద్ర్యయోశ్చ వ్యత్యాసీకరణేనా
వమ్యస్య క్షిప్యతాన్గ్రహపట ప్రకృతాశ్చదస్తుల్యయోగితాభేదః-అత్ర ‘వ్యత్యవ్యతా
తావివ యాతకైస్తే’ఇత్యేవ పాఠః. ‘యాతకైస్తే’ని పాఠాంతరంతు సః తావివేతి
పదత్రయాథాన్వయస్యాసంగత్యాది దోషదుపేక్ష్యం - ఇంద్రవజ్రవృత్తం ౧౩౩.
ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ అంతరిక్ష ఆకాశే నిక్షిప్తస్య వేగ్యాదుర్నిర్భయదండే
బద్ధస్య లక్ష్మ్యస్య వేగనలక్షణేన భేదనాత్మకేన శుల్కేన కన్యాయా అవర్ణనార్థం పరి
దేయేన నిష్కేణ దీనారేణేతిజాత్యేకవచనం - నిజేషు కంతేషు నిష్కాయితా భూష
ణవిశేషవదాచరంతీ కన్యాయాః ద్రౌపద్యాః భుజలతా యేషాం తాత్ - తాదృశ
శుక్లలబ్ధద్రౌపదిభుజాలినితానిత్యర్థః. ‘సాష్టేశతే సువర్ణానాం హేమ్నురోభూష
ణేవతే, దీనారేషుచిహ్నాన్త్రీ’త్యమరః - ఏతాత్ ద్రౌపదిపరిత్యాగ్ కాంతేయా
నవగంతారః పార్థాశ్చితి జానంత్యర్థః. ఏతాత్ కాంతేయాత్ అవగంతారః అవ
జ్ఞాతారః తిరస్కృతార ఇతి యావదితివా - ఆకవివ పథి మార్గమభ్యే-దురహంతయా
దురహంతారేణ ఆరోపితా ప్రాపితా-నివర్తనే పాండవేభ్యో ద్రౌపద్యా అవసరణే
పాండవానాం ద్రౌపదివినాహవలాయనేనా విషయే మతిర్నిశ్చయః యేషాంతే - శకు
నేర్భగినీ గాంధారీ తత్సూత్రాః భాగినేయాః దుర్యోధనాదయః. భాగినేయానాం
‘మాతులానుకాణి ప్రకృతి’ని ప్రసిద్ధ్యా శకునిః దుర్బలిత్వద్యోకనాయ లేషాంతథా
నిర్దేశః - వికర్తనస్సూర్యః తత్తనయస్య కర్ణస్య ఉపాయేషు కార్యాలోచనేషు విధే
యైః స్థితైః. ని. ‘వికర్తనార్కమూర్తాండ మిహిరాదగభ్రావణః’ - ‘విధేయో వినయ
గ్రాహీ వచనేస్థిత ఆశ్రవ’ ఇతిచామరః. సహాయైః దుశ్శాసనాదిభిః సంమంత్రి సమ్య
గాలొచ్య - భూర్వం ద్రుపదాయ ద్రోహకారే ఆరభస్య ఉపగ్రాంతస్య ఆరభభూ
ర్వస్య - తదా నానాదేత్యస్య హైమమసి పలాయితత్వాదితిభావః. యుద్ధే పలాయ

గవాక్ష మానకక్ష్యం ద్రుపదనగరం పునరపి నిరుద్ధ్య నిరుచ్ఛాప్తసయాం
చక్రః. ౧౩౪. గ. తత్తణమేవ సత్వరం నిర్గత్యరేషు వివిధైరాయుధై
రశూన్యేషు ద్రుపదనై స్తేషు. ౧౩౫. ప. పృథాసుతాస్తేఽపి రథాధి
దూధా ద్విధా విచార్యైవ పురాన్నిరీయుః, శరైర్విభాతుం ద్విషతోఽ
పిచూర్ణాం స్తత్సుప్రవామ ప్యలకానచూర్ణాః. ౧౩౬. ప. శంఖాద
ద్భుస్తాడయంతిస్త భేరిశ్చక్రః క్షేప్తాంచాపనాదం వివపుః, సిద్ధాదీనాం
ద్యోసదాం లాలసీయే యుద్ధారంభే తే ద్వయేఽపి ప్రవీరాః. ౧౩౭. ప.

నన్యైవాభ్యయనస్య వేదస్య ద్వితీయాయాః ఆవృతైరభ్యాసస్య విచ్ఛింతిం విచ్ఛేదం
పరిజీర్ణమాణాః పరిహర్తుమిచ్ఛంత ఇవేత్యున్నేక్షా-పరిపూర్ణాద్ధరణేఃసన్తం తాల్లట
కృపచ్ - సేనాయాః పురస్సరాత్ అగ్రవర్తిసః నిస్సాగాత్ జయదందుభేః నిస్సా
రితైః ప్రవర్తితైః నిస్సానైః భాంకారైః లాలితైః మిశ్రితైః సింహనాదైః - త్వాశితం
నిరస్తం గవాక్షాణాం మానమేవ కక్ష్యం మాలిన్యం యస్యతత్ - ప్రతిభవంతిగవాక్ష
మిత్యర్థః - 'కాక్ష్య'మితిపాతే కక్ష్యైవ కాక్ష్యం ప్రతమిత్యర్థః - 'మానకాక్ష్య'
మితి పాతే మానకాభ్యయిత్యర్థః. ద్రుపదస్య పునరుపునరపి నిరుద్ధ్య - నిరుచ్ఛాప్తస
యాంచక్రః నిర్బంధం చక్రః. నిశ్వాసోఽపి యథాతత్తత్యానాం న నిర్గచ్ఛే
త్తథా చక్రమిత్యర్థః ౧౩౪. తదితి. తత్క్షణం నిరోధనసమకాలమేవ వివిధైః
ఖడ్గగదాలోమరశరాసనాదిభిరాయుధైః అశూన్యేషు సహితేషు ద్రుపదనై స్తేషు
సత్వరం నిర్గతేషు యుద్ధార్థ మాగతవత్సు సన్నివృత్యుత్తరేణాన్వయః. ౧౩౫. పృథేతి.
తే పృథాసుతాఽపి రథేష్వధిరూధాన్సంతః శరైర్పాదైః ద్విషతః శత్రూ దుర్యో
ధనాదీన్ చూర్ణాన్ లవచ్ఛిన్నామిత్యర్థః. తేషాం ద్విషతాం సంబంధినీనాం సుభ్రు
వాం స్త్రీణామలకాన్ చూర్ణకుంఠలాన్ ఆచూర్ణానః వైధవ్యేన కుంకుమాదిచూర్ణ
రహితాంశ్చ విధాతుం కర్తుమివ ద్విధా విచార్య ఆలోచ్యేవేత్యున్నేక్షా - పురాన్
దౌపదాన్నిరీయుః నిర్గతవంతః. ఉపశాంతిః. ౧౩౬. శంఖానితి. తే ద్వయేఽపి
పాంచాలాః కారవాశ్చ ప్రవీరాః-వివి స్వగ్నే అంతరిక్షేచ సీదంతి వసంతీతి ద్యోసదః
సిద్ధాః నారదాదయో దేవయోనివిశేషాశ్చ ఆదయో యేషాంలేషాం - లాలసీయే
యుద్ధస్య ఆరంభే శంఖాన్ దద్దుః ఆపూరయన్ - ధ్వజేః కర్తరిలిక్ - భేరిః తాద
యంతిస్త - ఆతాదయన్ - క్షేప్తాన్ సింహనాదాన్ చక్రః అఖర్వన్ - చాపస్య
ధనుమః నాదాన్ టంకారాన్నివపుః చక్రమిత్యర్థః పృణోలేః కర్తరిలిక్ - అత్రనే
కక్రీయాయాగపద్యాశ్చముచ్చయాలంకారః. శాలినీవృత్తం. శ్లో. 'కాలిన్యకామృత
గోగోద్భిజాక్రై'లిలిక్షగాత్. ౧౩౭. అనయోరితి, అనయోర్బలయోః కారవపాంచాల

అనయోర్బలయోర్తహారథానా మవలోకాయ నభోజుషాం సురీణాం,
సుదృశాంచ పురస్య సౌభభాజాం వరణస్రగ్వీధృతైవ భేదికాథూత్.
౧౩౮. ప. ఆసీదతామాశు ధనుర్ధరాణామాసీదతామ్యత్కరకౌశలానాం,
క్షణం మిథో బాణగణం నిరుధ్య వ్రణం వినా తత్ర రణం నవంయత్.
౧౩౯. ప. ద్విరదం ద్విరదస్తురగం తురగో రధికం రధికః పదగం పదగః,
ఇతరేతరమేత్య రణం విదధే దివి నారదవిస్తయనాకతరుమ్. ౧౪౦. ప.

చతురంగయోః. యుధ్యమానయోరితి శేషః - మహారథానామవలోకాయ - దర్శనం
కర్తృమిత్యర్థః - 'క్రియాార్థోపపదస్య చ కర్తృణి స్థానిన' ఇతి సంప్రదానత్వం - నభోజుషాం
గగనభాజాం సురీణాం దేవస్త్రీణాం జాలేరస్త్రీ విషయాదయోపధాదితి జీష్ - సౌభభాజాం
ప్రాసాదాగ్రగతానాం పురస్య సుదృశాం పారాంగచానాంచోభయానాం - ధృతా
కరణగృహీతా వరణస్య యుద్ధేమృతానాం పరిత్యేన వరణార్థం స్రక్ మందారమాలై
వేలి తాదృశ్యే వక్షీసమాసః. భేదికాశమాస్పృశ్యః వరణస్రగ్వారణాల్ ఇమాః పౌర్యః
తదభావాదితి మిథో భేదానుమానికా ఆభూత్. ఇత్యనుమానాలంకారః. లేన పారాం
గతానాం మర్త్యాలికాయుసౌందర్యం వ్యజ్యత ఇత్యలంకారేణ వస్తుభ్యునిః. ఔపచ్ఛం
దసికమ్. ౧౩౮. ఆసీదతామితి. ఆశు సత్వరమాసీదతాం యుద్ధాయ సన్నహృతాం -
ఆతామ్యల్ ఆవిచ్చిద్యమానం కరయోః కౌశలం ధనుర్గ్రహణశరసంధానాదిషు నైపు
ణ్యం యేషాం లేషాం - ధనుర్ధరాణాం మిత్రః - అన్యోన్యం బాణగణానామపరోధా
న్నిరోధాద్ధేతోః - కస్యాపి ధనుర్ధరస్య వ్రణం క్షణం నాభూత్ - యద్యస్తాత్కార
ణాల్ - రణం యుద్ధం నవం మాతనం నవిద్యతే వకారో యస్మిన్ ప్రభోక్తమితి - రణ
శబ్దస్య వకారసహితత్వే వ్రణంస్యాదిత్యర్థః ఆశ్రచ పక్షే వాచ్యవాచకయోరభేదా
ధ్యవసాయః. బాణైర్పాణానాం నిరోధే శరీరభేదచాయోగాదన్వీణస్యాప్రసక్తిరితి
తత్త్వం - 'బాణగణోపరోధాద్వ్రణం న కస్యాపి రణం నవంయ' దిత్వేవపాతః బాణ
గణాన్నిరుధ్య వ్రణంవినా తత్ర రణం మహీయ ఇతిపాఠాంతరేతు - 'తలేతి, మహీయ'
ఇతి చ పదద్వయస్య వైయర్థ్యాన్నిరర్థకత్వదోషః. ఉక్తస్వారస్యాయోగశ్చేతి శ్యేయమ్.
౧౩౯. ద్విరదమితి. ద్విరదః గజః తదారూఢఇత్యర్థః. విషమగ్రే ద్విరదం - తురగః
అశ్వః తురగం - రధికో రథారూఢః రధికం - పదగః పాదచారి పదగంచ - విషమితరే
తరం అన్యోన్యమేత్య సంగత్య - దివి ఆంకరితే నారదస్య మునేర్యోచిస్తయః ఆశ్చ
ర్యం శస్యనాకతరుం కల్పవృక్షం - ఆశ్చర్యజనకమిత్యర్థః. రణం యుద్ధం విదధే చకార -
'రధికం రధిక' ఇత్యాదిపాఠస్తు క్రమభిప్రేక్షదోషాదుపేక్ష్యః. ౧౪౦. రజఇతి. రణంస్యే

రజోఽంధకారేషు దృశోఽంధయత్సు కరైః కరాన్మాతుకసూత్రచి
వర్షిక, పరామృశంతో యుధి పాండుపుత్రాః పరస్పరం పర్యహర
స్పృహరాక. ౧౮౧. ప. సోమకేష్వపసర్పత్సు సూర్యసూనోశ్చితై
శ్శరైః, కూజయామాస కోదండం కులిశాయుధనందనః. ౧౮౨. గ.
తేన జనన ఇవ ప్రథనేఽపి వృకోదరద్వితియే నకరోదరపరికర్షిక్పృతస్య
కార్దుకస్య వర్షనిర్దాభిశ్శరోర్దృభి ర్నికృత్తమర్దాణోభయవిసారిభిస్సేష్వ
దవారిభిస్సప్సపదాన్యేవ యానపదే లభిషించంతస్సమరాజిరకందళిత
పార్థయశశ్చతుర్థీచంద్రకలావలోకనం పరిహర్తు మివ ముఖం నివర్త్య

వాంధకారాః రణాంస్యంధకారాణీతివా-లేషు దృశః నేత్రాణి అంధయత్సు అంధీకు
ర్వత్సుసత్సు - పాండుపుత్రాః కరైఃస్వైః కాతుకసూత్రం ప్రతిసరః చిహ్నం యేషు
తాన్ కరాన్ పరామృశంతః స్పృశంతస్సంతః. యుధి పరమన్యోన్యం పర్యహరక
ప్రహారాన్ శస్త్రఘాతాన్ పరిహృతవంతః. మిగిలినేషుః. అత్ర నవకాతుకహస్తస్స
లేన పాండవానాం స్వత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. తథా ఆసంబంధేఽపి సంబం
ధోక్తిరూపాలికయోక్తిశ్చ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౮౧. సోమకే
ష్వలి సూర్యసూనోః కర్ణస్య శితైస్తీక్ష్ణైశ్శరైః బాణైః సోమకేషు పాంచాలేష్వపసర్పత్సు
వలాయమానేషుసత్సు-కులిశం వక్త్రం ఆయుధం యస్యతస్య ఇంద్రస్య నందనః ఆర్జునః.
కోదండం చాపం కూజయామాస-గుణాకర్షణ ధ్వనయత్స - సూర్యసూనోస్తప్తసూ
తాయాదీప్తైః శితైః స్తీష్ణైశ్శరైరివ శరైః కిరణైః సోమకేషు చంద్రవద్దవళేషు జలేషు
అపసర్పత్సు శుష్యత్సుసత్సు-కులిశాయుధం నందయతి వాహనత్వేనేతి నందనః మేఘః.
కస్యబ్రహ్మణః ఉల్ఉర్ధ్వమండం బ్రహ్మాండోర్ధ్వభాగం ఆకాశం కూజయామాస-గర్భి
తైరితిభావః ని. 'కశ్చిత్తాత్తరనిబ్రహ్మభాతృమూర్ధ్నిసుఖేషుక'మితివిశ్వః. ఇత్యర్థాంత
రేతు నష్టేషు. అభిధాయా ఇత్యాదేరుక్తత్వాదితి ౧౮౨ లేనేతి జననే జన్మనీవ ప్రథ
నే యుద్ధేఽపి ఉభయత్ర చేత్యర్థః పృథోదరోభీమః ద్వితీయస్సహాయో యస్య-పృథోద
రస్య ద్వితీయఇతివ తేనాహునేన కరస్య ఉదరే మధ్యే పరికర్షిక్పృతస్య అలంకారిక్పృతస్య
కార్దుకస్య చాపస్య సంబంధిభిః వర్షాణి కవచాని నిర్వర్ణంతీతి రథోక్తైః శరాణామూ
ర్షిభిః పరంపరాభిః నికృతాని ఛిన్నాని మర్షాణి ఆయుధానాని యేహం తే-సౌఖ్యలేయాః
దుర్యోధనాదయః. భయేన విసారిభిస్సప్సపద్యిః స్వేదవారిభిః స్వేహం పదాని చరణా
న్యేవ యానపదే వాహనస్థానే అభిషించంతః పాదచారిణస్సంతః. నమగాజిరే యుద్ధ
ప్రాగణే కందళితమంకురితం పార్థయశ ఏవ చతుర్థీచంద్రః తస్య అపలోకనం పరిహ

సాబలేయాః కేవలైరేవబాహుభిః కురుపుటభేదనంప్రతి పలాయాం
బభూవుః. ౧౮౩. ప. బీభత్సుచాపవివృతేషు మహత్సు కర్తవ్యేకం
దృఢం జగృహీరే యుధి ధార్తరాష్ట్రః, వీర్యస్థితేషు విమలేషు విలో
లజీవం పృష్ఠం ప్రకాశ్యగమనం పృథునా జవేన. ౧౮౪. ప. విజయాత్పర
మేతేషామృజవోఽవ్యతిగ్మణాః, సద్యోగుణాస్సమున్నే మురవనేముస్తు
ధన్వనామ్ ౧౮౫. ప. తేనివృత్య నగరంసమావసన్భూషితౌ ద్రుపదరా

ద్రుమివేత్యత్యేషా - చతుర్థీచంద్రదర్శనమవవాదహేతురతి ప్రసిద్ధం - ముఖం నివ
ర్త్య కరావృత్య లజ్జావశాదితిభావః. కేవలైర్నిరాయుధైరేవ బాహుభిరుపలక్ష్ితాః.
కురుపుటభేదనం హస్తినవత్తనంప్రతి - పలాయాంబభూవుః. కలాయనం చక్రుః.
౧౮౩. బీభత్సుతి. యుధి యుద్ధే బీభత్సోరక్షనస్య చాపేన వివృతేషు ప్రకటితేషు
మహత్సు క్లాఘేషు కర్తసు క్రియాసు - తన్వధ్యేషత్వర్థః. విమలేషు శత్రుషు వీర్య
స్థితేషు సన్నద్ధేషు సత్సు - పృష్ఠంచాపదండబత్వాద్భాగం ప్రకాశ్య-పృథునామహతా
జవేన వేగేన విలోలాజీవా శంజనీ యస్మిన్కర్తృణితత్తథా గమనం బాణప్రయోగార్థం
ఆకర్షణాద్ధన్వర్తందలీభవనాత్తకం దృఢం ఏకం కర్త - ధార్తరాష్ట్రః తదాపలాయన
కాలే జగృహీరే గృహీతవంతః. కుతో విమలేషు వీర్య స్థితేషుసత్సు విలోలః గతా
గతః జీవః ప్రాణధారణం యస్మిన్ సద్యథా పృష్ఠం దేహబత్వాద్భాగం ప్రకాశ్య
పృథునా జవేన గమనం జగృహురీవేత్యత్యేషా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా క్లేషాను
ప్రాణితాచ-వసంతలిలకావృత్తమ్. ౧౮౪. విజయాదితి. ఏతేషాం పాండవానాంసంఖ్య
ధినః గుణాః కౌర్యధైర్యాదయః ఋజవః వినయాన్వితత్వా స్తృదవోఽపి ఆకుటిలాఅపీ
లివా-అవక్రాఅపీతి చ - విజయాత్పరం కౌరవజయానంతరం అతిభీషణాః అతిభయంక
రాస్సంతః 'అతిభీషణా' ఇతి పాతాన్తరం. సద్యస్తోక్షణమేవ సమున్నేముః. సమ్యగు
న్నతిం ప్రాప్తాః. ఉన్నమ్రాబభూవురితిచ-ధన్వనాం చాపానాంతు గుణాః శంజన్యః అతి
భీషణా అపి విజయాత్పరమవనేముః అవనమ్రాః అవరోపితాఇతి చ-ఏతేషాం గుణాః
విజయాదర్జునాల్ తత్ప్రేతాపాదేలోరితి యావదిత్యపి ప్రాచుః. ఆతపివక్లేషప్రతిభా
త్థాఃతస్య విరోధాభాసద్వయస్య సంసృష్టిః. ౧౮౫ త ఇతి. తే పాండవాః నగరం ద్రుప
దపురం ప్రతినివృత్య యుద్ధాత్ప్రత్యాగత్వ-ఆశేషణాం లోకానాం జనకేనాః-జన్యస్య
భావముత్పత్తిం పరైస్సఖ్యంచ ఉపజన్తూ ప్రాప్తవతా ని. 'జన్యాఃస్త్రిగ్ధావరస్య యే'
ఇత్యమరః. కౌరిణాసముక్తికృష్టేన సహ ద్రుపదరాజస్య పూజయా భూషితాస్సం
-తః సమావక్త వసంతిస్త - ద్రుపదపురఇతిభావః. ఆత్రాపి విరోధాభాసః క్లేషాను

జపూజయా, అప్యశేషజనకేన శౌరిణా జన్యభావముపజగ్నుసా సమమ్. ౧౮౬. ప. పార్థవ సహజేష్యఖిలేషు ప్రాయశోయుధి బలం శ్రుతవ త్యాః, అన్వభూదధికమీక్షణవృష్టి రార్జకాంశమివ రాజసుతాయాః. ౧౮౭. ప. వృత్తాంతమేతమవకర్ణ్య స రాజవృద్ధః క్షత్రాసకాశ ముపనా య్యసహచుజాతైః, దర్దాత్తజాయ ధురి కంసభిదోఽర్థభావా దన్వర్థతా మధ విభజ్య దదా స్వినామ్నః ౧౮౮. ప. తస్మిన్నాహిత లక్షణేన్యప్త సుతే రాజ్యాభిషిక్తే సతి స్వాన్యక్షీణి దధుర్యదంబుశిశిరం లిప్తాంగకేకుం

ప్రాణితశ్చ - రథోద్ధతావృత్తమ్ ౧౮౬ పార్థఇతి అఖిలేషు సహజేషు భ్రాతృగా వృద్ధ్య ఇత్యర్థః. పార్థః అర్జున ఏవ యుధి యుద్ధే బలం ఆత్మకార్యం ప్రాయః శ్రుత వత్యాః రాజసుతాయాః ద్వాపద్యాః ఈక్షణవృష్టిః కటాక్షపాతాః - ఆర్జకస్య అంశం అధికంభాగమివ అన్వభూత్ ఆనుభూతవాః - ఆర్జకస్య అంశద్వయస్థరగా దితిభావః. ఉల్లేపితా-స్వాగతావృత్తమ్ ౧౮౭. వృత్తాంతమితి అథ స రాజవృద్ధః ధృతరాష్ట్రః ఏనం ఆజగుహుఃచ్యవనం ఆకారవహులాయనం ప్రసిద్ధం వృత్తాంతం ఆవ కర్ణ్య శ్రుత్వా - క్షత్రా విదురేణ అనుజాతైః భ్రాతృభిర్భీమాదిభిస్సహ సకాశం స్వ సమీపం క్రుతి ఉపనాయ్య ప్రాచయ్య ధర్మాత్తజమితి భక్తిపరిణామేన యోజ్యం - కం సభిదస్మిక్వప్తస్య ధురి అగ్రే ధర్మాత్తజాయ యుధిష్ఠిరాయ - స్వస్యనామ్నః ధృత రాష్ట్ర ఇతి సంజ్ఞాయాః అన్వర్థతాం ధృతరాష్ట్రత్వం రాజ్యధారణమితి యావత్ - అర్థభావాద్విభజ్య అర్థలేవన విభాగంకృత్వా దదా - అర్థరాజ్యం దత్తవానిత్యర్థః. వనంశతిలకావృత్తమ్. ౧౮౮. తస్మిన్నితి. ఆహితాని సంఘటితాని లక్షణాని ఛత్రచా మరాదిరాజచిహ్నాని యస్మిన్ సుధోక్తే తస్మిన్ నృపసుతే ధర్మరాజే - రాజ్యే అభి షిక్తేసతి ధృతరాష్ట్రేణితిభావః. యద్యస్తాత్ స్వాని స్వీయాని అక్షీణి నేత్రాణి శిశిరం శీతలం అంబు ఆనందోత్థం దధుః ధృతవంశః. ఏవం తస్మిన్ నృపలే కుంకుమై శ్చందన మిక్రితైః లిప్తాన్యంగాని యస్య తస్మిన్ తల్యేసతి - కైషికః కష్టప్రత్యయః. స్వా క్షీణి యద్యస్తాత్ రాగమాదుణ్యం ఆనురాగం చ దిభరాంబభూవుః దధుః - 'భీహీ ధునువాంఘ్' వచ్చేతిదిభరేరామిఘ్నవద్భావాద్విత్వమ్ - 'భృగ్భామి' దిక్యభ్యావస్య ఇత్వం - తస్మిన్ నృపసుతే వందిభిః స్తుతిపారకైః వర్ణితే స్తుతేసతి - యద్యస్తాత్ స్వాన్యక్షీణి నిష్పందత్వం నిశ్చలత్వం ఉల్లేకాదవికృతత్వమితి యావత్. ఆవహాన్ వహంతిస్త - ఆతః ఉక్తహేతుక్రయాత్ పారాః పురజనాః తం ధర్మరాజం స్వేహం దృష్టిశ్చక్షురితి నివృత్తిః సంభాషయంతిస్త. స్ఫుటమిత్యుల్లేపితా - సాచ అభిషేకకుంకు

కుమైః, రాగయద్భిభ రాంబదూపురవహన్యద్వర్తి తే వంద్యిభిర్నిష్పందత్వ
మతస్సన్వృప్తిరితి తం పౌరా వివపుస్సుస్ఫుటమ్. ౧౪౯.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంపూభారతే
ద్వితీయః స్తవకః.

మానులేపవంశివర్ణనైః రాజ్యభవ స్వదృష్టేరప్యంబుధారణరాగభరణాదికృతత్వవహన
వాక్యార్థానాం హేతుత్వేన కావ్యలింగత్రయోజ్యవితేతి - తస్మాః లేహంచాంగాని
భావేన సంకరః శార్దూలవిక్రీడితమ్.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవింద మందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురక్షకులచంద్రస్య రామకపీంద్రస్య కృతా
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
ద్వితీయః స్తవకః

చంపూభారతం, సవ్యాఖ్యానమ్.

❖(.)❖

ప. పితృవ్యవాచాన పృథాతనూజో హరిం పురోధాయ సమంబ
తామైః, పరస్పరస్నేహమివైషమాతుం ప్రస్థం యయా ఖాండవశబ్దపూ
ర్వం. ౧. గ. తత్ర వనీభవతి వనీపకజనమనీషితపూరక పూరుమలావనీప
సురసురభిగోష్ఠిగోష్ఠి నేదేశే ప్రవిశ్యర్షరణమాత్రనయనపాత్రేణ సక
లశిల్పపారదృశ్యకర్తృణా విశ్వకర్తృణా నిర్దాపితం రామనీయకవిలోకన
సులభవిస్తయభారగురుత రానమ రాన్వోఘమక్షమతయా క్షమాతల

శిశువేటి అన ఆర్థరాత్రాభిషేకానంతరం ఏమి పుష్పాశమాజీ ధర్మ
రాజిః శిశువ్యస్య శిశుభా)తుర్ధ్వతరాష్ట్రస్య 'వాచా ఇంద్రప్రస్థే వసే'త్యాత్మికమూ-
చరస్వరస్య స్వేహం దుర్యోధనాదీనాంచ స్నేహం ప్రేమరసం మాత్రం ప్రమాణీకర్తృమి
వేష్యుల్నే)కా - ఖాండవేలితల్లః పూర్వః యస్యనామని తస్మాత్ కం ప్రస్థం ఇంద్ర
ప్రస్థం ప్రతీత్యర్థః. 'ఖాండవో బలసూదన'ఇలి ఇంద్రపర్యాయేషు శబ్దార్థము. హరిం
కృష్ణం పురోధాయ ఆగ్రేకృత్వా - బలామైస్యమం యయా ని 'కుడవఃప్రథమత్యా
ద్యాః పామానార్థకాఃపునః'గిత్యమరః - ఉపబలివృక్షమ్. ౧. తలేతి. వసేచకజనస్య
మనోవీతానాం కామితానాం పూరకాః సమగ్రం సంపాదకాః పూరోర్నామ రాజ్ఞః
కులం వంశోయేహం - లేచ లే ఆవసీపా రాజానః తపివ సురసుభయః కామధే
నవః తాసాం గోష్ఠీ సమూహః. తస్యాః గోష్ఠీనే పూర్వకసంస్థానే. ని 'వసేహోయాచ
నహో మార్గణో యాచకార్థినా' 'గోష్ఠంగోష్ఠానకం తత్తు గోష్ఠీనం భూతపూర్వక'మి
త్యుభయత్రాప్యమరః. తత్ర దేశే ఇంద్రప్రస్థభాగే - వసేభవత్పర్యాయమానేసలి -
చిరాద్రాజ్ఞామనావాసాదిలిభావః. స్వరణమత్రేణ కృతం సంనిధానం సమీపస్థితిర్యేన
లేన - సకలనాం శిల్పనాం గృహవినిర్మాణవ్యాపారాణాం పారదృశ్యనా పారంగ
లేన - విశ్వకర్తృణా దేవశిల్పినా కర్తా - స్వేన స్వీయేనైవ కర్తృణా వ్యాపారేణ -

మవలంబమానై ర్విమానై రివ కురువిందమచిమందిరైరభ్రంలిహం జంభ
రిపునిదేశేన లంభితతన్నామోసపదం హరిప్రస్థమధిష్ఠితాయ యుధిష్ఠి
రాయ వినివేద్యస్వపురేఽపి సుషమామిదృశీం పరిక్షితుమివస్యంద
నేన యదునందనేన ప్రయయే. ౨. ౪ ప్రాణాయమానమహిళానభ
పాండుశ్రాన్ ఊణావిమాననుజిఘ్ఘుతురుదారభూమా, ఏణాజినేన
ఘటితోద్గమనీయకృత్యో ఏణానినాదరసికో మునిరావిరాసీత్. ౩. ౪.
తపోనిధేరాగమనేన సద్యస్సభావిభో స్సబ్ధజనారవాపి, ఏణారవాను

నత్వస్యదీమనేత్యర్థః. నిర్మాతం రచితం - అతఏవ రామణీయకస్య తత్పురసాంద
ర్యస్య అవలంకనేన యో విస్తయభారః ఆశ్చర్యాతిశయః లేన గురుతరానలిదు
ర్భరాన్ అమరాన్ దేవాన్ వాఘమక్షమతయా ఆశక్త్యా త్పతలం భూప్రదేశం ప్ర
త్యవలంబమానైః విమానైః దేవయానైరివ స్థితైః కురువిందమచిమందైః మందిరైర్భ్రంలిహైః
అభ్రంలిహమాకాశమంది - జంభరిపోరింద్రస్య నిదేశేనాజ్ఞాయా - లంభితం ప్రాపితం
తస్యేంద్రస్య నామ ఇంద్రసంజ్ఞా ఉపపదం స్వసంజ్ఞాయాం పూర్వశబ్దః యస్యతథో
క్తం పురాతనరాజభిరిశేషః. పురమింద్రప్రథ మధిష్ఠితాయ - తత్ర ప్రవిష్టాయే
త్యర్థః. యుధిష్ఠిరాయ నివేద్య స్వపురం గచ్ఛామితి విజ్ఞాప్య స్వస్యపురే ద్వారకా
యామపి ఈద్యమింద్రప్రథసదృశీం సుషమాం కాంఠినిశేషం పరిక్షితుమివేత్యు
త్పేక్షా. యదునందనేన శ్రీకృష్ణేన స్యందనేన రథేన ప్రయయే ప్రస్థితం. రథమా
దుహ్య కృష్ణః ప్రస్థితవానిత్యర్థః. యాలేర్భావేలిట్. 'స్తరణమాత్రనయనపాలేణే'
లిపారాంతరం. ని. 'కురువిందఃపద్మరాగ' ఇత్యమరః. ౨. ప్రాణేతి. అథ కృష్ణగమనానం
తరం ఉదారో మహా భూమా ప్రభావో యస్యసః. ఏణాజినేన మృగచర్మణా ఘటి
తం ఉద్గమనీయస్య ధౌతవస్త్రద్వయస్య కృత్యముక్తరీకుంఠరీయకార్యం యస్యసః.
ఏణానినోదరసికో మునిర్నారకః. ప్రాణవదాచరంతీ ప్రాణాయమానా మహిళా యేహం
తాన్ - ప్రాణతుల్యద్రౌపదికానిత్యర్థః ఇమాన్ పాండుశ్రాన్ అనుగృహీతుమిచ్ఛుః
అనుజిఘ్ఘుతుస్సన్ - గృహ్యేతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఊణా పాండవానసభూమా
ఆవిరాసీత్ సాక్షాద్దభూవ - వసంతలిలకావృతం ౩. తపఇతి. విభోః ధర్మరాజస్య
సభా తపోనిధేర్నారకస్యాగమనేన సద్యః స్తబ్ధః కాంతః జనానాం సభాసదామారవః
కలకలః యస్యాం తథోక్తాపి-ఏణాయాః నారదమహత్యాః రవాన్ తం శ్రీనాదాన్
అనుద్రుతాయాః అనుధావత్యాః భృంగాణాం మాలాయాః పంక్తేః కోలాహలైర్ఘ్నం
కారైః ఘోషితాని ముఖరితాని దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యస్యాస్తథోక్తా

ద్రుతభృంగమాలాకోలాహలైర్ఘోషితదిబ్బుఖాఘూత్. ౪. ప. దృష్ట్వా
 నృపాదేవమునిం వినీతో మాళిస్త్రజాం ఘాళిమఘాళిబృందైః, సపంక
 మాధాయ తమంఘ్రియుగ్మే విపంకమాత్మానమయం వ్యతానీత్. ౫. ప.
 మేధ్యాం బృసీమధిగతస్య విరించిసూనోరాస్థాయ సన్నిధిముదారము
 దాం కురాణాం, తస్యాద్భుతాగమన హేతుపరిచ్ఛిదాయాం చిత్తాని
 దూరపథవర్తనతామవాపుః ౬. ప. నికుంచితే తేన ధృతా నిజాంకే
 విపంచికా మానమవాప్య తస్థా, పాంచాలికావందనవాదశైలీమాధు

అథూత్ - అత్ర కాంలేఽపి కోలాహలే సభాయాః పునస్తద్వత్త్వకథనాత్సూర్వరూ
 పాలంకారభేదః - 'పూర్వాపథానువృత్తిశ్చ వికృతేసతి వస్తునీ' లిలతగాత్ - యత్తు
 వీణారవానుద్రవణం భృంగాణాం రవసామ్యాత్సాజాత్యభ్రాంత్యేతి నృసింహః - తద
 బోధాత్ - యతస్తేహం పరిమళానుధావనమేవ లోకసిద్ధం కవికులక్షుణ్ణంచ 'అలాప
 కాలసమపల్లవితా' ఇత్యత్ర గ్రంథకారేణాపి 'సారభ్యపాలిమధుపారవే' త్యుక్తం-విపం
 చ వీణారవానుద్రవణకాలమేవ ద్రుతానామిత్యర్థః. గానమాధుర్యేణ వీణాయా
 నృద్యః కుసుమితత్వాదితి వ్యాఖ్యేయం-అన్యథా ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వదోషావత్యే. ఉపజాతి.
 ౪. దృష్ట్వేతి. ఆయం నృపః ధర్మరాజః దేవమునిం నారదం దృష్ట్వా-వినీతః వినయా
 నివృతస్య. మాళా కిరీటే. ని. 'మాళిర్నూర్ధ్వకిరీటయో'రివిశ్వః. స్త్రజాం పుష్పమాలికానాం
 సంబంధిభిః ధూళీనాం పరాగాణాం మధూళీనాం మకరందానాం బృందైః తస్య నార
 దస్య అంఘ్రియుగ్మే పాదయుగళే సపంకం పంకేన సహితం విధాయ కృత్వా - తం
 సమస్మృత్యేత్యర్థః. అత్తానం విపంకం నిష్పాపం వ్యతానీత్ ఆకరోత్ - తనోఽతే
 కర్తరిలున్. ని. 'పంకఃకర్దమపాపయో'రివిశ్వః. అత్ర నారదసమస్కారకరణస్య
 విశేషణగత్వా నిష్పాపత్వకరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః
 ఉపజాతిః. ౫. మేధ్యామితి. మేధ్యాం పవిత్రాం బృసీం కుశాదినిర్మితాసనం. ని.
 'ప్రతిసామాసనం బ్రసీ'త్యమరః. ఆధిగతస్య - తత్రోపవిష్టస్యేత్యర్థః. విరించేర్చివృణ
 స్సూనోః నారదస్య. ని. 'సూనుఃపురేఽనుజేరవా'వివిశ్వః. సన్నిధిం సమీపమాస్థాయ
 ప్రాప్య-ఉదారా మహతీ ముత్ ఆనందః యేహం లేహం కురుగాం యుధిష్ఠిరాదీనాం
 చిత్తాని - తస్య అద్భుతే ఆకస్మికత్వాదత్యాశ్చర్యకరే ఆగమనే యోహేతుః కారణం
 తస్య పరిచ్ఛిదాయాం నిష్కర్తే విషయే దూరపథే వర్తనతాం సిథిమవాపుః. సు దీర్ఘ
 లోచనపరాగ్యాసన్నిత్యర్థః వసంతతిలకావృత్తమ్. ౬. నికుంచితే ఇతి. నికుంచితే అకుం
 చితేనిజే స్వీయే అంకే. ని. 'నిజమాత్మీయ నిత్యయో'రివిశ్వః. ధృతా నిహితా విపంచి

ర్యమాకర్ణ్య విలజ్జితేవ. ౭. ప. రాజ్ఞామునా సముచితేషు సభాజనేషు
పాత్రైశ్చ పాణివిధృతైః ప్రచలైశ్చవేత్తైః, నిర్వర్తితేషు రభసేన నివ
ర్తితేషు స్థిత్యా మిథో గిరమభాషతే ధాతృసూనుః ౮. ప. లాఘ్య
హద్యదచ్యావి సాక్షాదపి రతిఃప్రియా, యద్యవహాపిచ యుష్మాభిస్త
ద్వయం హి సతాంముదే. ౯. ప. స్వతోభాస్వన్నతీనాం వః కుతోవా
న్యానుశాసనం, మానంతు సుహృదాభ్యే దూనం వక్తారమావ

కా మవతీ విగా-పాంచాలికాయాః ద్రావద్యాః వందనవాదః 'భో పాంచాలి'అహ
మభివాదయే' ఇతివచః తస్య కలమేవ తై ఆచారః ఉచ్చారణమితి యావత్-తస్యాః
మాధుర్యమాకర్ణ్య - విశేషేణ లజ్జితేవేత్యుచ్చేత్త. మానం తూష్ణీంభావం అవాప్సు
తస్థా స్థితా - అత్ర విగామానస్య పాంచాల్యక్తిమాధుర్యాకర్ణనజనితలజ్జాహేతు
కతోక్షేత్తూతూచ్చేత్త. ఉపకారివృత్తం. ౭. రాజ్ఞేతి. ధాతృమానుర్నారదః అమ
నా రాజ్ఞా ధర్మరాజేన కర్తృ పాణిభిః పరిజననాస్తైః విధృతైః పాత్రైః పూజాద్రవ్యభా
జస్తైః కరణైః - సమ్యగుచితేషు ఆర్హేషు సభాజనేషు పూజనేషు నిర్వర్తితేషు కృతేషు
సత్సు. ని. 'అనందనసభాజన'ఇత్యమరః. కించేతిచార్కః. పాణివిధృతైః కంచుకిహస్త
గృహీతైః ప్రచలైశ్చవేత్తైః దండైః సభాయాం జనేషు సభాసత్సు రభసేన నివర్తితేషు
నిస్సారితేషు సత్సు-మిథః రహసి స్థిత్యా ని. 'మిథోఽన్యోన్యంరహస్యపీ'త్యమరః. గిరం
వక్ష్యమాణామభాషత ఉక్తవాక్ - యత్తు సభాజనానామర్హ్యాదిపూర్వకం ధనాదిభి
ర్బహుమానం కృత్వా లేషు గూపితేషుసన్నితి నృసింహః-తనందం-ప్రక్రాంతనార
దపతిత్యాగేన పూజాయాం లేషాం ప్రసక్త్యభావాదితి-వసంతతిలకావృత్తమ్ ౮. లా
ఘ్యేతి. హే కురవః - యుష్మాభిః లాఘ్యహత్ తద్దాహాదిత్యర్థః. అచ్యావి ముక్తమితి
యత్ - చ్యవలేర్హావేలుజ్ - కించ - సాక్షాద్రతిః స్తరపత్నీవ స్థితా ప్రియా ద్రా
వదీ వ్యవాహి ఉభేతియత్ విపూర్వాద్వహతేః కర్మణి లబ్ధ - తద్వయం లాఘ్య
హముక్తిః ద్రావదీపాణిగ్రహణాచ - సతాం ముదే సంహోషయ భవతి - కరహిం
అపద్యంగే శ్రేయస్సంగేచ సంతస్సంతుష్యంతీతి భావః. ౯. స్వత ఇతి. స్వతః ఆత్మ
నైవ భాస్వతీ ప్రతిభాకాలినీ మతిః యేషాం లేషాం ఆర్థాసర్థచింతన సమర్థసహజబుద్ధి
మతామిత్యర్థః. వః యుష్మాకం ఆస్యసంబంధి అన్యానుశాసనం కర్తవ్యాకర్తవ్యశీటణం
కుతోహేతోర్యా - వాకబ్ధోహ్యర్థకః. న కుతోఽపీత్యర్థః. తస్మి కుతోనుశాసీత్యత
అహ-మానమితి. కింతు సుహృదాం మిత్రాణాం ఆభ్యేయే వక్తవ్యేషు-సుహృద్వర్తృ
ద్రామిత్రమిత్రయోరితినిపాతనాత్సాధుః మానకర్తృ వక్తారృ కళససమర్థం జనం-

హేత్. ౧౦. ప. అష్టమీతిల శిఖావధూరియం భాతి యాజమఖవేది
బర్హిషః, యాయమభ్ర సరితావృతాన్వయాః పావనః ఖలు భవత్సమా
గమః. ౧౧. ప. జాయయాచ పతిభిశ్చ కదాచిజ్ఞాయతే స్త నహి దంఽతి
శబ్దః, అద్భుతస్య ఖలు తస్య జగత్యామర్థతామనుభవంతి భవంతః. ౧౨.
ప. ఏకస్తై స్పృహయాహూనామిష్టాయ సుధియాషషి, కరస్థమేవ బ్రువ
తే కలహం నిధనావధిం. ౧౩. ప. సుందోపసుందా సహజావభీకా సురే

దూనం కరనీయాకథనేన సంకర్తమాదిశేత్ వర్హిత-‘ఆవహేత’ ఇతిపాతేష్యయమే
చార్హః. సుహృదాం కరనీయస్య సమయే ఆకథనేనతి కదాచిద్వికత్తచ సత్కాం జాన
తాపి కదా కిమితిన్తమితి సుహృద్దూయకఇత్యర్థః. ౧౦. అష్టమితి. ఇయం
వధూః ద్రౌపదీ-యాజ్ఞేన మునినా యో మఖి యజ్ఞః తత్కారితపుత్ర కామేష్టిరితి
యావత్. తత్సంబంధిన్యాం వేదా వేదికాయాం బర్హిషః అగ్నేః. ని. ‘బర్హి
శ్శుష్టా కృష్ణవర్ణా శోచిష్కేశుషర్షభ’ ఇత్యమరః. అష్టమిసప్తాధికా శిఖాతిల
జ్వాలాఖలు - తద్వదతిపవిత్రేత్యర్థః. కిలశబ్ద స్సంభావనాయాం - హే పాండవా
యాయమభ్ర సరితా గంగయావృతః బహుమానితః అన్వయః వంశః యేహం తథో
క్తాః - చంద్రవంశశ్చ భవదీయో గంగావదతినిర్మలఇత్యర్థః. ఏకద్వంశ్యస్య శంత
నోర్గంగయావృతత్వాదిత్యపిచాచుః - భవతీచ భవంతశ్చ భవంతః. తేహం తా
దృశ్యాః ద్రౌపద్యాస్తాదృశీనాం యుష్టాకం సమాగమః దాంపత్యసంబంధః పావనః
ఆతిపవిత్రః ఖలు. ఉభయవంశవృద్ధత్వా దితిభావః. శ్లో. ‘హిరణ్యా కనకా రక్త
కృష్ణాచైవా మింగళా, బహురూపాతిరిక్తాచ సప్తజిహ్వః ప్రక్షీరితాః’. ఇత్యుత్త
రిహ్యశబ్దస్థిభావరవీవేతి బోధ్యమ్. రథోద్ధతావృత్తమ్ ౧౧. జాయయేతి. జాయయా
భార్యయా ఏకయా పతిభిర్బహుభిశ్చ దంపతీశబ్దః కదాచిదపి న జాయతేష్ట.
న వ్యవహ్రియతేష్ట - కింలేకయైవ జాయయా ఏకేనైవ పత్యేత్యర్థః. భవంతః
ద్రౌపదీ యాయంచ ఉభయేతు - జగత్యాం లోకే అద్భుతస్య భార్యాయా ఏక
త్యేఽపి బహుత్వా త్వతీనామాశ్చర్యకరస్య-తస్య దంపతీశబ్దస్య అర్థతాం వాచ్యత్వము
క్రదిధమనుభవంతి - ఆశ్రయంతిఖల్విత్యర్థః. ‘శేషే ప్రళమ’ఇతి భవచ్ఛబ్దప్రయోగా
త్ప్రేమపురుషః. దంపతీత్పుత్ర జాయాశబ్దస్య దంభావః స్వాగతావృత్తమ్. ౧౨
తతఃకిమతఆహ. ఏకస్తై ఇప్తాయ భిగ్యవస్తునే స్పృహయాహూనాం స్పృహ
న్వితానాం సుధియాం కర్తవ్యాకర్తవ్యోవిదానామపి-కిముతాన్యేషామిత్యర్థః. నిధనా
వధిం మరణాంతం కలహం యుద్ధం కరస్థం వాస్తవకమేవ బ్రువతే వదంతి-బుధా ఇతి
శేషః. ౧౩. అ ఉక్తాథే అనుభూతార్థం దృష్టాంతయతి-సుందేతి. పురా పూర్వస్మిన్మా

ష్టివ క్వాపి సురాంగనాయాం, అన్యోన్యమాహత్య పురాయమస్య మ
నోభవేషోరివ లక్ష్యమాస్తాం. ౧౪. ష. తత్సైభాత్ర శరవ్యస్య ద్వైధీ
కరణకేళయే, భవతాం మారచాపేషా భవతాం మా వధూకృతే ౧౫.
గ ఇతిరహస్యంతపస్వినిదేశం శుభోదర్శం తర్కయంతస్తే కాంతేయా
స్తస్యైవ సమక్షమసిధారాసగంధాం సంధామిమామాబబంధుః ౧౬.

లే సుందోపసుందా నామ సహజౌ భ్రాతృ-క్వాపి కన్యాంబిల్ సురాంగనాయాం
అప్పరిసి తిలొత్తమాభ్యాయాం సురేషు దేవేష్టివ అభీకా కామకా నిర్భీకాచ సంత.
ని. 'అభీకః కామకే ప్రారే శంభాచ భయవర్జిత' ఇతివిశ్వః. అన్యోన్యం ఆహత్య
మనోభవేషః కామబాణస్యేవ - పురేలి కాకాక్షిన్యాయేన యోజ్యం - ప్రగమమి
త్యర్థః. యమస్య లక్ష్యం భేద్యం చక్షుష్విషయంచ అస్తాం ఆభూతాం - హతావి
త్యర్థః. పురాకిల సుందోపసుందా నామ రాక్షసౌ బ్రహ్మణో వరాదనితరవధ్యౌ తద్వ
ధాయ స్పష్టాం తిలొత్తమాం కామయంతే మమైవేయం మమైవేయమిలి మిథో విరు
ధ్య యుద్ధామృతావిలి భారతకథా ౭త్రాసుసంధేయా - అత్రక్షేపభిత్రికాభేదాధ్యపసి
తాభీకత్వధర్తేణ సురసురాంగనానాం - సుందోపసుందలక్ష్యకల్పేన యమకామబాణ
యోశ్చ ఔపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్యయోగితాద్వయమంగానిభావేన సంకీర్ణమ్-ఉప
చారివృత్తమ్. ౧౪. ఆ. ప్రకృతే వివక్షితార్థమాహ - తదితి తత్తస్మాల్ భవతాం
భ్రాతృగాం సంబంధినః శోభనానాం భ్రాతృగామిదం సౌభ్రాత్రం భ్రాతృస్నేహః
తదేవశరవ్యం లక్ష్యం తస్య ద్వైధీకరణం ద్విధాభంజనమేవ కేలిః క్రీడావ్యాపారః
తస్యై - మారస్య మన్తస్య చాపః ఇషశ్చ ధనుర్బాణ-వధూకృతే వధూః ద్రౌపదీ
తాం నిమిత్తీకృత్య మాభవతాం - ద్రౌపదీనిమిత్తకమాన్తవచకారణ భ్రాతృస్నేహో
మాభజ్యత్విత్యర్థః. వరంబంజయాచకమ్. ౧౫. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం రహసి భవం
రహస్యం - తపస్వినో నారదస్య నిదేశమాజ్ఞావాక్యం - శుభం సౌభ్రాత్రవర్ధనాత్తక
ఉదర్శం ఉత్తరకాలఫలం యస్తాల్ తస్మోక్తం తర్కయంతః భావయంతస్సంతః అత
ఏవ తే కాంతేయాః తస్య నారదస్య సమక్షమేవ తమేవ సాక్షీకృత్యేత్యర్థః. అసేః
ఖిల్లస్య ధారయా అంచలేన సగంధాం నద్యం - దుర్లంఘ్యమిలి యావత్. ఇమాం
వక్ష్యమాగాం సంధాం ప్రతిజ్ఞామాబబంధుః నిబద్ధవంతః. ని. 'సంధాప్రతిజ్ఞామర్యాదే'
త్యమరః. అత్ర నారదనిదేశస్య శుభోదర్శత్వభావనాయామిశేషగత్యా ప్రతిజ్ఞాబం
ధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౬. ఏతే చంద-ఏకపత్నీకా వయం
చాతకాః పక్షివిశేషాఇవ - జీవనమయం మిథో విరోధనిరోధన జీవనహేతుతయా

గ. ఏతేనయంచాతకా ఇవ జీవనమయం వర్షమేకైకమవలంబ్య ప్రియ
యాసమమయా సుఖేన వత్సాస్యమః. ౧౭. గ. తథాపూతేష్యస్తాసు
యో మిధునకృతోపవేశే దేశే దృశాఽప్రవిశేతోస్యం వృజనం విహా
తుమజనం యథాయ సుకృత సార్థసమర్థాపకతీర్థః రిజుష్టాన్వష్టాసు విక్షు
తత్త్రిగుణసంఖ్యాన్వతౌ నృతీవేదితి. ౧౮.౪. రాజా నిదేశకృదభూదితి
ధాతృసూనోరంతర్దుదో నిరవధేరిదమాస చిహ్నం, యత్తస్య పాణిరక
రోన్నదుకంఠగీతేర్వీణాగుణే వివశరింఖణమంగుళీనాం ౧౯. ౪. తస్మి

జీవనాత్మకం 'ఆయుర్జీవనకాలానే'త్యుక్తత్వాదాయురాత్మకమితి వాచనః. అన్యక్ర
ఉదకవికారంచ. ని. 'జీవనం జీవితేయనీ'తివిశ్వా. ఏకైకం వర్షం సంవత్సరం వృష్టిం
ఆపలంబ్య స్వీకృత్య ఆనయా ప్రియయా పంచానాం పత్న్యైర్ద్రవద్యాసమం సుఖేన
వత్సాస్యమః. ౧౭. తథేతి. తథాపూతేషు ఉత్తప్రతిజ్ఞాపలందిషు ఆస్తాసు-యః ఆస్తాక
మన్యకమశక్యః. మిధునేన స్త్రీపుంసాభ్యాం కృతః ఉపవేశోన్యసం యస్మిం ప్రస్థిత
దేశే దృశా చృష్ట్యాప్రవిశేత్ కం పశ్యతిచేదిత్యర్థః. సోఽయం మిధునోపవేశద్రష్టా
ఆస్తాకమన్యకమః వృజనం పాపం తద్దర్శనజనితం. ని. 'కలుషంవృజనైన్దోష్ట'మిశ్యమః.
విహతుం పరిహర్తుం అజనం మృగచర్త పరిభాయ భృత్వా-సుకృతసార్థస్య పుణ్యరాశేః
సమర్థాపకై స్సంపాదకైః తీర్థైః నవనదీసరోభిః పరిమృష్టాసు పవిత్రాసు అష్టాసు
దిక్షు - తాసామష్టదిశాం త్రిగుణాత్రిరాపుత్రా సుఖ్యా చతుర్వింశత్యాత్తికా
యేషాం తాక్ తస్యా ఆప్తత్వసంఖ్యాయాస్త్రగుణసంఖ్యానిలివా - షష్టాక్ పంచదశ
లిఖ్యత్వకాక్ ఊపయేత్ - సంవత్సరం తీర్థయాత్రయాగమయేదిత్యర్థః. ఇత్యుక్తప్ర
కారాం సంధామాబుధునితి పూర్వేణాన్వయః. ౧౮. రాజేతి. మృద్వీ సుమమరా
మధురేతి యావత్. కంఠస్య గీర్గానం యస్య లస్య నారదస్య పాణిః. వీణాయాః
గుణే తంత్ర్యామితి జాత్యేకవచనం - మహాశ్యాశ్శతతంత్రీకత్వేన ప్రసిద్ధిరితిభావః.
అంగుళీనాం వివశం అస్వాయత్తం రింఖణం ఆరోహణావరోహణాత్మకం స్థలవక్రరో
దిలియల్-శబ్దం యత్నంవివైవ స్థలనం - రాజా ధర్మరాజః నిదేశకృత్వాన్విజ్ఞాకాః
ఆభూత్ ఇత్యుక్తప్రకారాయాః నిరవధేరనంతాయాః ధాతృసూనోర్నారదస్య
అంతర్దానసి మాదస్సంతోషస్య చిహ్నం జ్ఞాపకమాస ఆభూత్ - సంతుష్టాః వివైవ
సంకల్పం గాయంతీతిభావః. అత్ర వివశంగుళీస్థలనేనాంతర్దుదోసుమానాదసుమానా
లంకారః. పసంకలితకావృత్తమ్. ౧౯. తస్మిన్నితి. తస్మిన్మనీంద్రే నభస్సరణిమాకాశ
మార్గం ప్రతి-ఉత్పతిరే గతేనచిత్యర్థః. సా మృగాక్షీ ద్రౌపదీ పంచమ రేఖ పాండ

న్నభస్పరణీముత్పలితేమునీంద్రే సాలేషు పంచసుపమువవృతేమృగాక్షీ,
సాంక్రందనేషు విటపిష్టిపదానలక్ష్యే ర్థానోభవేషు జయసిద్ధినివాళు
కేషు. ౨౦. ౪. విప్రఃకశ్చన తత్రజాత్యభజావృద్ధృత్య చోరైర్వృతా
గావోమే నిఖిలా హతోఽస్తివిధినా వతోఽపి నో శిష్యతే, రాజన్రాజ్య
మిదంవిముంచవసుథాం శాస్తీలి సర్వాన్నృపాన్నించాహాసయసీతిరోష
కటువాద్వాపరం యయాధూపతేః. ౨౧. ౪. దృష్ట్యాతం మధురస్తితోఽభ
విజయః కృత్యాసనాదుత్థితిం నత్యాంఘ్రా సమవేక్ష్యభృత్యమిహ మాం
బ్రహ్మత్సహస్వక్షణం, గావస్తేష్వయమాప్రజేయురధునేత్యాశ్వాస్య
దసూ్యాన్పురః ప్రావిక్షన్తససాతతస్తుచృపతే శ్శస్త్రాయగేహంస్వయం. ౨౨

వేషు-దానలక్ష్యేః వికరణంసంసల్ సాంక్రందనేషు విటపిష కల్పవృక్షేష్వివ-జయసిద్ధిః
మానోభవేషు మన్న-సంబంధిషు ఆశుగేషు ఆరణ్యభాణేష్వివ-ఉభయత్ర పంచస్వితి
యోజ్యం-సమం అవిశేషం వపులే వర్తలేష్ట. వర్తలేః కర్తరిలిట్-ఉపమాద్యయస్యసం
సృష్టిః. ౨౦. విప్రఇతి. తత్ర ఇంద్రప్రస్థే బాళు కదాచిత్ నిఖిలాః మే మమ గావః
చోరైః హృంః. విధినా దైవేన ప్రాక్షనదుష్కృతేనవా హతోఽస్తి వతోఽపి ఏక
వత్సమాత్రమపి నోఃవ్యతే నావఃష్ట. హేరాజ్ హే యధిష్ఠిర-ఇదమిద్యగుపద్రవ
భూయిష్ఠం రాజ్యం విముంచ త్వజ-వసుథాం రాజ్యం శాస్తి దుష్టనిగ్రహ-కష్టానిగ్రహ
రూపపాలనం కరోమి ఇతి సర్వాన్ పాలనసమర్థానశీత్యర్థః. నృపాన్ కింవాకుతో
హసయసిసర్వేషీదృశావప రాజానఇత్యుపహాసం కారయసి - జనైరిలిశేషః. ఇతి ఉక్త
ప్రకారేణ భూభావృద్ధృత్య రోషేణ కట్యుః పరుషః వాచః యస్యతథోక్తః కశ్చన
విప్రః నృపలేః ధర్మరాజస్య ద్వారం యయా ప్రాప్రవాన్ శార్థూలగ్రీడికం. ౨౧.
దృష్టేతి. అభ విప్రాగమనానంతరం విజయోఽర్జునః మధురస్తితః కృతదహాసస్సృగ్ శం
బ్రాహ్మణదృష్ట్యా ఆసనామధిరిముత్థానం కృత్వా ఉత్థామేశ్వర్థః. అంఘ్రా తత్సా
దేనత్వా సమస్కృత్య భృత్యం మాం సమ్యగవేక్ష్య ఇహ ఇదాసీం డణం పహస్వ
క్షమస్యతే తవ గావః అధునా స్వయమాప్రజేయుః. గృహంప్రత్యాగచ్ఛేయుః ఇతి
ఆశ్వాస్య విశేషంకృత్వా తమిత్వమపజ్యతే - పురః ప్రగమం మనసా దసూ్యాన్
చోరాన్ ప్రావిక్షత్ ప్రవివేశ - చింతితవానిశ్వర్థః. తతోఽనంతరంశస్త్రాయ ఆయుధ
మాదాతుమితి - క్రియాశీత్యానా సుప్రదానత్వం-నృపలేః ధర్మరాజస్య బ్రాహ్మణ
హితస్య గేహం ఉపవేశగృహం - స్వయమాత్మనా ప్రావిక్షత్ - విశలేః కర్తరిలిట్ -
ఆర్తప్రణానత్వరా నగణయంత్యాగ్రీయ యోగక్షేమాదిభావః. ౨౨. తలేతి. తత్ర

ప. తత్ర తేన జగృహే తరస్వినా చక్షుషాన్యపతిరంగనాసఖః, పాణినాచ
సశరంశ రాసనం పూర్తయేసపదివిప్రవాసయోః. ౨౩. ప. వినిర్గతోఽసౌ
విశిఖానివస్యకాన్విముక్తజీవాన్విరచయ్య తస్కరాత్, నితాంతవేగామివ
గోపరంపరాం నివర్తయామాసశుచం ద్విజన్తనః. ౨౪. ప. ప్రయాననమ్రే
తదనుస్వమాళౌ పార్థస్యజజ్ఞేనియమాభిషేకః, ప్రాగేవతీర్థోఽగమాత్ప్ర
విత్రై ర్బుష్మైర్నరేంద్రస్య వియోగభీరోః. ౨౫ గ. సభీరభీరత్సుభిః

నృపావవేశగృహే తరస్వినా బలవతా ఆర్తలైత్యరావతావా - 'బలే కాశ్యేతరః
క్లిబమి'తివిశ్వః. సపది ద్రుతం విశేషేణ ప్రవాసః పరదేశస్థితిః విప్రస్యవాసః గృహం
తద్యార్థ్యయోరపి పూర్తయే పూరణార్థం ఏకత్ర తీర్థయాత్రయా ఆన్యత్ర గోధనే
నేతిభాషః. చక్షుషా అంగనాసఖః ద్రౌపదీసహితః నృపతిః ధర్మరాజః జగృహే. దృష్ట
ఇత్యర్థః పాణినా సశరం శరాసనం ధనుశ్చ జగృహే గృహీతం-గృహ్లాటేః కర్మణిబట్.
౨౩. వినిర్గతఇతి. అసౌ గృహీతశరాసనః. ఆర్జునః వినిర్గతః పురాన్నిష్క్రాంతస్యై-
స్వకాత్ స్వీయాత్ విఖిలాత్ బాణానివ తస్కరాత్ చోరాన్ ఉభయానపి-ముక్తా
త్యక్తా జీవా మూర్ఖీ యైస్తపోక్తా త్యక్తప్రాణధారణాంశ్చ విరచయ్య కృత్వా. ని.
'జీవాజీవంతికాభూమిమూర్ఖీ జీవతవృత్తిష్యి'తివిశ్వః. నితాంతః అత్యంతో వేగః చోర
ప్రకాలనాత్వరాలైక్య్యంచ యస్యాస్తాం - ద్విజన్తనో బ్రాహ్మణస్య గవాం పరం
పరాం చక్షిమివ శుచం దుఃఖముభయమపి నివర్తయామాస ప్రత్యావర్తితవాన్
నాశితవాంశ్చ - ఆత్ర బాణానాం చోరాణాంచ క్లేషభిత్రికాభేదాభ్యవసితవిముక్త
జీవతేన గోపరంపరాయాశ్శుచం నివర్తనేనచాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మల్యయోగితా
ద్వయస్య అంగాంగిభావేన సంకరః. సంశస్థపృక్షమ్ ౨౪. ప్రయాణేతి, తదను
బ్రాహ్మణగోనివర్తనానంతరం ప్రయాణార్థం తీర్థయాత్రాభ్యనుజ్ఞానార్థం నమ్రే నతే
ఇతి తాదర్శే పక్షీసమాసః. పార్థస్య స్వమాళౌ ఆత్మసశ్చిరసి - వియోగాద్భీరోః
త్రస్తస్య తద్విరహామసహమానస్యేతి యావత్ - సరేంద్రస్య ధర్మరాజస్య పవిత్రైః
నిర్దోషైర్బాష్పైః నియమాభిషేకః వ్రతస్నానం-అత్రాపి పూర్వవత్సమాసః తీర్థానాం
గంగాదీనామవగమాత్ప్రాప్తేః. ప్రాగ్పూర్వమేవ జజ్ఞే జాతఇవేత్యుత్పేక్షావ్యంజకా
ప్రయోగాగ్గమ్య. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిసంకీర్ణాచ - ఉపజాతివృత్తం.
౨౫. సఇతి. భీరా దుఃఖేన అనికృతా భీర్తనో యస్య తపోక్తః ఆకలిప సోఽర్జునః
రాజ్ఞా ధర్మరాజేన ఆచ్యుచ్ఛిలేన కృచ్ఛేణ మహతాదుఃఖేన-ఘనాఘస్య పాపస్య
మిథునోపవేశదర్శనజనితస్య లంఘనాయ నివృత్తయే గృహీతా అభ్యనుజ్ఞాతీర్థయాత్రాను

తేన కృచ్చేణ రాజ్యాగృహీతాభ్యనుజ్ఞోవల్కలం ఘనం ఘనాఘలంఘనా
య శరిధాయ మలయానిలఞ్చ మనుష్యదర్శణా రాజన్వతీం కాష్ఠాం ప్రతి
షమాన స్తపః ప్రసాదితస్య భగవతో భవానీవల్లభస్య సాతాత్మపామి
వభగీరధరథానుసారిణీం తరంగిణీ ముఙ్గమ్య తత్రపవిత్రాసువీచిషు సా
యంతననియమాయ ఋచోఽఘమర్షణీ ర్జ్వన్నజ్వన మకాశీత్. ౨౬. ప.
నాళీకాత్కువలయసంక్రమేఘలిత్వా మగ్నాఙ్గయసి రమేవ తత్రకా
చిత్, తందృష్ట్వాఘజగసుతామిహోరిరంసుస్సంతుష్టాహృదయమివానయ
త్స్వగేహమ్ ౨౭. ప. ప్రహృష్యహృది తత్రైహ మనుష్యం ఫణినాం
రత్నైః, సంతర్పయితుమారేభే కందర్ప సమమద్భుతం ౨౮. ప. భోగాయ

మతిశ్చేన తథోక్తస్య - ఘనం సాంద్రం వల్కలం శరిధాయ భృత్వా - మనుష్యభ
ర్షణా వచేరేణ రాజన్వతీం సురాజవతీం కాష్ఠాముత్తరదిశం ప్రతి మలయానిల
ఞ్చ ప్రతిషమానో గచ్ఛత్ - తపసా ప్రసాదితస్య ఆసుగ్రహం ప్రాశీతస్య
భగవతో భవానీవల్లభస్య సాంబివస్య సాతాత్మారాం కృపాం దయామివ స్థితాం -
భగీరధస్య రాజరేః రంజనం రంమార్గమచుసరతీత్యుపసారిణీం తరంగిణీం గంగానదీ
ముఙ్గమ్య ప్రాక్య - సాయంతనాయ సాయంకాలాదితాయ నియమాయ తత్ర
గంగాయాం పవిత్రాసు వీచిషు ఆఘమర్షణీః పావభంజనీః ఋచః 'మనుద్ర జ్యేష్ఠాస్సలి
లస్యమధ్యా' దిత్వాదీః జపత్ పరస్పత్ - మజ్జనమపగాహం ఆకాశీత్ కృతవాక్ -
కరోతేః కర్తృయజ్ - ఉపమోత్పేక్షయోస్సంసృష్టిః. ౨౬. నాళీకాది తత్ర
గంగాయాం నాళీకాత్కుద్ధౌ - సాయమితిశేషః. కవలయం ఉత్పలం ప్రతి సుక్రమే
ప్రవేశే ఘ్నత్వా మఘేనివశ్య - పయసి ఆఘనిమగ్నా రమా లక్ష్మీరివ స్థితా కాచిదృ
జగసుతా నాగకన్యా ఉలాపికా నామ - తం ఆంశః స్నానాయ మగ్నమద్భుతం
దృష్ట్వా - మిః రహసి రంతుమిచ్ఛః నిరంకుస్సతీ - రహతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః.
హృదయం స్వచిత్తమివ స్వగేహం ప్రత్యనయత్ ప్రావయామాన - అత్ర నయనేన
మనస్సదనయోరాపమ్యస్య గమ్యత్వా తేజవల్కృతాస్పదా తుల్యయోగితా -
ప్రహర్షిణీవృత్తం. ౨౭. ప్రహృష్యతి. తత్ర స్వగేహే విహ ఉలాపికా హృది
మనసి ప్రహృష్య సంతుష్య - కందర్పజనం మన్తగతుల్యం మనుష్యమద్భుతం ఫణినాం
సర్పసంబంధిభిః రత్నైః సంభోగైః, సమ్యక్తర్పయితుం తృప్తిం ప్రావయితుం ఆరేభే
ఉపక్రాంతవతి. ఆజ్ఞూర్వాద్రభేః కర్తరి లిఖ - 'మనుష్యఫణినాం రత్నై' రిరిపాతే
మనుష్యాణాం ఫణినాంచ సంబంధిభిః రత్నైశ్చర్థః. తయోరేకస్యాస్పర్శత్వా దన్యస్య
మనుష్యత్వా చేతిభావః. ౨౮. భోగాయేతి. తస్యాః భుజగేంద్రపుత్రాః భో

తస్యాః భుజగేంద్రపుత్ర్యాః పూతాగ్రవస్సుటసీత్క్రియాసీత్, కస్తూరికాం కోఽజని కంఠనైల్యం ఫణామణిః పల్లవశేఖరోఽఘాత్. ౨౯. పాణ్యోర్జ్వామర్శకాతన్యం తస్య తత్కుచమర్దనే, తస్యాశ్చ తన్మూలస్వాదే ఫలాయాః సూద్విజిహ్వతా. ౩౦. ప. సుఖాచ్యుతుశ్శృవస్తన్వాస్సు రతే. మిలనందృశోః, చక్రే మణితవైదగ్ధ్యం తస్య కాననకాముదీమ్. ౩౧. ప. శ్లాఘాకంపాత్ప్రియరతే శ్శిరసోఽంతః పథాదధః, చ్యుతో మ్మణి రివేరావాంతుషువే తనయస్తయా. ౩౨. ప. ఇత్యేకికాంసరజనీమపనీయతత్ర శ్వానైస్సమంస్వకులసంభవప్యప్యమిత్రైః, ముక్తస్తయాతటగ

గాయ సంభోగసుఖార్థం ఇతి పదత్రయేఽపి యోజ్యం - పూతాగ్రః సర్పజాతీయనిశ్వాసః స్సుటసీత్క్రియా సీత్కారః ఆసీత్ - కంఠనైల్యం తజ్జాతీయం కస్తూరికాయా అంకః చిహ్నం అలంకారః అజని ఆసీత్ - ఫణాయాం మణిః పల్లవమయః శేఖరః శిరోభూషణమఘాత్ - స్త్రీణామలంకారస్యాపి ప్రియానురంజనేన తదుపభోగసాధకత్వా ద్భోగామేత్యుక్తం. ఉపకాతివృత్తం. ౨౯. పాణ్యోరితి. తస్యార్జ్వనస్య పాణ్యోః జ్యోమత్సేన మార్వీ ఘర్షణేన యత్కారిన్యం కిణీభూతత్వేన దార్ఢ్యం తత్ కర్తృ-తస్యాః ఉలూపికాయాః కుచయోః మర్దనే విషయే తస్యాః ఉలూపికాయాః ద్విజిహ్వతా తస్యార్జ్వనస్య ముఖాస్వాదే అధరచుంబనే విషయే చ ఫలాయతభూత్ ఉభయోరుభయ ముభయత్రోపకారకమాసీదిత్యర్థః అత్ర అర్జ్వనపాణికారిన్యభుజగకన్యాద్విజిహ్వత్వయోరుభయత్రోపకారకభవేన కుచకారిన్యాధరమాధుర్యయోర్లోకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తుభవనివ్వయస్య సంసృష్టిః. ౩౦. సుఖాదితి చక్షుషీవివశ్రవసీ శ్రోత్రే యస్యాస్తస్యాః ఉలూపికాయాః దృశోర్శ్రోత్రయోః సంబంధి సురతే సుఖాత్ ఆనందాన్వీలనం కర్తృ - తస్య అర్జ్వనస్య మణితేషు రతిహాజితేషు వైదగ్ధ్యం చాతుర్యం - కాననే కాముదీం చంద్రికాంచక్రే. తస్యాశ్చక్షుషోరేవ శ్రోత్రత్వాత్కనీలనస్య శ్రోత్రః ధానాత్తకతయా మణితాకర్ణనాయోగాదర్జ్వనస్య తద్వైదగ్ధ్యం నిష్ఫలమభూదిత్యర్థః. ని. 'చక్షుశ్రవాః కాశోదరఃఫణి' 'మణితంరతిహాజిత' మిత్యుభయత్రాప్యమరః. ౩౧. శ్లాఘేతి. తయా ఉలూపికాయాః ప్రియస్య అర్జ్వనస్య రతేసురతస్య శ్లాఘాయామభినందనే కంపాద్భోగః. శిరసోఽంతః పథాత్ అంతర్భాగత్ - చ్యుతో మణిః ఫణారత్నమివ స్థితః ఇరావాన్నామతనయః సుషువే ప్రసూతః. ఉత్పేక్షాలంకారః. ౩౨. ఇతితి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తత్ర నాగకన్యాగృహే - సోఽర్జ్వనః ఏకామేవైకికాం రజసిం రాత్రిమపనీయ

తోఽనుచరాద్విజాతీ సంతర్వతోఽద్భుతరనైరతనోత్సవృత్త్యా. 33.
 ప. ఉలూపికాయారతిదంశనైస్తై రున్నస్తకం మోహమివాపనేతుమ్,
 ఉదగ్రవీర్యాషధిజన్త భూమి ముమాగురుంశైల మయంప్రపేదే. 34.
 ప. ఫాలస్యఽంచవిశిఖే పదయోః కృతాంతే హాసస్యదానవపురే ష్వవ
 లోకనస్య, శంబాయుధేఃశుపతేరపదానపద్యం గాయంతి సిద్ధమిధునాన్య
 శృణోత్సతన్తి. 35. గ. తత్రసతస్య హిమాచలస్య ఖరఖురపుటవిని

గమయిత్వా - తయా స్వకులసంభవానాం సర్వాణాం పృష్ఠస్య మిత్రై స్సదృశైః
 తద్వదలిష్ఠైరితియావత్ - కాన్వనైస్సమం నికాన్వనై స్సహముక్తస్య. ని. 'దర్శికరో
 దీర్ఘపృష్ఠ' ఇత్యమరు. తటగతః గంగాతీరం ప్రాప్తవృన్ ఆనుచరానమయూర్నికాన్
 సమస్తాన్ ద్విజాతీన్ బ్రాహ్మణాన్ స్వస్యవృత్త్యా వృత్తాంతేన హేతునా అద్భుతరనై
 రంతర్వతః సగర్భానతనోత్ - ఆశ్చర్యచూర్ణహృదయాన్ చక్ర ఇత్యర్థః. తనోలేః
 కర్తరిజ్. ని. 'అంతర్వత్నీతు గచ్ఛిణీ'త్యమరు. వసంతలిలకావృత్తం. 33. ఉలూపికా
 యా ఇతి. ఆయవద్భుతః ఉలూపికాయాస్పర్శకన్యాయాః సంబంధిభిః తైః ప్రసిద్ధైః
 రతో దంశనైర్దంతక్షతైః ఉన్నస్తకం మూర్ధానమలిక్రాంతం మోహం వివశృతవికారం-
 తద్దంతానాం నవివశ్యాదిలిఖావః. ఆపనేతుమివేత్సుల్పేక్షా-ఉదగ్రం మహద్వీర్యం
 వివవికారవారణశక్తిః యాసాం తాసామోషధీనాం లతామూలికాదీనాం - జన్త
 భూమి ముత్పత్తిస్థానం - ఉమాయాః పార్వత్యాః గురుం పితరం శైలం హిమవంతం
 ప్రపేదే ప్రాప్తవాన్ - గంగాతటాదిలిఖేషః. ఉపజాలివృత్తం. 34. ఫాలస్యేతి.
 తస్మిన్ హిమశైలే సోఽర్జునః ఽంచవిశిఖే మన్నథే ఫాలస్య లలాటనయనసంబంధి-
 కృతాంతే యమే పదయోస్సంబంధి - దానవపురేషు ఆకాశగలేషు హాసస్యసంబంధి
 శంఖో వక్త్రం ఆయుగం యస్య తస్మిన్నింద్రే ఆవలూకనస్య సంబంధి - చశుపతేర్యద
 పదానం ప్రాక్తనం దాహాదికర్త తస్యపద్యం - తద్వీధకశ్లోకాన్ పద్యమిలిఖాత్యై
 కవచనం - గాయంతి గానంకుర్వాణాసి సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాగామిగుహాసి
 ద్వంద్వాసి ఆశృణోత్ - సిద్ధఽంపతిమహానైవమన్నదాహాదిప్రతిపాదకప్ర
 బంధాన్ శ్రుతవానిత్యర్థః. వసంతలిలకావృత్తం 35. తలేతి. తత్ర హిమశైలే
 సోఽర్జునః ఖరాస్తీక్షాః ఖురాః పుటాశ్చవ లేహం వినిమయవిన్యాసైః కర్యాయప్రశ్న
 వైచంద్రకితైః సంజాత చంద్రకృతిచిహ్నైః తారకాదిత్వాదితన్-ఆవతారపక్షైః ఆవ
 రోహణమాలైః. రోమంభావ్యూత్పాతగ్రాసపునశ్చర్యగాత్ యత్సేనం డిండిరం తస్య
 కశలైః ఖండైః తారకైస్తైస్సంజాతతారకైః ప్రతీరసమేయాదాం తటరుహచ్ఛాయా.

మయవిన్యాసచంద్రకీతైరవతార పడైరపి రోమంసశేన శకలతారకీతైః
ప్రతీరనమేరుతలోపవేతై రవ్యసుమేయ హరవృషభస్వైరవిహారాసు క
టకసరసీషు వృజినాని నిశోధ్య వనమదావళకలభవిదళిత సరళద్రుమ
ప్రవాళపరిమళ సురభిశేనోపత్య కావర్తనా దివి భువి భరణకుశలాభ్యాం
మహేంద్రాభ్యాం పరిగృహీతాం హరితమవజగాహే. 3౬ సంఘల్ల్య
మాననవకై తకపాంసుగర్భైః పర్యంతనిర్మలజలైః శలితాభిషేకః, పార్థ
స్సతత్ర జనకాభిధయేవహృష్టః పాదే చిరం పరిచచార గిరిం మహేం
ద్రమ్. ౩౭. ప. నిజనగరనిరీతోవాసవిర్దితు సర్వాస్వపి పరిణయహే

ద్రుమాణాం తలేషు మూలభాగేషు ఉపవేతైరపి శయనైశ్చ ఆనుమేయాః తర్కాః
హరవృషభస్య స్వైరవిహారాః ఇచ్ఛావిహారాః యానుతాసు - తస్య హిమతైలస్య
కటకసరసీషు సీతంబు సరస్సు వృజినాని నిశోధ్య పాపాన్యవమద్య - వనమదావళకల
భైరరణ్యగజబాలకైః విదళితానాం భంజితానాం సరళద్రుప్రవాళానాం దేవదారుకీసల
యానాం పరిమత్సైస్సరభిశేన సుగంధవతా - ఉపత్యకాయాం పర్వతానన్నభూమా
వర్తనా. ని. 'ఉపత్యకాద్రేరాసన్నాభూమి రూర్ధ్వమధిశ్యకే' ఇత్యమరక. దివి స్నగ్ధే
భువిచ భరణే పాలనే వహనేచ కుశలాభ్యాం సమర్థాభ్యాం మహేంద్రాభ్యాం ఇంద్రేణ
పర్వతేన ద్వాభ్యాం పరిగృహీతాం భార్యాత్వం ప్రాపితాం హరితం దిశం ప్రాచీం ఆవ
జగాహే ప్రాప్తవాత్. 3౬. సంఘల్ల్యమానేతి. తత్ర ప్రాద్విశిం పార్థః అర్జునః సుభ
ల్లమానానాం వికసతాం నవానాంచ కైతకానాం కేకకీమసుమానాం పాంసవః పరా
గాః గచ్ఛే మధ్యే యేషాంతైః. పర్యంతనిర్మలాణాం సమీపస్థితప్రసవణానాం జలైః
ఫలికః లబ్ధః ఆభిషేకః స్నానం యస్య తథోక్తస్యత్ - మహేంద్రం గిరిం జనకస్య
ఇంద్రస్యేవ అభిగయా మహేంద్రాభ్యయా హృష్టఇవేత్యుత్పేక్షా - పాదే చరణే
ప్రత్యంతపర్వతేచ చిరం పరిచచార శుశ్రూషితవాత్ - పరిశస్సంచరతిస్తేతిచ ని
'పాదాః ప్రశ్నాం మిత్రుర్మాంశరక్షిప్రత్యంతపర్వతా' ఇత్యమరక. ఆత్ర చరణ
శుశ్రూషాప్రత్యంతపర్వతకుంచారయోః క్షేపభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాతశ్చయో
క్షేపభిత్తిప్రేక్షానుప్రాణితత్వార్థయోరంగంగిభావేన సంకరః. 3౭. నిజేతి. వాసవ
స్యేంద్రస్య ఆవత్యం వాసవిస్సోర్జిద్దనః సర్వాసు చతస్యభు దిక్షు - పరిణయానాం
వివాహానాం హేతౌ ఆతవివ క్వాపి కస్తింఘ్రిత్ - ఆనిర్వాచ్యశుభదాయినీత్వర్థః
యాత్రామహూర్తే ప్రయాణగన్నే - నిజనగరాత్స్వయాదింద్రప్రస్థాత్ సరీకః
ప్రస్థితస్సన్నపి - సా దిక్పాదీ జనకేనేంద్రేణ పరిగృహీతా ఉపాధిభి హేతౌ

తౌక్వాపి యాత్రాముపహారే, జనకపరిగృహీతా సా దిగిత్యేవతస్యాం
కథమపి నసహజాం కర్యకాం పర్యజైషీత్. ౩౮. ౪ జలధితటపదవ్యాజ
ర్హురైశ్చీరశబ్దైరవమయమనుకుర్వన్రాజతాళీవనానామ్, రతిపతిరథకారే
ణాద్రిణాలాశ్చతాయాం దిశి వివిదతటిన్యాం దత్తచక్షుఃప్రతన్ధే. ౩౯.
౪. ఆత్మైం ప్రచారాదతివర్తమానమాలోకమాలోకమసౌ పయోధిమ్,
తటేన గచ్ఛంస్తరసోఽలేఖ చోళీహరిద్రాసురస్సమీరాత్. ౪౦ శైలో
గచ్ఛే శిశురివ వశ్యాసనాద్యస్య కేతే వాతాపిం యోజితరదమానేవర్త

తస్యాం ప్రాచ్యాం కథమపి కేనాపి ప్రకారేణ జాతాం కన్యకాం నపర్యజైషీత్ నోఽ
వాత్ - స్వస్వభావాదిభావః. ప్రపూర్ణాన్నయతే కర్తృలిఖ్ - ఆత్మ దైవికస్య
కళత్రాభస్య స్వస్వత్వపేతుకత్వోక్తేర్నైతాత్పేక్షా వ్యంజకావ్రయోగాద్యమ్య.
౩౮. జలధితి ఆయమద్భుతః రతిపతేః పన్నాస్య రం మలయమారుతం కరోతీతి తేనా
ద్రిణా మలయేన లాశ్చితాయాం చిహ్నితాయాం - చిహ్నః కృష్ణాగోదావరీకావే
ర్యాదయో బహువిధాః తటిన్యః యస్యాం తస్యాం దిశి దక్షిణస్యాం దత్తచక్షుః తదభి
ముఖస్సన్నిత్యధః ఆశనివ జర్హురైః తదాత్మకైః చీరస్య వల్గలస్య శబ్దైః వల్గలజర్హుర
ధ్వనిభిరితిమావత్ - రాజతాళీవనానాం తాళవిశేషవనానాం సముద్రతీరగానాం రవం
జర్హురశబ్దం ఆనుకుర్వన్ సత్ - జలధితటే సముద్రతీరే పదవ్యా మార్గేణ ఉపలక్షితః
ప్రతన్ధే ప్రసితవాత్ - ప్రపూర్ణాత్ప్రయతేః కర్తృలిఖ్ - మలయమారుతస్య మన్తగర్భత్వం
'మలయమరుదాయోనసరః' ఇత్యాద్యాగమసిద్ధం - మాసివృత్తం. ౩౯. ఆత్మైమితి.
అసాపద్భుతః ఆత్మైం ప్రచారాత్ అతివర్తమానం పృష్టిహమతిక్రమ్య తిష్ఠంతం పయో
ధిం సముద్రమాలోకమాలోకం పృష్టాద్పృష్టా-ఆభీష్టేయమలొద్విర్భావః. తటేన
సముద్రతీరమార్గేణేత్యర్థః. జరసా వేగేన గచ్ఛన్ సత్ చోళీనాం చోళదేశ్యాంగనా
నాం సంబంధినీభిః పాద్రాభిః ముఖమచాదిలిప్తాభిః సురశీన్ సుగంధాన్ సమీరా
స్వాయానుపలేఖే లభవాత్ - చోళదేశంప్రాప్తవానిత్యర్థః చోళదేశే స్త్రీణాం
ప్రాయేణ హ ద్రాంప ఇతి ప్రసిద్ధిః. ఆత్మైమిలేకహ్మోచ్చకః క్వచిద్బుప్రకేషు న దృష్ట
ఇతి లిఖితః. ఉపజాతిః. ౪౦. శైలఇతి ఇంద్రిసూనురద్భుతః యస్య అగస్త్యస్యకాస
నాత్ నిదేశాత్ శైలో వింధ్యః శిశురివ భువ గచ్ఛే మళ్ళే కుతేచ కేతే పసిత్యర్థః.
ఆత్మ వర్తమానార్థకలద్యోగాదద్యాపి శైలప్రచైవాస్త ఇత్యాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వం
ధ్వనితం - యోగ్యస్యః వాతాపింనామ దానవం విప్రభక్షకం జితరదమానే వైశ్వా

యామాసహవ్యం, షోణీసగ్నం కరణమహిమా కోవలేశో యదీయస్త
స్యావాసం దిశమభియయా తావసస్యేంద్రసూనుః. ౪౧. ప. ధృత్వాస
లేషు సలిలానికవేరజాయా స్సామ్యం పరిక్షితుమివాభ్రసరిద్ధుణౌఘైః,
అభ్రంలిహై ర్నిబిడితాంతటనారికేఘైః రాలోక్యచోళవసుధామయమ
భ్యనందత్. ౪౨. ప. కాలేనసంగతతమాం కటుతామవేత్యస్వర్గాక
సామథ సుధారసనిస్పృహణామ్, అభ్రంలిహాన్మలవతస్తటనారి
కేళాన్సహ్యోత్తజా సలిలవైవధికానమంస్త. ౪౩. ప. వారాశివాస

నరాగ్న హవ్యం హవిః కల్పయూమాస చక్రే - ఇల్లలదత్తం మేషమాంసరూపిణం
తం భుక్త్వాజరితవానిత్యర్థః యస్యాగస్త్యస్యాయం యదీయః కోవస్య లేశః కణః న
సర్వఇత్యర్థః. షోణ్యాః భూమికాంతాయాః నగ్నంకరణః వివస్త్రీకారి మహిమా
ప్రభావః యస్య తథోక్తౌఽభూత్ - అధ్యసుభగేత్యాదినా కృఘోగ్నికాక్షది-భిత్వాత్ -
అరుద్విషదిత్యాదినామమ్ ని 'నగ్నోఽవాసాదిగంబర' ఇత్యమరః తస్య తావసస్యాగ
స్త్యస్య ఆవాసం నిలయం దిశం దక్షిణామభియయా ప్రాప్తవాత్ - ఆత్ర వాక్యార్థ
త్రయే కథాత్రయం ప్రసిద్ధత్వా ద్ధ్రింధగౌరవభియా న లిఖతం - ఆత్ర శిశుఃపేతి
వాక్యార్థకేషమ - ఇతరత్ర వాక్యార్థద్వయే వాతాపిహరణ వారాశివాసయోః
భంగ్యంతరేణ కరణాశ్చర్యాదౌక్తిద్వయం - త్రయాణాంచ విజాతీయసజాతీ
యానాం సంసృప్తిః మందాక్రాంతా ౪౧ ధృత్వేతి. అయమద్భుతః అభ్రసరితః
గంగాయాః గుణానాం మాధుర్యధావ్యాదీనా మోమైస్సృంధైస్సహ సామ్యం పరి
క్షితుమివేత్యుచ్చేయ - కవేరజాయాః కావేర్యాః జలాని ఫలేషు ధృత్వా - అభ్రం
లిహైః గగనస్సన్నిభిః తటయోర్యేనానికేళాః వృక్షైః తైర్నిబిడితాం పూర్ణాం చోళ
వసుధాం చోళభూమిమాలాక్య అభ్యనందత్ సంతుప్తవాత్ - వసంతలిలకావృత్తం.
౪౨. కాలేనేతి కాలేన చిరేణసంగతతమాం అత్యంతసంజాతాం కటుతాం కాటవమ
వేత్య సంభావ్య - అ సుధాయాం కటుత్వసంభావనానంతరం సుధాయాః ఆమృతస్య
రసే మాధుర్యే సుధారసే ఆమృతఇతివా - నిస్పృహణాం స్వర్గాకసాం దేవానాం ఆభ్రం
లిహః ఫలవతః తటనారికేణా - సహ్యోత్తజాసలిలస్య కవేరజాజలస్య వైవధికాత్
వారావహాత్. ని. 'వారావహోవైవధిక' ఇత్యమరః. వివధః శిక్యద్వయసహితో దండ
విశేషః భారవహనసాధనం - లేన హరితి భారమితితక్ - అమంస్త తర్కితవాత్ -
మన్యలేః కర్తృలుక్ - చిరం పయ్యశితాని మధురాణి కటూభవంతీతి ప్రసిద్ధిః ఉచ్చేయ -
'కాలేన సంగతతమాం కటుతామవేత్యే' యోగో బహుషు నన్యుష్ఠః ౪౩. వారాశి.

జడమాత్మవపుర్విశోష మానేతు మాతఃభరంతటము త్తరేణ, లంకా
మివాగతవతీం నిజపారవర్జం పార్థో వివేశనగరి మధపాండ్యగుప్తామ్.
౪౪. ప. మణిలూరపురేసంధ్యజైర్లునాళకామదే, జనదృష్టికృతానం
దోజగామ కురుకుంజరః. ౪౫. : తత్రచిత్రాంగదా తేన వ్యూఢా
రాజకుమారికా, దర్శనే దౌహృదార్తౌచ ద్వయోరాసీదనంగదా.
౪౬. ప. ఏలాలవంగతమసిప్పలికాపటీర తాంబూలికా క్రము
కదంబతి భావరమ్యామ్, ఉద్యానభూమిముపగమ్య తయాసపార్శ్వస్సు

అథ చోళదేశస్రావ్యనంతరంపార్థాః వారాంవాహీగాం రాశిస్సముద్రః కస్టిక్ వాసే
నస్థిత్యా జడం కైత్యాన్వితం. ని. 'ఆపఃస్త్రీభూమ్నివార్యాః సలింకమలంజల' మిత్య
మరః. రోరీరితేఫలాపః. ఆత్తనో వపుః ఆకవస్యభరత్ భారత్ అతిశయాఢ్దేతోః
విశోషంశక్తిభావం ఆనేతుం ప్రాపయితుం తటముత్తరేణ సముద్రతీరస్యోత్తరభాగే
ఉత్తరతీర ఇతియావత్-ఏనపాద్విలీయేతి ద్విలీయా నిజైః పారైః రాక్షసైః వర్జం
యథాతథా ఆగతవతీం లంకామివస్థితా మిత్యుత్పేక్ష-పాండ్యేన రాజ్ఞా గుప్తాం రక్షి
తాంనగరిం మణిలూరాభ్యాం వివేశ స్రావ్యవాక్. ౪౪. మణిలూరేతి. ఇదం ప్రక్షిప్తమ
సిన్ధ్యాభ్యాయతే-కురుకుంజరోద్భవః. ని. 'స్వరుత్తరవదేవ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుంజ
రాః, సింహశార్దూలనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠాఢ్గోచరాః' ఇత్యమరః సంపదాం గుణైః
ధనకనకరత్నాదిభిః లూనః నిరస్తః అలకాయాః కుదేరపురస్య మదః సమృద్ధికృతః యేన
కస్టిన్తణిలూరపురే - జనదృష్టిభ్యః కృతః దత్తః ఆనందో యేన తతోక్తస్సక్ జగామ
సంచచార-ఆత్త పురస్యాలకాలికాయాసమృద్ధ్యా విశేషణగత్యా ఆర్జునసంచారహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలంకారః ౪౫. తత్రేతి. తత్ర పాండ్యనగర్యాం
ద్వయోరర్జునస్య స్వస్య చ క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ గర్భధారణేచ-ఆనంగం
మాన్దవీకారం దదాతీత్యనంగదా అంగదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితా ఆనంగ
దేతిచ-చిత్రాంగదా నామ రాజ్ఞః పాండ్యభ్య కుమారికా లేనార్జునేన వ్యూఢా పరి
ణితా ఆసీత్ - ద్వయోః క్రమేణ దర్శనే దౌహృదార్తౌ ఆనంగదా-చకారోద్భవ
ర్థకః. స్వయం చిత్రాంగదేత్యాశ్చర్యమిత్యర్థ ఇతి ప్రాసః-ఆత్త ఆనంగదత్వేదసి చిత్రాం
గదేతి విరోధాభాసాలంకారః. ౪౬. ఏలేతి. ఏలాయాః లతాయాః లవంగస్యతరోః
సిప్పలికాయాః లతాయాః పటీరస్య తరోః తాంబూలికాయా లతాయాః క్రము
కస్యతరోశ్చ దంపత్యో ర్భావేన దాంపత్యేన రమ్యాం మనోహరాం-లతానాంస్త్రీ
త్వాత్ తరుణాంపుంస్తాచ్చేతిభావః. ఉద్యానభూమి ముపగమ్య ప్రాప్య స పార్శ్వస్థయా

ఖ్యనిమితుః పదమమన్యత బల్బజేభ్యః ౪౭. ప దివసేశుభంయుగుణకో
రకితే దయితం హృదిస్థిత మివా ర్తిమతీ, అవతార్యసా ధవి కుమారమథా
దధ బ్రహ్మవాహన ఇతిప్రధితమ్. ౪౮. ప అసావహం పూర్వకయా ప్రశం
సతాం సుతోదయం శోభనమిశ్వరార్థినామ్, దదా తదాదక్షిణదేశవా
సినాం తమేవ దాయాదముదారతల్లజః ౪౯ గ ఇతితత్రదినాని కాని
చిదుషిశ్వా ప్రయామితి భాషితస్య త్త్వవలంబినం బాష్పమేవోత్తర

చిత్రాంగదయా సహ సఖ్యౌ సఖమనభవన్ - (సఖమఃఖ్యత్ర) యాయామితి
సఖ్యతేః కండ్వాదేర్మగంతాల్లటశ్శత్రాదేశః. కింఞింద్రస్య వచం స్వర్గంబల్బజేభ్యః త్వ
ణవిశేషేభ్యః అమన్యత-తానిదానాదృశవాక్ ఇత్యర్థః 'మన్యకర్తృణానాదర' ఇతిచతు
ర్థి-ఆత్ర తాదృగుద్యానవికారసాఖ్యస్య విశేషణగత్యాస్వర్గతృణీకరణమేతుత్వా త్వదా
ర్థమేతుకేన కావ్యలింగేన ఉద్యానతరూణాం కల్పవృక్షాదీనాం దాయిత్యప్రతీతేర
లంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౪౭. దివసఇతి. అ సా చిత్రాంగదా ఆ ర్తిమతీ గర్భధాణిసతీ-
క్రమేణేతిశేషః. శుభంయుభిః శుభాస్వితైః గుణైర్వాననక్షత్రయోగకరణైః కోరకితే
సంగతఇత్యర్థః. దివసే దినే హృది హృదయే వక్షసివాస్థితం దయితం ప్రియమద్భుత
మివ స్థితం - బల్బవాహన ఇతి నామ్నా ప్రధితం ప్రసిద్ధం కుమారం పుత్రం అవ
తార్య జనయిత్వా - అవరోష్యేతిచ భువి-ఆధాత్ నిహితవతీ పురాషేతిచ. అసహ్యత్యే
తారంభువి నిక్షిపంతీతిభావః. దధాతేః కర్తృలుక్ - ఆత్ర బల్బవాహనేఽద్భుతత్వో
త్పేక్షయా తదీయకార్యధైర్యాది యావద్దణసంపత్తి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః.
అత్ర దుర్బోధవిజృంభితాః నృసింహకున్బుష్టయో విస్తరభయాన్న లిఖితాః. ప్రమి
తాక్షరా వృత్తం. ౪౮. అసామితి ఉదారతల్లజః దాతృపుత్రశస్త్ర ఆసావద్భుతః. సి.
'మతల్లికా మచ్చికా ప్రకాండ ముద్ధకల్లజా' విశ్వమరః అహంపూర్వమహంపూర్వ
మితి బుద్ధ్యా అహంపూర్వకయా - శోభనం శుభకరం సుతస్య బల్బవాహనస్య ఉద
యం ఉత్పత్తిం ప్రశంసతాం స్తుతాం - కించ ఈశ్వరం స్వేహం రాజానమర్థయంతి
యాచయంతీతి ఈశ్వరార్థినాం దక్షిణదేశవాసినాం జనానాం - లేభ్య ఇత్యర్థః శేష
త్వవివక్షయా షష్ఠీ-తం దాయాదం సుతం బ్రహ్మవాహనం దదానేవేతియోజ్యం-నిష్కర్గవ
దాన్యానాం నకిమన్యదేయమితిభావః ఆ త్రోదారతల్లజఇతి విశేషణస్య ప్రాణేశోఽః
ప్రియత్యేన అదేయస్యాపి పుత్రస్య దానకరణాభిప్రాయ గర్భత్వా త్వనికరాలంకారః.
వంశభం. ౪౯. ఇతీతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ సోఽద్భుతః తత్ర పాండ్యనగరే కానిచిత్క
లిపయాని దినాని ఉపిత్వా స్థిత్యా - ప్రయామి గచ్ఛామితిభాషితస్య వచనస్య అద్భు

యంతీం ప్రేయసీం రహసి దృఢాలింగనతరంగిత వల్కలోత్తరీయ మర్తర
సహాధ్యాయీసీతక్రృతింపులకజర్జరే కపోలతలే పరిచుంబ్యతస్యాః కథం
చిదుదంచితానుమతిర్నిర్గత్య రక్షోయోధిభిరిత్యాకుపతి సేనాధ్యక్షైరు
త్పాటితానాం మలయద్ధరమహేంద్రపాదానాం మూలశిలాతల పరి
దృశ్యమాన కఠినతర తత్కరాంగుళి సఖరేఖావ్యావర్తిత కులిశభయో
చ్చలిత శైలసంస్థానబుద్ధిభిస్సన్నివేశావప్తైస్సపుటితా మటవీం విలంఘ్య
పుత్రీనికారయమా పులస్త్యాన్వయస్యపురీమున్మూలయితం ప్రసారితేన
భువోభుజేనేవ సేతునాకృతసీమంత ముదన్వంతమభజత. ౫౦. ప. సమీ
క్ష్యసేతుం రఘువీరనిర్మితం సచిత్రభిత్తీకృతధీర్ధనంజయః, దినేశవంశస్య

నోక్తస్య - పక్షిణోరవలంబి వర్తమానం నతుపక్షభ్యాం చతదిత్యర్థః. తథాసతి పత్స్యర
మంగళకరత్వాదిలిఖావః. బాష్పం నయనజలమేవ ఉత్తరయంతీం ప్రత్యుత్తరం కుర్వం
తీం - రహస్యేకాంతే దృఢం ఆలింగనేన తరంగితైః జనితైః ఉత్తరీయవల్కలస్య మర్త
రైర్ధ్వనిభిః సహాధ్యాయస్యస్పృశ్యః సీతక్రృతయః సీతా-రాః దుఃఖజనితాః యస్యా
స్తభోక్తాం ప్రేయసీం చిత్రాంగదాం - పులకైః జర్జరే ఐషమే కపోలతలే పరిచుంబ్య-
కఠందిదతికష్టేన ఉదందితా కృతానుమతిః గమనాభ్యనుజ్ఞా యస్య తస్య తథోక్తస్యై
నిర్గత్య - పాంధ్యనగరాదిలిఖావః. రక్షోభిస్సహ యుగ్మంఽభితితభోక్తైః ఇత్యాకుపల
పతేః రామస్య సేనాధ్యక్షైస్సేనాధిపతిభిరంగదజాంబవదాదిభిః ఉత్పాటితానాముద్భ
తానాం మలయద్ధరమహేంద్రాణాం శైలానాం సంబంధినాంపాదానాం ప్రత్యంత
పర్వతానాం మూలశిలాతలేషు ఆధః పాపాణిప్రదేశేషు పరిదృశ్యమానాః యాః కర
యోరంగుళయః తాసాంసఖిరేఖాః తాభిః వ్యావర్తితా నివర్తితా కులికాద్వజ్రాయు
ధాద్భయేనోచ్చలితానాం ఉత్థాయ గతానాం శైలానాం సంస్థానస్య నివేశస్థానస్య
బుద్ధిః ఉహః యేహంతైః సన్నివేశావప్తైః పర్వతాధారకైః స్థపుటితాం నిమ్నాన్నతాం.
ని. 'గర్వావహా భువస్యభ్రే' - 'స్థపుటంతూన్నతానత' మిత్యుభయత్రచామరః. అటవీం
విలంఘ్య ఆతిక్రమ్య - పులస్త్యాసీతాయాః నికారేణావమానేనయా రుక్ శ్రోధః
తయా హేతునా - పులస్త్యాన్వయస్య రావణస్య పురీం లక్ష్మాం ఉన్మూలయితం ప్రసారి
తేన భువో భుజేవేవ స్థితేన సేతునా - కృతః సీమంతః మధ్యరేఖా యస్య తముదన్వం
తం సముద్రం దక్షిణమభజత ప్రాప్తవాక్ భజతేః కర్తరిబజ్. ౫౦. సమీక్ష్యతి. సః
ధనంజయోఽర్జునః రఘువీరేణ శ్రీరామేణ నిర్మితం కారితం - సేతుం సమీక్ష్య చిత్ర
మాశ్చర్య మేవాల్పమితి క్లిప్తం రూపకం - తస్య భిత్తీకృతా మధ్యభూతా ధీర్ధనో

తపోవిచారణే చిరావకాశం వితతానచేతసి. ౫౧. ప. అద్ధౌవానరపా
తితాచలశిలాభంగాభిసూతైశ్చిరాద్య్థ్యాంధైఃకుణిభిః కరేణచ పదా ఖం
జైఃపయోమానుమైః, నీచీనీధిషుకీర్త్యమానమనఘం వృత్తం రఘూణాం
ప్రభో శ్లాఘుంశ్లాఘుమసౌతచేన హరితం ప్రాచేతసీమధ్యగాత్. ౫౨.
ప. గోకర్ణమేత్య సకులాద్రిసుతాప్రియస్య పుష్పాణిమూర్ధ్ని నిదధే
పురుహూతసూనుః, ఆగామినానిజశరాసరతాడనానా మత్రావకాశ
ఇతి సూచయతేవ దోష్టా. ౫౩. ప. గోపృథ్వలగ్నం కులశైలకన్యా సహ

యస్య తథోక్తస్య. ని. 'ఆశ్చర్యాతేఖ్యయోప్పిత్ర' మిత్యమరః. దినేశవంశస్య సూర్య
వంశస్య తపనః విచారణే ఇదమేతాదృగిత్యాలోచనే విషయే చేతస్యవకాశం చిరు
వితతాన విస్తారితవాక్ - కీర్త్యమానేన తపఃకృతం యదయమిదృశ్యభావాభిరామ
రామోఽపృష్టిన్నవతతారేత్యాలోచితవానిత్యర్థః. ఆత్ర తాదృశ్యేతుదర్శనజనితాశ్చ
ర్యస్య విశేషణగత్యా రవివంశకపశ్చిరవిచారణంప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థ హేతుకం
కావ్యలింగం - తస్యచోక్తశ్చిహ్నిష్ట పరంపరితరూపకేన సంస్పృష్టి. వంశస్థవృత్తం. ౫౧
అథావితి. ఆసావర్జనః అద్ధౌవానరైః హనుమజ్ఞాంబవదాదిభిః పాలితానాం సేత్వర్థమితి
భావః. అచలానాం పర్వతానాం సంబుధిభిః. శిలాభంగైః పాషాణఖండైః యే ఆభి
మాతాః, ప్రసారానైః - చిరాశ్చభృతి ఆత్మపక్షురిందియేణ అంధైఃకరేణ ఇంద్రి
యేణకుణిభిః కుకరైః పదా ఇంద్రియేణ ఖంజైః. పంగుభిః పయోమానుమైర్జలమనుమ్యైః
వీచీష్యేవ వీధిషు-వేదిష్యితి క్షయిచోపారః. ఉపవిశ్యేతి శేషః. కీర్త్యమానం గీయమానం
నవిద్యతే అఘం పాపం యచ్ఛాతదనఘం - రఘూణాం ప్రభోః రామస్య వృత్తం
చరిత్రం శ్లాఘుం శ్లాఘుం శ్లాఘిత్యా - ఆభీష్ట్యేణముత్ - తటేన సముద్ర
ప్రాంతమార్గేణ ఉపలక్షితః ప్రచేతసో మరుణస్యేహం ప్రాచేతసీం హరితా ప్రతీచీం
దిశవధ్యగాత్ ప్రస్థితవాక్ - గమేరభిభూర్వాత్కర్తరిమిచ్ఛ - అక్షేత్యాదిపదక్రయే-
యేనాంగవికార ఇతితృతీయా - శార్దూలవిక్రీడికం. ౫౨ గోకర్ణమితి. పురుహూత
సూనుస్సపార్థః గోకర్ణంనామ శివక్షేత్రం విత్య ప్రాప్య-కులాద్రిసుతాయాః పార్వ
త్యాః ప్రియస్య శంభోఃమూర్ధ్ని కరసి ఆగామినాం కైరాతయుద్ధేభవిష్యతాం నిజేన
శరాసనేన గాంధీవేన తాడనానాం - ఆత్ర అస్తిన్నేవ భాగే అవకాశః. ఆస్పదం-
ఇత్యుక్తప్రకారేణ సూచయతా క్షాపయతేవ స్థితేనేత్యుత్పేక్షా - దోష్టా హస్తేన
పుష్పాణి నిదధే నిహితవాక్ - వసంతతిలకా. ౫౩. గోపృష్ఠేతి. గోః పుష్పభస్య పృష్ఠే
లగ్నం ఆరూఢం కులశైలకన్యా సహాయం పారగతీవలభం అంతర నసి సహజం దదానః

యమంతస్సతతందధానః, ఆశ్చర్యమైషిష్టతమేవదేవంగోకర్ణవాసం కురు
రాజసూనుః. ౫౪. ప. పాపాపను త్రైవ్య పరికల్పితోయః ప్రభాసతీర్థే ప్రధి
తోఽభిషేకః, నేతుందృశాదృష్టవతోఽస్యసోఽసౌ సాధ్యం వినా జాగ
రితోబయావ. ౫౫. ప. పాపాపనోదేఫలితేఽద్భుతస్య ప్రాగేవనేతోరవ
లోకనేన, ప్రభాసతీర్థే నియమాభిషేకః శ్చాత్పుత్రుభద్రాగమహేతుగా
సీత్. ౫౬. ప. తతోఘనావిర్భవనాద్భియేవ తత్రావలంబానసమస్య
భేదే, కర్ణాంతరక్రాంచపధేనశోభాయశోమరాళోయదుకస్యకాయాః.

ధ్యాయక్ కురురాజసూనురర్జునః. తం గోపృథ్వలగ్నమేవ గోకర్ణే వాసః యస్యతం
గోకర్ణక్షేత్రవాసమిచ - దేవం సాంబకం ఆశ్చర్యం యథాతథా విక్షిప్త ఈశీ
తవాక్ - శ్లేషమప్రాణితోవిరోధాభాసః. ఉపజాతిః. ౫౪. పాపేరి. పాపస్య మిథున
దర్శనజనితస్య అఽనుత్రైవ్య నివారణార్థం యః ప్రథితః ప్రసిద్ధః ప్రభాసనామతీర్థే
అభిషేకః స్నానం పరికల్పితః కృతః. అద్భుతేనేతిషేషః సోఽసౌ ప్రభాసతీర్థేఽభి
షేకః నేతుం రామనిర్మితం దృశా చక్షుషా దృష్టవతః ఆస్య అద్భుతస్య - సాధితుం
యోగ్యం సాధ్యం ఫలం పాపాపనోదాత్మకం వినా జాగరితః ప్రబుద్ధః బభూవ.
ఫలాంతరప్రవణస్సన్నతిష్ఠదిత్యర్థః. 'నేతుం దృష్ట్యా సముద్రస్య బ్రహ్మహత్యాం తరతీ'
త్యక్త బ్రహ్మహత్యాపదస్య సర్వపాపాపలక్షకత్వాదిలిభాసః. ౫౫ అ. తస్మి నిష్ఫల
త్వాపత్తిస్తస్య నేత్యాహ - పాపేరి అద్భుతస్య పాపాపనోదే ప్రాక్ ప్రభాసతీర్థాభి
షేకాత్సూర్యమేవ - నేతోరవలోకనేన ఫలితే సిద్ధేసరి - చ్చాత్పుత్రభాసతీర్థే నియ
మాభిషేకః, త్రతస్నానం - సుభద్రస్య శ్రేష్ఠశుభస్య శుభద్రారూప్య శ్రీకృష్ణకసి
యస్యాః ఆగమే ప్రాప్తా హేతుః ఆసీత్ - పాపనాశశుభంవా పుణ్యస్యఫలం - తత్ర
పాపవైవాసత్వే తన్నాశరూప ఫలస్యాసంభవా శ్చుభరూపం ఫలం ఘటయతీతి న ని
ష్ఫలత్వ మిలిభాసః. ౫౬. తతఃపరి. తతోఽనంతరం ఘనానాం మేఘానాం తత్కాల
స్యవా ఆవిర్భవనాదదయాత్ - భియా భయనేవేత్యుచ్చేత్త - యదుకస్యకాయా
స్సుభద్రాయాశ్శోభా యశః సౌందర్యేణ కీర్తిరేవ మరాళః హంసః. తత్ర ప్రభాస
తీర్థే తస్య అద్భుతస్య సంబంధి ఆమలం మానసం మనవివ మానసాఖ్య సరిః. ని. 'మాన
సంసరిస్సాంత' ఇతివిశ్వః. కర్ణయోరంతరం మధ్యరంధ్రమేవ క్రాంచపః. క్రాంచ
తైలమధ్యరంధ్రమార్గః లేన ఉపలక్షితః భేదే వివేశ - సుభద్రాసౌందర్యం కర్ణా
కర్ణికయా శ్రుతవానిత్యర్థః. సమస్తవస్తువర్తిసావయవరూపముచ్చేత్తనుప్రాణిత
మితి ద్వయోరంగాభావేన కంఠః. వర్షాకాలే హంసానయే భారతం వర్షం

౫౭.ప. స్మృతిపథస్థితయాపి సుభద్రయా జనసమక్షమివాసితుమాత్మభీః, ద్విజకులానిసతత్రసమత్యజత్సహచరాణి రతీశవశంవదః ౫౮. ప. పయ సా పరిపూరితౌఘటౌ పరిపశ్యన్పథిపాకశాసనిః, కమలాక్షకనీయసీ కుచౌ కలయామాస కరస్థితావివ. ౫౯. తదాసీంఖలు. ప. చక్రాంగీమదవశ్య తోహరచలచ్ఛంపాసమున్లేషణైః పుష్యతైత్తకగంధ సింధువిలుతత్పుష్పంధయాంధీకృతైః, మేదస్వీకృతకేసీకలకలై ర్దేఘంకరాశాముఖైః

మానసం ప్రవిశంతీతి ప్రసిద్ధిః. ౫౭ స్మృతీతి. అగ్ర సుభద్రాసౌందర్యశ్రవణానం తరం - స్మృతిపథే సంకల్పే స్థితయాపి - క్షిమత సమక్షస్థితయేత్కర్థః. సుభద్రయా రతీశస్య మన్దగ్రస్య వశంవదః పరతంత్ర్య మన్దగ్రవికారాయత్తచిత్త ఇతియావత్ - ఆతనివ స పార్థః జనానాం సమక్షం ఆసీతుం స్థాతుం అత్రా స్వీకృతాభీర్యేన తథోక్తఇవేత్యుచ్యేత్ - మహతాం మదనబాధాయాగర్హ్యత్వాదితిభావః. సహచరాణ్య నుయాత్రికాణి ద్విజకులాని బ్రహ్మణబృందాని - తత్రప్రభాసతీర్థే సమత్యజత్ అనుజ్ఞాతవానిత్కర్థః. సంపూర్వాత్త్యజతేః కర్తరిణ్ - ద్రుతవిలంబితం. ౫౮. పయ సేతి. పాకశాసనిరర్జునః పథి మార్గే పయసా ఉదకేన పరిపూరితౌ పూర్తింగమితౌఘటౌ కలకౌ-జలపూర్ణఘటౌచిత్కర్థః. పరిపశ్యన్ సక్ కరస్థితౌ - కమలాక్షస్య శ్రీకృష్ణస్య కనీయస్యా సుభద్రాయాః. కుచౌ ప్రనాదివ కలయామాస-కలయాం బభూవేత్కర్థః జలపూర్ణకుంభదర్శనం భావిశుభఫలప్రాప్తిహేతురితిభావః. ఉచ్యేత్కాలంకారః. ౫౯ తదాసీంఖలు ద్విజకులానుజ్ఞాసమయ ఏవేత్య సోఽత్రరేణాన్వయః. చక్రాంగీతి. చక్రం రథాంగమివాంగం యేషం, లేషం స్త్రియశ్చక్రాంగ్యః. 'అంగగాత్రకంఠేభ్యో వక్త్ర్యు' ఇతిజీవ - తాసాం యో మదః దర్శనః. ఆహ్నినైరంశర్యసంభోగకృతః తస్య పశ్యతో హరాణి ప్రసవ్యా చోరాణి-తద్దాంబక్యసౌఖ్యసర్వస్వలంపకానీతియావత్ - 'వాగ్నిశ్శబ్దో యుక్తిదండహరేష్వి'తి పృష్ఠ్యా ఆలుక్ - 'పశ్యతో-ర్థం హరతి యస్సచోరః పశ్యతోహర' ఇతి హలాయుధః. చలంతీనాం శంపానాం విద్యుతాం సమున్లేషణాని విలసనాని యేష తైః. సౌరప్రకాశవివ తాసాం తత్సౌఖ్యమితి రామకాపేన నియమనాత్తస్య మేమై రాచ్ఛాదనే తత్ప్రసక్తేర్హారతో-చాస్తత్వాదితిభావః. పుష్యతాం వికసతాం కైతకానాం కేతకీకుసుమానాం గంధః సింధుస్సముద్రఇవ తస్మిన్విలుతద్భిః సంచరద్భిః పుష్పంధయైర్భృంగైరంధీకృతైః మణీకృతైఃత్కర్థః. 'పాపూర్వాభే ద్ద్రౌశశ్శ్య' ఇతిశత్రుత్యయే-పుషాదరాదిత్వాన్ముమి పుష్పంధయై ఇతి సాధుః. మేదస్వీకృతాః సాంద్రీకృతాః కేసీనాం షయూరాంగనానాం కలకలాః కేకా శోలాహలాః

పాంథానామఽమృత్యుభిః కలిపయైః ప్రాదుర్బధూవే దినైః. ౬౦. ౪. కాలాంబుదాళినలికాత్మణాది ప్రివర్త్యా సంధుక్షితాత్సదస్వనినిస్సరద్భిః, వర్షాశ్శసీసగుళికానికరైః కరోర్నైర్నర్తాభియాతి మవధీద్వనకాలయోధః. ౬౧. ౪. మాధ్వీలిహవిరురుచే మలినీకృతాగ్రా కాంతారసీమ్నినవకైతక బర్హరేఖా, దగ్ధాం చలేస్సరభియా దయిరాజనేన సంప్రేషితాపథికభర్తృషు పత్రికేవ. ౬౨. ౪. అర్జునేషు సకలేషు వికాసిష్వద్రిసీమ్ని భృత తాదృశశబ్దః, ఏకఏవ విశుశోష విశేషాదేతదంబుభృదనేహసిచిత్రమ్.

యైస్యైః మేఘంకరాణి మేఘాయమానాని ఆకానాం దిశాం ముఖాన్యగ్రభాగాః యేషుతైః. 'మేఘర్షిభయేషుకృశ' ఇతిభిః భిత్వాస్వప్-పాంథానాం ప్రోషితానాం ఆమృత్యుభిః తత్తుల్యైశ్శర్కరః. కలిపయైస్త్రిచతురైః దినైర్నాన్వితైః ప్రాదుర్బధూవే ఆవిర్భూతం - భావేట్ - కార్దులవిక్రీడితం. ౬౦. కాలేతి. ఘనకాలః వర్షాకాల ఏవ యోధః భటః త్షణాదిస్తటిదేవర్షిః సాగ్నిరజ్జుస్తయా - సంధుక్షితాత్సంయోజితాత్ కాలాంబుదాశేర్నీలమేఘపంక్తేరేవ నళికాత్ ఆయోనానాన్యూపవిశేషాత్ సవది. అగ్నిసంయోజనక్షణఏవ-సభ్యని సధాంకారం యథాతథా నిస్సరద్భిః నిర్గచ్ఛద్భిః కతోరైః దారుణైః కరినైశ్చ - వర్షాశ్శనాం కరకాణామేవ సీసగుళికానాం నికరైః సమూహైః ఘర్షం గ్రీష్మర్తుమేవ ఆభియాతి శత్రుం అవధీల్ హంలిస్త - హంలేః కర్తృలుకి వధాదేశః. సమస్తవస్తువర్తినావయవరూపకం - వసంతతిలకావృత్తం. ౬౧. మాధ్వీతి. మాధ్వీలిహః భృంగేణ మలినీకృతం ఆగ్రం యస్యాస్యా-నవా కేతకబర్హరేఖా కేతకీకుసుమపత్రం ని 'రేఖాకృతిదలేబర్హ' మిత్యమరః స్వరాద్భియా భయన హేతునా - దయిరాజనేన ప్రోషితభర్తృకాజనేన - పథికేషు ప్రవాసిషు భర్తృషు పతిషు విషయే సంప్రేషితా అంచలే దగ్ధా పత్రికాలేఖిషు - కాంతారసీమ్ని వన ప్రదేశే విరుదుచే రరాజ - రోచలేః కర్తృలిట్ - ఆచద్యుతివేగమూగమనాయాం లే దగ్ధా పత్రికాప్రవాసిభ్యః ప్రేష్మకఇతి ప్రసిద్ధిః. ఉచ్చేఖిలంకారః. ౬౨ అర్జునే ప్రితి. అంబుభృతాం మేఘానాం సంబంధిని అనేహసికాలే వర్షాకాలఇతి యావత్. ని. 'కాలాదిష్టౌఽప్యనేహపీ' త్యమరః. సకలేష్వర్తునేషు కక్షభవృక్షేషు పాథేషుచ వికాసిషు ప్రకాశవత్సు సత్సు మదిలేషు సత్స్వితిచ - భృతస్తాదృశః అర్జున ఇత్యాకారకః శబ్ద స్సంజ్ఞాపనం యేన తథోక్తః. ఏకః అర్జునఏవ ఆద్రిసీమ్ని రైవతకశైలప్రదేశే-విశేషాద్యృశం విశుశోష శుష్క-ఽఘాదితియత్-కదేతల్ చిత్రం-సుభద్రాచింతయా కృశోఽఘాదిత్యర్థః ని 'అర్జునఃకకుభేపార్థ' ఇతివిశ్వః. ఆశ్ర అర్జునల్వేఽపి వార్షికావ

౬౩.ప. వియత్యశేషాసు విదిక్షు దిక్షు వియోగశిల్పీంద్రవినిర్నితాయాః,
తస్యామృగాక్ష్యాశ్చతటితతేష్చ ధనంజయస్సంవివిదే నభేదమ్. ౬౪
ప. మాన్తధేజ్వలితివాసవసూనుర్తానసే పరిణయేయదుపుత్రాః, లాజ
వాసవివకర్తుముపేంద్రం తత్సగర్భ్యమథచిత్తమనైషీత్. ౬౫. ప. అణు
మాత్రమిదం సహేత వోధుం సహివిశ్వంభరమద్య మామితీవ, మనసో
౬ధ్యవరుహ్యతస్యదృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్పుమాన్పురాణః. ౬౬.

సరే వికాసాభావ ఇతిహిరోధస్య - పార్థలేవన ప్ర మోదాభావఇతి శ్లేషేణ ఆభాసీకర
ణాద్విరోధాభావః. ఉత వాన్వికావసరరూపకారణత్వేఽపి శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవ
సాయమూలాతిశయోక్త్యా అర్జునే వికాసరూపకార్యానుత్పత్తిరూపా విశేషోక్తిరిత్యు
భయత్రసాధకసామ్యోత్ శ్లేషానుప్రాణితయోప్తయోస్సందేహసంకరః. ౬౩. వియ
తీతి. వియత్యాకాశే - ఆశేషాసు సకలాసు దిక్షు విదిక్షు దిక్సంధిషు - వియోగేన సుభ
ద్రావిరహేదైవ శిల్పీంద్రేణ చిత్రకారకశ్రేష్ఠేన వినిర్నితాయాః ఆతిభితాయాః
తస్యాః మృగాక్ష్యాశ్చసృభద్రాయాః తటితాం తలేస్సమాహస్యచ భేదం విశేషం ధనం
జయః అర్జునః న సంవిదిదేన జ్ఞాతవాక్ - విదేశకర్తరిలిత్ - అత్ర తటితాం సుభ
ద్రాయాః వ్యక్తిరో భేదే ప్రతీయమానేఽపి-ఇమాన్తటితః ఇయం సుభద్రేతి విశేష
జ్ఞానాభావస్య గుణసామ్యప్రయుక్తత్వాత్సామాన్యాలంకారః శ్లో. 'సామాన్యం గుణ
సామ్యేన విశేషోనోపలక్షిత' ఇతిలక్షణాత్ - ఉపకాతి. ౬౪. మాన్తః ఇతి అథ షర్వా
కాలప్రాదుర్భావనంతరం వాసవసూనురర్జునః యదుపుత్రాః సుభద్రాయాస్సంబంధిని
మానసే సంకల్పవిషయే పరిణయే వివాహసమయఇత్యర్థః. జ్వలితి మాన్తః ధే మన్తః వి
కారాత్తకేఽగ్నౌ లాజవాపం లాజహోమం వైవాహికం కర్తుమిచ్ఛేత్సృష్టే-తస్యా
సృభద్రాయాః సగర్భ్యం సోదర్యం ఉపేంద్రం శ్రీకృష్ణం చిత్తం మానసంప్రతి అనై
షీత్ ప్రావయామాస - తత్రైవోక్తవివాహాదితిభావః దుహదిత్వేన ద్వికర్తృకాన్నయతే
కర్తరిలిత్ - లాజహోమస్య వధూసోదరకర్తృకత్వం ప్రసిద్ధం - చింతితార్థానుకూ
ల్యాయ హరిం సప్తాదేతి పరమార్థః. స్వాగతా. ౬౫. ఆణితి. పురాణః పుమాన్
శ్రీకృష్ణః. అణుమాత్రం అతిసూక్ష్మమిదమర్జునస్య మనః విశ్వంభరం బ్రహ్మాండధారిణం-
అతిదుర్గరమితిమావత్. మాం వోధుం అద్య న సహేత నక్షమేత - హిరవధారణే -
ఇతీవ ఇత్యాహాశ్యేవేత్యుత్పేక్షా - తస్య అర్జునస్య మనసః హృదయాత్ అధ్యవరు
హ్యదృష్టేః పురతః ప్రాదురభూత్ ఆవిర్భూవ - భక్తపరాధీనస్య హరేర్నితదాశ్చర్య
మితిభావః. ఔదచ్చంఽసికం వృత్తం. ౬౬. స్వేతి. తత్ర, ర వతకాదౌ తసిక్ శి కువ

ప. స్వస్వచేష్టాకథానద్యా ద్వితీయర్తుగుణజ్ఞయా, నబభూవే తయో
స్తత్ర నయనానందినోర్నిధః. ౬౭. ప. విజయో మధురస్థితస్యభావం విదు
షస్తస్యమతేన భిక్షువేషః, కుసుమాస్త్రభయాదివాతిగూఢః కుహరే
రైవతకస్యతిష్ఠతిస్త. ౬౮. ప. కథంసుభద్రాకమరీయతాయాః కల్పేత
నుత్రైకవిరున్నతోఽపి, చతుర్థమప్యశ్రమమస్యయేన తాం సాధనీభూ
య ద్విక్షతేస్త. ౬౯. ప తదాత్వవద్రితటాత్వతిక్రియః పరిష్ట

ప్రాదుర్భావసమయే వా - మిగః నయనానందినోః చరస్పరమవలూకణనితానందవతో,
తయోః కృష్ణాద్భునయోః స్వస్వస్వస్య అన్యోన్యస్య చేష్టాకథయా వృత్తాంతకథచేదైవ
నద్యా - ద్వితీయస్య ఋతోః, గ్రీష్మస్య గుణం శోషణం జానాతీతిజ్ఞయాన బభూవే
నభూతం - భవలేర్భావే లిట్ - వర్ణాను సరిదివ తక్కుథా వపుధశ్చర్మకం. చిరాత్సం
గమే సుహృదోస్సల్లాపోఽమృతాయత ఇతిభావః. రూపకాలంకారః. ౬౭. విజయఇతి.
విజయోద్భుతః భావం స్వాభిప్రాయం సుభద్రావిషయకం విదుషో జానతః ఆకలివమధు
రం సాకూతం స్థితం యస్య తస్య శ్రీకృష్ణస్య మతేన అనుమత్యా - భిక్షోఃసన్యాసిన
ఇవ వేషో యస్య తథోక్తస్య - కుసుమాస్త్రాన్నన్నభావో భయానివ రైవతకస్యాద్రేః
కుహరే గుహాయామలిగూఢః పరైరలక్ష్మితస్యో లిష్ఠతిస్త - ఉచ్చేష - బౌపచ్చంద
సికం. ౬౮. కమలి ఉన్నతశ్చసురోఽపి కమి సుభద్రాయాః కమనీయతా సౌందర్యం
తస్యాః నుత్రై స్తుతిం కర్తుమితి - క్రియాశ్లేఠ్యాదినాచతుర్థీ ని. 'స్తవస్తోత్రంస్తుతి
ర్నుతి' రిత్యమరః. కరం కల్పేత శక్తో భవేత్ స భవేదేవేత్యర్థః యేన కారణేన చతుర్థ
మాశ్రమం యత్యాశ్రమోఽపి - అస్మాద్భునస్య సాధనీభూయ సుభద్రావాప్తికారణం
భూత్వా - తాం సుభద్రాం దిదృక్షలేస్త ద్రష్టమైచ్చత్ - కిముతాస్యే ఆశ్రమా
తస్మాి సచేతనాశ్చేత్యర్థః. ఆశ్రమోఽస్త్రీత్యనుకాసనాదాశ్రమశబ్దస్య క్లిబతయా
నిర్దేశః. ఆశ్ర అంగనానంగప్రసంగమాత్రాసహస్యావేశసన్యాసి యత్యాశ్రమస్య
సుభద్రాదిదృష్టాయాం అన్యేషాం తత్రాపి సచేతనానాం తదిదృష్టాయాః కైములికన్యా
యసిద్ధేః అర్థాపత్త్యలంకారాత్తకవాక్యాశ్చేన కవీనాం సుభద్రాసౌందర్యవర్ణన సామ
ర్థ్యసిషేధ సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమితి ద్వయోరంగాంగిభావేన
సంకరః. లేనవ తత్సౌందర్యస్య లోకానికాయిత్యవ్రతీలేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ఉప
జాతిః. ౬౯. తదాత్వఇతి. క్రియః లక్ష్యః రుక్మిణీరూపిణ్యాః చలిః శ్రీకృష్ణః ప్రకృతే
శుభస్య సుభద్రావివాహరూపస్య ఆగమే ప్రాప్తౌ విషయే - పరిష్టవం చంచలం భవేద్వా
న భవేద్వా ఇతి సవికల్పమనసమితి యూపత్. ని. 'చంచలంచలంచే వ పాపవపరిపకే'

వంతం ప్రకృతేశుభాగమే, యదాశయేతేశయవతద్భవే దితిబ్రువన్ద్వారవతీం పునర్యయా. 20. గ. తదనంతర మహస్కూర మదతస్కూర మహామహాన్తస్కూరీ రైవతకం గిరిముపస్కూరుతే తస్య నమస్కూరణ మస్తాకం శ్రేయస్కూరణ మితి పురోధోజనబోధనాత్కుతూహలినానగరమానీయమానం బహిరపి జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ కాషాయవాససాఽవగుంతి వపుషం సవ్యసాచిశబ్దమత్సరేణ స్తరపీరేణ ప్రవాసరంధ్రమున్విష్య పన్నగపాండ్యయదుకుమారికాణాం కృతే పృథక్పృథగీరితాం త్రిశరకాండీమివ త్రిదండీం బిభ్రాణం నిజఽల్లవకోమలిమన్వియశోకేనేవ పరిశుష్కేణ షటిరదారుణాపాదుకీభూయ పరిచర్యమా

ఇత్యమరః. తమద్భునంప్రతి హే అద్భుత తే తవ ఆశయే అభిప్రాయే యత్కాంక్షితం వర్తతే. తత్ శయే హస్తమివ భవేదిత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువన్ కలయన్. తదాత్మవివ శదాసీమేవ అద్రి తటాత్పునః ద్వారవతీం ద్వారకాం ప్రతి యయా గచ్ఛతిస్త. తదాత్మఇత్యనేన హరేర్భక్తవాంఛితానుకూలనత్వరాపారవశ్యం ధ్యన్యతే ని. 'ధంధోఽభిప్రాయ ఆశయః'. 'పంచశాఖశ్యయః పాణిరీత్యుభయత్రాప్యమరః. 20 తదనంతరమితి. తదనంతరం శ్రీకృష్ణస్య ద్వారకా ప్రాప్త్యనంతరం అహస్కూరస్య సూర్యస్య యో మదస్తేజస్విత్యాహంకారః తస్య తస్కూరం లంపకం తత్సదృశం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః మహాత్ మస్కూరీ సన్యాసీ రైవతకం గిరిముపస్కూరుతే అలంకరోతి. తత్రాస్తఇతి యావత్-మస్కూరో వేణుదండోఽస్యాస్తీతి మస్కూరీ. ని. 'వేణుమస్కూర తేజనా' ఇత్యమరః. తస్య సన్న్యాసినిః నమస్కూరణం నమస్కూరః అస్తాకం శ్రేయసకారణం సాధకతమం - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ పురోధోజనస్య పురోహితజనస్య బోధనాత్ కుతూహలమస్యాస్తీతి కుతూహలినా హలినా బలరామేణ నగరంప్రతి ఆనీయమానం ప్రాపయమాణం - బహిరపి కిముత మనసీతిభావః. జ్వలతా విరహానలజ్వాలేనేవ స్థితేనేత్యుచ్చేష - కాషాయవాససా అవగుంతం ఆచూడితం వపుర్యస్యతథోక్తం - సమ్యేన హస్తేనాసి సాచీ బాణప్రయోక్తేత్యర్థకే శబ్దే సంక్షారూపేమత్సరేణ ద్వీపవతాస్తరపీరేణ మన్తరపీరేణ ప్రవాసమేవ రంధ్రం ప్రహర్తు మవకాశం అన్వీత్య విచార్య-పన్నగకుమారికా ఉలూపికా పాండ్యకుమారికా చిత్రాంగదా, యదుకుమారికా సుభద్రా, తాసాంకృతే తదర్థమిత్యర్థః పృథక్పృథేకమీరితాం ప్రయుక్తాం త్రయాణాశరాః కాండాః దండాశ్చ వేషాం సమాహరం త్రిశరకాండీమివ స్థితాం త్రిదండీం వైణవీం-పూర్వవత్సమానః. ద్విగోశ్చేలిజీవ-చిత్రాణం దధతం-నిజఽల్లవస్య కోమలి

ణపాదయుగళం తం కుహనాభిక్షుం సంభ్రమేణ వందమానేషు యదు
బృందేషు ముకుందోఽపి సవినయ ముపాగతశ్చేతః పూరణావశిష్టైస్స
సోదరీప్రేమరసైరివ తీర్థజలైః పిచండిలం కమండలుం తదీయపాణేరా
దాయ భగవన్నిత్యత ఏహిత్యేతి రాజభవన ముపనీయ కన్యాంతఃపురే
నివేశయామాస. 20. ష. మార్గే శరత్రయమముష్య కృతే విముచ్య
శేషం ద్వయం పునరివోష్ణితుమాత్తలోభః, శుశ్రూషితుం తదను
సోదరచోదితాయాస్తన్వాస్త్వస్మిరో నయనమేవ శరం వ్యతానీత్.
21. ష. వపుషామధురేణ సుభ్రువా ధనుషాచిత్తమవశ్యతర్జితః, తప

ష్ణః మార్దవస్య నిర్ణయేన యశ్శోక ప్రస్థాదివేత్యుత్పేక్షా-తప్తేణ నిర్ద్రోహేణ పటిరదా
రుణా చందనకాశ్చేన పామకేభూయ పామకేభూత్వా పంచగవ్యమాణం శుశ్రూషమాణం
పాదయోద్యుగళం యస్యతథోక్తం తం కుహనాభిక్షుం మాయాసన్నాస్యసినం అర్జునం-
యదుబృందేషు సంభ్రమేణ వందమానేషు నమస్కర్మత్సునశ్చ-ముకుందస్త్రికృష్ణోఽపి
సవినయం యథాతథా ఉపాగతస్య-చేతసి పూరణావశిష్టైః స్వసోదర్యాం సుభ
ద్రాయాం ప్రేమరసైరివ స్థితైః తీర్థజలైః పిచండిలం పరిపూర్ణం కమండలుం తదీయాద
ర్జునసంబంధినః పాణేరాదాయ స్వయంగృహీత్వా హేభగవత్ ఇతఇత ఏహితీ వదన్ని
తిశేషః. రాజభవనముపనీయ ప్రాపయ్య కన్యకాంతఃపురే నివేశయామాస ఉపమా
యాఉత్పేక్షాచతుష్టయస్యచ సజాతీయవిజాతీయయోస్సంసృష్టిః. 20 మార్గఇతి.
తదను కన్యాంతఃపురప్రవేశానంతరం స్వరో మన్దః మార్గే తీర్థయాత్రామార్గే అము
ష్యకృతే అర్జునార్థం శరత్రయం - బాణపంచక మగ్ర్యఇతిశేషః. విముచ్య ప్రయుజ్య-
ఉలూపికా చిత్రంగదా సుభద్రా స్వసురాగజననామేతిభావః. శేషం ద్వయం బాణ
యుగం పునరుష్ణితుం ప్రయోక్తుం ఆత్తః లోభః యేనతథోక్త ఇవేత్యుత్పేక్షా -
శుశ్రూషితుం అర్జునయతేః పరిచర్యాం కర్తుం సోదరాభ్యాం రామకృష్ణాభ్యాం చోది
తాయాః ప్రేరితాయాస్తన్వాస్సుభద్రాయాః నయనం చక్షురేవ శరువ్యతానీత్ -
బాణచకార - తత్కటాక్షై రిక్షుచాపరూక్షై శ్చణేక్షణే సుధుషితాభూదిత్యర్థః.
ఉత్పేక్షారూపకయోరంగంగిభావేన సంకరః. వసంతలిలకావృత్తం. 21. వపుషేతి.
సమస్కరీ కపటసన్నాస్యసీ మధురేణ శోమలేన మధుమతాచ సుభ్రువస్సుభద్రాయాః
వపుషా శరీరేణ - చిత్తభువో మన్దగన్య ధనుషా పౌష్పేణ చ తర్జికన్యంఠావత స్మన్ని
త్యర్థః. తపనేవేత్యుత్పేక్షా - కపటసన్నాస్యసినః పవత్ర ప్రవక్రవక్ర్యభావాదిత్యర్థః.
తనోశ్శరీరస్య తనిమానం కార్యంజగృహే గృహీతవాన్-కృశోఽభూదిత్యర్థః. ఏలేన

నేవ దినేదినే తనో స్తనిమానం జగృహే సమస్కరి. 23. ష. ప్రతిని
శ్వసితే దీర్ఘపాణినా నాసికాం స్పృశన్, భావయామాస పార్థోఽయం
ప్రాణాయామసమావసమ్. 24. ష. ప్రణవోచ్చరణే పురః ప్రసర్ప
త్ప్రబభాసే యతినస్తదాధరోష్ఠం, ముహూరగ్రగతావసీంద్రపుత్రీ ము
ఖమాస్వాదయితుం కిలోద్జహానః 25. ష. కన్యాకరేమృద్నతి పాద
పద్మం పువ్యంతి గాత్రే ఫులకాంకురాణి, హరేహరేమాధవమాధవేతి

పంచమీ కృతతానామ మన్తభావస్తోత్ర - శతో ఘనావిర్భవనాదిత్యత్ర మనస్సంగః.
వియత్యశేషస్వీత్యత్ర దృక్సంగః. మన్తథే జ్వలతీత్యత్ర సంకల్పః. విజయోవధురస్మి
తస్యేత్యత్ర ప్రీత్యాగశ్చ ద్రవ్యవ్యః. వైతాళీయం. 23. ప్రతీతి ఆయం పార్థః
అష్టనః దీర్ఘ. ప్రతినిశ్వసితే నిశ్వాసే పాణినా నాసికాం స్పృశన్ - ప్రాణాయా
మస్య వాయుధారణాత్తకస్య తపనః సమావసం సమాప్తిద్ధి మిత్యర్థః. భావయామాస
జనయామాస - చశ్యతోజనస్యేతిశేషః. అన్యథా తైః, స్వవికారస్య తర్క్యత్వాపత్తే
రితిభావః. అత్ర శాసికాస్పర్శనక్రియయా ప్రాణాయామసమాప్తిర్నయాకృతేతి
భ్రాంత్యుత్పాదనేన మదనసంతాపజనితశ్వసిజరూపమర్తాప్రకాశనాయ పరపంచ
నస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలంకారః. 'యుక్తిః పరాతిసంధానం క్రియయా మర్తగుప్త
యే'తిలక్షణం - శ్లోకః. 24. ప్రణవేతి. తదా కపటయతిత్వసమయే ప్రణవస్య ఓంకా
రస్య ఉచ్చరణే పఠనే-పురః పురస్తాత్ ప్రసర్పత్ ప్రసర్గ్ యతినః కపటసన్నాన్య
సినః అధరోష్ఠః. అగ్రగతాయాః ఆవసీంద్రపుత్ర్యాః సుభద్రాయాః ముఖం - అధర
మిత్యర్థః. ఆస్వాదయితుం ముహూః ఉజ్జహానః ఉత్థాయ గచ్ఛత్. కిలేతి సంభావనా
యాం - ఉత్పూర్వా జ్ఞహరేస్తాభీత్యేకానచి - క్లాపితి ద్విత్వే - భృహమితీత్యభ్యాస
స్యేత్యం - ప్రబభాసే - అత్ర అష్టనాధరస్య ప్రణవోచ్చరణక్రియానిమిత్తేన సుభ
ద్రాధరోద్దేశ్యకతత్పన్నిపగంకృతోష్ఠేప్రేక్షణాత్ క్రియానిమిత్తాస్వరూపోప్రేక్షా.
జౌపచ్చంపసికం. 25. కనేతి. స పార్థః కన్యాయాః సుభద్రాయాః కరే పాద
పద్మం మృద్నతి ప్రక్షాలయతి సతి-గాత్రే స్వశరీరే పువ్యంతి వర్ధమానాని పులకాంకు
రాణి-హే హరే హే హరే-హే మాధవ హే మాధవ - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః
హరిస్తృలేః విష్ణుకీర్తనం కృత్వేతిత్యుక్తోపేపంచమీ - ఆన్యగయాంచకార పంచయా
మానేత్యర్థః. అత్ర అంకురః బద్ధస్య క్లిబత్వేన ప్రయోగశ్చింత్యః అకః 'పువ్యం
గాత్రే ఫులకాంకురేష్వి'తి పాణో రమణీయః. తత్ర చ తానన్యధానూంచకారేతి యో
జ్యం. గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగ ఇతి నన్యూనపదత్వాభ్యుదోవఇత్యపిద్రవ్యవ్యం.
అత్ర హరికీర్తనక్రియయా తత్సృరణానందాదిమే ఫులకాంకురాఇతి సుభద్రాయాః

హరిస్సృతేరన్యథయాంచకార. ౭౬. గ. ఏకదానిర్వర్త్యప్రత్యవసా
నకృత్యం ప్రతిక్షణమిక్షుచాక్షురప్రసంతక్షణేన సమంతాత్పరితైస్సత్య
గుణశక్తైరివ స్వేదబిందుభిరవ్యక్తిర్ణాంచామూరపీం త్వచమధ్యాస్య
విశ్రామ్యంతం తం కుహనాసన్నాసినం ధవిత్రేణవీజయంతీ సుభద్రాతైస్తై
రింగితైర్యతిత్యేసంశయ్యతస్య తత్వజిజ్ఞాసయా సవినయమనురహసి
వ్యజిజ్ఞాపత్. ౭౭. ప తపస్విన్నద్యమేప్రీతిస్తవాభ్యాగమసంభవా,
కన్యామానావక్తిర్ణ త్యేకల్పశాఖాశిఖాయతే. ౭౮. ఇదానీమమీ. ప.
యదవః ఖలుపుణ్యరాశయో యతినామింద్ర తవాంఘ్రినేవనాత్,

భ్రాంతిముత్సాద్య కత్వాణిస్పర్శకృతరాజసవికారే సత్యవీనాత్మికవికారయాపమర్తాప్ర
కాశనాయ తద్వంచనస్య కృతత్వాద్యుక్తిరలంకారః. ఉపకాతిః. ౭౬. ఏకదేలి. ఏక
దా కస్తింఘ్రిన్దినే ప్రత్యవసానకృత్యం భోజనాదికృత్యం నిర్వర్త్య సమాప్య - 'ప్రత్యవ
సానం భోజనమభ్యవహారశ్చ జగ్ధిశ్చే' లిహాలాయుఫః. ఊణేక్షణేప్రతిక్షణం ఇక్షుచా
వస్య మన్తధస్య త్సురప్రైః బాణవిశేషైః సంతక్షణేన చేదనేన - సమంతాత్పరితైః
సత్యగుణస్య శక్తైః ఖండైరివస్థితైః. సత్యగుణస్య పరిశుద్ధత్వాచ్చుభ్రత్యేన వ్యవహారః.
స్వేదబిందుభిర్రావ్యక్తిర్ణాం వ్యాప్తాం - చమారోర్హరిణస్తేమాం చామూరపీం త్వచం
అజినమధ్యాస్య - శత్రోపవిశ్లేశ్యన్తః విశ్రామ్యంతం శ్రమమవనుదంతం తం కుహనా
సన్నాసినం మాయాయతి - ధవిత్రేణ మృగాజినవ్యజనేన వీజయంతీ మృదుపవనం
చాలయంతీ. ని 'ధవిత్రంవ్యజనం తద్వద్రచితం మృగచర్తణే'త్యమరః. తైస్తైరింగితైః.
పుళకాద్యాకారవిశేషైః యతిత్యే సంశయ్య ఆయం యతి ర్వానవేలి సందిహ్య-తస్య
కవటసన్నాసినః తత్వస్య యాథార్థ్యస్య జ్ఞాతుమిచ్ఛయా జిజ్ఞాసయా - అనురహసి
ఏకాంతే సవినయంయథాతథా వక్ష్యమాణ ప్రకారేణ వ్యజిజ్ఞాపత్ విజ్ఞాపయామాస -
వివూర్త్యాన్ జిహ్వైః కర్తరిలుక్ - శిశ్రీత్యాదినాచచి సన్నద్ధావాదబ్యసస్య - సస్య
తఇతిత్వం ౭౭ తపస్విన్నతి. హేతవస్విత్ - తపఆభ్యాగమాన్ సంభవంతి సంభ
వామే మమ ప్రీతిః సంతోషః కన్యాయా యస్తానం వ్రతం కన్యకాజనోదితాన్య
సల్లాపానర్హత్వం తస్య అవక్తిర్ణ త్యే భంగే విషయే ని. 'అవక్తిర్ణక్షతవ్రత' ఇత్యమరః.
కల్పస్య సురతరోశ్యాఖాయాశ్శిఖామివాచరంతి కల్పశాఖా శిఖాయతే - బహుసల్లా
పేచ్ఛాం జనయంతీత్యర్థః. ఉపమానాత్కర్తుః కృష్ణులొపశ్చేతి కృషంతాత్కర్తరిలత్.
౭౮. యదవఇతి. యత ఇంద్రియసంయమ ఏషమస్తీతి యతినః. ని. 'యేనిష్ఠితేంద్రి
యగ్రామాయశయో యతినశ్యతే' ఇత్యమరః. హేయతినామింద్ర యదవః యాదవాః

శిరసైకమవాప్యయద్రజో వనసాన్యత్పరివర్జ్యతేచ యైః. ౭౯. ప. భగవన్నఖిలం విబుధ్యసే పరమార్థం వదభావి మేశుభమ్, ప్రయతాయతయో భవద్విధాః ప్రణిధానేన హి దివ్యచతుషః. ౮౦. ప. అవకర్ణ్యతదేష మిలితః క్షణమక్షోః ప్రతివాచ మాదదే, బహునాకి మయిస్వకైర్గుణైర్విజయం ప్రాప్సుసి యోషితాం కులే. ౮౧. ప. పాదాం గుప్తనఖంయస్తే ఫాలే కుర్యాద్విశేషకమ్, సనరోఽపిస్త్రరేణార్తస్సహ్య

పుణ్యరాశయః ఖిలు శరీరధారిణః పుణ్యసమూహావివ - యద్యస్తాత్ యైర్బుధభిః తవ అంఘ్రినేవనాత్ - పాదప్రణామాత్ - శిరసా ఏకం రజః రేణుం భవత్పదలగ్నమ వాప్య-మనసా - చస్త్యర్థః. ఆన్యత్ రజః రజోగుణః తజ్జన్యకామాదివికార ఇతియావత్. పరివర్జ్యతే త్యజ్యతే-వర్జ్యతే కర్తృణిలట్. ని. 'రవస్యాదార్తవేరేణోపరాగగుణ భేదయో'రితివ్యతి. వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - ఆత్ర శిరసైకమవాప్య యద్రజభ్యేవ తృతీయఃపాదః. పాతాంతరేతు అన్యదిత్యస్య ఏకమిత్యనేన సాకాం క్షత్వాస్యాకాంక్షత్వదోషపత్తేః ఉక్తస్వారస్యాయోగాచ్చేతి - వైతాళీయం ౭౯ భగవన్నితి. హేభగవత్ యతీంద్ర ఆఖిలం కాలత్రయవస్తుజాతం విబుధ్యసే జ్ఞాయసే - త్వయేతిశేషః. ఆతః మేమమ భావి భవిష్యత్ శుభం పరమార్థం యథార్థం యథాతథా వద - చరం భృశం అర్థం అర్థశక్త్యా గమ్యమానం వదేతిచ - నను సర్వజ్ఞత్వం చేద్వక్తవ్యం తదేవకుత ఇత్యత ఆహ-ప్రయతాఇతి. హి యస్తాత్ ప్రయతాః జితేంద్రియాః భవతోవిధాతీర్యేహంతే యతయః. ప్రణిధానేన యోగేన దివ్యం సర్వదర్శిచక్షుః యేహం తథోక్తాభవంతీతి యోజ్యం - ఆత్ర యోగవైభవసంపన్న దివ్యచక్షుష్త్రారూపవాక్యార్థేన సర్వావబోధనసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౮౦. అవకర్ణ్యేతి. ఏషః అర్జునయతిః తత్ సుభద్రావక్య మవకర్ణ్య శ్రుత్వా-క్షణమక్షోర్పీలితః మిలితాక్షస్యక్ - కృత్రిమయోగప్రకాశనాయేతిభావః. ప్రతివాచం ప్రత్యుత్తర మాదదే స్వీకృతవాక్ - ఆయి సుభద్రే బహునోక్తేనకిం-యోషితాంకులే స్వకైర్బుధైః గుణైః సౌందర్య సౌల్యాదిభిః విజయం సర్వోత్కర్షం అర్జునం చప్రాప్సుసి. ని. 'విజయస్తుజయే పార్థ' ఇతివిశ్వతి. ౮౧. పాదేతి. యః సరః తే తవ పాదాంగుప్తనఖం ఫాలే స్వస్థులూటే విశేషకం తిలకం కుర్యాత్ - ప్రణయకలహాది కృతమానావసోదనాయ పాదయోః ప్రణమేదిత్యర్థః. సోఽపి సరః అర్జునశ్చ స్త్రరేణార్తస్య సద్యః ఇదాసీ మేవ దృశోః భవన్నేత్రయోః ఆమిషం భోగ్యవస్తు - దృశ్యత ఇతి యావత్ - స్యాత్ భవేత్. ని. 'ఆమిషం భోగ్యవస్తు'నితివ్యతి. య ఇదాసీ

స్వాదామిషందృశోః. ౮౨. గ. ఇతిసాతస్యవక్రీమస్పృశావచసా శ్రవ
సాచవిశ్రుతపూర్వైస్త్వైర్లక్షణైస్సోఽయం సంక్రందననందన ఇతినిశ్చ
యమణిం హృదయపేటికాపుటే నిధాయ భగవన్భవదభిహితయోర్విజ
యనరశబ్దయోః క్రమేణ ధర్మివరతాచవిశేషనామవరతాచ తవకృపయా
భవితేతితస్మై ప్రీడతరళనయనంవదనమవనమయంతీతస్థా. ౮౩. ఘ. యమేవ
ముద్దిశ్యతేవోక్తిభంగీ సవషదాసోఽస్యనుకంపనీయః, ఇతిప్రకాశ్యక్షణ

పాదాంగువనఖం లే ఫాలే విశేషకం కుర్యాత్ - స త్వయా ప్రణమ్యమానః సరోఽ
హం-అపిరేవకారార్థః ఇత్యపి యోజ్యం - సరోఽర్థునేమమప్యేఽపీత్యజయః. యత్తు
మన్తధర్మా విధస్య మాంసభూతవివ భవేదితి భావార్థమాహ - నృసింహః తదామి
షపదస్య జగుహ్సాదాయకత్వేనాస్థిలత్వరూపదోషావత్తే. తస్యైవహృద్యం. ౮౨.
ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ వక్రీమాణం ఆర్థాంతరగర్భతయా కాటిల్యం స్పృశతీతి
లేన - తస్య కపటసన్న్యాసినః పచసా వాక్యేనచ శ్రవసా శ్రోతేణ విశేషేణ పూర్వం
శ్రుతైః విశ్రుతశ్రూర్వైః ఆగంతుకజనై రితిశేషః తస్మైర్లక్షణైః స్వచిహ్నైః ప్రమా
ణరూపవయస్కీలాదిభిశ్చ హేతుద్వయేన. సా సుభద్రా-అయం పురోవర్తి కపటయతిః సః
ప్రసిద్ధః సంక్రందననందనః ఇంద్రపుత్రోఽర్జునః. ఇత్యుక్తప్రకారం నిశ్చయవివ మణిః
తం హృదయమేవ పేటికా తస్మాిపుటే అంతరే నిధాయ బహిరప్రకటయ్యేత్కర్ణః.
హేభగవత్ భవతా అభిహితయోరుక్తయో విజయనరశబ్దయోః శ్లోకద్వయఘటి
తయోః క్రమేణ ధర్మివరతా విశేషనామ వరతాచ విజయశబ్దస్య విజయోధర్మసోఽ
స్యాస్తీతి ధర్మి అర్జునః విజయః అర్మ ఆదిత్వాదజంకః. తత్సరతాతాశ్చర్యం - నర
శబ్దస్య సంజ్ఞా త్వంచేత్కర్ణః. మః యుష్మాకమితి పూజాయాం బహువచనం-కృపయా కరు
ణయా భవితాభవిష్యతి-భవలేరుట్ - ఏవం మః ధర్మివరతాయుష్షదభిన్నధర్మివరత్వం
రావోఽగ్నిర ఇత్యాదివదభేదేషస్థి - మః యుష్మాకం విశేషనామతాచ అర్థస్తు పూర్వ
వదిత్యపిదోధ్యం - ఇతిఉక్తప్రకారేణ తస్మై కపటసన్న్యాసినే - ఉక్తేర్విశేషః
పదనం ప్రీడేన తరళతరే ఆత్యంతచంచలే నయనే యస్మింస్తద్భృతాతథా అవనమయంతీ
సతీ తస్మా అతిష్ఠత్ - ఆత్ర హేతుద్వయేనాద్వనత్వానుమానాదనుమానాలంకారః
తదుజ్జీవితత్వాయం నిశ్చయమణిం హృదయపేటికాపుటఇతి సావయవరూపకాలంకార
ఇతి ద్వయోరంగంగి భావేన సంకరః. ౮౩. యమితి. హే సుందరి యం దానం నేవ
కమద్వనముద్దిశ్య - ఏవముక్త ప్రకారా తవ ఉక్తీనాం పచనానాం భంగీ రీతిః భవతి
పచదాసోఽర్జునః ఏషః అహమస్మి - అనుకంపనీయః త్వయా దయనీయః ఇత్యుక్తప్ర

మద్భునత్వం చుచుంబ తాం చోరయతి: కపోలే. ౧౪. ప. స్వేదాంబుపూ
రభరితే సువృశ స్తదాస్యా: ఊలే స్వకింశుక శిలీముఖసీరకృష్టే, పుష్పా
స్త్రకర్షకవరఃపులకచ్చలేన శృంగారబీజనిక రాన్నిబిడానవాప్సీత్. ౧౫. ప
తస్యామేవవధూమిమాంసరజనౌ సద్యోఽనుకూలాం రహః పాణౌకృ
త్యవిలోకితోత్సవభరో ద్వాభ్యాంహరిభ్యామపి, పారేషాభయథాజ
నేష్యబలతాం ప్రాప్తేషు పార్థస్తయా జాగ్రత్సారథి విద్యయాసహరణ
రూఢః పురాన్నిర్యయా. ౧౬. ప. ఆకర్ణ్యేదంజృంభితానాంయదూనాం

కారణ ఆద్భునత్వం ఉణం ప్రకాశ్య - చోరయతి: తస్కరమస్కరీ తాం సుభద్రాం
కపోలే చుచుంబ - బలదేవాదిభయోత్ ఉణమిత్యుక్తం - వంశస్థమ్. ౧౪. స్వేదేతి
తదా చుంబనమయే పుష్పాస్త్రః మన్దరవివ కర్షకవరః హరికశ్రేష్ఠః. స్వేదామనః
పూరణ ప్రవాహేణ భరితే పూర్ణే స్వస్వకింశుకశిలీముఖేన చలాశబాణేనైవ సీరణ
హలేన కృష్టేఊలే-కింశుకగ్రహణం సీరత్వారోహపయోగి వక్రముఖతాలాభాయేతి
బోధ్యం - ఆస్యాస్ససృశస్సభద్రాయాః ఊలే శరీరవివ కేదారఇతిజ్ఞప్తరూపకం. ని
'ఊత్రంకళలే కేదారేకాలేచ'తివిశ్వః పులకానాం ఛలేన వ్యాజేన నిబిడాన్
శృంగారస్య రసస్య బీజనికరానవాప్సీత్ ఉత్పవాన్ - వపే కర్తరిబుజిసిచివృద్ధిః.
సమస్తవస్తువృత్తి సావయవరూపకం - వసంతలిలకాపుత్రం ౧౫ తస్యామితి. తస్యా
మద్భునత్వప్రకాశక వాసరసంబంధిత్వాం రజనౌ రాత్ర్యామేవానుకూలామిమాం వధూం
సుభద్రాం సద్యః ద్రుతం రహః పాణౌకృత్య పరిణయ్య - ద్వాభ్యామపి హరిభ్యాం
ఇంద్రోపేంద్రాభ్యాం విలోకితః దృష్టః ఉత్సవభరః వివాహోత్సవాలికయః యస్య
తథోక్తః స పార్థః. పారేషు జనేషు ద్వారకావాసిషు - ఉభయథా ద్వివిధావబల
తాం న విద్యలే బలరామః బలం కార్యం లేహం భావం ప్రాప్తేషు సత్సు. ని. 'బల
స్సంకర్షణేరఖోభేదే కార్యేతునవ్యయో' రితివిశ్వః. బలదేవస్య యదుభిస్సహ శంభు
పూజనాయ సాముద్రం ద్వీపాంతరం ప్రతిగతత్వాదితిభావః. జాగ్రతీ ప్రకాశ
మానా సారణివిద్యా రసచర్యానైపుణ్యం యస్మాద్రయూ సుభద్రయాసహ - రథా
రూఢస్య - పురాత్ ద్వారకానగరాత్ నిర్యయా నిర్గతవాన్ - ప్రసన్నే
భగవతి శ్రీకృష్ణే కింసుక్కురమితిభావః. కాద్దులవిక్రీడితం. ౧౬. ఆకర్ణ్యేతి ఇదం
సుభద్రాహరిణమాకర్ణ్య శ్రుత్వా - పార్థోద్దేశాత్ పార్థముద్దేశంకృత్వాల్పబ్ధోపేచం
చమి. జృంభితానాం యుద్ధాయ సన్నద్ధానాం యదూనాం యాదవానాం క్రోధనస్య
భావః క్రోధనత్వం తోపః తస్యైవ జాలేః మూలీకుసుమస్య. ని 'జాలిశ్చందో ధర్మ

పార్థోద్దేశాత్క్రిధనత్వస్యజాతేః, మ్లానిందాతుం మాధవోమాధవో
 ౭భూద్యలాయతా కారవీసాసమృద్ధిః. ౮౭. ౪. రణోత్సాహేశాంతే
 యదుజడిమకీర్తి ధ్వజలతాం ముహుస్సారంస్తారం కపటయతితాంవల్లిత
 కుచమ్, హసంత్యాః ప్రేయస్యాదశనరుచిమిత్రీకృతయశాశ్శతాంగేనా
 విక్షత్సురపతితనూజోనిజపురీమ్. ౮౮. ౪. తతోముహూర్తే సకలాభినం
 ద్యేకురూద్యహానాం కుశలోదయాయ, సుతంసుభద్రా సుఘవే౭భిమ

భేదమాలీ గోత్రజన్మస్వీత్యజయః మ్లానిమప్రకాశం దాతుం మాధవః కృష్ణః
 మాధవః వసంతః ఆఘాత్ - సా ప్రసిద్ధా కురూణాం కురువంశ్యానామియం కుర
 వాణాం పృథ్వీశేషానామియంచ కారవీ - ఏకత్ర ఉదంతాత్ - తస్యేదమిత్యజ్ -
 ఓర్గుణఇలిగుణే౭వాదేశేచ అన్యత్రాదంతాదణిచ - టిడ్డాణోత్పాదినాజీవ్. సమృద్ధిః
 సంపత్ - యత్ర కృష్ణే వసంతేచాయతా ఆధీనా - యుద్ధసన్నద్ధాన్యదూన్వాండవ
 పక్షపాతీ కృష్ణో నివారితవానిత్యర్థః ని. 'మాధవోమాసివైకాశేలక్షీపతివసంతయో'రి
 తివిశ్యః. వసంతే మ్లాయంతి జాతయః పుష్కంతి కురవాణలి ప్రసిద్ధం - కాణీవృత్తమ్.
 ౮౭. రణేతి. సురపలేంద్రస్య తనూజో౭ర్జునః రణోత్సాహే శాంతేసతి - యదూనా
 మిలిశేషః. యదూనాం జడిమ్నా మాధ్యేన యాకీర్తిః ప్రసిద్ధిః తస్యాః ధ్వజలతాం
 తప్తృఖ్యాపనీమిత్యర్థః. కపటయతితాం కునూనాసన్నాఘసీత్వం స్తారంస్తారం స్పృత్వా
 స్పృత్వా - ఆభీక్ష్యేణముత్. నలూకావ్యయేత్పాదినా పక్షీప్రతిషేధః. వల్లితో కించి
 చ్చుతాకుచో యస్తింస్తవ్యభాతభా - మహుః హసంత్యాః ప్రేయస్యాః సుభద్రాయాః-
 దశనానాం దంతానాం హాసాదావిర్భవతాం రుచేః ధవళకాంతేర్నిత్రీకృతం సదృశీ
 కృతం యశః యస్య తపోక్షస్సక్ - శతాంగేన రథేన నిజపురీమింద్రప్రస్థం అవి
 ఙ్గత్ విశతిస్త - యదవో జడాః అన్యథా యది జానీయుః ఈదృశం యతిత్వం తదా
 బద్ధీయుః కేవేలి హాసప్రకారః. ఆత్ర కీర్తిధ్వజలతామితి రూపకేణ దశనరుచిమిత్రీ
 కృతయశాశ్శతృపమోజ్జీవిలేతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః కిఖిణీవృత్తం. ౮౮.
 తతఇతి తతః ఇంద్రప్రస్థప్రవేశానంతరం ప్రవీరసూపీరమాతా. ని 'వీరమాతాచపీర
 సూ'రిత్యమరః. సా సుభద్రా కురూద్యహానాం కురువంశ్యానాం కుశలస్య ఇహవరసౌఖ్య
 సృజదయాయోత్పత్త్యర్థం సకలైర్గుణైశ్చంద్రతారాబలాదిభిః ఆభినందితుం యోగ్యే-
 ఆభినంద్యే క్లాఘునీయే ముహూర్తే లగ్నే-కంప్రవీరమర్దునమివ స్థితమభిమన్యం నామ
 సుతం సుఘవే జనయామాస ఉచ్చేషా - సా ప్రసిద్ధా ప్రవీరసూః కుంతీ ప్రవీరమ
 ర్జున మివేత్యుభయత్ర బాధకాభానాత్సాధకసామ్యాచ్చ ద్వయోస్సంజేహసంకరః.

స్యంప్రవీరసూస్తాతమివప్రవీరమ్. ౮౯ ప. పాంచాలపుత్రీచ పతివ్రతా
నాంప్రధానభావే కృతపట్టబంధా, పంచాపిసద్యః ప్రతిభూరివస్వా నృతీ
న్పితౄణామన్యణానకార్షీత్. ౯౦. గ. అథతేహంతాదృశంపుత్రోత్స
వమాకర్ణ్యఋతుర్వసంతసామంతో రాజన్యసంబంధితయా హర్షాదివస
మాజగామ. ౯౧. తదానీంఙగవాన్పవమానస్తు క్షీమన్యసుతోత్పత్తిని
మిత్రాశౌచవత్తయాలోకస్పర్శాయసంకుచన్నివకతిపయదినాని మలయా
విహాయపదమేకమపి నవచాల. ౯౨. ప. ఏతేనఖిల్య కరుణేనతపాగమేన
జీవాతురద్య మమదేశత. ఏవదూరాత్, ఉత్సాహితో మధురితీవరుషావ

ఉపేంద్రవజ్రావృత్తం ౮౯. పాంచాలపుత్రీచ పతివ్రతానాం ప్రధానభావే
ప్రాధాన్యే కృతః పట్టబంధః పట్టాభిషేకః యస్యాస్తథోక్తా పాంచాలపుత్రీ ద్రౌప
దీచ - ప్రతిభూర్లగ్నకీవ. ని 'స్మర్తగ్నకాఃప్రతిభువ' ఇత్యమరః స్వాన్ స్వీయాన్
పంచాపి పతీన్ యుధిష్ఠిరాదీన్ సద్యః పితౄణామన్యణాన్ ఋణవిముక్తాన్ - సపు
త్రానితియావత్ - అకార్షీత్. ఏకైకస్య ఏకైకం పుత్రం జనయామానేత్యర్థః. 'ఏష
వాన్యణోయః పుత్రీ'తిశ్రుతేః - పుత్రజననేన పితౄణామన్యణాపాకరణశ్రవణాదితి
భావః ఉపమా - ఉపాఘాతి. ౯౦. అగ్రీష్మర్తువర్ణయతి - అథేతి. ఆధానంతరం
వసంతస్య సామంతస్తుల్యకత్వః ఋతుః గ్రీష్మః తేహం యుధిష్ఠిరాదీనాం తాదృశం
ఉక్తవిధం పుత్రోత్సవమాకర్ణ్య రాజన్యసంబంధితయా క్షత్రియబంధుత్వేన యో
హర్షః తస్మాదివేత్యుత్పేక్ష - 'గ్రీష్మవైరాజన్యస్యే'తిశ్రుతేరితిభావః. సమాజగామ.
౯౧. తదానీమితి. తదానీం గ్రీష్మప్రవేశ సమయే భగవాన్ పవమానః దక్షిణమారుత
స్తుభీమస్య స్వపుత్రస్య పుత్రోత్పత్తినిమిత్తం యదా కౌచం జాతం తద్వత్తయా లోకస్య
జనస్యచ తత్ స్పర్శాయ స్పృష్టమిత్యర్థః. తుమర్థాచ్చ భావవచనాదిచివతుర్థీ - సం
కుచకో లజ్జచూన ఇవేత్యుత్పేక్ష - కతిచన దినాని మలయగిరిం విహాయ ఏకంపద
మపి న చచాల న ప్రసృతవాన్ - మలయానిలవార్తాపి దుర్లభాభూదిత్యర్థః. ౯౨.
ఏతేనేతి. అరుణేన నిర్దయేన ఏతేన తపాగమేన - గ్రీష్మణేత్యర్థః. ని. 'ఉష్ణఉష్ణ
గమస్తవ' ఇత్యమరః మమ ఆత్మనో జీవాతుర్జీవనోపషం మధుర్వసంతః అద్య దేశత
ఏవ దూరాత్ ఉత్సాహితః నిష్కాసితః ఖలు ఇత్యుక్తప్రకారయా రుషి శోపేనే
వేత్యుత్పేక్ష-చరభృతః శోకిః. శాలావేకవచనం-వనాం లేవనమధ్యే తస్య స్వాగతం
కుశలాగమనప్రశ్నం న సమాధచార నాచరితవాన్ - గ్రీష్మే శోకిలా నకూజంతీతి

నాంతే తత్సాగతంపరభృతో న సమాచచార. ౯౩. ప. శిరీషపంక్తేః
కురుకామినీనాం శరీరపల్ల్యా సహ మార్దవేన, ఉపస్థితాఘాదుపమా తదా
నీం తపస్థిలానాం సులభం హి సర్వం. ౯౪ ప. కురుకేళివనేషు మల్లికా
కుసుమేషు భ్రమరావలీబభౌ, ఋతునా మధుగంధగుచ్ఛయే జతునాగ్రే
నిహితేవ ముద్రికా. ౯౫. ౪ శుభసౌరభసంభృతానిమామా శుచి
భూతాన్యపి యాని పాటలాని, కలయేయురతీవ చిత్రభావం ఊషీతాని

ప్రసిద్ధం - వసంతతిలకా. ౯౩. శిరీషపంక్తేరి. తదానీం కురుకామినీనాం పాంచా
ల్యాదీనాం శరీరపల్ల్యాసహ - శిరీషానాం కుసుమానాం పక్ష్యే ఉపమా సాదృశ్యం
మార్దవేన గుణేన హేతునా ఉపస్థితా ప్రాప్తాఘాత్ - తథాహి - తపసి కృచ్ఛ
చాంద్రాయగాదా తపే గ్రీష్మే చ స్థితానాం సర్వం వస్తు సులభం ని. 'తపశ్చాంద్రా
యగాదాస్యాత్ గ్రీష్మలోకాంతరేఽపిచేతివిశ్వః. ఆత్ర సాంతాదంతయోస్తుంలేణ
నిర్దేశః. లింగవివేకస్తు - 'తపేన వర్తాశ్శరదాహిమాగమ' ఇత్యాదిప్రయోగవిశ్లేషః.
ఆత్ర గ్రీష్మచాంద్రాయగాద్యోః శ్లేషభిత్తికాభేదాద్యవసాయమాలావిశయోక్త్యను
ప్రాణితస్సామాన్యేన విశేషసమర్థనయాహోఽర్థాంతరన్యాసః ౯౪. కుర్వతి. కురుగాం
కేళివనేషు మల్లికాకుసుమేషు భ్రమరాణామావళిః పక్ష్యే - ఋతునా గ్రీష్మేణ
మధునో మకరందస్య గంధస్య పరిమళస్య చ ద్వయోర్లుప్తయే రక్షణార్థం - ఆగ్రే
కుసుమో పరి జతునా నీలరాక్షయా నిహితా న్యస్తా-ముద్రికా ముద్రేవ బభావీత్యు
త్పేక్షా - వైతాళీయం. ౯౫. శుభేతి శుభైర్ననోహరైః సౌరభైః పరిమళైస్సంభృ
తాని సంపూర్ణాని - శుచా గ్రీష్మే భూతాని శాతాన్యపి ఇత్యపిస్సముచ్చయార్థకః.
శుభ్రత్వేన వర్తమానాన్యపీత్యసిద్ధిరోధార్థకః అగ్న్యత్సన్నానిచేతి త్రిధా బోధః.
యాని పుష్పాణి భూమా పాటలాని పాటలసంజ్ఞాని ని. 'శ్వేతరక్తస్తుపాటల' ఇత్య
మరః. శ్వేతరక్తానిచాభూషణ-తాని పాటలకుసుమాని దృశా దృష్ట్యా ఊషం పీతాని
దృష్టాని సంలిపింగళాని సంలీలిచ-చిత్రభావమాశ్చర్యకరత్వం శబరవర్ణత్వం ఆగ్నిత్వం
చ కడం న కలయేయుః న యోజయేయుః కింతు యోజయేయురేవేత్యర్థః. శ్వేతానాం
పాటలత్వస్య పాటలానాం లింగత్వస్య చ ఊషాదేవావిర్భావాదాశ్చర్యం-అనేకజాతీ
యదూపాణామేకత్ర మేళనాచ్చబరత్వం అగ్న్యత్సన్నానాం-ఆత్మైవై పుత్రనామా
నీలిశ్రుతేః. అగ్నిత్వంచేతి భావః ని 'శుచిశ్శుభ్రేఽనుపమాతేశ్యం గారామధయారః,
గ్రీష్మేహుతవహేఽస్యా' దితివిశ్వః. 'ఆశ్వర్యాతేభ్యయోష్పిత్రం నాశ్వగ్నాపుషు
నిస్త్రీయా' మితిహలాయుధః. విరోధాభాససమాలంకారయోః శ్లేషసంకీర్ణయోస్సంసృష్టిః.

దృశా కథం నలాని. ౯౬. ప. సీమంతవిద్యుదవతంసశిరీషచాపం కైశ్యం
ఘనోఽయమితి కైస్సుదృశాం న జజ్ఞే, తస్యాధవవ నిటలే సతతం యదా
సీతత్తాదృశీసలిలశీకరదుర్దినశ్రీః. ౯౭. ప ఉక్తైః కరైరుష్ణరుచేస్సమంతా
దూష్టాయమాణాఖిలదిజ్ఞుఖస్య, అగంతుమహ్నాస్సవిధం స్వకాలేఽప్యసీ
శ్వరేవాపససర్ప రాత్రిః ౯౮. ప. వర్షాస్వియంత్యరితమస్తదుపాంతఘా
మేరుస్తూలనం కలయతీతి రుహవలీఢైః, తీరద్రుమైస్సస్వనికటాదపసార్జితే
వ మధ్యం జగామ సరితాం సలిలస్య వేణీ. ౯౯. ప. దేశేదేశే జడిమకు

బొపచ్చందసికం. ౯౬. సీమంలేతి. సీమంశః కేశమధ్యకేభావ విద్యుత్ తటిత్ యస్య
తత్. ఆవతంసం శిరీషం కుసుమమేవ చాపః ఇంద్రధనుః యస్యతత్-సుదృశాం కార
వీణాం కైశ్యం కేశబృందం. ని. 'తద్బృందేకైశికం కైశ్య'మితిపర్యాయేవ్యవర్య. కైర్జ
నైరయంపురోవర్తీ. విశేష్యాపేక్షీ పుంస్తనైర్దేశః ఘనః మేఘఇతి నజజ్ఞే నజ్ఞాతం-సర్పై
రపిజ్ఞాతమేవేత్యర్థః. యద్యస్తాత్ తస్య సుదృక్కే-శబృందస్య అథః అఘోభాగనికవవ
నిటలే లలాటే-సతతం నిరంతరం తత్రాదృశీ ఆతిమహతీత్యర్థః సలిలశీకరై స్సేవ్యదజలవిం
దుభిః దుర్దినశ్రీః మేఘచ్చన్నదినలతీః వర్షసమృద్ధిరితి యావత్. ఆసీత్ - తస్మాదితి
యోజ్యం - అత్ర సలిలశీకరదుర్దినశ్రీయా కేశబృందే మేఘత్వానుమానాదనుమా
నాలంకారః. సీమంతవిద్యుదిత్యాది సావయవరూపశోభీవితఇతి తయోరంగంగిభావేన
సంకరః. ౯౭. ఉక్తైరితి. ఉక్తైరత్యుష్టైః ఉష్ణరుచేస్సూర్యస్య కరైః సమంతాదూష్ట
యమాణాని అగ్నికల్పీభవంతి అఖిలానాం దిశాం ముఖాని యస్మింస్తస్య - ఉపమా
నాత్కృష్ణోలటక్యానచ్ - అహ్నః వాసరస్య సవిధం సమీపం ప్రత్యాగంతుం ఆసీ
శ్వరా - అసమర్థవేత్యుత్పేక్ష - రాత్రిః స్వస్యకాలే అగమనసమయేఽపి అపససర్ప
దూరం పలాయతేస్త-రాత్రయోఽభవన్నల్పఇత్యర్థః. ౯౮. వర్షాస్వితి. ఇయం వేణీ
ప్రవాహః వర్షాను వర్షరా. ని 'స్త్రీయాంప్రావృత్ స్త్రీయాం భూమ్ని వర్షా'ఇత్య
మర్య. అస్తాకం తటవృక్షాణాం ఉపాంతభూమేః ప్రాంతదేశస్య ఉస్తూలనం పాత
నం త్వరితం యథాతథా కలయతి కరోతి-ఇత్యుక్త ప్రకారయా రుహ శోపేన ఆవ
లీఢైర్వ్యావృతైః తీరయోరుధయోద్ధృమైః స్వనికటాదాత్మసమీపాత్ అపసారితా కాఖా
భుక్తైర్నష్కాసిలేవేత్యుత్పేక్ష - సరితాం నదీనాం సలిలస్య వేణీ మధ్యంమధ్యప్రదే
శంప్రతి జగామ. ౯౯. దేశేదేశే ఇతి జడిమానః కైత్యాన్యేవ కురంగాః హరిణాః
దినకరస్సూర్యవీవ భిల్లే వ్యాధే. ని. 'పులిందాశ్వలరాభిల్లాఃకిరాతాశ్చాంత్యజాః పుం
గ్నింబ్రీకాండశేమః. లేజోభిః కిరణైరేవ భల్లైః బాణవిశేషః దేశేదేశే - చ. లిదేశం-

రంగా నైజోభత్వైర్నినకరభిల్లే, ధావంధావం ప్రహరతి రాజ్ఞాం ధారాగే
హం శరణమవాపుః. ౧౦౦:ప. అంగాంగసంగసహనే తపర్తావనోన్యన్య
మేవాభిముఖా యువానః, వాచాపి కేచిన్తనసాపి కేచిద్దృశాపి కేచి
ద్దృశమాల్లిలింగుః. ౧౦౧.గ. ఏవం పచేలిమాం హేలిమయూఖ కరోరి
మకేలిం తస్య తనయామై నివేదయితుకామాభిరివ రామాభిర్నిరంత
రోపాంతౌ దృగద్వని వసంతౌ వసంతరతికాంతావివ జయంతజనకానం
తరజకాంతేయా పరిపాటలహంసపాదదురవగాహ వనజాతనసాధే
పాథసి రోధసి చ విహారైస్తేషాం దినానామాపయికమూతిభ్యమాపాద •

పీష్పాయాం ద్విర్భావః. ధావంధావం ధావిత్వాధావిత్వా - అభీష్టేణముత్ - ప్రహ
రతి సతి రాజ్ఞాం ధారాగేహం యంత్రధారాగృహం శరణం రక్షకం అవాపుః క్రూరై
రుపప్లుతానాం రాజా తదాశ్రితోవా శరణమితిభావః. అత్ర జడిమకురంగాణాం
పర్యామేణ తత్తద్దేశత్యాగపూర్వకం రాజధారాగృహశ్రయోక్తేః పర్యాయాలం
కార స్సావయవరూపకోడ్డపిత ఇతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. తేనచ రాజధారా
గృహాంత్రస్య సర్వస్వాపి నిన్వైశ్య ప్రతీత్యా పరిసంఖ్యాలంకారప్రతీతేరిలంకారేణ
లంకారభవసి. మత్తావృత్తం. 'జ్ఞేయామత్తామభసగయంత్రే'రిలక్షణాల్. ౧౦౦. అగ్లా
జ్ఞేతి. అంగానాం స్వీయానామంగైః పరకియైస్సంగం స్వర్గం నసహతఇత్యసహనే
తపర్తా గ్రీష్మే - యువతయః యువానశ్చ యువానః 'పుమాన్ స్త్రీయే'త్యేకశేషః.
అనోన్యన్యం అభిముఖాస్సంతపివ కేచిద్వాచా అజ్ఞిష్యేఇతి వాక్యలేడైవ దృఢం ఆలి
లింగుః. తావన్తాత్ర మప్యసహంతః కేచిద్దృశాపి దృష్టైవ దృఢం ఆలిలింగుః. కేచిన్త
ననైవాలిలింగుః. సర్వత్ర అపిరేవకారాగ్ధః. అత్ర యూనాముత్తరోత్తరేషాం పూర్వ
పూర్వ వాచికాద్యాలింగనమాత్రాసహత్వేనోత్తరోత్తరం సామమర్యోక్తర్వప్రతీతే
స్సారాలంకారః. 'క్లౌ'. 'ఉత్తరోత్తరముక్తర్వ స్సారాన్వయ్యతేమధై'రిలిలక్షణాల్ -
సచ వాచికాదేరాంగనస్య పూర్వపూర్వవర్ణనాత్ప్రతీయతఇతి వస్తుసాలంకార
భవసి. పారక్రమాదర్థక్రమా బలీయానితి న్యాయేన ద్వయోర్వాచికదార్యనిక
యోరుత్తరత్వేన మానసికస్మరేఖనమిత్యపి క్లేయం ౧౦౧. అగ్ కృష్ణార్జునయోః
కాళింద్యం జలవిహారం వర్ణయతి — ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారేణ పచేమాం
పరివక్వాం. 'పచవిలిపజుపసంఖ్యాన' మితి పచే కర్తవ్యేతిమచ్. ని. 'పరివక్వాం పచే
శివ'మిత్యమరః. హేళేస్సూర్యస్య మయూఖానాం కిరగానాం కళోరిష్టుః ఉగ్రత్వ
స్య కేలిం చేష్టా ని 'హేలిరాలింగనే సూర్య'ఇతి వైజయంతీ-శస్య సూర్యస్య తన
యామై యనునామై నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం కామో యాసాం తాభిర్ము

యితుం భగవతీం తామేవ సరిత మాపతతామ్ ౧౦౨. ౪. కల్లోల
జాలకపటేనకళిందపుత్ర్యాపాదం ప్రతిప్రసపుపే పరమస్య పుంసః,
తిష్ఠంతి మే పునరిహ త్రిజగత్పవిత్రాస్సఖ్యః కలితి సమవేక్షితుకామ
యేవ. ౧౦౩. ప తస్యాజలేషు తరుణాంబుదజాతివైరిష్యావర్తజాలవన
యో రుభయోర్వ్యాతాసీత్, వీచికరాగ్ర వినివారిత రామసీరవ్యావల్ల
నోపజనితవ్రణగర్తశంకామ్. ౧౦౪. ప. మురారినారీముఖపద్మపక్షి

త్రేక్ష - రామాఖిః రమణీభిః నిరంశరాస్సంద్రాః ఉపాంతాః పార్శ్వాః యయో
స్తా - దృగస్థని చక్షుర్దార్శే వసంతో వర్తమానా మూర్తీభూయ సాక్షాదివస్థితావి
త్యర్థః. వసంతరలికాంతో మధుమన్తభావివ స్థితాః త్యుత్రేక్ష - జయంతజనకస్యేం
ద్రస్య అనంతరజః అవజః ఉపేంద్రః శ్రీకృష్ణఇలియావత్ - కాంతేయోఽద్భుతశ్చ
ద్వా పరిపాలైరరుదైః హంసానాం పక్షివిశేషాణాం పాదై శ్చరణైః దురవగాహైః
దుష్ప్రవేశైః వనజాతైః జలజైః సనాథే సహితే పాశని యమునాజలే-పరిపాలైః
హంసస్య సూర్యస్య పాదైః కిరణైః దురవగాహేన దుష్ప్రవేశేన వనజాతేన అరణ్య
సమూహేన సనాథే రోధసి యమునాతలేచ ని. 'హంసోవిహంగభేదేర్కే' ఇతివిశ్వః.
విహరైః శ్రీధాభిః తేషాం దినానాం గ్రీష్మవాసరాణాం ఔపయికం యుక్తం ఆతి
స్థం పూజనం - గ్రీష్మవసరోచికసౌఖ్యమిలియావత్ - ఆపాదయితుం సంపాదయ
తుం. తాం స్వరామాఖిర్విజ్ఞాప్యత్రేన సంభావితామేవ భగవతీం సరితం యమునాం
ప్రతి ఆపకతాం ప్రాప్తవంతో - చకలే రాజ్ఞూర్వాత్కర్తరిలజ్జ - ఉత్రేక్షాద్వయ
శ్లేషాణాం సంస్పృష్టిః. ౧౦౨ కల్లోలైతి. కళిందస్య గిరేః పుత్ర్యా యమునయా సహ భగ
వత్పాదేలిషు జగత్సు పవిత్రాః మే మమ సఖ్యః గంగాః పునః కలి అన్యాః కియత్యః
లిప్తంతి - ఇత్యుక్తప్రకారేణ విలాకితుం ద్రష్టుం కామోయస్యా న్నఖోక్తయేవేత్య
త్రేక్ష-కల్లోలానాం మహాశరంగాణాం జాలస్య బృందస్య కపటేన పరమస్య పుంసః
శ్రీకృష్ణస్య పాదం ప్రతి ప్రసపుపే ప్రసృతం సృషేః ప్రపూర్వాద్భావేలిట్ ౧౦౩
తస్యాఇతి. తరుణాంబుదానాం కాలమేషానాం జాతివైరిషు జన్తశ్చ త్రుషు - తద్వద
లిసీలేష్యిత్యర్థః తస్యాయమునాయాః జలేషు ఆవర్తానాం జలభ్రమాణాం జాలంకర్తృ-
వీచ్యుస్తరంగా ఏవ కరాగ్రాణి త్రైవివివారితస్య రామసీరస్య బలరామ హలస్య వ్యావ
ల్లజైః ప్రహరైరుపసీతానాం వ్రణానాం సంబంధినాం గర్తానాం శంకాం వితర్కం
అనయోరుభయోః కృష్ణార్జునయోః వృతాసీత్ విస్తారయామాస-ఉత్రేక్షాలంకారః
పురా కిల బలరామో యమునాం కృష్ణేన సేవ్యమానాం జ. శ్రీధారమాహనాయ తా
మనాగచ్ఛంతీం హలేనాచక్షేతి పారాణిః కథాఽత్రానుసంధయా ౧౦౪. మురా

ర్జవేనయోద్ధుం ఒలదుర్గపద్యైః, తీరేఽవతన్ధే తిలకాపదేశాత్కృత్యా
పురః ఘటకమండలాని. ౧౦౫. ౪. తాసాం విలాసగమనం సమవేత్స్య
తత్ర లాల్యత్వహేతురపి లజ్జితచేతనాయాః, వేగాత్తిరోభవనవిఘ్నత
యా మరాభ్యాగర్హ్యబభూవ నితరాం గతిమందిమశ్రీః ౧౦౬. ౫ శనై
శ్శనైస్తాసు సరితమవగాహమానాసు కాసాంచిదీర్ష్యయేవ నితంబ
బింబాని నిజావకాశదానావలంబితోన్నతిభిరంబుభిః పులినాని నిచో
ళయాం చక్రుః, అపరాసామసూయయేవ నాభికుహరాణి జలచూ

రీతి. మురారేః కృష్ణస్య నారీగాం ముఖానామేవ పద్మానాం వక్షిః. జలే యమునే
ఏవ దుగ్ధే యాని షడ్దాని తైస్సహ జవేన యోద్ధుం-తిలకానాం విశేషకాగాం అపదే
శాల్ వ్యాజాల్ ఘటకానాం చర్మణాం మండలాని పురఃకృత్యా-శస్త్రాఘాతనివార్త
ణార్థమితిభావః. తీరే యమునాతటే అవతన్ధే అతివృద్ధివేత్సుప్రేక్షావ్యంజకాప్రయో
గాన్దమ్య - కీరుతయాంతరమవతీర్మ త్తణు తీరేఽవతన్ధిర ఇత్యర్థః ౧౦౫. తాసా
మితి తత్ర యమునాతటే తాసాం హరిసుందరీగాం విలాసయుక్తం గమనంసమవేత్స్య-
లజ్జితా చేతనా కీర్త్యస్యాస్తస్యాః మరాభ్యాః హంసాంగనాయాః లాల్యత్వే స్వస్య క్లా
ఘనీయత్వే హేతురపి - గలేర్గమనస్య మందిమశ్రీర్ధాంద్యసమృద్ధిః. వేగాత్తిరోభవనం
తర్ధానే విఘ్నతయా ప్రతిబంధకత్వేన హేతునా - నితరాం గర్హ్య నిందనీయా
బభూవ - అత్ర గతిమాంద్యస్య గుణస్య దోషత్వకల్పనాల్లేకాలంకారః. లేనచ హరి
సుందరీగాం మందయానసౌందర్యమన్యాదృశమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుభవనిః.
శ్లో. 'లేశస్సన్ద్రిష్టోషగుణయోః గుణదోషత్వకల్పన'మితిలక్షణమ్ ౧౦౬. శనైశ్శనైరితి.
తాసు సుందరీషు శనైశ్శనైః భయాన్తంపంపందం యథాకథా సరితం యమునామవ
గాహమానాసు ప్రవిశన్తిషు సతీషు - ఇతీదముక్తరగద్యత్రయేగాఽపీయతే.
కాసాందిదితి కాసాందిత్సురఃప్రవిష్టానాం సతీనాం నితంబబింబాని కటిపత్వా
ద్భాగమండలాని కర్తూణి పులినాని ఈర్ష్యయా నిజసాదృశ్యాసహనేనేవేత్సు
ప్రేక్షా - నిజస్య స్వీయస్యావకాశస్య దానేనావలంబితా స్వీకృతా ఉన్నతిః గౌర
వం ఉల్లవనంచ యేషాంతైః స్థూలాన్నతానామంతఃప్రవేశే జలస్యోల్లవనం
ప్రసిద్ధం - ఆంబుభిః కరణైః నిచోళయాంచప్రరాచ్ఛాదయామాసుః. అత్ర నితంబా
ఘాతోఽష్టుతజలకృతపులినాచ్ఛాదనే జలానాం స్వావకాశదానజన్యోన్నతిమత్తేన
పులినసామ్యసహ నితంబబంధవ్యం సంపాద్య - తద్వైరా తాదృశనితంబకృత
త్వమిప్రేక్ష్యతే - అపరాసామితి. అపరాసాం కాసాందిత్ నాభ్యః కుహరాణివ

షణ్ణా దావర్తకులజవావలేపమవాలుంపన్, ఇతరాసాం క్రుధేప
కుచకలశాః ఊభణా త్కనకకోకనదకోశాన్విదళయామాసుః
౧౦౭. ప. వక్షోజకుంభనివహద్వనితాజనానాం గ్రీష్మర్తునా వినిహితం
గ్రహరాజపుత్రీ, తాపం పితుస్స్వనువారత్తరళోర్నిహస్తై రన్యం
నయాతి హి విభూతిరవత్యభాజామ్. ౧౦౮. ప. సురనాయకానుజమనో
వశీకృతౌ సుదృశోముఖైర్నిపుణతాం యథా యయుః, సరసీరుహైశ్చ
నలినీలతాస్తథా సకచాన్యమూని వికచానితాని యత్. ౧౦౯. ప.

నాభిరంధ్రాణి అసూయనూ స్వసావృశ్యద్వేషేణేవేత్యుత్పేక్ష - ఆవర్తనాం జపేన
యోజనలేఖః గర్వః తంజలానాం ఆవర్తీయానాం చూషణాత్ కటశనంకృత్యేతి ల్య
బ్జోపేపంచమీ - అవాలుంకణాశయామాసుః. అవర్వాలుంపలేః కర్తరిలుజ్.
ఇతరాసామితి. ఇతరాసామన్యాసాం కుచాః కలశా ఇవ స్తనకుంభాః క్రుధా స్వసా
దృశ్యరోషేణేవేత్యుత్పేక్ష - కనకకోకనదకోశాన్ సువర్ణసాగంధికముకుతాన్ ఊభ
ణాత్ నిజాఘాతేన ఊభంకృత్యేతి పూర్వవత్సంచమీ - విదళయామాసుః విధిదుః.
౧౦౭. వక్షోజేతి. గ్రహరాజస్య సూర్యస్యపుత్రీ యమనా - గ్రీష్మర్తునా వినిహితం
న్యాసరూపేణ నిషీద్రం - పితుస్సూర్యస్య సంబంధినం తాపమేవ స్వంధనం. ని.
'సోఽస్త్రీయాంధన'ఇత్యమరః. వనితాజనానాం హరిసుందరీణాం వక్షోజకుంభానాం
కుచకలశానాం నివహాత్ బృహత్ శరణైశ్చలైర్నూర్నిభిరేవ హస్తైరహరత్ జగృహే. హి
యస్తాత్కరణాత్ అవత్యభాజాం పుత్రవతాం విభూతిః విశ్వరూపన్యం అపత్యేకరం
నయాతి నప్రాప్నోతి-సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాంశరన్యాసః. ౧౦౮. సుర
నాయకేతి. సుదృశస్సందర్శః సురనాయకానుజస్య కృష్ణస్య మనసో వశీకృతౌ వశిక
రణే విషయే ముఖైః కరణైర్మథా నిపుణతాం కాశల్యం యయుః తథా నలినీలతాః పద్మ
పల్లవిః తన్తనోవశీకృతౌ సరసీరుహైర్నిపుణతాం న యయుః. అత్ర హేతుమాహ.-
సకచానీతి. యద్యస్తాదమూని ముఖాని సకచాని కేశసహితాని-తాని సరసీరుహాణి విక
చాని కేశరహితాని వికస్వరాణీతిచ - అత ఇతియోజ్యం - అత్ర సుదృశాంముఖైరివ
నలినీలతానాం సరసీరుహాః హరిమనోవశీకరణనైపుణ్యాభావం ప్రతి వికాసకేశ
రాహిత్యయోః క్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయ లబ్ధకేశరాహిత్యరూపసాధనవైకల్యవా
క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమతిశయోక్తిసంకీర్ణం - ముచభాషిణీవృత్తమ్. ౧౦౯.
యమేతి. సుదృశామరోః కుచఇతి జాత్యేకవచనం. రాత్రే స్వకాంతిహారం-తదా
నీమేవ కమలస్య ముఖశనాచ్ఛర్యానుకూల్యాదితిభావః. నగనం జన్మకోశమిత్యర్థః.

యమస్వసుస్సన్నిధి మేత్య రాత్రా స్వకాంతిచోరం సుదృశామురోజః,
నాశాగ్రశూలే నలినం నివేశ్య పవల్ల హర్షాదివ వారిమధ్యే. ౧౧౦. ప.
వ్యాత్యుక్షికాయాం విపులేక్షణాసు పర్షన్నఖద్యోతవలక్షమంభః,
సఖీముదారాం సరితస్తు తస్యాః కరోఽప్యసావీదివ కంసహర్తుః. ౧౧౧.
ప. ఉల్లాసభాజా హరిణా ప్రియాయాః కల్హారమాల్యే కలితేకబర్యాం,
అస్త్రైరసూయా హసితైశ్చచిత్ర ముత్తంసితం వక్త్ర మభూత్సపత్న్యాః.
౧౧౨. ప. గ్లహం నిమగ్న గ్రహణేషు కల్పయం త్వయం గ్రహలింగ

యమస్వసుస్వమునాయాః సన్నిధిం సమీపమేత్య - వారిమధ్యే నాలాగ్ర వివ శూలే
నివేశ్య - హర్షాత్స్వకాంతిచోరహారోపజన్యాత్ పవల్ల ననరైవేత్యుత్పేక్ష -
నాశాగ్రశూలఇతి రూఢోఽష్టివిధా - యమస్వసుస్సన్నిధిమేత్యేత్యనేనోక్తదండస్య మర
ణాంతత్వం సూచ్యతే ౧౧౦. వ్యాత్యుక్షికాయామితి. వ్యాత్యుక్షికాయామన్యోన్య
ముపకరాభ్యాం జలప్రక్షేపక్రీడాయాం 'అన్యోన్యోపరిహస్తాభ్యాం వ్యాత్యుక్షిర్జల
నేచన'మితి హలాయుభః. విపులేక్షణాసు కాంతాసు సఖానాం ద్యోతైః ప్రకాశైర్వ
ళక్షం శుభ్రం అంభః పర్షణ - కంసహంతుః శ్రీకృష్ణస్య కరోఽపీత్యపిహదసముచ్చ
యః-తస్యాస్పరితః యమునాయాః తుశబ్దోవాక్యాలంకారే-ఉదారాం మహతీం సఖీం
గంగామన్యాం ఆసావీదివేత్యుత్పేక్ష - సూయతేః కర్తరిలుజ్ - సఖిద్యోతఇవ పళ
క్షం వియతి విక్షేపాదితి భావఇత్యపి బోధ్యమ్ ౧౧౧ ఉల్లాసమితి ఉల్లాసం భజతీతి
తద్భావా ప్రేమాత్కట్యయుక్తేన హరిణా - ప్రియాయాః కబర్యాం కేశపాశే
కల్హారమాల్యే రక్తాబ్జమాల్యే కలితే యోజితేన - సపత్న్యాః వక్త్రం ఆస్త్రైః ఆశ్రుభిః
ఆసూయనూ యాని హసితాని హాసానైశ్చఉత్తంసితం భూషితం ఆభూదితియత్ -
తచ్చిత్రం - వికేన మాల్యేన తత్కట్యమలంకరణే ద్వయైరప్రహసితైరేతద్వక్త్ర
లంకరణాదిత్యాశ్చర్యం - పరమార్థస్తు సపత్న్యాశ్చవక్త్రం, ఆస్త్రైరుత్తం ఆర్ద్రం ఆసూ
యాహసితైస్సితం శ్వేతంచ ఆభూదితి ని. 'ఆర్ద్రంసార్ద్రంక్షిన్నంలిమితం స్తిమితంస
మున్నముత్తంచేత్యమరః ఇంద్రవజ్రా. ౧౧౨ గ్లహమితి. సపర్ణం యమునానలిన
మానకాంతిపర్ష కరీరం యస్యసః యదూద్వహః శ్రీకృష్ణః. నిమగ్నస్య జలంకర్ణీనస్య
జనస్య గ్రహణేషు - స్వయంగ్రహలింగసుఖం గ్లహం పణం కల్పయన్ సత్. ని.
'గ్లహోద్భూతాదిమాత్సృష్టే పణ'ఇత్యమరః. తటిదివ తమర్యాసాం తాః సుదృశస్సం
దరీః సలిలే-తదంతరిత్యర్థః. సుఖాననాయాసాదేవ ఆగృహ్యత్ ఇగ్రాహ - తాస్సుదృ
శస్తు తం శ్రీకృష్ణం నాగృహ్యత్ - గృహ్యతేః కర్తరిలుజ్-ఆశ్ర తటిత్తనూతి సుదృ

సుఖం యదూద్యహః, సవర్ణవర్షా సలిలే తటి త్తనూస్సుఖా దగృహ్లాత్సు
దృశస్తుతానతం. ౧౧౩. ప పూత్కృతైః క్వచిదద స్థితిచిహ్నం బుద్ధుదం
హరిరుదస్య నిమగ్నః, పంచయస్పృతివధూం క్వచిదూరు స్తంభమంబుషు
చుచుంబ వరాంగ్యాః ౧౧౪. ప క్రీడతీమండలిభూయ కృష్ణయోరఽన్
యావతే, తటిన్యా స్తటయోః ప్రాంతే తాటంకే ఇవ రేజతుః

స్విశేషణస్య సవర్ణవర్షే హరిశేషణస్యచ సుఖేన గ్రహణయోగాయోగతాత్పర్యగృహ
త్వాత్పరికరవ్యయం సజాతీయత్వేన సంశుష్టం - యత్తు సువర్ణవర్షా ఇత్యుపపాదే
భ్రమేణ సువర్ణవదమలంవర్షయస్యచ ఇతిన్వసించాః తత్తస్యమూలనిర్మలకస్యచ
చోన్యం - యతస్తథా విశేషణస్య జలే కృష్ణా గ్రహణాసమర్థత్వాత్ - సుదృశస్తు
తం కుతో నాగృహ్లాన్నిత్యత్ర హేత్వనుక్తేః. హరేస్సుఖేన గ్రహణాపలేశ్య ఆస
మర్థత్వాఖ్యుపదదోహపత్తిరితి - కించ సువర్ణస్య ఆమలత్వేన సామ్యే ఉపమ యా
ఆప్రసిద్ధత్వాఖ్యులంకారదోహపత్తిరిత - పంశస్థమ్ ౧౧౩. పూత్కృతైశ్చితి.
ఆంబుషు నిమగ్నః హరిః పూత్కృతైర్దుభిమారుతైః అధస్థినిచిహ్నం జలాంతరా
వస్థానసూచకం బుద్ధుదం క్వచిదేకత్ర ఉదస్య ఉత్థాఽభ్య - ప్రతివధూం ప్రియాయా
స్యచత్వీంపంచయంత్యక్ తత్రైవస్థితో నాంతర్భాగేణ తత్సన్నిధిం గతఇతి భ్రామయం
త్యన్నితియావత్. క్వచి దన్యత్ర. వరాంగ్యాః ప్రస్తుతోచిత నిర్దేశోఽయం ఉరుః స్తం
భఇవ తం చుచుంబ - ఆత్ర బుద్ధిదోత్యాదనక్రియయా వరాంగ్యురుచుంబనాత్త
క మర్తాప్ర కాశనాయ హరిణా సచత్వీపంచనంకృతమితి యుక్తిరలంకారః. స్వాగతా.
౧౧౪. క్రీడతీతి. తటయోరుభయోః ప్రాంతేనమీపే - అభ్యు జలేషు మండలిభూయ
వలయాకృత్యావస్థాయ క్రీడతీవిహరి - కృష్ణయోః కృష్ణార్జునయోర్యావతే యువతీ
సమూహే. ని. 'కృష్ణాఖ్యాశ్చమన వ్యాస ధనంజయజనార్దనా' ఇతివిశ్లేషః. తటిన్యాః
యమనాయాః తాటంకే ఇవ రేజతుః ఆత్ర గౌరవర్తలత్వ గుణనిమిత్తా యువతీస
మూహయోః కుండల్యోవ్యేక్షా-యత్తత్త్ర 'ప్ర ఇతివర్ణః ఆంతే యస్య తాదృశే
దీప్రేణాజ్వల్యమానే ఇత్యర్థః' ఇతిన్వసించాః. తత్తాహితీపరిచయం విశదయతి -
యతః 'ప్రాంతే' ఇత్యస్య ద్వివచనాంతర్వే తాదృశశబ్ద ద్వయోపస్థాపనావశ్యకత్వే
న దీప్రశబ్దవత్ కస్యచిత్ - పీప్రకంప్రాదేరుపస్థాపనే ప్రకృతానన్వయః సప్రమే
కవచనాంతర్వే ప్రదమాద్వివచనాస్తనాచ్యతాటంకవిశేషణత్వాయోగః. ప్రవర్ణాం
తానాం బహూనాం సత్వేఽపి దీప్రశబ్దవైవ ఉపస్థితిశ్చత్ర నిరూపకాభావశ్చ -
కింబహునా-కథం చిత్తదుపస్థాపనేఽపి తస్యశబ్దరూపస్యార్థవిశేషణత్వాయోగేనావచ్య

౧౧౫. గ. ఇతిచిరం విహృత్య ప్రతీర ముత్తీర్ణాభిర్జలమేళనవీచా
దివసంకుచితాత్తభిః కుచై రానమితాభిస్తదంగసంగసంగతశర్వాణి మర్తర
గిరాసంస్తుత్యపవనచంచలైరంచలై శ్లాఘుమానానీవ వసనానినివసితవ
తీభిః కాయకాంతిలతాకోరకాణి కనకాభరణాని కామనీయకచుర
రుక్తి మాత్రస్య పాత్రయంతీభిర్వహాటీభిస్సహ తటాటవీం పర్యట
తోస్తస్యయారగ్రే దిశిదిశి కృశితశిశిరేతరాఘ్ని ప్రకాశో జనదృశాం
కోశీకరణదేహిః కోఽపి మహసాం రాశి రావిరాసీత్. ౧౧౬. ప. ఉన్తి
ష్యోన్తిష్యయత్నాత్పరిచలిత యథాపూర్వశక్త్యాభదృష్ట్యాతన్న ధ్యేవీక్ష్య

చ్యవచనాఖ్య దోషవర్తితి. ౧౧౫. ఇతీతి. ఇన్యైక్తప్రకారేణ చిరం విహృత్య జల
గ్రీదాం కృత్వా ప్రతీరం తటం ప్రత్యుత్తీర్ణాభిః జలానాం లడయారభేదాన్తార్థా
గాంచ మేళనేన సంగత్యా వీచాల్లజ్జాయా ఇవేత్యుత్పేక్షా-సంకుచితః ముఖభిః ఆత్మా
మనః స్వరూపంచమేహంతైః. కుచా జలసంగేన స్వల్పీభవంతీతి ప్రసిద్ధం - కుచైరాన
మితాభిః తానామంగైః సంగేన సంగతం శర్త సుఖం యేహంతాని అతవివ మర్తరః
వేష్టనజన్యః భవనిరేవ గీ వాక్తయా సంస్తుత్య-పవనేన చంచలైరంచలైః ప్రాంతైః
శ్లాఘుమానాని కోభింభినందయమానానీవ స్థితాని వసనాని వస్త్రాణి నివసితవతీభిః
వేష్టితవతీభిః. కాయకాంతేశ్వరీరశోభాయావవ లతాయాః కోరకాణి ముఖాని కన
కాభరణాని కామనీయకేన సౌందర్యేణ నైస్సర్గికేన పునరుక్తిరేవ పునరుక్తిమాత్రం తస్య
పాత్రాణి కర్వతీభిః పాత్రయంతీభిః నిసర్గసుందరీగాం కిమేతైః. సౌందర్యమితి తద్వై
యర్థ్యం సూచయంతీభిఃత్యర్థః పాత్రశబ్దాత్తత్కరోతీతిన్యైస్తాల్లటశృతయ్యగితశ్చేతి
శీవ - వహుతీభిః కాంతాభిః సహ ని. 'వహుతీమహిరాభామే'తి కాండశేషః
తటాటవీం యమునాతీరకాననం పర్యటతో. వైస్వరంసంచరతోః తయోః కృష్ణార్జున
యారగ్రే పురస్తాత్ దిశిదిశి ప్రతిదిశం కృతః క్షీణీకృతః శిశిరేతరాఘ్నిరృష్ణకిరణస్య
ప్రకాశః ఆతపఃయేనశశోక్తః ఆతవివ జనస్యదృశాం సేత్రాగాం కోశీకరణే ముఖకే
దేహిః ఆచార్యః తత్కారములేతియావత్-మహసాం లేజనాం రాశిః కోఽపిపుమాన్
ఆవిరాసీత్ ప్రాదుర్భూత-కాయకాంతిలతాకోరకాణివేతి ఇవశబ్దపాతః క్వాదిత్కాః
ప్రామాదికః. తత్రోత్పేక్షాయాః ప్రసక్త్యాభావాదితి - యత్తు తనంగేత్యత్ర కుచరూ
పాంగేతి నృసింహః తన్న - అగ్రే నివసనస్య సర్వాంగసంబుదిత్యేన సన్వర్పవిరోధా
వర్తేతి - ఉత్పేక్షాయావశంసృష్టిః. ౧౧౬. ఉన్తిష్యేతి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్
క్షణం దేశకాలాభ్యంగంశవ్యా ఇతికర్తృత్వం - యత్నాత్ కృచ్ఛాగ్నిదిత్యర్థః. ఉన్తిష్య

కంచిత్పురుషమనుదితచ్ఛాయహస్తాతపత్రమ్, అష్టాజ్ఞాతేయమోశోఽన్య
దధత మనయోః ప్రశ్రయాశ్చర్య లబ్ధదైర్వాజ్యాదామలాభూద్యదుష
రువరయోస్తత్త్వణం చిత్తసీమా. ౧౧౭. ప. ముఖేతిరోవేషభుభిర్వయః
కృతైర్దుకుండవధ్వః కృతసూచనాశ్చవ, ద్విజాతివృద్ధస్య పథోఽస్యపార్శ్వ
యోర్ద్విధాపసస్రస్పహసాతిక్రీరషః. ౧౧౮. ప. తాభ్యాంతతస్తస్యఃదోః
పురస్తాదపంకమాత్తానవహోవిధాతుమ్, స్పృష్టాన్యదంచద్వనఘర్తతో

న్యైవ్య ఉన్తి లోన్తి ల్య-వీప్సయాంద్విర్భావః. పక్షణీశ్చలిశేషః. పరిచలితా లేజోభి
ఘాతాదృగ్నా. పూర్వంయథావర్తలేస్తయథాపూర్వం - వాస్తవీత్యర్థః శక్తిః వస్తు
గ్రహణసామర్థ్యం యస్యాస్తయా దృష్ట్యా చక్షుషా కరణేన-తస్య లేజోరాశేర్వక్ష్య
అనుదితా ఆనుత్పన్నా ఛాయా ఆనాకవం యస్తాత్తతోక్తం - ఉపరితనసారప్రకా
శనిరోధేఽవ్యధస్తనాగ్నిప్రకాశానిరోధాదిలిభావః. తాదృశం వాస్తే ఆతపత్రం యస్య
తం-అష్టా నేత్రగోళకేన ఓతోః దిడాలస్య జ్ఞాతేయం బాంధవ్యం విదవతం కుర్వంతం
మూర్ధారసదృశాక్షమిత్యర్థః. కషిజ్ఞాలోర్ధ్వ గిలిభావేఢ్యేయాదేశః. 'అష్టో' ఇలిపాతే
నేత్రయోరిత్యర్థః. కందిదనిర్దేశ్యమహిమానం పురుషం వీశ్య-అథ యదువరస్య కురువర
స్యార్జునస్యచ ద్వయోచ్ఛితసీమా మనోదేశః ప్రశ్రయేణ వినయేన ఆశ్చర్యేణచ లభ్యాత్
ప్రాస్తాత్ ద్వా రాజానా యస్యాస్తస్యాభావాత్ ద్వైరాజ్యాద్ధేతోః ఆకులా
అఘోత్ - రాజయుగ్మస్య ప్రాణఘాతుకత్వప్రసిద్ధి రిలిభావః. విస్తృతా విస్తృతాఘా
తామిలి తత్త్వార్థః. స్వభావోక్త్యుపమయోస్సంసృష్టిః. స్తగ్ధరా. ౧౧౭. మఖశ్చలి
ముకుందస్య శ్రీకృష్ణస్య వధ్వః కామిన్యః అస్య ఆగచ్ఛతః ద్విజాతివృద్ధస్య వృద్ధ
బ్రాహ్మణస్య సంబంధిభిః వయసా వార్ధకేన కృతైః జాతైః ముఖే తిరోవేషభుభిః తిర
శ్చీనకంఠైః కృతం సూచనం పార్శ్వోపసర్పణప్రేరణం యాసాం తథోక్తాశ్చర్య
త్వేత్ - అలిఖీరవః అలిఖీతవత్సస్పృశ్యః పగస్తన్దార్గస్య పార్శ్వయోః ద్విధా ద్విప్ర
కారం సహసా అపసస్రః ఆగచ్ఛత్ - పంశస్థమ్. ౧౧౮. తాభ్యామిలి. తతః తాభ్యాం
కృష్ణార్జునాభ్యామాత్తానం శరీరంచ ఆపంకం నిష్పాపం కర్దవశూన్యంచ విధాతుం ఉప
చుత్వంకురంతి బహూని ఘర్తతోయాని స్వేదదీందవః యేషుతై రష్టాభి రక్తైః ఫాల
భుజవక్షోపాదైః తస్య దివ్యపురుషస్య పదోః పాదయోః పురస్తాదగ్రే ఆవన్యాః భువః
రజాంసి రేణవః రాజసవికారాశ్చ స్పృష్టాని - సాష్టాంగం నమశ్శక్రతురిత్యర్థః
అహో ఇత్యాశ్చర్య-జగత్పావనయోరపి నరనారాయణయోరాత్మనః నిష్పావత్య కర
ణాభిప్రాయ ఇత్యాశ్చర్యమిలిభావః. ఆత్ర స్విన్నాంగావసీరజస్సన్నర్థనపంకత్వ ప్రయ

యై రష్టాభిరంగై రవనీరజాంసి. ౧౧౯. ప. పరస్పరాసంగఫలప్రదిత్యయా
స్యజన్మతారైందవ వాసరావివ, ఉపస్థితౌ తావ్రుపసృత్యసంభ్రమాత్సృజ
శిషోఽనంతరమేవమబ్రవీత్. ౧౨౦. ప. తుత్పత్తిపీడయతి మామయివీరా
కుక్షిమేత్యచకితేవయవాభ్యామ్, యాచ్యతేతదశనం బహుభోక్తుంయ
సృత్యసృతిపురాతిధిరేషః. ౧౨౧ ప ఇత్థంస్వదక్షిణకరంపురతః ప్ర
సార్యతస్యాద్ధతోవచనపార్వ్యనుధావివేగా, తాభ్యాంతథేతిఫణితిస్తుస

త్వస్య రాజనవికారాశ్రయణప్రయత్నస్యవా స్వస్వవివరీతనిష్పంకత్వనిష్పావత్య
ఫలేచ్ఛాజన్మత్వాద్విచిత్రాలంకారః. 'విచిత్రం తత్ప్రియత్వచ్ఛేద్వివరీత ఫలేచ్ఛయే'లి
లక్షణాత్ - సవ శ్లేషభిలికాభేదాభ్యససాయమూలాతిశయోక్త్యుద్ఘాతవి తయో
రంగంగిభావేన సంకరః. ౧౧౯. పరస్పరేతి. సోఽస్మిర్వృద్ధబ్రాహ్మణవేషః పరస్పరా
సక్లేన అన్యోన్యమేకేన యత్ఫలం భోజనం తస్యప్రకర్షేణ దాతుమిచ్ఛా ప్రదిత్వా -
దదాతేస్సన్నతాదప్రత్యయః తయా ఉపస్థితౌ ప్రత్యాసన్నా స్వా స్వీయా జన్మ
తారా జన్మనక్షత్రం విష్టవవాసరస్సోమవాసరశ్చతో ద్వావివ స్థితావిత్వ్యుత్పేక్షా -
తో కృష్ణమర్జునంచ ఉపసృత్య సన్నిధాయ ఆశిషః ఆశీర్వాదస్య అనంతరం సంభ్ర
మాత్ సన్తోషాత్ ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణాబ్రవీత్ - సంభ్రమాదుపసృత్యేతివా
యోజనా. 'ఆభ్యాభోజన మాలస్య' మిత్యాదినా భావవారాడేర్జన్మనక్షత్రయోగే
ప్రత్యేకం ఫలశ్రవణాత్తత్రత్య భోజనఫలప్రదాతృత్వేన కృష్ణార్జునయో స్తత్యేనో
త్పేక్షణం-అత్ర స ఆశిషోఽనంతరమిత్యత్ర తదాశిషోఽనంతరమిత్యవపాతే భ్రమేణ
న్యసింహవ్యాఖ్యానం కర్తృవాచకపదాభాదేన న్యూనపదత్వాఖ్య దోషావత్రేయపేక్ష్యం-
వంశధమ్ ౧౨౦. త్నుదితి. అయి వీరా హేకృష్ణార్జునౌ త్నుత్ బాహరాన్ని జనితోదర
దాహః యువాభ్యాం యచ్ఛతః చకితాభీలేవేత్యుత్పేక్షా - కుక్షిం ఉదరం ఏత్య
మాం ప్రకర్షేణ పీడయతి ఏషోఽతిశః యస్యాన్నస్య పురా ఆగ్రేత్యవ్యతి - యేనా
క్షేన తృప్తాభిష్యుతీత్యర్థః. యావత్పురానిపాతయోగ్దానిలిట్. ని. 'నికటాగామి
కేచుకే'త్యమరః. ఆనేన మయా తత్ ఆశనం అన్నం ఖాడ్జవవనరూపం బహు
యథాతథా భోక్తుం యాచ్యతే - యాచేః కర్తణిట్ - అత్ర త్నుప్రేదాయాః ఆశన
యాచ్ఛా హేతుత్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్పేక్షా సంసృప్తం - స్వాగతా
వృత్తం. ౧౨౧. ఇత్యమితి. ఇత్య ముక్తప్రకారేణ స్వస్య దక్షిణకరం పురతోఽగ్రే ప్రసా
ర్య అద్దతః ఆశనంప్రార్థయత్యిత్యర్థః. చురాదిజేర నిత్యత్వాదప్రయోగః. తస్య బ్రాహ్మ
ణస్య యద్వచనం యాచ్యతే తదశనం బహు భోక్తుమిత్యేవం దూపంశస్యపార్వ్యనుధావి

మూలంబే సత్స్వర్ణనాథలమదాహృదమేవసూతే ౧౨౨. గ. అగ్రము
దాకథితాత్మయథాతథభావోభగవాన్స్పృహద్యానుర్దంతపటియవనికాం
తర్నటత్ స్థితయోద్దేవకీపుథాసుతయోద్ధరి గిరిదరీవసతిధురీణవిభా
వరీచరసరీస్పృహ దివిషదరీశ మేదురీకృతదురీహితాండవస్యఖాండవస్యజ
గత్కంఠేగడుత్వం తత్పరిరక్షణదక్షస్య ఋభుత్వస్తక్షకేపక్షపాళంచ విని
వేద్య యువయోః కటాక్షబలేన క్షణాద్విధత్యోమితి స్వమపేక్షితవిదేహం
వ్యాచచక్షే ౧౨౩. ప. భూసంజ్ఞయా యదుపతేః పురుహూతసూను

వేగః యస్యాస్మా - అవిలంబితానంతర్యేత్వర్థః. తథా తదశనం దాస్యావః ఇత్యుక్త
ప్రకారాఫణిః వాక్యంతు - తాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామపి సమాలమ్యే గృహీతా.
లమ్మలేః కర్తణిట్ - తథాహి—సత్సు సజ్జనేషు ఆర్థనా యాభా స్త్రీలిక్నేన స్త్రీశ్చ
అదాహృదం గర్భధారణంవిన్నవ సద్యవీవేత్వర్థః. ఫలంప్రసూతే జనయతి - సన్తోషి
లమ్మితమేవార్థః కృతార్థయస్తీత్వర్థః. సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాస్తర
న్యాసః. ౧౨౨. అథేతి అక తయోః ప్రతిజ్ఞానస్తరం మదా సన్తోషేయాచితార్థ
దానప్రతిజ్ఞాజన్యేన ఆత్మనః యథాతథా భావః. యథాతక్యం అగ్నిత్వమితి యావత్.
సః కథితః. నివేదితః యనసః భగవాన్స్పృహద్యానురగ్నిః దస్తవట్యాః అధరోష్ఠస్యైవ
యవనికాయాస్తీరస్కాః. అస్తర్థ్యే నటల్ ప్రసరత్ స్థితం యయోస్తయోః
స్తేరాధరయోరీత్వర్థః. దేవకీమతస్య పృథానుతస్యచ తయోః కృష్ణార్జునయోః ధుః
పురస్తాత్ గిరిదరీపుత్రైశ్చగమసః వసతిధురీణైర్నివాసిభిః విభావరీచరైఃరాక్షసైః సరీస్ప
వైస్సరైః దివిషదరీశైః అసురశ్రేష్ఠైశ్చ మేదురీకృతం సాన్దీకృతం దురీహితానాం
లోకపద్రవాణాం తాడ్వివం ఆవిర్భావః యస్తింస్తస్య - ఖాణ్డవస్య నామ ఆరణ్యస్య.
జగతః లోకస్య కౌతేగడుత్వం రోగజన్యకణిత్వమభ్యావృత్తమితి యావత్ - శస్య
ఖాణ్డవస్య పరిరక్షణే దక్షస్యసమర్థస్య ఋభుత్వః ఇన్ద్రస్య తక్షకే తత్రవర్తమానే
నాగరాజే పక్షపాళంచ నివేద్య - యువయోః కటాక్షబలేన సాహాయ్యోపశీవసేన
క్షణాద్విధత్యోమి దిగ్ధుమిచ్ఛామి-తదిలిశేషః. ఇత్యుక్తప్రకారం స్వం స్వీయం అపేక్షిత
విశేషం కామితార్థం ఆచచక్షే కథితవాక్ - చక్షేః కర్తరిట్. సాలిసమితి పాశే
ససహాయం యథాతథేత్వర్థః. ని 'గమయోఽలిసవస్తుల్యావి'త్వమరః. ౧౨౩.

భూసంజ్ఞయేతి. అగ్ర పురుహూతసూనురర్జునః యదుపతేస్త్రీకృష్ణస్య భ్రువః సంజ్ఞ
యా స్త్రీరణేన - సస్తువృతః కామితార్థప్రతిజ్ఞయా ప్రహృవ్యమాణాత్ తనూన
పాతః అగ్నేః. ని. 'కాతవేదాస్తనూనపా' దిత్వమరః. గాంధీవస్య నామ ధనుషః

స్సంతుష్యతోఽధజగృహే సతనూనపాతః, తూణౌచగాండివసఖాతుర
గాంశ్చశుభ్రాన్కాంతరథంచ నటతా కపికేతనేన. ౧౨౮. ప మరున్దనో
మార్గణ వైనతేయఃపుగర్జయాత్తైరివకీర్తిశ్శాటైః, చతుర్భిరశ్వైస్సము
పాస్యమానం సఫల్లనస్తంభమారురోహ. ౧౨౯. ప దశముఖనగరే
పురానుభూతం దహనహతాత్కరణం పునర్దిదృక్షుః, ఉపగత్యవమారు
తిస్ససాక్షాదుపచలదస్యరథాగ్రకేతనాంకః ౧౩౦. ప. తద్భుజాపనుధా
వంత్యాస్సంగ్రామేషు జయశ్రియః, జంఘాద్వియధియంతూణ్యౌజనయా
మానతుస్తదా. ౧౩౧. ప. పవనసఖదృశోర్ద్వదంవితన్వస్పటుతర టంకృ
తికంపితాటవీకః, కుటిలమతనుతార్దనః కరాభ్యాం గుణమపిదండమివా

సఖాయా సహవర్తమానౌ గాడ్డీవసఖౌ 'రాజాహస్సభిభృష్త్' ఇతి సమానాంతః
తూణౌ నివశ్శౌచ శ్రీనవీత్యర్థః. శుభ్రాత్ శ్వేతాత్ తురగానశ్వాంశ్చ నటతాన్య
శ్చతా కపినా అంజనేయేన యుక్తేన కేతనేన ధ్వజేన కాస్తంమనోజ్ఞం - కాక
పార్శవాదినాసమాసః. ౮౦ జగృహే గృహీతవాత్ - లాకిసాధనైరతాక్షైర్మో
ద్ధవశక్యత్వాదిభావః. ౧౨౮. మరుదితి స ఫల్లనోఽర్థునః మరుతః వాయోర్ధ
నసః మార్గణస్య బాణస్య వైనతేయస్య గరుడస్య చ చతుర్థాంపుష్పిత్యేకం యే
జయాశ్చత్వారస్తేభ్యః ఆత్మైః కీర్తికాల్మైః కీర్తిశుభిషివ స్థితైః చతుర్భిరశ్వైస్సముపాస్య
మానం సంయుజ్యమానం తం తాదృశ్యైగవత్ప్రేక్ష్య ప్రసిద్ధం అగ్నిదత్తరహమారురోహ.
ఉత్పేక్షలశ్కారః. ౧౨౯ దశముఖేతి. అస్మాద్భునస్య రథాగ్రకేతనే అజ్కుః
చిహ్నత్వేన వర్తమానః సః ప్రసిద్ధో మారుత్ర్థ నూమాత్ దశముఖస్య రావణస్య నగరే
లక్ష్మాయాం పురాదాహసమయే అనుభూతం దృష్టం దహనస్యాగ్నేర్నైరాత్కరణం
బలాద్దాహం పునర్దిప్తుమిచ్ఛుః దిదృక్షుస్యన్ అశవీవ సాక్షాన్తూర్తీభూయ ఉపగతః
అగతజవేత్యుత్పేక్షా. ఉదచలత్ నృత్యతిస్త. పుష్పితాగ్రావృత్తం ౧౩౦. లదితి.
సంగ్రామేషు యుద్ధేషు తస్మాద్భునస్యభుజౌ ప్రతి అనుభావంత్యాః అనుసరంత్యాః జయ
శ్రియః జయలక్ష్యైః జగ్ధౌద్వయస్య ధియం సంభావనాం తూణ్యౌ అగ్నిదత్తాక్షయ
తూణీరా శదా ఖాణ్డవదాహోద్యోగావసరే జనయామానతః. ఉత్పేక్షలశ్కారః.
౧౩౧. పవనేతి. అగ్ని సోఽర్థునః పవనసఖస్యాగ్నేః దృశోర్ద్వదం చతురుత్సవం విశ
న్వత్ కరిష్యమాణః వర్తమానసామీప్యే వర్తమాననిర్దేశః. కరాభ్యాం కుటుతరయా
అతికఠోరయాటక్రూత్యా కంపితా అటవీ ఖాణ్డవారణ్యభాగః యేనశభోక్తస్యన్.
నద్యౌతశ్చేచిత్ - అగ్ని అగ్నిదత్తస్య కార్తుఃస్య గాడ్డీవస్య గుణాభ్యామివ దణ్డం

ధగాండివస్య. ౧౨౮. ప అధగరుడవలీముఖధ్వజాభ్యా మనుమలిమే
త్యస సన్ననాహహర్షాత్, బలిపుమణినీల ముత్ప్రవాళం వనమశితుం
బడవాస్యభూరివాగ్నిః. ౧౨౯. ప. శోణరుచాశిఖయాతిమహత్యాబా
ణపురావృతి వాసనయేవ, చండతరస్య వనస్యసమంతాత్కుండలనాం కల
యన్వపుధేఽగ్నిః ౧౩౦. ప. ప్రధమంపావకషిడ్డేఽరిభ్య గృహీతః పల్ల
వోష్ఠపుటే, ఉపకంఠేవనరాజేరుదగాదాకులకపోతనాదతతిః. ౧౩౧.

కుటిలం వక్రం ఆతమక కృతవాక్-ఆకర్షణేనేతిభావః. ఆత్ర గాఢీమణిదండయోః
కాటిల్యకరణేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మయోగితాభేదః. పుష్పితాగ్రావృత్తం. ౧౨౮.
అథేతి. ఆసోఽగ్నిః గరుడవలీముఖధ్వజాభ్యాం కృష్ణార్జునాభ్యామనుమలిం దాహోభ్య
ుజ్జామేత్య హర్షాత్ బడబా ఆశ్వయోషిదాకారః బౌర్వమునిశోపః తస్మిన్సాస్థాత్
ముఖాన్వవతీతి భూర్గ్నిః బడబానఽథవ బలిపుమణిన్ద్రిసిలరన్నమివ నీలంశ్యామం ఉ
ద్గతాని ప్రవాళాని కిసలయాని విద్రుమాశ్చ యస్మిన్స్తద్వనం ఖాణ్డవం సాముద్రజలం
చ అశితుం భక్షితుం సన్ననాహ సన్నద్ధోఽఘాత్ - శ్లిప్తవశేషణేయముపమా. ౧౨౯.
శోణేతి. అథ చణ్డతరః అతిభీషణోఽగ్నిః బాణపురస్య బలిపుత్రనగరస్య ఆవృతివాసన
యా ప్రాకారాత్తనా స్వాపస్థానసంస్కారేణేవ స్థితయేత్యుత్పేక్షా - అతిమహత్యా
శోణరుచా రక్తప్రభయా శిఖయా శ్వాలయా-అస్యవనస్య ఖాణ్డవస్య సమస్తాత్పరితః
కుణ్డలనాం కుణ్డలకారేణ వేష్టనం కలయక్ కుర్వంత్యక్ వపుధే వర్ధలేస్త - వర్ధలేః
కర్తరిలిట్, బాణపురస్యాగ్నిమయః ప్రాకారః పురాణప్రసిద్ధః. తోటకవృత్తం. తోట
కవృత్తమిదం భభభాగావితలక్షణాత్. ౧౩౦. ప్రథమమితి. పావకోఽగ్నిష్టిధ్వ-
తస్మిక్. ని. 'షిడ్డఃపల్లవిశోపిట'ఇత్యమరః. ప్రథమమాదౌ పరిరభ్య సంవేష్ట్య ఆగ్ని
వ్యవ గృహీతః దగః ఆస్వాదితశ్చ పల్లవః ఓష్ఠపుటఇవ యేన తథోక్తేనతి - వన
రాజేః ఖాణ్డవస్య స్త్రీలింగాత్కస్యాస్మిన్నాయికాయాశ్చ ఉపకణ్ఠే సమీపే కణ్డదేశేచ
ఆకులా తాపార్త్యాదన్తక్షతవేదనయాచ సజ్కులాకపోతానాం పారావతానాం లేహ
మివ చ నాదతతిః కలకలరవరాః ఉదగాదావిర్భూప - ఆత్ర ప్రస్తుతాగ్నివనరాజీ
శ్లిప్తసాధారణమిశేషణసామ్యుదప్రస్తుతపరిరంభపూర్వకాధరచుమ్మనమణితమనోహరవిట
కామినీసంభోగవ్యాపారప్రతీతేష్వమాసోక్తిరలక్ష్యారః. 'సమాసోక్తిః పరిస్ఫూర్తిః
ప్రస్తుతేఽప్రస్తుతస్యచే' దితిలక్షణాత్ - ఆత్ర సంభోగస్యాలిక్లనపూర్వకత్వం రతి
కూజితానాం కపోతనాదసామ్యం చ రతిరహస్యే. 'ఆదారకం బాహ్యమిహ ప్ర
యోజ్యం తత్రాపి చాలిక్లనమేవ శూర్వ'మితి - తత్ర భావుకకపోతపోతవారిదేత్యా
దినా ప్రసిద్ధం రత్యాయాసజనితో ముష్కారః వణితమితి. ఆర్యావృత్తం. ౧౩౧.

గ. క్రమేణ ప్రబలీభవతో భగవతః పవమానసఖస్య తమాలాదిషు కేషు చిత్తరుషుః పృథ్వీయాయమానైర్మామైః కింశుకాదిషు కేషు చిత్తరుషు స్తబకాయమానై ర్జ్వాలాకందశ్చే స్థిలకాదిషు కేషు చి త్వచేళిమఫల బీజాయమానై సుస్ఫులింగై ర్హరిచందనాదిషు కేషు చిద్వల్గలాయ మానై రాలోక్తై ర్నిడవత్సు కేషు చిత్పరస్పరపక్షిపక్ష తాదనరటనాయ మానైః ప్లోషచటచటాత్కారైశ్చ పరితః పరితమపి తద్వనం ముహూర్తయథాపురమవతస్థే. ౧౩౨. ౪. హుతాశనపరిత్రాసాదుచ్చలం త్యావనశ్రియః, కబరీవల్ల థావేగాత్కాపి ధూమ్యాఖమానశే. ౧౩౩. ౪ వలయం ధూమరేఖాయా వర్తనిద్యుసదాంబభౌ, భావినశ్శరకూ

క్రమేణతి. క్రమేణ ప్రబలీభవతః ప్రవర్ధమానస్య భగవతః పవమానసఖస్యాగ్నేః సం బద్ధిభిరీదం తృతీయా న్తచంచకేఽపి యోజ్యం-తమాలాదిషు కేచిత్తరుషు వృక్షేషు నీల దళేషు పృథోచ్చయః దలసమూహా ఇవ ఆచరద్భిః పృథోచ్చయాయమానైః. ఉపమానా త్కృష్ణ-లటశ్శానచ్. ఏవమగ్రేఽపి-ధూమైః కింశుకాదిషు కేషు చిత్తరుషు రక్తకుసు మేషు స్తబకాయమానైః పుష్పగుచ్ఛవదాచరద్భిః జ్వాలాకన్దశ్చైః శిఖాబుక్తైః తిలకా దిషు కేషు చిత్తరుషు రక్తబీజేషు పచేళిమానాం పక్వానాం ఫలనాం బీజాయమానైః స్ఫులికైరగ్నికన్దైః. హరిచందనాదిషు కేషు చిద్విటపిషు తరుషు రక్తత్వక్షు-వల్గలాయమా నైః త్వక్ స్త్రీ వల్గం వల్గలమస్త్రీయామిత్యమరః ఆలోక్తైః ప్రకాశైః నీడవత్సు పక్షికు టీరధారిషు కేషు చిత్తరుషు పరస్పరం పక్షిగాం పక్షాబ్యాం తాడనేన యద్రటనం చటచ టశట్టః తద్వదాచరద్భిః రటనాయమానైః ప్లోషగాం దాహానాం సమృద్ధిభిశ్చటచటా త్కారైః పరితః సర్వతః పరితం వ్యాప్త మపి తద్వనం ఖాణ్డవ-మహూర్తమల్పకా లంయథాపురం దాహాత్పురేవ ఆవతస్థనే ఆవర్తత. అవ్యయం విభక్తిత్యాదినా నాదృశ్యాభిధే ఽవ్యయీభావః నావ్యయీభావాదిత్యం - అత్ర అగ్నిదాహేన వికృతస్య వసస్య పునర్థమాదిభిః పూర్వాపస్థానం పాదనాత్సూర్యరూపాలజ్కారభేదః. 'పూర్వాప స్థానువృత్తిశ్చ వికృలేసతి వస్తునీ'తిలక్షణాల్ - తస్యచోపమాపఖ్యుతోడ్డివికత్వాత్త యోరక్షాజ్ఞిభావేన సజ్కరః. ౧౩౨ హులేతి. కాపి మహాత్వేనానిర్వాచ్యాధూమ్యా ధూమపక్షిగ్నైః. పాశాదిత్వాద్వత్ - హుతాశనాదగ్నేః పరిత్రాసాత్పరితో భయాల్ ఉచ్చలన్త్యాః ఊర్ధ్వం పలాయమానాయాః వనశ్రియః వనలత్ప్యైః వేగాత్పలాయన సమ్ప్రీమాల్ శ్లథాముక్తబద్ధనాకబరీకేశపాశఇవేత్యుత్పేక్ష - ఖమాకాశం ఆనశే న్యాపిత్తిస్త. ౧౩౩. వలయమితి. ధూమరేఖాయాః వలయం మల్లం ద్వవి ఆకాశే

టస్యపరితోమానసూత్రవత్. ౧౩౪. అన్యైవగాండివభృతోభవి
భోజనత్వం మల్లం తృణాయమరుతామపి మన్యమానం, బాహ్యో
ర్బలం పతవరేతి వగన్నివాగ్నిసోస్థీటారవం సర్కుడితి స్ఫుటయాం
చకార. ౧౩౫. ష. స్వపార్శ్వాయుగ్మజ్వలదగ్నికందభా వనాంత
భాజోఽజగరా మహత్తరాః, నిశాతవజ్రక్షతనిస్సృతాస్సృజాం దశా
మయత్నాజ్జగ్రవలర్తహీభృతామ్. ౧౩౬. గ. తత్ర నికురుంబా
ణి స్తం బేరమాణామామూలమనలార్చిరవలంబితదంతముసలాని ప్రేమ
పరవశతయావశాసు వితరితుం స్వసృక్ష్మీభాగవిన్యస్త జగ్ధార్థసల్లకీపల్ల

సీవనీతి ద్యుసదాం దేవానాం వర్తన్యాకాశే - భాషః భజిష్యతశ్శరమయస్య
కూటస్య శాలాయాః పాతః యావచ్ఛాలం-మానసూత్రవత్ ప్రమాణ సూత్రమివేత్యు
ప్రేక్ష-బభా 'వాసుః కుటీవ్యయోక్తాశ్చ' త్యమరః. ౧౩౪. అన్యేతి. భో జన హే
లాక-త్వం మరుతాం దేవానాం మల్లం వీరమిన్ద్రీమపి భువి తృణాయమన్యమానం తృణ
కల్పలేన సంతాపయమానం అస్యగాణ్డీవభృతోఽర్జునస్యైవ బాహ్యోర్బలజయోర్బలం
శార్దూలం పరపర ఉచ్చారయోచ్చారయ-ఇత్యుక్తప్రకారేణ వడక్ బ్రువన్ని వేత్యుప్రే
క్ష. సోఽగ్నిః సోఽగ్నేః వేద్యాదీనాం దాహజన్యదశనైర్దృఢరవః పరపతత్కార స్తం ర్బు
డితి ద్రుతం స్ఫుటయాంచకార ప్రకటికవాక్. ౧౩౫ స్వపార్శ్వేతి వనాంతభాషః
ఖాణ్డవనవాసినః మహత్తరాః అతిపూలాయతోన్నతాః అజగరాస్పర్షవిశేషాః ఆం
ద్రభాషాయాం 'కొండచిలువలు' స్వయోః స్వీయయోః పార్శ్వయోర్భుగ్నే జ్వలంతః
అగ్నేః కస్తూరః జ్వాలాయేషాం శభోక్తాస్సన్తః. నిశాతేనాతితీక్షణవ వజ్రేణేంద్రియార్థేన
యానిక్షతాని-వ్రణానీత్యర్థః లేభ్యః నిస్సృతాశ్చున్దతాని అస్పృశ్యే శోణితాని యేషాం
లేషాం మహీభృతాం పర్యతానాం దశాం అవస్థాం సామ్యమితి యావత్ - ఆయ
త్నాద్యత్నంబినైవ జగ్రహుః. అత్రాన్యదశాయా అన్యత్రసంభవేనాపమ్యాక్షిపాద
సంభవస్థర్థనిబన్ధన రూపా నిదర్శనాలఙ్కారః. ౧౩౬. తలేతి. తత్ర దహ్యమానే
ఖాణ్డవే స్తమేరమాణాం గజానాం నికురుంబాణి బృహ్దాని 'ఇభః స్తంబేరముః పద్మీ'-
'బృన్దంనికురువృం కదమ్మకం' - ఇత్యుభయత్రాప్యమరః. ఆమూలం మూలదేశపర్యస్తం
అనలార్చిభిర్గ్నివ్యాలాభిః అవలమ్బితాని వ్యాప్తాని దంతాముసలానీవ తానియేషాం తథో
క్తానినస్తి ప్రేక్షా ప్రియానురాగేణ పరవశతయా పారవశ్యేన హేతునా వశాసు కరి
ణీఘనివయే వితరితుం-సృక్ష్మభాగయోరోవృప్రాంతయోర్విన్యస్తా అర్థం ఇగ్ధాః ఇగ్ధార్థా
శ్చ సల్లకీపల్లవమయాః కబళాయై స్తథోక్తానీవేత్యుప్రేక్ష-క్షణమలక్ష్యస్త అదృశ్యస్త-

వకబళానీవ క్షణమలక్ష్మ్యంత. ౧౩౭. ప. సవిభజ్యలనోష్ఠనీచిభి స్సపది
 మ్లానకపిత్థశాఖనాం, పరిపాకసితాః ఫలవ్రజాః ప్రబభువోస్సీటకబుద్బు
 దా ఇవ. ౧౩౮. ప. నిశి కేవలం తమసి దీప్రతనుం నిజజాతిమోషధితమం
 నిఖలమ్, ఇతరే విజేతుమివ తే తరవో దివసేఽపి జజ్వలురతీవతరామ్.
 ౧౩౯. ప. దృష్టదానవనిశాచరవర్గస్తత్ర గాండివభృతా నిహతోఽపి,
 తన్నిషంగయుగబాణగణానాం సంఖ్యయా ప్రతిభటత్వమకాక్షీత్:
 ౧౪౦. ప. జ్వాలతాపధరకుండలితాంగీః క్షేత్రసారఘృతసేచనమృద్వీః,
 సర్వపుంగవతతీరతిహృష్ట శృఙ్గులీరివ చచర్వకృశానుః. ౧౪౧. ప.

లక్షణేః కర్తృణిష్ఠ. ౧౩౭. సవిభతి. సవిధే సమీపే జ్వలనస్య జ్వలతోఽగ్నేః ఊ
 మ్మణః వీచిభిః పరంపరాభిః సపదిష్టునానాం ప్లుష్టానాం కపిత్థానాం నామ శాఖనాం
 (ఆధీ) వెలగచెట్టువృక్షాణాం సమ్మన్ధినః పరిపాకేనసితాః శ్వేతాః ఫలానాం వ్రజా
 సృమూహాః స్సీటకస్య మసూరికారోగస్య బుద్బుదాః ప్రణవిశేషాఇతేత్యుల్పేతా -
 ప్రబభుః. వైతాళీయం. ౧౩౮. నిశి. నిశి కేవలంరాలావేవ తలాపి తమస్యేవ-దీప్రా
 ప్రకాశమానా తనుః దేహః యస్యతం నిజజాతిం నిఖలం సమస్తం ఓషధితయం జ్యోతి
 ర్గతాం విజేతుమితేత్యుల్పేతా. ఇతరే తద్భిన్నాః తే భాణ్డవీయాః తరవః దివసే ఆహ
 న్యసీత్యునామతరాలావిభిధ్వస్యతే-అతీవతరాం భృశంజజ్వలుః జ్వలన్నిష్ట-ప్రమితా
 తరాలవృక్షం. ౧౩౯. దృష్టేతి. తత్ర భాణ్డవే గాణ్డివభృతార్థునేన నిహతః పలాయ
 నసమయే భాణ్డితోఽపి దృష్టానాందానవానామసురాణాం నిశాచరాణాం రాక్షసానాం
 చ వర్గసృమూహాః తస్మాద్భునస్య నిషడ్గయుగే అక్షయతూణీరయుగ్నే-బాణగణానాం
 సంబద్ధిన్యాసంఖ్యయాసహ ప్రతిభటత్వం ప్రతిపీరత్వం తుల్యత్వంచ అకాక్షీత్చక్రే-
 కృషాకర్తరిలుక్ సిద్ధివృద్ధిః. ఆత్ర నిహతస్య ప్రతిభటత్వమితి విరోధస్య తుల్యత్వే
 నాభాసీకరణాద్విరోధాభాసః. ఏవం తాదృశదానవనిశాచరవర్గస్య సాక్షాచ్ఛత్రుగా
 ర్థునేనసహ యోధ్యమశక్త్యా తస్మిషడ్గబాణగణసంఖ్యయా ప్రతిభటత్వవర్ణనాత్పీత్యసీ
 కాలజ్కారః. ద్వయోశ్చ క్షేమైకోత్థాపితత్వాదైకకాలికత్వాచ్చ సమప్రాధాన్యసం
 కరః. స్వాగతా. ౧౪౦. జ్వాలేతి. కృశానురగ్నీః జ్వాలానాం తాపధరేణ తాపాలిశ
 యేన కుణ్డలితాని కుణ్డలీకృతం నీతాని దేహః యాసాస్తాః క్షేత్రసారస్యవిమరసస్యైవ
 ఘృతస్య సేచనేన ఉక్షణేన మృద్వీః 'వోతోగుణవచనాది'తి జీవ-శృంగురీః చక్రాకృతి
 భక్ష్యవిశేషానివసితా ఇత్యుల్పేతా. సర్వపుణ్డనానాం సర్వశ్రేష్ఠానాం తతీస్సమూహాన్
 అతిహృష్టస్య చచర్వదదాహేత్యర్థః. చర్వణేః కర్తరిణిట్. 'ద్వయోర్జ్వాలీతా'ఇతి
 జ్వాలశబ్దస్య పుంస్తాన్యశాసనాత్తల్వేన నిర్దేశః. ౧౪౧. తావదితి. తావత్ సర్వదాహ

తావత్తక్షకరక్షణాయ సమాసా శక్రోఽధిరుహ్య ద్విపం వజ్రం న్యస్య తదీయమూర్ధ్ని మరుతాం సన్నాహాయన్వాహిసీమ్, బ్రహ్మాండప్రతిరోధ నేన విముఖైర్ధూమైరివారణ్యజై రాతస్తార సభస్థలం జలధరై రారబ్ధ ఘోరారవైః. ౧౮౨. గ. తతస్తై రనేకైర్నాకాకసా మనీకైర్వత్సరేణత దుపరినిపాత్యమానదిగ్భిత్తిశిఖరాణామివ వేగాదాపతతాం వారిధౌ వా డవహవ్యవాడపి కబళితోఽయమస్తాభిరితీవ విద్యుతః ప్రకాశ్యగర్జితేన తర్జయతామివ పర్జన్యానామాసారసర్వాభిసారేణ నిర్వాపితే వనాగ్నౌ మనాక్ శ్యామాయమానే సతి శోణాయమానలోచనేన కపికేతనేన తత్ప్రతిచిక్షీర్షయా శరకదంబైరంబరే నిరవలంబమాకలితాం శరళాలాం

సమయే శక్రః ఇన్ద్రః తక్షకస్యసామ సర్పరాజస్య రక్షణం కర్తుం రక్షణాయేతి క్రియా క్థేత్యాదినా చతుర్థి సమాసాద్రుతం ద్విపమైరావతమధిరుహ్య ఆరుహ్య - తదీయ మూర్ధ్ని శిరసి వజ్రం ఆయుధం న్యస్య నిధాయ - మరుతాం వాహిసీం జేవనేనాం సన్నాహాయక్ - యుద్ధాయోద్యోజయన్యక్ - బ్రహ్మాండతద్భిత్తైః ప్రతిరోధనేన ప్రత్యాఘాతేన విముఖైః ప్రత్యావృత్తైః ఆరణ్యజైః ఖాణ్డవదాహోద్భవైః ధూమైరివ స్థితైః రిత్యుత్పేక్ష - ఆరభ్యాః కృతాః ఘోరాః కఠోరాః ఆరవాః గర్జితాని యైవైః జలధరైశ్చైవైః సభస్థలం గగనప్రదేశం ఆతస్తార, ఆచ్ఛాదితవాక్ - స్తృణాతేః కర్త రితిత్ - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౮౨. తతఇతి. అనేకైస్తైర్నాకాకసాం దేవానామనీకై ర్వుతైః మత్సరేణ ద్వేషేణ - లేహం కృష్ణార్జునపావకానాం ఉపరి శిరసినిపాత్యమా నానాం దిశామేవ భిత్తీనాం శిఖరాణామివ స్థితానాం అతవీవ వేగాదాపతతాం గురు త్యాదివిభావః. వారిధౌ సముద్రే ఆయం బాడబహువ్యవాహ్ బడబాసలోఽపి అస్తాభిః కబళితః భక్షితః. కిముత యూయమిత్యపి శబ్దార్థః. ఇతీవ విద్యుతః ప్రకాశ్య గర్జితేన తన్విషేణేత్వర్థః. తర్జయతామివస్థితానాం పర్జన్యానాం మేఘానాం సంబద్ధినా ఆసారస్య ధారాసమ్మతస్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్యోగేన నిర్వాపితే శమితేన నాగ్నౌ ఖాణ్డవవహ్నౌ మనాక్ అల్పం శ్యామాయమానేసతి 'ధారాసమ్మతఆసారః' 'సర్వాభిసార స్పర్శార్థ స్పర్శసన్నహనార్థక' ఇతిచామరః. శోణాయమానే శోపాదరు ణిభవతీ లోచనే యస్య తథోక్తే కపికేతనేన అర్జునేన - తస్మాసారసర్వాభిసారస్య ప్రతికర్తృమిచ్ఛా ప్రతిచిక్షీర్షా తయా అమృతే ఆకాశే నిరవలంబం కుద్యస్తంభాధార వర్జం యథాతథా - శరకదమైర్పాణిబృన్దైరాకలితాం సద్భుటితాం శాలాం ఛత్రీ కృత్య - పునరపి సమ్యగున్నీయమానః ఉద్ధృత్ ప్రసార్యమాణః నిజకేతుర్ధామః యేన

చ త్రీకృత్యపునరపి సమున్నీయమాననిజకేతురుషర్బుధోభగవానుద్దిదీపే. ౧౮౩. గ. తత్రాంతరే ప్రోషితవల్లభతయా ప్రేష్ఠా కుమారమశ్వసేనం నిగీర్యదహనార్చిరుష్ణాసహిష్ణుతయా పునరపి నివృత్య దివం ప్రయాంతీభిర్ఘనధారాభరివ పన్నగకన్యకాభిస్సహ వనాదుత్పతంతీం తక్షకకుటుంబినీ మవిలంబితమేవ శ్వేతవాహనశ్శితముఖేన శిలీముఖేన రసనాయామివ గ్రీవాయామపి ద్విధా దళయాంచక్రే. ౧౮౪. ప. నభసీ కృతే శరకూటే న పపాతాళుగవినున్న మంబుముచాం, తస్మిన్ ఖాండవవహ్నా తక్షకపత్న్యాః కబంధమేవ పరం. ౧౮౫. గ. అథ సకుపిత స్వయం కాశి

తథోక్తః భగవానుషర్బుధః అగ్నిః. ఉద్దిదీపే ప్రజాన్యాల 'శోచిషేష ఉషర్బుధ' ఇత్యమరః. శుద్ధసాచన్నవోప్రేక్షయోస్సంస్పృష్టిః. ౧౮౩. తలేతి. తత్రాంతరే తస్మిం త్వమయే ప్రోషితః కురుక్షేత్రం ప్రతి ప్రస్థితః వల్లభః పరివ్రతక్షకః యస్యాస్తస్యాభావస్తత్రా శయాహేతునా-ఆశ్వసేనంనామ కుమారం ప్రేష్ఠా నిగీర్య గ్రసిత్యా కణ్ఠేనిధాయేతి యావత్-దహనస్యాగ్నేరర్పిణం జ్వాలానాం ఉష్ణస్య స్పర్శస్యాసహిష్ణుతయా సోధుమశక్త్యా నివృత్య ప్రత్యావృత్య - పునరపి దివమాకాశం ప్రతిప్రయాంతీభిః ఘనానాం మేఘానాం ధారాభరివ స్థితాభిః ఇత్యుప్రేక్ష-పన్నగకన్యకాభిః నాగనారీభిస్సహ వనాథాణ్డవవనాత్ ఉత్పతంతీం తక్షకస్య కుటుంబినీం భార్యాం 'కన్యాకుమారికా నార్యో. 'దారాస్సన్యితుకుటుంబినీ' తివిశ్వప్రకాశమరా - ఆపేకిముతాన్యా ఇత్యర్థః. శ్వేతవాహనోద్భుతం ఆవిలంబితం సత్వరం యథాతథా-శితముఖేన టిష్టాగ్రేణ శిలీముఖేన బాణేన రసనాయాం జిహ్వాయామివ గ్రీవాయాం కన్ఠరాయామపి ద్విధా ద్విప్రకారం విదళయాంచక్రే-విపాటితవాక్-ఉప్రేక్షోపమయోస్సంస్పృష్టిః. ౧౮౪. నభసీతి శరకూటే బాణమయగృహే నభస్యాకాశే కృతేసతి - అద్భుతేనేతి శేషః. ఆశుగ్రర్పాదైరేవ వాయుభిరితి క్లిచ్ఛరూపకం - వినున్నముద్ధాతం 'ఆశుగౌ వాయువిశిఖా' విత్యమరః. అమ్బుముచాం మేఘానాం సంబంధి కబంధముదకం తస్మిన్ ఖాణ్డవవహ్నా సపపాత-పరం కిన్తు తక్షకపత్న్యాః కబంధం నిశ్చరః కలేబరమేవ పపాత 'కబంధముదకే న స్త్రీగతమార్ధకలేబరే' ఇతివైజయనీ-అల్పభయోః కబంధయోః ప్రసక్తస్య పతనస్య తక్షకపత్నీ కబంధవివ నియమనాత్పరిసంభ్యాలజ్కారః. సచ కబంధకబ్ధిక్షేపభిర్వికాభేదాధ్యసాయమూలాలితయోక్త్యనుప్రాణితఇతి తయోరన్ధాగ్నిభావేన సద్గురః ఆర్యాగీలిః- ౧౮౫. ఆఖేతి. అథ తక్షకపత్నీశిరశ్చేదనానంతరం కుపితస్స ఇన్ద్రోః స్వయం కాశిః వ్యాకృత్యాపి ఇన్ద్రోశ్చ సన్నిహిత 'మహేంద్రగుగ్గలాలాకవ్యాకృత్యాపి ఘా'.

కోఽపి చకితచకితం వియతి విహితోపసరణం నవజననీశోకదయనీయం
హృతవాలం తమహిబాలం పరిగృహ్యాలాలనయా పరితోషమనైషీత్.
౧౮౬. ప. సుతం తమభ్యేత్య సురై రశేషైః కృధ్యన్నభాయుధ్యత
ఘోరమింద్రః, చక్రే సదావస్యచ తక్షకస్య యదగ్నిమత్తాం యదనగ్ని
మత్తామ్. ౧౮౭. ష. వనస్య తస్యోపరి కేవలం తదా సహస్రనేత్రస్య చ
సవ్యసాచినః, నిషంగనీడోత్పతితాని పత్రిణాం కులాని కోలాహలకేళి
మాదధుః. ౧౮౮. ష. శరాన్నిపాతానపి పారదృశ్యేన శ్రుతేర్విధా

శిః' ఇత్యమరః. వ్యాకస్పర్షఇత్యర్థః. వియత్యాకాశే చకితచకితం భీతభీతం విహితం
కృతం ఉపసరణం సన్నిధానం యేన తతోక్తం - నవేన జనన్యాస్సమ్మన్ధినా శోకేన
దయనీయం శోచనీయం హృతవాలం మాతృకణ్ఠలగ్నతయా ఛిన్నపుచ్ఛం తం ఆహి
బాలం సర్వశీతుం ఆశ్వసేనం పరిగృహ్య - లాలనయా ఆశ్వాసనేనపరితోషమనైషీత్
ప్రావయామాన - నయతేద్దహదిలేవనద్వికర్తకత్వాత్కర్తృలుక్ - విరోధాభావః
౧౮౬. సుతమితి. అథ ఆశ్వసేనాశ్వాసనానస్తరం కృద్ధ్యో కుప్యన్దీప్తః సుతమా
త్తజమపి తమద్భుతమశేషైస్సురైస్సునా ఆభ్యేత్యాగత్య ఘోరం యథాతథా ఆయుధ్యత
యుధ్యతిస్త-నన్వయుక్తమాత్తజేనసహ యుద్ధమతపా. - చక్ర ఇతి. యద్యస్తాత్స
తోఽర్జునః దావస్య ఖాడ్జవవనస్య 'దవదావో వనారణ్యవహ్ని' ఇత్యమరః. అగ్నిర్ఘ్ని
స్సస్తీత్యగ్నిమాత్ తస్య భావస్తతా తాం చక్రే - అగ్నినా ఖాడ్జవం దదాహేత్యర్థః
యద్యస్తాచ్చ తక్షకస్య అగ్నిం నమథ్నాతీత్యనగ్నిమత్ తస్యభావస్తతా తాం-అగ్నివన్
నాభావమితియావత్. చక్రే-సపత్నీకన్యైవ తత్రాధికారాప్యకృతే లేన తన్నాశనా
చ్చేతి భావః. తథాచ తక్షకఖాడ్జవయోస్తస్యేద్దీప్య ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియత్వాత్తత్పీ
దాకరేణామార్గవర్తినా పుత్రేణ యుద్ధం నాయుక్తమితిభావః. వాక్యార్థహేతుకం
కావ్యలింగమలఙ్కారః. ౧౮౭. వనస్యేతి. తదా యుద్ధకాలే సహస్రనేత్రస్య ఇంద్రో
స్య సవ్యసాచినోఽర్జునస్యచ ద్వయోస్సమ్మన్ధినీ-నిషంగస్తూణీరావీవ నీదాని కులాయా
స్తేభ్య ఉత్పతితాని ఉత్థితాని పత్రిణాం బాణానామేవ పక్షిణామితి శ్లిష్టరూపకం-
కులాని బృహని 'పత్రిణో శరపక్షిణా' విత్యమరః. తస్య వనస్య ఖాడ్జవస్య ఉపరికే
వలం ఊర్ధ్వభాగవీవ కోలాహలకేళిం కలకలరవం ఆదధుః చక్రః. ఏకేహంశరహట
భేదనాశక్త్యాన్యేషాం ప్రసక్త్యభావేనచ న వనమభ్యే ప్రవేశఇతి భావః. శ్లిష్ట
శ్లిష్టఘటితసావయవరూపకమ్. ౧౮౮. శరానితి. తతః విపాతాత్ తక్సంభాత్ విగతః
చాతః పతనం యేహంతానితి - అపి క్రమేణ సముచ్చయే విరోధేచ - శరాన్
బాగాన్ శ్రుతేభ్యోత్రస్య వేదస్యచ పారమస్తం పశ్యంతీతి పారదృశ్యసః విధాయ

యాశు విముంచత స్తతః, కుదూద్వహాత్సాధ్వసరోగిణో హారేరభూద్భి
ష ధూరతరావసర్పణమ్. ౧౮౯.ప. జయంతమేకం యుధి సోధుమక్షమే
జయంతమన్యం సుతమీక్షితం గతే, పురీం వలద్యేషిణి ఘోషకైతవా
జ్జహాస శంఖద్వితయం చ కృష్ణయోః. ౧౯౦. ౪ తతః కృతానో ర్విపరీ
తవర్తస్వనామవాచ్యాదివభీతభీతమ్, మయం వనే దైత్య మయం రరక్ష
సచక్రపాణేరివ శక్రసూనుః. ౧౯౧. ౪ తేత్రవశ్యధిపతిః కురుపూ
ర్వం సంశ్రితో సుది దైవబలేన, చర్వితుస్సకలఖాండవమగ్నో స్తక్షకా

కృత్వా ఆశు విముచ్చత స్త్యజతః వాదాయ ప్రేరయతశ్చ - కుదూద్వహాద్భూనాల్
సాధ్వసం భయమేవ రోగః సోఽస్మాస్తీలి తద్వతోహరే స్త్యస్య - దూరకరం
ఆలిమారం ఆపసర్పణం పలాయనం భిషక్వైద్యః ఆభూత్ - భీతః పలాయితవా
నిత్యర్థః. 'భిషక్వైద్యః' ఇత్యుచ్యతే. ఆత్ర ప్రస్తుతార్థునైవ విశేషణసామ్య
దత్తప్రకరణే ప్రతిభాకరప్రసక్తమ తదక్షమవిద్యదవిద్యద్వృత్తాన ప్రతీతేనమా
సోఽక్షిః. ఏవం విపాతానాం శ్రుతేః పారదృశ్యన ఇత్యత్ర విరోధాభావశ్చ -
ద్వయోశ్చ తిలకజ్జలన్యాయేన స్ఫుటావగమ్యమానభేదయోస్సంస్పృశ్తిః. వంశస్థమ్.
౧౮౯. జయంతమితి. జయంతం స్వస్య జేతారం - జయతేకర్తరిలటః శత్రాదేశః.
ఏకం సతమర్దనం యుధి యుధే సోధుం ఆక్షమే ఆసమర్థే - ఆతఏవ వలద్యే
షిణి ఇద్దే) ఆన్యం జయంతనామనుశం ఈక్షితం పురీం స్వర్గం ప్రతి గతేనతి పలా
యితేనతీతి. యావత్ - కృష్ణయోః కృష్ణార్థనయోశ్చక్ష్మద్విరయంచ పాశ్చాజన్యదేవ
దత్తయుగ్మమి - ఘోషస్య కైతవాద్వాగ్జాల్ జహాస హసతిస్తేత్యుత్పేక్షా
వృష్ణకాప్రయోగాద్గమ్య సావన్నవాచ - తయాచాచేతనేనాపి సపరిహాసే కిముత
సచేతనేన పరిహాసఇత్యర్థాన్తరావత్తిరాపార్థావత్త్యలంకారోఽప్యజ్యత ఇత్యలంకారే
ణాలంకారధ్వనిః. ౧౯౦. తతఇతి. తతోఽయం శక్రసూనుః ఆర్జునః ఏవరీతే
స్రాతిలోమ్యంగతే వర్ణే మకారయకారా యస్తింస్తస్య స్వనామ్నః యమాత్తకతా
మావన్నస్య స్వీయస్య మయేరిసంజ్ఞాశబ్దస్య వాచ్యాదభిధేయాదన్తకాదివ స్థితాది
త్యుత్పేక్షా - కృతానోరగ్నేశ్చక్రపాణేస్త్రీకృష్ణాదివ ఉభయస్తాదక్షిత్వర్థః. కీతకీతమ
త్యస్తకీతం-వీస్నాయాంద్విర్భావః. మయంనామ దైత్యం దానవం రరక్ష రక్షితవాక్ -
ఆత్ర కృష్ణానలయోర్నయాభయదాయకత్వేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాల్పేవప్రకృ
తాస్పదస్తుల్యయోగితాభేదః. ఖాణ్డవదాహసమయే ఆగ్నేరీతః పలాయమానో మయః
కృష్ణేన దృష్టప్రస్తాద్వధమాశక్యం ఆర్జునం శరణం గత్వా లేన రక్షితఇతి భారతకథా
క్రమసంధేయా. ౧౯౧. తేత్రమితి. పూర్వం కురుగృహ్యత్ యస్యజమితివ తేత్రం

వభజతాం విఘనత్యం. ౧౫౨. ప. అథస్త్రిత్యా తుందం పరిమృశతి మందా
యితగతౌ సమాపృచ్ఛ్య స్త్రీత్యా త్రిదివముషయాతే హుతవహే,
రథాభ్యాం మానిభ్యాం ఘనసలిసేకేన మహతా విజైత్ర తౌ కృష్ణా
వివిశతురుపాంతం నరపతేః ౧౫౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
తృతీయః స్తవకః.

కురుక్షేత్రం - తస్య కురుస్వామికత్వాదితిభావః. ఆధిపతిః రాజా అర్జునః తస్య కురు
వంశసంభవత్వాదితి భావః. పూర్వం ఆదౌ కురునివచనం యన్యేణి వ్యాఖ్యానే
శబ్దస్వార్థవిశేషణత్వాద్యోగాదసమర్థత్వాఖ్యుదోషః వాచ్యవాచకయోరభేదాభిమానేన
కళంబిదుపపాదనేఽపి శ్లిష్టత్వాఖ్యుదోషఇతి-తచ్చ తమపి సపది ఖాణ్డవదాహసమయే
దైవస్య బలేన ఆశ్రితో వికః ప్రవాసేన అన్యశ్చరణలేనేతిభావః. తక్షకస్పర్షరాజః
తక్షైవ తక్షకః రాక్షసశబ్దమయః ద్వాపపి తక్షకా 'తక్షకోనాగవర్ధకీ' రిత్యమరః
సకలం తత్రత్యసర్వస్థావరజగ్ధమసహితం ఖాణ్డవం వనం చర్వితుర్భక్షితుః అగ్నేర్విఘ
నత్వం భోజనశేషత్వమభజతాం ప్రాప్తవంతానదగ్ధావిత్పర్థః. ఆమృతం విఘనోయశ్చ
శేషభోజనశేషయోగిత్యమరః. తత్ర తక్షకద్వయాదన్యస్త్రిన్వసక్తస్యాగ్నిదాహస్య
తద్వయే భోజనశేషత్వకళనేన తదన్యస్త్రిన్వేవ నియమనాత్సరిసంఖ్యాలజ్ఞాం-
స్వాగతా. ౧౫౨. అథేతి-అథ ఖాణ్డవదాహసంతరం స్త్రీత్యా దరహాసం కృత్యాతుస్తము
దరం పూపూర్ణం పరిమృశతి-ఆనన్దాతిరేకాదితిభావః. కరేణేతిశేషః. మన్దాయితా మ
న్దాయమానా గలిర్యస్య తస్మిన్-ఆహారాధిక్యాదితిభావః. హుతవహే-గ్నా స్త్రీత్యా
సమాపృచ్ఛ్య గచ్ఛామితు్యక్త్యా త్రిదివం స్వర్గం ప్రతి ఉపయాతే గతేనతి-విజైత్ర
విశేషేణ జయసమన్వితౌ తౌ కృష్ణా - మహతా ఘనానాం మేఘానాం సంబంధి
సలిసయ వర్షోదకస్య సేకేన ఉక్షణేన మానిభ్యాం నిశ్శబ్దాభ్యాం-జలక్లిన్నానధ్వనస్త్రీః
ప్రసిద్ధం. రథాభ్యాముషాక్షితౌ సంతా నరపతేర్థర్థరాజస్యోపాంతం సమీపం వివిశతుః
స్వభావోక్తిరలంకారః 'స్వభావోక్తిరసౌచారయథావద్యస్తవ్గన'మితి లక్షణాత్.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందవందనకందళితానందసాంద్రస్య
కురుక్షేత్రచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
తృతీయః స్తవకః.

చతుర్థః స్తవకః.

—౧౭(౧)—

ప. యాతే తతో నిజపురీం యదువంశకేతౌ రాజ్ఞే మయోమచి
సభాం రచయాంబధూవ, యస్యా రుచం సమవలోక్యశుచాధునాపి జీవం
గతాగతజుషం వహతే సుధర్మా. ౧. ప. తా మధిష్ఠాస్ను మభ్యేత్య
తం మఖం కర్తు మన్వశాత్, విపంచీరవసారజ్ఞో నృపం చీరవసాం
వరః ౨. గ. తతో దూతాహూతః పురుహూతానుజో నిరంతరాయ
మేవ మహంతం సప్తతంతుమపహర్తుమనసః కౌంతేయస్యోస్థాంతే

యాశఇతి. తతః యుగిష్ఠిరసమీపప్రాప్త్యనంతరం యదువంశస్య కేతౌ ధ్వజే
తద్వక్ష్యిష్యామకే ఇతియావత్. నిజపురీం ద్వారకాంబ్రతి యాతేసలి-రాజ్ఞే యుగిష్ఠి
రాయ మయః ఆద్వనరక్షితః మణిసభాం మణిమయీం మణినాంనా సభాం ఆస్థాన
కాలాం రచయాంబధూవ - నిర్దయ దత్తవానిశ్చర్థః. యస్యాః మణిసభాయాః రుచం
శోభాం సమవలోక్య-సుధర్మా దేవసభా శుచా శోకేన తాదృశశోభారాహిత్యజనితేన
అధునా అద్యాపి జీవం ఆత్మానం బృహస్పతించ గతాగతం యాతాయాతం జుషత ఇతి
తస్మాత్ కం. వహతే-అత్ర సుధర్మాయాః తాదృగ్దుఃఖకృతజీవయాతాయాతానంబంధేఽపి
సంబంధోక్తిరూపాలికయోక్తిః. జీవాత్సబృహస్పత్యోః క్షేపభిత్రికాభేదాఽన్యసనాయ
మూలేతి తయోరంగాంగిభావేన సంకరః. 'జీవః ప్రాణినిగిష్ఠతా'విశ్వమరః. వసంకరి
లకా. ౧. తామితి. తామధిష్ఠాస్నుం తత్రసభాయాం స్థితవంశమిశ్చర్థః. 'స్థాస్ను
స్థిరకర' ఇత్యమరః. తం ధర్మరాజమభ్యేత్యాగత్య విపంచీరవసారజ్ఞః పిగానాదోఽపి
షడ్వేదీ - చీరం వల్కలం వసతే పరిదళితఇతి చీరవసాం మనీనాం వరః నారదః.
మఖం అశ్వమేధంకర్తుమన్వశాదాదిదేశ కాస్తేకర్తరిలుక్. ౨. తకఇతి. తతః నారదని
దేశానంతరం మహంతం లోకైకశ్లాఘ్యం సప్తకంతుం క్రతుం రాజసూయం. నిరంత
రాయం నిర్విఘ్న మపహర్తుమనుష్ఠాతుం మనో యస్య తస్య అశవివ - కౌంతేయస్య
ఉపాంతే సన్నిధౌ రహస్యేకాంతే దూతై రాహూతః పురుహూతానుజః శ్రీకృష్ణః
ముహూర్తం క్షణం సంమంశ్ర్య ఆలాచ్య - పీతృతాఖిలవృషేదైవ రాజసూయః
కార్యః జరాసంధశ్చాఖిలవృషజేతా శతే కస్తిక్ జితకల్పా ఏవ సర్వేన్యపాస్తవ్య

రహసి ముహూర్తం సంమంత్రోత్సాహ ప్రభవాభ్యాం మూర్తోమం
త్ర ఇవ తత్ప్రహితాభ్యాం గంధవహసుధాంధోఽధిపనందనాభ్యామను
సంధీయమానగమనో నదీతలాకై ర్ద్వైమాతృకతయా స్వపాలయితార
మివానుకుర్వతో వివిధాన్యదుర్లభవసుధాన్యసమేధితవసుధాన్తగధా
నవగాహ్య, విశృంఖలామోదితగిరివ్రజమపి శృంఖలాభేదితమహీభృ

దమం తజ్జయవివానుష్ఠేయ ఇత్యాలోచన ప్రకారః. లేన ధర్మరాజేన ప్రహితాభ్యాం
ప్రేషితాభ్యాం గంధవహో వాయుః సుధాంధసాం దేవానాం అధిపః ఇంద్రః తయో
ర్నందనాభ్యాం భీమార్జునాభ్యామనుసంధీయమానం అనుసంయుజ్యమానం గమనం
యన్యత్రోక్తస్థానం - ఆతపివ సాక్షాత్ప్రహితాభ్యామత్సాహ ప్రభవాభ్యాం ఉత్సా
హశక్తిః ప్రభుశక్తిభ్యాం అనుసంధీయమానో మంత్రః మంత్రశక్తిరివ స్థితఇత్యు
తేషాం. నదీభిస్తలాకైశ్చ ద్వైమాతరౌ సన్యజనయిత్ర్య యేహం లేహం ద్వైమా
తృకాగాం నదీమాతృకాగాం దేవమాతృకాగాంచ భావేన ద్వైమాతృకతయా 'దేవో
నద్యంబువృష్ట్యంబుసంచన్నప్రీహిపాలితః' స్వాన్నదీమాతృకోదేవమాతృకశ్చయథాక్ర
మమిక్యమరః. స్వేహం పాలయితారం రాజానం జరాసంధముకుర్వతః విదంబ
యతః తస్యాపి ద్వైమాతృకత్వాదిభావః. వివిధైః కనకమణిరూపైర్నవవిధైశ్చ అన్య
స్థిః దేశాంతరే దుర్లభైర్వసుభిః ధన్వైర్ధాన్యైశ్చ సమేధితా ప్రవర్ధితా వసుధా
భూయేషుతా మగధా నామ జనపదా అవగాహ్య ప్రవిశ్య - విశృంఖలం
నిష్ప్రేతబంధం యథాతథా ఆమోదితస్సంతోషితః గిరీగాం కైలాసాం వ్రజస్సమాహ
గివ్రజానామకరాజధానీ చ యేన త్రోక్తమపి - శృంఖలాభిః పాదబంధనాయ
సయంత్రైః భేదితం దుఃఖం ప్రాపితం మహీభృతాం కైలాసాం రాజ్ఞాం చ కులం బృంహం
యేన త్రోక్తం - జరయా చరమవయసా తన్నామ్నా పికాచ్యాచ ఘటితస్సంయుక్తః
సంయోజితశ్చదేహః యన్య త్రోక్తమపి - దేదీప్యమానేన బలేన సత్వేన సంచన్నం
సమృద్ధం ఆశానాం తృప్తానాం దిశాంచ జేతారమపి వరాధానాం అవహారే జాగరి
తారం ప్రవణం మగధం వైతాళికమపి మగధాధిపంచ - విగీతవ్యాపారం గానకూన్యం
నిందితకర్తాణంచ ద్వయోర్భాలోరవత్యం ద్వైమాతరం 'మాతురువసఖ్యాసంభర్త
పూర్వాయా' ఇత్యవత్యార్థే అహి ఉత్పంచ - మహారథం 'అత్తానం సారధించాక్వాన్
రక్షన్ యుగ్యతి యో భటః స మహారథసంజ్ఞః స్వా'దిత్యుక్తరక్షణలక్షితం జరాసం
ధం పృథ్వీనాదమేత్యుక్తనం యుద్ధం ననాథ యాచితవాన్ - నాథలేః కర్త
లిత్ - అత్ర సర్వత్రాపి శబ్దస్య విరోధసముచ్చయార్థ ద్వయూభిధాయకతయా విరో

త్కులం, జగఘటితదేహమపి దేద్యమానదేహబలసంఘద మాశాజే
తార మపి పరాధాపహరజాగరితారం, నూగవమపి విగీతవ్యాపారం
ద్వైమాతురమపి మహారథం పృథివీనాథమేత్య ప్రధనం ననాథ. 3. గ.
తత్తణమలితితిక్షయా త్వ మప్తాదశకృత్వో దృష్టాః జయోఽస్యయం
పున రితరః కిశోర ఇతి కృష్టాపుభావప్యవధీర్య హిడింబబకుటుంబశోకో
దయాదారభ్య ప్రవీరజనకర్ణికామాక్తికాయమానఘజకీర్తే రాత్తన
స్సంముఖీనం దృఢతరఃకరికరబంధం జరాసంధం గంధవహనందనః పంచ
దశ దినాని నియుద్య తేషాం తృతీయభాగపరిసంఖ్యాభిధాన పదాభిధే
యేన సహయోజయామాస. ౪. య. హతే తస్మిన్ త్రయో దీప్తాహరి

ధాభాసాలంకారః శ్లేషమప్రాణితశ్చేతి సంకరః. ఆశ్ర పురాకిల కేన చిస్తునినా దత్తం
ఫలం ద్విధాఖండయిత్వా ఖండమేకైకం భుక్తార్థమర్థం మాతృభాగం ప్రసూయ
త్యక్తం శరీరఖండవ్యయం జరానామ్నః కిశాచ్యా ఏకీకృతం జరాసంధోఽభూదితి పా
రాణికీకథానసంధేయా - వసుధనధాన్యేతిపాతే 'వసురక్ష్ణా ధనేఽస్మి'తి శాకాధనశబ్దవై
యర్థ్యం ఛేకానుప్రాసభంగశ్చేతి బోధ్యమ్. 3 తత్తణమలి. తస్మిన్నేవక్షణే తత్తణం
ఆశ్శంకసంయోగే ద్వితీయా - హే కృష్ణ త్వం అప్తాదశకృత్వః అప్తాదశవారం -
అభ్యావృత్తై కృత్వః-దృష్టాదశయోఽసి - లోకైరితిభావః. ఇతరస్త్వదన్యోఽయ
మర్జన స్తు కిశోరః బాలఇతి అలిలితిక్షయా ఆశ్శంకతమనూ - అలితీక్షితయేతిపాతే
అలితోపేనేత్యర్థః. ఉభావపి కృష్ణా కృష్ణార్జునౌ ఆపదీర్య లిరన్మృత్య - హిడింబకు
యోః రాక్షసయోస్సంబంధినోః కుటుంబయోః దారావత్యాద్యోః శోకస్య ఉదయా
దారభ్య-తమభయవధాత్ప్రభృతీత్యర్థః. ప్రవీరజనస్య కర్ణికా కర్ణభూషణం శస్త్రాం
మాక్తికానీవాచరంతి మాక్తికాయమానా కీర్తిర్యస్య తస్య - ఆతపీవాత్సనస్యస్య -
భీమస్యేత్యర్థః. తస్మిన్ ముఖ్యవిశేష్యత్వాదాత్త స్వశబ్దయోర్యవధానే ముఖ్యవిశేష్య
పరత్వవ్యవస్థాపనాచ్చేతిభావః. సంమజనం 'యథా వాఘసముఖస్య దర్శనః' ఇతి
విస్యేనాదేశః. ఆధిముఖ్యభాజం-దృఢతరః ఆలిగాఢః పరికరణంధః హస్తస్యానవిశేషః
సవ్యదక్షిణపాద్యోః నికుంచ్య దక్షిణసవ్యభుజాగ్రవిన్యసనాత్తః యగ్య తం-పరికరో
మధ్యబంధఇతి కేటిత్ - జరాసంధం గంధవహనందనో భీమః పంచదశదినాని నియుద్య
బాహుయుద్ధం కృత్వా లేషాం పంచదశదినానాం తృతీయభాగస్య దివసపంచకస్య పు
సంఖ్యాభిధానం సంఖ్యాభిధాయకం యత్పదం పంచలేకబద్ధస్తస్య అభిధేయేన వాక్యేన-
మరణేనేతి యావత్. యోజయామాస సంఘటితవాక్ - మారయామానేత్యర్థః. సమీ
రమమారఇతి పాతాంతరం ప్రక్రంతానుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యమ్. ౪. హతఇతి. తస్మిన్

ప్రస్థముపాయయుః, ఆగామిని మఘే హవ్యమాదిత్యన ఇవాగ్నయః.
 ౧. ౨. కృష్ణేగతే యదుపురం ఊలిపానుజానాం జిత్వాదిశః ప్రతినివృత్త
 వతాం చతుర్థాం, కోశే మముః పరమసిప్రవరా గృహీతాదోష్టా ర్భులేన
 మహతా న తు హేమపుంజాః ౬. ౩. ఉపాయనత్వేన నృపాయ
 సర్వైర్దత్తేషు విత్తేష్యులేషు భూపైః, పార్థస్య పుర్యాః ఊలిరేవభజే
 వసుంధరావాచకవాచ్యభావమ్. ౭. ౪. సరదేవమగాజ్జయే ప్రతీచ్ఛా

జరాసంధే హతే సతి దీప్తాః తజ్జయేన ప్రకాశమానాః శ్రయః కృష్ణభీమాద్భుతాః
 ఆగామిని భవ్యతి మఘే రాజసూయే హవ్యమాదాతుమిచ్ఛవః ఆదిత్యవః అగ్నయః
 ఆహవనీయ గార్హపత్య దక్షిణాగ్నయ ఇవేత్యుత్పేక్షా - హరిప్రస్థం ఇంద్రప్రస్థ
 పురంప్రతి ఉపాయయుః ఆగతవంతః. ౧. కృష్ణ ఇతి. కృష్ణే యదుపురం ద్వారకాం
 ప్రతి గతేన - దిశశ్చక్రం జిత్వా ప్రతినివృత్తవతామింద్రప్రస్థం పునరాగతా
 నాం చతుర్థాం ఊలివస్య ధర్మరాజస్యానుజానాం భీమాదీనాం దోష్టార్హహ్వోర్వహ
 తావలేన సత్వేన కౌర్యేణ చ గృహీతాః ఆసిప్రవరాః పరంభద్రశ్చేష్టావీవ కోశే భద్రసి
 ధానే మముః మిళంతిస్త హేమపుంజాః ఉపాయనత్వేన తత్తదేశ్యరాజదత్తా ధనరాశ
 యస్తు కోశే ధనగృహేన మముః ఆపరిమితత్వాదితిభావః. 'కోశోఽస్త్రీకుటులేభద్రసిధా
 నే ధనవేత్తనీ'తివిశ్వః. అత్ర హేమపుంజానాం భద్రానాంచ ప్రసక్తస్య కోశమేళనస్య
 భద్రమాత్ర వీవ నియుమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. సచ కోశశబ్దశ్చేషభితికాలభ్యభద్ర
 సిధాన ధనగృహద్వయాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయో
 రంగంగిభావేన సంకరః వసంతలిలకా. ౬. ఉపాయనత్వేనేతి - సర్వైర్నా
 దేత్యైర్భూపైః రాజభిః ఆభిలేషు విత్తేషు ధనేషు నృపాయ ధర్మరాజాయ ఉపాయ
 నత్వేన దత్తేషు ఉపహరీకృత్య సమర్పితేషుసత్పు - పార్థస్య పుర్యాః ఇంద్రప్రస్థ
 సంబంధినీ ఊలిర్భూరేవ - వసుంధరేతివాచకస్య పదస్య వాచ్యభావమభిధేయత్వం
 వసుంధరీతి వ్యుత్పత్త్యా ధనధారణరూపం భజే ప్రాప - సర్వత్ర సర్వైస్సర్వ
 స్యాసి రాజే దత్తత్వేన వసుశూన్యత్వాదితిభావః. అత్రాపి వసుంధరత్వస్యాన్యత్ర
 నిషిధ్య పార్థ పురభుజ్యేవ నియుమనాత్పూర్వవత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఆసంబంధే సంబం
 ధరూపాతిశయోక్తిస్య స్వయోరసి ధర్మరాజసంప్రదానకాఖిలన్యపకర్తృకపరస్పరకర్తృ
 శోపాయనీకరణాత్మక పదార్థహేతుకకావ్యలింగమూలకత్వాదైకకాలికత్వాచ్చసమప్రా
 ధాన్యసంకరః. ౭. సరదేవమితి. విస్తృతాని బహూని మహాని దధత్ గృహ్లా
 ఆనకదుందుభేర్వసుదేవస్య కుమారః కృష్ణః ఆనకానాం పటహానాం దుందుభీనాం

నకులేనైవ వసూని విస్తృతాని, దధదానకదుందుభిస్వనైర్ద్యాం దళయ
న్నానకదుందుభేః కుమారః ౮. ౪. హరిణా సతతః కృతాభ్యనుజ్ఞో
హవిరాదాతుమివాగతేన సాక్షాత్, క్రమవేదిపురోధసాం సమూహైః
క్రతుమాహర్తు ముపక్రమం ప్రచక్రే ౯. ౪. ప్రాగ్వింశేఽప్యత్రమే తిష్ఠ
న్ప్రాగ్వింశం పునరావిశత్, కురీరశిరసా పత్న్యా కురువీర స్స దీక్షితః.
౧౦. ౪. ఆఘ్రాతు మిచ్ఛ రసలో హవిరత్ర రుచ్యమాసీలఘామకుల
నిర్గమనాపదేశాత్, జగ్ధాన్పురా జతునికేతనభిత్తిఖండా న్ముక్షిన్ధితా
నివ వవామ గురూనశీర్షాన్ ౧౧. ౪ తత్ర ప్రవర్గ్యజనితం దివి ధూ

భేరిణాం స్వనైర్ధ్వనిభిః ద్యామాకాశం దళయత్ భిందత్ పూరయన్నన్నితి యావత్.
'ఆనకఃపటహోఽస్త్రీస్యాత్' భేరిస్త్రీదుందుభిఃసమాని'త్యమః. ప్రతీచ్యాః దిశః జయే
సతి తద్దేశ్యాత్ ధూపాత్ జితవలేత్కర్థః నకులేనసహైవ సరదేవం ధర్మరాజమగా
త్సాప్రవాత్-ఔపచ్ఛందసికమ్ ౮. హరిణేతి. తతః శ్రీకృష్ణగమనానంతరం సధర్మ
రాజః సాక్షాన్పురీభూయ-హవిరాదాతుమాగలేనేవ స్థితేన హరిణా శ్రీకృష్ణేన కృతా
భ్యనుజ్ఞస్య-క్రతుకరణాయేతి శేషః క్రమవేదినాం తత్రత్కర్మ తదనుష్ఠానపార్య
వ్యవధాం పురోధసా మృత్వికాం సమూహైస్సహ - క్రతుం రాజసూయం ఆహర్తుం
కర్తుమపక్రమమారంభం ప్రచక్రే - 'క్రమవేదిభిః ఋత్విజామి'తి పాతస్తు పట్కలాని
యశస్య వైతాళీయవిషమపాదస్య కళాభిక్తేన ఛందోభంగాదుపేక్ష్యః. ౯. ప్రాగ్వింశ
ఇతి ఉత్తమే ప్రాగ్వింశే హవిరేహేతిష్యన్నపీతి విరోధః ప్రాచాం కురుయయాత్యా
దీనాం రాక్షాం వంశే తిష్ఠంశ్చేత్యాభాసః. దీక్షితః స కురువీరః ధర్మరాజః కురీరం
జాలం శిరసి యస్యాస్త్రయా పత్న్యా ద్రౌపద్యాసహ-ప్రాగ్వింశం పునః హవిరేహం
పునరావిశత్ ప్రవప్తవాత్. ౧౦. ఆఘ్రాతుమితి ఆనలోఽస్మి ఆత్రరాజసూయే
రుచ్యమాన్వాయం హవిరాఘ్రాతుం భక్షితుమిచ్ఛత్. ఇచ్ఛస్యత్ - పురా లాక్షగృహ
దాహసమయే జగ్ధాత్ భక్షితాత్ గురూనతిశారాత్ ఆశవివ ఆశీర్ణాత్ జాతరా
గ్నినా అపక్వాత్ కుక్షే స్థితాత్ జతునికేతనస్య లాక్షగృహస్యభిత్తీనాం ఖండాత్ -
ఆసమంతాన్నిలస్య ధూమకులస్య యన్నిర్గమనం బహిరుద్గమనం తస్యఅపదేశా
ద్వాన్వికాత్ వవామ ఉద్గిరతిస్తేవేత్యుల్లేఖా సాపన్నవాచ - ఆత్ర ఆగ్నేరశీర్ష
జతుగృహభిత్తిఖండవసులేప్యేషాయాస్త్రతీయస్తబకే 'క్షుశ్చ'సీదయతి మామపి
పికా కుక్షిమేలేయేతి ఖండవదాహహేతుతాయా ఆగ్నేః క్షుద్భాభాయాశ్చ సం
దర్శనవిరోధః సూక్ష్మదీగోచరః వసంశతిలకా ౧౧ తత్రేతి. తత్ర రాజసూయే

మచక్ర మాలక్యతేస్త విబుధాన్ప్రతి పావకేన, ఆనాకదుర్వహహవి
ర్ద్విణేన వేగా దాహ్వనః ప్రవలయం కిలనీయమానమ్. ౧౨. ప మేన
స్వినం విపులఖాండవభక్షణేన దేహం నిజం చలయితుం శిఖినోఽక్షమ
స్య, ఉద్గమ్య సంజ్వలితుము త్తరవేదికాయా మాలంబనాయ కిల యూహ
వరోఽంతికేఽభూత్. ౧౩. ప. బింజేన సంగం చిసపుష్పబంధో ర్నాథః
కలానాం న యథా విదధ్యాత్, తత్తేవ దేవాస్తత్పుత్ర స్తదానీ మత్స్య
ద్భుతానాం హవిషాం విశేషైః. ౧౪. ప. సర్వేషు వర్ణేష్వపి దాతు
రస్తాతస్సంప్రాప్తవత్స్వర్గమభూతశ త్రోః, న వర్ణ ఏకస్తు కదాపి లేభేనార్థం

ప్రవర్ణేణ హోమోత్తకర్త విశేషేణ జనితం దివ్యాకాశే ధూమస్య చక్రం వలయా
కృతిబృందం - నాకస్య స్వర్గస్య చర్యంశమానాకం దుర్వహం వోధుమశక్యం హవిరేవ
ద్రవిణం ధనం యేన తేన పావకేన ఆశవివ విబుధాన్ దేవాన్ప్రతివేగాన్నియమానం
ప్రావయమాణం ఆహ్వనస్య పత్ర వలయం లేఖ్యమివేత్యుత్పేక్షా - ప్రకృతివికృతిభా
వాభావాత్తాదర్శే పక్షీనమానః ఆలక్యతే స్త దదృశే-హౌకై రితిశేషః. ౧౨. మేదస్వి
నమితి. విపులస్య అతివిస్తారస్య ఖాండవస్య వనస్య భక్షణేన మేదస్వినం అతిమాంసలం
నిజం దేహం చలయితుమక్షమస్యాసమర్థస్య శిఖినోఽగ్నేః ఆహవనీయస్యేతియావత్.
ఉద్గమ్య ఉత్థాయ గత్వా ఉత్తరవేదికాయాం సమృక్ జ్వలితుం ఆంతికే ఆహవనీ
యాయశనోత్తరవేదిమధ్య ఇత్కర్థః. ఆలంబనాయకిల ఆలంబనాయేవేత్యుత్పేక్షా -
యూహవరః యజ్ఞేయ స్తంభవిశేషః పశుబంధనార్థః అభూత్ వర్తలేస్త. ౧౩. బింజే
నేతి. కలానాం నాశ్చంద్రః చిసపుష్పాణాం పద్మానాం బద్ధోస్సూర్యస్య బింజేన మంగ
లేన సగ్ధం మేళనంయథా న విదధ్యాత్ న కుర్యాత్-తథా తదానీం దేవాః అగ్న్యైవ
యః అత్యద్భుతానాం హవిషాం విశేషైరేవ - నతు చంద్రకళాభివత్కర్థః. తత్పుత్ర
కృంతిస్త - రాజసౌయికాశ్చద్భుతహార్షక్షణభూర్ణోదరాణాం చంద్రకళాపానప్రస
క్త్యభావే సార్వకాలికభూర్ణబింబతయా చంద్రస్య సూర్యబింబసంగః కళామాత్రశేష
లభ్యో న ప్రసక్యతివివేర్యః ఆత్ర దేవానాం తాదృశత్వప్రసంబంధేఽపి సంబం
ధోక్తేరతిశయోక్తిః. తయాచైవరాజసూయో హోతృరగ్ని ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తు
ధ్వనిః. ౧౪. సర్వేష్వతి-ఇహ క్రతునాం సార్వభౌమే రాజసూయే-సర్వేషు వర్ణేషు
బ్రాహ్మణాదిషు అకారాద్యక్షరేషు దాతురస్తాదజాతశ త్రోర్ధర్త రాజాదర్థం ధనం అభి
ధేయంచ సంప్రాప్తవత్సవత్స్వసి - ఏకః నవర్ణః న కారస్తు అర్థం ధనం నిషేధంచా
భిధేయం కదాపి నలేభే - ఏకో వర్ణోనలేభ ఇతి శేలిచ. 'వర్ణో ద్విజాదా శుక్లాదే'

క్రీతూనామిహ సార్వభౌమే. ౧౫. గ. తత్ర నానాజనపదమేదిసీవల్లభ
మకుటమణికిరణగణాల్లవితేయజ్ఞవాటే త్రివధగాపృథాతమాజాభ్యాంని
యుక్తో వైమాత్రేయైర్భృతృభిర్జతుభవనవనసవనేషు పృథక్పృథగా
రాధితతయా స్వేనాప్యాతిభ్యామనిమంత్ర్యమాణేన వీతిహోత్రేణేవ
జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణపాణితలస్సహదేవో నిఖిల
భక్తజనకృత్యనిర్వాహభారేణేవ నిభృతావయవసంభవ్యలోకలోచనశ్చ
యుగ్మపజ్జీవరస్పరవైముఖ్యవదాన్యరూపకోమలిమానం మహర్షిజన
వలయమధ్యమహేంద్రసీలరత్నం చిరత్నం పుమాంసం సమాసాద్య

స్మృతోవర్ణంతువాక్షరే' 'ఆర్థోఽభిధేయైరైవస్తు ప్రయోజనసమృద్ధిస్వీ'త్యుభయత్రాప్య
మరః. ఆత్ర సర్వవర్ణసులభార్థ దాశ్యరూపసామగ్రీసత్వేఽపి న వర్ణస్యార్థప్రాప్తిరూప
కార్యామత్వత్వేన్విశేషోక్తిరలంకారః. సచ కులక్షరయోర్ధనాభిధేయయోశ్చ జ్ఞేష
భిత్రికాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యమప్రాణిత ఇతి తయోస్తస్యచాంగాం
గిభావేన సంకరః. ౧౫. తత్రేతి నానాజనపదానాం సమస్తదేశానాం యే మేదిసీ
వల్లభమల్లాః రాజవ్రేష్టాస్తేషాం మకుటేషు కిరీటేషు మణీనాంకిరణైః కాంతిభిః పల్ల
వితే రంజితే తత్ర తస్మిన్ యజ్ఞవాటే రాజసూయశాలాయాం - త్రివధకమజేన
భీష్మేణ పృథాతమాజేన ధర్మ రాజేన చ ద్వార్యాం నియుక్తః కృష్ణమగ్రే పూజయే
త్యాజ్ఞః పిర్వధాయామాతురపత్వైర్వైమాత్రేయైః భ్రాతృభిర్భీమాద్దనయుగ్మిరైః
త్రమేణ జతుభవనే వనే ఖండవే నవనే రాజసూయే చ తేషు పృథక్పృథక్పితృ
కంప్రత్యేకమారాధితతయా సంకృత్యేన - స్వేనాత్మనాపి ఆతిభ్యామ పూజనాయ
ఆమంత్ర్యమాణేన ఆహూయమానేన వీతిహోత్రేణ ఆగ్ని నేవ సిధితేత్యుత్పేక్షా -
జ్వలతా హేమపాత్రేణ పరిష్క్రియమాణమలంక్రియమాణం పాణితలం యస్యసః
సహదేవో నిఖిలానాం భక్తజనానాం యాని కృత్యాని కార్యాని కాంక్షితాని తస్మిన్
హణేన సంపాదనేనైవ భావేణేత్యుత్పేక్షా-నిభృతా నిశ్చలా ఆవయవాయస్య తం-
సర్వస్తాదగ్ర పూజనేఽప్యనధికమిర్వర్థః సభాయాం సాధుస్సభ్యః సచాసౌ లోకో
జనస్తస్యలోచనానాం యాని శ్చయగళాని లేషాం పక్షోగ్నిః పరస్పరవైముఖ్యస్య
ఆనభిముఖత్వస్య-నిర్నిమేషత్వస్యేతి నూవత్. వదాన్యః దాతా రూపకోమలిమా శరీర
సౌందర్యం యస్య తతోక్తం. నిర్నిమేషదర్శనీయసౌందర్యమిత్వర్థః. మహర్షిజనస్య వల
యం మండలమేవ కటకాభరణం తస్య మధ్యే మహేంద్రసీలరత్నమితి జ్ఞప్తజ్ఞప్త పరం
పరిచరూపకం - చిరుతనం పుమాంసం పురాణపురుషం కృష్ణం సమాసాద్య ఆర్థేణ

ప్రథమమర్హేణ పరిపూజయాంచక్రే. ౧౬. ప. తావత్ప్రకాశాత్తరణీ
 ధరస్య ప్రతిక్షితిశానభయానకస్య, వేదీభవం తత్ర విహాయ వహ్ని
 శ్చేదీశితు శ్చిత్తమివావివేశ. ౧౭. ప. సదసి న వికృతో యదచ్యుతో
 ౭భూ త్పతురుషాక్షరమండలేన శత్రోః, బహిరవసదుపేత్య తచ్చువో
 భ్యాం బహుతరకుండలనీలరత్నలక్ష్మ్యౌత్. ౧౮. ప. అశ్లీలవాగిహ
 సమాప్తిమతీ నవేతి సంద్రప్టుకామమివ దానవవైరిచక్రమ్, కల్పాంతరి
 గ్నకరకల్పమనల్పవేగం కంఠే బిభేద రణకర్తణి దామఘోషమ్ ౧౯.
 గ ఇతి తస్య దుర్నతే రాయుషా సహసమాపితే సవనకర్తణి నిర్మితావ
 భృథాప్లవనముపదాత్వేన దత్తపూర్వాణి విత్తాన్యుత్తమర్ణానివ పున

ప్రథమం సర్వేభ్య ఆదౌ పరిపూజయాంచక్రే పరిపూజితవాక్. దూతశాస్త్రేక్షయో
 స్సంస్పృష్టి. ౧౬. తావదితి. తావత్ తత్క్షణమేవ ప్రకాశాత్ప్రకాశస్యాగ్రపూజన
 జన్యాత్ తరణో అధరా ఓషా యస్యతస్య - ఆతవివ ప్రతిక్షితిశానాం ప్రత్యర్థిపా
 ర్థివానాం భయానకస్య భయంకరస్య వేదీశితుశ్శుపాలస్య చిత్తం - వహ్నిః యజ్ఞీయః
 తత్ర యజ్ఞవాదే వేదీభవమాంశనప్రదేశం విహాయ ఆవివేశవేత్యుచ్చేక్షా - పర
 వృద్ధిమత్సరిమనోహి మానిమానితి న్యాయాదితిభావః. ౧౭. సదసీతి. యదన్యస్తాన్సోఽ
 చ్యుతః కృష్ణస్త శత్రోః శిశుపాలస్య పరిపూజరమండలేన నిష్ఠరవాక్యబృందేన సదసి.
 మనసీతివా వికృతః దుష్టః నాభూత్ - తత్రస్తాత్కారణాత్ తత్పురుషాక్షరమండలము
 పేత్య శిశుపాలాత్కృష్టం ప్రత్యాగత్య - తస్య కృష్ణస్య శ్రవోభ్యాం కర్ణాభ్యాం
 బహిః బహుతరాణాం కుండలయోగ్నీలరత్నానాం లక్ష్మ్యద్వ్యాకాదవసత్ ఆవర్తతే
 వేత్యుచ్చేక్షా వ్యంజకాప్రయోగాద్గమ్యా సావన్నావచ - నీచావమానోన మహతాం
 శోపాయేతిభావః. పుష్పితాగ్రా. ౧౮. అశ్లీలవాగితి. తతః కల్పాంతరిగ్నకరకల్పం ప్రశ
 యార్కతుల్యమనల్పవేగం దానవవైరిణః శ్రీకృష్ణస్య చక్రం కర్తృ. ఇహ శిశుపా
 లకంఠే అశ్లీలవాక్ నిష్ఠరవాక్యం సమాప్తిమతీ సమాప్తానానసమాప్తిమతీవేతి సంద్రప్టుం
 కామాయస్య తతోక్తమివేత్యుచ్చేక్షా - రణకర్తణి వాక్కులహే దమఘోషస్యా
 వత్సం దామఘోషం శిశుపాలం కంఠే బిభేద ౧౯. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ దప్త
 మతిర్బుద్ధి ర్యస్య తతోక్తస్య తస్య శిశుపాలస్య ఆయుషా జీవితస్య కాలేన సహ సవన
 కర్తణి రాజసూయే సమాపితే సమాప్తినీలేనతి నిర్మితమవభృథే దీక్షాంతే ఆప్లవనం
 న్నానం యేనతతోక్తం ఉపదాత్వేన ఉపాయనత్వేన పూర్వం దత్తాని దత్తపూర్వాణి.
 స్వస్థాఇతిశేషః విత్తాని భవాని ద్విగుణం యథాతదైవ గ్రాహితాన్ - గ్రహేర్జ్యం

ద్విగుణమేవ గ్రాహితాంతస్పర్వానురీప్యతీస్త్రిస్థాపితవంతం - పారవం త
మనుజ్ఞాన్యచైద్యనిదనోత్సవే సుదర్శనస్యేవ స్వపురజనలోచనస్యాపి
నవాప్రకణికార్ద్రితామనుభవితమనా ఇవ సనాతనః పుమాన్పురీంపు
రానుభూతకుశస్థలీనామానం ప్రతస్థే. ౨౦. ప అంధభూపతనయోఽపి
బలాఘ్నైర్వాస్తిరం పురమవాన్య విలక్షః, సౌబలిం గిర మసౌ బలవంతం
దుర్విచారరచనాసు చచక్షే. ౨౧. ప అగ్నేరంత్యమితి హేమ యదా
హురేతన్ద్రిత్యా న మాతులవిరోధిమభేదనుభూతమ్, తత్త్వస్యమాణ
తాత్కర్తరిక్తః. ఆతపివ ఉత్తమర్షాః ఋణప్రదాత్యానివ స్థితాః తేషామేవ దత్త
ద్విగుణగ్రాహిత్యాదితిభావః. సర్వా నురీప్యతీస్త్రిస్థాపితవంతం - నిజనగరేభ్య
ఇతిశేషః. తం పారవం పురుషంశ్యం ధర్మరాజముజ్ఞాన్య గచ్ఛామిత్యాపృచ్ఛ్య -
సనాతనః పుమాన్ పురాణపురుషః కృష్ణః చైద్యస్య శతపాలస్య నిధనేన మరణేన
యఉత్పవస్తేన సుదర్శనస్య చక్రస్యేవ స్వపురే ద్వారకాయాం జనానాం లోచనస్యాపి-
జాత్యేకవచనం - నవాభిరప్రకణికాభిః ఆనందాశ్రుమిందుభిః శోణితమిందుభిశ్చ ఆర్ద్ర
తాం సేకం ఆనుభవితం ద్రష్టుం మనోయస్య తథోక్తఇవేత్యుచ్యేత్. 'ఆస్రమప్రణి
శోణిత' ఇతివిశ్యః. పురా కృష్ణవాసాత్పూర్వం ఆనుభూతం స్వీకృతం కుశస్థలీ నామ
యస్యాస్తాంపురీం ఆధునా ద్వారకానామ్నింప్రతి ప్రతస్థే ప్రస్థితవాః-ఆనుభావయి
తుమనాఇవేతి పారేఽప్యైక్తవివార్థః పారవంతం పారవం తమితి క్వచిత్పాఠః పారా
వివాద్యసంఠితి పారవంతం పారమాత్రశేషమిత్యర్థశోష్యర్థవిశేషణత్వాదుపేక్ష్యః.
౨౦ అథేతి ఆసౌ అంధభూపతనయః దుర్వ్యధనోఽపి బలానాం చతురంగాగా
మోమైః బృందైః హస్తినానిత్రితం హస్తినంపురమవాన్య-విలక్షో ధర్మరాజైక్వర్త్యం
దృష్ట్వా విప్రయాన్వితస్సక్ మర్విచారాణాం దురాలోచనానాం రచనాసు కరణేషు -
బలవంతం సమర్థం సుబలస్యావత్యం సౌబలిం శకునిం ప్రతి గిరం వాచం వత్సమాణాం
చచక్షే ఉత్తవాః - చక్షేకర్తరిలట్ - స్వాగతా. ౨౧. అగ్నేరితి హే మాతుల
మాతుర్భృతః. శకునే హేమ సువర్ణం అగ్నేరవత్యం అగ్నిజన్యమితి యద్వాక్యం
ఆహుః జనాఇతిశేషః. ఏతద్వాక్యం నమిథ్యా నాన్యకం యతః కారణాదభిలైః క్షీలితైః
రాజభిః ఉపసీతం సమ్మృతం తేభ్యః కరత్వేనాసీతమితివాః ఓరోధిన్ శ్చాలేర్ధర్మరాజస్య
మఖే రాజసూయే ఆనుభూతం దృష్టుం తదిదమ్మజన్యం హేమ స్తర్కమాణంసదేవ -
మయేతియోజ్యం. మే మమ చిత్తం నక్తందివం రాత్రిందివం 'అచతురవిచతురే'త్యాది
నానిపాతః, దహతి చిత్తసంతాపం జనయతీత్యర్థః. తతో నమిథ్యేతి యోజ్యం-ఆశ్ర

మఖిలక్షీతిహాసీతం న క్తం దివం దహతి చిత్తమిదం యతో మే. ౨౨. ప. వల్లత్కుచం పరిజహాస సభావలోకేమాం ద్రావదీ మణిమవి స్థలితం యదుచ్చైః, తత్సాధుజాతమితి వత్తుమివ స్నుహం స్వాం మత్స్యాణ వాయురయ ముత్కృమణేచ్చు రాస్తే. ౨౩. ప. అధునా యుధి నేనాభి ర్విధున్వానో ధరాతలం, విధాయ నిధనం తేహం నిగృహ్ణీయా మిమాం శుచమ్. ౨౪. గ. ఇతి నిగద్య ప్రీడావ్యథానద్యో స్సంగమే నిమగ్నమేన మభగ్నకై తపబంధుః గాంధారవతిరుత్తారయితుమేవ ముత్తర మాద త్త ౨౫ ప. జయ్యతాం కథముపైతి తేజర్జునో వత్స యద్యుధి భయా

'కారణగుణాహి కార్యగుణానారభంత' ఇతి న్యాయాత్ 'ఆత్మవైపుత్రనామసీ'తిశ్రు తేర్వా. ప్రసిస్యమానతాపకత్వప్రతిపాదకోత్తరవాక్యాధేన హేమ్నోఽగ్నిజన్యత్వన మర్థనాద్వాకార్థహేతుకం కావ్యలింగం. మనోవృథాదాహయోః క్లేషభిత్రికాభేదా ధ్యవసాయమూలాభిశ్చయోక్త్యనుప్రాణితమితి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౨౨. వల్లదితి. కించ సభాయాః మణిమయసభాయాః ఆవలోకే దర్శనసమయే మణిభువి వజ్ర మట్టిమేష్టలితం స్థలే జలం జలేష్టలమితి భ్రాంతం మాం దృష్ట్యైతిశేషః. ద్రావదీవల్లంతో హాసక్షోభాచ్చలంతో మచౌ యస్మిన్ కద్యథాతథా ఉచ్చైః పరిజహాస హాసమకరోదితి యత్ - తత్పరిహసనం సాధు ఉచితం కాతం ఆభూత్ - ఇతి స్వాంస్వీయాం స్నుహం పుత్రవత్నీం ప్రతి వత్తుమివేమ్యుల్పేష - ఆయం మమ ప్రాణమయో వాయుః ఉ త్కృమణేచ్చుర్నిర్మమనేచ్ఛావాక్ సక్ ఆస్తే. వర్తరవమానో మానినాం మరణాదతి రిచ్యత ఇతిభావః ౨౩. అధునేతి. ఆలోచనావధునా నేనాభిశ్చతురంగాభిః ధరా తలం భూప్రదేశం విధూర్వానః కంపయన్ - యుధి యుద్ధే తేహం విరోధినాం ధర్మరాజాదీనాం నిధనం మరణం విధాయ కృత్వా - ఇమాం శుచం శోకం నిగృహ్ణీ యాం నిదుంధ్యాం. గృహ్ణోలేషితారాద్విభ్యుత్థేలిజ్. ౨౪. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ నిగద్య ఉక్త్వా ప్రీడావ్యథే లజ్జాదుఃఖేవ సద్యా తయోస్సంగమే నిమగ్నమేనా దుర్యోధనం ఉత్తారయితుం తీరప్రాపయితుం - అభగ్నస్య అప్రతిహతస్య కైతవస్యాత్ విద్యానూః బంధుః తత్ర మశల ఇశ్వర్థః గాంధారస్య దేశవిశేషస్య పరిః రాజాశ మనిః. ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ ఉత్తరం ప్రతివాక్యమేవ ఉత్తీర్ణతేనేనేత్యుత్తరం వ్యవమితి శ్లిష్టరూపకం. ఋణోరదిత్యవ్. ఆవత్త గృహీతవా - దదాలేరాజ్ఞాన్యా త్కర్తరిలజ్ - శ్లిష్టశ్లిష్టపరంపరికరూపకమ్ ౨౫. జయ్యతామితి. హేవత్స దుర్యో ధన తే త్వమేత్యర్థః. అర్జునః జేతుంశక్యో జయ్య ప్రవృథావస్తతా తాం కథముపైతి

త్వలాయితాః, కేవలం హరిముఖాననామతో వేగతోఽపి మయతోఽభ
వంత్పురాః. ౨౬. అపిచ ౪. తం వీక్షితుం జగతి శక్నుయ్య రత్ర కేవా
భీమం ప్రకోఽభృతభీమగదాంకబాహుం, ఏకైకముష్టిహతయే స్త భవం
తి నాలం యస్యాహవే బకబృహద్రథూహిడింబాః ౨౭ ప. తాభ్యా
ముపాస్యమానస్య తమస్తనుజన్తనః, వ్యాపాదేఽపి ప్రసక్తిః కా విశే
షాత్తాదృశాం రణే ౨౮ గ. తథాప్యహం తు తవచ లేహం చ య
స్పరం విభవే పరిపణనపదాధిరోహితీ త్వాదక్షమమాణేన జగత్సా
మాన్యతామక్షసంప్రదాయేన తం పరాజయఘంటావదే సంచారయి

నోపైత్యేవేత్యర్థః. కుతః యస్మాద్భవస్య యుగి భయాత్పలాయితాః ఖాండవదాహన
మయశ్చితి భావః. హరిముఖాః ఇంద్రదయస్పురాః నామతఃకేవలం నామ్నైవ మరుతః
నాభవన్ - కింతు వేగతః చలాయనవేగాదపి మరుతః వాయవః అభవన్ 'మరుద్దేవేనమీ
రణ' ఇతి విశ్వః సోఽద్భుతశ్చితి యోజ్యం ఉత్తరవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం. రథో
ద్ధతా ౨౬ అపిచేత్యుత్తరేణాన్వయః. తమితి. అపిచ కించ ప్రకోహో భృతా భీమా
భయంకరాచ గదా అంకశ్చిహ్నం యస్య తాదృశోహనుర్యస్య తథోక్తం తం భీమం
వీక్షితుం - అత్ర జగతి లోకే కేవా శక్నుయ్యః సమర్థాః న కేఽపిశక్నుయ్యః. కుతః యస్య
భీమస్య ఆహవే యుద్ధే ఏకైకస్త్రివ ముష్టేః హతయే ముష్ట్యా ఘాతాయ లోఽనురః
బృహద్రథూర్జరాసంఘః హిడింబోఽనురశ్చేతి తేత్రయః అలంపర్యాప్తాః న భవంతి
స్త - అత్రాపి పూర్వపత్కావ్యలింగం ౨౭. తాభ్యామితి. తాభ్యాం భీమాద్భువా
భ్యాముపాస్యమానస్య పార్శ్వద్వయే నేవ్యమానస్య స్వయం తవసః తనుజన్తనః యమ
పుత్రస్య వ్యాపాదే ద్రోహచింతనవివ ప్రసక్తిః కా - నాస్తీత్యర్థః. విశేషాత్తత్రాపి
తా తానివ పశ్యంతీతి తాదృశాం లోకైకవీరాణాం సుబంధిని రణే ప్రసక్తిః కా -
దురతోఽపాస్తేత్యర్థః ఉభయత్రాస్తాక మితిశేషః. అత్ర యుగిష్టిచే విశేషణవ్యయస్య
లోకై కాజయ్యత్వాభి ప్రాయగర్భత్వా పృథికరాలంకారః ఏమం ద్రోహచింతనమాత్ర
స్యాప్యసంభవోక్త్యా రణే ప్రసక్త్యభావస్య కైమలికన్యాయసిద్ధత్వాదధావత్తలంకా
రశ్చద్వయోస్థిలతంబులన్యాయేన మేళనాశ్చసంభవీః ౨౮ తథాపితి తథాపి లేహ
మజయ్యేత్వేఽపి లేహం యుగిష్టిరాదీనాం విభవే భాగ్యే తవ విభవేచ పరిస్పరం పరిప
ణనం ద్యుతకవణః తస్యపదం స్థానం అధిరోహతీత్యధిరోహితీనతి - కణత్యేన నిర్దిష్ట
సతీతి యావత్. అనంతం జగత్సర్వస్య సామాన్యతాం సాధారణ్యం అక్షమమాణేన
అసహతా అనన్యసామాన్యేనేత్యర్థః. అక్షవిద్యాయాః సంప్రదాయేన త్వానైపుణ్యేన -

మ్యమి. ౨౯. ప. విత్తే హృతే దరిద్రాస్తే విస్పష్టాబంధుభి స్స్వయం, వివాశం వా శోచా యాయుర్విదేశం వాథ లజ్జయా. ౩౦. ప. త్వం తత స్తు సుఖ మాత్మ సంయుతై స్సోదరై స్సదృశసంఖ్యకా స్సమాః, నీర రాశివారిసీలమేఖలాం నిస్సృత్నమనుభంక్ష్య మేదిసీమ్. ౩౧. గ. ఇత్థం కారం రహసి కల్పితే కై తవదురధ్వే తాపుభావస్యనుభావితం దివ్యచ త్సుమా తేనాంధేన వసుంధ రాధివతినా నవమణిమంటపికాప్ర వేశోత్సవ వ్యాజా దానవాతస్సానుజో ధర్మజః కురువ త్తన ముపేత్య బోధిత యా ప్రత్యుద్గమ్యమానో దు స్తరంభావివనవాసవర్ష మేకైకమేకై కేన

శం ధర్మరాజం పరాజయ వివ ఘంటాపః రాజమార్గః కస్మిన్ క్షణాత్ సంచారయి
మ్యమి - ద్యుతేన సర్వమపహరిష్యామిత్యర్థః. ౨౯. అనంతరమిత్యుత్తరేణాస్వయః.
విత్తేతి. విత్తే సర్వస్వేహృతేసతి - ద్యుతేనేతి శేషః. అనంతరం దరిద్రాస్తే సాం
దవాః బంధుభిర్నాత్మపుత్రాదిభిరసి స్వయంవిస్పష్టాస్తంతః తుచా ధన స్వజనత్కాగః
నేయో లోకేన వివాశంనా యాయుర్గచ్ఛేయః. అనవా లజ్జయా విదేశం పరదేశంనా
యాయః 'పరిష్టానే మానే మరణమశవా దూరగమన' మిత్యుక్తత్వాదితిభావః. అత్ర
వివాశవిదేశేయారేకదా గంతుమశక్యత్వాద్వికల్పాలంకారః. 'విరోధే తుల్యబలయోగ్యి
కల్పాలంకృతిర్నరే'తిలక్షణాత్. ౩౦. త్వమితి. తతః పాండవానాముక్తద్వయాన్యతర
ప్రాప్త్యనంతరం త్వంతు నీరరాశిస్స ముద్ర వివ హరిసీలమేఖలా ఇంద్రసీలమయకాంఠీ
యస్యాస్త్రాం మేదిసీం భూమిం ఆత్మనా సంయుతైస్సోదరై రనుజైస్సదృశి తుల్యా
సంఖ్యాశతత్వాల్లికా యాసాంతాః సదృశసంఖ్యకాస్సమాః శతసంవత్సరాన్ తైషిః
కప్రత్యయః. ఆపాఽన్యతరస్యామితి వైకల్పికో హ్రస్వః. నిస్సృత్నం నిశ్శత్రుకం
అనుభుజ్జ్వ పాలయ-భుజ్జేష్విభ్యుక్తేలాత్-రఖోద్ధతా. ౩౧. ఇత్థమితి. రహసి ఇత్థం
కారం ఉక్తప్రకారం ఆలోచనం కృత్వేత్యర్థః ఆస్యదైవం కళమిత్థం సుసిద్ధా ప్రయో
గశ్చేదీ లీకముపపదాక్య-రోశేర్థముత్ - కల్పితే రహసి శకునిదుర్యోధనాభ్యామితి
శేషః. కిశవస్యభావః కైతవం తస్మిన్నేవ దురధ్వే కుమార్తే ధూర్తోఽక్షదేవీ కిశవ'ఇత్యు
మరః. తాపుభౌ శకునిం దుర్యోధనమపి ఆనుభావేతుమనుసృజ్య వేగేన గంతుం-దివ్యం
జ్ఞానమయం చక్షుర్భస్య లేన తాభ్యాం దుష్టభావం గమిలేనేత్యర్థః. అంధేన వసుంధ
రాధిపతినా ధృతరాష్ట్రేణ నవాయాం ద్యూతార్థం నిర్మితాయాం పణిమయ్యాం
మంటపికాయాం సభాయాం ప్రవేశోత్సవస్య వ్యాకాల్ వ్యాజంకృత్వా - 'బ్రహ్మోపే
క్షంచమి. ఆహూతస్సానుజః ధర్మజః యుధిష్ఠిరః కురువ త్తనం హస్తినపురముపేక్ష్య

ప్రణిపాతపుణ్యేన సుప్రతరం కరిష్యన్నివ పితృవ్యం ద్వాదశకృత్వః
పాదయోః ప్రాణంసీత్. 32. ప. అవభృథాంబుకృతైరివ నూతనైరధిగతా
మధ జాలకమూక్తికైః, స్వకబరీం ద్రుపదస్య సుతాపి సాసుబలజాపద
యో స్సమసీనయత్. 33. ప. అనుజాభి రనామయానుయుక్తైరభినం
ద్య క్రతులాభలాలనాభిః, సదనాయ ససర్జ తం వినీతం సభృతాకారని
శూహనో మహీపః. 34. ౪. తావన్తదీయతమభేదిభటాంతహేతు
రైవరం విధః ప్రభవితా కురుభూభజాం శ్వః, ఇత్యంతరాహితశుచేవ

బంధకయా బంధసమూహేన ప్రత్యుద్గమ్యమానః క్రియమాణప్రత్యుత్థానస్సక్ -
దుస్తరం కరిష్యమశక్యం భావిని ద్యూతే చరాజయేన భవిష్యతి వనవాసే ఏకైకం వర్షం
సంవత్సరం ఏకైకేన ప్రణిపాతేన యత్సుణ్యం తేన సుప్రతరం కరిష్యక్ కర్తవ్యమిచ్చన్ని
వేత్సుప్రేక్షా-పితృవ్యం పితృభ్రాతరం భృతరాష్ట్రం పాదయోద్వాదశకృత్వః ద్వాద
శవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణతవాక్ - ప్రత్యార్వాన్నమతేః కర్తవ్యమ్. 35. అవభృ
థేతి. ఆగ సా ద్రుపదస్య సుతా ద్రౌపద్యపి నూతనైః ప్రత్యగైరవభృత్యై రాజనూ
యావభృత్యానస్య సంబంధిభిరుంబుకృతైరివ స్థితైః జాలకేనామ కేశభూషణే మాక్తి
కైరధిగతాం సంకతాం స్వస్య కబరీం కేశపాశం సుబలకాయాః గాంధార్యాః పదయో
స్సమసీనయత్ ప్రాచయతిస్త-నమశ్చక్ర ఇత్యర్థః. ఆత్ర భావశ్యగుణనిమిత్తా మాక్తి
కేవ్యవభృథాంబుమిత్వోప్రేక్షా - ద్రుతవలంబికం 33. అనుజాభిః. భృతం
ఆకారస్య కపటభావజనితచేష్టాయాః నిగూహనం ఆచ్ఛాదనం యేనకఫోక్తః స
మహీపః భృతరాష్ట్రః. ఆనామయస్య ఆరోగ్యస్యానుయుక్తేః ప్రశ్నస్య అనుజాభిరా
సంతశ్యేజోచ్చోతాభిశ్శ్లోః. 'బ్రాహ్మణం కుశలం పృచ్ఛేత్ క్షత్రబుధుమనామయమితి
స్తరణాదితిభావః. క్రతోః రాజనూయస్య యో బాధః. ఆనుస్థానం తత్సంబంధినీధిః
లాలనాభిః ప్రశంసాభిః అభినంద్య శ్లాఘిత్యా వినీతం సమూహ్యకం కం ధర్మరాజం
సదనాయ ఉచకార్యామై ససర్జ ప్రేషికవాక్ - ఔకగౌరవః 34. తావదితి.
తావత్తదానీం శ్వః చరస్త్విక్ దివసేమదీ యాయాస్తనోర్నందలస్య భేదినాం భటానాం
అవరావర్తినాం అంతస్య మరణస్య హేతుః. 'ద్వావిమా పురుషౌలోకే సూర్యమండల
భేదకా, యుద్ధే చరావృత్త్య మృతశ్శిరోయోగాద్భినతి యి'ఇతిస్తరణాదితిభావః.
కురుగాం కురువంశ్యానాం భూభుజాం రాక్షాం పాండవానాం ధార్తరాష్ట్రాణాం
మిథోఽన్యోన్యం వైరం శిరోఃః ప్రభవితా ప్రకర్షణ భవిష్యతి-ఇతిహేతోరంశర్తనసి
అహితాసుగతా చుకదుఃఖం యస్యలేనేవేత్సుప్రేక్షా - సందాయమానం క్షిప్య

దిగి ప్రతీచ్యాం మందాయమానమహసా రవిణా నిపేతే. ౩౫. ప. దిగ్ధే
సంతమస్తై స్సాన్ద్రిద్దిశాపదిశచత్వరే, సర్వాః ప్రజాస్తదా రాజ్ఞా
సమారుక్ష స్త్వశా తులామ్. ౩౬. ప. మనుజావలీనయనవర్తనే పున
ర్మఘవాదిదేవమమ భావగోచరః, కకుభో విరేజు రమృతాంశుభానవః
క్షణమేవ తం ప్రథమశైలరోహిణః. ౩౭. ప. అధోఽపకార్యా మధితిష్ఠ
తోఽస్య సందర్శనాయానిశ మాతద్భిః, అశేషపౌరైరతి బాల్యమిత్రై
రశేషి కిం చిన్న తయా రజన్యా. ౩౮. ప. దర్శజన్తా తతః కర్మనిర్దాయా

మాణ్య హస్తజోయస్య తేన రవిణా సూర్యేణ ప్రతీచ్యాండి నిపేతే పరికం-పతే
ర్భావేత్. ౩౫. దిగ్ధఇతి. తతస్సాన్ద్రిద్దిశాపదిశచత్వరే దిగ్ధే లిప్తేన-తదా సర్వాః ప్రజా
దృశా అభిభూతయా రాజ్ఞా తులాం ధృతరాష్ట్రసాదృశ్యం సమారుక్ష స్తాభ్యు
వక్ - రుహేకర్తరిబుద్ధ - ఉపమాంకారః ౩౬ మమజేతి. తతః అమృతాంశో
శ్చంద్రస్య భానవః కిరణాః ప్రథమశైలాదుదయాత్ రుహంతీతి రోహిణః తస్మాదాది
ర్భూతాస్సంతః. తంతణం తస్మిన్నేవ క్షణభిక్ష్యర్థః. అత్యంతసంయోగే ద్వితీయా. మమ
జావల్యాః ప్రజాబృందస్య నయనయోర్వర్తనై ప్రచారామేత్యర్థః. మమనా ఇంద్రః
అదిత్యేషం లే దేవా ఇంద్రాగ్నిదయః లేషం మమభావస్య స్వీయత్వస్య గోచరా
విషయాః కకుభః దిశఃపునర్విభజః. ఇయమేంద్రీయమాగ్నేయాత్మాదినా విభాగమ
కుర్వన్తిత్యర్థః. పూర్వం తమేభిస్తాసామేకీభూతత్వాదితిభావః మంజుభాషిణీ. ౩౭.
అభితి. అగ్రచంద్రోదయానంతరం ఉపకార్యామధితిష్ఠతః ఉపవేశకాలాయాం వర్త
మానస్యేత్యర్థః. అగ్నిక్షిప్తాసాంకర్తేతి ద్వితీయా-అస్య ధర్మరాజస్య సందర్శనాయ
అనిశమవిరతం యథాతథా ఆపతద్భిరాగచ్ఛద్భిః అత్యంతం బాల్య మిత్రస్సఖిః
అశేషైః పౌరైరేవ కిందిత్రైస్త్రిత్ కతిభిరితి యావత్. అశేషి చిద్వం-తయా రజన్యా
రాత్ర్యాతు నాశేషి - లేషం బహుత్వాదస్యాశ్చ పరిమితత్వాదితిభావః. కిందితీషద
వీత్యర్థః రాత్రావపి యోజ్యం. ఉభయత్ర ఆవ్యయాదాభ్యుదయిత్వతీ యాయాబుక్.
అత్రోభయత్రప్రాప్తస్య శేషిభవనస్య పౌరమాత్రే నియమనాత్పరిసంఖ్యాబంకారః
౩౮. ధర్మజన్తేతి. తతః ప్రభాతే ధర్మదృమాజ్ఞన్యస్య స యుధిష్ఠిరః అహర్తుశే
స్తాతరుచితం కర్తవ్యం కర్త స్నానసంధ్యాపందరాది నిర్దాయ కృత్వా - పౌరైరక్షవే
దిభిః ద్యౌత విద్యాతుకలైర్భూషైః రాజభిశ్చ భాసురాం సభాం ద్యౌతకాలాం ఆప
స్తాప్తవాక్ - పౌరైర్భూషైరక్షవేదిభిశ్చేతివా యోజనా - 'అక్షదేవిక్షితి' పాతే

హర్షభోచితం, సభాం సభాసురంపౌరై ర్భూషైశ్చాపాక్షవేదిభిః. 3౯.
గ. తత్ర చిత్రీయమాణోష్యసల్పచాతురిమజల్పకేషు సభాశిల్పేషు
దృశం పరికల్పయతః ప్రజ్ఞాదృశం నికషా మూర్తే తృతీయగుణ ఇవ
దివిషదృషభసీలదృషదాసనే నిషీదతోఽముష్య కురుకులప్రదీపస్య ప్ర
తీకం నివిశమాన శ్శకునిస్థానా ద్భృంశయితుం సాక్షాత్కృతసన్నిధీర్క్త
మధ్యమవర్ణయాతదీయాభివ్యయా వాచ్యభవ గ్రహవిశేషః ప్రాసంగి
కేన పథా దురోదరవిహారేఽవతార మచిరాదభిరోచయామాస. ౪౦.
ప. అథ సదసి మహత్యాం చాజ్ఞయాసౌ నియత్యాస్సుమతిమపి విము

అత్యైః పాశక్రెడివ్యంతి క్రీడంతీత్యక్షజేఽభిరిత్యుక్తేన యోజనా. యత్తు 'చాపాక్షదీ
క్షిప్' రిరిపారే ఆవృత్త్యా చాపయాపాక్షమాలావిహారిణిః నృసింహవ్యాఖ్యానం
ప్రకృతానంగలేస్తస్యైవాశాస్యం. 3౯. తత్రేతి తత్ర సభాయాం ఆనల్పనాం
మహతాం చతురిమాణాం చాతుర్యాణాం జల్పకేషు ప్రఖ్యాపకేషు తన్నిదానేష్యితి
యావత్ 'స్వాజ్ఞల్పకస్త వాచాల' ఇత్యమరః. అతవివ చిత్రీయామాణేషు ఆశ్చర్య
కరేషు నమోపవిష్పిత్రజఃకృజితి కృచిక్పలేకృణంతాల్లటశానన్ - కృచిచేతీత్వం. స
భాయాః ఆస్థానమంటపస్య శిల్పేషు నిర్మాణవిశేషేషు దృశం కల్పయతః ప్రసారయతః
తానితాని చాతుర్యాణి పశ్యత ఇత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం నికషా భృతరాష్ట్రస్య సమీపే
అభితః పరితఇత్యాదినా ద్వివీర్యూ. మూర్తేశరీరధారిణి తృతీయగుణే తమసీవ స్థితేఇవే
త్యుల్లేఖా. దివిషదృషభస్య ఇంద్రస్య యా సీలదృషదః రత్నాని తన్నయే ఆసనే
సీరే నిషీదతః ఉపవిశతః ఆముష్య కురుకులప్రదీపస్య ధర్మరాజస్య ప్రతీపమభిమూఖం
ప్రతిమూలంచ యథాతథానివిశమానః ఉపవిశత్ ప్రవిశంశ్చస్థానాదైక్యర్యాత్ భ్రంశ
యితుం చ్యావయితుం సాక్షాన్మూర్తీభూయ కృతః సన్నిధిః సమీపవర్తిత్వం యేన సః
రిక్తః శూన్యః మధ్యమవర్ణః కుకారః యస్యాం తయా శరీయయా శతునిసంబద్ధిన్యా
అభిఖ్యయా నామ్నా కుకారశూన్యేన శనిరిసింజ్ఞా శబ్దేనేతి యావత్. వాచ్యః ప్రతి
పాద్యః గ్రహవిశేషః శనైశ్చరభవ స్థితఇవేత్యుల్లేఖా-శకునిర్ద్వర్యోధనమాతులః ప్రా
సంగికేన పథా ప్రస్తావనాపారంపర్యేణ దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం అవతారం
ప్రవేశం ఆచరిం సత్పరం అభిరోచయామాస-తదభిలాషం జనయామానేత్యర్థః. ౪౦.
అథేతి. ఆప అనంతరం మహత్యాం సదసి సభాయాం 'స్త్రీనపుంసకయోస్సద'ఇత్యను
శాసనాత్పదశ్యుప్తస్య స్త్రీత్వం. అసౌ సుబలసూనుశృమసిః శోభనా కర్తవ్యాకర్తవ్యశో
విదా మతిః బుద్ధిర్మన్యుతనోక్తమపి నియత్యాః వైషస్య ఆజ్ఞాయా విముహ్య మాధ్యం

హ్య ద్యూతమార్గే ప్రవృత్తం, బహుషు జనపదేషు ప్రాప్నువత్సు గ్ల
హత్యం సపది సుబలసూను ధర్మసూనుం విజిగ్యే. ౪౧. ౪. ఏకేన
యత్సుబలభూ ద్యుగవద్ధ్రహీతుమక్షేణ సర్వవిషయాన్నుపతే రశ
కోత్, అస్తాత్పరం జగతి వాచ్యతయాభ్యవేత్య తిష్ఠేత కిం ను పర
మాద్భుతవాచకాయ. ౪౨. ౪. ప్రతిదేవనమేవ మేవ భూషాప్రచురా
న్రత్నచయాంశ్చ హేమకోశాన్, సహజాంతసహ జాయయాస్య జిత్యా
సతు గాంధారవతి ర్జగర్జ హర్షాత్. ౪౩. తత్రాంతరే. ౪. ఘటిచేటి

ప్రాప్యద్యూతమార్గే దురోదరవిహారే ప్రవృత్తం ధర్మసూనుం యుగిష్ఠిరం బహుషు
జనపదేషు నానాదేశేషు గ్లహత్యం ద్యూతపణత్యం ప్రాప్తవత్సు పణకృతేష్విత్కర్థః
సపది ద్రుశం విజిగ్యే జితవాన్-జయతే కర్తవ్యత్. సన్నిహి క్షేపితి కుత్వం-యద్యా
ధర్మసూనుం నిమోహ్యేతి పాతమాత్రిశ్య యోజ్యం. జనపదానామేవ కర్తవ్యం -
దుర్లంఘ్య దైవీగతితిభావః. మాలినీ. ౪౧. ఏకేనేతి. సుబలభూః శకునిః ఏకేన
ఆక్షేణ పాశకేన ఇంద్రియేణచ 'అక్షం రవాంగేనేనాయాం పాశకేంద్రియయోచనీ'
తివిశ్వః. స్వపలేయగిష్ఠిరస్య సంబంధినః సర్వాన్విషయాన్ దేశాన్ శబ్దాదీంశ్చ
యగవత్ ఏకదా గృహీతుం జ్ఞాతుంచ అశోకేన్ సమర్థోఽభూదితి యత్ 'విష
యో దేశశబ్దాద్యో' తితివిశ్వః. అస్తాత్ ఏకాక్షేణ ఏకదా సర్వవిషయగ్రహణాత్
పరమస్యత్ వస్తు పరమాద్భుతేతి యద్వాచకం పదంతస్తి వాచ్యతయా ఆర్థలేవన
అభ్యుపేత్య ఆగత్యతిష్ఠేత్ వర్తత కిం నావతిష్ఠేదేవేత్యర్థః కేచిత్తు పరం ఆ ఆద్యు
లేతిధిత్వా ఆ ఇతియత్ అద్యుతవ్యవాచకం తస్మైకరమత్వంకంవాచ్యతయేత్యర్థః.
'ఆకారస్సర్వగేభావ ఈషదధేతు విష్వయ' ఇతివిశ్వః. అద్యుతమ వశ్యతాం శృణ్వ
తాంవా ఆ ఇత్యాశ్చర్యాభిలాషకశబ్దోచ్చారణం ప్రసిద్ధమిత్యాహుః. తత్ర పునరుక్తి
వారణాయ పరశబ్దస్యాత్వంతార్థకత్వవర్ణనేఽసి తస్యావసానవివాన్వయాశ్చక్రతాసం
గతిః. బహుతర చతురంగబలేన చిరేణాభ్యుపాధ్యస్య యుగిష్ఠిరసర్వదేశాపహరస్య ఏకా
క్షేణ పంచభిరపీంద్రియైర్ద్యుగవద సంభావినశ్చబ్దాదిపంచకజ్ఞానస్యేంద్రియేణా సంపా
దనయావస్య పరమత్వస్య అద్యుతవివాన్వయస్యగ్రంథకారాభిమతత్వాదితి సుధీఖిరా
లోచనీయం. ౪౨ ప్రతిదేవనమితి స గాంధారవతిః శకునిస్తు దేవనేదేవనే ప్రతిదే
వనం ప్రత్యక్ష క్రీడాయాం వీష్పాయామప్యయాభావః. ఏవముక్తప్రకారేణ ఆస్య
ధర్మరాజస్య భూషా భూషణాని ప్రచురాన్ బహూన్ రన్నానాం చయాన్త్రాన్
జాయయా ద్రౌపద్యాసహ అమజాదీన్ఘమాదీంశ్చ జిత్యా హర్షాత్ జగర్జ సింహసాదం
చక్రే - ఔపచ్ఛంజసికం. ౪౩. తత్రాంతరే ఇత్యుత్తరేగాన్వయః. ఘటితి. తత్రాంతరే

నోఽధూద్భూమివతివసూటీద్రుపదజావరాకింతామత్రానయఃపదీత్యగ్ర
జగిరం, హర ద్వైతీయీక స్సుబలతనయాసూనుషు జవాత్సముత్తస్థా
సాక్షాద్ధరణిమవతీర్ణో యమ ఇవ. ౪౪ ప. వృష్ట్యాభియాసదసిఘావనమా
చరంత్యాః కైశ్యే చకార సకరాంగులిమానతాంగాః, వక్షోరుహేషు
చ మహీపపురంధ్రివర్గానాసాగ్రసీమ్ని సుధియశ్చ నదీసుతాద్యాః. ౪౫.
గ. తత్ర సదుద్దేహాబలవదాకర్షణభియోద్భిదురాణి నేవ్విదప్యపంతివ
ధూషాబాలకముక్తాఫలాని ధారయంత్యా శ్చిశురభారా త్కరతలని
ష్పీడననిర్గళితాంకాఃకామధారానివ నిర్భరకుచలయగర్భకమాల్యరసఝరీ

యుధిష్ఠిర సర్వస్వజయకాలే బహునాం పతీనాం వసూటీ భార్యా ద్రుపదజా ద్రౌ
పదీ నః అస్తాకం ఘటిచేటి జలకుంభాహరణదానీ ఆభూత్ ఘటిచేటి నామేవ బహు
పతికత్వాత్తతోక్తం. పరాకిం కుచ్చం ద్రౌపదీం అత్ర పరిపది ఆనయప్రాపయఇతి
ఉక్తప్రకారాం అగ్రజస్య దుర్యోధనస్య గిరం వాక్యం హర్న్ గృహ్లా తదాజ్ఞాపం
హన్నితియావత్. అకవివ ఆవసం భూమిం అవతీర్ణః స్తావ్ర సాక్షాద్భయమివ స్థితః సు
బలశనయూయాః గాంధార్యాః సూనవు ద్వితీయవివ దైవతీయాః దుశ్శాసనః తీయా
దికస్వాధేవాన్యః ఇలికిక్. జవాత్ సముత్తస్థా-ఉత్థితవాన్-ద్రౌపద్యానయనాయేతి
శేషః. ౪౪. ౪౫. దష్టేతి వృష్ట్యా తమాగళం వీక్ష్యభియా భయేన సవసి ధావ
నం ఇతస్తతః పరాయనం ఆచరంత్యాః ఆతాంగాః ద్రౌపద్యాః కైశ్యే కేశపాశే
నః దుశ్శాసనః. కరాంగులిం చకార. కరాగ్రేణ వేణీ గృహీతవానిత్యర్థః. మహీపస్య
ధృశరాష్ట్రస్య పురంధ్రివర్గాః అంతఃపురస్త్రీసంఘాః వక్షోరుహేషు కుచేషు కరాంగు
లిం చక్రః దుఃఖాదితిభావః. నదీసుతాద్యాః భీష్మరయః సుధియః సజ్జనాశ్చ నానా
యాః నాసికాయాః అగ్రసీమ్ని అగ్రదేశే కరాంగులిం చక్రః అహోదుర్లంఘ్యతా
దైవస్యేత్యాశ్చర్యాదితిభావః. ౪౫ తలేతి. తత్ర సభాయాం దుష్టమేధాబుద్ధిగృహ్య
తతోక్తః దుద్దేహాః 'నిత్యమసిన్ ప్రజామేధయోనిత్యసిన్'-నః దుశ్శాసనః బలవత్
దృఢమాకర్షణేన ఉద్భిదురాణి అంకుతాని నేవ్విదప్య పృశంతి మిందునివ స్థితాని
ధూషాయాః బాలకస్య ముక్తాఫలాని ధారయంత్యాః చిశురభారాత్ కేశపాశాత్ కరత
లేన నిష్పీడనాత్ నిర్గళితాం కామ్యః నైల్యస్య ధారామివ స్థితాం నిర్భరాణి సాంద్రా
ణి కుచలయాని గర్భే మధ్యే యస్య తస్య తాదృశగర్భస్య తన్వయస్యేత్యర్థః కైషికః
కప్-మాల్యస్య రసఝరీం మకరందధారాం ఆశ్రుభిసహవర్షంత్యాః తస్యాః ద్రౌపద్యాః
పాలివ్రత్యలక్ష్మ్యో యః నివాసః గృహం తస్య స్ఫుటికమయం ప్రారామివస్థితం

మశ్రుభి స్సహ వర్షంత్యాస్తసాః పాతివ్రత్యలక్ష్మీనివాసస్సటికప్రాకార
వివ దుకూలమప్యాహర్తుం ప్రావర్తత ర౬. ష. తాదృక్షే సముఽస్థితే
పరిభవే సఖ్యేషు వాచం యమేష్వాభ్యాయత్సువిధే ర్భలం స్వదయతే
ష్వస్యేష్వశక్తేష్వసి, నిశ్చిత్యాత్తిమణాం గతిం యదుఽతిం నీవ్యాంక
రౌగుర్వతీసా చక్రంద తదోచ్చక్తై రిహ హరేత్రాయస్వహః పూ
మితి ర౭. ష. తస్య స్సభాయాం ప్రియమాణవస్తాత్తవ్యా నితం
బా త్సహసావిరాసీత్, కంసారికౌరుణ్యవయఃపయోదః కల్లోలమాలేవ
దుకూలపక్షిః. ర౮. ష. హృతే హృతే వాససి హృద్యరూపం వా
సోఽంతరం యద్వపుధే వరాంగ్యాః, నరస్య తేనైవ న కస్య తత్ర చిత్త

దుకూలం ధవళాంకుకం ఆహర్తుం ఆకృష్టుం ప్రావర్తత ఉపక్రాంతవాన్ - ఉత్పేక్షా
త్రయసంస్పృశి. ర౬. తాదృక్షఇతి. సా ద్రౌపది తాదృక్షే తథావిధే పరిభవే ఆవ
మానేసముఽస్థితే ప్రాప్తేనతి సఖ్యేషు భీష్మదిషు సభాఽనేషు వాచంయమేషు తూష్టింభ
వత్సుసత్సు-ధర్మసౌత్త్యస్య నిర్ధారణాశక్త్యేతిభావః. స్వదయితేషు యుగిష్ఠిరాదిషు
విధేః దైవస్య బలం దుర్లంఘ్యమహిమానం ఆభ్యాయత్సుసత్సు చింతయత్సుసత్సుస్యా
ద్వింతాస్త్యుతిరాభ్యాసమిత్థమరుః. అస్యేషు ఉదాసీనేషుచ ఆశక్తేషుసత్సు-యదుఽతిం
శ్రీకృష్ణం ఆత్తిమతాం దుఃఖవతాం గతిం పరాయణం నిశ్చిత్త్య నీవాం వస్త్రగ్రంథా
కరా ద్వాపవేటర్వతీ కరాభ్యాం నీవీం సంకృష్టాంతీసతీశ్చర్కః. ఇహస్త్రిన్నవమానసమయే
హేహరే మాం త్రాయస్వ రక్ష - హేలి భేదే. ఇతి ఉక్తప్రకారు తదా ఉచ్చక్తైః
గోతకంతం యథాతథా చక్రంద రురోద - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ర౭. తస్యాఇతి.
ఆగ్ర సభాయాం ప్రియమాణం ఆకృష్టమాణం వస్త్రం యస్తాత్తస్మాత్ తస్యా
శ్రీకృష్ణం శరణం ప్రవన్నాయాః తవ్యాః ద్రౌపద్యాః నికంబాత్ కంసారేః శ్రీకృ
ష్ణస్య కౌరుణ్యమేవ పయఃపయోధిః క్షీరాబ్ధిః తస్య కల్లోలానాం మహత్తరక్షాణాం
మాలా పక్షిః క్షిప్తేత్సుతేప్రేక్షా - దుకూలానాం క్షేమవస్త్రాణాం పక్షిః సహసా
సత్వరం హరిస్తరణక్షణవివేరియావత్ - ఆదరాసీత్ ప్రాదుర్భూవ - ప్రసన్నే భగ
వతి కిందుర్భవమితిభావః. ఇంద్రవజ్రా. ర౮ హృతేహృతఇతి. యద్వస్తాత్ పరాం
గ్యాః ద్రౌపద్యాః వాససి వస్త్రే వీక్తకస్త్రిక్ హృతేనతి-వీచ్ఛాయాం ద్విర్భావః. హృద్య
రూపం వాసోఽంతరం అన్యద్వాసః వపుధే ఆవిర్భూవ-లేన కాంక్షేన ప్రత్యవహరం
వస్త్రాంతరా విర్భావరూపేణ చిత్తత్రూః ఆశ్చర్యరసప్రవాహః తత్ర సభాయాం
కస్య నరస్య సంబంధినః చిత్తస్య నావాతార్యః నామః ఆగాధః నాఽని నాభూత్.

స్య నావ్యోఽజని చిత్రపూరః రఘ. ప. ఆదృశ్యస్యాపహారేఽపి వర్ధితా
నేకవాససః, అంబరప్రాయతా తస్యామధ్యస్యోభయథాభవత్. ౫౦. ప.
చేలానికర్షం శ్చిరమంధసూను స్తస్యాస్తు నగ్నం కరణ స్సనాభూత్.
శ్రమాత్ స్థలిత్వా ధరణౌ పతంత్యన్ దంతావశేరేవ జనవ్రజానామ్.
౫౧. గ. అథ తథాగూతపరుషయోషాభిషంగరోషకలుషేణ పృషద

సర్వస్యావృజన్వేప-సర్వేఽవృత్త్యాశ్చర్యాన్వితా బభూవుఃశ్శర్కః రఘ. ఆదృశ్యస్థేలి
ఆదృశ్యస్య నిసర్గ సౌత్కేణద్రష్టుమయోగ్యస్య ఆవహారే వస్త్రాణామకర్షణేనత్యపి -
వర్ధితాని హరికరుణయావిద్యుతాని ఆనేకాని వాసాని యస్యతతోత్తస్య తస్యాః
ద్రౌపద్యాః మధ్యస్య ఉభయథా నిసర్గాదృశ్యత్వేన ఆనేకవాసోవర్ధనేన చ ద్విధాపి
అంబరప్రాయతా ఆకాశసామ్యం అంబరాణాం వస్త్రాణాం ప్రాయో బాహుళ్యం యస్మిం
స్తస్యభావస్తత్తా బహువస్త్రవత్వంచేత్కర్కః అభవత్ ఆసీత్ 'అంబరంవ్యోమ్నివాససి' -
'ప్రాయోవయసిబాహుళ్యే సామ్యే నిరశనవ్రత' ఇత్యమరవిశ్వప్రకాశ-సతాంమానభం
గాయ దురాత్తభిస్సంతికం దైవేనభజ్యతఇత్యుక్తేదమేవ సాక్షి-యత్ ద్రౌపది మధ్యది
దృక్షాలోదుక్యాసనేన ద్రౌపద్యాః వస్త్రప్రహరణం దేవేన భగ్నమిలి - తస్థేలి మధ్య
విశేషణత్వేన పాఠాంతరం వ్యర్థవిశేషణత్వేనోపేక్ష్యం. తత్రాదృశ్యత్వవస్త్రప్రాచుర్య
యోర్విశేషణగత్యా అంబరప్రాయత్వం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలిం
గం. ఆస్య వస్త్రకాశయోర్బాహుళ్యసామ్యయోశ్చ భేదేఽః క్లేషభిత్రికయాభేదాభ్య
వసాయావలితయోక్తిభేదద్వయేన సంస్పృష్టిః. ౫౦. చేలానీలి. సః అంధమానుః దుక్యా
సనః చేలాని ద్రౌపద్యాః వస్త్రాణి చిరంకర్షన్ సన్ తస్యాః ద్రౌపద్యాః నగ్నంకరణః
వివస్త్రత్వకారీ నాభూత్ - కింతు శ్రమాత్ వస్త్రావకర్షణజనితాత్ స్థలిత్వా సంక్షుభ్య
ధరణౌ భువి పతన్సన్ జనవ్రజానాం జనసమూహానాం దస్తానామావశేషంతేరేవ
నగ్నంకరణోఽభూత్ - తం వీక్ష్యపలితం వివృతదంతకుంక్రిం జహసుర్జనా ఇత్యర్థః.
అశ్ర ద్రౌపదిజనదంతావశ్యోః ప్రసక్తస్య నగ్నీకరణస్య జనవంతావశ్యమేవ నియ
మనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః. ౫౧. ఆథేలి. అన తథాగూతేన తాదృశేన 'భూతం
క్షౌద్రా పికాచాదౌ తథాపూర్వంతుతాదృశ' ఇతి విశ్వః. పరుషేణ ప్రారేణ యోషా
యాః ద్రౌపద్యాః ఆభిషంగేణ పరాభవేన యోరోషః 'తేన కలుషేణ వికృతచిత్తేన
పృషదశ్వాద్వాయోః జన్త యస్య తేన వీమేన పరిమది సభామాం భీషణం భయం
కరం యథాతథా విషం వక్ష్యమాణప్రకారేణ బభూషే - ప్రతిజ్ఞాతమిత్యర్థః. భాష.

శ్వజనుషా పరిషది ధీమణమేవం బభాషే. ౫౨. ప. ఉరసిస్థలదూష్టలం
మృగాత్యోస్సుమితావస్రమిదం యథాహ మత్థో, ద్విషతః కచకర్షిణో
ఽవ్యముష్యోరసనేనానుభవేయమేవ మేవ. ౫౩. కించ. గ. సరసీవ విచ
లత్కబంధబంధురే సమరాజిరే తామరసచ్ఛదానివ శతమపి విమతా
నేతాన్ హేమంతభవాహం ధార్తరాష్ట్రశబ్దశేషం మహాగదాపత్రిం
గమయిష్యామి ౫౪. తత్ర సుత్రామ్యః పుత్రోఽవ్యేవం ప్రతిజ్ఞజ్ఞే ౫౫
ప. ఉత్సేకాత్కృత హస్తతాళమమునా గాంధారపుత్రీ భువా రాధా
సూనురసా జహాస సదసి గ్రామ్యం బ్రువన్యత్తతః, యస్యాం జాత్వపి

తేర్పావేలిట్ 'పుషదశ్వో గంధవహః' 'అనుర్జనజన్తానీ'త్యుభయత్రచామరః. ౫౨
ఉరసితి. సమితే సభాయాం మృగాత్యో ద్రౌపద్యాః ఉరసి వక్షసి స్థలత్ పతల్
క్షుభ్యచ్చ ఉచ్చేశం సంతాపాలిరేకాదత్యుష్ణం ఇదమస్రం అశ్రు అహం అత్థో లోచ
నేన యథా అన్వభవం ఆవశ్యం వివమేవ అముష్యాః ద్రౌపద్యాః కచకర్షిణః ద్విషతః
దుశ్శాసనస్యాపి ఉరసి స్థలత్ ఉచ్చేశం అస్రం శోణితం రసనేన జిహ్వయా ఆనుభ
వేయం పిబేయమిత్యర్థః. ఆత్ర కేవలప్రకృతజ్ఞేషః. ద్రౌపచ్ఛందసికమ్. ౫౩. కించితి
కించ చుష్ఠిః నృత్యుష్ఠిః కబంధైః నిర్మిర్న కశేబరైః జలైశ్చ బంధురే వివమే సరసీవ
సమరాజిరే యుద్ధాంగణే విమతాన్ విరోధినః శతం ఏతాన్ దుర్యోధనాదీన్ తామర
సస్య వస్త్రస్య ఛదాన్ దళానివ అహం హేమంతః ఋతునివ ధార్తరాష్ట్ర ఇతిశబ్దః
నామపదం శేషః అవశ్యః యస్యాం తాం. మహత్యా గదయా ఆపత్రిమాపదం అన్య
త్రమహతాగదేన రోగేన హిమరూపేణ ఆపత్రించ. గమయిష్యామి ప్రామయిష్యామి
బభాషే ఇతి పూర్వేణసంబంధః 'ధార్తరాష్ట్రోఽసిలేహంనే ధృతరాష్ట్ర సుతేఽపిచ' -
'గదో భ్రాతృ విష్ణోస్యాదామయే చాయుధేగదా'ఇత్యుభయత్ర విశ్వః. అనేకేవేయ
ముపమాన్విప్తివేషణాచ ౫౪. తలేతి. తత్ర తస్మిన్నేవ సమయే సుత్రామ్యః ఇంద్రస్య
పుత్రః అర్జునోఽపి ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ ప్రతిజ్ఞజ్ఞే ప్రతిజ్ఞాకవాన్ - ప్రతి
పూర్వాజ్ఞానాతే కర్తరిలిట్. ౫౫ ఉత్సేకాదితి. అసౌ రాధాసూనుః కర్ణః అమ
నా గాంధారపుత్రీభువా దుర్యోధనేనసహ సదసి గ్రామ్యం అసభ్యంవాక్యం బ్రువన్
నన్ కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః శబ్దవిశేషా యస్మిన్ ప్రతభా యద్యస్తాత్ జహాస
హసతిస్త - తతః కారణాత్ యస్యాం నిద్రాయాం దేహినః జంతోః జాతు కదాచి
దపి అభ్యుదితతా సూర్యోదయః అభినిర్దుక్తతా తదస్తమయశ్చ ద్వే అపి నైవస్యా
తాం - పునర్దుష్టస్య హితయోః ప్రసక్తిరితి భావః. తాం నిద్రాం దీర్ఘాం - మృతిమితి

దేహీనోఽద్యదితత్తానై వాభినిర్దుక్తతా స్యాతాం ద్వే అపి. గాండివో
మమ తు తాం నిద్రామముం నేష్యతి. ౫౬. గ. ఇతి తయోస్తాద్య
శేన వీరవాదేన అయిసుఖమిహాస్వేతి కరాస్ఫాలననిదర్శితే సక్తిన్యేవతవ
మృత్యుస్వాదితి సుయోధనం ప్రతి యాజ్ఞ సేన్యా శ్శాపేన చ భయా
త్తగంధాభ్యామందదంపతిభ్యాం యథాచరం రాజ్యం ప్రత్యర్ప్వ స
సాంత్యవచనం హరిప్రస్థం ప్రస్థాపితో యుద్ధిష్ఠిరః పునరపి కృతమంత్రై
రమిత్రై రయమాచచాతమాత్మోయమర్ధపథాద్విధినా గళహస్తీకయా
వినివర్తిత ఇవ తామేవ సభాం ప్రత్యావర్తత. ౫౭. ప. ధూతాభివిష్టఇవ

యావత్ - ఆముం రాధాసూనుం మమ గాండివస్తు నేవ్యతి గమయవ్యతితి ప్రతిజ్ఞే
ఇతి పూర్వేణసంబంధః. 'సుప్తే యస్మిన్నస్తమితే సుప్తేయస్మిన్నుదేతి చ, అంశుమా
నభినిద్యుత్తః' యథాక్రమమి'త్యమరః ఆత్ర కర్ణనిధనస్య తాదృశభంగ్యం
తరేణ కక్షనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. 'పర్యాయోక్తంతుగవ్యస్య వచోభంగ్యంత
రేణముది'తి లక్షణాల్ - కార్థాలనిశ్చీడితమ్. ౧౬. ఇతితి. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ తయో
ర్భిమాద్భునయోః తాదృశేన తథావిధేన వీరవాదేన ప్రతిజ్ఞావాక్యేన అయి ద్రౌపది ఇహ
మమ సఖిని సుఖం యథాకథా ఆస్య ఉపవిశ ఇతి కరస్య కరతలస్య ఆస్థానసేన
సకట్టం స్పర్శసేన నిదర్శితే నిద్రిచ్ఛే సఖిని ఊరావేప తప తృప్యః మరణంస్యాత్
భూయాత్ - ఇతి ఉక్తప్రకారేణ యాజ్ఞసేనాః ద్రౌపద్యాసంబంధినా సయో
ధనంప్రతి దుర్యోధనముద్దిశ్య కాపేనచ యధ్యయం లేన ఆత్మగంధాభ్యాం తిరస్కృ
తాభ్యాం అపదంపతీభ్యాం గాంధారి ధృతరాష్ట్రాభ్యాం 'ఆత్మగంధో'భిభూతఃస్యా
దిత్యమరః పురేవ యథాపురం ద్యుతాత్మమివ రాజ్యం ద్యుతనిష్ఠితం ప్రత్య
ర్వ్య పునస్సుమర్వ్య హరిప్రస్థం ప్రతి ప్రస్థాఃకః ప్రేషికః ఆయం యుష్ధిరః కృతః
మంత్రః అహంవనం ఏవం నికృతా ఏలేనాస్తాత్ జమంలే తత్సన్ద్యుతేన వనం
నేహ్యమిష్యాకారకం యైస్తైః ఆమిత్రైశ్చతుభిః దుర్యోధనాదిభిః పునరే ఆహూత
మాత్రః ఆకారికస్సున్నేవ నకించిదాలోచయన్నేవ సన్నితియావత్ - విధినా దైవేన
కర్తా గతేంతే హస్తంనిషీద్య చోదనాల్లికా శేష్టా గగహస్తీకాయాకరణేన అర్ధ
పథాల్ వినివర్తితః ప్రత్యావర్తితఇవేత్యుత్పేక్ష. తామేవ సభాం ద్యుతకాలం
ప్రత్యావర్తత పునరాగతవాత్ - ఆత్ర భయాత్తగంధతాయా విశేషణగత్యా రాజ్య
ప్రత్యర్పణహేతుత్వాల్ పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్పేక్షయా సంపృజ్యలే -
అంధదంపతిభ్యామిత్యత్ర గాథారి అంధస్య పత్యుర్భావమునసరంతి పటేనాక్షిణీ
విధాయ యావద్దేవమంధాబధూవేతి పౌరాణికి కథానుసంధేయా. ౧౭. భూలేతి.

బోధవతాం వరోఽపి భూయోఽపి దర్శతనయస్సహ సౌబలేన, అధత్త దే
వనవిహార మనార్యజుష్ట మాద్యాక్షరం విజహదేవః తోఽపి యోఽభూ
త్ ౧౮. ప. కితవే శకునా వశంవదా నిగ్గరతి స్వేన కరణ పాశకాన్,
విజయేన సదా పురస్కృతోఽవ్యభవత్తేన సపుష్టతః కృతః. ౧౯. ఓ
ఉత్థాయాచ ఊతీంద్రః క్షణమపి ధరణౌ స్థాతుమస్యాం న యుక్తం ప్ర
త్యర్థిస్తీకృతాయామితి సహసహజై స్సత్యసంధ స్సజానిః, పాణౌ క్ష
త్తుర్నిధాయ ప్రసువమతితరా మంతరుత్తప్యమానాం వద్యాం ప్రాప
ద్వినాని వ్యధితపౌదముచత్పైరలోకస్తు దృగ్భ్యాం. ౬౦. ప. కాంతా
రవర్తని మృగాః పురతో నిషణ్ణా శ్శాంతాకృతే స్సదనుషోఽపి నిషంగి

బోధవతాం కర్తవ్యాకర్తవ్యోవిదానాం మధ్యేవరః శ్రేష్ఠోఽపి ధర్మతనయః భూలేన
పితాచేన అభిషిప్తః ఉత్పాదితఇవ భూయః పునరపి సౌబలేన శకునినాసహ అనార్త్యః
అసన్ధిః జుప్తం నేవితం ఆర్తైర్జుప్తంనభవతీతివా దేవనవిహారమాధత్త అకరోత్-యః
దేవనవిహారవివ ఆద్యక్షరం దేఇలి ప్రథమాక్షరం విజహత్ త్యజన్ నన్ పణః గ్లహోఽః
వనవిహారూపః అభూత్-తం దేవనవిహారమితి సంబంధః. వాచ్యవాచకయోరభేదాభి
మానాన్నావాచ్యవచనద్వయం. ౧౮. కితవఇతి. కితవే అక్షవిద్యానిపుణే శకునా వశం
దాన్ స్వాధీనాన్ పాశకాన్ అక్షాన్ స్వేన స్వీయేన కరణ కిరతి ప్రచారయతిసలి-వి
యేన జయేన అర్జునేన సదా పురస్కృతః అగ్రే కృతోఽః పూడితశ్చసన్నిచి-స ధర్మ
రాజః లేనవిజయేన పుష్కలః కృతః పరాడితః అవమానికశ్చ అభవత్. విరోధాభాసః
౧౯. ఉత్థాయేతి. అచ ఋజునూనంతరం సత్యసన్ధః సత్యప్రతిజ్ఞః ఆశ్రమివ ఊతీం
ప్రః ధర్మరాజః ప్రత్యర్థిభిః శత్రుభిః స్తీకృతాయాం ఆధి నమగ్ధి నం ప్రత్యర్థిస్తీయ
త్వేన కృతాయామితిచ అస్యాం ధరణ్యాం రాజ్య ఇత్యర్థః. క్షణమపి స్థాతుమయుక్త
మితి అహోచ్యేతిశేషః ఉత్థాయ అంతః మనసి అతితరాం భృశం ఉత్తప్యమానాం
దహ్యమానాం ప్రసువం మాతరం క్షత్తుర్నిదురన్యపాణౌ నిధాయ హస్తేనమర్ష్యస
శానిః సభార్యస్సృక్ సహజైః సోదరైః శీమాదిభిస్సహ పద్భ్యాం పాదాభ్యాంపాద
రాశేణేతియావత్. వనాని అరిణ్యాని ప్రాపత్ ప్రాప్రవాక్-వ్యధితం గఃఖతంహ్యత్
మనః యస్యసః పౌరలోకః పురజనస్తు దృగ్భ్యాం వనాని ఆశ్రుజలాని అమంచత్-
దుఃఖాదురోదేత్యర్థః. అపన్నతేః కర్తృలజ్ఞః. సర్థరా. ౬౦. కాంతారేతి కాంతార
వర్తని అరిణ్యమగ్రే పురతః అగ్రే నిషణ్ణా ఉపవిష్టా మృగాః హరిణాః ఉత్థాయ సభ
నుషోఽపి నిషంగోఽస్మాస్తీరినిషంగిణోఽపి కాంతా శమప్రధానా ఆకృతిరాకారో

ణోఽపి, ఉద్ధాయ తస్య పటుచర్మరచారుచీరం రోమంశలోలచుబుకేన
 ముఖేన జిఘ్రుః ౬౦ య. హాగచ్ఛాన్యైః ధి తస్య పానరేఖాఘటస్య
 ప్రతిమా మనోజ్ఞాః, భక్త్యోపసీతా వనదేవతాభిః పాద్యోవకుంభాభిః
 జాగ్రత్స. ౬౧ గ క్రమేణ తే సజానయః విలంఘ్య వివిధాని వివినాని
 జహ్నుమునికర్ణశఘ్నప్రభవశేన శిషితైః గ్రతివిశేషైః రివ గర్భరై రావ
 రై రుపాసకజనతాహృతాని సంసారచక్రాణీవ దర్శయంతీం, కోకనద
 వదనోదితైః రివ కోకకుటుంబకూజితైః కుమారస్య దేవప్రతస్య కుల
 వివ పృచ్ఛంతీం భాగీరథీం పురస్కృత్య తత్రతాం నిశీధిసీం పశ్యాచ్చ

యస్య తస్య ధర్మ రాజస్య వల్గులం చీరం రోమం ధేన చాపకచర్మణేన లోలం చుబుః మో
ష్టాభాగః యస్య లేన ముఖేన వక్త్రేణ వటునా స్ఫుటేన మర్మరేణ శబ్దేన చారురమ
ణీయం యథాశభా జిఘ్రుః చుచుంబుః శిఘ్రలేక ర్హరిణి. అగ మర్మరః 'స్వనిలే
వస్త్రవర్ణానామి'త్యమరః ఆత్ర కాంతాకృతిత్వస్య విశేషణగత్యా చుంబనహేతు
త్వాత్పదార్థహేతుః కావ్యలింగమ్. ౬౦ పరాగేతి. పరాగేణ మృదురజసాపూర్ణే
పథి మాగ్నే ఘటస్య ప్రతిమాః సదృశ్యః మనోజ్ఞా రవణీయాః తస్య ధర్మ రాజస్య
పాదయోః రేఖాః కలశరేఖాః వనదేవతాభిః భక్త్యా ఉపసితాః ఆసితాః పాద్యస్య
పాదోదకస్య ఉదకుంభాః జలఘటాదృశేతి తాదృశ్యేషస్త్రిసమాసః మన్తోదకతత్వానాఉద
కశబ్దస్య ఉదాదేశః. జాగ్రతిస్త రేజుః ఉత్ప్రేయ. ౬౨ క్రమేణేతి. సమానావికాజా
యామేషంలేన జానయః లే పాదవాః వినిధానివనాని క్రమేణ విలంఘ్య అతిక్రమ్య
జహ్న్నర్నామ మనః కర్ణాశమగ్రీవ తస్మాం పంథాః కుటిలమార్గః తద్వశేన తత్ర
సంచరంతలేత్యర్థః. షీతైరభ్యస్తైః గరివిశేషైః చక్రగమనైవ స్థితైః గంధీరైః
నిమ్బైః ఆవర్తైః భ్రమైః తద్వ్యాజేనేత్యర్థః ఉపాసికాయాః అత్త సేవికాయాః జన
తాయాః జనసమూహాత్ గ్రామజనేత్యాదినా సమూహారేఖత్ - ఆప్యతాని ఉపా
కృష్టాని సుసారాణ్యేవ చక్రాణి దర్శయంతీమివ స్థితాంశోకనదం రక్తాబ్జమేవ పదనం
తస్య ఉచితైః భాషితైవ స్థితైః తస్మాత్ ఉచితైరావిర్భూతైరివా. అభిహితః పాతః
సగమః. 'రక్తాంబుజేఽసి శోకనదమి'తినానార్ధర్మమాలాయాం - శోకకుటుంబానాం
చక్రవాకవిఘనానాం కూజితైః శబ్దైః కుమారస్య స్వపుత్రస్య దేవవ్రతకన్య కీష్కస్య
కుశలం పృచ్ఛంతీమవస్థితాం భగీరథస్యనామ రాజదేవే ఆపత్యంభాగీరథీం గంగాం పుర
స్కృత్య ఆగ్రేకృత్వా తీరంప్రాప్యేతి యావత్ - తత్ర గంగాతీరే తాం సిద్ధిసిం

మ్రు. ౬౩. గ. అపరేద్య రతిమాత్రబుధుః తానుయాత్రికసత్రిజన
 పరిత్రాణాయ పవిత్రై స్తోత్రైః ప్రసేదమహా చిత్రభానునా దత్తముక్ష
 య్య మన్నపాత్ర మాదాయకశత్రే నిదధుః ౬౪. ప. వనం తతః కా
 మ్యక మేత్య తేషు వసత్సుభీమస్తు నియోధుకామం, కింమీర ముగ్రం
 కుణపాశనేంద్రం ఊప్రం తదాహారదశా మనైషీత్. ౬౫ ప. తత
 శ్చరద్వైతవనే ససార్థం వధ్వా కదధ్వాలసతామబుధ్వా, మూలాని
 సర్వస్య శుభస్య భూపో మూలాని జగ్రాహ మునీంద్రసంఘాత్. ౬౬.
 ప తత్రాథతే సత్యవతీసుతస్య పాదారవిందాత్ప్రవిసృత్వరీభిః, నఖప్ర
 భాభి ర్నవపుష్పపంక్తిః జటాలతానాం జనయాంబభూవుః. ౬౭. ప

ప్రథమాం రాత్రిం పశ్చాచ్చమ్రః నయంతిష్ఠ. ౬౩. అపరేద్యరితి. అపరేద్యః
 పరస్మిన్ దివనే తే పాండవాః అతిమాత్రమత్యంతం బుధుః తానాం తుధితానాం
 అనుయాత్రికాణాం సహాయగంత్వాణాం అనుయాత్రాప్రయోజనమేషమిత్యర్థకేక్ .
 సత్రం క్రతురేహమస్తీతి సత్రిణాం యజ్ఞనాం జనానాం పరిత్రాణాయ బుధుః
 కామనాయత్కర్థః. పవిత్రైః స్తోత్రైః వైదికైః ప్రసేదమహా ప్రసన్నేన చిత్రభానునా
 సూర్యేణ దత్తం ఊతుం శక్యన్నభవతీత్యక్షయ్యం అన్నపాత్రం కశత్రే నిదధుః ధౌ
 పద్యై సమర్పయన్తిత్కర్థః ౬౪. వనమితి. తతః తేషు పాండవేషు కామ్యకంనామ వన
 మరణ్యమేత్య వసత్సుసత్సు భీమస్తు నియోధుం బాహుయుధం కర్తుం కామోయస్య
 తం ఉగ్రం భయంకరం కిమీరన్నామ కుణపః శవమశనం యేహం లేహమింద్రం
 రాక్షసశ్రేష్ఠం తస్య రాక్షసస్య ఆహారశ్యమం తస్య దకామవస్థాం ఊప్రమాగమనక్షణ
 వివ అనైషీత్ అవధీదిత్కర్థః. ౬౫ తత ఇతి. స భూపో ధర్మరాజః కదధ్వనికాపథే
 కంటకశర్కరాదిసంకులమార్గఇతి యావత్ - అలసతాం శ్రమం అబుద్ధ్యా అచిచ్ఛా-
 మహోదయమేతుత్వాదితిభావః. వధ్వాసార్థం ద్రౌపద్యాసహ తతః కామ్యకవనాల్
 చరన్ నిర్గచ్ఛంత్యు దైవలేనామవనే మునీంద్రాణాం సంఘాత్ - సర్వస్య శుభస్య
 మూలాని మఖ్యకారణాని మూలాని కందాన్ జగ్రాహ. అతిశ్యంప్రాప్తవానిత్కర్థః. ౬౬.
 తత్రేతి. అపరే తే పాండవాః తత్ర ద్వైతవనే సత్యవతీసుతస్య వ్యాసస్య పాదారవిందం
 వద్దమివ తస్మాత్ ప్రకర్షణ విసృత్వరీభిః ప్రసరణిలాభిః ఇన్ద్రశశనర్శిభ్యః క్వరీచి
 క్వరపిపిత్వాత్తుక్ - నఖానాం ప్రభాభిః జటావివ లతాః తానాం నవాః పుష్పాణాం
 పంక్తిః జనయాంబభూవుః జనయంతిష్ఠ - తత్పాదయోః ప్రణేమూరిత్కర్థః. రూప
 కాలంకారః. ౬౭. తస్మిన్నితి. ఆగ్ర తాపసయాశ్శస్య మునిబృందస్య నాథే తస్మిన్

తస్మిన్నవౌ తాపసయూఢనాథే స్వాతీమివాజగ్ముషి వాసభూమిం, తేషా
మతితామతయా యుతానాం శుచాక్షిదేవేష్వతివృష్టి రాసీత్. ౬౮.
ప. ప్రస్థమరతనుభాసా ప్రావృషేణ్యాం తృమేనూ ద్విశి దిశి విదధానో
దీర్ఘదర్శి తదాసీం, కురవ ఇతి మహాంతం శబ్దమాబిభ్రతోఽపి స్వవచన
నిపుఃకిమ్నూ తానశోకా నకార్షీత్. ౬౯. ప. తస్మాత్ప్రతిశ్రుతిరితిప్రతి
పద్యవిద్యామాలింగ్య ధర్మతనయేన విసృజ్యమానః, పార్థో హిమా

కవౌ చండిలేవ్యాసవిశిశుక్రఇతిష్టద్వరూపకం 'కవిః కావ్యకరే శుక్రే చండిలే జల
చక్షిణీ'తివిశ్వః వాసభూమిం నిజావాసస్థానమేవ స్వాతీం నక్షత్రవిశేషం ప్రత్యా
జగ్ముషి ప్రావృషతిసతి - స్వాతీనక్షత్రస్య తులారాశిఘటకత్వాత్ 'తులవృషభయో
ర్భృశ' రితి శుక్రస్య తదధిపతిత్వోక్తేషు వాసభూమిమిత్యుక్తం-శుచా దుఃఖేనైవ
అతితామతయా అనావృష్ట్యా అతికార్యేనేతిచ యుతానాం సహితానాం లేషాం
పాండవానాం అక్షిణ్యేవ దేవాః లేష అతివృష్టిరాసీత్ 'స్వాతీగతే శుక్రఇవాలి
వృష్టి'రిత్యాదిప్రసిద్ధేలిభావః ఆపది బంధుదర్శనే మహాంతోఽపి బాష్పియంతఇతి పర
మార్థః. సమస్తవస్తవ రిసావయవరూపకం - స్వాతీమథాజగ్ముషీత్యేవపారః ఇవకార
పాతస్తు ప్రక్రాంతసావయవరూపకభంగాపలేరుపేక్ష్యః. ౬౮ ప్రస్థమరేతి. ప్రస్థ
మరయా చరితోవ్యాఘ్నపంత్యా తనోశ్వరీరస్య భాసా సీలకాంత్యా ప్రావృషి వర్షర్తా
జాతాన్ ప్రావృషేణ్యాన్ ప్రావృషపిణ్య ఇత్యేణ్యప్రత్యయః. మేఘాః దిశిదిశి ప్రతి
దిశం-విస్తాయాం ద్వీర్భావః-విదధానః సంపాదయత్ దీర్ఘం కాలత్రయేఽపి నిరపా
యంపశ్యత్కాలాచయతీతి దీర్ఘదర్శిః వ్యాసః కుత్సితం యథాకథా రుచంతి శబ్దాయం
తఇతి హేతోః కురుత్వాదితియావత్. మృగయాదిత్వాత్కూః. గణపాతాదంతలా
పానిపాత్యలే-మహాంతం శబ్దం రోదనంకురవేతి సంజ్ఞాపదంచ ఆభిభ్రీతః వాచకత్వేన
స్వీకుర్వతోఽసీతి విరోధః. దధానాసపీత్యాభావః తాన్వాండవాన్ వృక్షవిశేషం
శ్చ స్వస్య స్వీయస్యవచనస్య వాక్యస్య క్వా భూమ్యాసహ రుచంతి తాన్వ్యాన్తైశ్చేణవా
గర్జంతీతి పుష్పత్వైర్భూసమృశ్టమావంతః తాదృశస్తైర్భూమతోవేతి వివరగాత్మకస్య
విపది ధైర్యమిత్యాద్యాపధర్మబోధకస్యచ నిపుణిమ్నూ కాశలేన పృథ్వాదిత్వాదిమనిచ్.
అశోకాః శోకరహితాః తన్నామకపృథ్వాంశ్చ ఆకార్షీత్ కృతవాన్ - రుదతస్తా
నాక్వాసితవానిత్యర్థః. ౬౯. తస్మాదితి. పార్థోఽర్జునః తస్మాద్వ్యాసాత్ ప్రతిశ్రుతిరితి
తత్సంజ్ఞామిత్యర్థః. విద్యాం శైవీం ప్రపద్యలభ్యా - ధర్మతనయేన అలింగ్య విసృజ్య
మానః అనుజ్ఞాతస్సన్నిత్యర్థః. కృపాజలనిధేః శంఖాః చరణయోరర్చనాభిః పూజాభిః.

చలమగా త్వరమాస్తమాప్తుం శంభోః కృపాజలనిధేశ్వరణార్చనాభిః
 20. ప. యస్మిన్ హిమానీభృతి యక్షబృంద మంగేషు సర్వేష్వసిమం
 జులేషు, నఖంఽచోష్ణం నలినేక్షణానా మురోజమేవాలితరాముపాస్తే.
 21. ప యోవత్సనామేత్య వసుందరాయానిపీయరక్షావలికాంతిపూ
 రాన్, వనశ్శిలావప్రయఃరీషేణ దరీముఖై రుద్గిరతీవ తృప్తః. 22
 ప. ఆరోహతస్తం తరసా సమీరకిశోరకస్నేహజలాఽమరాజం, నిపీయ
 తస్యాననపద్మమాగ్ధ్యం ద్విరేఫభావం ప్రకటిచకార. 23. ప. శివాఖ్య

యద్వా చరణార్చనాభిః కృపాజలధేః దయమాహత్ శంభోః సదాశివాదివా .
 పరమాస్తం పాశుపతం ఆప్తుం బృంహిమాచలం హిమవంతం ప్రత్యగాత్ గతవాన్ .
 ఆత్ర పాశుపతాస్త్రలాభ శివచరణార్చనయోః కార్యకారణయోర్ద్వయోరుక్తేః
 హేత్వలంకారః 20. యస్మిన్నితి. హిమానీం హిమసంహతిం బిభర్షీతి భృత్తస్మిన్
 బృహతైరే యక్షాణాం దేవయోనివిశేషాణాం బృన్దం - నలినేక్షణానాం కామినీనాం
 అఖిలేష్వశ్లేష మంజులేషు మనోహరేషుసత్త్వస్య - సఖ్యాచలి వ్యగయతీతి సఖు
 పదః ఉష్ణః ఉష్ణా యస్మిన్ ప్రసోక్తం మిశనభేదేతి పచేభిః ఖత్వాత్ అరుద్విష్వది
 త్యాదినామప ఉరోజా కుచమంగమేవ అలితరాముపాస్తే నేవతే - శీతబాధానిధా
 ననాయేతిభావః. ఆత్ర సఖుపచోష్ణస్య విశేషణ గత్యా కుచనేవనహేతుత్వాత్పదా
 ర్థహేతుకం కావ్యలింగం. 21 యశ్చితి. యో హిమతైః పత్నతాం గోశిశుత్వమేత్య
 స్వీకృత్య-పశున్ధరానూః భూమేః గోరూపధరాయాః రత్నావళీనాం కాంతిపూరాన్
 ప్రభాప్రవాహాన్ తీరాత్ప్రకాన్ నిపీయ తృప్తస్యన్-దర్శ్యో గుహవివ ముఖానితైః
 మనశ్శిలానామ ధానుః తన్వయానాం ఝరీణాం నిర్ఘరాణాం మిషేణ వ్యాజేన ఉద్గిరతి
 ఆధిక్యాద్దమతీవేత్యుత్ప్రేక్ష-పురాచనే రాజని రాజదోషాదస్తర్ధానితాఖి-జీవనౌష
 ధామృషయః శస్త్రా వేనం తద్భుజమంగనేన జనితాత్ప్యసోః శరాస్త్రస్తాం గోరూప
 ధరాం భువం తైలం హిమవంతం పత్నం మేరుందోగ్ధారంచ కృత్వా రత్నాన్వోపధీశ్చ
 దుదుహాః క్షుజీషసారానితి పౌరాణికీకథాత్రానుసంక్షేపా. 22 ఆరోహతశ్చితి. తము
 క్తవిశేషణవిశిష్టం హిమతైలం ఆరోహతః తస్మాద్భుజస్య స్నేహజలస్య అణానాం బిందూ
 నాంరాశిమేవ ఆననస్యైవపద్మస్యమాగ్ధ్యం మకరందమితివ్యస్తరూపకం - తరసాద్రుశం
 నిపీయ పీత్వా ఆపహృత్కేతియావత్ - సమీరకిశోరకః తరుణమారుతః ద్విరేఫభావం
 భ్రమరక్షం భ్రమరస్యైవ రేఫద్వయవత్పదవాచ్యత్వమితి యావత్ - సమీరకిశోరకశ్చితి
 శబ్దస్య రేఫద్వయవత్త్వాదితిభావః. ప్రకటిచకార స్ఫుటికృతవాన్. 23. శివేతి. తత్ర

యో రేకతనుత్వకారణం త్రిలోకపిత్రోర్మహతో స్తపోవనం, మిథో
 ౭౨౪. మహానం మిథునై స్తవస్వినాం తథేచ్ఛుభిస్తత్ర ననామ పాండవః.
 ౭౪. ప తత్ర దర్శదశముష్టిమాహరన్ సన్నిధాన్యదృషభోవదా
 మివ, చిత్తమిశపవయో స్సమావదత్తపు మారభత దుశ్చరంతవః.
 ౭౫. ప చతుర స్తవస్థితివిశేషవిధౌ చరణం విధాతుమఖలేన నిజం,
 సజగుహమాన ఇవ శత్రుజితేప్రపదేన తిష్ఠతి భవస్స తలే. ౭౬. ప.
 భానౌ లలాటంతపభానుజాలే ప్రవిష్టదృష్టిం పరిత స్తమగ్నిః, భూ
 యోఽపి భోక్తుం విజినం దిశేతి ప్రేష్ట్యాపదుంధన్నివ దృశ్యతే స్త.

హిమశైలే పాండవోఽర్జునః శ్రయాణాం లోకానాం పిత్రోః జనసిజనకయోః. శివా
 శివశైలాభ్యామయోస్తయోః మహాసోస్తేజసోః ఏకా తమర్యయోస్తయోర్భావః ఏక
 తనుత్వం తస్య కారణం తవస్థితిజనకత్వేనేతిభావః. అతఏవ తథా శివయోరివాత్మనో
 రపి తదేకతనుత్వం భూమాదితిచ్ఛాయేహంతైః తవస్థిన్యశ్చ తవస్థినిః లేహంమిథునైః
 స్త్రీపుంజైః మిథః రహసి ఆర్యమానం భ్రాజ్యమానం తపోవనం శివాశ్రమవనం ననామ
 నమస్కృతవాక్ - హేతురలంకారః. పంశస్థమ్. ౭౪. తలేతి. తత్ర శివతపోవనే
 పాండవః సంనిధాన్యతః శివప్రసాదసమయే సమీపం గమివ్యతః ఋషభస్య హరవృష
 భస్య ఉపదా ఉపాయసమివస్థితం దర్శదశానాం కుశాంకురాణాం ముష్టిం ముష్టిమిత
 దర్శానిత్యర్థః ఆహరన్ దీక్షాంగలేన సంపాదయన్ సన్ ఈశస్య సదాశివస్య పదయోః
 చిత్తం సమావధత్ నివేశయన్ సన్ నాభ్యస్తాచ్ఛతురి నిషేధః. దుశ్చరం అనితరా
 నుష్టేయం తవతత్తుం కర్తుమిత్యర్థః. ఆరభత ఉపక్రాంతవాన్ - రభలే రాజ్ఞుర్వా
 త్కర్తరిలజ్ - రథోద్ధతా ౭౫ చతురశ్చరి. తవసః సంబంధినాం స్థితివిశేషాణాం
 ఆసనదేదానాం విధౌ అనుష్ఠానే చతురః నిపుణః సోఽర్జునః. శత్రుభిర్జితే భువతలే
 నిజంచరణం అజలేన యావత్ప్రదేశేన విధాతుం కర్తుం యావత్ప్రదం స్థాఃకుమిత్యర్థః.
 జగుహమానః కుత్సయన్నివేయ్యప్రేక్ష - ప్రపదేన పాదాగ్రభాగేన తిష్ఠతిష్ఠ -
 పాదాగ్రేణ భువమాలంబ్య తవశ్చచారేత్కర్థః - ప్రమితాక్షరా. ౭౬ భానాదితి.
 లలాటం తవతీతి లలాటం తపం భానూనాం కిరణానాం జాలం బృందం యస్యతస్మిన్
 ఆనూర్యలలాటయోర్దృశితపోరిభిఃభితాన్లుమ్ - భానౌ సూర్యేప్రవిష్టాదృష్టిర్యస్య
 తథోక్తం-కంపరితః తస్య చతుఃపార్శ్వేష్టిత్యర్థః. అభిరః పరితశ్చత్యాదివాద్విరీయా.
 అగ్నిః భూయః పునరభిభౌక్తుం భక్షితుం విజినం ఆన్యదన్యంవిశదేహి-ఇతిప్రేష్ట్యాప్నోహే
 న ఉపదుంధన్ ఆవృణ్వన్నిలివేయ్యప్రేక్ష-దృశ్యతేష్ఠ - లోకైరితిశేషః. పంచాగ్ని

౭౭.౪. తపోవిధా సపావణేన సర్వదిక్షువాసవి స్తదాబధూవ వేష్టితో
దనంజయత్వబాంధవాత్, అజీజనత్తమంగరాజమంగవైరిణం భవాని
రీవ రోషతో దినేశ ఏవ చక్షురక్షివత్. ౭౮. ప. పారాశరిప్రాశిత
మంత్రభాగైరారాధయశ్చుంకర మంతరంగే, సప్తాపి చర్షింస్తపసా విజే
తుం సత్తత్వమాః స్వయమేక ఏవ. ౭౯. ఫలవర్ణజలానిలాశనాని ప్రవి
హాయ క్రమశ స్తపస్యతోఽస్య, విషయేషు న లోలతాం ప్రపేదే విజ

మధ్యే తపశ్చచారేశ్వర్యః. ౭౭. పంచాగ్నిమధ్యస్థితిం ప్రకారాంతరణోత్పేక్షితే—
తపశ్చితి. వానవిరింద్రస్య పుత్రః సోఽర్జునః తపసఃవిధా అనుష్ఠానేనధనంజయత్వేనధనం
జయ ఇత్యేకనామత్వేన యద్భావం బధుత్వం తప్తాదివేలి గమ్యాత్పేక్షా-సర్వాస
దిక్షు చతుర్థ పార్శ్వేషు పావణేన అగ్నినా వేష్టితః బధూవ-అర్జునస్తు హే అంగ హే
దినేశ భవాత్ త్వం తం ప్రసిద్ధం వైరిణం నిసర్గవిరోధినం అంగరాజం కర్ణం అజీజనత్
అజనయః ణిజంతాజ్ఞనేకర్తరిలజ్. ణిశ్రిదుస్తుభ్యః కర్తరిచబిచ్ఛేశ్వజ్ జేరనిటీరి
ణియాపేద్విత్వేనస్వద్భావే అభ్యాసస్యేత్వేదీర్ఘః. శేషే ప్రదమశ్చి భవచ్ఛబ్దయోగా
త్ప్రేమపురుషః. ఇతి ఉక్తప్రకారాత్ రోషతః రోపాదివేత్సుత్పేక్షా-దినేశేనూర్ధ్వ
ఏవ చక్షుఃపృష్ఠిం అక్షివత్ నిహితవాత్ - క్షిపణేశకర్తరిలజ్ - ఉత్పేక్షాద్వయస్య
సంస్పృష్టిః. 'అక్షేత్యా మంత్రజేఽవ్యయమి'త్యమరః. పంచచామరవృత్తంఽఘుర్గురున్ని
రంతరం భవేత్తుపంచచామర' మితిలక్షణాత్. ౭౮. పారాశరితి. సోఽర్జునఃపరాశరస్య
మునేరవత్వేన పారాశరిగావ్యానేనప్రాశితస్యఉపదిష్టస్య మంత్రస్యప్రతిశ్రుతినిద్యా
యాః భాగైః ఖండైస్సప్తభిః అంతరంగే మనసి శంకరం శంభుం ఆరాధయన్ ధ్యాయ
న్ సన్-స్వయమేకోఽసి సన్నేవ తపసా ఉక్తవిధేన సత్తర్షింశ్చాపి మరీచ్యాదీన్విజేతు
మివేత్సుత్పేక్షా - సత్తత్వం సప్తానాంభావంస్తయా జటయా సహితత్వంచ ఆప
ప్రాప్తవాత్ 'సప్తా దంతో' జటాయుక్తే నాంశస్సంఖ్యాంకరేష్టృక'ఇతిసారస్వతః
ఉత్పేక్షాజ్ఞేషుకీర్ణో విరోధాబాసః. ౭౯. ఫలేతి. ఫలాని పర్థాని జలాని అనిలశ్చ
తప్తయాన్యశనాని క్రమశః ప్రవిహాయ - ఫలాశనం కలిచిద్దినాని కృత్వా తస్య
హాయ పర్థాశనం ఏవంక్రమేణ సర్వాణ్యపి త్యక్త్యేత్సర్వః. తపశ్శతః తపఃకుర్వతః
కర్షణో రోమంశతపోభ్యాం వర్షిచరోరితి క్యచిలబళ్ళత్రాదేశః. అస్య విజయస్కాద్భ
వస్య ఆక్షాణామింద్రియాణాం గుణః స్వభావశ్చత్వర్థః. విషయేషు రూపాదిషు విషయే
లోలతాం తృప్త్యాం సప్రపేదే నప్రాప 'విషయావినీవర్తంతేరాహరస్యదేహిన'ఇత్యా
గమూదిభావః. కింతుఆక్షగుణః జపమాలైవ కరాగ్రే అగ్రహస్తే లోలతాం చా

యస్యాక్షగణః కరాగ్రవప ౮౦. ప. తత్తాదృశేన తపసా తరుణేందు
మాళిం తవ్యస్కృపాపరవశం తనయో మఘానః, పాదాగ్రమేవ ధర
ణౌ ప్రణేధాయ తస్థాపుద్యమ్య బాహుముపరీవ ఫలానిలిచ్చసి. ౮౧. ప.
నిరుభ్య వాయుం నిభృతం తపస్యత శ్శిరస్సముత్థా దశదిగ్విసృత్వరీ, నట
త్సుల్లింగా నవఘామసంతతి స్సుల్లిచకారాస్య ధనంజయాభిధామ్.
౮౨. ప. తస్యాథ నారదముఖా త్తపసః ప్రభావం శ్రుత్వా హరస్త్రిజ
గతామధిపో దయాళుః, దేవ్యా దృశా సదసి సూచితతద్దిదృక్షోర్దిత్స

చల్యం ప్రపేదే 'లోలశ్చలసత్పష్టయో' రిశ్యమరః. ఆత్ర క్షేషభిత్రికాభేదాధ్యవసా
యేనైక్యమాపన్నస్య ఇంద్రియస్వభావజవమాలాద్యయస్య సంబంధిన్యాః ఉక్త
న్యాయేనైక్యమాపన్నాయాః తృప్తాచాంచల్యద్వయాత్తికాయాః లోలతాయాః విష
యేషు కరాగ్రేచోభయత్ర ప్రాస్తావేకత్ర కరాగ్రవప నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారో భేదాతిశయోద్విద్యయోజ్ఞేపితశ్చైతి సంకరః. ఔపచ్ఛందసికం. ౮౦. తదితి.
మఘానః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునః తత్తదివ పశ్యతీతి తత్తాదృశేన-ఆనదృశేనే
త్యర్థః తపసా తరుణేందుర్బాలచంద్రః మాళౌ కిరసి యస్యతం సాంబం దయయా
పరవశం పరాధీనం తన్వత్ కుర్వత్సత్ - ఫలాని వాంఛితార్థాగ్ధానేవ మాతపనసాదీ
నీతి శ్లిష్టరూపకం - లిచ్చుః గృహీతుమిచ్ఛురీవేత్యుత్పేక్షా - లభతేస్సన్నతాదుప్రత్య
యే సనిమిమేత్యాదినా యసి ఆభ్యాసలోబః. బాహుముపరి ఊర్ధ్వముద్యమ్య
ఉద్భృత్య పాదయోగ్రమేవ ధరణ్యాం ప్రకర్షేణ నిధాయ తస్థా స్థిరవాత్ -
ఆత్ర రూపాంతాః తోత్పేక్షయా చన్ద్రమాదస్య ఫలవృక్షోపమాప్రతీతేరలంకారేణా
లంకారః. ౮౧. నిరుభ్యేతి. వాయుం ప్రాణం నిభృతం నిశ్చలం నిరుభ్య తప
స్యతః ఆస్యార్జునస్య శిరస్సముత్థా ఉత్థితా - నటస్తః స్ఫులిగ్నో అగ్నికణః యస్యాం
తథోక్తా - దశసు దిక్షు విసృత్వరీ వ్యాపనశీలా - నవా ధూమస్యస్తవ్రతిః పంక్తిః ధన
జ్ఞయేత్కభిధాం సంక్షాపనం స్ఫుటీచకార-ఆత్ర ధూమేనాగ్నిత్వోచ్చయోదనుమానా
లంకారః. ధనజ్ఞయశ్చక్షేషభిత్రికాశబ్దార్థనాగ్న్యభేదాధ్యవసాయాతిశయోద్విద్యదీ
తశ్చైతి తయోస్సుక్తురీ. వంశస్థం. ౮౨. తస్యేతి అగ్రత్రయాణాం జగతామధిపః
దయాళుర్భక్తవత్సలః హరితిస్సాగ్రితసర్వానిష్ఠానీతి హరస్సదాశివః. సదసి నారదస్య
ముఖాత్ వదనాత్ తస్యార్జునస్య సంబంధినస్తపసః ప్రభావం దేహదగ్నుశ్శక్తానాదిరూపం
మాహాత్మ్యం శ్రుత్వా - దేవ్యా పార్వత్యా కర్త్ర్యాదృశా దృక్పంజయో కరణేన -
సూచితా భాసితా తస్యార్జునస్య విదృక్షాద్రష్టుమిచ్ఛా యస్య తథోక్తస్త్ - దేవ్యా

న్నభీష్టుమపి లుబ్ధకతామయాసీత్. ౮౩. ౬. హేరంబగండమదకంకవిశేషకాతా స్కందాపవాహ్యశిఖింఛవిలాసచూడా, భూమానదీతటతరుచ్ఛదక్లప్తవస్త్రా కోదండినా వ్యరుచతాం కుహనాకిరాతా. ౮౪. ౬. శబరత్వజహా షరస్యపుంసశ్శశిఖండాన్ను చకార సన్నిధానం, భజతిస్తతదా శిఖంధభావం భగవన్తస్త్వకభూషణం యదేషః ౮౫. ౧. తదానీ

స్తదర్శనేచ్ఛాంచ జ్ఞాత్యేత్యర్థః సపది అభీష్టం ఆర్జునస్య వాంఛితం దిశ్శక్ దాతుమ్ చ్ఛంత్సన్నపి - దదాతేస్సన్నస్తా ల్లటశ్శత్రాదేశః సనిమిమేత్యాదినాభ్యాసలాపః - లుబ్ధవీపలుబ్ధః తస్యభావస్తత్తా తాం లాభం శబరయాపంచ ఆయాసీత్ ప్రాప్తవాక్ - యాతే. కర్తరియిక్. 'లుబ్ధ' మృగయాకాంక్షిణి'దివిశ్వః. విరోధాభాసః ౮౩. హేరమ్మేలి. తా దేవీ మహాదేవీ హేరంబస్య గజాననస్య గర్జాయాః కుమ్భయోః మదస్యపంకమయోవిశేషకః తిలకం యయోస్తా - స్కన్దస్య కుమారస్య దౌపవాహ్య! రాజవాహనం సచాసోశేభ మయూరస్తస్యఃశ్చేవ కృతః ఆవచూడః శిఖా భూషణం యయోస్తా 'రాజవాహ్యస్తావచాహ్యః - శిఖావశిఖిభకేకీ'త్యుభయత్రావ్యమరః. భూషణవద్యాశ్శిరోభూషణగర్జాయాః తటయోస్తరూణాం. ఛదైః పర్జైః కృపై వస్త్రే యయోస్తా - కోదణ్డః ధనురనయోరస్తీలి కోదణ్డినా - కుహనాకిరాతా మాయయా శబరదమ్పతీనస్తా వ్యరుచతాం రేజతుః - స్వీయేనైవ పరికరేణ మహతామభీష్టసిద్ధిర్నతు తత్ర పరాకాంక్షేతిభావః. ౮౪. శబరత్వేలి. శబరత్వం కిరాతభావం జాషతేసేవక ఇతిజాషః పరస్య పుంసః పరమపురుషస్య శమ్నాః శస్య శకారస్య పరత్వం ముఖ్యత్వం పటయోరభేదాత్ ముఖ్యత్వం ప్రాధమ్యేనావస్థానమితి యావత్ - తజ్జుషతఇతి జాషః పుంసఃపుల్లికస్య పరస్యపరేతి భగవద్వాచకశబ్దస్యేత్యపి బోధ్యం - శశిఖణ్డాత్ చంద్రోశకలవాచకశశిఖణ్డశబ్దాత్ శకారస్య సంపదానం సంఘటనన్న ఆభూత్కమిత్యుచ్చేయ - యవ్యస్తాత్ భగవతశ్శమ్నార్తస్తకే కిరసి భూషణం ఏషః శశిఖణ్డః తదా శమ్నాః శబరభావధారణసము - శిఖణ్డస్య విశ్చాపచూడస్య భావం శిఖణ్డత్వం భజతిస్త ప్రాప్తవాక్ - శశిఖణ్డే శిఖణ్డతామాపన్నే తన్నాద్విస్తృప్తః శకార శశిఖణ్డశబ్దాద్విప్రుత్తిత్వసంస్కారేణ పరశబ్దస్యాపేక్షాగం గతః పటయోరభేదముపదేవ్య కుహనాకిరాతభగవద్వాచకం పుంలిక్తం శబరశబ్దం ఆవిశ్చకారేతి సముదితమర్థాంతరం - ఆత్ర శశిఖణ్డస్య శిఖణ్డభావభజనేన హేతునా మాయాశబరే శవర్ణానుమానాదనుమానాలంకారః. వాచ్యవాచకయోరభేదాధ్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యుప్రాణితజ్జ - తయోరగ్గజ్జిభావేనంకరః దౌషచ్ఛన్దసికం ౮౫. తదానీమితి. తదానీం కిరాతవేషధారణావసరం - రజతగిరే!

మేవ రజతగిరిశిఖరాన్నిర్గచ్ఛంతో కిమేతదితి సాంశయికైరపి తదనుసర
ణోచితవేషవిరచనాకులైః ప్రమథకులైః పరివార్యమాణౌ సముచ్చలిత
లాంగాలమితస్తతో ధావద్భిర్దూరచారశ్రమవిదారితవదనలంబమాన
రసనాగ్రపాతినీభి స్సృజికాకణికాభి ర్వసపద్ధతిం శుద్ధతరీంకుప్తద్భిర్బ్రృ
తరశ్వసితకంఠమానావయవైస్తేషు తేషు వనగుల్లేషు శ్వాపదానన్వి
ష్ట్యాన్విష్యహుంకారమాచరద్భిర్విశ్వనిగమవిశ్వకద్రుభి రవిముచ్యమా
నపార్శ్వభాగౌ దీపకమృగాయమాణనిజహరిణశాబకపార్శ్విభాగానుధా
వమానపార్శ్విభాగౌ ప్రశమితతుహీనజడిమోద్వేగేన భావినీ పదే పదే

కైలాసస్య ఖిరాన్నిర్గచ్ఛంత - విశద్యగవతోః కైరాతయావధారణం కిం - కుతో
వేతి సాంశయికైః సంశయావన్నమాననైరపీత్యసిః నిస్సిత్రైవ కార్యాణాం కర్తవ్య
త్వేఽపి కింవాభవేత్ భగవదనుసరణ మేవ పరమోలాభఇతి భక్త్యలిశయం పారిషదా
నాంధ్వనయతీతి క్షేయం సంశయమావన్నఇతి తతి రస్యే కఇతికాదేశః - తయోః కపట
శబరదమ్పత్యోః ఆనుసరణే ఉచితస్య కైరాతస్య రచనయా నిర్మాణేన ఆనుకూలైః
అన్యథా తైస్సుజ్ఞేయతయా భగవతి ప్రాతిహ్య మేవేతి భావః. ప్రమథానాం కులైః
చరివార్యమాణౌ - చరిచర్యమాణా వితిపాతాంతరే పూజ్యమానావిత్యర్థః. సమ్యగుచ్చలిత
ముచ్చమితం లాఙ్గాలం యస్మిన్ తద్యథా ఇతస్తతః ధావద్భిః. దూరం చారేణ యః
శ్రమస్తేన విదారితాద్విపులాత్ పదనావ్యక్తాత్ లమ్బమానాయాః రసనాయాః నిహ్వ
యాః ఆగ్రాత్ నిపాతినీభిః నిపతనసీలాభిః తాచ్ఛీలితో జినిః. సృజికాయాః లాలాజల
స్యకణికాభిః దిప్తభిః 'సృజికాస్యస్థినీలాతే' త్యమరః వనే పద్ధతిం మార్గం శుద్ధతరీం
కుర్వద్భిః ఆతిపవిత్రం కుర్వద్భిః ఆభూతకద్రాపే చ్చిః. దృఢతరైరతినిబిడైః శ్వసితైః
నిశ్వాసైః కమ్పమానాః అవయవాః పార్శ్వోద్వరాదయః యేహంతైః. తేషుతేషు
వనగుల్లేషు కుక్షేషు - శ్వాపదాన్ మృగవిశేషాన్ అన్విష్యాన్విష్య - వీష్నాయాం
ద్విర్భావః. మృగాగ్రమాచరద్భిః విత్వైస్సమస్తైః చతుర్గురితయావత్ - నిగమైర్వే
దైరేవ విత్వైః ద్రుభిశ్శునకైః మృగయా కుశలైః 'శ్వావిశ్వకద్రుర్మృగయా కుశల' ఇతి
శునకపర్యాయేష్యమరః. అవిముచ్యమానౌ సంకమ్పమానౌ పార్శ్వభాగౌ యయోస్తా.
దీపకమృగః కిరాతాదిభిస్సాజాత్యప్రేక్షా మృగాగమనాయ వర్ధితోమృగః తద్వదా
చౌక్ దీపకమృగాయమాణః. కృణస్తాల్లటశ్శానత్ 'అలక్ష్మితో దీపకంస్యాత్' 'మృ
గేనామృగవత్సృక' ఇతిహలాంక. సచాసౌ నిజహరిణశాబకః కరభూపణకురద్దశశుః
తస్య పార్శ్విభాగం పార్శ్వుర్భురపృష్ఠ దేశమనుసృజ్య ధావనం సత్వరగమనం యయోస్తా.

వనదేవతాభిరవ్యమాణసురతరుప్రసవాస్తరణేన హిమవతః కటకపథేన
సవిలాసం సంచరమాణౌ కావేతౌకదాచిదవ్యదృష్టపూర్వా వనమస్త
దీయమాక్రమతథృతి రోషకషాయితతయా నివారయితుకామైరపి తేజో
విశేషప్రతిహతోత్సాహై రన్యై శ్శబరయువభిః కేవలమవలోక్యమా
నౌ జటావల్లరీమూలవల్లవముకుతీభవదంజలిభి స్తపస్విపుంజై ర్నభసివి
మానవేగంనిరుధ్య హర్షాశ్రుభి ర్నరుద్భిస్సమమభివర్ణ్యమాణజయశబ్దా
తౌ జగదాదిమాదంఽతీ సనియమముపాసీనస్య సునాసీరసుతస్య తపోవ
నసీమానం శనై శ్శనై రాసీదతామే. ౧౬. తత్రఖిలు. ప. ఆపాదలంబిజట

'అనుభావ్యమానపారిష్ట్యే' విలిపితస్త మృగయా సంప్రదాయవిరుద్ధత్వాదుపేక్ష్య
భావిని భవిష్యతి పదేపదే ప్రలిపాదవిన్యాసస్థానం వనదేవతాభిరవ్యమాణం న్యభ్య
మానం సురతరుప్రసవైః కల్పవృక్షకుసుమైరాస్తరణం యస్మింస్తథోక్తేన - ఆత్మవిః
ప్రశమితః నిరస్తస్తుహినజడిమ్న హిమశ్చేత్యేన ఉద్వేగః పీడాయస్మింస్తేన - హిమ
వతో గిరేః కటకపథేన నితమ్నదేశమార్గేణ సవిలాసంయథాతథా సజ్చరమాణౌ.
పూర్వం కదాచిదవ్యదృష్టౌ ఆదృష్టపూర్వా ఏతౌ కిరాతదమ్పతీ కా కుత్రత్యో-కింఽ
ఆస్తదీయం వనం ఆక్రమతః ఆగచ్ఛతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ కషాయితకయా
కలుషితత్వేన హేతునా - నివారయితుం వనాన్నిస్సారయితుం కామో యేహం
ఘోరైరపి - తేజోవిశేషేణ దుష్పరీక్షప్రకారేన ప్రతిహతః భగ్నఃఉత్సాహః నివా
ణోద్వేగః యేహంతైః. అన్యైర్నాస్తవైః శబరయువభిః కిరాతదమ్పతీభిః కేవలం
భృశమవలోక్యమానౌ భయాదాఽపర్యాన్నివారణాశక్తేచ్ఛేతిభావః జటావివ వల్లర్ష
లతాస్తాసాం మూలే వల్లవముకుతం కిసలయద్వయసంపుటమివ భవన్ సంపద్యమాన
ముకుతీభవన్ ఆజ్ఞలిర్యేహంతైః మస్తకస్యస్తాజ్ఞాలిఖితిత్కర్థః. 'తేయుతావజ్ఞాజిపుమా
నిత్యమరః. తపస్వినాం మనీనాం పుణ్డ్రాః భువీతిశేషః సభసివిమానవేగం నిరుధ్య మద
ద్భిరేవైశ్చ - ఉభయత్రోభయైర్నాశ్రుభిస్సమం ఆనస్తబామైస్సహ అభివర్ణ్యమాణా
ఉదీర్యమాణాః పాత్యమానాశ్చ జయస్యశబ్దాః 'జయవిజయీభవ జగదీశ్వర' ఇత్యా
దయః యయోస్తా - జగతః ఆదిమా ప్రమాదమ్పతీ మాయాకిరాతౌ - సనియమ
యథాతథా ఉపాసీనస్య ఉపవిష్టస్య - సునాసీరఞ్చంద్రస్తత్పుతస్య ఆర్జునస్య తపోవ
సీమానం శనైశ్శనైరాసీదతాం ప్రాపతుః. ౧౬. తత్రఖిల్వీత్యుత్తరేణాన్వయః. ఆపా
దేతి. ఆపాదం పాదవర్ణంతం లమ్పినోఽపి జటా యస్యతం ఆతపమాత్రం భవ
ఆవరః యస్యతం ఉగ్రీభవంతా ఉపవిష్టాత్ప్రసృతౌ భుజౌ యస్యతం ఉదారేణ

మాతపమాత్ర భక్షమూర్ధ్వీభవద్భుజముదారతఃకృశాంగం, దృష్ట్యాను
గృహ్య కురువీరమునీంద్రమేనం త్రే ధా బభూవ సుతవత్సలతా భవా
న్యాః. ౮౭. ౪ ఊదయన్నథ మహీం ఖురపాలైః కోఽపి కోఽకుటిలో
వనకోలః, ఘోరమూత్కరణఘోణమువాగా త్కుషీమాశ్రమధువః
కురుసూనోః ౮౮. ౪. తంపీత్య రౌద్రవపుషం మృగశాబకేషు త్రాసా
ద్విశత్సు కటిలంబితవల్కుభాగాన్, పర్యాకులే కలకలైరపి పక్షిజాలే
'పార్థో నివృత్యనియమా జ్వగృహే శరాసమ్ ౮౯. ౪ మునిరేష య
దాభ్యయాద్వరాహం ముఖరజ్యాలతికో జవాజ్జిఘాంసుః, శబరో

మహతా తపసా కృశమక్లం శరీరం యస్యతం వినం కురువీరమునీంద్రమద్దనమునీంద్రా
దృష్ట్యా అనుగృహ్య - సామగ్రహందృష్ట్యైత్యర్థః. భవస్య శంభోః పత్న్యాః భవా
న్యాః పార్వత్యాః 'ఇంద్రోవరుణభవే'త్యాదినాన్ - సుతవత్సలతా పుత్రవాత్సల్యం
త్రే ధా త్రిప్రకారం బభూవ - కుమారగణనాహౌఃవ అస్తిన్నపి పుత్రవాత్సల్యం
చకారేత్యర్థః ౮౭. ఊదయన్నితి ఆఽ కోపేన కుటిలః క్రూరః కోఽపి అనిర్దేశ్యః వన
కోలః వరాహః 'వరాహస్సుకరో'ఘృష్టిః కోలః పోత్రీ క్షితిః క్షితిః క్షయమరః. ఖురా
ణాం శఫానాం పాలైర్నాన్యైః మహీం భువం ఊదయన్ చూర్ణయంత్యన్ - ఊభ
యన్నితిపాతేఽప్యక్తవివార్థః. ఘోరం భయక్రూరం ఘోరమూత్కరణం ఘోరమురేతిశబ్దః
యస్యాం తాదృశీ ఘోరాప్రళం నాసికాభోభాగః 'యస్మింస్తతథా - కురుసూనో
రద్దనస్యాశ్రమధువః కుషీం ఆశ్రమమధ్యభాగం ప్రతి ఉపాగాదాగతవాన్ - కుతోఽ
పీతిశేషః గమే కర్తృలుక్. ౮౮. తమితి రౌద్రం దారుణం వపుర్యస్యతపోక్తం
తం వనవరాహం పీత్య - మృగశాబకేషు బాలమృగేషు త్రాసాద్భయాత్కటాం
లమ్పితాన్ వల్కులస్య వల్కులస్యభాగాన్ భక్షిభూతప్రదేశాన్ విశత్సు - తత్ర నిలీయ
మానేషు సన్నిత్యర్థః. పక్షిణాం జాలే సమూహేఽపి కలకలైశ్చబ్దైః పక్షిణాం అకులేసతి
నియమాన్నివృత్య సమాధిం విరమ్య జగుప్సానిరామేత్యాదినా పశ్యమి. శరాసమే
అత్రేతి శరాసంచాపం జగృహే గృహీతవాన్ - ఆర్తత్రాణస్య తపసోఽప్యక్తమత్యా
దితిభావః. ౮౯. మునిః. వినం వరాహం హంతుమిచ్ఛతి శఘాంసుః అశవప ముఖ
రాశబ్దాయమానా జ్యాగుహో లలికేవ యస్య కఠోక్తః విషమునిరద్దనః యదా జవాల్
అభ్యయాల్ వరాహాభిముఖమాగతవాన్ - తదైవ ధనుః సశరమాకృప్య అమయా
యినాం సహచరాణాం వర్తిః బృద్ధైస్సహ అభిధావన్ వరాహం అపద్రవన్ శబరః

దదృశే తదాభిధావన్ధనుః కృష్య సహానుయాయువరైః. ౯౦. ప. మా
ముంచ బాణం మదనుద్రుతేఽస్మిన్నపేహి జాల్లేతి కిరాతనేతుః, వచస్స
లక్ష్మ్యం మనసోనకుర్వన్వరాహమస్త్రస్య చకార లక్ష్మ్యమ్. ౯౧. ప. శీలీ
ముఖాభ్యాం శివసవ్యసాచినో స్సముజ్ఞితాభ్యాం యుగవత్క్రితేస్తనా,
సమం విభజ్యాయురవిభజితక్షణాత్సహోదరాభ్యామివ వైతృకం వసం
౯౨. గ. తతః కుపితోఽపి కురుప్రవీరస్తస్మాంతతయా నాతిబదుషమేష
మువాచ ౯౩. ప. అస్మిన్తమావససమావతితే మయాప్రాగ్లక్ష్మీకృతే శబ
రయత్ప్రహృతం త్వయా తత్, శాపస్య వాచ ధనుషోఽసి వశే తథాపి
సోఽహం మమాద్య తస్మా చ మజోష్ఠణా చ. ౯౪. గ ఇతి తస్య మునే

కపటకిరాతో దదృశే అలక్ష్మ్యత - మునినేరిశేషః. దౌపచ్ఛన్దసికమ్. ౯౦ మాము
జ్ఞేతి హేతూల్ల అసమిక్ష్యకాణి మయాదుద్రుతే అనుభావితే అస్మిన్సరాహే
బాణం మాముఖ్య - ఆపేహి అన్యతోగచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కిరాతనేతుః కపట
బరనాయకస్య వచః మనసో లక్ష్మ్యం విషయం నకుర్వత్ అకుర్వాణస్యత్ - నకర్థస్య
నశబ్దస్యనుపునేతి సమాసః. సోఽర్జునః పరాహం ఆస్త్రస్య బాణస్య లక్ష్మ్యం శరవ్యం
చకార. ౯౧ శీలీముఖాభ్యామితి. యుగవదేకదా కిటేః పరాహస్య తనా శరీకే
'శోలపాశ్రీకిఃకిటి' రిత్యుచరః సముజ్ఞితాభ్యాం ప్రయుక్తాభ్యాం శివసవ్యసాచినో
కిరాతార్జునయోః శీలీముఖాభ్యాం బాణాభ్యామాయుః సహోదరాభ్యాం భ్రాతృభ్యాం
వైతృకం శిశ్ర్యం ధనమివ సమం యథాతథా విభజ్య విభాగంకృత్వా క్షణాదభుజ్య
త భుక్తం-భుజేః కర్తవ్యేవ వంశధం. ౯౨. తత ఇతి. తతో పరాహవధానస్తరం.
శివేన బాణప్రయోగాగ్నేతోరితివా-కుఃకితోఽసి కురుప్రవీరః అర్జునః తపసా శాస్త్ర
తయా శమప్రధానత్వేన హేతునా - నాతిబదుషమివత్యక్తిరం యథాతథా విష
వత్క్యమాణప్రకారేణ ఉవాచ ౯౩ అస్మిన్నితి. హేతబర మమ ఆవసం ఆశ్రమం
ప్రత్యాపతితే ఆగతే కించ మయా ప్రాప్సూర్వమేవ లక్ష్మీకృతే శరవీకృతే అస్మిన్స
రాహే త్వయా ప్రహృతం తాడికమితియత్ - తవపరాధకరణం మమ కావస్యవశే
వర్తతే - ఆనా ధనుషోవశేఽసి వర్తతే-అన్యతరేణైవ వధ్యం త్వాం హస్తం శక్తు
యామిత్యర్థః. కిన్తు తథాపి మమ తపసాపి అద్య సోఽహం త్వాన్తం - లోకభయాదితి
భావః. భుజోష్ఠణాచ బాహుబలేనాపి సోఽహం - ప్రబలనాం దుర్బలైర్యధస్య ల్లా
కరత్వాదితిభావః. యద్యస్తాదితి తత్తస్తాదితివా యోజ్యం. ౯౪. ఇతి. ఇత్యుక్తప్ర
కారం అస్తరససి దర్పరసస్య పరీవాహః 'ఉపహాన్తులొచ్చాస్మా పరీవాహ'

ర్వరసపరీవాహవేణీమివ వాణీ మాకర్ణ్య ఊణీధరధన్వాపి సస్థితం ప్ర
త్యభాణీత్. ౯౫. ప. మృదుబుద్ధిరంగవచనైవ లక్ష్మ్యసే మృగహింసనం
విపినీమనీదృశం, శతశ స్పృధర్త ఇతి యత్యే బుద్ధే శృబరస్య వావ
దతపోధనస్య వా. ౯౬. గ. తత్స్వకులాచారాదప్రమాద్యతే మహ్య
మయుక్తకారిణాపి త్వయా కియద్ధూరం ప్రకాశ్యతే తస్మి బాహవ
ప్యాహోపురుషికా. ౯౭. ప. సందృశ్యతే ఖలు తపస్తవ శుద్ధమేతద్య
జ్జంతుహింసరవిధౌ దృఢబద్ధకచ్ఛం, ఆస్తామిదం భజబలం చ మృగాత్య

ఇత్యమరః. తస్య వేణీం ప్రవాహమివ సింధాం తస్యమునేరద్భునస్య వాణీం వాక్యమా
కర్ణ్య - ఊణీధరధన్వాపి ఊణీధరో మేరుః ధనుశ్చాపా యస్య సఃవోఽసి. సస్థితం
యథాతథా ప్రత్యభాణీత్ ప్రత్యుక్తవాక్ - ప్రతిపూర్వాద్భుతేః కర్తరిలుక్.
౯౫. మృదుబుద్ధిః. ఆన్త మే ఆర్జున 'ఆగ్నేత్యామస్త్రణేఽవ్యయ'మిత్యమరః. త్వం వచ
నైవ మృద్వీ కాస్తా బుద్ధిర్యస్య తథోక్తా లక్ష్మ్యసే దృశ్యసే-నతు శీలేనేత్యర్థః. యతో
విపినీమని తాదృశం విపంవిధం మృగహింసనం శబరస్య స్వధర్మః స్వీయః ధర్మః కులధ
ర్మఇతి బుద్ధైర్విద్యద్భిశ్చతశః బహువిధంవత్యతే - ఉత తపోధనస్య స్వధర్మఇతి వత్య
తేనా - శతశఇత్యుభయత్ర యోజ్యం - వదబ్రూహిశ్చత్ర వాక్యార్థః కర్త-చరతేః
కర్తణిల్ - వజ్జుభాషిణీ. ౯౬. భవితి. తత్ తస్మాన్మృగహింసనస్య శబరధర్మత్వా
ద్ధేతోః స్వపలస్య శబరపలస్య ఆచారాధర్మాదప్రమాద్యతే - తమత్యజతఇత్యర్థః
జగుప్సా విరామేత్యాదినా ఆపాదానత్వం - మహ్యం మాంప్రతీత్యర్థః - అయుక్తం
కులహింసచితం మృగహింసనంకరోతీతి కారిణా త్వయాపి - తవసేవ బాహవపి ఉభ
యత్ర ఆహోపురుషికా ఆత్మోత్కర్షాభిమానః 'ఆహోపురుషికా దర్శాద్యాస్యాత్స
మృవనాత్సనీ'త్యమరః. కియద్ధూరం ప్రకాశ్యతే ఇతి కాకుః కిందిదపి న ప్రకాశ
నీయేత్యర్థః. పరిత్యక్తకులధర్మాణాం కింనామ తవః కోనామ బాహుప్రతాప ఇతి భావః.
౯౭. సందృశ్యతే ఇతి. హే మునే యత్ తవ తవః జస్తానాం ప్రాణినాం హింసన
విధౌ వదకర్తణి విషమే - దృఢంయథాతథా బద్ధః కచ్ఛః మధ్యబద్ధనవట్టః యేన
తథోక్తం దృఢసక్కుల్పమిత్యర్థః. తదేతత్తవ తవః శుద్ధం నిర్దోషంనల్ సందృశ్యతే
ఖల్వితి కాకుః. న సందృశ్యతవివేత్యర్థః. కించేతిచార్థః. యత్తవ భుజయోర్బలం అస్తి
స్సృగస్య పరాహస్య అత్యయే హింసాయాం విషమే. మేమమ సంబద్ధినః శరస్య సాహ
య్యకం త్వక్కుల్పనాయక్యత్యం ఉపజీవతి అపేక్షితఇత్యర్థః. తల్ ఇదం తవ భుజ
బలమపి ఆస్తాం లిప్యతు ని లియావత్ - మయ్యముఖ్యుతి బాణం నమాన్యాదేవ

యేఽన్తింత్యాహాయ్యకిం యదుపజీవతి మే శరస్య. ౯౨. ప. ఈదృశీం
వచనరీతిమపాస్యన్నేహి సాంత్యయ కియానసి మే త్వం, అక్ష్మీ కించిదు
ణిమిన్న జగత్యా మంతకోఽపి మదతీవ బిభీయాత్. ౯౩. గ. ఇతి శంక
రస్యాహంకారవాదేన సాతంకః కురుకులశశాంకః పునరపి గిరం కామ
న్యంకురయామాస ౧౦౦ ప. యస్తాదన్వనేచరకులాధమ జల్పసి త్వమేవం
మనఃపులకయంతస్విజనస్య దృప్తః, తస్తాదసంశయముపాంతజుషః కిరా

త్వద్భావో వరాహమిత్యర్థః. ౯౨. ఈదృశీమితి. హే మనీ కేటమనా ఈదృశీం
కావస్యవేత్తాదిప్రకారాం వచనానాం రీతిమపాస్యత్ త్వజంతస్యన్ ఏహి సమీప
భాగమాగచ్ఛ - సాంత్యయ అపరాధినం త్రాయస్య మామిత్యమనయ - మే మాం
ప్రతీత్యర్థః. త్వం కియానసి - తృణప్రాయఇత్యర్థః. యశః మమ అక్ష్మీ లోచనే కిం
దీపత్ అరుణిమా యస్యత్యభోక్తే - మనాశ్చోగాయమానేసతీత్యర్థః. కోపాదిలిభావః
జగత్యాం లోకే అన్తశోమృత్యురపి మత్మత్తః అతీవ భృశం బిభీయాత్ శ్రస్యేత్
కిముతాన్యఇత్యర్థః. అత్ర అన్తకస్యాసి మల్లోచనశోణిమ్నా భయోత్పత్తై కిముత భవా
దృశాం ఊహసారాగామిత్యర్థాన్తరస్య కైముత్తేన సిద్ధేర్థాపత్తిః. ఏవం లోచనాద
ణ్యమాత్రేగాన్తకత్రాసరూపవాక్యార్థస్య సాన్త్యవాచకరణం ప్రతి హేతుత్వాద్వా
క్యార్థహేతుకం కావ్యలింగంచ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసజ్జరః. స్వాగతా
౯౩. ఇతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ శంకరస్య కపటశబరస్య సంబంధినా అనాహ్లాదవా
దేన తిరస్కారవాక్యేన సాశక్తః కిమయం జగద్విలక్షణో భవేదితి సవితర్కః సస
న్తాపావా. ని 'రుక్తాపకాన్తా స్వాతత్క' ఇత్యమర్థః. కురుకులస్య శకాడ్కః చంద్రోఽ
ద్భుతః పునరపి కామన్యవాచ్యాం గిరం వాచం ఏవం పక్ష్యమాణప్రకారేణ అజ్ఞుర
యామాస ఉవాచేత్యర్థః. ౧౦౦. యస్తాదితి. హే వనేచర కులాధమ ఆరణ్యకావ
శద - దృప్తస్తన్వం స్వజనస్య కిరాత్యాదేః మనఃపులకయన్ హర్షయంతస్యన్ యస్తా
త్కారణాదేవముక్తప్రకారం జల్పసి వచసి - తచ్చమపాన్తజుషః సమీపవర్తినాన్
కిరాత్యాన్ త్వత్పత్నాన్ కౌటట్కం కపోలస్యమిత్రం సహచారిణా న సహనే -
కపోలం కౌటట్కభూషితం నక్షమసవిచేత్యర్థః - అనంశయం ధృవం - త్వచ్ఛర
ణేన తద్వైధవ్యం జనయసి - త్వామద్యాహం నిహన్తితివా పరమార్థః. వీరరసాను
జ్ఞేన ప్రాస్తుతికోఽర్థోఽయం. వాస్తవార్థస్తు హేవనేచర యస్తాదేవం మృదుబుద్ధిరక్తే
త్యాదివా కులాధమేతి జల్పసి మృగహింసనేన త్వగ్గులధర్మతయా కులాధమత్వేన
మాం కథయసఇత్యర్థః. తస్తాత్కిరాత్యాస్తాట్కం. పం కౌటట్కమాత్రం కపో

త్యాస్తాటంకమేవ సహసేనకపోలమిత్రం. ౧౦౧ ప. తాదృగ్వచశ్రవణ
ణదాహిమునేర్మిశమ్య సర్వే గణా హృది రుషా నిజమాంసవోఽపి,
దేవ్యా విలోక్య వదనం స్థితగర్భగండం తూణార్థకృష్టవిశిఖేన కరేణ
తస్యః. ౧౦౨. ప. అథ భిల్లమల్లకురువల్లభావుభా పరిపుల్లభల్లకులశల్య
వల్లవైః, స్థగితావలోకసరణిం దివౌకసాం సమరంభయంకరజవం వితే
నతుః ౧౦౩. ప. శ్లఘబంధగరుద్ధిరేష బాణైశ్రవణాలంబిజపాక్షసూ
త్రఘ్నాత్, ప్రమదేశ మవాకిరత్తదీయం ప్రతిమాలింగమివ ప్రసూన

లమిత్రం తద్భూషణం నసహసే కిం తద్వీరవాదమపీద్యశం తద్భూషణం కరోషీత్కర్మ.
అగవా తాలబ్ధం కపోలమిత్రం న సహసేవీవ-కింతు తద్వీరవాదమేవేత్యర్థః. తదా
కర్ణనకాతుకినా కర్ణావరణభయాత్తత్త్వాజ్యసే ఇతిభావః. అత్ర భగవతః పరిహాసేఽపి
సనానుచితః 'అపికుశలినీ ప్రేతానాశసలీలహవాసినః ప్రమోచతయః కస్మిణ్చిత్తః సఖా
కిముకాశ్వరః, అపిచ సులభా భిక్షా స్యాత్ జగత్త్రయనా హే నఖలు కిలిలప్రాస్తః
కిన్తే గణాదనకమ్య' ఇత్యాదౌ ద్వివిధాదిభిర్వాహేశ్వరస్తుతిషు తస్యాపి ప్రదర్శితత్వాదితి.
౧౦౧. తాదృగ్వచఇతి. తాదృగుక్తవిధం శ్రవణే దహతీ తద్దాహి కర్ణకతోరం -
తాచ్ఛిలితోఽనిః - మునేరద్భుతస్య వహోనిశమ్య సర్వేగణాః ప్రమథాః రుషా హోషేన
హృది మనసి నిహస్తుమిచ్ఛవః సంతః - స్థితం గర్భే మధ్యే యయోస్తా న్నేరా గజ్జా
కపోతా యస్యతో - దేవ్యాః పార్వత్యాః వదనం విలోక్య-తూణాత్ నిషక్తాదధం
కృష్టః విఖాః బాణః యేన తేన శరేణ ఉపలక్ష్మితాస్తఫః-దేవ్యా అపరాధభయాదితి
భావః అత్ర పుత్రవత్సలదేవీస్తేరాసనావహాకనస్య విశేషణగత్యా గణాసాం బాణ
మోచకాదాసీన్యం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమలఙ్కారః.
౧౦౨. అథేతి భిల్లమల్లః కిరాతక్రేమః కురుమల్లభోఽర్జునశ్చ ఉభౌ హాపురైః అలిప్త
కాశైర్భల్లనాం బాణవిశేషణాం మలాసాం సమాహూనాం శల్యాసి ఆగ్రాణి వల్లవా
నీవేత్పువమా - అత్ర ప్రేమాన్యత్ర ప్రభావానిశయంచ ధ్వనయతి - తైః స్థగితా
చ్ఛన్నా అవలోకితసరణీర్ష్యక్షణమర్ధః యాభ్యాం తస్మాక్తాస్తై భయంకరః ఇహ కిరా
దానాదౌ లాఘవం యస్మిన్తపోక్తం సమరంవిలేసతుః చక్రతుః. మజ్జుభాషిణీవృ
త్తమ్. ౧౦౩ క్లథేతి. నివోఽర్జునః శ్రవణే కర్ణే ఆలమ్బినా జవస్యాక్షసూత్రేణ జప
మాలికయా ఘర్షాత్ క్లథాకీధిలాః బద్ధాః బద్ధనాని యేహం తాదృశాగరుతః-కజ్జా
దివత్రాణి యేహంవైర్వాణ్యైః - ప్రమథేకం కపటకబరం తదీయం ప్రమథేకసంబద్ధి
ప్రతిమానుయం లింగమర్కః - ప్రసూనపుష్పౌవ అవాకిరదాచ్ఛాదికవాక్ - అత్ర

పుంజైః. ౧౦౪. ఐ. సరుషీవ హరే వికృష్టచాపే సశరం శైలసుతాపి
జాతశంకా, మఘవత్సుతమంగళాయ దేవీ మనసా యాత ఇషుశ్రుతిం
జజాప. ౧౦౫. ఐ. ససంభ్రమాకృష్టధనుర్గుణోఽపి శంఖః కృపాంభోని
ధిరింద్రసూనా, సంబద్ధమాత్రా న్మృతచిచ్ఛదేహే చక్రేఽపరాధాన్మ-
తచిచ్ఛ బాణాన్. ౧౦౬. ఐ. విగాహ్య శంఖం విజయస్య బాణాః
పునః పదత్వం పుపుషుర్నదృష్ట్యోః, నరాదుదారాదభిగమ్య లుబ్ధం
నమార్గణా యాంతి ఖలు ప్రకాశం. ౧౦౭. ఐ. నిస్సేన్వి నిషంగయుగళే

పుష్పమయా బాణానాం పుష్పమార్దవాపాదకో భగవతః ప్రభావాలిశయఇతి ధ్వన
నాదలక్ష్యారేణ వస్తుధ్వనిః. ౧౦౪. సరుషీతి హరే శబదే సరుషీవ నవస్తుతః శ్రద్ధ
ఇత్యర్థః. సశరంయథాతథా వికృష్టచాపేనతి - శైలస్యసుతాపి పార్వత్యపి శైలవచ్చైల
పుత్ర్యాధీరత్వం సూచయతి-తాతాశబ్దాః కింశక్యం ప్రచారతీతి వితర్కః యస్యాస్త
థోక్తాసతి మఘవత్సు తస్మాద్దనస్య మద్గళాయ క్షేమార్థం 'యాతఇషు'తి శ్రుతింప
నసా జజాప దధ్యౌ-పుత్రవాత్సల్యస్య తస్మిన్ పూర్వము క్తత్వాదితిభావః. "యాత
ఇషుశ్చివతమాశేవంబభూవలేగమః. శివాశరవ్యాసూతవతసూనోరుద్రమృదయే" ి
శ్రుతిః - అర్థస్తు రోదయతి జగద్రోహిణ ఇతి హేరుద్ర తే తవయా ఇషుః బాణ
శివతమా అలిశయశుభప్రదా బభూవ - యత్రే ధనుస్సేవం బభూవ - యా తవ శర
వ్యా లక్ష్యం శివా బభూవ-తయా ఇష్టా తేన ధనుషా తయా శరవ్యయాచనోఽస్తా
స్తృడయ సుఖయ - న మారయేత్యర్థః. ౧౦౫. ససంభ్రమేతి. ససంభ్రమంయథా
తథా ఆకృష్టధనుర్గుణోఽపి ఇన్ద్రీసూనా అర్జునే విషయ-కృపామృనిధిః శమ్ముః కలి
చిత్ బాణాన్ దేహే ఆర్జునశరీరే సంబద్ధమాత్రాన్ స్పృష్టప్రాయాన్ కలిచిద్బాణాన్
ఆపరాధాన్ లక్ష్యచ్యుతాన్ చక్రే ని. 'ఆపరాధపృష్టలోకైఃసౌ లక్ష్యవ్యవ్యక్త
సాయక'ఇత్యమరి. ఆత్ర దేహానముద్రత్వస్య విశేషణకార్యా శరాణాం స్పర్శమాత్ర
లక్ష్యచ్యుతికరణద్వయం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ౧౦౬
విగాహ్యేతి. విజయస్మాద్దనస్య బాణాః శమ్ముం విగాహ్య ప్రవిశ్య పునః దృష్ట్యో
పదత్వం నేత్రవిషయత్వం న పుపుషుః న పుష్పనిస్త - అన్తస్త్రితాబభూవుఃశ్రద్ధః.
తథాపి మార్గణాః యాచకాః బాణాశ్చ ఉదారాల్ మహతః దాతుశ్చ నరాన్తప
మ్యదద్దునాచ్చ - తం త్వక్షేత్విత్త్యబోధేఽశ్చమి. లుబ్ధం కృపణంకిరాతంచ ఆభి
గమ్య ప్రాశ్య - ప్రకాశం గోచనగోచరత్వంచ న యాన్తిఖలు - సామాన్యేన విశేష
నమర్తనదూపోత్తాన్తరన్యాయః శ్లేషసంకీర్ణః. ౧౦౭. నిస్సేన్విని నిషడ్గయోస్తాణీ

నితరా మమర్షీ చాపేన మూర్ధ్ని గిరిశం పురవవ దేవ్యాః, పార్ష్ణిప్ర
ముక్తధరణిః ప్రజహార వేగాత్కుర్వన్వనిం సమృటిలం శశిఖండమిత్రం.
౧౦౮. ప. ధనుషాభిహతా త్సముత్థితైర్ధరకన్యారమణస్య మస్తకాత్,
విపులైరివ రక్తశీకరై ర్వినిపేతే మణిభిః ఫణాభృణామ్ ౧౦౯ ప.
దేవస్య తస్య జగతాం జనకస్య చిత్రే పార్థప్రహరజనుషః ప్రమదాం
బురాణేః, భూషాధునీతటా విద్విజవక్త్రబాల్యవప్రక్రియాభిరుదితః ప్ర

యోద్యుగళే నిస్సేవ బాణధనశూన్యేనతి - నిశరామర్షీ మ్రుధః సోఽద్భుతః. కుటిలం
అతపివ శశిఖణ్డస్య శరస్థస్య మిత్రం సవృశం సహవర్తిచ వ్రణం కుర్వక్ కరిష్యం
త్సన్నితి - వర్తమానసామీప్యే వర్తమానకాలత్వం - వేగాత్పార్ష్ణిభ్యాం గుల్ఫాసో
భాగాభ్యాం ప్రముక్తా భూశ్యేనకఫోక్తః పాదాగ్రమాలావస్థితస్సన్నిత్యర్థః. ఉన్న
తత్వాచ్చివస్యేతిభావః. యస్తి రుద్రస్థితిదేశం ప్రతిఘాపన్నిత్యర్థః. ఇతి నృసింహః.
తన్న - పార్ష్ణిత్వాగేన ధావనలక్షణాయా ముక్తస్వారస్యాయోగాత్ - ప్రత్యుత
అర్థమస్తస్యేద్యర్థం బహిర్యేదిమినోరీతిన్యాయేన వేదిబహిర్భాగయోర్ద్యుగళేశ్వేవో
క్తార్థస్యైవ లక్షణీయత్వాత్ - దేవ్యాః పార్వత్యాః పురస్సమక్షమేవేతి కారు
ణ్యోః చాపేన గాణ్డివేన గిరా కైలాసే శేతఇతి గిరిశం శమ్భుం శరసి మూర్ధ్ని
ప్రజహార తాడితవాక్-శూరాణాం యావద్దీపితం రణోత్సాహ ఇతిభావః ౧౦౮.
ధనుషేతి. ధనుషా గాణ్డివేన అభిహతాత్ ధరకన్యారమణస్య పార్వతీవలేః మస్తకా
చ్చిరసః సముత్థితైరుద్రతైః ఫణాభృణాం భూషణస్యాణాం మణిభిఃఫణోరత్నైః విపులై
ర్వహద్భిః రక్తశీకరైశ్శీకరద్విధిభిఃవేత్సృప్యేషా - వినిపేతే నిపతితం - కదలేర్భా
వేదిత్ - యత్త్వత్త అర్జునశకుః ప్రహరేణ రుద్రశరసా రక్తాని తచ్చిరస్థస్సర్పరూప
భూషణమణయోగ్యవతస్థితి ఇవకారస్యసమచ్చయబోధకత్వమాహ - నృసింహః. భువి
మహతాం రక్తపాతస్య లోకమాలా శ్రేయస్కరల్యోక్తేః అగ్రే అద్భుతస్య జగదీశ్వర
ప్రసాదరూపశ్రేయోవర్ణనాసంగత్వా తదీయశివవిద్యేషవిలసికమేవైతదితి సాస్తాకం
చోద్యావకాశః. వైతాళీయం. ౧౦౯. దేవస్యేతి జగతాం సర్వలోకానాం జనకస్య
ఃతుః అతపివ తస్యదేవస్య శమ్భుశ్చిత్రేమనసి - భూషాధున్యాః శిరోభూషణభూత
గక్తాయాః కటభువి తీరదేశే శిరోరూపే-ద్విజవక్త్రస్య వినాయకస్య బాల్యేయా వప్ర
క్రియాః కటాఃతాకక్రీడాః తాభిః ఉదితః జనితః ప్రమదస్సవ్రోహః పార్థేన ప్రహ
రాత్ గాణ్డివతాదనాత్ జనుః జన్మ యస్య తస్య ప్రమదస్యైవమ్మరాశేనముద్రస్య
సంబంధీ కణః సూక్ష్మశిరోఽభూత్-శిరోఽశ్వత్ పుత్రవాన్స్యాభిక్యాపరివేం దేవ

మదఃకణోఽభూత్ ౧౧౦.గ. సగాంఽవదంఽదోఽపి ఖాంశవే తక్షకవహూ
 వధసాధనతయా చిరమయమస్తత్కులవిరోధీతి క్రోధనైస్తస్య దేవస్య
 జటావనకుటుంబిభిః కుంశలిభిర్భక్షిత ఇవ తత్క్షణం నాలత్యత. ౧౧౧.
 గ. తతోఽయం దైవవిపర్యయః కిముతాముష్య మాయా కిమితి చి
 తావరతంత్రేణాఽపి ధైర్యదత్తహస్తోత్సాహేన తిష్ఠతిష్ఠ జడాత్తన్నేవ
 మద్భువం నిర్జిత్య యశోఽర్జితమిచ్ఛసీతి కృతతర్జనేన సితవాహనేన వృష
 వాహనం ప్రతి నియోధ్య మా రేభే. ౧౧౨. ప. పరుషేమునిముష్టితా

స్తుప్తోఽభవదిత్యర్థః యత్తు భూషణయాపేణ వర్తమానాయా గజాయాస్తటభూతే
 స్వశిరస్సేవ వినాయకస్య గజాననత్వాత్తదీయ వప్రక్రియామూం కించిదపి వేదనా
 నజాతేతి తాత్పర్యమితి నృసింహః. తల్ తదీయ ఇవదిద్వేషితావిలసితమేవ - యతః
 పార్థప్రహరవేదనాయాః ప్రసక్తిసూక్త్యానాః విఘ్నేశవప్రక్రియావేదనాధిక్య
 వర్ణనాద్వాత్ప్యరససంవిధానసంరమ్భిణః కవేస్తాత్పర్యానయరోధిత్యాత్ ప్రమదశక్తేన
 వేదనాలక్షణాయాం ముఖ్యార్థబాధాదిహేతుశ్రయాభావాచ్ఛేతి. ౧౧౦ సఇతి. స
 ప్రహరసాధనం గాఙ్ఠీవదఙ్ఠోఽపి ఖాఙ్ఠవేతద్దాహకాలే ఇత్యర్థః. తక్షకస్య వధ్యాః వధే
 సాధనతయా చిరం బహుకాలాదస్తాకం కులస్య విరోధీ శత్రుః ఇతిహేతోః క్రోధనై
 త్రుష్టైః తస్య దేవస్యశమ్భోః జటావన వనం తస్మిన్ కుటుమ్మిభిః నివాసిభిః కుండలిభిః
 గర్వైర్భక్తిత ఇవేత్యుత్పేక్షా-తక్షణం ప్రకమప్రహరక్షణవివ నాలత్యత నదృష్ట్యః. అథ
 నేనేతి శేషః. భగవతః ప్రభావాశ్చోఽప్యన్తర్నితోఽభూదిత్యర్థః లక్షణేః కర్తవీ
 లక్ష. ౧౧౧. తతఇతి. తతః గాఙ్ఠీవస్యాప్యన్తర్థానాదేతోః ఆయం బాణచాపలిరోధా
 నందైవవిపర్యయః దైవప్రాతిహేయం కిం? ఉత అముష్య కిరాతస్య మాయా విస్తృతా
 లికం కిం? ఉభయత్ర కింశబ్దో వికల్పే-ఇత్యుక్తప్రకారేణ చింతాయాః పరతక్షణమహ
 ధీనేనాపి-ధైర్యేణ సుఖే దుఃఖేనా అవికృతచిత్తత్వాత్తేన దత్తహస్తః కృతావలమ్బః
 ఉత్సాహః మరణోద్యమో యస్య లేన-హే దురాత్మన్ దుఃఖగమ్యః ఆత్మా స్వరూ
 పం యస్యేతివ తిష్ఠతిష్ఠ-ఏవం బాణచాపలిరోధాపనేనేత్యర్థః. అర్జునం నిర్జిత్య యః
 కీర్తిమార్జితం సంపాదయితుమిచ్ఛసీతి కాకుః త్వదిచ్ఛా నిష్ఫలైవేత్యర్థః ఇత్యుక్తప్ర
 కారం కృతం తర్జనం భర్తృనం యేన లేన సితవాహనేనాద్భుతేన వృషవాహనం ఇహ
 ప్రతి నియోధ్యం లేన గహ బాహుయుద్ధం కర్తుమిత్త్యర్థః ఆరేభేఉపక్రాంతం - రభే
 ర్భావేత్. ౧౧౨. పరుషేఇతి. పరుషే ఆలికశనే మునేరర్జునస్య ముష్టితాదనే-అభి
 కస్య మాయాకిరాతస్య వాసువదసి వక్షోవాసుదేశే దేవ్యాస్సంబంధిని వతిలే లగ్న

డనే పతిలే లుబ్ధకవామవత్ససి, శిథిలాజగళుః కింతికాయా స్థితగుం
జామనేహరయప్తయః. ౧౧౩. ప. ఉపవాసకృతే భృశం మునే రురసి
స్వీకృతముష్టిమార్దవః, ప్రజహార హరోఽపి వీడనాత్పరిహర్తుం స్వమి
వాస్య హృద్గతం. ౧౧౪. గ. ఇతి పరస్పరముష్టిప్రహారవృష్టిపరిమృష్టవనకు
సుమహరాగభస్మాంగరాగౌ సరభసమేకేన బాహునా జటాసుగృహీత్వా
ఽపరేణబాహునా వలయితకంఠనాభౌతౌ శబరతపోధనౌ యదా మహ
త్వామృత్యుకాయా మాతతతాం, తదా రుడితి ఘటితద్వారదరీగర్భని
రుద్ధసిద్ధమిధుననిబద్ధహాహాకారస్తీరవనదూరోత్సర్పి వీచీవేగోత్పాటితా
కృష్ణమునిజనవర్ణశాలాసహస్రసురస్రవంతీహారోదర్శికరవిభుకంఠరాఖ

సలి శిథిలాః క్షధాః కిరాతికాయాః పార్వత్యాః సంబనిన్యః సితగుజ్జామణిమయ్యః
హరయప్తయః సరాః జగళుః గళనిప్త. అర్ధనారీశ్వరస్య దేవస్య వక్షో వామదేశా
ద్దేహి వక్షసోఽనతిరేకాదితిభావః. బౌపచ్చన్దసికం. ౧౧౩. ఉపవాసేతి హరోఽపి
ఉపవాసేన అనశనవ్రతేన కృతే మునేర్జ్ఞునస్య ఉరసి అస్మాద్భునస్య హృద్గతం మన
సిస్థితం స్వమాత్మానం వీడనాత్ ప్రహరవృథాతః పహర్తుం మోచయితుమిత్యు
త్పేక్ష - భృశంస్వీకృతం మష్టా తత్ప్రహారఇశ్యర్థః. మార్దవం శైథిల్యం యేన తథో
క్తస్యైవ ప్రజహార తాడితవాక్. ౧౧౪. ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ పరస్పరం
ముష్టిప్రహరైరేవ వృష్ట్యా వర్షేణ పరిమృష్టా షాఢేతో వనకుసుమపరాగమయో భస్మ
మయశ్చ అజ్గరాగః యయోస్తౌ ఏకేన బాహునా జటాసుసరభసం గృహీత్వా అప
రేణబాహునా వలయితం వేష్టితం కణ్ఠనాళం యాభ్యాం తౌ - పరస్పరమిత్యత్రాపి
యోజ్యం - తౌ శబరతపోధనౌ కిరాతార్జునౌ పుహత్యాం అధిశ్ఠాకాయాం హిమ
శైలార్ధ్వభూమా యదా అపకతాం పశతస్త్వ-తదా తావదేవాయం ఉర్విధరపతి
ష్విమవాక్ రుడితి సత్వరు ఘటితం సిహితం ద్వారం యాసాం తాసాం-శత్పతనక్షో
భాదితిభావః. సర్వత్ర దరీణాం కన్దరాణాం గర్భేషు మధ్యేషు నిరుద్ధైః సిద్ధానాం
దేవయోనివిశేషాణాం మిథునైర్వన్ద్యైర్నిబద్ధా ఉదీతాః హాహాకారాః యస్మిన్ ప్ర
థోక్తః-తీరయోర్వనేషు దూరముత్పన్నాణాం వ్యాఘ్రవస్తీనాం వీచీనాంతర్గతాం
వేగేన ఉత్పాటితామృష్ట్యులితాని ఆకృష్టానిచ మునిజనానాం పర్ణశాలా సహస్రాణి
యేనతాదృశః సురస్రవన్త్యాః గన్ధాయాః పూరః ప్రవాహః యస్మిన్ ప్రథోక్తః-దర్శి
కరాణాం సర్పాణాం విభోశ్చేషస్య కన్దరాణాం గ్రీవాణాం ధర్మీకరణే భుగ్నీకృతా

ర్వీకరణపటుతరభారోఽయముర్వీధరపతిరాసీత్. ౧౧౧. ప. అవాఙ్ముఖ
 త్వేననిపాత్య శంఖనా సముష్ణితోఽయం దద్యతే విమోహితః, తవాద్య
 జామాతరిమే దశాపిమాం నివేదయేత్యద్విమవ బ్రువన్రహః ౧౧౬
 ప. పార్థస్య తస్య భజయోః పరమేశ్వరోఽసౌ వీర్యం విలోక్య యుధి
 విస్తయమానచేణాః, చాపప్రణే సురనదీకణసేకశంకామపుత్రృజన్తు
 హురకంఠయ దుత్తమాంగం ౧౧౭. గ. తథావిధ ఏవాసౌ చిరాదా
 చరితచేతనాస్వాగతాచార శృనైరుద్ధాయ పురతో ఘంటాభరణఘణా
 త్కరణసహచరేణ కంఠగర్జితేన కర్ణయోఃకల్పితసుధారసమోక్షే మ

పటుస్సమర్థః భారః యస్యతపోక్తశ్చాసీత్ - యత్తాత్వవిధేయత్రయస్య ఉచసర్జన
 త్వేన నృసింహః ప్రలఙ్ఘితవా తదవిమృష్టవిధేయాంశత్వదోషావత్రేరుపేక్ష్యం. ౧౧౧
 అవాఙ్ముఖత్వేనేతి శంఖనా కిరాతపేషిణా అవాఙ్ముఖత్వేన నిపాత్య అధోముఖం
 యథాతథా నిపాత్య పాతయిత్వేత్యర్థః. సముష్ణితస్త్యక్తిః బాహుభ్యామితి భాష
 అశనివ విశేషేణ మోహితో మూర్ఛాంగమితోఽయమర్జునః. హే అద్రే తవజామా
 తరి కన్యాభర్తరి శమ్నాః పశ్యే - మే మమ ఇమాం దశాం అవస్థాం నివేదయ విశ్వా
 వయ ఇత్యక్తప్రకారం అద్రిం హిమగిం ప్రతి రహః బ్రువన్ కళయన్నివేత్య
 త్వేనా - దద్యతే దృష్టః తత్రత్యైరితిశేషః. ౧౧౬ పార్థస్యేతి. అసౌ పరమేశ్వరః
 శమ్నా యుధి యుద్ధే తస్య పార్థస్య భుజయోర్వీర్యం విలోక్య - విస్తయమానర చేతః
 యస్య తపోక్తస్యన్ అశనివ చాపేన గాఢీవేన యస్వరిణం తస్మిన్ సురనదీకణై
 గన్ధాజలద్విపుభిస్సేకే ఉత్తరే విషమే శక్త్యాం విశర్కమసి ఉత్పృజన్మగణయం తస్మిన్
 ఆర్ద్రప్రణే శీతజలసేకస్యాతివేదనాకరత్వమసి అదిస్తయన్నిలియావత్ - ఉత్తమాంశం
 విరముహురకమ్మయత్ - జ్ఞానునూమానేత్యర్థః. అత్ర యుద్ధే తాదృశ్యుజవిద్యువిలో
 కనజనితవిస్తయస్యవిశేషణగత్యా తథావిదఃరకమ్మనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః
 ౧౧౭. తథావిధి ఇతి తథావిధిః అవాఙ్ముఖం పరితపివాసౌ అర్జునః చిరాదాచరితః
 కృతః చేతనాయాస్పంజ్ఞాయాః స్వాగతాచారః సుఖాగమనక్రియా యస్మింస్తపో
 క్తస్యన్ శనైరుద్ధాయ - పురతః అగ్రేఘట్టానాం ప్రవేయాగాం ఘణఘణాత్కారస్య
 సహచరేణ మిత్రేణ - తస్మిన్ప్రేనేతి యావత్. కర్ణస్య గర్జితేన ముక్త్యారరవేణ -
 కర్ణయోః కల్పితసుధారసస్య అమృతస్య మోక్షః వర్షం యేన తస్మిన్ మహోక్షే
 వృషభరాజే నిషేదివాంసం సమాసీనం భుజయోర్మూలాభ్యాం ప్రసారికస్య గిరిజాయా
 పార్వత్యాః పాణియగళస్య నభాఙ్మూలాగ్రాం దోరణ్యా వహ్నిర్విద్యుదణిక్వతైర్దూర

హోక్షే నిషేదివాంసం, ఘజమూలప్రసారితగిరిజాపాణియుగనఖాంకు
రథోరణీద్విగుణీకృతహారమణిరమణీయపక్షసం, పారిషదగణాంజలికమల
వనమధ్యరాజహంసాయమానం, మార్దవభరితశార్దూలచర్మనిర్మితపల్య
యవవర్ణంకోపరిభాగతిర్యగర్పితైకచరణవల్లవసంవాహనపరేణ శిలాద
కుమారేణ చ చర్మదుర్గలననివారణాయ ముఖబద్ధనకశృంఖలేన నిరు
ధ్య ముహుర్ముహుః కరపుటాస్ఫాలితకకుచశృంగేణ భృంగిరిటినా చ
లక్ష్మ్యమాణోభయపక్షభాగం, గాంక్షీవపండలాదనపరిపీడితం చూడాశ
శిన మాశ్వాసయితు మవతరద్భిరుడునికరైరివ సురతరుకుసుమవస్తై రవ
కీర్యమాణం, జటాభసితకుశచీరధారిభి స్తైరేవ చతుర్భిరామ్నయ

మణిభిః మాక్తికైః రమణీయం పక్షః యస్య తథోక్తం-పారిషదానాం గణస్యప్రమథ
సమూహస్య ఆజ్ఞాతీనామేవ కమలానాం వనస్య మధ్యే రాజహంసవదాచరంతం
రాజహంసాయమానం - కృతస్తాటకశ్చానన్ - మార్దవభరితేనాతిమృదునా శార్దూ
లచర్మణా నిర్మితస్య పల్యయనస్య వాహనపృష్ఠాస్తరణస్తైరివ కర్యజ్జస్య శయ
నస్య ఉపరిభాగే - 'పల్యయనపల్లవే'తిపారే పల్యయనం పల్లవమివేత్యుపమితన
మానః. తిర్యగర్పితస్య స్వస్తస్య చరణః పల్లవఇవ తస్య సంవాహనే మృదుమర్దనే
పరేణ వ్యాపులేన శిలాదకుమారేణ సన్నికేశ్వరేణచ-దర్పాల్ దుర్గలనస్య నివారణాయ
ముఖే వక్త్రే బద్ధత ఇతి బద్ధనేన కనకమయేన శృంఖలేన ఖలీనేన నిరుధ్య ముహుర్ముహుః
కరపుటేన పుటికృతమాస్తేన ఆస్ఫాలితం ఆశ్వాసార్థం పరామృష్టం కకుచస్యశృంగం ఉప
రిభాగః యనలేన భృంగిణాప్రమోదిషేణ చ ద్వాభ్యామాలక్ష్మ్యమాణో ఉభౌ పక్ష
భాగాౌ పార్శ్వదేశౌ యస్య తం లక్ష్మ్యమాణోభయపక్షభాగం - గాంక్షీవపల్లతాద
నేన పరిపీడితం చూడానాం శశినం ఘోషప్రమాశ్వాసయితుం అవతరద్భిః ప్రాప్ను
వద్భిః ఉమానాం నక్షత్రాణాం నికరైరివ స్థితైః సురతరుకుసుమానాం వస్తైః అవకీర్య
మాణం వ్యాప్యమానం-జటాః భస్మ కుశాస్పిరాణిచ ధరన్తితి తద్ధరైః తైః కైరాతస్యరూ
పధారిభిరేవ చతుర్భిరామ్నయపురుషైర్వేదపురుషైః పరితః పథ్యమానః కీర్త్య
మానః శతరుద్రీయం దుద్రాధ్యాయపివ విరుదప్రబంధః యస్యతథోక్తం - సవిధం
సమీచం యథాతథా అమృతే ఆకాశే అపలమృమానైః అవతరద్భిః కుమ్భయః ప్ర
భృతిరాదిశ్యేషాంతైః సురాగాం వైశిక్తైః వీగాశ్చైవః గన్ధర్వైః ఉపవీణ్య మానాని
వీగాభిర్గీయమానాని భక్తానాం జనానాం మార్కండేయాదీనాం రక్షణాత్మకం యత్
అపదానం ప్రాక్తనచారిత్రం తస్య ప్రకరణాని - 'నాటకంచ ప్రకరణ'మిత్యాదిని

పురుషైః పరివృత్యమానశతరుద్రీయబిరుదక్రబంధమంబరే సవిధమవలం
 బమానై స్తుంబురుప్రభృతిభి స్సురవైణికైరుపవీణ్యమానభక్తజనరక్ష
 ణాపదానప్రకరణం, కర్ణపూరీకృతతమాలమంజరీమధుర్ధురీమిషేణ క
 టాక్షా త్పాతాత్పూపామివ వర్షంతం, ప్రజ్వలద్భిః పరిహ్మారపన్నగ
 ఫణారత్నై ర్నూత్నై శ్శరవ్రజైరివాసురజ్యమానావయవమవతంసశశి
 కళాపరిగళితకిరణధారాచాతశితాసహిష్ణుతయేవ దంతపటగర్భవర్తి
 నా స్థితేన సూచితహృదయప్రసాదం, భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య
 పక్ష్యతటదుహనిమేషవిటః సముత్పాటనః టుభిః ప్రమోదాశ్రుపూరైర్న
 దీమాతృకాయమాణపులకాఙ్కురస్సవినయ ముపసృత్య పాదారవింద
 యోస్సహస్రకృత్యః ప్రాణంసీత్. ౧౦౮. ప. స్వామిన్తయా జడధియా త్వ
 యిదేవదేవే వాచాశరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ, యత్తే చతుర్విధమ

ప్రసిద్ధసశరూపకాన్యతమాని యన్యతథోక్తం - కర్ణపూరీకృతాయాః కర్ణావతంసీకృ
 తాయాః తమాలమజ్జారాః తాః శ్శార్ఙ్గుచ్ఛస్య మధునః మకరందస్యమిషేణ - సాక్షాన్ము
 ర్తిభూతామివ స్థితాం కృపాం కటాక్షాత్ వర్షంతం - ప్రజ్వలద్భిః ప్రకాశమానైః
 అతవివ నూత్నైశ్శరవ్రజైరివ స్థితైః పరిహ్మారపన్నగానాం భూషణీభూతసర్పాణాం
 ఫణాసు రత్నైరసురజ్యమానాః శోణాయమానాః అవయవాః యన్యతం - అవతంస
 శశికళాయాః భూషణచంద్రాభిర్రాత్ పరిగళితానాం ప్రసృతానాం కిరణానాం ధారా
 యాః పక్ష్యాః పాలేన యచ్ఛీకం తదసహిష్ణుతయా తత్సహనాశక్త్యైవేత్యుత్పే
 షా - దంతానాం పటోదధరవివ పటస్తస్య గర్భే మధ్యే వర్తకఇతి వర్తినా స్థితేన -
 తన్నిషేణేత్యర్థః. సూచితః జ్ఞాపితః హృదయే మనసి ప్రసాదః అనుగ్రహవివ వైర్న
 ల్యం యన్యతం భగవంతం మహాదేవముద్వీక్ష్య-పక్ష్యతోరేవ తటయోః రుహన్వికాయ
 స్త్యతి లేహం నిమేషాగామేవ విటపిసాం పృథ్విగాం సముత్పాటనే టుభిః నిర్మిమే
 షీకరణసమృద్ధైర్కర్ణః - ప్రమోదాశ్రుపూరైరానందబాష్పప్రవాహైః నదీమాశృకా
 యమాణాః నదీజలవృథాశ్చాచరన్తః పులకాఙ్కురాః యన్యతథోక్తస్సక్-నవినయం
 యథాతథా ఉపసృత్య పాదారవిందయోర్నహదేవ పాదపద్మయోః సహస్రకృత్యస్స
 హస్రవారం ప్రాణంసీత్ ప్రణామమకరోత్-నమతే కర్తరిటుక్. ౧౦౮. స్వామిన్నితి.
 హేస్వామిన్తహదేవ రణే యుద్ధే దేవదేవే త్వయివిషయే జడధియా మూఢబుద్ధినా మ
 యాకర్త - వాచా శరేణ ధనుషా దృఢముష్టినా చ కరణేన చతుర్విధం యదాగః అప
 రాధః లే తవ త్వాం ప్రణీతియావత్. అకారికృతం తత్ చతుర్విధంతదాగః కరుణా

కారి రణే తదాగః క్షంతవ్యమద్య భవతా కరుణార్ణవేన. ౧౧౯. గ. ఇతి విజ్ఞాపయంత మేనం పారిజాతపల్లవతల్లజప్రతిమల్లస్య పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితవ్రణవేదనాంగం స్లవంగకేతనమనంగశాసనోఽప్యేవ మవాదీత్. ౧౨౦. ప. యథా తృతీయేన యుధి ప్రవీర తవాపరాధేన భవామి తుప్తః, తథా న భక్త్యా తపసాం విభూత్యా తనుప్రసూనార్చనయా మహత్యా. ౧౨౧. గ. ఇతి సుధామాధురీధురీణం వచనమభిధాయ. ౧౨౨. ప. తత్క్షణం ధనురిషానపి తాంత్రాంత్రన్నిధాప్య విభురస్త్రమపి స్వం, పాండవాయ దనురాహతిరీతేః పారితోషికమివ ప్రదిదేశ. ౧౨౩. ప. తస్యాఘ పాశుపతలాభదురాప దీప్తేరణ్ణో

ర్ణవేన దయాసముద్రేణ ఆకవీవ భవతా అద్య త్తవ్యం ౧౧౯. ఇతీతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ విజ్ఞాపయంత క్షమాపయంత-పారిజాతస్య పల్లవతల్లజస్య శ్రేష్ఠకిసలయస్య ప్రతిమల్లస్య ప్రతివీరస్య-తత్సద్భక్తస్యేతియావత్-పాణితలస్య పరామర్శనేన ప్రముషితానిరస్తావ్రదైర్విజరకృతైర్వేదనా యేషాం తాదృశాన్యక్షానియస్యకం-ష్టవన్తో హమామాత్ కేతనే యస్య తమద్భవం ప్రతి ఆనర్దశాసనో మహాదేవోఽప్యేవం పక్ష్యమాణ విధయా ఆవాదీమక్తవాత్ - వచతేః కర్తృలుః. ౧౨౦. యథేతి. హే ప్రవీర తవ సంబంధినా యుధికృతీయేన అపరాధేన చాపకృతేన యథా తుప్తాభవామి - శథా మహత్యా భక్త్యా తపసాం విభూత్యా సమృద్ధ్యా తదాగాం ప్రసూనైరర్చనయావా తుప్తా న భవామి-కార్యాదన్యన్నకూరాణామభ్యర్థితతమమితిభావః. ఉచ్యేన్నవత్రావృత్తం. ౧౨౧. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారం సుధాయా ఆమృతస్య మాధుర్యాః మధురత్వస్య ధురీణం భారవహం వచనమభిధాయ ఉచ్యేత్సుతరేణ సంబధ్యతే. ౧౨౨. తదితి. విభుః ప్యావకః అనిర్వాచ్యమహిమా శమ్భుః తదేవ-ధనుః ఆంతర్లీతం గాఢీవం-నత్వస్యదిత్యర్థః. తానేవ ఉన్మాదాన్మాదానాని నానాజాతీయాత్-పాణ్డవతాదనత్రైల్వాః పారితోషికం పారితోషణ సురోషణ దత్తం యత్ వస్తు తదివేత్సుత్రేషాం - స్వచుత్త్రం పాశుపతాస్త్రం ప్రదిదేశ దదా. విశతేః కర్తరిలిట్. ౧౨౩. తస్యేతి. అగ్ర పాశుపతదాసానస్తరం-ఆశ్చర్యావృత్తిః చరిత్రం యస్యతథోక్తః. తత్రాదృగపకారిణి కారుణ్యస్య కుత్రాప్యదృష్టచరత్వాదితిభావః. అమృతాంశుమాశ్శిష్టిమాదః భగవాన్ మహాదేవః. పాశుపతస్య నామాస్త్రస్యలాభేన దురాపా శత్రుదుర్నిరీక్ష్యా దీప్తిః ప్రభా యస్యతథోక్తస్య-ఆపఃష్టనః నిమేషోస్తేషరాహిత్యాదచశ్చూః పక్షణం పక్షుర్యో యస్య

స్సమక్షమపరిష్కవపక్షపక్షైః, ఆశ్చర్యవృత్తిరఖిలైరనుగామిభిస్సైస్వి రం
తద్దధే సభగవానమృతాంశుమాళిః ౧౨౪.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

చతుర్థః స్తబకః.

తథోక్తస్య తస్యార్జునస్యాష్టోః సమక్షంపురవివ - అఖిలైః సైవః స్వీయైః ఆనుగామిభి-
ర్భూతైః ప్రపదైస్సహ అన్తర్నితవాన్. ౧౨౪.

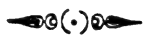
ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందపందనకందళితానందసాంద్రస్య

వరవిఖలచంద్రస్య రామకపీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

చతుర్థః స్తబకః.

పంచమః స్తవకః.

ప. అథ సవిధతపోధనైః కృతాశీ రమరపతే ర్భృతశాసనస్సపా
ర్థః, రయజ్జితవనం సమాతలిస్సన్త్రధ మధిరుహ్య ముదా దివం ప్రతస్థే.
౧. ప. నాశిమేత్య ధనురంకిత దోష్టా నాయకో దివిషదా మతిహృష్టః,
నామ ఫల్గున ఇతి బ్రువతా స్వం నందనేన జగృహే పదయుగ్తే. ౨. ప.
పాణినా పరిమృశన్నముషింద్రః పక్ష్యలీకృతజయంతమహేర్ష్యః, ఆద
రేణ ధురి నాశిగణానామాసనార్థమధిరోపయతి స్త. ౩. సదసి వసతి
తస్మిన్నాస్వభౌమే కురూణాం కపటశబరబాణైః కల్పితార్ద్రావ్రణేఽపి,

అథతి. ఆ పాశుపతలాభానంతరం - సవిధే సమీపే యే తపోధనా మున
యస్తైః కృతాశీః అమరపతేరింద్రస్య సంబంధి - భృతం కాసనం స్వర్గం ప్రత్యాగం
తవ్య మిత్యాత్మకం యేనతథోక్తః. ఇంద్రాజ్ఞాపరతంత్ర ఇత్యర్థః. ఆతపివ స పార్థః
రయేన చేనేన జితః పవనః వాయుర్యేన తం రజమైంద్రం మాతలినా ఇంద్రసారథినా
సహితః సమాతలిస్సన్ ఆధిరుహ్య ముదా దివం స్వర్గం ప్రతి ప్రతస్థే - భగవద
స్యగృహస్సోత్తరోత్తరత్రేయస్కరత్వాదిభావః. అత్రేంద్రాజ్ఞాస్వర్గగమనయోహ్వాతే
హేతువతోరుక్తేర్హేత్వలంకారః. పుష్పితాగ్రా ౧. నాశిమితి నాశం స్వర్గమేత్య
ధనుషా అంకితః చిన్హితః దోర్భాహుర్యస్య తేన ఫల్గున ఇతి స్వం నామబ్రువతా
కథయతా నందనేన పుత్రేణార్జునేన - దివిషదాం దేవానాం నాయకః ఇంద్రః
ఆలిహృష్టస్య పదయుగ్తే జగృహే గృహీతః. అర్జునోఽహమభివాదయఇతి వద
న్మింద్రం ప్రణామేత్యర్థః. స్వభావోక్తిః స్వాగతా. ౨ పాణినేతి. ఇంద్రః
అముం ప్రణతమర్జునం పాణినాపరిమృశన్ ప్రత్యగ్రజపరత్రణస్థానేషు సంస్పృ
శన్ ఆతపివ పక్ష్యలీకృతా ప్రవృద్ధా జయంతే నామ్నిపుత్రే మహతీ ఈర్ష్యా ఆశూ
రోఽయం కిమితేనేత్యాల్పికా యస్యతథోక్తస్య - నాశినాం దేవానాం యేగ
గాస్సంఘాస్తేషాం ధుర్యుక్తే ఆదరేణ ప్రేష్టా ఆసనస్సార్థం ఆర్థాసనం అధిరోప
యతిస్త - తత్రోపవేశకవాసిత్యర్థః. అత్రార్జునస్సాశీకర్తృః తో 'గతిబుద్ధీ'త్యాదినా
కర్తృత్వం - అనేకపదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ౩ సదసీతి, తస్మిన్నైంద్రే సదసి
సభాయాం వసతి వర్తమానే కపటశబరస్య భగవతః బాణైః కల్పితాన్యార్ద్రాణి సవా

నిఖిలసురవధూనాం నేత్రసంఘా స్సమేతా నిశితకులిశకల్పా నిర్దయం
సన్నిపేతుః. ౧. ప. ఆస్థానసీమ్ని తనయాద్ధిరిశేన యుద్ధమాకర్ణ్య హస్త
వికసన్తనసో మఘానః, అంగేఽఖలే ప్రసరతాం పులకాంకురాణా
మత్స్యేం సహస్రతయమేవ బధూవ విఘ్నః ౫. ప. ఆజ్ఞయా పితురమర్త్య
సమాజాదగ్రతస్త్వనితమంగళవాద్యం, వారణేంద్రమధిరోఽప్య జయం
తో వైజయంత మనయద్విజయం తం. ౬. ప. ఆనతస్య పదయోరధజ్ఞష్టో
రాశిమోఽనుపద వింద్రపురంధ్రీ, పారిజాతకుసుమస్య పరాగై ర్ఘృల
సీమని లలామ చకార. ౭. ప. పునఃపునస్తత్ర పులోమపుత్ర్యా జయం

నిచ వ్రణాని యస్యతథోక్తేఽపి-కురుణాం సార్వభౌమే అర్జునే నిశితేన తీక్షణేన కులి
శేన వక్త్రేణకల్పాః సవృశాస్తత్ర-ల్పాః కుషదసమాప్తా కల్పప్రకృత్యయః. నిఖిలానాం
సురవధూనాం అప్పరసాం నేత్ర సంఘాః కటాక్షట్యందాని సమేతాః మిళితాస్సంకుని
ర్దయం యథాతథా సన్నిపేతుః న్యవకృ-సప్రేమసాదరంచ వశ్యంలిప్తే శ్శృంగః. స్వార్థ
మాత్రపరాయణానాం కతఃపరామమాల్యచింతిభావః. అతఏవ విరూఢపుటనాత్మక
విషమప్రభేదః. మాఠిసీ.౧. ఆస్థానేతి. ఆస్థానసీమ్ని సభాయాం తనయాదర్శనాత్ ౫
శేన కటకరాటేన సహ యుద్ధమాకర్ణ్య-హస్తేణ వికసన్ తూర్వమాణం మనో యన్య
తస్యమఘాన ఇంద్రస్య అఖలే అంగే ఆవయవే ప్రసరతాం ప్రరోహతాం పులకానా
మేవాంకురాణాం అత్స్యేం సహస్రతయం నేత్రసహస్రమేవ 'సంఖ్యాయా అవయవే'
తయవ్ - విఘ్నః ప్రరోహప్రతిబంధకం బధూవ - నేత్రేషులూమాభావాదిభావః
౫ ఆజ్ఞయేతి. జయంతః ఇంద్రపుత్రః పితుః ఇంద్రస్యాజ్ఞయా అమర్త్యనాం
దేవానాం సమాజాత్ శం విజయమర్జునం వారణేంద్రమైరావతం అధిరోఽప్య వైజ
యంతం ఇంద్రప్రాసాదం. ని 'స్యాత్పా'సాదో వైజయంత' ఇత్యైం ద్రోవకరణే
ష్వమరః. స్వనితాని సంజాతస్వనాని మంగళవాద్యాని పీణావేణ్యాదీని యస్త్రిక్
తత్రథా తారకాదిత్వాదితచ్. అనయత్ ప్రాపితవాక్ స్వాగతాః. ౬. ఆనత
స్యేతి. అథ వైజయంతప్రాప్త్యనంతరం ఇంద్రస్య పురంధ్రీ కుటుంబిని శచీ పదయో
రానతస్య ప్రణతస్య జిహ్వోరర్జునస్య ఆశిషః 'వత్స చిరంజీవే'త్యాదేః అనుబదం
అనంతరం-పారిజాతకుసుమస్యేతి జాత్యేకవచనం - పరాగైః ఫాలసీమని లలాటదేశే
లలామ రక్షులకం చకార - లూకాత్తరస్య పుత్రస్య దృష్టిదోషవారణాయ శేష
భిర్నాతరస్త్రీలకం లలాటేమర్వంతితి ప్రసిద్ధిః ౭. పునః పునరితి. తత్ర వైజయంతే
స్వస్యకాంత్యా సౌందర్యేణ హేతునా పునఃపునః జయంతఇతిశంకాం వితర్కిం
దవతః కుర్వతః సరస్య ఆర్జునస్య దోష్టః బాహ్వోరుభయోః మార్వాశ్యంః

తశంకాం దదత స్వీకాంత్యా, నరస్య మార్వీణివ దోష్టో రామ
గ్రహేషు స్థలనం న్యరాత్మీత్. ౮. ఓ. పితురివాస్త్రకలాం దివి గాయ
కా త్వికకులాహతకంఠరవోదయః, ఃరిహృణామృతదివ్యజనావృతః పరి
శిశీల సగీతకలామపి. ౯. ఓ. తమూర్వశీ తత్ర కదాచిదేత్య స్వయం రహః
కర్తణి భగ్నకామా, అయే పృథావత్య తవాభిధేన క్షీబత్వమేహీతి
శశాప కోపాత్. ౧౦. ఓ. తద్బుద్ధ్యా హరి రూచే తం కాపోఽయం

న్యాయః కింః ప్రతిగ్రంథః స వివ పునామపుత్ర్యో శచ్యాః నామ్నార్జయంతే
త్యర్జునేతిచాఖ్యయోః గ్రహణేషు ఆయంత్రణార్థం స్వీకారేషు విషయే స్థలనం జయం
తం దృష్ట్వాదృష్టనేతి అర్జునం జయంతేత్యాకార సామ్యకృతవైవర్తిత్యాహ్వనంన్యరాత్మీల్
నివాశవాత్ - ఆత్మాద్దనస్య బాహుద్వయే సగృహించిత్వకృత క్షిపత్త్వ రూపవిశేష
దర్శనాదర్జునే జయంతసంజేహానివృత్తేశ్చయంతః సంజేహాలంకారః. యత్తు
'న్యరాత్మీ' దిత్యుపపాదే 'గ్రహేణ స్థలనం నిషేధం న్యరాత్మీల్ వ్యతాసీల్.' ఇతి
న్యసింహః. తన్న-స్థానశబ్దస్య నిషేధార్థకేవలం కేనాప్యనమశాసనాదసమర్థత్వదోషస్య
కథంచిత్రీకృతసంపాదనే అప్రయుక్తత్వదోషస్యచాపత్తేరి - న్యరాత్మీదితి ని
పూర్వాదుధ్యే కర్తరి యజసిచివృద్ధా రూపం. ౮. పితురితి. ఃకానాం కోకిలానాం
కులేన ఆవతః స్వీయరుతాదవ్యతిమధురోఽయమితి ప్రేక్షా శ్రూయమాణః కంఠ
రవస్యోదయ ఆవిర్భావః యస్యసః సుకారీరభిశ్శర్కః. ఆతపివ పరివృతం త్యక్తం
అమృతం యేన లేన దివ్యజనేన సురజనేన ఆవృతః సోఽర్జునః దివి స్వర్గే గాయ కాల్
చిత్రనేనాల్ గీతకలాం సజ్జితవిద్యాం పితురింద్రాదస్త్రకలామివ పరిశీల ఆశీశవాత్ -
ఉభయస్తాదుభయం జగ్రహేత్యర్థః. ఆత్ర ప్రకృతయోరప్రగీతవిద్యయోరర్జునకర్తృ
కాధ్యయనధర్మేణోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రత్యయోగితాభేదః. ద్రుతవింబితమ్ ౯. తమితి.
తత్ర స్వర్గే కదాచిదూర్వశీనామ సురాంగనా తమర్జునమేత్య రహఃకర్తణి సురతవిష
యే స్వయంభిగ్నః విభింతః కామః మనోరః యస్మాప్రసోక్తాసతి - కోపాల్ మనో
రఃవిభింతరణజన్యాల్ అయే పృథావత్య మే అర్జున తవాభిధేవ త్వన్నామేవ క్షీబత్వం
నపుంసకత్వం నపుంసకలింగతాం విహి ప్రాప్నుహి - ఆవత్యశబ్దస్య నపుంసకత్వాదితి
భావః ఇత్యుక్తప్రకారేణ శశాప-నపుంసకత్వం కామయమానాయాః నిషేధాన్నపుంస
కోభవేతి కాపందదానిత్యర్థః. ౧౦. తదితి. ఆక హరిందిత్యః తల్ ఊర్వశీశవనంబుద్ధ్యా
శ్రుత్వా మే వత్స ఆయంకావః చిత్రనేనేన గంధర్వేణ ఉక్తాయాః ఉపదిష్టాయాః
విద్యాయాః గీతస్యసహకృత్వా విరాటాంతఃపురే కన్యకాయాః ఉపదేశయోగ్యతా
సంపాదనరూపసాహ్యకరణేనలేతవ ముచే సంతోషయైవ భవేదితి తమర్జునం ప్రత్యూ

పత్న తే ముదే, చిత్ర సేనో క్తవిద్యాయా సుహృత్వాభవేదితి. ౧౧ గ. అథ కదాచిదస్త్రశిక్షాసమాప్తా సురసమక్షం గురుదక్షిణాత్వేన విషయ కులక్షుపణం భిక్షమాణేన సహస్రాక్షేణ స్వమస్తకాదాక్షిప్య శిషి నిక్షిప్తీరిటో వలతాశ్వోఽయం మాతలిపరికిలితరథేన నందనవనమందవనసందీయమానకేతనస్సందనేన స్సందనేన నిర్గత్య విలంఘితదూరవియత్పథః పానోనిధౌ రక్షః కులకోలాహలనీచీకృతవీచీరవంకసాతలకుహరముఖం నిరుధ్య రణప్రస్తావం విత్తస్తరే. ౧౨ గ. తాదనాకర్ణితపూర్వ గాంఢీవవిష్ఫారశ్రవణా దహంపూర్వికయా యుగ

చే ఉత్తవాక్ - ఆశ్వాతవాన సంవత్సరభోగ్యోఽయం నాన్యదేత్యుపగృహీతవానిత్యర్థ బ్రూహః కర్తరిటివచ్చాదేశే తస్య వివాదేః ౧౧ అథేతి. అథ కదాచిత్ వక్షాత్వేతాః అశ్వా రథ్యా యస్య సోఽయ మద్వనః అస్త్రశిక్షాయాః అస్త్రవిద్యావ్యాపనసమాప్తా సత్కాంసురసమక్షం సురాచార్యసమక్షం గురోర్దక్షిణాత్వేన దక్షిణాయాః విషయకులస్య నివాతకవచకాలకేయాఖ్యరాక్షసబృంహస్య క్షుపణం వం భిక్షమాణే యాచమానేన సహస్రవక్షీణి యస్యతేనంద్రేణ 'బహువ్రీహా న్యక్షిత్తోరి'తివర్. 1 స్వస్య మస్తకాచ్ఛిరసః ఆక్షిప్య అవముచ్య-అత్రాథాత్మిరీటస్యైవ కర్తవ్యం-శిషి నిక్షిప్తం స్యుష్టం కిరీటం యస్యతనోక్తస్య-మాతలినా ఇంద్రసారథినా పరికిలితా సంయోజితాః రథ్యాః రవహా యస్మిక్తేన-నందనస్య సంబంధినా మందవననేన సుఖమాకలేన అనుసంధీయమానం సంయోజ్యమానం కేతనస్య ధ్వజపటస్య స్సందనం చలనం యస్మిక్తేన స్సందనేన ఇంద్రరథేన నిర్గత్య ప్రస్థాయ విలంఘితః దూరశ్చ వియత్న ఆణశమర్గః యేనతథోక్తశ్చ-పానాం నిధానముద్రే రక్షకులానా రాక్షసబృందానాం కోలాహలైః కలకలధ్వనిభిః నీచీకృతః స్వవీకృతః అంతర్ధాశితభియావత్ - వీచీనాం సాముద్రీణాం రవః యస్మిక్తస్తల్-రసాతలకుహరస్య పాతా విలస్య ముఖం అగ్రభాగం ద్వారమితియావత్-నిరుధ్య రణస్య ప్రస్తావం ప్రసంగం ధనుష్టంకారాదికం విత్తస్తరే విస్తారితవాక్ - స్త్రుణాత్వేన్విపూర్వాత్కర్తరిటో-అత్ర విషయక్షుపణే గురుదక్షిణాత్వేనారోపస్యేంద్రసుఖోపయోగాద్దనరూపగురుదక్షిణాయాస్తత్రానుపయోగాచ్చ పానామాంకారః. ౧౨ తావదితి. తావత్తదానీమేవ అనాకర్ణితపూర్వస్య పూర్వమస్త్రుతస్య గాంఢీవస్య సంబంధినః విష్ఫారస్య టంకారస్య-ని. 'విష్ఫారోధమహంస్యాన'ఇత్యమరః. శ్రవణాత్ అహంపూర్వికయా అహంపూర్వమహంపూర్వమిత్యహంకారేణ-యుగపదేకదా అభిషేణ యతః యుద్ధాయ సేనయా

పవభిషేణ నయగో దివిషదవధ్యభావాదధ్యాతమరణాన్, ఓప్రం త్సుర
ప్రై ర్విశ్రాణితవివరాదురసః కృతప్రయాణైః ప్రాణైస్త్రికోటిశో నివా
తకవచానపి ప్రవాతకవచానేవ విరచయ్య నివర్తమానోనభసి ప్రమా
నపతితేన పతంగగరివేషేణేవ స్ఫుటికప్రాకారేణ పరిగుప్తిమతోహిరణ్య
పురాద్విదితబంధుజనవృత్తాంతతయా రోహదభిగమ్య కలహాయ
మానా న్కాలకేయానపి కాలగేహాతిగీ న్ప్రళమం పాశుపతేన మంత్ర
పూర్వకం నిమంత్రయాంచక్రే. ౧౩. ప. ఆవాయునేయా శ్శరదభ్రప
క్షీరవిద్యమానాస్తమయాశ్చ తాః, దైతేయసంహారభవాస్సజ్జిష్ణు

సహగచ్ఛకః. ని. 'యత్సేనయాభిగమనమరాతదభిషేణ'మిత్యమరః అభిషేణనా శబ్దా
త్తత్కరోత్యర్థే ణిజంతాల్లటశ్శకృప్రత్యయః. దివిషదాం దేవానాం అవధ్యభావాత్
హంతుమశక్యత్వాద్దేవోః ఆధ్యాతం ఆచింతితం మరణంయైస్తాన్ నిర్గతో వాతః
వాయుః యస్మిన్ తాదృశం కవచం యేషాం తథోక్తానపి తన్నామ్నశ్చ-త్రికోటిః
త్రికోటిసంఖ్యాన్ రాక్షసాన్ త్సురప్రైః బాణవిశేషైః ఓప్రం సత్సరం విశ్రాణితాని
దత్తాని వివరాణి రంధ్రాణి యస్తాశ్చస్తాదురసః పక్షసః కృతం ప్రయాణం నిర్గమనం
యైస్తైః ప్రాణైర్వాయుభిః ప్రకృష్టో వాతః యస్మిన్ తాదృశం కవచంయేషాం తాదృ
శాన్ విరచయ్య కృత్వా. హత్వేతియావత్-నభస్యాకాశే ప్రమాదాన్ పరితేన
పతంగస్య సూర్యస్య పరివేషేణేవ స్థితేన స్ఫుటికమయేన ప్రాకారేణ పరిగోగుప్తిః రక్ష
ణం అస్మాస్తీతి గుప్తిమతః హిరణ్యపురాత్ కాలకేయనగరాత్ విదితః జ్ఞాతః బంధు
జనానాం నివాతకవచానాం వృత్తాంతః పథయాః యైస్తేషాంభావస్తత్రా తథా హే
తునా-రోహత్ ఆభిగమ్య కలహాయమానాన్ యుద్ధంతుర్వాణాన్ 'శబ్దవైకే'త్యాది
నా క్యజంతాల్లటశ్శానన్ - కాలకేయానపి కాలకేయసంజ్ఞాంశ్చ రాక్షసాన్ పాశు
పతేన ఆస్త్రమంత్రేణ మంత్రః వైదికః తదుచ్ఛరణం పూర్వం యస్మిన్ స్తత్రథా
కాలగేహస్య యమగృహస్యానిదీన్ నిమంత్రయాంచక్రే అతిథిత్వేన ఆహ్వానంకార
యతిస్తేశ్వర్థః తానభ్యవధీదితియావత్. ౧౩. అవాయ్వి. సః నివాతకవచకాలకేయ
హంతా జిష్ణుః అర్జునః వాయునా నేతుం చాలయితుమయోగ్యాః అవాయునేయాః
అతిథిరా ఇత్యర్థః. శరది ఋతే అభ్రపక్ష్యే మేఘమాలా అన్యద్యమనఃసప్తయ్య
యాసాంతాః నిత్యప్రకాశాఇత్యర్థః. తారాః నక్షత్రాణిచ దైతేయానాం పూర్వోక్తా
నాం ద్వయానాం సంహారాద్యపంతి తథోక్తాః కీర్తిః దివాకాశే ప్రతిష్ఠితయతిష్ట-

ద్వి ప్రతిష్ఠాపయత్స కీర్తిః. ౧౪. ప. హతరిపుం వినివృత్తమవేక్ష్య తం హరిహాయస్య సురై స్సహ తుష్యతః, నయనవారిధిరంగమనాప్లుతం న దదృశే తిలచూత్రమపి స్వకం. ౧౫. ప. పురి వజ్రేణ స్ఫురనుతిప్రసర త్పులకావమగ్న భుజచాపకీణః, మనసే స పంచశరదోఽపరసాం వసత్స్య పంచశరదో విజయః. ౧౬. ప. తస్యవృత్తి మధిగమ్యలోమశాధర్మజోఽపి ముదిత స్సహానుజైః, ప్రాప్తీర్థమునిసేవనః క్రమా త్పావనం బదరి కావనం యయా. ౧౭. ప. తత్ర బ్రహ్మపరాయణై ర్దునిగ్జైః స్సంసేవ్య మానాంతికౌ సద్ర్యంచౌ యమినౌ నిరీక్ష్య స నరం నారాయణం చా

వ్యుతికేశసంస్పృష్టమాలూచకం ౧౪. హతేతి. హతాః రిచవో చైత్యా యన తం వి వృత్తం పునరాగతవంతం తమద్భునమవేక్ష్య సురై స్సహ తుష్యతః హరిహాయస్య ఇం ద్రస్య స్వకం స్వీయం అంగం శరీరం నయనవారిధిరానందబాష్పైరనాప్లుతం అసిక్తం తిలమాత్రమపి న దదృశే నదృష్టం స్వయమితి శేషః. 'స్వక'మిత్యత్ర 'స్వయ'మితివాచా తోమనోహః. ఇంద్రస్య సర్వాంగేణలోచనత్వాదితిభావః. అత్ర హతఃపుప్రత్యాగతా ద్భూతావలోకనహర్షస్య ఇంద్రాంగే తత్రాదృశానందాశ్రు సిక్తత్వ హేతుత్వాత్పదార్థహే తుకం కావ్యలింగం - ద్రుతవిలంబితమ్. ౧౫. పురీతి. అపరసాం మనసే పంచశరం వన్నగవికారంచ దదాతీతి పంచశరదః స విజయోఽర్థునః సురాణాం సులిఖిః ప్రోత్సా రసరత్నం అంకురత్నం పులకేషు అవమగ్నాః లీనాః తైరంతర్గతా ఇతివా - భుజయో శ్చాపేన కిణాయస్య తథోక్తస్య వజ్రమాయుధమస్యాస్త్రీతి వజ్రేణః. ఇంద్రస్య పుః స్వగ్రే పంచశరదః పంచవత్సరాక్ వసతిస్త. ప్రమితాక్షరా. ౧౬. తస్యేతి. ధర్మజః యుధిష్ఠిరోఽపి అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ రోమశాన్నామ మునేః జ్ఞాతార్థునవృత్తాం తాత్ తస్మాద్భునస్య వృత్తిం స్వగ్రేనీవాపం అధిగమ్య జ్ఞాత్వా ముదితస్యోక్తమాల్ ప్రాప్తం తీర్థానాం గంగాదీనాం మునీనాం వ్యాసాదీనాంచ సేవనం భజనం యన తథోక్తస్యోక్త పావనం నరనారాయణాశ్రమశ్చేవన జగత్పవిత్రం బదరికావనం యయా ప్రాప్తవాక్. రథోద్ధతా ౧౭. తలేతి తత్ర బగరికారణ్యే బ్రహ్మజగదధిష్ఠానమాత్మాభిన్న మేవ పరం ఆయనం గతిశ్యేషం తైర్దునీనాం గణైః సమ్యక్సేవ్యమానం అంతికం సమీచదేశః యయోస్తా - సహంచకఇతిసద్ర్యంచౌ అనివాధావినౌ. ని. 'యస్సహంచతిసద్ర్యంచౌ'స'ఇత్యమరః. ఆఖ్యాయా నామ్నా నరం నారాయణంచ న నారాయణాఖ్యావిత్కర్థః. యమినౌ మునీ నిరీక్ష్య - స పార్థః యుధిష్ఠిరః అంతరేణ అంతర్గతేన అక్షేన మనసా ఏకాం మహతీం ఊమాం ఊంతిం అనిశం సర్వదా సు

భ్యయా, అంగేనానిశమాంతరేణ దహతీ మేకాం క్షమాం సంస్పృశ
 న్యాహ్యైరప్తనిరంగకై రపి పరాం వస్పృశ పార్థః క్షమాం. ౧౮ ప.
 విలోకనై ద్విశ్రమశాఖభి స్తయో ర్భవాద్విగానావపసూనితక్లమః,
 నివాసమాలంబ్య సోపావో తదా వివాస దుఃఖాద్విరరామ పార్థివః.
 ౧౯. గ. ఏకదా తత్ర స్నుషావత్సలతయేవ మారుతేన పురతో నీత
 మటవీతటవర్యటరభేదసంపదామసాసహిమంధంకరణమలికులచేతసా
 మాసేచనక మత్థ్వాం కమపి కల్వారముకుళే మాదాయ క్వలభ్యేత పున
 రేతాదృశ మితి కుతుకహర్షాభ్యాం సూచితత్వయా పార్వత్యా రహ

స్పృశ సమృద్ధిప్రాప్తి - బహిర్భవైర్భావైరప్తభిః అంగరేవాంగకైః కరచరణ
 భుజవత్కోలాకైః పరామన్యాం క్షమాం భూమిం వస్పృశ స్పృష్టవాక్ - సాహ్చాగం
 ప్రణామేశ్వర్యః. శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౧౮. విలోకనైరి తదా ప్రణామసమయే
 పార్థివః ధర్మరాజః భవస్సంసారవివాధ్వా మార్గదర్శి గచ్ఛంతీతి భవాధ్యగానాం
 దేహిగాం విశ్రమశాఖభిః ఛాయావృత్తైః సంసారదుఃఖవంభిరియావత్ - తయో
 ర్మరణారాయణయోర్భావకైర్విశదైరవధూనికః నిరస్తః క్లమః వనవాసాదిదుఃఖా
 గూఢః యస్య తస్మాత్తస్మాత్ తపోవనే బహరికావనే నివాసమాలంబ్య స్వీకృత్య వివా
 సేన రాజ్యభ్రంశేన యద్దుఃఖా తస్మాద్విరరామ. తద్దుఃఖా తత్కాశేత్కర్థః. 'జగుహ్సావి
 రామే'త్యాదిసాపాదనశ్చం - హేతురలంకారి. వంశస్థమ్ ౧౯. ఏకదేలి. తత్ర
 బహరికావనే ఏకదా కదాచిత్ మారుతేన స్నుషాయాం పుత్రపత్న్యాం వత్సలతయా
 ప్రేష్టేవేయ్యప్రేక్షా. పురతః అంగదేశం ప్రతి నీతం ప్రాశం అటవ్యాం వర్యటనేన
 సంచారేణ యాః భేదసంపదః శ్రమసమృద్ధయః తాసాం అసాసహిం అసహమానం
 తన్నాశకమిరియావత్. 'సాసహివాపహి'త్యాదినా యజ్ఞుగంతార్హిప్రత్యయః. అఱికు
 లవ్య చేతసాం వనసాం అంధంకరణం అలిమోహనం 'అధ్యకుభగే'త్యాదిగా ఖ్యునిభి
 త్వాన్ 'అపృద్ధివది'త్యాదినా మమ్. అత్థ్వాం శత్రుగాం అనేచనకం ని. 'తదాసేచ
 నకం తృప్తేర్నాన్త్యంతోయస్య దర్శనా'దిత్యమరః. విగతశవద్యాంకరల్పేన దర్శనీయ
 మిత్యర్థః. కమపిసారభ్యసాందర్యాభ్యామనిర్వాచ్యమహిమానం కల్వారముకుళం రత్నాబ్జ
 కోశమాదాయ వితాదృశం ఆస్యత్ పునః క్వ సుత్రలభ్యేత ప్రాప్యేత ఇశ్యేత్ ప్రకా
 రేణ హర్షేణ సూచితః జ్ఞాపితః తన్నః కల్వారముకుళే అభిరామః యస్యాస్తయా పార్వ
 త్యా దౌరద్యా రహసి యాచితః వితాదృశం పునఃకన్యదాదాయ దీయతామితి
 ప్రాధికః పృషదశ్చస్య వాయోరవశ్యం పార్వదశ్చః వీమః క్షణంవిదింత్య కుప్రేమాని

సి యాచితః పార్షదశ్విః క్షణం విచింత్య తద్విచిచ్ఛయా దిశ ముదీచం
ప్రతస్థే. ౨౦. ప. ఊర్ధ్వం విలంఘ్య గిరిశైవలినీవనాని గచ్ఛన్న సౌ పథి
దదర్శ కపిం మహాంతం, దృగ్భ్యామవంత మరిషట్టణదాహకాలే నిద్రాం
భయాదుపగతా మివ కుంభకన్ధాత్. ౨౧. గ. కించ అభీరసౌ గభీరమ
భాణీచ్ఛ. ౨౨. ప. కస్త్యం నిరుద్య పదవీమవిసీతబుద్ధే నిద్రాస్య పేహి
నసహే గమనే విలంబం, క్రోధోవిజామివ మమాద్య హిడింబ హం
తురున్యద్గదాం తవ తనూమపి మూఢ కుర్యాత్. ౨౩. ప. ఇథం గిరా
కించిదుదీక్ష్యతస్య లాంగూలమాల్రే తరళః కపింద్రః, కోపారుణాక్షం

భవేయంత్యాలోచ్య తేహం విచేతు అన్వేష్టు మిచ్ఛనూ విచిచ్ఛయా ఉదీచం
దిశం ఉత్తరాం ప్రతిప్రతస్థే-సౌభాసుసారేశేలిభావః ౨౦. ఊర్ధ్వమితి. అసౌ
భీమః గిరిశైవలినీర్నదీః వనానిచ ఊర్ధ్వం విలంఘ్య గచ్ఛన్ గిరిశైవలినీర్నదీః
పట్టణస్య లంకాయాః దాహకాలే కుంభకన్ధాత్-తం క్ష్యక్తేవీల్లబ్ధోపే కంచమి -
భయాదుపగతాం దాహో మే మాభూదితి కరణంప్రాప్తామివ స్థితాం నిద్రా
దృగ్భ్యాం నేత్రాభ్యా మనంతం రక్షంతం నిరంతరం నిద్రాయమాణ మిత్యర్థః మహా
తం కౌర్యధైర్యాదిభిర్లోకోత్తరం కపిమాంజనేయం పథిమార్గే దదర్శ ౨౧. కించేతి
చార్థః. అసౌ భీమః అభీః అదృష్టచరసత్వదర్శనేఽపి గతభీస్సన్ గభీరం నిఘరం
యథాశథా అభాణీత్ వదతిస్త. ౨౨ ఉక్తిప్రకారమేవాహ-క ఇతి. హే అవి
సీతబుద్ధే ఆత్మైరగిషీతబుద్ధే. - మధ్యేమార్గం శయనస్య గర్హ్యత్వాదితిభావః, త్వంకః
పదవీం మార్గం నిరుద్య నిద్రాసి అపేహి అన్యతోగచ్ఛ - గమనే విలంబం నసహే.
హిడింబహంతేతి హిడింబహంతుర్నమ క్రోధః మార్గనిరోధశస్యః భుజాం మద్భాహుమివ
హేమూఢ తవతనూం శరీరమపి ఉద్యంతీ ఉన్నమంతీ గదా ఆయుధం యస్యాం
తథోక్తాం ఉత్పద్యమానరోగాంచ కుర్యాత్. ని. 'గదోబ్రాతరిషష్టోస్సాన్యదామయే
చాయుధేగిదేతివిశ్వః ఆత్ర హిడింబహంతురితి విశేషణస్య తాదృశస్య మమ
భవాన్మియూనిత్యభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాంకారః సచోద్యద్గదత్వేన ఉద్యదా
య్యుశతోవద్యద్రోగత్వయోః క్షేపభిత్తికయాభేదాభ్యవసితేన భుజా తన్వో రాప
మ్యస్య గమ్యత్వాత్మయోగితాభేదస్యోజ్జీవక ఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః.
౨౩. ఇత్యమితి. ఇత్యముక్తప్రకారయా తస్య భీమస్య గిరా వాచా లాంగూలమాల్రే
పుచ్చవివనతు దేహమాల్రే నవామనసీత్యర్థః. తరళః చపలః ప్రబోధమాచనాయేతి
భావః. స్వయం స్వాపేన సమూహినిద్రయా నకురోపేనేత్యర్థః ఆరుణే అక్షణే యస్య

కురుసింహమేనం స్వాపారుణాత్ స్వయమేవమాచే ౨౪. ౪ భద్రస్య
స్యస్తు తుభ్యం చిరమిహ జరసా నిద్రయా ప్యాతురోఽహం ప్రత్యు
త్థానాదికర్తణ్యః టురవయవైరస్తి తస్మాత్స్వమేవ జాత్యావస్థానరీత్యాఽపి
చ వినివపదే ప్రాప్తతిర్యక్త్వమేనం వాలాగ్రే మాం వికృప్య ద్రుతమ
భిలషితప్రాప్తయే సాధయేతి. ౨౫. ౪. ఇత్యుక్త ఏష పరిఘం ధరణౌ
నిధాయ వల్కం దృఢం చ పరిధాయ ఘజార్గళాభ్యాం, తం క్రష్టుమేవ
న శశాక సత్కులవంగో వాలస్థయా ఘనతయాస్య మనశ్చక్షర్. ౨౬.
౫. తదను విస్తయప్రీతపారదృశ్వినా మాతరిశ్వసూనునా త్వం
వారవలోకవాసిషు కోఽసీతి పృష్టః కపికుంజర స్వమంజనాయాం ప్ర

తపోక్తః. కపింక్రో హనుమాత్ కోఽసేన ఆరుణాత్ మేనం కురుసింహం కించిదదీత్య
దృష్ట్వా ఏనం వక్ష్యమాణప్రకారేణ డోచ ఉక్తవాత్. ౨౪. భద్రేతి. హే భద్ర
శుభశీలతి హస్తోక్తిః. తుభ్యం స్వస్తి శుభమస్తు - చిరం బహుకాలికయా జరయా
చరవమయసా నిద్రయాపి ఆరురః దుగ్ధః. ఆశనీవ అహమిహేదానీం ఆత్రవా ప్రత్యు
త్థానాదౌ కర్తణి అర్హణే ఆవయవైః కరచరణాదిభిః ఆవటురశ్లోఽస్తి - యతః తస్మాత్
త్వమేవ జాత్యా జన్తనా అవస్థానరీత్యా స్థితివిధయాపిచ వినివపథే ప్రాప్తం తిర్యక్త్వం
తిర్యగ్గోనిత్వం వానరత్వమితి మూవత్ - సాచితేన వర్తమానత్వంచ యేన తం ఏనం
మాం వాలాగ్రే వికృప్య మద్వాల్మగ్రమన్యతోఽసాశ్చేత్యర్థః ఆభిలషితస్య వాంఛితా
ర్థస్య ప్రాప్తయే ద్రుతం సాధయ గచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారేణ డోచఇతి పూర్వేణాన్వ
యః. హిడింబహంతురితి స్వబలప్రఖ్యాపనాత్పాద్యగ్బలం యది తవ-త్క్లి వాలాగ్రం
చాలయసిచ్ఛేదానీయాం శదితి హాసరసోఽత్రానసంధేయః. ౨౫ ఇతితి. ఇత్యుక్తప్రకారం
ఉక్తః హనుమలేతిశేషః ఏషః క్షీమః పంఘం గదాం ధరణౌ నిధాయ-వల్కం వల్క
లంచ దృఢం పరిధాయ సంక్షేప్తభుజే ఆర్గళేషవ తాభ్యాం తం హనుమతో వాలం
క్రష్టుమేవ న శశాక నశక్తవాత్ - కిముతాపసారయతుమితీభావః సః క్షవంగో హను
మాంస్తు వాలస్థయా ఘనతయా మహాత్మేన ఆస్య క్షీమస్య మనశ్చక్షర్ - స్వస్య నాగా
యుతబలస్యాపి వాలాగ్రమాత్రచాలనాశక్త్యా దుర్విజ్ఞేయమన్యమహాత్మ్యమితి ఽస్తి
తోఽఘాతీత్యర్థః. ౨౬. తదస్మితి. విస్తయస్య లోకోత్తరానుభావదర్శనజన్యస్య ప్రీతస్య
అహంకారభంగజన్యజ్ఞాయాశ్చ పారదృశ్వినా అంతగామినా - తదుభయసాంచ్ఛేదే
తి మూవత్ - మాతఃశ్వసూనునా క్షీమేన హే మహానుభావ త్వం వానవలోకవాసిషు
దేవేష-శవన్త్యర్థః. కోఽసేన ఆసి? ఇతిపృష్టః కపీనాం కుంజరీశ్రేష్ఠః హనుమాత్

భంజనేన సంజాతం - జానకీజానేర్న్మయరంజకం లేఖవాహం వ్యాజ
హార. ౨౭. గ. సబహుమానం తస్య వచన మాకర్ణ్య. ౨౮. ప ప్రీతేన
తేన పునరవ్యధిః కపీనా మూచే తథా యది భవానధునాధయేఽహం,
కర్తుం తనుం నయనయోః పథి తావకీనాం తత్తాదృశీముదధిః పల్వలతా
సవిత్రిం. ౨౯. ప. ఇత్యుక్తోఽయం ప్రవృద్ధోఽంగైర్హైలయా రురుధే
నిజైః, వైమాత్రేయస్య తస్యేవ మార్గం దివిషదామపి. ౩౦. ప. త్రస్తస్య

స్వమాత్మానం ప్రభంజనేన వాయునా అంజనాయా నామ వానర్యాం సంజాతం - కా
నకీజాయా యస్య తస్య జానకీజానేః శ్రీరామస్య హృదయరంజకం చిత్రాహ్లాదకం లేఖా
నాం లిఖితపత్రాణాం వాహకం నేతారం వ్యాజహార ఉక్తవాత్. ౨౭. సబహుమాన
మితి. తస్య హనుమతః వచనం పూర్వోక్తం సబహుమానం యథాతథా ఆకర్ణ్యేత్యు
క్తరేణ సంబంధః. ౨౮. ప్రీతేనేతి ప్రీతేన అతిసంతుష్టేన భీమేన హే కపిశ్రేష్ఠ-
భవాత్ తథా యది రామదూతశ్చేత్ తస్మి తత్తాదృశీం అనువమాం ఉదధేస్సుమ
ద్రస్య పల్వలతాయాః పల్వలభావస్య సవిత్రిం జననీం-స్వస్యాతిమహాత్మేన తస్యాత్య
ల్పత్వసంపాదయిత్రిమితి యావత్. తావకీనాం తవ సంబంధినీం 'యుష్మదస్తదోరస్య
తరస్యాం ఖడ్గే'తిఖడ్గి 'తవక మమకావేవచనే'తి తవకాదేశః. ఖస్యేనాదేశశ్చ -
తనుం శరీరంపునః అధునా నయనయోః పథి మార్గకర్తుం ద్రస్తుమితి యావత్. ఆహ
మిభ్యర్థయేయాచే-ఇతి కపీనామధిపః ఉచే ఉక్తః కర్తృణితి. ౨౯. ఇతీతి ఇత్యుక్తో
ఽయం హనుమాత్ హేలయా విలాసేనైవ-నతు యత్సేనేత్యర్థః నితైరాత్మియైరంగైః
ప్రవృద్ధస్య విరుద్ధాయామాతురపత్వస్య వైమాత్రేయస్య మాతృసపత్నీపుత్రస్య తస్య
భీమనైవ మార్గం న రురుధే - న నిరుద్ధవాత్ - కింతు ద్యుసదాం స్వర్గవాసినామపి
మార్గంరురుధే - అత్ర హనుమతోఽంగవృద్ధేః భీమవిషమభయమార్గరోధహేతు
త్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం - తథా ద్వయోద్ధార్తయోః ప్రకృతాప్రకృత
యోః రోధ రూపపక్ష్యాపకాలంకారశ్చ - తయోరభిన్నపరిణామభ్యుత్పాదేశవచ
కానుప్రవేశసంకరః. ౩౦. త్రస్తస్యేతి. సమానా అభిన్నా జాలః ధర్మః పక్షయుక్త
ర్వతత్వరూపః యస్యసః సజాలః స ఇతి శంకావితర్కోఽస్యాస్తీతి తచ్చంకినః మత్వ
ర్థియ ఇనిః. మైనాశ్చ గిరేః యస్సంశయః కిమయం మాదృక్కశ్చిత్పర్వతోవా నచే
త్వాత్తకః తస్యకతారణవాచరితః కతాంతః తన్నివర్తకఇతియావత్ - ఉపమానాదా
చారాఢ్యక్తిబంధాత్కర్తృత్వే. పక్షయోద్వయోరపి లోపః అదర్శనం యస్య శభోక్తం
తస్య హనుమతో వపుః ఆత్యద్భుతముదీత్య త్రస్తస్య భీతస్య ఆకలిత ఆస్య భీమస్య

తద్విప్రుదుదీక్ష్య సజాతిశంః మైనాకసంశయకుతారితక్షలోఽం, మోహే
యథా నయనయో ర్దుకులీబభూవ బోధే తక్షవ కరయోరపి యుగ్మ
మస్య. 30. ప. ప్రమోదాత్పరిపుష్పద్భిః ప్రతిక్షణమథాంగకైః, భీమే
నాప్యదపాదీవ భ్రాశుర్వృద్ధివిడంబనా. 31. గ. సవినయమేవం వ్య
జిజ్ఞాపచ్చ. 32. ప. ప్రార్థ్యమానపదదర్శనం చిరాత్పశ్యతః పథి భవంతమ
గ్రజం, విస్తయాంబునిన్ని రేష మేఽనునా వీరవర్య భవతాపి దుస్తరః.
33. ప. రాఘవస్య సహజాదపి త్వయి ప్రేమవృత్తి రధికేతి మే మతిః,

మోహే చిత్తవిభ్రమేనపి నయనయోర్దుగ్ధం యథా ముకులీబభూవ మాలితమాసీత్ -
తథా బోధే మోహాక్షమేనపి కరయోర్దుగ్ధమపి ముకులీబభూవ. అంజలీబభూవేశ్వ
ర్థః. అత్రాపి తత్రాద్యవ్యుద్ధర్షనస్య నయనయుగ కరయుగముకుళనం ప్రతి హేతు
త్వాత్పదార్థ హేతుకం కావ్యలింగం-తస్యచ నయనయుగకరయుగయోః క్షేపభిత్తి
కాభేదాభ్యవసిత ముకుళసేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాల్లవలప్రకృతాస్పదస్య తుల్యయో
గితాభేదస్యచ ద్వయోః పూర్వవత్సంకరః. 30. ప్రమోదాదితి. అన భీమేనాపి
ప్రమోదాత్ ప్రతిక్షణం పరిపుష్పద్భిః పర్థమానైః అంగరేవాంగకైః భ్రాతుర్నను
మతః వృద్ధిర్విడంబనా అనుకరణం ఉదపాది ఉత్పాదితేవేత్యుచ్చేక్షా - ఆనందసాం
క్రొభూదిశ్శర్థః ఉత్పూర్వాత్పశ్యతేః కర్తృణుజ్ 31 సవినయమితి. ఇవముత్త
రేణ సంభస్యతే. 32. ప్రార్థ్యమానేతి. చిరాత్ ప్రార్థ్యమానం మయా కామయ
మానం పదయోర్భవదీయద్దోర్షనం యస్య తం అగ్రజం క్షేపం భవంతం పథి
వశ్యతః మే మమ విషః విస్తయవీవాంబునిన్ని హే వీరవర్య భవతా నమద్రలంఘనచ
నేనాపి అనునా దుస్తరస్తరితుమవశ్యః. ఆకస్మికం భవద్దర్శనమత్యాశ్చర్యకరమిత్యర్థః.
వివం సవినయం యథాకథా వృజిజ్ఞాపత్ నిర్జ్ఞాతవా - అత్రాకస్మికాంక్షితార్థ
సిద్ధివర్ణనాప్యహర్షణాలంకారః. ని. 'ఉత్కలీతార్థసంసిద్ధిసాయత్నం ప్రహర్షణ'
మితిలక్షణాత్. రథోద్ధతా. 33. రాఘవస్యేతి. యతః హేవీర శ్వం యావినీచరా
ణాం రాక్షసానాం పథాత్తవే ఉత్పవే విషయే - ఉత్పాత్ సౌమిత్రేః అధికశమం
భాగం అగ్రహీః గృహీతవాససి - అతఃకారణాత్ శ్వయవిషయే రాఘవస్య స్త్రీతిః
ప్రేమ - సహజాత్ భ్రాతరం ఉత్పణమవేక్ష్యతి లృబ్ధోపేషంచమీ - అధికావర్తక
ఇతి మే మమ మతిః నిశ్చయః. అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థం ప్రతి
హేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః. తేనాస్యఉత్పణాదప్యధికబలవత్త్వప్రసీతేరంకారేణ

యానిచరవధోత్సవే యతో లక్షణాదధికముతమగ్రహీః. ౩౫ ప
ఆర్య త్మస్వ మగు వాగపరాదముగ్రహిత్యావతం చరణయో శ్చుబు
కే గృహీత్వా, జిఘ్రన్విర్వపరజం ముముచే హనూమాన్భిమోఽస్య
ముష్య విరహాసహనోఽశ్రుబిందూన్. ౩౬. ప. గచ్ఛతోఽస్య పథి మా
రుతేః పురో గంధమాదన మహా త్కులాచలః, వానరేంద్ర ఇవ గాఢ
వీక్షికా వాసనాభిరవిముక్తదృక్పథః ౩౭. ప అలకేశయోషిదలకేశ
యైస్సుమై స్సురభింఞమోదసురభిం నవస్సదాం. శిఖరే స తస్య
వహతీ ముద్దిశో మచేదర్పణీమివ దదర్శ వాపికాం. ౩౮ ప. యతా

వస్తుస్యనిః. ౩౫ ఆర్యేతి. హేఆర్య ఉగ్రం పరుషం మమ మగ్నాంబుధి వాగ్రూపం
అపరాధం తమస్వఇతి - ఉక్తేతిశేషః చరణయోరానశా ప్రణతం అవరజం భీమం
చుబుకే ఓప్తినోభాగే గృహీత్వా-హనూమాన్ శిరిసి జిఘ్రన్ చుంబంత్సన్ ముముచే
గమనారూనుభాశవాన్-ఆపిస్తర్థః. భీమస్త అముష్య హనుమతః విరహం వియోగం
నసహతఇత్యనహనస్యన్ అశ్రుబిందూన్ ముముచే వత్స - జిఘ్రన్ హనూమాన
శ్రుబిందూనానందిబాహ్మణి ముముచే ఇలియోజనా-తథాసతి భీమోఽపీత్యేకకర్త
కక్రియాన్వయసమచ్చాయోఽపి శబ్దఃస్వరసతాంభజతఇతి కేచిత్. ౩౬ గచ్ఛతఇతి
అన గచ్ఛతః ఆస్య మారుతేః పథి మార్గే గంధమాదనంనామ కలాచలః గాఢనూ
అవిచ్ఛిన్నయా వీక్షికయా దర్శనధారయా యాః వాసనాగ్నంస్కారాస్తాభిరవిముక్తః
దృశోః పంథాః నయనవిషయత్వం యస్య తథోక్తః వానరేంద్రః హనుమానివేత్యుత్పే
తా - పురోఽగ్రేఽభూత్ తం దృష్టవానిత్యర్థః. 'గంధమాదనమస్యే చే'త్యనుకాసనా
ద్గంధమాదనశబ్దస్య క్లిబత్వం - రథోద్ధతా. ౩౭. అలకేతి. సః బీమః తస్య గంధ
మాదనస్య శిఖరే అలకానావపురి తదీశస్య కుచేరస్య యోషితాం అలకేశేరత ఇతి
శయైః 'శయవాసవాసివ్వకాలా'దితి సప్తమ్యా అలక్ - సుమైః సాగంధిక్తః సుభిం
గంధిలాం-సభస్సదాం జేవానాం ప్రమోదస్య జ-క్రీడాదిజన్యస్య సురభిం కామధేయం
అత్యానందదాయినీమిత్యర్థః. ఉదీచ్యాః దిశః ఉత్తరస్యాః దిగంగనాయాః మణిమ
యీం దర్పణీం మమర మివ స్థితాం మహతిం వాపికా దదర్శ - ఆరుణ్యానైర్దృ
గుణనిమిత్తా మణిదర్పణిర్వోత్పేతా - యత్తు స్నానసమయే కుచేరాంగనాలకగీత
కుసుమైస్సురభిం మనోజ్ఞాం ని 'సుగంధేచ మనోజ్ఞేచ వాచ్యవత్సురభిస్తృత'మిలివిత్వః
ఇతివృసింహః తన్న - స్వీయసాగంధికాన్యపేత్య కాచేరాంగనాలకకుసుమైర్మనోజ్ఞా
ర్వోత్త చతప్యకర్తాభ్యుదోమపల్లేతి - మంజుభాషిణీ. ౩౮. యతేతి. అన స భీమః

ధివస్య యశసీవ గృహీ తదేహే దృష్ట్వా భయాదవగతే సతి హంస
యూధే, కఠానివేళితగదస్సవిగాహ్యా తోయం ఘల్లాని హల్లకకులాన్య
ఖలాన్యలావీత్. ౩౯. గ. తదాత్వపవ తద్రక్షిణః కస్తస్త్విం రేజాల్త, ఆ
యురగ్రభూమిమారురుక్షసీతి సమంతతో నిరుంధానానన్వర్తతావలంబ
కతయా లోహితాయతలోచనానాం ప్రతిబింబైస్తాం సరసీం పునరపి
సౌగంధికాంతరవత్సీమివ కుర్వతఃక్రోధవశా న్నామ యాతుధానాం
త్సగ్గీమో రంహసా సముపబృంహితసింహనాదశ్చిరముపాషితస్య పరి
ఘస్యపారణాం పరికల్పయాంచక్రే. ౪౦. ప. రక్షస్సృతార క్తనదీ మ
హాద్రే ద్విష్యక్పతంతీ వియతి స్థితానాం, శరత్తటిధాతుర్మురీతి బుద్ధేః

గృహీతదేహే మూర్తిమతి యత్కథివస్య కుచేరస్య యశసి కీర్తావప స్థితత్వత్వేప్రేక్షా-
హంసానాం యూధే కుచే దృష్ట్వా ఆత్మాన మితి శేషః. వీక్ష్య భయాదవగతే చలాయితే
సతి-కక్షే బాహుమూలే నివేతా వన్యస్తా గదాయేన తథోక్తస్స-తోయం సౌగంధి
కద్వీక్షాకాజలం విగాహ్యా ప్రవిశ్య ఘల్లాని వికసితాని అఖిలాని నిశ్చేషణి హల్లకానాం
రక్తాబ్జానాం కులాని పుంజాని అలావీత్ అపచికవాత్ - బునాతేక ర్తరిబుద్ధే-అల్లో
ప్రేక్షయా కుచేరస్య భావపరాభవస్య ప్రతీచేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౩౯. తదా
త్వఇతి. వి. 'తదాత్వస్తుతదాకాల' ఇత్యమరః. తస్యః కల్లారసరస్యః రక్షిణః పాలుయ
త్వా అతనివ రేజాల్త త్వంకః? ఆయుష! ఆగ్రభూమిం ఆరురుక్షసి ఆరోధుమిచ్ఛ
సి-ఇత్యుక్తేతి శేషః. సమంతతః స్వస్య పరితః నిరుంధానాత్ నిరోధం కుర్వాణాత్
అన్వరథతాయాః క్రోధవశేనామ్నోఽవయవార్థత్వస్య కోపపరాధీనత్వస్యేతి యావత్-
అవలంబికయా స్వీకారేణేతి గమ్నోప్రేక్షా - లోహితానాం అరుణీభూతానాం
లోచనానాం ప్రతిబింబైః తామపచికహల్లకాం సరసీం పునరపి సౌగంధికైః రక్తాబ్జై
రంతరవత్సీం సగర్భాం కత్సుర్ణామివేతి యావదిత్యుక్తేప్రేక్షా - కుర్వతః క్రోధవశా
న్నామ యాతుధానాత్ రక్షోవిశేషాత్ స క్షీమః రంహసా వేగేన సముపబృంహితః
వర్ధితస్సింహనాదో యేన తథోక్తస్స- చిరముపాషితస్య వపారణారహితస్య పరిఘస్య
గదాయాః పారణాం ఉపహాసానంతరభోజనం - పరికల్పయాంచక్రే - అవధీదిత్యర్థః.
గమ్యవాచ్యోప్రేక్షయారంగాంగిభావేన సంకరః. ౪౦. రక్షఇతి. రక్షోభ్యః క్రోధవ
శేభ్యః సృతా మహాద్రేః గంధమాదనస్య దివ్యక్పరితః పతంతీ ప్రవహంతీ రక్తనదీ శో
ణితప్రవాహః వియత్నాకాశే స్థితానాం దేవాదీనాం శరంతః వ్యంధమానాః కటిషు
ప్రపాలేషు ధాతవః గైరికాదయః యస్యాం తథోక్తా - ఝరీ నిర్ఘ్నరఇతి బుద్ధేః

కరావలంబం కలయాంచకార. ౪౧. ప. పర్వతస్యాగ్రవస్తుభ్యః ప్రవస్తుం నేచ్ఛంతీం దృశం, ఉష్ణాయ సమహాయత్నా దుపాసీదదుపత్యకాం. ౪౨. గ. తదానీ మితరేష్యపి భ్రాతృషు కమలపాలికాసూనోస్సుంధభాగశిబికా మధిమహ్య తస్యైవ కటకభవ మాగతేషు సత్సు మారుతి రాదరేణ రహసి తాం వికసితాం కుసుమసంహతిం మూర్తానురాగప్రమదాం ప్రమదాం ప్రత్యుపదా మకరోత్. ౪౩. ప. సరసీవ కచేష్య స్యాథార్తరాష్ట్రాకులీకృతే, ఊషేతయావరతనో యార్జిమత్యళిభాసురే! ౪౪. గ. అశ కదాచిదాభేటాయ తటాటవీమటతి తస్మిన్ బకద్విషజటా

శ్రమత్రికాధూః కరావలంబం సఖగ్రహ్యత్వం కలయాంచకార ఘటయత్సి. నిర్దురభ్రమం జనయామానేత్యర్థః. ఆకవివ భ్రాంతిమదలంకారః. ౪౧. పర్వతస్యేతి వ భీమః పర్వతస్య గంధమాదనస్య అగ్రే శిఖరే వస్తుభ్యః మణిమంజపుంజాదీనివిహాయే ల్యజ్ఞోపే కుచమీ - ప్రవస్తుం అన్యత్ర గంతుం నేచ్ఛంతీం అనభిలషంతీం - నశార్థస్య నశబ్దస్య సుభుజేతిసమాసః. దృశం దృష్టిం మహాయత్నాత్ అతికష్టాత్ ఉష్ణాయ ఆహత్య ఉపత్యకాం అద్రేరాసన్నభూమిం ఉపాసీదత్ ప్రాప్తవాక్ - దృశముఖా యత్యనేన పర్వతాగ్రవస్తూనాం లాకోత్తరత్వప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుభ్యనిః. ౪౨. తదా నీమితి. తదానీముపత్యకాప్రాప్తిసమయవివ ఇతరేషు భ్రాతృషు యుగిష్ఠిరాదివ్యపి - కమలపాలికాయాః హిడింబ్యాస్సూనోః ఘటాత్కచస్య స్కంధభాగం భుజాగ్ర మేవ శిబికాం ప్రియయా ద్రౌపద్యాసహ అధిరుహ్య - తస్య గంధమాదనస్య కటక భువం నితంబప్రదేశమేవ అగతేషు ప్రాప్తవత్సు సత్సు మారుతిః భీమః మూర్తశ్చ శరీరధారిణిః అనురాగస్య భ్రమం దదాతీతి తథోక్తం ఆరుణ్యాదితిభాష. తా వికసితాం కుసుమసంహతిం కల్లారబృందం రహసి ప్రమదాం ప్రతి ఆదరేణ ఉపద ముపాయనమకరోత్ - కృషీమోఽద్యేత్యాధ్యాయంలో యుగిష్ఠిరాదయః చింతా మాత్రసన్నిహితేన ఘటాత్కచేన గంధమాదనం నీతా ఇతి భారతకథాత్రాసుం ధేయా. ౪౩. సరసీతి. ధార్తరాష్ట్రే దుశ్శాసనేన ధార్తరాష్ట్రేః నీలహంసైశ్చ ఆకులీకృతే ఊషేమితి కాటిల్యవతి శరంగవతిచ అపిఁత్ అభిశిష్ణ భాసురే అస్యాః వరకనోః ద్రౌపద్యాః కచే కేషేష్యంతీతి జాత్యేకవచనం - సరసి కల్లారవాసికాయా మివ తయా కుసుమసంహత్యా ఊషే ఉషితం - వసలేర్పావేలిట్ - క్లిష్టవిశేషనే యముచమా - ఇమాం 'సరూపశబ్దవాచ్యత్వాత్ సరూపాపమామలే' లిలక్షయిత్వా దండీ సరూపాపమేతి వ్యవహార. ౪౪. అథేతి. అథానన్తరం కదాచిత్ తస్మిన్నక ద్విషి భీమే ఆభేటాయ మృగయాంకదుమితి - క్రియాశ్లేత్యాదినా చతుర్థి - తటే

నామ దుర్జటస్సురారి రుటజ మేత్య వేదికయా వైతానతమాసపాత
 ఇవ దయితయా సహస్రీనపి తాన్వీరాన్ స్కంధమానీయ జవాత్కే-
 నచి దవదివధేన ప్రతస్థే. ౪౫. ప. గతాగతేతత్ర ఘటోత్కచేన జటేన
 చ స్కంధధృత్య రాజ్ఞః, వదార్పణాలాశశుచా వనం తత్పత్రినా
 దైరివ రోదితి స్త. ౪౬. ప. వనం యియాసోః కఠినే సభాంతే జటాసు
 రోధో న బభూవ యస్య, వనే విజృంభత్కరుణే తు తస్య జటాసు

గంధమాదనప్రపాతే అటవీం పర్యటతి చరితస్సంచరతిసతి - దుర్భటః అలిదుప్తః దర్శ
 టఇతి వా. పారుష్యాతికాటిల్యాదినా దుష్కేశః జటోనామ సురారిః రాక్షసః ఉటజం
 యుగ్ధిష్ఠిరవర్ణకాలామేత్య - దయితయా ద్రౌపద్యాసహ శ్రీనపి తాన్వీరాన్ యుగ్ధి
 ష్ఠిరనకులనమాదేవాన్ వేదికయాసహ వైతానాన్ యజ్ఞీయాన్ తమాసపాతః అనా
 వనీయ గార్హ పత్య దక్షిణాగ్నీనివ స్కంధం భుజాగ్రమానీయ ప్రాపయ్య కేనచిద్దుష్ట
 యేన అచదిశేన వైదేశికేన చభేన మార్గేణ - ఋహ్మూరిత్యాదినా సమాసాంతోఽత్.
 ప్రతస్థే ఉపమాలంకారః ౪౫ గతేతి తత్ర గంధమాదనవనే గతం నిర్గమనంచ
 ఆగతమాగమనంచ గతాగతమితి నపుంసకద్వంద్వకవద్భావః. తస్మిన్తలే ఆగలేచేత్యర్థః.
 క్రమోఽత్ర న వివక్షితః. ఆగలే ఘటోత్కచేన గతే జటేనచ స్కంధధృతస్య రాజ్ఞః
 యుగ్ధిష్ఠిరస్య పదయోరవర్పణానాం విన్యాసానామలాభేన ఆప్రాప్త్యాయాశుక్ దుఃఖం
 తయా తద్వనం పత్రలింగాం జటాసురగతిశ్చుభపక్షిగాం నాదైః కలకలవ్యాజేకేత్యర్థః
 రోదితిస్త - దురోదేవేత్యుప్రేక్షాసాపహ్నవాచ - మహతాం పాదస్పర్శస్యాభాగ్యదు
 ర్లభత్వాదితిభావః. ౪౬. వనమితి. కఠినే నిష్కరుణే ఖలభూయిష్ఠఇతి యావత్.
 సభాంతే దుర్యోధనసభాయాం వనం యాతుమిచ్ఛోః యియాసోః యస్య ధర్మ
 సూనోః యుగ్ధిష్ఠిరస్య జటాసు జటాధారణవిషయే రోధః సేమాస్త్యదుదితా ఇతి
 నిషేధః న బభూవ - కింతు విజృంభంతీ, కరుణాశోకరసః యస్మిన్ తస్మిన్ వనే
 గంధమాదనే తస్య ధర్మసూనోః జటాసు కంటకశాఖాసు రోధః ఆకర్షణం జటామృ
 తస్త్వినిషేధశ్చ అచి ని బభూవ ని. 'జటాసటాయాం శాఖాయామి'తివిశ్వః. ఆత్ర
 సటాశాఖయోః నిషేధాకర్షణయోశ్చ జటాసురోధకరణశబ్దశ్చేషభిత్తికాభేదాధ్యవసా
 యమూలాలికయోక్త్యా అచేతనస్యాపి వనస్య కారుణ్యధాయిని ధర్మరాజజటాథా
 రణే సచేతనస్త్వివ దుర్యోధనాదేః కారుణ్యమదయేన లోకైకవిలక్షణం దౌరాత్మ్య
 మితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. 'జటాసురోఽన్' ఇత్యావృత్త్యా అధో వన
 గమనానంతరం జటాసురః తస్య ధర్మసూనోః జటాసు విషయే రుధ్ధిలే అనే.

రోఽథోఽజని ధర్మసూనోః ౪౭ ష సీత్వా కిమద్య వనసీమని దూశ
మేతా నత్రైవహన్తి సహసేతి ధియేవ తిష్ఠన్, అలక్ష్యతాయ మమరా
రనుష్ఠజం ఘో గంతుం పదాత్పదమపి ఊలిపానుభావాత్. ౪౮. ష
మధ్యేమార్గం వనాంతా వృదగజగమనే మారుతే సంముఖేఽస్మిత్సా
ర్థం తేనాథ యోద్ధం ధృతరథసమనా స్తీవ్రదర్పప్రసారః, దైత్యస్తా
న్రాజపుత్రాన్ ఊలితలమనయ ద్బాహునా స్కంధమధ్యా తోక్త్రాం
థోఽరత్నీసీమ్నా సపునరనిలభూర్దారుణం తస్య శీర్షం. ౪౯. ష. నిషే
తుష స్తస్య నికృత్తమార్థోఽనితాంతభారేణ వనాంతభూమిః, నిమ్నా
భవద్దూరమముష్య సంగే నిజైః ప్రతీకై రివ సంకుచంతి. ౫౦. ష
నిష్కంటకాభవత్సర్వ నిహతేఽస్త్విన్వనావనిః, ఉత్కంటకాభవత్ప్రీతే

నేతిరోధః నిషేధః కర్తృకాన్వజసీతికేచిత్ - అత్రాశ్చలంకారధ్వనిః పూర్వవత్. ౪౭
సీత్వేతి. ఊలివస్య ధర్మరాజస్య అనుభావాత్ మాహాత్మ్యాత్ అతిభారాత్తనా హు
తాత్ పదాత్పదం పదమేకం నిక్షిప్తేత్యర్థః. పదమపరంగంతుం నిక్షేప్తుం అనుష్ఠే మ
దీభూతే జంఘ యస్య సోఽయమమరాతి జటాసురః అద్య వనసీమని వితాన్ గుహుః,
బహుదూరంసీత్వా ప్రావయ్య కిం కార్యం-అత్రైవ దేశే సహసాహస్త్రితి ధియా ఆ
చనేన తిష్ఠన్నివాలక్ష్యత దదృశేతక్రత్యైరితిశేషః. లక్షణేః కర్తృణిలజ్. ఉత్పేక్ష
౪౮. మధ్యేతి. అథ మధ్యేమార్గం మార్గమధ్యే వనాంతాత్ మదగజగమనే అస్మిన్
దుతే సమ్ముఖే ఆఖిముఖమాగతేనతీత్యర్థః. తేనసార్థం మారుతినాసహ యోద్ధం దృశ
రథసః వేగః హర్షోవా యేన తాదృశం మనో యస్యసః తీవ్రః తీక్ష్ణః దర్పస్య అహం
కారస్య ప్రసారః స్ఫురణం యస్యసః దైత్యః జటాసురః స్కంధమధ్యాత్ బాహునా
తాన్ రాజపుత్రీంచ రాజపుత్రాంశ్చ రాజపుత్రాన్ ద్రావదీయుఃశిష్ఠిరాదీన్ ఊ
తలం భూమిం ప్రత్యనయత్ ప్రావయత్ - సః అనిలభూః పునః భీమస్త్ర త్రోధాంథ
తోపేన కలుషస్యన్ అరత్నీసీమ్నా నిష్కనిష్ఠముష్టిహుతేన దారుణం భయంకర
తస్య జటాసురస్య శీర్షం శిరః ఊలితలమనయత్ - తచ్చిరచ్ఛిచ్ఛేదేత్యర్థః. ప్రగర్థా
౪౯. నిషేతుష ఇతి. నికృత్తః ఛిన్నః మూర్ధా శిరః యస్య తస్య నిషేతుషః నివతతి
తస్య జటాసురస్య తత్కాయస్య సంబంధినేతి యావత్. నితాంతేన అతిమహతా
భారేణ వనాంతభూమిః నిజైః ప్రతీకైరవయన్తైః అముష్య జటాసురస్య పాశి
సంగే స్పృశ్యే విషయే సంకుచంతి జగుప్సమానేషేయ్యత్యేషా - దూరం బహుదూరం
నిష్కంఠకాభవత్. ౫౦. నిష్కంటకేతి. సర్వావనావనిగన్ధమాదనారణ్య

రున్నత్యా సా తు పార్వతీ. ౧౧. ప. తతస్తే శ్వేతాద్రిం చిరమధివసంతః
కురువరా స్సితాశ్వస్య ప్రాప్త్యాముదమనుబధూచుర్నిరవధిం, కథాశేషీ
కారాత్రిదశరిపువర్గస్య బహుధా ధనుర్బృహ్మోజ్ఞత్వం శతమఖిభుజే
స్థాపితవతః. ౧౨. ప. తమనుక్రమభాషితేశయద్ధం సబహూకృత్య
చలాచలేన మూర్ధ్నా, ఆనుజైర్నృపతిస్సమం హిమాద్రే ర్నృవృత
ద్వైతవనం నితాంతహృష్టః. ౧౩. ప. నరేంద్రపుత్రా స్సహయాజ్ఞనే

భూమిః అస్మిన్ జటాసురేనిహతేనతి - భీమేనేలిశేమః. నిష్కంటకా, కంటకరహితా
నిశ్శత్రుకాచ ఆభవత్ - సా పార్వతీ ద్రౌపదీ తు ప్రీతేరానందస్య ఉన్నత్యా ఆతి
శయేన ఉక్కుంటకా ఉత్థితశత్రుకా ఉద్యతరోమాంచాచ ఆభవత్ - ఆత్మ హతేషి
శత్రు సశత్రుకత్వవిరోధస్య సరోమాంచలేనాభాసీకరణాద్విరోధాభాస ఏకః.
ఏవం నిసర్గాత్కంటకినోఽరణ్యస్య కంటకరాహిత్యవిరోధస్య నిశ్శత్రుకత్వేనాభాసీ
కరణాద్విరోధాభాసోఽపరశ్చిద్యయోస్సజాతీయయోస్సంస్పృహిః. ౧౧. తతః. తతః
అనంతరం గంధమాదనారణ్యద్వా - శ్వేతాద్రిం హిమగిరిం చిరం ఆధివసంతః తత్ర
బహుకాలముషితవంత ఇత్యర్థః. ఉపాన్వధ్యాద్వసశ్చిత్తాధారస్య కర్తవ్యం - లే కురు
వరాః యుధిష్ఠిరాదయః త్రిదశరిత్రాణాం దేవశత్రుణాం నివాశకవచాదీనాం వర్గస్య
సంఘస్య కథాశేషీకారాత్ నామమూత్రావశేషీకరణాత్ నిర్మూలనాదిలియావత్. శత
మఖస్య ఐంద్రస్య భుజే ధనుషవివ బ్రహ్మణః వేదస్య ఉజ్జ్వల్యం త్యాగం బహుధా
ఆనేకధా స్థాపితవతః. కుత్రాపి యద్ధప్రసక్త్యభావేన ధనుషాప్రయోజనాభావాదితి
భావః. సితాశ్వస్య అద్భుతస్య ప్రాప్త్యా ఆగమనేన-స్వర్గాదితిభావః. నిరవధిమనంతాం
ముదమానుదమనుబధూవుః అనుభూతవంతః. ఖిణి. ౧౨. తమిలి. స నృపతిః ధర్మ
రాజః అనుక్రమం యథాక్రమం భాషితం కథితమిశేన సాందేనసహ యుద్ధం యేన
తథోక్తం తమద్భుతం చలాచలేన కంపితేన. వి. 'చలంలాంలంచలాచలమి' త్యమరః
మూర్ధ్నా రేరసా బహూకృత్య ఆభినందయిత్వా నితాన్తం హృష్టః తుష్టస్సౌ అనుజై
శ్చతుర్భిస్సహ హిమాద్రేః ద్వైతవనంప్రతి నృవృతత్ ఆగతవాన్. వర్తతేః కర్తరి
లుక్. బౌద్ధచ్ఛందసికమ్. ౧౩. నరేంద్రేతి. నరేంద్రపుత్రాః ధర్మరాజాదయః యాజ్ఞ
సేన్యా ద్రౌపద్యాసహ నియమైః ప్రతవిశేషైః కృణాంగాస్సంతః తత్ర ద్వైతవనే
తపోధనానాం నేత్రాణి కేవలం లోచనాన్యేవ నజన్త్యుః. అతిసుకుమారా విలే కళం
వయమిద మశ్వరం తపశ్వరంతీత్యాశ్చర్యేణ ముహుర్దుహరవశ్యస్తునయ ఇత్యర్థః. కింకు
నేదీయసీనా సమీపస్థితానాం వనే వీరుధాం లతానాం నేత్రాణిచ లోచనాన్యసీతివ

న్యాన కేవలం తత్ర తపోధనానాం, నేత్రాణి జప్తు ర్నియమైః
 కృశాంగా నేదీయసీనాం వనవీరుధాం చ. ౧౪. ౪. తదను సఖలమాసీ
 సర్వసామ్రాజ్యలక్ష్మీం ప్రచికటయిషు రేషాం ప్రాప్తకార్యోన్నతీనాం,
 కురువృతతనూజో ఘోషయాత్రాపదేశా నభజత బలసంఘై రావృ
 తస్తు వనాంతం. ౧౫. ౪. కర్ణానిలై స్తత్ర కిరివ్రజానాం చలత్సు సర్వే
 షు చమూరజస్సు, రజస్తు చిత్తాశ్రితమస్య రాజ్ఞో బలాదివాచంచల
 మేవ తస్థా. ౧౬. ౪. తత్ర రజ్జునహనస్య భావిన స్థానసూచనకృతీ
 ఇవాంగదే, ధారయ న్భుజయుగేన కౌరవస్సైనికాంత్యవిభజ పం

జప్తుః. ఆహారార్థమితిభావః. ని 'నేత్రం నాద్యాం తరోర్ధ్వాలే లోచనే వసనేఽసి
 చే'తివిశ్యః అత్ర లోచనమూలానాం నేత్రశబ్దశ్చేషభితికాభేదాభ్యవసాయమూలాలిక
 యోక్త్యా ఆచేతనానామప్యశ్చర్యాధాయకత్వే కిముతనచేతనానా మిత్యర్థాంతరావ
 తనప్రతీతే రలంకారేణ ఆలంకారధ్వనిః. ౧౪. తదన్విత. తదను తదనంతరం - కదా
 చిదితిశేషః. ఖలః దుష్టః మానశ్చిత్తసమున్నతిరస్యాస్తీతి ఖలమాసీ సః ప్రసిద్ధః కురు
 నృపతేర్ధృతరాష్ట్రస్య తనూజః దుర్యోధనః. సర్వాం ధన క్షనక మణి కరి కురగాది
 రూపాం సామ్రాజ్యస్య ఏకచ్ఛత్రాధిపత్యస్య లక్ష్మీం సంబదం స్వీయాం ప్రాప్తాకా
 ర్యస్య దారిద్ర్యస్య ఉన్నతిరతిశయః యైస్తేషాం ఆమీషాం ధర్మరాజాదిభ్య ఇతి
 సంప్రదానస్య సంబంధత్యవివక్షయా వక్త్రీ ప్రచికటయిషుః ప్రదర్శయితు మిచ్ఛన్త
 ప్రకటయతేస్సన్నంతాదు ప్రత్యయః ఘోషయాత్రాయాః నిజగోకులనిరీక్షణార్థప్రయూ
 ణస్య ఆపదేశాల్ వ్యాఖ్యాల్ బలానాం చతురంగాణాం సంఘైరావృతశ్చనక్ తం
 వనాంతం ద్వైతవనం అభజత ప్రాప్తవాక్ - ఖలుమాసీతిపాతః ఖలుశబ్దనైరర్థక్యాదు
 పేక్ష్యః. మాలినీ. ౧౫. కర్ణేతి. తత్ర ద్వైతవనే సర్వేషు చమూస్సేనాయాగ్సంబం
 ధిషు రజస్సు వరాగేషు కరివ్రజానాం గజసంఘానాం కర్ణయోరనిలైర్వాయుభిశ్చా
 నజనైస్య చలత్సు అవగచ్ఛత్సు సత్స్వపి అస్య రాజ్ఞః దుర్యోధనస్య చిత్తాశ్రితః
 రజః వరాగస్తు రాజనవికారశ్చ బలాల్ రాజాశ్రయబలాదిత్యుత్పేక్షా-అచంచలః
 నదేవ తస్థా - కర్ణస్య రాజేయస్య అనిలైః ప్రేరణైః రాజ్ఞశ్చిత్తాశ్రితమిత్యపి యాః
 యంతి శేచిత్. అత్రోక్తౌత్పేక్షాయాః. ధూళిరజోగుణయోః రజశ్శబ్దశ్చేషభితిక
 భేదాభ్యవసాయమూలాలికయోక్తిసాపేక్షత్వాద్వైతయోరంగానిభావేన సంకరః. ౧౬
 తలేతి. తత్ర ద్వైతవనేన కౌరవః దుర్యోధనః భావినః గంధర్వైర్భువిప్యతః రజ్జుభి
 పాతైర్భువనస్య బాధనస్య స్థానసూచనం ప్రదేశనిర్దేశం కురుతఇతి కృతీఇవసీతే ఇత్య

• జ్యోతిః. ౫౭. య. అభ్రంలిహస్య వటభూమిరుహ స్తలే ౭సౌ స్థిత్యా
శృణోత్తదను వైచిక్యగీతిరీతిం, సంగీతభంగిరసికం సహబంధువర్తై రాకా
రయన్నివ సురాధిపగాయకేంద్రం. ౫౮. గ. తావత్తస్య ధార్తరం.
ష్టస్య చేష్టితరాత్వం నిరీక్ష్య నితరాం క్రుధాంశస్సుధాంధఃపతినిదే
శేస వనావనిదేశేఽవతీర్ణస్తూర్ణవిభృతకృపాణవాణచాపకలాపతనుత్రసేన
శ్చిత్రసేన శ్చిరతున్ధిత స్తరతున్ధమురుతతిమివ చమూమమూం నివా
ర్య ఔత్వళయా లోలయాంచక్రే. ౫౯. య. భటేషు ధావత్సు భయేన

ప్రేక్ష - అంగదే కేయూరే భుజయుగేన ధారయంకృత్ నైసికాః పంక్తిః నిబ
భాజ పంక్తిబంధాంశ్వకారేత్కర్థః సమ్యగాత్తానం పాండవాః పశ్యంత్యిత్వాశయాదితి
భావః. అత్రాంగదధారణం కటకమకుటాదిధారణస్యాప్యవలక్షణం-రథోద్ధతా. ౫౭.
అభ్రంలిహస్యేతి. శదను శదనవ్రతం ఆసౌ దుర్యోధనస్య అభ్రంలిహస్య ఆకాశస్పర్శినః
అత్యున్నతస్యేతి యావత్. వటభూమిరుహః వటవృక్షస్య తలే అధః ప్రదేశే స్థిత్యా-
సంగీతభంగిమ గానవిశేషేషు రసికం ముఖీతం - సురాధిపస్యేంద్రస్య గాయకేంద్రం
చిత్రసేనం బంధువర్తస్సహ ఆకారయత్ ఆహ్వాయన్ని వేత్సుప్రేక్ష - వీణాః వినినాం
వైచికానాం గీతరీతిం సంగీతభంగీం ఆశృణోత్ క్రుతవాత్ - శృణోతేక ర్తరిలక్ష.
౫౮. తావదితి. తావత్ తదాసీం తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య చేష్టితస్య పాండ
వలిరస్కారరూపస్య రాత్వం పారుష్యం నిరీక్ష్య - నితరాం క్రుధా శోషేన అంధస్య
సుధాంధసాం దేవానాంఽతేంద్రస్య నిదేశేన ఆశ్చర్యం వనావనిదేశే ద్వైతవనభూ
భాగే అవతీర్ణః ప్రవచ్చి తూర్ణం సత్వరం యథాతథా విభృతాని కృపాణాః ఖడ్గాః
బాణాః చాపాః కలాపాః తూణ్యః తనుత్రాణి కవచానిచ యయా తాదృశీ సేనా
యస్యతథోక్తః చిత్రసేనోనామ గంధర్వరాజః అమూం దుర్యోధనసంబంధినీంచమూం
నివార్య చిరాత్ ఊధితః బుభుక్షితః తరతున్ధ్ర్యగాదనోనామ మృగవిశేషః (శివగీతి
భాషాయాం) చమూరుతతిం హరిణ సమూహమివ ఔత్వళయా సింహనాదేన లోలయాం
చక్రే ఆమలీకృతవాత్. ఉపమాలంకారః యత్తు 'తరతున్ధ్ర్యసీంహ' ఇతిన్యసింహః. తన్న-
'జతరజ్జ్వలనశ్చలతాప్యవగతశంకం సమాగతాపి పురః' కలిగా మంగా హరిగాహరిగాళీ
హన్యతాంతు కశ్శని'త్యాదినా సింహస్య హరిణవనోద్ద్యమమాత్రేఽప్యుప్రసక్తిబోధ
నాత్ లోకవిద్యోభయవిరుద్ధబోధాపత్తేః 'తరతున్ధ్ర్య మృగాదన' ఇతివ్యాఖ్యువిశేష
పర్యాయత్వేన శోశదర్శనాచ్చేతి. ౫౯. భటేష్వితి. కుంజరస్య గజస్యేవ మంజుర్
నోజ్ఞః చారః గమనం యస్యసః జగతి వికః ముఖ్యః సచాసౌ వీరశ్చేతి దైవక్షిక

కర్ణః క్రుధా హసన్ముంజరమంజుచారః, కరేణ విష్ణురితకాలపృష్ఠో
జగామ శత్రుజ్ఞగదేకవీరః ౬౦. ష. స్వసమాననామ్నోవయవేనటద్ధ
ణాధనుషశ్చ్యుతై స్సయుధి దేవగాయినాం, అతిరక్తతాంగశతలైక
వర్తినీ మఖిలే వపుష్యపి చకార సాయకైః ౬౧. ష. గగనే శిరశ్చల
యత శ్రవోఽంచలాద్భలితాపి దూరమవతంసమంజరీ, పునరున్నమద్భిరి
ఘపక్షవాయుభిః పురతోఽభవత్కలహభోజినో మునేః ౬౨. ష. హస్తైః

విశేషణవిశేష్యభావాత్సమాసః. కర్ణః రాక్షయః భటేషు కారవనైవికేషు భయేన
ధావత్సు చలాయమానేషు - హసన్ విలాపదేవ భవతాం కార్యమితి పరిహాసం
త్సకరేణ విష్ణురితం టంకారితం కాలపృష్ఠంనామ ధనుశ్యేన తథోక్తశ్చనన్ -
క్రుధా శత్రుం చిత్రనేనంబ్రతి జగామ - ప్రత్యుద్యయా. ౬౦. స్వేతి. స కర్ణః
స్వేన స్వీయేన నామ్నా సమానం అభిన్నం నామ కర్ణభితి సంక్షా యస్య తస్మిన్ ఆవ
యవే శ్రోత్రేనటన్ ఆకర్షణమోచనాభ్యాం చలన్లణః మార్వీ యస్యతస్మాత్ ధనుషః
చాపాత్ చ్యుతైః ప్రయుక్తైః సాయకైర్పాణైర్బుధి యుద్ధే దేవగాయినాం గంధర్వా
ణాం గళతలే కంఠప్రదేశే ఏకం కేవలం యథాతథా వర్తత ఇతి వర్తినీ. ని. 'ఏకే
ముఖ్యాన్యకేవలా' ఇత్యమరః. అతిరక్తతాం అత్యంతం ముఖార్యాదిరాగమాధుర్యం అతి
శోణితత్వంచ అఖిలే వపుష్యపి చకార - సకలం శరీరం దుధిరాల్లుతం చక్ర ఇత్యర్థః
అత్ర గళమాత్రవర్తినోఽపి రక్తశ్చస్యాఖిలవపుర్యాప్తివర్ణనాత్పర్యాఘాలంకారః.
'పర్యాఘో యది పర్యాఘేనైకస్యానేకసంశ్రయ' ఇతిలక్షణాత్ - సచ గానమా
ధుర్యశోణితయోః రక్తశబ్దశ్చేషభిత్రికాబేదాధ్యవసాయమూలాలితయోక్త్యనుప్రాణిత
ఇతితయోస్సంకరః. 'రక్తః కంఠపక్షేషేస్యాదనురాగిణిరుజితే'. ని. 'వాచ్యవన్నరుణే
క్లిబం కుంకుమే దుధిరేఽపిచే'తివిశ్వః. 'నటద్ధణాం కర్ణే వికసాంజనామి'తి లింగవిభక్తి
పరిణామేన యోజనీయమిత్యపి ప్రాచుః. మంజుభాషిణీ ౬౧. గగనభితి. కించ గగనే
శిరఃచలయతః క్లాపాభిః కంపయతః అతఏవ కలహభోజినా మునేః నారదస్య శ్రవో
ఽంచలాత్ శ్రోత్రాగ్రాత్ దూరంగళితాపి ఆవతంసమంజరీ భూషణగుచ్ఛః ఉన్నమద్భిరూ
ర్ధ్వంప్రసరన్భిః ఇమాణాం కర్ణబాణానాం యే పక్షాః కంకపత్రాణి లేమాం వాయుభిః
పునఃపురతః నారదస్యాగ్రే అభవత్ ఆవర్తత - అత్ర కర్ణావతంసమంజర్యాః గళితా
యాః పునర్నారదాగ్రే భవనాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయా అతిశయోక్తేః
శోత్తరం కర్ణయుద్ధమితి ప్రతీతే రలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. ౬౨. హస్తైరితి. సురగాయ
వర్గః గంధర్వసంఘః ప్రకృష్టా వీణా యేషుతైః యుద్ధనిపుణైశ్చ హస్తైరిభిలే సర్వస్మిన్

ప్రవీణై రఖలేఽపి కర్ణే సుధాం విముంచంతురగాయవర్గః, అయ్యుక్తమే తత్పునరత్ర కర్ణే విపాకవర్షం వినసర్జ్య ఘోరం. ౬౩. గ. తదను విశ్వా తిశాయినో విశ్వావసుకుమారస్య శరగణేన సహ జవకృతే కృతపణ బంధ ఇవ ధావతి రాధేయే క్రందతు కురుబృందేషు చ సర్వేఽన్యఖ ర్వగర్వేణ గంధర్వభటా స్సుయోధనమాయోధనధరణీమధ్యభాజం రశ్మిభిరవబధ్య గర్జంతో రభసవర్షం నిర్జరఽథ మనైః షుః. ౬౪. ప. నయత్స్వ ముం వైరిషు నాకమార్గం విషాదభాజం వివినే కురూణాం, తత్తాదృశి ప్రీతభరేఽపి తేషా ముత్తానభావం న జహు ర్ముఖాని ౬౫. ప. తస్యాం తఃపురసు భ్రువో విగళితై ర్బాష్పాంబుభిః పంకిలే మార్గే మందితవేగ

కర్ణశ్రోత్రే సుధాం గానామృతం విముంచన్ వర్షన్నపిన్. ఆత్ర కర్ణే అస్తి శ్చే కస్తిన్ శ్రోత్రే రాధేయే చ ఘోరం విపాతానాం బాణవిశేషాణాం వర్షం వినసర్జ్య వవర్షేతియత్ తదేవకత్పునరయ్యుక్తం-ఆత్ర సుధావర్ష కాధస్తాద్భాణ వర్ష వర్షనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తి రూపా వివమప్రభేదః రాధేయశ్రోత్రయోః కర్ణశబ్దశ్చేవభిత్తికాధేదాభ్యవసాయ మూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ఉపబాలిః. ౬౩. తదన్వితి. తదనుజ్వం ధనుర్ధరప్రపంచం అతిశేతఇతి విశ్వాతిశాయినః విశ్వా వసుకుమారస్య చిత్రసేనస్య శరగణేన సహ జవకృతే వేగాగ్ధం కృతః కణబంధో యేన తాదృశే ఇతేత్యుచ్చేయ - రాధేయే కర్ణేఽపి ధావతి సతి - కురుబృందేషు కారవప్ర్యాహేషు క్రందతు రుదతు సత్సుచ - సర్వే గంధర్వభటాః అస్తిస్తవర్గః. గర్వేణ దురహంకారేణ ఉపలక్ష్తతాఇతి శేషః. ఆయోధనధరణీమధ్యభాజం యుద్ధ భూమధ్యవర్తినం సుయోధనం రశ్మిభిః పాతైరవబధ్య - నిర్జరవధమాకాశం ప్రతి రభసవర్షం మందమనైః ప్రావయామాసుః రభసవర్షం హర్ష కూన్యమితి దుర్యోధన విశేషణమితి కేచిత్. ౬౪. నయత్స్వతి. వైరిషు శత్రుషు గంధర్వేషు అమం దుర్యో ధనం నాకమార్గం ఆకాశమార్గం ప్రతి నయత్సుసత్సు వివినే అరణ్యే విషాదం దుఃఖం భజంత ఇతి తద్భాణం లేషాం కురూణాం కారవాణాం ముఖాని కర్తృణి - తత్తాదృశి అసదృశే ప్రీతభరే లజ్జాతిశయే సత్యసి ఉత్తానభావం ఊర్ధ్వతయావస్థానం నజహుః నముముచుః. దుఃఖేన ముఖాన్యన్నమ్య మహుర్ముహురవశ్యే దుర్యో ధనమిత్కర్థః. ఆత్ర నమనకారణస్య లజ్జాభరస్య సర్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశే షోక్తిరలంకారః ౬౫. తస్యేతి. విశేషేణ గళితైః బాష్పాంబుభిః పంకిలే కర్ణమవతి మార్గే ఆరణ్యకే - మందితః వేగః యస్యాస్తాదృశి పాదయోగ్గతిః గమనం యాసాం తాః వక్షసి స్థలంతో ప్రహరంతో పాణి యాసాంతాః. ఉభయత్ర దుఃఖాలిరేకాదితి

పాదగతయో వత్సస్థులత్పాణయః, ఆజగ్తు స్తమజాతశత్రు మజహ
త్కారుణ్య మంఘ్రిద్వయే కుర్వంత్యో నమితం ప్రాయైవ పురతో
దత్తార్థసాహ్యం శిరః. ౬౬. గ. సగద్దదమేవ మభిదధుశ్చ. ౬౭. ప. సు
ద్రష్టుం తవ పాదమూల మధునా సర్వైస్సమం బంధుభి ర్దేవభ్రాతర
మాగతం వనతలే లేశేన హేతో ర్విना, పాపః కశ్చన గాయకో డివి
షదాం హాహంత బధ్వా దృఢం నిశ్చంకై రుపవీణితో నిజభటైరభ్యం
నయత్యుచ్చకైః. ౬౮. ప. తదద్య నః కంఠభువి స్సుషాణాం తవైవ
పాదం శరణం గతానాం, వాస్తవ్యతాం మంగళసూత్రీ కాయాః ప్రసీద
దాతుం ప్రథమానకీర్తే. ౬౯. గ. ఇతి తాభి ర్దీనభావం పురోధాయ

భావః. తస్య దుర్యోధనస్య అంతఃపురే సుతువః ప్రియః తం ఆత్మీయభర్తృకృతా
జ్యభ్రంశం ఆభాపి ఆజహత్ అవిచ్ఛిద్యమానం కారుణ్యం దీనా ర్తిహరణరూపం యస్య
తం ఆకాతశత్రుం ధర్తరాజం ప్రతీతి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశోఽయం-పురతః ప్రణామా
త్సూర్వమేవ హియా లజ్జయా భంగజన్యయా నైస్సగ్గికయాచ దత్తం అర్థం సాహ్యం
సహాయకృత్యం యస్య తతోక్తం శిరః అంఘ్రిద్వయే తత్పాదయుక్తే కుర్వంత్యో,
ప్రణమంత్యసృత్యః ఆజగ్తుః ప్రాపుః. శరణంగతాశ్చక్యర్థః. అత్ర అజహత్కారుణ్యస్య
కారవీణాం ధర్తరాజప్రాప్తిహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౬౬.
కించ సగద్దదం సమఃఖిల్లబద్వాక్యం యథాతథా ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ ఆభిదధుః
విజ్ఞాపయామాసుః. తా ఇతి శేషః. ౬౭. విజ్ఞప్తిప్రకారమేవాహ-ద్వాభ్యాం. సంద్రష్టు
మితి. అధునా అస్మిన్నహని హేదేవ స్వామి తవపాదమూలం సమ్యగ్ద్రష్టుం సర్వై
ర్బంధుభిరస్తదాచిభిస్సమమాగతం భ్రాతరం యుచ్చదనుజం దుర్యోధనం-వనతలే పాపః
దురాత్మా కశ్చన దివిషదాం గాయకః గంధర్వః హేతోర్దేశేన వినా అపరాధరూపకా
రణలేశం వినాపి-హా హంతేతి భేదే. దృఢంబద్ధా నిశ్చంకైరమతోభయైర్విజభటైర్గంధ
ర్వైరుచ్చకై ర్గంధీరం యథాతథా ఉపవీణితః వీణాగానేనసహ సుతస్యన్ అభ్రమా
కాశంప్రతి నయతి - 'ఓదనం పక్త్యా భుక్షే' ఇత్యాది వద్దుర్యోధనస్త్వైవ నయన
కర్తవ్యం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౬౮. తదితి. తత్రస్తాత్కారణాత్ హేప్రథమానకీర్తే
వర్ధమానయశః తవైవ - త్వత్ప్రత్యుస్య కరుణాకరస్యాన్యస్య లోకే దుర్లభత్వాదితిభా
వః. పాదం శరణం రక్షితారం గతానాం ప్రాప్తానాం స్సుషాణాం భ్రాతృవధూనాం
నః అస్తాకం - కంఠస్య భువి దేశే మంగళసూత్రీ కాయాః మాంగల్యసూత్రస్య
వాస్తవ్యతాం నైరంతర్యేణ స్థితిం దాతుం ప్రసీద అనుగ్రహంకురు. ౬౯. ఇతీతి.

నివేదితస్య రాజ్ఞో నిదేశేన నిర్గత్య సత్వర మనుభావతాం ప్రాదంధ
మివ కోదండుమపి కోపేన కుటిలీకుర్వతాం కీమప్రభృతీనాం క్షేలిత
విష్ఫారాభ్యాం తత్క్షణం వియదఖిలం వికస్వరనిజగుణ మాసీత్. 20.
ప. క్వ గాయకా యూయ ముపాత్తపీణాః క్వ చాపధుర్యాః కురువం
శభూపాః, అహో రణే చాపల మీదృశం వ స్వములకంవా పర
మూలకం వా. 21 ప వృషాంకమాశే ర్వ్రీణచిహ్నాదాయీ వనే
జనోఽస్మిన్వసతీతి వార్తా, పపాత కర్ణే భవతాం న కించిద్యదీదృశం

ఇత్యుక్తప్రకారం దీనస్యభావం దైన్యం పురోధాయ ఆగ్రేకృత్యా - సదైన్యమితి
యావత్. తాభిద్ధర్మోధనాంతఃపురికాభిన్నివేదితస్య విజ్ఞాతస్య రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య
నిదేశేన ఆజ్ఞయా నిర్గత్య పర్ణకాలాతః బహిరాగత్య - సత్వరమనుస్మత్య భావతాం
కోపేన భూః దండఇవ తమివ కోదండుం చాపమపి తంచ తంచేత్కర్ణః. కుటిలీకుర్వ
తాం వక్రంకుర్వతాం ఏకత్ర భ్రుకుటిరచసేన ఆన్యత్రగుణాకర్షణేనచేతిభావః. భీమః
ప్రభృతిరాదిత్యే హంలేహం భీమార్జునసకులసహదేవానాం క్షేలితవిష్ఫారాభ్యాం సింహ
నాదచాపనాదాభ్యాం తస్మిన్నేవత్వణే తత్క్షణం-ధర్మరాజాజ్ఞాక్షణ ఏవేత్కర్ణః. అత్యం
తసంయోగేఽస్మితీయా. ఆఖిలం వియత్ ఆకాశం వికస్వరః ప్రవృద్ధః నిజః స్వీయశ్చ
గుణః శబ్దః యస్మిన్ తాదృశమాసీత్. ని. 'నిజమాత్మీయనిత్యయో'రితివిశ్వః. 'శబ్దగుణ
కమాకాశ'మితి తార్కికాః. అర్జునస్తేవమువాచేతి క్వచిత్పుస్తకేషుపాతః. ఏవంవత్స్య
మాణప్రకారేణ. 20 క్షేలి. ఉపాత్తా మాస్తే ధృతా వీగా యైస్తే అనాప్రాకచాప
గంధా ఇత్యర్థః హే గాయకా యూయం క్వ? చాపధుర్యాః ధనుర్ధరీణాః కురువంశ
భూపాః వయం క్వ? అతః రణే యుద్ధే ఈదృశం వః యుష్మకం చాపలం తృప్తా
స్వంస్వీయాలోచనమేవ మూలం యస్యతస్మాక్తం తత్కంవా-ఉత పరంపరాలోచనం
మూలం యస్య తస్మాక్తంవా. అహోఇత్యాశ్చక్రే-అవివేకకృత్యాదాశ్చర్యం-నేదం
వీగాభిర్గానం కింతు శరైశ్శరీరకక్షకం యుద్ధమిత్యర్థః. ఉపేంద్రవల్లా 20. పృషేతి.
వృషాంకస్యశంభోరపి మాశౌ కిరసి వ్రణేన చిహ్నం దదాతీతి దాయీ జనః అర్జునః
అస్మిన్ వనే వసతి - ఇత్యుక్తప్రకారా వార్తా పృతాంతః హే గాయకాః భవతాం
కర్ణే కిందిత్ స్వల్పమపి నవపాత నప్రవిప్తపతీ - భవద్విర్భ్రుతేత్కర్ణః. యద్యస్తాత్
ఈదృశం బద్ధ్యా భ్రాతుర్నయనదూపం సాహసం అవిచారికకృత్యం అతనుభేషదుర్ధ్వ-
తస్మాన్నవపాతేతి యోజ్యం - అత్రోత్తరవాక్యార్థస్య పూర్వవాక్యార్థంబ్రతి హేతు

సాహసమాతనుధ్యే. ౭౨. ష. భౌతాధునాసా న విస్మయతే చేత్రేఖా
త్ర సన్నహ్యతి గాండివో మే, యథా మహేంద్రః పరిగృహ్య వీణాం
స్వబాహుకీర్తిం స్వయమేవ గాయేత్. ౭౩. గ. ఇతి విజయస్య వీర
వాదేన పునరపి నివర్తమానై ర్విణామంసేషు నిబద్ధి బాణాసనమేవ
కూజయద్భి ర్ముఖశ్చరై స్సమమేషాం సకలవైమానికపరిషదంగరుహవి
తీర్ణనిద్రాభంగో మహాంతస్సంగరోఽభూత్. ౭౪. ష. గంధీరగాండివ
గుణాద్భిలైః పృషత్కైర్గంధస్థలే హృది యజే గమితవ్రణాస్తే, గర్వం
విహాయ చకితా గగనాంతరాశే గంధర్వభావసదృశం గమనం విలేనుః
౭౫. ష. వీణా స్సమస్తా విజయేన కృత్తా గంధర్వనైన్యాద్భిలా

త్వాత్కావ్యలింగభేదః ౭౬ భ్రాతేలి. కించ అసా నీయమానః మే భ్రాతా ద్యుః
ధనః ఆధునా నవిస్మయతేచేత్ నత్యజ్యతే యది - యచ్ఛ్రీతి శేషః తర్హ్యత్రవి
షయే మే మమ గాణ్ధీవత్సవః తథా సన్నహ్యతు ఉద్యుక్తోభవతు-యథా మహేంద్రః
దేవేంద్రః స్వయోః స్వీయయోర్భాహ్వోః కీర్తిం దానతాత్రజన్యాం స్వయమేవ
వీణాం పరిగృహ్య గాయేత్ ప్రవీత - మద్గాండివో యచ్ఛ్రీతి నిశ్చేషికరోతీత్యర్థః
అత్ర ఇంద్రకర్తృకవీణాగానయాపాప్రస్తుతకార్యవర్ణనేన గంధర్వవదస్య ప్రస్తుతస్య
ప్రతీతేః కార్యసింధుభూప్రస్తుతప్రశంసాభేదః ఉచబాలిః. ౭౩. ఇతీలి. ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ విజయస్యాద్భువస్య వీరవాదేన పునరపి నివర్తమానైః ప్రత్యాగచ్ఛన్ధి!
అంసేషు భుజిభిరేషు-వీణామితి తాత్పర్యవచనం. నిబద్ధ-బాణాసనంచాపమేవ - నతు
వీణామిత్యర్థః కరే కూజయద్భిః గుణాకర్షణేన టంకారయద్భిః తైర్ముఖశ్చరైః సమం
గంధర్వస్యసా విషం భీమాదీనాం సకలానాం వైమానికానాం దేవసాధ్యాదీనాం
పరిషదస్సమావస్య అంగరుహేభ్యః లోమభ్యః. వితీర్ణః దత్తః నిద్రాయా భంగః
ఉద్యోగః యేన తథోక్తః అత్యాశ్చర్యాశ్చ్రుతహృదయంచ ఇత్యర్థః. మహాన్ సంగరః
యుద్ధవధూత్. ౭౪. గంధీరేలి. గంధీరస్య మహాతః గాండివస్య ధనుషో గుణాత్
హర్వాః గతైః ప్రయుక్తైః పృషత్కైర్భూజైః గంధస్థలే హృది వక్షసి భుజేచ -
గమితాని ప్రాసితాని వ్రణాని యేషాం తథోక్తాః తే గంధర్వాః గర్వం యుద్ధాహం
కారం విహాయ చకితాః కీతాస్సంతః గగనాంతరాశే ఆకాశమధ్యే గంధర్వభావస్య
అశ్వత్వస్య సదృశం ఆమరూఢం గమనం - చలాయనమిత్యర్థః. విలేనుః చక్రః. ని
'వాదినాహర్వగంధర్వో'త్యశ్వపర్యాయేవ్యమరుః అత్ర గకారస్య బహునామాది
లేనైవ గ్రహణాచ్చేకానుప్రాసః. ౭౫. వీణాఇలి. విజయేనార్జునేన కృత్తాః భిన్నాః ఆత
వీవ గంధర్వనైన్యాల్ గతాః సమస్తాః వీణాః గాంధర్వ్యః నిశేతుః పఠంతిస్త -

నిపేతుః, ఆయుష్షతీ కేవలమాలులోకే హస్తాగ్రవీణాదివి నారదస్య.
 ౭౬. ష. ఏతావతీతి యుధి మార్గణచారశక్తి స్సన్న్వీభహూవ సురగా
 యకవాండవానాం, తేషాం యయు శ్శరకులాని హి లక్ష్యమాత్రం
 లక్ష్యం విభిద్య చునరాయయురంత మేషాం ౭౭. గ. తత్ర శక్రసుతస్య
 తాదృశం విక్రమ మభినంద్య కృతసంధానేన గండర్వరాజేన సమర్పితం
 పారుషపరిహీనమిదం న పురస్కరణీయమితి బంధనమిషేణ పశ్చాద్యుః
 నీతబాహుయుగళం సుయోధనమూదాయ తే భీమాదయో వసుధాధి
 పస్య సన్నిధి మధిరోపయామాసుః. ౭౮. ష. తం వీక్ష్య తత్ర తరుమా
 వరణం భజంతీ సాపార్షతీనవిధవల్లివరంపరాసు, హస్తైః కరాంగుళివిలా

భవంతి శేషః. చరంతు నారదస్య మునేః హస్తాగ్రే వీణాకేవలం మహాత్యేవైకా - ౭౯
 ఆకాశే ఆయుష్షతీ అచ్చిన్నాసతీ దదృశేవృష్టా-లొకైరితి శేషః. దృశే కర్మణిలిట్-
 అతిశయోక్తిః. ౭౬. ఏతావతీతి. సురగాయకానాం గంధర్వాణాం పాండవానాంచ
 ఉభయేషాం సుబంధినీ మార్గణానాంచారే సంచారణే శక్తి సామర్థ్యం ఏతావతీ య
 తీతియుధి యుధే స్పష్టీభూవ స్పష్టాభూత్-హి యతః తేషాం గంధర్వాణాం శరకు
 లాని బాణబృందాని లక్ష్యమాత్రం యయుః శరవ్యం ప్రాపురేవ - నతు తద్భిత్వా
 తదంతికమాయుర్విద్యుత్తః ఏషాం పాండవానాం శరకులాని తుల్యం విభిద్య అంత
 మేతత్సమీపం ప్రతిపునరాయయుః ఆగతాని - తతః స్పష్టీభూవేతి యోగ్యం -
 ఆత్ర లక్ష్యప్రాప్తిమాలేణ లక్ష్యభేదనపునరంతికాగమనాభ్యాంచ గంధర్వపాండవ
 బాణసంచారశక్త్యోః స్వల్పత్వమహత్త్వానుమానాదనుమానవ్యయం సజాతీయత్వేన
 సంసృప్తం - ఉత్పతితాబాణాః అభిపునః చతంతి - అభిచుతితాశ్చ పునర్నోత్పత్తంతీతి
 తత్త్వం. ౭౭. తలేతి. తత్ర తస్మిన్యథే తాదృశవసన్యకం శక్రసుతస్య అష్టనస్య
 విక్రమం పరాక్రమం అభినంద్య క్లామిత్యా - కృతం సంధానం సంధిర్వేన తేన గంధ
 ర్వరాజేన చిత్రసేనేన సమర్పితం ప్రశ్నార్పకం - పారుషేణ కాశ్యేణ చాహీనం
 కూన్యం ఇదం భుజయుగళం నపురస్కరణీయం నాగ్రేస్థావనీయం - ఇతిహేతోః బంధ
 నస్య గంధర్వకృతస్య మిషేణ వ్యాజేన పశ్చాత్స్పృష్టః ఉచుంతి ప్రాపితం బాహ్వా
 ద్యుగళం యేన తథోక్తమివ స్థితమితి గమ్యాసావన్నహోల్లేఖ - సుయోధనమా
 దాయ - తే భీమాదయః బీమాష్టననకులసహాదేనాః వసుధాధిపస్య రాజ్ఞో యోగిష్ఠీ
 రస్య సన్నిధిం సమీపం ప్రతి అధిరోపయామాసుః ప్రావయామాసుః. ౭౮. తమితి సా
 చక్రా తైరచకృతత్వేన ప్రసిద్ధా పార్షదీ ద్రుపదీ చరం వృక్షం ఆవరణం భజంతీ

దసకృద్గళద్భి రాకాలికిం కుసుమప జ్జీమివ వ్యతానీత్. ౭౯. ప. వీర
వ్రాతై స్త్రిభివనతలే విశ్రుతే నః కులే ౭స్త్రిన్నుద్భూయ త్వం బహుభి
రనుజై రాస్థితో ౭ప్యాధిపత్యం, ఏవం భంగం కిమిహ భజనే వత్స నీచైః
ప్రణీతం రాజన్యానాం పరఃపరిభవో రాజయత్తా హి కీర్తేః ౮౦. ప.
ఇత్థం నిగద్య సరళేన యుధిష్ఠిరేణ బంధాన్విమోచ్య బకవిద్విషతా
విసృప్తః, మానం చ్యుతం మృగయమాణ ఇవాలిన మ్రో వాచంయమే
న స యయా మహతా బలేన. ౮౧. ప. యం ప్రాయం బహుమిచ్ఛంతి
జనా జీవిత ముత్సుకాః, ఉపావిత్ తమేవాసా పథి ప్రాణాం తస్ముజ్జి

కుర్వంతీసతి - తత్ర రాజ్యస్సమిపే తం దుర్యోధనం వీర్య - కరస్యవక్త్రే నిహితస్య
అంగుళీనాం చిహ్నాత్ మధ్యాత్ అసకృద్బహువారంగళద్భిః ప్రసరద్భిః హస్తైః సవిధవల్లీ
నాం సమీపలతానాం పరంపరాసు పజ్జీషు ఆకాలికిం ఆనార్ద్రవీం కుసుమపజ్జీం
వ్యతానీత్ జనయామానేవేత్సుల్పేత్ - భృశం జహనేత్సర్థః - మహతా మవమ
తారో దైవాదవమానం భజంతి మరణాదవ్యధికమితి హాసప్రకారః. ౭౯. వీరేతి
హేవత్స త్వం వీరాణాం లోకైకశూరాణాం కురుతూమప్రభృతీనాం వ్రాతైః
బృందైః లిఖువనతలే ౭సి విశ్రుతే ప్రసిద్ధే నః ఆస్తాకం సంబంధిని ఆస్తికృతే వంశే
చాంద్రే - బహుభిర్భవో త్తరసవత్సా అనుజైస్సహ సంభూయ ఉత్పద్య - కించ ఆభి
వత్యం ప్రభుత్వమసి ఆస్థితః చతురంగబలసమేతో ౭సిసన్నిత్యర్థః. నీచైర్నైరంగధరైః
ప్రణీతం ప్రాణీతం ఏవ పరిదృశ్యమానప్రకారం భంగం పరాభవం ఇహేదానీం -
కిమితిజగుప్సాయాం - భజనే ప్రాప్నోషి ఇతికాకు. అనుచితమిత్యర్థః. కుతః హి
యస్తాత్కారణాత్ రాజన్యానాం రాజ్ఞాం పరైః పరిభవః తిరస్కారః కీర్తేః రాజ
యత్తా క్షయరోగః కీర్తినాశకఇత్యర్థః, చందాక్రాంతా. ౮౦. ఇత్థమితి. సరళేన ఉదా
రేణ యుధిష్ఠిరేణ ఇత్థమక్తప్రకారం నిగద్య ఉక్త్వా - బకవిద్విషతా భీమేనబంధాత్
గంధర్వకృతాత్ విమోచ్య మోచయిత్వా విసృప్తః అనుజ్ఞాతః సదుర్యోధనః చ్యుతం
మానం మృగయమాణః విచిన్వన్నీ వేత్సుల్పేత్. అలినమ్రస్పక్ - వాచంయమేన లజ్జ
యాపరిహృతక్ష్యశితవాద్యరవేణ మహతాబలేనసహ యయా గతవా - ఆశ్రమాన
చ్యవనస్య విశేషణగత్యా పరిహృతనేనాదుండుభివిస్సారణాదికబద్ధస్య మానయానం ప్రతి
హేతుత్వాత్ కావ్యలింగముల్పేత్ సంకీర్ణం ౮౧. యమితి. జీవితముత్సుకా
చిరజీవనేచ్ఛవః జనాః యం ప్రాయం వయః బహుమనేకవాన్వి కమిచ్ఛంతి - తమేవ
ప్రాయం నిరశనవ్రతంచ ప్రాణాన్ సముత్సుం త్యక్తుమసౌ దుర్యోధనః పథి మాగ్నే

తం. ౮౨. ప. తస్మిన్స్థితే స్వనలబ్ధమరారిసాహ్యస్త్యాగే తనోస్త
దను బంధుతయా నిషిద్ధః, తస్మా ద్వినాత్పునరపి ప్రతిపద్య దైర్యం
ఘుష్యృష్టలో నివృత్తే కురు రాజధానీం. ౮౩. తత్ర ఖలు. ప. కదాపి
మాబంధయ గాయకై ర్దామితీవ హవ్యై రమృతాయమానైః, సంప్రీ
ణయన్నింద్రమథాభిమానీ సపాండరీకం క్రతు మాజహార. ౮౪. ప.
భూపోఽపి తాం వనభవం ప్రవిహాయ భేజే భూయ స్సకామ్యకతపో
వనమండలాని, కింమీరనాశముదితాఖిలతాపసౌఖ సావ్యధ్యాయఘోష

ఉపాదితౌ ప్రవిష్టవాక్ - ప్రాయోపవేశం చక్రే - విశేకర్తృలుక్. ని 'ప్రాయో
వయసి బాహుశ్చే సుల్యానశనమృత్యుప్సితవైజయంతీ - ఆత్ర ప్రాయశబ్దజ్ఞేషభితి
కాలబ్ధ వయోనిరశన ప్రతద్యయాభేదాతిశయోక్త్యా దీర్ఘజీవనహేతోరేవ సద్యోజీవ
ననాశకత్వరూపస్య వ్యాఘాతాలంకారస్యోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగంగీభావేన సంకరః.
'స్యా ద్వాన్యథాతోఽన్యథాకారి తథాకారి క్రియేతచేదితి లక్షణాత్. ౮౨. తస్మి
న్నితి. తదను దుర్యోధనః తస్మిన్ ప్రతే ప్రాయోపవేశే, స్వపనే స్వప్నైలబ్ధం సు
రారీణాం అంబుసాదీనాం సాహ్యం యుద్ధేసాహాయ్యం యేన తథోక్తస్య - బంధు
తయా బంధుసమూహేన తనోస్త్యాగే విషయే నిషిద్ధః నివారితృప్తౌ దైర్యం ప్రతి
పద్య - తస్మాద్వినాత్ ద్వైతాఖ్యాత్ - పునరపి ఘుష్య ద్బలః శబ్దాయమాన చతురం
గన్యక్ - కురురాజధానీం హస్తినపురం ప్రతి నివృత్తే ప్రత్యాగతవాక్. ౮౩. తత్ర
కురురాజధాన్యాం ఖల్విత్యుత్తరేణ సంబధ్యకైరీదంక్వాచిత్కం గద్యముత్తరత్రాధ
శబ్దేన సందర్శవిరుద్ధ మపి వ్యాఖ్యాతం. కదేలి. ఆ కురుపతనప్రాప్త్యనంతరం అభి
మానీ మానధనః ఆతపివ స దుర్యోధనః - హే ఇంద్ర ఇతఃపరం కదాపి గాయతైః
గంధర్వైః మాం మాబంధయ ఇతి ఆమృతవన్తధురాయమాదైః ఆమృతాయమానైః
హవ్యైరాజ్యపురోదాశాదిభిః ఇంద్రం సంప్రీణయత్ సంహోషయన్మివేత్యుత్ప్రేక్షా -
పాండరీకంనామ క్రతుం యాగమాజహార కృతవాక్. ౮౪. భూవఇతి. సః తాదృగుప
కారిణ్యపి కరుణాకరత్వేన ప్రసిద్ధః భూపః ధర్మరాజోఽపి తాం వనభువం ద్వైతవన
ప్రదేశం ప్రవిహాయః - మ్మీరస్య రక్షసః నాశేన భీమకృతేన ముదితస్య తుప్తస్య అవతో
భయస్యేతి యావత్. ఆఖిలతాపనానా మోఘస్య మునిసంఘస్య సావ్యధ్యాయఘోషైః
వేదాద్యయనోలాహరైః మఖరీకృతాని శబ్దాయమానాని ఆఖిలదిశాం ముఖాన్యగ్రభా
గాః యేషాంతాని - కామ్యకేనామ వనే తపోవనానాం ఆశ్రమాణాం మండలాని సమూ

ముఖరీకృతదిజ్ఞుఖాని ౮౫. ప. మృదుభి ర్వనవల్లికందమూలై ర్విహితాత్వవిధి స్సతత్ర పార్థః, స్థితి మాచరతి స్త హృష్టచేతా స్త్రుణిందో ర్వచనే తపోవనే చ. ౮౬ : ప్రాసూత యా సదసి పట్టపటీర సంఖ్యా నైసా సమాగతవతీతి సకాతుకాత్వః, వేణీధరా ముటజనీ మని యాజ్ఞ నేనీం విస్తృత్య వల్కవసనాం దదృశుర్దృహీణ్యః. ౮౭. ప. తత్తాదృక్షే కరేఽస్యా వివిదవనభవం కందమూలోపహారం దాతుం లజ్జాపయోధే స్తల మభిమమృశు ర్ధర్మదారా మునీనాం, యస్య స్పృశా

హా భూయః భేజే పునః ప్రాప్తవాత్. ౮౫ మృదుభిరి తత్ర కామ్యకతపోః నేషు స పార్థః ధర్మరాజః మృదుభిః కోమలైః శ్రీతిపూర్వం దత్తైర్వా - వనపట్టినాం కందైః గ్రంథిభిః మూలైశ్చ విహితః కృతః ఆత్మవిధిః ఆతిథిపూజా యస్య తస్మాత్ సుక్-తత్రత్వైర్దృశిభిరి శేషః తృణిందోర్నామ మునేర్వచనే ఆత్రస్థేయ మిత్థా జ్ఞారూపే-తపోవనే తదాక్రమే చ హృష్టచేతాః స్థితిం ఆజ్ఞానతీరింఘనం నానంచ ఆచ రతిన్న కృతవాత్ - ఔపచ్ఛందసికం. ౮౬ ప్రాసూతేతి. యా ద్రౌపదీసదసి ద్యూత సభాయాం అసంఖ్యాః పట్టపటీః కాశేయాని ప్రాసూత అజనయత్-నైషా ద్రౌపదీ సమాగతవతీ ఇత్యుక్తప్రకారేణ సకాతుకాని ద్రష్టుముత్సుకాని అక్షీణియాసాంతా సకాతుకాత్వః గృహీణ్యః మనిపత్న్యః ఉటజనీమని పర్ణకాలాయాం వేణీధరా దుశ్శాసనవధవర్తంతుం ధృతవేణీం-వల్కలం వస్తే పునఃత్రే నియమాయేతి వల్కలవసం ఆతవివ యాజ్ఞ నేనీం ద్రౌపదీం విస్తృత్య ఆశ్చర్యం ప్రాప్య దదృశుః. అసంఖ్యేయో శేయజనన్యా అవ్యహో నియమాయ వల్కలధారణమిత్యాశ్చర్యేణ ఆవశ్యన్నిత్యర్థః ఆత్ర పట్టపటీజనన్యా వల్కలధారణస్య విశేషణగత్వా సాశ్చర్యదర్శనం ప్రతిహేతు త్యాత్మావ్యతింగభేదః. ౮౭. తదితి. తం తమివ చశ్యంతీతి తాదృక్షః కష్టాకరణే - స్పృశివాచ్యఇతిక్యే - ప్రశ్నేత్యాదినా పత్యే - వశోః కస్సీతికత్యే - ఆదేశప్రకృ యయోరితివత్వం - అనర్వనామ్న ఇతిద్వీర్ఘశ్చ - తస్మిన్వక్ష్యమాణప్రభావేనాసదృశే అస్యాః ద్రౌపద్యాః కరే - వివిధం వనేభవంచేతి వైవక్షికవిశేషణవిశేష్యభావాత్ప మాసః. కందమూలమేవోపహారమవసం దాతుం - మునీనాం ధర్మదారాః ధర్మచక్షుః లజ్జేవ పయోధిస్తస్య తలం ఆఘోభాగం అభిమమృశుః స్పృశంతిన్న-అతిలజ్జితా బహు పురిత్యర్థః. యస్య ద్రౌపదికరస్యస్వర్శేన యోఽనుభావః మాహత్మ్యం తస్మాత్ ఆచ రకం ఆక్షయం యథాతథా ఉచితైరాపిర్భూతైః దివ్యైరమానుషైః సాయనైః పరమా న్నైరేవ - నతు కాకపాకాదిరిత్యర్థః. కించిత్ ఆతిస్వల్పమపి భాండం ఆర్కదత్తం

నుభావా దవిరతముదితైః పాయనై రేవ దివ్యైః కించిద్భాండం వనాం
తే తనుమతిధిజనస్యాతనో దన్యథార్థాం ౧౮. ష. దిశి దిశి మృగయా
యై తేషు యాతేషు జాతు స్వయ ముటజమవాప్త సోమకేంద్రాత్త
జాయాః, లవనశశిమహిమ్నా లంఘయామాస వేలాం తరళితమక
రాంక స్తత్త్వణం సింధురాజః, ౧౯. గ. తతః క్రందంతీం కురరీమివ
నిందంతీ మేనాం పురస్తాదధిరోఽప్య సూతకరతోత్రదండాధ్యాపిత
వేగతంత్రపారీణరధ్యేన ఘనతరతజ్జఘనపయోధరభారాక్రమణవిన్మ్రా

పాత్రం వనాంతే అతిధిజనస్య తనుం శరీరం అన్యథా కించిత్త్వదిరుద్ధః అర్థః మహ
త్వాత్తకః యస్యాస్తఫోక్తామకనోత్ చక్రే - తత్రాద్యక్షిణి సంబంధః. అత్రోత్తర
వాక్యాధ్యస్య లజ్జాపయోధిమజ్జనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. అన్యచాత్యేదార్య వర్ణ
నాత్తకోదాత్తాలంకారేణ సహైకవాచకాను ప్రవేశసంకరః. స్వర్యాచరావావిరతాన్నే
దయయోహ్నేతుహేతుమతోరుక్త్యాత్తకేన హేత్వలంకారేణ చాభ్యుక్తవివసంకరభిచ
స్రాహుః. ౧౮. దిశిదిశి జాతు కదాచిత్ లేషు యుధిష్ఠిరాదిషు సర్వేషు మృగయాదై-
మృగయాంకద్రుమితి. క్రియాధేయాదినా చతుర్థి-దిశిదిశి ప్రతిదిశం యాతేషు గతేషు
సత్సు ఉటజం వర్ణకాలాం స్వయమవాప్తః ప్రాప్తః సింధురాజస్యైన్ద్రభవః సముద్రశ్చ.
ని. 'దేవే నదవిశేషేఽర్థాసింధుర్నాసరిప్రియా' మిత్యమరః. ఏకత్ర సింధుర్దేశః అప
రత్ర సరిది వివేశః. సోమకేంద్రాత్తజాయాః ద్రౌపద్యాః లవనం ముఖమేవ శః
చంద్రస్తస్య మహిమ్నా ప్రభయా తత్త్వణం నద్యః తరళితః మకరాంకః మన్త్వః
యస్య తఫోక్తస్యే ఆకులితగ్రాహచిన్నశ్చ వేలాం మర్యాదాం కూలంచ లంఘయా
మాస అతిక్రాంతవాః. తాం బలాద్ధృహీతవానిత్యర్థః. అత్ర చంద్రచంద్రికయా
ఆకులితగ్రాహం సముద్రస్య కూలలంఘనరూపమర్థాంతరం ధ్వనిరేవ నక్షేపభితి 'సర్వప్రా
ద్యద్వయేనాంత్య'భితి కన్నిషేధాల్. మాలినీ. ౧౯. తతభితి. తతః గ్రహణానంతరం
కురరీం ఉత్కోశపక్షిణీమివ క్రందంతీం నిందంతీం 'కిమనుచితమేవం కరోషిధిక్త్వామి'
తి కుత్సమానామేనాం ద్రౌపదీం పురస్తాద్రదస్య పూర్వభాగే అధిరోఽప్య ఉపవేశ్య-
సూతస్య సారథేః కరే తోత్రదండేన కశయా ఆధ్యాపితస్య శీతీతస్య వేగస్యైవ
తంత్రస్య కాద్రస్య పారీణాః పారంగతాః అతివేగవంతభితి యావత్ - రథస్య
వోధారో రథ్యాః ఆక్వాః యస్య లేన - ఘనతరస్య అతిమహతః తస్యాః ద్రౌపద్యాః
జఘనపయోధరస్య నికంబస్య మజయోశ్చ భారస్య ఆక్రమణేన వ్యాప్త్యా విశేషేణ
నమ్రాకృతః భుగ్నీకృతః పూర్వభాగోఽగ్రదేశః యస్య తస్య భావస్తత్రా తయాహే

కృతపూర్వభాగతయా పార్థదర్శనశంకయా నికుష్టిభూయేవ ధావతా
 శతాంగేన నిమిషచూషితపరిణాహవనీవధం జయద్రథం పునరప్యాశ్ర
 మపద మాశ్రిత్య నిశమితప్రమదావారేన దావారేనేవ పూర్వజేన
 నియుక్తౌ జటారికిరీటినౌ రోషవిద్రుమలతాకిసలయైరివ లోచనైశ్చ
 రాసనం వికీర్య మృగయానివృత్తమాత్రేణ చరణేన ద్రుతమన్వద్ర
 వతాం. ౯౦. గ. తత్తతాదేవ కర్ణపూరవనకుసుమసౌరభజిఘ్రుత్సిం
 జినీకేన ధనంజయేన సపత్రాకృతో ధృతత్రాసతయా విద్యామివ వినయ
 వివర్యయః కృష్ణాం విముచ్య కృతకలాయనస్సదుర్దేహాః పురుఃప్రథా

తునా - పార్థానాం మృగయానాః ప్రతినీవద్రమానానాం దర్శనస్య శంకయా విక
 క్కేణ భయేనా నికుష్టిభూయ హస్తీభూయ ధావతా చలాయమానేనేవ స్థితేనే
 త్యుత్పేక్షా - శతాంగేన రథేన నిమిషేణ చక్షుపాతమాశ్రకాలేన చూషితః ఆలి
 క్రాంతః పరిణాహః విశాలః వనీవధః ఆరణ్యమార్గః యేన తం జయద్రథం సైంధవముద్ది
 శ్యేత్కర్ణః. ఆశ్రమపదం ప్రతి పునరపి ఆశ్రిత్య ప్రాప్య-నిశమితాశ్రుతా ప్రమదా
 యాః ద్రౌపద్యాః వార్తాసైంధవేన అపహరణరూపా యేన లేన - ఆతపివ దావేన
 వనాన్నినా ఆరేన వీడితేనేవస్థితేనేత్యుత్పేక్షా - పూర్వజేన శ్యేష్ఠేన యుధిష్ఠిరేణ
 పూర్వమాగలేనేతిభావః. నియుక్తౌ ప్రేరితౌ జటారికీమః కిరీటీ అద్భుతస్స ఉభౌ రోష
 వివవిద్రుమలతా తస్యాః కిసలయైః చల్లవైరిన్ధిలైరిత్యుత్పేక్షా - లోచనైః శరాసనం
 చాపం వికీర్యసైంధవవధాయక్రౌధారుణంవృప్యేత్కర్ణః. మృగయానాః నివృత్తమా
 త్రేణ ఆగలేనైవ నతు ఊణం విశ్రాంతేనేత్కర్ణః. చరణేన ద్రుతమన్వద్రవతాం అన్వ
 ధావతాం-ఉత్పేక్షా త్రయస్యసజాతీయస్యసంసృష్టిః. ౯౦. తదితి. కల్క్షణాల్ ఆప
 ధావనక్షణాదేవ కర్ణపూరస్య కర్ణావతంసస్య వనకుసుమస్య సౌరభం పరిమళం జిఘ్రం
 ణింజినీ చూర్షి యస్య లేన ఆకర్ణాకృప్త ధనుర్గుణేనేత్కర్ణః. ధనంజయేన అద్భుతేన సపత్రా
 కృతః పుంఖపర్యంతమంతర్దగ్గుచాణీకృతః ఆతపివ దుర్దేహాః దుష్టబుద్ధిః సః సైం
 ధవః ధృకస్త్రాసః భయం యేన తస్యభావస్తతా తయా హేతునా - కృష్ణం ద్రౌ
 పదీం వినయవివర్యయః వినయరాహిత్యం విద్యామివ విముచ్య త్యక్త్వా - కృతకలాయ
 నస్సక్ పురుః స్వతోఽచ్యగ్రే ప్రథావితేన మాగధస్య జరాసంధస్య విరోధినా భీమేన
 రుద్రుధే నిరుద్ధః రుధేః కర్తణిబ్ - యత్తు సాపత్రపీకృతఇత్యవపారంకల్పయిత్వా
 లజ్జాన్వితతయాకారితఇతి - వినయవివర్యయః వినయరహితః పురుష ఇతిచ నృసింహః
 ప్రలూప. తదబోధాల్ - కర్ణపూరేత్కర్ణునవిశేషణవైయర్థ్యావతే. వివర్యయశ్చేన

వితో మాగధవిరోధినా రురుధే. ౯౧. ౪. కచే గృహీత్వా భువి పాతి
తస్య కరోరచారిత్రపరస్య శత్రోః, సంతాడనే మారుతి రాత్తపాణే
సృచ్ఛాత్రయామాస పదం చ వామం. ౯౨. ౪. సౌవీరభర్తు రథమూ
ర్ధని పంచచూడాః క్లప్తాః తురేణ పవనాత్తభువా విరేజః, ఇంగాల
ధూమకలికా ఇవ శామ్యతోఽంతస్తాసాంబుభి స్సరశరానలపంచకస్య.
౯౩. ౪. విమతమనుజనీతం వీక్ష్యభూఃస్త్రితాస్యః కృతనలిశిరసం తం
కేశభారే హృతేఽపి, త్వదసుహరణమార్గే దుశ్శలైవార్గభానః క్వచిదపి

ఘృత్పత్త్యంతరంవినా తద్వతో బోధాయాగాత్ - ఘృత్పత్త్యంతరంచ క్లిష్టత్వదోష
పత్రేష్యేతి విద్వద్భిఖామణిభిరాకలనీయం - సపత్రనిష్పత్రాదతివృద్ధన ఇత్యనేన కరోతి
యోగే దాద్విధానాత్పత్రాకృత ఇతిరూపమ్. ౯౧ కచఇతి. మారుతిస్థీమః తతోశే అతి
సింద్యే చారిత్రే కర్తణిపరస్య సత్తస్య - అతఏవ కచే కేశే జాత్యేకవచనం-ఇఖాయా
మితి వా. గృహీత్వాభువి పాతితస్య శత్రోః సైంధవస్య సమ్యక్తాడనే ఏషయే ఆత్మనః
పాణిః వామంపదంచ సచ్ఛాత్రయామాస సహాధ్యాయినం చక్రే-పాణినా పాదేనచ
తాడితవానిత్యర్థః. ౯౨. సౌవీరేతి. అగ తాడనానస్తరం సౌవీరో దేశవిశేషః తస్య
భర్తుః రాజ్యః సైంధవస్య మూర్ధని పవమానభువా భీమేన కర్తా తురేణ బాణవిశేషేణ
కరణేన క్లప్తాః నిర్మితాః పంచచూడాః ఇఖాః త్రాసవివాంబూని జలూని తైరస్తర్షసి
శామ్యతః నిర్మాణం గచ్ఛతః స్తరశరాణాం యే అనలా అగ్నయః తత్పంచకస్య ఇంగా
లేభ్యః సిక్తాంగారేభ్యః యే ధూమకలికాః కుట్టలాకృతిధూమాః ఇత్యుక్తేషాం .
విరేజః ౯౩. విమతమితి. భూపః ధర్మరాజః అనుజాభ్యాం భీమాద్భునాభ్యాం నీతం
నికటం ప్రాపితం కేశైర్యోభాః కేశసంచయశ్చ తస్మిన్ హృతే సత్యసి-కృతా నలిః
నమ్రత్వం నమస్కారశ్చ యేన తాదృశం రేః యస్య తథోక్తం - లజ్జాభయాభ్యా
మితిభావః విమతం శత్రుం సైంధవం వీక్ష్య స్థితం మందహాసః అన్యే ముఖే యస్య
తథోక్తస్య - హేమత్పిత నింద్య నః ఆస్తాకం తవ అనూనాం ప్రాణానాం హరణ
మేవ మార్గస్తస్మిన్ తత్ప్రవృత్తా విత్యర్థః. దుశ్శలాత్వత్వత్తే అస్తద్భిసేవ యా సైవ
అర్గళాప్రతిబంధికా తద్వైదవ్య భయాన్నత్వాం నివాన్తఇత్యర్థః క్వచిత్ ఇతిపరం
కుత్రాపి ఏవం కుత్పికం పరదారాపహరణాది మాకురు - తత్ర దుశ్శలాయా ప్రతి
బంధకత్వాసంభవేనద్యో హమ్యురేవేతిభావః. ఇత్యుక్తేతిశేషః. ఉత్సర్జ్య విస్సృప్త
వాక్. అత్ర వినాపి నమనకారణం కేశభారం తదుత్పత్తివర్జనాద్విభావనాలం

కురు మైవం కుత్సితేత్యుత్సర్జ. ౯౪. ప. దీనధీస్సతపసా హిమశైలే దృ
 క్షధం పురహరా ద్దృహయాళోః, ఆదదే వరమథో విజయా ద్వాపం
 తరేణ యుధి పాండవరోధమ్. ౯౫. ప. పార్థాశ్చ కృచ్ఛాద్దుత్తీర్ణాం
 పార్వతీం ప్రాప్య రేమిరే, హేమంతాత్పద్మినీం ముక్తాం హేళేష
 కరాంకురాః. ౯౬. ప. తత్రాంతరే జ్వలితవర్ణవపుః కదాచిదంగేషు
 శబ్దభవ కర్ణమవాప్య రాత్రౌ, భాసాం పతిః కృతసమస్కరణాయ తస్మై
 ప్రేష్ణాశిషః ప్రణిజగాద యవీయసీం గాం. ౯౭. ప. అహమహరధినాథో
 ౭నుగ్రహాన్తే పృథాయామయిజననమగాస్త్యం వత్సకోశో గుణానాం,

కారః. మాలినీ. ౯౪. దీనేతి అనంతరం దీనా భిన్నా ధీర్తనో యస్య తథోక్త
 సైన్యధవః హిమశైలే తపసాహేతునా దృక్ష్యం చక్షుర్విషయత్వం గ్రహయాళోర్గ్రా
 హీతుః. స్ఫుహిగృహీత్యాదినా ఆకుచ్-పురహరాల్ శంభోః ద్వావిజయావిజయమద్భు
 నం చాంతరేణ వినా-యుధి యుద్ధే పాండవానాం శిష్టానాం చతుర్థాం రోధం నిరోధ
 మాత్రమేవ వరంలేభే ఆదదే స్వీకృతవాన్-అర్జునస్య దేవైరప్యజేయత్వాత్తత్సహితా
 నాం రోధమాత్రమప్యశక్యమేవేతిభావః. స్వాగతా. ౯౫. పార్థాశ్చ. పార్థాశ్చ ధర్మ
 రాజాదయోఽపి కృచ్ఛాల్ కష్టాల్ సైన్యవక్రతాల్ ఉత్తీర్ణాం నిర్దుక్తాం పార్వతీం
 ద్రావదీం హేళేః సూర్యస్య కరాః అంకురాభవ అంకురతుల్యకిరణాః. ని. 'హేళిరా
 లింగనేసూర్య' ఇతివిశ్వః. హేమంతాదృతోద్భుక్తాం గతహిమబాధామిత్యర్థః. పద్మినీమివ
 ప్రాప్య రేమిరే చిక్రీడుః. ఉపమాలంకారః. ౯౬. తలేతి. తత్రాంతరే తస్మిన్నేవ
 సమయే కదాచిద్రాత్రౌ జ్వలితవర్ణం ఉజ్జ్వలకాలి వపుర్యస్యః ఉజ్జ్వలాక్షరశరీర్య
 భాసాం పతిస్సూర్యః శబ్దః ఘటాదిపదమివ - అంగేషు జనపదవిశేషేషు కరచరణాది
 షుచ కర్ణం రాధేయం శ్రోత్రంచ అవాప్య - కృతం నమస్కరణం నమస్కార
 యేన తథోక్తాయ తస్మై కర్ణాయ ఆశిషః చిరండివేత్యాదేరాఃర్వాదస్య యవీయసీం
 కనిష్ఠాం - తననంతరామిలియూవత్ - గాం వాచం వక్ష్యమాణాం ప్రేష్ణా పుత్రవాత్స
 ల్యేన ప్రణిజగాద ఉక్తవాత్. శ్లిష్టవిశేషణేయముపమా. ౯౭. ఉక్తిప్రకారం
 ర్మిభిరాహ—అహమితి. అయివత్స హేపుత్ర అహం అన్నః దివసస్య అధినాథః
 సూర్యః గుణానామాదార్యాదీనాం కోశో రాశిః త్వం సే మమ అనుగ్రహాల్ పృ
 థాయాం కుస్త్యాం జననముత్పత్తిం అగాః ప్రాప్తవానసి-జాతోఽసీత్యర్థః. తత్తస్మాల్
 మత్సుతత్వాదేతోః రహస్యేకాంతే భవం రహస్యం ఇదం వక్ష్యమాణం మే కాననం
 అశ్చ ఇహేదాసిం గృహ్యతాం త్వయేతి శేషః. నన్వప్యప్తోఽసి కిమితి కథయసీత్యత

తదిద మిహ రహస్యం గృహ్యతాం శాసనం మే తనయకుశలయోగే
తాతపాదా యతంతే. ౯౮. ప. ముఖసంధానవిశ్లేషము క్తే కవచకుండలే,
తవైతే భూషణే శోభాం తన్వాతే పరదుర్లభాం. ౯౯. ప. ఏతాని
యాచకమిహ ద్విజవేషగూఢం మాలబృకామమరాధిపతిం కృథా
స్త్ర్యం, అజ్ఞాపథాత్ఫలసి చేదణమాత్ర మస్తాద్వధ్యో భవిష్యసి సుఖేన
రణే రిపూణాం. ౧౦౦. ప. ఇత్థం నిశమ్య తాం వాచం రాధేయో రచి
తస్తితః, హర్షాదంజలినా సాక మాదదే ప్రతిభాషితం. ౧౦౧. ప. తవా
ర్యమేతిప్రధితేఽపి శబ్దే మమార్యమేత్యర్థిజనేషు దానం, నిషేధరూపే

ఆహ — తనయేతి. తననూనాం కుశలస్య ఔమస్య యోగే సంఘటనే విషయే తాత
పాదాః పూజ్యాః పితరః యతంతే ఉద్యోగం కర్వంతి - సామాన్యేన విశేషసమర్థన
రూపాఽర్థాంతరన్యాసః. ౯౮. ముఖేతి - అయివత్స ముఖేత్యుపలక్షణమంతస్యాః -
తథాచ ఆద్యంతాభ్యాం సంధానవిశ్లేషాభ్యాంచ ధారణమోచనాభ్యాంచ ముక్తేరహితే-
సహజత్వాద్వర్ణయేద్యంతచదేశే వర్జితసంయోజనవియోజనేచేత్యర్థః. కవచం కుండలం చ
ఉభేవితే భూషణే-పరదుర్లభాం తవ శోభాం తన్వాతే కరుణః. ఆత్ర ముఖసంధానే
త్యాదిపదార్థస్య విశేషణగత్యా ఆనన్యసామాన్యశోభాకరణహేతుత్వాత్కావ్యలింగభే
దః. ౯౯. ఏతానీతి. అయివత్స ఏతాని సహజకవచకుండలాని యాచకం యాచిష్య
మాణం - ఆకేనోర్భవిష్యదాపమర్త్యయోగితి కృద్యోగే వస్తీప్రతిషేధః. ఆత్ర యా
చకం సంతమితి నృసింహప్రలపితం చ్యుతసంస్కారదోషాదుపేక్ష్యం - ద్విజవేషేణ
బ్రాహ్మణరూపేణ గూఢం ప్రచ్ఛన్నం - నిజరూపస్య యాచ్ఛాన్సర్వత్వాదిభావః. అమ
రాధిపతిమింద్రం త్వమిహ కవచకుండలయాచ్ఛావిషయే లబ్ధకామం మాకృథాః మాకురు-
వైవరీత్యై కావానిత్యంతఆహ, — ఆజ్ఞేతి. అస్తాదాజ్ఞాపథాల్ మచ్ఛాసనమార్గాదణుమా
త్రం ఆత్యల్పమపి స్థసిచేత్ లంఘయసి యది - తదా రణే రిపూణాం సుఖేన ఆనా
యాసేన వధ్యః హంతుం శక్యో భవిష్యసి. ౧౦౦. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాం తాం
వాచం కవచకుండలానీంద్రాయ మాదేహిత్యాత్రితాం నిశమ్య శ్రుత్వా-రాధేయః
కర్ణః హర్షాద్రచిత్సస్తితః కృతదరహాసస్సక్ ప్రతిభాషితం ప్రత్యుత్తరం అంజలినా
సాకం నమస్కారేణసహ ఆదదే బ్రాహ్మ - స నమస్కారం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః.
౧౦౧. తవేతి. హే ఆర్య తవ ఆర్యమాఇత్యాత్మకే శబ్దే దాత్పుత్రకస్య దాతుశ్చ
వాచకే ప్రథితే ప్రసిద్ధేనత్యపి-ఆర్థిజనేషు యాచకేషు విషయే మమ దానం మాస్త్వితి
నిషేధరూపే దాననివృత్త్యాత్మకే మార్గే వాక్యరూపే భవదీయఽహోవృద్ధం పాద

నిదధాతి మార్గే పదం కథం వా భవదీయజిహ్వ. ౧౦౨. ప. సతతః
సదస్థిసదసే బహుదాతుం సమతూహలస్య పురుషస్య జగత్త్వాం, ఉ
కోర్తి కాకరధృతాహివిధూమాకనకోర్తి కాతుపరమంగుళిభారః. ౧౦౩
ప. దివనేశయః ఖలు శయఃప్రతికర్తుం ధృతలాలసో భవతి నార్థిష
దైన్యం, ప్రతిపాదయేత్సతు కథం పురుషస్య ప్రతిహాలవర్ణనిజనావ
పదార్థం. ౧౦౪. ప. యశఏవ జన్మఫలమాత్మవతామిద మేషితవ్య మే

న్యాసం ఉచ్చారణాత్తకం కంఠేత్యాశ్చక్యే - నిదధాతి నిశ్చిపతి - దానం మా
ర్తితి కథం వదనీత్యర్థః. అత్ర నిషేధరూపకార్యోక్త్యైః విరూఢఫలనాత్మకో విషవ
ప్రభేదః. 'యఃకామయేతదానకామామే ప్రజాస్ఫురిత్యసావాదిర్యోర్భూయః ఖ
వైదదాతిసోఽర్థమే'తి శ్రుతిః. ౧౦౨ సతతమితి కించ హే ఆర్య జగత్త్వాం
లోకే సతాం సాధూనాం అధీనాం యాచకానాంచ సదసే సభాయై - బహు అపి
మితమర్థం దాతుం మతూహలేన సహితస్య సమతూహలస్య పురుషస్య కరే ధృతా ఉత్స
ర్గార్థం నిహితా ఉదకస్య ఉర్తికా వారిధారైవ విశేషేణ భూమి భూమణం - కన
మయా ఉర్తికా అంగుళీయకంతు పరం అత్యంతం అంగుళీనాం భారః భారహే
య్యై - అత్ర దానస్తుత్యా తన్ని షేధనిదాప్రతీతేర్వాజన్మకలంకారః. ని. 'ఉర్తి
కాత్వంగుళీయే స్వాద్వాస్త్రీ భంగితరంగయో' రితివైజయంతీ - సుమంగలీవృత్తం.
'సజసాస్సగౌయది సుమంగలీయమి'లిలక్షణాత్. ౧౦౩. దివనేతి. హే దివనేశ సూర్య
యశ్యయః పాణిః 'పంచకాఖశ్యయః పాణి' రిత్యమరః. అర్థిష యాచకేషు దైన్యం
దారిద్ర్యం ప్రతికర్తుం నిరాకర్తుం ధృతః లాలసః మహాభిలాషః యేన తథోక్తః సభ
వతి - ఖల్వితివాక్యాలంకారే - సఃశయస్తు ప్రతిహతా వైపరీత్యం గతౌ వర్ణా శక
రయకారౌ యస్తింస్తస్య నిజనామ్నః పదస్య యశశ్చబ్దస్య ఆర్థం కీర్తిం పురుషస్య
కథం కేన ప్రకారేణేత్యర్థః ప్రతిపాదయేత్ - ఆర్జయేత్ - నకేనాపి ప్రకారేణ
త్యర్థః సంగ్రహోపపరః ప్రాయస్సముద్్రోఽపి రసాతల ఇత్యభియంత్యైర్దదాతు
కదాపి సభవేత్క్రిరితిభావః పుత్రం పూర్వోక్తమేవ. ౧౦౪. తస్మి కీర్తిరేవ
మాన్వీత్యతఆహ. - యశఇతి. అత్తవతాం దేహభృతాం యశః కీర్తిరేవ జన్మని
ఫలమితి హేతోః ఇదం యశః యత్నస్య భరాత్ అతిశయాదేషితవ్యం కాంత
ణీయం యతః జగత్లోకః అపరైర్భూభిన్నైః గుణానాం ధైర్యకార్యగాంధీర్యాదీనాం
గజైర్భూషితమపి అయశస్వినం కీర్తిహస్యం పురుషం నాద్రియతే నాపేక్షతే - ప్రియ
ప్రజానాం దాతైవ సపునర్ద్రవిణేశ్వర' ఇత్యుక్తత్వాదితిభావః. అత్రోత్తరవాక్య
ర్థస్య కీర్తిః జనావశ్యకత్వహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ప్రమితాక్షరా. ౧౦౫

యత్తుభరాత్, అపిభూషితం గుణగణైరపరైరయశస్వినం న జగదా
ద్రియతే. ౧౦౫. ప. వ్యాపృతా వితరణోపనిషత్సు వ్యాహరంతి
హి విజృంభదధీశాః, స్ఫుర్భనేన రహితా వితిహేతో ధ్రుబ్ధకం చ కుణవం
చ సమానా. ౧౦౬. ప. వృష్టే వనీవకజనే వదనం స్థితేన దానాంబునా
కరతలం యశసా దిశశ్చ, శుభ్రీకరోతి వివశ స్వయమేవ దాతా
కస్తాదృశం ప్రతినివర్తయతుం శ్చమేత ౧౦౭. ప. వాంఛామనాప్తేన
ఘనీవకేన సహసవో దాతృజనస్య యాంతి, తదద్య శక్తార్చనయా
ధృతాసో ర్భావీవధోమే పరమో హి లాభః. ౧౦౮. ప. యద్ధోష్ఠీ ప్ర
తిహారభూతలశిలాచింతామణిః కల్పకా యస్యారామవృత్తిద్రుమాశ్చ

వ్యాపృతా ఇతి. కించ - వితరణోపనిషత్సు దానవేదాంతేషు వ్యాపృతాః పరిలభాః
దానమాహాత్మ్యసారసర్వస్వవిదఇతి యావత్. విజృంభదధీశాః పండితశ్రేష్ఠాః లబ్ధివం
లబ్ధకః తం కృపణం చ కుణవంశవం ద్వావపి స్ఫుర్భనేన దానేన చ రహితో శూన్యా
విత్కుక్తప్రకారాత్ హేతోః సమానా మిశ్రుత్యా వ్యాహరంతి కథయంతి-హి ప్రసిద్ధాః.
ని. 'స్ఫుర్భానామారులేస్ఫుర్భదానయోః స్ఫుర్భనంతథే'తి వైజయంతి-లుద్ధోఽక్తిర్నివన్నపి
మృతకల్పవివేకర్థః. అత్ర స్ఫుర్భనస్య శ్లేషభిత్తికాభేదాభ్యవసితస్య సామ్యకథనహే
తుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముపమైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణం. ౧౦౬.
దృష్టఇతి. దాతావనీవకే జనే వృష్టేనతి. ని. 'వనీవకో యాచనతో మార్గణో యాచ
కార్థినా' విశ్వమరః స్వయం ప్రకృత్యైవ-నతు కారణాంతరేణేత్యర్థః. వివశః కరవ
శస్యక్ స్థితేన వదనం దానాంబునా కరతలం యశసా దిశశ్చ శుభ్రీకరోతి-తాదృశం
ప్రకృత్యా దాతారం ప్రతినివర్తయతుం దానాద్వారయతుం కః శ్చమేత శక్మయాత్?
న శోఽనీత్యర్థః. అత్ర వాక్యార్థత్రయేణ దాతుర్దాననివర్తనాశక్యత్వసమర్థనాత్కావ్య
లింగభేదః కేవలప్రకృతానాం వదనకరతలదికాం ధవనీకరణేనావమ్యగమకతుల్యయో
గితాభేదత్వైకవాచకానుప్రవేశసంకీర్ణః ౧౦౭. వాంచామితి. కించ దాతృజనస్య అస
మప్రాణాః వాంఛాం-వనోరం అనాప్తేన అప్రాప్తేన వనీవకేనసహ యాంతి నిర్గ
చ్ఛంతి-మరణాదవ్యధికా జాయతే అచక్తిర్నిత్యర్థః. 'సంభావితస్య చాక్తిర్నిర్దరాదతి
చ్యుత'ఇత్యుక్తత్వాదితి భావః. తత్తస్మాదజ్యేదాసం శక్రస్యేంద్రస్య అర్చనయా కామి
త తూరణాత్తికయా భూజయా హేతునా - ధృతాః అసహ యస్య తస్య మే-భావీ
కవచమండలత్వోగేన కాలాంతరే శత్రుభిః కరిష్యమాణః వధః పరమః అతికామ్యః
లాభః హిరవధారణే-అశుభస్య కాలహరణం కర్తవ్యమితి ప్రసిద్ధిరేతిభావః. ౧౦౮.
యదితి. కించ - చింతామణిర్నామ కామధేన్వాదివత్ కామితార్థదం రక్షం - సః

సురభి స్సా హోమధేనుః పునః, తాదృగ్యాచతి చేదువేత్య మఘః
సంపూర్య తత్కామనాం త్రైలోక్యస్థవదాన్యసంసదుఃరి స్యామేషః
నిశ్చయః. ౧౦౯. ప వీక్ష్య వంధ్యవచనోఽపి గుణజ్ఞో విస్తయాంబుని
వీచిషు మగ్నుః, పద్మబంధురితి వాదిన మేనం పాటలస్త్రితరుచి ర్ని
మూచే. ౧౧౦. గ. అయే వత్స భవతో భాషితం క్షమమేవ స్థూల
తూణామ్. ౧౧౧. గ. అమూదృశం తు తవ మతం పునరపి మమ ర

యస్యేంద్రస్య గోష్ఠ్యః ఆస్థానమంటపస్య ప్రతిహరభూతతే ద్వారాగ్రదేశే శిలాః
చాపాణః కల్పకాః కల్పవృక్షాః యస్యేంద్రస్యసంబంధినః ఆరామస్యనందనస్య వృ
ద్రుమాః ఆవరణవృక్షాః. సా ప్రసిద్ధా సురభిః కామధేనుః హోమస్య పయసాన్నిహ
త్రస్య ధేనుర్గాతి తాదర్శ్యే పక్షీసమాసః. భవతీతి యథాయోగం యోజ్యం-తాదృ
చింతామణీకల్పవృక్షకామధేనుమాన్ మఘవా ఇంద్రః ఉపేత్య మాం ప్రతిఅగత
యాచతిచేత్ భిక్షలేయది తస్యేంద్రస్య కామనాం మనోరథం సంపూర్య త్రైలోక్య
స్థానాం భువనత్రయేవర్తమానానాం వదాన్యానాం దాతృణాం యానంసత్ సభ
తస్యః ఉచ్యర్థగ్రభాగే స్యాం వర్తేయం - ఏషః ఉక్తప్రకారః మే మమ నిశ్చయ
నిష్కర్షః. ఆత్ర చింతామణ్యాదిమతోఽపీంద్రస్య యాచ్ఛా ప్రసంగేన తైరవ్యత
రణీయో యో మనోరథః ఇతి తత్పూరణస్య త్రైలోక్యస్థవదాన్యోపరితనత్వహేత
త్వాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౧౦౯. వీక్ష్యతి. అ
ఇత్యుక్తప్రకారేణ వాదినం వదంతమేనం కర్ణం వీక్ష్య-వంధ్యం నిష్కలం వచనం మాత్ర
రయ మనోరథమింద్రస్యేత్యాత్మకం వచనం యస్య తథోక్తోఽపి-గుణజ్ఞః సతు గుణమే
దోషలేవైన జ్ఞాలేక్యర్థః. అతఏవ విస్తయస్య ఆశ్చర్యనైవ్యాంబునిధేః వీచిషు తరం
గేషు మగ్నుః అతివిస్తృత ఇత్యర్థః. పద్మానాం బంధుస్సూర్యః పాటలా శ్వేతరక్తా ఆ
రవ్యావనాదీవదరుణాస్వతః శ్వేలేతి యావత్. స్తృతస్య రుచిర్యస్యతథోక్తస్సన్ గిరు
వాచం వక్ష్యమాణామూచే ఉక్తవాక్-బ్రాహ్మి కర్తృలిటి వచ్చాదేశః. ఆత్ర గుణజ్ఞ
త్వస్య అతివిస్తయహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకేన కావ్యలింగేనాంగేన విస్తయాంబునిధీ
యాచకం సంకీర్ణం-తస్య వచనస్య నైష్కల్యరూపప్రతిబంధకసత్వేఽపి తదుత్పత్తివర్ణనా
త్రికయా విభావనయా సంస్పృష్టిః. స్వాగతా. ౧౧౦. అయేఇతి. అయే వత్స హేతుత్ర
భవతః తవ సంబంధి భాషికం వచనమపి ఆత్మవచనంగీకృత్యేంద్రస్య వాంఛాం పూ
యిష్యామిత్యాత్మకం స్థూలతూణాం బహుప్రదానాం క్షమముపపన్నమేవ - భవా
దృశానామితిశేషః. ౧౧౧. అమూదృశమితి. హేతుత్ర అమూదృశం ఉక్తవిధం-

నాం నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్తిమితే. ౧౧౨.గ. అథవాత్వం సునా
 సీరస్య మనీషితస్య పూరణాత్పూర్వమేవ పూర్వదేవగర్వనిర్వాహణధూర్వ
 హతయా కులిశమపి చిరాదూహకళంకాంకురజర్ఘ్నితథా శతమాతస్య
 తీంతదీయాం శక్తి మాధత్వేతి. ౧౧౩ గ. తతస్తథేతి పరమంగీకృత్యవ
 శ్యతస్తనూజస్య సమక్షమచిరేణ సమరీచిమాలీ చరమాచలశిఖరపరిశీ
 ల్యనూనం విహారమిహాపి సమాచచార. ౧౧౪. ప. కలిపయదినే కాలే
 యాలే తతో మరుతాం పతి స్సదసి తనయం భానో రేత్యార్థిచాటు

అవసాః దృశోర్యోగేత్యదాద్యత్వదీర్ఘయోః అవసాః సేర్దాదుదోమితి దస్య మత్వం
 అస్యచోత్వంచ - తవమతం ప్రాణాశ్చయేఽప్యనుష్ఠానీయం దానత్రతంతు మమ మే
 రసనాం జిహ్వం పునరపి ఉక్తప్రకారాదస్యభేత్వర్థః. నిదేశావశేషః అజ్ఞావాక్యశేషవివ
 పంథాస్తవ్యః తస్మిన్ పాంథాం గచ్ఛంతీ-‘పాశోఽనిత్యమి’తి ఇత్రత్యయః పంథా
 దేశశ్చ-తకష్టాప్-పాంథీమితిపారః ప్రామాదికః. నిర్తిమితే కరోతి-నిదేశశేషం కింది
 ద్వచ్చీత్వర్థః. ౧౧౨. అగవేతి. అగవా ఉక్తార్థోఽసమృతశ్చేదీత్వర్థః ఇలీదం క్వా
 చిత్కం. త్వమితి. మేవత్వ త్వం శునాసీరస్యేంద్రస్య. ని. ‘వృద్ధశ్రవాశ్శునాసీర’
 ఇత్యమరః మనీషితస్య కామితస్య పూరణాత్ పూర్వమేవ స్వయంపూర్వదేవానాం
 సురద్విషాం గర్వస్య నిర్వాహణే శమనే ధూర్వహతయా భారవాహిత్యేన మేతునా
 కులిశం వజ్రాయుధమపి చిరాదూహాధేన లగ్నీన కళంకాంకురేణ జర్ఘ్నితం తుచ్చితం
 ధారాణాం శోటినాం శతం యస్య తపోక్తం - ఆతస్వతీం కుర్వంతీ తస్యేంద్రస్య
 ఇమాం తదీయాం శక్తి నామ ఆయుధమాభత్సగృహాణ. ప్రత్యుపకారద్వారేతిభావః.
 ఇతి నిదేశావశేషపథపాంథాం నిర్తిమితఇతి పూర్వేణాన్వయః. ౧౧౩. తతఇతి.
 తతః తథా ఇంద్రాచ్చక్తిం గృహ్ణీయామితి పరం భృశమంగీకృత్య చశ్యతః తనూజస్య
 కర్ణస్య సమక్షం ప్రత్యక్షమివ - సః మరీచిమాలీ సూర్యః చరమాచలస్య అస్తగిరేః
 శిఖరే పరిత్యజమానం క్రియమాణం విహారం క్రిదాం అస్తమయమితి యావత్. ఇహ
 కర్ణపురోహాగేఽపి అచిరేణ సత్వరం సమాచచార కృతవాక్ - అంతర్నితవానిత్యర్థః.
 ౧౧౪. కలీతి. తతః అనంతరం కలిపయాని కానిచిద్దినాని యస్మిన్ తస్మిన్కాలే
 యాలే గలే సతి - మరుతాం దేవానాం పతింద్రః ఆర్థినాం యాచకానాం చాటు
 శతైః క్రియనాక్యశతైః ఆకులే సాంద్రే సదసి సభాయాం - ‘స్త్రీసపుంసకయోస్సదః’
 ఇత్యనుకాసనాన్నపుంసకత్వం. భానోఽస్సూర్యస్య తనయం కర్ణమేత్య ఆతులం సహజ
 త్వా దసదృశం కుండలాభ్యాం సహితం సమండలం కవచం వాచా దేహిత్యాత్మికయా

శతాకులే, కవచమతులం వాచాఽయాచత్సకుండల మాదరా దయ
మపి తథేత్యుక్త్వా శక్తిం తతో జగృహే ఽద్భుతాం. ౧౧౫. ప. నకా
రమేతే వహతో రిపూమమేత్యమర్ష భారాదివ శస్త్రధారయా, సుశో
రవే ర్దంశనకర్ణ వేష్టనే స్వయం సముత్కృత్య దదౌ బిడౌజనే. ౧౧౬. ప.
నిశమ్య తత్కల్పతరో స్త్రియాచ్యుతై శ్చిరాజ్జితై స్త్ర్యాగయశోభరై
రివ, సుసర్వముక్తైః కుసుమైర్న కేవలం తదంగమంగాశ్చ సుగంధయోఽ
భవన్. ౧౧౭. ప. జాగ్రత్సు సర్వావయవేషు తస్యకర్ణస్య కర్ణః పునర్ధినే
స్వాం, హిరణ్మయీం యద్వితతార భూషాం తన్నామసామ్యం ధృవ

అయాచత్ భీషితవా - యాచతే కర్తవ్య - అయం కర్ణోఽప్యాదరాత్తథా
దాస్యామిత్యుక్త్వా తతః యాచమానకవచకుండలాదిం ద్రాత్ అద్భుతాం లోకోత్తరాం
శక్తిమాయుధవిశేషం జగృహే గృహీతవా - హరిణపుత్రావృత్తం - 'రసయుగహయై
శ్చిన్నామ్రాసగాహరిణపుత్రే' తిలక్షణాత్ ౧౧౫. నకారమితి. ఏతే దంశనకర్ణ వేష్టనే
నకారం నాక్షరం నిషేధార్థకం వహతః. బిభృతఃస్వనాన్నితి శేషః అతఃకార
ణాత్ మమదాతుః రిపూశత్రూ ఇత్యుక్తప్రకారాత్ ఆమర్షభారాత్ లోపాతిశ
యాదివేత్యుల్లేఖా, శస్త్రస్య అసేధారయా అంచలేన సముత్కృత్య ఉత్పాత్య
దంశనకర్ణ వేష్టనే కవచకుండలే బిడౌజనే ఇంద్రాయ దదౌ దత్తవాత్. ని. 'తమశ్రం
వర్తదంశనం' - 'కుండలం కర్ణ వేష్టనం' 'బిడౌజాః పాకకాసన' ఇతి సర్వత్రాప్యమః
౧౧౬. నిశమ్యేతి. తత్కర్ణస్య సహజకవచకుండలదానం నిశమ్య శ్రుత్వా ప్రయా
లజ్జయాచ్యుతైః గభిలైః తాదృగానస్య తత్రాప్యసంభవా దితిభావః చిరాదాజ్జితై
స్త్ర్యాగేన వితరణేన యే యశోభరాః కీర్త్యతిశయాః కల్పవృక్షీయానైరివ స్థితైః
సుపర్వభిదేవై ర్దుశైర్వృష్టైః కల్పతరోః కుసుమైః పుష్పైః తస్య కర్ణస్య అంగం
కేవలం శరీరమేకమేవ సుగంధినాభవత్ - కింతు అంగాశ్చ అంగాభ్యా జనపదా
అపి కర్ణపాల్యాః సుగంధయః మనోహరగంధాః ఆభవత్. అతిమహతీ పుష్పపు
ష్టిరాసీదిత్యర్థః. ని. 'అంగంగాత్రాంతిశోపాయ ప్రతీకేష్వప్రధానకే, అంగోజీవకే
షేస్యా'దితి విశ్వః. అసంబంధే సంబంధరూపాతిశయోక్తిః. వంశస్థం. ౧౧౭.
జాగ్రత్స్వేతి. తస్య కర్ణస్య సర్వేషు ఆవయవేషు కరచరణాదిషు జాగ్రత్సువిద్యమా
నేషు సత్స్వపి - కర్ణః పునః శోత్రమేవ స్వాం స్వీయాం హిరణ్మయీం కాంచనీ-
దాండినాయనేత్యాదినా నిపాతః. భూషాం కుండలం అర్థినే ఇంద్రాయ వితతార
దత్తవాత్ - ఇతియత్. అత్ర కుండలదానే తస్య కర్ణస్య నామ్నా కర్ణఇతి సంక్షి
ప్తాయా యత్ సామ్యం తుల్యత్వం స్వస్యాపి కర్ణఇతి నామదారణం హేతుః ధృవము

మత్ర హేతుః. ౧౧౮. ప. ఆపృచ్ఛ్య తం తదను నాకవతి స్సుధర్తా
మాసాద్య సిద్ధమరుదఘరసాం సమాజే, ప్రాశంసదస్య చరితం సవిధే
సురభ్యా రోమంధమవ్యవిగణయ్య నిశమ్యమానం. ౧౧౯. ప. తావ
త్పార్థా స్తేఽపి పునః కామ్యకసీమాం హిత్యా సంఘై ద్భూవిబుధానా
మనుయాతాః, తీర్థవ్రాతాన్విష్టృతపూర్వానవగాఢం వధ్వా సాకం
ద్వైతవనారణ్య మవాపుః ౧౨౦. గ తత్ర కదాచిదాశ్రమద్వారి హా
మహాభాగాః మమ హోమసాధన మరణిమహృత్య హరిణోఽయ మి
తోధావతీతి బాహ్మయమాణస్య కస్యచి దగ్రజన్తన శ్శీకనివారణాయ

త్యుత్ప్రేక్ష - యద్యపి కరచరణాదిభిరపి కవచదానం కృతం - తథాపి తదస్యాపి
తుల్యం ఇదం త్వధికమిత్యుత్ప్రేక్షితమితి ధ్యేయం - ఆత్మోక్త్యుత్ప్రేక్షయా తన్నామసా
మ్యమాత్రస్యాపి తథా దానహేతుత్వే కిముపక్రవ్యం తద్దానమైసగ్ధికత్వమిత్యర్థావ
త్ప్రతీతేరలంకారేణ ఆలంకారధ్వనిః ౧౧౮. ఆపృచ్ఛ్యతి తదను కవచమండలదా
నానంతరం నాకస్య స్వర్గస్య పరిరింద్రః తం కర్ణం ఆపృచ్ఛ్య గచ్ఛామిత్యుక్త్వా
సుధర్తం దేవసభామాసాద్య ప్రాప్య-సిద్ధానాం నారదాదీనాం దేవయోనివిశేషాణాం
వా మరుతాం దేవానామఘరసాంచ సమాజే సంఘే ఆస్యకర్ణస్య చరితం తథావిధం
దానచారిత్రం సవిధే సమీపే సురభ్యా కామధేన్వా రోమంధం చక్షితచర్మణమపి
ఆవిగణయ్య దూరీకృత్య - నిశమ్యమానం శ్రూయమాణం యథాస్యాత్ తథా
ప్రాశంసత్ ప్రకర్షేణ మ్రతవాక్ - శరీరముత్కృత్య దానస్య తస్యా ఆప్యసంభవాదితి
భావః. ౧౧౯. తావతి తావత్ తదాసీం లే పార్థాపి కామ్యకస్య వనస్య సీమాం
హిత్యా భూవిబుధానాం బ్రాహ్మణానాం సంఘైరనుయాతాస్సంతః. పూర్వం విస్తృ
తాక్ మార్గవశాదీనా అనేదితాక్ తీర్థానాం పుణ్యసరసాం వ్రాతాక్ సమూ
హాక్ ఆవగాఢం తత్ర స్నాతుమిత్యర్థః. పునరపి ద్వైతవనంనామ అరణ్యం వధ్వా
సాకం ద్రావద్యాసహ ఆవాపుః ప్రాప్తవంతః. మత్తమయూరీవృత్తం - 'వేదైరుద్రై
ర్హ్యాయసగా మత్తమయూరీ' మితిలక్షణాత్. ౧౨౦. తత్రేతి. తత్ర ద్వైతవనే కదా
చిత్ హే మహాభాగాః మహామహావాః పాణ్డవాః మమ హోమస్య సాధనం అగ్నిమ
ధనద్వారా కారణమరణిమహృత్య ఆయం హరిణః కురంగః ఇతో మార్గాత్ ధావతి.
హేహేత్యుచితే. ఇత్యుక్తప్రకారం ఆశ్రమస్య ద్వారి అగ్రదేశే బాహ్మయమాణస్య
రుదతః కస్యచిదగ్రజన్తనః, బ్రాహ్మణస్య శోకస్య నివారణాయ చాపం చక్రీకృత్య
గుణాకర్షణేన కుండలీకృత్య - అనుధావతః ద్రుతమనుగచ్ఛతః తాస్మాక్థాక్-పార్శ్వ
యోరుభయోర్భ్యా లతా యాసాం తాడనేన సంఘర్షణేన ఆనుపక్రం లగ్నం నవానాం

చక్రీకృత్య చాపమనుధావత స్తాన్పార్థాన్పార్శ్వలతాతాడనానుషక్తన
వశీసలయజాలముతో ప్లవనవేగవన బహిర్జ్వలదవహ్నిశిఖాకందశమివార
ణిం విహాయా బిభ్రాణః కలిషుచిత్పదేషు సుగ్రహ ఇవ కలిషుచిద్దురా
సదశవ విచిత్రగతిః కోఽపి కృష్ణసారోదూర మాకృష్య స్వయమం
తరథాత్. ౧౨౧. గ. తదను లలాటం తపనఖంపచహేళిధూళిభ్యాం
ద్యావాపృథివీభ్యా ముదన్యావదాన్యమహిమని దినయావనే ప్రకృత
మర్థమివ పానీయ మవీత స్తతో విచిన్వద్భిరనుజైస్సహ కస్యచి ద్విశా
లస్య వనసాలస్య మూలభువం తచ్చాయామండలమివ పాండవశ్వనై
శ్వనై రుపపసర్ప. ౧౨౨. ప. తత్రానిలైః కమలగంధిభిరుచ్యమానామా

శీసలయానాం జాలం బృందం యన్తింస్తం - ఆతపివ ఉత్పవనేషు ఊర్ధ్వలంఘనేషు
యోవేగస్తేన యః పవనః వాయుస్తేన బహిర్జ్వలంతః. వహ్నిశిఖానామగ్నిజ్వాలానాం
కందళాః అంకురాః యన్తింస్తం స్థోక్తమివ స్థితమిత్యుప్రేక్ష. ఆరణిమగ్నిమనదాయం
విహాయా శృంగేణ బిభ్రాణః. కలిషుచిత్పదేషు పాదన్యానేషు సుగ్రహః అనా
యాసేన గృహీతుం శక్యశ్చ - కలిషుచిత్పదేషు దురాసదః దుర్గ్రీహశ్చ - విచిత్రాః
ఆశ్చర్యాః గతయో యస్యసః కోఽపి దుర్జ్ఞేయః కృష్ణసారః కురంగః దూరం దూరదేః
మాకృష్య లాభాశయా సీత్వా స్వయమంతరథాత్ అంతర్నితవాత్. ౧౨౧. తదన్విత
తదను కృష్ణసారాంతర్ధానానంతరం-లలాటంతపతీతి లలాటంతపః నఖాన్పచతీతి నఖం
పచః శిరఃపాదదాహినావిక్యర్కః. హేళిస్సూర్యః ధూళిః రజః యయోస్తాభ్యాం ద్యా
వాపృథివీభ్యాం ఆకాశభూమిభ్యాం - ఉదన్యాయాః పిపాసాయాః పదాన్యః దాతా
మహిమా ప్రభావః యన్తింస్తం అతిశృష్టజనకశత్యర్కః. ని. 'ఉదన్యాతుపిపాసా
త్పదేత్యమరః. దినస్య అన్నః యావనే మధ్యభాగే-మధ్యాన్నాకాలశ్చైవి యావత్ -
ప్రకృతమర్థం అరణిమివ హరిణమివ వా. పానీయం జలమపి ఇతస్తతః విచిన్వద్భిరన్విత
ద్భిః అనుజైర్భీమాదిభిస్సహ పాండవః ధర్మజః. విశాలస్య విస్తీర్ణస్య కస్యచిద్వనే సాలస్య
వృక్షస్య మూలభువం మూలదేశం ప్రతి తస్య వనసాలస్య ఛాయామండలః అనాతప
దీంబశ్చ శనైశ్వనైః గత్వా ఆతపశ్రమాన్తందంమందం ఉపససర్ప సమీపంగతవాత్.
ఆత్ర ఛాయామండలపాండవయోశ్వనైశ్వనైర్ములోపసర్పణేనాపమ్యస్య గమ్యత్వా
తుల్యయోగితాభేదః. అస్యచ అరణిజలయోరన్వేషణేనాపమ్యగమకతుల్యయోగితాభే
దేన సంస్పృష్టిః. ౧౨౨ తత్రేతి తత్ర వృక్షమూలే కమలగంధిభిః పద్మసారభవాపిభిః
అనిలైర్వాయుభిరుచ్యమానాం. అత్రాస్తే పద్మినీతి సూచ్యమానామిత్యనుమానాలంకారః.

శాం గతేషు సలిలాయ చిరాయితేషు, భీమాదిషు ఊతిసుజా పరిత
వ్యభేజే తేషాం పదానుసరణాదథ కాపి వాపీ. ౧౨౩. ప. తస్మాస్తతే
కమలినీదళపాత్రపాణిస్తాన్వజ్జీశో నిపతితానవలోక్య వీరాన్,
బాహ్వాంబుభిః ప్రథమదర్శితమార్గవ తన్వా నృచస్య సహసా దరణౌ
నిపేతే. ౧౨౪. ప. సన్వతతి ర్దృశ్యేఽధికవత్సల స్సృషది మూర్ఛితసీ ర్నిభృ
తాంగకః, స్వయమపి ప్రవిభజ్య తదా దశామనుభవన్నివతామనుజా
శ్రితాం. ౧౨౫. ప. నాసావిలోభనవటూన్నవషడ్గంధానాదాయ తత్ర
మధుపైరనుసేవ్యమానాః, పరిష్ఠుచేతన మముం వనవాపి కాయాః కల్లోల

ఆశాం దిశం ప్రతి సలిలాయ ఉదకమానేతుమితి - క్రియాకేత్యాదినా చతుర్థీ -
గతేషు భీమాదిషు చతుర్థి చిరాయితేషు చిరాదవ్యనాగతేషు సత్సు - అగ ఊతిసుజా
ధర్మరాజేన పరితప్య - కిమేషామత్యాహితం యతోఽద్యాపి నాగచ్ఛంఠీత్యనుకరణ-
తేషాం భీమాదీనాం సంబంధినాం పదానాం పాదనిక్షిపస్థానానామనుసరణాదనుస్మ
త్యగమనాత్ - తత్కృత్వేతిత్యజ్ఞాపేచంచమీనా - కాపి ఇయమేతాదృశీతి దుర్జ
యా వాపీ దీర్ఘికా భేజే ప్రాప్తా. భజతే కర్తణిలిట్. ౧౨౩. తస్మాఇతి. తస్మాః
వాప్యాస్తతే తీరే కమలినీదళాని పద్మపత్రాణ్యేవ పాత్రాణి జలభాజనాని పాణ్యోర్యే
షాంతాః పక్షిణాః నిపతితాః - మృత్వేలిశేషః. తాన్ భీమాదీన్విరానవలోక్య-
బాహ్వాంబుభిః ప్రథమం పూర్వం దర్శితః ఉపవిష్టమార్గః నిపతనయాపః యస్మాస్త
థోక్తయేవ స్థితయేత్యుత్పేక్షా - నృచస్య ధర్మరాజస్య తన్వా శరీరేణ ధరణౌ భువి
సహసా దుఃఖవేగాశ్చక్వరం నిపేతే నిపతితం - పతలేర్పావేలిట్. ౧౨౪. సఇతి.
అధికం వత్సలః భ్రాతృవాత్సల్యవాక్ అతఏవ సపది తత్క్షణఏవ మూర్ఛితాధీశ్చేతనా
యస్యః అతఏవ నిభృతాని నిశ్చలాని అంగాని యస్యః తత్కః కైషికీ కర్త
త్యయః. స నృపతిః అనుకైర్భీమాదిభిరాశ్రితాం దశాం మరణావస్థాం ప్రవిభజ్య
సమాంశం విభాగంకృత్వా - స్వయమవ్యనుభవన్నివేత్యుత్పేక్షా - దదృశే దృష్టః.
తత్రత్యైరితిశేషః. భ్రాతృగాం సాముదాయికే వస్తుని సమాంశహిత్యస్తరగాదిలి
భావః దృశే కర్తణిలిట్ - దుశ్చవిలంబితం. ౧౨౫. నాసేతి. తత్ర తదానిం
నాసాయాః ప్రాణస్య విలోభనే తృప్తాజననే చటూక్ సమర్థాన్ నవాన్ పద్మా
నాం గంధాన్ ఆదాయ-మధుపైరభిః అనుసేవ్యమానాఇతి మాండ్యోక్తిః. వనే వాపి
కాయాః పూర్వోక్తాయాః కల్లోలమల్లానాం శ్రేష్ఠతరంగాణాం సంబంధినః పవ
నాః వాయవః. ఆముం మూర్ఛికం ధర్మరాజం పరిష్ఠుః పునః ప్రాప్తికాలా చేతనా

మల్లవనాః కలయాంబధూవుః. ౧౨౬. గ. తతః ఊణాదేవ కిందుద్గమ్య
పరితస్కూన్యశూన్యాదిశోదశాపి విలోకయమాన శ్శనై శ్శనై రుపసృత్య
శోకచంచలేన కరాంచలేన తాన్పర్యాయవృత్త్యా పరామృశ్య వచవిహ
గమ్యగపానసౌకర్యాయ సుతరాం దురవతరాం తాం సరసీం పరిపూ
రయితుమివ బాష్పధారామభివర్షన్తర్హసూనురేవం విలిపితు మారభత
౧౨౭. ప. వీరాభవద్విపది దేవవరంపగాపి దూరేతరామ్మృతి పరాన్న
గిరాంప్రవృత్తిః, హాహాదశేయమిహ వోఽద్య కుతోఽవతీర్ణా మామ

సంజ్ఞా యన్య తతోక్తం కలయాంబధూవుః చక్ర ఆత్ర వాయూనాం గుణసమృద్ధి
విశేషణగత్యా నృపచేతనాసంఘటనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం .
అస్మామేతిపాత స్తస్యసంగతార్థత్వాత్కంఠిదుక్తార్థలక్షణయా యోజ్యః. ౧౨౬
తత్తత్తతి. తతః చేతనాప్రాప్త్యసంతరం ధర్మసూనుః ధర్మరాజః కిందుద్గమ్య ఉత్థాయ
ఊణాత్ ఉత్థానక్షణవివేక్ష్యర్థః. దిశః దశాపి పరితః శూన్యశూన్యాః విలోకయమానః
ఆత్మప్రియభ్రాతృరహితత్వేనాత్యంతం సర్వార్థ శూన్యత్వేన పశ్యత్ - శనైశ్శనై
రుపసృత్య సమీపంప్రాప్య - శోకేన చంచలేన సకంపేన కరాంచలేన అగ్రహస్తే
తాన్పాప్రవృత్త్యాపిమాడిత్ పర్యాయవృత్త్యా క్రమశః పరామృశ్య సంస్పృశ్య - దుర
వతరాం ఆవతరియమశక్యాం తాం సరసీం వాసీం - వనే ఆరణ్యే విమాగానాం పక్షిణా
మృగాణాంచ పానస్య సౌకర్యాయ సౌలభ్యాయ సుతరాం సుఖేనావతరితుం శక్యా
మిత్యత్యేషా - పరిపూరయితుమివేతిపారాంతరం - బాష్పధారామభివర్షన్తర్హస
పక్ష్యమాణస్త్రకారేణ విలిపితుం పరిదేయితుమారభత - ఉపక్రాంతవాక్. ౧౨౭. వీరా
ఇతి. హే వీరాః భీమాదయః భవతాం యుష్మాకం విపది మరణే విషయే దేవానాం పరు
పరా సమూహోఽపి దూరేతరాం ఆత్మన్తం దూరేభవతి ఆత్మన్తమశక్తేత్వర్థః. 'కి
త్రిదవ్యయఘాదామృద్రవ్యప్రకర్ష' ఇత్యేదంతాదవ్యయాత్తరప్ర్యాప్త. పరాక్ దేవ
రంభరాయః అన్యాన్తసమ్యాదీన్ప్రీతిగిరాం ప్రవృత్తిః కిమవధిప్తేతి వాక్ప్రసంగ
నాన్వేష - దేవానామేవ తథాత్వే తదితరేహం కా వాన్తేత్వర్థః. తథాపి ఇహా
అద్యేదానీం పః యుష్మాకం ఇయం దశా మరణావస్థా కుతః కస్తాజ్ఞనాదవతీర్ణా ప్రాప్త
హాహేత్యాశ్చర్యే ఖేదేనా - కించ మామంతరేణ మయా వినా భవతామిదం ప్రయ
ణం పరలోకయాత్రా కిమితి కుశ్చాయాం. అనుచితమేవేత్వర్థః. సమసుఖదుఃఖభాగినస్స
ర్నదైవ త్యాగానర్హ త్యాదితిభావః. ఆత్ర దేవానామావతరణాశక్తత్వే కిమత మ
మ్యాగామితి కైముత్వేన ఆధాంతసిద్ధ్యాత్త కేన ఆధాపత్త్యలంకారేణ మరణహేతో

తరేణ భవతాం కిమిదం ప్రయాణం. ౧౨౮. ప. దైవం కరోరచరితం
దయయా విహీనం మాద్రీసుతావహహ మాతృముఖానభిజ్ఞౌ, కందా
జ్ఞురాణి చ ఫలాని చ భక్షయిత్వా కాంతారసీమని మయాచరితుం
న సేహే. ౧౨౯. ప. స్వయమవ్రణవయో మృధే వ్రణమాధత్త హ
రస్యమస్తకే, వ్రణమాయుషి పార్థతస్య తే విదధాతి స్త మృగం వినైవ
కః. ౧౩౦. ప. వత్స ద్వేషినియుద్ధజీవనభుజప్రఖ్యానిధే మారుతే

ప్రసక్త్యాభావేఽపి తవ్వర్ణనాత్తకః భావనోజ్జీవనాత్ ద్వయోరంగంగిభావేన సంగః.
యత్తు భవతామపదిషయే దూరేతరేశ్వరపారం పరికల్ప్య రక్షితుమశక్యేతి వ్యాఖ్యా
యచ అతఏవ 'పరాన్నరాన్న'తిరాం ప్రవృత్తిః సనాన్యే వేతి విచిఖ్య - దేవానా
మగ్యశక్తం మనుష్యా రక్షంతితి వక్తృమతాశ చివ నాస్తీతి భావమాహ - నృసింహః.
తత్ హః దశేయమితి తృతీయవాక్యాధేన వీరా ఇతి భీమాదినిద్దేశేన చ సంగతమ
సంగతమేవేతి రసికావినాకలయంతు - పరంతు స్వయం ద్రావిడేనాపి హాహాశ్యస్య
'కటకటే'త్యాంధ్రభాషామూ వివరణం స్వస్య సాహితీపారీణతాం ప్రకయంతి.
౧౨౮. దైవమితి దయయా విహీనం కృపయా శూన్యం అతఏవ దైవం విధిః కఠోర
చరితం దారుణకర్త - యకః యద్దైవతం మాతుః ముఖస్య అనభిజ్ఞౌ అద్రష్టారా -
తయోర్బాల్యవేవ తస్యా భద్రాయమృతత్వాదితిభావః. మాద్ర్యాస్సతౌ నకులసహదేవా
కాంతారసీమని అరణ్యదేశే కందాంకురాణిచ ఫలానిచ భక్షయిత్వాభుక్త్వా - మయా
సహ చరితుమసి న సేహే ఏతావన్నాత్ర మపి తత్తాదృశమహాభాగినోర్మక్షమత ఇత్యర్థః.
పరేమమాదేహపాతం న కామ్యతి మత్సః కూరాణామితిభావః. తద్దైవమితియోజ్యం -
అత్రోత్తరవాక్యాధేన దైవస్య దారుణకర్తత్వసమర్థనా త్కావ్యలింగభేదః. అత్రాదౌ
నకులసహదేవావధిక్యత్య రాజ్ఞో విలాపః వయస్తాతకమ్యకృతప్రేమతారతమ్యప్రయుక్త
ఇతిధ్యేయం. ౧౨౯. స్వయమితి. హేపార్థ యః భవాత్ మృధే స్వయం అవ్రణః
వ్రణరహితస్యస్తేవ - హరస్య శంభోర్తస్తకే శిరసి వ్రణం అపత్ర అకరోః. భవచ్ఛబ్ద
యోగాత్ శేషే ప్రముఖులి ప్రగమపురుషః తస్య తాదృశవృథావస్యతే తవ ఆయుషి
వ్రణం ఆయుషోఽంతమిత్యర్థః. మృగం యుద్ధం వినైవ కః విదధాతిస్త అచింత్య మహి
మాహి న పుమానిత్యర్థః. అత్ర స్వయమవ్రణవేవ యో భవానిత్యేవ పారః యో
రణంఇతిపాతే మృగమిత్యనేన పర్యాయభంగాఖ్యదోషః. పార్థఇతి నిర్దేశానుసారేణ
తస్మిన్మనుష్యుననియత్యే అపత్రేతి ప్రగమపురుషునపవత్తిశ్చేతి - వైతాళీయమ్. ౧౩౦.
వత్సేతి. ద్వేషిభిర్హింసాదిభిస్సహ నియుద్ధమేవ బాహుయుద్ధమేవ జీవనం పృథిర్వ

కర్ణాకర్ణికయా నిశమ్య భవతా ప్రాప్తా మవస్థా మిమాం, శోకేనాని
మేకచక్రనగరిభాజాం చ బాహ్మయితం స్వస్తీయై స్సహ సౌబల్య
చ ముదా కోఽప్యేష కాలోహ్యభూత్. ౧౩౧. ప. మయ్యస్యసూనిహ
విముంచతి యాజ్ఞానేనీ సాశ్వాపదామిషమబుద్ధగతి ర్భవేన్నః, ష
మాద్రి కుంతి యువయో ర్వనభూమిరేవ పుత్రప్రసూతివిషదోః ష
తాం ప్రపేదే. ౧౩౨. ప కూటస్థశీతకరకుక్షిగతం కురంగం కుర్వ
త్స్వజాతికృతకోపరసాతిరేకం, కోదంశమప్యగణయ న్కులిశాస్త్రసూ

యోస్తావృశా భుజౌ యస్య తస్య సంబుద్ధిః పితావృశభుజు హే ప్రభాసిధీకీర్త్య
వాస హేమారుతే వత్స భీమ భవతా ప్రాప్తామిమామవస్థాం కర్ణాత్ కర్ణాంశరప్రాప్తి
కర్ణాకర్ణికా తత్తజ్జనాకర్ణనపారంపర్యం తయా నిశమ్య శ్రుత్వా-వికచక్రనగరిం భజ
నీతి తద్వాసిచా శోకేనచ-సౌబల్య శమనే స్వస్తీయైర్భాగినేయై ద్ద్యౌగ్రనాదిభిష్సహ
ముదాహర్తేణచ బాహ్మణి నేత్రజలాని కారయితుం బాహ్మయితం - తాన్రోదయతు
మేతాన్రోదయితుంచేత్సర్థః ఏషః కాలః శోఽసి విపరీతః అభవత్ ఆనీత్-అత్రశోః
స్వాంతకబకాంతకచాశశన్యః మోః స్వవైరమూలీర్హులనశన్య ఇతి వివేకః అశ్ర
భీమావస్థాకర్ణనస్య విశేషణకత్యాబాహ్మదయహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః. ౧౩౧
మయీతి. కించ మయ్యసి ఇహ అమాక్ ప్రాణాక్ విముంచతి సతి-సా పతిప్రతాతిః
లేవన ప్రసిద్ధా యాజ్ఞానేనీ వ్రాచదీ నః అస్తాకం అబుద్ధా అవిజ్ఞాతా గతిర్యయా తస్మి
క్త-అజ్ఞాతాస్తద్వృత్తాంతా సతీత్సర్థః సాపేక్షత్వేఽసి గమకత్వాత్సమాసః స
అస్తాకం అబుద్ధా అజ్ఞాయమానా గతిర్యస్యాస్తస్మిన్సతీతా-త్వస్యచ వర్తమానఇతి
షష్ఠీ-అతవివ త్యాపదానాం మాంసాదమృగవిశేషాణాం ఆమిషం మాంసం భక్ష్యంవా
భవేత్-తైర్భుక్యభవేదీత్యర్థః. హే తిథేదే-హే కుంతి హేమాద్రి మాతరా యువ
యోర్వయోర్వనభూమిరేవ - పుత్రాణామస్తాకంప్రసూతేః జననస్య విషదః మరణస్యచ
ద్వయోః పదతాం స్థానత్వం ప్రపేదే. హేత్యత్రాపియోజ్యమ్. ౧౩౨ కూటితి. కూట
స్థం మృగవశస్యాదిమం శీతకరస్య చంద్రస్య నక్షిగతం మధ్యేవర్తమానం కురంగం-
స్వయా స్వీయయా జాత్యా కురంగత్వేన కృతః శోపరసస్య అతిరేకః యేనతస్మాక్తం-
మామన్యవిగణయ్యాయం మదాశ్రయవంశోచ్ఛేదం కిమితి కరోతీతి శోపాద్రిక్తం
కుర్వన్ సత్ కులిశాస్త్రస్యవర్జిణః సూనోరద్వనస్య శోదండం గాండివమసి అగణయన్
తిరస్కుర్వన్ సత్ - కులిశాస్త్రేతి ఇంద్రనిదేకాత్ పుత్రవత్సలస్య ఇంద్రస్య వత్స
యోగమప్యగణయన్నిత్యసి బోధ్యం - అసౌ అరణిహర్తా మృగః సః అస్తాకం కులవః

నోః క్వాసాస్థితో బతమృగః కులహనయే నః. ౧౩౩. ప. ఇత్థం విలయ్య
నృపతౌ స్వయమ్యమిషా మంతస్య హేతురిద మిత్యదకం సరస్యాః,
పాతుం ప్రవృత్తస్థి కోఽపి పుమానదృశ్యో గంభీరమాహ గగనస్థిత
ఏవ వాచం. ౧౩౪. ప. రాజన్మదుక్తిసరణేః ప్రతివాక్యదానం దేవోఽ
ప్యవేత్స్య జలమత్ర న పాతు మిష్టే, ఏతే మదీయమవమత్య వచోఽ
వలేపాత్ప్రీతాంభసస్సపది బిభ్రతి దీర్ఘనిద్రాం. ౧౩౫. ప. తత్ప్రీత్యుదీ
ర్య జలమత్ర పిబేతి వక్తుః ప్రశ్నానసా దివిచరస్య పటూత్తరైస్సై న్యః,

నయే వంశచ్ఛేదంకర్తుమితి - క్రియాశ్చేత్యాదినా చతుర్థీ. బలేతి భేదే 'వనమృగ' ఇతి
పాఠః ఉక్తార్థాలాభాదుపేక్ష్యః క్వ కుత్రస్థితః సకాశే ఇతియోజ్యం-భేదమోదయోః
ప్రస్తావే మ్యానపదత్వేనీదోషత్వాభీమానాత్ - అత్ర కైలాపమట్రువ్యాఖ్యానయోః
సృసింహాస్తదీయయోః కరుణారసపరివేశతారతమ్యం సమ్యక్స్వయమేవ ఆకల
యంతు రసికాఇతిసోధ్ధాటికం గ్రంథగౌరవభీయేతి. ౧౩౩. ఇథమితి. ఇథముక్తప్రకా
రేణ నృపతౌ ధర్మరాజే విలభ్య ఇదమేకత్వం సరస్యదకం అమిషాం భీమాదీనాం
భ్రాతృగామంతస్య మరణస్య హేతుః. ఇతి నిశ్చిత్యేతి శేషః. స్వయమపి సరస్యాః
వాప్యాః ఉదకం పాతుం పీత్వా మర్తమిత్యర్థః. ప్రవృత్తవలిఉద్వృక్షేనతి - అదృశ్యః
అకలిప కోఽపి అదింత్యమహిమా భుమాన్ గగనే స్థితస్సన్నేవ వాచం గంభీరయథా
తథాఅహ. ౧౩౪. తదుక్తిప్రకారమాహ.-రాజన్మితి. హే రాజన్ మమసంబంధిన్యాః
ఉక్తీనాం ప్రశ్నానాం సరణేః పక్ష్యాః ప్రతివాక్యానాం దానం సంఘటనం ఉపే
క్ష్యఉత్తరాణ్యుక్తేస్త్యర్థః. దేవో బ్రహ్మపి అత్ర సరసి జలం పాతుం నేష్టే సక
శ్నోతి - అతః ఏతే త్వదనుజాః ఆవలేపాద్ధర్మాత్ మదీయం వచః అవమత్య అనా
దృశ్య - పీతమంబు జలం యైస్తతోక్తాస్సంతః. సపది జలపానక్షణవిప దీర్ఘనిద్రాం
మరణందిభ్రతి - మృతాఇత్యర్థః. ౧౩౫. తదితి. తత్తత్ప్రాత్యార్థగాత్ ప్రత్యుదీర్య
ఉత్తరాణ్యుక్తా - మదుక్తిసరణేనీతి శేషః. అత్ర సరస్యాం జలం విబ ఇత్యుక్తప్రకా
రేణ వక్తుః భాషమాణస్య దివిచరస్య యక్షస్య ప్రశ్నాన్ కో మోదకఇత్యాదీన్సృతి
అసౌ యుగ్మితిః సైన్యః స్వీయైః వనదేవతానాం బహుమతైః తాభిర్వహుమన్యుమానైః
పూర్వపన్నిష్ఠాపష్ఠాః-పటుభిరుత్తరైః ప్రతివాక్యైః. ణో. 'పంచమేహని పక్షేవా
కం పవతి యో గృహే, అనుజోహ్యచరప్రేక్ష్యస్స రాత్రించరమోదక' ఇత్యా
దిభిః. పయోధిస్సముద్రః సైన్యవరంగాణాం కులైర్భృంధైః ఇందోశ్చంద్రస్య కరాన్
కిరగాన్ ప్రతీప ప్రత్యుద్యయాప్రత్యుజ్జగామ - ఉత్తరాణ్యువాచేత్యర్థః. ఉపమా

ప్రత్యుద్యయా బహుమతై ర్వనదేవతానామిందోః కగానివతరం
 కులైః పయోధిః. ౧౩౬. తనంతరం. ప కటిలంబితవల్కలో జటాల్
 కమనీయస్తి తథాతయజ్ఞసూత్రః, కుశబర్హవతంసిత స్సదేవః కురురాజస్య
 పురోఽవతీర్య తస్థా. ౧౩౭. గ. సతు తత్ర లోకాతీతేన రాకాశతమి
 వాకారయతా నిజేన తేజసా కుట్టలీకృతకరకమలయుగ్లం తమాత్మసు
 భవం ప్రేమమేదురమేవ మవాదీత్. ౧౩౮. గ. అయే వత్స మాంధర్
 మవేషి. ౧౩౯. గ. విమతజనవితీర్ణం వివిధం విషిన్క్లేశ మనుభవతో
 భవతో భావం బుధుత్సురేవ మాచరిషం. ౧౪౦. గ. తద్భూ

లంకారః. ఆత్ర తత్ప్రత్యుదీర్య జలమత్రపిచేత్యేవపాతః. తత్ప్రత్యుదీర్య సట
 పిచేతి పాతే కుత్ర సలిమితి సాకాంక్షత్వదోషః. తత్ప్రత్యుదీర్యసలిం పిచేతి పా
 త్రత్యుదీర్య సలిం పి - అన్యథా నపిచేతి వ్యాఖ్యానస్యేఽపి క్లిష్టత్వమ్యుప
 త్యాఖ్యామధికం దోషద్వయమితి. ౧౩౬. తదనంతరమిత్యుత్తరేగాన్వయః. కటిలి
 కటా ఊహాచరిభాగే లంబితం ధృతం వల్కలం యేనసః జటాల్ జటావాక్ కమ
 నీయం మనోజ్ఞం స్థితం యస్యసచాసా ధాతయజ్ఞసూత్ర ఇతి వైపక్షిక విశేషణశ్చ
 వ్యభావాద్భూమిపీఠగర్భః కర్తృధారయః. కుశబర్హైః దర్శపత్రైః వతంసితః కే
 భూషితః సః ఉత్తప్రకారేణ ప్రసిద్ధః దేవః యతాకృతిర్యమః కురురాజస్య యధ్య
 రస్య పురః ఆవతీర్య - గగనాదితి శేషః. తస్థా స్థితవాక్. ౧౩౭. స ఇతి. సః దే
 యమస్తు లోకాన్ సర్వానతీతేన ఆతిక్రాంతేన - సర్వాతికాయినేత్యర్థః. రాకాణా
 భ్రాన్తిమారాత్రిణాం శతం ఆకారయతా ఆహ్వయతా - ఆతిభవశేనేత్యర్థః. నిజే
 నేజనవేత్యుత్పేక్ష - కుట్టలీకృతం ముకుళీకృతం కరా కమలేశ్వర తయోర్యుగ్లం
 గళం యస్యతశోక్తం-సాంజలిబంధమిత్యర్థః. ఆత్మసంభవం పుత్రం తం ధర్మరాజ
 ప్రతిప్రేక్షా అనురాగేణ మేదురం భ్రాన్తం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ
 అవాదీత్ ఉత్తవాక్-వదేః కర్తరిలున్. ౧౩౮. ఉత్తిప్రకారమేవాహ. అయే ఇతి.
 అయేవత్స హేపుత్ర త్వం మాం ధర్మం యమం త్వప్రీతరం అవేషి ణానీహి.
 ౧౩౯. విమలేతి. కించ విమతజనేన శత్రుజనేన దురోఽభినాదినా వితీర్ణం దత్తం
 ప్రాపికమితియావత్ - వివిధం బహువిధం విషిన్క్లేశం వనవాసదుఃఖం అనుభవత
 భవతః తవ భావం స్వభావం - బోధ్యం ధర్మం లంఘయేవా నవేతి పరీక్షితుమిచ్ఛ
 బుధుత్సుః. బుధ్యతేస్సన్నంతాదుప్రత్యయః. ఏవం భవదనుజివతికరణేన ప్రకా
 రేణ ఆచరిషు ఆచరికవాక్ - ౧౪౦. తదితి. తత్తత్తాద్భూతాధా అనేకప్రకారం

ధా పరిక్షితేన భవతశ్శీలేన సమంజసేన ప్రశోత్తరేణ చ. ప్రసేదివా
నస్తి. ౧౮౧ గ. తస్మాన్మమానుగ్రహేణ స్వప్నాన్నివృత్తైరివ భూ
యోఽప్యుత్థితైరనుజన్తభి స్సహ త్రయోదశీం శరదం వేహంతరవంతం
భవంతం కోఽపి న జాసీయాదితి వరం చ తమరణిం చ విస్తయవిస్తా
లతనయను నిస్సందనాయ నిజనందనాయ ప్రతిపాద్య సపుమానంతర్దధే.
౧౮౨ ఘ. తత్తాన్మశో భగవతో వచసా నికామ మాసాద్య మోదభ

పరిక్షితేన భవతశ్శీలేన స్వభావేనచ-సమంజసేన సమచితేన భవతస్సంబంధినా ప్రశ్నా
నాం మదీయానా ముత్తరేణ ప్రతివాక్యేనచ - ద్వాభ్యాం ప్రసేదివాక్ ప్రసన్నో
ఽస్తి ౧౮౧. టిప్టాల్ ప్రసన్నత్వాద్ధేలోః మమ అనుగ్రహేణ ప్రసాదేన స్వప్నాల్
నిద్రాః ప్రసేదివృత్తైః ప్రబుద్ధైఃపేతి యావత్ - భూయః పునరుత్థితైః లబ్ధదీపకైరి
త్యర్థః. అనుజన్తభిః భ్రాతృభిస్సహ త్రయోదశీం శరదం సంవత్సరం సర్వమపీత్యత్యం
తసంయోగే ద్వితీయా-వేహంతరాణి అన్యవేహః సన్నాస్థాదయః తద్వంతం భవం
తం కోఽప్యుత్థినిపుణోఽపి నజాసీయాల్ మాబుద్ధ్యేల్. ఇత్యుక్తప్రకారం వరంచ తం-
మృగవేషగాత్తనావహృతం ఆరణించ-బ్రహ్మణస్త్యేతి శేషః. విస్తయేనాశ్చర్యేణ విస్తా
రితం విస్తృతత్వేన కారితం నయనయోః పరిస్పందనం నిమేషోన్మేషవ్యాపారః. యస్య
తస్యై-ఆశ్చర్యేణ నిశ్చలాత్మయేత్యర్థః నిజాయ నందనాయ పుత్రాయ ధర్మరాజాయ
ప్రతిపాద్యతత్వా-న పుతూక్ దివ్యపురుషః అంతర్దధే అంతర్నితవా-అత్ర వాంఛి
తాభ్యాం భ్రాతృదీపనారణిలాభాభ్యామధికస్య ఆర్జితవాససంవత్సరే పరదుష్ట్యయ
వేహంతరలాభవరస్య వర్ణనాత్ప్రహర్షణభేదః. "వాంఛితాదధికార్థస్య సిద్ధించానః
ప్రహర్షణమి"తిలక్షణాల్. ౧౮౨. తదితి తత్రాద్యః. అనుక్తమస్య-అనుభవస్వభా
వాదితిభావః. భగవతః యమస్య వచసా వరదానవాక్యేన-నికామమత్యంతం మోద
భరం సంతోషాలయమాసాద్యప్రాప్య - ఆశ్రమంప్రతి నిజమాగతానాం ప్రాప్తానా
మమీషాం పాండవానాం సంబంధీ - మహా ద్వాదశవాన్నికల్పేన విస్తీర్ణః సమ
యః వనవాసశబ్ధోఽపి - ప్రాప్తః లేభ్యోలబ్ధః ఆరణిత్యేన తస్య ద్విజవరస్య
బ్రహ్మణశ్రేష్ఠస్య శుచా సాకం దుఃఖేనసహైవ అంతం సమాప్తిం జగమ - నిస్తీర్ణ
ప్రతిష్ఠాబధూతుః. పాండవాః నిస్తీర్ణదుఃఖశ్చ బధూవ బ్రహ్మణశ్చత్యర్థః. అత్ర
పాండవవనవాసశబ్దబ్రహ్మణశ్చత్యర్థః. అత్ర పాండవవనవాసశబ్దబ్రహ్మణదుఃఖ
యోస్సమాప్తిప్రాప్తౌ సహభావస్య సమృదయరంజకస్య వర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః.

రమాశ్రమ మాగతానాం, ప్రాప్తారణే ద్విజవరస్య శుచైవ సాః
మంతం జగామ సమయోఽపి మహానమిషాం. ౧౪౩.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంపూబారతే

పంచమః స్తబకః.

'సహాక్షిస్సహభావశ్చేద్భావతే జనరంజన' ఇతిలక్షణాల్. ఏవంతయోః ప్రకృతయోః
స్వమాప్తిగమనేనాపమ్యస్యగమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాభేదశ్చ - ద్వయోరనయోరభిన్నప
దబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. ౧౪౩.

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందపందనకందలితానందసాంద్రస్య

కురఃకులచంద్రస్య రామకపీంద్రస్య కృతా

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

పంచమః స్తబకః.

ప ప్తః స్త బ కః.

—౧౭(౧)౧—

ప తదను తే భరతావ్యవధా శ్రయాచ్చరమహాయనలంఘనకాం
క్షీణః, అతిచిరం రవిభాండవివర్ధితాననుచరానివతామటవీం జహుః ౧.
గ. తదన్వమీ తదనుచితసాహసాధిగతవాహసాధిపవపుషం సహుష
మూదరదమనశ్శనునాయ చతుర్థవవారికాంక్షీణః పారికాంక్షీణః అగ
స్త్యస్య కోపాదితాచ్చాపోదధేరుత్తరైరుత్తార్య తస్మాదేవ విస్తారితవిధి
దుర్విలసితయా తయా వరారోహయా సహ దుస్సహనిజధామపిధా

అస్తింస్తబకే అజ్ఞాతవాన్వికవృత్తాస్తం వర్ణయంతి—తదన్వీతి. తదను వనవాసన
మయనిస్తరగానస్తరం-వ్యవధాయః అచ్చాదనస్య - మేషస్తరస్యేతి యావత్. ఆశ్ర
యాన్వీకారాల్. ని. 'అస్తథా వ్యవధే' త్యాచ్చాదనవర్యాయేవ్యమరః. చరమస్య
అన్తిమస్య హాయనస్య అజ్ఞాతవాసనంవత్సరస్య లక్ష్మణం యావనం కాంక్షస్తఇతి
కాంక్షీణః అకపివ తే భరతాః ధర్మరాజాదయః అభిదిరమాద్వాదశసంవత్సరం రవే
స్సూర్యస్య సంబధినా భాక్షేన అక్షయాన్నపాలేణ - వివర్ధితా పోషితా అను
చరాన్వరిచరానివ - తామటవీం ద్వైతవనం తాంశ్చ తాంచేత్యర్థః జహుః తత్యజుః.
అశ్ర అజ్ఞాతవాసకాంక్షాయాః విశేషణగత్యా అనుచరాటవీత్యాగహేతుత్వాత్పదా
ర్థహేతుకకావ్యులిక్తస్య పరిజనాటవోః ప్రకృతయోస్త్యాగేనాపమ్యగమకస్య త్యు
యోగితాభేదస్యచ ద్వయోరన్తాక్షిభావేన సంకరః. ద్రుశవిలంబితవృత్తం. ౧. తద
న్వీతి. తదను తదుభయత్యాగానస్తరం అమీ పాండవాః శస్యాగస్త్యస్య అనుచితేన
వత్సమన్తేణేత్యర్థః. వచనసాహసేన వాక్యపాయష్యేణ హేతునా-అధికం ప్రాప్తం
వాహసాః అజగరానామ సర్వవిశేషాస్తదధిపస్య శ్రేష్ఠాజగరస్యేవ వపుర్యస్య తం -
అగస్త్యకావప్రాప్తాజగరభావమిత్యర్థః. సహుషం నామ ధాజానం - ఉదరే భవస్యో
దరస్య దమూనసోఽగ్నేః జతరానలస్యేతి యావత్. శమనాయ నివారణార్థం-చతుర్థా
మర్థవానాం సముద్రగాం వారికాంక్షతఇతి కాంక్షీణః. చతుస్సముద్రజలపాయిన
ఇత్యర్థః. పారికాంక్షీణో మునేరగస్త్యస్య కోపేన ఉదితాదుత్పన్నాచ్చాపాల్ అజగ
రత్వప్రాపకాదేవ ఉదధేః సముద్రదుత్తరైః తత్ప్రీక్షప్రతివాక్త్యైరేవ ప్లవైరిలిక్ష్విష్యన్.

నవైదగ్యమభ్యసితకామా ఇవ మాత్యనగరస్య నాతిదూరవర్తిసిం
పితృవనశమీ మభజన్. ౨. ప. క్రమేణ మత్స్యేంద్రపురోపకంఠే కరా
శమాపుః పితృకాననం తే, వహూద్రుహంభావిని సూతజానాం వధ
ప్రదేశస్య దిదృక్షుయేవ ౩. ప శమీతరా తత్ర నిధాయ శస్త్ర
మమీ తదంతర్జ్వలదగ్నికల్పం, ఒగాహిరే వేషమివాన్య ముచ్చై

వకం-ఉత్తరయిత్వా-తరయిత్వా కాపాన్తోచయిత్వేత్త్యర్థః తస్మాద్విధిమద్విలసిక ప్రాప్త
జగరభావాన్మహుషాదేవ విస్తారితం ఆశోచనీయత్వేన కారితం నిజంచ విధేర్దైవస్య దుష్ట
లసికం వనవానమఃఖజననం యయా తథోక్తయా - మహతామపి దుర్లభ్యై దైవీగతి
రతో మయాపి నశోచనీయ మేతదితి ధైర్యవలమ్మినేత్త్యర్థః. తయా వరారో
హయా ద్రౌపద్యసహ దుస్సహస్య ఆచ్ఛాదయితుమశక్యస్య నిజస్య ధామ్నస్తేజః
విధానే ఆచ్ఛాదనే విషయే వైదగ్యం కాశలం అభ్యసితం కామో యేషాం తథోక్త
ఇవేత్యుత్పేక్షా - మాత్యనగరస్య విరాటపురస్య నాతిసమీపే ఈషద్దూరదేశే విద్య
మానం పితృవనం శ్మశానం గచ్ఛతీతి తద్దామసిం - తత్ర వర్తమానామిత్యర్థః ని
'శ్మశానంస్యాత్పితృవన'మిత్యమరః శమీం నామవృక్షం అభజన్ ప్రాపుః. అత్ర చ
'వృషాకపిశ్చమిగరో' హవ్యవాహో ద్రుమాశన'ఇతిభస్మయశోకాదౌ లోకే - 'శమీ
గర్భాదగ్నిం మనతీ'తి వేదేచాగ్నేశ్చమిగర్భత్వేన ప్రసిద్ధ్యా తదగ్నవదృశనేతేజస్తోభా
నాభ్యసనహేతుత్వముత్పేక్షితం - 'అజగతేశయూర్వాహనఇత్యుభా'. ని. 'సప్తార్చిర్ద
మునాశ్చిత్రః.' 'తవస్వీతావసఃపారికాంక్షీ వాచంయమోమునిః' 'వరారోహమత్త
కాశినీ'తిచక్రమేణ సర్వత్రామరః. ౨ క్రమేణేతి. లే పాణ్డవాః క్రమేణ గమన
వర్యాయేణ పాదచారేణవా ఉచలక్షితాః. వద్వై ద్రౌపద్యై ద్రుహ్యస్తీతి తద్దృశం
ఉత్తరలేతివేషః. సూతజానాం కీచకానాం సంబంధిని - బావిని భవిష్యతి వధప్రదే
శస్య - వధస్థానస్యేత్త్యర్థః. ద్రుహమిచ్ఛా దిదృక్షా తయేవేత్యుత్పేక్షా - మత్స్యేంద్రపు
రస్య విరాటనగరస్యావకణ్ఠే సమీపే కరాళం భయంకరం పితృకాననం శ్మశానంఅభ
ప్రాప్తవన్తః. ౩. శమీతి. అమీ ప్రవీరాః పాణ్డవాః. తత్ర శ్మశానే - శమీకరా
తస్య శమీవృక్షస్యాస్తర్వచ్ఛే జ్వలతోఽగ్నేస్త్రయం తత్కల్పం-శస్త్రమాయుధానీతి
కాల్పేకవచనం - నిధాయ విన్యస్య - అన్యం స్వాభావికాదితరం వేషం సన్నాసిది
కమివ - ఉచ్చైరన్నతాని భవజాని యస్తింస్తత్ విరాటస్య పురం ఒగాహిరే వివితుః
అత్ర వేషాస్తరవిరాటపురయోః క్లేషభీతికయా స్వీకారప్రవేశయోరభేదాభ్యుప

ర్వజం విరాటస్య పురం ప్రవీరః. ౪. ష. సమత్వ ముత్కుర్షన్వికర్షయో
స్వం సందర్శయిష్యన్నివ ధర్మసూనుః, క్రమేణ హంసః పరమోఽపి
భూత్వా కింకిత్వమాపద్యత సద్య ఏవ. ౫. ష. త్రిదండకాషాయక
మండలూజ్జ్వలో జ్వస్ఫురద్దంతపటో యుధిష్ఠిరః, ఉపాసహం దారుమ
యీం పదా స్పృశన్నుపాసవత్సంసది మేదిసీశ్వరం. ౬. ష పురార్జున
స్యేవ యతిత్వ మేతదస్యాపి కామవ్యవరాం సపత్నీం, సంపాదయేత్కిం
నుమమేతి కృష్ణా తథావిధం వీక్ష్య నృపం శశంకే. ౭. ష. దృష్ట్వా
సముత్థితో మాతోస్యే ధృతశ్రత్రయవిస్తయః, తత్పాదపాంసుం షా

తేన గాహమానేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాతేమలప్రకృతాస్పదస్త్రైయోగితాభేదః ౪.
సమత్వమితి ధర్మసూనుర్భూరిః ఉత్కర్షే నికర్షే ఆపకర్షేవ ద్వయోరపి - స్వం
స్వీయం సమత్వ మవికృతచిత్తత్వం సందర్శయిష్యన్ ప్రదర్శయతుమిచ్ఛన్నీవేత్సుల్లేపీ
త్. క్రమేణ సన్నాస్యసవిశేషేణ పరమః హంసః పరమహంసాశ్రమీ - పర్యాయేణ
శ్రేష్ఠహంసఇతిచ భూత్వాపి-సద్యస్తత్త్వణమేవ కర్షుత్వం కర్షుణ్ణి సంతాం గృధ్ర
భావంచ ఆపద్యత ప్రాప్తవాక్. ఉల్లేఖశ్లేషద్వయోజ్జీవితో విరోధాభాసః ని.
'హంసోవిహంగుర్నన్ది వృక్షభేదేషభాస్కర'ఇతివిశ్వీ. ఉపజాతివృత్తం. ౫ పురేతి.
కృష్ణా ద్రౌపదీ - తథావిధం సన్నాస్యసవేషం నృపం ధర్మరాజం వీక్ష్య-పురా సుభద్రా
హరణసమయే ఆర్జునస్య యతిత్వమివ ఆస్య నృపస్య ఏతద్యతిత్వమపి - అపరాం సుభ
ద్రాయాంకామపి కాంచిత సపత్నీం మమ సంపాదయేత్కిన్వీతి శశశ్చే సంభావ
యామాస-ఉపమోజ్జీవిత ఉల్లేఖలక్ష్మీకారః. ౬ త్రిదండేతి. తతః త్రిభిర్దండైః బద్ధ
దండస్త్రీదండః కాషాయం వస్త్రం కమణ్ణుశ్చ త్రిభిరుజ్జ్వలః తత్సహితఇత్యర్థః. జపేన
వ్రణవజపేన స్ఫురంతా చుంతా దస్తవహా ఓష్ఠా యస్యసః యుధిష్ఠిరస్సన్నాస్యసా
కృతిః. దారుమయీముపాసహం పాదుకాం పదా పాదేన స్పృశన్నారూఢస్సన్-సం
సది సభాయాం వర్తమానం మేదిసీశ్వరం విరాటభూపం ఉపాసవత్ ప్రాప్తవాక్-ఆత్ర
యత్కాశ్రమిణః పునర్గార్హస్థ్యయోగ్యత్వాయ త్రిదండ సన్నాస్యసవీకారః. ఏకదండస
న్నాస్యసప్రచ్యవనే మహాప్రత్యవాయస్తరణాత్ - ఆతపివ రావణార్జునాదీనాం తద్ధా
రణం తత్ప్రచ్యవనంచావీతత్వేన తత్రతత్రోపన్యస్తమితి ధ్యేయం - ఇదం పద్యద్వ
యం మూలక్రమే సందర్శవిరుద్ధత్వాద్వ్యక్త్యయేన వ్యాఖ్యాతం - వంశస్థవృత్తం. ౭.
దృష్ట్వేతి. తం సభాగతం యుధిష్ఠిరసన్నాస్యసినం దృష్ట్వా - ధృతో శ్రత్రయవిస్తయా

లాంతే చక్రే తం పునరాసన్నే. ౮. ౪. దుర్విరగర్వాసహనోఽభ యే
దర్వికరాదర్శితసూదభావః, శోణాధరాలోలుపసూతసూనోః ప్రాణ
నిలాన్వాగయితం కిలాసీత్. ౯. ౪. వితుస్సఖాయం పరిపూజ్యమే
ద్దినే దినేత్పత్తి వివోఽనేతుం, సూదాకృతి స్సోఽపి యయా విరాట
వృకోదరో వృత్తశరావపాదః ౧౦. ౪. కులశైలశృంగ ఇవ జంగవే
తదా కుదుకుంజరే చలతి కంఠం ముహుః, వసుధైవ తస్య న పురః

వివయాశ్చక్యా యేన తతోక్తః ఆశవివ సముత్థితః ప్రత్యుత్థితః మాత్యోస్యవిరాట
తస్యసన్న్యాసినః పాదయోః పాంసుం రజః ఫాలాన్తే శిచి చక్రే - శిరసా నమస్క
తవానిత్యర్థః. తంపునస్సన్న్యాసినంతు ఆసనే సింహాసనే చక్రే ఉపవేతవానిత్యర్థః
అత్ర నమస్కృత్యుపవేతనక్రియయోగ్యాగపద్యాశ్చముచ్చయాలంకారః. ౮ దుర్
చేతి అన యుక్తిగ్గిరప్రాప్త్యనంతరం దుష్టావీరః బకహిడిమ్పదయః లేహం గర్వం
సహకర్షణి ఆసహనః బీమః శోణాధరామాం ద్రావద్యాం లోలుపస్యానక్తస్య సూ
సూనోః కీచకస్య-ప్రాణరూపాననిలాన్ పారయితం పారణాం కర్తుం కిలేత్యుత్పేక్షా
దర్వాన్య ఖజయా యుక్తః కరవివ దర్వికరస్పర్శః లేన ఆదర్శిత స్సూచితః సూదభ
భావః పాచకత్వమేవ-సూదయతి మారయతీతి సూదభ్యభావః మారకత్వం యేన తతోక్త
స్సన్నితి శ్లిష్టవరంపరితరూపకముక్తౌత్పేక్షా సాపేక్షమితి ద్వయోరన్తాన్తీభావేనసంకర
ఇష్టోవక్రవృత్తం. ౯. వితుతి. పరిపూజ్యం సమ్యక్పూజనీయం వితుర్వాయోస్సఖాయః
సుహృదమ్మమితి ప్రస్తుతోచితచిత్తేః విత్పనఖస్య విత్పనఖత్వాత్పరిపూజ్యత్యోక్తి
అత్ర వితు స్సఖాయమిత్యస్య వ్యాచరకవిశేషణత్వేన పరిపూజ్యమిత్యనేన అగ్నేరో
ధస్సలభః. తతః వితుస్సఖాయం ఆశవివ పరిపూజ్యమిత్యేవ యోజనా-పరంతు బా
నుభిషృక్షయా తతోక్తమితి ధ్యేయం. దినేదినే ప్రతిదినం విదైశ్చక్షే-స్థనైః శృ
ముపనేనుమివేత్యుత్పేక్షా-సూదస్యేవాకృతిర్యస్యసః స ప్రసిద్ధః వృకోదరః భీమోఽ
వృత్తం వర్తులం శరావం విస్తృతాస్యం పాత్రం పాణౌ యస్య తతోక్తస్య -
విరాటం నృపం యయా ప్రావ. ఉపకాతిః ౧౦. కులశైలేతి. జగ్ధమేచరే కులశైల్య
శృక్లే శిఖరఇవస్థితఇత్యుత్పేక్షా. కుదుకుంజరే కారవక్రేష్టే భీమే సూదాకృతో చల
ఆగచ్ఛతిసతి - తదా ఆగమనసమయే తస్య విరాటస్య పురస్యనంబునీ వసుధా భూమి
రేవ కేవలం భృశం కంపనం ముహుః నవహతిస్త నాభిభ్రత్ - కింతు - ఆదక్షిణ
వామా కీచకస్య భుజా బాహురపి కమ్పనం నవహతిస్త - తస్య భావిమరణసూచకత్వే
నేతిభావః అత్ర విరాటనగరభూమీచకభుజయోశ్చలనేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్పే

కేవలం వహతిస్త కీచకభుజావ్యదక్షిణా. ౧౧. ష. మహాననేవతరతో జనస్య సవతిః కృతః, మహాననేవత రతో మాత్స్యం స్వాదుషు కర్తసు ౧౨ ష స్త్రీత్యేన యోగః ఖలు వీరగర్వ్యః పుస్త్యేన చాంతఃపురవా సవిఘ్నః, ఇతీవ పంశత్వమవశ్యభావ్యమాదాయ పార్థోఽపి జగామ మాత్స్యం. ౧౩. ష. కృతవసతిరసౌ నృపస్య కన్యాగృహభువి నర్తయ తిస్త తాళపాణిః, మధుకరముఖరో లతావనాంతే మలయగిరేరివ మా రుతప్రరోహః. ౧౪. ష. మమ ధ్వజాంకస్య బిభర్తి సంజ్ఞా మసావితి ప్రేమభరాదుపేతః, ప్రసూనధన్వేన సుతోఽపి మాద్ర్యా మాత్యేనం

• లక్ష్మకృతాస్పదస్తుభ్యయోగితాభేదః. మజ్జుభాషిణీ. ౧౧. మహానసఇతి సః మహా భీమః. మహానసే పాకస్థానే అవతరతః వర్తమానస్య జనస్య పాచకస్య పతిః కృతః ప్రభూకృతస్య - మాత్యేననేత్యర్థాల్లాభ్యతే - ఆకపివ రతః శస్తిన్నమరక్తస్య స్వాదుషు రుచ్యేషు కర్తసు పాకేషు మాత్స్యం విరాటమనేవత నేవితవా - రుచ్యైః పాతైస్తర్పయామానేత్యర్థః. ఆదిపాదావృత్తిర్యమకభేదః. ౧౨ స్త్రీత్యేనేతి స్త్రీత్యేన యోగస్సమ్మన్తః స్త్రీరూపధారణమితి యావత్ - వీరాణామస్తాదృశాం గర్వ్యః నిష్ఠ్యః. పుస్త్యేన యోగః పుంరూపధారణంచ అన్తఃపురే వాసస్య విఘ్నః ప్రతి బంధః ఖల్విత్యుభయరూపధారణే - ఇలిహేతోరివేత్యుత్పేక్ష - అవశ్యం ప్రకృతోప యోగిత్యేన ఉర్వశిశాపేనచానివార్యం యగాకథా భవితం యోగ్యం భావ్యం - పణ్డత్వం స్త్రీత్వపుంస్తాభ్యామన్యత్ నపుంసకత్వం ఆదాయ స్వీకృత్య - పార్థః ఆర్జునోఽపి మాత్స్యం జగామ విరాటం ప్రాప్తవాత్. ౧౩. కృతేతి తాళం కాంస్యని ర్చితవాద్యవిశేషః నర్తకత్వసూచకః పాణో యస్యసః అసౌ బృహన్నలాఖ్య పణ్డత్వ ధారీ ఆర్జునః. నృపస్య విరాటస్య గృహభువి కృతావసతిస్థినిర్యేన తథోక్తస్య - కన్యాః ఉత్తరాప్రభృతః మధుకరైరభిర్ముఖైః శబ్దాయమానః మలయగిరేస్సమ్మన్థి మారుతప్రరోహః వాతాఙ్గురైః లతాః వర్తికాదీరివ నర్తయతిస్త నాట్యమకారయత్ - తచ్చిక్షీరవానిత్యర్థః ఉపమాలంకారః. పుష్పితాగ్రావృత్తం ౧౪ మమేతి ఆసౌ విరా టః మమధ్వజే ఆద్యస్య మినస్య సంజ్ఞాం మాత్యేన్ద్రోఇతి నామ బిభర్తి-ఇత్యుక్తప్రకా రాత్ ప్రేమః భరాత్ అలిశయాత్ ఉపేతః ఆగతః ప్రసూనధన్వా మన్మథఇవ సిత ఇత్యుత్పేక్ష - మాద్ర్యాస్సతో నమూఽపి మాత్యేన్ద్రం విరాటంప్రతి ఆగత్య - మూర్ధ్నా ననామ నమస్కృతవాత్. అత్ర మత్స్యానామిన్ద్రోఇతి పుష్కలేరభయత్ర తుల్యత్వేఽపి వికత్త శ్రేష్ఠమత్స్యః ఆన్యత్త కన్యామకదేశాధిపఇత్యర్థభేదో గ్రహ్యః.

ద్రమాగత్య ననామ మూర్ధ్న. ౧౫. ప. తం పశ్యన్నకులం రాజా
తంద్రాభు ర్ద్వష్టే మేషణే, నిజాం మత్స్యేశ్వరాభిఖ్యాం నినాయ ప్రక
టార్థతాం. ౧౬. ప కళాం కరే స విభ్రాణం శశాంకకులభూషణం,
మందురాపతిమాతేనే తం దురాపపరాక్రమం. ౧౭. అస్తత్తిరోఽధిపస
తేర్భునితాస్తహేతురేతద్దినైఃకతివయైరితి జానతేవ, పాండోస్సుతేన
చరమేణ చ తస్య రాజ్ఞో బృందం గవాం ప్రజుగుపే పృథుకాతుకేన
౧౮. ప. ఆగతా నగరవాసవాంఘయా దేవతేవ వివినస్య పార్వతీ, కేళి

'దేశభేదే ఝషమక్స్య' ఇతి శబ్దార్థవే ౧౫. తమిలి. తం నకులం పశ్యత్. ఆతపి
ద్యోశ్చేత్రయోషి మేషణే మిలనే విషయే తద్దానిః ప్రమాదాః నిమేషరహితస్సన్ని
తియావత్ - నిజాం మత్స్యేశ్వరః మినశ్రేష్ఠత్యాత్మికా ఆభిఖ్యా సంజ్ఞాశబ్దః తాం
ప్రకటః స్ఫుటః ఆర్థః. 'సురమత్యాన్యవనిమిషావి' తిశోశప్రసిద్ధానిమిషత్వయాపయస్యాత్
స్యాః భావః తత్తా తాం అనర్థనామత్వమితి యావత్ - త్వతలాద్రుణవచనస్యేతి
పుంపద్యావః. నినాయ ప్రాపయామానేవేత్యుత్పేక్షా వ్యుజ్జకాప్రయోగాద్దమ్య -
అథ వా నకులావలోకనప్రాప్తనిమేషరాహిత్యస్య తాదృగనర్థతాప్రాకట్యప్రాణ
హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం ఇత్యేకత్ర కవినరమ్మనిర్ణాయకాభావాత్
ద్వయోస్సందేహస్సద్గురః. ౧౬. కళామిలి. సః విరాటః శశాంకుస్య చప్రస్థ
యత్కులం వంశః తస్య భూషణం దురాపః శత్రుభిః ప్రాప్తుమశక్యః పరాక్రమ
యస్య తం - కళామత్వతాదసీం కరే బిభ్రాణం - ప్రాకృతికస్వీయాశ్వశ్మదానైపుణ్య
ద్యోతకాయేదం విశేషణం. ఆతపివ పరికరాలహ్కారః - ఏతం సర్వత్ర బోధ్యం -
తం నకులం మన్దురాయః వాఙిశాలాయః పతిమాతేనే చక్రే - ఆత్ర శశాంకే
తిదురాపేతి ద్వికత్రికయోరావృత్త్యా లాటానుప్రసస్యోక్తపరికరస్యచ ద్వయోశ్చబ్ద
ర్థాలహ్కారయోః కావ్యప్రకాశోక్తదిశా ఏకవాచకానుప్రవేశస్సద్గురః ౧౭
అస్తదితి ఏతద్బోధ్యంతం కతిపయైద్దినైరస్తాకం తిరోఽధిపసతేర్జ్ఞాతవాసస్య అస్తస్యన
మాప్తేర్లేతుః భవితా భవిష్యతి-ఇత్యుక్తప్రకారం జానతేవస్థితేనేత్యుత్పేక్షా - పృథు
కాతుకేనచరమేణ సర్వేషాం కనిష్ఠేన పాండోస్సుతేన సహదేవేన - చకారోఽచ్యుత్
తస్యరాజ్ఞః విరాటస్య సంబధి గవాం బృందం ప్రకర్షణ జుగుపే రక్షితం - గోపా
యతేః కర్తృణిబ్ - సహదేవో గోపవేషః విరాటనిదేశేన తద్దోషులం రరక్షేత్సర్వః.
౧౮. ఆగతేతి. నగరవాసే పట్టణనివాసే వాఙ్మయా ఆగతా వివినస్య దేవతేవ స్థితే
త్యుత్పేక్షా - పార్వతీ ద్రౌపది - కేళ్యాః క్రీడాధం పుష్పమివస్థితమిత్యుత్పేక్షా

పుష్పమివదంతకంకతం చిత్తతీ నృవహూముపాగమత్. ౧౯. ప. నైరంధ్రీరూపభాబోఽస్యా జాతినైచ్యాన్నతం శిరః, సుధేష్టాయాస్తు తాం దృష్ట్వా సుందరీం ప్రీడగౌరవాత్. ౨౦. ప. వనభవ ఇవ మాధ వోదయశ్రీ ర్మనుజవతేరవరోధయోషితోఽసౌ, అనుదినమఖిలాభిలాల సీయైరలమకరోత్తిలకైరతీవ దృశ్యైః. ౨౧. గ. అనంతరం స్వవశాపాం చాలసుతా భ్రమాదృతకంకతమతిరసోత్పాదనచణ మధికశోభనాటన

పూర్వసాపేక్షేతి క్షుద్రః. దస్తమయం కక్షుతం కేశసంస్కారకయన్త్రవిశేషం చిత్త తీసతీ. ని 'ప్రసాధనీకక్షుతికే'త్యమరః. నైరంధ్రీత్వసూచకమిదం విశేషణం-నృవహూ విరాటస్య వధూం సుధేష్టాం ప్రత్యుపాగమత్ ఆగతవతీ - ఉక్తసంకరపరికరయో స్సంస్పృష్టిః. రథోద్ధతా. ౧౯. నైరంధ్రీతి. నైరంధ్ర్యాశ్శిల్పకారికాయాః రూపమా కారం భజతీతి భావః అస్యాః ద్రావద్యాభిః జాతేః నైరంధ్రీకలస్య నైచ్యాదపక ర్వాదేతోః సతం నమ్రమభూత్ సుధేష్టాయాః విరాటపత్న్యైః శిరస్తు - తాం సుద్ధ రీమితి ప్రస్తుతోచితనిర్దేశః ద్రావదీం దృష్ట్వా ప్రీడగౌరవాల్లజ్జాతీకర్మాదేతోర్నతమ భూత్. ని. "నైరంధ్రీపరవేశకా స్వవశాశిల్పకారికే" త్యమరః. ఆలోభయాశ్శిర సోర్నమనేనావమ్యస్య గమ్యత్వా త్త్యయోగితాభేదస్య నమనహేతునమనయోదత్తి రూపహేత్వలక్ష్యార్థస్యచ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశస్సక్షురః. ౨౦. వసేతి. ఆసౌ నైరంధ్రీరూపభాణి ద్రావదీ - మనుజవతేర్విరాటస్యావరోధయోషితః అస్తః పురాక్షనాః మాధవోదయశ్రీర్వసస్తాభ్యుదయలక్ష్మీః. వనభువః వనసీమాభవ - అఖిలా భిరాభిస్సఖభిః అఖిలైరభిశ్చ లాలసీయైః ఆకవీవ ఆతీవ దృశ్యైః భృశం ప్రేక్ష ణీయైఃలిలకైశ్చిత్రకైః పృక్షవిశేషైశ్చ - దినేదినే ఆయదినం ఆలమకరోదలంబుకార- నిష్ప్రసాధర్త్యేయముపమా - పుష్పితాగ్రావృక్షమ్. ౨౧. అనన్తరమితి అనన్తరం సర్వేషాం విరాటవాసానన్తరం - స్వవశా స్వాంత్రా సతు పతత్రేత్యర్థః శిల్పకారి కావీతిచ - ఆకవీవ పాశ్చాలసుతా ద్రావదీ - ఆదృతా స్వీకృతా కక్షుస్యభావః కక్షుతా యుక్తిరత్వం ఆదృశం కక్షుశం ప్రసాధనీచ యస్మిన్స్తనోక్తం 'ప్రసా ధనీకక్షుతికే'తి శోశే కక్షుతకబ్ధత్వాన్విర్భేకప్రత్యయే టాపిచ - ప్రత్యయస్థాదిత్యా దినా కాత్పుర్వస్యాకషణ్యేవ కక్షుతికేతి గ్రాహ్యం - ఆకవీవ 'శిరసీవ కక్షుతమ పోషమూర్ధశ' ఇతి మాఘప్రయోగః. ఆత్యస్తం రసానాం మాధుర్యాదీనాం ప్లష్టాం శృక్లారస్యచ ఉత్పాదనేన ప్రసిద్ధం తచ్చణం - ఏకత్ర అలక్ష్యరణనైపుణ్యాద స్మృత్ర పాకనైపుణ్యాచ్చేతి భావః. - తేన విత్తశుశ్చివృణపావితప్రసిద్ధార్థే చణవ-

పాటవ మాశ్రితగంధర్వకులమాకలితగోత్రాన్తరం పంచధా రూః
ముదంచయంతీ పంచాపి పతీనసుయాతవతీ. ౨౨. ప. విమత
నపి తై ర్జిత్యా వివాసమివ దాయకః, అక్షేష్వకురుతావృత్తిషః
సింద్రేణ ధర్మభూః ౨౩. గ. ఏవం తైస్తైస్సస్వకృత్యైస్ సుంపాదిత
శిరఃకంఠం వయఃకృతమివ సంతతమనుభవతా తేన మహీపతినా బహు
మానితాః పృథాసుతాః యథావివాసనభేదం తథా తదీయమపి స్వరూ
పమితరే జనాస్తత్ర నాజ్ఞాసిషుః ౨౪. గ. అక్షైకదా సుధేష్టాయా

అధికశోభయా నాటనే నాట్యశిక్షణే పాటవం సామర్థ్యం యస్మింస్తథోక్తం - క
శిరిసి అధికం శోభాయాః భూషణమాల్యాద్యలంకరణజన్యాయాః నాటనే సంయో
జనే పాటవం యస్మింస్తథోక్తమితిచ-ఆశ్రితం గంధర్వాణామశ్వానాం స్వపతీనాం
కులం బృందం యస్మింస్తథోక్తం-ఆకలితమాశ్రితం గోత్రాయాః గోబృందస్య అంశరం
మధ్యదేశః యస్మింస్తథోక్తం - ఆకలితం ఆశ్రితం గోత్రాంతరం మానీశ్వర్యస్సామ
యస్మింస్తథోక్తమితి చ. ని 'గోత్రాగోనిచయేభూమ్యాం నాద్రోశ్రీకులసంజ్ఞయా'
రితిమేదిసి - అతఏవ పంచధా పంచప్రకారం రూపం నైరంధ్రీ వేషం ఉదంచయంతీ
ప్రకటయంతీనతీ - పంచాపి పతీన్ రూపాంతరమాపన్నాచ్యుష్ణిర్వాదీన్ అనుయాశ
వతీ విదంబయతిస్త - 'ఆర్తారే ముదితా హృష్టే'త్వాదినా పతిప్రతానాం పతిసహ
నభర్తస్తరగాదిభిభాష. అత్ర స్వవశేతి విశేషణస్య జ్ఞేషభిత్రికాభేదాధ్యవసితవశ్యా
విధరూపాదశ్చాససామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాన్విరికరస్య జ్ఞేషభిత్రికాభేదాధ్యవసాయ
మూలాతిశయోక్తేశ్చాన్యోజ్ఞిభావేన సజ్కరః. ౨౨ విమతానితి. ధర్మభూయ్యష్టిరి
తైరిసి అక్షైరిసి విమతాన్ దుర్యోధనాదీన్ జిత్యా - వివాసం లేషం రాజ్యభ్రంశం
దాయకః వితతివ్యమాణఇవేత్యుల్లేఖ-అవసీదేణ విరాటేనసహ అక్షేష పాకేశ
అక్షక్రీడానూమితి యావత్ - ఆవృత్తిం పానఃపున్యేన భేషనమకురుత చక్రే .
వివాసం దాయకఇత్యత్ర - అకేనోర్భవిష్యదాధమర్ణ్యయోఽతి కృద్యోగపష్టిప్రతి
షేధః. ౨౩. ఏవమితి. ఏవముక్తప్రకారం నైస్సీస్వయైస్సైస్త్వైః కృత్యైః అక్షక్రీడా
పాకనాటనాశ్వాగోపాలనైః సంపాదితం ఆంశ్లాఘాసు ఘటితం శిరః కమ్పం-వయసా
చరమేణ కృతం శిరఃకమ్పమివ సంతతమనుభవతా తేన మహీ-పతినా విరాటేన బహు
మానితాస్తస్తః పృథాసుతాః యుగ్ధిష్ఠిరాదయః. వివాసేన రాజ్యభ్రంశేన యః శ్లే
తం యథా నాజ్ఞాసిషుః విసర్జయః తథా లేషామిదం తదీయం పృథానతసంబధిష్వ
రూపం యుగ్ధిష్ఠిరత్వాదికముపి - ఇతరేషాంచ తత్తదజ్ఞానేనోపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మ్య
యోగితాభేదః. ౨౪ అథేతి. అథానస్తరమేకదా కదాచిత్ తత్ర విరాటనగరే -

ప్రేషణేన మదనోత్సవాసవాయ వాసవాయతనసదృశం వాసగృహ
మాగతాం కారవాదమకరః క్లేశాదివ వివర్ణేన వాససావగుంతాం
గిం నఖశశిపరంపరా నేనసలాలసతయేవ ప్రపదసంముఖసలోచననీలో
త్పలాం రాజీవశంకయాఽనువ్రజతారాజహంసేనేవ రాజతపాజనేన
రాజతకరాంచలాం పాంచాలసుతాం విలోక్య పంచేషుభాణవంచి
తవివేకో మంచాదుఃసృత్య కించిదాహించితమాళిః కీచకో వాచ ము
వాచ ౨౫. ౪. ఇదమేవ హి సద్భ్రాతృభద్రం యదిదాహీం తవమార్ద
వజ్జవంఘ్రేః, అయమవ్యహమస్మి ధన్యధన్యో హరిణాక్షి త్వదహం

మదనోత్సవస్య సురతార్థం ఆసవాయ మద్యమాహుర్మితి-క్రియాధేత్యాదినా చతుర్థి.
సుధేష్టాయాః విరాటపత్న్యాః ప్రేషణేన హేతునా - వాసవస్యేన్ద్రస్యాయతనేన
గృహేణ సదృశం వాసగృహం కేళిగృహం ప్రత్యాగతాం - కారవాదమస్య దుశ్శాస
నస్య కరేణ యః పరిక్షేపః ఆర్షజనితదుఃఖం తస్మాదిత్యుత్పేక్షా - వివర్ణేన గతకో
భేన ముచితేనైవి యావత్ - వాససా వస్త్రేణావకుణ్ఠితమాచ్ఛాదితం ఆటం యస్యాస్తాం -
సఖానామేవ శశినాం చంద్రాగాం పరమ్పరాయాః పద్భ్యస్తేవనే లాలసతయా
ఆరురాగేణేవేత్యుత్పేక్షా - ప్రపదస్య పాదాగ్రస్యసముఖనే ఆభిముఖే లోచనవివ
నీలోత్పలే యస్యాస్తాం - పాతిత్రత్యేన పాదాగ్రనిహితదృష్టి మిత్యర్థః రాజీవశ
జ్జుయా పద్భ్రమేణ ఆనువ్రజతా ఆనుసరతా రాజహంసేనేవ స్థితేనైవి భ్రాన్తిమ
దుష్టిత్యుత్పేక్షా - రాజతేన రజతవికారేణ భాజనేన పాత్రేణ రాజతం దీప్తం
కరాశ్చులం అగ్రహస్తం యస్యాస్తాం పాశ్చాలసుతాం ద్రౌపదీం విలోక్య - షష్ఠి
షష్ఠి బాగాః పుష్పమయా యస్య లేన మన్తధేన వశ్యతః ఆవహృతః వివేకః
కృత్యాకృత్యచారః యస్య సః. ఆశవివ కీచకః సుధేష్టాభ్రాతా - మంచాత్ శయ
నాత్ ఉపసృత్య సమీపమాగత్య కిశ్చిదామశ్చిత్తః ఆవమతః మాః కిరః
యేన తథోత్తస్యక్ - గృహీతశ్చయస్యస్మిత్యర్థః నాచం వత్సమాగాం ఉవాచ -
అత్ర కేవలౌత్పేక్షాయాః రూపౌత్పేక్షాయాః సజ్జరరూపకాగ్లాఢ్భావసజ్జ
రస్య భ్రాంతిమమత్పేక్షాసజ్జరస్యచ త్రయాగాం సంసృష్టిః ౨౫ ఇదమితి.
హరిణస్య కుర్రస్యేవాక్షిణీ యస్యాస్తస్యాస్యమృద్ధిః హే హరిణాక్షి ద్రౌపది -
ఇదం సద్భ్రాతృభద్రహమేవ - మద్భ్రహేష్వితిశేషః. భద్రభద్రం ఆత్మంతశుభ
సంపన్నం - నాన్యదిత్యర్థః హిరవధారణే - యతః మద్భ్రహమిదాసీం తవ ఆంఘ్రే
మార్దవం సౌకుమర్యం జానాతీతి తద్దర్శం - భవచ్చరణన్యూసధన్యమిత్యర్థః కించ -
అయమహమపి ధన్యధన్యః అత్యంతభాగ్యవాక్ అస్మి - ఉభయత్రవిప్నాయాం
ద్విర్యావః-యతః యోఽహం తవ అపాద్యస్య నేత్రాన్తభాగస్య గోచరః, విషయో

గగోచరో యః ౨౬. ప. సతగాత్రియదాగమేనమాం సయసేమోష
గిరేరధిత్యకాం, చిరపుణ్యఫలోదయశ్రియాం దివసో వై జననస్తదేష
మే. ౨౭. ప. అన్వర్థతామాలిని తేభిధాయాః కుతో న జాగర్త్యధునా
కచేషు, తస్యాః ప్రతీపోదితవర్ణవజ్జ్యేరథోఽసవాలంకరణంహ్యమీషు
౨౮. ప. బాహ్యోరనంగదత్వస్య బాలే తే కారణే ఉభే, ఏకం తయో

౭స్తీ త్వత్కటాక్షవీక్షితోఽస్తీత్యర్థః. ఆత్ర ద్విలీయచతుర్థవాక్యార్థాభ్యాం శబ్ద
త్వధస్యత్వాదీత్యయోస్సమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకకావ్యుత్పత్తివ్యయసంస్పృష్టిః ఔ
చ్ఛస్తిసింకం ౨౬ నలీతి కించ హేనతగాత్రి ఘనస్తవభారసమ్రాజ్ఞి, త్వం యద్యస్తా
త్కారణదాగమేన స్వయమేవాత్రాగమనేన - మాం మోషస్య సన్తోషవైస్యవ గిరేష
వత్యకామూర్ధ్వదేశం నయసే స్రావయసే - సాన్ద్రాన్వత్తున్దిలం కరోషీత్యర్థః. తత్త
స్తాదేషః ఈదృశసన్తోషదాయకః దివసః వాసరః మే మదీయానాం చిరపుణ్యానాం
అనేకజన్మసుకృతానాం యః ఫలస్య ఉదయః ఉత్పత్తిః తస్య శ్రియాం సమృద్ధీనాం
వైజననః ప్రసూతిదివసః భవతి - ఘటో నీలఘటఇత్యాదివద్విశేషకోటావధికావగా
మానాన్న బోధానువపత్తిః. 'సూతిమాసో వైజనన' ఇతిశాశే మానశబ్దః పక్షదివసా
దేరపుష్పలక్షకఇతి క్షేయం-ఫలాంకురేతి పారేఽవ్యుక్తవివార్థః ఆత్రాపుష్పత్రరవాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగం ౨౭ అన్వర్థతేతి మాణిసితి ద్రౌపద్యానైస్సరింద్రీరూపాయా
నామ - కించ హే మాలిని - తే త్వదీయాయాః అభిధాయాః మాణిసితి సంజ్ఞా
శబ్దస్య అన్వర్థతా మాలాస్యాస్తీతివ్యుత్పత్తిసిద్ధః మాలారూపోఽవయవార్థః కచేషు
కచేషు - తదైత్యత్రాప్యనువజ్యతే అథునా కుతః హేతోః నజాగర్తి నస్ఫురతి-ఆహ
మాలాధారణే విచారో న కార్యవివేచ్యర్థః. హియస్తాత్కారణాత్ తస్మాన్వద్విదీయాయా
స్సమృద్ధీన్యాః ప్రతీపం విలోమం యథాతథా నీలిమా ఇత్యేవముదితానాం వర్ణానాం
ఉక్తానామక్షరాణాం పక్షే నీలిమేత్యాత్మికాయాః ఆర్థః నైల్యమేవ-అమీషు కచే
ష్వలక్ష్మరణం భూషణం భవతి - తత్తస్తాదిలియోజ్యం-నిసర్గనస్తరాణాం భారాయైవ
భూషణానీలిభావః. ఆత్ర మాల్యం కుతో న ధృతమితి స్తోత్తనైస్యవ నైల్య సత్తా
విచారణేన ఆక్షిప్తత్వాదాక్షేపాలంకారః. 'ఆక్షేపస్వయముక్తస్య ప్రతిషేదోవిచా
రణా' దితి ౨౮. బాహ్యోరసి. కించ - హే బాలే తవ బాహ్యోరనగ్లం మన్త్యధి
కారం దత్తః కురుతఇత్యనంగదా - అక్షదాభ్యాం కేయూరాభ్యాం రహితో అనగ్ల
దాచ. తయోర్భావః అనగ్లదత్వం ద్వివిధస్య తస్య-కారణేతి ఉభే ద్వేభవతః. తే
కే? ఇత్యత్రఆహ - ఏకమితి - తయోః కారణయోర్ద్వయోర్తద్వే ఏకం కారణం తు

స్తు లావణ్య మితరన్నావగమ్యతే. ౨౯. ప. అరమ్యభావం భజతే జగ
త్యా మంగేషు కించిద్వికలోఽపి లోకః, సద్వృశసే త్వం నిఖిలేన బాలే

లావణ్యం శోభానైగనిగ్యం - 'ముక్తాఫలేషుచ్చాయాస్తరభక్త్యమివాస్తరా'ప్రతి
భాతియదక్షేపతల్లావణ్యమిహోచ్యతే' ఇతినిరుక్తా - అవగమ్యతే దృశ్యతే మయేతి
శేషః తథాచ లావణ్యరూపకారణసత్వాదుచితమేవైకవిధమనంగదత్వమనయోరితి
భావః ఇతరద్వితీయం కారణం గర్భధారణం తు నావగమ్యతే ఇతి భవిమాసోక్తిః
అత్ర దర్శనే దోష్యదాత్తా చ 'ద్యయో రాసీదనంగజే'తి తృతీయస్తబకే గ్రంథకృ
తేన లావణ్యగర్భధారణయోః జ్ఞేషభిత్రికాభేదాభ్యవసితేనంగదత్వే కారణత్వే
నోపస్యస్తత్వాత్ ఇతరగర్భధారణమితివ్యాఖ్యానే నాస్తాసుయోద్భావకాః అత్ర
యస్యప్యస్తరహితేఽపి లావణ్యకారణత్వం వస్తుం శక్యం తథాపి - న కాస్త
మపి నిర్భూషం విభాతి వనితాననమితి రసికజనసమాజప్రసిద్ధ్యా ఉద్భవనవిభావవి
ధయా శృంగారే భూషణధారణస్యాత్మావశ్యకత్వా దుక్తస్యైవ గర్భధారణస్య
తత్ర కారణత్వం గ్రంథకృదభిప్రేతమితి క్షేయం - అత్ర లావణ్యానంగదానయోక్తే
తుహేతుమతోరుక్త్యా హేత్వలంకారస్య వినాపి కారణం గర్భధారణం అగ్గదరా
హిత్యరూపకార్యస్య వర్ణనాద్విభావనాయాశ్చ అగ్గదరాహిత్యానంగదానయోః
జ్ఞేషభిత్రికాభేదాభ్యవసాయములాంతిశయోక్తేచ్చ తిస్యగాం సంస్పృశి యత్తు మస్త
దప్రదానవీన కారణవ్యయమితి-మస్తదప్రదానాంగదరాహిత్యయోః క్రమేణ కార
ణవ్యయ మితిచ ద్విధా వ్యాఖ్యానం - ప్రథమే మస్తదప్రదస్య లావణ్యస్యానం
గదాన కార్యోపక్షేపత్వేనవికస్య కారణస్య కార్యవ్యయోత్పాదనాసమర్థత్వేనచ
త్వద్భావోర్నన్నదప్రదత్వం నిష్కారణమేవేత్యర్థః. తథాచ తవ బాహు రలంకారం
వినాపి మస్తనోద్రేకకరఇతి-ద్వితీయో లోకే భర్తృరాహిత్యం అగ్గదాదిధారణాభావే
కారణం - మయి భర్తృనిసతి కిమర్థమంగదధారణం నకృత మితి పుష్పవానిచ భావా
ర్థానాహ నృసింహః. తత్త్రిం కేనసంగతమితి సహృదయావీచకలయస్తు పరంత్వదృశ
స్యావ్యతిమరూహస్య చమ్పూభారతస్య వ్యాఖ్యానే ప్రవృత్త్యా సర్వతో బలవతీం
మన్యామహే స్వాత్మసంభావనామితి. ౨౯. ఆరమ్యేతి. కించ హే బాలే జగత్యాం
లోకే లోకః జనః అక్షేషు కరచరణాదిషు - కన్తింఘ్నినితేషుః కించిదీషన్తాప్రేగాపి
వికలః న్యూనస్సక్ - అరమ్యస్య ఆసుందరస్య భావమరమ్యత్వం విరూపత్వం భజతే
ప్రాప్నోతి - త్వంతు ఆఖిలేన యావతా మధ్యేనాంగేన హీనా శూన్యాపిసతీ -
మనోజ్ఞా మూర్తిశ్శరీరం యస్యాస్తనోక్తా సంపృశ్యసే - నిరీక్ష్యసఇతివా సాతః. ఉభ
యత్ర వికవివార్థః. మయేతిశేషశ్చ - అత్రారమ్యత్వకారిణః యావన్నభ్యవైకల్యస్య

మధ్యేన హీనాపి మనోజ్ఞమూర్తిః. 30. ప. న పల్లవస్తస్త్వి న విద్రుమశ్చ
తామ్రాఽదరోఽయం తవ బింబమేవ, చంద్రో యది స్యాత్తవ వక్త్ర
మేతచ్చంద్రస్య బింబం సమాజం హి లోకే 31. ప. కాంతే తవాను
మిదంకమలావళీషు స్రష్టం పురా సరసి విస్తృతమేవ ధాత్రా, పశ్య

తద్విరుద్ధ రమ్యత్వసాధకత్వేన వర్తనాద్వ్యాపూతాలంకారః యావన్నభ్యవైకల్యానా
బంధేఽపి తత్సమ్యగసమాపాతితయోగ్యజ్ఞేవితఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః తే
లోకైకవిలక్షణం భవదీయకావణ్యమితి ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుస్థనిః 30 మే
కించ హే తస్య తామ్రః ఆరుణః తవాయమధరః స పల్లవః నవిద్రుమశ్చ - కిం
విష్టుంబిష్టుఫలమేవ మణ్డలమేవేతిచ - కథమేతదతఆహ—తవైతవ్వక్త్రం ముఖ
చంద్రస్యాద్యది హిరవధారణే - తస్మి చంద్రస్యైవ విష్టుం మణ్డలం బిష్టుఫలం
సమాజం నాన్యస్యేత్యర్థః. ఆత్ర ముఖచంద్రయోర్భేదేఽప్యభేదాతియోక్తిరేకా
ఆస్తి స్తేవ వాక్యాశ్చేముఖస్య విష్టువత్తా సాహజికత్వసిద్ధయే ముఖచంద్రః యదిస్యా
త్యూహాత్తకస్సంబావనాలంకారః. ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశస్సంకరః. తేన
యుక్త్యవస్యాసరూపేణాధరే విద్రుమత్వపల్లవత్వే నిషిష్య బిష్టుత్వార్థోపరూప
యాః హేత్వపహ్నూ లేరుజ్జీవనాదనయోరంగంగిభావేన సంకరః ఇదంతం రహస్యం
మణ్డల బిష్టుఫలయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాయా మతిశయోక్తౌ సతా
మేవ హేత్వపహ్నూతేః ప్రచారేణైతయోరంగంగిభావసంకరస్యైవోక్త సంకరోజ్జీ
త్వాత్సంకరయోరేవ ద్వయోంగంగిభావేన సంకర ఇతి - యత్తు బిష్టుశబ్దస్య క్లిష్ట
ర్థత్వాదుత్తరాధేనార్థాంతరన్యాసరూపేణ తస్య మణ్డలార్థకత్వసమర్పణమేవ కరో
త్యుత్తరాధావతరణికాం నృసింహో విలిలేఖ-తత్తస్యనాలంకారోఽత్ర లిఖితఇత్యుక్త
వ్యంజనాగమ్యమలంకారమాధ్యం విశదయతీతి. 31 కాంతేఇతి. కించ హే కాం
తచేదమాననం ముఖం సరసి పద్మాశరే కమలానామావళీషు పంక్తిషు - తస్యధ్య ఇత్యర్థః
స్రష్టం నిర్దాతుం పురా సృష్టికాలే ధాత్రా బ్రహ్మణా విస్తృతమేవ - పశ్యాత్కా
లసృష్ట్యనంతరం విచింతితవతా ఆసృష్ట్యైవాహో మానిసిముఖం యిత్వేతాశ్చేవ సృష్టే
సీత్యాలోచితవతా - ఆతపివ ధాత్రా విరచితః నిర్మితః హంసపాదః విస్తృతమన్యత్ర
నిర్దాయ అత్రైతద్విస్తృతమితి సూచతో లిపివిశేషః హంసానాం పాదన్యాసశ్చ తాసా
కమలావళీనాం ఉపాంశభాగే సమీపదేశే సందృశ్యతే - లోకైరితిశేషః తదుపాం
భాగే విరచితఇతివా యోజనా - ఖల్విత్యవధారణే - ఆత్ర విస్తృతిసూచకలిపి
పశ్య హంసచరణన్యాసస్యచ ద్వయోః శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త

ద్విచింతితవతా తదుపాంతభాగే సంలక్ష్యతే విరచితః ఖలు హంస
పాదః. 32. ప. కూపస్య తీరే నివసన్మపాయం కో వా న ధత్తే వద
కోమలాంగి, త్వన్నాభిహూపస్య పశన్తి తీరే న దృశ్యతే సంప్రతిమ
ద్యభాగః 33. ప. అక్షీణవక్త్రశశిసేవరలాభతోషాదాలింగితామివ
మిథో రజనేస్త్రియామిం, త్రేధా విభజ్య రచితాం వహసేఽద్య వేణీం
కం సింహసంహననమూహయితుం వియుక్తమ్. 34. ప. సుదలి బహువ
రాగధూసరాపి త్వమపహరస్యధునా మనో మదీయం, రలిరివ హరకో

సప్రాణితః కమలావల్యః ధాతువిన్మృతమాల్సీముఖరహితాః హంసపాదవత్ప్రాదిత్యమ
మానాలంకార ఇతి ద్వయోన్యంకరః. 32. కూపస్యేతి. కించ - హే కోమలాంగి,
కూపస్య తీరే నివసన్ నివాసంకుర్యాణః కోవాజనః అపాయం ఉద్రవం ఉత్పతనం
న ధత్తే న ప్రాప్నోతి. సర్వోఽపి ధత్త వివేక్యర్థః. వద త్వం బ్రూహి. వాక్యార్థః కర్త-
సామాన్యేనోక్తమర్థం విశేషేణ సమర్థయతి—త్వదితి. హి యస్తాత్తవ నాభేరేవ కూప
స్యతీరే వసన్ మధ్యభాగః సంప్రతి న దృశ్యతే. మయేతిశేషః. అత్రాథావ్రరన్యాసేన
నాభేరలిగామ్యిర్మృతతీరేరంకారేణ వస్తుభవని. అత వివాక్ర నాభివర్ణనమాత్రే తా
త్పర్యాన్నారమ్యభావమిక్యసేన పానదుక్త్యమ్ - 'త్వన్నాభిహూపస్య వసన్ హి తీరే'
ఇత్యేవపాఠః. 'తటే నివాసీ'ఇతిపాఠే తీరపదార్థస్య తటపదేన పరామర్శే పర్యాయ
భంగాఖ్యదోష ఇతి. 33. అక్షీణేతి. కించ - హే మాలిని, త్రేధా త్రివిధం విభజ్య
భంగీకృత్యరచితాం అతవివ అక్షీణస్య సర్వదా పూర్ణస్య వక్త్రస్త్రివ శశిః సేవనం
భజనం తల్లాభేన యస్తాపం సంతోషః తస్మాత్ మిః ఆన్యోన్యం ఆలింగితాం
అశ్లిష్టాం రజనేః రాత్రిసంబంధినీం త్రయాణాం యామానాం సమాహారం త్రియా
మామివ స్థితాం వేణీం కేశపాశం - సింహసంహననం పరాంగదూరసంపన్నం కం
ధన్యం ఆద్య వియుక్తమ్-త్వయేతి శేషః. ఉహయితుం అనుమాతుమ్-హాశైలిభావః.
వహసే-ప్రాప్తిలే భర్తరి వేణీధారణస్వరణాదత్రేయం కేవదిదశ్యేన వియుక్తా - వేణీ
ధారణాదిత్యమమానాలంకారః. త్రియామత్వోత్పేక్షయా సంస్పృష్టః ప్రమచతుర్థ
యామయాః పూర్వార్థపశ్చార్థస్వయస్యాహస్యేవ పరిగణనాద్రాత్మాస్త్రియామక్య
మితి తీరస్వామి. 34. సుదలి. శోభనా దస్తాః యస్యాః సంబుద్ధిః హే సుదలి,
బహునా సాంద్రేణ పరాగేణ రజసా ధూసరా మలినాపి త్వం హరస్య శంభోః శో
పేన తత్ప్రసారికఫాలనయనానలేశేత్యర్థః. దహ్యమానాయాః స్వరతనోః మన్తశశరీ
రస్య సంబంధినః ధూమస్య లవైః లేవైః ఆవృతం అగ్లం యస్యాస్త్రశోక్తా రలిః మన్తధ

యంత్యప్రమాదేన పరేభ్యో మాం చ మానినః. ౪౧. ష. తదద్యుష్ణ
వామేఽస్మిన్ సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది, తే తు త్వాం చారయిష్యంతి
దక్షిణే విధృతక్రథః. ౪౨. ష. ఇత్యూచిషీ సా మహిషీ కురూణాం
శేముషీమతీ, సద్యో నివపుతే తస్మాచ్చిత్తవృత్తిరివాత్తనః. ౪౩. ష
యథా యథాస్యా ధావంత్యా రింఖణేన షదోర్ద్యుగం, తథా తథా
రుషారుణ్యం తస్యాథ త్త దృశోరపి. ౪౪. ష. కృష్ణా తతస్తేన కృతాం

దోష్టతాం బాహుబలకాలినాం అవశంసాః శిరోమణయః. లోకోత్తరబాహువీర్య
ఇలియావల్-తే మత్సకయః గంధర్వాః. పరేభ్యః స్వేహం రూపం ఆకారమేవ కేహం
ముఖ్యం యథా తథా న గోపాయంతి న రక్షంతి-పరైర్దృశ్యా న భవంతీత్యర్థః. ఆర్థ
తవానసమయాది భావః. కింతు మానినః ప్రశస్తమానవంతః ప్రశంసాయాదినః
అతవివ తే అప్రమాదేన పరేభ్య దుష్కలభ్యః భవాదృశేభ్యః మాం చ మామః గోపా
యంతి - మత్సకయోఽదృశ్యా అత్రైవ పరమానా ఇత్యర్థః. ౪౧. నను సింహుల
మాం పరాకాస్తే కిం కుర్వంతీత్యత ఆహ-తదితి కిం చ హే కీచక, తత్తస్మాల్. తే
హిమత్రైవ పరమానత్వాదేలోరిత్యర్థః. అస్మిన్ ఉక్తవిధే అత వివ వామే అనుచితే
సప్యేచ పథి మాగ్నే పరదారాభిమర్శనరూపే-అద్య త్వం సంప్రతిష్ఠాస్యసే యది య
రివ్యసి చేత్-సంప్రతిపూర్వాత్ప్రతిః కర్తరి లృట్ తజ్జ మధ్యమః. తస్మిన్ తే మత్స
కయః గంధర్వాస్తు విధృతా క్రుల్ గ్రోధః యైస్తథోక్తాః సన్తః. త్వాం దక్షిణే యవభి
రానుసారిణి మాగ్నేచారయిష్యంతి గమయిష్యంతి-మారయిష్యంతీత్యర్థః. ౪౨. ఇతిలి ఇతి
ఉక్తప్రకారేణ ఉచిషీ భావమాగా అతవివ శేముషీమతీ సదసద్వివేచకత్వేన ప్ర
స్తబుద్ధిమతీ-ప్రశంసాయాం మరుచ్. ని. 'ధీః ప్రజ్ఞా శేముషీ మతిః' ఇతి బుద్ధిపర్యా
యేష్వపరః. సా కురూణాం మహిషీ కృతాభిషేకపత్నీ ద్రౌపది. ని. 'కృతాభిషేక
మహిషీ' ఇత్యమరః. ఆత్మనః స్వస్య చిత్తవృత్తిరివ తస్మాల్ కీచకాల్. తం విహాయ
ల్యుక్తోపే షఙ్గమీ. సద్యో నివపుతే ప్రతినివృత్తవతీ - పరతేః కర్తరి లిట్. అత్
ద్రౌపదిచిత్తవృత్త్యోః కీచకాన్నివృత్త్యా సాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్ప్రయోగితాభేః.
౪౩. యథేతి. ధావంత్యాః కీచకభయాల్ ద్రుశం గచ్ఛంత్యాః అస్యాః ద్రౌపద్యా
పదోః సాదయోః యుగం ద్వన్వం రింఖణేన స్థలనేన ప్లుతగమనేన. దృఢవిశ్లేషేణేతి
యావల్. ఆరుణ్యం యథా యథా ఆభత్ర అదిభ్రల్ తథా తథా తస్య కీచకస్య దృశో
ర్ద్యుగం నేత్రద్వన్వమః-రుషా లోకేన మామభ్యుపశీరయతీయం పరాకీర్త్యాత్త కేన ఆరు
ణ్యం ఆభత్ర-అత్రాపి సాదయుగనేత్రయుగయోః. ఆరుణ్యధారణేనావమ్యస్య గమ్య
త్వాత్కేవలప్రకృతాస్తుద స్త్యయోగితాభేదః. ౪౪. కృష్ణేతి. తతః లోపాదయా

తభాసా కేశే గృహీతా భువి పాతితా సా, పర్యాయబద్ధోద్యమవి
శ్రమాభ్యాం పద్భ్యాం కరాభ్యామపి పర్యభావి. ౪౫. ప. ప్రహర
భీత్యేవ తదా మృగాక్ష్యా నాడ్యాం క్వచిద్యాంతరధత్త సంజ్ఞా,
ఉద్గమ్యసా దూరగతే ప్రహర్తర్యుద్ధాటయామాస దృశౌ చిరాయ.
౪౬. గ తదను శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ధరాతలపరాగ్ధూసరిమతిరోహి
తదిధితితయా వాసరాపలపితమహాషధిలతేవ, విలులితచూర్ణకుంత
లతయా చక్రవాతాకులీకృతవాలపూలికాచమరీమృగీవ, సూతాన్వ
వాయజనపదస్య ప్రధమామితిబాధామివ బాష్పధారముత్సృజంతీ,
క్వచిదపి శరణమలభమానా సా యాజ్ఞనేనీ మందం మందం తదేవ

నన్తరం కృతాన్తస్య యమస్యేవ భావః రూపం యస్య తేన కీచకేన ఇతి. జాత్యేక
పచనమ్. గృహీతా భువి పాతితా సా కృష్ణా ద్రౌపది-పర్యాయేణ క్రమేణ బద్ధాస్తీ
కృతౌ ఉద్యమః తాదనోద్యోగః విశ్రమః విక్రంతిశ్చ తావుభౌ యాభ్యాం తాభ్యాం
పద్భ్యాం పాదాభ్యాం కరాభ్యామపి హస్తాభ్యామపి పర్యభావి తిరస్కృతా ప్రథ
మం పద్భ్యాం పశ్చాత్కరాభ్యా మేవం క్రమేణ తాద్యతే స్తేక్యర్థః క్షుద్ధాః కిం కిం
నకుర్వంతితి భావః ౪౫. ప్రహరేతి. మృగాక్ష్యా దౌపద్భ్యా యా సంజ్ఞా చేకనా-
తదా ప్రహరాత్ కీచకతాదనాద్భీత్యేవేతుప్రేక్ష-క్వచిద్దృష్టేయాయాం నాడ్యాం
చీవధాతౌ అంతరధత్త అంతర్హితా ఆభూత్ సా సంజ్ఞా ప్రహర్తరి తాదకే కీచకే
దూరం గతే సతి-చిరాయ ఉద్గమ్య నాడ్యా బహిరాగత్య దృశౌ ద్రౌపద్భ్యా నేలే
ఉద్ధాటయామాస - ఉన్మీలయామాస. కీచక ప్రహరమాన్వితా చిరత్ సంజ్ఞాముఖ
లభ్య దౌపది లోచనే ఉన్మీలితవతీక్యర్థః. ౪౬. తదన్వీతి. తదను నేత్రోన్మీలనానం
తరం శనైశ్శనైరుత్తస్థుషీ ఉత్థితా - ధరాతలస్య భూమిప్రదేశస్య పరాగేణ యః ధూస
రిమా ములిన్యం తేన తిరోహితా ఆచ్ఛాదితా దీధితిః కాంతిః యస్యాస్తస్యా భావః
త్తత్తా తయా వాసరేణ అన్న ఆపలపితం తిరోహికం మహాః తేజః యస్యాః సా మహా
షధిలతా జ్యోతిర్ద తేవ స్థితాః విలులితాః ప్రస్తాః చూర్ణ కున్తలాః అలకాః యస్యాస్తస్యా
భావః తయా చక్రవాతైః ఆపర్తవాయుభిః ఆకులీకృతా వాలపూలికా లోచనం
చయః యస్యాస్యా చమరీ నామ మృగీవ స్థితా - సూతస్య కీచకస్య అన్వవాయః పంక
వీవ జనపదః దేశః తస్య ప్రధమాం తుతిబాధాం అతివృష్టిమీవ స్థితాం బాష్పధారాం
ఉత్సృజంతీ వర్షస్తీ క్వచిత్కుత్రాపి శరణం రక్షితారం అలభమానా ఆప్రాప్నూవంతీ సా
కీచకాడీతా యాజ్ఞనేనీ ద్రౌపది తదేవ భవనం సుఖేష్టాంతపురం ప్రతి మన్దంమన్దంఅభి

భవన మభిజగము. ౪౭. ప. దృష్ట్యా తాం జ్ఞాతవృత్తాంతో దేవ్యా
గేహే చరన్తనః, నయనాంభో విముముచే న తు కించన భాషితమ్. ౪౮
ప. సాయం మహానసశయం శనకై ర్యయాసా భీమం రహః పృథుశరా
వక్యతోపధానమ్, ధూమాధిరోహమలినం వసనం వసానం నీలాంబు
వాహపరివీతమివాచలేంద్రమ్. ౪౯. ప. నిశ్వస్య దీర్ఘమియమంతికమావ
సంతీ స్ఫుప్తేన బాష్పముకుతైః కుచయోః స్థలద్భిః, బుద్ధేన తేన కిమి
దం వ్యసనం తవేతి పృష్టా సగద్గదమువాచ విషణ్ణచేతాః ౫౦. ప
కిమద్య మే దుఃఖమపత్రపా కా కో వీరపత్నీత్వవదేభిమానః, సర్వం

జగము ప్రాప్తవతి. ఉత్పేక్షాత్రయస్య సంస్పృష్టిః క్తో. 'అతివృష్టిరసావృష్టిః శలభా
మూషికా శ్శుకాః, అత్యాసన్నాశ్వరాజానన్దదేతా ఈతయః స్తృతాః' ఇతి. ౪౭
దృష్ట్యేతి. తాం తథావిధాం ద్రావదీం దృష్ట్యా జ్ఞాతః పృతాంతః కీచకతాడనరూపః
యేన తతోక్తః దేవ్యాః సుధేష్టాయాః గేహే అంతఃపురే చరన్ జనః పరిజనః. నయ
నామృః బాష్పం విముముచే వవర్న. కించన ఏకమపి లాషితం వచనం తు న ముముచే.
నోవాచేత్యర్థః సుధేష్టభయాదితి భావః. ౪౮. సాయమితి. అథ సా ద్రావదీ
సాయం. రాత్రావిత్యర్థః. పృథునా శరావేణపాత్రవిశేషేణ కృతం ఉపధానం
శయనశిరోదేశ్యతూలాదినిర్మితయస్త్రవిశేషో యస్మిన్ కర్తృణితత్తథా - మహానసే
పాకస్థానే శేతే ఇతి శయమ్. నిద్రాభుమిత్యర్థః. ధూమస్య అధిరోహేణ వ్యాపనేన
మలినం వసనం వస్త్రం వసానం దధతం - అతఏవ నీలేన అమృవాహేన మేఘేన
పరివీతం వేష్టికమచలేంద్రం శైలరాజమివ స్థితమిత్యుత్పేక్షా. భీమం ప్రతి రహః
ఏకాన్తే శనకైః మన్దం యయా. అన్యథా పరైర్విక్షేయతాపత్రేతి భావః. ౪౯. నిశ్వ
స్యేతి. విషణ్ణం దుఃఖితం చేతః యస్యాః సా అతఏవ దీర్ఘం యథా తథా నిశ్వస్య
అన్తికం ఆవసంతీ సమీపే వర్తమానా - 'ఉపాన్వధ్యాద్వసః' ఇత్యాజ్ఞుర్వాద్వస
తేరాధారస్య కర్తృత్వమ్-ఇయం ద్రావదీ కుచయోః స్థలద్భిః బాష్పాణి ముఖశాసితైః
స్ఫుప్తేన సిక్తేన - అతఏవ బుద్ధేన కాగృతవతా తేన భీమేన - అయి తన్వి, తవేదం
వ్యసనం కిం-కుత ఇత్యర్థః. ఇతి ఉక్తప్రకారేణ పృష్టా సతీ సగద్గదం దుఃఖస్థులితాక్షరం
యథా తథా ఉవాచ. ౫౦. కిమితి. హేవీర, కీచక ఇతి నీచః షిర్ధః విబాధమః తస్మాల్
కచం హత్వా తక్మరే సమర్పయ-తాడనమాప్తవత్యాః. శేషేష గృహీత్వా తేన తాడి
తాయా ఇత్యర్థః. మే మమ దుఃఖం నామ కిం, అపత్రపా జ్ఞా నామ కా, వీరాణాం
పత్నీత్వవదే భార్యాత్వస్థానే అభిమానో నామ కః. సర్వత్ర కిం శబ్దో నిష్ఠాయామ్.

గతం కీచకనీచషిద్ధాధర్థత్వా కచం తాడనమాప్తవత్వాః. ౧౧ ప. మయి
దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం మత్స్యాధిపసఖాంతరే, తస్యస్యేవ యతేరాసీ
ధర్మసూనోరుపేక్షణమ్. ౧౨. ప. బుభుక్షతే న జీవంతీం మారితామేవ
మాం నృపః, కల్యాణం ఖలు తత్తస్య కంకభావభృతోఽధునా. ౧౩.
ప. తస్యైవాజ్ఞాపధేఽజస్రం చరతా స్థలనం వినా, భవతా ఖలు నిశ్చం

ని 'కిం వికర్తే చాప్రశ్నే షేషే నిందాపవాదయోః' ఇతి విశ్వః. సర్వం ఉక్తత్రయ
మన్యత్కులీరాదికంచ గతమేవ - అత్ర కీచకతాడనేన సర్వభావసమర్థనాత్కాన్య
లింగభేదః. ౧౧. మయితి. కించ - 'మే వీర, మయి దుఃఖేన ఘుష్యంత్యాం కీచక
మాం కతాడ త్రాయస్యమిత్యుచైః క్రన్దంత్యాం సత్యాం మత్స్యాధిపస్య విరాటస్య
సఖాంతరే ఆఫానమండపమధ్యే - ధర్మసూనోః ధర్మరాజస్య తస్యస్య అకృత్రిమస్య
యతేః సన్నాసిన ఇవ ఉపేక్షణం ఔదాసీన్యం అసీత్. తస్యయలేద్దారికసుఖదుఃఖో
పేక్షాస్మరణాది భావః. ౧౨ బుభుక్షత ఇతి. కించ - 'మే వీర, నృపః ధర్మరాజః
జీవంతీం మాం న బుభుక్షతే న భోక్తుమిచ్ఛతి న పాలయితుమిచ్ఛతీతి చ. పునః కింతు
మూతాం కేన చిన్మహారామేవ మాం బుభుక్షత ఇతి యత్-తత్ తథా కాంక్షిణం
ద్వివిధమపి అధునా అన్య కఙ్కరస్య భావం కఙ్కరత్వం గృహ్రత్వం కఙ్కరసంజ్ఞకం
సన్నాసినేవం చ విభర్తీతి తచ్ఛృతః తస్య నృపస్య కల్యాణం శుభంఖల-గృహ్రస్య
శవలాభాత్ యలేద్దారోపేక్షా స్మరణాచ్చేత్యుభయత్ర భావః అధునా అజ్ఞాతవాస
సమయే కఙ్కరభావభృతః తస్య తత్కల్యాణం ఖలు. అన్యథా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞా
భక్తావత్రేతిభావ ఇత్యపి ప్రాచుః. పాలనభోజనార్థకాద్యుకేసన్నలైలాటి బుభుక్షత
ఇతి రూపం. అత్ర కఙ్కరత్వమారణకాంక్షయోః సన్నాసినదారోపేక్షయోశ్చాను
రూపయోర్ఘటనవర్ణనాత్సమాలంకారద్వయమ్. తత్ర ప్రథమః కఙ్కరయతోః
క్షేపభిత్రికాభేదాభ్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యనుప్రాసిత ఇతి తయోరన్గాంగీభావేన
సఙ్కరః. అన్య చ ద్విరీయస్యచ ఏకవాచకానుప్రచేశసఙ్కర ఇతి సూక్ష్మదృశా కల
నీయమ్. ౧౩. తస్యేతి కించ - 'మే వీర, తస్య ఘుష్యంతీం మామపేక్షితవతః ధర్మ
రాజస్యైవాజ్ఞేవ పథాః మాన్యః తస్మిన్ స్థలనం ప్రమాదం వినా ఆజస్రం సతతం చర
తా. తదాజ్ఞామిషదప్యనుల్లంఘ్య వర్తమానేనేతి సముదాయార్థః. భవతా ప్రయోజక
కర్తా - అతవీచ ఉదాసితమ్యేనేతి శేషాత్. అచర్తేర్దృశ్యాసనకీచకాదిభిః అహంకచే
కేశేషు నిశ్కఙ్కం నిస్సంశయం యథా తథా కరూపర్యా గ్రాహయితవ్యా ఖల్వితి
కాకుః. త్వయాపి తాదృశేన అజ్ఞాతవాసభంగభీత్యా కృచ్ఛేఽలి వర్తమానాహమపే

కం పరామర్శ్యాక చేఽవరైః. ౫౪. ప. దుశ్శాసనావప్యధికాపరాధః సూ
తాత్తజోఽయం న నిహన్యతేచేత్, ఆద్యే కచగ్రాహిణి నాశితేఽపి స
మాయుషే వేణి మవేహి మాం చ. ౫౫. ప. అయం బలీయానితి తే
మతిశ్చేదన్యత్ర మాం క్వాపి నయస్య భీరుం, అజ్ఞాతవానేఽప్యనుభూ
యమానే రక్ష్యం హి శీలం కులపాలికానామ్. ౫౬. ప. శ్రుత్వా వభూ

క్షణీయైవ కిలేతి సామ్రాజ్యోక్తిః. అలాపి జ్యేష్ఠానుసారాయాః తదుపేక్షితద్రాక్షి
కేశపరామర్శ్యపేక్షాయాశ్చ కారణస్య కార్యస్య చానురూపవర్ణనాద్విలీయసమ
ప్రభేదః. యత్తు 'నిశ్చంకా పరామృశ్యే' ఇత్యుపపాతే ప్రమేణ నిశ్చంకా న్యవహ
కచేఽవరైః పరామృశ్యే సతీత్యుత్తరేణైకవాక్యతయా వ్యాఖ్యాతవాన్నసింహ,
తత్తస్యైవాసంబంధప్రలాపినో హృద్యప్-చరం తూక్తహోఽపి మృశతో నిజర్థము
తర్హ్యస్య నిశ్చక్షుం గ్రాహయిష్యే ఇతి కర్తవ్యి లటి సంగమనీయః. ౫౪. కిం బహ
నేతి వివక్షితార్థమాహ—దుశ్శాసనానితి హే వీర, దుశ్శాసనాల్ దుర్బోధనానుభూ
దసి అధికః సహాకరతాదనేన గురుః అపరాధః కేశగ్రహణదూషః యస్య తస్మాత్
అయం సూతాత్తః కీచకః న నిహన్యతే చేత్ న హింస్యతేయసి. త్వయేతిశేషః
ఆద్యే ప్రగమే కచగ్రాహిణి దుశ్శాసనేనాశితే మూలే సత్యసి-చేణిం దుశ్శాసనవధా
ధిపూర్వం బద్ధాం మాం చ ఉభే అపి సమం ఆయుః యయోస్తస్మాక్తే అవేహి భా
హి దుశ్శాసనే హతేఽపి తద్వధాయ బద్ధాం చేణి మకృలేతుకీచకవచేనైవ మోక్ష్య
మిత్యర్థః. ౫౫. అయమితి కించ-హేవీర, అయం కీచకః బలీయాన్ మత్తః బహ్మ
ఇత్యుత్తప్రకారా తే తవ మతిశ్చేత్ నిశ్చయోఽస్తి యది తస్మిభీరుం వ్రతభగ్లభయ
శీలాం మాం అన్యత్ర ఇతోఽప్యన్యస్మిక్ క్వాపి కృతచిత్కిచకదుర్జేయే దేవే నయ
స్య. తం దేశం ప్రాపయేత్సర్థః. నన్వజీకృత్యాపి వ్రతభగ్లం ఆజ్ఞాతవానభగ్లభయేనా
త్రైవ స్థాస్యతామిత్యత ఆహ—హి యస్తాత్కారణాల్ అజ్ఞాతవానే ఆనుభూయ
మానే ఆనుష్ఠీయమానే సత్యసి - కులపాలికానాం కులస్త్రీణాం. తాభిసత్సర్థః శీల
సదాచారై రక్ష్యం-తత ఇతి యోజ్యమ్ - 'రమణీజనానామ్' ఇతిపారేఽనుప్రాసస్యే
ఽపి విశేషవరతాశ్రయణేన లక్షణాదోషః 'నిష్ప్రియాజనలక్షణాయాం నేయార్థత్వ
దోషః' ఇత్యాలంకారికాః. అత్ర శీలసంరక్షణావశ్యకత్వవాక్యార్థేన ద్రౌపద్యా
అన్యత్ర నయసమర్థనాత్కావ్యలిప్తభేదః. ౫౬ శ్రుత్యేతి. ఇత్యుత్తప్రకారాం
వధ్యాః ద్రౌపద్యాః గిరం వాచం శ్రుత్వా - న్యవసేన నిద్రయా ఉపసితం ప్రాపం
అక్షి నేలే శోణత్వం ఆరుణ్యం రుషి శోపేన పునరుత్తయతః ద్విగుణీకర్యతః తస్య

గిరమితి స్వప్నోపనీతం శోణత్యమక్ష్మీ పునరుక్తయతో రుమాపి, తస్యాధరో
వ్యముదవేపత నిర్గమిష్యత్కూక్రాక్షరావలివిమర్దనశంకయేవ. ౧౭. ఓ.
హిడింబకింమిరబృహద్రథాత్త భూబకాదిహత్యా స్తరతస్త్ర పాంబుధా,
నిమజ్జనాయైవ భుజస్య మేఽధునా సృజస్యముం కీచకసూదనోద్యమం.
౧౮. ప. గదాపి సా తిష్ఠతుమే గభీరా నియుద్ధమాత్రం మయి నిర్త
మాణే, క్వ మేఘవాహః క్వ మరాళవాహః క్వ తార్క్ష్యవాహః క్వ

భీమస్య అధరోద్యమపి నిర్గమిష్యతాం బహిరాగామినాం క్రూరాక్షరాణాం కమషవ
చనానాం ఆవగ్యా వక్ష్యా విమర్దనాత్పట్టనాద్యా శక్త్యా భయం తయేవేత్యు
త్పేక్ష. ఉదవేపక - చకమ్మేద్యవేలిభావః. ఆత్మస్థశబ్దస్య నపుంసకత్వం మృగ్య
మితి - 'తస్యాధరస్సముదవేపతే'లిపాఠ స్సమంజసః. వేపతేః కర్తరిలక్ష. ౧౭. ఇతః
వరం శ్లోకద్వయం సంసర్గశుద్ధ్య వ్యత్యయేన వ్యాఖ్యాయతే-హిడింబేతి. ఆయే తస్య
హిడిమ్మ కిమ్మిరా అసురా బృహద్రథాత్తభూః జరాసంధః బకాదురః. తే ఆదిత్యే
హం తేహం దురాత్తనాం హత్యాః వధాల్ తరతః తక్రద్దురి యావత్-మే మమ
సంబంధినః భుజస్య త్రపా త్పద్రవఫణస్యా లక్ష్మైవామ్ముఃః సముద్రస్థస్నిమజ్జనాయ
మజ్జయితుమేవేత్యర్థః. 'తుమథాచ్ఛే'లి సంప్రదానత్వం - అధునా అముం కీచకస్య
త్పద్రస్య సూదనే మారణేవిషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం సృజసి జనయసి - తత్రాదృ
గ్బలీనాం హస్తర్తమాలిలజ్ఞాకరం నీచస్యకీచకస్య హననవిశ్యర్థః. ఆత్మ కీచకహననల
జ్ఞాభిమజ్జనయోః హేతుహేతుమతోరు క్తిరూపాహేత్యలంకారః. తరణేన హత్యానాం
మహాసముద్రక్వరూపగాత్మకైకదేశరూపకేణ సంస్పృష్టిః 'త్రపాంబుధా' విలిశుద్ధరూపకే
లోజ్జీవితశ్చేలి రహస్యం-యత్త్వత్త 'హత్యాకరక' ఇత్యవిసర్గపాఠభ్రమేణ హత్యా
హననేన తరతః తీర్ణవతః త్రపాంబుధిమిలి విభక్తివేగిణామేనానుషజ్యత ఇలి నృసింహ
ప్రలపితం - తత్తస్య న చిత్రం. యతస్తథానుషంజనే భీమగ్య త్రపాంబుధేః త్పద్రవ
ధజస్యస్య పూర్వం సత్వేన ప్రతీత్యా పశశ్చి)కర్షదోషవత్తేరితి-వంశశ్శః. ౧౮. తదేవ
కీచకపథతుచ్ఛత్వం వ్యంజనయా స్ఫీరయతి - గదేతి. గంభీరా మహాసారా ఆతపివ
సా ప్రసిద్ధా గదాపి తిష్ఠతు ఆస్తామిష్యనాదరోక్తిః. హే తస్య మయి నియుద్ధ
మాత్రం బాహుబ్యామేవ యుద్ధం నిర్తమాణే ఘర్వరిసలి-మేఘవాహః ఇంద్రః క్వ?
కుత్రభవేతి సర్వక్రయోజ్యం - మరాళవాహః బ్రహ్మ క్వ? తార్క్ష్యవాహో విష్ణుః
క్వ? మహాక్షవాహః మహేశ్వరః క్వ? సర్వేఽపి భీతాః పరాయంకవివేత్యర్థః.
ఆత్మ వినైవ గదాం బాహుయుద్ధమాలేక్షవేంద్రాదీనాం పరాయనవస్తునా కా గణనా

మహాక్షవాహః. ౫౯. ప. తథాప్యదాస్యమేతస్మిన్ననౌపయికమేవ
మే, ఊదీయానపి వధోఽహి కులస్త్రీధృజ్జహీయసాం. ౬౦ గ
అయే తన్వి కిం బహునా. ౬౧. ప. తస్యా సృజాయావకిలాంఘ్రిమ
స్థాం చూర్ణేన కర్పూరమయాంగరాగాం, అకీర్తిమహ్యస్యభిలిష్ట
నేత్రామలంకరిష్యేమమ వీరలక్ష్మీం ౬౨. ప. వీరశ్రియ శ్శిల్పమిదం మ

కీచకసేత్యర్థా నైరావత్తాత్తకార్థావత్తలంకారప్రతీతే ర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. ఇ
ద్రవజ్రా ౫౯. నను తస్మా - 'సింహా' జంబుకమంకమాగతమపి త్యక్త్వా నిహన్తి
ద్విపం సర్వః కృచ్ఛగతోఽపి వాఙ్మలి జనస్సత్వామరూపం ఫలమితి న్యాయమేవాం
కరోషి-నేత్యాహ-తథాపి. తథాపి కీచకవధస్య లజ్జాకరత్వేఽపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచ
కూదనే విషయే ఔదాస్య ముపేక్షా మే మమ - ఆనౌపయికమయ్యుక్తమేవ - హి
యస్మాత్కారణాత్ ఊదీయానలిక్తుః-౬౦-కులస్త్రీభ్యో ద్రుహ్యతీతి కులస్త్రీధృక్.
మహీయసాం మహాత్మనాం - బలకాలినామితి యావత్ - వధ్యః హస్తవ్యః. దారా
హస్తరాకతాయిత్యేన తద్వధస్య కరణీయత్వేనచ స్మరణాదితి భావః. తస్మాదా
దాస్యమనౌపయికమేవేతి సంబంధసామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపార్థాంతరన్యాస
యస్తు - తథాపి యశ్యపీత్యర్థః. ఏతస్మిన్ కీచకే మే అతిబలకాలినః ఆనపాయః
అపాయప్రదం నభవత్వేన - తథాపి వధ్యపీత్యర్థా నైరాన్యాసేనాహ - తథాహి.
మహీయసాం అభిమానిత్వేన శ్రేష్ఠానాం ఊదీయాన్ వసిష్ఠోఽపి బలవానపీత్యర్థః ని
'క్షేష్ఠః ఊదీష్ఠః ప్రేష్ఠగరిష్ఠ' ఇత్యమరః. ఇతి నృసింహస్య వివరణం - తత్తస్యావహ
తావసందర్భప్రలాపశిలస్య నచోద్యం - చరంతు శోశమప్యపార్థయాంచక్ర ఇత్యాగృ
హ్నిమః. యతః 'క్షేష్ఠఃక్షోదీష్ఠః ప్రేష్ఠః స్థవిష్ఠః బహిష్ఠాః వసిష్ఠః ప్రత్యుద్రాభీష్ఠితః పృథ
వీవరబహుప్రకర్షార్థా' ఇతి క్రమేణ క్షేష్ఠఃక్షోదీష్ఠాదిశబ్దానాం పరకృప్త త్విప్ర ప్రకృ
ప్త త్కుద్రాద్యర్థకత్వేన క్రమేణ గృహీతానాం పర్యాయతా స్ఫిరణాదితి - తుద్ర
శబ్దాత్ప్రకర్షార్థకే ఈయసుని రేఫలావపూర్వగుణయోః నిష్పన్నస్య ఊదీయః శబ్దస్య
ప్రకృప్తతుద్రాద్యర్థకత్వమవ్యాజసిద్ధం. ౬౦. అయేఇతి. అయే తన్వి హేద్రావది బహు
నోక్షేనకపి కార్యమిత్యుత్తరేణ యోజ్యం. ౬౧. తస్మేతి. మమ సంబంధినిం వీరలక్ష్మీం
తస్య కీచకస్య అస్సృజా శోణితేన యావకితో సంజాతలాక్షే ఆంఘ్రి పాదౌ యస్యాస్త
థోక్తాం కించ తస్య అస్థాం కీకసానాం చూర్ణేన కర్పూరమయః అంగరాగః విశేషం
యస్యాస్తథోక్తాం-ఆపిచ తస్య అకీర్త్యఅపకీర్త్యేవ మహ్య అంజనేన ఆభిలిప్తే ఆభ్యుక్తే
నేత్రే యస్యాస్తథోక్తాం చ - అలంకరిష్యే. ౬౨. వీరేతి, అయే తన్వి - ఇదముక్త

యోక్తం యథార్థభావాదనుభూయ సద్యః, సైరంధ్రీకాచారవిరోధ
నేపి తవానుసారే చ్చ మవేహి మాం త్వం. ౬౩. త్వయాపునశ్చ
స్థితపూర్వవాచా ప్రత్యుత్పతంత్యేవ కటాక్షభేదైః, క్రీడాం విధా
తుం క్రియతా మముష్య సంకేతభూ స్తాండవమంటపోయం. ౬౪.
గ. ఇత్యాశ్వాసితవతః పత్యురనుమత్యా పునరాగత్య నైపధ్యభవన
మధిశయాలోస్తస్యాశ్చేతసః పలాయమానస్య భయభరస్య సాఽవిభావ
రీసహచరీ బభూవ. ౬౫. ప. అన్యేద్యురేత్య చపలః పునరబ్రవీత్తాం
సుభ్రుప్రసీద మయితుల్యనికారపాత్రే, కేళీషు హర్దకలహేషు చ కేశ
కృష్టిం పాదాహతిం చ దధతీ కురువైరశుద్ధిం. ౬౬. ప. పంచ సంత

విధం మయోక్తం కథితం వీరక్రియకౌర్వలక్ష్యస్సంబంధి కల్పమలజ్కారం యథార్థ
భావాత్సత్యం యథాతథా ఆనుభూయసమ్యగ్బ్రవ్యేత్వం సద్యః. తత్త్వం సైరంధ్రీకా
యాశ్శిల్పకారికాయాస్సంబంధినా ఆచారేణ అద్దనాలంకరణరూపేణ విరోధనే
క్రీడాయామపి మాం తవానుసారేచ్ఛమనుసరణకామం విదురిచ్ఛురి సాధుః ౬౪హి-
దానీహి-స్యానురూపచప్తయాం ప్రేమాత్కటాక్షదివిభావః. ౬౩. త్వయేతి. కించే
లిచార్థః. త్వయాపునస్త్యర్థః. ప్రత్యుత్పతన్త్యా స్వయమేవానురాగేణాగచ్ఛంత్యేన
కటాక్షాణాంభేదైః ప్రసారైస్సహ స్థితం పూర్వం యస్మాత్ప్రయా వాచా వాక్యేన
క్రీడాం సంభోగం పథం చ విధాతుం కర్తుం-అయం తాండవమండపోన ర్దనశాలా-అము
ష్యకీచకస్య సంకేతభూః క్రియతాం. అముష్య క్రీడామితివా యోజనా తత్రాగతం
హనిష్యామితి భావః. ౬౪. ఇతిలి. ఇత్యక్తప్రకారేణాశ్వాసితవతః దుఃఖాదగో
దనం కృతవతః పత్యుర్భీమస్యానుమత్యా నిజేశేన - పునరాగత్య నైపధ్యభవనమల
జ్కారకాలం ఆధిశయాలోస్తత్ర నిద్రాయమానాయాస్తస్యాః ద్రౌపద్యాః. చేతన
శ్చిత్రాల్ పలాయమానస్య భయభరస్య-సా విభావరీరాత్రిరపి సహచరీ అనుయాత్రీ
బభూవ - ద్వయమప్యగచ్ఛదిక్కర్థః. ఆతవివ తుల్యయోగితాభేదః. ౬౫. అన్యేద్యు
రితి. అన్యేద్యుః పరస్మిన్దానే చపలః కామాతులీత్రస్సకీచకః పునరేత్య ద్రౌపదీ
సమీపమాగత్య తాం ద్రౌపదీంప్రతి అబ్రవీత్ - వత్సమాణప్రకారేణోవాచ-హే
నుభ్రుసుందరభ్రూలతే తుల్యస్య నికారస్యావమానస్య-పాత్రే మయి విషయ-ప్రసీద-
తుల్యం నికారం కదయతి. కేళీషు సురకబద్ధవిశేషేషు హర్దేన ప్రేక్షా కలహేషు చ
క్రమేణ కేశానాం కృష్టిమ కర్షణం - పాదాభ్యామాహతిం తాదనం చ-దధతీ కుర్వ
తీసతీ వైరస్య పూర్వస్మిన్దానే కేశగ్రహణిజన్యస్య శుద్ధిం నిర్వాకనం కరు. ౬౬.

ధవా స్తేభ్యోముంచ భీతిం మయి స్థితే, పంచవక్త్రే వనే దృష్టేః
చరేయుః పరేమృగాః. ౬౭. ప. మస్తకేఽంజలిపద్మస్య మమ సంప్రతి
మానిని, ప్రసాదశంసినం పాదం ప్రయచ్ఛ సహచారిణం. ౬౮. గ. ఇత్థ
మతివేలం ప్రలంఠమేనం ప్రత్యరుచి ముఖసాచీకరణే త్రపాహేతు
కలా మభినయంతీ కుంతీస్నుమా తృమాభిభూతేవ వచన మిదం కించి
దుదంచయాం చకార. ౬౯. గ. అయి భద్రజగదిదమారుద్రం
తుద్రయితు మనిద్రాణాయ శంబరద్రుహ్యః శాసనముద్రణాయ ద్రు
హ్యతి కో వా జనః ౭౦. గ. కింత్వియానేవ ప్రస్తుతే వస్తుని విశేషః
౭౧. ప. స్త్రీపుంసయోర్భావనటా మిథో యా పూర్వస్తయోర్ద్విడ

ననుక్తమేవ 'పంచ మే పతయస్సంతి లేచ న ఊమంత' ఇత్యకతా—చక్షేరి.
అయి తస్మి, లే తవ పంచభవాః పతయస్సంతి - తిష్ఠంతి నామ-మయి సింహబరే
స్థితేనతి లేభ్యః పరిభ్యో భీతిం భయం ముంచ త్యజ. తత్ర దృష్టాంతయతి—చక్షేరి.
వనేపంచవక్త్రే సింహే దృష్టేనతి పరే మృగాః వ్యాపూదయః చరేయుః కిం? నచరే
యురేవేత్యర్థః. తథాచ మాం దృష్ట్వా లే పలామేయురేవేత్యర్థః. ౬౭. మస్తకఇతి
హే మానిని, సంప్రతి మమ మస్తకే శిరసి-అంజలిపద్మస్య త్వత్ప్రసాదార్థం బద్ధస్య.
ప్రసాదస్యశంసినం సూచకం పాదం త్వచ్ఛరణపద్మం సహచారిణం ప్రయచ్ఛ శిరసి
నిధేహి. ౬౮. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ అతివేలం నిర్వర్యాదం యథాతథా ప్రల
ంఠం అనర్థకం భావమాణం ని. 'ప్రలాపాననర్థకంవచ' ఇత్యమరః. ఏనం కీచకం
ప్రతి అరుచ్యా జగుప్సయా యన్ముఖస్య సాచీకరణం తిర్యక్కరణం - తస్మిన్ త్రపా
లజ్జిత హేతుర్యస్య తత్రస్య భావస్తతా-తామభినయంతీ ప్రకాశయన్తీ సా కుంతీ
స్నుమా ద్రౌపదీ కృపాకామేనాభిభూతా వ్యాప్తే వ-నవస్తుతో వ్యాప్తేత్యర్థః కించిద
త్యల్పం-ఇదం పక్ష్యమాణం పంచముదభ్యయాంచకార-ఉవాచేత్యర్థః. ౬౯. ఆయాలి
అయిభద్ర హే శుభశీల ఆరుద్రం శివమభివ్యాప్య ఇదం జగట్లాకం త్షుద్రయితుం
స్వీయవికారేణ తుచ్ఛంకర్తుం - అనిద్రాణాయ జాగ్రతే శంబరద్రుహః మన్వదస్య
సంబంధినే కాసనముద్రణాయ ఆజ్ఞాచిహ్నయ కోవాజనో ద్రుహ్యతి-నకోఽపీత్యర్థః
'కుభద్ర హే'త్యాదినా సంప్రదానత్వం. ౭౦. నను తస్మి కిమితి నిరాకరోపీత్యక
తా. కింత్వితి. కింతు తచ్చాసనస్యామల్లంఘ్యత్వేఽపి ప్రస్తుతే వస్తుని మాన్వభేదికారే
విషయే విశేషస్తారకమ్యం ఇయానేతావానేవ. ౭౧. విశేషం ప్రపంచయతి—స్త్రీతి.
స్త్రీయాః పుంసశ్చ స్త్రీపుంసయోర్ద్విడః అన్యోన్యం భావా అభిప్రాయావేవ నటా

లిరఃపటేన, చిరాయతే స్పష్టయితం స్వరూపం పరస్తుతన్నోత్సహతేఽను
మంతుం. 22. కింబహునా. ప. గీర్భి స్తవాద్య చతురాభిరుదస్యతే
మే గంధర్వదండనభయం త్వదవాప్తివిఘ్నః, తస్మాద్భజస్వ రతిసౌఖ్య
భరాయరాత్రే భీమే స్థితే తమసి నర్తనగేహమధ్యం. 23. ప. తథేవ
లీలాం తనవాని తత్ర తల్పాంత సీమానముపేయుషస్తే, భూయో
యథాంతఃపురికాజనానాం వక్త్రంనవశ్యే ర్నవసుందరాణాం 24. గ.
ఏవం మృగాత్మ్యోవచనమాక్షికస్య త్పాద్రపటలీభూతకర్ణపుటః ప్రమో
నాట్యసాత్రే యాభవకః కయోర్ద్వయోర్నభ్యే తూర్వః ప్రశమః స్త్రీభావనటః
స్వరూపమాకారం స్పష్టయితం ప్రకాశయితం వీడః లజ్జైవ లిరః పటః యవనికా
లేన చిరాయతే విలంబయతి. పరః పుంభావనటస్తు స్వరూపం స్పష్టయితం తత్ వీశ
లిరఃపటేన విలంబనం ఆచమంతుమంగీకర్తం నోత్సహతే నక్షమతే తుత్వేఽచ్యుతరాగే
పరఃపుమాన్ లంఘతే హేమస్త్రీత్వనిచ్చురివసమనుభవన్తి న స్పష్టతే మనాగపీత్యేతా
వానేవ విశేషఇతి తూర్వేణ యోజ్యం. 25. కింబహునేత్యుత్తరేగాన్వయః. గీర్భిరి.
'అయి భద్ర బహునోక్తేన కింకార్యం చతురాభిన్నిపుగాభిప్రవ గీర్భి ర్వాక్యైః పశ్య
నస్తుభావా' ఇత్యాదిభిః త్వదవాప్తిర్భవత్సాంగత్యస్య విఘ్నః ప్రతిబంధకం మే మదీయం
గంధర్వైః మత్సలిభిర్దణ్డనాత్ భయం ఆద్య ఉదస్యతే నిరాక్రియతే - తస్మాద్భయని
రాకరగాఢేలోః రాత్రే భీమే అలిసాండ్రే తమస్యంధకారే స్థితేసతి రతిసౌఖ్యస్య
భరాయాతికయార్థం నర్తనగేహస్యమధ్యం భజస్వ - ప్రాప్నుహి కదాపయోస్సం
కేకస్థానమిత్కర్థః. త్వదవాప్తివిఘ్నః మే మదీయేన గంధర్వేణ దండనభయమద్య
చతురాభిః. నతు భీమసన్నిధానసమయ ఇత్యర్థః. గీర్భిరుదస్యతేన బలేనేత్యర్థః. తస్మా
ద్వృథాత్మకత్థనాఢేలోః. తమసి భీమే భీమనేనే మద్భూమికామాపన్నేస్థితిసతి
'శేషమభయత్ర సమమిత్కపి ప్రాచుః. 23. తథేతి. కించ తత్ర నర్తనగేహా
కల్పస్య కయ్యాయాః అంతసీమానం చరమప్రదేశం కల్పస్యదారసౌఖ్యస్య అంత
సీమానం చ. ని. 'తల్పంకయ్యట్ట దారేష్వి'త్యమరః ఉపేయుషః ప్రాప్రవతః తే
తవ లీలాం క్రీడాం తదైవ తనవాని-కరవాణి కారయాణీత్యంతర్యాపితణిజర్థశ్చ
గ్రాహ్యః. యథా భూయః సుందరాగామధ్యంతఃపురికాజనానాం వక్త్రం నవశ్యే
నాలోకయేః తదైవేతియోజ్యం - సర్వాతికాయసౌఖ్యలాభాన్తరగాచ్ఛేభావః. అత్ర
నవపుష్పకేతి సాతాంతరం. 24. ఏవమితి. ఏవముక్త ప్రకారస్య మృగాత్మ్యో
ద్రౌపద్యాస్సంబంధినో వచనన్వైవమాక్షికస్య మధునః త్పాద్రపటలీభూతో మధుచ్ఛత్రీ

దార్శవజలమానుషాయమాణహృదయ స్పదనమాసాద్య సమాలంభః
 పూర్వేణ సలిలావగాహేన విరజీకృతాంగోఽయమంతరివ బహిరప్యః
 లిప్తః ౭౫. తతః పరంభగ వతి నిజతనయప్రజావతీమనోరథసిద్ధిం సంపా
 దయితుమివ కమలబంధౌ చరమసింధౌ నిమగ్నో ధాన్వంతే నిరుధ్యమా
 నదివిషదధాన్వంతే ధాన్వంతకదంబే సంభృతసంభోగసంవిధానః కీచక
 నిర్వర్తితరాజభోజనరేవేషణకృత్యేన పవమానసూనునా ప్రవిష్టశ్చ
 కృతౌ కర్ణపుటౌ యస్యసః. ని. 'మధుకోశో మధుచ్ఛత్రం మధుపాత్రం ఔర్ధ్వ
 టలంచేతి హలాయుధః. ఆతిమధురం తద్వచనమాకర్ణయన్నిత్యర్థః. ఆతపివ ప్రమో
 వివ అర్జునే సముద్రే జలమానుషాయమాణం నీరమనుష్యవదాచరితం హృదయం మన
 యస్యతథోక్తః. ఆనందసాంద్రహృదయఇత్యర్థః. సదనం గృహమాసాద్య ప్రాశ్న
 త్పూర్వం సమాలంభనం గంధర్వజోభిరంగానా ముద్వర్తనం నామ సంస్కారో యస్య
 తేన సమాలంభనపూర్వేణ సలిలావగాహేన స్నానేన విరజీకృతం నిర్వలితమంగ
 యస్య తథోక్తః అంతర్జనసీవ బహిః బాహ్యేఽంగేఽపి - అవలిప్తః చందనేనాన
 లిప్తః గర్వితకన్పాయం కీచకః. ౭౫. తతఃపరం స్నానానులేపనానంతరం భగవతి కమ
 లబంధౌ సూర్యే నిజతనయస్య కర్ణస్య ప్రజావత్యాః భ్రాతృజాయాయాః ద్రౌపద్యా
 మనోరథస్య కీచకవధరూపస్య సిద్ధిం సంపాదయితుమివేత్యుల్లేఖా - చరమసింధ
 పశ్చిమసముద్రే నిమగ్నోఽస్తంగలేసతీత్యర్థః ధాన్వంతేఽన్తకారే నిరుధ్యమానః లిప్తి
 యమాణః దివిషదాం దేవానాం అధాన్వంతః ఆకాశప్రదేశః యేన తథోక్తేనచి ధాన్వ
 తకదమ్మక ఇతి పాతః. సింధౌ బంధౌ విచిత్రాన్వయప్రాసవైరూప్యదుపేక్ష్యః, స
 భృతాని సమ్యగ్గృహీతాని సంభోగస్య సంవిధానాన్యవకరణాని ప్రకృందనతామ్బూలా
 దీని యేన తథోక్తస్సౌ. నిర్వర్తితం కృతంరాజ్ఞో విరాటస్య భోజనే పరిచేషణకృత్య
 భుక్తిపాత్రే కాకాన్నాదిసమర్పణం యేన తేన పవమానసూనునా భీమేన పూర్వ
 ప్రవిష్టం ప్రవిష్టపూర్వం తత్ - ద్రౌపద్యా సంకేతత్వేన నివేదితం యత్తదేవేత్యర్థః
 నర్తనగేహం రంగమండపం ఆగాహత ప్రవిష్టవాక్ - ఆత్రాజ్ఞాజ్ఞిభావేనసంకీర్ణస్య
 క్షిప్తపరంపరితరూపకద్వయస్య క్షేపభిత్రికాభేదాధ్యవసితావలేపేనాన్తర్వాన్యాయోర
 పమ్యగమకస్య తుల్యయోగితాభేదస్య మనోరథసంపాదనోల్లేఖాయాస్సిద్ధౌ బద్ధ
 విలేఖకవృజ్ఞానావృత్తిరూపవృత్త్యుపప్రాసస్య ధాన్వంతే ఽధాన్వంతే ఇతి వ్యజ్ఞాన యుగ్మ
 వృత్తిరూపచ్ఛేదానుప్రాసస్యచారాలంకారకర్పాలంకారాణాం సజాతీయ విజాతీయ

ర్యంతదేవ న ర్ననగృహమగామాత. ౭౬. ప. క్ష సాలభంజికేవాసిమాలిని
స్తంభపార్శ్వగా, ఇత్యసా భీమతల్పాస్తమాససాద శనైశ్శనైః. ౭౭.
గ. తత స్తం వలలోఽపిస్త్రైః సముచితేన కంఠస్వరేణ మృదులమేవం
జగాద. ౭౮. ప. వహూశత మనాదృత్య మామపేక్ష్య యదాగమః,
తత్త్వాం బహిర్గతప్రాణం మన్యతేమే మనోఽధునా. ౭౯. గ. ఏవముక్త
వతే వృకోదరాయ కీచకః పునరపి వాచం మృదుఃసదాముసథాం విదధే.
౮౦. ప. గంధర్వానపి దయితాంస్తృణాయ మత్వా మామేవం రతివి
ధయే ప్రతీక్షసే యత్, దేవత్వాదపి సుతనుత్యయా ధునా మే మర్హ్య
త్యం జగతి మహత్తరంహిక్లృప్తం. ౮౧. ప. సురాధికత్వేఽపి పదే వితీర్ణే

నాం సంస్పృష్టిః. ౭౬. క్షేతి ఆసా కీచకః. హేమలిని - క్షం సాలభజ్ఞికా స్తమ్భే
తృలి మపులికేవ-సాగ్రాసాలభజ్ఞికాస్తమ్భే లేప్యేనాజ్ఞలికాంకే'త్యమరః స్తమ్భస్య
పార్శ్వగా పార్శ్వేనర్తమానాసతీ క్వాసి కృత్రవర్తనే? ఇత్యుక్తప్రకారేణ వదన్యన్ని
కర్థః. భీమస్య కల్పాస్తం శయ్యాయాస్సమీపం ప్రతి శనైశ్శనైరాససాద ప్రాప్తవాః.
ఉల్లేఖః. ౭౭. కశఇతి. కశశ్శయ్యాసమీప ప్రాప్త్యనన్తరం - వలలోఽజ్ఞాతవాసే
వలనామా భీమోఽపి స్త్రైః సముచితేన కణ్ఠస్వరేణ ఉచలక్షితస్తం
కీచకం ప్రతి మృదులం సుఖమారం యథాతథా ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాద
ఉవాచ. ౭౮. వధ్యితి. హేకీచక, క్షం మమపేక్ష్య కామయిత్వా వహూశకం భార్యా
శతమనాదృత్య ఉపేక్ష్య యద్యచ్ఛాదాగతోఽసి - తత్తస్మాత్ మే మదీయం మనః
త్వామధునా బహిర్గతాః మయ్యేవసక్తాః ప్రాణాయస్య తథోక్తం నిష్క్రిన్తప్రాయ
ప్రాణంచ మన్యతే తర్కయతి - ఆత్ర వహూశకత్యాగపూర్వకాగమనేన బహిర్గత
ప్రాణత్వానుమానాదనుమానాలంకారః. ౭౯. ఏవమితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ
భీమాయ పునరపి మృదుఃస్యకుటిలీని పదానిశబ్దాః యస్యాస్తాం వాచం కీచకః ఉపథా
ముపాయనం విదధే చకార. ౮౦. గంధర్వానితి. ఏవముక్తవతే వృకోదరాయ-హే
సుకమ శుభగాత్రి క్షం దయితాః ప్రాప్రియాః గంధర్వానపి తృణాయమత్వా -
తృణమివ అనాదృత్య- 'మన్యకర్తృణ్యనాదర'ఇతి చతుర్థీ. మర్త్యం మాం రతివిధయే
సంభోగార్థం యద్యచ్ఛాత్ప్రతీక్షసే నిరీక్షసే తత్తస్మాద్దీయం మర్త్యక్షం మనుష్యభావః
దేవత్వాదపి మహత్తరమతిశ్లాఘ్యం క్షయాధునా క్లృప్తం కృతం. హిరవధారణే-వాక్యార్థ
హేతుకం కావ్యలింగమ్. ౮౧. సురేతి. హింసాసుకమ క్షయా సురేభ్యః అధి
కత్వం యస్మిన్ స్తస్మిన్ పదే స్థానే మహ్యం వితీర్ణ దత్తేన త్యక్తికవ కృత్యస్య కార్యస్య

మహ్యం తవాస్త్యేవ హి కృత్యశేషః, కురుష్య మేరో రధికే కుచే
మాం సుధాధికం పాయయచాధరోష్ఠం. ౮౨ ప. ఇత్థం ససాంత్యవహ
నోదయమర్థ మందమారోఢు మానమితపూర్వతనో స్పృభీమః, ముష్ట్య
హతిం నిటలీమ్ని చకారశత్రో రాయుర్నిసిం శిథిలయన్నివ ధాత్వ
త్తాం. ౮౩.ప. గంభీరచేతా స్సతు కీచకోఽపి గంధర్వబుద్ధ్యాప్రతిహంతు
మేనం, సద్యో భవిత్ర్యా శ్వవతాదశాయా స్సాధారణీమేవ బబంధ
ముష్టిర. ౮౪. ప జవం భజంతో జయతర్షవంతో రుషం వహంతా రుధిరం

శేషః అస్త్యేవహి. హిరవధారణే-సక ఇత్యత సమాహ —కురుష్యేతి. మేరోస్సురాస్త్రే
రధికే కుచే మాం కురుష్య - ఆలింగస్వేత్యర్థః సుధాయా అమృతాదధికం మాధుర్యే
ణేలిభావః అధరోష్ఠం పాయయ. ఓబలేర్జ్యస్తాత్కర్తరిలాట్ - దేవేభ్యోఽధికస్య
తదధికావాసాహారాధిక్యావశ్యకత్వాదిభావః అత్రాలింగనాధరపానప్రార్థనావాక్యా
ర్థాభ్యాం కృత్యశేషస్తీక్యసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ ౮౨
ఇత్థమితి ఇశ్శముక్తప్రకారేణ సాంక్షిపత్యసానాం ప్రియవాక్యనాముదయేన ఉచ్చా
రణేన సహితం యస్మిన్ తత్తథా ఆర్థమశ్చం శయనార్థభాగమారోఢు మానమిత
శుషదావృతా పూర్వతనురూర్ధ్వకాయో యేన తస్య శత్రోః కీచకస్య ధాత్రా దత్తాం
లిఖతామాయుషో లిపిం శిథిలయన్ మార్జయన్నివేత్యప్రేక్ష - సభీమః నిటలీమ్ని
శత్రోః ఫౌదేశే ముష్ట్యా హతిం తాదనంచకార. ౮౩. గమ్భీరేతి అన గమ్భీరం
సుఖదుఃఖయోరవికృతం చేతః యస్యసః అతఏవ స కీచకోఽపి తుశబ్దో వాక్యాలంకారే
గంధర్వస్తాడితవాసేషమాలినీపలి ర్గంధర్వఇతి బుద్ధ్యా నిశ్చయేన ఏనం గంధర్వం భీమ
సద్యః ప్రతిహంతుం ప్రతిహత్తుం భవిత్ర్యాః భావిన్యాః శవతాదశాయాశ్వవత్సా
వస్థాయా అపీలేవకారోఽవ్యర్థః. సాధారణీం సమానాం సత్విదానీమేకాం తదా
నీమన్యామిత్యర్థః ముష్టిం బబంధ బద్ధవాన్. ముష్టిం బద్ధా మ్రియంతే మర్త్యాః
ప్రసిద్ధమ్. ౮౪. జవమితి. తో భీమకీచకా జవం బలవేగం భజంతో - జయే తర్షవంతో
కామినా - రుషం శ్రోధం వహంతా రుధిరం కిరంతా - ఊలేభ్యః ప్రసారయంతా.
వరస్పరం పటవః పరుషాశ్వభాః దారయామి - మారయామిత్యాదయోఽనయోస్సం
తీతి తద్వంతో అతాస్తా అత్రాస్తాచ సస్తా నితరాం నియుద్ధవస్తా బాహుయుద్ధకాలినా
బహువతుః. 'నియుద్ధకేం నిశి నిర్తమాత' ఇతిపాతోఽనుప్రాసస్యేకపాదభక్తిభ్యదోష
వత్తేర్వర్తమానార్థక లడంకబాధాచోపేక్ష్యః. ఏవం పటుశబ్దవంతావిత్యత్ర 'పటు' ర్భ
ర్వవస్తావి'లేవ పాతోయుక్తః. అన్యథా 'అక్షేలితారావమి'త్యుత్తరస్థానేన సందర్భ

కిరంతౌ, పరస్పరం తౌ షటుశబ్దవంతౌ నియుద్ధకేలినిశినిర్తమాతే. ౧౫.
 ౪. అక్షేలితా రావ మనీరవాద మవీక్షకశ్లాగుర చాటుగుంభం, అనుచ్చ
 నిశ్వాసమహుంక్రియాక మభూతపూర్వం తదభూన్నియుద్ధం ౧౬. ౪.
 శిలీముఖైశ్చిత్తజచాఽజుష్టై ర్దత్తాని రంధ్రాణి దధన్నిజాంగే, సమీరజా
 తేన విఘానితోఽపి సకీచకో నైవ చుకూజ కించిత్ ౧౭. ౪. తస్మిన్ హతే
 నిపతితే బకవైరిసుప్త్యా రంగేణ తేన సమకంపి చలత్పతాకం, పార్థా
 చ్చిరేణ పరిశీలితముత్తరాద్యైః కన్యాజనై రభివిదంబయతేవ నాట్యం.
 ౧౮. ౫. తదను తత్ర మంటపే పింజతయా కృతం తస్య దస్యోస్తరసం

విరోధావతే. ౧౫. అక్షేలితారావమితి నవిద్యస్తే ష్టేలితారావాసింహనాదాః
 యస్మింస్తత్తతోక్తం - ఆవీరవాదం విగతాత్మకత్వం - వీక్షకాణాం ప్రేక్షకాణాం
 శ్లాగునాని చాటుగుంభాః ప్రియవాక్యసందర్భాశ్చ న విద్యంతే యస్మింస్తత్తతోక్తం
 తదాసీం తద్దేశస్య విజనత్వాదిలిఖావః. అనుచ్ఛా. అనుద్ధతాః నిశ్వాసాయస్మింస్తతోక్తం.
 న విద్యంతే హుంక్రియాః హుంకారాః యస్మింస్తత్కం-తైషికః కవః. ఆకవివ తత్.
 భీమకీచకసంబంధి నియుద్ధం బాహుయుద్ధం పూర్వం న భూతం కదాపి నజాతమ
 భూతపూర్వం జగద్విలక్షణం సత్ ఆభూత్ ఆత్ర అక్షేలితారావత్యాద్య నేకపదార్థేన
 తన్నియుద్ధస్య జగద్విలక్షణ్యసమర్థనాద నేకపదార్థ హేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౬.
 శిలీముఖైరి చిత్తజస్య మన్దజస్య చాపే ధనుషి పుష్పేచ జుష్టేస్సంహితైః ప్రీతైశ్చ
 శిలీముఖై ర్పాణైరభిశ్చ ని. 'అభిబాణాశిలీముఖా' విశ్కమరః. దత్తాని. కృతాని
 రంధ్రాణి నిజాంగే దధన్నపి సమీరజాతేన భీమేన వాయుసమూహేన చ విఘానికః
 కంఠోఽపి సకీచకః కేణువిశేషశ్చ. ని. 'వేణవః కీచకాస్తేస్య ర్శ్యేస్యనంత్కనిలార్థతా'
 ఇత్యమరః. కించిదపి నచుకూజ నదధ్వా నైవ. మహాకేశ్లర్థః. ఆత్ర శిలీముఖకృత రంధ్ర
 వాయుజాతభూననరూప సామగ్రీ సత్వే మాజనానుదయవర్ణనాల్లి కాయా విశేషాక్షేప్తి
 త్తజ చాపాదిశ్చేషభిలికాశ్చేదాశ్చవసాయమూలాలికయోక్త్యన ప్రాణికత్వాత్తయోరం
 గాంగ్ భావేనసంక్రూరః ౧౭. తస్మిన్నిలి. బకవైరిణో భీమస్య ముప్త్యా తక్ష్మీహరేశే
 త్కర్థః హతే ఆకవివ తస్మిన్నిచరితే సతి తేన ప్రసిద్ధేన రంగేణ నర్తనమూడపేన
 ఉత్తరా విరాటపుత్రీ ఆద్యా యేహంతైః కన్యాజనైః పార్థాదప్తునాద్విరేణ పరిశీలి
 తమభ్యస్తం నాట్యమభివిదంబయతా సర్వతోఽనుభవ్యతేవేత్యత్యేక్ష - చలంతీ
 పతాకా యస్మింస్తథా సమకంపి కంపితం - కమృతేర్పాకేఱుక్. ౧౮. తదన్నిలి.
 తదను తత్ర మండపే నర్తనశాలాయాం విజ్ఞకయా విజ్ఞాకారేణ కృతం భీమేనఘటితం

తరసా విలోక్య ప్రహర్షవత్పాపార్వత్యా క్లామాపూర్వమామృత
భజః కురుకుంజరో నిర్గత్య యథాపుర మవికృతమానసో మహానసా
దరం ప్రవిశ్య సుఖేనాధిశిష్యే. ౮౯. ప. నిపాత్యమాలిన్యపి తత్ర శ
త్రుం చక్రంద భీత్యేవ చలాగ్రపాణిః, నిశమ్య తత్త్విం కిమితి
బ్రువాణా సుర్యేఽపి తస్యావరజా సుమేయుః. ౯౦. ప. విలోక్య తం
భ్రాతర మాత్తశోకా మృత్యుద్విఃశ్యేవ పిథానపిండం, జ్యాయాని
వామీ విదధుస్థస్థిం తామస్త్రేణ గుల్ఫద్వయసీం నిజేన. ౯౧ గ
తతస్తే సోదరవిపత్తినిమిత్తమియమేవేతి రోషరూపితచేతసో నివేళిత

దస్యోశ్చత్రోస్త్య కీచకస్య తరసం మాంసం విలోక్య ప్రహర్షవత్పాపార్వత్యాసంతోషవత్పా
పార్వత్యా దౌపద్యా తరసా వేగేన క్లామాపూర్వం యథాతథా ఆశ్రుతో చుమ్మితో.
భుజౌ - యస్యసః. తయోరేవ తదభీష్టదాయకత్వాదివిభావః కురువ్యాఘ్రః కా
శ్రేష్ఠః భీమః నిర్గత్య నర్తనమండపాద్భూహిరాగత్య పురేవ యథాపురం కీచకవధాత్మ
ర్వమివ అవికృతం హర్షాదనుద్రిక్తం మాంసం యస్య తథోక్తస్య. కీచకవధస్యాపి
త్కూరత్వాదివిభావః. మహానసస్య పాకగృహస్యోదరం మధ్యం ప్రవిశ్య సుఖేనా
శిష్యే - శయితవాక్ విజయకర్తరిలిట్. ౮౯. నిపాత్యేతి. మాలినీ దౌపద్యపిత్త
రంగే శత్రుం కీచకం నిపాత్య పాతయిత్వా భీమేనేలిశేషః. భీత్యేవ న వస్తుతోభవ
నేశ్యర్థః. చలః అగ్రపాణిః హస్తాగ్రం యస్యాస్త్రసోక్తాసతీ చక్రన్ద-దురోద-క్ర
కర్తరిలిట్ - తత్ దౌపదిరోదనం నిశమ్య కిమత్యాహితం కిమత్యాహితమితి బ్రు
వాణాస్సంతస్తస్య సుర్యేఽపివరజా అనుజాస్సమేయుః సుమాగతమతః. ౯౦. వి
శ్యేతి. అమీ కీచకానుజాః మృత్యోరేవ ద్విజస్య గజస్య పిథానపిండం తృణచ్ఛన్నం
శమివ స్థితమితియావతోష్ఠీవిరోచ్యేత్వా-తం భ్రాతరం కీచకం విలోక్య ఆత్తశోకాస్సంత
జ్యాయాన్ శ్రేష్ఠః కీచకఇవ తాం స్థలీం రంగప్రదేశం నిజేన అస్త్రేణ బాష్పేణ శో
తేనచ - గుల్ఫద్వయసీం గుల్ఫప్రమాణాం విదధుః. తత్ప్రమాణబాష్పజలం చక్ర
త్యర్థః 'ప్రమాణే ద్వయంచ దధుః' త్రచ' ఇతి ద్వయసవిటిద్ధాణాభిత్వాదినా జీవ
అత్ర కీచకస్య తదనుజానాం చ రంగే గుల్ఫప్రమాణాస్త్రసంతోషవత్పాపార్వత్యా
త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః. బాష్పశోణితయోరస్త్రశబ్దశ్చేవభిప్రీతా జేదాధ్యవసాయమా
లాలితయోక్త్యుద్ఘోషిత ఇతి తయోరంగంగిభావేన సంకరః. (అస్త్రేదం చింత్యం-జ్యాయా
నివేళివేన సాదృశ్యస్య వాచ్యతయా వ్యంగ్యసాదృశ్యకతుల్యయోగితాభేదకథనే వ్యా
ఖ్యాతుర్హేతుర్వ్యుత్పత్తిః). ౯౧. తత ఇతి. తతస్తే కీచకానుజాస్సోదరస్య కీచకస్య

వపిండభారస్య మూర్తైర్భీమస్యముష్టిభిరివ నారికేళఫలైరుపదుభ్యమాన
పార్శ్వస్య చరమవిమానస్యస్తంభదారుణీసందానితాం కాంతేయసీమం
తిసీం తిమిరముదిరసౌదామినీభిః కరదీపికాభిర్ద్రియమానచంక్రమావకా
శేన పథా పితృవన ముపనీయ స్వకీయవివేకసంపత్త్యాపహచిత్యాంపహ
త్యామత్యాతుః. ౯౨ గ. తావదేషా చకితచకితాహహానాథ జగత్ప్రా
ణభరౌ తవిత్సమయబంధోసంప్రతి కాంతాంరసవతీం పరిగృహ్య ముగ్ధా
మిమాం కథం న గణయసీత్యుచ్చైరరోదీత్. ౯౩. ప తత్రాస్యారుదిత

త్రేర్రరణస్య నిమిత్తం - కారణమియం ద్రౌపద్యేన - ఇత్యుక్త ప్రకారేణ రోషేణ
క్రౌఢేన రూషితం కలుషిక్పకం చేతోయేషాం తథోక్తాస్సంకత నివేకితో నిషిత్తశ్శవ
పిండః కీచకమాంసగ్రంథిరేవ భారో యస్మింస్తస్య మూర్తైర్దేహధానిభిర్భీమస్య ముష్టిభి
త్తత్సవీరైరివస్థితైర్నారికేళఫలైః ఉపదుభ్యనాస్సంగతాః పార్శ్వాశ్చత్యారోయస్య
తస్య చరమవిమానస్య శవరౌద్యస్తమ్భదారుణీ సందానితాం బద్ధాం కాంతేయసీమంతిసీం
దౌ)పదీం తిమిరస్యైవ ముదిరస్య మేఘస్య సౌదామినీభిష్టటిభిః కరదీపికాభిర్ద్రియ
మానశ్చక్రమస్య గమనస్యావకాశో యస్మింస్తేన పథా మార్గేణ పితృవనం శ్తశా
నం 'శ్తశానంస్యాత్పితృవనమిక్యమరః. ఉపనీయ ప్రాచయ్య స్వకీయయా వివేకసం
పత్త్యా పహమహత్యాం చిత్యాం చితాయామత్యాతుః పాతయామానుః. ని. 'ఘనః
మూతముదిరజలముగ్ధామయోనయః' 'తటిశ్చౌదామినీవిద్యుది' త్యుభయత్రాభ్యమరః.
అత్ర ద్రౌపదీవివేకసంపదోస్త్యాగక్రియాయాం సాహిత్యవర్ణనాత్సహోక్తిరలంకారః.
౯౨ తావదితి. తావత్సద్యపివ చకితచకితాఽలిఖీతా ఏషా ద్రౌపదీ హహాత్కరిభేదే.
హేనాగ లోకరక్షక, జగతః ప్రాణభూత జీవితరూప - విపత్సమయబంధో, క్రమేణ
హే ప్రియ, జగత్ప్రాణద్యాయోర్భవతీతి వాయుపుత్ర. ని. 'జగత్ప్రాణసమీరణా'
ఇలివాయుపర్యామేష్యమరః. విపదోఽరనైంధవకృతాయాస్సమయే బంధోఇలిచ - త్వం
సంప్రతి రసవతీం అమరాగణీం కాంతాం ప్రియాం భాషారమా గౌరీయాపాం,
అన్యత్ర కాంతాం రుచ్యాం రసవతీం మధురాదిషక్తసదాఙ్గీం పాకక్రియామిలిచ
పరిగృహ్య పరిభృశీస్వీకృత్యచ - ముగ్ధాం నవోధాం మూఢితాం చ - ఇమాం మాం
కరం నగణయసి - నాద్రియసే ఇత్యుక్తప్రకారముచ్చైస్తారమరోదీత్ రురోద -
రుదేః కర్తరిలుజ్ - అత్ర ప్రస్తుత జగదీశ్వరప్రార్థనయా ప్రస్తుతభీమప్రార్థనాద్యో
తనాత్ప్రస్తుతాంగురాలంకారః. 'ప్రస్తుతేన ప్రస్తుతస్యద్యోకతే ప్రస్తుతాఙ్గురైః'ఇలి
లక్షణాత్. ౯౩. తత్రేతి. అన తత్ర చితాయామత్యా ద్రౌపద్యాః - రుదితస్యనైః
రోదనభ్యసిభిర్జవాదాకారిభిః. అహూరో మాదుతిర్భీమః గర్భోర్మరూర్వస్సంబం
ధినో వాయోరలివేగవిపత్సమ బూదీషల్లభైర్గత్యల్పం ప్రాప్యైః దుర్లభైరి యావత్.

స్వనైరథజవాదాకారిణో మారుతిస్సర్వోర్వాయుబలాదలాత మహసా
మీషత్పృథోన్మీలనైః, ధ్వాంతేగారుడభిత్రిభంగిపిశునేఽప్యోఘం ద్వి
పాంథావితుంజ్యేష్ఠస్యాధ్వని దివ్యదృష్టిమకరో ద్దోర్ధ్వసిద్ధాంజనైః
౯౪ ప. నిపాతితాంతేన్విన నిరీక్ష్యతత్ర సూతాంత్రవీరస్సుమనాయతేష్ట
ఉత్పాతముద్రాం బ్రువతా స్వపిత్రా తాలానివారణ్యతలేవిరుగ్ణా ౯౫
౬. గంధర్వ భీరుషు జనేష్వితరేషుతత్ర విష్వక్పలాయనచరేషువిముక్త
బంధా, కృష్ణాచ ఉచకరిపుశ్చకృతప్రశంసావనోన్యమభ్యగమతాం స

అలాతస్య హస్తపుటాంగారకావ్యస్య మహసాం లేజసాం మీలనైః శాంతిభీరు
క్షీతః. ఉరువేగజనితవాయుబలజాబ్యల్యమానాలాతలేజోవిజ్యేష్ఠస్మిలియావత్ - ద్వి
మీముపకీచకానామోఘం గణం గారుడభిత్తైర్చరకతమద్యస్య భంగి రీతిః తస్యాః కిశు
సూచకే తద్వదతినిదీదే శ్యామేచేత్యర్థః. ధ్వాంతేన్ద్రకారేఽపిజ్యేష్ఠస్య కీచస్యా
ధ్వని మరణరూపే ధావతుం వేగాదస్తం దోర్ధ్వైర్బాహుబలైరేవ సిద్ధాజ్ఞానైః దిశ్య
అప్రతిహతే దృష్టి లోచనే యస్య తథోక్తమకరో - కీచకమివ తదనుజానీ
సర్వానవశీదిత్యర్థః. రూపకావమాసంస్పృష్టిః. అత్ర 'సర్వోర్వాయుబలాదలాత
హసా సంధుక్షతానుక్షణ'మితిపాతః. వాయుబలాదనుక్షణం ప్రతిక్షణం సంధుక్షతా
ప్రజ్వలతా అలాతమహసా ఉపలక్షితతి పూర్వస్తాదనతిక్తార్థకస్సుగమః యథా
శ్రుతపాతస్తు బహుషు మూలపుస్తకేషు దృష్టత్వాత్ క్లిష్టత్వదోషదుష్టత్వేఽపి వ్యా
ఖ్యాతఇతి ధ్యేయం - శార్దూలవిక్రీడితం. ౯౪. నిపాతితానిని స వీరో క్షీమస్సే
నాత్తనా తత్ర శ్చకానే నిపాతితానతవివోత్పాతస్య దుష్పిమిత్రస్య ముద్రాం చిహ్నాః
బ్రువతా సూచయతా స్వపిత్రా వాయునారణ్యతలే విరుగ్ణా ఉత్పాట్య పాలితా
తాలా తాలవృక్షానివ స్థితా సూతాగుపకీచకాన్నిరీక్ష్య సుమనాయతేష్ట - ౯౫
సంతుచ్ఛిత్రోఽభూదిత్యర్థః శత్రు శేషనిశ్చేషీకరణాదిభావః. అత్ర నిపాతితోపకీచకా
కనస్య విశేషణగత్యా సంతుచ్ఛిత్తత్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యం
తాలానితేత్యుత్పేక్షయా సంసృష్టమ్. ౯౫. గంధర్వైరి తత్ర శ్చకానే గంధర్వార్.
భీమాత్ భీరువ్యతవివేకరేషు జనేషు విష్వగభిః కలాయనచరేషు సత్సు విముక్త
భీమేన మోచితో బంధః ఉపకీచకృతః యస్యాస్యా కృష్ణా ద్రావదీ - కీచకపుష్ప
మశ్చ తో ద్వావనోన్యం కృతా ప్రశంసా త్తతిః భవానేవ వీరః భవత్యేవ వీర
త్వీత్యాదిర్యాభ్యాం తథోక్తా సంతే పునర్నగరం విరాటపురం ప్రత్యభ్యగమతాం -
అగతవస్తా - గ మేరభిపూర్వాత్కర్తరిజ్ - అత్ర గన్ధర్వభయస్య విశేషణగత్యా

రం పునస్తా. ౯౬. గ. తతః క్షణేనైవ సంఖ్యారుణిమకరంబితేనాంబర
మణిబింజేన చరిచుంబ్యమానే శంభాయుధహరింసంగణే పరితోరుధిర
వీచీముచా విశితంజేన కృతానుషంగం రంగం విడంబయతి సతి శుచా
నిరస్తమాళిభి ర్నిగళితవాగ్ని ర్నిష్పందతనుభి ర్నిఖలైరపిపౌరైర్నృపతి
నిలయద్వారం నిబిడితమఘాత్. ౯౭. ప వధ్వస్తదామండలశోనివిష్టా
రుంధద్భిరాశారుదురుర్విలాపైః, మహత్పు దుఃఖేషు విజృంభితేషు మా
లిన్యూపాలంభనమస్పృశద్భిః. ౯౮. ష. తస్మిన్నినే సన్నిధి మాగళా
సా కృష్ణా దృశం కేకయరాజపుత్ర్యాః, వషీశలాకార్పణయా వినాపి
మందేతరామశ్రుకణ్డైరకార్షిత. ౯౯. ష. తావద్యుధిష్ఠిరముఖా అపి

జనానాం పూయనహేతుత్వాత్కామ్యులింగభేదః ౯౬ కతఇతి. తతో ద్వావిదిభీ
మయాః పురప్రవేశనానంతరం క్షణాదేవ సన్ధ్యాయాః ప్రాతఃకాలికాయాస్సంబంధినా
అరుణిమ్నాఅరుణకాన్త్యా కరమ్పితేన వ్యాప్తేనామృతమణేస్సూర్యస్య బిమ్బేన పరిచు
మ్యమానే సంయుజ్యమానే ఆతపివ శమ్నాయుధస్యేంద్రస్య హరిదంగణే దిక్పదేశే
పరితో రుధిరస్య వీరీర్తుశ్చుతీతి తస్మచా విశితంజేన కేచకమాంసమగ్నేన కృతోఽను
షంగస్సంబంధో యస్మిం ప్రశోక్తం రక్షం న ర్తనమందకం విడమ్యయతి-అనుకుర్వతినతి-
శుచా దుఃఖేన నిరస్తా మాళిరుష్టిపాడిరోభూషణం యైస్తైః నిర్గళితాస్త్యైః వాచో
యైస్తైః వాచంయమైః నిష్పన్తా సిశ్వలా తనుర్వేషాంతైః నిఖలైరపి పౌరైః నృపతేర్వి
రాటస్య నిలయస్య గృహస్య ద్వారం నిబిడితం సాంద్రితమఘాత్ పౌరాస్సర్వే
నృపమాశ్వాసయతుమాజన్తురిత్యర్థః ౯౭. వధ్వఇతి తదా వధ్వః పౌరస్త్రియః.
మండలశో వలయాకారేణ నివిష్టాః సత్యః మహత్పు దుర్భరేషు దుఃఖేషు విజృమ్భితేషు
సత్సృపి-మాలిన్యాః ద్రావద్యాః ఉపాలమ్మనం నిందామస్పృశద్భిర్గంధర్వభయాది
భావః. ఆకారుష్థద్భిః దిగస్త్రవాగ్భిర్విలాపైః పరిచేవనైరుపలీతారుదురు. ఆత్రో
పాలమ్మనహేతోః కేచకవధస్య సర్వేఽపి తదనుదయవర్ణనాద్విశేషోక్తిరలంకారః.
౯౮. తస్మిన్నితి తస్మిన్దినే కేచకవధదినే సన్నిధిం ప్రత్యాగతా - సా కేచకఘాత
యితృత్వేన ప్రసిద్ధాకృష్ణా కేకయరాజపుత్ర్యాస్సుశ్శ్టాయాః దృశం కేత్రం మషీశలా
కాయా అంజనకాఢ్మస్యార్పణయా వినాపి విద్యుపనం విదైవ ఆశ్రుకణ్డైర్వాప్సవిష్టభి
ర్మందేతరామసల్పాం కర్పూర్ణామితి యావత్. ఆకార్షిత చక్ర. ఐయమేవ మద్భ్యా
శ్శ్వాణాం మృత్యురితి తయా బాష్పాయిశమిత్యర్థః. ఆత్రాశ్రుకారణమజ్ఞనశలాకావి
న్యసనం వినాపి తదుదయవర్ణనాద్విభావసాలంకారః. ౯౯. తావదితి తావత్తావతా

వాతజాత వ్యాధూత కీచకకులాకుల కోటిభాగం, నిర్వత్ప్రియానయన
వారియ రీపరితం సంకేతశైల మధిరుహ్య నిశశ్వసుస్తే ౧౦౦. ప. తదను
విదితవారో ధార్తరాష్ట్రశ్చరేభ్య శ్శుభగుణచరితేభ్య సూతజానాం
శతస్య, వసతిమరిజనానాం మాత్యసూపాలపుర్యాం హృదయముకుర
లగ్నై ర్హేతుభి ర్నిశ్చికాయ ౧౦౧. ప. అన్యేద్యురంగేశ్వరసౌబలి
భ్యా మాస్థాయ గోష్ఠీమధిః కురూణాం, భీష్మాదిమాన్యుంధుజనాన్వి
లోక్య గంఠీరమేవం గిర మాబభాషే. ౧౦౨. గ. భోభో విదితం ఓ

కాలేన యుధిష్ఠిరో ముఖమాదిర్యేహం తే పాండవా ఆపి వాతజాతేన భీమేనైవ వా
యుసమూహేన వ్యాధూతానాం నిహతానాం కమ్పితానాం చ కీచకానాం ఘాత
జానామేవ కేణ విశేషణామితి పూర్వవర్ణిచ్చరూపకం. కులేన బృందేన ఆపలః స
కులః కోటిభాగోఽగ్రదేశో యస్య తం నిర్వత్ప్రియానయనవారిణా ద్రౌపదీతా
ష్టేనైవ ధుర్యాత్రువశేన పరితం వ్యాప్తం సంకేతం ఆజ్ఞాతవాససంవత్సరశప
మేవ శైలమధిరుహ్య ప్రతిజ్ఞాం నిస్తీర్య నిశశ్వసుః నిశ్వసితమంతః కృచ్ఛాదుత్తీర్ణా
విశ్రమ్య దీర్ఘం నిశ్వసంతీతి ప్రసిద్ధం-సమస్తవస్తుసావయవరూపకం - యత్తు 'సంకేతో
న్మత్తమండపే ఇతి స్మరింహః తదబోధాద్విశేషణద్వయాసాక్ష్యాత్పతేః ౧౦౦
తదన్వితీ. తదను పాండవానామజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞానిస్తరణానంకరం ధార్తరాష్ట్ర
దుర్యోధనః. శుభాగుణాః గూఢసంచరణేంగితజ్ఞానాదయః చరితాని యథార్థవక్తృ
త్వాదీని చ యేహంతేభ్యశ్చరేభ్యశ్చరేభ్యస్సుకజాతానాం శతస్య సంబంధినీ విదితా
వారా వధవృత్తాన్తో యేన తతోక్తస్సక్ హృదయం మనవివ ముకురం దర్శయ
తస్మిక్ లగ్నైః సంక్రాంతైశ్చిత్తైఃచి యావత్. హేతుభిర్వత్సమాజ్ఞః కీచకామ
నీయసౌందర్య తద్వధాదిభిః మత్స్య భూపాలపుర్యాం విరాటనగర్యామరిజనానాం
పాండవానాం వసతిం నివాసం నిశ్చికాయ నిశ్చితవాక్. చివోలేః కర్తరిత్. -
విభాషాచేక్యభ్యాసాత్పర్య కుత్వం. ఆత్ర శుభగుణచరితేభ్య ఇతి విశేషణస్య
తాత్పర్యతదక్షానాం యాగాధ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరస్య హేతుభిః పాండవ
స్థిత్యనుమానస్య ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః మానసి. ౧౦౧. అన్యేద్యురితి
అన్యేద్యుః పరిస్థితిదినే కురూణామధిః దుర్యోధనః అశ్వేశ్వరసౌబలాభ్యాం కర్ణ
శకునిభ్యాం సహ గోష్ఠీమాస్థానమాస్థాయ ప్రాప్య భీష్మః ఆదిమః అగ్రగః యేహం
తాక్ బంధుజనాన్విలోక్య ఏవం వత్సమాణప్రకారేణ గిరం వాక్యం గమ్భీర
ముచ్చైరబభాషే ఉక్తవాక్. ఇంద్రవక్రవృత్తం. ౧౦౨. భోభోఇతి. భోభో
హే బంధుజనాః. 'అశ్వమౌఢనార్థకాః' 'స్యఃప్యాట్యాదంగహేమైభో' ఇత్య

భవతామపీదం, సంప్రతి ఖలుమాత్స్యపురే కామపికామినీం కామయ
మానః కీచకో నిశి తస్యాః పతిభి రదృశైః పంచభిర్గంధరై వ్రసనురహసి
స్వసంఖ్యాపదాభిదేయమనీయత. ౧౦౩ గ. తస్యై పునరపి ద్రుహ్యం
తస్తదను తదనుజా అపి తద్దైవేతి కాచిదియం కింవదంతి కర్ణాత్కర్ణ
మధిరోహతి ౧౦౪. ఏవం చేదసంశయం సా చతుష్పదమింటపస్తంభ
సాలభంజికేవ సర్వకరపరామర్శభాజనం పాంచాలదుహితాహి.
౧౦౫. గ. తే పునరజ్ఞాతవాసినః పరేతపతివవమానపాకశాసనాన్వినాం
పారస్త్రైజేయాస్తస్యాః పతివిడంబకాః ౧౦౬. గ. లేష్వపి ద్వితీయే
నైవ బాహుళాలినాం వధూద్రుహం నిహంత్రా భవితవ్యం ౧౦౭. గ.

మరః. ఇదం వక్ష్యమాణం పాణ్డవవృత్తాంతం భవతాం విదితం యుష్టభిర్జ్ఞాతం కిమితి
పరిప్రశ్నే - సంప్రతిఖలు మాత్స్యపురే కీచకో విరాటస్యాలః కామవ్యనభిజ్ఞాత
నామగోత్రం కామినీం కామయమానస్సన్నదృశ్యైర్ద్రుదైర్జ్ఞైస్తస్యా కీచకామితకా
మిన్యాః పతిభిః పశ్చాభిర్గంధరైర్విశ్చి రాత్రా ఆనురహసి ఏకాంతే స్వసంఖ్యాయాః
పశ్చాత్వస్య పదం వాచకం పశ్చాత్వశబ్దః తస్యాభిధేయం వాచ్యం మరణమితియావత్ -
అనీయత ప్రాపికః. నయతే. కర్ణజిహ్వ-పునరపి హలేఽపి కీచకత్వర్థః. ౧౦౩. తస్యై
కామిన్యై ద్రుహ్యంతః చితాపాతనరూపం ద్రోహం కుర్వంతస్తస్య కీచకస్యానుజా
అపి తనైవ తత్పతిభిః పశ్చాతామనీయంతేత్వర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారా ఇయం కాచి
దేకా కింవదంతి జనపాదః కర్ణాదేశస్య శ్రోత్రాత్ కర్ణమన్యస్య శ్రోత్ర మధిరోహతి
ప్రాప్నోతి. ౧౦౪. ఏవం చేదుక్తవృత్తాంతస్సాదృశ్యదీప్యర్థః. సా కీచకామితకామినీ
చతుష్పదేచతుర్దగ్ధమేకసదేశే యో మండపస్తస్యస్తమ్భే సాలభంజికా కృత్రిమపుత్రి
కేవ సర్వేషాం జనానాం కరేణ పరామర్శస్య స్ఫుర్నస్తస్య భాజనం పాత్రం పాశ్చాల
దుహితా ద్రౌపదీ భవతి - ఆసంశయం. ౧౦౫. తస్యాః కామిన్యాః పతివిడమృకాః
భర్తారణి ప్రవాదభాజస్తే పునర్గంధర్వాస్తు ఆజ్ఞాతః వాసః యేషామస్తీత్యజ్ఞాతవా
సినః పరేతపతేర్యవస్య పవమానస్య వాయోః పాకశాసనస్యేంద్రస్య అగ్నినోరాగ్ని
నేయయోశ్చ పశ్చానాం పరస్త్రియాః కుంత్యామద్ర్యాశ్చ పుత్రాః పారస్త్రైజేయాః
యుధిష్ఠిరభీమాద్జననకులసహదేవాః. కల్యాణ్యాదిత్యాద్ధక్షిణభాగము. ఆనుకరికాచిత్యా
దుభయపదవృద్ధిః భవంతి ఆసంశయం. ౧౦౬. లేష్వపి బాహుబలకాలినా ద్వితీయేన
భీమేనైవ వర్ష్య ద్రుహ్యంతీతి ద్రుహం కీచకానాం నిహంత్రా మారకేణ భవితవ్యం
ఆసంశయం, ౧౦౭. ఆమీదం పాండవానాం చాస్థ్యం దుఃస్వభావస్సర్వత్ర స్వదేశే

అహో సర్వత్ర విశృంఖలమమిహం దౌశ్చీల్యం. ౧౦౮. తథాహి. ౪
 దేశే జరాసంధముఖైర్వ్యయంధస్వనేఽపి కింమీర హిడింబముఖ్యైః,
 గూఢే నివాసేఽపిచ సూతపుత్రైః క్వను స్థితాస్తే కలహం వినాన్యైః
 ౧౦౯ గ. తత్రైవ స్థిత్యా వేహంతరకంచుకితై రకించనై రేతైర్వ్యం
 చితః ఖలు వృదోవిరాట ఇత్యభిధాయ సుయోధనో రాధేయేన సహ
 కృతహస్తతాళో వల్లద్భుజశిఖర ముచ్చైర్వహస ౧౧౦. తతః ౪. సం
 ఖోభే నగరస్య మత్స్యవృపతేర్యోద్ధుం స్వయం నిర్గతాద్వప్త్యా తానవ
 క్షీణో వితనుమో గచ్ఛాధునా త్వం పురః, ఇత్యుక్తః కురుభూభుజా
 సదసి గాహర్తుం త్రిగరేశ్వరస్తస్యైవావ పురీం దినావధిరివార్యష్ఠః

పరదేశేచ విశృంఖలం నిష్ప్రతిబంధకం-అహో ఇత్యాశ్చక్యే ౧౦౮. తథాహిత్మ్యక్త
 రేణాన్వయః. దేశఇతి లేపాండవాః దేశే స్వస్థానే స్థితాస్సంతః జరాసంధో ముఖమాది
 ర్యేషామైరాజభిన్నహ వ్యరుథ్ క్ విరోధం చుక్రుః రుధేః కర్తరి లజ్-వసేస్థితాస్సం
 తోఽపి విహిరహిడిమ్ముముఖైస్సహ వ్యరుంధక్ కింబహునా గూఢే నివాసే అజ్ఞాతవా
 సేఽపిచ స్థితాస్సంతస్సుకపుత్రైః కీచకైస్సహ వ్యరుంధక్ అతః అన్యైస్సహ కలహం
 వినా క్వను కుత్రవా స్థితాః నకుత్రాః త్యర్థః. అత్ర సర్వత్రకలహసహభావంబ్రు
 వాక్యార్థత్రయస్య హేతుత్వాదనేకవాక్యార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్. ౧౦౯
 అత్రేతి వేహంతరమన్యోజేషస్సన్యాసాదిః కఞ్చికమాచ్ఛాదకం యేహంతరకపివ
 పంచభిరేతైరకించనైర్దగ్ధైః పాండవైరత్రాస్తిన్నేవ మత్స్యనగరే స్థిత్యా వృధః
 మంద్రజ్ఞఇతి యావత్. అకపివ, పంచితః ఖలు రామస్త్రజే-ఇత్యభిధాయ ఏవ
 ముక్త్యా సుయోధనో రాధేయేన కర్ణేన సహ కృతహస్తతాళస్సక్ వల్లతీ ఉన్నమతీ
 భుజయోశ్శిఖరే అగ్రభాగా యస్మింస్తథా ఉచ్చైస్తూరం జహస - హసితవా
 అత్ర వృధభావస్య విశేషణగత్యా పంచనహేతుత్వా త్కావ్యలింగభేదః ౧౧౦
 తత ఇత్యుక్తరేణాన్వయః సంఖోభఇతి. తతః పాండవాః విరాటపురే గూఢం వస
 తీతి హేతోః మత్స్యవృపతేర్నగరస్య విరాటపురస్య సంఖోభేనతి - అస్తాభిరితేషా
 స్వయం యోద్ధం సిగ్ధతా మహతామాశ్రయరక్షాపరతంత్రత్వాదిలిభావః తా
 పాండవాన్ దృష్ట్వా అవక్షీణో భగ్నాజ్ఞాతవానవ్రతాన్ విశమమః కుర్తః కించ
 అధునా హే సుశర్తక్ త్వం పురః పూర్వం గచ్ఛ గవాహరణాయేతిభావః ఇత్యుక్త
 ప్రకారం కురుభూభుజా దుర్యోధనేన సదసి సభాయాముక్తస్త్రిగరోనామ దేశ
 విశేషః తస్యేశ్వరస్సుశర్తా తస్య విరాటస్య గాః ధేనూః హర్తుం తస్యైవ పురీం

ప్రతీచీం దిశం. ౧౧౧. గ. తత్ర క్వచిదరుణతయా నిమగ్నజమదగ్ని
కుమారోష్ణనిశ్వాసవేగవిలులితవీచీప్రపంచమివ స్యమంతపంచకం క్వచి
న్నీలతయామదకంఢాలవేతం డశుండాదండవిఘానితవిటకమాలమివ
తమాలకాననం, క్వచిద్ధవళతయా మందరగిరిమథనపరిక్షుభితః కేనకూట
నివ క్షీరోదమధ్యమున్నమితలాంగూలముద్గమితహంకార ముల్లలిత
ధూళీకముద్దామఘంటారవం గోధనం దక్షిణేన పురం వ్యగ్రతరసై న్యేన
తేన కాల్యమానం నిశమ్య సేనాకుంభికులగంధీరబృంహితారంభైర్నృసి
రంగసింహప్రతిచ్ఛందబృందముఖకందరమౌన నియమం విభిందన్నను
కూలపవమానపురో నాటితపత్నైర్వైరిభటజీవితాహరణాయ వైవస్వత

ః రాటపురం అర్యష్టస్సూర్యస్య సంబంధీ దినావధిస్సాయంకాలికగతిరిత్యర్థః. ప్రతీచీం
దిశమివ ఆదస్తావత్. సుశర్తా తత్పురం సూర్యోఽస్తంచాపాత్యర్థః.
ఆహ్వాతేః కర్తృనిట్ - అత్ర సుశర్తదినావధ్యోః ప్రాప్త్యాసాదృశ్యస్య గమ్యత్వాత్తు
ల్యయోగితాభేదః. శార్దూలచక్రీడితమ్. ౧౧౧. తత్రేతి తత్ర సాయంకాలే క్వచిదే
కత్ర అరుణతయా అరుణవర్ణత్యేన నిమగ్నస్య జమదగ్నికుమారస్య పరశరామస్య
ఉష్ణానాం క్షత్రియేషు కోపాదిలిఖావః. నిశ్వాసానాం వేగేన విలులితాః ప్రవృద్ధాః
చిత్తాః వీచీప్రపంచాః తరంగవచంపరాః యస్మిం స్తభోక్తం స్యమంతపంచకం
కుసుక్షేత్రే పరశరామనిహితక్షత్రియరుధిరమయప్రాదపంచమివ స్థితం. క్వచిన్నీల
తయా మదేన క్షణాలానాం దర్పవతాం వేకణ్డానాం గజానాం శుద్ధాభిరిధూనితాః
కమ్పితాః విటపమాలాశ్శాఖాపక్ష్యాయా యస్మిం స్తభోక్తం - తమాలకాననం తాం
భవనమివ స్థితం క్వచిద్ధవళతయా మందరేణ గిగా మగనాల్ విక్షోభితాన్యథాపి
తాని భేనానాం మాటాని రాశయో యస్మిం స్తభోక్తం. క్షీరోదస్య కలశాద్ధేర్నృధ్యమివ
స్థితం ఉన్నమితాని లాఙ్గూలాని యేన తత్. ఉద్గమితాః ఉత్పాదితాః హంకారాః
యేన తత్. ఉల్లలితా ఉల్లిప్తా ధూళీశ్చేన తత్కం. ఉద్దామాస్తారాః ఘంటానాం
గ్రవేయాణాం రవా యస్మిం స్తత్. గావీన ధనం దక్షిణేన పురం పురస్య దక్షిణ
భాగే వ్యగ్రతరం గ్రహణేతిప్రవణం నైన్యం యస్య తేన సుశర్తగా త్రిగత్యేన్య
రేణ కాల్యమానం నోద్యమానం నిశమ్య శ్రుత్వా సేనాయాం కుంభికులస్య గజ
బృందస్య గంధీర బృంహితానాం గర్జితానా మారంభైరుపక్రమైర్నందిరాగ్రేషు
సౌభజిభరేషు సింహప్రతిచ్ఛందానాం కృత్రిమసింహానాం బృందస్య ముఖాని కంద
రాణీన తేషాం మాననియమం విభిందన్ ప్రతిధ్వనయన్చిత్యర్థః. అనుకూలైః పవమా
నైర్వాయుభిః పురోఽగ్రే నాటితాః పటాః యేషు తైరతపివ వైంభటానాం శత్రు

మివాహ్వయద్భిః కేతుదండైః పరిమోటితగగన తటిసీతటవిటపివాటో
విరాటోఽపి రణప్రయాణారంభమాటికత. ౧౧౨. ప. సంఖ్యాయ యా
నేషు సమారురుక్షా కేలిస్పృశాం కీచక బాంధవానాం, అశ్వప్రసంగేఽ
వ్యభిధీయమానో గంధర్వశబ్దో గరళాయతే స్త. ౧౧౩. ప. సభ్యైశ్చ
సూదైశ్చ తురంగిభిశ్చ గోపైశ్చ విజ్ఞాపితవీర్యభూమ్నః, దంతానివే
ద్రద్విరదస్య పార్థానీరః పురోధాయ దురోధ శత్రుం ౧౧౪. ప తృణ
కల్పమపి త్రిగర్తభూపం తముపేక్ష్యైవ తదా గవాం కులాని, సహ

యోధానాం జీవితస్యాహరణాయ ఆహర్తుమితి 'తుమర్థాచ్చ భావవచనాది' త్యపాదా
నత్వం - వైవస్వతం యదుమాహ్వయద్భిరప స్థితైః కేతుదండైర్ధ్వజైః పరిమోటితః
భిన్నః గగనతటస్యాః ఆకాశగచ్ఛాయాః శటయోర్విటపినాం వృక్షాణాం వాటస్య
మూహో యేన తథోక్తః. విరాటోఽపి రణప్రయాణస్యారంభం సన్నాహమాటిక
ఆచరితవాత్. ఉత్పేక్షాతిశయోక్తిసంస్పృష్టిః. ౧౧౨. సంఖ్యాయేతి. సంఖ్యాయ
యుద్ధంకర్తుమితి 'క్రియాశ్చ' త్యాదినా చతుర్థి-యానేషు వాహనేషు గజాదిషు సమా
రోధుమిచ్ఛా సమారురుక్షా నైవ కేః క్రీడా తాం స్పృశంతితి తథోక్తానాం కీచక
బాంధవానాం సూతాత్తజసంబంధినాం వీరాణాం అశ్వానాం ప్రసంగే ఆరోహణ
ప్రస్తావేఽపి కిముత మాల్సీప్రస్తావశ్చకృత్ శబ్దార్థః. అభిధీయమానః గంధర్వభి
శబ్దః అశ్వస్యాపి వాచకం పదం గరళాయతేస్త కాలకుటతుల్యోఽభూదిత్యర్థః. కృష్ణ
నాత్మకైర్తస్య యోగేలత్ - 'వాజీవాహార్వగంధర్వా' ఇత్యశ్వపర్యాయత్వేన ప్రసి
ద్ధోఽపి హృదయశల్యాయమానాస్తాల్సీపతీనేన సత్వరముపస్థాపయత్ గంధర్వశబ్ద
స్తేషాం గరళప్రాప్త్యాఽభూదిత్యభిప్రాయః. ఉపమార్థాపయోగసంస్పృష్టిః - ఇంద్రవ
జ్రావృత్తమ్ ౧౧౩. సభ్యైరితి సవీరః విరాటస్సభ్యైస్సభాయాం సాధుభిశ్చ సూదైః
పాచక్షేశ్చ - తురంగిభిః అశ్వారోహైశ్చ గోపైః గోపాలకైశ్చ - విజ్ఞాపితః క్రమేణ
నివేదితః వీర్యభూమా కార్యాతిశయః యేషాం తాత్. లేషామేవ ప్రత్యేకం తైరా
సంవత్సరం పరిచితత్వాదితిభావః. పార్థాస్యగిష్ఠిరభీమనకులసహజేవాత్ ఇంద్రద్విరదః
విరావతః దస్తాక్ చతురశవ పురోధాయాగ్రేకృత్వా శత్రుం సుశర్మాణం దురోధ
దుర్ధవాత్. ౧౧౪. తృణేతి. తదా సుశర్మణో నిరోధసమయే గవాంకులాని సహజే
వస్య స్వపాలకస్య విలూకమాలేణ దర్శనేనైవ యో హర్షః తస్మాద్దేవోస్తృణకల్పం
స్వగ్రాసత్పృణతుల్యమపి తం త్రిగర్తభూపం సుశర్మాణం తృణకల్పమపి తృణప్రాయం
యథా తదైవేత్యపిరత్రైవకారార్థః. ఉపేక్ష్య ఆనాదృత్యైవ సహసా సత్వరం మా
త్స్యస్య విరాటస్య చమూస్సేనాయాః సమీచమాపుః. స్వజీవనాదపి స్వపాలకే ప్రేమా

దేవవిలోకమాత్రహర్షా తస్మాదా మాత్స్యచమూసమీపమాపుః
 ౧౧౧. ప. మార్వీకుశాంకితకరావధబద్ధపక్షీ మత్స్యత్రిగ ర్తపసుధాధి
 పయోరసీకౌ, ఆధ్వాతశంఖనినదప్రణవప్రణాద మాయోధనాధ్యయన
 మద్భుతమారభేతాం. ౧౧౨ ప. మత్స్యేంద్రమందిరమహానసభత్వ
 బృందస్వచ్ఛందభక్షణరహస్యవదావదేన, త్వేళారవేణ వలలస్య తదా
 రిపూణాం చిత్తం న కేవలమకంపి దిశో దశాపి. ౧౧౩. ప ఉదయే
 సమరస్య నైనికానా ముభయేషామవిధేనవో వవల్లుః, నిజనామపదాప

త్కట్యాదిలిఖావః. ఔపచ్ఛందసికం వృత్తమ్. ౧౧౧. మార్వీతి ఆధ మార్వీకృంజి
 న్యవీప కుశానైరక్షీతః సంయుక్తః కరః యయోస్తా బద్ధా పక్షీః పక్షీశోఽవ
 స్థానం యాభ్యాంకౌ మత్స్యత్రిగ ర్తపసుధాధిపయోః విరాటసుశర్తణోః అసీకా
 నైశ్చే ఆధ్వాతానాం ముఖనాయుశ్రారితానాం శంఖానాం నినదః ధ్వనిరేవ ప్రణవ
 ప్రణాదః ఓంకారోచ్ఛారణం యస్మిం ప్రసోక్తం. ఆయోధనం యుద్ధమేవ ఆధ్య
 యనం వేదపాఠం ఆద్యుతం యథాతథా - ఆరభేతామారబ్ధవంతౌ - రభలేః కర్తరి
 లక్. 'ప్రణవప్రధానమి'తి పాఠే తాదృశప్రణవః. ప్రధానం ప్రథమపరసీయం
 యస్మిం ప్రద్యుభా తథేతి క్రియావిశేషణం-సమ ప్రవస్తువ ర్తి సావయవరూపకం ౧౧౨.
 మత్స్యేంద్రేతి. మత్స్యేంద్రస్య విరాటస్య మందిరే యన్తహానసం పాకస్థానం తస్మిన్
 భక్ష్యాణాం పంచవిధానాం బృందస్య స్వచ్ఛందం యథేచ్ఛం యథాతథా భక్షణస్య
 రహస్యం మర్త-శక్తినితాంతస్సారణి యావత్-తస్య వదావదేన వక్త్రా. తత్ర బహ్వ
 నేన భుక్తం కథమన్యథానై గ్రివం నాదఇతి తదృక్షణ స్వాచ్ఛంద్యమాచకేనేతి యావత్.
 అతవివానుమానాలంకారః వలలస్య క్షీమస్య త్వేళారవేణ సింహనాదేన తదా
 పూణాం చిత్తం కేవలం మనవీప నాకమ్మికమ్మికం కింతు దశాపి దిశః ఆకమ్మిచత -
 కమ్మలేకర్షణిలుక్ - ఆత్ర రిపుహృదమానా దశదిశాంచకమ్మేనాపమ్యస్యగమ్య
 త్యాత్మల్యయోగితాభేదః. పూర్వోక్తానుమానేన సంస్పృష్టః. ౧౧౩. ఉదయఇతి.
 ఉభయేషాం మాత్స్యత్రిగ ర్తానాం నైనికానాం వీరాణాం. ని. 'నేనాయాం సమ
 వేతాయే నైన్యాస్తే నైనికా అసీ'త్యుచరః సమరస్య యుద్ధస్య ఉదయే ఆవి
 ర్భావే సతి అసిధేనవః భిద్యాః. యద్యపి. 'ఘరికాచాసిధేనుకే'తిశోకాదసిధేను
 పదస్య స్వల్పేభిర్దవిశేషే ప్రసిద్ధిః. తథాపి యుద్ధప్రకరణేన సామాన్యపరత్వం -
 యథాత్రైవ పార్థశబ్దస్య అర్థునే ప్రసిద్ధస్య ప్రకరణేన యుద్ధిష్ఠిరాదిపరత్వమితి
 శ్లోయం - నిరస్య నామపదస్య అసిధేనురితి సంజ్ఞా శబ్దస్య సంబంధినిః ఆవర్తార్థస్య

రార్థవాచ్యం నిఖలం గ్రాహయితుం చ రక్షితుం చ. ౧౧౮. ప. తావ
దంబరపథాదభిగంతుస్తామనీకధరణీం శమనస్య, కాసరాదహరధీశతు
రంగః కాండిశీక ఇవ దూరమయాసీత్. ౧౧౯. ప పాటలీకృతపయో
ధరపజ్జిః ప్రాదురాసశనకైరథసంధ్యా, వాసరస్య రజనేరపి సీమ్నా
ర్షధ్యభాగకురువిందశిలేవ. ౧౨౦. ప. సంధ్యా బభౌ సా సమరే భటా
ఘా బింబం విభింద్యాదితి భీతిభారాత్, వివస్వతావిద్రవతా విస్పష్టా
దివస్థులే దీప్తిరివాగ్ని దేయా. ౧౨౧ ప. నభః పయోధేర్నవ విద్రు
మశ్రీః క్రమేణ సంధ్యాకృశిమానమాః, ఉద్యత్ప్రీతోపైరుభయై

ధేనుర్ముతరభాగస్య వాచ్యం - గోమలం నిఖలం నిశ్చేషం యథాతథా గ్రాహితుం
త్రైగర్తరవహరయితుం రక్షితుం మాత్రైస్యః పాలయితుం చేత్యర్థః పవల్లః చల
తిస్త-ఉభయేఽపి ఖడ్గైర్ముధ్యనేస్తేత్యర్థః. ఔచచ్ఛందసికం. ౧౧౮. అథ దశభిస్సూ
ర్యాస్తమయం వర్ణయతి - తావదితి. తావత్తదానీమేవ - అమృతపథాదాకాశమగ్గా
తామనీకధరణీం మాత్యుత్రైగర్తయుద్ధభూమిం అభిగంతురాగచ్ఛతః శమనస్య యమస్య
కాసరాద్వాహనమహిషాత్ కాండిశీకః భయాత్పలాయితఇవేత్యుల్లేపిత్. అహరధీశ్య
సూర్యస్య తురంగః రథాశ్వః దూరమయాసీత్ గతవాత్. ఆస్తంగతస్సూర్య ఇత్యర్థః.
యాతేః కర్తరిలుజ్ఞ - అశ్వమహిషయోర్నైసగ్గికం వైరమితి ప్రసిద్ధం - స్వాగతా
వృత్తం ౧౧౯. పాటలీకృతేతి. అథ సూర్యాస్తమయానంతరం పాటలీకృతా శ్వేత
రక్షీకృతా పయోధరాణాం మేఘానాం పంక్తిః యయాసా. సంధ్యావాసరస్య అన్నా
రజనేరపి రాత్రేశ్చ ద్వయోస్సంబంధినోః సీమ్నా రవధిపరిచ్ఛేదకదేశయోః మధ్య
భాగే కురువిందశిలా వద్దరాగదృషివేత్యుల్లేపిత్. శనకైః క్రమేణ ప్రాదురాస -
ఆవిర్భూవ. ౧౨౦ సంశ్యేతి. సా వివమావిర్భూతా సంధ్యా సమరే యుద్ధే భటా
నామపరావర్తినాం ఓఘస్సమూహః బిమ్బం మన్తందలం విభిన్ద్యాత్ విపాలయేదిత్యుక్త
ప్రకారాత్ భీతిభారాత్ భయాలిశయాత్ విద్రవతా కలాయమానేన వివస్వతా
సూర్యేగాగ్నయే దేయా రాత్రిదాతవ్యా ఆశవివ సభస్సలే ఆకాశే విస్పష్టా నిహితా
దీప్తిః ప్రభేత్యుల్లేపిత్-బభౌ. భాతేః కర్తరిలుజ్ఞ-ఆత్ర సూర్యప్రభాయాః రాత్ర
వగ్నాప్రవీశనమాగమసిద్ధం. తథాచ శ్రుతిః. 'అగ్నింవాఆదిత్యస్సాయంప్రవిశతీ'తి
౧౨౧. సభఇతి సభస్య ఆకాశస్థైర్యవ పయోధేస్సముద్రస్య నవానాం విద్రుమాణా
శ్రీః సంపదితి పరంపరితరూపకాం సన్ధ్యా ఉద్యత్ప్రీతోపైరంతవివ ఉభయైరసీకైర్నాత్మ్య
త్రైగర్తస్థైః నిభాన సమం విభాగం కృత్వా నిలాచనాని స్వస్వనేత్రాణి నితా ప్రా

ఆగామినీషు సమితిష్వధికం విధాతుమాసస్సృతాపనవబీజమివావపంతః
 ౧౨౬. ప. నలినీశబింబపథచార మలభ్యా నభసి ప్రమత్సు నవవీరసు
 రేషు, కరపల్లవా పరినివీడ్య మృగాక్ష్యః కలహాయ నక్తమశపంత సు
 రాణాం. ౧౨౭ ప. రరాజ హైమిరథకేతురాజీరజ్యత్పటార క్తకణైః
 ప్రకీర్ణైః, ఆకర్ణ్య యుద్ధాద్భుతమర్థమార్గాద్విప్రుం నివృత్తాచరమేవ
 సంధ్యా ౧౨౮ గ. తత్ర తావదరిశర నికృత్తనిజమత్త గజసప్తిరథ
 పత్తిమలనవర క్తసిక్తం రణచత్వర మనుభూయ భూయసా రోషేణ సం
 వర్తసమవ ర్తిసమమూర్తిర్హృది విన ర్తిత సూర్తధార్తరాష్ట్ర శాసనవార్త

కేదారత్వరూపణప్రతీతే శకదేశవర్తిరూపకాలంకారః. ౧౨౬ నలినీ. నవాః వీరాః
 అపరావర్త్యమృతభటావప సురాస్తేషు దేవభూయంగలేషు యోధేష్విత్కర్థః. నలినీ
 స్య సూర్యస్య దింబే పథాః దిష్టుపకప్రస్థితా చారం గమనమలభ్యాప్తప్రప్య తదా
 సూర్యస్యాస్తంగతత్వాదితిభావః నభసి ఆకాశవివ భ్రమత్సునత్సు సురాణాం మృగా
 క్ష్యః ఆపురసఃకలహాయ రాత్ర్యాసహ వాగ్యుద్ధం కర్తుమితి క్రియాశ్చేత్వాదినా చతుర్థీ-
 కరో పల్లవాదివ తౌ పరినివీడ్య మిథో మేళయిత్వా నక్తం రాత్రిం ఆశపంత 'అస్స
 దోభీగాయ ద్రుహ్యంతీ కియచ్చిరం విలమ్బస' ఇత్యాది పరుషవాచోఽవదన్నిత్కర్థః
 సూర్యమండలగమనానుసారేణ తేహం స్వర్గప్రాప్త్యా యావన్నక్తం తదసంభవాదితి
 భావః. ఆత్ర నవవీరసురాణాం గగనే విలమ్బసంబంధేఽపి తత్సమ్మన్తోక్తిరూపాంత
 యోక్తేస్సురాంగనానాం రాత్రిశపనాసమ్మన్ధేఽపి తత్సమ్మన్ధరూపాంతయోక్తేస్సు
 ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. సుమగ్ధతీవృత్తం. ౧౨౭. రరాజేతి. ఆథ ప్రకీర్ణ
 రుషీవైః రక్తకణైర్వృధానాం రుధిరమిందుభిః రజ్యంతః ఆరుణాయమానాః పటాః
 పతాకా వస్త్రాణి యస్యాస్మా హైమి కాంచనీ రథేషు కేతునాం రాజీ పంక్తిః
 యుద్ధాద్భుతమాకర్ణ్యద్రష్టుమర్థమార్గాత్ మార్గమధ్యాన్నివృత్తా పునరాగతా చరమా
 సన్ధ్యా సాయంతన సంఖ్యేవేత్యున్నేక్షారరాజ. ౧౨౮ తత్రేతి తత్ర యుద్ధే తావ
 దితి వాక్యాలంకారే. భిన్నానాం అరీణాం శరైర్నికృతానాం నిజానాంచేతి విశేషణద్వ
 యం చతురంగేష్వపియోజ్యం మత్తానాం గజానాం సప్తీనాం అశ్వానాం రథానాం
 పర్వత్ర తదారూఢానాం చేత్యపి-పత్తీనాం పదాతీనాంచ యాని కులనికత్వంక్తీనాం
 సంబంధిభిః సవైః రక్తైస్సిక్తం ఆద్రికం రణచత్వరం యుద్ధాంగణమనుభూయ దృష్ట్వా
 భూయసా మహతా రోషేణ సంవర్తసమవర్తినా ప్రళయకాలాంతకేన సమామూర్తి
 కృరీరం యస్య తథోక్తః. రోషభీషణాకృతిత్కర్థః. హృది మనసి నర్తితాః పునః పునః

స్త్రైగర్తః కైవర్త్యవ మత్స్యచక్రవర్తినమాహర్తుం ముచూర్తాదుపా
వర్తత ౧౨౯. ప. మానినామచరమోఽభ సుశర్తా మధ్యవర్తిన మనీ
కపయోధేః, సమ్ముఖో యడితి బంధమన్వేషిత్సజ్యయా రిపు మపత్ర
పయా చ. ౧౩౦. ప. భూపే యరాభవపదే యుధి ధర్మసూనో ర్భూ
వల్లికంపకలికామవతంసయంత్యః, మఘ్నస్థలాని రిపవే మరుతః కుమారో
మాత్స్యం విముచ్య వితతార దశాం తదీయాం. ౧౩౧. ప. విరాట

స్తర్యమాగా భూర్తస్య వజ్రాకస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య కాసనవార్తా ఆజ్ఞా
వాక్యంయేన కథోక్తః. త్రివర్గానాం నామ జనపదానాం రాజా త్రైగర్తః సుశర్తా
కైవర్తః మత్స్యగ్రాహీవ మత్స్యచక్రవర్తినం విరాటం మినశ్రేష్ఠంచ ముచూర్తా
దల్పకాలాత్ ఆహర్తుం గృహీతుం ఉపావర్తత-సమీపమాగతవాత్. శ్రిష్టిశిష్టవిశేష
ణోపమాన్వయస్య వృత్త్యనుప్రాసస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. ౧౨౯. మానినా
మితి. ఆ విరాట సమీపాగమనానంతరం మానినాం ప్రశస్తమానానాం ఆచరమః
ప్రదమః సః సుశర్తా సంముఖః విరాటాభిముఖస్య అనీకస్య నైస్యనైవ పయో
ధేర్తధ్యవర్తినం రిపుం విరాటం జ్యయా ధనుర్గుణేన ఝడితి సత్వరం బంధం అనై
షీత్ ప్రావయామః. ఝడితి తత్క్షణమేవ అపత్రపయా లజ్జయాచ బంధం అనై
షీత్-అతిలజ్జితం చక్రే. మానభంగాదిలిఖావః. నయలేర్ద్వికర్తకాల్ కర్తరిలుజ్. ఆత్ర
ధనుర్గుణబంధనవ్యాపారేణైవ వికేన లజ్జాబంధనస్యాప్యన్యస్యోత్పత్తివర్జనాద్వి
శేషాలంకారభేదః. స్వాగతావృత్తం. ౧౩౦. భూపతి. భూపే విరాటే యుధి
యుధే యరాభవస్య పదే స్థానే ఆనమానితేసతీతి యావత్. ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠి
రస్య భూరేవ వల్లికస్యః కంఠః ఆజ్ఞాసూచక ఏవ కలికా శోరకస్తాం అవతం
సయత్ కిరోభూషణీమర్కత్ తదాజ్ఞాం కిరసావహన్విత్సర్థః. అతఏవ సః ప్రసిద్ధః
మరుతః వాయోః కుమారః భీమః బహుని శత్రునైన్యాని మర్షత్ భజ్జయత్ ౧౬
మాత్స్యం విరాటం విమోచ్య బద్ధామైచయిత్వా తస్య విరాటస్యేమాం తదీయాం
దశాం బంధనావస్థాం రిపవే సుశర్తజే వికతార దత్తవాత్ - అత్ర భూవల్లికంపే
ఆరోహ్యమాగాయాః కలికాయాః అవశంసీకరణోపయోగిత్వాత్పరిణామాలంకారః.
బంధనకర్తుర్వర్ధనమిత్యనురూపసంఘటనాత్తకసమాలంకారేణ సజ్జీర్ణః. అలేదందిం
శ్యం - యత్ర ఆరోహ్యమాణస్య సాక్షాత్ప్రియోపయోగిత్వా భావేన విషయతాదా
త్మ్యపేక్షణం, తత్ర పరిణామ ఇతి 'ప్రపన్నేన దృగర్జేన వీక్షితే పదిరేక్షణే'
త్యుదాహృతం - అత్ర కలికాయాస్సాక్షాదేవావశంసీకరణయాపత్రియోపయోగిత్వేన
పరిణామాలంకారత్వకథనే మూలం మృగ్యమితి. ౧౩౧. విరాటేతి. యుధే యుధి

నై న్యేషు మిషత్సు యుద్ధే త్రిగర్తనేతుద్వృథబంధనాయ, కోదంష
యుక్తో గుణవీవ తత్ర కర్తా చ జజ్ఞే కరణం చ జజ్ఞే. ౧౩౨ ప తస్యాం
నిశాయాం తు తమఃకదంబకం నిమిలనోన్మీలనయోద్వృశాం యథా,
యుద్ధంతయోర్తాత్సృశుశర్తణో స్తథాసమానరూపం ఫలమేవ సం
ధా. ౧౩౩. ప. విమానినో వాయుశువా విరాటలో విమోచితో ధర్మ
శువా దయాభునా, తయా రజన్యేవ ససామిశేషయా సమం ధ్వజన్యా

విరాటనై న్యేషు మిషత్సు స్వయంకర్తృమకర్త్యా తూష్టిం పశ్యత్సుసత్సు త్రిగర్తనేతుస్సు
శర్తణః దృఢం బంధనాయ కోదంషేన చాపేన యుక్తస్సహితః కోదంషే యుక్తః
యోజితశ్చ గుణః భీమవీవ మార్జ్యేవేలిచ - కర్తా కారకశ్చ జజ్ఞే అభూత్. కరణం
శ్రేష్ఠసాధనంచ జజ్ఞే-భీమో ధనుర్ధుజేన సుశర్తాణం బబాధేత్కర్తః అత్ర కర్తృరాఖ్యా
తేనాభిహితత్వాత్ప్రమా - కరణస్య అనభిహితత్వాత్తత్ర తృతీయాచేతి ధ్యేయం
అత్రైకస్యైవ తత్రాపి గుణస్య కర్తృత్వం కరణత్వం చాశ్చర్యమితిభావః. అకవీవ
విరోధాభావః గుణశబ్దశ్లేషభీతికాభేదా ధ్వవసాయమూలాలికయోక్త్యుపసాదేశకతి
తయోరంగంగిభావేన సజ్కరః. ని. 'గుణోఽప్రధానే రూపాదా మార్వాణింసూదే
వృకోదర'ఇతి విశ్వః ౧౩౨. తస్యామితి. తస్యాం నిశాయాం రాత్రౌ తమసః కదమ్మ
కం బృందందృశాం లోకనేత్రాణాం సంబంధినోః నిమిలనస్య ఉన్మీలనస్యచ ద్వయో
రపి సమానరూపం ఏకవిధమేవ ఫలం ఇదమేతదితి వస్తువరిచ్ఛేదజ్ఞాన శూన్యత్వరూపం.
యథా సంధౌ సంఘటయాంచక్రే తథా తస్యాం నిశాయాయుద్ధమపి మాత్స్యస్య
విరాటస్య సుశర్తణశ్చ ద్వయోరపి సమానరూపమేవ ఫలం బంధనరూపం సంధౌ.
అత్ర తమోయుద్ధయోః ప్రకృతయోస్సమానఫలసంధాయకత్వేనౌపమ్యస్య గమ్య
త్వాత్తుల్యయోగితాభేదః వృత్తం తు ఇంద్రవంశావంశస్థమిత్తోపజాతిభేదః 'స్యాది
ద్రవంశాతతజైరసంయుతై' రితీంద్రవంశాలక్షణం - వంశస్థలక్షణంతూక్ష్మ ౧౩౩
విమానితఇతి. వాయుశువా భీమేన విమానితః. బద్ధఇతి యావత్. దయాలునా
కరుణాశీలేన ధర్మశువా ధర్మరాజేన విరాటతః విరాటాత్ విమోచితః అనుజ్ఞాశీతః
తదాసీం తస్య స్వప్రభుత్వాదితిభావః. సః సుశర్తా సామి అర్థంశేషః యస్యాస్త్ర
యా అర్థావశిష్టయేత్కర్తః. తయా రజన్యా రాత్ర్యేవ యథాగతం యస్తాదాగత
తందేశముద్దిశ్యేత్కర్తః. ధ్వజన్యాసమం సేనయాసహ నిరగాత్ నిర్గతవాక్ - వంశస్థం

నిరగాద్యథాగతం. ౧౩౪. ష. వ్యాకృతశీర్షకరణోవిమలాస్థిదంతో
రక్తప్రాదాంశుకధరో రథకేతుదండః, సేనాక్షయాద్భృతశమస్త్వయ
మాజిరంగః కంకాదివాచచరమాశ్రమసంప్రదాయం ౧౩౫. గ. తదను
ముహుర్దుహుర్వలలమేవ కేవలమవలోకమానా బలశాసనదిశాయా
మోజాయమానేన చంద్రమసా ప్రసృతాభిర్వదసహితకఠిఘటావిషా
ణాంకణప్రతిఫలనశతగుణితధవళిమవీచిభి ర్నరీచిభిర్దళితరణవిమర్దశ్రమ
దుర్దశావిరాటస్య చమూరపి ప్రతినివర్తనహృప్యమాణగోధన వేగ

౧౩౪. వ్యాకృతే. వ్యాకృతం ఛిన్నం శీర్షం కిరవివ కరకః కమండలుః యస్య
తథోక్తః విమలాశ్శుభ్రాః ఆస్థీన్యేవ దంతాః యస్య తథోక్తః. రక్తప్రాదావీవ అంశు
కాని కాషాయవస్రాణి ధరణీతి కధరః రథకేతురేవ దండః యస్య తథోక్తస్సేనాక్ష
యాత్ భృతశ్శమః యుద్ధోపరమవీవ అంతరింద్రియనిగ్రహః యేన తథోక్తః. ఆజి
రంగః యుద్ధదేశః స్వయముపి కంకాద్యుగ్ధిష్టిరాత్ చరమాశ్రమస్య సన్యాసస్య సంప్ర
దాయమాచారమావ స్తావ్రవానివేత్సృప్యేత్ - సమస్తవస్తువర్తి సావయవరూపకోజ్జీవి
తేతి ద్వయోరక్షాజ్ఞాభావేన సంకరః. ౧౩౫ తదన్వితి. తదను యుద్ధోపరమానంతరం
సుశర్తగమనానంతరమితివా-వలలం భీమమేవ కేవలం ముఖ్యం యథాతథా ముహుర్దుహు
రవలోకమానా పశ్యంతీ విరాటస్య చమూస్సేనాపి బలశాసనస్య ఇంద్రస్య దిశాయాం
ప్రాచ్యాం 'ఆపంచైవ హలంతానామి'తి వాగుర్యుశాసనాదాకారాంతత్వం ఓజాయ
మానేన ప్రకాశమానేన ఓజశ్శబ్దస్తదవత్సరః. చంద్రమసా చంద్రేణ ప్రసృతాభిః ప్రక
టితాభిః మదసహితాయాః మదయుక్తాయాః కఠిఘటానూః గజబృందస్య విహణయో
ర్దస్తయోరక్కుణేషు ప్రదేశేషు ప్రతిఫలనైః సంక్రమణై శ్శతగుణితాః శతశబ్దోఽనేక
త్వవరః. అన్యథా తత్రత్వ గజవిహణానాం శతశ్చేన నిర్ణాయకాభావాద్ధావశ్యవరంబ
రాను శతగుణితత్వోక్తౌ హేత్వపచన్యానేన నిర్దేశుత్వతోపపత్తిరితి ధ్యేయం. తథా
చ అనేకథా ఆప్యత్ర ఇత్యర్థః ధవళిమృత్స్వైత్స్వత్వస్య వీచయః పరంపరాః యాసాం
తాభిః పరీచిభిః కిరణైర్దళితా నిరస్తా రణే విమర్దేన మి-స్సంఘర్షేణ యా దుర్దశా దుర
వస్థాశ్రమరూపాయస్యా స్తథోక్తా సతీ ప్రతినివర్తనేన సుశర్తావరోధాత్ ప్రత్యా
గమనేన హృప్యమాణాత్ సంతుప్యతః గోధనాద్వేగేన గమనత్వరయా ప్రస్నూతానాం
క్షురితానాం క్షీరాణాం ధారాపాతైః శిశుతాస్సంజాతతైత్వాః సికతాః యస్యాం
తథోక్తాయాం పదవ్యాం మార్గే క్షణేణ సేత్రపుటలోమ్నాం పక్షిఘ్నం నిరీనేన సంల
గ్నీన సమరభువి యుద్ధభూమా రేణోద్ధాశేర్భారేణ అతిశయేనైవ భారేణేతి శ్లిష్టరూ

ప్రస్తుతక్షీరధారాపాతశీతలితనికతాయాం పదవ్యాం పక్షపక్షినిశీ
నేన సమరభూరేణుభారేణ నయననిమిలనశీల్పే కల్పితబాహుసా
హాయ్యకముద్రయా నిద్రయా తాం యామినీం పశ్చార్థసీమాను
ప్రత్యవీవహత్. ౧౩౬.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

షష్ఠ స్కంధ కః.

పకం - నయనయోగ్నిమిలనశీల్పే మఖశనవ్యాపారే విషయే కల్పితా బహిః సాహ
య్యకముద్రాసహాయతాకరణం యస్యాస్తయా నిద్రయా ఉపలక్షితాం తాం యామినీం
యుద్ధరాత్రిం అపరోఽర్థః పశ్చార్థః ఉత్తరభాగః 'అపరస్యార్థే పశ్చార్థావోపక్ష్య'
ఇతి అపరశబ్దస్య పశ్చార్థః. తస్య సీమానమంకభాగం ప్రత్యవీవహత్ ప్రాపయా
మాన-తాం రాత్రింగమయామానేత్యర్థః. ణిజంతాద్వహతే కర్తృణ్. 'బ్లిజితీతిచ్ఛా
'ణిశుద్రుస్త్వభ్యః కర్తరిచజితప్తేజచజితేతిద్విత్వేనన్వల్లఘునిచద్వరేఽనగ్లోప' ఇతి
సన్వద్భావే 'సన్వత్' ఇత్యభ్యాసాకారస్యేత్వే 'దీర్ఘో లఘూ'రితి తస్య దీర్ఘే చావీవహాది
రూపం - ఆత్ర మహుర్దహుర్వలమేవ పశ్యంతీతి విశేషణస్య విరాటమోచన
సుశర్తబద్ధససామర్థ్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః. 'అలంకారః పరికరస్సాభి
ప్రాయే విశేషణ' ఇతిలక్షణం - పలమేవ పశ్యంతీ పలకాసనదికాయామిత్యత్ర పలేతి
పర్ణద్వయస్య ఆవృపేతవ్యపేతాత్తకావృత్తిశ్రయణాచ్ఛేకానుప్రాసః. ద్వయోశ్చ
కావృత్తకాణోక్తికా ఏకవాచకానుప్రవేశసంకరః విషాదాం కణేతి శతగుణిరేతిచ
ణికారస్య త్రివారమాపు తే ర్వృత్తనుప్రాసః ఆస్యచోక్తసంకరేణ సంస్పృష్టిః ౧౩౬

ఇతి శ్రీనదాశివపదారవిందపందనకందకతానందసాంద్రస్య

మరణికులచంద్రస్య రామకపీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

షష్ఠ స్కంధ కః.

స ప్ర మః స్త బ కః.

ప అరూఢే ద్యామర్కః పితృసాస్వకం నై నైస్సాస్వకం
భౌమః కురూణాం, పార్థాదేకాం బిభ్రదాహృత్య గోత్రాం మాతాస్వ
దన్యాం తత్పురం హర్తు మాగాత్. ౧. ప సుదూరమార్గశ్రమవిహ్వ
లాంగీ సేనా సమస్తా ధృతరాష్ట్రసూనోః, ఆభీరవాటాంతివీవ తస్థా
సద్యో నిరుద్ధేవతదాజ్యగంధైః ౨. గ. తావత్తస్య పాదాతం సర్వాభి

అరూఢశ్చితి. పితృద్యౌర్దక్షిణగోగ్రహణవివసాత్పరస్పిత్తిదివసే అర్కబిమ్మే సూర్య
మండలే ద్యామాకాశమరూఢే తషద్దూరమాక్రాంతే సతి కురూణాం సార్వభౌమః దు
ర్యోధనః పార్థాధర్మరాజాల్ ఏకాం గోత్రాం భువం ఆహృత్య బిభ్రదసి సత్ 'నాఽ
భ్యస్తాచ్చతురి'తినుమ్మిషేధః మాతాస్వద్విరాటాదపీత్యసి రుభయత్రాప్యదాహర్యః.
క మపరాధలవం మయి పశ్యసీత్యాదావివ గమ్యమానార్థత్వాదప్రయోగః ఆన్యాం
గోత్రాం భువం గోసమూహంచ. ని 'గోత్రా గోనిచయే భూమ్యా' మితి వైజయంతీ-
హర్తుం తస్య పురం విరాటస్య పట్టణం ప్రతి నైన్ద్రైశ్చితురంగై స్సాస్వకం. ని 'సాకం
సత్రాసమంసహే' త్యమరః. ఆగాల్ ప్రాప్తవాత్. 'ప్రాయో ధనవతామేవ ధనే
తృష్ణా గరీయసీ, చశ్య కోటిద్వయాసక్తం లక్షాయ ప్రవణా ధను'రితి ప్రసిద్ధీరి
భావః. ఆశ్ర భూగోబృందయోః క్షేపభిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యా
దుష్పూరా ధనవతాం ధనే తృష్ణేతి వస్తునః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః. కాలినీవు
త్తం. ౧. సుదూరశ్చితి. సుదూరేణ మార్గేణ మార్గగమనేనేత్యర్థః. యశ్చ మస్తేన విహ్వ
లాని క్రాంతాని అక్లాని యస్యాస్తభోక్తా. ఆశవివ సమస్తా ధృతరాష్ట్ర సూనోద్దర్యో
ధనస్య సేనా ఆభీరవాటస్య గోపపల్యా అంతికే సమీపవివ తస్యాః గోపపల్యాస్సం
బంధిభి రాజ్యగంధైః ఘృతపరిమలైస్సద్యః ఆగమనక్షణ వివ నిరుద్ధేవేత్యుత్పేక్షా -
తస్థా అరిష్టల్-చరిమళాఘ్రాణస్య శ్రమశామకత్వం ప్రసిద్ధం. ౨ తావదితి తావత్-
తదాసీమేవ పాదాకం పాదచాఃబలు ప్రజగృహే గోపపల్యాం గాహంగాహం ప్రవి
శ్యప్రవిశ్య సర్వాభిసారేణ సర్వోద్వ్యోగేన గవాం వ్రజం గోబృందం ప్రకర్షేణ జగృహే

సారేణ గాహంగాహం గవాం వ్రజం వ్రజగృహే. 3. ప. దండాఘాతే
 దీయమానేఽపి యోధైర్ద్వగ్ధం భూయో దోహశేషం వహంత్యః, ఘో
 షాద్ధావో నిస్సరంతి స్త్రీయత్నాద్దోభ్యో ఘోషో యత్న లేశం వినైవ.
 ౪. ప. ఇతస్తతస్సంభ్రమ మేయుషీణాం గోపాంగనానాం కుచదర్శనేన,
 నిషాదిపక్షిర్నిజహస్తిమస్తకే సృశం విధాతుం శ్లథపాణి రాసీత్. ౫
 ప. భీమనేనభిషజా శమితో యో దక్షిణే యుడితి మత్స్యపురస్య, ఉత్తరే

జగ్రాహ. 3. దండేతి. యోధైః దుర్యోధనభటైర్దండైర్దండైః రాఘాతే తాడనే దీయ
 మానే కృతేసత్యపి దోహశేషం ఆవంష్టం భూయః బహుళం దుగ్ధం తీరం వహంత్యః
 ఊహస్వితిభావః. ఆతపివ గావః యత్నాత్ అతిశబ్దాభ్యర్థః ఘోషాల్ గోవహంత్యః
 నిస్సరంతిస్త్రీ నిర్జన్తుః ఘోషః గోవహంతీతు సంక్షోభజనితహుంబారావస్త్వితచ ని
 'ఘోషస్సంకులనిధాన గోపాలాభీరపల్లిష్టి'తివిశ్వః. యత్నలేశం అల్పమపి యత్నం
 నైవ నిస్సరంతిస్త్రీ-కాతాభ్యర్థః. అత్ర ఘోషాల్ గోనిస్సరణమాంశ్యస్య దోహవంష్ట
 బహుళతీరధారణేన సమర్థనాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ఏవముత్తరవాక్యాశ్చ
 యత్నరూపం కారణం వినైవ ఘోషనిస్సరణరూపకార్యవర్ణనాద్విభావనాలంకారః
 ఆయం చ గోకులసంకులారావయోః ఘోషశబ్దశ్చేషభిత్రికాభేదాభ్యవసాయమూలా
 ఽతిశయోక్త్యుపప్రాణితఇతి ద్వయోరనయోరన్యోంగిభావేన సంకరః. అస్యచ పూర్వ
 వాక్యార్థకావ్యలింగస్య చ స్ఫుటావగమ్యవైలక్షణ్యాత్సంసృష్టిః. ౪. ఇతస్తతఇతి ఇత
 స్తతః పరితస్సంభ్రమం భయేన భ్రమమేయుషీణాం ప్రాప్తానాం గోపాంగనానాం
 కుచయోర్దర్శనేన హేతునా నిషాదినాం గజయన్త్రాణాం పక్షిః నిజానాం
 హస్తినాం గజానాం మస్తకే మూర్ధ్ని కుంభద్వయఇతి యావత్ - సృణిమజ్జుళం
 విధాతుం శ్లథా నిర్వాహితా పాణి హస్తా యస్యాస్తఫోక్తా ఆసీత్ - గజకుంభ
 యోర్ద్విత్వైకవృత్తిత్వపీనత్వాదిలక్షణసంపత్తికృత గోపాంగనాకుచభ్రమాన్నిషాదినః
 సభోచితయోరనయోర్నాంకుశః పాత్యభ్యాలోచ్య తం తత్ర పరిజహ్రు రిత్కర్థః
 అతపివ ఉత్తభ్రాంత్యైవేదగత్వా అంకుశప్రచారత్వాగహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
 కావ్యలింగం భ్రాంతిమదుష్టేచిత్తమితి తయోరంగిభావేన సంకరః. ౫. భీమేతి
 మత్స్యపురస్య దక్షిణదేశే సవ్యేతరపక్షే చ యః కారవదాభః గోగ్రహణరూపః భీమ
 సేనేనైవ భిషజా వైద్యేన యుడితి సత్వరం శమితః వారితః చికిత్సితచ్చ స కారవదాభః
 పక్షవాతః వాయురోగవశేషఇవ మత్స్యపురస్య ఉత్తరే పార్శ్వేఽపి సవ్యపక్షేఽపి
 ఉదభవదావిర్భూవ-వికస్టికపక్షే కాంతస్య పక్షవాయోరవరస్త్విన్నదయః ప్రసిద్ధః.

2. పుష్పదళవత్సతు పార్శ్వే పక్షవాత ఇవ కౌరవబాధః 1. ప. వృత్తం నివేదయితు మేతదతివ వేగాదాధావ్య కల్పిదళ గోపయవా వివిగ్నః, రింఖత్పదాః ఊతిపలేరివ ఘోరసీమ్ని స్వస్యాపి గావిముముచే నృప సూనుగోష్ఠ్యాం. 2. ప. బౌదాస్యం కిమిదంకుమారకురవో గృహంతి గాస్తేఽఖిలా స్వద్దోష్టో స్సమయోఽయమాజిషు పరైర్దష్ప్రాపమాప్తం యశః, దేవీంకేకయనందనాం కురుమహావీరప్రసూమూర్ధసు ద్రాగారో హ రథం గృహాణ చ ధనుర్ధత్వాన్విభ్యమిత్రిణతాం ౮. ప. ఉక్తోఽయ

ఉపమాలంకారః - స్వాగతావృత్తం 1. వృత్తమితి. అ. ఉత్తరగోగ్రహణానంతరం కస్యిద్గోపయవా నతు స్పృహో బాలావా ద్వయోరసి గతివేగస్యానంభవాదితి యుచే త్యుక్తం - వివిగ్నః అతిదుఃఖతస్యేక ఏతద్వృత్తం కారవైర్లోగ్రహణం నివేదయితుం జ్ఞాపయితుం అతీవ భృశం వేగాత్ ఆధావ్య ధామిత్వా ఘోషసీమ్ని గోకులే రింఖంతి ప్రస్థలంతి పదాని పాదన్యాసాశ్చబాశ్చ యాసాంతాః ఊతిపలేర్విరాటస్య గాః ధేనూ రివ స్వస్యాఽఽత్తనో గాః వాచోఽపి ధేనూరపీలిచ-నృపసూనోరుత్తరస్య గోష్ఠ్యాం సభాయాం విముముచే త్యక్తవాక్ ఉత్తవాంశ్చేత్యర్థః. అత్ర ప్రకృతానామేవ ధేనూనాం వాచాం చ శ్లేషభిత్రికాలభైక్యత్యాగోదీరణద్వికస్థలత్వాదన్యాస గద్గదకట్ట కత్వద్వికథర్తాభ్యా మాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్సల్యయోగితాభేదః సి. 'స్వరేషుపశువా గ్వస్త్ర దృగ్నైత్రఘృణీభూజలే, లక్ష్మద్భష్టోః ప్రియాం పుంసీ'త్యమరకోశాధేనూనాం వాచాంచ శ్లేషభిత్రికాభేదాభ్యవసాయమూలాలిశయోక్త్యా సహాకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణః. 2. బౌదాస్యమితి. హే కుమార ఉత్తర ఇదమాదాస్యముదాసీనత్వం ఉపేక్షిరియావత్ - కిం - కుత ఇత్యర్థః. కురవః దుర్యోధనాదయః అఖిలాస్తే తవ గాః ధేనూః గృహంతి ఆపహరంతి ఆజిషు యుద్ధేషు పరైరన్యైర్దష్ప్రాపం దుర్లభం యశ ఆప్తుం లబ్ధం తవ దోష్టోరయం సమయః - ఆవసరః - కేకయనందనాం దేవీం సుధేష్టుం త్వన్తాతరం మహతీనాం వీరప్రసూనాం వీరమాత్మాణాం మూర్ధస్యగ్రథాగేషు కురు - సర్వాన్నత్యం ప్రాపయేత్యర్థః. రథం ద్రాక్ సత్వరం ఝటితి - ఆరోహ-ధనుశ్చ గృహాణ ఆభ్యమిత్రిణతాం శత్రుక్ ప్రతిగమనం ధత్స్య స్వీకురు - 'యోగ చ్చత్యలం విద్విషితః ప్రతి సోఽభ్యమిత్రోఽభ్యమిత్రియోఽప్యభ్యమిత్రిణఇత్యపీ'త్యమరః. ఆభ్యమిత్రాచ్ఛచేతి చకారాదనువర్తమానః ఖప్రత్యయః. అత్రైకన్యైవోత్తరస్య కర్తృకారకస్య స్థాపనాద్యనేకక్రియాన్వయిత్యాత్కారకదీపకం నామాలంకారః. 'క్రమికైకగతానాం తు గుంభః కారకదీపకం' - ఇతి లక్షణం. ౮. ఉత్తఇతి. ఇత

మిథం పురతో వధూనా ముల్లాసయన్ శ్చశ్రులవా న్నుఖాక్రైః,
 కించిన్మణిస్తంభవియోజితాంగో గిరం దధేఽంతఃపురమాత్రధీరః. ౯. ప
 తథా భజం విక్రమయేయమేతం యంతా యది స్యాదిహ మే యుయు
 తోన్యః, ప్తాఽపి నః కశ్చన పాండవోఽఘాదితి త్ర సేయుః కురవో యథా
 తే ౧౦. ౯. ఇదం నిశమ్య స్థితలాఙ్ఘ్నోఽప్యతత్రోతరా కేశకృతా
 ప్రణున్నా, బృహన్నలాం సారథకృత్య దక్షాం భ్రాత్రే నివేద్యానయ
 తిస్త చైనాం ౧౧. ౯ అవాప్య తాం సంపద మాదృతః క్రమాదవా

ముక్తప్రకారేణ వధూనాం అంతఃపురస్థితాం పురతః సమక్షమిత్యర్థః. ఉక్తః గోప
 యూనేతిశేషః. అంతఃపురమాత్రే అంతఃపురవివధీః నతు యుద్ధఇత్యర్థః. ఆయమ
 త్రతః సఖాక్రైరగ్రనఖైః శ్చశ్రుణాం ఉద్ధోష్టోపం లోమ్నం లవణ్ కుటిలాగ్రభా
 గాణ్ ఉల్లాసయన్ ఉన్నమయన్ త్స కించిదీషన్మణిస్తంభమేన స్తమేన వియోజితం చిత్త
 పితమంగం యేన తథోక్తశ్చసన్ త్యక్తతదవలమృశ్చ సన్నితి యావత్ గిరం వత్స
 మాణాం దధే ఉక్తవానిత్యర్థః. ౯. తథేతి ఇహ ఇదాసీం యోధమిచ్ఛోః యుయు
 తోన్యః మేమమ యంతా కశ్చిత్సారథిః. తదా పలాయమానస్య మమ నిరోధకః కశ్చ
 దితిచ - యదిస్యాత్ భవేచ్ఛేత్ తదాహం ఏతం మదీయం భుజం మద్భుజప్రాయం
 ఏతం మన్నియంతారమితిచ - తథా విక్రమయేయం ప్రతాపకాలినం కారయేయం -
 తే గోగ్రహకాః కురవః నః అప్తాకం ప్తాఽపి కశ్చన పాండవమ్నండాకృతిః కశ్చ
 దితిచ - అభూజ్ఞాతః ఇత్యుక్తప్రకారేణ యథా త్ర సేయుః బిభీయుః తథేతియోజ్యం
 ౧౦. ఇవమితి. తత్ర తదాసీమిదముత్తరవాక్యం నిశమ్య స్థితేన లాంఛితః అలంకృతః
 ఓష్ఠః యస్యాస్తయా స్తేరాధరమేత్యర్థః. కేశాన్ కరోతి భూషయతీతి కేశకృతా
 నైరుద్రాస్త్రణున్నా సారథ్యే నిపుణా జ్ఞాతపూర్వా బృహన్నలేతి ప్రేరితా ఉత్తరా
 విరాటపుత్రీ బృహన్నలాం పండాకృతిమర్జునం సారథికృత్యే సారథ్యే దక్షాం సమర్థాం
 భ్రాత్రే ఉత్తరాయ నివేద్య కించ ఏనాం బృహన్నలామానయతిస్త ఉత్తరసమాహం
 ప్రావయామాన ౧౧. అవాప్యేతి. ఇంద్రనందనః తాం సంపదం అంతఃపురస్థీ
 నభాం అవాప్య అపృతః ఉత్తరాదిభిరమగృహీతస్యన్ నృపాక్షజముత్తరం త్వా
 యితుం నమస్కర్తుం మద్రకం శిరశ్చ నిశంబిసీరుంతఃపురస్థీయః హసయతుం కఞ్చుకం
 కవచంచ ద్వయంక్రమాత్ ఆచారాత్సంప్రదాయాచ్చ అవాగవనమ్రం కథమేత
 త్సారథ్యంకరోమిత్యాది వాగ్రహితంచ యథాతథా బభార ధృతవాన్ - యద్వా
 ద్వితీయపక్షే ఉద్ధాన్తోభాగసవ్యదక్షిణభాగేషు విపరీతం యథా తథా బభారే

గృభార ద్వయమింద్రసందనః, నృపాత్మజం ఘాటయితం చ మస్తకం
నితంబినీ ర్హాసయితం చ కంచుకం. ౧- ప మంజోఽపి లేజసా తత్ర
సారథ్యసదృశాకృతిః, న కాసాం పారదృష్టీనాం చకాసామాస ఫల్గునః.
౧౩. ప. తం సారథిపదే కృత్వా సథాతారమివేశ్వరః, యరనేనాం హస
న్నేవ ప్రథమ్యామిత్యమన్యత ౧౪. ప. మాలినీ తాదృశః పత్యుర్న
హంతం తం రణోద్యమం, శ్యామాకచరునిర్వాహం జగ్జే సోమాయ
వాజినే. ౧౫ ప. అకృత్రిమాణ్యద్యవశే కురూణాం పాండుస్సు

త్యర్థః. ఆత్ర శివసా నమనేన కఞ్చకస్యచైవరీలేనచ ద్వాభ్యా మవాక్సజ్జేన తంలేణ
గృహీతాభ్యాం క్రమేణాన్యయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః 'యథాసంఖ్యం క్రమేణైవ
క్రమికాగాంసమన్యయః' ఇతిలక్షణాత్ - విపం రాజకుమారత్రాజసంతఃపురాంగనా
హస్తక్రియయోక్యాగపద్యాత్మముచ్చయాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంసృప్తిః. పంశస్థం.
౧౨. పండ ఇతి. మండః నపుంశతోఽపి ఫల్గునః అర్జునః కాసాం పారదృష్టీనాం
పురవాసిజననేత్రాగాం లేజసా సారథ్యస్య సదృశః అచరూపా అకృతిర్దృశ్య తథోక్త
స్యన్ న చకాసామాస నష్ఠురతి స్త్వ - సర్వాసామపి తథా స్ఫురతిస్త్వేవేత్యర్థః ఆత్ర
లేజసా సారథ్యాచిత్యసమర్థతాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౧౩ తమితి. స
ఉత్తరః తమర్జునమీశ్వరశృమ్భుః ధాతారం బ్రహ్మణిమివ సారథేః పదే స్థానే కృత్వా
సారథిం విధాయేశ్వర్థః పరేహం కారవాణాం త్రిపురదానవానాంచ నేనాం హసన్
హాసంభవస్నేవ హాసమాప్రేక్షైవేతియావత్ - ప్రథమ్యామి దగ్ధాం కరిష్యామి ఇత్యుక్త
ప్రకారమమన్యక-తర్కితవాత్. ఉపమాలంకారః. ౧౪. మాలినీతి. మాలినీ ద్రౌపదీ
తాదృశః క్షీబలేన్ద్రేన్ద్రీ సారథ్యోచితకేషస్య సంబంధినం మహాంతమతిశ్యాఘ్నం తముక్త
విధం రణే విషయే ఉద్యమం ఉద్యోగం వాజమన్యం దేయద్రవ్యమస్యాస్తీతి వాజినే
సోమాయ. వాజిత్యగుణవిష్టసోమదేవతాయాశ్చత్యర్థః. శ్యామాకచరుగా నిర్వా
హంశ్యామాకశణ్డుశాన్వ సాత్రద్రవ్యకయాగమిత్యర్థః. జగ్జే తర్కయామాస ఆత్ర
'సోమాయవాజినే శ్యామాకచరుం నిర్వపేద్యః క్షైబ్యాద్విభియా'దితి శ్రుత్యా
శ్యామాక చరుద్రవ్యవాజిత్య గుణవిష్ట సోమదేవతాకయాగస్య పండత్సనివృత్తిఫల
కత్వవిధానాద్రుణ్య చారుమైకసామ్యత్వాచ్చ అర్జునే తదుద్యమోఽపి పండత్సనివర్త
కతాదృశకయాగత్వేనోత్పేక్షితః. తయాచ క్షీబత్సనివృత్తిసామయికాక్షాతవాసనమా
ద్యునుమానప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. ౧౫. ఆకర్తృకాణీతి. నవిద్యలే కర్తా
తంతువాయః యేహంతాని 'నద్యృక'శ్చేతి కవ. లేహం భగవత్కారుణ్యేన స్వయ

హయా వసనాని సంతి, ఆహృత్య నస్తాని దిశేతి కన్యాస్తమభ్యయా
చంత కుతూహలిన్యః ౧౬ గ. తత్క్షణం యాతాయాతపరభసరాజలేఽ
వాహముఖశ్రుతవలలభుజావలేఽవృత్తాంతమోదమానసూదకులం, వీర
ఽత్మీ త్వవీరజననీత్వయుగఽత్మసిద్ధేరైజననోవాసరోఽయమితి కాత్యాయనీజనసంస్తూయమానసుధేష్ఠం, మస్తకతలవిన్యస్త హస్తపల్లవ వృద్ధ
పల్లవయోషిదభయయాచనావచన ప్రతిశబ్దదానదక్షగవాక్ష మాత్రో
పలక్షితం, కుమారప్రయాణపరిహార్యమాణమాతుల శతాంతః

మేహోత్పన్నత్వాదిదిభావః. పాండోః 'స్పృహయాః ద్రౌపద్యాః వసనాని దుగ్ధా
నావహృతవస్త్రాణి అద్య కురూగాం వశే సంతి తాని వస్త్రాణి ఆహృత్య నః ఆప్తభ్యం
దిశ ప్రయచ్ఛ - ఇత్యుక్తప్రకారం కన్యాః ఉత్తరాద్యాః కుతూహలిన్యః ఆహృత్య
వస్త్రకూతూహలవత్సృశ్యః తం యుద్ధసన్నద్ధముత్తరం ఆభ్యురూచంత యాచికవశ్య
౧౬. తదితి. తస్మిన్నేన త్విశే తక్షణం ఉత్తరయాత్రాక్షణవివ తత్పురం విరాట
నగరం యాతాయాతయోగ్యతప్రత్యాగతయోః. రభసేన వేగేన సహితానాం సభ
సానాం రాజ్యః విరాటస్య సంబంధినాం లేఖావాహనాం పత్రి కానేత్యాగాం ముఖై
ర్వచనైః శ్రుతేఽజ్ఞాతేన వలస్య భీమస్య భుజయౌరవతేపస్య గర్వస్య పరాక్రమస్యేతి
యావత్ - పృతాంతేన మోదమానం సంతుష్టతూనదకులం పాచకబృందం యస్మిం
స్త్రోతం ఆయం వాసరో వీరపత్నీశ్వస్య వీరజననీత్వస్య చ ద్వయోర్యుగవత్ ష
కాలికాయాః ప్రసిద్ధేః కీర్తేః వైజనయః ప్రసూతివివరః ఇత్యుక్తప్రకారేణ కాత్యాయ
నీజనేన సమ్యక్ స్తూయమానా సుధేష్ఠా యస్మిం స్త్రోతం దక్షిణే గోగ్రహే విరాట
స్యేవ ఉత్తరస్యోత్తరేఽపితాభిర్వయసంభావనాదిదిభావః. 'కాత్యాయన్యర్థవృద్ధాయ
శామయవసనాధవేత్త్యమరః. మస్తకతలే శిశి విన్యస్తా ప్రణామార్థం నిపితౌ హస్తే
పల్లవావివ యాభిస్తాసాం వృద్ధానాం పల్లవయోషితాం గోపాగనానాం సంబంధినాం
అభయస్య యాచనావచనానాం ప్రార్థనావాక్యానాం ప్రతిశబ్దదానే ప్రత్యుత్తర
దానే ప్రతిధ్వనిదానేచ దత్తైస్సమర్థైః గవాక్షైరేవ గవాక్షమాత్రైః ఉపలక్షితం దృశ్య
మానం ఉత్తరం వినా సర్వేషామపి నిరాగాం విరాటేన సహ గతత్వాత్ ప్రతిశబ్దాయ
మానాక్ గవాక్షాక్ వినా ప్రత్యుత్తరదాయకస్య కన్యాపృథావాదిదిభావః కుమార
స్యోత్తరస్య ప్రయాణకాలే పరిహార్యమాణః ఆమంగళాశక్తియా విస్మయమాని
మాతులకస్య కీచకశతస్యాంతశ్చపురే వధూటీనాం భార్యాణాం సంబంధినః సవస్య

పురవహూటీనవవిలాసః ఘోషం తత్పురమాసీత్. ౧౭. ప. లాజాభివర్షి
లలనాసమాజో రాజ్ఞః కుమారాయ రథస్థితాయ, ముదాశిషం మూల్య
మివ వ్యతానీ జ్ఞిఘ్రితానాం ద్విషవంశుకానాం ౧౮. ప ఆలేఖ్యదత్తైః
పురుషై రుపేతా మాలోకయ న్రాజపథే ప్రతోళిం, ఘటాన్నుదంతిం
సరదే నిబద్ధా నోపీటాం పురస్కృత్య పురాత్పృతస్థే. ౧౯ గ. తదను
దక్షిణదిబ్బుఖాదువయమానః కవమానో బృందారక ముక్తమందార
కుసుమవర్షమందాయితహూమగంధం వలలస్య చికురబంధమాఘ్రాయ
నిశితస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుమవసరం విచిన్వన్నీవ విరాటకురునం

హిమస్య భర్త్యుకోకరోదనస్య ఘోషః కోలాహలః యస్తింస్తథోక్తంచ ఆసీత్. ౧౭
లాజేతి. లలనానాం పారాంగనానాం సమాజస్సమాహః రథే స్థితాయ రాజ్ఞః విరా
టస్య కుమారాయో తరాయ లాజా క్షుభార్థమాచారలాజా ఆభితో వర్షతీతి కథో
క్తస్య గృహీతువిష్టానాం జ్ఞిఘ్రితానాం. గృహ్యలేఖ్యన్తంతాత్కర్తృణిక్తః ద్విష
దంశుకానాం కారవపస్తాగాం మూల్యం క్రయద్రవ్యమిత్యుచ్యేత్. ఆశిషమా
ర్వాదం ముదా వ్యతానీద్విస్తారయామాస. ౧౮. ఆలేఖ్యతి. స ఉత్తరః ఆలేఖ్యే
చిత్రేదత్తైః యుగళమానలేన విజితైః పురుషైరుపేతాం సంకతాం ప్రతోళిం చతు
ష్పదమందపం రాజపథే రాజమార్గే ఆలోకయన్నీదృశాన్తేవ సర్వాణ్యపి యుద్ధానీతి
తర్కయస్సన్నిత్యర్థః రథే నిబద్ధాః ఘటాః అశ్వాః సుదంతిం ప్రేరయంతిం
పాటాం స్త్రీపురుషలక్షణాం బృహన్నలాం పురస్కృత్య పురాత్పృతస్థే యయా.
౧౯. తదన్వీతి. తదను ఉత్తరనిర్గమనానంతరం దక్షిణాయాః దిశః ముఖాదగ్రభా
గాల్ మలయాదితి యావత్ - ఉదయమానః ఆవిర్భవన్నీతి కైత్యోక్తిః. కవమానో
వాయుః బృందారకైః దేవైర్భుక్తానాం సుశర్త విజయసమయే ప్రసాదితానాం మందా
రకుసుమానాం వర్షేణ మందాయికః క్షీణో ధూమ గంధః మహాసలగ్నః యస్య
శథోక్తం వలలస్య చికురబంధం ధష్టిల్లం ఆఘ్రాయ స్పృహ్యేతి సారథ్యోక్తిః నిశి
రాత్ర్యాం తస్య భీమస్య స్వపుత్రస్య జయోత్సవం విజ్ఞాపయితుం అవసరం యుక్తకా
లం విచిన్వన్ ప్రతీక్షమాణఇవ విరాటనందనస్య కురునందనస్య అర్జునస్య ద్వయో
స్యనందనస్య రథస్య సమాపే మందం మందం ఆస్సందత చలత్స. గుణశ్రయసమృద్ధః
కవనోఽనుకూలం ప్రవృత్తకృత్కర్థః ఆశ్ర దక్షిణదిబ్బుఖాదువయమానఇతి విశేషణస్య
భీమవిజయవృత్తాంతవిజ్ఞాపనాభిప్రాయగృహ్యత్పరికరాలంకారః. లేనచ శుభమాచక
కవనమాన్ద్యే విజయవృత్తాన్త విజ్ఞాపనకావసరప్రతీక్షా ప్రయుక్తత్యోచ్యేత్సమప్రా

దనయోస్స్యందనసమిపే మందం మంద మస్పందత. ౨౦. ప. ప్రస్వాః
 లేభ్యః పరభూపతిభ్యస్సజాతివర్గ స్సులభో రణేఽస్మిన్, భవిష్యతీతి
 ప్రణనర్త హృష్టా శతాంగశాటీశతమమ్యసూనోః. ౨౧. ప జలే
 మత్స్యాన్దధానోఽపి శ్థలే మత్స్యాన్విలోకితుం, ఆగతోఽభిరివాసీః
 కురూణాం దదృశే తతః. ౨౨. ప. సేహే జిష్ణుర్నతత్రారే సేనాధూళిం
 విసృత్వరీం, ప్రాయేణ మౌనానాపుంసా పరాగో నహి సహ్యతే. ౨౩. ప
 తత్రారినైస్య మవలోకితు రుత్తరస్య స్త్రీగోష్ఠికాజని రణే నిజవేత్సనీవ
 శ్శీత్రమశ్రులహరీనయనం విమూర్ఛా ఖుద్ధించ వేపధురుజావపు

ణాద్వయోరంగాభావేన సంకరః ౨౦. ప్రస్వాపిలేభ్యఇతి. శతం మన్యవః క్రకవః
 యస్య తస్య ఇంద్రస్యసూనోర్భునస్య. ని. 'మన్యరైస్యే క్రతాక్రధీ'త్యమరః. శతాంగ
 రథే శాటీ భ్వజపటః అస్మిక్ రణే యుద్ధే ప్రస్వాపిలేభ్యః ప్రస్వావనాస్తేణ నిర్భా
 ప్రాపిలేభ్యః పరభూపతిభ్యః శత్రురాజేభ్యః సమానా అభిన్నా జాతిర్వస్త్రత్వరూపా
 యేషాం వర్గస్సమూహః సులభః భవిష్యతీతి హేలోః హృష్టే చేత్యుత్పేక్ష - ననర్త
 నృత్యలిప్త - అమకూలవాతేన చచాలేత్యర్థః భవిష్యతీతీవ ననర్త-ఇత్యేవ పారః ప్రణ
 నర్తేతిపాతే ఉత్పేక్షాయాః గమ్యత్వాపాతః. ౨౧. పృథ్వీలఇతి. తతః కురూణామః
 కారవనైస్యం జలే మత్స్యాన్ మినాన్ దధానోఽపి శ్థలే మత్స్యాన్ వైరాటాంశ్చ
 విలోకితుమాగతోఽభిరివాసీతి - దదృశే ఉత్తరాద్ధునాబ్యామిలిశేషః అత్ర కురు
 నైస్యస్య సముద్రలోత్పేక్షయా దారుణత్వదురవ్గాహత్వవస్తుప్రతీతేరలంకారేణ
 వస్తుభ్యసి. ౨౨. సేహఇతి. తత్ర తదానీం జిష్ణుర్భునః అర్ధేర్ధుర్యోధనస్య సంబంధసిం
 విసృత్వరీం సర్వలో చ్యాపువంతీం సేనాయాః ధూళిం పరాగం నసేహే న క్షప
 లేస్త - తథాహి మానినా ప్రశస్తమానమతా పుంసా పురుషేణ పరేషాం ఆగః ఆప
 రాధః పరాగః ధూళీశ్చ నసహ్యతే నక్షత్ర్యతే సామాన్యేన విశేషసమర్థనరూపాఽర్థాం
 తరన్యాసః. ధూళీపరాపరాధయోః క్షేపభితికాభేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్య
 అంగాంగిభావేన సంకరః. ౨౩. తలేతి. తత్ర తదానీమణీం కారవాణాం నైస్యమప
 లోకితుః పశ్యతః ఉత్తరస్య నిజవేత్సని స్వగృహఇవ రణే యుద్ధదేశేఽపి స్త్రీమయా
 గోష్ఠికా సక్రైవ అజని అవిర్యభూవ - యద్యస్తాద్భిర్భయం తద్రూపాస్త్రీతి సర్వక్ర
 స్త్రీలింగేన ప్రతీయతే చిత్తహ్వానశే ప్రాప్నోతిస్త. ఆశ్రులహరీబాష్పధారానయనమా
 నశే విశేషేణ మూర్ఛా ఖుద్ధించ అనశే - వేపధుః కమ్పివీవ రుజా రోగః వపుశ్శరీరం
 అనశే ఉత్తరస్యేతి సర్వక్ర యోజ్యం - అత్రానేకవాక్యాభేదేన స్త్రీగోష్ఠీసముదయ

రానశేయత్. ౨౪. ప. వ్యాతన్వస్కురపం గశే విరచయంతాఽన్యపాం
శోషణం వృష్టి రక్షి వివర్ధయ విదదయన్ద్యాం ధార్తరాష్ట్ర రవైః,
సేవాయాం త్వరయన్ధనంజయషదస్యాంతర్బహిః కంపయన్త్రాసో మాత్స్వ
సుతేచకారచరితం షణ్ణామృతూనాం క్రమాత్. ౨౫ గ అథ రథా
దవప్లుత్య పురం ప్రతి పలాయమానోఽయ ముత్తరఃపశ్చాదనుధావ్య
కచేషు బలాన్ప్రహీతవలే ఫల్గునాయ ఫల్గునా కంఠరవేణ ప్రాక్తననిత్ర

సమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః. ౨౪ భీష్మత్తమానకఇత్యుక్తం తామేవ ప్రదక్షుయతి.
వ్యాతన్వస్మితి గశే కంఠే కురపం కున్పితరపం రోదశమితి యావత్. కురపకవృక్షం చ
వ్యాతన్వో విస్తారయత్ కిసలయమనుమాదిభిర్నర్థయంశ్వ - తాలుని కాకుడే ఆపాం
జలానాం శోషణం నిర్ద్రావత్వం విరచయత్ కుర్వత్ ఆప్తి నేత్రే వృష్టిర్వాష్పవర్షాణి
వివర్ధయత్ ద్యామాకాశేంద్రియం శ్రోత్రం ఆకాశం చ ధార్తరాష్ట్రాణాం దుర్యోధ
నాదీనాం నీలహంసానాంచ - కలహంసానామిశ్యర్థః ఆరవైః శోలాహరైః విభు
లయత్ విస్తారయన్నిత్యర్థభీ ధనజ్ఞాయస్య అర్జునస్య గుణస్య గాఢీవచూర్వాస్యః ధనజ్ఞ
యస్యాశ్మేః గుణస్య ఉష్ణస్పర్శస్యచ సేవాయాం భవతే వికత్ర శోట్యారోపణాదా
అన్యత్ర సమీపావస్థానేచేతి వివేకః త్వరయత్ అంతః అంతరంగే బహిర్వాహ్యక్షేచ
కవ్చయత్ వేచకుం కుర్వత్ మాత్స్వసులే ఉత్తరే త్రాసః భయం క్రమాత్ షణ్ణా
మృతూనాం చరితం వసంతాదేముతుకుట్రుచరిత్రం చకార ప్రకటయతిష్ట - అత్ర
కురప విస్తారికరణాదీనాం కురపవృక్షరోదనాద్యోః క్షేపభిత్తికయా అభేదాభ్యవసితా
నాం పద్యతుపర్తాణాం ప్రకృతాత్తతయా క్రమేణ విన్యాసాద్రత్నావళ్యలంకారః.
సి. 'క్రమికం ప్రకృతార్థానాం న్యాసం రత్నావలం విదుః' ఇతిలక్షణం - సద క్షేప
భిత్తికాభేదాభ్యవసాయమూలాంశియోక్త్యానుప్రాణితఇతి ద్వయోరుగాంగిభావేన సం
కరః. ౨౫ అశేతి. ఆ భయం కారానంకరం రథాదవప్లుత్య లంఘిత్వా పురం నిజం
ప్రతిపలాయమానోఽయముత్తరః పశ్చాత్పృథ్వోఽనుధావ్య ఉత్తరస్యాభిముఖం
ధావనే శత్రుధ్వస్యవృక్షప్రదర్శనావల్లేభిభావః. కచేషు కేశేషు గృహీతవలే
ఆత్మనమితీశేషః. ఫల్గునాయ అర్జునాయ ఫల్గునా నిస్సారేణ కంఠస్య రవేణ హీనస్య
రేణేలియావత్. సి. 'వాచ్యవత్ఫల్గునారంజే'తిశబ్దార్థవే - ప్రముషితాని ఆయుటాని
అర్ధవర్ణాని శబ్దార్థభాగాః యస్మిం దుభోక్తిం అర్థప్రమృష్టసీలఃపాదివర్ణకం చ. అకవివ
ప్రాక్తనం పురాతనం చిత్రమాలేఖ్యమివ స్థితం వచః వాక్యం ఏవం వక్ష్యమాణ ప్రకా
రేణామగీత ఉక్తవాత్. శిష్టవిశేషణేయమవమానరూపావేషమేతి దిద్విసుయాయినః.

మివ ప్రముఖితార్థవర్ణం వచనమేవ మవాదీత్. ౨౬. ప. కింవా చిక్షీర్ష
రసి హంత బృహన్నలే త్వమక్షోర్నమాంతి కురురాజబలాన్యమాని,
సద్యో నివర్తయ రసం సమరేచ్ఛయాలం వేష్యామ్యహం నిజగృహే
ష్యవశేషమాయుః. ౨౭ ప గాః కాలయంతు సహవత్సకులై రశేషై
ర్ఘోషాన్దహంతు కురవః ప్రహరంతు గోపాన్, మహ్యం చలాయనమ
ఘోత్సవమేవ దేహి ప్రాణేషు కించిదపి మే గురుతాం న వేత్సి
౨౮. ప. మాతుర్ముఖం మమ పురః పురవవ తిష్ఠత్సుత్యంతస్యనయ త
త్సవిధం కృపాళో, యావంతి సంతి మమ కోశగృహే సవిత్రి తావద్భి
రేవ కనక్తైరభిషేక్యతి త్వాం. ౨౯. ప చిత్రే యుద్ధం విలోక్యాహం

౨౬. కిమితి. హే బృహన్నలే త్వం కింవా ప్రాణాపహరకృత్యం చిక్షీర్షః కర్తమిచ్ఛ
రసి హంతేతి ఖేదే. ఆమాని పురోవర్తీని కురురాజస్య దుర్యోధనస్య బలాని చతురు
గాని అక్షోర్ద్వితలాన్యేత్యర్థః. న మాంతి నమిళంతి అపారత్వాదిభావః. రథం నష్ట
ఇదానీమేవ నివర్తయ - పురాభిముఖం కురు - సమరేచ్ఛయా యుద్ధవాఙ్మయాఽట
వర్యావ్రం. ఆవశేషం గతావశేషమాయుః నిజగృహేష్యేవ నేష్యామి-గమయిష్యామి
యుద్ధాజ్ఞీనితనాశోమమ మాభూదిత్యర్థః. ౨౭. గాఇతి. కురవః దుర్యోధనాదయః గా
ఢేనాః అశేషైర్వత్సానాం కులైర్బృందైస్సహ కాలయంతు నయంతు. ఘోషాన్ గోఽఙ్గి
ర్దహంతు గోపాన్ ప్రహరంతు. హేబృహన్నలే త్వం మహ్యం చలాయనమేవ మహా
త్సవమేవ దేహి మే మమ ప్రాణేషు విషయే గురుతాం గౌరవం కించిదపి ఈషన్వా
త్రమపి నవేత్సి నశానాసీత్యాక్రోశోక్తిః. పశ్యాదిభ్యః ప్రాణిపవ మే గరియానిత్యర్థః
'ఆయుషః క్షణసీతోఽసి స్వర్ణకోట్యా నలభ్యత' ఇత్యుక్తత్వాదిభావః. ౨౮. మాతు
రితి. కించ ఉత్కంఠితస్య మాత్సర్యనోత్సుకస్య మమ మాతుర్ముఖం పురః పురః ఆగ్రే
౨౯. ఏవతివృత్తి - చక్షుర్యార్థధమివ పశ్యామిత్వర్థః. హే కృపాళో కరుణాశీలే బృహ
న్నలే తస్యాః మాతుస్సపిధం సమీపం ప్రతి మాం నయ ప్రాపయ - ఏవంచేదితి
యోజ్యం. భీతాద్యుక్తిషు న్యూనపదత్వంసదోహయేత్కాలంకారికాః. మమ కోశగృహే
యావంతికనకాని సంతి తావద్భిరేవ కనక్తైస్సవిత్రి మన్తాతా త్వామభిషేక్యతి-తవా
భిషేకం కరిష్యమీత్యర్థః. పుత్రదాత్రే కిం నదేయమితిభావః. ౨౯. ఏతావతీచ్ఛేత్సి
తదా కిమిత్యాగతోఽసీత్యత ఆహ-చిత్రఇతి. ఆహం చిత్రే యుద్ధం విలోక్య చాప
లాత్తద్యదేతదవీతి భ్రుమాత్ 'ఏత్యాఽ౨౯త్య తత్ర చిత్రే ఆనన్దిః ఆవిదమానైరచేత
నత్వా దితిభావః. ఇహ వాస్తవయుద్ధే ఉద్యద్భిః జృమ్భమాన్తైః ప్రాణి-హిగాఙ్ము

చాపలాదేత్య వంచితః, తత్రాసద్భి రిహోద్యద్భిః క్షేపాహేషిత
బృంహితైః ౩౦. ప యథాహం ధూతలం త్యక్త్వా రథ మారుక్ష
ముక్రితం, తథా హృదంతరం ముక్త్వా కంఠం ప్రాణోఽధిరోహతి
౩౧. గ. ఇతి బహుళం విలప్య పదయోః ప్రణివతతం నృపసుతం
తమపరాంగే కరపుటేన ముహూరాస్థాలయంతస్సీతం గిర మమర్త్య
పతిసుతోఽపి ప్రవర్తయామాస ౩౨. ప. ఉదితోఽపి విరాటధూ
పతే రుదరాద్భద్ర కథం త్వే మిదృశః, ప్రవయాఅపి యః కుతూ
హలాత్పరనైనైరధునాపి యుధ్యతే. ౩౩. ప సారథౌ గతృయేఽపి
రథే త్వం సంగరే యది విభేషి రిపుభ్యః, వత్స్యకేకయథువాం భజ

సింహనాదై క్షేపితైరశ్వానాం కోలాహలైర్బృహితైర్గజానాం ఘోకారైర్వృచ్చితః
ప్రాణసంశయమావన్నోఽస్త్రిత్యర్థః భ్రాంతస్య సర్వత్రైవ నావకూలాప్రవృత్తిః తిభావః,
అశనివ విషమాలంకారః అనర్థోత్పత్తిరూపః. ౩౦. యథేతి. ఆహం ధూతలం
త్యక్త్వా ఉచ్చికం రం యథా ఆరుక్షం ఆరూఢవానస్మి ఆహ్వాన్ద్రుహేః
కర్తృణిజ్ తథా ప్రాణః మమేతిశేషః. హృదః పక్షుః అంతరం మధ్యభాగం ముక్త్వా
కంఠం హృదంతరాదున్నతం ఆధిరోహతీవేత్యుత్పేక్షావృజ్జాకాప్రయోగాద్గమ్యా కంఠ
గతప్రాణోఽహం జహి మాం పరిాయనాయేత్యర్థః. ౩౧. ఇతితి. ఇతితథం బహు నిస్సార
వాక్యం విలప్య పదయోః ప్రణివతతం నమశ్చుర్వస్తం తం నృపసుతముత్తరం అప
రాంగే పృష్ఠే కరపుటేన ముహూరాస్థాలయన్ మాభైషీదితి సశబ్దం పరామృశన్నన్
అమర్త్యపతేరింద్రస్య సతః ఆద్దనోఽసి గిరం వాచం నస్తితం ప్రవర్తయామాస ఉవాచే
త్యర్థః. ౩౨. ఉదితఇతి. హే భద్ర విపరీతలక్షణయా అభద్ర ఖలాధమేతి యావత్.
ఈదృశః రణభీరుః త్వం విరాటభూపతేః మహావీరస్య ఉదరాల గర్భాత్కూలముది
తోఽసి జాతోఽసి కథం శబ్దోఽత్రాశ్చర్యే. చారణగుణాహికార్యగుణానారమ్భంలే
ఇతి ప్రసిద్ధేర్విరుద్ధత్వాదాశ్చర్యం - ప్రవయా అతిపృథ్వోఽసి యో విరాటః పరేహం
శత్రుణాం నైనైరధునా ఆధునాత్యంతశుద్ధభావేఽస్త్రిత్యర్థః. కుతూహలాద్యుధ్యతే.
హిరపథారణే - అత్ర తాదృగ్రణభీరుత్పత్తివర్ణనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపా
విషమప్రభేదః. వైతానీయమ్. ౩౩. సారథావేతి. సారథౌ మయి గతం భయం
కాత్రమం యస్య తథోక్తే సత్యసి రథే రథకస్త్యం సంగరే యుద్ధే రిపుభ్యః శత్రు
భ్యః విభేషి యది ప్రస్యసిచేదిత్యర్థః. ఇతస్తవ శత్రుభయప్రాప్తేరితి ఆన్యల్
వస్తు భుజం బాహుప్రతాపం భజంతీతి తద్భాణం మత్స్యభువాం క్రితృపశ్యసాం
అనేకవిధతాగ్నివృక్షవంశ్యానాం ద్వయేషామపి మానస్యకృత్తనం భేదఃకేచితి కాకుః.

భాజాం మానకృష్టనమితోఽపి పునః కిమన్యత్. 3౪. ప. విస్తార్య సంసది విశృంఖలవీరవాదం యుద్ధాత్పలాయితవతోఽద్యతవాంగకంః, అంతఃపురేషు హసతామబలాజనానా మాచార్యవప భవితా కుచవల్లనానాం ౩౫. ప. కియద్విషామంశుకమాహృతం తే సహోదరేణేతి సఖిభిరుక్తే, మానోత్తరాయా భృశముత్తరాయాః కిముత్తరం బ్రూహి తదుత్తరత్వం. ౩౬. ప. జరతో జనతోఽపి మాతులా శృతమవ్యంతమగు స్వప్నేకకః, యది యాసి నద్ధైర్యమత్ర తే న వశే రాజ్యసిదం భవిష్యతి ౩౭. ప తదిదం విజహీహి సాధ్వసుం కురు

త్వత్పలాయనముభయకులకీర్తికరమిత్యర్థః. పునః కిమితిపారస్తు పునశ్చజ్ఞేన ఆన్యదితి లక్షయిత్వా కంఠిద్యోజ్యః. స్వాగతావృత్తమ్ ౩౪. విస్తార్యేతి సంసది అంతఃపురస్తీసభాయాం విశృంఖలం నిర్విరోధం వీరవాదం పఠోఽపి నః సాంధవః కృష్ణనాగతఇత్యాది వీరాలాపం వీరస్వేవ వాదమితి చ విస్తార్య ఉద్ఘోష్య - ఆన్యయుద్ధాత్పలాయితవతః తవ కమ్మః అంతఃపురేషు హసతాం ఏతావదేవ తవ వీర్యమితి పరిహాసం కుర్వతాం అబలాజనానాం సంబంధినాం కుచయోః పల్లనానాం - హసజ్ఞో భజనితకమ్పనాం ఆచార్యఉపదేష్టా భవితా భవిష్యత్స్వేవ నతు సభవిష్యతీత్యర్థః యుద్ధే బలయిత్వాగతం వీర్యం నకుచజ్ఞోభం హసిష్యంతీతి సముదాయార్థః. అత్ర స్త్రీణామేవ తథాహసే కిముత పురుషాణామిత్యర్థాంతరాక్షిపాదధావత్త్వలంకారః తథా వస్తునా ప్రతీయతఇతి వస్తునాలంకారధ్వనిః ౩౫ కియదితి. హే ఉత్తరతే తే తవ సహోదరేణ ద్విషామంశుకం పస్త్రాణీతి జాలేకవచనం - కియత్ కిష్టాత్రం ఆసీకం ఆహృతం ఇత్యుక్తప్రకారం సఖిభిరుక్తే ప్రశ్నేకృతే సతి భృశం మానేన ఉత్తరాయాః శ్రేష్ఠాయాః మానయుక్తప్రతివాక్యాయా ఇతివా. ఉత్తరాయాస్త్యదనుజాయాః ఉత్తరం ప్రతివాక్యం కిం - భవేదితిశేషః తత్ ఉత్తరాయాః ప్రతివాక్యం హేఉత్తర - త్వం బ్రూహి - త్వత్పలాయనం మానసమబ్ధిష్యాద్వారా మమాభ్యకీర్తికరమితి. ౩౬. జరరఇతి. కించేత్యవ్యర్థః తవ జనకః విరాటః జరరః ఆతివృద్ధః - మాతులాస్త్యస్తాత్పత్రాశరః కీచకాః అంతం నాశం ఆగుర్గతాః ఇతి కర్తరిబుక్ష. త్వంచ ఏకకః నిస్సారఏకశ్చ అల్పార్థే కర్. అతః అత్ర యుద్ధే ధైర్యం నయాసి యది న స్రాప్నోషిచేత్ తస్మిన్నదం రాజ్యం మాత్స్యం తే తవ వశే ప్రభుత్వే న భవిష్యతి న స్థాస్యతి - న కేవలముభయవంశ్యానాం మానహానిరీతు తవ రాజ్యహానిశ్చ భవతీత్యర్థః ౩౭. తదితి. తత్తస్మాత్పలాయనస్య భయస్యవా బహుదో

పాణౌ తృణతాం కురుష్యపి, తవ మత్స్యవలేస్తు వాహినీముఖభాగేఖలు
వల్లనం తుమం ౩౮ గ ఇత్యాత్వాస్య పితృవనాటనీతట ముపేత్య శమీ
విటపికోటసమాటీకీతకీరీటశంఖ చావనిషంగో జయలక్ష్మీపరిణయనయో
గ్యతామివ సంపాదయితుమివ ఖండితపండభావోఽయ మాఖండలసు
తో నిజతత్త్వవ్యాకరణశతధావల్లవిత ధార్మ్యేన లేనైవ సుధేష్టావలేన
పరికల్పితసారస్యశిల్పం రథ మధిరుహ్య తుణేన వారినిధిపూరస్య బాదవ

పాకరత్వాదేలోఽత్యర్థః. ఇదం సాధ్వసం భయం విహిహి శ్శృజ. హతేర్విపూర్వా
జ్ఞాత్ 'కుమాల్యసూరి'త్యనభ్యాసాకారస్యేత్వం - పాణౌ తృణతాం కార్తుకం కురు
గృహణేత్యర్థః. కురుషు దుర్యోధనాదిష్యపి విషయే తృణతాం తృణభావం కురు-కురు
నపితృణకల్పలేన భావయేత్యర్థః. ధైర్యకార్యాభ్యామితిభావః ని. తృణతాసాశ్చతృ
ణలేఽపి తృణతాకార్తుకేఽపిచేరిత్యర్థః. కించేతిత్యర్థః మత్స్యసాం జనపదానాం
మీనానాం చ పలేః ప్రభాః. పతిస్సమాసవివేరి ఘనంజ్ఞానియమాత్ జనీఘ్నితి
గుణః పూర్వరూపం - లే తవ వాహినీనాం సేనానాం నదీనాంచ ముఖభాగే ఆగ్ర
దేశే వల్లనం సంచారః తుమం ఉచితం ఖలు రామంత్రణే. ని. 'సేనానద్యోస్తు వాహి
నీ'త్యమరః. ఆత్ర పూర్వాధౌ త్యాగాద్యనేకక్రియాయాగవద్యాభిధానాత్సముచ్చ
యః ఉత్తరాధౌ మత్స్యపరిత్యవాహినీమ ఖసంచారయోరనురూపసంఘటనవర్ణనాత్స
మాలంకారః శ్లేషభిత్రికాభేదాభ్యవసాయమూలాతికయోక్త్యుజ్జీవితఇత్యనయోరంగాం
?భావేన సూకరః. ఆస్యచ సముచ్చయేన సంస్పృష్టిః. ఏకవాచకామప్రవేశసంకరోవా -
వైతాశీయం ౩౮. ఇరీతి ఇతి ఉత్తప్రకారేణాత్వాస్య విశోకం కృత్వా కమిలిశేషః.
ఉత్తరమిత్యర్థః. పితృవనస్య శ్చకానస్య సంబంధి అటవీతటం అరణ్యప్రదేశముపేత్య
శమీవిటపివ శమీవృక్షస్య కోదేః ఆగ్రాత్ సమాటీకీతాస్సమానీతాః కిరీటః ఇంద్ర
దత్తః శంఖః దేవదత్తః చాటః గాండివః సిమంగౌ అశ్వయతూణీరా లే సర్వే యేన
తథోక్తః జయలక్ష్మ్యః పరిణయనస్య పాణిగ్రహణస్య యోగ్యతాం సంపాదయితుమి
వేత్సులేప్రోక్ష-ఖండితస్త్యక్రష్టండభావః నపుంసకత్వం యేనసః. ఆయమాఖండలసుతో
ఽద్భుతః నిజస్య తత్వస్య స్వరూపస్య పాండవత్వాదేర్వాక్యకరణేన వివరణేనహేతునా
శతధా శతప్రకారం వల్లవితముత్పన్నం ధార్మ్యంభృష్టత్వం ధైర్యమితి యావత్. తత్ -
యస్య తథోక్తేన లేనైవ యః ప్రజమం రణికస్తేనైవ యస్తథా భీతిః లేనైవేతి వా
అర్థః. సుధేష్టావలేన ఉత్తరేణ పరికల్పితం సారస్యశిల్పం సారథివ్యాపారః యస్మింస్తు
రథమధిరుహ్య తుణేన సవత్సనైస్యస్య శత్రుసేనాయాః బాదవ పన్నిర్బాధభావః

వహ్నిరివ సఃత్వనై న్యస్య సమ్ముఖినో బభూవ. ౩౯. ౪. సంఖ్యాతీతమ
వేక్ష్య కాతుకబలం తత్సవ్యసాచీ పురశ్చాపే తాదృశి కించిదేవ విదధే
సాచీభవంతీం దృశం, పార్వత్యా నిజపట్టవస్త్రశకలం స్నేహద్యయా
ర్ద్ధం స్వయం న్యస్య న్యస్య చికిత్సితవ్రణశిరా దేవోఽపి యం క్లాభ
తే ౪౦. ౪. నభసి ప్రవిసారిదేవదత్తై నరదత్తభ్యనితం తతో దధానే,
ముముహు ర్ద్విరదాముమూర్చు రశ్వా ర్థన శ్చుతుభిరే భటాశ్చ
విభ్యః ౪౧ ప పర్యాయేణాస్య గాంధీవః పాతితద్యః ప్రకోష్ఠయోః

వానిశిశూరస్య సముద్ర ప్రవాహస్యేవ సంముఖినః అభిముఖం వర్తమానః బభూవ
ఉపమోత్పేక్షయోస్సంసృప్తిః ౩౯. సంఖ్యేతి. సవ్యసాచీ ఆర్జునః సంఖ్యామత్యేతీ
సంఖ్యాతీతం అసంఖ్యేయం తత్కౌరవబలం పురోఽగ్రే ఆవేక్ష్య తాదృశి శంభోః
శిరసి వ్రణదాయకత్వంః చాపే గాంధీవే సాచీభవంతీం తిర్యక్ప్రసరంతీం దృశం
దృష్టిం కించిదేవదేవ నరు పూర్ణామిత్యర్థః విదధే ఆకరోత్-అసంఖ్యేయమపి పరబలం
ము గాంధీవస్య కిరూన్దవయశ్చితి ఈషదాలోకనాశ్చిప్తాయః. అశవివ పరికరా
లక్ష్మారః. తాదృశీత్యుక్తం ప్రభావం ప్రపంచయతి-పార్వత్యేతి పార్వత్యా గౌర్యా
స్నేహయోః ఘృతస్య ప్రేమశ్చ ద్వయేనార్ద్రం నిజస్య పట్టవస్త్రస్య శకలం ఖంధం
స్వయమాత్మనా న్యస్య నిక్షిప్య ఆదరాద్విరుక్తిః నశ్వనేన న్యాకంఽత్యేత్యర్థః ౪౦
త్సితం ప్రతికృతం వ్రణం యస్మిన్తాదృశం శిరః యస్య సదేవశ్చురపి యం గాంధీ
వం క్లాభతే కిమతాన్యత్సర్థాపత్రిరూపేణ వాక్యార్థేన కౌరవబలనాదరసమర్థనాద్వా
క్యార్థమేతుక కావ్యలింగార్థావలోకనం గాంధీభావేన సంకరః శార్దూలవిక్రీడికప
౪౦ నభసీతి. తతో దేవదత్తేర్జునశంఖే-నభస్యా కాతే ప్రకర్షేణ విసాగి వివ్యాళితం.
నరేణార్జునేన దత్తం ఆధ్వానేన జనితం భవనితం - భవనలేర్భావేక్తః దధానేసతి-ద్విర
దాః గజాః ముముహుః సంభ్రాంతాబభూవుః అశ్వాముమూర్చుః మూర్ఛాం గతాః.
రంజిం రథికాః చుతుభిరే తుభ్యన్తిన్న భటాశ్చ విభ్యస్త్రత్రసుః దేవదత్తభ్యోషేణ
చతురంగమపి కౌరవబలమున్నాదితమభూనిత్యర్థః అత్ర మోహోద్యనేక్రియా యోగ
పద్యాత్మముచ్చరూలంకారః బౌపచ్చందసికం. ౪౧ పర్యాయేణేతి. అత్ర ప్రకోష్ఠ
యోర్హస్తమూలయోః పాతితా ఆకర్షణేన ప్రవేశితా వ్యాహర్షీ యస్యసః అస్య
ఆర్జునస్య గాంధీవః చాపః గంధర్వైశ్చిత్ర సేనాబిన్నహ యుద్ధం ఆరభ్య పర్యాయేణ
క్రమేణ కృతం మానం నామ వ్రతం సమాపయతి. అత్ర ఆర్జునో గాంధీవం
టంకారితవానిత్యర్థః. గంధర్వైర్బుధప్రభృతి కుట్రాపి యుద్ధ మోపాదితిభావః. అత్ర

గంధర్వ యుద్ధమారభ్య కృతం మానం సమావయత్. ౪౨. గ అథ కరతలద్వయమంటపకృతతాండవస్య గాంధీవస్య విష్ణురేణ పాండవోఽయమితి నిశ్చిత్య లీలానిస్తీర్ణదు స్తరసంధాసింధురయం పునరపి నిర్బంధు మాగత ఇత్యభ్యుష్యయా నిజేన్ద్రయారూఢా విపత్నాః పూర్వవత్ సిద్ధాంతమివ యుద్ధాయ తం షర్యవారయన్. ౪౩. య విజయస్య రథే తతో నిపేతు ర్విమలానామిషవః పరశ్చహస్రాః, జనమేజయయాగవేదిమద్యే జగతాం భీతికరా ఇవాహిసంఘాః. ౪౪. ప జంభ

గాంధీవగుణటంకారస్య మానవ్రతసమాప్తిరూపేణ కశనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః ని 'పర్యాయోక్తంతు గమ్యస్య వచో భంగ్యంతరేణయది'తిలక్షణాత్. ౪౨ అథతి అన కరతలయోర్ద్వయమేవ మంటపస్తప్తిక్ కృతం తాండవం నాట్యం గుణాకర్షణ విమోచనవ్యాపారః యస్య తస్య అర్జునస్య సవ్యసాదిత్వాదితిభావః. గాంధీవస్య విష్ణురేణగుణటంకారేణ. ని. 'విష్ణురో ధనుమస్వాన'ఇత్యమరః ఆయం పురోవర్తీ పాండవోఽద్భుతఇతి నిశ్చిత్య అనుమయ్య ఆయం అర్జునః లీలయానాయాసేన నిస్తీర్ణః అతిక్రాంతః దుష్టః తరితుమశక్యః సంధా అజ్ఞాతవాసప్రతిజ్ఞేవ సింధుః సముద్రః యన తథోక్తస్యై పునరపి నిర్బంధం నిరోధం రాజ్యాయేతిశేషః. అగతః ఇత్యుక్తక్రూరయా అభ్యుష్యయా దుష్ణివారయా నిజయా ఈర్ష్యయా మానసవికారేణ గుణేష్వపి దోషారోపాత్తశేన రూఢాః కలుషాః విపత్నాశ్చత్రవః తమర్జునసంపూర్వవత్నాః ప్రతివాదివారోపన్యాసాః సిద్ధాంతం గ్రంథకర్తృభిమతార్థమివ యుద్ధాయ యోధ్యం దూషితుంచేతి తుమర్థాచ్యభావవచనాదితి సూత్రేణ చతుర్థీ - షర్యవారయన్ సర్వతో నిరుంఘంలిప్త - అత్ర గాంధీవటంకారేణ అర్జునానుమానాదనుమానాలంకారః. తేన ఈర్ష్యా హేతుకపరివారణసమర్థనాత్తకకావ్యలింగోద్భవనాత్ ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. అత్ర కరతలద్వయమంటపేతి పరంపరికరూపేణ సంధాసింధురితి శేవలరూపకేణ సిద్ధాంతమిత్యుపమయాచ సంసృష్టిః. ఉపమయాచార్జునస్రావ్యకారవద్దృశ్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ వస్తువ్యనిశ్చయః ప్రామా. ౪౩. విజయస్యేతి. తతః పరివారణాంతరం పరస్పహస్రాస్పహస్తేభ్యోఽధికాః విమలానాం శత్రుగాం ఇషవః బాణాః విజయస్యార్జునస్య రథే - జగతాం భీతికరాః భయస్కరాః అహిసంఘాస్పర్శసమాహః జనమేజయసః శత్రు రాజ్యస్సంబంధిన్యాః యాగవేదేర్నద్యే వహ్ని మండఇవ నిపేతుః. లోకైశ్చమయా కారవబాణానాం సద్భీనశ్వరత్నప్రతీతేరలంకారేణ వస్తువ్యనిశ్చయః క్షోభప్రేందసికం. ౪౪. జమ్బేలి. అథ జగత్కేకః మఖ్యః పీఠః.

ద్విషాః.పి తనయో జగదేవీలో జన్యం సమారభత జృంభయితు
మహీయః, య త్యర్థిరక్త తటిస్త్వనైశ్శృణాణాం భేత్సన్యన్నివాస పితృ
కాననవాసధోమం ౪౫. ప చలదశ్వ-ధద్విపోత్తరేణా వ్వరణస్రజ్జధభిః
ప్రణీయ శాంతిం, సుఖదృష్టరణా యథా భవేయుస్సురవామాగగనే
తథా సమేయుః. ౪౬. య కాంతేయకరదిగితయోవకంత మాహూర్తి
కావేదితజైత్రయాత్రైః, ఆశాతశల్యైరురుధేఽద భల్లై రాశాకుజేరస్య
చ వైరిణాం చ ౪౭ ప. ఉద్ధారసంధి పరిముక్తిః మూర్ధణానామా

వైవశిక విశేష్యభావాశ్చమాసః జన్మద్విషః ఇంద్రస్య తనయోఽర్జునోఽపి శరాగా
నిజబాగానాం పితృకాననే శ్చకానే వాసేన యో దోమః అశుచిత్వరూపః తంద్రశ్శ
ర్థిణాం శత్రుణాం రక్తకటిసీఘ శోణితనదీఘ స్వబనైరభిషేచనైః భేత్తుం త్వాతం
ఇచ్ఛత్ భేత్సన్యన్నివేరిఫూల్పేక్ష - మహీయః జ్ఞాప్యం జన్యం యుద్ధం జ్ఞప్న
యితుం ప్రకటయితుం సమారభత - ఉపక్రాంతవాత్. ౪౫ చలదితి చలద్విధావద్ధి
రశైః రశైః ద్వివైశ్చ ఉత్థాః ఉద్ధూతాః రేణాః ధూళిః పరణప్రకాం స్వయం
రాథపుష్పమాల్యానాం మధుభిర్నకరంధరనైః శాంతిం త్వయం ప్రణీయ ప్రావయ్య
స్వయం సుఖమనావరణం యథాతథా దృష్టిరణః యాభిస్తభోక్తాః యథా భవేయుః
తథా సురవామాః అపూరసః గగనే ఆకాశే సమేయుః మిశ్రింత్య అత్ర యుక్తే
నిశ్చిత్వ నూతనవల్లభప్రాప్తిం గృహీతపరణప్రజా గగనే సౌజన్యరిత్యర్థః అత్ర రణ
రేణోర్వరణమాల్యరసత్వమాసమృంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాలిశయోక్తేరర్జునసానిన్య
మాణవీరభటానామసంఖ్యేయత్వరూపవస్తువ్యంజకాయాః రసత్వయణయోక్తేతు
హేతుమతోరుక్తిరూపస్య హేత్వలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః
౪౬ కాంతేయేతి అగ కాంతేయస్సార్జునస్య సంబంధిసః కర్ణద్వితయస్య శ్రోత్ర
యుగ్మస్య ఉపకణ్ఠాభ్యాం సమీపాభ్యామేవ మాహూర్తికాభ్యాం జ్యాతిషికాభ్యా
ఆవేదితా జ్ఞాతితా జైత్రయాత్రా యేషాంలై రాశ్చక్త్యాప్తగుణముక్తైరిత్యర్థః సమృసా
చిత్యాత్కర్ణద్వితయేత్యుక్తం ఆసమంతాచ్ఛాకాని లీక్త్యాని శల్యాని బాగాగ్రాణియేషాం
తైర్బల్లైః బాణవిశేషైః కుజేరస్యాకా ఉత్తరదిక్ వైరిణాం కారవాణాం ఆకా గోగ్ర
హణశృష్టా చ ద్వయమపి రురుధే నిరుద్ధా భగ్నాచ - అత్ర కుజేరదిశః కారవశృష్ట
యాశ్చ శ్లేషభిత్రికాభేదాన్యవసితేఽరోధేకావమ్యస్య గమ్యత్వాత్పుల్యయోగితాభేదః
౪౭. ఉద్ధారేతి. తదా సమీకే యుద్ధే లేన శక్రసులేన అస్త్రనేన ధనుషి గాంధీ
చక్రీకృతే గుణాకర్షణేన మండలికృతేన చ మూర్ధణానామాల్యానాం సంబంధిసః

ద్యేఉభే అపి తదా తిస్రుషు క్రియాసు, సాయుజ్య మాఽతు రివాంతి
మయా సమీకే చక్రీకృతే ధనుషి శక్రసుతేన తేన ర౮. ౪ యుద్ధ
సీమ్ని భుజగర్వవిప్రుషా ముచ్చితా న్కుటకనిస్సృతాంశసః, తత్ర
లక్ష్మ్య మకరోత్సకుంజరాంస్తస్య తాత ఇవ శైలసంచయాన్ ర౯. ౪
కాండై రపాతయదదఃకరిమండలానాం శుండాః ప్రచండతరదోద్యధి
పాండుసూనుః, నిద్రాస్యతాం నిఖిలవైరిమహీపతీనాముత్పాదయన్నివ
పుసూరుపథానమంజ్రీః ౧౦. ౪ విశాలరంధ్రం విజయాస్త్రదత్తం
దేహస్య మధ్యే దధతో మహాంతః, స్కందస్య శక్త్యా తుతమేఖిలస్య

ఉద్ధారః నిమంగాదాదానం, సంధిస్సన్ధానం, పరిముక్తిః ప్రయోగః, తాసు తిస్రుషు
క్రియాసు - నిర్ధారణసప్తమీ - తాసాం మధ్యఇత్యర్థః. ఆద్యే ఉభే ప్రగమద్వితీయే
ఉద్ధారసంధానక్రియే ద్యే అపి అంతిమయా మోచనక్రియయాసహ సాయుజ్యమేకీ
భావమావతుః ప్రాప్తే ఇవేత్యుత్పేక్షా లాఘవానికయావక్షేయాధానసంధానం శరా
ణాంమోచనమేవ సర్వైర్దదృశ ఇత్యర్థః. ర౮ యుద్ధేతి. కటావేప కటకా కుమ్భా
తాభ్యాం నిస్సృతాని సిగ్ధతాని అంభాంసి మదజలాని యేషాం తథోక్తాన్ అన్యత్ర
నితమ్మనిస్సృతనిర్ఘోషకాన్ ఆతపివ భృతాః ధృతాః గర్వస్య అహంకారస్య విప్రుషః
దీపవః యైస్తథోక్తానివ స్థితానిత్యుత్పేక్షా - తత్ర యుద్ధసీమ్ని రణభువి మూర్ఖా
తాన్వాస్యిప్తాన్ కుంజరాన్ గజాన్ సః అర్జునస్య తాతః పితా ఇద్రః శైలానాం
సఖ్యయాన్ సమూహానివ లక్ష్మ్యం శరవృం ఆకరోత్ గజానవధీవిశ్వర్థః ఉపమోత్పే
క్షయోస్సంస్పృష్టిః యత్తు భుజగర్వవిప్రుషాం ఉచ్చితా నిత్యవపాతే ధ్రుమేణ భుజ
యోర్గర్వవిప్రుషాం గర్వానికయానామిత్యర్థః ఉచ్చితాన్ ఉన్నతానిని నృసింహ
ప్రలపితం తగ్నిం కేనసంగతమితి సమృద్ధయావీచా కలయన్తు రథోద్ధతావృక్షమ్ ర౯
కాండైతి ప్రచండతరా ఆతిగోమణో జోషా బాహూ యస్య సః ని భుజబాహూ
ప్రవేష్టా బోజ్యమరః పాండుసూనరక్షసః నిద్రాస్యతాం అగ్రేష్వాదనాస్త్రేణ
శయనం కరివ్యతాం నిఖిలానాం వైరిమహీపతీనాం శత్రురాజానాం పృథూః పూర్వా
యతాః ఉపధానానాం ఉపబర్హాణాం పజ్జీః శిరోభాగక్షిప్యతూలానినిర్దిశ్తాంత్ర
విశేషఉపధానం ఉత్పాదయన్ జనయన్ని కేత్యుత్పేక్షా.యుధి యుద్ధే కాండైర్పాదైః
ని. 'కాండోఽస్త్రీదండబాహూర్వ వర్గావనరచారిభి'ఇత్యుపరః. కరిమండలానాం గజబృం
దానాం శుండాః కరాన్ అభః భూకలే అపాకయత్ - పాతికవాక్. ౧౦ ఏకా
లేతి మహాంతః కరిమండలః దేహస్య మధ్యే విజయస్య అర్జునస్య అస్త్రేణ బాణేన

క్రౌంచస్య లీలాం కఠిణో వివపుః. ౫౧. ష. ఆధోరణస్య శిరసా పతతా
ర్థమార్థే సంధానభాజి దివ ముత్పతితే కబంధే, న్యస్య ప్రజం సురవ
ధూరభబద్ధమానా త్తస్తాద్భియా దిశి పలాయత దూర మేకా. ౫౨. ష.
తుంగా గజాశ్చ జవనాస్తురగాశ్చ శూరా యోధాశ్చ తేన నిమాతా
భువ మాశుజగ్ముః, నిద్రాస్యతో నిబిడమత్ర నృపేంద్రసంమాత్పాగేవ
సమ్యగవకాశజిఘ్నుక్షయేవ. ౫౩. ష గంగా సితా రవిసుతా వ్యసి

దత్తం కృతం వికాలం విస్తీర్ణం రంధ్రం దధతస్సన్తః స్కందస్య కుమారస్వామినశ్చత్వా
నామాయుభవ త్తతా రంధ్రితా మేఖలా మధ్యదేశః యస్య తస్య క్రొశ్చస్య నామ
వర్జితస్య లీలాం వివపుః స్వీచక్రుః. అత్ర ఆస్యలీలానా ఆన్యత్రాసంభవేన తత్స
దృశ్యలీలాక్షేపాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. ౫౧. ఆధోరణ
స్యేతి. ఏకాకాచిత్పురవహూద్దేవాంగనా దివమాకాశంప్రతి ఉత్పతితే కిచ్చ పతతా
ఆధోరణస్య గజారూఢస్య శిరసా అర్జునబాణచ్చిన్నే నేతి శేషః. అర్థమార్థే మార్గ
మధ్యే సంధానం సంబంధం భజతీతి తద్భాజి కబంధే అపమార్థకళేబరే కస్తింశ్చిల్
ప్రజం పరణమాల్యం న్యస్య నిషీఢ్య నవసురభ్రాస్త్యైతిభావః అం నిక్షేపానస్తరం బద్ధం
మానం యేన తస్మాదచేతనత్వేన గతసల్లాపాత్తస్తాత్ ఉత్తవిధ కబంధాత్ భిన్నా
భయేన దివి ఆకాశే దూరం పలాయత - భావలిప్త - అత్ర మానవస్యభయస్య విశే
షణగత్యా కులాయనహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగస్య భ్రాంతిమదుష్టవికత్వా
ద్వయోన్మిష్కరః. యత్తు గతప్రాణం దృష్ట్వా లజ్జావతీ బభూవేత్కర్మః ఇతి నృసింహః
తదనామృతశృంగారంభస్య తస్య నచోద్యం త్రానేన సజ్జ్వరిణః లజ్జోనయస్య
హాకకాస్త్రోభయవిరుద్ధత్వాదితి. ౫౨. తుక్టాఇతి తుక్టా ఉన్నతాః గజాశ్చ జవనాః
జవాధికాః తురగా ఆక్వాశ్చ శూరాక్సౌర్యకాలినః యోధాశ్చ తేనాహునేన నిమాతా
శ్చిన్నాసృంకః అత్ర యుద్ధభూమా నిబిడం సంబాధం యథాతథా నిద్రాస్యతః అగ్రే
ప్రస్వాపనాస్త్రేణ శయిన్యతః నరేంద్రాణాం రాజ్ఞాం సంఘాత్ ప్రాక్ పూర్వమేవ
సమ్యగసంభాధం యథాతథా అవకాశస్య శయనస్థలస్య గృహీతుమిచ్ఛయా జిఘ్నుక్ష
యేవేత్సుప్తేక్ష - భువం ప్రత్యాకు జన్తుః సంబాధేసతి నరేంద్రాచేక్షయా దుర్బలా
నామవకాశస్యదుర్లభత్వాదితిభావః. ౫౩. గంగితి పురా నృప్తికారే విధాత్రా
త్రిప్తాదా గంగానామ సితా శ్వేతా తటినీ నదీ చక్రేన్మస్తా - రవిసుతా యమునా
నామ ఆసితా సీరా తటిన్యపి చక్రే - తయోర్గంగాయమునయోః సహచరీ సఖి సర
స్వతీ నామ విశంగీ యంగా గౌరాద్వితీ జీవ - తటినీచక్రే - రుచా కాన్త్రా

తా విశంగీ చక్రే తయో స్సహచరీ చ పురా విధాత్రా, శోణారుచా
న తటిసీతి కిలాద్ధనేన బాణాళిభి శ్శత మసృక్కురితాం వితేనే. ౫౪. ప.
కర్ణే క్షేతి గవేషణస్య విషయే గాంధారనాథే పునర్నిర్గుంతుం దృఢవి
గ్భృమే వికలితచక్రేఽపి దుర్యోధనే, ద్రోణేపి ఊపితధ్వజే కృతధనుర్భం
గేఽపి తస్యాత్తజే మూర్ఛాలే సరిత స్సుతేఽపి యుధి సా మహ్నాకురూ
ణాంచమూః ౫౫. ప. వీణామునీంద్రో విజయస్య యుద్ధం సీరంద్రభా
వేన నిరీక్షమాణః, ఆనందజైరశ్రుభిరేవ చక్రే హస్తార్పితై రాహ్నిక
కృత్య మప్రే ౫౬. ప. విస్తయార్ణవవిభావరీవిభం వీక్ష్య వీక్ష్య విజ

శోణారక్తా కాచిత్రహి నచక్రే ఇతిఃల ఉక్తప్రకారాద్దేహివేష్యుప్యే - ఆద్ధ
నేన బాణానామాళిః చక్రీభిః అసృక్కురితాం రక్తనదీనాం శతం వితేనే సృష్టం -
అత్ర గంగా సితా రమణతాద్యసితా విశంగీ చక్రే తయోస్సహచరీచ పురా విధాత్రే
త్యేన పూర్వార్ధం ద్విరీయాంకపాలేతు విరించితి వ్యక్తయతోఽపమంగః చక్రే
ఇత్యస్య స్థలక్రమే కర్తవ్యేకప్రకర్తణిచ ప్రయోగమాశ్రిత్య అన్వయాద్యోగశ్చ -
యద్యపి శోణో నదః విధాత్రా నృప్తవివ - తథాపి నననదీ అకవివ శోణారుచా తటి
సీత్యుక్తమ్. ౫౪. కర్ణేతి. తతః యుధి యుద్ధదేశే ఇదం సర్వత్రయోజ్యం కర్ణరా
ధేయే క్వ కులప్రజ్ఞయ్యుక్తప్రకారస్య గవేషణస్య అన్వేషణస్య విషయే పాలే పలా
యితేసతీయూవత్. గాంధారనాథే పునః శతనాతు నిర్లస్తుం అన్యత్ర యాతుం ధృతః
దిశాంధ్రమః ప్రాచ్యాదేః ప్రతీచ్యాజ్ఞానం యేన తథోక్తేసతి దుర్యోధనేఽపి వికలితం
భిన్నం చక్రం యస్య తథోక్తేసతి ద్రోణేఽపి ఊపితం నాశితం ధ్వజం యస్య తథోక్తే
సతి తస్య ద్రోణస్య ఆత్మజే అశ్వత్థామ్యపి కృతః ధనుః భంగః బేదః యస్య తథోక్తే
సతి సరితః గంగాయాస్సుతే భీష్మేఽపి మూర్ఛాలేసతి సామరూణాం
సేనా చమూః మహ్నా మ్హనాథూత్. అత్ర పరాయనాద్యనేకక్రియాయాగవద్యా
త్యమచ్యుయాలంకారః. కాదూలవిక్రీడితం ౫౫. వీణేతి. వీణాప్రియో మునీంద్రః
వీణామునీంద్రః నారదః కాకపార్థివాదిత్యాత్యమానః విజయస్సార్జునస్య యుద్ధం
సీరంద్రభావేనావిచ్ఛేదేన నిరీక్షమాణః చక్రీభిః అప్రే ఆకాశే హస్తయోర్నితై
ర్హస్తార్థ్యాం గృహీతైరిత్యర్థః ఆనందజ్ఞాతైరానందజైః అశ్రుభిర్నాప్తజలైరేవ అహ్ని
భవం ఆహ్నికం కృత్యం మధ్యాహ్నాహ్నానసంధ్యావందనాదికార్యం చక్రే ఆనందభీ
సంబంధరూపాతిశయోక్తిః ఇంద్రవజ్ర ౫౬ విస్తయేతి విస్తయః ఆశ్వర్యమేవార్ణ
వస్సముద్రః తస్య విభావరీ భుం చంద్రమితి కరమ్మరికరూడకం - అత్యాశ్చర్యప్ర

యస్య విక్రమం, ఉత్తమాంగ మఖిలాప్సరోగణై రూర్వశీ నభసి స్యాన్య
కంపయత్ ౧౭. ౪ వపు రస్త్రసాత్కృతవశాం సుభటానాం వరణ
స్త్రజే విబుధవారవహూభ్యః, కుసుమాత్యయే కిసలయాన్యపి దత్వా
క్షుపతామవాప కులిశాయుధశాఘి ౧౮. ౪ బాహ్వోః ప్రవృష్టకుసు
మస్య తతో నిలింపైః ప్రస్వావనాస్త్ర మహిమాలికయేన తస్య, నిద్రా
యతే స్త నిఖిలాప్సతనా రిపూణాం యుద్ధావతీర్ణమనేతుమివ శ్రమం
స్వం ౧౯ గ. తత స్సృగ్భతుః పరిషత్సమాసీతనిజవహూపరిభవాను
రూపఫలప్రదిత్సయేవ సారథినా ద్విషతామపహరితవివిధపరిధానో గు

వర్ధకమిత్త్యర్థః విజయస్యాద్భవస్య విక్రమం వీక్యవీక్య ఆదరాద్విరుక్తిః సా మనోర
ధభంగాద్వేషితేన ప్రసిద్ధా ఊర్వశ్యపి అఖిలానామపురసాం గణైస్సహ ఉత్తమాంగం
శిరః ఆకమ్పయత్ - క్లాఘురూమాసేత్త్యర్థః అత్రాపి శబ్దసూచ్యతాదృక్పద్యేషవత్కా
ఊర్వశ్యపి క్లాఘునే కిముతాన్వేరిత్యర్థాంతరాక్షేపాదర్థావత్తలంకారః. రథోద్ధతా
వృత్తం ౧౭ వపురితి వపురితదేహం అస్త్రేభ్యః అర్జునబాణేభ్యః సాత్కృతవశాప
ర్పితవతాం తవ తదధీనవచనేచేతి సాత్ప్రత్యయః సుభటానాం సురీభూతానాం
వరణార్థం స్త్రజే మాలాం కర్తమితి క్రియాకేత్యాదినా చతుర్థీ - కులిశాయుధస్య
ఇంద్రస్య కాఘీ కల్పవృక్షః కుసుమానామత్యయే వ్యయే నతి కిసలయాని చల్లవాన్యః
విబుధవారవహూభ్యః అప్సరోభ్యః దత్వా క్షుపతాం హస్తకాఘిత్వం ఆవాప .
ప్రావ్రవాన్ ని. 'హస్తకాఘాఃఘోషుప' ఇత్యమరః అత్ర కల్పవృక్షస్య స్వల్పకాఘ
త్వానంబంధేన తత్సంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః శయాచాద్భవనిహతాఽపిరాగాం అసం
ఖ్యేయత్వప్రతీతేరలంకారేణవస్తుస్వనిః సుమంగలీవృత్తం ౧౮. బాహ్వోరితి తతః
నిలింపైర్దేవైః ప్రకర్షేణ వృష్టాని ముక్తాని కుసుమాని తథోక్తస్య తస్మాద్భవస్య బాహ్వో
స్సమ్బంధినః ప్రస్వావనాస్త్రస్య మహిమాలికయేన నిఖిలారిపూణాం పృథనా నేనా
యుద్ధాదవతీర్ణం ప్రాప్తం స్వం స్వీయం శ్రమమననేతుం నివారయి కుమివేత్యుత్పేక్షః.
నిద్రాయతేస్త్రశిశ్మే - అత్రోక్తోత్పేక్షాప్రస్వావనాస్త్రమహిమాలికయంత్రత్యహే
తోరపి అర్జునే రణశ్రమశామకస్య సురతరుకుసుమవర్షస్య హేతుత్వోక్తిరూపప్రాధో
క్త్యలంకారేణోద్భవితేతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. ౧౯. తత ఇతి తతః స వీభ
త్సరద్భవః పరిషది సభాయాం సమ్యగాసీతః ప్రాపితః యో వధూపరిభవః ద్రావదీతి
రస్కారః వస్త్రావహారరూపః తస్య ఆనురూపస్య ఆనుగుణస్య ఫలస్య ప్రదాతుమిచ్ఛ
ప్రదిత్వా తయేవేత్యుత్పేక్షా - సారథినా ఉత్తరేణ విద్విషం కారవాణాం అప

దుక్రభృతిష్వమీషు దివాస్వాపో మాభూదితి కృషయా మన్యమాన
ఇవ పునరసి తదస్త్రం ఊణాదేవ సంజహర ౬౦ ప అథ దృశః పరిమృ
జ్యకరాంచలై రరుణితాః పరిమీలనముద్రయా, ప్రకటితాస్యబిలైః
పటుజృంభణాత్ప్రీబుబుధే కురురాజచమూశ్చి. ౬౧ ప. పూర్వప్ర
యోగముదితా ఇవ తస్య బాణా నిద్రాం ద్విషత్సు నిఖలాదదురేవ
దీర్ఘాం, పశ్చాత్ప్రీయుక్తమమునాహుతీవ రోషాత్ప్రీస్వాపనం తు
వితతార న తాదృశీం తాం ౬౨ ప స తువపురనుశోచ్య ధార్తరా
ష్ట్రస్సమితి విరాటసుతాశనీతచేలం, కులిశభృదనుజీవిద త్తబంధాం కుశ

హితాని విధాని నానాజాతీయాని విధానాని అనీవస్త్రాణి యేన తపోక్రస్నాత్.
యద్వా-పాధానశబ్దో-౬౩ త్ర చుతో ధత్తఇతి పుష్కత్యా వస్త్రమాత్ర పరః తేన ఉత్తరీ
యాదేస్స లేకీమితి 'ధ్వజపటకాశ్చాస్త్రైః క్షకాపీనకృత్యా' ఇన్యత్తరగ్రంథో నవిరుఘ్నత
ఇతి ధ్యేయం అమీషుపోవ ద్విషు గురుక్రభృతిషు ద్రోగాచార్యాదిషు విషయే కృప
యా దివా ఆహ్నిస్వాపః నిద్రా మాభూత్ తస్య మహాద్వోపత్వపరగాదితిభావః
ఇత్యుక్తప్రకారం మన్యమానః ఆలోచయన్నివేత్యుత్పేక్షా - ఊణాదేవ తదస్త్రం
ప్రస్వాపనం పునరసి సంజహర - ఉపసంహృతవాక్-ఉత్పేక్షాద్వయస్య సంస్పర్శః
౬౦. ఆశ్చరి. అభాస్త్రోపసంహారానంతరం హమీలనముద్రయా ముఖశనావస్థయా
అరుణితాస్సంజాతాదుగ్ధాః దృశః సేత్రాణి కరాంచలైః అగ్రశ్చరైః పరిమృజ్య హ
ఘృష్య పటుజృంభణాత్ బృహ్మకరగాడ్ధోః ప్రకటితాని విపుతాని అస్యాని
వక్త్రాణి విహసీవ తైరుపలక్షితా కురురాజచమూః దుర్యోధనసేనా చిరాత్ ప్రబు
బుధే ప్రబుధా బుధ్యతేః కర్తవీత్ - స్వభావోక్తిరంకారః ద్రుతవిలమితవృత్తం.
౬౧ పూర్వేతి తస్య ఆద్వనస్య నిఖలబాగాః పూర్వం ప్రముతః ప్రయోగేణ ముదితా
ఇవేత్యుత్పేక్షా. ద్విషత్సు దీర్ఘామేవ నిద్రాం దదః మరణం చక్రూరిత్యర్థః అహమే
కంతు ఆమునా అద్భుతేన పశ్చాత్ సర్వేభ్యో-౬౪ వ్యవంకరం ప్రయుక్తమిత్యుక్తప్రకారా
ద్రోషాపివేత్యుత్పేక్షా-ప్రస్వాపనమస్త్రం ద్విషత్సు తాదృశీం దీర్ఘాం తాం నిద్రాం
నవికతార నదదా మానితాపివ ప్రాణాశ్చయేనాపి ప్రభాః కృశ్యం నిర్వహంతీత్యర్థః.
ప్రస్వాపనాస్తేణ వైశో-౬౫ తత్త్వర్థః ఉత్పేక్షా ద్వయస్యాంగాంగిభావేనంకరః.
౬౨ సమితి. సధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనస్తు సమితి యుద్ధే విరాటసుతేన ఉత్తరేణ అప
నీతే చేతే అంకరీయాత్తరీమే యస్మిన్స్తపోక్తం వపుః నిజశరీరమహోచ్య దృష్ట్య చరి
భన్య కులిశభృతః ఇంద్రస్య అహజీవిః భృత్యైర్గంధర్వైర్దత్తః బంధః యస్యాస్త్రాం

లమమన్యతే ఘోషవాటయాత్రాం. ౬౩. ప పరాంచి కర్తుం వదనాన్య
 నీశాః పశ్చాద్విమర్శేన నభస్యమర్యః, నిరీక్ష్యనగ్నా స్మృపతీన్ హియా
 తాన్నిమీలనాజ్ఞం నయనం నినిందుః. ౬౪. ప ఇతి పరిభవ లక్ష్మ్య
 సంభృతాం భోగముద్రాం తనుభి రభిదధానాస్సాస్మభి ర్నగ్నభావే,
 ధ్వజపటశకలాగ్రైః క్లృత్తకాపీనకృత్యా స్సుబలదుహితృపుత్రాస్సాస్వీ
 పురీం ప్రత్యగచ్ఛత్. ౬౫ గ తదను హరిదంకణవిశృంఖలవిశ్రమితవిజ

ఘోషవాటయాత్రాం గోకులప్రయాణం కుశలం క్షేమం అమన్యత-తతోఽప్యవమాన
 కరీయం యాత్రేతి సంభాషికవాక్. అత్రోభయోర్ఘోషవాటయాత్రేఽప్యత్ర -
 కుశలేతరయాపానార్థోత్పత్తివర్ణనాద్విషమభేదః ఏవం తత్ర, బంధస్య దోషస్యాపి గుణ
 లేనవర్ణనాల్లేకాలంకారశ్చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః పుష్పితాగ్రావృత్తం
 ౬౩. పరాంచీతి అమర్యః అపూరనః నగ్నా వివస్త్రా వివస్త్రా నిరీక్ష్య హియా
 లజ్జయా ఆర్తాః ఖన్నాస్సశ్యః అతఏవ వదనాని ముఖాని పరాఞ్చే పరాఞ్చుఖానికర్తుం
 పశ్చాత్ పృథ్విభాగే నభస్యాకాశే విమర్శేన బహుసంఘసంబాధేన హేతునా అనీశాః
 అశక్తాస్సత్యః నిమీలనం నిమేషం నజానాతీతి నిమీలనాజ్ఞం నిమేషకూన్యమిత్యర్థః
 నయనం నేత్రేన్ద్రియం స్వీయం నినిందుః నిందంతిస్త - అత్ర నగ్నవృపావలూకనస్య
 లజ్జాం ప్రతికస్యాశ్చ వదనపారాఞ్చుభ్యోద్వయంప్రతిచ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
 కావ్యలింగద్యయమంగాంశిభావేనంకీర్ణం. ఏవం పాశ్చాత్యభాగసంమర్దస్య వదనపా
 రాఞ్చుఖ్యకరణాశ్చీం ప్రతికస్యాశ్చ నేత్రనిమీలనోద్వయంప్రతి తస్మిన్పరాహిత్యస్య
 నేత్రనిదనం ప్రతిచ హేతుత్వాదుక్తవిభవేవ కావ్యలిక్షులితయమంగాంశిభావసం
 కీర్ణం అత్రచ ప్రాగమికం సమృద్ధేన పారాఞ్చుఖ్య కరణాశక్త్యసంబంధేఽపి సంబంధో
 రూపయూతిశయోక్త్యాసహాకవాచకానుప్రవేశేన సంకీర్ణం త్రయాశామపి సంకరా
 గాం పునరంగాంశిభావేన సంకరఇతి సుధీభిరనుసంధేయమ్ ౬౪. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్ర
 కారం నగ్నభావే వస్త్రరాహిత్యే స్థాస్మభిః తివంతీభిః వస్త్రకూన్యాభిరత్యర్థః. తమభి
 శ్వరీరైః పరిభవలక్ష్మ్య అర్జునకృతావమానసమృద్ధ్యా స్త్రీలింగేన స్త్రీయాచ సంభృతాం
 సంపాదితాం భోగముద్రాం సంభోగావస్థాం అనుభూతించ అభిదధానాః జ్ఞాపయం
 తస్సుబలదుహితృపుత్రాః పుత్రాః దుర్యోధనాదయః ధ్వజపటానాం శకలాగ్రైః
 క్లృత్తం నిర్మితం-కాపీనకృత్యం యైః తతోక్తాస్సంకః స్వాం స్వీయాం పురీం హస్తిన
 గరంప్రత్యగచ్ఛత్ ప్రత్యాగతాః అత్ర దిగమృరత్వస్యార్జునకృతావమానానురూప
 త్వాదనుమానాలంకారః. మాలినీవృత్తం ౬౫. తదన్వితి. తదను కారవగమనానంతరం

యశంఖరవో నిజాయుధనిక్షేపరక్షిషు ఘాతకుటుంబేషు నవసమరరు
 ధిరాంజలిపానతృప్తిలిలితమమృతవితుకామ ధవ పునరపి పితృవస
 మేత్య తరునిహితశస్త్రసంభారః పురాత్నహాయాతేషు గుణేష్వావామేవ
 తవ రణాద్భుతదర్శనం ప్రతివంచితే ఇత్యుపాలబ్ధమివ భూయోఽపి
 క్షైబ్యసాన్నిధ్యాభ్యాం కృతానుషంజనః కురుకుంజరో దూమింజయ
 మేవం జగాద. ౬౬ ప కుమారకోశీకురుకేశపాశం ముఖేఽశ్రుణో మా
 ర్జయపాతమార్గం, తూణ్యా సము దోష్టి నిధేహి చాపం రాశేరుపర్యా
 స్వరథే చటానాం ౬౭ ప బధాన ధైర్యం వద బంధుగోష్ఠ్యా మా
 త్తాన మేవారిజయస్య హేతుం, మాతుః పితుర్వా ధురి మంత్రిణాం

తాంధికామంగళేషు ప్రాంగణేషు విశృంఖలం నివృత్తిబంధకం యథాతథా చిక్రమితః
 న్యాత్తః విజయః శంఖరవః దేవదత్తనినాదః యస్యసః. నిజానామాయుధానాం నిక్షేపం
 న్యాసం రక్షంతీలి రక్షిషు భూతానాం పికాచానాం కుటుమ్బేషు నవైః రుధిరాంజలి
 పానైః తృప్తైర్మృత్రిలితం కలకలధ్వనిః తం ఆనుభవతుం శ్రోతుం కామో యస్య
 తథోక్త ఇవ స్థితఇత్యుచ్చేక్షా - పునరపి పితృవసం శక్తకానం విత్య తరా శమివృక్షే
 నిహితః స్యత్తః శస్త్రాణామాయుధానాం సంభారః సమాహుః యేన తథోక్తః. పురా
 ద్విరాటనగరాత్పహాయాతేషు సహగలేషు ఆవాం ద్వే వివ తవ సంబంధినో రణా
 ద్భుతస్య దర్శనం ప్రతివత్సితే ఇత్యుక్తప్రకారముపాలబ్ధం నిందితుం కృతం సాన్నిధ్యం
 యాభ్యాం తథోక్తాభ్యామివ స్థితాభ్యామిత్యుచ్చేక్షా క్షైబ్యం నపుంసకత్వం సారవ్యం ద
 తాభ్యాం భూయః పునరపి కృతం ఆనుషంజనం సంబంధః యస్యసః కురుకుంజరోఽ
 ద్దనః భూమింజయఇత్యుక్తరనైవ సామాంశరం తం ప్రతి విమ వత్కృమాణప్రకా
 రేణ జగాద ఉక్తవాక్. ఉచ్చేక్షాద్వయస్య సంస్పృష్టిః. ౬౬ ఉక్తిప్రకారం
 చ్చాభ్యామహ - కుమారేలి హేతుమార ఉత్తర, కేశపాశం శశికచభారం కోశీకురు
 బంధయేత్కర్థః. ముఖే ఆశ్రుణః బాష్పస్య పాతమార్గం ధారాపద్ధతిం మార్జయ -
 దోష్టి. నిజబాహు చాపం తూణ్యా సహితం నిషక్లేణ సహ నిధేహి నిక్షేప. రథే
 చటానాం కారవాంశకానాం రాశేరుపరి ఆవృ వుదమిశ రథికత్వేన లిప్తేత్కర్థః. ౬౭.
 బధానేలి. ధైర్యం బధాన - చిత్తే స్థాపయ - బంధునాం విరాటాదీనాం గోష్ఠ్యాం
 సభాయామాత్తానమేవ అరీణాం కారవాణాం జయస్య హేతుం వద బ్రూహి - మాతు
 స్సుధేష్టయాః ధుర్మగ్రేవా పితృర్నిరాటస్యవా మంత్రిణాంవా ధురి మమ తత్త్వస్య
 పాండవత్వాదీర్గంధం లేశమపి మానూచయ వచనేంగితాభ్యాం మాజ్ఞాపయ ఇలింజగా

వామాత త్వగంధం మమ సూచయేతి ౬౮. గ అథ తథేత్యన్యఃగ
మ్య త్తజపంకారుణితనేమిరేభౌద్ధిషదాత్పాతికాలతచక్రైరివ ౭౦
భ్రమద్భిశ్చక్రై స్సంక్రీడతా శతాంగేన పథి గచ్ఛన్నగ్రేసరఘాటక
ఖురపుట కుట్టనత్రుటితధరణీతలోచ్చలిత రజోభరాక్రమణవినమ్రాకృత
పక్ష్యాపి కురుకులజైత్రోఽయమితి విస్తయబలవిస్తారితేన చతుషా బృ
హన్నలామఽనాదృత్య ముహుర్దుహు రాపిబద్ధిః పారై రనుగమ్య
మానోఽయముత్తరోసలకూబర ఇవాలకాం స్వాంపురీం ప్రవిశ్య పర
స్పరోపమర్దనద్విగుణితవందివాదిత్ర ఘోషేణ మహతా రాజమాగ్ధేనో
పలక్షితః పితుస్సభా మభిజగామ. ౬౯ ప తాన్యేవ పుష్పాణి తపవ

జేలితాశ్చేదాన్యయః. ని 'గంధోగంధకఆమోదే లేచే సంబంధగర్వయోరి'విశ్వః
౬౮. అథేతి. అథ అర్థసోక్త్యనంతరం తథా యథాభవతోక్తం సర్వం తథాకరిష్య
మిశ్యర్థః. ఇత్యుక్తప్రకారమభ్యుపగమ్య అంగీకృత్య త్తజపంకేన రక్తకర్ణమేనాదుణి
తాస్సంజాతాదన్యాః నేమిరేభాశ్చక్రాంతాయఃపట్టికాః యేషాంతైరతపివ ద్విషతా
మాత్సాలిక్తద్భిమి త్తజన్యైరిలాతచక్రైరుగారచక్రైరివస్థితైరివేత్పులేప్రేక్షా - పరిభ్రమ
ద్భిశ్చక్రైః రథాంగైస్సంక్రీడతా గచ్ఛతా శతాంగేన రథేన ఉపలక్షితః. ని. 'శతాం
గస్యందనోరః.' 'చక్రం రథాంగం తస్యాంలే నేమిస్త్రి స్యాత్పృథిః పుమాని'తి
సర్వత్రాభ్యమరః. పథి మాగ్ధే నగరగామిని గచ్ఛన్నగ్రేసరాణాం రథపురోయాయనాం
ఘోటకానాం ఆవానాం ఖురాః పుటాఇవ తైః కుట్టనేన సంఘర్షేణ త్రుటితాయాః
విదాలితాయాః ధరన్యాః ఘోషేస్తలాదుచ్చలితస్య ఉద్గతస్య రజోభారస్య పరాగ
పుంజస్య ఆక్రమణేన వినమ్రాకృతాని పక్ష్యాణి యస్య తథోక్తేనాపి రజసా యో
భారః లేనావనమ్రాకృతపక్ష్యాణాం పీలివా. అయమస్తద్రాజకుమరః కురుకులస్య
దుర్యోధనాదిబృందస్య తైత్రః ఇత్యుక్తప్రకారేణ విస్తయబలేన ఆశ్వర్యానిశ
యేన విస్తారితేన విప్రులేన చతుషా చతుర్వింద్రియేణ బృహన్నలాం సారథిశ్చేహ
గ్రేసీతామపి ఆనాదృత్య ముహుర్దుహురాపిబద్ధిః నిరీక్షమాణైః పారై రనుగమ్యమానః
అయముత్తరః స్వాం స్వీయాం నగరీం పురీం నలహుబరః ఖచేరపుత్రః అలకాం తత్పు
రీమివ ప్రవిశ్య పరస్పరమన్యోన్యం ఉపమర్దనేన మేలనేన ద్విగుణితః ద్విరావృతః
పందినాం స్తులిపాతకానాం వాదిత్రాణాం వీగాషేజుమృదంగతాళానాంచ ఘోష
స్సంకులశబ్దః యస్మిం ప్రభోక్తేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజమాగ్ధేణ ఉపలక్షితః పితుర్విరా
టస్య సభామాస్థానమండపమభిజగామ ప్రాప్తవాక్ ౬౯. తానీతి. ఇయనః దక్షిణగో
గ్ర మాజయశాలినః పితుః విరాటస్యాగ్రే ప్రధమం పూర్వాష్టాభ్యశ్యర్థః. యాని పుష్పా

ధూపాస్తే కేతవస్తే మణితోరణాంకాః, పుత్రస్య తస్యాపి పురోహతా
రాబధూపురగ్రే జయినః పితౄశ్వే. ౭౦. ప తత్రావనీంద్రః ప్రణతంకు
మారమనైర్ద్వయైర్వాద్ధౌతనుత్రమాజౌ, దోర్భ్యో ద్విషద్భంభనభేద
భాగ్భ్యో మపిప్రమోదాద్భృశమాలిలింగ ౭౧. ప పార్థోఽప్యసానీ
య రథస్యగర్భా త్పార్శ్వస్థితాయై పితౄతత్రయై, ప్రాదతత్ర సట్టాం
శుక మాత్తసూనోః పాణిగ్రహార్థం కిలమంత్రవాసః ౭౨. ప ఆచేటమ
స్యమఖిలం పటమా సుధేష్ఠ మంతః పురాయ స విభజ్య దదాకుమారః,
నైరంద్రయే నతు మలీమసవాససేఽపి సంచింత్యతాం బహుపట ప్రభవా

యే ధూపా యే కేతవః ధ్యక్షాః యే మణిమయాస్తోరగాంకాశ్చ పురే ఉపచారా
 బభూవుః జయినః పుత్రరగోగ్రహకాలినః పుత్రస్య తప్యోత్తరస్యకన్యాదిలి కేవలః.
 ఆపరాహ్లాదకర్మర్థః తాని పుష్పాణ్యేవ తే ధూపావీవ తే కేతవవీవ తే మణివోర
 గాంకా వీవ పురోపచారా బభూవుః. జయద్వయస్త్రైకావన్నీపి విలమ్బభావాదిలి
 భావః. ౭౦. తలేలి. తత్ర ఆస్థానమండపే ఆవనీంద్రః విరాటః ప్రణతం నమ్రం
 ద్మయైర్ద్వివిధైరస్త్రైః ప్రగమం రోదనజన్యైర్పాప్తైః పశ్చాచ్ఛత్రుశరక్షులిజన్యై
 శ్చోణిలైశ్చ ఆర్ద్రం సిక్తం తమత్రం కవచం యస్య తథోక్తం ని 'అస్తమశ్రుణి
 శోణిత' ఇత విశ్వః కుమారం ఉత్తరం ఆక్షాయాద్ధే ద్విషతా సుశర్మణా బంధనేన
 యః ఖేదః ప్రమః తం భజతఇలి భాగ్యామపి దోర్భాగ్యం బాహుభాగ్యం ప్రమో
 దాద్ధోరోః దృఢం యథాతథా ఆలింగ ఆలింగితవాః. ప్రేమపరవశానగణయంతి
 నిజం శ్రమమిలిభావః. ౭౧. పార్థివలి పార్థోఽద్వనోఽపి రోహ్య గర్భాల్ మధ్యాల్
 పట్టాంశుకం శాత్రమ ఉపాసీయ ఆదారూత్తమానోః అభీమనోః పాణిగ్రహార్థం
 మంత్రవాసః. కిలేలిసంభావనాయాం కన్యాసంస్కరణకాలకవస్త్రమిత్యుత్పేక్షా.
 పితుఃపార్శ్వేస్థితాయై ఉత్తరాయై దదౌ. ౭౨ ఆచేలిమిలి సః కుమారః ఉత్తరః
 అన్యం ఉత్తరాయై ఆద్వనవత్పాదితరం అఖిలం పటం వస్త్రం వస్త్రాణిలి వాల్మేక
 వచనం - ఆసుధేష్టం సుధేష్టామారధ్య ఆచేలిం దాశీజనపర్యంకం అంతఃపురాయ
 అంతఃపురజనాయేత్యర్థః దదౌ. పలిమసం మలినం వాసః వస్త్రం యస్మాస్తథోక్తానూ
 ఆపి నైరంధ్రయే ద్రౌపద్యై తు తాం ద్రౌపదీం బహువానాం పటానాం ప్రభవః ఉత్ప
 త్తిస్థానం అమగ్నం మధ్యదేశః యస్మాస్తథోక్తాం సందిత్య స్పృత్యా నదదే పటం
 కంచిలికేవలః. అమచితత్వాదిలిభావః. అత్ర బహువచోత్వాదకర్తవ్యేన ద్రౌపదీమగ్నచి
 తనస్య విశేషణగత్యా తస్యై వస్త్రదానప్రతిషేధహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్య

వలగ్నాం ౭౩.ప. విసాద్భవం పాండుసుతాం తస్మాజ్జే విస్తిత్య విస్తిత్య
విలోకమానం, జిఘ్రన్విరాటశ్చికురేషు సూనుం జగాద విన్యస్య నిజా
సనాథే-౭౪. ప. నిపాత్య పార్థాన్కాంతారే నిస్సవత్సత్వ మేయుషాం,
కంఠే గదూయసే వత్స కౌరవాణాం త్వమేకకః ౭౫ ప. నవ్యం
గురుం భువి నమార్గితు ముత్తరాయా స్సంరక్ష్య సూతమపి తాదృశి
సంప్రహారే, జన్తర్జ జీవదినయోగఫలం ప్రదాతుం కన్యాసు వత్స కళ
మేత్య కురూన్వ్యజేష్ఠాః. ౭౬. గ ఇతి ప్రమోదచంచలేన కరాంచలేన
చరమాంగం పరామృశ్య పునః పునరనుయుంజానాయ తాతాయపాదే

లింగమలంకారః ౭౩. విసేతి. సమాజే సభాయాం అర్జునంవిసా అర్జునవర్జ్యాన్ పాం
డుసుతాన్ ధర్మరాజశీమనకులసహజేవాన్ అర్జునోక్తపేషాంతరచ్ఛన్నాన్ విస్తిత్య
విస్తిత్య ఆశ్చర్యం గత్వా గత్యేత్యాదరాద్విరుక్తిః విలోకమానం సూనుముత్తరం
విరాటః. నిజాసనాథే విన్యస్య ఉపవేశ్య చికురేషు మూర్ధనీత్యర్థః. జిఘ్రన్ స
జగాద - వక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాన్. ౭౪. నిపాత్యేతి. పార్థాన్ పాండవాన్
కాస్తారే ఆరణ్యే నిపాత్య పాతయిత్వా ద్యూతవ్యాజేనేతి భావః. నిస్సవత్సత్వం
శత్రుశూన్యత్వం ఏయుషాం ప్రాప్తానాం కౌరవాణాం హేవత్స త్వం ఏకకః ఏక
ఏవ కంఠే గదూయసే కంఠవివరరోధీకిణిజవాచరసి - పార్థాస్తు పంచాపి మిళితాదృశా
భవంతి నతు ప్రత్యేకమిత్యహోపీర్యాతిశయస్తవేత్యర్థః. ఆతపివ వ్యతిరేకాలంకారో
వ్యర్జ్యః. ఉపమాసమాసగాకౌశిలీ - ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౭౫ నవ్య
మితి. కించ హేవత్స ఉత్తరాయాః త్వద్భగిన్యాః నవ్యం బృహన్నలాతో మాతనం
గురుం నాట్యచార్యం నమార్గితుం - అనన్వేషితుం తస్యా గురుశోకం వారయతు
మిత్యర్థః. కన్యాసు ఉత్తరాప్రభృతిభిః విషయే జన్తర్జణ జన్తనక్షత్రేణ సహ జీవి
నస్య బృహస్పతివాసరస్య యోగేన యత్ఫలం వస్త్రలాభః తత్ దాతుంచ తాదృశి
దుస్తరే సంప్రహారే యుద్ధే సూతం బృహన్నలామపి సంరక్ష్య కురూన్ దుర్యోధనా
దీన్ కళమిత్యాశ్చర్యే వ్యజేష్ఠాః జీతవానసి-ఆత్ర గురుశోకవారణస్య సూతరక్షణేన
మాతనవస్త్రదానస్య కౌరవజయేనసహ క్రమేణాన్వయాద్యథాసంఖ్యాలంకారః
'ఆభ్యా భోజనమాలస్యం విద్యా వస్త్రం వరాంగనా, మృత్యుశ్చేతి క్రమాజ్జన్తరార్థా
దిదినయోగతః.' ఇతి జ్యోతిషికాః. ౭౬. ఇతీతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ప్రమోదేన
సంతోషేణ చురలేన కమ్పమానేన కరాంచలేన, పాణినా చరమాంగం పుష్పభాగం
పునఃపునః పరామృశ్య పునఃపునరనుయుంజానాయ పుచ్చలే తాతాయ పిత్రే విర

షేయోఽపి త్రపాప్రవాహాభిముఖమవస్థాతుమపారయన్నివ వివలి
తకంధరో గిరమేవం విజ్ఞాపయామాస ౭౭ ఁ రోదః ప్రసారిధ్వ
నితం మయా చక్రే ధురి ద్విషాం, యావాన్తే వేగసన్నాహస్తావాం
స్తత్ర ప్రదర్శితః ౭౮. ప. అహ మేకో రణే తస్మిన్నపరై రననుష్ఠితాం.
రథిసారథిపత్రిత్యే రచయామి స్త కర్తృతాం. ౭౯. దేవ కిం బహునా
ప అపార్థం కర్త మే నాసీదాహవే యదరాతిఘ, పురో విజయమా
ధాయ పునరాగామిమాం పురిం. ౮౦. గ ఇతి తాదృశీం తస్య వచన
చాతురీం నిశమ్య దురోదరప్రహారవేదనామవ్యవిగణయ్య తరలితేన

టాయ-సుభేష్టయాః అచత్యం సౌభేష్టయః ఉత్తరోఽపి త్రపాలజైవ రవాహ స్త్యభి
ముఖమవస్థాతుం అపారయన్నశక్తువన్ని వేత్సుత్యేషా. వివలితా వ్యావర్తితా కంధరా
గ్రీవా యేన తథోక్తస్యక విపం వక్ష్యమాణప్రకారేణ గిరం విజ్ఞాపయామాస విజ్ఞా
పితవాః. ౭౭. రోదఇతి. హేతాత మయా రోదసాః దివి భువిచప్రసారి వ్యాఘ్న
వత్ ని. 'ద్యావాభూమిచ రోదసీ' ఇత్యమరః. ధ్వనికం సింహనాదం రోదనం చద్వి
షాం ధర్మగ్రే చక్రే కృతం. కరోతేః కర్తణిబిత్ - ఉత్సాహాద్యయాచ్చేరిభావః మే
మమ వేగే పరాక్రమే పరాయనేచ సన్నాహః ఉద్యోగః యావానస్తి తావాన్తేగ
సన్నాహః తత్ర శత్రుగామగ్రే ప్రదర్శితః మయేతి యోజ్యం. ౭౮. అహమితి.
కించ కస్మిన్ రణే అహమేకవిప నాన్యః కల్పితత్వర్థః అపరైరన్యైరననుష్ఠితాం
అకృతాం అనువికత్వాత్ స్వప్నేఽప్యకరణీయాంచేత్యర్థః. రథిత్యే సాధిత్యే పత్రిత్యే
చేత్యర్థః. పురనిర్గమనప్రవేశయోః యుద్ధే పరాయనవస్తాహరణయోచ్చేరివిచేకః. కర్తృ
తాం అధికారం రచయామిన్. అకరవం రథీ సారథిః సాదచారీచాభవమిత్యర్థః ఆత్ర
వాచ్యకత్యాయాం అనేకసాధ్యే కర్తృత్రయే వికస్య ప్రవృత్త్యా పరాననుష్ఠితత్వసమర్థ
నాత్కావ్యలింగభేదః. ౭౯. దేవకింబహునా-ఉక్తేనేత్రుత్తరేగాన్యయః. అపార్థమితి
హేదేవస్వామి బహునోక్తేన కిం? నకిమపీత్యర్థః యద్యస్తాదాహవేయుద్ధే ఆరాతిఘ
శత్రుశు వివయే మే మమ సంబంధికర్తృ యుద్ధం సార్యంచ అపకళః అర్థః ప్రయోజనం
యస్తాత్తథోక్తేన సార్థేనరహితం చ నాసీత్-కస్తాత్కారగాత్పురోఽగ్రే విజయం జయం
అర్జునం చ ఆధాయ విన్యస్య ఇమాం పురీ ప్రతి పునః ఆగాం-ఆగతవా నస్మి. కర్తృనిష్ఠ
లంచేత్సాధ్యోనచేచ్ఛ జీవన్ముఖసరాగచ్ఛేయమేత్యర్థః ౮౦ ఇలితి ఇత్యుక్తప్రకారాం
తాదృశీం బద్ధమూలవ్యంజనయా వాస్తవార్థప్రకాశిం వచనానాం చాతురీం దైపుణ్యం
నిశమ్యశ్రుత్వా యలింగే యుగిష్ఠిరే దురోదరవిహారే ద్యూతక్రీడాయాం ప్రహారేణ

శిరసా శ్లాఘమానే యతీంద్రే వాసరవిరామశంసినం యామశంఖర
మాకర్ణ్య యథోచితం సభాస్తాగా నివృజ్య మేదిసీవతిర్థోదేవ సుధేష్ఠా
ప్రాసాద మాససాద. ౮౧. ప. సుతావలోకేన నరేంద్ర సుభువశ్శ్చ
తాఖిలా శ్రుష్టవి సోదరాత్యయాత్, విలోచనాంగేష్వతివృష్టిసంఘదే
విభాండకావత్య విజృంభణాయితం ౮౨ గ అశ్వేద్యురత్తజముఖా
దమిషాం యాథార్థ్యమవగమ్య చకితచకితః కుటుంజేన సహ సచివా
న్పురస్కృత్య సభా మాగతో విరాటో నామాంతరసన్నిధానాదివహ
యనమేకమనుషసర్పద్భిసైన్వినైన్వ ర్వేషైః ప్రకృతిమాపన్నేన సోదర్య

విహాయోత్తరప్రశంసాం బృహన్నరప్రశంసయా కపితవిరాటకృతపాశకతాదనేన
యావేదనా తామప్యగణయ్య అనాదృత్య తరళితేన కమ్పితేన శిరసా శ్లాఘయమానే అభి
నందయతి సతి మేదిన్యాః భూమేః పతిర్విరాటః వాసరవిరామస్య సాయంకాలస్య శంసి
నం సూచకం యామానాం చతుర్థాం సంబంధినం శంఖరవమాకర్ణ్య సభాస్తారా
సభాజనాన్ యథోచితం తత్తదర్థోచచారం యథాతథా విసృజ్య అచక్షాప్య మోదేన
పుత్ర జయజన్యసంతోషేణ ఉపలక్షితస్సుధేష్ఠాయాః ఉత్తరస్య మాతుస్సంబంధినం
ప్రాసాదం సాధం ఆససాద. ప్రతివేళ పుత్రేణసహితేశ్వః ౮౧. సుతేతి. సోదరాణాం
కీచకానాం అత్యయాన్నాకాధేతోః చ్యుతాని గళితాన్యఖిలాని నిశ్చేషిణి బాష్ప
జలాని యేషు తథోక్తేష్వసి నరేంద్ర సుభువస్సుధేష్ఠాయాః విలోచనేషు అంగా
అంగాభ్యాః జనపదాభివేత్యపమితవమానః ఉపమాప్రాయపాతాత్ - తేషు అతి
వృష్టిసంపదే నమృద్ధ్యైసుతస్య ఉత్తరస్యావలోకనేన దర్శనేన విభండకావత్యస్య ఋశ్య
శృంగమునేర్విజృంభణేన అవిర్యావేనేవాచరితం తద్విజృంభణాయితం కృశంతాత్కర్త
రిక్తః ఋష్యశృంగాగమేన అంగదేశేష్వివ ఉత్తరావలోకనేన సుధేష్ఠా నేత్ర యోరా
నందబాష్పగామతివృష్టిరాసీదీత్యర్థః ఋష్యశృంగాగమాన్తహతీవృష్టిర్గువతీత్యాగమ
ప్రసిద్ధం. అత్రానందబాష్పవృష్టిసుతావలోకనయోః కార్యకారణయోరుక్తేర్వే క్షలంకార
స్తస్యచోపమయా సహైకవాచకానుప్రవేశపద్ధతిః. వంశస్థం. ౮౨ అశ్వేద్యురీతి
అశ్వేద్యుః తస్మిన్ దివసే అత్తజస్య ముఖాత్ పచనాదమిషాం కంకాదినంజ్ఞానాం
పాండవానాం యాథార్థ్యం తత్త్వం పాండవత్వయుద్ధిరత్వాదికం అవగమ్య క్షాత్వా
చకితచకితః - వీష్నాయాం ద్విర్భావః. కుటుంబేన కళత్రపుత్రాదినా సహ సచివా
మంత్రిణః పురస్కృత్య సభాం ప్రత్యాగతః విరాటః నామాంతరాణాం కంకపలలా
ద్యస్యసంజ్ఞానాం సన్నిధానాత్ సాంగత్యాదివేత్యప్రేక్షా. ఏకం హయనం సంవత్సరం
అనుపసర్పద్భిః సమీపమనాగచ్ఛద్భిః సైన్వినైన్వః ప్రత్యేకం స్వీయైః కేయైః రూపైః

జనేన సముపాస్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణనలినయోః పలితం భా
వుకేన మాళినా మరాళయువకేభిముల్లలయాంచకార. ౮౩ ప తదాను
నోదస్తితపాండురిష్ణూ తపస్సుతోఽక్షక్షతిహేతుముగ్రం, మహేంద్ర
సూనోద్భృశి శోణిమారు మాత్స్యస్య చిత్రేఽపిచ నీలిమానం. ౮౪.
ప మాత్స్యస్తతః ప్రముదితో మహితేఽహ్ని కన్యాం శౌరౌ సమే

ప్రకృతిం స్వభావమావన్నేన ప్రాక్షవతా సోదర్యజనేన అమజజనేన భీమాదిభిరి
యావత్ సముపాస్యమానస్య నేవ్యమానస్య యుధిష్ఠిరస్య చరణే నివ ననినే కమలే
తయోః పలితంభావుకేన ధవళీభూతశిరోరుహేణ 'అధ్యనుభవే'త్యాదినా ఖిభిత్వాత్
అరుద్విపదిత్యాదినా ముమ్ - మాళినా శిరసా మరాళయానః తరుణహంసస్య కేలిం
రీలాం ఉల్లలయాంచకార ప్రకాశయామాస - ప్రణనామేత్యర్థః. ఆత్రాన్యరీలాయాః
ఆన్యలాసంభవేన తత్సదృశరీలాపాన్నిదర్శనాలంకారః. చరణనలినయోరి రూప
కోణ్ణీవితఇతి ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః. సచోత్పేక్షయాసంస్పృష్టః ౮౩.
తదేతి తదా విరాటప్రణామసమయే తపసోయమస్యసుతః ధర్తరాజః స్త్రీతస్య పాండ
రిష్ణుధావశ్యేన హేతునా ఆక్షక్షతిః పాశకప్రహరప్రణనివ హేతుర్యస్యతం ఉగ్రం
భయంకరం మహేంద్రసూనోరద్వనగ్న దృశి నేత్రే శోణిమానం విరాటే ప్రోక్షనా
రుణ్యం నునోద నిరస్తవాక్. కించ ఆక్షక్షతి హేతుం నిజకృతపాశకప్రహరణస్య
ముగ్రం ఇతికర్తవ్యతామాధ్యేన భయచక్రం మాత్స్యస్య విరాటస్య చిత్రే నీలిమానం
భయాంభత్వరూపమాలిన్యం నునోద-ఆత్రాద్వనవిరాటాభ్యాం ధర్తరాజస్త్రీతనైర్వల్యేన
తదంతఃప్రసాదానుమానాదనుమానాలంకారః. ధర్తరాజస్త్రీతధావశ్యవ్యాప్త్యా ఆద్వన
లోచనారుణ్యవిరాటమానసమాన్యత్యాగపూర్వకం వైశద్యప్రాప్తి రూపతద్దళాలంకా
రద్వయేనాంగంగిభావేన సజ్జీర్ణేన ప్రతీయతఇత్యలంకారేణాలంకారధ్వనిః. నివమమ
ర్నత్యాగకాన్త్యోరద్వనవిరాటకయోఃసంలక్ష్యక్రమవ్యంగ్యయోరంగంగిభావేన సంక
రశ్చ. అస్యచోక్తవ్యంగ్యమనాలంకారపాపేక్షత్యాద్వయోస్సంలక్ష్యసంలక్ష్యక్ర
మవ్యంగ్యయోరంగంగిభావేన సంకరఇత్యలంకారప్రచంచేన. ౮౪. మాత్స్యఇతి తతోఽ
నంతరం మాత్స్యః విరాటః ప్రముదితస్సంతుష్టస్థౌ శౌరౌ క్రికృష్టే అఖిలబంధువరై
స్సహ సమేయుషి ప్రాక్షవతిసతి మహితే చంద్రతారాబలాదిగుణసంపత్త్యా శ్లాఘ్య
అహ్నివాసరే కస్తింశ్చిత్ శరీరస్య కుసుమాదపి మృద్వీం సుకుమారాం కన్యాముత్తరాం
పార్థసూనోరభిమన్యోః ప్రజమాశ్రమస్య అప్తచర్యస్య సీమాశిలామపధిదేశదృ
షదం ఆకమత చక్రే. అభిమన్యవే కన్యాం ప్రాయచ్ఛదిత్యర్థః అత్ర శరీరకుసుమసు

యుషి సహాఖిల బంధువర్తైః, మృద్వీం శిరీషకుసుమాదపి పార్థసూనా
 స్తీమాశిలామతనుత ప్రథమాశ్రమస్య ౧౫ ప తవోపచారం విదడ
 సుధేష్టాజానిస్సపార్థేషు సమాధవేషు, తమేవ గాంధారపతిం యథా
 తే జానీయు రత్యంత కృతోపకారం ౧౬ ప. అభోల్లాస్య కురూనే
 తాన్ హరిర్తాత్స్య పురాద్యయా, మందార ప్రముఖా న్కల్పాన్య
 సంత ఇవ నందనాత్. ౧౭.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

స ప్ర మః స్త బ కః.

మారాయాః పరుషసీమాశిలాత్వవర్జనాద్విరూపగుటనాత్కవిషమప్రభేదః. ఏవం చర్మ
 త్వస్య వ్యంగస్య అప్తచర్యస్య సీమా శిలాత్వేన భంగ్యంతరేణ కథనాత్పర్యాయో
 క్త్యలంకారః ద్వయోశ్చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౧౫. తథేతి సుధేష్టా జాయా
 యస్యసః సుధేష్టాజానిస్సవిరాటః మాధవేన కృష్ణేన సహితేషు సమాధవేషు పార్థేషు
 ధర్మరాజాదిషు విషయే ఉపచారం తాజాం తథా విదధే చక్రే. యథా తే సకృష్టాః
 పార్థాః తం ద్యుతీన సర్వస్వం హృత్వా తాదృగ్దుఃఖదాయినం గాంధారపతిం శకుని
 మేవ అత్యంతకృతః ఉపకారః యేన తథోక్తం జానీయుః భావయేయుః శకునినా
 రాజ్యాదభ్రంశనే ఈదృగ్విరాటోపచారస్య ప్రసక్త్యభావాదిభావః. అత్ర శకున్యప
 కారస్య గుణత్వవర్జనాల్లేఖలంకారః ఏవం విరాటేనోపకృతానాం శకునాపుపకారసు
 భావనాదసంగత్యలంకారః. ద్వయోశ్చ పూర్వవత్సప్కరః 'విరుద్ధం భిన్నదేశక్యం
 కార్యమేతోర్వరసద్భిరిలిలక్షణం - లేశలక్షణంతాత్మం. ౧౬. అథేతి. అర్చ విరాటో
 పచారానంతరం హరిః శ్రీకృష్ణః ఏతాక్ మహామృగధిష్టిరాడీక్ ఉల్లాస్య సంతోష
 యిత్వా మాత్యుపురాత్ మందారప్రముఖాక్ కల్పాక్ సురవృక్షాక్ ఉల్లాస్య కి
 లయకుసుమాదిభిః ప్రకాశయిత్వా వసంకః మాధవః నందనాదివ యయా ప్రసక్తవాన్
 పూర్ణోపమాలంకారః ౧౭.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందపదనకందశితానందసాంద్రస్య
 కురవికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
 చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
 స ప్ర మః స్త బ కః.

అష్టమః స్తవకః.

॥ తావత్పాండుసుతేన కాతుకవతా కర్తుం ప్రకోష్ఠాంకిణేఽఽఽ
 మేకాం యుధి నర్తకీం బుజభివిస్థాస్నుం చిరస్యాపరాం, ఆహూతాః
 ఊతిపా విరాటనగరీం నైవ్యద్వివై రున్నదైః ప్రావృద్వాసరసంచయా
 ఇవ ఘనైః ప్రాపుర్వహాద్రేస్తటీం. ౧ ప సేనానాం యావతీః పార్థో
 యుద్ధాయాఽహిణీర్దధౌ, ధార్తరాష్ట్రశ్చతస్సభిస్తావతీ రధికాః పునః,

తావతి. తావత్తదనీం ప్రకోష్ఠస్య మూర్వరావోభాగస్య అన్తగే ఆగ్రభా
 గే. హస్తఇతియావత్ ని 'ప్రకోష్ఠమూర్వరావధః' ఇత్యమరః మూర్వరో బాహుమధ్య
 క్రంధిః. ఏకాం జ్యోతింఽసీం యుధి యుద్ధే నర్తకీం చక్షులామాకర్షణవిమోచ
 నాభ్యామితిభావః కర్తృమపరామన్యాం జ్యోతిం భువం ని. 'జ్యోహర్వీమాతృభూమిషు'
 ఇత్యుభయత్రాపి విశ్వః. భుజభువి బాహుదేవే స్థాస్నుం స్థిరతరాపి కర్తుంచ కాతుక
 వతా పాండ్యోసుతేన ధర్మరాజేన ఆహూతాశ్చారవచివాదిద్వారా ఆకారితాః ఊతి
 పాః రాజానః తత్తద్దేశ్యాః ఉన్నదైస్సైవ్యద్వివైస్సేనాగజైరుపలక్ష్మితాః విరాటనగరీం
 ప్రావృద్వాసరాణాం వార్షికదినానాం సంచయాస్సమాహః ఘనైర్రేమైరుపలక్ష్మితాః
 మహాద్రేస్తటీం తటమివ ప్రాపుః. ఉపమాలజ్ఞానః. యత్త్వత్ 'ప్రకోష్ఠాంకిణే' ఇత్య
 త్ర 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే' ఇత్యమర ఇతి నృసింహేన కోశలేఖనం తదబోధాత్ -
 యతః 'ప్రకోష్ఠే విస్తృతకరే హస్తో ముష్ట్యాతు బద్ధయా' - సరత్పిస్సృగదర్శిస్తు
 నిష్కనిష్టేన ముష్టినా' ఇత్యాదినా విస్తృతకరే ప్రకోష్ఠే హస్తః బద్ధయా ముష్ట్యాంతు
 సహస్తః రత్నిః నిష్కనిష్టేన ముష్టినా ఆరత్నిః ఇతి మానవిశేషనిర్ణయాద్భైవ తత్ర
 ప్రకోష్ఠగ్రహణాత్ తదర్థనిర్ణయస్తద్వత్త్విభిశ్చవిశేషి స్పష్టం కోశార్థకోవిదానామిత్యల
 మనదావేశేన. శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౧. సేనానామితి పార్థః ధర్మరాజః యుద్ధాయ
 యుద్ధంకర్తుం క్రియాశ్చేత్యాదినా చతుర్థీ - యావతీః సేనానామఽహిణీః యత్స
 ణ్భ్యాకాఽహిణీస్సేనా ఇత్యర్థః దధౌ సంకృహితవాన్. చతస్సభిరధికాస్తావతీస్సప్త
 సేనానామఽహిణీస్తు ఏకావశేత్యర్థః ధార్తరాష్ట్రః దుర్యోధనః దధౌ-అత్ర ధర్మ
 రాజాఽహిణీనాం సప్తత్వం ప్రసిద్ధ్యా గ్రాహ్యమితి న మూలపదత్వబోధః అను

౨ ప ఉక్తాభ్యవృత్తాంత మువాచ శల్యం పార్థస్తతో భానుసుతస్య యుద్ధే, ^౧ 'క్షేపవాచా హృదయం వితక్షన్నన్వర్థతా' మాచరమాతులేతి 3. గ అభిభాగినేయేషు వత్సలతయా సత్యసంగరస్తథేతి ప్రతిశ్రుత్య ర. య. భద్రాయ తవ మాం విద్ధి నిద్రా ముచమితి బ్రువన్, మద్రాధిపా యయా పార్థా త్సద్రాద్దురోధనాంతికం. ౫ తదనన్తరం య. సాహాయ్య

ప్రవీధందః. ౨ ఉక్తేతి. తతః ఉభయోస్సేనాసంగ్రహానంతరం పార్థః ధర్మరాజః ఉక్తః అధ్వని వృత్తాంతః ఉపచారపరిశుష్టేన స్వేన దుర్యోధనస్య సాహ్యకరణ పరదానరూపః యేన తథోక్తం శల్యం బ్రతి. హేమానుల మాతృసోదర, త్వమానమ తాల్ క్షేపః నిందా యస్యాస్తయా వాచా నిందాప్రతిపాదకవాక్యేనేత్యర్థః. ని 'క్షేపేనిలమృ నిద్రాయా'మితివిశ్వః. యుద్ధే కర్ణాద్దనయుద్ధసమయే భానుసుతస్య కర్ణస్య హృదయం మనః పక్షస్య వితక్షన్ భిన్నాన్తాన్ ఆన్వర్థతాం శల్యఇతి సార్థక నామకత్వం ఆచర కురువ్య - ఆత్మన ఇతి శేషః. చరలేః ప్రార్థనాయాంతాల్ ని వాపుంశిశల్యం శబ్దు-ర్మే' త్యాయుఫవిశేషపర్యాయేష్యమరః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఉవాచ ప్రతిజ్ఞాతదుర్యోధనసాహ్యస్య శల్యస్య ప్రతిజ్ఞాభజ్జభయేన తావత్ప్రాత్రం తమయాచతేత్యర్థః మహతామాత్మవిపత్తావపి ఐతే భక్త్యాత్సరక్షణీయాపివేతి భావః యస్తు మానాస్తి తులా తవాద్ధునేన సామ్యం యస్యే'తి పుష్పత్తినిస్థామన్య ర్థతామాచరేత్యన్వర్థత్వం మాతులసంజ్ఞాయా ఏవ నృసింహః తన్న - ఆయుధసాస్య తక్షణబోధకస్య 'వితక్షన్ని'తి పదస్య స్వార్థస్యభక్త్యాపత్తేః - ఐరంతుమాతులాఇతి తంత్రేణ భేదమశ్రిత్య హేకర్ణ తవ అద్ధునేన తులా సామ్యం-మా-నాస్తి ఇత్యుక్త ప్రకారయా ఆక్షేపవాచేతి యోజయితుం శక్యమితిప్రాచుః. 3 అథేత్యాద్యుక్తరేణైకవాక్యం ర భద్రాయేతి ఆగ్ర యుధిష్ఠిరప్రార్థనానన్తరం సత్యః సంగరః ప్రతిజ్ఞాయస్య తథోక్త'౨పీత్యపిరప్రయుక్తో'౨పి 'కమపరాధలపం మమ పశ్యసీ'త్యాదావవిద్యాజ్యః మద్రాధిపశ్యః భగిన్యాః ఆపత్యేషు భాగినేయేషు ధర్మరాజాదిషు వత్సలకయా ప్రేష్టా తథా సూర్యసుతస్య హృదయమాక్షేపవాచా తక్షిప్యామితి ఆభ్యుగగమ్య ఆక్షేపృత్య 'ప్రతిశ్రుత్యే'తిపారే'౨ప్యేషవివార్థః హేపార్థ తవ భద్రాయమాని ద్రాం మజ్ఞాతీతి తథోక్తం ప్రమాం విద్ధి జానీహ ఇతి బ్రువన్ తాన్ పార్థాధర్మరాజాల్ దుర్యోధనస్య అన్తికం సమీపం బ్రతి ద్రాక్ సత్వరం యయా గతవాక్. లాటాసు ప్రాసః ౫ తవనన్తరమిత్యుక్తరేణాన్వయః. సాహ్యమేతి తదనన్తరం శల్యగమనానన్తరం బలాఠేంద్రస్య సూనురర్జునః సరసీరుహక్షం శ్రీకృష్ణం యుద్ధే సాహ్యయ పరీతుం

యుద్ధే సరసీరుహాక్షం పరీతుకామస్య బలారిసూనుః, అజాతశత్రో రవ
తంసయన్తాం తుంగధ్వజాం ద్వారవతీ మయాసీత్. ౬. గ. తత్ర చిర
దృష్టస్య కుంజరకుమారకోమలంచంక్రమవిలాసస్య తస్య విలోకనాయ
వీధీషు జనాస్సంఘీభూతుః ౭ ప హేతుం సుభద్రాహరణే
తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం హృది కుర్వతీనాం, గవాక్షమార్తైః కృతవీక్ష

ణానాం స్త్రీణాం ముఖేందో స్త్రితచంద్రికాభూత్. ౮. ప దావారి
కైస్తత్ర సదతమాగ్లో నిద్రాయమాణస్య నికేతమధ్యే, శౌరే రుపాగా
చ్చరణోపధానం తత్సృంధిసింధుచ్యుతకూర్తశోభం ౯. ప. యస్యా
ధిమాళిసవిధం ప్రథమం సమేత్య తిష్ఠన్మరూద్యహసుతో యుధి

కామాయస్య అజాతశత్రోః ధర్మరాజస్య గాం వాచం ఉక్తార్థికామవకంసయన్ కరిసి
కుర్వన్ సన్ శుక్లాన్యన్నతాని ధ్వజాని యస్యాం తాం ద్వారవతీం ద్వారకానగరం
ప్రశ్నయాసీత్ ప్రాచ యతేః కర్తవ్యమ్ పరీతుకామో ఎలవైరిసూనుః రిక్తద్వనవిశే
షణతయా సారావరం ౬. తలేతి తత్ర ద్వారకాయాం కుంజరకుమారస్య కరికల
భస్మేవ కోమలః సుకుమారః చంక్రమవిలాసః గమనవిలాసః యస్య తశోక్తస్య చిరా
దృష్టస్య కురుకుక్షారస్యాద్వనస్య విలోకనాయ తం విలోకితుమిత్త్యర్థః. జనాః వీధీషు
సఙ్ఘీభూతుః ౭ హేతుమితి. సుభద్రాయాః హరణే హేతుం తస్యాద్వనస్య ఇమాం
తదీయాం యతిత్వశుద్ధిం నైర్లప్యం విచరీకలక్షణమూ కపటయలిశ్వమిత్త్యర్థః హృది
మనసి కుర్వతీనాం ఆలోచయన్తీనాం అతవివగవాక్షానాం మార్తైః రంధ్రమార్తైఃకృతం
వీక్షణం అద్వనదర్శనం యాళిస్తాసాం స్త్రీణాం ద్వారకాజనానాం ముఖస్యైవేందోశ్చం
ద్రస్య స్త్రితమేవ చంద్రికా ఆభూత్. అయమేవ ప కపటసన్యాసీ సుభద్రామపహృత
వానితి స్తేరాననాభభూతురిత్త్యర్థః. అత్రాద్వనకపటసన్యాసచిత్తనతదవగాతనయోన్విశేష
- లగత్యా హసవహేతుత్వాదనేకపదార్థహేతుకావ్యలింగస్య చరంపరకరుబణేన స
ప్తాకవాచకానుప్రచేశసక్కురః ౮. దావారికైతి తత్ర తదాసీం దావారికైర్తత్ర
మార్గః ద్వారపాలక దత్తమార్గపుష్పంకః ప్రవిష్ట ఇత్త్యర్థః సోఽద్వనో నికేతస్య మధ్యే
శయనగృహస్యమధ్యే నిద్రాయమానస్య స్వచతః శౌరేః శ్రీకృష్ణస్య సంబంధి తస్మాత్
శ్రీకృష్ణచరణాత్ శృంధిన్యాః ప్రవహంత్యాః సింహోర్గంగాయాః చ్యుతస్య గతస్య
కూర్తస్మేవ శోభా యస్య తశోక్తం తమివస్థితమిత్త్యుత్పేక్ష. చరణస్య ఉపధానం ఉప
బర్హం వర్తలం ఉపాగాత్ తత్సమీపం ప్రాప్తవాన్. ౯. యస్మేతి యుధి యుద్ధే
సాన్యాం సహాయతాం ఆర్థి యాచిష్యమాణః 'అకేనో ధృవిష్యదాఫమర్ష్యయో'తికృ

సాహ్యమర్థి, రేజే పరిక్షితు మివోత్సుకతాం దధాన స్తత్కుంతలేన్వి
మనస్యపి వక్రిమాణం ౧౦ ప నిమిలనాలింగితనేత్రయుగ్తో నిష్పం
దదేహో నితరాం బభౌ యః, స్వధ్యానశైలీసుఖమాస్థితానాం తస్మి
నాం సంఘమివానుకుర్వన్. ౧౧. ప. దేవీ కుచాద్విరురుచే ఘుస్పృశేన
క్లౌప్త స్పృక్తః కపాలఫలకే మకరో యదీయే, స్వాంగధ్వజారిజయినే విజ
యాయ సిద్ధిం విశ్రాణయేతి నిగదన్నివ కర్ణమూలే ౧౨. ప. పాశ్చాత్య
పాథోనిధిపార్శ్వభాగే సంపూర్య కుక్షీం సలిలస్యపూరైః, స్వజాలియా

ద్యోగే వప్తీప్రతిషేధః. అతవివ ర్తకమం అద్భుతాత్మార్థమేవ సమేత్య ఆగత్య యస్య
కారే మాశ్శేర్షరసః సవిధే సమీపే ఆధిమాణసవిధంబభిక్త్యర్థే రైవ్యుభావః. చిత్త
వర్తమానః కురుద్వహస్య భృతరాష్ట్రస్య సుతః దుర్యోధనః నిజే మనసి తస్య కారే
కున్తలే కచేఽపి ద్వయోః వక్రిమాణం కాటిల్లం తత్రారతమ్యమితి యావత్ - పరిక్షితు
ముత్సుకతాం బొత్సుక్యం దధానఇవేత్యుచ్చేక్షా రేజే ౧౦. నిమిలనలి నిమిలన
నిమిషేణ ఆలిజితం సద్గతం నేత్రయోర్మగ్నం యస్య తపోక్తః నిష్పన్నః నిశ్చలః
దేవాః యస్యసః యశ్శౌః స్వస్య ఆత్మనః ధ్యానశైల్యా విగతచేద్యాస్తరమైక్యాను
సంధానే యత్సుఖం బ్రహ్మనందః తదాస్థితానాం ప్రాప్తవతాం తపస్వినాం యోగీ
నాం సద్భుమకుర్వన్నివేత్యుచ్చేక్షా. నితరాం బభౌ రేజే. ౧౧ దేవీలి. దేవ్యాః రు
క్మిణ్యాః కుచాత్ యస్యకారే స్సంబంధిని యదీయే కపాలః ఫలకఇవ తస్మిన్ సక్తత్వం
బనసమయే లగ్నః ఘుస్పృశేన కుక్కుమేన క్లౌప్తః లిఖతః మకరః మకరాకృతిః రేఖా
స్యం అక్షుః యస్మిన్ తాదృశం ధ్వజం యస్య తస్య మస్తకస్య ఆరేశ్శంభోర్ధయినే
విజయాయ అద్భుతాయ సిద్ధిం కాంక్షితార్థసాఫల్యం విశ్రాణయ - దదస్వ ఇతి కర్ణ
మూలే విజ్ఞానయన్నివేత్యుచ్చేక్షా - విరురుచే రరాజ - 'మీనధ్వజ' ఇతిపాఠః
ప్రకృతమకరే విజ్ఞానవోచ్చేక్షయా ఆసద్గతార్థకత్వాదుపేక్ష్యః మీనకేతనఇత్యక్ర
మత్స్యకాలిత్యావృతకరవివ మీనఇత్యమరవ్యాఖ్యానాత్కంఠిత్వద్దమనేఽపి పర్యాయ
భగ్నాఖ్యదోషపత్తిలి ౧౨. పాశ్చాత్యేతి యశ్శౌః పశ్చాద్భవః పాశ్చాత్యః
రశ్మిమః పాథోనిధిస్సమస్తస్య పార్శ్వభాగే సలిలస్య పూరైః ప్రవాహైః కుక్షీం
సంపూర్య సకాలీనాం సమల్యానాం మేఘానాం యూధాత్ బృహత్ చ్యుతిం
భ్రంశం ఆశ్రితస్య ప్రాప్తస్య ఘనశాబకస్య మేఘబాలకస్య క్రమం రీతిం దధౌ
భృతవక్ ఆత్రాన్యక్రమస్య అన్యత్రాసంభవేన తత్సద్భృక్రమాక్షిపాదసంభవద్ధర్మ
సంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః యశ్శౌఃత్యాదిక్లౌకచతుష్టయే యచ్ఛబ్దస్త్య

ధాచ్యుతిమాశ్రితస్య క్రమం దధా యో ఘనశాబకస్య. ౧౩ గ.
తతః ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన తయోః క్రమేణ ప్రథమాభ్యాగమనదర్శనా
భ్యాం కృత్యసామ్యం హృది కృత్య రణాంకణే గృహీతహేతీనాం నవ
కోటిసంఖ్యావతాం గోపకుమారాణాం కదంబేన కేనచిదంశేన కేవలస
న్నిధానేన స్వేనాపికేనచిదంశేన చరిత్రారితమనోరథా సుయోధనధనంజ
యాస్వావాసకటకక్షవమాసేదతుః ౧౪.౫ సేనాగజేంద్రమదసౌరభవీచి
వేగనిర్ధూతగోగ్రహణసంయుగపూతిగంధం, సంవీక్ష్య మత్స్యవసుదేంద్ర
పురోఽకంఠం శౌరిశ్చ శక్రతనయశ్చ ననందతుస్తా. ౧౫ ప దృష్త్వా
నివృత్య వదతో యుధిపాండవానా ముత్సాహ ముగ్ర మథ సంజ

శాశేలి పూర్వక్షోకేఽస్వేతిలిఙ్గేయం ౧౩ తతః. తతః దుర్యోధనాద్భునాగమనా
నస్తరం ప్రబుద్ధేన తేన దేవేన శ్రీకృష్ణేన తయోద్దుర్యోధనస్య అద్భుతస్య చ ద్వయోః
క్రమేణ ప్రథమం అభ్యాగమనేన ప్రథమం దర్శనేన చ ద్వాభ్యాం హేతుభ్యాం
కృత్యే సామ్యాకరణే విషయే సామ్యం తౌల్యం హృదికృత్య మనసి నిశ్చిత్యేత్యర్థః రణా
క్షణే గృహీతహేతీనాం ధృతాయుధానాం నవోఽతిరూపా సంఖ్యా విషమస్తీతి తద్వ
తాం గోపకుమారాణాం నారాయణగోపాలాభ్యానాం కదమ్బేన బృన్దేన తదాత్మకే
శేత్యర్థః. ఏవమగ్రేఽపి కేనచిదంశేన ఏకేన భాగేన కేవలం నిరాయుధం యథాశథా
సన్నిధానేన సమీపే వర్తమానేన స్వేనాపి కేనచిదంశేన చరిత్రారితః ఘనమనోరథః
సామ్యాకరణరూపః యయోస్తా సుయోధనధనశ్చయో దుర్యోధనాద్భునా స్వస్య
స్వస్యచ ఆవాసం నివాసభూతాం కటకభువం చాస్తినపురప్రదేశం చ ఆసేదతుః
ప్రాప్తవతో ౧౪. సేనేతి. హరిశ్చీకృష్ణశ్చక్రతనయః అద్భుతశ్చ తౌ ద్వా సేనాసు
ధర్తరాజసహాయార్థమాగతేషు నైస్యేషు గజేన్ద్రాణాం మదస్య దానజలస్య సౌరభ
విదిభిః చరిమకవరంపరాభిః వేగేన నిర్ధూతః నిరస్తః గోగ్రహణే సంయుగస్య గోగ్ర
హణనిమిత్తకయుద్ధస్య సంబంధి పూతిగంధః దుర్గంధః హతకరితురగరథికచదారికశేఖర
జన్యః యస్మిన్ తథోక్తం మత్స్యవసుధేన్ద్రపురస్య విరాటనగరస్య ఉపకణ్ఠం సమీప
దేశం సమ్యగ్వీక్ష్య ననందతుః అత్ర తాదృక్పురోపకణ్ఠదర్శనస్య విశేషణకత్యా ఆనం
దహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కామ్యలింగం ౧౫ దృష్టేతి. అథ కృష్ణార్జునగమనా
నస్తరం దృష్త్వా పాండవానిత్యోక్త్య నివృత్య పునరాగత్య వదతః కయతః సజ్జాయతః
సజ్జాయాత్ పాణ్డవత్వజ్ఞానయా ప్రేక్షితాదిలికేషః. యుధి యుద్ధే విషయే పాండ
వానాం ధర్తరాజాదీనాం సంబంధినం ఉగ్రం భయంకరం ఉత్సాహం వీరరసం నిశమ్య

యతో నిశమ్య, వాతై ర్వివాపి మణిసాధతలే నివాసం కుర్వన్నకంఠ
భృశం కురువంశకేతుః ౧౬. ప. పాండో స్సుతాయ వసుధాం ప్రవి
భజ్య దితోః ప్రజ్ఞాదృశో రహసి సాంత్యపహావదిప్తం, దుర్యోధనస్తు
వచనం న చకార కర్ణే కర్ణే స్వమేవ వచనం మధురం చకార ౧౭. గ
తదను దినేదినే సముపచయమాననానావిధనరపతికులచతురంగబలకల
కలానన్యభిభవద్భిః కంక కాకసాలావృజంబుకకదంబకరటిలైః కటూకృత
నికటయోః కురువిరాటపుటభేదనయోః కలిషయైర్దినైరేవ పంచ ఖలు

శ్రుత్వా కురువంశస్య కేతువ కేతుస్తద్వత్ప్రఖ్యాతకాకశ్రీః భృతరాష్ట్రః కురుగాం
సంబన్ధి వంశకేతుః వేణుకాణ్డబద్ధవృజ ఇత్యపి - మణిమయే సాధతలే నివాసం
కుర్వన్నపి సో వాతైర్వివాపి వాయుభిర్వివాపి భృశమకముత - కమ్మితవాక్. ఆత్ర
పుత్రవివర్తిభయకృతస్య భృతరాష్ట్రకమ్మస్య తత్సూచకౌత్సాహికధ్వజకమ్మస్యచ
ద్వయోః ప్రకృతత్వాత్ప్రేమప్రకృతాస్పదః శ్లేషాలశ్కారః తద్వహిరవస్థానకేతమా
రుతధూననరూపకారణభావేఽపి కమ్మనరూపకార్యోదయవర్ణనాద్విభావవాలశ్కా
రశ్చ ద్వయౌరభిన్నపదబోధ్యత్వాదేకవాచకానుప్రవేశనశ్కారః. ౧౬. పాండోఽపి
పాండోస్సుతాయ ధర్మరాజాయ వసుధాం భూమిం ప్రవిభజ్య ఆర్ధాంశం విభాగం
కృత్వాదాతుమిచ్ఛోః దితోః ప్రజ్ఞాదృశో ఆనన్య భృతరాష్ట్రస్య సంబన్ధి రహసి సా
న్త్యపహేన సామమాగ్నేః ఉపవిష్టం బోధితం వచనంతు దుర్యోధనః కర్ణే శ్రోత్రే రాధే
యే చ న చకార - నాగ్నేకృతవాక్ న క్రాంతివాంఛేత్కర్థః. కింతు స్వం స్వకీయం
మధురం వచనమేవ కర్ణే చకార భృతరాష్ట్రైకం దూరీకృత్య కర్ణేన దుర్జన్మిణాసహ
దురాలాచనం కృతవానిత్యర్థః. 'పరేతకల్పహి గతాయుషో నరా హితం నగృహ్యన్తి
సుహృద్ధీరీత' మిత్యభియుక్తా ఇతిభావః. ౧౭. తదన్విత తదను దినేదినే సముపచ
యమానానాం ఆగత్య సజ్జీభవతామిత్యర్థః నానావిధానాం క్షత్రియప్లేచ్ఛకీరాతా
దిజాతీనాం నరపతీనాం రాజ్ఞాం కులస్య బృహస్య యాని చతురజ్ఞాని బలాని కి
తురగరథపదాతిరూపాణి తేషాం కలకలాత్ కోలాహలరవాసః ఆభిభవద్భిరాచ్ఛాన
యద్భిః కల్కానాం గృధ్రాణాం కాకానాం సాలావృకానాం శునాం జమ్బ
కానాం నృగాలానాం రటితైర్దర్శితైః ని. 'సాలావృకాః కపిశ్రోష్టుశ్వాన' ఇత్య
మరః. కురుపుటభేదనే హస్తినపురే విరాటపుటభేదనే మత్స్యపురేచ ద్వయోః
కటూకృతాః కర్ణకతోరీభూతాః నికటాః సమీపదేశాః యయోస్తథోక్తయోస్సుతోః
కలిషయైస్సంబంధైరేవ దినైర్నుకుపక్షమాసాదిభిరీత్యర్థః పశ్చాదీరాః ధర్మరాజా

వీరః పారవసామ్రాజ్యలక్ష్మీ మభివీక్య స్థాతు మవశిష్యేరన్నితి కింవ
దంత్యాం ప్రవహంత్యాం ఊతిపతిః ఊణధైర్యోదీనాక్షరేణ సహోదర
సమక్షం సరోరుహాక్షమేవ మాచచక్షే ౧౮ ప ఏతావతో బంధుజనా
న్నిహత్య కిం లబ్ధయా కృష్ణయవానయా మే, సకందమూలాని సనిర్న్య రా
ణి న కిం మమూద్యాపి వనాని తాని. ౧౯ ప సంతాపకాలే సతి సర్వ
మంభః పతత్యధస్తాదితిహి ప్రసిద్ధిః, జిహ్వం విహాయాద్య జలం
ముహూర్తే దృష్టిం సమారోహతి చిత్ర మేతత్ ౨౦ ప గళత్స
మీరై ర్గజకర్ణతాతై ర్నటత్పతేభ్యో నగరధ్వజేభ్యః, తనూరిదానీం

దయః కురూణామిహం కారవీ సామ్రాజ్యలక్ష్మీః అభివీక్య స్థాతు అవశిష్యేరన్
ఖలు - తతోఽన్యే సర్వేఽపి వీరా నత్యస్తీత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారాయాం కిం
దస్త్యాం లోకప్రవాదే. ని 'కింవదస్తీజనశ్రుతి' రిక్త్యమరః ప్రవహంత్యాం సర్వత్ర
వర్ధమానాయాం సత్త్వాం ఊణం ధైర్యం యస్య తతోఽక్షః ఊతిపతిర్ధర్మరాజః సహో
దరాణాం భీమాదీనాం సమక్షం లేఖ శ్రుణ్వత్సు సన్నిహితయావత్ - దీనేన దుఃఖ
గర్భదేన అక్షరేణ వాన్యేన ఉపలక్షితః సరసీరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం ప్రతి ఏవం వత్స్య
మానప్రకారేణ ఆచచక్షే - ఉక్తవాక్. చక్షలేః కర్తరిలిట్. ౧౮ ఏతావతఇతి.
హేమకృష్ణ ఏతావతః ఇయత్సంఖ్యాక్ బంధుజనాన్నిహత్య రణే ఘాతయిత్వా లబ్ధయా
అనయా భువా రాజ్యేనేత్యర్థః కింప్రయోజనం! న కిమవీశ్యర్థః సకందమూలాని
సనిర్న్యరాణి జలప్రవాహసహితాని భోతుంపాతుమితిక్రమేణశేషః తాని పూర్వముషి
తాని వనాని అరణ్యాని అద్యాపి మమ నసంతికిం? సన్త్యేచేత్యర్థః మహతాం స్వదుః
ఖమేవ పరదుఃఖాచ్ఛే) మఇతిభావః ౧౯. సంతాపేతి సర్వం నానావిధమపి అన్యః
జలం సమ్యక్రపతీతి సంతాపః తస్య కాలే గ్రీష్మదౌ సతి వర్షమాసే సతి సర్వమంభః
అప స్తాప్తకతీతిహి ఇత్యేవ ప్రసిద్ధిః. నతూర్థ్యమిత్యర్థః అన్య ప్రకృలేతు తస్మిన్
సత్యపి జలం జిహ్వం విహాయ త్యక్త్వా మే వమ దృష్టిం ధోర్ధ్వం స్థితాం ముహూః
నతు సకృదిత్యర్థః. సమారోహతీతి యక్షదేతత్ చిత్రం. బంధునాశమనుచితయశస్సం
తాపేన తవ్యతి జన్య బాహ్నియలేచ దృష్టిత్యర్థః అత్ర జలానోగమన కారణసం
తాపకాలవిరుద్ధకదూర్ధ్వగమనకార్యోత్పత్తివర్జనాద్విరుద్ధకార్యోత్పత్తిరూపా విష
మప్రభేదాలంకారః ౨౦. గళదితి హేమకృష్ణ ఇదానీం తాంతకాంతిః సంతాపాత్
క్షానప్రభాసమాసౌకమాశ్శరీరం ని 'స్త్రియాంమూర్తిస్తమస్తమారి'త్యమరః గళంతః
ప్రసరంతః సమీరాః వాయవో యేభ్యః సైర్గజానాం కర్ణాస్తాభిః వ్యజనానీవ తైః

మమ తాంతకాంతిరాకంపనామ్నాయమసావధీతే ౨౧ ప ఆనంద
యిత్రీమఖిలస్య జంతో రంతః ఊమాం స్వామహాయ మోహాత్
బంధుప్రణాశాద్భవమదుఃఖదోద్భ్రబహిః ఊమాయై స్పృహయామి
ధిశ్చాం ౨౨, ప గతి ర్న మేఽన్యగరుడధ్వజ త్వయా వినాధునాన్య
విషదో విధూతయే, వనానలార్చిర్వలయావృతస్థితే ర్వలాహకా త్కిం
శరణం మృగీశిశోః. ౨౩. ప బహుభిః కిమహోపరైః ప్రలాప్తై ర్భూహి
రంతశ్చ వదామి తుల్యభావం, కుకురాధిపబంధుభిర్నమనైః కురుసుధిం
కురువంశభూతయే త్వం ౨౪ ప ఇతి బ్రువంతం యదునాయకోఽబ్ర

నటంతః కమ్పమానాః చటాః చతాకాః యేషాం లేభ్యః సగరధ్వజేభ్యః ఆనందతా
త్కమ్పనం వేషమమేవామ్నాయం వేదమధీయతే - అభ్యస్యతి తద్వదత్యంతం కమ్పక
ఇత్యర్థః బంధువిపత్తిచింతనావితభావః. ౨౧. ఆనందయిత్రీమితి. హే కృష్ణ అఖి
లస్య జంతోః ప్రాణిమాత్రస్య ఆనందయిత్రీమానందంకుర్వతీం స్వాం స్వీయామంశర్క
నః ఊమా త్నాన్తిగుణం మోహాత్ రాజ్యలాభకృతాదజ్ఞానాత్ విహాయ బంధుప్రణా
శాదేతోః బహుదుఃఖస్య దోద్భ్రబి జనయిత్రైః బహిః బాహ్యయై ఊమాయై
భూమ్యై స్పృహయామి ఇచ్ఛామి యతస్తతో మాం ధిక్ - నింద్యోఽహమిత్యర్థః
అత్ర బంధునాశాంగీకారపూర్వకం రాజ్యకాంతవాక్యార్థేన అత్తనిందనసమర్థ
నాద్వాక్యార్థహేతుకంకావ్యలింగమ్ ౨౨ గతిరితి హే గరుడధ్వజ అస్యాః ప్రకృ
తాయాః మే మదీయానూః విభదః బంధుక్షయరూపాయా విధూతయే నివారణాయ
త్వయా వినా త్వతోఽన్యగతిః అధునా నాస్తి - వనానలస్య దావాగ్నేః ఆచ్ఛిర్వల
యేన జ్వాలామండలేనావృతా వేష్టితా స్థితిర్యస్య తస్య మృగ్యాశ్శిశుస్తస్య వలాహకా
స్తేషూన్విసా మేషు విహయేతి ల్యజ్ఞోపే పంచమీ-శరణం రక్షకం కిం తద్వన్నాస్త్యే
వేష్యర్థః అత్రోపమానోపమేయవాక్యార్థయోర్ద్వయోరవిద్యమానత్వరూపైకసామాన్య
కత్వాత్ప్రతిపస్తూపమాలంకారః. ని. 'వాక్యయోరేకసామాన్యే ప్రతిపస్తూపమామే
తే'తి-లక్షణాత్. వంశస్థం. ౨౩ బహుభిరితి కుకురాః యాదవవిశేషః లేహమధిపేతి
సంబుద్ధిః. హేకృష్ణ బహుభిః ఆపరైరనైః ప్రలాప్తైర్ధ్వజవచనైఃహ ఇదానీం కిం
ప్రయోజనం? సకిమపీత్యర్థః బహిర్భాహ్యే ఆంతర్వనసిచ శక్తా వ్యంజనాయాం
చేతివా - తుల్యః అభిన్నః భావః అభిప్రాయః యస్మిన్ స్తస్యభాభవతి తథావదామి
కృత్యం కచయామి కురువంశస్య భూతయే శ్రేయసే మమ నైః స్వీయైర్బంధుభిస్స
వా సంధిం త్వం కురు ఔపచ్ఛందసికం ౨౪. ఇతితి ఇత్యుక్తప్రకారేణ బ్రువంతం

వీద్యుఁడృష్టిరం యోగివిచిత్రవైభవః, మహీపతే యద్యవతా సమారితం
మహాత్మనాం యుక్తమిదం భవాదృశాం. ౨౧ ప. సరిదాత్తజ్ఞానితో
౭పి సంత్సదురధ్వం న జహాతి కారవః, ఇతిచింతయతో మమాధునా
హృది సిద్ధిః ఖలు సంక్షయేశయా ౨౬. ప. ప్రయతే తథాపి నృపసంధి
లబ్ధయే ప్రయతేంద్రియైర్భువి వణాయితస్య తే, ఫలతి క్వచిన్న ఫలతి
క్వచిత్క్రియాప్రవిధాతు రేషనహిదోషశీకరః ౨౭ ప ఇత్థం నిగద్య
మధురస్థితమీక్షమాణో భీమస్య వక్త్రమపి దారుకనీత మగ్రే, ఆరు

వచంతం యుఁడృష్టిరం ప్రతి యోగిభిస్సృత్తని చిత్రలయవద్విర్విచిత్త్యం క్షేయం
వైభవం మహాత్మ్యం యస్య తథోక్తః యదునాయకృష్ణః హే మహీపతే
యుఁడృష్టిర భవతా యత్సమీరితం కథితం ఇదం వచనం భవాదృశాం, తస్మిన్
నాం మహాత్మనాం యుక్తమచితమేవ ఇత్యుచ్యతే - ఆత్ర మహాత్మ్యస్య వంశ
శ్రేయః ప్రమాతాభిప్రాయార్థత్వారికరాలంకారః. ఏవం మహాత్మ్యసమ్యగ్
చనయోరచురూఢఘటవర్ణనాత్సమాలంకారశ్చ ద్వయోస్సంస్పృశ్తిః. ౨౧, సరిది.
కింతు హే యుఁడృష్టిర సః కారవః దుర్యోధనః సరిదాత్తజ్ఞేన భీష్మేణ కాసికః సన్తార్ద
ప్రవర్తితో౭పి సకా దురధ్వం ఆసన్తార్దం నజహాతి నత్యజతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ
ఆధునా చింతయతః సంధికార్యమాలాచయతః మమ హృది మనసి సిద్ధిస్సంధిసా
ఫల్యం సంశయే భవేద్వా న భవేద్వేతి సంజేహేవేతే వర్తతఇతి శయాభవతీతి
యోజ్యం. ఆత్ర ధరుషితామహాక్షేప్తశాసనలంఘనవాక్యార్థస్య సంధిసిద్ధిసంశయాస్పద
హేతుకం కావ్యలింగం ౨౬. ప్రయతఇతి తథాపి యద్యపి సిద్ధిస్సంశయాస్పదా
తథాపీత్యర్థః హే నృప యుఁడృష్టిర ప్రయతాని లాభమహాదిభ్యో నిగృహీతాని
ఇంద్రియాని చక్షురాదీని యేషాంతైర్వహాత్తభిః వణాయితస్య సంస్తతస్య. ని 'ఈడి
- కశస్తవనాయకవణాయితప్రణుకవనితవణితానీ'తి స్తుతవర్యాయేష్వమరః. తే తవసం
క్షే లబ్ధయే లాభాయ. దుర్యోధాదిభిస్సహేలిశేషః ప్రయతే ఉద్యంజే. క్రియా-
కార్యోద్యోగః క్వచిత్కృత చిత్కార్యే ఓషమే ఫలతి సిద్ధింకరోతి క్వదిత్తు నఫలతి
ఏషః క్వచిత్సలాభావః ప్రవిధాతుః కార్యకర్తః దోషస్య శీరో లోకో౭పి నహి నభ
వత్యేవ-యత్నేకృతే యదివసిధ్యుతి శాత్రదోష'ఇతిన్యాయాదివిభావః. అత్రోత్తర
వాక్యార్థప్రయోగ సంశయాస్పదసిద్ధిమత్సంధిప్రయత్నసమర్థనాదనేకవాక్యార్థహేతు
కం కావ్యలింగం ౨౭. ఇత్థమితి. ఆత్రితా రక్షతీతి రక్షిణ్యాః లీలాయాః లీలానస్య
మాలంకరః పారదృశ్యా కత్పరిత్రాగ్ధరి యావత్, హరికృష్ణః ఇత్థం ఉత్తప్రకా

హ్య రత్నరథ మాశ్రితరక్షలీలాకూలంకషో హరిరగా త్కురురాజ
ధానీం ౨౮ ప అవలోకయన్నద పురః ప్రతోలికామనిమేష పౌరజన
తానిరంతరాం మృదురానతేషు సదురాసహః పరై ర్యదురాజపష విదు
రాలయం యయా ౨౯. ప తమసాం కులాని సకలాని దర్శనే సతి స
ద్యవప శమయన్నహామహః, స వివేశ తత్ర విదురస్య మందిరం చర
మాద్రికందరమభీశుమానివ ౩౦ ప. కంసవైరిణి సమేయుషి గేహం
క్షుత్తురాలితశయికం మదన్మత్తం, సంక్షిపాంగమయతిస్తపురారే స్నాంధ్య

రేణ నిగద్య ధర్మరాజం ప్రత్యుక్త్వా భీమస్య వక్త్రం ముఖమపి మధురం సుకుమారం
స్థితం యస్మింస్తత్రథా ఈక్షమాణస్సక్ అత్ర దరహాసో భీమస్య అనభిమతస్సంధిరి
మాచయతి-ఆర ఆగ్రే దామకేణ సారథినా నీతం ప్రాపితం రత్నమయం రథమారుహ్య
కురురాజధానీం హస్తినగరం ఆగాత్-ప్రాప్తవాక్ ౨౮ అవలోకయన్నితి అథ హస్త
నపురప్రాప్త్యనంతరం అనలేషు ప్రణలేషు విషయే మృదుః కృపార్ద్యః పరైరానలే
భ్యోఽన్యైశ్చ త్రుభీర్వాదురాసదః ప్రాప్తుమశక్యః విషః సః యదురాజశ్శ్రీకృష్ణః అని
మేషయా కృష్ణావలోకనార్థం - నిర్నిమేషనేత్రయా పౌరజనతయా పురవాసిజనస
మూహేన నిరంతరాం సమ్బాధాం పురి హస్తినపురస్య ప్రతోలికాం రథ్యాం అవలో
కయన్ సక్ విదురస్యాంయం గృహంప్రతి యయా గచ్ఛతిస్త. లాటామప్రాసః.
మంజూభాషిణీ ౨౯ తమసానితి. మహల్ లోకోత్తరం మహస్తేజః యస్యతథోక్తః ఆత
వప స శ్రీకృష్ణః దర్శనే సతి సద్యవప సకలాని తమసాం పాపానామంధకారాణాంచ
కులానిబృద్ధాని. ని. 'తమోఽన్ధకారే స్వర్ణానావఘ్నోకే గుణాంతరే' ఇతివిశ్వః
శమయన్ నాశయన్ సక్ తత్ర హస్తినపురే విదురస్య మందిరం గృహమభీశుమాం
త్సార్ద్యః చరమాచ్రేరస్తతైలస్య కందరందరీమివ వివేశ ప్రవిప్తవాక్. అత్ర కృష్ణహర్య
యోః ప్రవేశేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్క్రేవలప్రకృతాస్పదస్త్రుయోగితాభేదః అంకః
మానపీఠిపారేఽపుష్కలవాలంకారః పరంతు నాక్యభేదమాత్రం. ౩౦. కంసేతి
కంసస్య వైరిణి శ్రీకృష్ణే గేహం గృహంప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి ఆతిశయాశ్చ
ర్వోత్కర్షాజ్ఞాతం ఆతిశయికం క్షుత్తురురస్య-సంతోషస్య నృత్యం నాట్యం వృద్ధిరి
యావత్. ని 'మదోకేతసి దర్శేచ హర్షద్విరదదానయోరి'తివిశ్వః. పురారేశ్యమ్భా
స్సంబంధిసః సంధ్యాయాం భవస్య సాంధ్యస్య-తాండవవిధే ర్నాట్యక్రియారూ అప
లేపంగర్వం సంక్షిపాం సంక్షేపం గమయతిస్త ప్రాప్తయామాస-అనందసాంద్రోఽభూది
త్యర్థః. గతిబుద్ధిత్యాదినా అణికర్తుః కర్తృత్వం ఉపమాలంకారః. తస్య ముష్ణుతిసాధా

తాండవవిధే రవలేపం. 30. ప. విరలే రుచితం విశుద్ధమహ్నో విధి
మాధాయ పితృవ్యసు స్సకాశే, వసతోఽస్య నిశైవ సా సమాప్తావ
సుదేవాత్తభవః కథానతాస్తాః 31. గ అథ విరతాయాం నిశీధన్యా
మివ పృథాసుతకథాయాం దీనద్యుతిషు తానకాకలాపేష్వివ ప్రదీపేషు
విజృంభితేషు శకుంతిభిరివ వందిభిః కలకలేషు, వికసితేషు చంచ
రీకేష్వివ పారజనేషూత్పలాదివమహాత్పలం రాజమందిరా ద్విదుర
మందిర మాగలేషు, విరోచన ఇవ కమలలోచనః ప్రాచీనగిర్యంకా
దివ పర్యంకాదుత్తస్థా. 33. ప. సమాప్త్య సంధ్యావయంకం సకృత్త్యం

గృమిత్యాదౌ దండినా తదభిధానాత్ - స్వాగతావృత్తం 30. విరలేరితి. ఆహ్వా
దిసస్య విరలేస్సాయంకాలస్య ఉచితం కరణీయం విశుద్ధం పావనం విధిం కర్తవ్యం
వందనాదికమాధాయ కృత్యాపితృవ్యసుః కుంత్యాస్సకాశే సన్నిధౌ వసతో వర్తమా
నస్య వసుదేవాత్తభువః శ్రీకృష్ణస్య సానితా ప్రవేశగాత్రిరేవ సమాప్తావిరతాభూత్.
తాస్తాః కథాస్తా త్రిదశవార్షిక్యః నసమాప్తాః ఆభూవన్ తయోరితిశేషః శ్రీకృష్ణ
కుంత్యోరిత్యర్థః. చిరాద్వృత్తయోఽష్టజనయోన్ముప్రేమసల్లాపస్సర్గాదవ్యుతిశేత్యక్ష్యర్థః
బౌద్ధచ్చందసికం. 31. ఆశ్లేతి అథ నిశీధన్యాం రాత్ర్యామివ పృథాకథాయాం
కుంతిసల్లాపే విరతాయాం సమాప్తాయాం గత్యాం ద్వయోరపి సమాప్తయోన్ముత్యో
రిత్యర్థః ఏవమగ్రేఽపి - పృథాసుతకథాయామితి పాతే పాండవసంబంధికథా
యామిత్యర్థః. కృష్ణకథమానాయామితిశేషః. తారకాగాం నక్షత్రాగాం కలాపేషు
సమాహేష్వివ దీపేషు వినా మ్హనా ద్యుతిః శోభా విషం ప్రదీపేషు - తథో
క్తేషు సత్సు శకుంతిభిః పక్షిభిరివ వన్దిభిస్తులిపారక్తః కలకలేషు శోభావాలరవేషు
విజృంభితేషు ప్రకటితేషు సత్సు నభినేషు పద్మేష్వివ నయనేషు లోచనేషు వికసి
తేషు సత్సు చంచరీకేషు భృంగేష్వివ పారేషు జనేషు ఉత్పలాత్కువలనూదివ
రాజమందిరాద్రాక్షః ధృతరాష్ట్రస్య మందిరాల్ మహాత్పలం కమలంప్రసీవ
విదురస్య మందిరంప్రతి ఆగలేషు సత్సువిరోచనస్సూర్యశవ కమలలోచనః శ్రీకృష్ణః
ప్రాచీనగిరేదుదయతైలస్య అంకాత్తటాదిపర్యంకాచ్చయనాదుత్తస్థా - ఉత్థితవాన్.
అత్ర పృథాకథా నిశీధనీ దీపాదీనాం ప్రకృతానామేవ విరత్యాదితా భర్తృణాం
మ్యస్య గమ్యత్వా లేవలప్రకృతగోచరాగాం కున్తయోగితానాం సంపృష్టిః 33
సమాప్యేతి. అథ ఉత్థానానంతరం అలక్ష్మీతాని నిద్రానసరపర్యస్తవస్త్రభూ
షణాదీనాం యథాశ్రయం అవస్థాపనేన విభూషితాని అంగాని యస్య తథోక్తః
స కార్ణధన్వా శ్రీకృష్ణః సంధ్యావయంకం ప్రాతఃకాలికాయాం బౌద్ధవయంకం యుక్తం

సమాపయిష్యన్నపి శార్ఙ్గధన్వా, అలంకృతాంగో విదురస్య హస్త
మాలంబ్య మందం నిరగాన్ని కేతాత్. 38. గ. తదను నిఖిలమహ
రారంభకృత్యమవసాయ్య బాలాతపేన బలాహకఇవ ఘృసృణమస్యచే
తేన పటిరపంకేన చర్చితకశేబరః పంకేరుహశంకినీభిరంచలలిఖితరాజ
హంసరాజిభి రాకృష్యమాణేనేవ పీతాంబరభాగేన చరిచుంబిత ప్రవద
పల్లవో నిజోదరాంతరానవకాశతయా బహిర్నిర్గతై ర్జగదండశిశుభిః
ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తమేఖిలాముఖభాగో వర్షాహేమంతసమయయో
రవ్యవినశ్వరం లక్ష్మీలీలాకమలముషణ్ణోకితు మాగతేన దినమణిబింబే
నేవ కాస్తుభేన దేదీప్యమానభుజాంతరో దనుజపరిషదాత్పాలికరక్తపరి

కృత్యం పందనాదికం సమాప్య శ్రుత్వా సంభేః కురుణాం పాండవైస్సహ సంభా
నస్య ధౌవయికం కృత్యం భుక్తరాష్ట్రాభిస్సహ ఆలోచనమపి సమాపయిష్యన్
కరిష్యమాణస్యక విదురస్య హస్తమాలమ్భ్య గృహీత్వా నికేతాచ్చయనగృహస్తంబం
సవిలాసం యథాతథా నిరగార్భకీరాగతవాక్ - తమసాంకులాసీత్యాది శ్లోకపం
చకం గద్యమేకంచ బహుషు మూలపుస్తకేషు సందర్భవిరుద్ధక్రమం దృష్టం యథా
సందర్భానురోధం వ్యాఖ్యాతమితి ధ్యేయం. 38 తదన్విత తదను శయన
గృహనిర్గమనానంతరం నిఖిలం అన్నః వాసరస్య ఆరంభే ఆదోస్రావః కాలమితియా
వత్. యత్కృత్యం స్నానసంఘ్యపందనాదికం తదవసాయ్య సమాప్య బాలాతపేన
బలాహకః మేఘఇవ ఘృసృణేన కుంకుమేన వసృజితేన మిశ్రితేన పటిరపంకేన చర్చి
తం లిప్తం కశేబరం దేహః యస్య తథోక్తః పంకేరుహమరుణకమలమితి శబ్దాంత
ఇతి శంకినీభిః అంచలే అంకభాగే లిఖితాభిః చిత్రితాభిః రాజహంసానాం రాజభిః
పంక్తిభిరవకృష్యమాణేన అదోసీయమానేనేవ స్థితేన పీతామృరస్య భాగేన ప్రాస్తదే
నేన పరిచుమ్మితం సృష్టం ప్రవదం పాదాగ్రం పల్లవమివ యస్య తథోక్తః నిజస్య
ఉదరస్య కుక్షేః అంతర్భేద్యేన విద్యతే అవకాశః యేహంలేహం భావస్తత్రా తయా
హేతునా. ఆసంఖ్యేయత్వాదితిభావః బహిర్నిర్గతైర్జగదణ్డానాం బ్రహ్మణ్డానాం శత
భిఃపన్థితైః ముక్తాఫలైః ప్రత్యుప్తః సంకుటితః మేఖిలాయాః కాఙ్గాయః ముఖభాగః
అగ్రదేశః యస్యతథోక్తః. వర్షాసమయే హేమస్తనమయేచ ద్వయారపి ఆవిశ్వరం
అక్షీణోభమిత్యర్థః. ప్రభావాదితిభావః లక్ష్మ్యః వక్షస్పితాయాః లీలాకమలముషణ్ణో
కితుం స్తోతృమాగతేన దినమణిచ్ఛూర్యస్య బిమ్బేనేవ స్థితేన కాస్తుభేన రత్నేన దేదీప్య
మానం భుజాంతరం పక్షః యస్య తథోక్తః దనుజపరిషదః రాక్షసకులస్య ఉత్పాలేన

వేషేణేవ పద్మరాగకేయూరేణ పరిమండితబాహుదండో ద్వారినిర్గత్య
 సుయోధనదుర్వాసితాయానగరభవ స్స్పర్శసం పరిహర్తుమివ ద్వారి
 సవినయముపాగతేన దారుకేణ సంయోజితమణిపాదుకో గురుకృప
 ప్రముఖైర్భ్రష్టాసంమైః ప్రతిపాద్యమానజయాశిషం శిరసా ప్రతిగృ
 హ్ణానః, కుశలప్రశ్నకోరకితామోదాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం
 సదనాభిగమనాయ సంప్రార్థ్యమానశ్చిరతరావసరం ప్రతిపాలయతా మ
 ఙ్గాహిణీపతీనా మంజలివనజావళిమవలోకనేన సంభావయమానో ము
 కుందోవందిబృందపరిపవ్యమానకంసాదివిజయబిరుదావళీప్రబంధబంధు
 రేణ మంగళకుసుమగంధసంపదంధీకృతపుష్పంధయర్చుంకార సహచర

దుర్నిమిత్రేన రక్తపరివేషేణేవ స్థితేన పద్మరాగమయేన కేయూరేణ అజ్ఞదేన ఉత్పా
 తాలాతచక్రరక్తపరివేషభ్యామివ కేయూరాభ్యామిలి పాతాంతరం - పరిమండితౌ
 అలక్ష్మితౌ భుజౌ దండావివ యస్య తథోక్తః నిర్గత్య ద్వారపర్యంతమాగత్య సుయో
 ధనేన భలేన దుర్వాసితాయాః నివాసానర్హీకృతాయాః నగరభువః హస్తిసపుర
 భూమేః స్పర్శసం పరిహర్తుమివ ద్వారి ద్వారసివ. నతు ప్రాక్లం ఇత్యర్థః సవినయం
 యథాతథా ఉపగతేన దారుకేణ సంయోజితే సంఘటితే - మణిమయే పాదుకే యస్య
 తథోక్తః. కించిదవనమితిః వినయాత్ ప్రహీకృతః పూర్వకాయః యేన తేన విదురేణ
 వితీర్ణమాణః దీయమానః హస్తావలమ్బః యస్య తథోక్తః గురుద్వోణః కృపశ్చ ద్వై
 ప్రముఖౌ ప్రధానౌ. యేహంభైర్భ్రష్టాసంమైః బ్రహ్మణకులైః ప్రతిపాద్యమానాం
 క్రియమాణాం జయాశిషం శిరసా ప్రతిగృహ్ణానః శిరోఽవనితపూర్వకం స్వీకృత్వాణః
 కుశలప్రశ్నేః కోరకితః సంజాతకోరకః ప్రవర్ధితఇలియావత్ - మోదస్సంతోషః
 యయోస్తాభ్యాం కురురాజదేవవ్రతాభ్యాం ధృతరాష్ట్రభీష్మభ్యాం యత్తు కురురాజః
 దుర్యోధనఇలి - తన్న - సుయోధనాదిభిశ్చతుర్ధాసితత్పూర్వమిలి ఉత్తరగ్రంథేన
 సందర్శయోధాత్ - సదనాభిగమనాయ నిజగృహంప్రతి ఆగంతుమిలి తుమథాచ్చ
 భావవచనాదిలి చతుర్థీ-నమ్యక్వాన్ధ్యమానః చిరకరమత్యంతకవిశ్మేపనావసరం నమ
 స్కారసమయం ప్రతిపాలయతాం నిరీక్షమాణానాం అక్షాహిణీపతీనాం అక్షాహిణీ
 సంఖ్యసేనానాయకానాం అజ్ఞాతీనామేవ కమలవనానాం ఆవళిం చంక్రిం ఆవలో
 కనేన దర్శనేన సారలేజఃప్రసరణాత్తనేన సంభావయమానః బహుమన్యమానః
 ముకుందస్సీకృష్టః పండినాం స్తుతిపారకానాం బృద్ధేన పాతః పత్యమానైః కంసాదీ
 నాం ఖలానాం విజయస్య సంబంధిభిః బిరుదావళీభిర్నామప్రబంధైర్బంధురేణాన్యైః

వాదిత్ర ఘోషేణ మేఘవర్ష మున్మిషంతీభి స్సాదామినీభిరివ కనకవేత్ర
లలికాభి రాకులీకృతేన మహతా రాజవధేన సుయోధనాదిభి శృతుర్భి
రధ్యాసితపూర్వం సభామంటపం శనైశ్శనైరవజగాహే ౩౫. ప
ద్వారం సమేయుషి హరావధ తత్రగోష్ఠ్యా స్సరైస్సమం నరపతి
స్సహసోదతిష్ఠత్, పూర్వాచలాశ్రయిణి పూషణి పద్మపంక్తే సౌరభ్య
పూర ఇవ పట్నరజైరనేకైః ౩౬. ప తత్రాతితుంగే తరసోపనీతే
రత్నాసరేఽయం రచితోపవేశః, పురోహితై రగ్రభువి ప్రదిష్టాం పూజా
ముపాదత్త పుమాస్సురాణః ౩౭ ప సభాంతరే తత్రసమగ్రకాంతిం

శబ్దాయమానేనేలియావత్ మంగళమనుమానాం ఆచారార్థం వికీర్ణపుష్పాణాం గంధ
సంపదా పరిమళసమృద్ధ్యా అంధీకృతానాం పుష్పవర్షయానాం మత్తానాం భృంగానాం
ఝంకారైస్సచరః మిత్రః వాదిత్రాణాం వీణావేణుమృదంగతాబాదీనాం ఘోషాశోలా
హలః యస్మిన్ ప్రభోక్తేన మేఘవర్షయథాకథా సమున్మిషంతీభిః స్ఫురంతీభిః సాదామి
నీభిః విద్యుద్భిరివ స్థితాభిః కనకమయీభిర్వేత్రలతాభిః కంఠకింకరాభిః ఆకులీకృతేన
నిస్సార్వమాణప్రేక్షకపారసంకులితేన మహతా విస్తీర్ణేన రాజవధేన ఉపలక్షితః చతు
ర్భిస్సుయోధనః ఆదిర్యేహంత్రిద్వర్గ్యోధనదుశ్శాసనశతునికైః పూర్వమధ్యాసితం ఉప
విష్టం ఆధ్యాసితపూర్వం సభామంటపమాస్థానీం శనైశ్శనైరవజగాహే-ప్రవివేళ ఉత్పే
క్షాసంస్పృష్టిః ఏకద్వద్యస్యాదా అన్యేద్యురితి పారోఽనంగతార్థత్వాదుపేక్ష్యః ౩౫.
ద్వారమితి. ఆధ హరా శ్రీకృష్ణే ద్వారం ప్రతి సమేయుషి ప్రాప్తవతి సతి తత్ర ఆస్థా
నమండపే నరపతిద్వర్గ్యోధనః. సహసాతిసత్వరం గోష్ఠ్యాస్సమాజాత్ సర్వైస్సరైస్స
సమం పూషణి సూర్యే పూర్వాచలముదయశైలమాశ్రయిణి ప్రాప్తవతిసతి పద్మానా
పంక్తేః అనేకైష్టట్నరజైర్భృంగైస్సమం సౌరభ్యపూరః పరిమళప్రవాహాన ఉదతి
ష్ఠత్ ప్రత్యుర్థితవాన్ పూర్ణోపమాలంకారః ఏకత్వద్యం బహుభు మూలపుస్తకేషు
సదృష్టమిత్యుక్తి రితికం. ౩౬. తత్రేతి. తత్ర ఆస్థానే కరసా ద్రుతం ఉపనీతే
నమిషం ప్రాపితే అతితుంగే అత్యున్నతే రత్నమయే ఆసనే రచితః కృతః ఉపవేశః యే
నః ఆయం పురాణః పుమాన్ పురాణపురుషః శ్రీకృష్ణః అగ్రభువి పురోహితైః
ప్రదిష్టాం నివేదితాం పూజాం ఆర్ఘ్యపాద్యాదికం ఉపాదత్త స్వీకృతవాన్. ౩౭.
నభేతి తత్ర తదానీం సభాయాః అంతరే మధ్యే సమగ్రా సుపూర్ణా కాంతిస్సాం
దర్శ్యం యస్య తం సరోరుహాక్షం శ్రీకృష్ణం సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య ఆదరాద్విరుత్తిః. నరేం

సంవీక్ష్య సంవీక్ష్య సరోరుహాక్షం, నరేంద్రవర్జం నగరీజనేషు న కస్యవా
భూన్నయన్వమోదః ౩౦. ప భద్రాసనాదుపనతం పదవల్లవాగ్రం
సంవాహయత్యుగతే విదురే దయార్ద్రః, సామాజికే బుధజనే సతి
దత్తకణ్ఠే ప్రజ్ఞాదృశం నృప మభాషత పద్మనాభః ౩౧. ప అలైర్
హోభి రధియుద్ధమవేక్ష్య సంక్ష్యచ్ఛాంత్రం కులం తవ సుతైస్సహ
పాండవానాం, సంధిం విధాతు మధునా సమయే విధేయం ప్రాప్తోఽహ
మస్మి భరతర్షభ తే సకాశం ౪౦ ప శతేన సంధత్స్వ తనూభవానాం
కుంతీకుమారాన్ముశలోదయాయ, కల్లోలజాలేన కళిందజాయా గంగా

శ్రేణ దుర్యోధనేన వర్జం యథాశథా తదితరేషు నగరీజనేషు పారాణాంమధ్యైత్యర్థః
కస్యవా జనస్య నయన్వమోదః నేత్రానందః నాభూత్ - తమేకం వినా నర్వస్యా
వ్యభూదిత్యర్థః పాండవపక్షపాతినోహరేః ద్వేష్యతయా తన్నిరీక్షణం న తస్యానంద
కరమితివాచః. యత్తు 'నరేంద్రవర్జం భృతరాష్ట్రవర్జమితి వ్యాఖ్యాయ అంధత్వాన్న
తస్యాన్దోఽభూదితిభావ ఇతి-తన్న - దర్శనానన్దయోస్సమానకర్తృకత్వబోధకం సంవీ
క్ష్యేతి యుగలేన తత్రోభయత్ర భృతరాష్ట్రస్య ప్రసక్త్యభావస్ఫురణాదిత్యలంపిస్త
రేణ. ౩౦ భద్రేతి. దయయార్ద్రః మధురస్వభావః పద్మనాభౌ యస్యః శ్రీకృష్ణః
భద్రాసనాద్రక్షసింహాసనాత్. ఉపనతం అభిప్రసారికం పదే పల్లవే ఇవ తయో
రగ్రం భాగం పుష్కలే సమీపస్థితే విదురే సంవాహయతిమృదుమర్దయతిసతి సామాజికే
సభ్యేబుధజనే దత్తకేమేష కరయిష్యతీతి సావధానా కర్ణాయస్య తథోక్తేసతి చ ప్రజ్ఞా
దృశం నృపమంథం భృతరాష్ట్రం ప్రతి అభాషత ఉక్తవాత్ - వక్ష్యమాణప్రకారే
జేతిభావః ౩౧. అలైర్. హే భరతర్షభ హే భృతరాష్ట్ర అలైర్. పంచమైరహో
భిర్వాసరై రధియుద్ధం - యుద్ధే చంద్రస్యేదం కులం సంక్ష్యత్ - నాశంగమిష్యత్
- అన్యోన్యకలహాదితిభావః. అవేక్ష్య క్షాత్వా అధునా ఆస్తిక్ - సమయే విధాతుం
కర్తుం యోగ్యం విధేయం - అన్యదాతు కృతేనాపి లేన ప్రయోజనాభావాదితిభావః.
తవ సుతైర్దుర్యోధనాదిభిస్సహ పాండవానాం సంధిం అన్యోన్యముమాన్యం విధాతుం
లే తవ సకాశం సమీపంప్రతి ఆహం ప్రాప్తోఽస్మి ౪౦ శతేనతి హే గేయకీర్త
స్తవ్యకీర్తే భృతరాష్ట్ర తవ తమాభవానాం పుత్రాణాం శతేన సహ కుంతీకుమారాన్
ధర్తరాజాదీన్ కళిందజాయాః యమునాయాః కల్లోలానాం మహాతరంగాణాం
జాలేన సమూహేన సహ గంగాయాస్తరంగానివ కుశలస్య అన్యోన్యక్షేమస్య ఉద
యాయ ఆవిర్భావాయ సంధత్స్వ సంధిం కురు ఆత్రోపమయా కురుపాండవానాం

తరంగానివ గేయకీర్తే ౪౧. ప. పాదారవిందే ప్రణతీ శ్చిరోభిశ్శతంశః
సాదరమర్పయంతః, పాండోః కుమారాశ్చ భవంతమేవం విజ్ఞాపయంతి
స్త్ర విసీతిపూర్వం ౪౨ ప జాతావనేవయమమీభవదంకభూమా
వృద్ధిం గతాశ్చిరసి శాసనమాదధానాః, ని స్తీర్ణ సంగరపయోనిధయ స్త్వ
యాద్య స్థాప్యాయథాంశమవనేరవనే వనేవా. ౪౩. ప బాల్యే వనాంత
జనుషాం మమ పాండవానా మేకాపి రక్షణవిధా న బభూవ థాత్రీ,
ఇత్యేవ శోక మనిశం హృదయే దధానస్తస్యాస్తు నార్థమపి సంప్రతి

దౌర్బల్యవైమల్యయోః ప్రతీతేరలంకారేణ మనుభవంతి. ౪౧. పాదేతి కించ పా
ండోః కుమారాః ధర్మరాజాదయః భమశం త్వాంప్రతి పాదారవిందే శిరోభిః శః
శశం ప్రత్యేకం శతసంఖ్యాః ప్రణతీః నమస్కారాన్ సాదరం యథాశక్తా అర్చ
యంతః కుర్వంతస్సన్తః పీఠిః విసయః శ్రూర్వం యస్మిన్ స్తత్రథా. ఏవం వక్ష్యమాణ
ప్రకారేణ విజ్ఞాపయంతిస్త్ర విజ్ఞాపితవంతః మనుభేనేతిభావః యత్తు శతంశశం దశ
సహస్రమితి-తన్న తథాసతి 'సంఖ్యార్థే ద్విబహుత్వేస్త' ఇత్యనుశాసనాత్ ప్రణతీః
బహువచనాంతవిశేష్యావకానురోధేన శతశతానీత్యేవప్రయోగస్యాత్ - వింశత్యా
ద్యాసృదైకత్వ' ఇత్యనుశాసనాచ్చ నయనోక్తవ్యాఖ్యానవిరోధఇత్యపి ధ్యేయం ౪౨
జాతాఇతి. వనే జాతాః ఉత్పన్నాః భవతః తవ అంకభూమా ఉత్పంగదేశే వృద్ధి
గతాః శాసనం అజ్ఞాం భవదీయాం శిరసి ఆదధానాః బిభ్రాణాః ని స్తీర్ణః అతిక్రాంతః
సంగరః పనవాసాజ్ఞాతవాసప్రతిక్షేప పయోనిధిస్సముద్రః యైస్తథోక్తాః అమీ ఏవం
భూతాః వయం త్వయా అద్య యథాంశం అవనేః భూమేః అవనే రక్షణేవా. రాజ్యే
వేతియావత్. స్థాప్యాః స్థాపితుమర్హాః వనేవాస్థాప్యాః ఉభయమపి త్వదధీనమిత్యర్థః
పిల్లాజ్ఞాయాః దుర్లంఘ్యత్వాదితిభావః. ౪౩. బాల్యఇతి. వనాంతే అరణ్యమధ్యే జన
ర్జన్త్రయేషాంలేషాం మమ మదీయానాం పాండవానాం రక్షణవిధా పోషణక్రియా
యాం విషయే ఏకాపి థాత్రీ ఉపమాతా నబభూవ-ఇత్యుక్తప్రకారం శోకం ఉప
మాత్రభావకృతమేవ అనిశం హృదయే దధానః త్వం తస్యాః థాత్ర్యాః భూమేరుప
మాతుశ్చ అర్థమపి సంప్రతీదానీం నదితస్ససి దాతుంనేచ్ఛసీతి కామః కింతు దిత్సన్యే
వేత్సర్థః. అత్ర వనే థాత్రీమాత్రభావశోచనస్య స్వసమక్షం అర్థథాత్రీ దానావశ్యక
త్వహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలంగం - తచోచ్చమాత్పభువోద్ధాత్రీశబ్దక్షేప
భిత్తికాలభాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోత్పల్లిజీవితమితి తయోరంగంగిభావేన స
కరః 'థాత్రీస్యాదుపమాతాపి భూమిరామలకీచనే'తి నానార్థరత్నమాలాయాం - ఇతి

దిత్వసి త్వం రర. ప. ఇత్తం బ్రువాణం యదునీరమేనం నిశ్వస్య దీర్ఘం
 నృపతిర్బభాషే, వ్యరంసిషం వ్యధ్వమముం విముంచ విముంచవత్సేత్య
 సుశాస్య శౌరే రగి. ప. మధుమధననిమిలితాముసీంద్రే మమ జననీ
 ఖలు పుత్రవత్సలా సా, ముఖహహ మనవేక్ష్య మూర్ఘసూనో ర్దుద
 మధికా మధునా యథా దధామి ర౬ ప స్వయమపి న విబుధ్యతే
 సుతోఽయం సుమతిజనస్యశృణోతి నాపి వాచం, కురుకులకుశలాంకు
 రాబివృద్ధ్యై గుణగణవానిధేగతిస్తవమేవ. ర౭ గ ఇతిసిద్ధాంతితవతి

విజ్ఞాపయంతిస్తేతి పూర్వేణాస్తుయః రర ఇత్థమితి. ఉక్తప్రకారం బ్రువాణం
 పాండవవిజ్ఞాపనాం కథయంతమేనం యదునీరం శ్రీకృష్ణం ప్రతి నృపతిః ధృతరాష్ట్రః
 దీర్ఘంయథాతథా నిశ్వస్య హేవత్స దుర్యోధన ఆముం వ్యధ్వం దుర్భార్గం పాండవవైర
 రూపం విముంచ విముంచ త్యజత్యజేత్యాదరాద్దిరుక్తిః ఇత్యుక్తప్రకారేణానుశాస్య
 శిష్యుత్వా హే శౌరే శ్రీకృష్ణ ఆహం వ్యరంసిషం విరతవానస్మి త్రాస్తోఽస్మీత్యర్థః
 ఇతి బభాషే ఉక్తవాక్. రగి. మధ్వతి కించ హే మధుమధన-మధునామక చైత్య
 నాశక కృష్ణ - సా ప్రసిద్ధా మమ జననీ అమ్మికా మయి పుత్రే వత్సలాఖలు
 దయాశుస్సత్యేవమనీంద్రే వ్యాసే యే నిమిలితా ముకుళితశీలాఽభూత్. యయా
 పుత్రదాయని మనీంద్రే మిలితాశ్చ జనన్యా ఆహమంధలేన జాతఇత్యర్థః.
 మూర్ఘస్య స్వతోఽనిచేకేనః చరైర్బోధితమశ్రోతుశ్చ సూనోద్ద్యోధనస్య ముఖమనవే
 క్ష్యధునా అధికాం నిరవధింముదం దధామి ధారయామి ఆనందం తత్రాదృప్తఃఖాదాం
 ధ్యాదపి దుఃఖాయ తే పుత్రస్య మూర్ఘమిత్యర్థః అక్రి కిం ఉత్తరవాక్యాగ్నేన పుత్ర
 వాత్సల్యసమర్థనాద్వాక్యార్థహేతుకం కావ్యచింగం? ఉత ఆంధ్యస్య దోషస్త్వేవ సం
 తోషజనకత్వేన గుణతవల్లనాల్లేకాలంకారః? ఇత్యుభయత్ర సాఫకసామ్యాదేకత్ర బాధ
 తాభావాచ్చ ద్వయోన్మంజేహసంకరః పుష్పితాగ్రావృక్షమ్ ర౬. ధృతరాష్ట్రః పుత్ర
 మూర్ఘం విశదయతి—స్వయమితి. ఆయం సుతో దుర్యోధనః స్వయమాత్మనాపి న
 విబుధ్యతే - శోభనా కార్యాకార్యవివేచికా మతిః ఆగామిగోచరమిద్ధిః యస్య తస్య
 జనస్య కీన్ద్రవిదురాదేర్వాచమపి న శృణోతి - నానుతిష్ఠతీత్యర్థః. అతః హే గుణగణ
 వానిధీ శ్రీకృష్ణ, కురుకులస్య కుశలమేవాంకురస్తస్య అభివృద్ధ్యై త్వమేవ గతిర్నాస్య
 ఇత్యర్థః. తథాచ త్వమేవ నయభయాభ్యాం ఇదాసీం సందిం ఘటయేతిభావః.
 పుత్రంతు పూర్వముక్తమ్. ర౭. ఇతి ఇత్యుక్తప్రకారం బద్ధాంజలా రాజని ధృత
 రాష్ట్రే సిద్ధాంతితవతి ప్రకృతకార్యనిర్వికవతిసతి నిజస్య ఆననస్య రత్నపీరస్య అగ్ధే

బద్ధాంజనౌ రాజని నిజాసనార్ధనివేశితకరతలతయో కించిదున్నమిత
వామభుజశిఖరేణ గండమండలే నిమజ్జితమకరకుండలం కటిచలనః
దళితకాంచన పటమర్చరాశావమీషత్కంఠం వినివర్త్య రం
క్ష్వప్తితం రవిఘవాకృతహస్తతాళం దుశ్శాసనేన ధురి దూషితసు
ధిపక్షం, కర్ణోపకంఠచలితాధరమాతులాస్యం కౌరవ్యమాహ కురుసు
సది కంసవైరీ రం ప పృథాసుతేభ్యః పృథివీ తదీయాం పునర్దిశేతి
బ్రువతో గురోర్ధాం, అశృణ్వతః కౌరవ తే కథంవా సంభూతి
రేషా శశినోఽన్వవాయే గం. ప తత్తాదృశం శృణు మహాత్తరవంశ
వృత్తం పూరుర్దదా నవవయః పితురాత్తజీర్ణః, త్యక్తావ్రిమం పితృ

మధ్యే నివేశితం నిక్షిప్తం కరతలం యేన తస్యభావస్తతా తనూ హేతునా కించి
దున్నమితేన వామభుజస్య శిఖరేణ అగ్రభాగేన గండమండలే వామకపోలమధ్యే నిమ
జ్జితం బ్రవేశితం మకరాకృతికుండలం యస్మిన్స్తత్రథా కటేర్నితమ్మస్య చలనేన తిర్య
గ్యావనర్తనేన కందళిత స్సంజాతః - కాంచన పటస్య పీతాంబరస్య - మర్తరా రం
మర్తరేలిశబ్దః యస్మిన్స్తత్రథా ఈషత్కంఠి కంఠరాం గ్రీవాం వినివర్త్య
అభ్యావర్త్యేత్వత్తరేణాన్వయః. రం క్ష్వప్తి. కంసవైరీకృష్ణః రవిఘవా కర్ణేనసహ
కృతాః హస్తాభ్యాం తాళాః మిగస్తాడనాని యస్మిన్స్తత్రథా క్ష్వప్తం నిర్మితం స్థితం
యేన తం ధురి అగ్రే దుశ్శాసనేన బ్రాత్రా దూషితః నిందితస్సన్ధిపక్షః సన్ధిసాధ్యం
యస్య తం కర్ణస్య శ్రోత్రస్య ఉపకంఠే మూలే చలితః గూఢం సంధిపక్షదూషణేన
కమ్మితో ఽభరో యస్య తాదృశం మాతులస్య శకునేరాన్యం వక్త్రం యస్య తఫోక్తం
కౌరవ్యం దుర్యోధనం బ్రతి కురుసంసది కౌరవసభాయాం శృణ్వంత్యాం సత్యామితి
శేషః. ఆహ వత్సమాణప్రకారేణ ఉవాచ. రం. పృథేతి. హే కౌరవ దుర్యోధన
పృథాసుతేభ్యః ధర్తరాజాదిభ్యః లేషామిమాం తదీయాం నతు త్వదీయామిక్ళృక్
పృథివీం భూమిం ద్యూతేనావహృతాం పునఃబ్రతిష్ఠాప్రకారందిశ యచ్ఛక్తిత్యుక్తప్ర
కారేణ బ్రువతః కన్యకాః గురోః పితౄర్ధాం వాక్యమశృణ్వతః ఉల్లంఘయతస్తే తవ
సంబంధినీ ఏషా క్షత్రాజ్ఞోల్లంఘినీ సంభూతిన్వన్త శశినశ్చంద్రస్య అన్వవాయే వంశేకం
వేత్త్యాశ్చర్యే అభూదితి యోజ్యమ్ గం తదితి హే కౌరవ దుర్యోధన తత్తాదృశం
అనుబంధం అశనివ మహత్ క్షాప్త్యం తవ సంబంధినః వంశస్య వృత్తం చక్రీత్రంశృణు
యేనరాజ్ఞా యూయం పౌరవాణితి ఖ్యాతాః స పూరుర్దామ రాజా చంద్రవంశ
పితుర్యయాలితః ఆత్తా జీర్ణా జరా యేన తఫోక్తస్సక నవం వయః యావనం దౌ
తస్యై ఇతిశేషః. కాలాంకరియం తత్తివృత్త్యాధునికమేవ పశ్యేత్కృతఆహ-త్వక్ష్వేతి. ధీరా

ముదే తృణవద్విత్తీయం దేవవ్రతోఽయమిహ తిష్ఠతి ధీరధీరః ౫౧.ప.
 కితవోక్తిభిః కినితస్సు కర్ణయో స్సుఫలో భవేత్తవ తదా మనోరథః,
 హరినందనేన యుధి పాతితం ధను ర్హరమస్తకాన్నపున రున్తమజ్జచేత్.
 ౫౨.ప వంశః కురూణాం మహితోఽయ మస్మిన్ ధర్మం కళంకం చతు
 రౌఖలు ద్వా, ఏకత్రకౌటా రజనేరధీశః పరత్రమన్యేచరుషాభవాంశ్చ.
 ౫౩ ప బంధూపదిష్టం న శృణోషి వత్స సంధానమస్మిన్నతవాద్య
 దోషః, గంధర్వరాజేన కృతం వనాంతే బంధం పునర్దుక్తవతాం హి

గామపి ధీరః అనదృశధైర్యశాలీ ఆకవివ ఆయం దేవవ్రతో భీష్మః పితృభ్యంకనోద్దుదే
 సత్యవతీలాభసంతోషాయ ద్వితీయమాశ్రమం గార్హస్థ్యం దారపరిగ్రహమితి యా
 వత్ తృణవత్ తృణమివ త్యక్త్యా. ఇహేదానీమత్ర శ ణ్డని-నరు యదాకదావా
 యత్ర కుత్రచేత్కర్మః ౫౧. నయేనోక్త్యా భయేనానా—కితవేతి. కించ హే
 కారవ. కర్ణయోః కితఃస్య ఆశ్చవిద్యానిపుణస్య శకునేరుక్తిభిః దుర్యోధనైః కినితః
 సంజాతపల్లవః ఉత్పన్నఇతి యావత్. 'కిసాలయంకిసలయం కిసాలం కిసలం కిస'
 మితి శ్రీచర్యః సః పాండవసర్వస్వావహరణవిషయకత్వేన ప్రసిద్ధః తవ సంబంధీ
 ఘనోరథః కామః తదా సఫలం భవేత్ యది కైరాలే హరినందనేన అర్జునేన
 పాతికం తాడితం నివేజితం ధనుః గాండీవం హరస్య మస్తకాచ్చిరసః పునః నోన్త
 మజ్జచేత్ నోతితం యది తదా భవేదితి సంబంధః గాండీవమేవ లేభ్యుర్గుర్వస్యం
 దదాతి - కింత్వయేతిభావః. అత్ర కినితత్వస్థితితత్వరూపేణ మనోరథస్య వృక్ష
 త్వారోచరప్రతీతేరేకదేశవర్తిరూపకం-మంజుభాషిణీ. ౫౨ వంశఇతి ఆయం కురూ
 ãాం వంశః మహితః లోకైకపూజ్యః యద్యపి తథాపి అస్మిన్వంశే ఏకత్ర కౌటా
 ఆదిభాగఇతి యావత్. కళంకం చిహ్నం అపవాదంచ ధర్మం రజనేః రాత్రేరధీశః
 చంద్రస్య, పరత్ర కౌటా అంత్యభాగే కళంకం అపవాదం చిహ్నంచ ధర్మం పరుషః
 సిద్ధయోభవాంశ్చ ద్వా చతురా నిపుణౌ ఖల్వితిమన్యే - కళంకోఽంకాపవాదయో
 రిత్యుచయః. ౫౩ బంధూపదిష్టమితి హేవత్స శకువత్క-ర్తవ్యానభిక్ష త్వం బంధు
 భిరస్తదాచిభిః ఉపదిష్టం బోధితం సంధానం సంధిం నశృణోషి నాంగీకరోషీతియత్ -
 అస్మిన్ సంధ్యనంగీకారవిషయే అద్య తవ దోషః ఆపరాధః నభవతి కింతు వనాం
 లే ద్వైతవనమధ్యే గంధర్వరాజేన చిత్రనేజేన కృతం బంధం త్వదీయం పునః
 ముక్తవతాం మోచితవతాం లేమంహి పాండవానామేవ దోషః భవతి - అత్ర క్ర
 మేణ దోషగుణయోర్బంధూక్తిసంధ్యనంగీకారబంధమోచనయోర్గుణదోషత్వస్య వర్ణ
 నాల్లేకాలంకారద్వయమంగంగిభావేన సంకీర్ణం - అత్రాపి శృణోషీత్యత్ర కరోషి

తేమాం. ౫౪ గ ఇతి నిగదితవతి భగవతి క్రోధనస్సుయోధనోఽపి గి
మిమాముజ్జగార ౫౫ గ అయే నందనందన కేవలం విరాటతనయాశ్రయ
లాభేన కృతకృత్యం మన్యమానానాం కుంతీభువాం చ బహుభిరక్షాహిణీ
పతిభి రనుక్షణ మావేద్య మానాంజలిధోరణీమవలోకితు మన్యలభావ
సరాణా మస్తాకం చ కింవా సంధానం? కింవా తవ దూతకృత్యం? కింవా
మయా దేయం? ఈదృగ్విధం ముఢాయాసమవధూయ యథాగతం గం
తవ్యమితి ౫౬ ప. ఆకర్ణ్య తచ్చ కితచేతసి నమ్రవక్త్రే కర్ణౌ పిథాయ

త్యేవ పరసియమ్ - అన్యథా పూర్వోక్తకోమపత్తేరితి ౫౪. ఇతీతి ఇత్యుక్తప్రకా
రేణ భగవతి శ్రీకృష్ణే నిగదితవతి ఉక్తవతిసతి క్రోధనః కుపితస్సుయోధనః దుర్యోధ
నోఽపి ఇమాం వక్ష్యమాగాం గిరం వాక్యముజ్జగార ఉక్తవాత్. ౫౫ అయే ఇతి నందో
నామ కశ్చిద్గోపాలః తస్యనందనః పుత్రః తస్య సంబుద్ధిః అయే నందనందన - హే శ్రీ
కృష్ణే త్యామం త్రణం గోపాలానాం మాఖ్యప్రసిద్ధిమనురుఢ్యేతి ఛేద్యం - విరాటతన
యయా ఉత్తరయా ఆభిమన్యవే దత్తయా ఆశ్రయః విరాటరూపః తల్లాభేన
కేవలం తల్లాభమాలేణ స్త్రీమూలకాశ్రయోపదీపనేనేత్యర్థః. విరాటతనయః ఉత్తరః
రణభీరుః సవివాశ్రయః తల్లాభేనేతివా ఉభయథాపి మాఘోద్భూతనం - కృతకృత్యం
మన్యమానానాం ఆత్మనాం కృతార్థం సంభావయతాం ఆత్మమానే భిశ్చేతి భిః
భిత్వాదరుద్ధిపదిత్యాదినా ముమ్ - కుంతీభువాం ధర్మరాజాదీనాంచ ఆశ్ర కుంతి
భువామితి పారస్థైజేయత్వప్రకాశనోక్తిః. అనుక్షణం బహుభిరక్షాహిణీపతిభిరావేద్య
మానాం విజ్ఞాప్యమానామంజలిధోరణీం నమస్కారపరమ్పరామవలోకితుమపి అలభ్యః ఆప
సరః అవకాశః యైస్తేహమస్తాకంచ ఉభయేషాం సంధానం సంధిః కింవా కీదృశం -
అనుచితమేవేత్యర్థః ప్రబూనాం దుర్బలైస్సహ సన్ధిర్లోకచోభయదూషితత్వా
దితిభావః. తవ దూతకృత్యం కింవా? మయా దేయం దాతవ్యం కింవా? ఈదృశవి
ధాప్రకారః యస్మింస్తథోక్తం ముఢాయాసం నిరర్థకశ్రమం అవధూయ త్యక్త్వా
యథాగతం ఆగమనం యథా నిష్ఫలం తథేత్యర్థః గంతవ్యం త్వయేతిశేషః ఇతి గిర
ముజ్జగారేతి పూర్వేణాన్వయః ఆశ్ర స్త్రైణోపదీపనకాస్తేయార్థగోపాలదూత్యవస్తునా
తదీయదూత్యంతవనగుణమేవేత్యనురూపసద్భటనాత్మకసమాలంకార ప్రతీతేర్వస్తు
నాఽలంకారధ్వనిః. ౫౬. ఆకర్ణ్యేతి తత్ దుర్యోధనస్య దురుక్తం ఆకర్ణ్య చకితం
చేతః యస్య తస్మిన్ ఆతపివ నృపతౌ భృతరాష్ట్రే - కరా సంపుటే ఇవ తాభ్యాం
ఃర్హాపిథాయ ఆచ్ఛాద్య నమ్రం సమితం వక్త్రం యస్య తథోక్తేసతి - కింకరవృతా

నృపతౌ కరసంపుటాభ్యాం, మత్వా తృణాయ మధువైరిణ మవ్యలం
ఘృం గోష్ఠ్యా జవేననిరగాత్కురురాజసూనుః ౫౭. గ తదను దనుజా
రాలిరేష రోషస్థితలేశరూషితాధర స్తాదృశేన తస్యావలేపవచనేన
భియా విహస్తాన్తుదా నిరస్తాంత్యమస్తానపి సభాస్తారాన్పురస్తాన్నిరీక్ష్య
పునరపి వాచమేవం వ్యాజహార. ౫౮ ప ధరాభుజా కిం తటినీభువాకిం
మయాధునా కిం వసతాపి దూత్యే, పార్థాయ దాతుం ప్రభవేద్ధరిత్రిం
గదైవ సా గంధవహస్య సూనోః ౫౯. ప. శౌరే స్తాం వాచమాకర్ణ్య
సాధ్యసాక్రాంతచేతసః, జోషంభావం సభాస్తారాయుగపద్దదు రుత్తరం.
౬౦. ప బహిస్స సంమంత్ర్య బలావలివై స్త్రీభి సుహృద్దు ర్భృతరాష్ట్ర

మాధ్యేనేలిభావః కురురాజమాచుద్దర్యోధనః అలఙ్ఘ్యం లోకత్రయేణావ్యసతిక్రమ
ణీయం మధువైరిణం శ్రీకృష్ణమపి కిముతాన్యానిత్యర్థః తృణాయ మత్వా తృణమివ
అనాదృత్యేత్యర్థః 'మన్యఃర్త్యణానాదర' ఇతి సంప్రదానత్వం - ఇవేన వేగేన గోష్ఠ్యా
స్పృశాతః నిరగాన్నిర్గతవాన్ మూర్ఖాణాం నక్వాపి వివేకావకాశఇతిభావః ౫౭
తదను దుర్యోధనసిర్గమనానస్తనం ఏషః దనుజారాతిశ్రీకృష్ణః తాదృశేన కింవా
సన్ధానమిత్యాదివిధేన తస్య దుర్యోధనస్య ఆవలేపవచనేన సాహజ్జ్వరవాక్యేన
యో రోషః క్రోధః లేన యః స్థితలేశః హాసలవః లేనరూషితః వ్యాఘ్రః
అధరః యస్య తథోక్తస్య కియా క్షత్రియలోకమాత్రవిపత్తి భయేన విహస్తాన్
వ్యాకలాన్ ముదా సస్తోషేణ నిరస్తాన్ త్యక్తాన్ తచ్చున్యానితి యావత్.
సమస్తానపి సభాస్తారాన్ సభ్యాన్ పురస్తాదగ్రేసిరీక్ష్య దృష్ట్వా పునరపి వాచం
ఏవం వక్ష్యమాణప్రకారేణ జగాది ఉక్తవాన్. ౫౮. ధరేలి ఆసూనా ధరాభుజా
ధృతరాష్ట్రేణ కిం కార్యం? తటినీభువా భీష్మేనాపికిం? దూత్యే వసతా వర్తమానేన
మయాపి కిం? ఆస్తాభిస్తు పార్థాయ ధరిత్రీనదాప్యకపివేత్యర్థః పరంతు సాదుర్నివా
ర్యలేవన ప్రసిద్ధా గంధవహస్య వాయోహ్నునోః భీమస్య గదైవ పార్థాయ ధర్మ
రాజాయ ధరిత్రీం భూమిం దాతుం దాచయితుం ప్రభవేత్ - సమర్థాభవేత్ ౫౯.
కారేలి తాముక్తవిధాం కారేః వాచమాకర్ణ్య సాధ్యసేన భయేన ఆక్రాంతం చేతః
యేషాంతే సభాస్తారాః సభ్యాః యుగపదేకదా జోషం భావం తూష్టిమవస్థానమేవ
ఉత్తరం ప్రతివాక్యమితి క్లిప్తరూపకం - దదుః చక్రః భీతాస్సర్వే నశించిదవదన్ని
త్యర్థః ని. తూష్టింజోషంభవేన్నానమి'త్యైవైత్యన్తీ. ౬౦. బహిరి. నః గోష్ఠ్యానిర్గతః
ధృతరాష్ట్రసూనుః దుర్యోధనః బలేన చతురశ్చేన కార్యేణవా ఆవలివైర్దైవ్యైః ల్లిభి

సూనుః, గంధర్వరాజేన కృతాం దశాం స్వాం గదాగ్రజన్తాన మియేష
నేతుం ౬౧ శ్రుత్వా తత్కుపితో హరి స్వయం మసావేకోఽపి సర్వా
త్తకస్తారాభిర్నవభిర్గ్రహైర్నిబిడితాం శైలైర్వనైస్సాగరైః, పేట్యాం
భూషణమంజరీమివ ధృతాం కుక్షౌ జగన్తండలీం జంమాలా మతనోత్ప
భాజిరజుషాం దృక్పక్షిఃకుంటాపథే. ౬౨. ప తస్మిన్నంగుప్తమాత్రే
నవఇవ ముకురే వీక్ష్య సర్వం ప్రపంచం విస్తే రాస్సిద్ధవిద్యాధరసుని

సృహయైః కర్ణశవనిమత్కాసనైస్సహ సమ్యక్త్ర్య ఆలూచ్య గదస్యయావవభేదస్య అగ్ర
జన్తానం జ్యేష్ఠం శ్రీకృష్ణం గంధర్వరాజేన చిత్ర సేనేన కృతాం స్వాం స్వీయాం దశాం
బద్ధనావస్థాం నేతుం ప్రాఃతుం ఇయేష ఇచ్చతిస్త - తం బద్ధమాలాదితవాఃశృంఘ్రాః
సర్వతోముఖం హి దౌరాత్మ్యం ఖలానామితిభావః ౬౧. శ్రుత్వేతి సర్వేషాం ప్రాః
నాం ఆత్మైవాత్మకః జీవరూపః సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపంచం ఆత్మాస్వరూపం
యస్యేతివా - సర్వం ఖల్విదంబ్రహ్మేతి శ్రుతేః ఆతపివ స్వయమేవోపి అసౌ
హరిః శ్రీకృష్ణః తద్దర్శోధనదురాలాచితం శ్రుత్వా దుర్యోధనాదావంతర్యామితి
యా వర్తమానత్వాదితిభావః కుపితః క్రుద్ధస్సత్ తారాభిరన్విత్యాదిభిః నవభిర్గ్రహైః
సూర్యాదిభిః శైలైర్వేర్వాదిభిః వనైర్నైమిశాదిభిః సాగరైః క్షీరోదాదిభిః నిబిడితాం
సాంద్రితాంకుక్షౌ ధృతాం ఆతపివ పేట్యాం మంజూషాయాం ధృతాం భూషణానాం
కటకమకుటాదీనాం మజ్జరీం సమూహమివసీతాం జగతాం భూరాది లోకానాం విణ్డరీం
సమూహం సభాయాః అజీరం ప్రాగ్గణం జుషన్తఇతి జాషాం సభ్యానాందృశాం నేత్ర
గాం పంచక్రీరేవ ఘట్టాపః రాజమార్గః తస్మిన్ జన్మాలాం ఆతివేగేన వర్తమానాం తస్మి
త్ప్రవిషయామితియావత్ - ఆతనోత్-చక్రే - విశ్వరూపం సద్యఃప్రదర్శితవాఃశృంఘ్రాః
ఉపమాలక్ష్యార్థః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౬౨ తస్మిన్నితి అజుప్తమాత్రే - అజుప్త
మాత్రః పురుష'ఇత్యాది శ్రుతిసిద్ధాజుప్తపరిమితమానేతస్మిన్ సర్వాత్మకే శ్రీపృష్ఠే
వరబ్రహ్మణి నవే నిర్వరే ముకురే దర్పణఇవ సర్వం చరాచరాత్మకం ప్రపంచం వీక్ష్య
• విస్తేరాః విస్తయోన్విత్యాస్సిద్ధానాం విద్యాధరాణాంచ దేవయోనివిశేషాణాం సురా
ణాంచ నికరాః బృహ్మాని బ్రహ్మణాం వృష్టిః వర్షం వ్యముఖ్యత్ సకలమునిజనస్సాంద్రం
మోహమేవ అన్ధకారం వ్యముఖ్యత్ కీచ్ఛస్సమ్మదాశ్రూతి వ్యముఖ్యత్-క్షత్వావిమరః
అజ్ఞోః పక్ష్యణోః కమ్పం నిమేషాన్వేషరూపం వ్యముఖ్యత్ కురుపురే హస్తినగరే
జనతా జనసమూహాః దుర్యోధనే ప్రేమాపి వ్యముఖ్యత్ ప్రేమత్యాగః. ని. అపథానం
తు గచ్ఛన్తం సోదరోఽపి విముఖ్యతీ'త్యాద్యాదితిభావః అత్రానేకక్రియాయాగప

కరః పుష్పవృష్టిర్వముంచక. సాంద్రం మోహంభకారం సకలముని
జన స్సంమదాశ్రూపి భీష్మః యత్యాత్మోః పక్షకంపం కరిపురజనతా ప్రేమ
దుర్యోధనేఽపి ౬౩ ప అస్యాట్టహాసధ్వనిరాదిచ్ఛంసో విశృంఖలం
వ్యోమ్ని విజృంభమాణః, దిక్పాలసాధావలీజాలకానా మధ్యాపకత్వం
విభరంబహూవ ౬౪ ౪ సంస్తూయహూనచరితస్య జన్మైస్త్రిలోకీ సాధా
రణీకృతకృపస్య హరేః ప్రసాదాత్, చక్షుష్వతాం సమధిరుహ్యాధురం
ముహూర్తం భూయస్తతోఽవ్యవతతార స భూమిపాలః ౬౫ ప ౫
జస్తవేద ముపసంహరమాధవేతి ముష్యత్సు సత్సు గురుక్షేప్తపురోగ

ద్యాత్మముచ్చయాలక్ష్కారః. అత్ర సురనికరః పుష్పవృష్టిం ముమోచేతి 'సమదాశ్రు'
ఇతిచైవ పరసియం. యథాశ్రుతపారేసు కర్తృకర్తృక్రియాణాం విభిన్నసంఖ్యాక
త్వేన ప్రకమభక్త్యాఖ్యుదోషఇతి క్యేయం స్కధరా ౬౩. అన్యేతి అస్య విశ్వరూ
పిణః అదిపుంసః ప్రకమపురషస్య శ్రీకృష్ణస్య అట్టహాసధ్వనిరుచ్చైర్మాసః కిలకళబ్దః
ద్యోమ్ని ఆకాశే విశృంఖలం నిష్ప్రలిబధం యథాతథా విజృంభమాణస్సౌ దిక్పా
లానాం ఇంద్రాసీనాం సాధావలీజు హర్ష్యపంక్తిషు శాలకానాం గవాక్షాణాం
అధ్యాపకత్వం ఆభ్యయనాచార్యత్వం విభరంబభూవ వహతిస్త - తాని ప్రత్యధ్వ
నముఃకర్మధః భీత్రిత్యాదినాశ్చువద్భావాద్భృణోఽభ్యాసః. ౬౪ సంస్తూయమానేతి.
జన్మైస్త్రిలోకీ త్రయవాసిభిస్సంస్తూయమానాని కీర్త్యమానాని చరితాని దుష్టవిగ్రహాష్టా
సుగ్రహరూపాణి యస్యత్ర యాణాం లోకానాం సమావేశస్త్రిలోకీ - ద్విగోశ్చైతి
జీవ - కస్యాం సాధారణీకృతా ఆవైషమ్యం ప్రాఽతా కృపా దయా యేన తస్య ఆత
ఏవ హరేః శ్రీకృష్ణస్య ప్రసాదాత్ సః అన్ధత్వేన ప్రసిద్ధః భూమిపాలః ధృత
రాష్ట్రః చక్షుష్వతాం సనేత్రాణాం ధురం రీతి చక్షుష్వత్పామితి యావత్. ముహూ
ర్తమల్పకాలం సమధిరుహ్యా ప్రాప్యభూయః తాద్విజ్ఞహిమానం భగవంతం దృష్ట్వా
పునరపి శతః చక్షుష్వద్రీతేరవతతార ఆపక్రాంతవాక్. అంగోధభూవేత్యర్థః ఆజ
న్మనః కంచిరసి ఆనవలోక్యావహాక్యచాద్యజగన్మయం భగవంతం పునరన్యావలోకనస్య
అతిహరుష్ణితికత్వాదితిభావః అత్ర త్రిలోకీత్యాదివిశేషణస్య తత్తాద్భుగపరాధి
దుర్యోధనజనకత్వేఽపి ధృతరాష్ట్రస్య చక్షుర్దానాచిత్యాభిప్రాయగర్భత్వాత్పృథకరాలం
కారః. ౬౫ పింఇతి. హేమాధవ శ్రీకృష్ణ శవ త్వదీయం ఇదం విశ్వాత్కం విశ్వ
భయంకరంచ పీజః రూపం ఉపసంహర సంపీఠ ఇతి ఉక్తప్రకారేణగురుః ద్రోణః
క్షీప్తశ్చ ద్వా పురోగమా ప్రధానా యేషాం లేషు నన్ను నజ్జలేషు ముష్యత్సు ఉచ్చై

మేషు, ఘోరం విహాయ నిమిషేణ కుశేశయాత్ గోపీదృశాం కుతు
కహేతు మవాప రూపం ౬౬ గ తతస్తాదృశం నిరుపమానం తస్య
మహిమాన మనుభూయ చరిణార్థో మునిసార్థ స్సముపసృత్య శాంత
మూర్తిం తమేవ మస్తాపీత్ ౬౭. గ భగవన్తహాత్తభిరపి యోగిభిరవిది
తప్రభావాయ తస్మై భవతే నమః ౬౮ ప దుగ్ధాంబురాశితనయాన
యనద్వయేన తుల్యాకృతిత్వ మహిమానమివోపగంతం, మత్స్యత్వ
మేత్య బివి యస్సరవైరినీతా మధ్యేసముద్రమరవీనగవీర్విచిక్వే
౬౯. ప. పంథానశైలమపి మార్గరుధం హిమాంశో ర్వీచీకణై స్సవృశ

శృబ్దాయమానేషసత్పు - ఖశేశయే కమలేషవ అపీణీ యస్య తథోక్తః కృష్ణః ని
శతపత్రం ఖశేశయమితి కమలపర్యాయేష్వమరః. నిమిషేణ త్కణేనైవ ఘోరం
జగద్భయంకరం రూపం విశ్వాకారం విహాయ గోపీనాం గోపాంగనానాం దృశాం
నేత్రాణాం కుతుకహేతుం కౌతూహలకారణంరూపం చతుర్ముఖత్వాదివిష్టమాకారమ
వాపస్తాప్తవాక్ - ప్రసన్నేభగవతి కిందుర్లభం మహతామిలిభావః. అత్ర గోపీదృశు
కుకహేతుత్వవస్తూ ఆతిమూఢానాం తాసామేవ నయనానందకరత్వే కిమతాస్యే
షామిత్యర్థాపత్త్యలంకారప్రతీతేర్వస్తనాలంకారధ్వనిః ౬౬ తత ఇతి తతః ఉక్తూ
పస్తీకారానంతరం తాదృశం తదిద్ధం ఆశవీవ నిరుపమానం అనదృశం తస్య భగవతః
మహిమానం ప్రభావం అనుభూయ దృష్ట్వా చరితార్థః కృతార్థః మనీనాం సార్థః సుఖః
శాంతాలోలాలోచనానందకరీ మూర్తిర్యస్య తథోక్తం తం శ్రీకృష్ణం ఏవం వక్ష్యమాణ
ప్రకారేణ ఆస్తాపీత్ స్తుతవాక్. స్తాతేః కర్తరిలుజ్ ౬౭ భగవన్నితి హే
భగవత్ శ్రీకృష్ణ. మహాత్ బ్రహ్మతైక్యానుసంధానాత్తదైక్యావాప్త్యా అపరిచ్ఛిన్నః
ఆత్మాచిత్సృతిబింబః జీవః యేషాం తథోక్తేః. యోగః బ్రహ్మణి మనోలయజనః
సాంఖ్య తారకామనస్కరనామభిః ప్రసిద్ధః యేషామస్తీతి తైః యోగిభిరపి అవిదితః
అజ్ఞాతః ప్రభావః సామర్థ్యం జగజ్జ్వాదికర్తృత్వం యస్య తథోక్తాయ తస్మై భవతే
కుభ్యం నమః ఇతీదమగ్రిమదశశ్లోక్తైకవాక్యం. ౬౮ దుగ్ధేతి - యో భవా
దుగ్ధాంబురాశితనయాయాః లక్ష్మ్యోః నయనయోః ద్వయేన తుల్యా ఆకృతిర్బుద్ధిర్యస్య
తస్య భావస్తత్వమేవ మహిమావిలాసః తం ఉపగంతం ప్రాప్తమివేత్యుచ్చేయ -
మత్స్యత్వం మినరూపమేత్య స్వీకృత్య భువి లోకే సురవైరిణా సోమకేన నీతాః
ఆపవృతాః అనవినాః ఆకృత్రిమాః గవీః శ్రుతివాచాః. మధ్యేసముద్రం సముద్ర
స్యమధ్యే విచిక్వే అన్వేషితవాక్ - చినోలేర్విశ్వాత్సర్వార్థరూపిన్ ౬౯. మంథ

మంగవిషక్తిభాగ్నిః, కాయే బభారచరమే కమరాకృతి రోగ్య జీవాతు
ముద్గమయితుం జలధే స్సురాణాం 20 ప. దంష్ట్రాగ్రవర్తికిటివేషధర
స్య యస్య త్తామండలం కువలయాంతరకోమలాభం, ఊర్ధ్వప్రసృతవర
బకావళికావలీధప్రావృట్పయోదపటలస్య బభార లీలాం 21 ప ఇం
ద్రద్విషత్తదగజస్య హిరణ్యనామ్నో భేదం రసస్య విశితస్తబకావ
లీనాం, జిజ్ఞాసమాన ఇవ యో ధృతసింహభావ స్తస్మింభాదుపేత్య నఖరై
స్తమురస్యభాంక్షీత్. 22 ప. యాష్టాప్రతారణవశా దధియజ్ఞ

నేతి యో భవాన్ జలధేః క్షీరముద్రాశ్శురాణాం దేవానాం జీవాతుం జీవ
నాషధం ఆమృతం ఉద్గమయితుం జనయితుం కమరస్య మార్తస్యేవాకృతిః రూపం
యస్య తథోక్తస్య హిమాంశోశ్చంద్రస్యాః మార్గం రుద్రీతి తద్రుధం. తామన్న
తమపీత్యర్థం. మంథానశైలం మందరాద్రిం ఆంగేవిషక్తిం సంబంధం భజంతీతి భాగ్నిః
వీచీనాం క్షీరాద్భిక్షరంగాణాం కణైః శైలైః సద్భిశం చరమకాయే పృష్ఠేబభార ధృత
వాన్ విభ్రతైః ర్తరిలిట్. 20. దంష్ట్రేతి. కిటిః వరాహస్యేవ మేషం రూపంధరీతి
ధరస్య వరాహరూపిణి యస్య భవతః దంష్ట్రాయాః ఆగ్రే వర్తతఇతివర్తీ కువలయాం
కురస్య నీలాత్పలదళస్యేవ కోమలా ఆభా నైల్యం యస్య తథోక్తం త్తామండలం భూ
మండలం ఊర్ధ్వం ప్రసృతవరాయాం గచ్ఛంత్యాం బకానామావళికాయాం పంక్తా
ఆవలీధస్య సక్తస్య ప్రావృట్పయోదపటలస్య వార్షికమేఘమండలస్య లీలాంబభార -
'బకోట ఘటే'తి పారేఽపుష్కలవార్ధః ఆశ్రాన్యలీలాయా అన్యత్రాసంభవేనావమ్యాశ్చ
పాదసంభవద్ధర్మసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః యత్తు వరాహదంష్ట్రయాశ్శుభ్ర
త్వాత్ భూమేశ్చ కృష్ణత్వాత్ తథా దృష్టాంతోక్తిరితి నృసింహః తత్తస్మానాలంకా
రికతాంస్సోరయతి - 'చేద్వింబప్రతిదిబిత్యం దృష్టాంతస్తదలంకారైః'త్యుక్తలక్షణస్యాశ్ర
ప్రసక్త్యభావాత్ అసంభవద్వస్తసంబంధఉపమానేనిదర్శనేతి లక్షణస్య యథోక్తానుగా
మిత్యాచ్యేతి 21 ఇంద్రేతి యః భవాన్ ఇంద్రస్య ద్విషః శత్రోః హిరణ్యేతి నామ
యస్య తస్య. హిరణ్యమితి హిరణ్యకేళు'తి నామైకదేశే నామగ్రహణం మదగజస్యేతి
రూపకం విశేషస్తబకావలీనాం మాంసపిండపక్షీనాం సంబంధిః రసస్య ఆస్వాదస్య
భేదవిశేషం జిజ్ఞాసమానః. జ్ఞాతుమిచ్ఛన్తి వేత్యుత్పేక్ష ఉక్తరూపకానుప్రతిపా.
, ధృతః సింహస్యేవ భావః రూపం యేన స తథోక్తస్యోస్తుభాత్ ప్రహ్లాదవృద్ధయా
హిరణ్యకేళునిర్దిష్టమదేశ్య ఆవిర్భూయ నఖరైర్వైష్టేన హిరణ్యవామకమదగజం ఉర
సివక్షసి ఆభాంక్షీత్ భంజితవాన్ - భంజేః కర్తరిలిట్. 22. యాష్టేతి యో

వాటం యో వామనత్వమవలంబ్య బలిం నిగృహ్ణన్, దుఃఖం సతాం
స్వమివ ఖర్వతమం సుఖంచ స్వీయంపదక్రమమివోన్నతమాతతాన 23
సృష్టౌ పుగా ముఖభుజోరుపదేముకారే రంగం ద్వితీయమగమత్రిమ
వంధ్యభావం, ఇత్యేవ సంశయమశేషజనస్య చక్రేయస్యాహవేషు కర
తాండవితః కురారః 24 ప శ్వేత్రూర్తునేరజని యస్య పదాబ్జసూళి

భగవాన్ యజ్ఞవాటాయాం ఆధియజ్ఞవాటం యాజ్ఞయా త్రిపదమాత్రభూభిక్షయా
ప్రతారణస్య పంచనాయాః పశాత్ పారతంత్ర్యాద్యేలోః బలిం వామ దానవం నిగృ
హ్ణన్ నిగ్రహిష్యన్నిలి వర్తమానసామిష్యే వర్తమాననిదేశః. వామనత్వం వామన
రూపం ని. ఖరోహిహస్యశ్చవామన' ఇత్యుక్తః ఆవలంబ్య స్వీకృత్య స్వమాత్మాన
మివ సతాం దుఃఖం ఖర్వతమం ఆత్యంతప్రాస్వం సతాం సుఖంచ స్వీయం పదక్రమం
పాదవిన్యాసమివ ఉన్నతం ఆత్యంతదీర్ఘం ఆకతాన ఆకరోత్ - ఆజ్ఞాపూర్వాత్తనో
లేకరర్థిత్ ఆత్ర ప్రకృతయోర్భగవచ్చరీరసజ్జనదుఃఖయోరలిప్తాస్వీకరణేన శక్వద
క్రమతత్పుఖయోశ్చాప్యన్నితీకరణేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్కేవలప్రకృతగోచరత్వ
యోగితాభేదద్వయస్య సంస్పృష్టిః 23. సృష్టావలి. యస్య భవతః పరుశురామరూపిణః
సంబంధిషు ఆహవేషు యుద్ధేషు కరే తాండవితః నర్తకః కురారః పరశుర్నామాయుధ
విశేషః పురాస్రాగమికాయాం సృష్టౌ మురారేః త్రిమహావిష్ణోః సంబంధినిముఖే భుజే
ఉరారా పదేచ లేమిష్యుభ్యుత్పత్తిర్థః. ప్రాణ్యంతాద్వంద్వైకవద్భావః ద్వితీయం అంగం
భుజః వంధ్యస్యభావః వంధ్యత్వం శ్చత్రియాజననమిలి యావత్ - ఆభజత్ ప్రాప -
కిమ్విలి స్ఫుటార్థే. అప్యయానామనేకార్థత్వాభిధానాత్ ఇత్యుక్తప్రకారం సమ్యక్
శేలేతర్థాంతరమత్రేతి చ్యుత్పత్త్యా సంశయం అర్థాపత్తిజ్ఞానం సిఃశ్చత్రియాన్యభానుపప
త్తికల్పితం - అశేషస్య జననైవైవ నతు యన్యకన్యచిదిత్యర్థః చక్రే 'బ్రాహ్మణోఽస్య
ముఖమాసీత్' - బాహురాజన్యకృతః 'ఉరూతదస్యయద్యైశ్చ.' 'పద్భ్యాగ్ం
శూద్రో ఆజాయతే'తి శ్రుత్యపేక్షయా సిఃశ్చత్రియాన్యభానుపపత్తేర్హేతోర్భవీయస్తా
దిలి. నచ వేదాప్రామాణ్యజ్ఞానేన బాధత్వాపత్తిః కవినిరంకుశన్యాయనైవ శరణీకరణీ
యత్వాదజపిత మాఘకావ్యే యమునావర్ణనప్రస్తావే 'వ్యక్తం బలీయానిలి హేతు
రాగమాదపూరయత్సజలధిం నజాన్నవీ' గాంగోఘనిర్భస్తి తశంభుకంధరా నవర్ణ
మర్ణః కథమన్యభాస్యా'దిత్యుక్తం - సా యమునేత్యర్థః ఇత్యలం ప్రసక్తానుప్రసక్త్యా
ఆత్ర శ్చత్రియకులనిర్మూలనస్య భగవద్భుజవంధ్యత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్త్యలం
కాలస్యార్థాపత్తిప్రమాణాలంకారస్య చ ద్వయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 24.
శ్వేత్రూరిలి యస్య భవతః రాఘవరూపిణః పదాబ్జస్య ధూళిః మునేః గౌతమస్య

ర్యత్కృష్టమిశధనురాపశరవ్యకృత్యం, యస్తాద్భియాద్భిరపి కంపమకంప
మాగాద్యత్ప్రతిణాం విఘనసంపద విభీషణోఽభూత్. ౭౫. ప. హన్యా
మహం యుధిర్ఘనహమేవ హన్యా మిత్యేవ యన్తుసలలాంగలయో
ర్వివాదః, యస్యాంబరం నిజరుచిప్రతిమల్లవర్ణం యత్తప్తసంస్కరణమాస
వచాన మాహుః. ౭౬. ప. యస్తస్యపానసమయే సతి పూతనాయాః
ప్రాణానపి ప్రవిదధే పరమోపదంశం, నాకాధిపస్యవనభూరపి యేన
సద్యో నారీ ముదే కృతనఖంపచఘాళి రాసీత్. ౭౭ ప వార్యస్తపోధన

శ్వేత్రాః పత్నీ జననీ ఆభూత్ తత్సర్వాన్తుక్తకాపా పతిమగచ్ఛదహత్యేత్యర్థః యేన
భవతా కృష్టం ఈశధనుః శరవ్యస్య లక్ష్మ్యస్య కృత్యం భంగం ఆపభగ్నమాసీదిత్యర్థః.
యస్తాత్ భవతః. భియా ఆద్భిస్తాదృశగాంభీర్యకాలీ కంపం ఆగ్నేయాస్త్రరయో
గకాలే ఖోభం అకంపమపి ఉపాయనచింతనకాలే నైశ్శబ్దాయ నిస్తరంగీభూయా
చాంచల్యంచ ఆగాత్ ప్రాప్తవాత్ - హస్తేనాద్ధింస్తంభితవాత్ వీచీలాహలాద్ధతి
మిలిసేతుమావోత్యే-వాస్తేన హస్తసంక్షయేత్యర్థః. యస్య భవతః పత్రిణాం విఘనః
భోజనశేషః విభీషణవివ ఆభూత్-తదితరే సర్వేఽపి రాక్షసా నిహతాస్తైరిత్యర్థః.
ఆశ్ర తృతీయపాదవాక్యాథే విరోధాభాసేన పర్యాయోక్తాంతారత్రయస్య ఇతర
వాక్యత్రయార్థఘటకస్య సంస్పృషిః ౭౫. హన్యామితి. యస్య బలరామరూపిణః సం
బంధినోః ముసలలాంగలయోరాయుధయోః యుధి ర్ఘాత్ ఆహమేవ హన్యాం మార
యేయం ఆహమేవ హన్యాం ఇత్యుక్తప్రకారవివ వివాదః కలహః ఆభూత్-యస్య
అంబరం నిజాయాః రుచేః సితాయాః ప్రతిమల్లః. విరోధీ వర్ణః అసితరూపః యస్య
తథోక్తం. యస్య పద్మం సంస్కరణం ఆన్యప్రాశనసంస్కారం ఆసవపానం సురాపాన
మాహుః లోకాఇలిశేషః. గర్భాధానసీమంశపుంసవనకాతకర్తనామకరణాన్యప్రాశన
చాలాపనయనాదీనాం షడశకర్తణాం ఆన్యప్రాశనం పద్మమితి తత్వేన నిర్విప్రమితి
ధ్యేయమ్. ప. ౭౬. యఇతి యః కృష్ణరూపీ భవాత్ పూతనాయాః కంపప్రేషి
తాసుర్యాః సంబంధినస్తస్యస్య ద్దనక్షీరస్య పానసమయే సతి ప్రాణాన్ముతనాయా
ఇతి యోజ్యం. పరమం తత్కారాచిత్యాదతిశ్రేష్ఠం ఉపదంశం వ్యజ్ఞానవిశేషమపిప్ర
విదధే చక్రే. ఐతేత్యాశ్వర్యే. చరమేతిపాదే భోజనావసానికేత్యర్థః. నాకాధిపస్య
ఇంద్రస్యాపి పనభూః నద్దనవనప్రదేశః నార్యాః సత్యభామాయాః ముదే సం
తోషం కర్తుమిక్రియాత్థేత్యాదినా చతుర్థీ - యేన కృతా నద్యఃక్షణవివ నఖంపచా
పారిజాతపరణప్రవిష్టసౌరలేఖనా అత్యుష్ణా ధూళిః యస్యాం తథోక్తా ఆసీత్. ౭౭.
వార్యఇతి. శపాధనానాం పరేణ్యాని వీతమోహయేన క్షామ్యాని మనాంస్యేవ ఖలి

వరేణ్యమసఃఖలీనై స్పృణ్యాం ముహుః కబళయన్జగదార్తిరూపాం,
 నీచాన్విధాతు మసురాన్నిజశృంగతుల్యా నోపాదుదేవ్యతిచయః
 కుహనాతురంగః. ౭౮. ప ఏతేస్తస్యవైర్హృష్టమనా యథార్థైర్మంద
 స్తితశ్రీమధురాధరోష్ఠః, పీరాదుదస్థాదథ పీతవాసా మేరోర్మితంబాఙ్వి
 మేఘశాబః. ౭౯. ప ఆస్థానాదృహిరేత్య కైటభరిపుర్గాంశేయ
 మాలింగ్య తం పశ్యాద్ధే పరిమృశ్య భూపమితరానాపుఞ్య సర్వా
 న్సురూఽ, అఘ్రాయాతిచిరేణ మూర్ధ్ని విదురం యుక్తం శతాంగం
 హయై రారూఢోఽభియయా విరాటనగరీమంతస్త్వర న్నాండవాః.
 ౮౦. ప, శ్రుత్వాతతః పరమతం పురుషోత్తమాత్తే ఘనాయమానరణ

నాని వక్త్రబంధనాయోయంత్రాణితైర్వార్యః గ్రాహ్యః జగతః లోకస్య ఆర్తిరూపం
 పీడాత్రికం తృణ్యాం తృణశంహలిం ముహుః కబళయన్ నాశయన్ కుహనాతు
 రంగః కపటాశ్వరూపీ యో భగవాన్ కోపాల్నీచాన్ ఖలాన్ ఆసురాంశాన్
 మేచ్ఛాదీన్ నిజశృంగాభ్యాం తుల్యాన్ తద్వదప్రసిద్ధాన్ నష్టానిత్యర్థః. విధాతుం
 కర్తృముదేవ్యతి కల్యంతే ఆవిర్భవ్యతి సర్వత్ర యచ్ఛబ్దస్య తస్మై భవత ఇతి పురాతన
 గద్యగతేనాన్వయాత్తత్ర తత్ర శేషే ప్రథమపురుష ఇతి ధ్యేయం. ౭౮. ఏతైః
 ఏతైరుక్తవిధాన్తైః యథాన్తైః సత్వారోపితైఃత్యర్థః. స్తవైః హృష్టం సంతుష్టం మనో
 యస్యసః అతఏవ మందస్తితస్య దరహాసస్య శ్రియా కాన్త్యా మధురః మనో
 జ్ఞః అధరోష్ఠః యస్యసః పీతం వాసః వస్త్రం యస్యసః కృష్ణః అఘ మునిసంఘసోత్రా
 నంతరం పీరాల్ మేఘశాబః తరుణమేఘః మేరోర్మితంబాల్ కటకాదివ ఉపస్థాల్
 ఉత్థితవాన్. ఉత్సూర్వాత్తిష్ఠతేః కర్తరిలుజ్. ఉపమాలంకారః. ౭౯. ఆస్థానాది
 తైటభస్యనామ దైత్యస్య రిపుః కృష్ణః ఆస్థానాత్పభాయాః ని. 'సభాసమితి సంసభ'
 ఆస్థానీ క్షీబమాస్థానం స్త్రీసపుంసకయోస్సద' ఇత్యమరుః. బహిః ఏత్య తం భగవద్వక్త్రై
 ప్రసిద్ధం గంగాయా ఆపత్యం గాంగేయం కీష్టం 'స్త్రీభ్యోఽగ్ని' లిప్తకో. ఆలింగ్య భూపం
 భుతరాష్ట్రం పశ్యాద్ధే డోర్ధ్వ కాయే పరిమృశ్య సంస్పృశ్య ఇతరాన్ భూపాదన్యాన్
 సర్వాన్ కురూన్ సోమదత్తాదీన్ - ఆపృచ్ఛ్య గమనప్రశ్నం కృత్వా. విదురం
 మూర్ధ్ని ఆలిచిరేణ అఘ్రాయ పరిమంబ్య పుత్రవక్త్రద్వాత్సల్యాదిలిభావః హయైర
 త్వైన్వైన్వ్యాదిభిర్ముక్తం శతాక్షం రుం ఆరూఢస్యన్ విరాటనగరీంప్రతి అంశర్కససి
 పాండవాన్ స్వర్ణకన్యాయయా ప్రతస్థే - శార్దూలవిక్రీడితమ్. ౮౦. శ్రుత్వేతి
 తతః కృష్ణగమనానంతరం - పురుషోత్తమాల్ శ్రీకృష్ణాల్ హస్తినపురాగతాదిలికేమః

సన్నహనాద్ధిపూరాః, ఆరాధయన్విధివదస్త్రగణం శ్మశానే పీతాం వమంత
మివ కాంతిమిషేణధూమ్యాం రాగ తత్రాంతరే ప తతః పరం జహ్ను
కుమారికాయాస్తటివనే కృత్యవిదాం పురోగా, పృథాతపస్యంత
మవాప కర్ణంకర్ణం ప్రవృత్తిస్తు న కించిదస్యాః రా. ప కమనీయయశో
భరే తనూజే కవచోత్కర్తనజర్పరాంగకేఽపి, నలినాస్తృదులం
నరేంద్రపత్నీనయనం తత్ర చిరేణ సంచచార రా. స తత్ర

పరస్య శత్రోః దుర్యోధనస్య మతం సూచ్యగ్రం న ప్రదాస్యామి చాండవేభ్యో భు
వన్యల మిలిపక్షం శ్రుత్వా ఛేనాయమానః-ఆలిప్తవర్ధమానః రణసన్నహనం రణో
ద్యోగవివ యుద్ధోద్యోగవివ ఆద్ధిపూరః సముద్రప్రవాహః యేషాం తథోక్తాః తే
సాందవాః కాంతిమిషేణ నీలరూపవ్యాజేన శ్మశానే పీతాం కబళితాం ధూమ్యాంచితా
ధూమసంహతిం వమంతం ఉద్గిరంతమివ స్థితం ఆస్త్రాణామాయుధానాం గణంవిధివత్
యథాశాస్త్రం ఆరాధయన్-పూజయామానుః ఆజ్ఞాస్వాద్రాధో-కర్తరిజ్ అత్ర
వర్ధమానరణసన్నాహస్య విశేషణగత్యాస్తేష్ట జేవ తా భూతాస్త్రపూజనహేతుత్వా
త్కావ్యలింగభేదః వమంతమివేతి సావన్నవోత్పేక్షయా రణసన్నహనాద్ధిపూరేతి
రూపకేణ చ సంసృష్టః. రాగ తత్రాంతరఇతి తత్రానరే లక్ష్మీస్తేవకాలే ఇత్యుత్తరే
ణాన్వయః. తత ఇతి. తతఃపరం ఆయుధారాధనానంతరం కృత్యవిదాం కర్తవ్యోవి
దానాం మధ్యఇతి నిర్ధారణవత్. పురోగాక్రేష్టా వృద్ధా మంత్ర-జహ్నుకుమారికాయాః
గంగాయాః శటివనేతిరోద్ధానేతపస్యంతంరపః కర్వంతం కర్ణపుత్రం అవాప-అస్యాః
ప్రవృత్తిః అగమనవారాతు కించిదీషదఃకర్ణంకర్ణం శ్రోత్రం నావాప - యోగాద్యు
ప్రణీతనస్య మనసః సంబంధాభావాదితిభావః రా. కమనీయేతి కవచస్య సహజస్య
ఉత్కర్తనేన ఇంద్రాయ దాతుముత్పాటనేన కర్మకాని వ్రణకిలైః పరుషాణి ఆంగా
స్యేవాంగకాని యస్య తథోక్తేఽపి కమనీయః లాక్ష్మీకమనోహరః యశోభరః కీర్త్యతి
శయః యస్యతస్మిన్. కించ తనూజే అత్తసంభవే తత్ర కర్ణే నలినాల్ కమలాదపి
మృదులం సుకుమారం నరేంద్రపత్నీః కుంత్యాః నయనం చిరేణ సతుక్షణమిత్యర్థః
సంచచార పుత్రవాత్సల్యాత్సునఃపునరపశ్యదిత్యర్థః ప్రేమసాత్వవ్యథాంబింశయతి
భావః యత్తు తత్ర గంగాశటే కవచోత్కర్తనేనేతి సృసింహవ్యాఖ్యానం, తన్న -
ఉత్సాహస్యామోగాత్ ప్రత్యుత దూరాన్వయః కవచోత్కర్తనే గంగాశటే వృత్తి
త్వప్రతీత్యావత్ప్రేయాద్యనుసంధేయం-అత్ర తాదృచ్ఛదులనయనా తాదృక్కృ
శాంగయోర్థటనాయా వైరూప్యాద్విరూపఘటనాత్తతోఽమమప్రభేదః పుత్రవాత్స
ల్యయశోభరసమగ్ధితకరినాంగమృదునయనసంచారాత్తకకావ్యలింగభేదస్య ద్వావపి ఏక
వాచకానుప్రవేశసంకీర్ణా. రా. స ఇతి. పరమైః పావనై రభిషేక్తై ర్గంగాన్నానైః

పూతఃపరమాభిషేకై స్తపోవసానేతపనస్య సూనుః, శ్రోత్రే వితేనే శుషి
మక్షమాలాం నేత్రే చ రాజ్ఞీం నికటంప్రచన్నాం రా. ప వినతేః
పదయో రనంతరం విహితాశీఃపరిభ్య తం సుతం, పరిహర్తు మువాచ
పంచతాముభయీం ధర్మసుతాదిసూనుషు రాగి ప. అయి వత్సరవేర
సుగ్రహదబనిష్ఠా మయి భాగ్యమర్థినాం, తనురక్షణమాత్ర కారిణౌ
తవరాధాతిరథా న జన్తభూః రా. ప జహీహి రాధాతనయత్వబుద్ధిం
సహైవ దుర్యోధనసౌహృదేన, గృహీణ వాణ్యాసహ ధర్మ్యయా మే
సహోద రాన్తర్మతమాజముఖ్యాన్, రా. ప యస్తై కస్తై చన త్వం సహ
జకవచదః ప్రార్థనాతుల్యకాలం మాతు స్సామౌన్మిదేశే మమ సుకరత

పూతః పవిత్రః తత్ర తీరే తపస్యః సః తపనస్య సూర్యస్య సూనుః కర్ణః తపః
అవసానే సమాప్తా శుచిం శుద్ధాం మాలాం అక్షమాలాం జపమాలికాం శ్రోత్రే వితేనే
నిహితవాన్. నికటం సమీపం ప్రచన్నాం గతాం రాజ్ఞీం రాజవత్సీం కుంతించ నేత్రే
వితేనే ఆవశ్యదిత్యర్థః. రా. ప వినతేరితి రాజ్ఞీపదయోః వినతేః ప్రణామాదనంతరం
విహితా కృతా ఆశీః వత్స చిరంజీవేత్వాది యయా తథోక్తాసతీ తం సుతం కర్ణం
పరిభ్య ఆలింగ్య ధర్మసుతాదిషు యుధిష్ఠిరాదిషు సూనుషు పుత్రేషు విషయే ఉభయం
ద్వివిధాం పంచతాం పంచత్వసంఖ్యాం మరణించ పరిహర్తుం ఉవాచ వత్సమాణప్ర
కారేణవదత్ - కర్ణేన సాంగత్యే లేమం పట్వసంఖ్యాలక్తకావధ్యర్వం చ భవ
తీతి భావః రాగి అయీతి. అయివత్స పుత్ర ఆర్థినాం యాచకానాం భాగ్యం త్వం
మయి రవేస్సూర్యస్య అనుగ్రహాత్ ఆజనిష్ఠాః జాతోఽసి - జనేకర్తృబుధ్ - తనోః
రక్షణమాత్రం బాల్యే త్వచ్ఛరీరపోషణమేవ కరుణకృతి కాణిణౌ రాధాచ అతిరక్తృ
సూతదంపతీ ద్వై-తపజన్తభూరుత్పత్తిస్థానం-న భవతః పృత్రం పూర్వోక్తమేవ రా.
జహీతి. హే వత్స త్వం రాధాయాః లనయత్వబుద్ధిం దుర్యోధనేన సౌహృదేన సఖ్యేన
సహైవ జహీహి త్వజ - ధర్మకమాజః. ధర్మరాజః ముఖ్యః ప్రధమః యేమంతాన్
ధర్మరాజభీమాన్వననకులసహదేవాన్ సహోదరాన్ సోదరాన్ ధర్మాదనపేతయా
ధర్మ్యయామే మదీయయా వాణ్యా వాచాసహ గృహీణ అంగీకురు మద్వాక్యం యుధి
ష్ఠిరాదౌ సౌభ్రాత్రంచ నాతిక్రమణీయమిత్యర్థః. ఆత్ర రాధాతనయత్వబుద్ధిమర్యో
ధన సౌహృదయోస్త్యగేన - వాణీయుధిష్ఠిరాదిసోదరయోర్గ్రాహ్యత్వేనచౌపవ్యస్య
గమ్యత్వాత్తల్యయోగితాద్వయస్యాంగంగిభావేన సంకరః రా. ప యస్తాఇతి అయి
వత్స యస్తైకస్తైచిదనాత్ప్రబంధవాయ ఇంద్రాయ ప్రార్థనాయాః తుల్యః కాలః య
స్త్వింస్తత్రథా యాచ్ఛాసమకాలమేవ సహజం కవచం దదాతీతి తథోక్తః త్వం

మేమా కృథామందభావం, పారాజ్యుఖ్యం విధత్తే గురుజనవచనానుష్ఠితో
యస్య చేతోధిక్ష్పబ్ధస్యాభిధేయం జగదిద మఖలం దోగ్ధి తస్మై సుఖేన
౧౮ గ. ఇతి దశసకిరణవ్యాజాదంతస్పిరరక్షితంతదంశం స్తవ్యం ప్రకా
శయంత్యా ఇవ కుంభ్యా నిదేశం కర్ణః కర్ణదేశాధ్వనీనం విధాయ
సాక మంజలినా సముచితముత్తరం బబంద ౧౯ ప భోజాన్వయాయో
భవనే ప్రతీతః కులం కురూణాం చ తథా ద్వయేఽస్మిన్, తవాంబ
జన్మోపయమోత్సవౌ చేత్త్వయ్యేవ జాగర్త్యుచితజ్ఞభావః ౯౦. ప

సాక్షాత్ జననాదేవ మాతూ మమ సంబంధిని సుకరతమే ఆత్యనాయాసేన కర్తుం శక్యే
నతుకవచదానఇహోల్క-ర్తనదుఃఖపాఘ్యఇతి యావత్ - నిదేశే ఆజ్ఞాయాం విషయే
మందస్యభావం మాఘ్యం మాకృథాః మమ సుతరామితి పారే నిదేశకరణకవచదాన
యోస్సుకరత్వదుష్కరత్వప్రతీతిద్వారభ్యమితి ధ్యేయం - కించ యస్య చేతః గురుజన
వచనస్య మాతూః పితూర్వా ఆజ్ఞాయాః ఆనుష్ఠితో కరణేవిషయే పరాజ్యుఖ్య భావం
పారాజ్యుఖ్యం బౌదాసీన్యం విపరీతే వహతి తస్మై పుత్రాయ ఇదమఖలం జగత్ - ధితి
శబ్దస్య ఆభిధేయం ఆగ్రం నిందాం సుఖేన విశృంఖలమిత్యర్థః దోగ్ధి కరోతి. ని. ధిక్షి
ర్భుత్సననిందయోరీత్యమర్థః. యత్త్విత్రస్తోకే యన్వేకన్వేచన పురుషాయేంద్రాయేత్యర్థ
ఇతి వ్యాఖ్యానం ఇంద్రస్య స్వభర్తృత్వాన్నామ్న తద్దీహణమయ్యుక్తమితి తథా
వ్యవదేశేఇతి న్యసింహః. తన్న-అయి వన్న రవేరమగ్రహణితి మూలాసాంగత్యాప్రతీ
రవేరి తద్భర్తృత్వేన తస్మాపి తత్ర నామ్న వ్యవదేశానాచిత్యాదితి ౧౮ ఇతి
ఇత్యుక్తప్రకారం ఆంబస్తవగర్భే చిరాద్రక్షితం నిహితం తస్య కర్ణస్య అంశం భాగం
స్తవ్యం స్తనక్షీరం దశసకిరణానాం దంతకాంతీనాం వ్యాజాత్ ప్రకాశయన్త్యా
పహిః ప్రసారయంత్యాఇం సిథాయాఇత్యుత్పేక్షా సావవన్నీవాచ కుంత్యా నిదేశం
ఆజ్ఞావాక్యం కర్ణః కర్ణదేశే శ్రోత్రమాగ్నేఅధ్వనీనం గచ్ఛంతం విధాయ కృత్వాకచ్చు
త్వేత్యర్థః సముచితం ఉభయగోకన్జాఘ్నం ఉత్తరంప్రతి వాక్యం ఆజ్ఞానినాసాకం
బబంధ సాంజలిబంధం ప్రత్యుక్తవానిత్యర్థః ౧౯ భోజేతి భోజానాయాదవంశేష
ణాం ఆన్వవాయః వంశః భువనే ప్రతీతః ప్రఖ్యాతః కురూణాంకులంచ తథా భువనే
ప్రతీతం - హే అంబ మాతః ఆస్మిన్ ద్వయే భోజవంశే కురువంశే చ క్రమేణ
తవ జన్మ ఉత్పత్తిః ఉపయమోత్సవః వివాహశ్చ ద్వాచేత ఆభూతాం యది తస్మి
న్వయి ఉచితజ్ఞః కర్తవ్యకోవిదః భావః అభిప్రాయః జాగర్తిస్సురత్వేన గుణానామభ
యవంశః కథినియతత్వాదితి భావః అశవివాసుమానాలంకారః ఉభయవంశకుఢ్యా
ఉచితజ్ఞత్వానుమానాదితి. ౯౦, తతఃఃమతఆహ - అంగ హేకర్ణ కృరజనానాం

అంగద్వయంమే పరిపాలనీయం కర్ణ త్వయా శూరజనాగ్రగేన, ఏవ
వశే మే వితతాన యస్తత్సాపి సఖ్యం కిముపేక్షణీయం ౯౦ ప
పరస్య లోకస్య గతేర్హి విఘ్నం కృతస్సు తామేవ వదంతి సంతః, సా న
స్పృశే న్నామధునా యథా త్వంతథా ప్రసీదాంబ కృపార్ద్రాచిత్తా. ౯౧
ప ఇతివాచినో రవిసుతస్య మానసం న నివర్తతేస్త ధృతరాష్ట్రీనంద
నాత్, అపితు స్వకీయతనయాన్తహాభుజాదనవాఽన్య కామమియమేవ
కేవలం. ౯౩

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే

అష్ట మః స్త బ కః.

అగ్రగేన అగ్రే సరేణ త్వయామే మదీయం అంగస్య శరీరస్య అంగదేశస్య చ ద్వయం
పరిపాలనీయం భుజాభ్యామితిభావః ఏవముక్తప్రకారేణ ఉక్తేర్విశేషః యః దుర్యో
ధనః తత్ అంగద్వయం మే మమ వశే ఆధీనత్వే వితతాన ఆకరోత్ - మదధీనం కృత
వానిత్యర్థః. తస్య తాదృగుపకారిణః తథా విశ్వస్తస్య దుర్యోధనస్యాపిసఖ్యముపేక్షణీ
యం కిం ఆనాదరణీయం ఆనాదరణీయమేవేత్యర్థః. అత్ర తాదృగుపకారవిశ్వాసవా
క్యాధేన దుర్యోధనసఖ్యానుపేక్షయణీత్వసమర్థనాత్కామ్యులింగభేదః కణ్ఠేత్వయా ఇతి
పాలోఽనుప్రాసభంగాదుపేక్ష్యః. ౯౦. పరస్యేతి సంతః జనాః పరస్య లోకస్య కర్ణ
స్య కృతముపకారం మాంః విస్తరణీతి కృతఘ్నః తస్యభావః కృతఘ్నతా తామేవ
నాన్యమిత్యర్థః విఘ్నం వదంతి సా కృతఘ్నతా-ఆధునా మాం యథా యేనప్రకా
రేణ నస్పృశేత్ సప్రాప్నుయాత్ తథా హేతంబ దయార్ద్రాచిత్తాసతీ త్వం ప్రసీద-
అనుగ్రహేణ కృతఘ్నే నాస్తి నిష్క్రమితి తస్యా ప్రాయశ్చిత్తస్యాచ్యుత్తరగాచితిభావః.
౯౧ ఇతీతి. ఇతివాచినః ఉక్తప్రకారేణ వదతః రవేసుతస్య కర్ణస్య మానసం మనః
ధృతరాష్ట్రస్య నందనాద్దుర్యోధనాన్ న నివర్తతేస్త - నన్యవర్తి అపితుకింతు ఇయం
కులేవ కామం మనోరథం కేవలం ఈషదపీత్యర్థః. ఆనవాప్య అలభ్యా మహాస్సుజః
తస్యలం యస్య తస్మాత్ స్వకీయాత్ తనయాత్ కణ్ఠాత్ నివర్తతేస్త మంజుభాషిణీ ౯౩

ఇతి శ్రీసదాశివపదారవిందపందనకందళితానందసాంద్రస్య

కురంకులచంద్రస్య రామకమీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

అష్ట మః స్త బ కః.

న వ మః స్త బ కః.

ప అధోభయే తే కురవో రణాయ స్వనామధేయోఽపవప్రసి
 ధం, తేత్రం వ్యగాహంత నిరుద్ధపార్శ్వ శ్శతాంగమాతంగతురంగ
 యోధైః. ౧ ప హిరణ్యత్యాస్త్ర త్రిదశవినుతాయా స్తటరుహ
 ప్రసూనానాం గంధై ర్మధిత పథి ఘదాః కరిఘటాః, కృతజ్ఞత్యేనేవ
 స్వయమపి మదాంభోధిలహరీర్దదు స్తస్యై బహ్వీరతిసురభిగంధీః ప్రియ
 సఖీః ౨ ప అస్తజ్జన్తభువ స్సమానభిధయా సప్తాపి సింఘానిమాన్వే
 ష్యామో వయమద్య శోషణమితి స్థితాభ్యసూయా యివ, సేనానైం

అథేతి ఆరంభః కురవానంతరం తే ప్రసిద్ధాః ఉభయే కురవః పాండవాదా
 ర్రరాష్ట్రాశ్చ రణాయ యుద్ధం కర్తవ్యమితి క్రియాశ్చేత్యాదివా చతుర్థీ శతాంగైః రథైః
 మాతంగైః గజైః తురంగైః అశ్వైః యోధైః పదాతిభిశ్చ నిరుద్ధాః సంగతాః
 పార్శ్వాశ్చత్వరః. యేషాం తథోక్తాస్సంతః స్వేషాం నామధేయం కురుతిసంక్షా
 శబ్దః ఉపపదం పూర్వపదం యస్య తేన కురుక్షేత్రమితి ప్రసిద్ధం - వ్యవహృతం
 తేత్రం కురుక్షేత్రం - వ్యగాహంత వివిశుః ౧ హిరణ్యత్యాది తత్ర కురుక్షేత్రే
 కరిణాం గజానాం ఘటాః బృందాని త్రిదశైర్దేవైర్వినుతాయాః స్తుతాయాః హిరణ్య
 త్యానామ నద్యాః తత్ర త్యానాః తటరుహాణాం తీరవృక్షాణాం యాని ప్రసూనాని
 కుసుమాని లేషాంగంధైః మధితః నిరస్తః. పథిఘేదః మార్గశ్రమః యేషాం తథోక్తాస్సంతః
 కృతజ్ఞత్యేన ఉపకారస్తరణేన హేతునా స్వయమపి అతిసురభిః భృశం ప్రాణతర్పణః
 గంధః యాసాంతాః అతిసురభిగంధీః బహ్వీః అనేకాః మదాంభోధేః దానజలసము
 ద్రస్య లహరీః లక్షణయా ప్రవాహా తస్యై హిరణ్యత్యైః ప్రియసఖీః దదురివే
 త్యుత్పేక్ష - కింభిణీవృత్తమ్ ౨ ఆస్తదితి. తత్ర సింధానామదేవే భవాః సైంధవాః
 అశ్వాః సేనాను లేషాం పంక్తయః అస్తాకం జన్తభువః సింధుదేశస్య అభిధయా నామ్నా
 తుల్యా తన్నామకానితి యావత్. ఇమాన్ సప్తసింధూన్ సముద్రానపి వయం అద్య
 శోషణం నేష్యామః ఇత్యుక్తప్రకారేణ స్థితా ప్రవృద్ధా అభ్యసూయా శోష యా
 సాంతాః తథోక్తాఇవేత్యుత్పేక్ష. దీప్తైః ఉజ్జ్వలైః క్షురప్తైః భద్రభేదైః ఉపమా సాదృ

ధవపక్షయః ఖురపులై ర్ద్విప్రక్షురప్రోక్షైర్భూమేరుల్లిఖితార్థస్థలాద
జనయన్భూయో రజోమండలం. 3 ప తేషాం కురూణాం కలహా
దయా త్యాగ్రధన్వనానాం కరిబృంహితానాం, ఆశామశేషాం స్వవశే
విధాతు మన్యోన్యమాసీత్కలహో మహీయాన్ ౪. ప. నామ్నా
వోనవమగ్రహస్య సమతాం సోధాస్త హేహే వయం తుంగత్వం నస
హేమహీత్యతిరుషా సన్నాహధుర్య ఇవ, ఉద్దండా అపి కేతవో దద్య
శిరే స్థానంగ్రహాణామతిక్రమ్య స్యందనబృందమాళికలితామధ్యే నభ
స్వత్పథం ౫ ప మహీపతీనాం పటమందిరాణి మార్గం సురాణాం లిలిహు

శ్యం యేషాంతైఃఖురాః పుటాసీవ తైః ఉల్లిఖితాత్ నిష్పిష్టాల్ భూమేస్థులాల్
భూయః బహుళం రజోమండలం ఆజనయన్ ఉత్థాపయంతిస్త. ని 'దేవేనఽపి
షేఽన్ధా సింధుర్నాసతిస్త్రియామి'తివిశ్వః. శార్దూలవిక్రీడితమ్ 3. తేషామిలి తేషాం
కురూణాం పాండవధాత్తరాష్ట్రాణాం కలహస్య యుద్ధస్య ఉదయాత్పాక్ ఆరంభా
త్పూర్వమేవ అశేషాం ఆశాం దిశం స్వవశే విధాతుం కర్తుం రథస్వనానాం కరిబృంహ
తానాంచ అన్యోన్యం మహీయాన్ దుర్నివారః కలహః ఆసీత్ - రజనీమిషుంటాగః
కోలాహలైర్దశాపిదిశః సాంద్రాభభూపురిత్యర్థః అత్ర దిక్పరిపాలనవ్యాపనయోజ్ఞేషభిర్ని
కాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యా సంస్కరాదోషగుణాభవంతీతి ప్రసిద్ధతాదృశ
కారణసంబంధిత్యకృతాశేషరాజ్యాభిలాష హేతుక కలహోఽప్యేక్షా ప్రతీతేరంకారేణ
లంకారధ్వనిః ౪ నామ్నేతి. అపి కించేత్కర్థః స్యందనబృందస్య రథకట్యాయః
మాళిష అగ్రేష కలితాః ఘటితాః ఉద్ధ్యాః దండా యేషాంతే ఉద్దండాః కేతవః
ధ్వజాః హే గ్రహాః సూర్యాదయః సః యుష్టకం మధ్యే నవమస్య గ్రహస్య కేతో
స్సమతాం సామ్యం నామ్నా నామమాత్రేణ సోధాస్త హే తంతాస్త హే సహాక
ర్తరిలుట్ - తుంగత్వమాన్వక్యంతు నసహేమహి నత మేమహి-వశిత్యైర్నాయోజ్యం-
సహా కర్తరిలిట్. ఇత్యుక్తప్రకారమీతిరుషా భృశం శ్రోధేన సన్నాహధుర్యా
రజోద్యుక్తా ఇవేత్యుల్పేక్షా. గ్రహాణాం నవానామపి స్థానం మండలమతిక్రమ్య
మధ్యే నభస్వత్పథం మహావాయుపథం మహావాయుపథస్య మధ్యే దద్యశిరే దృష్టః
ఉక్తోఽప్యేక్షానుప్రాసితాతిశయోక్త్యలంకారః. ఆసంబంధే సంబంధరూపః ౫. మహీ
పతీనామిలి. మహీపతీనాముభయేషాం రాజ్ఞాం పటమయాని మందిరాణి కర్తవ్యాని హి
యస్తాత్కారణాత్ పయం దూష్యాణి ఆపరిశుద్ధాని దూష్యేతి సంజ్ఞావంలిచ. ని
'దూష్యాద్యం వస్త్రవేత్తనీ'త్యమరః తస్తాత్కారగాఢ్యుచితభవేషు పరిశుద్ధాని భవేషు ఇతి

శ్చిరోభిః, వయం హి దూష్యాణి శుచిభవేమేత్యభాషగావారిమమం
క్షయేవ ౬ గ. తతః క్షణాదేవ వికాలవినిర్మితవిధిసహస్రవిరాజమానం
విశంకటవిఘ్నవిస్తారితవివిధపణ్యాహరణవిమర్దసహక్రయికిలోకం విట
కులానుసార్యమాణవిలాసినిజననిబిడతవేశవాటం విశిఖకృపాణకుంత
శక్తిప్రముఖవివిధాయుదసంస్కారపరవశయోధసంబాధం తత్కురుక్షే
త్రం కురునగరమిత్రంబభూవ. ౭ గ తత్రతావద్దుశ్శాసనాగ్రబో భగ
వన్నస్మిన్నుపతస్థుమి వీరభజవినోదకాలే త్వం వివాహవిముఖోఽపి
మదర్థం ప్రత్యర్థిపార్థివాన్విహంతుం పృతనాధిపత్యలక్ష్మీముపయమన్వేతి
విజ్ఞాప్యపితామహస్య చరణయోః ప్రణిపతత ౮ ప. దుర్యోధనే విశతి

అలోచ్యేతిశేషః. గంగాయాః వారిణి మిమంక్షయా మంతుం స్నాతుమిచ్ఛయేత్యు
త్పేక్ష. విరోభిశ్చిఖరభాగైః సురాణాం మార్గమాకాశం చలిమః పస్పృశుః అత్రాప్య
తిశయోక్తిః పూర్వవత్ ౬. తతః తతః రాజా పటమందిరవిర్మాణానంతరం క్షణ
దేవ వికాలం విస్తీర్ణం యథాతథా నిర్మితానాం రచితానాం వీధీనాం సహస్రైః విరా
జమానం విశంకటాను వికాలాను విఘ్నేషు పణ్యవీధిషు వివిధానాం నానాజాతీయా
నాం పణ్యానాం క్రయ్యవస్త్రానామాహరణే గ్రహణసమయే విమర్దం సంమర్దం సహం
తఞ్చి తత్సహః క్రయికిలోకాః క్రేత్యజనాః యస్మింస్తథోక్తం విటానాం కులేన
బృందేన ఆచుసార్యమాణేన వారవిలాసినిజనేన వేశ్యాజనేన నిబిడాస్సాంద్రాః వేశవా
టాః వేశ్యానివాసాయస్మింస్తథోక్తం విఘ్నాః బాణాః, కృపాణాః ఖడ్గాః, కుంతాశ్చ
క్షయః, ప్రముఖా యేహం తాదృశానాం వివిధానామాయుధానాం సంస్కారేశాణో
లేజనాయాం పరవశైః ప్రవశైః యోధైస్సంబాధం సంకులం - తత్ ప్రసిద్ధం కురు
క్షేత్రం కురునగరస్య హస్తినపురస్య మిత్రంతుల్యంబభూవ. ఉపమాలంకారః ౭.
తలేతి. తత్ర తావత్తదాసీమేవ దుశ్శాసనస్య అగ్రజః దుర్యోధనః హేభగవత్
భీష్మ, త్వం వివాహే విషయే విముఖః పరాజ్ఞుఃసోఽపి ఉపతస్థుమి సన్నిహితే అన్తిక్
వీరాణాం భుజవినోదకాలే బాహుపరాక్రమక్రీడాసమయే మదర్థం మువ్యుతే ప్రత్య
ర్థినః పార్థివాక్ శత్రురాజాక్ ప్రత్యర్థినాం పాండవానాం సంబంధినః పార్థివాక్
సహాయాక్ నతు ప్రత్యర్థిన ఇలిచ నిహంతుం పృతనానాం సేనానాం ఆధిపత్యైః
ఉపయచ్ఛస్య ప్రతిగృహీష్వ ఇతి విజ్ఞాప్య పితామహస్య భీష్మస్య చరణయోః ప్రణి
పతత నమస్కృతవాక్. ౮ దుర్యోధనపతి. శూరాణామగ్రణిషు ప్రేష్టుషు అచర
మః ప్రహమస్సరసింధుసూనుః గాంగేయః భీష్మః దుర్యోధనే నూభువ కిటిప్రదేశే

మూలిభవా పదం స్వం శూరాగ్రణీష్వచరమస్సురసింధుసూనుః, అర్థక్షణాదరిభటాంస్త్రిదివే విధాన్యన్నధ్యక్షతాపదమవిక్షదనీకీనీనాం. ౯. ప. పార్థాశ్చ తే ద్రుపదనందనమాశు చక్రు సేనాన్య ముద్ధతవిరోధివనాని దగ్ధం, వహ్నిం ప్రతాపకవటాన్నిజజన్త కాలే సక్తం భుజే వహతియస్స తతం జ్వలంతం. ౧౦. గ. అథ సదసి మహారథపరిగణనకథాయా మర్రథోఽయమితి జాహ్నువీతనయేన నిహ్నుతపౌరుషతయా రోషచిహ్నిత వదనరోచిరహ్నిం పతిసూనురహ్నియ యుధి తస్యావధిమేవ నిజహేతే రసాధారణస్యాపిసాధారణం ప్రతిజజ్ఞే. ౧౧. గ. ఇదం ప్రతిపద్య ఖద్య మానం మానధనం దుర్యోధనం వత్స మాభైషీర్తహాభుజానపి రిపుమ

న స్వంస్వం స్వీయంపదం చరణం విశతి నమస్కుర్వతిసతి - అర్థక్షణాత్ క్షణార్థాత్ అభటాక్ త్రిదివే స్వగ్రే విధాన్యక్ కరిష్యంతస్యక్. హనిష్యన్నితియావత్. అనీసీ నాం సేనానాం అధ్యక్షతాపదం ప్రభుత్వస్థానమవిక్షత్ - ప్రవిష్టవాక్ - సేనాధి పతిర్భూషేత్సర్థః. విశేః కర్తరిలుజ్. ౯. పార్థాఇతి. తే పార్థాశ్చ ద్రుపదస్య నం దనం భువ్తద్యుష్మం సేనాః నయతి గమయతీతి సేనానీః తం సేనాన్యం సేనాధిపతిం ఆశుచక్రుః. యః భువ్తద్యుష్మః నిజస్య జన్తనః వహ్నికుండాదుత్పలేః కాలే సక్తం జ్వలంతం వహ్నిమగ్నిముద్ధతాక్ - గర్వితాక్ విరోధినం శత్రూనివ వనాని దగ్ధం ప్రతాపస్య కపటాల్ వ్యాజాల్ భుజేవహతిసతతం తం ద్రుపదనందనమితి యోజ్యం. అపహ్నవాలంకారః. ౧౦. ఆధేతి. అథ సదసి సభాయాం-ఆత్తానం సారథించాక్వాక్ రక్షయ్యధ్యతి యోనరః, సమహారణసంజ్ఞాస్యాదిత్యుక్తలక్షణలక్షితానాం మహారథా నాం పరిగణనకథాయాం సంఖ్యాప్రసంగే ఆయం కర్తః జామదగ్న్యబ్రాహ్మణశాపాది పరాధూతః అర్ధరథః ఇత్యుక్తప్రకారం జాహ్నువీమేన భీష్మేణ నిహ్నుతం తిరస్కృతం పౌరుషం శౌర్యం యస్య తస్యభావస్తతా తయా హేతునా రోషశబ్దేన తత్కార్యం లక్ష్యతే. శ్రుకుట్యుదినా చిహ్నితం వదనస్య రోచిస్తేజః యస్య తథోక్తః అహ్నిం పత్యుః సూర్యస్యసూనుః తస్య భీష్మస్య అవధిం మరణమేవ నిజాయాః హేతే ఆయుధస్య సంబంధినః అధారణస్య అగ్రహణస్యాపి సాధారణం తుల్యం అహ్నియ సత్వరం ప్రతిజజ్ఞే. భీష్మనిఘనపర్యంకమాయుధం నధారయామితిప్రతిజ్ఞాతవానిత్యర్థః. ని. 'అవసానే పరిచ్ఛేదే సామ్నికాలేబలేఽవధిరి'తి రత్నమాలాయామ్. ౧౧. ఇద మితి. ఇదం కర్ణప్రతిజ్ఞాతం ప్రతిపద్య శ్రుత్వా ఖద్యమానం దుఃఖాయమానం మాన ధనం సుయోధనం దుర్యోధనం హేవత్స దుర్యోధన మాభైషీః కర్ణదుష్ప్రతిజ్ఞాతః

హీభజస్సంజ్యే ఖరతరవిశిఖముఖేన ఖాదయామీతిపితామహః ప్రసా
దయామాస ౧౨ తదనంతరం ప. అభ్యాసగాతనయపార్వతనందనాభ్యా
మగ్రావనౌ తిలకిణాధృతకార్తుకాభ్యాం, ఉచ్చావచం నిజనిజం చిరుదం
వదంతో యుద్ధాయ తస్థురుభయేఽపి కురుప్రవీరాః ౧౩ ప జేతా పురా
మివ తదా జలజాతయోనిం పత్రీశ్వరాగ్రజమివ ప్రథమో గ్రహణాం,
అగ్రే విధాయ యదునాయకమాత్తతోత్రం పార్థో రథే ప్రథనభూమి
మహావ ధీరః ౧౪ ప సంచింత్య క్షిప్తముఖబంధుజనస్య హానిం సంతాపి
నస్సమరసీమని శక్రసూనోః, బాహ్వాంబుచక్షురధికం శ్వసితం ముఖేందు
రైర్ద్యం మనః కరతలం చ ముమోచ చాపం ౧౫ ప వలారిసూనుం

భయంమాపుహి మహాక్షాఘ్నః భుజః బాహువరాక్రమః యేహంతాన్ నిపుమహీ
భుజః శక్రభూపాన్ సంఖ్యే యుద్ధే ఖరతరేణ ఆతితీక్షేణ విశిఖముఖేన బాణేనైవ
వక్త్రేణ ఖాదయామి-భింద్యామిత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారేణ పితామహః కీష్కే ఆశ్వా
స.నూమాస తదనంతరమిత్యుక్తరేణాన్వయః ౧౨. తదనంతరమిత్యుక్తరేణాన్వయః
ఆధేరి ధృతం కార్తుకం ధనుర్భాభ్యాం తాభ్యాం అబ్రాచగాతనయేన భీష్మేన పా
ర్వతనందనేన భృష్మద్యుమ్నేన ద్వాభ్యామగ్రావనౌ అగ్రదేశే తిలకితాః అలంకృతాః
ఉభయేఽపి కురుప్రవీరాః కారవాః పాండవాశ్చ ఉచ్చావచమనేకవిధం నిజనిజం
ప్రత్యేకం స్వీయం చిరుదం జయచిహ్నం ఛత్రచామరాది వహంతస్సంతః యుద్ధాయ
యుద్ధం కర్తుం తస్యః సన్నద్ధాబభూవురిత్యర్థః. ౧౩ జేతేతి తదా యుద్ధారంభ
కాలే వీరః పార్థః అర్జునః ఆశ్రం గృహీతం తోత్రం ఆశ్వతాదనం యేన కథోక్తం
యదునాయకం క్షిక్వం పురాం త్రిపురాణాం జేతా జయీ సదాశివః జలజాత
యోనిం బ్రహ్మణివగ్రహణాం ప్రథమఃసూర్యఃపత్రీశ్వరస్యగరుడస్య అగ్రణం ఆనూ
రుమివ అగ్రే రఃస్య అగ్రభాగే విధాయకృత్వా సారథీకృత్యేతియావత్. రథీ రథ
మాయాభస్మక్ ప్రథనభూమిం యుద్ధదేశం ఆవాప స్తావత్. ఉపమాద్వయ
సంస్పృష్టిః ౧౪. సంచింత్యేతి. సమరసీమని యుద్ధదేశే కీష్కే ముఖమాదిర్యస్య
తస్య బంధుజనస్య హానిం హయం సంచింత్య ఆలోచ్య సంతాపినః భద్రతః శక్రసూ
నోరర్జునస్యచక్షుర్వేత్రం ఆధికం బాహ్వామ్ము ముమోచ - ముఖమిందురీవ ముఖేందుః
అధికం శ్వసితం ముమోచ-మనః అధికం ధైర్యం ముమోచ-కరతలంచ అధికం చాపం
ముమోచ - అధిక్యమేకత్ర ద్వయేబహుత్వం ఆన్యత్ర క్రేవృత్వమితి విచేకః శక్రసూ
నోరితి చతుర్ద్వపి యోజ్యం ఆశ్రానేకక్రమాయాగవద్యాత్సముచ్చయః. ౧౫.

వసుదేవసూను ర్వచోభి రాశ్వాస్య చిరేణ తైస్తైః, అసాసహిం పావశ
జారరాగ్నే రగ్రహాయ తత్ర పునశ్శ్చరాసం ౧౬ ప దేవవ్రతస్య జయ
కేతనచిహ్న తాళశ్యామప్రభావళిరదృశ్యత దూరదీర్ఘా, సఖ్యాస్సుతస్య
సమరేభుజవీర్యలక్ష్మీం సంవీక్షీతుం రవిసుతే వ నభోధిరూఢా ౧౭ ప
యుద్ధారంభభటార్ఘ్యటీపిశునతాముద్ధామయంతస్తదా నిస్సాణాదిమజై
త్రవాద్యనినదానిర్ధూతశబ్దాంతరాః, శ్రాంతిం తేషు సువాతిదూరపదవీ
సంపాదితామంబుధే ర్వేలాశైలమహాగుహాసు వివిశు ర్వాస్యస్తాసుథా
రాధరైః ౧౮. ప సంగ్రామదుందుభిరవశ్రవణేన దేవాస్సర్వే కవాట
ఘటితాని గృహాణి కృత్వా, ఆదాయ నందనవనాదభిషేక్తుమాజౌ వీరా

బలేతి. తత్ర తదానిం వసుదేవసూనుశ్చిక్రవ్యః తైస్తైః అధ్యాత్మాధ్వనీస్తైః మహాభీ
తావాక్యైః చిరేణ ఆశ్వాస్య నిర్దుఃఖకృత్య పావశస్య అగ్నేస్సంబంధినః జారరాగ్నే
రాదరానలస్య అసాసహిం అసాధారం ఖాండవవనసమర్పణేనాగ్నిక్షున్నివారకమిత్యర్థః
కృద్యోగాత్కర్తృణివస్త్రి - శరాసం గాంఢీవం పునరగ్రహాయత్ గ్రహాయతిస్త ౧౬
దేవవ్రతేతి దేవవ్రతస్య భీష్మస్య సంబంధినీ దూరదీర్ఘా ఆత్మాయతా జయకేతనే
జయధ్వజే చిహ్నతాళస్య తాళాకృతిలాఙ్ఘనస్య శ్యామప్రభాణం నీలకాంతినాం
ఆవళిః పరంపరా సమరే యుద్ధే సఖ్యాః గంగాయాః సుతస్య భీష్మస్య భుజవీర్యలక్ష్మీం
సమ్యగ్వీక్షీతుం నభః ఆకాశం ఆధిరూఢా రవిసుతా యమునేవ అవృశ్యత లాక్సేతి
శేషః. ఉత్పేక్ష. ౧౭ యుద్ధేతి. తదా యుద్ధారమ్భే భటానామార్ఘ్యభ్యాః కౌర్యవ్యా
పారస్య పిశునతాం సూచనం ఉద్దామయంతః ప్రకటయంతః నిర్ధూతాని అంతర్ధాపి
తాని శబ్దాంతరాణి అవ్యశబ్దాః యైస్తే నిస్సాణాః జయభేరీ ఆదిమః యేహం లేహం
జైత్రాణాం జయావహానాం వాద్యానాం నినదాః శబ్దాః అతిదూరయా పదవ్యా మగ్గ
గమనేనేత్యర్థః సంపాదితాం లబ్ధాం శ్రాంతిం శ్రమం తేషుం పరిహర్తుమిచ్ఛేత్పే
క్ష. ధారాధరైర్వేషైః వ్యాప్రాసు అమృతేస్సముద్రస్య జేలా శైలః చక్రవార్తి
తస్యమహాలీఘ గుహాసు వివిశుః విశంతిస్త-ఉత్పేక్షానుప్రాణితా ఆసంబంధే సంబం
ధరూపాలికయోక్తిః శార్దూలవిక్రీడితమ్ ౧౮. సంగ్రామేతి. దేవా ఇంద్రాదయః సర్వే
సంగ్రామే దుందుభీనాం భేరీణాం రవశ్రవణేన ఖాంకారాకర్తృనేన గృహాణి కవాటైర్ఘ
టితాని కృత్వా ఆజౌయుద్ధే వీరాన్ పాయషశాలినః అభిషేక్తుం నందనవనాల్ ప్రసా
నానాం పుష్పాణాం చయం రామిమప్యదాయ గృహీత్వా విహాయః ఆకాశమభిజ్

స్వసూనచయమ్యభజన్విహాయః. ౧౯ ప సతిఘర్తజలే మిథోవిమ
ద్దాత్నకలం తద్వ్యపనేతు మంగళేభ్యః, మఘవత్ప్రముఖాస్సురా
బభూవు ర్మరుతోఽపి స్వయమాత్తలాశవృన్తాః. ౨౦. ప తత్రతౌరిపు
గణౌ శనైశ్శనైస్సంగతో సధనుషా సగర్జితౌ, పూర్వపశ్చిమమరుత్ప్ర
చోదితౌ పుష్కరే ఘనఘనాఘనావివ ౨౧. ప. ధావత్స్వందనకేతనాం
శుకమరుద్వాప్రభూతమందాకినీబిందూనామపి నైన్యకుంజరఘటాశుండా
సముద్దాయినాం, దానాంభఃపృషతామపి స్ఫుటశరత్తారాకృతిస్ఫుర్ధినాం
భేదం గ్రాహయితుం శశాక గగనే భృంగానురోధక్రమః ౨౨ ప.

ప్రాళుః. ౧౯. సతీతి వఘవానింద్రః ప్రముఖః యేషాం లే సురాః మిథోఽన్యోన్యం
విమర్దాదేతోః ఘర్తజలేన్వేదే అంగళేభ్యః ఆవయవేభ్యః సకలం తద్ఘర్తజలం
నిశ్శేపం యథాతథా వ్యవనేతుం క్షేప్తం స్వయం మరుతో వాయవోఽపి దేవా
శ్చేలిచ. ఆత్రాని గృహీతాని తాళవృంతాని వ్యజనాని యైస్తపోక్తాః బభూవుః
యద్యపి పార్థివానామేవ స్వేదః నల్లెజనానాం తథాపి ప్రాశోక్త్యా తథోక్తమితిశ్చే
యమ్ బాపచ్చందసికమ్ ౨౦. తలేలి తత్ర తదానీం మరుక్షేలేనా - సధనుషా
సచాపౌ సేంద్రచాపౌచ సగర్జితౌ ససింహనాదౌ సస్తనితౌ చ తౌ ఉభయే రిపు
గణౌ శత్రుసంఘౌ పుష్కరే ఆకాశే పూర్వమరుతౌ ప్రాగ్వాయునా పశ్చిమమ
రుతౌ పరాగ్వాయునాచ ప్రచోదితౌ ప్రేతౌ ఘృతమహంతౌ ఘనాఘనౌ మేఘా
వివ శనైశ్శనైస్సంగతో బభూవతుః. ఉపమాలంకారః రశోద్ధతా ౨౧ అభ
సవభిరజయుద్ధమాహ—ధావదితి స్ఫుటయా శరది తారాణాం నక్షత్రాణాం ఆకృ
త్యా స్వరూపేణ సహ స్వర్ధంతఃకలి సుధివామిత్యుభయత్ర విశేషణం. ధావతాం
చేగేన గచ్ఛతాం స్వందనానాం కేతనేషు ధ్వజేషు అంబకానాం పతాకాపటానాం
సంబంధిభిర్మరుద్ధిర్వాస్త్విధూతానాం చ్యావితానాం మందాకిన్యాః ఆకాశగంగాయాః
బిందూనామపి సేనాసు సమవేతానాం నైన్యానాం కుంజరఘటానాం గజబృందానాం
శుండాభిః కరైస్సముత్థాప్యంతకలి సముత్థాయినాం దధలేర్జిసిః దానామృసుః
మదజలస్య పృషతాం బిందూనామపి ఉభయేషాం మిథో భేదం వైలక్షణ్యం గ్రాహ
యితుం జ్ఞాపయితుం జనానామితిశేషః. గగనే భృంగానానురోధక్రమః ఆను
సరణరీతిః శశాక సమథోఽభూత్. ఆత్ర తాదృశోభయబిందూనాం భృంగానుసర
ణేన మిథోవైలక్షణ్యస్ఫూర్త్యా విశేషకాలంకారః వైశేష్యస్ఫూర్తా విశేషకః కలి
లక్షణాత్. సచ 'తారాకృతిస్ఫుర్ధినామి' త్యుపమయ్యాజ్ఞేవితకలి ద్వయారంభాజ్ఞేభావేన
సంకరః. కాదూదిక్రీడితమ్ ౨౨. ఆసాద్యేలి. ఆహవే యుద్ధే ద్విపం శత్రుగజ

అసాద్య ద్విజమాహవే రదవధేనారుహ్య తీర్థాసినా యంతారం విని
పాత్య సాట్టహసితం స్కంధే విధాయ స్థితిం, కుంభాస్ఫులనకారిణం
రిపుభటం దృష్ట్వా దివౌకస్త్రినియాః కస్యాశ్చిత్కుచకుంభయోః కసి
యోః కండ్వారఖండాభవత్. ౨౪ ప కశ్చిద్దజః ప్రతిభటేన కరే విలూ
నేఽప్యామూలభాగమసినా సమితాగ్రకాయః, ఊప్రం ప్రగృహ్య రద
నేన నిషాదిహస్తాత్ ప్రస్తం సృణిం పునరదాత్కుశలాయ తస్మై ౨౫ ౪
భసితలేవసితో కరిణాపుభౌ యుధి పరస్పరదత్తరదౌ ముఖే, హరిరవేక్ష్య
వహత్యపి వాహనే సరభసం నిదధే సకలా దృశః ౨౬ ప భగ్నైక

మాసాద్య సన్నిధాయ రదవధేనదంతమార్గేనారుహ్య తీర్థేన ఆసినా భగ్నేన యంతారం
గజారూఢం వినిపాత్య పాతయత్వా ఆట్టహసితేన సహితం యథాతథా సాట్టహసితం
స్కంధే గజస్య స్థితిం విధాయ కుమ్భయోరాస్ఫులనం సశబ్దం కరస్పర్శకరోతి
కారిణం రిపుభటం శత్రుయోధం దృష్ట్వా కస్యాశ్చిద్దివౌకస్త్రినియాః దేవాంగనాయాః
సంబంధినోః కసియోః కుచో కుమ్భానివ తయోః అఖండా అవిచ్ఛిన్నాకంఢాః శిష్టా
అభవత్. అయం చైతమారుదితోఽస్యకరణి హృద్యత్కుచాభూతిత్యర్థః ఆత్ర తా
దృశ్యీరదర్శనస్య విశేషణగత్వా కుచకంఢాదయ హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకస్య కావ్య
లింగస్య కంఢ్వసంబంధేఽపి సంబంధరూపాతిశయోక్తేశ్వ ద్వయోరంగంగిభావేన సంక
రః పృతంపూర్వోక్తమేవ ౨౩. కశ్చిదితి. కశ్చిద్దజః ప్రతిభటేన రిపువీరేణ కర్తృ
ఆసినా భగ్నేన కరణేన కరే కుండాయామామూలభాగం మూలదేశవర్త్యంకం విలూనే
విచ్ఛిన్నే సత్యపి సమితః సమీకృతః అగ్రకాయః పూర్వకాయః యేన తతోక్తస్ఫు
నిషాదినో యంతః హస్తాత్ ప్రస్తం గజితం సృణిం అంకుశం రదనేన దంతేన ఊప్రం
సత్వరం ప్రగృహ్య ఆదాయ కుశలాయ ఊహార్థమభయోరపితిశేషః తస్మై నిషాదినే
పునరదాత్ దత్తవాత్. అత్రాంకుశదానాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాతిశయోక్తిః
౨౪. భసితేతి భసితస్య భస్సనః లేపేన సితో వ్యేతీభూతో యుధి యుద్ధే ముఖే పర
స్పరం దత్త రదౌ దంతౌ యాభ్యాంతౌ ఉభౌకరిణౌగతౌ అవేక్ష్య చతుర్దంతస్యేన
తన్మఖమలూప్యేత్యర్థః. హరిం ద్రః వహతి ఆత్మనాధిరూఢేఽపి వాహనే విరావలేన
కల్యాదృశః సేత్ర సహస్రం సరభసం యథాతథా నిదధే నిహితవాత్. మమైరావతః
కింత్ర గతఇతి భ్రాంతః భయాత్కిమత్రనాస్తీతిసత్వరంతమాలాకితవానిత్యర్థః. భ్రాంతి
మదలంకారః ౨౫. భగ్నైతి ప్రతిపదిసత్వత్కృతజస్య మాతాక్షంతప్రహారాత్
భగ్నం భిన్నం ఏకదంతో ముసలమివ యస్యసః కుమ్భస్య అగ్రే ఉపాభాగే లప్య

దంతముసలః ప్రతిదంతిమాతాత్కుంభాగ్రలక్ష్యకుటిలాంకుశచంద్రరేఖః, కశ్చిద్గిరిశసమతాంకలయస్కరీంద్రస్సారూప్యభాగివ గణాధిపతేర్ద్విరేజే. ౨౬ ప కశ్చిన్నిర్గత్య వేగా దరిన్యతిబలతేఽపాతయం త్స్వామి సంస్వం తత్ర స్కంధాధిరూపం విషతమః తథాథ త్తీర్వా స్వనైస్వయం, తథా దుస్సాధరోధో యుధి కరికలభో దూరభూతాంకుశ సున్నిజ్ఞం మన్యం నిషాదిద్యయమపి విదధే హాసపాత్రం జనానాం ౨౭. ప హస్తేన హస్త మథ దంతయుగేన దంతాకర్ణౌ చ కర్ణయుగళేన పదే చ

దృశ్యా మటా వక్ర ఆక్రమేన చంద్రరేఖా తదాకృతిప్రణమంతుః చంద్రరేఖేవేతివా యస్యస్యః కశ్చిత్కరీంద్రః గజశ్రేష్ఠః గిరిశస్య శమ్భో పర్వతేంద్రస్యచ సమతాం సారూప్యం ఔన్నత్యేన త్యాంబ కలయన్ స్వీకరిష్యమాణస్య వర్తమాననిర్దేశః గణాధిపతేర్ద్విస్సారాజస్య సారూప్యం భౌతీ భాగివేత్యుత్పేక్షా. విరేజే ఆదావిరేషః క్రమముక్తిరత్ర వివక్షితేతిశ్చేయం - ఉత్పేక్షాశ్లేషాపమాజ్ఞవితేతి తయోస్తస్మాత్సాంగాభావేన సంకరః. ౨౬ కశ్చిదితి. దుస్సాధః అసాధ్యః రోధః నివారణం యస్య తతోక్తః ఆకపివ కశ్చిత్కరికలభః తరుణగజః దూరంయథాశభాధూతః పరాస్తః అంకుశః యేన తతోక్తస్య యుపి వేగాన్నిర్గత్య స్వబలాదితిభావః. అరిన్యపతిబలతే శత్రునైశ్యే స్వం స్వీయం స్వామినం యంతారం యత్ర అపాతయన్ పారితవాన్. తత్ర అరిన్యపతిబలతే స్కన్ధే స్వీయే అధిరూఢం గజచర్యా వైభుణ్యసాహసాదితిభావః. విమతం శత్రుయన్తారమపి స్వం స్వీయం నైస్వం సీత్యా ప్రాబల్య తథా ఉక్తప్రకారమాధత్ర చక్రే ఆత్రాపాతయదిత్యర్థః. ఇశ్యముక్తప్రకారేణ విజ్ఞం మనుతే ఆత్మానమితి విజ్ఞం మన్యం పండితం మన్యం మూర్ఖం నిషాదినోఽన్యంత్రోః ద్వయ మపి స్వీయం పరశీయంచ జనానాం సర్వేషాం హాసస్య పాత్రం విదధే చ చి మదాథో న పరేషామేవానమకూలం చేద్వతే - కింతు స్వేషామసీతిభావః అత్ర దుస్సాధ రోధత్వాదినా యస్తృపాతనసమర్థనాత్కావ్యలిక్తభేదద్వయేన వాక్యార్థరూపేణ యస్తృద్వయపరిహాససమర్థనాద్వాక్యార్థమేతుకకావ్యలిక్తస్య అసంబంధే సంబంధ రూపావిశయోక్తేనైకవాచకానుప్రదేశనద్వారః ప్రగర్థావృత్తమ్. ౨౭. హస్తేనేతి ద్వివారణా గజా హస్తేన హస్తం శుండయాశుద్ధాం అభినయ్య ప్రహృత్య ఆదా విరేషః అథ అనంకరం ఇదమగ్రే సర్వత్ర యోజ్యం. దంతయుగేన దంతౌ దంత యుగమధిపత్య ఇదమపి తత్రైవయోజ్యం. కర్ణయుగళేన చ కర్ణౌ. పద్భ్యాంచ పదే చాదౌ వాలేనచ వాలు ఏదమత్యంతం క్షీకం తుల్యం అవిశేషమంగైర్మధ్యమాదధాతాం

పద్భ్యాం, వాలేన వాల మభిహాశ్య చ వారణౌ ద్వా తుల్యాంగయ
ద్ధమతశీఘ్రత మాదధాతాం ౨౮. ప నిషాదినో దంతిశిరస్యధోముఖం
నిపాతితాంగా లగుడస్య తాడనైః, వ్యధాపనోదాయ మదస్య సౌరభం
వివస్య జిఘ్రుత ఇవాలులోకిరే. ౨౯. ప. తీక్ష్ణేః ప్రత్యర్థితై రసహృ
తశిరసాం హస్తీపానాం శరీరా దుత్కాంతాః ప్రాణవాతాః కరిమద
పయసాం సౌరభీ ముద్యహంతే, పాయం పాయం కపోల్స్థలకుచకల
శస్వేదవారిప్ర వాహంచస్రస్సంమద్భాజాం దివి సురసుదృశాం తాళ
వృంతస్య కృత్యం ౩౦. ప అశ్వాచృభౌ తస్థతు రగ్రపాదా వృత్తి
శ్యయుద్ధాభిముఖభవంతే, పరస్పరస్యోపరి హేతిపాతాత్ప్రసాదినా

అమరుతాం. ఆదధాతే ఇతి వర్తమానార్థక లడస్తపారస్పందర్శనిరోధాదుపేక్ష్యః -
స్వభావోక్తిః ౨౮. నిషాదినఇతి. నిషాదినో గజారూఢాః లగుడస్య ప్రతిగజకర్కహీ
తదణ్డస్య తాడనైః దన్తినో గజస్య శిరసి కుంభోపరి అప్రోముఖా నిపాతితాన్యజ్ఞాని
ఊర్ధ్వకాయాః యేషాం తథోక్తాః. వ్యధాపనోదాయ మదస్య సౌరభం
దాయ వారణాయ తామపనోదితుమితి తుమర్థాచ్చ భావవచనాదితి చతుర్థీ - మదస్య
దానజలస్య సౌరభం పరిమళం వివస్య ప్రహీభూయ జిఘ్రుస్తఇవేత్యుచ్చేక్షా ఆలు
లోకిరే దృష్టాః. జనైరితిశేషః పంశస్థం ౨౯. తీక్ష్ణేరి. తీక్ష్ణేః ప్రత్యర్థినాం శత్రుగాం
భల్లైర్పాణవిశేషైః అపహృతాని ఛిన్నాని శిరాంసి యేషాంలేషాం హస్తీపానాం గజా
రోహణాం శరీరాల్ ఉత్కాంతాః నిర్గతాః ప్రాణాత్తకాః వాతాః వాయవః కరిమ
దపయసాం సౌరభీం పరిమళపరమృరాం ఉద్వహంకస్సంతః దివి ఆకాశే సమృద్ధభాజాం
సురసుదృశాం అప్సరసాం కపోల్స్థలయోః కుచౌ కలశావివకయోశ్చ స్వేదవారిగాం
శ్రమజలానాం ప్రవాహం పాయంపాయం హృత్వా హృత్వా తాలపృంశస్య వ్యజ
నస్య కృత్యం చతుర్థి. అత్ర అన్యకృత్యస్య అన్యత్రానంభవేన తత్సదృశకృత్యాః
పాదసంభవస్థర్థసంబంధనిబంధనో నిదర్శనాలంకారః. అసంబంధే సంబంధరూపిశ
యోక్తిశ్చైకవాచకానుప్రవేశేనసంకీర్ణా - స్తద్గరా. ౩౦. అగ చతుర్శిరశ్యయుద్ధం
వర్ణయతి అశ్వాంతి ఉచౌ అశ్వా అగ్రపాదౌ పూర్వపాదౌ ఉత్తిష్ఠ ఉద్భృత్య
యధే అభిముఖభవంతే సప్తా స్వా స్వయా సాదినౌ తారంకికా. ని. 'అశ్వా
రోహస్తసాదినః' ఇత్యమరః. పరస్పరస్య ఉచఃశరీరఇక్షర్థః. హేతోః అన్యోన్య
యుధయోః పాతాల్ త్రాతుం రక్షితుం తం పరిహర్తుమితి యావత్ - ఊర్ధ్వః
సాదితిరోధానాయ ఊర్ధ్వకృతః కాయః యాభ్యాం తౌ తథోక్తవివేత్యుచ్చేక్షా.

త్రాతుమివోర్ధ్వకాయా. 30. ప ఏకైవ వై రిభటఖడ్గవరస్య ధారా
ధారాసు పంచసు సతీవ్యపి కంచితశ్వం, స్కంధేవిఘ్నతదసూనిత
రైద్దురాపా న్జగ్రహనాల్పమపి తత్తుతజంబులేశం 31 ప సమరభివి
బభాసే సాదినో భూషణానాం మరకతమణిభాసాం మధ్యగః కశ్చిదశ్వః,
సకలభటవిమదైశ్చంచలాద్భింబవాహో నిమితత ఇవరథో నేతురహ్నిం
శతాంగాత్. 33. ప ఆయోధనాంకణజుషామస్యగాపగానా మావ
ర్తగర్భవతితాః కుణపాహయానాం, సంబభ్రము ర్విహితపూర్వము
పాదదానా శ్శిష్యావిశేషమివ మండలచంక్రమేషు 34. ప. దస్వీ

తస్యః పితమతా. 30 ఏకేతి. వైరిభటస్య శత్రువీరస్య యః ఖడ్గవరః ఖడ్గ
శ్రేష్ఠస్యధారా తీక్షణ్యం ఏకైవ స్వయమేకాః సతీ కంచితశ్వం కాత్రవం పశ్యసు
ధారాసు తీక్షణ్యేషు ఆహంధిత్వాదివిశేషేషుచ సతీవ్యపి ని ధారాస్రాగ్ర
మృసంతత్యాం నైన్యాగ్రేఽశ్వగతివ్యపీ' వివైజయింసీ - స్కంధేగ్రీవా మూలదేశే
విభిద్య భిత్వా ఇతరైద్దురాపాన్ ప్రాప్తుమశక్యాన్ పాతుం దుర్లభానితి యావత్ -
దుర్లభం ఆపం ఆపాం సమాహః యేషుతానితివా. తస్య అశ్వస్య అనూక్
ప్రాణాన్ పశ్య జగ్రాహ గృహీతవాన్. కించాతపీవ తస్యాశ్వస్య త్తతజమేవ అమృ
రక్తజలం తస్య లేశం లవం అల్పమివదపి నజగ్రాహ జగుప్సితత్వాదితి తైక్షణ్యలికయా
దితివభావః. అత్రైకస్యాః. ధారాపంచవదశ్వ భేదవర్ణనాత్కారణాసాకర్తృఽపి కా
ర్యోక్త్యుద్దిహాపాత్పల్లిహాపా విభావనాభేదః. ఏవంలాక్షకదుర్లభజలంత్పానిత్య
హిన్యా జగుప్సితరక్తాంబుత్యాగస్య ఆనురూప్యాత్సహుంకారశ్చ. ద్వయోరపి క్లేషో
క్షీవికయోస్సంస్పృష్టిః. 31 సమరేతి. సాదినః తొరంగికస్య భూషణానాం కనకమ
కుటాదీనాం యే మరకతమణయః గారుత్తరాని లేహం భాసాం క్యామప్రభాగాం
మధ్యంగచ్ఛతి ప్రాప్నోతీతి మధ్యగస్రాభిః క్యామిభూత ఇత్యర్థః. కశ్చిదశ్వస్సకలానాం
బవసూనాం భటానాం అపరావృత్య మృతానాం విమర్శిర్నిర్గమనజన్యైః చంచలాత్క
మ్మితాత్ ఆకపివ నిన్నః ముక్తబుధనః వాహః ర్యః యస్య తస్మాదహ్నిం నేతుః
సూర్యస్య శతాంగాద్రథాత్ సమరభువి యుద్ధదేశే నిపతికః ర్యః రథాశ్వఇదేర్వి
ప్రేక్షిత్. బభాసే రరాజ మాదీసి. 33. ఆయోధనేతి. ఆయోధనాక్కుణజుషాం యుద్ధ
దేశే గతానా మస్యగాపగానాం రక్తవదీనా మావర్తగర్భేషు జలభ్రమమగ్నేషు పతి
తాఃనాయానామశ్వానాంకుణపాః శవానిమండలచంక్రమేషుచ చక్రాకారగతివిశేషేషు
విషయే పూర్వం త్వాకాలే విహితం అభ్యుత్తం విహితపూర్వం త్వావిశేషం ఉపాద
దానాః స్వీకుర్వాణా ఇవేత్యుప్రేక్షా - సంబభ్రముః భ్రమంభిన్న. 34. అదైకేన

ధానుష్కమారాదసిభృతమసిమాచుంతినం కుంతధారీ చక్రాస్త్రం
చక్రహేతిర్దదినమపి గదాపాణి రన్యోన్య మేత్య, స్వస్వాస్తాణాం
ప్రయోగే దృఢపరిచితయోహంతృవధ్యత్వశైలీసాధారణ్యే ప్రతిష్ఠా
మభి విదధురమీ ద్వంద్వయోధాగ్రగణ్యాః. ౩౫ ప తతః ధృష్టద్యు
మ్నాత్మత్తమర్థాణ మగ్రేదృష్ట్యా హాహాశబ్దదీనాం స్వసేనాం, కోదం
డజ్యమామృశన్యోరఘోషాం కోపాద్భీష్టః ప్రావిశత్సార్థస్యైన్యం. ౩౬
ప. ససింహనాదే సతతః కుమారే చాపం సమాకృప్య శరైర్విముక్తైః,

పాదాతయుద్ధమాహ—ధన్వీతి. అః స్వస్య స్వస్య సంబంధినాం అస్వీయానాం
స్వీయానామితి. అస్త్రాణాం ఆయుధానాం ప్రయోగే ప్రహరణే విషయే దృఢా
అవిస్మృతా పరిచితిః అభ్యాసః యేషాం తథోక్తాః ఆతనివ అమీ ద్వంద్వం అమరూపం
యథాతథా యుద్ధంత ఇతిద్వంద్వయోధాః తేషామగ్రగణ్యాః శ్రేష్ఠాః ధన్వీధనుర్ధరః
ధానుష్కం ధనుర్ధరం ఆసిమాక్ ఖడ్గధరః - అసిభృతం కుంతధారీ కుంతినం చక్రం
హేతి రాయుధం యస్యః చక్రాస్త్రం గదాపాణి యస్యః గదినమపి అన్యోన్యం
ఆరాత్నమిపమేత్య పదత్రయమిదం ప్రథమాంతద్వితీయాంతద్వయవచనైః
యోజ్యం ఇత్యం ద్వంద్వీభూమేచ్ఛర్ధః హంతృత్వశైల్యాః హింసాకర్తృత్వస్వభా
వస్య వధ్యత్వశైల్యాః హింసాశ్రయత్వస్వభావస్య చ ద్వయోరపిసాధారణ్యే త్య
భావే. ప్రతిష్ఠాం స్థితిం అభివిదధుః చక్రః పరాక్ ఘ్నంతః తైర్దన్యమానాశ్చ
భూషన్నిత్యర్థః అత్రైకైకస్థిత్ హంతృత్వవధ్యత్వరూపానేకగుణయాగపద్యాప్రము
చ్చయభేదః. స్రగ్ధరావృత్తమ్. ౩౫ ధృష్టేతి. తతః. ధృష్టద్యుమ్నస పాండవ
సేనానాయకేన ఉత్కృతానిభిన్నాని మర్త్యాని ఆయుఃస్థానాని యస్యాస్త్రోక్తాం
అరవివ హాహాశబ్దదీనాం స్వీయాం సేనామగ్రే దృష్ట్యా శీష్టః ఘోరః దారుణః
ఘోషః టంకారః యస్యాస్త్రోక్తాం కోదండస్య చాపస్యశ్యాంగుణం ఆమృత్
టంకారయంత్యక్ పార్థస్యైన్యం పాండవసేనాం ప్రావిశత్ ప్రవిష్టవాక్. అత్ర
తాదృగ్గీన సేనావలొకనస్య తథా కీషప్రపేకం ప్రతిహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం
కావ్యలింగమ్ - కాలినీ ౩౬ ససింహేతి. సింహనాదేన సహితే ససింహనాదే సహితో
గంగాయాః కుమారేసుతే కీషే ప్రమమాదా చాపం ధనుః సమాకృప్య విముక్తైః
ప్రయుక్తైః శరైః పరాక్ శత్రూక్ పరీతుం వారయితుం ప్రవృత్తే ఉద్యుక్తేసతి
ఆపురోభిః పరాక్ పరీత్ పరీతుం వవలే వ్యాపుతం వలతేర్భావేటిట్ - ఆపు
రోభిః ప్రవం పరాక్ పరీతుం వవలక్ష్యః ప్రామా. తతః పూర్వంవహానీ
రాణాం నాశాభావాదిభావః అత్ర కీషపరవారగాపురోవరవరక్రియయోశ్చ

ఋణాన్వరీతుం ప్రధమం ప్రవృత్తైవరాన్వరీతుం వవలేఽపసరోః 32
 ౨. పృథాసుతానాం పృతనాంతరాశే పృథక్పృథక్తస్య పృషత్కవర్యాః,
 ద్విపాంతృహస్తం తురగాంతృహస్తం భటాంతృహస్తం పతితాన
 కార్డుః 3౩ ప. సింధోస్సుతస్య విశిఖైర్జ్వలదగ్నిసూనోః ప్రాణా నివ్విలి
 హ్య ధిగితి ప్రవిముక్తవద్భిః, కృత్తాన్యముంచత విరోధికులానికశ్చి
 జ్జవేన జగృహే యుధి భూతవర్గః 3౪ ౨ దేవవ్రతే దళితవైరిణి
 దృష్టమాత్రే సారధ్యమాత్రకిరణే కృతసంగరోఽపి, మూలే న కేవల
 మహోమురభిద్రవస్య మధ్యేఽపి చక్రవతిసంభ్రమయాంచకార ౪౦.
 ౨ అరిమండలఖండనైః పృషత్కైరవదీర్ఘాదుధి౨౨౭గావలీనాం, అవనీప

గపద్యాత్సముచ్చయః. 32. పృథేతి. తస్య కీడ్వస్య పృషత్కవర్యాః బాణశ్రేష్ఠాః
 పృథక్పృథక్ ప్రత్యేకం ఏతైఃశివతి యావత్. పృథాసుతానాం పాణ్డవానాం
 పృతనాంతరాశే సేనామధ్యే సహస్రం ద్విపాత్ గజాత్ సహస్రం తురగానశ్వాత్
 ఉభయశ్చ తదారూఢానితి ధ్యేయం. సహస్రం భటాత్ పదాతీంశ్చ పతితాన్
 నిహతాన్ ఆకార్డుః చక్రః. 3౩. సింధోరితి. జమదగ్నిసూనోః పరశురావస్య
 ప్రాణానివ్విలిహ్యసంస్పృశ్య ధిక్ ఆసారా ఇమే తాపసీయా ఇతి ప్రవిముక్తవద్భిః
 తత్సాగ్రాంతృక్ష్యక్తవద్భిః అతిదృఢస్వర్నైరితి యావత్. విశిఖైర్జ్వలదగ్నికృత్తాని
 ిన్నాని విరోధికులాని శత్రుసంఘాతకశ్చిదేః భూతవర్గః పృథివ్యాదిమంచకదేహ
 ఇతియావత్ - జవేన అముంచత తత్తాజ. మమ్రుర్విధిః కశ్చిదన్యః భూతవర్గః పికా
 చల్పందం జవేన జగృహే గృహీతవాత్. విరోధికులానీతి యోజ్యం - అహారాధిమి
 థావః ని భూతం త్వాదా పికాచాదా న్యాయ్యే సత్త్వోపమానయోరితివైజయంతీ.
 3౪. దేవేతి. దళితాః నిహతాః వైరిణః శత్రవః యేన తథోక్తే ఆకలిప దేవవ్రతే
 కీడ్వే దృష్టమాత్రే దృష్టేసత్యేన నతు విలమ్బాదిత్యర్థః సారధ్యమాత్రకరణే సారధ్య
 నైర్వ కరణే. నతుయుద్ధకరణ ఇత్యర్థః-కృతః సంగరః ప్రతిజ్ఞాయేన తథోక్తోఽపి ముర
 భిత్ శ్రీకృష్ణః రథస్య అర్జునరథస్య మూలే కేవలం మూలభాగవిప చక్రం రథాంగం
 నాతిసంభ్రమయాంచకార - భృశం నభ్రామితవాత్ కింతురగ్య మధ్యేఽపి చక్రం
 సుదర్శనం అతిసంభ్రమయాంచకార-కీడ్వ వధాయ చక్రాయుధం గృహీతవానిత్యర్థః ని.
 'చక్రంనైస్యే రథావరే రథాంగేఽన్వయరాష్ట్రయోః, శస్త్రభేదే పుమాంశ్చక్రవాః'
 ఇతి వైజయంతీ - ఆశ్రదళితవైరికీడ్వపలూకనస్య విశేషణగత్యా శ్రీకృష్ణస్య ప్రతిజ్ఞా
 త్యాగపూర్వకచక్రప్రాసంహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగం. ౪౦ అరీతి
 ఆరిమండలస్య శత్రుమండలస్య ఖండనైః ఛేదకైరముష్య కీడ్వస్య పృషత్కైః బాణైర

తయో రుమా నిజానా మధివిన్నాం జననీ మముష్యచక్రుః రగ గ
తదను సమరసంముఖినవైరిఫటప్రాణఃరిమోక్షణోస్తుఖిలీముఖప్రస్థాన
సమయసమాభ్యుచ్చవపాత్రీకృతకర్ణపుటై ర్బలవైరినగరవాస్తవ్యవారవి
లాసినీజనపాణిపంకేదుహపరిగళితపారిజాతప్రసవపహతతచంచరికపుంజ
మంజుగుంజతవ్యంజితభేదచికురబంధై ర్వేగా పతితవిశిఖవిసుట్టనవివర్యస్త
వికటమకుటవిటంకవిప్రకీర్ణముక్తాఫలశంకావదాన్యరణశ్రమవారి శీకరని
కరణోరికితనిటిలభాగైరోహతిరేకవ్యతికరితదశనావలీదంశనపునరుక్తరక్తి

పదీర్ణాః విదారితాః అపసేపశయః శత్రుభూపాః రుషకోపేనేవేత్యుల్లేఖాః. అముష్య
జననీం గంగాం నిజానాం రుధిరాపగావనీనాం రక్తవదీనమూహనీనాం అధివిన్నాం కృత
సాపత్న్యకాం చక్రుః తాభిచ్ఛహసపత్నీకాం చక్రురిత్యర్థః - బహవోరక్తప్రవాహాః
ప్రసప్తపురిపరమార్థః - సాపత్న్యన్నపరంమఃఖా స్త్రీణామితిభావః ఆత్రాత్మనం
తారం భీష్మం సాక్షాత్ప్రతికర్తృమకత్తానాం శత్రుగాం తదీయజననీ దుఃఖజననోద్భోగ
వర్జనాత్ప్రత్యనీకాలంకారః ప్రత్యనీకం బలవతశ్శత్రోః పక్షపరాక్రమణులి లక్ష
ణాత్ - ఔషచ్ఛంధసీకం రగ, లదన్వితి తదను అనంతరం కల్పాంతే ప్రళయకాలే
రుద్రస్య బంధుస్సవృకః ఆయం సురసింధుసూనుః భీష్మస్సమరే యుద్ధే సుముఖీనానా
మభిముఖమవస్థితానాం వైరిభటానాం సుబంధినాం ప్రాణానాం పరిమోక్షణేత్యాజనే
ఉస్తుఖానాం ప్రవణానాం శతీముఖానాం బాణానాం ప్రస్థానసమయే ప్రయాణకాలే
సమాప్తచ్ఛనస్యప్రశ్నస్య పాత్రీకృతాని సముజ్జకృతాని కర్ణస్య పటాని యేహంతైః
పలవైరినగరే స్వర్గే వాస్తవ్యానాం నివసతాం వారవిలాసినీజనానాం అప్పురసాం పాణి
పంకేరుహే కమలేశవ తాభ్యాం పరిగళితైః పారిజాతప్రసవైస్సహ సమాపలితానాం
సహాగతానాం చంచరికపుంజానాం భృంజనమూహనీనాం మంజునా మనోహరేణ గుంజి
తేన రుపాకారేణ వ్యంజితః ప్రకటితః భేదః మిథో వైలక్షణ్యం యేహం చకోక్తాః
చికురబాహాః ధమ్మిల్లాః యేహంతైః వేగేనాపలితైర్లగ్నైః విశిఖైర్వాతైర్విసుట్టనేన నిర్దా
తేన వివర్యస్తేభ్యః విషమితేభ్యః మమటేభ్యః కిరీటేభ్యః విప్రకీర్ణానాం గరితానాం
వివిధానాం ముక్తాఫలానాం శంకాయా ఊహస్య వదాన్యైఃదాతృభిస్తద్భాగిలిదాయ
భిర్యర్థః. రణాద్యుద్ధాత్ యః శ్రమః తస్యంబుధినా వారికరనికరేణ స్వేదజలబిందు
బృందేన శోరకేశస్సంజాతశోరకణప స్థికః నిటిలభాగః ఫాంజీకః యేహంతైః. శోమలి
రేకేణ శోపాలికయేన వ్యతికరితయా సంఘటితయా దశనావ్యాదంశపంక్త్యా దంశ
నేన పునరుక్తః ద్విగుణితః రక్తిమా ఆరుణ్యం యస్య తాదృశః ఆఫరః ఆఫరోష్ఠః

మాధరైరయుతేన రాజ్ఞాం శిరోభిః కల్పాంతరుద్రబంధం సింధుసూ
 నురయం వసుంధరాం బంధురయాంచకార ర౨౨ చ నద్యాస్సుతేన
 జనితైర్నవదేవవరైస్సాంధ్రే స్వధామ్ని సతిశంకుచితస్థితీనాం, స్వర్గాక
 సామజని సా స్వయమేవ కామ్యూ హాలంకమా కుశికనందనకోపముద్రా.
 ర౨౩ ప భీష్మస్యకన్యా జనపాణిపీడాం పితుర్బుధే త్యక్తవతోఽపి తస్య,
 సంఘాత్సురాణాం సతి పుష్పవర్షే సంతానలాభోఽజని తద్విచిత్రం
 ర౨౪ ష. ఇత్థంవిధాయదివమేన మసాసమీకం పాశ్చాత్యబూదర ముపే
 యుషి పద్మబంధా, ప్రత్యర్థినామివచకార బలాహహారం స్వస్యాపి చాప

యేహంతైః ఆయుతేన దశభిస్సహస్రైః రాజ్ఞాం శత్రుభూపానాం శిరోభిః వసుంధ
 రాం భూమిం బంధురయాంచకార విషమితాం చక్రే - దశవసాస్రాణిశత్రునవధీ
 ద్విర్భృతః. ర౨౫. నద్యాశ్చ సద్యాస్సుతేన భీష్మేణ జనితైః రణే మహావీరాన్నిహత్య
 నిర్మితైః నవానాం దేవానాం. దేవభూయంగతానామితి యావత్ - వర్తేర్బుధైస్స
 స్త్రికా స్త్రీయే ధామ్ని నివాసే స్వర్గే సాంధ్రే నిబిడితేసతి సంకుచితా స్వర్వీభూతాస్థితిః
 ఆహవః యేహం లేహం స్వర్గాకసాం దేవానాంసా ప్రసిద్ధాహాలంకమా అనివార్యా -
 కుశికనందనస్య విశ్వామిత్రస్య కోపముద్రా త్రిశంకుస్వర్గపృష్టిరూపజోపదిహ్నం స్వయం
 ఆత్మభిరేవ కామ్యూ ఆభిలషణీయా ఆజని ఆభూత్ ఆక్ర దేవానాం స్వర్గస్థితిసంజా
 చాసంబంధేఽపి ఏవం త్రిశంకుస్వర్గకామనాసంబంధేఽపిచ సంబంధోక్తిరూపమతితయో
 క్తివ్యయమంగంగిభావేన సంకీర్ణం ర౨౬ భీష్మస్మృతి. పితృశంకునోర్బుధే సత్యవల్లభ
 రూపసన్తోమయ కన్యాజనస్య పాణిపీడాం వివాహం త్యక్తవతః విస్ఫుర్జవతోఽపి తస్య
 భీష్మస్య సురాణాం సంఘాత్ పుష్పవర్షేసతి సంతానానామపత్యానాం సంతానాఖ్య
 సురవృక్షపుష్పగాం లాభః అజనీని యత్ తదేతద్భార్యాభావేఽపి సంతానలాభః విశే
 ష్యాపేక్షీ న పుంసఃత్వనిర్దేశః విచిత్రం. ని 'సంతానస్సంచయే గోత్రే స్వాదవత్యే
 సురద్రుమ' ఇత్యుచుః అక్ర సంతానకారణదారచక్రహాభావేఽపి తద్లాభవర్ణనాన్వేష
 షప్రతిభాత్థాః తో విభావనాలంకారః ర౨౭. ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేనాసా భీష్మః
 ఏకం దినం యావద్దివసమృచ్ఛతః. ఆత్మంశసంయోగే ద్విలీయా - సమీకం యుద్ధం
 విధాయ పద్మబంధా సూర్యే పశ్చాత్తనం పాశ్చాత్యం భూభరం అస్తవైలం ఉపే
 యుషి ప్రాప్నువతి అస్తంగతేసతీతి యావత్ - ప్రత్యర్థినాం శత్రుగాం బలస్య సామ
 ర్థ్యస్యాపహారం నాశమివ చాపఃఖరాధనయోగితితః ఆహారోపితా స్రంసితా క్యాగు
 ణి యేన తథోక్తస్సక్ స్వస్య ఆత్మనః బలస్య సైన్యస్య ఆహారం శిబిరప్రవేశనమపి

శిఖరాదవరోపితజ్యః రగః గ ఇతి నవదినాని నవనవాని ధ్వజవిలసితాని
ప్రకాశ్యదశమేఽహ్ని పునరసా నిజద్వజ చిహ్నమాత్రం వియదాహో
హతి భగవతి వివస్వతి సమరవర్షాసమయశిఖండినా గాండివధన్వనా
పురస్కృతం శిఖండినం స్త్రీపూర్వోఽయ మమునాసహన యోవవ్య పితి
నిషిధ్య హస్తతల నిరస్తపమల్లస్తకః ప్రసమం స్వదూరావసరణకుతయే
వశిండిన్యావశ్వాదతిమూరనిహ్ని సితై ర్విజయవిపాల్లై రాదివసావసాన
మవదారితకళేబరతయా నితాంతతాంత శ్శాంతమనాస్సాన్వితనిహి
తరమాకాంతస్సుభటలోకసముచితాం శరశయ్యాం క్రమా దధి
శిశ్యే రఽ య పార్థేన షీతివినిఖాతపుంఖకానాం 'బాణానాముర

చకార ని బలంశక్తివలంనైస్య'మిలియూవవః. ఆశ్రశత్రుగాం కీదృశ్యచ బూజవః
రేణ క్షేపభితికాలభైక్యేనౌపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మ్యయోతాభేదః రగః ఇతి ఇత్యు
క్తప్రకారేణ నవదినాని నవనవాని దినేదినే అభినవాని భుజయోర్విలసితాని యుద్ధప్రి
దాః ప్రకాశ్య ప్రకటికృత్య దశమే అహ్నిదినే భగవతి వివస్వతి సూర్యే వియదాకా
శం నిజేధ్యతే చిహ్నస్య తాశస్య ప్రమాణం చిహ్నమాత్రం ప్రమాణే మాత్రత్ -
ఆరోహతిసతి సమరమేవ వర్షాసమయః రస్మిక్ ఖండినా మయూరేణ తద్వదుల్లాస
భాతేత్యర్థః గాండివధన్వనార్జునేన పురస్కృతం ఖండినం ద్రుపదపుత్రం దృష్ట్వా
ఆయం ఖండి పూర్వం జన్మకాలే స్త్రీ స్త్రీ పూర్వః అమునా స్త్రీపూర్వేణ ఖండినా
సహ నయోధస్యం యుద్ధం నకర్తవ్యం ఇత్యాలోచ్యేతి శేషః నిషిధ్య తేన సహాయ
ద్ధం విహాయ హస్తతల నిరస్తః త్యక్తః ధనుషః లస్తకః మగ్ధం యేన తథోక్తః. ని
'లస్తకస్తపమల్లధ్య'మిత్యమరః. విష్టవాచకానాం సతి విశేషణే విశేష్యమాత్రపరత్వా
న్నధనుశ్చటవైయర్థ్యం - ప్రథమమాదౌ సంహితబాణాకర్షణసమయఇతి యావత్
స్వస్య శింజిన్యాః ఆత్మనః దూరమపసరణస్య ఆకర్షాంతమపసరణస్య శరణేన హేతునా
కుశితయేవేయ్యతేప్రీక్ష. శింజిన్యా గాండివగుణేన వశ్వాదనంతరం- అతిదూరం నిహ్ని
సితైస్సాన్వితైర్విజయస్సార్జునస్యవిపాల్లైర్పాణిశేషైర్రాదివసావసానం సాయంకాలప
ర్యంతం విదారితం కళేబరం శరీరం యస్య తస్యభావస్తతా తయా నితాంతం తాంతః
గ్లానిం ప్రాప్తః కాంతం ప్రాణిహింసాతః విరతం మనః యస్య తథోక్తః. ఆకవినాసా
కాంతవో కీడ్మః స్వాంతే మమనసి నిహితః ధ్యాతః రమాకాంశః విష్ణుమూర్తిర్యేన
తథోక్తస్సక్ సుభటలోకస్య మహావీరజనస్య సముచితాం శయ్యాం శరమయ్యాం
క్రమాత్ శనైః అధిశిష్యే శేలేష్ట. రఽ పార్థేనేతి. పార్థేన అర్జునేనకీతౌ

పితామహాశ్శయానః, బభ్రాజప్రణబిలవాంతరక్తబిందుర్ధారాణాంఘన
ఇవ శక్రగోపవర్షీ. ౪౭ ప సంవీక్ష్య తత్రశయితం తమిమం
శరేషు సాంక్రామికం గుణమివ ప్రతిపద్యమానః, భాస్వాపి స్వయ
ముపాత్తకరోష్ణశాంతిః పాశ్చాత్యసాగరశరేషు శయాభు రాసీత్.
౪౮ ప జగతి వినుతకీర్తౌ జామదగ్న్యస్య శిష్యే కబళితరిపువర్గే
కాలధర్తం యియాసౌ, బహుసురనరలాభాద్బద్ధకామోత్సవానాం
శ్వశురమరణదుఃఖం స్వర్వధూనాం బభూవ ౪౯. ప పతితేయుధి

భూమా వినిభాతాః పుంభాః బాణమూలభాగాః యేషాం లేషాం - కైషికః
కప్. బాగానాముపరిశయానః. ప్రణబిలేభ్యః బాణక్షతరంధ్రేభ్యః వాంతాః నిస్స
రంతః రక్తదిదమః యస్య తథోక్తః పితామహః భీష్మః ధారాణాముపశక్రగో
పాన్నామ రక్తకీటాక్ - 'ఆంధ్రేపట్టుపురుగు' - వర్షతీతి వర్షీ ఘనః మేఘఇవ
బభ్రాజ ఉపమాలంకారః ప్రహర్షిణీవృత్తం 'మృజౌగస్త్రిదశయతిఃప్రహర్షణీయమ్.
౪౭. సంవీక్ష్యతి. తత్ర యుద్ధభువి శరేషు శయితం తమిమం భీష్మం సంవీక్ష్య సంక్ర
మాద్దేహాత్ దేహాంతరస్రాప్తేః భవతీతి సాంక్రామికం గుణం ప్రతిపద్యమానః ప్రాప్ను
వన్నీచేష్యతేప్రీత్యా స్వయమపి ఉపాత్తా స్వీకృతాకరోష్ణః భుజప్రతాపస్య కిర
ణోష్ణస్యచ కాంతిః ఉపరతిః యేన తథోక్తః భాస్వాక్ సూర్యః పాశ్చాత్యసాగ
రస్య పశ్చిమాద్యేశ్వరేషు బాణేషు శరేషు చ శయాసశ్శయానః ఆసీత్ ని. 'శరో
దర్శాంతరే బాణే శరం దద్ధిజలేఽపిచేరివిశ్వః ౪౮ జగతీతి జగతి వినుతా సం
స్తతా కీర్తిర్యస్య తథోక్తే కబళితః నాశితః రిఫ్రాగాం వర్గః సంఘః యేన తథోక్తే
జామదగ్న్యస్య పరశురామస్య శిష్యే భీష్మే కాలధర్తం పంచత్వం యాతుం ప్రాప్తు
మిచ్ఛాయియాసౌసతి ప్రచన్నఇతి పారాంతరం - బహునానాం సురాణాం దేవ
భూయంగతానాం భటానామేవ వరాణాం పతీనాం లాభాత్ప్రేక్ష్యలోః బద్ధః
కామోత్సవః సంభోగః యాసాంతాసాం స్వర్వధూనామపసరసాం శ్వశురస్య భర్తృ
పితుర్నరణేన యదుఃఖం తల్బభూవ అత్రాప్సరసాం తాదృశదుఃఖాసంబంధేఽపి
సంబంధోక్తే రతిశయోక్తిః మాత్రసీవృత్తం. ౪౯ పతితఇతి వాహిన్యాః గంగాయాః
సేనాయాశ్చ సుతే భీష్మే యుధి యుద్ధభువి పతితేసతి - ద్వివిధా కారవీయా పాం
దవీయాపి వాహినీ సేనా - పతంతి గళంతి అత్రాణిబాహ్మణి యస్మాద్భ్రష్టోక్తా

వాహినీసుతే పతదశ్రు ర్వివిధాపిహాహినీ, ప్రింక్షితం తే ధర్మాత్మజే
తం పటవేశ్వాని యయా తతః పరం. ౫౦ . తశబ్ద మి శోనశూ

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతౌ శ్రీమతి చంపూభారతే
న వ మః స్త బ కః.

సతీ ప్రగమమాదా ఉచ్చితం మహాంతం పరితాపం యయా ప్రాప తతః పరం పట
వేశ్వాని దూష్మాణి యయా ౫౦. చైతాళీయం.

ఇతి శ్రీ సదాశివపదారవిందపంచనకందళితానందసాంద్రస్య
మరణికులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ
చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే
న వ మః స్త బ కః.

లితాంసశిఖరా సహవాన్

నీనా మేకత్ర గానద శ మః స్త బ కః.

౨ అపరేఽహని కారవశ్యమూనామధివత్సరికల్ప్య కుంభ
యోనిం, పురతో నిజగాద ధీష్ణపాతాద్రుదితోచ్ఛానదృశాం నరా
ధిపానాం. ౧ ప. కుంభోత్పత్త్యా ప్రసిద్ధో మునివృషభభవ త్సాధరం
వింధ్యసంజ్ఞం లోకే తాదృగ్విధస్త్యం యుధినిజమహసా భూభృత
స్తంభయితాః, జీవగ్రాహం గృహీత్వావినమితవదనం లజ్జయాధర్తసూ
నుం పద్భ్యామేవప్రచారం విదధతమధునా లీలయామేఽర్పయేతి
౨ ప. ఉదితం తదిదం నిశవ్య గోష్ఠ్యా ముచితజ్ఞః కరమున్నమయ్య
కించిత్, గుణసన్నిభవిక్రమస్తదానీం గురురేషోఽపి కురూద్వహం

అపరఇతి అపరేఽహని చరిత్రికాదినే కారవః దుర్యోధనః కుమ్భయోనిం
క్రోణం చమూనాం అధివశ్యభావః అధివత్సం తస్మిన్ కలికల్ప్య తదధిపంకృత్వేతి
యావత్ - ధీష్ణస్య పాతాల్ రుదితేన ఉచ్ఛానే స్థూలీభూతే దృశా నేత్రే యేహం
లేహం నరాధిపానాం స్వపక్షస్థానాం పురతః అగ్రే నిజగాద ఉక్తవాక్ తమిరిశేషః.
క్రోణం ప్రతీత్యర్థః. ఔపచ్ఛందసికం. ౧. కుమ్భేతి కుమ్భేభుటే ఉత్పత్త్యా జన్తనా
ప్రసిద్ధః మునివృషభః మునిశ్రేష్ఠః అగస్త్యః వింధ్యఇతి సంజ్ఞా యస్య కం త్సాధరం
తైలమివ. లోకే తాదృగ్విధా ప్రకారః కుమ్భాత్పత్తిరూపః యస్య తథోక్తః త్వమపి
నిజమహసా స్వలేజసేతి పూర్వత్రాపి యోజ్యం - యుధి భూభృతః తైలాక్ శత్రు
రాకాంశ్చ స్తమ్భయితాః. ౨ 'భూభృన్నరేంద్రతైలేభేష్య'తివిశ్వః. జీవగ్రాహం గృహీ
త్వా జీవంతం గృహీత్యేత్యర్థః ధర్తసూనోరేవార్థాదత్రాపి కర్తృత్వం ౨. 'సమాలా
కృతజీవేషుహన్క్రూణో గ్రహ' ఇతిఋషి - కషాదిత్వాదహుప్రయోగః అతఏవ లజ్జ
యా వినమితవదనం కించ పద్భ్యామేవ ప్రచారం గమనం విదధతం కుర్వంతం పాద
చారిణమితి యావత్. ధర్తసూనుం ధర్తరాజం మే మహ్యం లీలయా అధునా అర్చయ
ఇతి జగాదేతి పూర్వేగాన్వయః ఉపమాలుకారః స్తగ్ధరావృత్తం. ౨ ఉదితమితి.
గుహేన స్కందేనసన్నిభః కుల్యః విక్రమః యస్యః ఉచితజ్ఞః అతఏవ విషః గురు
ర్ద్రోణోఽపి - కదానీం గోష్ఠ్యాం సభాయాం తదిదం దుర్యోధనోక్తం ఉదితం వాక్యం

బభాషే 3. ప కర్తుంహి శక్య మఖిలం నృపకాంతీతం తే ధర్మాత్మజే
పరివృత్తేఽపి ధరాధినాథైః శౌరిప్రణున్నహయహేషితశబ్ద మిశ్రోనశ్రూ
యతే యది నరస్య శరాసఘోషః. ౪. ప. సర్వాస్త్రవిద్యాసహవాస
సౌఖ్యసంకేతభూమేరివ తస్యవాచం, ప్రత్యుద్యయాతాం పరిషగ్గ
తానాం తిర్యక్ప్రచారశ్శిరసో నృపాణాం ౫ ప. అథ ద్రుపదజ
ద్రోణౌ రథదిప్తవ హయావృతౌ, బద్ధాయతసముత్సాహౌ యుద్ధాయ
నిరగచ్ఛతాం ౬. ప నామాక్షరాంత నదీసుతబాణకీర్ణే రంగేఽవతే
రతు రుభావపి రాజవర్తౌ, సత్వేళితౌ సవిరుదాసమదాట్టహాసౌ సస్సా

నిశమ్య కరం కింబిదున్నమయ్య ఉద్భృత్య కురుద్వహం దుర్యోధనం ప్రతిబభాషే -
ఓంపచ్చందసికం. 3 కర్తుమితి హే నృప దుర్యోధన ధర్మాత్మజే ధర్మరాజే ధరాధి
నాథైః రాజభిః విరాటాదిభిః పరివృతేనశ్చపి-శౌరిణా శ్రీకృష్ణేన ప్రణున్నానాం చో
దితానాం హయానామద్భుతనరభ్యానాం హేషితశబ్దేన మిత్రః మిశ్రతః నరస్యాద్భుతస్య
శరాసఘోషః గాంఢీవగుణటంకారః నశ్రూయతే యది-ఆస్తాభిరితిశేషః. తదా తే తవ
సంబంధి అఖిలం కాంక్షితం ఉత్తరీత్యా తత్సమర్పణరూపం కర్తుం శక్యం. హిఃఖ్య
త్థే - సాద్భుతస్య తస్య గ్రహణం దేవానామప్యశక్యమితిభావః. ౪ సర్వేతి. సర్వాసాం
అస్త్రవిద్యానాం సహవాసేన యత్సౌఖ్యం తస్య సంకేతభూమిః పరినిర్దిష్టసానం-తస్యా-
వీత్యవినాఃమిత్ర నృస్యేత్యద్భుతసకార్యోత్కర్షోద్వస్యతే - తస్య ద్రోణస్య సంబంధీం
తాం వాచం సాద్భుతస్య ధర్మరాజస్య గ్రహణమశక్యమిత్థాత్మికాం ప్రతిపరిషగ్గతా
నాం సభాస్థితానాం నృపాణాం కిరసః తిర్యక్ప్రచారః క్లాఘాకంఠః ప్రత్యుద్యయాఉ
చితమేవోత్తరంద్రమితి క్లాఘయామానుస్మర్యేఽపి సభ్యాఇతిభావః ౫ అథేతి అథ
ద్రుపదజః ధృష్టమ్యమ్మః ద్రోణశ్చ తౌ ఉభౌ పాండవకారవసేనావతీ-బద్ధః ఆయతః
విస్తీర్ణశ్చ సమ్యగుత్సాహః యుద్ధోద్ద్యమః యాభ్యాం తథాక్తౌ సస్త్రా అతవీవరదైర్వై
ర్గజైశ్చ సంవృతో సంతో యుద్ధాయ యుద్ధం కర్తుం-తుమున్నకేసంప్రదానం - నిరగ
చ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬ నామేతి. అపి-కించ తావుభౌ పాండవకారవీయా రాక్షాం
వర్గా సంఘాత్వేళితేన సింహనాదేన సహితౌ సత్వేళితౌ విరుదైశ్చత్రచామరాదిరాజ్య
చిహ్నైః సహితౌ సవిరుదౌ మహతా ఆట్టహాసేన ఉద్ధతహాసేన సహితౌ సమహాట్ట
హాసౌ ఆస్సాంతౌ సకట్టం హస్తస్పృష్టాఽంసశ్శిరా భుజశ్శిరౌ గ్రా యాభ్యాం సహితౌ
సాస్సాంతౌంసశ్శిరా కల్లనేన లక్ష్మణగమనేన సహితౌ సహకల్లణాచ సస్త్రా - నామాక్ష
రాంతీతైః కీష్టేరి వర్ణచిహ్నైః నదీసుతస్య కీష్టస్య బాణైః పూర్ణే రంగే యుద్ధభు

లితాంసశిఖరౌ సహవల్లనౌ తౌ. 2 ప అక్షౌహిణీరవనివల్లభవాహి
 నీనా మేకత్ర గాఢమిలితా స్ఫులరామసోఢ్యా, సాయుద్ధభూమిరుపరివ
 సముత్పతంతీసాం ద్రారజఃపటలికాసమదృశ్యతాత్రే. ౩ ఖేరీరవేగగనవా
 హిని బాహులీలాం ద్రోణస్యవీక్షీతు మనోభిరదృష్టహర్షాం, మధ్యే
 విపుజ్య దివి జంభభిదోఽవకాశం తస్థేఽభితస్త్రిదశకిన్నరయక్షసిద్ధైః
 ౪ గ తతస్తే సర్వేనరేంద్రా వసుధారాతలనిహితవామజానుభాగాః
 క్షేలితమంత్ర ముదీర్యతూణీరపేటికసముత్థాపితా న్జీవాకర్షణ సముప

అవతేరతుః ప్రవిశతుః 2 అక్షౌహిణీరితి. ఏకత్ర ఏకస్మిన్ దేశవివ గాఢం నిబిడం
 యథాతథా మితాః అవనివల్లభయోద్ధర్త రాజద్యుధనయోః సంబంధీనాం వాహి
 నీనాం నేనానామక్షౌహిణీః అక్షౌహిణీసంఖ్యబృందాని - సుకరాం ఆసోఢ్యా అభృత్వా
 ఉపరిసమత్పతంతీ సాయుద్ధభూమిరివ స్థితేత్యుత్పేక్షా. సాంద్రారజఃపటలికా ధూళిప
 టలం కరితురగాదిపడఘట్టనజన్యం అత్ర ఆకాశే అదృశ్యత హక్తైరితిశేషః. ౩ ఖేరీరి
 ఖేరీరవే విజయదుందుభిభాంకారే గగనవాహిని ఆకాశే వ్యాఘ్రవలినని - పూర్వం
 కదాచిదవ్యదృష్టాం అదృష్టతార్కాం ద్రోణస్య చాప్యాచార్యస్య బాహోర్వీలాం యుద్ధ
 విలాసం వీక్షీతుం మనో యేషాంతైః త్రిదశైర్దైవైః కిన్నరైర్యక్షైః సిద్ధైశ్చ జన్మభిః
 ఇంద్రస్య అవకాశం మధ్యే విస్మయ దివ్యాకాశే అభిజః తస్థే స్థితం. తిష్ఠతేర్పావేటి.
 ౪. తతః ఇతి తతస్తే సర్వేఽపి నరేంద్రాః రాజానవివ విషవైద్యాఇతి విష్ణురుచకం ని.
 నరేంద్రోవిషవైద్యేఽపీతి వైజయంతీ వసుధాయాః భూమేః శరేనిహితః నిక్షీప్తః
 వామజానుభాగః యైస్తథోక్తాస్సంకః ఏకత్ర ధనురాకర్షణదార్ధ్యాయాన్యత్ర సర్వనర్త
 నాయేతిభావః-క్షేలితం సింహనాదవివ మంత్రః సర్వవాగ్మంధనవిద్యావిశేషః తము
 దీర్య ప్రకటయ్య-తూణీరః నిమగ్నవివ పేటికః సర్వబంధనపేటికా తస్మాత్-సముత్థా
 పితాః బహిర్నీతాః జీవాయాః గుణస్యాకర్షణేనజీవస్యాకర్షణే అపహరణే విషయచ
 సముపకాతా త్వరాయేషాంతాః ని. 'జీవా జీవన్తికా మార్యోః జీవప్రాణినిగీష్పతా'
 విశ్వవరః పరుషం నిష్కరుణం యథాతథా భీషణేన భయంకరేణవిషేణిద్ధిగా
 లిస్తాన్ కరుషేణ భీషణేన భయంకరేణ విషేణిద్ధిగాన్ సంకతాన్ విసతాశనయేన గరు
 త్తతానహ నిబద్ధా స్ఫుర్ధాకలహః యైస్తాన్ ఏకత్ర వేగాదన్యత్ర నిసర్గాచ్చతిభావః.
 తక్షః కర్తారః ముఖం జనకః యేషాంతాన్ తస్మిర్నీతాన్ తక్షః నాగరాజః ముఖం
 యేషాంతానిచ. ని. 'తక్షో నాగకర్ధ్యో' విశ్వవరః. ని. ముఖంతు ప్రథమే ముఖ్య'

జాతత్వరాస్పదుషభీషణవిషదిగ్ధాన్వినతాతనయనిబద్ధస్పర్ధా భరాంస్తక్షక
ముఖాన్బాణవన్నగా న్నభోభువి చిరం నర్తయంతః పరస్పరం య
పంధినాం ప్రాణపవమానమపీష్యన్. ౧౦ ప. కలశీతనయేఽథ కార్త్యకం
స్వం వలయాకుర్వతి వైరిధన్వియూనాం, యుధి కేవలమేవ చాపదండా
ధృతజీవా జనవృక్షధేష్వతిష్ఠన్ ౧౧ ప. విధాతృసృష్టిం విపరీత
యాపాం విధాతు ముద్యుక్తశ్చవైష వీరః, శంభవద్దేహ చకార రాజ్ఞా
మూర్ధన్వం కబంధాని శిరాంస్యధస్తాత్. ౧౨ ప తావద్భోఽగ్రతైర్వల
యితసవిధేతస్థివాంసం శతాంగేభారద్వాబో జిఘృక్షు ర్నృపతిమభి

ఇతివైజయంతీ - బాగానేవ పన్నగాః సభస్యాకాశవివ భువి చిరాయ నర్తయంత
స్సంతః పరస్పరమన్యోన్యం పరిపంధినాం శత్రుణాం ప్రాణమేవ పవమానం చాయాం
అపీష్యన్ పాయయంతి స్త - తైరితీషేషః బాణవన్నైర్వర్త్యః. విబలేజంతాల్లాజితజే.
ని. లోపఃఽబలేరీచ్ఛాభ్యాస'స్యేత్యుపసాహసః అభ్యాసాకారస్య ఈకారశ్చ-సమస్త
వస్తువర్తినావయవరూపకమ్ ౧౦ కలశీతి అగ కలశీతనయే ద్రోణే స్వం స్వీయం
కార్త్యకం ధువి వలయాకుర్వతి సంహితశరగుణాకర్షణేన మండలీకర్వతినతి - వైరిధన్వి
యూనాం తరుణశత్రుధనుర్ధరాణాం చాపఽగ్రా విస యుధి యద్ధదేశే ధృతజీవాః
ధృతజీవాత్మానః లగ్నశ్చేనీకాశ్చ జనానాం ప్రేక్షకానాం దృక్పథేషు నేత్రమార్గేషు
కేవలం ముఖ్యమతిష్ఠన్ నతు వైరిధన్వి యువానఇత్యర్థః. చాపానేవ సజీవానపశ్యన్
తద్ధారిణఇతి నిర్గళితార్థః. ఆత్ర ధన్విషు ధన్వసూభయత్ర ప్రాప్తస్య సజీవత్వస్యైకత్ర
ధన్వసునియమనాత్పరిసంఖ్యాంజ్ఞానః అసంబద్ధే సంబద్ధరూపాలిశయోక్తిశ్చ-తయో
రేకవాచకానుప్రవేశేన సంకరః జ్ఞాపచ్ఛందసికం ౧౧ విధాత్రితి విషవీరః
ద్రోణః విధాతుః బ్రహ్మణః సృష్టిం ఊర్ధ్వశిరోధఃకబంధరూపాం విపరీతం వ్యత్యస్తం
అధశ్శిరఃఊర్ధ్వంకబంధీకృతం రూపం ఆకారో యస్యాస్త్రకోక్తాం విధాతుం కర్తృముద్యుక్త
ఇత్యుల్లేఖ - శరాణాం బాగానామభిలోపదేహ రాజ్ఞాం వైరిణాం కబంధానిసీ
ర్షకలేపరాణి ఊర్ధ్వంచకార - శిరాంసి అధస్తాచ్చకార - శరైః పాలితేషు శరస్సు
నన్యతః కబంధానిత్యర్థః ౧౨ తావదితి తావత్తదాసీంపశ్యతైః శ్వేతైర్హోటైః ఆశ్వై
ర్వలయంతః వలయాకారేణ సంవృతః సవిధః సమీపదేశః యస్య తస్మిన్ శతాంగే రథే
తస్థివాంసం స్థితం నృపతిం ధర్తరాజం జిఘృక్షుః గృహీతుమిచ్ఛుః ఆతవివ భల్లానాం
నామబాగానాం వృష్టిర్విముంచన్ భారద్వాజః ద్రోణః పరిధేః పరివేషస్య మధ్య
సీమ్ని స్థితం శీతాంశుం చంద్రం జిఘృక్షుః గ్రసితుమిచ్ఛుః ఆతవివ ఘోరాః దంష్ట్ర

యయా భల్లవృష్టిః విముంచన్, దంష్ట్రారోచిశ్శలాకాస్టుముల మవః
రన్ దిక్షు సర్వాసు ఘోరా శీతాంశుం మధ్యసీమ్ని స్థితమివ పరిధే
స్సింహికాయా కుమారః ౧౩ గ. తదను తదీయమార్గణగణాభిఘాత
నివ ర్తితముఖైర్నిజశిలీముఖై స్సహ దూరవపయాతాన్వతరిత్వ వైశ్వా
నరాశ్వినేయతనయప్రభృతీన్ ఓతిపతిరఓణః ప్రవీరా నభివీక్ష్య త్తణే
సమాధవధావ్యమానతురంగేణశతాంగేష్లవంగకేతనో నగేంద్రోనదీప్ర
వాహవివనిర్ని వారరథచర్యంతమాచార్య ముపరురోధ ౧౪. ప శివ
యుద్ధకృత స్తస్య ద్రోణయుద్ధేఽవ్యభూన్తనః, సర్వాపి జనతాశ్రేయఃకాం
క్షతే హ్యుత్తరోత్తరం ౧౫ ప. దాణా గ్రహీతాచ ధనం జయోవే

గాం దంతానాం రోచిషి లేజాంసి శలాకాశ్చ తాః సర్వాసు దిక్షు తుములం సం
కులం యథాశథా అవకిరక్ - ప్రసారయక్ సింహికా రాహుమాతా తస్యాః
కుమారో రాహుఃప అభియయా సమీపం ప్రాప్తవాక్ - ఘోరాస్సర్వాసు దిక్షితి
భల్లవృష్టిష్టసి యోజ్యం - త్రాణ్ణోపమాలజ్కారః ప్రధరా. ౧౩ తదన్విత తనను
తస్య ద్రోణస్య ఇమే తదీయాః మార్గణాః బాణాః లేజాం గణస్య అభిఘాతేన
ప్రత్యాహత్యా నివ ర్తితాని వ్యావ ర్తితాని మఖాని శత్రుభాగాః యేషాన్తైః నిజైశ్శిలీ
ముఖైర్బాన్దైస్సహ దూరవపయాతాన్ చలాయితాన్ మాతరిశ్వతనయః మారురిగ్మిః
వైశ్వానరతనయః అగ్నిప్రభవః ధృష్టద్యుమ్నః అశ్వినేయతనయా అశ్వినభృతౌ నకు
లసహదేవౌ తే ప్రభృతయః యేషాం తాన్ ఓతిపతిం ధర్మరాజం రక్షంతీతి రక్షిణః
ద్రోణాల్ పాలయిశ్చాన్ ప్రవీరానభివీక్ష్య-ప్రవంగః హనుమాన్ కేతనేయస్యసోఽ
ర్జునః నిర్నివారాదుర్నిరోధారశస్య చర్యాగమనం యస్యతం రథస్థేవ చర్యా యస్థే
చిత శం ఓతిపతిగ్రహణప్రవణం ఆచార్యం ద్రోణం నగేంద్రః తైలశ్రేష్ఠః నదీప్రవా
హమివ - మాధవేన శ్రీకృష్ణేన ధావ్యమానాస్తురంగాః యస్మిన్నేన శతాంగేన రథేతి
ఉపలక్షితః అతనిపక్షణేన ఉపరురోధ రుద్ధవాన్ - ఉపమాలంకారః ౧౪ శివేతి.
శివేన శమ్ముఖా సహ మానపాత్రవిశేషేణచ యుద్ధం కరోతీతికృతః తస్య ఆర్జునస్య
మనః మనోర-ఇశ్శర్థః ద్రోణేనసహ మానపాత్రేణచయుద్ధే విషయేఽపి ఆభూత్ -
హి యస్తాల్ సర్వాపిజనతా జనసమూహః ఉత్తరాదుత్తరం శ్రేష్ఠాల్ శ్రేష్ఠతరం ఉప
ద్యుపితివా శ్రేయఃకాంక్షతే-సామాన్యేన విశేషసమర్థసహపాఽర్థాంతరన్యాయః శ్లేష
భీతికాభేదాధ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యజ్ఞాతీతఇతి తయోపంగానిభావేన సంకరః.
౧౫.దాలేతి యస్య గాంధీవస్య దాతాచ ధనంజయః గృహీతా ప్రతిగ్రహీత ధనంజ

త్యుద్ధామశబ్దో భవనేషు యస్య, విష్ణో ర ఘోషోధనుషోఽస్య భూయా
న్విజృంభ తేఽస్తద్విషతామసహ్యః ౧౬ ప. నామైషాం మే జ్యాయః
పూయోక్తిరే రాసీదిప్తం మాత్యుప్రయా మితీవ, గాంఢీవోత్తైరేష బాణై
ర్న తానాం కంకాన్మృవైర్విద్విషాంపర్యతాప్సీన్ ౧౭ గ తదను
సవ్యసాచిశరవీచీచీకృతఃసజదంధవిజృంభః కుంభసంధవస్సమరాయ
పరిగృహీతేషు సంవిధానేషు తూణీరమాత్రమేవప్రతిఫటాభిముఖం
విదధానైర్యోధై స్సమందంశభానుశ్చరమగిరేరివ స్వయమపి కట

యోనా ధనుజయవీచేత్యర్థః వాస్యాద్వికల్పాపమయోరేవాథేచ సముచ్చయే' ఇత్యమ
రః 'ఏకోఽగ్నిరహరోఽద్భువ' ఇతితత్త్వం ని 'ధనంజయోఽద్భువేవవత్సవి' త్యమరః ఇత్యు
క్తప్రకారః ఉద్దామః మహా శబ్ద్యలే కీర్త్యలే ఇతిశబ్దః యస్యభువనే అస్తిప్రసిద్ధ
ఇత్యర్థః. తస్యాస్య ధనుః గాంఢీవస్య సంబంధీ భూమాక్ గమ్భీరః గుణటఙ్గాః
ద్వివతాం అసహ్యం సోఘమశక్యః కర్ణకతోరస్సన్నిలి యావత్. విజృంభలేస్త-ధనుజ
యావతి ద్వివచనాంతపారస్త రాశ్చప్రతిగృహీతోద్దిష్టేన ప్రతిత్యాధాయకః కవి
వివక్షితవిరోధాభాసాస్పీరకత్వాదుపేక్ష్యః ౧౬ నామేతి ఏషాం కంకానాం
కంకఇతిసంజ్ఞా మేమమ సంబంధినః పుణ్యోక్తిరే జ్యాయః జ్యేష్ఠస్య ధర్తరాజస్య మా
త్యుప్రయాం విరాటనగరే తత్రావస్థానసమయ ఇత్యర్థః. ఇష్టం కాంక్షితం ఆసీత్
ఇత్యుక్తమేతోపేత్యుల్పేక్షా-విషోఽద్భువః గాంఢీవాదుతైః ప్రయుక్తైర్నాణైః హతా
నాం విద్విషాం క్రవ్యైర్నానైః కంకాక్ గృధ్రాక్ పర్యతాప్సీన్-త్యుప్యలేః హతా
ర్వాల్లుకీనీవిప్పధిః కాలినీ ౧౭. తదన్నితి తదనుసవ్యసాచినోఽద్భువస్యశరాణాంబీచిభిః
పరమృధాభిః నీచీకృతాక్షీణీభూతాభుజయోః దంభవిజృంభాదర్పచేష్టికం యస్య
తథోక్తః కుమ్భసంభవః దోణః చండభామః సూర్యః చరమగిరేరస్తజైలస్య కటకసీ
మానం నికమ్మప్రదేశమివ స్వయమపి సమరాయ యుద్ధంకర్తుం - క్రియాథేత్యాదిసా
చతుర్థీ - పుగృహీతేషు సంవిధానేషు సాధనానాం మధ్యఇత్యర్థః. తూణీరమాత్ర
మేకం నిషంగమేవ ప్రతిఫటానాం శత్రుభటానామస్త్రుఖం అభిమాఖం విదధానైః
కుర్వాణైః పృష్ఠం ప్రకాశ్య చలాయమానైరిత్యర్థః యోధైస్సాకం భటైస్సహకటక
సీమానం కిరీప్రదేశం ప్రతి ఆసీదత్ ప్రాప్తవాక్ ని కటకంవలయేసానా రాజ
ధానీనితమ్మయోరితి వైజయంతీ - అత్ర ప్రకృతయోరేవ భారద్వాజభాస్కరయోః
జేషభిత్రికాల్పకృతకటకసీమా ప్రవేశేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్తుల్యయోగితాథేదః. ఏవం

కటకసీమాన మాసీదత్ ౧౮ ప. అన్యేద్యుర్ద్రోణసంబోధితవృషవచనేతస్థి
పద్మిన్త్రిగర్తై రాహూతే ౭న్యత్ర యోధ్యం గతవతి విజయే కృష్ణక్షే
ప్రశంసే, ప్రాతస్తే ధార్తరాష్ట్రాః పరబలమభజన్వీత ఫీకై రసీకై ర్దావ
జ్వాలేన శూన్యం వనమివ చమరా వల్లవద్భి స్స్వయూధైః. ౧౯ ప
భారద్వాజో ౭పి తస్మిన్నహని కురుపతే రావ్యంఛితార్థం విధాన్యన్రంధ్రా
న్వేషైకతానోరభమధినికషాస్థాపితే ధర్మసూనోః, కృష్ణాభ్యాం రక్షణా
య ప్రథితభజమదే సత్యజిత్సుత్సులింగం దృష్ట్యైర్ద్యుగ్గం నిధాయ
ప్రతిభటపృతనామక్షిసూవిక్ష దేకః. ౨౦. ప. విధ్యా చిరేణ యుగ

కుంభేసంభవతి వర్తత ఇతి కుంభసంభవః తత్పరిమితజలాది ద్రవ్య శరపీచిభిః బహుతర
జలతరంగాంతర్నితత్వమనురూప్యఘటనాత్తకస్సమాలంకారశ్చ - ద్వయోస్సంసృష్టిః
౧౮- అన్యేద్యురితి అనేద్యుః పరస్మిన్ దివసే ప్రాతః ద్రోణేన సంబోధితస్య త్రిగ
ర్తైస్సహోద్ధనస్య యుద్ధంఘటయేతి ప్రేరితస్య నృపస్య దుర్యోధనస్య వచనే స్థితవద్భి
స్తీవద్భిః అతవీవ త్రిగర్తై స్సుశర్తాదిభిః యోధ్యం అహూతేన కృష్ణేన క్షేప్తా సంఘ
టితా ప్రశంసా అహూతాన్నాన్యతోగచ్ఛేయమితి విజయద్రతస్తుతిర్యగ్యశస్తిన్
అతవీవ విజయే అర్జునే అన్యత్ర గతవతిసతి - తే ధార్తరాష్ట్రాః పితా భీర్యహం
తైః గతభయైః అర్జునరాహిత్యాదితిభావః కైషికః కప - అనీకైర్నలైస్సహ చరే
హం పాండవానాం బలం చతురంగం చమరాః మృగవిశేషాః వల్లవద్భిః క్షవద్భిః
స్వయూధైస్సజాతీయసంమైస్సహదావజ్వాలేన శూన్యం వనమివ అభజన్ ప్రాత్ర
వంతః. ని. ద్వయోర్ద్వాపీలీలీత్యుచరః. ఇత్యుచాసనాత్ జ్వాలేనేతి పుంస్త్యని
దేకః ఉపమాలంకారః. ౧౯. భారద్వాజఇతి అపీకించేత్యర్థః తస్మిన్నహని కురుపతే
దుర్యోధనస్య వాఙ్మితమర్థం ధర్తరాజగ్రహణరూపం విధాన్యన్ కరిష్యన్ అతవీవ
రంధ్రస్య పరచ్చిద్రస్య అన్వేషే విచారణే ఏకతానః అనన్యవృత్తిః భారద్వాజః
ధర్మసూనోః రక్షణాయ రః అధినికషా తద్రగస్య సమీపే ని. అభిరూపితః ఇత్యా
దీనా ద్వితియా. కృష్ణాభ్యాం శ్రీకృష్ణార్జునాభ్యాం స్థాపితే నివేఃతే ప్రతికః ప్రసిద్ధః
భుజయోః మదః దర్శః యస్య తస్మిన్ సత్యజిదభిధానే పాశ్చులే ఉద్యంతః స్ఫులిం
గాః క్రోధాగ్నికణాః యస్తాత్తత్ - దృష్ట్యైర్ద్రేత్రయోర్ద్యుగ్గం నిధాయ తమేవ
దర్శంవర్మమిత్యర్థః ఏకః అర్జునరాహిత్యాదప్రతిభటస్సన్నిత్యర్థః ప్రతిభటపృత
నాయాః శత్రుసేనాయాః ఖక్షిం మగ్యభాగం - అవిక్షత్ ప్రవిష్టవాన్ - ప్రథ
రాద్వయమ్. ౨౦. విదేతి. రథ్యాన్ ద్రోణరథావ్యాన్ - అపాన్య విహాయ -
• యుగమూత్రం ఆత్వస్కంఘవాహ్మతిర్యగ్దారువిశేషమేవ - విద్వాన్ నిఘద్య చిరేణ నిధూ

మాత్రమపాస్య రథ్యాన్నిధూనితేన సరుమా గురుణా నికృతం, తస్యా
 ధరంగభ వి సత్యజితో త్తమాంగం బాహ్మంబుభిస్సహ చపాత యుద్ధి
 రస్య ౨౧. ప ఉచ్చయే త్వరయా తస్మిన్నుపకరం సమాగతే, పార్థ
 స్య షశ్యతోఽగ్రే తం ప్రాణా అపి తథాచరన్ ౨౨. ప. తస్యాథ
 ద్వేషినాజలధికబళనాత్కుంభయోనిత్వకీర్తిం స్పష్టికర్తం స్వకీయామివ
 కుతుకవతః పార్శ్వమభ్యేత్య కోపాత్. భీమో రథ్యానమథ్నాద్భ్రువ
 తనుభవ స్సూదయామాస సూతం కోదండం కేతుదండం ద్వయమపిశ
 కలీచక్రతుర్ద్రస్పృతై. ౨౩. గ తత స్తాదృశం కుంభసంభవస్యాభిషంగ
 మభివీక్ష్యక్రోధనతయా కర్ణతాళసమీరణసమ్మృద్ధిపరిణతచక్రవాలగర్భ

నితేన వ్యాకులీకృతేన - ఆతపివ సరుమా సక్రోధేన గురుణా ద్రోహేన నికృతం భిన్నం
 తస్య సత్యజితః ఉత్తమాంగం కిరః రంగభువి యుద్ధభూమా. ని రంగోరణతలేరాగ
 ఇతివిశ్వాః. యుగ్ధిష్ఠిరస్య బాహ్మంబుభిస్సహ చపాత - యుద్ధేష్టౌతిపాతోఽసంగత
 త్యాదుపేక్ష్యః. ౨౧. ఉచ్చయేతి తస్మిన్ ద్రోహే-ఉచ్చయమామత్యా త్వరయా -
 ఉచకంతం సమీచంప్రతి సమాగతేనతి అగ్రే పురః. స్వసమీచఇతియావత్-శం ద్రో
 ణంవశ్యతః పార్థస్య యుగ్ధిష్ఠిరస్య ప్రాణాఅపి-తథా ఉత్తప్రకారం ఆచరన్ ఉచకం
 రం కంఠసమీచం - సమాగతా ఇత్కర్థః. కంఠగతప్రాణో భీత్యాభూద్ధర్షరాజ ఇతి
 యావత్ - ఆత్ర ద్రోహస్య యుగ్ధిష్ఠిరప్రాణానాం చ క్షేపభిత్రికాలబైక్యేనోపకంఠస
 మాగమనేన ధర్షణోపమ్యస్య గమ్యత్వాల్కేవలచక్రకృతాస్పదస్తుల్యయోగితాభేషః
 ౨౨ తస్యేతి. ఆన సమీపాగమనానంతరం-ద్వేషిణాం సేనాయా ఏవ జలధేః కలశ
 నాత్ క్షపణాత్ స్వీకీయాం కుభయోనితేన అగస్త్యభావేన ఘటోత్పల్తాచ యా
 కీర్తిః తాం - స్పష్టికర్తం కుతుకవతః కుతూహలినఇవ స్థితస్యేత్యుచ్చేషా ఉత్తరూపకా
 నుప్రాణితా - ద్రోహస్య పార్శ్వం ప్రతి వేగాత్ - ఆభ్యేత్య ఆగత్య - కోపాదిపా
 రాంతరం భీమో రథ్యాన్ ఆమథ్నాత్ హంలిన్న - మథ్నా తేకర్తరిలఞ్ - ద్రుస
 దతనుభవః ధృవ్తద్యుమ్నః. మాతం సారథిం సూదయామాస నిజఘ్నే-దస్త్రయోరశ్వినోః
 పుత్రైనకులః సహదేవశ్చ-కోదండం కేతుదండంచ ద్వయమపి శకలీచక్రతః చిచ్ఛిద
 తుః. స్తగ్ధరా ౨౩. తతఇతి. తతః ఆనంతరం - తాదృశముక్తవిధం - కుంభసంభ
 వస్య ద్రోహస్య అభిషంగం పరాభవమభివీక్ష్య - క్రోధనతయా అతిక్రోధేన - రణే
 మత్తిఉన్నాదితః భగదత్తః సుప్రతీకంనామ ఔపవాహ్యం గజం - ఆధిరూఢస్యన్-
 కర్ణౌ తాళౌ వ్యజనేఇవ కయోస్సంబంధిన్యా సమీరణసమ్మృద్ధ్యా వాయుమండల్యా
 పరిణితానాం సంగతానాం చక్రవాలానాం గచ్ఛేషు పరిభ్రమద్భిః రణకేతుషు చతా

భ్రమద్రుభకేతుపతాకాపటసహస్రసంపాదితసమరసాగరావర్తవశంవద
 ఘనకూటశోభాని, సకలదిబ్బుఖఘంటాపదజాంఘికఘంటాభరిణరణితబధిరీ
 కృతాష్టలోకపాలపురజనాని, నిబిడితసురసమాజసమాక్రాంతగగనమం
 టపసంధిబంధస్థిరీకరణాయ దత్తాయతేంద్రనీలస్తంభానివ శుండాదండా
 సూర్య మున్నమయమానాని సమస్తాని హాస్తికాని పురస్తాద్విస్తార్య రణ
 మత్తో భగదత్తస్సుప్రతీకమధిరూఢో హారా ద్భీమమఘేదుద్రావ. ౨౪
 ష ఘోరేఽభియాతే సతి సుప్రతీకే దూరేఽపసస్పర్దిష్వతాం బలా
 ని, పరశ్వధాస్త్రే పతితేఽంబుపూగాః పతుర్నదీనామివ పశ్చిమస్య
 ౨౫. తతః ప కేతున్నాతయతో రథాశ్శుభయతో దంతావళాస్త్రం
 తనో ఘోటాన్పాటయతో విభిద్య గదయా భీమో ద్విపాన్విద్విషాం,

కాపటానాం సహస్రైః సంపాదితా సమరస్యైవ సాగరస్య ఆవర్తానాం భ్రమిగాం
 వశంవదాని పరిభ్రమంతీత్యర్థః యాని ఘనకూటాని లేహం శోభాయై ప్రభోక్తాని -
 సకలాని దికాం ముఖాన్యగ్రాభ్యేవ ఘంటాపదాః మహామర్గాః లేఖ కాంఘికైః వేగేన
 గచ్ఛన్తిః ఘంటాభరణానాం రణితైః ఘటఘటారాతైః బధిరీకృతాః విదారికకర్ణాద్యత్యర్థః.
 అష్టానాం లోకపాలానామింద్రాదీనాం పురేషు ఆమరావత్యాదిషు జనాయై ప్రభోక్తాని
 నిబిడితేస్సాంద్రీభూతైః సురాణాం సమాజైస్సంఘైస్సమ్యగక్రాంతస్య గగనస్యైవ
 మంటపస్య సంధిబంధేషు స్థిరీకరణాయ దార్ధ్యసంపాదనార్థం-దత్తాన్ స్థాపితాన్
 ఆయతాంశ్చ ఇంద్రనీలస్తంభానివ స్థితాన్ - శుండాః దండాఞ్చ తాన్ ని 'శం
 దాకరికరేషుధ్య'ఇతివిశ్యః ఉన్నమయమానాని ఉద్యం ప్రసారయంతి-సమస్తాని హాస్తి
 కాని గజబృందాని పురస్తాత్ విస్తార్య - మరాత్ బలాత్ భీమంఽభిదుద్రావ దాని
 తవాన్. ౨౪ ఘోరఇతి ఘోరే భయంకరే - సుప్రతీకే భగదత్తగదే - ఆభి
 యాతే ప్రాప్తేసతి-ద్విషతాం బలాని చమ్యుధాని-పరశ్వః ఇత్యస్త్రే) ఆయుధే పరశు
 రామాయ-పతితే ప్రవిష్టేసతి-పశ్చమస్య నదీనాం పతుస్సముద్రస్య-జనానీవ దూరే-
 ఆపవప్రుః ఆపవక్రముః అంబుపూరాఇతిపాతే ఉపమాయా భిన్నలింగాభ్యుదోహపత్రిః-
 పరశ్వధోఽస్యాస్త్రీతిపరశ్వః పరశురామః ఆర్కాదిత్యాన్వత్సరీయోఽచ్-తస్మాప్రతి
 త్యర్థః. లేన మ్యునపదత్వాభ్యుదోమత్యపి ప్రాహః పురాకిం పరశరామేణ విప్ర
 దత్తాయాం క్షితౌ స్థితిం జాగుప్సమానేన వాసదేకాయాఽర్థితోఽభిప్రత్యర్కవ్యపరిక్షిప్త
 స్ఫుదూరమపససారేతి చారాణికాః ౨౫. కేతునిలి. అ కేతున్ పాతయతః
 రథాన్ శ్శుభయతః. శిలాన్ కుర్వతః ఘోటానశ్వాన్ పాటయతః. విదారయతః.

సంగ్రామాంగణరక్తవారిలహరీసంలక్ష్యమాణస్వకచ్ఛాయామాత్రసహాయమేవ విదధే తం సుప్రతీకం ఊణాత్. ౨౬. ప. పాదాగ్రహస్తరదనప్రతిఘాతలీలాభగ్నారిరక్తమసృణోభగదత్తదంతీ, ఆలక్ష్యత షీతిభృతస్తటవప్రకర్తణ్యాల్లిప్తగాత్ర ఇవ గైరికకర్దమేన ౨౭ ప. తదను కరటిమల్లం తత్ర వీక్ష్యావతంతం దళితపరబలం దంతకుంతం వహంతం, చకితహృదయవృత్తై ధావతో వాయుసూనో ర్జనకగుణసమృద్ధిం

దంతావళా గజా కృంతకః. ఛిందశః. విద్విషాం ద్విపాత్ గజా గదయా విధిద్యుఃఖీమః. తం సుప్రతీకం భగదత్తగణం-ఊణాత్ సంగ్రామాంగణే యుద్ధదేవే రక్తవారిణాం శోణితోదకానాం లహరీభు మహాతరంగేభు సంలక్ష్యమాణా పరిదృశ్యమానా న్వకాచ్ఛాయాప్రతిబింబవివ చాయామాత్రం సహాయః. యస్య లక్షోక్తం - విదధే చక్రే - తదితరాంతస్సర్వానప్యవధీదిత్యర్థః. ఆత్ర సుప్రతీకభిన్నసర్వగణవభస్య స్వచ్ఛాయామాత్ర లక్ష్యహయకత్వరూపేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తిరలంకారః. శార్దూలవిక్రీడిలం ౨౬. పాదేతి. పాదాగ్రార్థగ్నపాదైశ్చతుర్భిః. హస్తేన శుండయా రదనాభ్యాంచ ప్రతిఘాతలీలయా ప్రహరక్రియయా భగ్నానామిదంతినాం శత్రుగజానాం రక్తేన మసృణో లిప్తశ్చర్మః. భగదత్తస్య దంతీ సుప్రతీకః షీతిభృతోఽదేః. తటేవ ప్రకర్తణి ఉత్థాతకేభ్యాం - గైరికస్య రక్తధాతువిశేషస్య కర్దమేన పంకేన - ఆసమంతాల్లిప్తం గాత్రం యస్యతథోక్తజవేత్సుప్రేక్ష-ఆలక్ష్యత. దద్యతే - లాక్తైః - పిలక్షతే. కర్తణిజ్జ - యత్తస్త్రిత్ర పాదానాం అగ్రహస్తానాం శుండాగ్రాణాం రదనానాంచ ప్రతిఘాతేనేతి, యచ్చ వాత్రైవ గైరికాణాం మనశ్శిలనామితి, వ్యాఖ్యానుసారేణ ని 'ధాతుర్జనశ్శిలాద్యదేర్దైరికంతు విశేషతః' ఇత్యమరణోకతేభిరసం నృసింహస్య తత్తస్య విజ్ఞం మన్యస్య నచోద్యం - అగ్రహస్తస్యైక్యం రదనయోర్ద్విత్వం గైరికమనశ్శిలయోర్ద్వికాలీయత్వంచానుభవతాం సహృదయానాం పరం ప్రసిద్ధివిరుద్ధత్వాభ్యోదోషస్తు హృదయంధునోతి. ౨౭. తదస్వితి. తదను తత్ర యుద్ధభూమా దంతః కుంతః ఆయుధవిశేషఇవ తం వహంతం ఆతపివ దళితం విదారితంబలం శస్త్రిసైన్యం యస్తీంస్తత్తథా - ఆవరంతం ఆగచ్ఛంతం కరటిమల్లం గజశ్రేష్ఠం సుప్రతీకం వీక్ష్య సంగరే యుద్ధే విషయే - చకితా భీతా హృదయస్య మనసః పృథిరవస్థాయస్య తస్య - వాయునోర్భీమస్య - జంఘయోః జనకస్య వాయోద్ధుః. గమనవేగః. తస్య సమృద్ధిః ఆవిరాసీత్ శాతా-పలాయితోఽఘోషిత్వార్థః. ఆత్ర తాదృశవస్తుప్రతీకావలోకినస్య కలాయనహేతుత్వాత్కావ్యలింగభేదః ధావతో వాయుసూనోరితి పారాంపర్యం

ఘయో గావిరాసీత్. ౨౮ గ ఇతి సుప్రతీకసంక్షుభితనిజధ్వజసీచర
కోలాహలసమాకర్ణనసమాకులమానసోవాసవసూను ర్మహేషునిషూది
తావశేషసంశక్తకగణదూరనిరాస ప్రయుజ్యమానవాయవ్యాస్త్రవేగా
ర్థం విభజ్య నిజరథాయ వితీర్ణవానివ తూర్ణ మాసాద్య నిర్వేల
భజగర్వదుర్విలసితౌ కుంభజాతకిరాతరాజోనిరుధ్య చిరేణ యోధ
యామాస ౨౯. తతశ్చ ప. మనశ్చ పార్థస్య రథం చ భక్తుం మదావ
శేంద్రస్య కరే ప్రవృత్తే, సారథ్యచాతుర్యవశేన శౌరే ర్భగ్నుస్స
తస్యైవ మనోరథోఽభూత్ ౩౦. ప. పార్థస్య తస్య తదను ప్రహితా
వధాయ భంగం యయా పథి శరై ర్భగదత్తశక్తిః, ప్రస్థానకర్తసమయే

౨౮. ఇతి ఇత్యుక్తప్రకారేణ సుప్రతీకన సంక్షుభితాయాః నిజాయాః ధ్వజస్యా
స్సేనాయాః. కోలాహలస్య సంకులారావస్య సమాకర్ణనేన ఆకులం వ్యాకులం మానసం
యస్యసః వాసవసూనురర్జునః. మహద్భిరిషుభిర్భాక్తిర్నిషూదితేభ్యః నిహతేభ్యః ఆవ
శేషాణాం సంశక్తకానాంనామత్రైగర్తానాంగణస్యదూరనిరాసే విషయే ప్రయుజ్యమా
నస్య వాయవ్యాస్త్రస్య యోవేగస్తన్నాదర్థం వేగం విభజ్య - నిజాయ రథాయ - వితీ
ర్ణవాక్ దత్తవానివేత్యుత్పేక్ష-తూర్ణం సర్వరమాసాద్య సమీపంప్రాప్య నిర్వేలాని
అపారాచి భుజయోర్గర్వస్య దుర్విలసితాని దుశ్చేష్టితాని యయోస్తా - కుంభజాతః
క్రౌఞః కిరాతరాజః భగదత్తః తౌ ద్వావపి నిరుధ్య-చిరేణ యోధయామాస యుద్ధ
మకారయత్ - తావాత్త నేతిశేషః. ద్రిణభగదత్తావిర్భుధః ౨౯. తత ఇత్యుక్తరే
ణాన్వయః. మనఇతి. తతః ఆర్జుననిరోధానంతరం - పార్థస్యార్జునస్య మనశ్చ రథంచ-
భక్తుం భంజయితుం - మదావశేంద్రస్య సుప్రతీకస్య - కరే శుండాయాం ప్రవృ
త్తే వ్యావృత్తేనచి. కారేః శ్రీకృష్ణస్య సారథ్యే చాతుర్యవశేన నైపుణ్యప్రభవేన - సః
ఆర్జునమనోరథభంగవిషయకః. తస్య సుప్రతీకస్య మనోరథవప భగ్నోఽభూత్ మనశ్చ
భగ్నుమభూత్ రుశ్చ భగ్నోఽభూదితి చార్థః ఆగచ్ఛతస్తస్య మార్గాదస్యతో ర్థం
గమయామాసేతి పరమార్థః అత్ర పార్థమనోరథంగార్థముద్యతస్య సుప్రతీకస్య
మనోరథభంగవర్జనాదనర్థోత్పత్తిరూహా విషమప్రభేదః మనసః రథస్యకామస్యచ
త్రయాణాం మనోరథశబ్దశ్లేషభిత్తికాబేదాభ్యవసాయమూలాతికయోక్త్యనుప్రాణితఇతి
ద్వయోరంగంగిభావేన సంకరః ౩౦ పార్థస్యేతి. తదను సుప్రతీకశుండాప్రహర
స్యససానంతరం - తస్య పార్థస్య ఆర్జునస్యవధాయ ని వధంకర్తుమితి త్రియాశ్చే
త్యాదినా చతుర్థీ. ప్రహితా ప్రేరితా భగదత్తస్య శక్తిర్నామాయుధం పథి మార్గమ

భయదాయితస్య నాగస్య దర్శనమజాయత యత్సమీపే ౩౧ ప అథ
తేన హరే స్సుతాయ ముక్తం హృది కృత్వా స్వయమాత్మదైవమస్తం,
తదిదం వనమాలయా ముకుందస్సహవాస్తవ్యకుటుంబితా మనైషీత్.
3౨ ప స్కల్మనస్తత్ర చకార బాణై శ్చిక్షీర్షుమంత్యాక్షరవర్జితం స్వం,

శ్లో శరైర్జనబాణైఃసంగం ఛేదం యయా - శక్తిస్సామర్థ్యం - భంగం పరాజయం
యయావిక్యపి ప్రాహః. యద్యస్తాత్ తస్యాః భగదత్తశక్తేః ప్రస్థానకర్తృణః అద్భుతవ
ధార్థం ప్రయాణస్య సమయే - భయం భంగజన్యం దదాతీతి తద్వాయి - నాగస్య
సర్పస్య గజస్యచ ని గజేఽపి నాగమాతంగా'విత్యమరః. దర్శనం సమీపే నతు కించి
ద్దూరం గమనానంతరమిత్యర్థః. ఆజాయత ఆభూత్ - తస్మాద్భంగం యయావిక్యన్వ
యః అత్ర నాగదర్శనస్య హేతోః భంగస్య హేతుమతశ్చ ద్వయోరుక్తేర్లేతురలం
కారః నాగశబ్దశ్చేషభిత్తికాలబ్ధసర్పగజద్వయాభేదాశ్చవసాయమూలాలితశ్చయోక్త్యు
ప్రాణిత ఇతి ద్వయోరంగంగభావేన సంకరః 'శశసర్పవృకాదీనాం దర్శనాద్యయమా
ఘ్నయాచి'తి కామనాః 3౧. అథేతి. అథ శక్తిభంగానంతరం - తేన భగదత్తేన -
హరేరింద్రస్య సుతాయ - అద్భుతంహంతుమితి పూర్వవచ్చతుర్థీ ముక్తం ఆత్మా స్వం
విష్ణుః దైవం యస్య తస్మాత్ - ఆత్మం వైష్ణవాత్మం - విష్ణోర్హృద్రాగ్రస్థాయా లభ్యా
పిత్రా దత్తం - ముకుందః శ్రీకృష్ణః స్వయం హృది కృత్వా వక్షసా గృహీత్వా -
అద్భుతం తతో మోచయిత్వేతి యావత్ - తత్ వక్షసా గృహీతమిదం వైష్ణవాత్మం
వనమాలయా సహ వాస్తవ్యః ఏకత్ర వాసీయః కుటుంబీ గృహీతస్య భావస్తత్ప్రాతాం
తయాసహ స్థితిం - అనైషీత్ ప్రాపయామాన - తదత్మం వనమాలేష కృష్ణస్య
వక్షసి కాచిన్ద్రాలాఘాదిత్యర్థః వత్త్రం తృణప్రాయతాం - 'వహ్నిశ్శీతలతాం హిమం
దహనతామాయాతి యస్యేచ్ఛయే' త్యాగమాదితిభావః ఔచచ్ఛందసికమ్. 3౨
స ఇతి. సః శల్మనః అద్భుతః స్వం ఆత్మానం - తత్ర తదాసీం అంత్యాక్షరేణ ఫల్గువేతి
నామని అంతిమవర్ణన - నకారేణేతి యావత్ - వర్జితం రహితం శల్మం - అసారమి
త్యర్థః ని. 'వాచ్యురత్ఫల్గువసారం'చేతియాదవః చిక్షీర్షుం కర్తుమిచ్ఛం - కించ కులాచ
లాత్ హిమవదాదేరసి - వీవరం పృథులం - అరాతేశ్శలోః భగదత్తస్య - కరేణు
గజం సుత్రతీకం-ఆద్యాక్షరస్య కకారస్య యోగేన సంబంధేన శూన్యం రేణుం లవశ
శ్చిన్నమిత్యర్థః చకార. అత్ర శల్మనకరేణశబ్దయోస్తదర్థయోశ్చ అభేదాభిమానాన్నా
వాచ్యవచనత్వదోషః అత్ర శల్మనస్యాంత్యాక్షరరాహిత్యచిక్షీర్షోస్సుత్రతీకస్య స్వనైర్వ
తద్విరుద్ధాద్యాక్షరశూన్యత్వప్రాప్త్యేహదనం నామాలంకారః. శ్లో 'ఉచ్యమాణమి

కులాచలాత్పీఠరమప్య రాతేః కరేణు మాద్యాక్షరయోగశూన్యం 33
 ప మదపంకలలామగంధిసాలం మఘవత్సూనురరేర్ని పాత్య శీర్షం, పృథు
 లాం ముద మాదదే తతోఽసా పృథివీగంధవతీతి కాతమోక్షేః 34.
 ం భగద త్రే వధం యాతే సహ మ త్తేన దంతినా, సత్యజిన్నాశశోకా
 ర్మమత్యజన్మాన్లునందనాః 35 గ. తదను నామ్నరుణే తేజసి సంధ్య
 యాపి తాదృశే కలశయోని స్వయం నామ్నా గురురపి వ్యభయాపి
 తాదృగ్విగ్రహస్త్రిభిరేవాంగై ర్విరభితేన బలేనానుగమ్యమానస్తాదా

ధృఢ సంప్రాప్తిస్తు విషాదనమితిలక్షణాత్. 33 మదేతి తతః సుప్రతీకవధానంకరం -
 అసౌ మఘవత ఇంద్రస్య సూనురర్జునఃమదపంకేన కస్తూర్యా యల్లలామ లిలకభూషణం
 తస్యగంధోఽస్మాస్తీతి గంధిఫాలం లలాటం యస్య తతోక్తం - అతఏవ అరేర్భగద
 త్రస్య-శీర్షం శిరః నిపాత్య పాతయిత్వా భువీతిశేషః పృథివీ భూమిః గంధః అస్మా
 అస్తీతి గంధవతి - ఇత్యుక్తప్రకారాయాః గౌతమస్య నైయాయికస్య ఉక్తేర్వా
 క్యస్య పృథులాం మహతీం ముదం - ఆదదే చకార - తదుక్తిం ప్రత్యక్షప్రమాణ
 సిద్ధామకరోదిత్యర్థః. అత్రైకత్ర విలసత్కస్తూరీలిలకఫాలభగదత్రశీర్ష పాతనేన సర్వత్ర
 తస్యాః గంధవత్త్వబోధకగౌతమోక్తిప్రమోదకరణాసంబంధేఽపి సంబంధోక్తరతిశ
 యోక్తిః బోధవ్యందసిః 34. భగదత్రఇతి భగదత్రే - మతేన దంతినా సుప్రతీ
 కేన సహ - వధం యాతే ప్రాప్తేనతి - పాంశునందనాః యుగ్ధిష్ఠిరాదయః. సత్యజితః
 పాంచాలస్య నాశేన ద్రోణకృతేన యశోకః తస్తాదాత్రి వ్యభా మా తాం - అత్య
 జ్ఞ తత్యజః శత్రుణాం వ్యసనేన మహదప్యార్తవ్యసనం నిరస్యత ఇతిభావః. 35
 తదన్వీతి తదను నామ్నా అరుణే రేజసి మార్కే - సంస్యయా సాయంకాలికయా
 తద్రాగేణాపీతి యావత్ - తాదృశే అరుణేనతి ని అరుణోభాస్కరేఽపి స్వాద్వర్ణ
 భేదే సమృతిప్రీత్యమరః. కలశయోనిః ద్రోణః స్వయంనామ్నా గురురపి వ్యాయా
 పరాభవమఃఖేనాపి తాదృగ్విగ్రహః గురుః దుర్భరస్సన్నిత్యర్థః త్రిభిరంగైః తురగరథప
 దాతిభిరేవ విరభితేన అసాంద్రేణ తురీయాంగస్య గజరూపస్య వీమేనభగ్నత్వాదితి
 భావః బలేన అనుగమ్యమానశ్చసర్వ తస్మిన్నాతే భవం తాదాత్మికం ని తత్కా
 లేషు తదాశ్చందస్యా'దిత్యమరః. స్వం స్వీయం వశోరథం యుగ్ధిష్ఠిరగ్రహణవిషయక
 మివ - దూష్యతాం నిష్ఫలత్వాన్నింద్యత్వం వస్త్రమయశ్చంచ ఉపగళం ప్రాప్తం -
 ఆవాసం వివిరుంబ్రతి - శనైశ్చనైరావపులే ప్రత్యావృత్తవాక్ - అత్రారుణే గురు
 రిశ్యత్ర కేవలప్రకృతాస్పదశ్చేషద్వయస్య నింద్యత్వవస్త్రమయశ్చయోః క్లేషభితి

త్వికం స్వమనోరథమివ దూష్యణా ముఁగత మావాసం శనైశ్శనై
రావప్రతే 31 ప. శివీరమేత్య తదైవ సుయోధన శ్శితశరప్రణమో
చితకంచుకం, మృదులమంచగతం కలశోద్భవం విరచితాంబుజేవ
మభాషత 32 ప మహారథత్వం మమ వాంఛితద్రుం ఫలేగ్రహిం న
ప్రతనోషి యస్తాత్, కృపేతి శబ్దోఽపి బహువ నూనం ప్రాస్వస్త్యయి
స్యాలభవ త్వదియే 33 గ భగవత్ త్వమిదం స్వరణపథ మధిరో
పయ చేతసా సావధానేన 34 ప పితామహస్సోఽపి పృషత్కృతత్వే
వపు ర్నిజం మాధవమంతరంగే, తవైవ హస్తే మమ కార్యసిద్ధిం కృత్వా

కాభేదాభ్యవసాయలబ్ధైశ్చేన దూష్యత్వేన ద్రోణమనోరఃశివీరయోరావమ్యగమకస్య
తుల్యయోగితాభేదస్యచ తలకంఠులన్యాయేన సంస్పృష్టిః 31. శివీరమితి. తదైవ
సుయోధనః శివీరం ద్రోణావాసంప్రతి - ఏత్యాగత్య - ఇతైస్తీత్యైః శతైః యాని
ప్రణాని లేభ్యో మోచితః శనైస్త్యాజితః కంచుకః కవచం యస్య తనోక్తం మృదులే
మంచే శయనే గతం శయం కలశోద్భవం ద్రోణంప్రతి - విరచితః ఆంబుజీర్జవ
స్కారో యేన తనోక్తస్సృక్ ఏవ పత్యమాణప్రకారేణ - ఆభాషత ఉక్తవాన్
ద్రుతవిలంబితం 32 మహారథేతి హేమవారథ ద్రోణత్వం-యస్తాత్కారణాత్
మమ మదీయం వాంఛితం మనోరథమేవ ద్రుం పృథం ఫలేగ్రహిం సఫలం ఫలాని
గృహ్యతీత్యర్థే. ని. ఫలేగ్రహిరాత్తంభరిశ్చేతి నిపాతనాత్సామః సప్రతనోషి నక
రోషి తస్తాత్ శబ్ద్యితే వ్యవప్రియరశితి శబ్దః పదార్థః కృపేతి దయానామకః సః
'కృ-పా' ఇత్యక్షరద్వయాత్తకం దీర్ఘాంతపదంచ - త్వదియే స్వాతే పత్యభ్రాతరి-కార
ద్వతకవ త్వయ్యపి-ప్రాస్వః ఆత్యుష్ఠః ప్రాస్వాంతశ్చ బహువ-మత్కాంక్షితం ప్రతి
జ్ఞాయ తదనిర్వహణాన్తయి తవ కరుణాలేశోఽసి నాస్తీత్యర్థః. ఆత్మ వనోరఃస
ఫలీకరణాభావేన కరుణాహన్యత్వానుమానాదనుమానాలంకారస్య కృషద్రోణయోః
శ్లేషభీతికాలబ్ధైక్యాత్యల్పత్వాకారాంతత్వద్వయాత్తకప్రాస్వాత్రయకృపేతిశబ్దవల్లే
నాపవ్యగమకతుల్యయోగితాభేదస్యవైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. 33. భగవన్నితి
హేభగవత్ ద్రోణత్వం ఇదం పితామహస్సోఽపి త్యాదిపత్యమాణవాక్యం-సావధా
నేన ఏకాగ్రేణ చేతసామనసా-స్వరణపథం స్మృతివిషయత్వం-అధిరోపయ ప్రావయ
34. పితామహితి ఆపి కించేత్యర్థః సః లోకైఃవీరత్వేన ప్రసిద్ధః పితామహః కీర్త్య
నిజం పృషత్కీరం - పృషత్కృతత్వే శరశయనే - మాధవం శ్రీశం అంతరంగే మనసి -
మమ మదీయాం కార్యస్య పాండవజయస్య సిద్ధిం తవైవ నాన్యస్యేత్యర్థః హస్తే

హి ధామ స్వమియేషగంతుం. రం. ప తమేతం దయమానేన సమే
తం శోకసంపదా, ఊచేఽథ గురుణా తేన నీచేతరగుణాభినా. రం ప
బాష్పానివృష్టావపి పాండవానాం పాశోరుహపూహవిత్తీర్ణమోదాన్,
ప్రాతర్నృపవాఖిలధార్తరాష్ట్రాన్సంచారయేయం యుధి వాహినీషు.
రం. గ ఇతి గిరా తమాశ్వాస్య రాజానం సదనాయ విసృజ్యవతో
ముహూర్తుహు రద్భునస్య సవ్యసాచిత్వశైలీ మనుచింత్య హృది రణరణి

కృత్వా నిధాయేతి త్రివ్యపి యోజ్యం. స్వం స్వాత్మకం ధామ చిన్నయం తేః గం
తుం తస్మిన్ లయేనైక్యం ప్రాప్తం - ఇయేషహి ఇచ్ఛతిష్ఠఖిలు - స్వం స్వీయం ధామ
స్థానం స్వర్గం గంతుం ఇయేషహి - తస్య వస్వాత్మకత్వాదిత్యపి కేచిత్ - అతస్త్య
దేకపరాయణే మయ్యవశ్యకరణీయాదయేతిభావః అత్రానేకక్రియాయాగవద్యాత్మ
ముచ్చయాలంకారః రం తమితి శోకస్య సంపదా సమృద్ధ్యా - సమేతమన్వితం -
తముక్తప్రకారేణ ప్రార్థయమానం ఏతం దుర్యోధనంప్రతి నీచేతరాణామనల్పానాం
గుణానాం వాత్సల్యగాంభీర్యాదీనాం అభినా ఆశ్రయేణేత్యర్థః అతఏవ దయమానేన
సరదణేన తేన గురుణా ద్రోణేన - అథ దుర్యోధనప్రార్థనానంతరం - ఊచే ఉక్తం -
బ్రువతేర్హవే లిటి వచ్యాదేశః. లాటానుప్రాసః రం. బాష్పేతి. హేమ్యుర - శ్వః
పరస్మిన్ దినే ప్రాతరేవ - యుధి యుద్ధే పాండవానాం యుధిష్ఠిరాదీనాం పాండోః
శ్వేతరూపస్య ఇమే పాండవాః రాజహంసాః లేమిమితి చ ని 'రాజహంసాస్తు లే
చంచుచరణైర్లోహితైస్సితా' ఇత్యమరః బాష్పస్య నేత్రజలస్య అలివృష్టా సత్కామపి
ధార్తరాష్ట్రాన్ యుష్మాన్నీలహంసాంశ్చ - వాహినీషు సేనాసు నదీషుచ పాశోరుహ
పూహేన పద్మాకారసేనావిన్యాసవిశేషేణ కమలబృందేనచ విత్తీర్ణః దర్శః లబ్ధఇతి
యావత్ - మోదస్సంతోషః యేషాం తథోక్తాత్. సంచారయేయం ప్రచారయేయం
ని 'ధార్తరాష్ట్రాన్ సితేహంసే భృతరాష్ట్రసులేఽపిచ' - సేనానద్యోస్తువాహినీ - 'పూహ
స్తుబలవిన్యాసే నిర్వాణే బృంసతర్కయో' లిక్రమేణ యోగవరా - శ్లేషానుప్రాణితో
విరోధాభాసః రం ఇతి ఇన్యుక్తప్రకారయా గిరా వాచా-తం రాజానం దుర్యో
ధనం ఆశ్వాస్య నిర్దూఖం కృత్వా - సదనాయ నివాసాయ నివృప్తవతః ఆభాతవతః
కించ ముహూర్తుహుః అర్జునస్య సవ్యసాచిత్వశైలీం హస్తద్వయేనాపి బాణప్రయోగస్య
భావం. అనుచింత్య పృథ్వా - ఆనణీయసీం మహతీం రణరణికాం హృది మనసి -
దిభ్రాణస్య వమాతః ని రణరణికాసుతావః పశ్చాత్పాపాఽనుతాపశ్చేత్యమరః ద్రో
ణస్య సకాశాత్ వినిర్గతాం నిద్రామేవ సఖం విచేతుమశ్వేషితుమిచ్ఛేత్సే - సా

కామణీయః బిభ్రాణస్య ద్రోణస్య సకాశా ద్వినిర్గతాం నిద్రాసఖం
విచేతుమివ సా నిశాపి తరసా నిరగాత్. ౪౩. ప. అపరేద్యురసా
వృతో బలాహ్నే రథ భేరినినదై ర్నభోవిభిందన్, కవచీ విశిఖి రథీ
శరాసీ కలశీసూను రవాప యుద్ధరంగం. ౪౪. ద్రోణస్య సేనాచరధూ
లిపాలీక్షోణేస్తు నగ్నంకరణీ బభూవ, ఘటాథ తస్యాః కటదానపూ
రైః పటం పునస్సంఘటయాంచకార. ౪౫. ప. ఆశ్చర్యస్థూలలతం
తదను దివిషదా మంతరిక్షస్థితానాం ఖోణీంద్రాణాంరిపూణా మసుమృ

నిశా రాత్రి రజ తరసా వేగేన - నిరగాత్ గచ్ఛతిస్త - నిర్నిద్ర మేవ ద్రోణస్పర్వాం
రాత్రిం వ్యవైషీదిత్యర్థః అత్ర రణరణికాశబ్దస్త్రీలింగాదిమహిమ్నా అన్యకాంతా
శ్చిప్తప్రియావలొకనమకనిష్కాంతనాయకాన్వేషిసఖవృత్తాంతప్రతీతేస్సమాసోః
తస్యాశ్చ రూపకానుప్రాణితోల్లేఖయాత్వైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౪౩. అపరే
ద్యురితి. అపరేద్యుః పరస్మిన్ దివసే అసౌ కలశీసూనుః ద్రోణః. కవచమస్యాస్త్రీతి
కవచీ. ఏవమగ్రే. విశిఖి బాణవాక్. రథీ. శరాసీ చాపవాంశ్చ సక్ - నిశైర్బలాహ్నే
స్సహ - రథానాం నినదైః నేమిఘంటాఘటఘటాత్కారైః భేరిణాం నినదైర్భాం
కారైశ్చ సఖః. ఆకాశం-విభిందన్ యుద్ధభూమిం అవాచ - ఔపచ్ఛందసికం ౪౪.
ద్రోణస్యేతి ద్రోణస్య సేనాభ్యః చరతిఉద్గచ్ఛతీతి సేనాచరీచసాధూలిపాలీ రజః పట
లం-ఖోణేర్భవస్తు నగ్నంకరణీ వివక్షత్యకాణి-సముద్రశోవణీలియావత్-బభూవ-
సముద్రస్య తవ్యక్షస్థానీయత్వాదితిభావః. అత్ర ఆథ ఘటా తదీయగజపక్షిః
సి. 'ఘటాగోష్ఠ్యం హస్తీచంత్ర'విత్యమరః. కటయోః కుంభయోః దానపూరాః మద
జలప్రవాహాః. తస్యాః ఖోణేః. పటం సముద్రం - పునః సంఘటయాంచకార యోజ
యామాస - అభింపూరయామానేత్యర్థః. అత్ర నగ్నీకృతాయాః భువః పునః
పటసంఘటనరూపపూర్వావస్థానువృత్తేః పూర్వరూపాలంకారభేదస్యశోషదపూరణా
సంబంధేఽపి తత్సంబంధోక్తిరూపాలిశయోక్తిద్వయోజ్జీవికత్వాద్వయోరంగంగీభా
వేన సంకరః. ద్రోణస్యేత్యేతత్పద్యం అనేకమూలపుస్తకేషు నదృష్టమపి లిఖ
తం - ఉక్తసంకరస్య లాటానుప్రాసాభ్యామేకవాచకానుప్రవేశసంకరశ్చేత్యపి
ప్రామాః. ౪౫ ఆశ్చర్యేతి తదను రణరంగప్రవేశానంతరం-అంతరిక్షస్థితానాం
దివిషదాంచేనానాం - ఆశ్చర్యస్య స్థూలలతం బహుప్రదం - ముఖ్యజనకమితి యా
వత్ - రిపూణాం ఖోణీంద్రాణాం శత్రురాజానాం-అసవః ప్రాణావివ మృగాస్తేహం
హరణే విషయే - కూటయంత్రం లోద్యారాది నిర్మితో యంత్రవిశేషః తద్వదాచ

గహరణే కూటయంత్రాయమాణం, గంధరైః కేసరాశ్చైర్వదమధుభి
రిభైః కేతుపత్రై శ్శతాంగైః పద్మవ్యూహం వ్యతాసీత్పృథ్వీ
గురుస్సాయుగీనాగ్రగణ్యః. ౪౬ ప. సమయేత్రనిశవ్యవైరివృత్తం
తపస స్సూనురభాషతాభిమన్యుం, అయి వత్సపితాన్యతోఽధునా తే
తవ భారోఽజని సర్వసైన్యరక్షా ౪౭. ప కవచం ప్రతిముంచ ధత్స్వి
చాపం భజ ధైర్యం పరితో విధేహి యోధాన్, అధిరోహ శతాంగ
మావిశ త్వం కమలవ్యూహమరీన్నిషూదయస్వ. ౪౮. గ. ఇతి రాజ్ఞో
నిదేశం మాలిదేశే నివేశ్య యోధుం ప్రతిష్ఠమానే జయనిస్సాణభేరిపట

రంశం కూటయంత్రాయమాణం. ని. 'ఉన్మాదః కూటయంత్రం స్వాదీ'త్యమరః కేస
రైః స్కంధభామభిరేవ కింజల్కరాశ్చైః సమృద్ధైః. 'కేసరోఽస్త్రీ స్కంధభామ్ని కిం
జల్కైః పటలేఽపిచే'తి వైజయంతీ - గంధరైః మదః దానోదకమేవ మధు మక
రందః యేషుతైః. ఇదైర్గజైః - కేశవః - చరాకానివ వల్మణి యేషుతైః శతాంగైః
రక్షైశ్చ - పద్మవ్యూహం పద్మాకారేణ సైన్యవిన్యాసమేవ కమలబృందమితి క్షిప్రాక్షిప్త
సావయవరూపకం సాయుగీనానాం రణే సాధూనాం అగ్రగణ్యః గణసీయః. గురుః
దోణః - ప్రదనభువి యుద్ధభూమా - వ్యతాసీత్ నిర్వికవాత్ - శతాంగైరి
త్యక్తశతం అంగాని పల్మణి యేషాం తైరితి వ్యాఖ్యానంతు కేతుపత్రైరితి
విశేషణేన వైయర్థ్యాద్గంధరైః పరిభ్రాంతి పదద్వయే తథా కల్పనాయోగేన
ప్రకృమవిరోధాచోపేక్షితం. ప్రగృహ. ౪౬. సమయఇతి అత్రాస్త్రీ సమయే -
తపసః యమస్య సూనుః యుధిష్ఠిరః వైరిణాం శత్రుణాం వృత్తం పద్మవ్యూహ
నిర్మాణవృత్తాంతం - నిశవ్య శ్రుత్వా - అభిమన్యుం అద్భుతంప్రతి - ఆభాషత
పక్ష్యమాణప్రకారేణోక్తవాత్ - అయి వత్స మేళుత్ర - యద్యస్తాత్రే పితా అద్భుతః.
అధునా అన్యతః సంశ్చక్షయుద్ధదేశే భవతి. శస్త్రాల్పరగాల్ సర్వేషాం సైన్యాసాం
రక్షా - తవ భారః నిర్వాహ్యః. అజని - బౌద్ధవృద్ధిపాపకం ౪౭. కవచమితి కించ
కవచం ప్రతిముంచ భారయ - చాపంధత్స్విగృహణ-ధైర్యం భజ - యోధాన్ పరితః
నిధేహి సర్వత్ర యథార్హం నియమయ. శతాంగం రథమధిరోహ - కమలవ్యూహం
పద్మవ్యూహం ఆవిశ - అర్థిశత్రుక్ నిషూదయస్వ మారయ - త్వమితి సర్వత్ర
యోజ్యం. ౪౮. ఇతి. ఇత్యుక్తప్రకారం - రాజ్ఞః ధర్మరాజస్య నిదేశం ఆజ్ఞాం
మాలిదేశే నివేశ్య లేన గృహీత్వేతి యావత్. యోధుం ప్రతిష్ఠమానే నిర్గచ్ఛతి.

హపణవాద్యై ర్వాద్యై ర్గగనశాయినే గుణాయ సౌఖశాయనికాయ
మానే లీలయా కమలప్రహరణ మవగాహ్య బాలేఽపి స్వయమే
కాఁని నిజకోదండచండిమసంపదా కౌరవచమూం షోభయమాణే
తస్మిన్ తస్మిన్ సింధుపతి ర్వాహముఖం పిఠాయ స్తరహరవరలాభ
దర్పణ తదనుధావినీం వాండవవాహినీం శ్రుధా రురుదే. ౪౯ ప
ఉద్యద్భిర్యుద్ధరంగాదపి సురవనితాపుష్పవర్షా తృతద్భిర్యేగాల్లగైః
పరాగై ర్ద్రౌతరఘటితేచతుషాం పక్ష్యయ్యగ్నే, స్థిత్యా మధ్యేఽంతరిక్షం
విజయసుతస్సజాగర్వలీలాయితాని ద్రష్ట్యాణాం భేదరాణాం భృశ

జయనిస్సృణః భేరిపటహః పణవశ్చాద్యా యేహంతైః వాద్యైః - తద్భవనిభిర్యుద్ధః
గగనే శేతజలి కాయినే గుణాయ శబ్దాయ-సౌఖశాయనికాయమానే సుఖేన స్వపన
పుచ్చకజవ స్థితే-తదుత్పాదకజలి యావత్ స్వయమాత్మని బాలేఽపి-వికాశిని ఆనన
యే తస్మిన్ తస్మిన్ అభిమన్యా-లీలయా కమలప్రహరణమవగాహ్య ప్రవిశ్య - నిజస్య
కోదండస్య సంబంధిన్యా చండిమసంపదా ప్రతాపనమృద్ధ్యా-కౌరవచమూం షోభయ
మాణే వ్యావలీతుర్వతినతి-సింధుపతిస్సైంధవః సముద్రశ్చ - శ్రుధా కోపేన - ప్రియా
హస్య పద్మాఖ్యస్య ముఖా ద్వారభాగం పిఠాయ ఆవృత్య - స్తరహరాల వరస్యలా
భేన యో దర్పః గర్వస్తేనోపలక్షితః తమభిమన్యమనుధావతీలి తదనుధావినీం -
చాండవానాం వాహినీం సేనాం నదించ రురుధే-ఆత్ర సైంధవసముద్రయోః సేనా
నద్యోశ్చ క్షేమభితికాభేదాభ్యవసాయమూలాలిశయోక్తిభ్యాం సముద్రస్య నదీమఖ
విధానపూర్వకం తన్నిరోధానురూపాత్మకసమాలంకారప్రతీతేరలంకారేణాలంకార
భవతి. ౫౦. ఉద్యద్భిరితి. యుద్ధరంగాదుద్యద్భిః ఉద్భవం ప్రసరద్భిః. సురవనితానా
మపురసాం సంబంధినః పుష్పవర్షాత్ పతద్భిరపి - కించ పేగాల్లగైః సంక్రాంతైః
పరాగైః భామైః కాసుమైశ్చ - చతుషాం సేత్రాణాం పక్ష్యయ్యగ్నే-దృఢతరం ఆతి
దృఢం యథాలథా ఘటితే ముకుళిక్యతేనతి-అంతరిక్షస్య మధ్యేమధ్యేఽంతరిక్షం స్థిత్యా
విజయసుతస్య అభిమన్యోః భుజాగర్వలీలాయితాని బాహుపరాక్రమచేష్టితాని - ద్ర
ష్ట్యాణాం ని. 'కృన్నంకత్వాన్నలోకే'త్వాదినా వక్షీప్రతిషేధః పశ్యతాం-భేదరా
ణాం దేవానాం - ఆనిమిషతా సేత్రయోర్నిమేషరాహిత్యం తస్మిన్ తక్షణ-
భృశం భంగరా భగ్నాభూత్ - ఆత్ర దేవానామనిమిషత్వభంగాసంబంధేఽపి తత్సం
బంధోక్తేరలిశయోక్తిః పరాల్పపక్ష్యయ్యఘటనయోర్హేతుమేతదుత్పాత్కృత్
కపాక్ష్యలంకారోద్భవితత్వాత్ ద్వయోరంగాంభావేన సంకరః ప్రగృహ్యతం.

మనిమిషతా తత్త్వణం భంగురాసీత్. ౫౦ ప. శరణాయితైర్ద్విరచ
శైలమండలై ర్విపులైర్విధాయ విషమాం వసుంధరాం, పృథుచక్ర
వర్తిపృథుయత్నవైభవం వితఙ్గచకార విజయస్య నందచః. ౫౧ ప
పార్థాత్తజో బానుసుతస్య సామి భిత్వా శతాంగం శితభలవృష్ట్యా,
పితామహోక్తం కురువీరగోష్ఠ్యాం తవ్యం చకారార్ధరశత్వ మస్య
౫౨ ప అథాభిమన్యు ర్భృతభూరిమన్యు ర్ద్రాశిం తదీష్వాన్యస్తితకాంతి
లక్ష్మ్యౌ, బాల్యే నిపీతానివ విష్టసారా నుక్తైశ్శరై రుద్యమయాం
చకార ౫౩. ప. సుతస్య శౌర్యాత్పురరాజసూనో రుదీర్ణదిగ్భ్రాంతి

౫౦. శరేణి. విజయస్య అర్జునస్య నందనోఽభిమన్యుః. శరైర్పాదైశ్చాయితైః పాతైః
విపులైర్వహన్తిః ద్విరదాః కారవగళావిప శైలాస్తేహం మండలైః సమూహైః వసుం
ధరాం భూమిం - విషమాం నిష్పాన్నతాం - విధాయ కృత్వా పృథోర్నామ చక్ర
వర్తినః పృథోర్వహన్తి యత్నస్య వైభవం ధనుష్కట్యా భూమిసమీకరణరూపం
ప్రాభవం-వితఙ్గచకార వృథంచక్రే - అత్ర పృథుచక్రవర్తిభూమిసమీకరణవైయర్థ్య
కరణానంబంధేఽపి కల్పంబంధోక్తేరతిశయోక్తిః. పురా పృథుర్నామ మహారాజశ్చైలై
ర్విషమితాం షీలింధనుష్కట్యా తాన్ నిర్వర్జ్య సమీచకార ఆతవివ భువః పృథూ
కరణాత్పృథురితనామ తస్యేతి పారాణికాః. మంజుభాషిణీ ౫౧. పార్థేణి పార్థా
త్తజః ఆభిమన్యుః శతానాం తీర్ణానాం భర్తానాం నామబాణానాం వృష్ట్యై - భాను
సుతస్య కర్ణస్య - శతాంగం రశం సామి అర్థంభిత్వా కురుషు వీరాణాం గోష్ఠ్యాం
కథాయాం ని. 'గోష్ఠీసభాయాం సల్లాప' ఇతి నానార్థకత్వమాలాయాం పితామహేన
భీష్మేణ ఉక్తం ఆస్య కర్ణస్య అర్ధరశత్వం - అశ్యం యథార్థం - చకార-అత్రార్థో రథో
యస్య తస్యభావస్తత్వం మహారంజితాదర్శన్యనత్వంచేతి ద్వయోః శ్లేషభిత్తిశయా
అభేదాధ్యవసాయాదతిశయోక్తిభేదః. ౫౨ అథేణి అథ కర్ణవరాభవానంతరం-ఆభి
మన్యుః ధృతః భూతిః బహుళః మన్యుః శ్రోధః యేన తస్మాక్తస్య - ఉక్తైర్దారుణై
శ్శరైః దోణస్యావశ్యం ద్రాశి మశ్వత్థామానం - తస్య ఆశ్వత్థాముః ఈర్ష్యయా-
స్తితస్య కాంతేః శైవశ్యస్య లక్ష్మ్యద్వారీకాల్ - బాల్యే నిపీతాన్ మాత్రా దాద్ర్య
వశాత్ షీరాణీమాన్యేపేతి ప్రతార్య పాయితానిత్యర్థః విష్టసారానపి జలమిశ్రితతం
దులచూర్ణాంశానపి - ఉద్యమయాంచకార ఉద్ధారయామాస. ఆగర్భరక్తద్ధారం నిశ్చిభే
దేశ్యర్థః. ఆపన్నవాలంకారః ౫౩. సుతస్యేణి. సురరాజసూనోస్సుతస్యాద్భువపుత్రస్య
ఆభిమన్యోక్యార్యాల్ - ఉదీర్ణా ఉత్పన్నా దిశాం భ్రాంతిః వైపరీత్యేన భానం య

రుదారభీతిః, కృపస్వసు ర్తంగళతంతునైవ సాకం చకంపే సగురు దృహూ
 త్తం ౫౪ ప. విశిఖం ముముక్షు మధగౌతమాత్తజే విబుధేంద్రపాత్ర
 మభివీక్ష్య భీషణం, జననే విపద్యపి జనారణాంగణే శరవీవ హేతు
 రితి తస్య మేనిరే. ౫౫ ప. ఆశ్వర్య కర్తసు కృతేష్వపి హర్షభారా
 న్తోక్తుం ముహూర్తుహురముష్య శిరోజబంధే, హృష్టాస్తదా సుమనసో
 దివి కర్తృభూతా నాకేంద్రనందనవనే నతు కర్తృభూతాః ౫౬ ప
 అముష్య కోదండ మఖండయద్రవే సుతోరథాశ్వాన్ప్రమమా
 కుంభజః, కృపః కృణత్తిస్త శరేణ సారథిం వ్యపాటయత్కేతుపటా

స్యః ఉదారామహాభీతిర్యస్య తథోక్తః సః చాపాచార్యత్వేన ప్రసిద్ధః. గురు
 దోః. కృపస్వసుః కృపాః దోః తత్త్వాః మంగళతంతునాసాకం మంగళసూత్రేణ
 సహైవ-ముహూర్తం-చకంపే కంపితవాక్ - అత్ర దోః తత్త్వమంగళ
 సూత్ర సాహిత్యవర్ణనాత్పహోక్షిరలంకారః ౫౪. విశిఖమితి. ఆన దోః పరాభవా
 నంతరం - గౌతమాత్తజే కృపాచార్యే - విశిఖం మోక్షమిచ్ఛం ముముక్షుమపివ
 భీషణం భయంకరం - విబుధేంద్రపాత్రమభిమన్యం - అభివీక్ష్య రణాంగణే జనాః
 తస్య కృపాచార్యస్య-జననే విపది మరణేఽపి చ విషయే-శరవీవ హేతురీతి మేనిరే
 అనేనాయం నజీవతీతి నిశ్చిక్కురిత్యర్థః. కృపస్య శరజస్తత్వం ప్రసిద్ధం. మంజుభాషిణీ
 ౫౫. ఆశ్వర్యేతి. ఆశ్వర్యకరేషు కర్తసు యుద్ధేష్వితి శాకపార్థివాదిత్వాత్పమానః
 కృతేషు సత్స్వపి - అముష్య అభిమన్యోః శిరోజబంధే ధమ్నిల్ల - హర్షభారాన్మనో
 షాతిశయాత్ - ముహూర్తుహురోక్తుం వర్నితుం-కర్తృభూతాః కర్తాదాత్మాశ్రయాః
 కర్తారణితి యావత్-వివమగ్రేఽపి సుమనసః దేవాః దివి ఆకాశే దృష్టాః కర్తృభూతాః
 కర్తాణే సుమనసః పుష్పాణితు నాకేంద్రస్య స్వర్గాధిపస్య నందనవనేన దృష్టాః
 ఉభయత్ర లోకైరితి శేషః. దేవాః కల్పకుసుమాని నిశ్శేషమభివర్ణ్య రణే కుసుమ
 దారిద్ర్యత్రాష్టిం బభూవురిత్యర్థః ని. 'సుమనాః పుష్పమాలతోష్ఠీప్రిదళే కోవిదేఽసి
 చే'తివిశ్వే. అత్ర సుమనసాం కర్తృత్వకర్తత్వ విరోధస్య క్లేషేణాభాసాద్విరోధా
 ఽభాసస్యచ నందనవనే నిఘ్న-సుమత్వా సంబంధేఽపి సంబంధోక్తిరూపావిశయోక్తేశ్చ
 సంపుష్టిః. ౫౬. అముష్యేతి అన రవేస్సుకః కర్ణః అముష్య అభిమన్యోః. కోదండం
 చాపం ఆఖండయత్ చిచ్ఛేద-కుంభజః దోః రథస్య ఆక్వాక్ ప్రమమాభ విచ్ఛేద-
 కృపః సారథిం - జవేన కృణత్తిస్త చిచ్ఛేద - గురోస్సకః అశ్వత్థామా - కేరోః

స్మరో స్మృతః ౫౭. ష. ఏకాకినః పరిభవాయ బహుస్సప్తతా
నేతానవేక్ష్య నీఖలోఽపి నిలింపవర్గః, మందారశాఖకుసుమాని
యథాభిమన్యో నిందారవం రిచషు తస్య తథాభ్యవర్షత్. ౫౮. ప
రథా దవప్లుత్య గదాసఖ స్తదా విదార్య బాలో విజయాత్తసంభవః,
చకార మందాక్షభృతోన కేవలం రథానమీషాం యుధితానపి
క్షణాత్. ౫౯. ప బాలా తతః కృతరణౌ ధృతరాష్ట్రపౌత్రే ధీరూ
పుత్రగమనకర్తృణి మన్యమానః, పార్థాత్తజ స్స తు పరస్పరసాహ్య

పటం పతాకాం - వ్యపాటయత్ విపాటికవాక్ - మకథం ౫౭ ఏకాకినఇతి.
ఏకాకినః ఏకస్య పరిభవాయ తిరస్కారం కర్తుమితి క్రియాకేత్యాదినా చతుర్థి -
ప్రవృత్తానుద్యుక్తా బహునేతాన్కర్ణాదీనవేక్ష్య-సకలోఽపి నిలింపానాం జేవా
నాం వర్గః సంఘః ఆభిమన్యో మందారశాఖకుసుమాని యథా ఆభ్యవర్షత్ -
అతిధీరోఽయం బహుభిరసహాయో యుధ్యతీత్యాశ్చర్యాదితిభావః తథా తస్య ఆభి
మన్యోః. రిచుషు కర్ణాదిషు విషయే నిందారవాక్ నిందనవాక్యకలకలాత్ - ఆభ్య
వర్షత్ ఉదీరయామానేకర్థః. ఏకేన బహునాం యుద్ధస్య లోకవేదవిధిత్వా
దితిభావః అత్ర కల్పవృక్షకుసుమవర్షణసిందావాశ్చోదీరణయోర్యాగపద్యాశ్చముచ్చ
యస్య పుష్పాణాం సిందావాక్యానాంచ వర్షణేన శ్లేషభిత్తికాభేదాధ్యవసితేకావ
మ్యస్య గమ్యత్వాత్పుత్రయోగితాభేదస్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౫౮. రథాదితి.
రథా విజయస్యాత్తసంభవః అర్జునపుత్రః బాలోఽభిమన్యః. గదాసఖాయః యస్యసః
గదాపాణిస్సన్నితియావత్. రాజాహస్పతిభ్యవృత్తిసమాసాంతప్రచ్. ని 'సఖామిత్రే
సహాయే'చేతియాదవః. రథాన్నిహతాశ్వాత్ - ఆవప్లుత్య ఆధిరుహ్య - ఆమీషాం
కర్ణాదీనాం రథాన్కేవలం రథానేవ విదార్య నిర్భిష్య - మందాని శూన్యాని అక్షాణి
చక్రాణి చిభ్రతీతి తద్భృతః సచకార - కింతు తాక్ కర్ణాదీనపి యుధి మందాక్షం
ప్రీడాం చిభ్రతీతి తద్భృతః చకార - గదాప్రహరైరిత్యుభయత్రభావః. అత్ర రథా
నాం రథికానాంచ ప్రకృతానామేవ లజ్జాయాః క్షిలచక్రాణాంచ శ్లేషభిత్తికాభేదా
ధ్యవసాయ సహకృతమందాక్షభరణేనావమ్యస్య గమ్యత్వాత్పుత్రయోగితాభేదః మం
దాని విషయగ్రహదుర్బలాని అక్షాణి ఇంద్రియాణి చక్షురాదీని చిభ్రతీతి భృత
ఇత్యర్థః. ని. 'అక్షమింద్రియచక్రయో'రితి విశ్వఇత్యుక్తిస్తామః మంకథమ్. ౫౯.
బాలావీతి తతః సతు పార్థాత్తజః ఆభిమన్యః కృతరణౌ ఆత్మనానహేతిశేషః
బాలావకవిన ధృతరాష్ట్రస్య పౌత్రే దుర్యోధనదుశ్శాసనపుత్రే ద్వా - పుత్రకృ

వంతౌ చక్రే కృతాంతపురవర్తని గంతు మగ్రే. ౬౦. ప. అథ క్షణ
ముఖా మహారథా స్తే మిళితాః కైతవమేత్య యాగపద్యాత్, సుర
నాయకపాత్రమేన మస్త్రై స్వయశోభి ససహ పాతయాంబభూవుః
౬౧ గ తదను తయో స్సేనయోః క్ష్యేలితమదితే అపి స్పర్థాజనితయా
పరస్పరవిజిగీషుతయేవ వ్యోమసీమాన ముదలంఘయతాం ౬౨ గ
తదాసీం జగతి నియమవృద్ధపరిషదూర్ధ్వవిక్షిప్తకరపుటజలాంజలివిత్సాశ
నాదివ వ్యవయాతమహోష్ణణి పూషణి తౌ ద్వాపవి బలౌహా నిజనిజ
స్కంధావారానుసంధానాయ నిరగచ్ఛతాం ౬౩. ప అథ త్రిగర్త
నపి తాన్ క్షురప్రై ససహస్రగర్తా నిరచయ్య గాత్రే, వినైవ హే

త్యేకం గమనకర్తణి పరలోకయాత్రాయాం - భీరూభయతా మన్యమానఇచేత్యుప్రే
క్షా వ్యంజకాప్రయోగాన్గమ్య - కృతాంతపురస్య సంయమిన్యాసంబంధిని వర్తని
మార్గే - గంతుం ఆగ్రే పరస్పరం సాహ్యవంతౌ సహాయవంతాదిత్యర్థః చక్రే ద్వాపవే
కదా జఘానేత్యర్థః ౬౦. అథేతి అకర్ణః ముఖా ప్రగమః యేహం తస్మాత్తాస్తే
పూర్వోక్తాః మహారథాః. కైతవం దుర్జీలిం - ఏత్య స్వీకృత్య - యాగపద్యాత్
మిళితాః ఏకదైకత్ర వాసం తాస్మంశః ఆస్త్రిర్వాణైరేనం సురనాయకపాత్రం అభిమ
న్యం - నైస్త్వీ స్వీయైర్వ్యోభిససహ - పాతనూంబభూవుః బహుభిరేకస్య మారగా
న్నపరం వీరాగామపక్షిరికరమితిభావః సహోక్తిరలంకారః ఔపచ్ఛందసికం ౬౧
తదన్వితీ తదను అభిమన్య పతనానస్తరం-తయోస్సేనయోః కారవపాండవీయయోః
క్ష్యేలితం సింహనాదః దుదితం రోదనం లేద్యేఅపి - స్పర్థయా ఆత్మోత్కర్షాభివే
శేన జనితయా పరస్పరం విజిగీషుతయా జయేచ్ఛయేచేత్యుప్రేక్షా-వ్యోమ్నసీమానం
గగనాంతభాగం ఉదలంఘయతాం అతిచక్రమతుః అభిమన్యవధాదుచ్చైఃకారవా
జగర్జుః పాండవా రురుదురిత్యర్థః. ౬౨ తదాసీమితి తదాసీం పూషణి సూర్యే -
నియమైస్తపాభిః పృథ్వయా పూర్ణయా పరిషదాద్విజనమాజేన ఊర్ధ్వం విక్షిప్తైః
ప్రేలితైః కరపుటే జలాంజలిభిః క్షాళనాల్పేకాదివేత్యుప్రేక్షా - వ్యవయాతః నిరస్తః
మహానూప్తా ఔష్ణ్యం యస్య తస్మాత్తే అస్తంగచ్ఛలినతీత్యర్థః తౌ ద్వాపవి బలౌహా
కారవపాండవసైన్యసమూహా - నిజస్య ప్రత్యేకమాత్మీయస్య స్కంధావారస్య ఏది
రస్య అనుసంధానాయ - సంగమనాయ నిరగచ్ఛతాం నిర్గతవంతౌ. ౬౩. అథేతి. అ
దిడాజన ఇంద్రస్యకుమరోఽర్జునోఽపి-త్రిగర్తా ప్రణజన్యరంద్రత్రయయాక్తా
నపి త్రిగర్తసంఘాంశ్చేపిచభావః తాన్ క్షురప్రై-గాత్రే శరీరే-క్షురప్రైర్వామ

తుం వ్యధమానచేతా విడొజసోఽపి న్యవృతత్కుమారః ౬౩. ప
బాష్పాయతే దృష్టియుగం కరాగ్రా చ్చాపా గళత్యంతరుదేలి తాః,
ఫలం కిమేతస్య భవిష్యతీతి విచింతయన్థామ వివేశ రాజ్ఞః ౬౪. ప.
తత్రాశ్రు నేత్రామధ సర్వబంధూ న్నిశామ్య పుత్రస్య నిశమ్య వార్తాం,
తాపాపదేశేన ధనంజయస్య చిత్తం చుచుంబ స్వసమానతేజః ౬౫. ప
వీరం తనూజ మనుచింత్య విలాపభాజం ధారాళదృష్టియుగళం ధరణౌ
లుతంతం, వాగ్భిః ప్రిరేణ వసుధాధిపసంయుత స్తం విశ్వంభరోఽర్జునమపి
వ్యదధా దశోకమ్ ౬౬. ప. ఇంద్రాత్మజ స్తదను బాహుముదస్య కోపా

బాదైః సహస్రం గ్రహైః యేహం తాన్ తథోక్తాన్-విరచయ్య కృత్వా - హేతుం
దుఃఖకారణం వివాపి వ్యధమానం దుఃఖాయమానం చేతః యస్య తథోక్తస్య -
న్యవృతత్ కిరం ప్రతి ప్రత్యావృత్తవాన్-విరోధాభాసః ౬౩. బాష్పాయత ఇతి.
దృష్ట్యాః నేత్ర యోగ్యుగం-బాష్పాయతే బాష్పం జనయతి - కరాగ్రాచ్ఛాపా గళతి-
అంతర్దాససి తావస్సంతాపః ఉదేలి ఆవిర్భవతి - వికస్య సర్వస్య దుర్నిమిత్తస్య -
కిం ఫలం భవిష్యతీత్యుక్తప్రకారేణ చింతయన్ అలాచయంత్సన్నేప - రాజ్ఞః యుధి
ష్ఠిరస్య ధామ ఆవాసం వివేశ - విడొజసః కుమారఇత్యుక్తాపి యోగ్యుః - అత్రానేక
క్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయః ౬౪ తలేతి అన యుధిష్ఠిరావాసప్రవేశానం
తరం - తత్ర యుధిష్ఠిరనామని - అశ్రుణి నేత్ర యోగ్యేహం తాన్ సర్వాన్
బంధూన్యుధిష్ఠిరాదీన్ నిశామ్య నిరీక్ష్య - పుత్రస్యాభిమత్యోర్వారాం వధపుత్రాంతం-
నిశమ్య శ్రుత్వా ధనంజయస్పార్జునస్య చిత్తం - స్వేనాత్మనా సమానం నామ్నా
రుల్యం లేజః ఆస్మిం - తావస్య పుత్రశోకసంతాపస్య ఆపదేశేన వ్యాజేన చుచుంబ
స్పృశతిస్త-పుత్రశోకాత్సంకప్తోఽభూదిత్యర్థః ఆపన్నాలంకారః ౬౫. వీరమితి.
వీరం ఆననాయకూరం - తనూజమభిమన్యుమనుచింత్య స్మృత్వా - విలాపం కరిషేమం
భజతీతి కదాఞ్చం - ధారాళం బాష్పధారాపరీతం దృష్ట్యోగ్యుగళం యస్య తథోక్తం-
ధరణౌ లురంతం భువి విపర్తమానం - తమర్జునమపి - విశ్వంభరః కృద్ధః వసుధాధిపేన
ధర్మరాజేన సంయుతస్య - వాగ్భిరాపధర్మాభిః చిరేణ ప్పచ్చాదిత్యర్థః ఆశోకం
నిర్దుఃఖం-వ్యదధాత్ చక్రే విశ్రాంతాద్దధాతే కర్తరిజ్-అత్రార్జునం కుటవపుక్షమపి
ఆశోకం వంజితవృక్షం - వ్యదధాదితి విరోధస్య క్షేపేణాభాసాత్ విరోధాభాసః.
౬౬. ఇంద్రేతి తదను కృష్ణయుధిష్ఠిరాభ్యాం ఆత్వాసనానంతరం - ఇంద్రాత్మజః ఆర్జు
నః, కోపాద్బాహుముదస్య ఉద్యమ్య-శ్వః పరస్మిన్ దినవివ సతు ప్రపరస్మిన్నిత్యర్థః

త్సింధూద్యహస్య సమరే ద్విషలాం సమక్షం, హేత్యాం శ్వవవ యడి
తస్య శిరో న కుర్యాం తస్యాం విశేయమహమిత్యకరోత్ప్రతిజ్ఞామ్.
౬౭. ప. అథ వృత్త మేతదవకర్ణ్య ధీరవే వితతాన సింధుపతయే ప్రతి
శ్రుతం, తవ గుప్తియ్యుగ్మమపి మే భరోఽర్జునా త్సమరే శ్వశత్యతిగభీ
రధీర్ఘరుః. ౬౮. గ. అన్యేద్యురవలంబితప్రథమశిఖరిసానా భానా
స్కంధావారయుగవసుంధరాధిపయుద్ధసన్నాహౌవై శున్యలంపటపటహ
ధ్వానతరళే సింధురాజయుగళే శరణాగతభరణాలంకర్తృణేన పద్మ
నేత్రేణ సాభద్రవధశోకాతిరేకపరిగలితబాష్పపూరపంకిలే ద్వార
తలే సమాసితం సావీరనాయకగోపనస్థలదిదృక్షయేవ తుంగతరళేతు
శృంగమధిరూఢేన కాపిపరివృఢేన పరిమండితం మానసగరుడగంధవ
హబాంధవై సైన్సింధవై రాహితబంధనం స్యందన మధిరుహ్య సం

తస్య పుత్రానుయాయభవన్నీరోఢేన ద్రోహకారిణః సింధూద్యహస్య సైంధవస్య
శిరః. సమరే యుద్ధే ద్విషలాం దుర్యోధనాదీనాం సమక్షం - హేత్యామాయుధే న
కుర్యాం యడి-తయాన చ్చింద్యాంచేదిత్యర్థః. అహం తస్యాం హేత్యాం అస్మిత్వాలా
యామిత్యర్థః. విశేయమిత్యుక్తప్రకారం ప్రతిజ్ఞామకరోత్. పి. 'హేలిస్సాదాయ
ధే వన్నీతేతరణితేజసి' ఇతివిశ్వః. ౬౭. అథేతి. అ అర్జునప్రతిజ్ఞానంకరం-విశద్యం
త్రమర్జునప్రతిజ్ఞావృత్తాంతమవకర్ణ్య శ్రుత్వా ధీరవే భయశీలాయ సింధుపతయే
సైంధవాయ - అతిగభీరా అత్యంతగంభీరా ధీః మనః యస్య సః. గురుః ద్రోణః.
హే సైంధవ తవ అర్జునాద్భుత్వః ఆవరణరక్షయోః యుగ్మమపి - శ్వః సమరే మే
భరః నిర్వాహ్యః ఇత్యుక్తప్రకారం ప్రతిశ్రుతం అగ్నేకారణ-ప్రతిజ్ఞామితి యావత్.
'భావతః ప్రతిశ్రవ'మితివా చారః. వితతాన చక్రే. పి 'కారరక్షణద్భుత్తి'రితి
విశ్వః. మంజుభాషిణి ౬౮ అన్యేద్యురితి అన్యేద్యుర్భానా సూక్యే అవలంబితః
ఆశ్రితః ప్రరమణిఖిణః ఉదయతైలస్య సాహః ప్రథః యేన తతోక్తే సతి - సింధు
రాజయోః సైంధవసముద్రయోద్యుగళే యుగ్మే - స్కంధావారయోస్సేనానివేశయో
ద్యుగే ఉభయస్త్రిక కారవీయే పాండవీయే చేత్యర్థః. వసుంధరాధిపతీనాం రాజ్ఞామభ
యవక్షాణాం దుర్యోధనయుధిస్థిరయోరితివా. యుద్ధే సన్నాహస్య ఉద్యోగస్య వైకు
న్యే సూచనే లంపటైర్బాలసైః సన్నాహసూచకైరితియావత్. పటపటానాం వాద్యవిశే
షణాం ధ్వానైః ధ్వనిభిస్తరళే చంచలే సతి - శరణార్థమాగతానాం భరణే దుఃఖినివా

క్రిందనందన స్సమరోచితవేషసంపదవికలేననిజబలేన సహ ప్రతి
ష్ఠమానో నిరుద్ధవియత్నౌ రతై ర్నదబంధురైర్వివిధగతినాటకై ర్ఘో
టకైః కృతరణాసక్తిభిః పత్తిభి ర్విరచితపరిపంథిజన మోహస్య పూ
హస్య పృష్ఠభాగే జయద్రథం ప్రతిష్ఠాప్య స్వయమపి పురోభాగం
పరిష్కూర్వాణస్య ద్రోణస్య చరణయోర్భాణాభ్యాం ప్రణీతప్రణీ
పాతస్తేన దీయమానమార్గావకాశశ్చందమారుత ఇవ ఘనమండలం
తమేవ పూహం క్షణాదేవ ఖోభయామాస. ౬౯. తదనంతరమ్.

రణేకర్తృణి సమర్థేన అలంకర్తృణేన. ని 'కర్తృక్షమాలం కర్తృణ' ఇత్యదుక్తం; పద్మనేత్రేణ
శ్రీకృష్ణేన - సుభద్రాయా ఆచార్యస్య సౌభద్రస్య ఆభిమన్యోర్వధాద్యభ్యోకాచిరేకః
దుఃఖాచికయః లేన పరిగతైః బాష్పపూరైః పంకితే కర్ణమితే ద్వారదేశే సమాసీలం -
సౌవీరనాయకస్య నైంధవస్య యద్గోచనస్థలం రక్షణదేశః తస్య ద్రష్టమిచ్ఛయా దిద్ధ
క్షయవేత్త్యుల్పేక్షా - తుంగలరమత్యున్నతం కేతోశ్చంకం శిఖరం అధిరూఢేన హను
మతా పరితో మండితమలంకృతం - మానసస్య గరుడస్య గంధవహస్య వాయోశ్చ
త్రయాణాం బంధవైర్వేగేన సదృశైరిత్యర్థః. నైంధవైరశ్వైరాహితం సంపాదితం
బంధనం యస్మిన్ తథోక్తం - స్థందనం రక్షమధిరహ్య - సంక్రందననందనోద్భుతః
సమరస్య ఉచితయా అమరూపయా వేషసంపదా అలంకారసమృద్ధ్యా అవికలేన
పూర్ణేన నిజబలేనచ తురంగేణ సహప్రతిష్ఠమానః గచ్ఛంశ్చ - మజేన దానజలేన
బంధురైర్వ్యాపైః సింధురైర్గజైః. వివిధాః గతీరాస్కండితాదీః నాటయంతి ప్రకటయం
తీరి నాటకైర్ఘోటకైరశ్వైః నిరుద్ధః వియత్నః ఆకాశమార్గః ధ్రువైరత్యున్నతైరిత్యర్థః.
రతైః కృతారణస్య ఆసక్తిస్సంబంధః. ధ్రువైః పత్తిభిః పాదాలైశ్చ - విరచితః కృతః
పరిపంథిజనస్య శత్రుజనస్య మోహశ్చిత్తవికారః యేన తథోక్తస్య పూహస్య పద్మా
ద్యాకారస్య సేనావిన్యాసస్య పృష్ఠభాగే-జయద్రం నైంధవం ప్రతిష్ఠాప్య నివేశయి
త్వా స్వయమాత్మనాపి పురోభాగం పూహముఖభాగం పరిష్కూర్వాణస్యాలంకర్యతః.
తత్ర వసత ఇతి యావత్. ద్రోణస్య ఆచార్యస్య చరణయోర్భాణాభ్యాం ప్రణీతః ప్రా
పికః నమస్కారః యేనతథోక్తస్య - నమస్కారబాణో ప్రయుక్తేరిత్యర్థః. ఆకవివ
లేన నమస్కృలేన ద్రోణేన దీయమానః మార్గస్య పూహమభ్యుప్రవేశకస్య అవకాశః
అంకరం యస్య తథోక్తశ్చ స - తమేవ పూహం చందమారుతః ఘనమండలం మేఘ
బృందమివ-క్షణాదేవ ఖోభయామాస ౬౯. తదనంతరమిత్యుత్తరేణాశ్చయః. సంకప్త
కేరి. కాచిణా శ్రీకృష్ణేన నున్నః ప్రేరితః. ఆకవివ తత్రాదృశీం అసదృశీంసంకప్తకాలమ్

ప. సంశ్చక్తకాసురపలాయనవేగభంగీం తత్తాదృశీమభినయన్నివ శౌరి
సున్నః, వేగేన విస్తయకరేణ విరోధినైస్యే విష్వక్పచార విజయస్య
శతాంగవర్యః ౭౦ ప. తత్ర నిష్కృతదినేశ్వరదీప్తా జృంభితే తమసి
ధూళిమిషేణ, ఖద్యతేస్త యుధి పాండవసేనా హృష్యతి స్త సహసా
కురుసేనా. ౭౧. ప గాంధీవమేతేన ముహుర్వికృష్టం ప్రాప్తం చ దీర్ఘం
చ బహువ యుద్ధే, తులామి వర్ణేన తదాధిరోఢం స్వనామధేయస్థితి
శాలినేవ ౭౨. ప అస్తం గతశ్చేదరవిందబంధుర్వ్యర్థా భవేత్సాపి
మదీయసంధా, ఇతీవ సంక్రందననందనోఽసౌ తదీయమార్గం రురుధే

రాజవ తేషాం పలాయనే యోవేగస్తస్య భంగీం రీతిం - ఆభినయన్విడంబయన్నివ స్థిత
ఇత్యుత్పేక్షా విజయస్య అర్జునస్య శతాంగవర్యః రగశ్రేష్ఠః. విస్తయకరేణ వేగేన ఉప
లక్షితః విరోధినైస్యే శత్రుబలే-విష్వక్పరికశ్చచార-అత్రోపమయా అకుతోరోధగ్ర
తీలేరలంకారేణ ప్రస్తుత్వసి. ౭౦. తలేతి తత్ర తదాసీం-యుధి సిహ్నుతా ఆచ్ఛా
దితా దినేశ్వరస్య సూర్యస్య దీప్తిః ప్రకాశః యేన తస్మిన్ తమసి - ధూళిమిషేణ
జృంభితే సతి-పాండవసేనా ఖద్యతేస్త-కురుసేనా హృష్యతిస్త - సహసేత్యుభయత్ర
యోజ్యం-ప్రతిజ్ఞాభక్తాదర్శనోఽగ్నిం ప్రవిశతీతి తర్కాదితిభావః. స్వాగతా ౭౧
గాణ్డీవమితి. తదా తత్కాలే యుద్ధేఽపి-తేనార్జునేన వికృష్టమాకృష్టం గాణ్డీవం-స్వస్య
గాంధీవస్య నామధేయే గాంధీవేతి సంజ్ఞాశబ్దే స్థిత్యా శాలత ఇతిశాలినా-ఇవర్ణేన ఇకా
రేణ-తులాం సామ్యమధిరోఢం ప్రాప్తమిషేత్యుత్పేక్షా-ముహూః ప్రాప్తం అల్పంచ
బహువ - దీర్ఘమాయతం చ బహువ - అర్జునచాపస్య గాంధీవం గాంధీవమిత్యుభయ
ధాపి వ్యవహారాదితిభావః. అత్ర సంహితబాణగుణాకర్షణశక్తి మోచనకృతాల్పత్వా
యతశ్చయోః. అక్షరధర్తప్రాప్త్యత్వదీర్ఘత్వయోశ్చ శ్లేషభిత్రికాభేదాభ్యసహాయమూ
లాతిశయోక్తిర్బుద్ధోత్పేక్షా సాపేక్షత్వోక్త్యై తయోః ప్రత్యేకమంగిభావేన
సంకరవ్యయస్య సంస్పృష్టిః 'గాణ్డీవగాభ్యంజ్ఞాయా'మితి వప్రత్యయానుశాసనే
ప్రాప్త్యాంకదీర్ఘాంతయోస్తంప్రేణ నిర్దేశ ఇత్యుక్తమ్. ని 'కషిధ్వజస్య గాంధీవగాణ్డీవౌ
పున్నపుంసక'ఇత్యమరణోకశ్చ - 'స్వనామమధ్యస్థితిశాలినేవ'తిపాఠాంతరం. ౭౨
అస్తమితి ఆరవిందబంధుః సూర్యః అస్తమస్తమనం గతశ్చేత్ సా పూర్వోక్తా మదీ
యా సంధా ప్రతిజ్ఞాపి - మంధ్యా సిష్కులా భవేత్ - ఇత్యాలోచ్యే చేత్యుత్పేక్షా -
అసౌ సంక్రందననందనోఽర్జునః కరాణామోఽయః సమూహైస్తస్య సూర్యస్యేమం

శరామైః. 23. య మృత్యుంగతేనోష్ఠపుటేన భూభుక్సంబంధితాం స్పష్ట
మివ బ్రువాణైః, ధనంజయోఽసౌ శీతభల్లకృత్తై శ్శిరోభి రాచ్ఛాద
యతిస్త థాత్రీమ్ 24. య వంకం కంకకులామిమం ధృతవిఙ్లింగం
ఁలింగం పునర్లోజం భాజనమాపదాం యమపురీసీమారుధం మాగధం,
వోళం దుఃఖనిచోళచి త్తమిషుభిః కుర్వంతుపర్వాధిభూపుత్రస్త్రది
నాసానసమయే రుంధే స్త సింధూద్వహమ్. 25. తత్రాంతరే య భూ
పస్తూ త్తపమానధీర్భయభ రాజ్జిజ్ఞాసురింద్రాత్త భూవార్తాం సాత్యకీమా
రుతీ రిపుచమూఘ్రాహం ప్రతి ప్రాహిణోత్, తా షత్వా గురు

కడియం మార్గం రుంధే నిరుద్ధవాన్. 23. మృతి అసౌ ధనంజయః అర్జునః శత్రైః
శత్రైః భర్తృన్నామ బాణైః కృతైశ్చిన్నైః మృదా మృత్రికయా సంకలేన ఓషయోః
పార్థ్యాధరయోః పుటేన సంపుటేన - భువం భువంతి భక్షయతి పాలయతీతి భూభుక్
రాజా తస్య సంబంధితాం సంబంధం స్పష్టం యథా తథా బ్రువాణైర్వదన్వివ స్థితై
ః శ్శుత్యేషా - శిరోభిర్థాత్రీం భుమి ఆచ్ఛాదయతిస్త భుక్త్యుపార్జితభయార్థతా
యాం 'భుజపాలనాభ్యవహారయో'రిత్యనుశాసనం. 24. వంకమితి. సుపర్వాధిభుః
దేవాధిపస్య పుత్రోఽర్జునః తత్ర యుద్ధే ఇషుభిర్పాతైర్వంకం వంకదేశాధిపతిం జనపద
కల్పస్వర్సత్ర తదధిపక్షత్రియవాచీ. కుర్వన్మిత్యనుషంగశ్చ - కంకకులస్య గృహప్రభుం
దస్య ఆమిమం భోగ్యవస్తు. కలింగం పునః ధృతంవిపదః మరణస్య లింగం చిన్నామూర్ధ్వ
శ్వాసాది యేన తథోక్తం-భోజనమాపదాం భాజనం పాత్రం - మాగధం మగధదేశస్య
సంబంధినం 'తస్యేద'మిత్యో - యమపుర్యాసీహం ప్రదేశం రుణధి ప్రాప్నోతీతి
తద్రుధం - చోళం దుఃఖా నిచోళమాచ్ఛాదనం యస్య తాదృశం చిత్తం యస్య
తథోక్తం కుర్వన్. ని 'నిచోళః ప్రచ్ఛదపటః'ఇత్యమరః దినావసానసమయే సాయం
కాలే - సింధూద్వహం నైంధవం రుంధే స్త నిరుద్ధవాన్-వంగమితిపాతో ఽను ప్రాస
భంగాదుపేక్ష్యః శార్దూలవిక్రీడితవ. 25. తత్రాంతరే అర్జునయుద్ధసమయ ఇత్యుత్త
రేణ సంబంధః భూపతిభి. భయభరాత్ భయూరికయాత్ - అర్జునాపాయచింతన
జన్మాత్-ఉత్తరమానా సంకప్యమానా ధీర్తనః యస్య సః అకవిన భూపః యుధిష్ఠి
రస్తు-ఇంద్రాత్తభువోఽర్జునస్య వార్తాం వృత్తాంతం శ్శాశుమిచ్చ్యః శ్శాశుస్య సాత్య
కిం త్రైనేయం మారుతిం కీమం చ ఉభౌ రిపుచమూః శత్రుసేనాయాః పూహం
ప్రతి ప్రాహిణోత్ ప్రేషితవాన్. తతః యుధిష్ఠిరప్రేషణాద్ధేలోః గురుం బోణం
పూహముఖసితం జిత్వా - ఆత్మః సింహనిదవః క్షేత్రారవః యాభ్యాం తథోక్త

మాత్తసింహనినదా సంవీక్ష్య భూరిశ్రవా రాధేయశ్చ హరా దుభౌ
రుదుధతు స్సంక్షోభయంతౌ కురూన్. 2౬ ప అథ సోమదత్తతనయో
రమాపతే రనుజశ్చ భగ్నరథసూతకార్తుకౌ, పరిగృహ్య పట్టసలతాం
పరస్పరం ప్రథనం భయంకరముభౌ వితేనతుః 22 ప. అథ శినితన
యం నిపాత్య భూమ్యా మురసి ధృతానిరసౌ తు సౌమదత్తి, గళ
యితుమివ గర్వసార మంతర్నిజచరణేన నిషీడయాంచకార 2౮. ప
తదా హరి ధూరగతోఽపి నాక్షం వ్యాపారయామాస రదేఽర్జునస్య,
నిజానుజాతోరసి దత్తపాదే భూరిశ్రవస్యేవ మహారథేఽస్మిన్. 2౯. ప

కురూన్ కారవాన్ సమ్యక్ ఊభయంతౌ - తా సాత్యకిభీమా సంవీక్ష్య - భూరిశ్ర
వాః రాధేయః కర్ణశ్చ ద్వా - హరాద్భలాత్కారాల్ - రుదుధతుః నిరుద్ధవంతౌ.
రుదః ధేః కర్ణలిప్త్. 'హరాత్తతో' రుదుధతు'రిత్యేవపారః. ఉభౌ రుదుధతు'రితి పాతే
ఉక్తసందర్భాలాభాదితి వృత్తం పూర్వవత్. 2౬. అథేతి అథ సోమదత్తతనయః
భూరిశ్రవాః రమాపతేశ్రీకృష్ణస్య అనుజోఽపి సాత్యకిశ్చ ఉభౌ ద్వా భగ్నాని
రథస్సృతః సారణిః కార్తుకం చాపః తాని యయోస్తథోక్తా సంతౌ - పట్టసః ఖగ్గ
విశేషః లతేప తాం పరిగృహ్య పరస్పరం అన్యోన్యం - భయంకరం ప్రథనం ద్వంద్వ
యుద్ధం వితేనతుః చక్రతుః మంజుభాషిణీ 22 అథేతి. అథ ధృతోఽసిః పట్టసః
యేన సః అసౌ సోమదత్తిః సౌమదత్తపుత్రః భూరిశ్రవాస్తు శినితనయం సాత్యకిం
భూమ్యాం నిపాత్య పాతయిత్వా - అంతర్జనసియః గర్వః తస్య సారః ఫ్లిరాంశః
తం గళయితుం పమయితుమివేత్యుత్ప్రేక్ష. ఉరసి సాత్యకేర్వక్షసి - నిజేన చర
ణేన నిషీడయాంచకార నిషీడితవాన్. పుష్పితాగ్రావృత్తమ్. 2౮. తదేతి తదా
సాత్యవ్యరోనిషీడనసమయే దూరంగతః. దూరే వర్తయానోఽపీత్యర్థః హఃః శ్రీ
కృష్ణః అర్జునస్య రథే అక్షం చక్రం చక్షురింద్రియంచ న వ్యాపారయామాస న చా
లితవాన్. రథం న చోదయామాసేతి యావత్. సాత్యక్యపాయభయాదితి భావః.
కింతు నిజస్య అనుజాతస్య సాత్యకేదురసి దత్తః నిపాతః పాదః రథచరణం చ యేన
తథోక్తే-అస్మిన్ భూరిశ్రవసి నామ మహారథే రథశ్రేష్ఠే రథికశ్రేష్ఠే చైవ - అక్షం
వ్యాపారయామాస. విహయాద్దనరథప్రేరణం తమేవావశ్యదిత్యర్థః. అత్ర దూర
రూపప్రతిబంధకనత్వేఽపి భూరిశ్రవసి చక్షుర్వ్యాపారవర్జనాద్విభావనాభేదస్య
ఉక్తప్రతిబంధకాభావరూపసామగ్రినత్వేఽపి అర్జునరథే తద్వ్యాపారానుదయస్య
వర్జనాద్విశేషోక్తేశ్చ ఉభయోః క్షేమానుప్రాణితయోస్సంబుద్ధిః. 2౯. చోదితస్యేతి.

చోదితస్య హరిణా కిరీటినో మార్గణేన హృతహస్తాల్లవః, సోమదత్త తనయో న కేవలం కౌరవా అపి విహస్తతాం యయుః ౮౦ ౪. భూరి శ్రవా స్తదను పుత్ర మముం బలారేర్భూయో విగర్హ్య పుషోత్తమ సంనిధానే, ఆచమ్య పావనమసౌ కుశ మేక మన్యదాస్తీర్య యుద్ధభువి తత్ర శయాభు రాసీత్. ౮౧. గ తదను హిడింబవైరీ దిననాయకతనయ సాహాయ్యకేన భయానకసాయకనికాయవర్షిణామమర్షిణాం దర్శేణ గరియసాం దుశ్శాసనయవీయసాం వినరముజ్జాసయితుం విదళితవిమతమదాం నిజగదా మప్తాభిః కాష్టాభి సృహ భ్రమయాంచకార ౮౨ ౪ గాంధా

హరిణా శ్రీకృష్ణేన - చోదితస్య ప్రేరితస్య భూరిశ్రవో వధాయేరిభావః కిరీటినః అర్జునస్య మార్గణేన బాణేన హృతః ఛిన్నః హస్తః పల్లవ ఇవ యస్య తథోక్తః సోమదత్తస్య తనయః కేవలం భూరిశ్రవా ఏవ విహస్తతాం హస్తశూన్యత్వం న యయా న ప్రాప. కిం తు కౌరవాస్సర్వేఽపి విహస్తతాం వ్యాకులత్వం చ యయుః. ని 'విహస్తో వ్యాకులస్సమా' విశ్వమరః. అత్రైకస్య హస్తచ్ఛేదేన సర్వేషాం విహస్తస్య వర్ణనాదసంగత్యలంకారః జ్ఞేహుస్ప్రాణికః. రథోద్ధతావృత్తం. ౮౦. భూరిశ్రవా ఇతి తదను హస్తచ్ఛేదనానంతరం - ఆసౌ భూరిశ్రవాః. అమం అన్యేన యుధ్యమానస్య అధర్శేణ హస్తచ్ఛేదకం-బలారేంద్రస్య పుత్రమర్జునం - పుషోత్తమస్య శ్రీకృష్ణస్య వన్నిధానే సమీపే తం చాశీశ్చర్థః భూయః మాహుర్జుహుగ్నిగర్హ్య నిందిత్వా పావనం పవిత్రం - ఏకం కుశం జలమాచమ్య అన్యం కుశం దర్భమాస్తీర్య - తత్ర ఆస్తీర్ణమశే-శయాభుశ్శయనశిలః ఆసీత్. ప్రాయోచవేశంచక్ర ఇత్యర్థః ని. 'కుశోరా మనులే దర్శే యోక్తే ద్వీపే కుశంజల'మిత్యమరః. ౮౧ తదన్వితి. తదను హిడింబ వైరీ భీమః దిననాయకతనయస్య కర్ణస్య సాహాయ్యకేన సాహ్యకరణేన హేతునా - దర్శేణ గరియసామ్. దుర్భరాహంకారాగామిత్యర్థః. ఆతపివ భయానకం భయంకరం సాయకనికాయం బాణపుష్పం వర్షంతీరి వర్షిణాం - అమర్షిణాం వ్రద్ధానాం దుశ్శాస నస్య యవీయసా మనుజానాం వినరం సమూహముజ్జాసయితుం హస్తమ్ ని. ఉద్వాసన క్రమగ్ధన క్రవనోజ్జాసనానిచేత్యమరః. 'యవీయసాముజ్జాసయితు'మిత్యేతావస్తాత్ర సాతేకర్తృత్వశేషత్వవిషయా ఙ్గస్తీ- 'సలోకే'త్యాదినా కృట్కృతవస్త్యుఏవ నిషేధాత్. విదళితః నిరస్తః విమతానాం శత్రుగాం మదః యయా తాం నిజగదాం - అప్తాభిః కాష్టాభిస్సహ దిగ్భిస్సహ భ్రమయాంచకార - సాప్తదిగ్భిమణం బ్రామితవానిత్యర్థః. ౮౨ గాంధారజేతి. పవమానమానోర్భీమస్య గదా గాంధారజాయాః గాంధార్యాః జత

రజాజరరసీన్ని పురాత్నదత్తాం దత్వా దశాం యుధి గదా పవమాన
సూనోః, దుశ్శాసనానుజకులాయ హి యాగపద్యాచ్చక్రే మిధోఽష్టనవ
తిం త్రిదశీస్తు యాత్యూః. ౮౩ ప విహయం విరథం విసారథం విశరా
సం వివతాకికాపటం, విశిఖేన వివస్వత స్సుతం విదధాత్సి వృకోదరః
క్షణాత్. ౮౪. ప. అథాన్యమాస్థాయ రథం క్షణేన కర్ణః కురూణాం
ధురి కార్తుకస్య, పూర్వం గుణేనాశుగజాతమేకం పశ్చాదటన్యాన్య పరం
నిరాస్థత్. ౮౫. ప. మారుతి స్తదను సోమద త్తేభూపాదపాంసుః పరిఘా
సరోరసా, కంసమర్దనకసీయసా సమం శ క్రనందనసమీపమాప సః ౮౬

రసీన్ని గర్భదేశే-పురా గర్భం భృత్వా చిరేణాఽప్రసవసమయే ఆత్మనా పాషాణేన కర్ణ
స్తభృతేన దత్తాం కృతాం దశాం అవస్థాం వేదనామితి యావత్. యుధి దత్వా తావ
ద్ద్యుభా కృత్వా-దుశ్శాసనస్య అనుజానాం కులాయ బృన్దాయ క్రియాగ్రహణాచ్చ
కుర్థీ. అప్తయుక్తాం నవతిమితి కాకపార్థివాదిత్వాత్సమాసః. త్రిదశీః ఆప్సరస్సు మిః
అన్యోన్యం-యాత్యూః సోదరభార్యూః. యాగపద్యాద్ధి ఏకకాలమేవ చక్రే) సాష్టన
వతిం ధాత్తరాస్త్రివధీదిశ్యర్థః ని భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్య యాతరః స్వ్యః పరస్పర
మిత్రమరః పురాకిల గాన్ధారి భృత్వా గర్భం చిరాదప్యప్రసవే ఆత్మనా గర్భం మమా
థేతి భారతీకథాత్రాసుసంధేయా ౮౩ విహయమితి. వృకోదరో భీమః విశిఖేన బాణై
రితి బాణ్యేకవచనం-క్షణాద్వివస్వతస్సుర్యస్య సుతంకర్ణం - విగతాః హయః ఆత్వాః
యస్య తస్మోక్తం - విరథం విసారథిం విశరాసం విశతపసమం వివతాకికాపటం విశతప్స
జాంశుకం చ - విదధాత్సి చక్రే) ౮౪. ఆథేతి అన కర్ణః క్షణేన అన్యం రథమా
స్థాయ ఆధిరుహ్య-‘ఆసాద్యే’తి పారావతరం. కురూణాం కారవాణాం ధురి సమక్షం -
పూర్వం ప్రగమం - కార్తుకస్య గుణేన మార్వాన్య ఏకం ఆశుగజాతం బాణబృందం
నిరాస్థత్ నిర్గమయామాస పశ్చాత్కార్తుకస్య అటన్యాకోట్యా-అపరం ఆశుగజాతం
వాయుసంభవం కీమమపి నిరాస్థత్ నిర్భూతవాత్ ని కోటిరస్మాటనిః. ‘ఆశుగౌ
వాయువిశిఖౌ’-‘జాతం జాత్యోఽఘ్నస్తస్య’తి సర్వత్రామరవిశ్వప్రకాశ ౮౫ మారుతి
రితి తదను భువంకృత్యా నిర్భూయ కర్ణేన మోచనానాకరం - స మారుచీర్భిమః
సోమదత్తభువః భూమిశ్రవణః పాదే పాంసునా రజసా ఆక్రమణలగ్నైన పరిఘా
సరం మలినిం ఉరః యస్య తేన - కంసమర్దనస్య శ్రీకృష్ణస్య కసీయసా సమం అప
క్షేన సాత్యకినా సమా - శక్రనందనస్య ఆర్జునస్య సమీపం - ఆప స్రాప్తవాన్
రసోద్ధతా. ౮౬. తదన్నితి. తదను నిజశరాణాం పుంజేన - కురుకుంజరాత్ కారవ

గ తదనుదనుజపరిపన్ధిని శ్రీకృష్ణే నిజశరణుంజేన కురుకుంజరాన్ఘంజయం
తం ధనంజయంతం సుతపథేన కృతమంతుం రిచం నిహంతు మాదిశ్య
దళితదైత్యచక్రేణ నిజచక్రేణ చండకరమండలమపిదధానే గభస్తిమా
నస్తమహాస్తాతిససుస్తనిజబలకోలాహల మాకర్ణ్య దుశ్శలాజాని ద్వుదా
సహనిజవదన ముదాసయత్ ౮౭ తదాప్రకాశస్య దివాకరస్య తిరో
హితస్యాపి జయద్రథస్య, అదర్శనాయాపి చదర్శనాయ సుదర్శనం హే
తురభూ స్తురారేః. ౮౮. ప సకలమపి జగంతి చక్రయూథం సవితుర
దర్శనతస్సభేద మాహుః, సమరభువి కథం సు శౌరిచక్రం తపనతిరో

శ్రేష్ఠా - భంజయంతం ఛేదయంతం తం ధనంజయమద్వనంప్రతి - ముకస్యాభిమ
న్యోర్వచేన - కృతః మంతురవరాధః యేన తం-రిచం నైంశం నిహంతుం - ఆదిశ్య
అజ్ఞాప్య దమజానాం దానవానాం పరిపంథిని శత్రై శ్రీకృష్ణే-దళితం భిన్నం
దైత్యానాం చక్రం యేన లేన చక్రేణ. చండకరమండలం సూర్యబింబం - అపిదధానే
అచ్ఛాదయతిసతి - గభస్తయః కిరణాః ఆస్య సంఠీలి గభస్తిమాన్ సూర్యః ఆస్తం
అస్తమయం - అహస్త గతవాన్. జహలేర్గత్యర్థకాత్కర్తరిబుజి తజి సిచ్ - ఇత్యుక్త
ప్రకారు సమస్తస్య నిజబలస్య కోలాహలం కలకలం ఆకర్ణ్య దుశ్శలా దుర్యోధన
సోదరీ జాయా భార్యా యస్యసః నైంభవః నిజం వదనం - ముదా సంతోషేణ గత
మృతిభీరిజన్యేన సహ - ఉదాసయత్ ఉన్నమితవాన్. ౮౭. తదేతి తదా నైంభవము
భోన్నమనసమయే - మురారేః శ్రీకృష్ణస్య సుదర్శనం చక్రం నేత్రంచ - సుప్తపశ్య
తేతి సుదర్శనం శోభనాలోకనంచ - ప్రకాశస్య దీప్యమానస్య దివాకరస్య సూర్యస్య
అదర్శనా-నూపి అప్రత్యక్షాయచ - తిరోహితస్య పృథ్వీ-చ్ఛానితస్యాపి జయద్రథస్య
నైంభవస్య దర్శనాయచ - ఉభయస్తాఅపి-హేతుః కారణం అభూత్ - ఆత్మ-సూర్య
ప్రత్యక్షసామగ్రీభూతనేత్రాలోకనయోః తదప్రత్యక్షహేతుత్వవర్ణనాద్వ్యాఘాతా
లంకారః ఏవం ప్రత్యక్షప్రతిబంధకస్య తిరోధానస్య సత్వేఽపుత్రసామగ్ర్యా నైం
భవ ప్రత్యక్షవర్ణనా తృప్తీయవిభావనాభేదశ్చ. ద్వయోః క్షేపానుప్రాణితయోస్యం
సృష్టిః. 'సాద్వ్యాఘాతోఽన్యథాకారి తథాకాక్రియతచేదేతి. ని. 'కార్యోత్పత్తి
స్తృతీయాస్యాత్సత్యపి ప్రతిబంధక' ఇతి క్రమేణ తదుభయలక్షణే ౮౮ సకలమితి.
జగంతిలోకాః సకలం చక్రాణాం చక్రవాకానాం యూథం కులమపి-సవితుస్సూర్యస్య
అదర్శనతః అప్రత్యక్షాత్ సభేదం సదుఃఖా ఆహుః. శౌరేశ్రీకృష్ణస్య చక్రమే
కంతు - తదా సమరభువి తపనస్య సూర్యస్య తిరోభవనం అదర్శనం. కథంన్విత్యా

భవనం తదాచకాంతే ౮౯. ప. తావత్కిరీటీ తరుణేందుమాళే ర్న
దాన్యతాకీర్తివదావదేన, శరేణ శత్రో రలునీత శీర్షం సాకం ప్రమో
దేన సకారవాణాం. ౯౦ ప వృద్ధక్షత్రాంజలౌ సాయంనాల మ్భ్యాయ
య కం ధృతం, ఇతీవకం సింధుభర్తుర్జిష్టుస్తస్మిన్నపాతయత్. ౯౧ ప
ఏతత్కిమిత్యయ మపాస్య సుతస్య శీర్షం శీర్యంతస్వమూర్ధని వరేణ
శశాంకమాళేః, షోణ్యా మవాబ్జుఖతయా నిపపాత వేగాదాఘ్రాతు
కామ ఇవ తత్సుతవత్సలత్వాత్. ౯౨ గ అథ తస్మిన్వాసవసూనా

శ్వర్యే-ఆచకాంతే కామయాన-క్షేమనుప్రాణితో విరోధాభాసః. పుష్పితాగ్రావృత్తం.
౮౯ తావదితి. తావత్సైంధవవదనోన్నమనక్షణవివ సకీర్తి ఆర్జునః తరుణేందుర్బాల
చంద్రః మాళో శిరసి యస్యతస్య సదాశివస్య - వదాన్యతయా దాతృత్వేన యా కీర్తి
స్తస్యా వదావదేన వత్తా తద్వలేనేతి యావత్. ని. 'వదోవదావదోవక్తే'త్యమరః.
శరేణ పాశుపతాస్త్రాభిమన్త్రితబాణేన శత్రోః. పుత్రసూతినసైంధవస్య శీర్షం శిరః
కారవాణాం ప్రమోదేన సాకం సుతోషేణసహ - అలునీత చిచ్ఛేద. 'లునాతేఃకర్షి
లజ్.' సహోక్త్యంకారః. ౯౦ వృద్ధక్షత్రేతి సాయం సాయశ్కాలే-వృద్ధక్షత్రస్య
సైంధవపీఠః అంజలౌ సంఘటితకరద్వయే - అర్ఘ్యాయ అర్ఘ్యం కర్తం సవతురితిశేషః
ధృతం కంజలం - నాలం నపర్యాప్తం - ఇత్యాలోచ్యేవేత్యుత్పేక్షా - సింధుభర్తుస్సమ
ద్రస్య సైంధవస్యచ - కంజలం శిరశ్చ-తస్మిన్ వృద్ధక్షత్రాంతా-జిష్టురర్జునః ఆపాత
యత్ 'ఇతీవకం సింధుభర్తు'రిత్యేవపారః. పాతాన్తరేతు కమిత్యనేన సాకాంక్షతయా
సాకాంక్షత్వదోహపత్తిరితి ధ్యేయం ౯౧ ఏతదితి. ఆయం వృద్ధక్షత్రః ఏకదంజ
లిస్థం శిరః కింకృత ఆపతి శం? ఇతి జగుప్సయన్నితిశేషః. సుతస్య శీర్షం సైన్ధవ
శిరః. ఉపాస్య భువి నిపాత్య శశాంకమాళేస్సదాశివస్య వరేణ యః పాశయేత్త్వ
త్సుతస్య శీర్షం పలేలేనైవ సహ తచ్చిరఇత్యాత్మనేన స్వస్య మూర్ధని శిరసిర్యో
భిష్టో నన్ - సుతే వత్సలత్వాద్వాత్సల్యాత్త సైంధవశిరః. ఆఘ్రాతుకామఇత్యు
త్పేక్షా - అవాబ్జుఖతయా అఘోముఖత్వేన - షోణ్యాం భువి వేగాత్ నిపపాత. ని
'నైవాత్సనీనమనవాక్రియలే మదాంధై'రితి ప్రసిద్ధేరితిభావః. పురా వృద్ధక్షత్రః పాం
దవైరైర్వరమచింత్య తపసారాధితేన శంకరేణోక్తవిధం పరమవాప్య తద్విజ్ఞాతృకృష్ట
చోదితకీర్తి ప్రయత్నపాశుపతాస్త్రపాతికపుత్రశిరఃపాతనేన మమారేలి భారతీకథా.
౯౨ అథేతి అథ తస్మిన్ తత్రాదృక్సైంధవమాంతరి వాసవసూనా అర్జునే - వాసరవి
రామే సాయంకాలే విధిరమేత్య రణకథాం వృత్తం నిష్పన్నమనతిక్రమ్య యథావృత్తం

వాసరవిరామే శిబిరమేత్య యథావృత్తం రణకథాం విజ్ఞాప్య హృషిత
రోమాణం రాజాన ముపతిష్ఠమానే సుయోధనస్తు క్రోధనతయా
భగినీజానిహానినిదానయా సర్వామపి శర్వరీం యోధుకామ స్సన్తంభీరం
యుద్ధారంభభేరినిధాన్వనముజ్జ్వంభయామాస ౯౩ గ ఏతే తదాతం
సమాకర్ణ్యసమయవైజ్ఞానికాస్త్రరణమాత్రకృతసన్నిధానం నిశి దశగు
ణితభుజబలావలంబం హిడింబభాగినేయం పృథక్పృష్ఠాఽప్య స్వయమపి సక
లాన్యపినిజబలానిసన్నాహ్య సంయుగాయ యుగాయతబాహవశ్యక్రసు
తాదయో నిశ్చక్రముః ౯౪ ప యా తారకా మేసతతం విరుద్ధా తాం
బిభ్రతీ మాశ్రితి బద్ధరోషం, సర్వేంద్రియేసత్యపి పైనికానాం మార్గం

విజ్ఞాప్య హృషితరోమాణం ఆశ్వర్యాత్సరోమాంచం రాజానం ధర్మరాజం - ఉపతిష్ఠ
మానే సూయమానే సతి-సుయోధనస్తు భగినీ జాయా యస్య కస్య సైంధవస్య హానిః
నాశః నిదానం ముఖ్యకారణం యస్యాస్తయా క్రోధనతయా ఆశ్చ్యంశకోపేనహే
తునా సర్వామపి శర్వరీం రాత్రిం - నియోధుకామస్సక్ గంభీరం యుద్ధారంభే
భేరిణాం నిధాన్వనం ఝాంకారముజ్జ్వంభయామాస. రణోద్యోగసూచకాయేతిభావః.
౯౩. ఏకఇతి తదా తత్కాలే తం భేరినిధాన్వనం సమాకర్ణ్య-సమయే విజ్ఞానం కాలా
చితకర్తవ్యతాబోధః శీలం యేషాంతే సమయవైజ్ఞానికాః ఆతపివ యుగం పృథభద్వ
యాదిస్కంధవాహ్యతిర్వ్యగారుషేషః తద్వదాయతో బాహూ యేషాం 'తే - శక్ర
సతోఽర్జునఆదిర్యేషాం తపోఃక్రైః. ఏతే సాండవాః స్వరణేనైవ స్వరణమాలేణకృతం
'సన్నిధానం సమీపస్థితీర్జ్వనతం - నిశి రాత్ర్యాం దశగుణితం దశధా ఆవృత్తం భుజ
యోర్బలం ఆవలంబః సహాయో యస్య తం హిడింబభగిన్యాః హిడింబ్యాః ఆపత్యం
తద్భాగినేయం ఘటోత్కచం పృథక్ ప్రధానత్వేన ప్రస్థాప్య రణాయ ప్రయోజ్య-
వశలాని బలాని సన్నాహ్యపి ఉద్యోజయిత్వాచ-స్వయమపి సంయుగాయ యుద్ధంకర్తుం-
నిశ్చక్రముః నిష్క్రాంతాః. ౯౪. యేతి. యా తారకానక్షత్రమితి జాల్మ్యేకవచనం-
కనీనికాచ. ని. 'కనీనికర్ష యోస్తాతే'తి నవరత్నమూలా - తాత్రైవ తారకా ఆతపివ -
ప్రస్పందమానవదుషేతరతారమంతశ్చక్షురీతి కాళిదాసః. మే మమ సతతం సర్వస్యా
మపి రాత్రౌ నతు చంద్రపూర్వపక్షవివేక్షార్థః. విరుద్ధా ప్రతిఘాతినీ తాం తార
కాం - ఇమాః దృశః బిభ్రతి - ఇతి హేతోర్బద్ధరోషమివ స్థితమిత్యుక్తేషావ్యంజ
కాప్రయోగాద్గమ్య శమః అంధకారః సర్వస్త్రిన్ద్రియే దృగ్భిష్టేనకర్మి-పుకాం

దృశామేవ తమో రురోధ. ౯౫. ప శర్వర్యాశ్చికురే మనోజశిఖనో
 ధూమే నభోఽరణ్యధూజంబూశాఖని పేచకాండజదృశా మాలోః
 సిద్ధాంజనే, చేలే కాలహలాయుధస్య తమసాముజ్జృంభణే తాదృశే
 వ్యష్ణి వాహవశిల్పమద్భుతతమం చక్రుర్ద్వయే సైనికాః ౯౬ ప
 ప్రధనేఽద్భుతేఽపి నిశి నారదదృష్టేః ప్రధమే తరావ్యలసదీతిరుదగ్రా,
 వనితా అపి త్రిదశనాథ నగర్యాం వరణస్రజం చికుర ఏవ బబంధుః
 ౯౭. ప. అమీషు యుద్ధదివసేష్యయమేవ హి కాముకః, రణోత్సవే

సేత్రాణాం తారకాధారిణాం మార్గమేవ రురోధ. ౯౫ శర్వర్యాశ్చి. శర్వర్యాః
 రాత్ర్యంగనాయాః చికురే కేశపాశే - మనోజస్య మస్తగన్వైవ శిఖనః వష్ణి
 ధూమే-నభసః ఆకాశస్వైవ అరణ్యభువః జంబూశాఖని సీలభతే జంబూపుష్పే - పేచ
 కాండజానాం ఉలూకానాం దృశాం - ఆలోకార్థం సర్వవస్తుదర్శనార్థం - సిద్ధాంజనే
 కాలస్వైవ హలాయుధస్య బలరామస్య - చేలే సీలవస్త్రే - తాదృశే స్వైలసాంద్రత్వా
 భ్యామనుమమే - తమసాం ఉజ్జృంభణే ప్రచారేసత్యసి - అష్ణి వాసరణవ - డ్వయే
 సైనికాః కారవాః పాణ్డవాశ్చ - అద్భుతతమం అత్యాశ్చర్యకరం - అహవశిల్పం యుద్ధ
 చేష్టికం చక్రుః ఈర్ష్యావశాద్విభావః అశ్లిష్టమాలాపరంపరితరూపకస్యోపమయా
 సంసృష్టిః శార్దూలవిక్రీడికం. ౯౬. ప్రధనేతి. నిశి తమస్విన్యాం - ప్రధనే యుద్ధే
 అద్భుతే సత్యసి - నారదదృష్టేరుదగ్రా మహతీ ప్రమేతరా ద్వితీయా ఈతిః ఆనంద
 బాష్పిణాం వృష్టిః వ్యలసదృశావేత్సర్గః ని 'యా నిశా సర్వభూతానాం తస్యాం
 బాగ్ రిసంయమీ' త్యాగమాద్రాత్రోగ్గిణాం సమాధికాలత్వేన దర్శనాప్రసక్తేరి
 భావః త్రిదశనాథనగర్యాః స్వర్గస్య సంబంధస్యః వనితాః అపరసోఽపి వరణస్రజం
 చికురే కేశపాశవివ బబంధుః. తదాసీం భోగకాలత్వాత్తాసామపి తద్యుద్ధదర్శనాప్ర
 సక్తేరిభావః కేచిత్తు అంధకారనిరోధేన క్రమేణ యుద్ధస్య నవసురాణాం చ దర్శనా
 యోగాదిత్యుభయత్ర భావార్థమాహుః ఆత్రయుద్ధనైకత్వవిశేషణస్య తదత్యాశ్చర్య
 తస్త తనవసురదర్శనప్రతిబంధకాంధకారావరణాభిప్రాయగర్భత్వాత్పరికరాలంకారః
 పూర్వత్రతు యోగభోగావసరత్వాభిప్రాయగర్భత్వాదయమితి ధ్యేయం ౯౭ అమీ
 ష్వితి అమీషు యుద్ధదివసేష-యుద్ధదినానాం మధ్యక్షత్యర్థః. అయం సైంధవయుద్ధ
 దివసవివ కాముకః స్త్రీపరాయణః హి ఖల్వర్థే - యతః కారణాదసౌ దివసః రణో
 త్సవేవిభజ్య విభాగం కృత్వా-ఆర్థం సమాంశం రాత్రయే-దదౌ దత్తవాక్ - కామినాం
 సర్వస్వహనేరప్యగణ్యత్వవద్ధర్మార్థకామేషు స్త్రీపుంసయోః ఆర్థఫలభాగిత్వవద్ధర్మాచేతి

విభజ్యార్థం రాత్రయేఽసౌ దదా యతః ౯౦ ప తతః ఊణాదేవ
ఘటోత్కచోఽసౌ సంగ్రామసీమోపరి జృంభమాణః, తమి మిమాం
సాంద్రతమాం తమోభి ర్దంష్ట్రాప్రభాభి ర్దివసం విలేనే. ౯౧ ఽ తిష్ఠ
ద్రోణసుయోధనద్రుతతరంధావస్వదుశ్శాసన త్వాం ముంచామి కిమద్య
భోః కృపకృపాలేశోఽపి నత్వత్కృతే, గాంధారాధిప కాకథా తవ రణే
దుర్జేధసామగ్రణీః కర్ణః క్షేతి ఘటోత్కచః కటురవోవ్యభ్రావ్య
దభ్రాంతరే ౧౦౦ ప హైడింజేయమముం నిజాట్టహాసితః తుభ్యద్ద
శాశాముఖం దంష్ట్రాంకూరక రాశమాత్తపరశుం దృష్టైవ కేచిద్భటాః,
విభ్యత్సుక్రుశు రామిమిాలు రవనౌ వేతు ర్దుమూర్ఛర్జవః ప్రాణా

భావః ఆత్రోత్తరవాక్యాథేన దివసస్య కామకత్వసమర్థనాత్కావ్యలింగభేదః.
'రాత్రయేఽసౌదదాయతః' ఇత్యేవపారః. పారాంతరే అవిశబ్దస్య చైరర్థ్యం అయమిత్వ
సమంగక్షేపేతి ధ్యేయం ౯౦. తతః ఇతి. తతః అసౌ పాండవప్రస్థాపితః ఘటోత్కచః
ఊణాదేవసంగ్రామసీమ్నః యుద్ధదేశస్యోపరి ఊర్ధ్వభాగే-ఆకాశఇతి యావత్. జృంభ
మాణః వర్తమానస్య-తమోభిసాం ద్రతమాం ఇమాం యుద్ధశాలినీం తమిం రాత్రిం-
దంష్ట్రాణాం సూలాయతదంతానాం ప్రభాభిః. దివసం విలేనే నిస్తమస్కాం చకారే
త్యర్థః ఆత్ర తమోసీలయా రాలేర్వైశ్యత్యాగపూర్వకం దంష్ట్ర ప్రభావ్యావనవ
ర్ణనాత్తద్గుణాలంకారః ౯౧ తిష్ఠేతి హేద్రోణ, త్వం తిష్ఠ యుద్ధాయ స్థిరోభవే
త్యర్థః హే సుయోధన, త్వం ద్రుతతరం అతిఃక్రం-ధావస్వ చూయస్వ-హే
దుశ్శాసన, త్వమద్య ముంచామికిం? నముంచామ్యేవేత్యర్థః భోః కృప హేకారద్విత,
త్వత్కృతే భవద్విషయే - కృపాలేశః కరుణావోఽపి నాస్తి-నిపాన్త్యేవేత్యర్థః.
హేగాంధారాధిప శవనే, తవరణే కాకథా? యుద్ధే విషయే త్వంకియానిత్యర్థః.
దుర్జేధసాం దుర్భుధానాం అగ్రణీః కర్ణః. కృపత్రాస్తే! ఇత్యుక్తప్రకారం కటుః.
కఠోరః ౯౧ యస్య తథోక్తస్య ఘటోత్కచః. ఆభ్రాంతరే ఆకాశమధ్యే-
వ్యభ్రామ్యత్ సంచచార-శార్దూలవిక్రీడితం ౧౦౦. హైడింజేయమితి నిజేన ఆట్ట
హాసితేన కిలీలార్థజ్యేన యుభ్యంతి కంపమానానిదశానామాశానాం దిశాం ముఖాని
యస్య ౯౦ - దంష్ట్రాంకూరైః కరాశం కీచణం - ఆత్తఃగృహీతః పరశుః కుతారః యేన
తమముం హిడింబాయా ఆవశ్యం హైడింజేయం ఘటోత్కచం దృష్టైవ నతు
యుద్ధేవత్యర్థః కేచిద్భటాః కారవాః. విభ్యః కీలమంతః తతః చుక్రుశః దురుదుః

నారుహుర్విమానమమరీరాపుః ప్రమోదం దధుః. ౧౦౧. ప సభసి
తమభివీక్ష్యఘోరరూపం దిశి తత్ర పలాయితే నృపాఘే, మరణసమ
యముష్టిలగ్నశస్త్రస్తదభిముఖః ప్రయయా కబంధవకః. ౧౦౨ ప పితు
శ్చ పుత్రస్య చ వేదవాక్యై ర్యదుక్త మైకాత్మ్యమిదం హి దృష్టం,
భీమాత్తజోఽపి స్వయమేష యుద్ధే భిమోయదాసిదరినైనికానాం
౧౦౩ ప భిండివాలై స్తోమరైశ్శూలజాలై ర్వర్తైరుగ్రైశ్చోభయేషాం

తతః ఆమిమిలః మముః కేచిద్భూతాః అవనా పేతుః. తతః ముమూర్షుః. తతః
ప్రాణాః జహుః. కేచిద్భూతాః విమానం దేవయానం ఆరురుహుః. అపరావృత్య
మృతాఇతిభావః ఆశవివ ఆచుః! దేవాంగనాః ఆపుః. ఆశవివ ప్రమోదం దధుః
విభేత్యాదేః సర్వత్రకర్తరిన్ - అత్ర కేచిద్భుజేషుకర్తృకారకే భయక్రోమిల
నానాం చ కేషుచిత్పతనమూర్ఛనప్రాణత్యాగానాం కేషుచిద్విమానారోహణదేవాంగ
నాప్రాప్తిప్రమోదవహనానాం చ అనేకక్రియాగామన్వయాత్కారకదీపకాలజ్ఞా
రత్రయం విమానారోహణదేవాంగనాప్రాప్త్యైః ప్రమోదవహనహేతుత్వాత్కా
వ్యులింగభేదస్య తృతీయేన సహైవాచకానుప్రవేశసంకరః. అన్యచ ప్రక్షమద్వితీయ
యోశ్చ సంస్కృతి వివేకః పూర్వవత్ వృత్తమ్ ౧౦౧ సభసీతి ఘోరం భయం
కరం రూపమాకారః యస్యతథోక్తం - తం ఘటోత్కచం - సభసి ఆకాశే అభివీక్ష్య
నృపాణాం కారవాణామోఘే బృంజే దిశిశిః ప్రతిదిశం పలాయితేసతి - తత్ర యుద్ధ
దేశే మరణసమయే ముష్టాః గ్నం దృఢఘటితం శస్త్రం ఆయుధం యస్యతథోక్తః.
ఏకః కబంధః అపమూర్ఛకేబరమేవ తం ఘటోత్కచంప్రతి అభిముఖం యయా -
నాన్యః కశ్చిదపీత్యర్థః ఆత్రాభిముఖమనస్య కబంధవివ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలం
కారః. ౧౦౨ పితురితి పిదుర్జనకస్య చ పుత్రస్యచ ద్వయోః ఏకః ఆత్మా స్వరూపం
యయోస్తయోర్భావః ఏకాత్మ్యం నామ యద్వస్తు - వేదవాక్యై 'రాత్నావైపుత్రనా
మనీ'త్యాదిభిః ఉక్తం బోధితం ఇదం తత్ పితృపుత్రయోరైకాత్మ్యం దృష్టంహి -
ఇదాసీమితివేషః. పురా శ్రుతిసిద్ధమిదాసీం తు ప్రశ్నాక్షసిద్ధమిత్యర్థః. యద్యచ్ఛాదేషఘ
టోత్కచః స్వయం భీమాత్తజోఽసిన్ - యుద్ధే అసినైనికానాం భీమః భయంకరశ్చా
సీత్ - తస్మాదితి యోజ్యం - క్షేమానుప్రాణితం వాక్యార్థహేతుకంకావ్యులింగం ౧౦౩
భిండివాలైః సః ఘటోత్కచః. ఉగ్రైర్భిండివాలైస్తోమరైశ్శూలనాం జాలైస్స
మూహైః శూలాదయః ఆయుధవివేషః వైవైరాకారవివేషైశ్చ ఉపలక్షితః. వ్యో
మ్ని సభసి స్థిత్యా - ఉభయేషాం విధానాం నృపాణాం నృమైరిత్యర్థః. కర్తృత్వస్య

నగానాం, దృష్టః క్వాపి క్వాప్యదృష్టోఽరిసైస్యం వోఽస్మిన్ధిత్వా నామ్ని
శేషం సచక్రే ౧౦౪ ప. స్వస్య త్మయం నాగ మదస్య రాత్రే దుర్యోధనస్య
ధ్వజినీతి మత్వా, విత్పవ్యభక్త్యేవ సభీమసూచుస్తత్రైవతస్యాః త్మయ
మాతతాన ౧౦౫ తత్రాంతరే ప వాహిన్యావవమేనార్థం మేదిన్యా
అపి సంక్ష్యతి, త్మణం యుద్ధ్యేత చేదేషణతి మేనే సుయోధనః ౧౦౬.
గ ఇత్థం నితాంతచింతాసంతానాదార్తస్య ధార్తరాష్ట్రస్య సంప్రార్థ
నాగుణనికయాసంభృతసర్వాభిసారో మిహిరకుమారో వజ్రధారయా
మహేంద్రో మహీధ్రువ తేన దత్తయా వశత్యాశ్వత్సఃణదత్తేయ

శ్లేషత్వవివక్షాయాం ని 'ఆమం శూద్రస్య పక్వాన్నమి'త్యాదావివక్ష్యే-క్వాపి అదృష్ట
శ్చన్-అరీణాం సైస్యం నామ్ని శేషం నామమాత్రాభివృద్ధిమిత్యర్థః. చక్రే సర్వంజఘా
నేతి యావత్ - కాలినీ. ౧౦౪. ఘ్రస్యేతి దుర్యోధనస్య ధ్వజినీ నేనా - అదృష్టాన్యాం
రాత్రే - స్వస్యాత్మనః సంబంధం త్మయం నివేశం నాగమత్. న ప్రాప ఇత్యుక్తప్ర
కారేణ స భీమసూనుః ఘటోత్కచః విత్పవ్యే విత్పభ్రాతరి దుర్యోధనే భక్త్యేవేత్యు
ప్రేక్షా-తత్ర యుద్ధదేశవివ తస్యాః దుర్యోధనస్వజిన్యాః త్మయం నివేశం నాశంచ-
ఆశతాన ఆకరోత్ ని. 'ప్రళయావాసయోః త్మయ' ఇతి విశ్వః ౧౦౫ తత్రాంతరే
తస్మిన్ సమయిష్యత్యుక్తరేణాన్వయః! వాహిన్యా ఇతి. ఏషః ఘటోత్కచః త్మణం
యుద్ధ్యేతచేత్ యుద్ధం క్రియేత్తయది - మేమమ సంబంధిన్యాః వాహిన్యాస్సేనాయా
అర్థమేవ ననజ్జ్ త్మయి - అర్థస్య ప్రగమయుద్ధవివసాదారభ్య పాండవైర్నాశితత్వాదితి
భాషి. కింతు మే మేదిన్యాః భువః అర్థమ? నజ్జ్ త్మయి - అత్తానం జిత్వా అదత్తై
వార్థం : త్రయమప్యంశం భువం భోక్త్యంతి పాండవా ఇత్యర్థః ఇత్యుక్తప్రకారం సుయో
ధనః మేనే తస్మిన్ తవాత్ ౧౦౬ ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారాత్ నితాంతం చిన్తా
నాం సంతానాత్పరమాచారదర్శ్య ఓషితస్య ధార్తరాష్ట్రస్య దుర్యోధనస్య సమ్యక్వా
ర్థనానాం గుణనికయా వరంవరయా సంభృతః స్వీకృతః సర్వాభిసారస్పర్వోద్యోగః
ఘటోత్కచవధవిషయకః యేన తస్మాక్తః మిహిరస్య సూర్యస్య కుమారః కర్ణః.
మహేంద్రః వాసవః వజ్రస్య ఆయువస్య ధారయా మహిం ధరణితి మహీధ్రం గిరి
వివ - తేన మహేంద్రేణ దత్తయా - ఇయం శక్తిః వశత్యాః శ్వేతా ఆక్వాః యస్య
తస్యావృణస్య త్మవణే మారణే దత్తా సమర్థాః ఇతి ప్రేష్టేతి శేషః చిరాద్రక్షితయా
గుప్తయా - మహాత్యా శక్త్యానామ ఆయుధేన - తం త్మణదాచరం రాక్షసం ఘటో
త్కచం - వత్సనీ నిగ్ధస్య - త్మణేన క్షితౌ భువి విపాతయామాన పాలితవాత్ - ఉప

మితి చిరరక్షితయా మహత్యా శక్త్యా వక్షసి నిర్భిద్య త్తణేసతః
క్షణదాచరం క్షితా నిపాతయానూస ౧౦౭. ప పాత్రస్య తస్య
ప్రబలస్య శక్తేః ప్రహరపీడాం ప్రతియోధదత్తాం, అపారయద్విష్టుమి
వాతి ఘోరా మంతస్థితో వాయురగా ద్భహిషాత్ ౧౦౮. ఐ. సాఽ
శక్తిరభిహత్య నరాశంసాంయుగీరజనసన్నతశౌర్యం, వాయుసూనుపరి
ఘాదిన భీతా వాసవస్య సవిధం ప్రతిపేదే ౧౦౯ గ. తదానీం తత్ర
తేషాం కారవకాంతేయనైన్యానాం బాష్పలహరీం నిష్పాదయితుం
మోదవిషాదయోరహమహమికయా స్ఫుర్ధా సమవర్ధత. ౧౧౦ గ అధ

మాలంకారః. ౧౦౭ పాత్రస్యేతి ప్రబలస్య ప్రకృష్టబలస్య - పాత్రస్య పుత్ర
పుత్రస్య తస్య ఘటోత్కచస్య - ఆంకస్థితః శరీరాంతర్గతః వాయు ప్రాణానిః
ప్రతియోధినా శత్రుగా శక్తేన దత్తాం కృతాం శక్తేరాయుధస్య ప్రహరణయా
పీడా బాధా తాం తడియమితిశేషః ద్రష్టుమపారయత్ ఆశక్నుచన్నివేత్త్యుత్పేక్షా-
బహిష్ఠాత్ - శరీరాద్భహిః. అగాత్ నిర్గతవాత్ - ఘటోత్కచో మహాశక్త్యర్థః
౧౦౮ సేతి సా ఇంద్రదత్తా ఘటోత్కచప్రాణావహరణీనివా శక్తిరపి-సాంయుగీనేన
రణే సాధునా జనేన హరజనేన సన్నతం క్లాఘితం శౌర్యం యస్య తథోక్తం-నరాశం
రాక్షసం ఘటోత్కచం - అభిహత్య మారయిత్వా - వాయుసూనోద్భిచుస్య పరిఘాత్
గదాయాః భీలేవేత్త్యుత్పేక్షా - వాసవస్య ఇంద్రస్య సవిధం సమీపం - ప్రతిపేదే
ప్రాప్తా. స్వాగతా. ౧౦౯ తదానీమితి తదానీం ఘటోత్కచవధకాలే - తత్ర యుద్ధ
రంగే తేషాం కారవనైన్యానాం కాంతేయనైన్యానాం చ ఉభయేషాం బాష్పస్య
నేత్రజలస్య లహరీం ప్రవాహం నిష్పాదయితుం జనయితుం మోదస్య ఆనందస్య విషా
దస్య దుఃఖస్యచ ద్వయోః ఘటోత్కచవధశ్చయోః స్ఫుర్ధావివాదః. అనామహమి
కయా అహంఘోర్వం జనయామ్యహమేవ పూర్వంజనయామి ఘోహంకారేణఉచల
క్షితా - సమవర్ధత వర్ధలేస్త కారవనైన్యాని ముముదిరే కాంతేయనైన్యాని దురుదురి
త్యర్థః. ౧౧౦ ఆగ్రేతి. అన కులస్య కారవాణాం పాండవానాంచ వంశస్య కూటస్థే
ప్రమే-ఆకలివ కుముదబాంధవే చంద్రే జయద్రుప్య నైంధవస్య ఘటోత్కచస్యచ
నిధనేన మరణేన యశ్శోకాశియః తేన గురూత్ దుర్భరాత్ - ద్వయానఃకురూత్
ధార్తరాష్ట్రాత్ పాండవాంశ్చ - ఆశ్వాసయితుమివేత్త్యుత్పేక్షా - కులికాయుధస్య ఇం
ద్రస్య దిశం ప్రాచీం ఏత్య ప్రాప్య - కాతైః శరపుష్పైః నికాతైస్తులైః. తద్వర్ధవ
తైరిత్యర్థః. అభీశుభిః కిరణైః ఆకాశం దిశానామష్టానాంచ అవకాశమంతరాళం -

జయద్రథఘటోత్కచనిధనశోకాతిశయగుహాన్ద్యయానపి కురూనా
శ్వాసయితుమివ కులకూటస్థే కుముదబాంధవే కులిశాయుధదిశ మేత్య
కాశనికానై రబీశుభి రాకాశం దిశావకాశం వ్యాకాశయమానే సతి
రోపేన కుటిలీకృతచాపా ద్రుపదవిరాటభూపా ద్రుతమనీచై ర్నారా
చై రాచార్యం శలలై శ్శల్యమృగమివ నిబిడితతను మాతేనతుః. ౧౧౧.
౪. తస్యార్థమగ్నా నారాచా స్తన్వాం తద్విక్రమక్రియః, రోచం
తే స్త ప్రహృష్యంత్యారోమాంచానా మివాంకురః ౧౧౨ ప
అగ్నిదేశ్యేన నిక్షిప్తమహోభా ద్రోణపార్వతౌ, రోదండవిద్యాస
ర్వస్వం తన్వాతేస్త ప్రకాశితం ౧౧౩. గ తత శ్శరసంభవభగినీ
జానేశ్చాచతుర్ముఖో వృద్ధత్యవిశ్రాణితవికృతవేషయోరపి విశిఖవి
మోచనసృష్టిశిల్పేన విలోభనీయవిగ్రహీకృతయో ర్విరాటపాంచా

వ్యాకాశయమానే ప్రకాశయిసతి. వ్యాజ్ఞాన్యాత్కాశలేఽర్థిజన్తాల్లటికాసచ్. విరాట
భూపా ద్రుపదభూపశ్చ ద్వా - రోపేన కుటిలీకృతః గుణాకర్షణేన కుండలీకృతః
చాపః యాభ్యాం తథోక్తసంతౌ అనీచైర్నహద్భిః సారాచైర్పాణివశేషైరాచార్యం -
శల్యంనామ మృగం - శలలై స్తల్లామభిసేవ నిబద్ధతనం లగ్నశరీరం - ఆలేనతుశ్చక్రతుః
ని క్యావితృశల్యస్తల్లామ్ని శలీలశలంశలమిత్యుభయత్రాభ్యుమరః. ఉపమాలంకారః
ఉల్లేపీక్షయా సంసృష్టః. ౧౧౧. తన్వేతి. తస్య ద్రోణస్య తన్వాం శరీరే ఆర్థం
మగ్నః అపగాధాః నారాచాః ద్రుపదవిరాటప్రయుక్తాః ప్రకన్తేణ హృష్యంత్యాః
మోదమానాయాః తస్య ద్రోణస్య విక్రమక్రియః పరాక్రమలక్ష్యః రోమాంచానాం
పులకానాం అంకురాశవేత్యుల్లేపీక్షా - రోచంలేస్తబధుః. ౧౧౨ అగ్నిదేశ్యేనతి.
అగ్నద్రోణః పార్వతః ద్రుపదశ్చ తామృథౌ - అగ్నిదేశ్యేన నామమనినా-నిక్షిప్తం
న్యాసీకృతం - ఉపదేశవ్యాజాదితిభావః. రోదండవిద్యాసభవైపుణ్యమేవ సర్వస్వం
యావద్దనం ప్రకాశితం తన్వాతేస్త - యథాభ్యస్త యావద్దమపిద్యావైపుణ్యమపి
దేశ్యోపదిష్టం ప్రకటిచక్రతుఃకర్మభ్యః. ౧౧౩ తతఇతి. తతశ్శరసంభవస్య కృపస్య
భగినీ కృపీ జాయా యస్య తస్య ద్రోణస్య. జాయాయూనిజ్. చాపమివ చతుర్ముఖః
లప్తః వృద్ధత్యేన జరసా బాదైశ్చేదనేనచ విశ్రాణితః కృతః వికృతః జగుప్సితః చేమః
ఆకారః యయోస్తథోక్తయోరపి-విఖానాం బాణానాం విమోచనం సంఘటనమేవ
సృష్టిశిల్పం సృజనవ్యాపారస్తేన(కరణేన)-విలోభనీయః కామనీయః విభిః పక్షిభిః లోభ
నీయశ్చవిగ్రహః చేమః యయోస్తథోక్తయోః కృకయోః కృద్యోగాదభూతతద్భా

లయోః వరణోత్సవయాగపద్యేసతి విబుధపురవిలాసినీనాం బిహజః
కుటుంబిన్యా అపి దుస్సమాధేయం వివాద మాపాదయామాస
౧౧౪. గ. అథ తత్ర శర్వరీచరఘజగర్వనిర్వాపితవర్వతశృంగశిలా
భంగవిపాటితశరీరేవ సంధ్యారాగమిషేణ రుధిరధారా ముత్స్న
జంతీ సా నిశాపి వినాశదశా మాశు వివేశ. ౧౧౫ గ. తదను కోః
కుటుంబినీనాం నగ్నంకరణే మహసి సమారూఢవిహాయసి క్రోధనిద్రా
రోధసాధారణీభవదరుణిమదృక్ప్రతిఫలనై రామోధనధ రణీరుధిరఘ
నీషుఁంకేరుహాణ్యంకూరయంతో ఘటోత్కచవిరాటపాంచాలవంతతా
ప్రపంచితవైరభారతయా గురో రాయుర్వైతుమభీకాక్షరం పరిమార్చ
ప్రే

వేద్విః నిహత్య దేవభూయం ప్రాతయోరిత్యర్థః. విరాటస్య పాంచాలస్య ద్రుపదస్య
చ ద్వయోస్సంబంధిన్ః వరణోత్సవస్య యాగపద్యే సమకాలికత్వేసతి. బిహజః ఇం
స్య కుటుంబిన్యా శచ్యూపి - దుస్సమాధేయం సమాధాతుమశక్యం విబుధపురే స్వర్గే
విలాసినీనామపురసాం - వివాదం ఆహమేవైతం వృణాయామహమేవైతం వృణయా
మితి వాక్కులహం. ఆపాదయామాస అజనయత్. చాపముక్తేశ్వరైస్తాపుభావసి నిపాతి
తవా - దోషిణిత్యర్థః. అత్ర విరాటద్రుపదక్షపణస్య దేవాంగనావివాదసూ
పేణ వర్ణనాత్పర్యాయోక్తస్య చాపచతుర్ముఖిత్యాది సావయవరూపకసాపేక్షత్వా
ద్వయోరంగాంగభావేనసంకరః. ౧౧౪. ఆశేతి. అ తత్ర యుద్ధరంగే శర్వరీచరస్య
ఘటోత్కచస్య భుజయోర్గర్వేణ బలదర్పేణ నిర్వాపితానాం పాతితానాం చర్వతా
నాం శృంగైః పాహణఖండైశ్చ విపాటితం భగ్నం శరీరం యస్యాస్తశోక్తా - అతవివ
సంధ్యారాగస్య మిషేణ రుధిరధారాం - ఉత్స్నజంతీ వర్షంతీవ స్థితేత్సుప్తేషా - సా
నిశా రాత్రిసి వినాశదశాం అదర్శనావస్థాం - ఆశు వివేశ ప్రాత్రవతి - ప్రభాతా
భూద్రాత్రితిత్యర్థః. ౧౧౫ తదన్వితీ. తదను కోఃకుటుంబినీనాం చక్రవాకాంగనా
నాం నగ్నంకరణే వివస్త్రతాకరణే రణోత్సవజనకఇతి యావత్ - వాసరవివ తత్సంభో
గాదితి భావః. మహసి లేజసి సూర్యే సమారూఢం ప్రాత్రం విహయః ఆకాశః యేన
తతోక్తేసతి - క్రోధస్య నిద్రారోధస్య సర్వరాత్రం నిద్రాత్యాగస్యచ - ద్వయోస్సా
ధారణీభవత్ తదుభయజన్యత్వయోగ్యత్యర్థః ఉభాభ్యామపి తత్సంభవాదితిభావః
అరుణిమా అరుణ్యం యాసాస్తాసాం దృశాం నేత్రాణాం ప్రతిఫలనైః ప్రచిందితనైః
ఆయోధసభరణ్యాం యుద్ధభువి - యా రుధిరఘస్యః రక్తసదృస్తాసు పక్షేరుహాణి రక్త
పద్మాసి అంకూరయంతో జనయంతః పసుదేవకుమారః శ్రీకృష్ణః వాసవకుమారః అర్జునః

మలీకవచనమేకం భవతాప్రయుజ్యతా మితి ధర్మజాతమనుకూల
యంతో వసుదేవవాసవకుమారాదయః ప్రథమసన్నికృష్టస్య ధృష్ట
ద్యుమ్నస్య వరూధినీవిమాధినీం వారణధోరణీం ప్రచేతసమివయో
ధరపరంపరాం పురోధాయ భృశం ఖస్య గుణం శంఖస్య పరిపూ
రణేన దుర్వహం కుర్వంతం కారవసేనాపతి మభిజన్తుః. ౧౧౬ ప
రోపేన తావత్కుటిలస్సభీమః కుంభానభాంతీ ద్దదయా గజానాం, నా
మైకదేశోఽపి చ కుంభయూనే రేతైర్ధృతోఽభూదితి మత్సరీవ. ౧౧౭.
గ ఇతి తత్ర తాం కరిఘటాం పాటయతా ఘటోత్కచజనకేన ద్రోణ
సుతస్య సనామ్ని హ స్తిని పాతితే సతి ప్రచురతరమదస్సవశానువర్తి

తావాదీయేషాంలే కృష్ణార్జుననకులసహదేవాః ఘటోత్కచస్య పాశ్చాలస్య చ త్రయా
ణాం పంచతయా మరణేన ప్రపంచితః విస్తారితః వైరం విరోధవివ భారః యేన తస్య
భావస్తతా తయా - గురోద్ధర్మస్య గురోః ద్రోణాచార్యస్య సంబంధినః ఆయుషః
జీవితకాలస్య హేతుం - ఆరీకే లలాటే అక్షరం బ్రహ్మలిపిం - పరిమార్దం నిరసితుం.
ఏకమలీకవచనం మృషావాక్యం హేధర్మజాత, భవతా ప్రయుజ్యతాం ఉదీర్యతాం
ఇత్యుక్తప్రకారేణ ధర్మజాతం ధర్మరాజమనుకూలయంతః. అంగీకారయంతస్సంతః ప్రథ
మమాదౌ సన్నికృష్టస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య యా వరూధినీ నేనా తాం విమర్శాతి భంజ
యతీతి విమాధినీం వారణధోరణీం గజపక్షిం పురోధాయ ఆగ్రేనిధాయ - శంఖస్య
పరిపూరణేన ఆధ్వానేన - ఖస్య ఆకాశస్య గుణం శబ్దం భృశం దుర్వహం దుర్భరం
ఆకాశస్యేవేతిభావః స్వస్యేతి శేషేవా. ఆత్మనశ్చత్యర్థః, కుర్వంతం కారవసేనాధిపతిం
ద్రోణం-పయోధరపరంపరాం మేఘపక్షింపురోధాయ పురస్కృతపయోధరపరంప
రమిత్యర్థః. ప్రచేతసంపరుణమివేత్యవమా-అభిజన్తుః అభిముఖం గచ్ఛంతిత్వ - రూప
రోపమయోస్సంస్పృష్టిః ౧౧౬. రోపేనేతి. తావత్తదానీం రోపేన పటిలః భయంకరః
సభీమః ఏతైర్గజకుంభైః కుంభయూనేః ద్రోణస్య-నామ్ని కుంభయోనినీతి సంజ్ఞాయాం
ఏకదేశోఽపిచ కుంభేత్యంశమాత్రమపివా ధృతః నామలేవ సీక్వకృతోఽభూదిత్యుక్త
హేరోః మత్సరః ద్వేషః ఆస్యాస్తీతీ మత్సరీవేత్యుల్లేఖః - గజయా గజానాం కుం
భాన్ ఆభాక్షీత్ భంజయమాన భంజేకర్తరిబుధిః. ౧౧౭. ఇతీతి. ఇత్యుక్తకారేణ-
తత్ర యుద్ధరంగే తాం ధృష్టద్యుమ్నవరూధినీవిమాధినీవి-కరిఘటాం గజబృందం-పాట
యతా భంజయతా ఘటోత్కచస్య జనకేనభీమేన - ద్రోణసుతస్య అశ్వత్థామ్నస్స
మానం అభిన్నం నామ అశ్వత్థామేతి సంజ్ఞా యస్య తస్మిన్ బోధినిననదేత్యాదిసా

శుభతరమణిదేదీప్యమానమస్తకోఽయమశ్వత్థామాహత ఇతి ధర్మతన
యగదితం కర్ణాదుంతుద మభ్యర్థమాకర్ణ్య వైవర్ణ్యభరితవదనం సుతనాశ
శోకమోహేనపరిత్యక్తచాపశయం స్థండిలేతయం భారద్వాజమా
లోక్య హృష్టతరగీర్ణ్యహృద్వ్యమోనిజపితృపథస్త్పరిజనుషా రుషా
సత్వరమేత్య హంతు ముదయుజ్జ ౧౧౦ ప ఏకేన ఖడ్గం ద్రుపదస్య
సూనుః కరేణ చాన్యేన కచం గృహీత్వా, విలూయ శీర్షం గురుమప్య
ముం ద్రాగంతే వసంతం కలయాంచకార ౧౧౧ ప. తత్తాదృశం
తదను తాతవధం నిశమ్య కోపాతిరేకకలుషః కృపభాగినేయః ఆగ్నేయ
మస్త్ర మముచత్పరస్యైనికానా మక్షాహిణీశలభతాం లభతేస్త యస్మిన్.

సమానశబ్దస్యభావః హస్తి గజేనిపాలితేనతి - తత్ర కరిషుటామధ్యే - దోణ
సుతస్య సనామ్ని హస్తినితినా యోజనా - ప్రచురః బహులః మదః బలగర్వః దాన
జలంచ యస్యః స్వవశంస్వేచ్ఛం యథాతథా స్వస్య వశం కరిణీంచ అనువర్తత
ఇత్యనువర్తీశుభలైరత్యంతశుభప్రదర్శిభిః కిరిగతైరంశర్లకమాక్తికైశ్చ దేదీప్య
మానః మస్తకః కిరః యస్యతథోక్తః ఆయం అశ్వత్థామా దోణసుతః తన్నామక గజ
శృహతః ఇత్యుక్తప్రకారం - కర్ణయోరదుంతుదం మర్తమాతి ధర్మతనయస్య
ధర్మరాజస్య గదితం వదనం - అభ్యర్థం సమీపంయథాతథా సమీపఇతియావత్ -
ఆకర్ణ్య వైవర్ణ్యేన విరుద్ధికాంత్యా భరితం పూర్ణం వదనం ముఖం యస్యతథోక్తం -
సుతనాశశోకేన పుత్రవిపత్రిదుఃఖేన యో మోహాశ్చిత్రవికారసేన పరిత్యక్తచాప
యేన తత్తాదృశః శయః హస్తః యస్య తథోక్తం స్థండిలే దర్శాస్తరణే శేతఇతి శయం
భారద్వాజం దోణమాలోక్య - హృష్టతరా అతిసంతుష్టాభీః మనః యస్య తథోక్తః
ధృష్టద్యుమ్నః నిజస్య పితృః ద్రుపదస్య బాధనస్య అర్జునకారికస్య స్త్రులే
స్త్రయాత్ - జనుః జన్త యస్యాస్తథోక్తయా - రుషాకోపేన ఉచలపీతః సత్వరం
ఏత్యాగత్య - హంతుముదయుజ్జ ఉద్యుక్తోఽభూత్ - యజ్ఞేః కర్తరిలజ్. ౧౧౦.
ఏకేనేతి ద్రుపదస్య సూనుః ధృష్టద్యుమ్న ఏకేన కరేణ దక్షిణేన ఖడ్గం గృహీత్వా -
ఆన్యేన నన్యేన కరేణ - కచం దోణఃఖాం చ గృహీత్వా శీర్షం కిరః. విలూయ
ఏత్యా - గురుమప్యముం ద్రాగ్ శీఘ్రం - అంటేవసంతం కవ్యం సమీపే
వర్తమానంచ - కలయాంచకార ఆకరోత్ విరోధాభావః. ౧౧౧. తదితి తదను
తత్తాదృశం లోకైకజగుస్పితం తాతస్య పితృవధం నిశమ్య - కోపాతిరేకేణ కోపాతి
శయేన కలపః త్కుభః కృపస్య భగినీ కృపీ తవవత్వం భాగినేయః అశ్వత్థామా .

౧౨౦ ప. తతస్సురాధీశ్వరసూనుము క్తబ్రహ్మోస్త్రభాసా భృశశక్తికృతేన, అస్త్రేణ సార్థం గురునందనస్య మందాయమానద్యుతి రాస భానుః.
 ౧౨౧. య భృతరాష్ట్రసుతోఽపి గేహ మాగా ద్దినదీపాంకురదీనదీన
 దీప్తిః, శకలీకృతబాహుకర్ణనానై స్సహాయోధై స్సఘటోత్కచాశ్చ
 వర్షాత్ ౧౨౨

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంఢాభారతే

ద శ మః స్త బ కః

ఆగ్నేయమస్త్రం - అముచత్ ప్రయుక్తవాక్ - అస్మిన్నాగ్నేయాస్త్రే - పరమైని
 కానాం అక్షహిణీశలభతాం అగ్నివతయాసుకీటవిశేషతాల్యం - లభతేస్త భస్మీభూతే
 త్యర్థః. ఉపమలంకారః ౧౨౦. తత ఇతి తతః అక్షహిణీ భస్మీబావానంతరం సురా
 ధీశ్వరసూనునా ఆర్జునేన ముక్తస్య ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మోస్త్రస్య భాసా లేఖనా - భృశం
 శక్తికృతేన నిరాకృతేన - గురునందనస్య ఆశ్వత్థామ్నః. అస్త్రేణ సార్థం ఆగ్నేయా
 స్త్రేణనహ - భానుః సూర్యః. మందాయమానా షీగాభవంతీ ద్యులిస్తేజః యస్య
 కథోక్తః ఆన ఆవర్తత - అస్త్రంగతత్యర్థః. అత్ర సూర్యస్యాస్త్రగమనే ఆగ్నేయా
 స్త్రసాహిత్యవర్ణనాప్రహోక్తిరలంకారః. ౧౨౧ భృతరాష్ట్రేతి సః భృతరాష్ట్రమతః
 దుర్యోధనోఽపి - దినే అపి దీపాంకురస్యేవ దీనాదీనా దోణనైంధవాదివధోక్తేన
 అతిష్ఠానా దీప్తిః కాంతిద్యస్య తథోక్తస్సక్ - ఘటోత్కచస్య సంబంధినః ఆశ్వనాం
 పామణానాం వర్షాత్ - శకలీకృతం ఖండితం బాహుచ కర్ణాచ నాసాచ బాహు
 కర్ణనాసం యమంతైర్వోచైస్సహ - గేహం ఖిరం ప్రత్యాగాత్ ఆగతవాక్ - బాహ
 చ్చందసికమ్ ౧౨౨.

ఇతి శ్రీనదాశంకపదారవిందపంచకంఠితానందసాంద్రస్య

వరవిఖలచంద్రస్య రామకమీంద్రస్య కృతా

చంఢాభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ద శ మః స్త బ కః.

ప కాద శః స్త బ కః.

ప అన్యేద్య రభిమిళితై రృగాపగానాం ఘరై రివోదయతి
 ఘాషణి శోణితాంగే, నేనాధిపత్యసరణౌ ధృతరాష్ట్రసూనుః కర్ణం
 సువర్ణఘటవారిభి రభ్యషించత్. ౧. ప. ఆభామలానీదభిషేకకాలే
 తస్యోపరిష్టా త్తపనీయకుంభః, ఆఘ్రాతు మాత్తప్రభవోత్తమాంగం
 సమీపయాతస్య సరోజబంధోః. ౨. ప దిబ్బులశైలకుహరే శయకేస
 రీంద్రసౌఖప్రస్తు ప్తికమహాపటహారవేణ, కర్ణో బలేన కరనర్మితకాలపు

అన్యేద్యరితి. అన్యేద్యః అర్థా సముద్రే మిళితైః ప్రవిష్టైః. ఆసృగాపగా
 నాం రక్తనదీనాం - కురుపాండవసైన్యజన్యానామితి శేషః. ఘరైః ప్రవాహైరివే
 త్యుత్పేక్ష - శోణితం అరుణీకృతం ఆఙ్గం దింబం యస్యల్పస్త్రిక్ - ఘాషణి సూర్యే
 ఉదయతినతి - ధృతరాష్ట్రసూనుద్దర్శ్యధనః కర్ణం నేనాయాః ఆర్తీయాయాః
 ఆధిపత్యస్య సరణౌ నాయకత్వపదవిత్వర్థః సువర్ణఘటేషు కనకకుంభేషు యాని వాణీణి
 జలాని తైః అభ్యషించత్ నేనాపతిమకరోదిత్వర్థః. వసంతలిలకా. ౧ ఆభామితి.
 తస్య కర్ణస్య - అభిషేకకాలే ఉపరిష్టాత్ శీర్షోప - తపనీయకుంభః కాంచనకలశః.
 ఆవర్ణితఇతిశేషః ఆత్మప్రభవస్య నిజపుత్రస్య ఉత్తమాఙ్గం శరః ఆఘ్రాతుం సమీప
 యాతస్యసన్నిధిమాగతస్య - సరోజానాంపద్మానాం బంధోన్ముర్త్యస్య-ఆభాం - ఆతా
 నీల్ విస్తారయామాస - కర్ణస్య సూర్యపుత్రత్వాత్తదుత్సవే పుత్రవాత్సల్యాత్కర్ణ
 శీర్షాస్త్రాణాం సమాగతసూర్యత్వేనసువర్ణకుంభఉత్పేక్షితః తతశ్చాభాశబ్దః ప్రకాశ
 త్తకత్వేన బుద్ధో లాక్షణికఇతి ధ్యేయం - నచాత్రనభవ రరాజేత్యర్థత్యుపమా -
 తస్య శోభామివ శోభాం దధావతి తత్సదృశధర్మాక్షేపి నిదర్శనా వా తయోరభిషేక
 కాలవిశ్రాంతివిషయైవైయర్థ్యవరాహతత్వాదధికమన్యత్రానుసంధేయం-ఆతానీతి తనో
 లేద్దుజేష్టస్త్వీచి వృద్ధిః. ఉపజాతిః ౨ దిగితి అథ అభిషేకానంతరం - దిశాం మూల
 మాదిర్యత్వైః చక్రవారీః తస్య కుహరేశయానాం గుహాసు నిద్రాణానాం కేసరీంద్రా
 నాం సింహశ్రేష్టానాం సఖం ప్రస్తుతం పృచ్ఛతీతి తతోక్తః. తన్నిద్రాభంజకఇతి యా
 వత్. మహాకౌ పటహానాం వాచ్యవిశేషాణాం ఆరవః యస్య తతోక్తేన . బలేన చతు

ష్టో జన్యస్థలీమధరథేన జవాజ్జగాహే 3 ప. తావత్పరేహం ధ్వజసి
శ్వరోఽపి పదం వ్యధత్త ప్రధనప్రదేశే, పరిస్ఫురత్పట్టసశక్తియప్తిశరాస
తూణీరశరైర్భలామైః. ౪. ప. చమూద్యాయా సా తదను ప్రగల్భా
ప్రసృత్వరై రోద్వ్యమని పాంసుపుంజైః, ప్రాగేవ శుద్ధామపి సిద్ధసింధుం
విచిత్ర మేతద్వ్యతనోదపాపాం ౫ ప పాదాతం పాదాతం రథ్యాం
రథ్యాచ హస్తీకం గజతా, ఆశ్వీయంచాశ్వీయం ద్రాగభిదుద్రావ ప్రకం
పితమహీకం ౬ ప. విరోధినేనామభివీక్ష్య కోపాద్విస్ఫురితాద్భాను
సుతేన చాపాత్, విజృంభమాణం తరసా గుణం స్వం వియత్సమస్తం

రంగేశోపలక్ష్మితః కర్ణః. రథేన జవాత్ జన్యస్థలీం యుద్ధదేశం - కరే నర్తకం శరసం
ధానమోక్షగాధ్యాం కంపితం కాలపుష్పం నామ ధనుర్వస్య తథోక్తస్థక్ - జగాహే
ప్రవిష్టవాక్. గాహలేక ర్తరిలిట్ - వసంతలిలకా. 3. తావదితి తావత్తదాసీమే -
పరేహం పాండవానాం సంబంధిన్యాః ధ్వజిన్యాః సేనాయాః ఈశ్వరః ధృష్టద్యుమ్నో
౭. పతిః స్ఫురంతః ప్రకాశమానాః పట్టసాః శక్తయః శరాసాః చాపాః తూణీరాని
దంగాః శరాః యేహంతైః. బలామైరుపలక్ష్మితః. ప్రగనప్రదేశే యుద్ధభూమి - పదం
పాదంవ్యధత్త నిహితవాక్. దధాలేక ర్తరిలిజ్. ఉపకాతి. ౪. చమ్వితి తదను ప్రగ
ల్భా యుద్ధకళా-సా చమ్వోః కారవపాండవసేనయోః ద్వయాయుగ్మం - వ్యోమని
విసృత్వరైః వ్యాఘ్రవస్థిః పాంశూనాం ధూళీనాం పదఘట్టనోత్థానాం పుంజైః
రాశిభిః(కరణైః)-ప్రాక్ పూర్వమేవ శుద్ధాం నిష్పాపామపి నిర్మలామపీతచ-సిద్ధసింధుం
ఆకాశగంగాం - అపాపాం నిష్పాపాం ఆచారం ఆపాం జలానాం సమూహాః ఆపం
యస్యాస్త్రతోక్తామితిచ-వ్యతనోత్ చకారేతియత్ తదేతద్విచిత్రం తనోలేవ్యత్రార్వా
క్కర్తరిలిజ్. అత్యాశ్చర్యం-అత్ర క్షేపప్రతిభోత్థాపితయోర్విరోధాధానవిరుద్ధ కార్యో
త్పత్తిరూపవిషమప్రధేయయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౫. పాదాతమితి. పదా
తీనాం సమూహాఃపాదాతం - పాదాతం పదాలినమూహం - రథానాం సమూహాః
రథ్యా రథికసమూహాఇతియావత్. ఏవమగ్రేఽపి రథ్యాం చ గజానాం సమూహో
గజతాహస్తీకం గజసమూహంచ-ఆశ్వీయం ఆశ్వసమూహాః ఆశ్వీయం ఆశ్వసమూహం
చ-ద్రాక్ ద్రుతం - కంపితా మహీ యస్మిన్ ప్రభా-అభిదు ద్రావ ఆభిముఖం ధావతిస్త-
ద్వంద్వయుద్ధాయేతిభావః. అభిపూర్వాద్భవతేః కర్తరిలిట్. పాదాతమిత్యాదావగాద
యస్సమూహారేణ తద్భిత్వాః గీతిరార్వా. ౬ విరోధీతి విరోధినాం శత్రుత్వాం సేనాం
అభివీక్ష్య కోపాత్. భానుసుతేన కర్ణేన - విష్ణురితాత్ టంకారితాత్ చాపాత్

స శశాకవోధుం ౭ ప కురుచమూపతిబాణవిదారితాదుదపతన్వణయః
కరిమస్తకాత్, సుతవివీర్ణనిజాస్పదదుర్దశాం ద్యువణయే వినివేదయి
తుంకిల. ౮ ప అనేకథా దత్తవిలాస్యబాణై రరాతిభేటావళి రాబ
భానే, భీవీడభేదావకరా ద్ద్రహీతుం పృథక్తయాసూన్య మచాలినివ
౯. తదను బాణగణైర్ద్యుమణే స్సుతో ధృతవిపత్తిసపత్తికదంబకం, ౧౦
విషాదినిషాదికులంవ్యధాద్యమపురీపథికా న్నధికానపి ౧౦ ప అగ్రేస

లప్యహత్. విజృంభమాణం వర్ధమానం - స్వం స్వీయం గుణం శబ్దం - వోధుం ధర్మం
సమస్తమపి వియదాకాశం - నశకాక న క్షమలేస్త - శక్నోతే కర్తరిల్. సంబంధే
అసంబంధరూపాతిశయోక్తిః ఉపజాతిః. ౭ మన్వీతి కురుచమూపతినా కర్ణేనబాణై
ర్విదారితాత్ పాటితాత్. కరిణాం పాండవగజానాం మస్తకాత్ శిరసశ్చతి జాతావే
కవచనం - మణయః ముక్తాఫలాని - ద్యుమణయే సూర్యాయనులేన త్వత్పులేణ
కర్ణేన వివీర్ణాం దత్తాం నిజానాం స్వీయానాం ఆస్పదానాం నివాసానాం గజశిరసాం
దుర్దశాం పాటనాత్రికాం - వివీర్ణేతిపారే పాటితానామిత్యాస్తుదవిశేషణం వినివేద
యితుం విజ్ఞాపయితుం - కిలేతిసంభావనాయాం ఉదవతక్ ఉత్థితమంతః. ఉచ్ఛూర్వా
త్పతలే కర్తరిల్ - ద్రుతవిలంబిరం. ౮ అనేకథేతి అస్య కర్ణస్య బాణైః అనేక
ధావహుప్రకారం దత్తాని కృతాని బిహిని యస్యాం తథోక్తా ఆరాతీనాం శత్రు
ణాం సంబంధినిభేటావళిః ఫలకవజ్జిః భీర్భయం వీడః లజ్జాభేదః దుఃఖా ఏతత్త్రయ
యమేవ అవకరః కుమధూర్వాదిపుంజః తస్మాత్. పృథక్తయా పార్థక్యేన - అసూక్
ప్రాగాక్ గృహీతుం - యమస్యకాలస్య చాలిని సానేకరంధ్రవర్తులవైణవయంత్రవి
శేషజవేత్యుల్పేక్ష - అబభానే రరాజ - భాసలే కర్తరిల్. అత్ర మృతకాలికభ
యలజ్జాభేదానాం ప్రాణసంగతానాం అవకరత్వరూపణేన శుద్ధధాన్యత్వరూపణప్రతీ
తేతేకజేవర్తిరూపకస్యాక్త్యేక్షోజ్జీవకత్వాత్తయోరంగంగిభావేన సంకరః ని
'సంకరోఽవకరస్తుయః' చాలినితతః పుమానిత్యభయప్రాప్యమరః. ఉపజాతిః ౯.
తదన్వీతి. తదను ద్యుమణేయ్యుతః సకర్ణః బాణానాం గణైః పత్రీనాం పాదచాణాం
కదంబకం సమూహం-ధృతా విపత్తిః మరణాపత్ యేన తథోక్తం - వ్యధాత్. ఆక
రోత్. విభూర్వాద్ధథాతే కర్తరిల్. నిషాదినాం గజారోహణాం కులం సమూహం-
అత్యంతం విషాదః మరణదుఃఖమస్యాస్తీతి అతివిషాది వ్యధాత్. రతికానపి యమ
పుర్యాః పంథానం గచ్ఛంతీతి పథికాక్ వ్యధాత్ త్రివిధానవ్యవధీచిత్వర్థః. ద్రుత
విలంబితం ౧౦. అగ్రేసరశ్చతి కర్ణహలేషు హతానాం మధ్యశ్చిత్వర్థః. కశ్చిదగ్రేసరః

రః కర్ణహతేషు కశ్చిద్భటః ప్రవిష్టో రవిరంధ్రమార్గం, నిలిపచాటుశ్రుతి
పుష్టదేహో నిగ్గంతు మీష్టే స్త న కించిదుచ్చైః. ౧౧ ప పుష్పప్రదా
నేన బుధద్రువగ్నే శ్రాంతే ౭మరాణాం ప్రథమం వృతానాం, హరేన
కంఠాదవహృత్య మాలామవృణ్వితాభ్యగ్రసురానమర్యః ౧౨ ప
తణ్డాదృశం తరణిపూర్ణజచండిమానం సంవీక్ష్య సర్వరిపుదృఢు చ భీతి
భాటు, ఆసీత్ప్రమోదపరిమేదురమేకమేవ వామేతరం రణతలే వన

నిశ్చితేన పురోగామితి హేతుగర్భవిశేషణః. భటః రవేస్సూర్యస్య బింబస్య రంధ్ర
మార్గం ప్రవిష్టస్మిన్నేవ - నిలిపానాం దేహానాం చాటుశ్రుత్యా స్తుతివాక్యశ్రవణేన
పుష్టః ప్రవృఢః దేహః యస్య తథోక్తస్యక్. ఉచ్చైరూర్ధ్వం కించిదపి నిగ్గంతుం
నేష్టే స్త న శశాక-ఈష్టేః కర్తరిలిట్. ఆత్ర సూర్యబింబవిగ్గమనశక్తిసంబంధేఽపి
తదసంబంధోక్తిరూపావేశయోక్తేః ఆగ్రే సరత్వనిలిపచాటుశ్రుతిపుష్టదేహత్వరూపా
నేకపదార్థహేతుకావ్యలింగోద్ఘాతతత్వాద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః ఉపజాతి
భేదః ౧౧ పుష్పేతి. పుష్పిణాం మాతనసురవరణప్రజాం ప్రదానేన హేతునా
బుధద్రుగాం కల్పవృక్షాణాం వగ్నే పంచకే శ్రాంతే ఉపరలే సలి-పుష్పహున్యేసరీరి
నూపత్. ఆమర్యః ఆపరసః. ప్రథమం వృతానాం ఆమరాణాం మాతనసురాణాం
కంఠాత్. మాలాం పూర్వం వరణే నిక్షిప్తా - హరేన బలాత్కారేణ - ఆవహృత్య
ఆదాయ-ఆభ్యగ్రసురాన్ మాతనసురాన్-ఆవృణ్వత వృతవృత్తః వృణోలేః కర్తరి
లిట్. 'అతిపరిచయదోషః కస్య నో హంతి మానం నవనవ గుణరాగీ ప్రాయశో గాక
ఏవ - ప్రశమదివసచంద్రస్సర్వలోకైకమంద్య స్స తు సకలకళాభిః పూర్ణబింబోఽపి
సార్హః' ఇతిన్యాయాదితి భావః ఆత్ర సురకరూణాం పుష్పహున్యత్వాసంబంధేఽపి
సంబంధోక్తిరూపాయాః సురాంగనానాం ప్రశమవృత్తావరకంఠమాలావహరణాసంబం
ధేఽపి సంబంధోక్తిరూపాయాశ్చావేశయోక్తేరంగాంగిభావేన సంకరస్తేన కర్ణనిహితా
భటా ఆసంఖ్యేనూ ఇతి యస్మిన్ ప్రతీతేరలంకారేణ సమన్వయః ఉపజాతిః ౧౨ కత్తా
దృశమితి. స స ఇవ తత్తాదృశస్తం - తరణిసవస్సూర్యపుత్రస్య భుజయోశ్చండిమానం
ప్రతాపం సమ్యోవీక్ష్య - సర్వేషాం పూనాం దృఢు నేత్రేషు రణతలే యుద్ధదేశే
భీతిం భజంతీతి తద్భాజ్ఞేషు సత్సు - చకారోఽచ్యుర్భిః. ఏకం వామేతరం దక్షిణం
వనమాలినః శ్రీకృష్ణస్వరూపిణో విష్ణోః నేత్రం లోచనం సూర్యశ్చ - ప్రమోదేన
ఆనందేన పరితః మేదురం పూర్ణమేవాసీత్ - ఆత్ర కృష్ణనేత్రస్య రిపునృగంతః
పాలినోఽపి ప్రమోదమేదురత్వవిరోధస్య సూర్యాత్మకత్వేనాభాసీకరణాద్విరోధా

మూలినేత్రమ్ ౧౩ ప. రిక్తే పుష్పై స్సిద్ధగంధర్వవర్గే ముక్త్యా
ముక్త్యా మూర్ధ్ని వీరస్య తస్య, ద్వావేవాప్రే ద్యోసదాం గోష్ఠిమధ్యే
పూషాచంద్రాః పుష్పవంతావధూతామ్ ౧౪. ప. వియత్ప్రదేశా
ద్విశిఖైః కరోరై ద్దుద్రావ దూరం ధ్రువమబ్జబంధుః, అముష్య నోచేద
చిరాద్భజేరన్నాదాః కథం పాటలిమానవేన ౧౫ ప. తరణేః కిరణై
స్తదారుణానాం పటలం వ్యోమ్ని పయోముచాం బభాసే, చిరకాల

భాసః. పుత్రోత్కర్షస్య : ప్రాసంధకరత్వాదిత్యభిప్రాయః. పసంతలికా ౧౩ రిక్త
ఇతి. సిద్ధానాం గంధర్వాణాం చ దేవయోని విశేషాణాం వర్గే సమూహే వీరస్య
తస్య కర్ణస్య మూర్ధ్ని కిరసి - ముక్త్యా ముక్త్యా దృష్ట్యా దృష్ట్యా - వీర్వాయాం ద్వి
ర్భావః. ఆర్థాత్పుష్పాణిభావః. పుష్పైః రిక్తే శూన్యేతి - అథై ఆకాశే స్థితానాం
ద్యోసదాం దేవానాం గోష్ఠ్యస్సభాయాః మధ్యే - పూషాచంద్రౌ సూర్యాచంద్రమసౌ
ద్వావేవ 'దేవతాద్వంద్వేచే'త్యాకారః. పుష్పవంతే సపుష్పే పుష్పవత్సంభా
వితచ ఆభూతాం - అత్ర పూర్వవదలంకారో ధ్వనిశ్చ - అత్ర 'రిక్తేపుష్పైస్సిద్ధ
సాధ్యాదివర్గ'ఇతి పరసీయః ఆస్యథా విద్యాధరాదిదేవానాం పుష్పశూన్యత్వాదుక్త్య
సూర్యేంద్యతిరిక్తానాం సర్వేషాం పుష్పతత్త్వరచితేషీకరణాసంగలేరితి. ఏవం సిద్ధ
గంధర్వముఖ్యైరితి పారస్త్యతీయాంతః పూషాచంద్రావతి ప్రకమాంతపారేనాసద్గత
ఇతి చ ధ్యేయమ్-కాలినీవృత్తం ౧౪. వియదితి అముష్య కర్ణస్య సంబంధిభిః కరోరైః
దారుణైః విశిఖైర్నాణైః తత్ప్రవారభీత్యేతి యావత్ - అబ్జబంధుస్సూర్యః వియతః
ఆకాశస్య ప్రదేశాత్ దూరం దుద్రావ పూయితవాత్-ధ్రువం ఆసంశయం-క్రాంత
రశ్యం విహాయ రం పాదైరేవేతిభావః నోచేత్ సపదైర్న దుద్రావ యది ఆస్య
అబ్జబంధోః పాదాశ్చరణాః కిరణాశ్చ పాటలిమానం ఆరుణ్యం - ఆదిరాత్ తక్షణ
దేవ కథం భజేరన్ ప్రాప్నుయ్యః స ప్రాప్నుయ్యరేవేత్యర్థః. భజత్వేధా లిజ్-అత్ర
క్షేపభిత్తికాభేదాభ్యవసితపాదారుణ్యాన్యథానుపపత్త్యా రవేర్ధావసనిశ్చయాదర్థాపత్తి
ర్నామ ప్రమాణాలంకారాతిశయోద్వృజ్జీవితఇతి ద్వయోరంగాంగిభావేన సంకరః
'పాటలిమాతిరేక'మితి పాతోఽర్కవాచకపదసాకాంతత్వాత్కాక్షీన్యాయస్యా
ర్థాభేదవేవ ప్రవృత్త్యా అముష్యేతి పదానుషంగాచోపేక్ష్యః ఆస్తాస్తభూభూ
దర్కఇతి పరమార్థః. ౧౫ తరణేరితి. తదా సూర్యాస్తమయసమయే - తరణేస్సూ
ర్యస్య - కిరణైరరుణానాం రంజితానాం పయోముచాం మేఘానాం - పటలం సమూ
హః వ్యోమ్ని ఆకాశే - విశాచైశ్చిరకాలం భోక్తృమిచ్చా బుభుక్షౌ తయా హేతునా.

బుభుక్షయా పిశాచైరధికం మాంసమివాహవాదుపాత్తమ్ ౧౬. ప.
అవరోపితజ్యమథ కర్ణకార్దుకం విరతౌ దినస్య విజహౌ వినమ్రతాం,
అవలోకనాయ హరిదంతరే భయాద్భ్రవతామరాతిధరణీఘజామివ.
౧౭ ప అప్రాప్తనూతనశరక్షతిభిః స్వనైన్యైరస్పందదృష్టిభిరనుక్షణ
మిక్ష్యమాణః, దుర్యోధనాగ్రకరసంవళితాంగులీకః ప్రావిక్షదాత్మకట
కం స తు భానుసూనుః ౧౮. గ పరేద్యుః పరిస్ఫురితకమలచక్ర
వ్యూహే ప్రకాశమానపత్రికులసంచారే ప్రకటితధనంజయతేజోవర్ధనే

అహవాల్ కురుపాండవయుద్ధదేశాల్ - ఉపాత్తం సంగృహీతం అధికం మాంసమివే
త్యుత్పేక్ష. బభాసే ఔపచ్ఛందసికం నామవైతాళీయభేదః ౧౬ అవరోపితజ్య
మితి అథ దినస్య విరతౌ సాయంకాలే - అవరోపితా తోటికః స్తంసితా త్యా హర్వీ
యస్య తపోక్తం - కర్ణస్య కార్దుకం ధమః. భయాల్ హరితాం దిశాం అంతరే
మధ్యే - ద్రవతాం పలాయమానానాం - ఆరాతిధరణీఘజాం శత్రురాజానాం -
అవలోకనాయవేత్యుత్పేక్ష - వినమ్రతాం వినమ్రభావం విజహౌ తత్యాజ -
ఉర్ధ్వం దీర్ఘీ భూతమభూదికర్ణః, మంజుభాషిణీ ౧౭. అప్రాప్తేతి స భానుసూనుః
కర్ణః తుశబ్దోఽప్యర్థః అప్రాప్తః అలగ్నాః నూతనాః నవాః భీష్మదోణయుద్ధ
కాలికభిన్నా ఇతి నూవత్. శరక్షతయః శాత్రవబాణవ్రణాని యైనైః అతఏవ
స్వనైన్యైః కర్తృభిః అస్పందాభిః ఆశ్పర్యాన్నిశ్పలాభిః దృష్టిభిః ఊణే ఊణే అను
క్షణం - ఈక్ష్యమాణస్య - కించ దుర్యోధనస్య అగ్రకరేణ సంవలితా గృహీతా
అంగులీ కసిష్ఠికా యస్య తపోక్తః సత్. నద్యుతశ్చేలికమ్ ప్రత్యయః. ఆత్మనః
కటకం ఓదిరం ప్రావిక్షత్. విశలేః కర్తరిష్. ఆత్ర మాతనబాణవ్రణరాహిత్యస్య విశే
షణగత్యా అనుక్షణనిష్పందదృష్టిరీక్షణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగమ్ -
షంకలిలకా. ౧౮. పరేద్యుః. పరేద్యుః పరిస్థిత్ దినే - పరితః స్ఫురితా సంచ
రితః ప్రకాశమానా వా కమలానాం చక్రగాం చక్రవాకాగాం చ వ్యూహాస్స
మానః యస్మింస్తస్మిన్ - పరితః స్ఫురన్తౌ కమలచక్రవ్యూహా పద్మచక్రకారబలవి
న్యాసౌ యస్మింస్తస్మిన్నితిచ - పరితః స్ఫురితః పద్మాకారబలవిన్యాసౌ యస్మింస్తస్మి
న్నితివా ని 'చక్రంరథాంగే నేనాయా'మితి విశ్వః ప్రకాశమానః పత్రిగాం
పక్షిగాం బాణానాంచ కులస్య బృందస్య సంచారిః యస్మింస్తస్మిన్ - ప్రక
టితం ధనంజయస్య అగ్నేరాహవసీయాదేస్తేజసః వర్ధనం ప్రజ్వలనం యస్మింస్తస్మిన్ -
ప్రకటితం ధనంజయస్య అగ్నేస్తేజసః ప్రకాశస్య వర్ధనం ఛేదనం యస్మింస్తస్మిన్ని

భావిని ప్రధన ఇవ ప్రభాతసమయే ప్రాదుర్భవతిసతి మధుమధనసార
ధేర్ఘవత్కుమారస్య వధకృతే శల్యసారధ్యమేవపరం సాధనమవ
ధారయతా రాధేయేన కృతబోధనస్సుయోధనః సబహుమానం
మానధనభాజం మద్రరాజముపగమ్య స్వాగమననిదానపరిజ్ఞానేన విమ
నాయమానమపి తం తైస్తైర్ధరురచనైర్వచనైః కోఽగిరేరధిత్యకా
ప్రదేశాత్కథంచిదవరోఽప్య కర్ణరథనైపథ్యం సారధ్యమధిరోఽయా
మాస ౧౯ ప. అథ మద్రనాయకనిబద్ధసైంధవం రథ మారురోహ
రవిభూః పరాక్రమి, ప్రమదశ్చ కౌరవచమూచరాన్ తుణా దతి

లివా ని వర్ధనంఛేదనశత్రుమరః దివాగ్నేర్నిష్ప్రకాశత్వాహూర్వశ్ర యజ్ఞభిః
ప్రాతర్నిహోత్రకరణాదితి చ భావః అన్యశ్ర ప్రకటితం ధనంజయస్సార్థునస్య
లేజనః ప్రతాపస్య వర్ధనం యస్మింస్తస్మిన్-ఆతవివ భావని భవ్యుతి ప్రనే యుధ
ఇవ స్థితే-ప్రభాతసమయే ప్రాతఃకాలే ప్రాదుర్భవతి సతి-మధుం నామ దానవంమథ్నా
తీతి మధుమనః కృష్ణస్సారధ్యస్య తస్య మధువతః ఇంద్రస్య కుమారోఽర్జునస్తస్య -
వసస్య కృతే వధాథం - శత్ర్యే మద్రరాజే సత్సార్యం సూతకృత్యమేవ పరం
సాధనం ముఖ్యకారణం-అవధారయతా నిశ్చిన్వతా రాధేయేన కర్ణేన-కృతం బోధనం
శత్ర్యేన సార్యకరణాయ ప్రేరణా యస్య తథోక్తస్సుయోధనః. సబహుమానం యథా
తథా మానమేవ ధనం భజతీతి భాజం - ఆతవివ వసస్య స్వీయస్య ఆగమనస్య యన్ని
దానం ముఖ్యకారణం కర్ణసార్యప్రార్థనాత్తకం తస్య పరిజ్ఞానేన విమనాయమానం
భిన్నమపి - మద్రరాజా జనపదానాం రాజా మద్రరాజస్తం శల్యముపగమ్య ప్రాప్య-
మధురా శ్రుతి ప్రీతికరా రచనా శబ్దసందర్భః యేషు తైః. తైస్తైర్నానావిధైః పచనై
ర్వాక్యైః - కోఽగి అనుచితకృత్యప్రేరణాజన్యః సవివ గిస్తస్య అధిత్యకాప్రదేశాత్.
ని 'అద్రేర్భూమిరూర్ధ్వమధిత్యకే' త్యమరః కథంచితకర్షేన ఆవరోఽప్య ఆవరోఽప్య
విగతకోపం కృత్యేతి యావత్-కర్ణరస్య నైపథ్యం అలంకారం సార్యం - అధిరోప
యామాస అంగీకారితవాక్ మద్రరాజమిత్యనుపజ్యతే - మధువత్కుమారస్యేత్యశ్ర
కర్తృత్వస్య సంబంధత్వవివక్షయా శేషషష్ఠీవిధానాదర్జునకర్తృకాత్తవధార్థమిశ్యర్థ
లాభోఽతీతి ఛేయమ్ ౧౯. ఆధేతి అథ శత్ర్యేన సార్యకరణంగీకరణానంతరం ప్ర
శస్తః పరాక్రమోఽస్మాస్తీతి పరాక్రమి-ప్రశంసాయామినిః రచేర్భవతీతి రవిభూః
కర్ణః మద్రనాయకేన శత్ర్యేన నిబద్ధాస్సంయోజితాః సైంధవా ఆత్వా. యస్మింస్తం
రథం-ఆరురోహ ఆరుధవాక్ - ప్రమదః ఆనందః చస్త్యర్థః కౌరవచమూచరాన్

సాధ్యసం చ షరయోధమండలం ౨౦. ప తతః ఊణాదేవ రథేన తేన
సంగ్రామసీమానముపేత్య వీరః, శంఖం తదంత్యాక్షరవాచ్యమేతద్ద
యం నినాదైరపుపూరదేమః. ౨౧. గ. తదను చండతరదోర్దండశ్చండ
కరసూనుర్నిజయంతారం మద్రనేతారం ప్రతి వాచ మిత్థముత్థాప
యామాస ౨౨ గ ఇదాసీమయి శల్య తవ సారథ్యకౌశల్యం
నిశామ్య విజయసారథే ర్వదనం లజ్జాపయోధి సహమజ్జనకృతే నాభి
కమలవాస్తవ్యస్య నయనాయుధసారథే శ్చత్వార్యపి ముఖాని సమా

ద్యోధనసేనాః పరమశ్శవంతం ఆదురోహ - ఆతిసాధ్యసం ఆత్యంతభయం తు పర
యోధానాం సాండవభటానాం మండలం సమూహం పరం ఆదురోహ - ఆత్ర కర్ణ
కర్తృక శల్యసారథిరథారోహణవాక్యార్థస్య కారవసాండవచమూద్వయామోదభేద
హేతుత్వాద్వాక్యార్థ హేతుక కావ్యలింగద్వయసంస్పృష్టే రారోహణ క్రియాయాస్త
ద్వాచకస్య చాపుత్త్య ఉభయాపుటేదీపకస్య చైకవాచకానుప్రవేశసంకరః. మంజ
భాషిణీ ౨౦. తతః. తతః విషవీరః కర్ణః తేన శల్యసారథికేన రథేన సంగ్రామ
సీమానం యుద్ధదేశం-ఊణాదేవ ఉపేత్య ప్రాప్య - శంఖంచ - తస్య శంఖస్య సంబంధి
యదంత్యమక్షరం భకారః తస్యవాచ్యమాకాశంచ - ఏకత్ ఉక్తవిధం ద్వయం -
నినాదైర్పూంకారైః. ఆపుపూరత్ పూరయామాస - పూరయలేర్లుజేచకే ద్విత్వాభ్యా
సహోపప్రాప్తాః శంఖసంబంధీత్వేన సంబంధః స్వవాచకత్వరూపోగ్రాహ్యః సాక్షా
త్సంబంధగ్రహేత్వసమర్థభ్యాభ్యాః పదదోషఇతి ఛేయమ్ ఉపకాతిః ౨౧ తదన్వితః.
తదను తదనంతరం చండతరా ఆత్యంతశత్రుభయంకరా దోషా భుజౌ దండావిప
యస్య లఘోక్తః చండకరస్య సూనుః కర్ణః నిజః ఆర్తీయశ్వాసౌ యంతా సారథిశ్చేతి
వైవక్షికవిశేషణ విశేష్యభావాశ్చమాసః తం మద్రాణాం నేతారం నాయకం శల్యం
ప్రతి ఇత్థం వక్ష్యమాణరూకారం వచనం ఉత్థాపయామాస ఉదీరికవాక్. తిష్ఠలే
ర్జ్యంతరాదుత్పూర్వాల్లిఖ్యామాదేశాస్తవప్రయోగౌ. ఆర్తిప్రత్యాదినాణోపుగాగ
మశ్చ ౨౨. ఇదాసీమితి. ఆయి హేశల్య - ఇదాసీం తవ సారథ్యే సారథికృత్యే
శల్యం చాతుర్థ్యం నిశామ్య దృష్ట్వా - విజయస్య అర్జునస్య సారథేః శ్రీకృష్ణస్య -
వదనం ముఖం కర్తృ-లజ్జైవ యోధిః తస్మిన్ సహ మజ్జనకృతే సహ మజ్జనార్థం -
నాభిరేవ కమలం తస్మిన్ వాస్తవ్యస్య నివసినః. నయనం అగ్నిమయం ఆయుధం
యస్య తస్య శంభోస్సాంశ్చోద్భూతః చత్వారి ముఖాన్యపి సమాహ్వయితుమివేత్య

హ్వయితుమివ భృశమవనతమాస్తే. ౨౩. అపిచ ష. మరుత్కదంబైరుప
లాల్యమానం మద్రేంద్రదీప్తాఖిలహేతిజాలం, శరాభివర్షణ ధనంజయం
తమింగాలయేదేష భుజః ఊణేన ౨౪ గ. తతస్తచ్చివణపుటక్రకచం
కర్ణవచనమాకర్ణ్య పార్థేన పురా ప్రార్థితమర్థం హృది కృత్య సమద్ర
భూపతి రపవార్యావార్యసూర్యతనయధైర్యం గగనకుసుమసోదర్యం
విధాతుమేవ ముత్తర ముత్తరంగయామాస. ౨౫. ౪ పురా విరాటస్య
పురోఽకంరే రణాంగణే సారథినాద్వనస్య, ఉత్పాట్యమానేఽపి రయేణ

ప్రేక్ష - భృశం అవనతం వివ్రంసత్ - ఆస్తే వర్తతే ౨౩ అపిచ కించేత్యర్థః
అస్యోత్తరేణాన్వయః. మరుదితి. హే మద్రేంద్ర శల్య - మరుతాం వాయూనాం
దేవానాంచ కదంబైః బుందైః ఉపలాల్యమానం సంవర్ధ్యమానం శ్లాఘ్యమానంచ -
దీప్తం ప్రకాశమానం అఖిలానాం సమస్తానాం హేతీనాం జ్వాలానాం ఆయుధా
నాం చ జాలం యస్య తథోక్తం - తం ప్రసిద్ధం ధనంజయమగ్నిం అద్వనంచ - ఏషః
మదీయః భుజః శరాణాం జలానాం బాణానాంచ అభితో వర్షణ - ఊణేన అవిలం
బేన - ఇంగాలయేత్ నిర్వాపయేత్ - ఇంగాలం సిక్తాంగారం - అత్ర మరుతపివ
మరుతఇతి సర్వత్రరూపగాత్ శిష్టసావయవరూపకం - ఉపజాతిః ౨౪ తతఇతి
తతః కర్ణకథనానంతరం - స మద్రభూపతిశ్యల్యః శ్రవణే పుటేషవ తయోః క్రకచం
కరపత్రం - తత్ కర్ణోక్తం వచనం ఆకర్ణ్య - పార్థేన యుధిష్ఠిరేణ పురా ప్రార్థితం
యాచితం - అర్థం కర్ణలేఖోపధాత్మకం హృదికృత్య మనసి స్మృత్వా - అంగీకృతం
సుకృతినః పరిపాలయంతీతి న్యాయాదితిభావః. అపవార్య తద్వచనమాక్షిప్య-అవా
ర్యేతి అవార్యం దుర్నివారమితి ధైర్యవిశేషణమ్ - సూర్యతనయస్య ధైర్యం గగన
కుసుమస్య సోదర్యం సదృశం - అత్యంతమిథ్యాభూతమితి యావత్ - విధాతుం
కర్తుం - ఏవం వక్ష్యమాణముత్తరం ప్రతివాక్యం - ఉత్తరంగయామాస ఉవాచే
త్యర్థః ౨౫. ఉక్తిప్రకారమేవాహ చతుర్థిః—పురేతి. హే కర్ణ, పురా ఉత్తరగో
గ్రహణకారే-విరాటస్య రాజ్యః పురోఽకంతే నగరసమీపే - రణాంగణే యుద్ధదేశే-
అద్వనస్య సారథినా ఉత్తరేణ-తే తవ నేత్రే వస్త్రే చ ని. వస్త్రలాంచనయోర్నేత్రమితి
విశ్వః. రయేణ వేగేన ఉత్పాట్యమానే పక్ష్యవరణశూన్యతయా క్రియమాణే సత్యః-
అపప్రియమాణేసత్యపీచ-నిద్రా గాంధర్వాస్త్రకృతా - హృదయంగమా రుచ్యా -
కథమాసీత్-అత్రోత్తరేణైవసారథినా తథాక్రియమాణేఽపి నిద్రాసీదితి వస్తునా తాదృ
శస్య తవ సారథిం మామవలోక్య అద్యతనవిజయసారథేర్ధగఽతో భవేదేవ లజ్జయా

నేత్రేనిద్రా కథం తే హృదయంగమాసీత్. ౧౬. ప ఆయాసలేశరహితం వసీన్ని పూర్వం సందానితే సుహృది తే సురవైణికేన, కుత్రాపి గూఢవసతి స్త్విమహా నిమంజే కిం నాభిభే స్ఫులిచకరంద్రగానాత్. ౧౭. ౪. పాంచాలికాయాః పరిణీతికాలే సంఘీభవద్భి స్సహధార్తరాష్ట్రైః, భవానభూ త్పార్థశరప్రయోగాత్కర్ణోఽపి భూత్వా కథమాత్తగంధః ౧౮. ప ఇంద్రాత్తజా తేన సతేన గంతు మీష్టేతుల

ముఖావసమమిశ్యవహాసాత్తకస్య ప్రామికప్రశోత్తరస్య వస్తునః ప్రతీలేర్వస్తునావస్తుభ్యనిః ఉపజాతిః. ౧౬. ఆయాసేతి పూర్వం ఘోషయాత్రాకాలే వససీన్ని ద్వి తవప్రచేతే - తే తవ సుహృది దుర్యోధనే సురవైణికేన చిత్రసేనేన ఆయాసస్య లేతేనాసి రహితం యథాతథా సందానితే దామభిర్వృద్ధే సతి-అహో ఇతి హాసపూర్వకే భేదే - హేకర్ణ త్వం - కుత్రాపి దుర్జేయే నిమంజే గుర్తే - గూఢా దుర్లభ్యావసతిః స్థితిర్యస్య తథోక్తస్య - సవిధే సమీపే యే కీచకా వేణువిశేషస్తేషాం రంధ్రైర్వా యేత్రాక్షైర్గానాత్ శబ్దావసీ - నాభిభేః శబ్దానుసారేణ మామత్రత్యం విజ్ఞాయ బద్ధీ యుతి భీతోనాభూః కిమితికాటుః ఆదిభేరేవేత్కర్ణః. విభేతేః కర్తరి లజ్ - ఆత్మాపి వస్తునా తదాద్భుతేన భవత్సుహృన్మోచనం జానతాప్యేవముచ్యత ఇతి ప్రతీలేర్వస్తు భ్యనిః వసంకలిలకా ౧౭. పాంచాలికాయా ఇతి కించ పాంచాలికాయాః ద్రౌపద్యాః పరిణీతికాలే వివాహసమయే - సంఘీభవద్భిః. ద్రౌపద్యవహరణాయ బృందా యమానైః ధార్తరాష్ట్రైస్సహ - హే కర్ణ, భవాత్ పార్థస్యాద్భుతస్య శరాణాం ప్రకర్షేణ యోగాత్ ప్రహారాత్ - ఆత్మః పరేణ గృహీతః గంధః గర్వః యస్య తథోక్తః 'ఆత్తగంవోఽభిభూతస్యా'దిత్యమరః కర్ణో భూత్వాపి తదానీంకన కర్ణ సృన్నపి ఇదానిం పునరాత్తగంధః సగర్వః కౌషభూత్ ఆభూరిత్యర్థః 'శేషేప్ర'మ' ఇతి ప్రశమపురుషః యద్వా భవాత్ కర్ణః సదీలత్వేన యథార్థనామా భూత్వాపి - పునరాత్తగంధమభూదితి యోజనా - అస్మాం సతంత్రన్యాయానుసరణగౌరవదోష ఇతిశ్లేయం ని. 'గంధోగంధక ఆమోదే లేతే సంబంధగర్వయో'రితివైజయంతీ - ఉపజాతిః ౧౮. ఇంద్రేతి. ఆతః. హే కర్ణ, లేన త్రిభువనప్రసిద్ధపరాక్రమేణ ఇంద్రస్యాత్తజాతేన ఆద్భుతేన సహ-తులాం సామ్యం గంతుం లబ్ధుం-సః త్రిపురజలం ధరానురావిజేతృత్వేన ప్రసిద్ధః ఈశ్వరశృంభురేక ఏవ-ఈష్టే తమలే నాన్యఇత్యర్థః.

మిశ్వర ఏక ఏవ, తృణాయ కృత్వా నిజజీవనం యో యుద్ధాయ
యేన స్పృహయన్ముదస్థాత్. ౨౯. గ. ఇతి తస్య మద్రాధ్యక్షస్య
తాదృక్షమృణ్మణ్ణః కుమార పక్షపాతం సమీక్ష్య కర్తృసాక్షీనందనోఽపి
రాక్ష్యవర్జం పదవిభాగచమత్కృతిసుభగంభావుకం వచనమేవ మభా
ణీత్. ౩౦. ప. అయి భాగినేయయశసాం సుభగంకరణత్వమద్య భువి
మద్రపతే, మమ మాతులేతి బహుధా వదతా విజయేన శంభుమపి
మాతులయ ౩౧ ప. ఇత్యుక్తవత ఏతస్య సారే ర్దంతఃకటావివ, జవా

యతః య ఇంద్రాక్షజాతః. నిజం జీవనం జీవితం తృణాయ కృత్వా తృణప్రాయం
మన్వానః తృణమిష అనాదృత్యేతి యావత్ 'మన్యకర్తృణ్యనాదర'ఇతి సూత్రదా
నత్వం - యేన శంభునా సహ యుద్ధాయ స్పృహయన్ అభిలషత్. స్పృహోన్మీశ
ఇతి సంప్రదానత్వం - ఉదస్థాత్ ఉద్యుక్తవాత్ - లేన సఇతి సంబంధః. ఆయాస
లేశేత్వాది హ్లోకశ్రయం ద్వితీయవాక్యోత్తరం - ఆత్మ శూరమాత్రప్రాప్యస్యాద్ధు
నసామ్యన్యేశ్వరపీవ నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః ఉపజాతిః ౨౯ ఇతి. ఇత్యుక్త
ప్రకారం-తాదృక్షం అతిబహుళం - తస్య మద్రాణామధ్యక్షస్య రాజ్యశృల్కస్య సంబంధి
ఋణుక్షః ఇంద్రస్య - కుమారేఽర్జునే పక్షపాతం ఆత్మీయత్వేనాభినివేశం సమీక్ష్య
అహోచ్య-కర్తృసాక్షీణః సూర్యస్య నందనః కర్ణోఽఽ - రూక్షస్యభావః రాక్ష్యం పారు
వ్యంలేనవర్జితం-కించ వదస్య మాతులేతి శబ్దస్య విభాగేన-మాతులాఇతి పృథక్కరణేన
యా చమత్కృతిః ప్రాగ్భ్యం తయా సుభగంభావుకం రమణీయం వచనం - ఏవం
వక్ష్యమాణప్రకారేణ - అవాదీత్ ఉక్తవాత్. వదే కర్తరిబుజే సివి వృద్ధిః ౩౦.
అయీతి అయి హేమద్రపతే శబ్దః, అద్య భగిన్యాః ఉపచారాత్కుంశ్యాః
అపత్యస్య భాగినేయస్య ఆర్జునస్య - 'స్త్రీభ్యోఽఽ'తి ధక్యేయాదేశః యశసాం
పరాక్రమజన్యానాం - సుభగం కరణః ప్రఖ్యాపకః త్వం విజయేన సర్వోత్కర్షేణ
హేతునా - తులా కేనాపి సామ్యం - మాన ఇతి - బహుధా వదతా బ్రువతా -
ఆత్మస్తుతిపరాయణేనేతియావత్-ఏవం హే మమ మాతుల స్వమాత్మసోదరేతి బహు
ధా వదతా విజయేనార్జునేన సహ శంభుమః-మాతులయ సదృశం మా కురు - సర్వో
త్కృష్టానాం శంభోరప్యపకృష్టత్వసంభావనావశ్యకత్వాదితి భావః. అనేన మూఢానా
మభిమానస్తిరస్కృతసకలంకర ఇతిహాసో వ్యంగ్యః ఆత్మ భాగినేయత్వాదివిశేషణస్య
పక్షపాతిత్వేన శబ్దవచనస్యాతాత్వికత్వమిక్యభిప్రాయగృహ్యత్పరికరాలంకారః.
సుమంగళీవృత్తం ౩౧ ఇతి. ఇత్యుక్తప్రకారేణ-ఉక్తవతః ఏతస్య సూర్యస్య అపత్యం

! దుభావనీకా తౌ జఘతుతే పరస్పరమ్ 32 ప సర్వతోఽపి భవి
నైన్యపరాగైశ్శోషితేషు సకలేషు సరస్సు, కేవలం గగనవవ తదానీ
మప్పురః కుల మలోక్యత లోకైః 33. గ. తదను తత్ర పరస్పర
ఘట్టనజనితస్ఫులింగవ్యాజేన నివీతపూర్వానుధిరీకరనికరానన్వీర్ణశంక
యా వమంతీభిరివ పట్టనవల్లరీభిశ్చ, కబంధోత్పాటనస్పష్టిపాటవ
మేవ సంగ్రామదేశదేశికసదేశాదభ్యసీతుమవసీతల మవతీర్ణైః పయో
దరపటలైరివ ఘేటకమండలైశ్చ, యుగపదేవ బహువిధవీరయోధ

సాః కర్ణః తస్య-ఆశ్చ ఇహ దంశపుత్రా ఉర్ధ్వాధరోష్ఠాదివ తాపభావనీకా మరుపాం
దవనైస్యే పరస్పరం జవాల్ వేగాల్ - జఘటేతే సంయుయజతుః ఘటలేకర్తృ
లిట్-తతః పరం నకించదవ్యవదల్ సంకులంచాభూతైన్యద్యయమిశ్చర్కః. అత్ర కర్ణో
వ్యయోనైన్యయోశ్చ ప్రకృతయోర్నిధోమేళనేనాపమ్యస్య గమ్యత్వాత్మ్యయోగితా
భేదః యుగపిపులావృత్తం శ్లోకోవా 32. సర్వత ఇతి. తదానీం నేనాద్యయసంకుటన
సమయే - భువి సర్వతస్పర్వత్రాపి సజలేషు జలసహితేషు సరస్సు నైన్యయోః కారవ
శాండవీయయోః సంబంధిభిః పరాగైః పదఘట్టనజనైః శోషితేషు నిర్బలికృతేషు
సత్సు - కేవలం ఏకస్మిన్ గగనవవ అద్విర్యుక్తానాం సరసాం కులం బృందం అప్పురః
కులం దేవాంగనాసమాహాశ్చ-లోకైర్జనైః ఆలోక్యత దృశ్యతేష్ట. అత్ర దివి భువి
ప్రసక్తస్యాపురోవక్తవ్య దివ్యేకత్ర నియమనాత్పరిసంఖ్యాలంకారః శ్లేషసంకీర్ణః.
స్వాగతా. 33 తదన్వీతి తదను ద్వయోర్చేళనానంకరం తత్ర యుద్ధదేశే - పర
స్పరం సంఘట్టనేన ఆభిహృతేన జనితానాం స్ఫులింగానాం అగ్నికణానాం వ్యాజేన -
త్రోర్వం పూర్వయుద్ధే సీతాక్ నివీతపూర్వాక్ దుధిరీకరాక్ - రక్తబిందూక్ -
అవీర్ణశంకయా శాతరాసలాఽక్యభయేన వమంతీభిః ఉద్గిరంతీభిరివ స్థితాభిః పట్టసాః
ఖడ్గవిశేషాః వల్లర్కః లతాఇవ తాభిశ్చ - కబంధానాం ఉదకానాం ఆపమూర్ధకళే
బరాణాంచ ఉత్పాటనస్య ఉర్ధ్వప్రసారణస్య సృష్టిః జననవ్యాపారః తస్యాం పాటవం
సామర్థ్యమేవ సంగ్రామదేశః యుద్ధభాగవవ దేశః ఆచార్యః తస్యపదేశాత్సమీపాత్ -
అభ్యసీతుం పాచేతుం లేహమభివవ జలప్రసారకత్వాదితిభావః ఆవసీతలం భూరలం
ప్రతి - ఆవతీర్ణైః ప్రాతైః పయోధరపటలైర్వేణుబృందైరివ స్థితైః ఘేటకమండలైః ఫల
కసమూహైశ్చ - యుగపదేకదైవ - బహువిధానాం వీరాణాం యోధజనానాం
ఆచరావృత్య మృత్వా సురీభూతానాం ప్రవేశస్య సోకర్యాయ సౌలభ్యాయ తరణే
స్ఫూర్ణబింబస్య రంధ్రసంఘి బిలమార్గం - వికాలయతు విస్తారయతుమివ వియక్తతే

జనప్రవేశసౌకర్యాయ తరణిరంధ్రసరణిం విశాలయితు వివవియత్తతే
 దూర దూర ముచ్చలితాభి శ్శక్తిభిశ్చ, ప్రతిక్షణక్షణపితవిషక్షకులస్య
 త్తాంతం ముహూర్తు మూరటసీముఖేన కథయితుమివ ధానుష్కకర్ణాభ్యా
 శంప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చ, యుద్ధవిలోకనబద్ధకాతుకసిద్ధయావ
 తకుచమండలనిజకుంభతారతమ్యపరిచీషయేవదూరం నభసికరాస్త్రి
 సారయద్భి శ్శుండాలమండలైశ్చ, విచిత్రతరచక్రచంక్రమణమిషేణ
 పదా త్పదమపి నగంతవ్యమితి విమతనిరోధకుండలనామివ కుర్వద్భిర్య
 ద్భిశ్చ, శోణితపంకశోణితైః వేగసంభ్రమవిదార్యమాణ ధరణీరంధ్రనిర్గ
 త్వరఫణీంద్రఫణాసహస్రమణికిరణధోరణీమస్పృశితైరివ చక్రై స్సంక్రీ

అకాశదేశే దూరముచ్చలితాభీరున్నమితాభిః శక్తిభిశ్చ త్తక్షణేప్రతిక్షణం - త్త
 తస్య నాశితస్య వివక్షణం శత్రుదాజులస్య బృందస్య వృత్తాంతం - అటనిః ధను
 స్కీటిరేవ ముఖం వక్త్రంచేన ముహూర్తుమూః కథయితుమివ ధానుష్కాణాం ధనుర్ధ
 రాణాం కర్ణాభ్యాశం శ్రోత్రసమీపం ప్రత్యాగతైః కోదండదండైశ్చపయద్భిశ్చ -
 యుద్ధస్య విలాకనేబద్ధం కాతుకం యేన తస్య సిద్ధానాం దేవయోనివిశేషాణాం యా
 వతస్య యువతీనమూహస్య యత్కుచమండలం తస్య నిజయోః కుంభయోశ్చ యత్ర
 రతస్యం న్యూనాధికభావః తస్య పరిచేతుం పరిక్షితుమిచ్ఛాపరిచిహిషా తయేవ - నభసి
 దూరంకరాః శుండాః, ప్రసారయద్భిః శుండాలమండలైర్గజబృందైశ్చ విచిత్రతరస్య
 అత్యాశ్చర్యకరస్య చక్రచంక్రమణస్య మండలాకారగమనస్య మిషేణ వ్యాజేన పదా
 త్పదం ఏకంపదమితదేశమపి - న గంతవ్యమిచ్ఛేమ భవద్భిరితిశేషః, విమతానాం
 శత్రుణాం నిరోధాయ నిరోధంకర్తుం, 'క్రియాశ్చేత్యావినా సంప్రదానత్వం' - కుండ
 లనాం రాజాజ్ఞానూచకవర్తలరేఖాం కుర్వద్భిః లిఖద్భిః స్థితైరర్వద్భిః అత్యైశ్చ
 శోణితపంకేన రక్తకర్ణమేన శోణితైరయశితైః, అతఏవ వేగాత్సంక్రమేణ భ్రమణేన
 విదార్యమాణాయాః భిద్యమానాయాః ఘరణ్యాః భువః రంభేభ్యః నిర్గత్వరయా
 నిర్గమనశీలయా ఫణీంద్రస్య కేషస్య ఫణాసహస్రే మణినాం కిరణధోరణ్యా కాంతి
 పరంపరయా మస్పృశితైర్వాన్యైరివ స్థితైః చక్రైః రథాంగైః, సంక్రీడద్భిరితద్రవః
 గచ్ఛద్భిః శతాంగైః రథైశ్చ-భయానకే లోకైకభయంకరే-సమీకే యుద్ధే-సకలానాం
 సురజనానాం తమూరుహాణాం రోహిణి సుఖశయనం పృచ్ఛతీతి సౌఖికాయనికేసతి -
 అత్యాశ్చర్యేణ రోమాంచజనకేసతీతి యావదిత్యుత్తరేణైకవాక్యం - 'భయానకం సకల
 సురజనతమూరుహసౌఖికాయనికం సమీకమథూల్ తదనంతరమితి' సారాంశరం-దుశ్చ

డద్ధి శ్శతాంగైశ్చ, భయానకే సకలసురజనతనూరుహ సౌఖ్యాయని
కేసమీకే ౩౪. ౪. దుశ్శాసనో నయనబృంభితోఽవహ్నిభీత్యేవ
ఫాలతలమూర్ధ్వ ముపాశ్రితాభ్యాం, భూభ్యాంభయానకముఖో
రిపుభూమిపానప్యారబ్ధయోధయిత మేతదతీవ చిత్రం. ౩౫. ప
సకుంతలాశ్వంబరఘాతిధురైః స్వసింహనాదై ర్విదధే దురావః,

సనయుద్ధే స్వకాలికే స్వానంతర్యబోధకత్వేన బాధితార్థకత్వాదుపేక్ష్యం ఆత్ర
స్ఫులింగవ్యాజేనేతి సావన్నవహేతూప్రేక్షాయాశ్చ పట్టసవల్లరీభిరిత్యుపమయాశ్చ
కబంధశబ్దశ్చేషభిత్రికాధేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్తిసంగ్రహదేశికేతిరూపకద్వయా
భ్యసనఫలాప్రేక్షయారంగాంభావసంకరస్య తరణిరంధ్రవికాలికరణఫలాప్రేక్షాయా
శ్చ అటనిముఖేనేతి రూపకకక్షనఫలాప్రేక్షయారంగాంభావసంకరస్య చ పరిచిహిత
హేతూప్రేక్షాయాశ్చ చక్రచంక్రమణమిషేనేతి సావన్నవస్వరూపాప్రేక్షాయా
శ్చ అరుణికస్వరూపాప్రేక్షాయాశ్చ అష్టానాం విలతండులన్యాయేన సంస్పృష్టిః. ౩౪.
ఇతఃపరం శ్లోకద్వయమేకవాక్యం. దుశ్శాసనఇతి యత్తదోర్నిత్యసంబంధాత్ యో
దుశ్శాసనః దుర్యోధనానంతరః నయనాభ్యాం బృంభితాత్ నిర్గతాత్ కోపాదేవ
వహ్నిభీత్యా భయేనేవేత్యుప్రేక్షా. ఉద్ధ్వం ఉపరితనం ఫాలతలం లాలప్రదేశం -
ఉపాశ్రితాభ్యాం కోపేన గ్రంథీభూతాభ్యామితి యావత్ - భూభ్యాం భయా
నకం ముఖం యస్య తథోక్తస్ఫులింగైః భూమిపాత్ శత్రూక్ రాజ్ఞోఽసి యోధ
యితం భూత్కర్తం - ఆరబ్ధ ఉపచక్రమే - ఇత్యేతత్ ఆతీవ భృశం చిత్రం .
రాజ్ఞామపి భటత్వకరణస్యాశ్చైర్వకత్వాదితిభావః అస్మిన్నథే యచ్ఛబ్దప్రకాంక్షాలభ్యః
తదసహిష్టుతాయాం పునఃకథమవధేయం - యోధయతుమిత్యత్ర యః అధయతుమితి
చేదః. రిపుభూమిపానపీత్యపినాకోపవహ్నిసముచ్చయః. అధయతుమధఃకర్తం - ఆత్ర
యోధసాధ్యరిపుభూమిపాదఃకరణస్య భూభంగమాత్రేణ సంపాదనోద్ద్యోగాదాశ్చర్య
మితి వస్తునా కోపవహ్నిశత్రువర్గయోరధఃకరణేనావమ్యగమ్యతాత్కతుల్యయోః తా
వ్రతీతేర్వస్తునాలంకారధ్వనిః. 'రథలేరాజ్ఞుర్వాత్కర్తరితిశివచ్'. ౩౫. సఇతి.
దురావః వర్తరభృద్భ్యః సమశ్శాసనః సోమకానాం పాంచాలానాం లాస్యస్య యుద్ధ
నాట్యస్య హేతోజనకే - సోమకళాచంద్రవారిరీవ ఆస్యహేతిః ముఖకాంతిః. య
స్యావ్రస్యామితిచ-ఆతవీవ పాంచాలికాయాం ద్రౌపద్యామివ స్థితాయాం - పార్థ
చమ్యాం పాండవసేనాయాం - కుంజలక్ష్మీకురః ఆశ్చ కర్ద్దవయమివ యదంబరం కేశ
శ్రుమరవన్నీలం ఆకాశం తస్య ధూహ భంగే ధురైః కటుభిః సైః స్వయైః

పరాభవం సోమకలాస్య హేతౌ పాంచాలికాయామివ వార్ధచమ్పాం.
 31. గ తతో యాజ్ఞ సేనీకటితటపటాపహరణసమయచక్రచంక్రమణ
 వాసనానువృత్తివశాదివ వివిధాని రేచకమండలాని వితన్వన్నిజాస్పద
 భేదకో ధీమః క్వవా సమాగచ్ఛతీతి వీక్షితు మున్నతప్రదేశమధి
 రూఢాభ్యాం హృదంతరరుధిరబుద్బుదముకుళాభ్యామివ రోషలోహి
 తాభ్యాం లోచనాభ్యాం సాధ్వసదానశౌండః, కరతలబంభ్రవ్యమాణ
 ఘనతరపరిసుపాతనపాటితభట ఘోటకకరటిసుటాక్షతజప్రవాహైస్సమ
 రసిమానం కంఠద్వయసీం విదధాన స్సుయోధనానుజో వియదధ్వని
 విజృంభితధ్వని రవ్యకోదరదృగధ్వనీనోఽఘాత్. 32 ప బద్ధకచ్ఛావపి

సింహనాదైః కుంతలాశేః కేవలందస్య అంబరస్యవస్త్రస్యచ ధూత్యా ధురైః తమ్య
 కైఃత్యర్థః. నైః సింహనాదైరితి చ - పరాభవం తిరస్కారం - విదధే చక్రే-క్షిప్త
 విశేషణేయముపమాపూర్ణా - ఉపజాతిః 31 తతః యాజ్ఞ సేన్యాః ద్రౌప
 ద్యాః కటితటే నితంబదేశే పటానామపహరస్య సమయే ఆకర్షణావసరేచక్రచంక్ర
 మణస్య మండలాకారగమనస్య యా వాసనా సంస్కారః తస్య అనువృత్తివశాత్ ఆప
 నరణవశాదివేత్యత్యేక్షా-వివిధాని రేచకాభ్యాని మండలాని చక్రమనాని వితన్వన్
 ప్రకటయన్ - నిజాస్పదస్య స్వస్థానస్య ఉరసః భేదకః విదారకః ధీమః క్వవా
 కులోవా సమాగచ్ఛతీతి-వీక్షితుం సమున్నతం ప్రదేశం ముఖాత్తకం ఆధిరూఢాభ్యాం-
 హృదః ఉరసః అంతరే అంతర్దేశే రుధిరబుద్బుదా ముకుళానివ తాభ్యామివసితాభ్యా
 మిత్యత్యేక్షా - రోషేణ లోహితాభ్యాం-అరుణాభ్యాం లోచనాభ్యాం - సాధ్వ
 సస్య దానశౌండః బహుప్రదః ఆతిభయంకరఇతియావత్ - కరతలే బంభ్రవ్యమా
 ణస్య బహుధా వ్యాపార్యమాణస్య. యశంతాద్భీమతేః కర్తణిలబ్ధానన్. పరిఘస్య
 గదాయాః పాతనేన ప్రహరేణ పాటితానాం భిన్నానాం భటానాం యోధానాం
 ఘోటకానాం ఆక్వానాం కరటిసాం గజానాంచ ఘటానాం బృందానాం సంబం
 ధిభిః క్షతజప్రవాహైః రిక్తపూరైః సమీకసిమానం యథప్రదేశం - కంఠద్వయసీం
 కంఠపరిమితగాంధీర్యజలం - విదధానః కుర్వాణః. వియదధ్వని ఆకాశమార్గే విజృం
 భితః వ్యాప్తః ధ్వనిసింహనాదః యస్యతపోక్తః సుయోధనానుజః దుశ్శాసనః. వృకో
 దరస్య ధీమన్య దృశోరధ్వానంగచ్ఛతీతి తపోక్తః దృష్టివిషయః ఆఘాత్. ఉత్యేక్షా
 ద్వయస్య సంస్పృష్టిః. 32. బద్ధేతి బద్ధః కచ్ఛః మధ్యబంధనపట్టః యాభ్యాంతౌ -
 బద్ధకాపినావపీఠిచేత్యనేన వికరాగత్వం - నూచ్యతే - అశీకా కాముకానితి విరోధః

ద్వా తావక్ కౌ ధీమకారవా, గదాగదిరణం ఘోరం మంత్రితే స్త
పరస్పరం ౩౮ ప నిపాలితస్య ద్విపతస్సభూమకా సమక్ష మ్మత్తం కురు
భూపతీనాం, గండే కరాభ్యా ముదరే పదాభ్యాం సంతాడనం సాధు
సమాచచార ౩౯. ప నిజప్రియాకైశ్వకృషోఽస్య శత్రో ర్నిర్భిద్య
వక్షఃపిబతోఽస్య గంభః, సమీరసూనో శ్చ విశాచికానాం సవీరికేభ్యాం
కలహో బభూవ ౪౦ ప ఏణీదృశ స్వకీయాయా వేణీం తైరేవ
శోణితైః, ఊణీభృతాం ద్విషామేష ఊణీచక్రే సహాక్షిభిః ౪౧ తద
సంతరం ప రిపూ న్కురుతే త్రతలే చరంతం తృణాయ మత్వావృష

నిర్భయావతి పరిహరః. ధీమకారవా తౌ ధీమక్చ కారవః దుక్ఖాసనశ్చ ద్వా పరస్పరం
గదయా గదయా చ్రవృత్తం గదాగది - ఘోరం భయంకరం రణం యుద్ధం - కుర్వా
లేన్న చక్రతుః ౩౮. నిపాలితస్యేతి. సః పక్ష్యమాణవిప్రచ్ఛిన్నయా ప్రసిద్ధః కురు
భూపతీనాం దుర్యోధనాదీనాం - ఆత్మం నేత్రాణాం సమక్షం అగ్రవివ - నతుయ
త్రమత్రాఽత్యర్థః భూమాయుద్ధభువి నిపాలితస్య ద్విపతః దుక్ఖాసనస్య - గండే
పాలితే కరాభ్యాముదరే కుక్షే పదాభ్యాంచ - సంతాడనం సాధు యథాప్రతిష్ఠం -
సమాచచార కృతవాక్ - ఆత్ర తత్రాదృష్టియావరాధకరపదతాడనయోరానురూ
ప్యేణ సంఘటనయా సమాలంకారః ౩౯. నిజేతి నిజాయాః ప్రియాయాః ద్రౌపద్యాః
తైశ్చ్యం కేశబృందం కర్షతీతి కృపః ఆకలివ శత్రోరస్య దుక్ఖాసనస్య వక్షః నిర్భిద్య
అస్యక్ రక్తమేవ అంభః జలం - పిబతః సమీరసూనోర్ధీమస్యచ విశాచికానాంచ -
సవీరికేభ్యాం సహపానక్రీడాయాం - కలహః మమాస్త్యధికం మమాస్త్యధికమి
వివాదః బభూవ - ఉచకాతి. ౪౦. ఏణీతి ఏషః ధీమః. తైర్దృశ్యానసీయైః శోణితైః
పీతాపైరేవ - స్వకీయాయాః ఏణీదృశః ద్రౌపద్యాః వేణీం దుక్ఖాసనశోణీంసంస్కా
ర్యతేన బద్ధాం - ద్విపాం ఊణీభృతాం శత్రుభూపానాం అక్షిభిస్సహ - శోణీచ
క్రేరంజయామాస - యథాప్రతిష్ఠం దుక్ఖాసనరుధిరలేచనకృతి ద్రౌపదీవేణీమోచనే
ధీమే కారవాస్యర్వే శోపారుణితాత్ బభూవురిత్యర్థః. ఆకలివ వస్తునా పదార్థమే
తుకం కావ్యలింగం ధ్వన్యలే ౪౧. తదనంతరమిత్యత్రరేగాన్వయః. రిపూనితి
రిపూక్ సస్యభక్షణః రోధినశ్చత్రాంశ్చ-తృణాయ మత్వా తృణవచనాదృత్యేత్యర్థః.
కురుతేత్ర తలవివ కురుణాం తేత్రతలేకేదారభాగే - చరంతం సప్తాని భక్షయం
తం గచ్ఛంతంచ - పరేషామేవ క్షమానాం కాంతం పల్లభం పరిః స్వవాచకోత్తర
భాగః క్షేనుశబ్దః యయాశయా ఆసిధేనుకయానామాయుధేనకాంతమితిచ. ని.

సేనముగ్రం, కిరీటిగోపః పరధేనుకాంతం నినాయ కాండై ర్యమలోక
గోష్ఠం ౪౨. ప అవకర్ణ్య కిరీటిభగ్నుమాజావభిమన్యోరధికం సుతం
సకర్ణః, రిపురంకుతరతురప్తదితు జ్వలయంశ్చతురభూదరీన్దిభటుః ౪౩.
ప కుండలీకృతకోదండ శ్చండభానుతనూభవః, శాండవం విదధే
పాణిః పాండవానాం బలాంతరే ౪౪. ప యుద్ధే హతో యోధ
సమూహ ఏష బింబం వితు ర్తే బత భేత్స్యతీతి, మత్సేవ పత్యుర్న
హసాం కుమార స్సంఘాదయామాస దివం శరాఘ్నేః ౪౫. ప
కరీంద్రమండలే పేతుః కర్ణముక్తా శ్శరవ్రజాః, సదానాంబుకరం

‘ఘృకాచాసిధేయకేత్యమరః ఉగ్రం భయంకరం పృషసేనంకర్ణపుత్రమేవ పృషభ
శ్రేష్ఠం - కిరీటీ అద్భుతవివ గోపః గోపాలః భూపశ్చ కాండైర్దండైర్పాణైశ్చ - యమ
లోకమేవ గోష్ఠం గోస్థానం - నినాయ ప్రాపితవాక్ - సమస్తమస్తవరిశ్శిష్టాశ్చిష్టసావ
యవదూరకం - ఉపేంద్రవక్త్రా. ౪౨. అవకర్ణ్యేతి. అభిమన్యోరధ్వనపుత్రస్య స్వమారి
తస్య అధికం - అతఏవ కిరీటినాఅద్భుతేన భగ్నం పుత్రమారణప్రతీకారాత్తనావాతం
సుతం పృషసేనం-అవకర్ణ్య శ్రుత్వా చక్షుః జ్వలయన్ కోపాగ్నినా శోణిమర్షన్ -
రిపవనివ రంకమః హరిణాస్తేషాం తరతుర్నృగవిశేషః తద్వృష్టిమాలేణ హరిణాశ్శిల
ప్రాణాభవంతీతిప్రసిద్ధిః సకర్ణః. అష్టాస్త్వేదితు-అరీన్ దగ్ధుమిచ్చుర్దిభతుః ఆభూత్ -
పుత్రవధక్రొధపరవశః దారుణం యోధుం సన్నద్ధవానిత్యర్థః అత్ర పుత్రవధాకర్ణసస్య
విశేషణగత్యా శత్రుదిభక్షాహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యయిం - ఔషచ్ఛంద
సికం. ౪౩. కుండలీకృతేతి తతశ్చండభానుతనూభవః కర్ణస్యపాణిః కుండలీకృతం
గుణాకర్ణజేన మండలితం కోదండం కాలపృష్ఠం యేనతథోక్తస్యన్ - పాండవానాం
బలాంతరే సేనామధ్యేతాండవం నర్తనం - విదధే చకార - గుణాకర్ణణత్యాగాభ్యా
మిలిభావః అనుప్రసంగేదశ్శబ్దాలంకారః. ౪౪. యుద్ధఇతి యుద్ధే హతః ఏషః యో
ధానాం పాండవీయానాం సమూహః మే మమ పీతుస్సూర్యస్య బింబం-బలేతిభేదే.
భేత్స్యతి బహూనాం యుగవన్నిర్దమనే సంబాధాద్విదారయిష్యతి-ఇతిమత్వా సంబా
ధాద్విదారయిష్యతి - ఇతిమత్వా సంభాష్యేవేత్యుత్పేక్షా-మహసాం లేజసాం పత్యు
స్సూర్యస్య కుమారః కర్ణః శరాఘ్నేః, దివం ఆంతరిక్షం - సంఘాదయామాస అచ్చా
దితవాక్. ఇంద్రవక్త్రా. ౪౫. కరీతి. కర్ణేన ముక్తాః ప్రయుక్తాః. శరవ్రజాః బాణ
సంఘాః శరవద్రాశయో వ్రజంతీతి యాచకాశ్చ - కరీంద్రమండలే గజబృందే కరి
ణామింద్రస్య బహుగజవతో రాజ్ఞో మండలే రాజ్రేచ - పేతుః ప్రవిశతుః తథాహి

యాంతి స్థూలలక్ష్యం హిమార్దణాః ర౬ ప ప్రకాశ్య కర్ణే యుధి
కాలపుష్పం భయంకరాభేచలతిప్రసీరే, తదీయభత్తైర్దలితాః పరేఽపి
ప్రకాశ్యచేలుర్బతరక్తపుష్పం ర౭. ప తత్ర తత్ర యుధి సంచరమాణ
శ్శల్యసాహచర్యమతా సరదేన, చూషితారిమదవారితయా ౭సౌ సూర్య
సూనురపి చండకరోఽభూత్ ర౮. ప. రవేః కుమారస్య రగం నిరీక్ష్య
రమాప్రియస్యాపి తదా సమీకే, ధైర్యం హృద స్సేవజలం శరీరా

మార్గణాః యాచకాః బాగాశ్చవికస్తాద్వదాన్యాస్తక్తాః దానాంబునా ఉత్సర్జితేన
మదోదకేనసహితః స దానాంబుః కరఃకుండాచ యస్య తపోక్తం - స్థూలలక్ష్యం
బహుప్రదంఘాలం పుష్పం లక్ష్యం శరవ్యంచ యాంతి ఆత్ర యాచకశరయోః దాన
జలమదజలయోః హస్తశుండయోర్బహుప్రదపుష్పలక్ష్యయోశ్చ క్షేషభిర్వికాశేదాభ్య
వసాయలబ్ధసామాన్యేన విశేషసమర్థనాదర్థాంతరన్యాసః తేన నిసర్గదాతుః కర్ణస్య
యాచకాశామిహేన గతప్రాయతాప్రతీతేరలంకారణ మస్తుభ్యసి. శ్లో. దానవిత
రణే హస్తే మదేస్యాత్ఫండనేఽపి - బలిహస్తమయూభేష కరోగజకరేఽపిచ-లక్షం
లక్ష్యం శరవ్యేచ సంఖ్యాభేదేచ గోచరే - మార్గణోయాచకే బాణభవే దక్షేష్టరి
త్రిష్వితి సర్వత్రకాశాః. ర౬ ప్రకాశ్యేతి. భయంకరీతభాతేజః యస్య కస్తిక్ -
ప్రకృప్తే వీరే కర్ణే కాలపుష్పం ధనుః కాలస్య రిచాగాం ధీతకాలస్య పుష్పం
చరమభాగం అంశంచేతి యావత్ - ప్రకాశ్య ప్రకటయ్య చలెనతి - తదీయోః
కర్ణసంబంధిభిః భల్లైర్నామ బాణైః దళితాః పాటితాః పరే శత్రవోఽపి రక్తం
శరవ్రణశోణితాదుణం పుష్పం శరీరవశ్చాద్భాగం కన్నామకం ధనుశ్చ - ప్రకాశ్య
చేలుః మునినాం పరోత్కర్షానహిష్టుత్వాదితిభావః ఆత్ర కాలపుష్పరక్తపుష్పకట్ట
క్షేషప్రతిభయా తదభయప్రకాశనేన విరోధినోరమరూపచేష్టాసంఘటనాత్తా సమా
లంకారః కర్ణబాణనిధిన్నాః పరే పలాయాంబధూపురిపరమార్థః ర౭ తత్ర
తలేతి. శల్యస్సారవిరస్తిన్నస్తీతి తేన రథేన . తత్ర తత్ర యుధి యుద్ధదేవే - సంచ
రమాణస్సూర్యస్య సూనుస్సౌఽసౌ కర్ణోఽః - చూషితం గణితం అఠిగాం మదవివ
వారి యేన తస్య భావస్తత్రాకయాపేతునా - చండకరస్సూర్యః భయంకరపా
ణిశ్చ ఆధూత్ - 'ఆత్తావైపుత్రనామాసీ'తి శ్రుతేతిభావః దూరకాలశయోర్ల్య
రంగాంగిభావేన సంకరః స్వాగతా. ర౮. రవేతి తదా సమీకే యుద్ధరంగే -
రవేః కుమారస్య కర్ణస్య రగం తత్తాదృశం సమీక్ష్య - రమాప్రియస్య కృష్ణస్యాపి
హృదః చిత్రాత్ ధైర్యం - శరీరాత్ స్వేదజలం-హస్తాత్ తోత్రం ఆవృతాదనంచ -

జ్జగాశ తోత్రం చ జవేన హస్తాత్. ౪౯ గ. తదనంతర మమర్ష్య
చక్రవర్తివికర్తనతనయా పరస్పరం ప్రధనం ప్రవర్తయితుమారభేతాం
౫౦ ప. రాధాకుంతిపుత్రయో శ్చౌర్యభాజో శ్చక్రీ భూతౌ చాపదండౌ
జ్వలంతౌ, మధ్యస్థాయా రంగభూదేవతాయా స్తాటంకాభా మాదధా
తేస్త తత్ర ౫౧ ప అవకర్ణ్య శరాసవల్లి ఘోషం సుతయో స్తత్ర సహ
ప్రదృష్టిఘృష్ట్యః, దివి వైణికతాపసస్యచిత్రం మహతీ ప్రీతి రభూచ్చ
నైవచాభూత్ ౫౨ ప ఉల్లోలకల్లోలితదోర్విలాసాపుషేంద్రమద్రే
శ్వరసారశ్చ తౌ, పరస్పరం భల్లకులై రభూతాం రుషావ లీడా వరుషావ

జవేన భయవేగేన - జగాశ గళలిప్త గళలేః కర్ణలిఖ్ - అత్ర జగాశేత్యభయా
వృత్తినివకం ఉపజాతిః ౪౯. తదనంతరమితి తదనంతరం అమర్త్యానాం దేవా
నాం చక్రవర్తినః ఇంద్రస్య తనయః ఆర్జునః వికర్తనస్య సూర్యస్య తనయః కర్ణ
శ్చౌత్ - పరస్పరం ప్రధనం ద్వంద్వయుద్ధం ప్రవర్తయితుం - ఆరభేతాం ౫౦ రాధేలి
శ్చౌర్యభాజో రాధాకుంతిపుత్రయోః కర్ణార్జునయోః సంబంధినౌ చక్రీ భూతౌ గుణ
కర్షణేన కుండలితౌ జ్వలంతౌ చాపదండౌ - తత్ర తదానీం - మధ్యస్థాయాః కర్ణ
ర్జునమధ్యగతాయాః రంగభూదేవతాయాః యుద్ధస్థలదేవతాయాః తాటంకయోః కర్ణ
భూషణయోః ఆభాం - ఆదధాతేస్త చక్రతః కర్ణికేషవ రేజతుగిత్కృప్రేక్షా - కాటి
వృత్తమ్ ౫౧ అవకర్ణ్యలి. సహస్రం దృష్టయౌ నేత్రాణి ఘృష్టయః కిరగాశ్చ య
యోస్తయోః పింద్రసూర్యయోః సుతయోః ఆర్జునకర్ణయోః శరాసాచాసావల్లిషవ
తయోర్ఘోషం గుణటంకారం - దివ్యాకాశే - తత్ర తదానీం అవకర్ణ్య - వీణాల్ప
మస్య వైణికస్తస్య తాపసస్య నారదస్య మహతీ ప్రీతిస్సంతోషాభూచ్చ - నైవాభూ
చ్ఛేతి యత్రచిత్రం. అంతర్నితాఖిలశబ్దాంతరత్వేన లోకోత్తరత్వాత్సన్నిహారవాంక
ర్ధికరత్వాచ్ఛేత్యాశ్చర్యం - అతనివ వైణికేలి విశేషణస్యోక్తకాత్పర్యగర్భత్వాత్సంకరా
లంకారః ఔపచ్ఛంపసికం. ౫౨ ఉల్లోలేలి. ఉల్లోలం అత్యున్నతం యథాతథా
కల్లోలితః వర్ధితః దోర్విలాసః బాహుప్రతాపః యాభ్యాంతౌ తారకాదిత్వాదిశచ్ -
యథా వ్యాఖ్యానాత్. ని మహత్స్పృహలకల్లోలా'వలి శరం విశేషవర్షాయోశా
నుసారేణ సానదుక్త్యం ఉపేంద్రః కృష్ణః మద్రేశ్వరకృత్యశ్చ సారగిర్యయోస్తా - తౌ
ఆర్జునః కర్ణశ్చ ద్వా - రుషా శోషేన అవలీక్షా పూర్ణాసంతౌ - పరస్పరం భల్లనాం
కులైః అరుషావ్రణేనేతి జాతావేకవచనం - అవలీక్షా అభూతాం సప్రణావభవతాం
ని 'ప్రణోఽస్త్రియామిర్షమరుగిత్కమరః అత్ర రుషావలీధావరుషావలీధావలియమక

లీఢా. ౫౩. ప. కర్ణామరేంద్రసుతకార్డుకవల్లివాంతై ర్నీరంద్రితేఽంబర
తలే నిబిడైః పృషత్కైః, అభ్యాగతానమరభావమువేత్య పీంస్వ
ప్రచ్ఛ వైణికమునిః ప్రధనప్రకారాత్. ౫౪. ప పాణినా తదను
భానునందనే పన్నగాస్త్ర మచిరేణ గృహ్యతి, పూర్వమేవ నిఖిలాపురః
కులాత్సాదధౌ వరణమాల్యముర్వశీ ౫౫ ప. సవ్యసాచిహననాయ
శరానే సంహితే రవిభువా ఘజగాస్తే, నందనద్వితయవత్త్వమమంస్త
స్వస్య కల్పకవనేన సహేంద్రః ౫౬ ప రవితనయవిముక్తుమస్త్ర మేత

భేదవిరోధాభాసయోశ్చబ్ధార్థాలంకారయోరేకవాచకానుప్రవేశసంకరః ౫౩ కట్టలి.
కర్ణస్య ఆమరేంద్రసుతస్మాద్దనస్యచ ద్వయోః కార్డుకే కాలపుష్టగాంఢీవే వల్ల్యావివ
తాభ్యాం - వాంతైః నిబిడైః నిబిడైః సాంతైః పృషత్కైర్వాణైః. అంబరతలే నీరం
ద్రితే నిరంతరితేన ఆచ్ఛాదితేనతీతి యావత్ - నీరంధ్రమంబరతలే నిబిడఇలిపాతే
నీరంధ్రంయథాశథా నిబిడే సాంద్రేనతీత్కర్ణః. వైణికో మునిర్నారదః తదా ఆమర
భావం దేవత్వం ఉపేత్య అభ్యాగతాన్విరాట్ ఆవరాభ్యత్య పృథాత్ - ప్రధనస్య
కర్ణార్జునద్వంద్వయుద్ధస్య ప్రకారాన్విశేషాత్ - చక్రచ్ఛపపుష్టవాక్. పృచ్ఛేద్దహది
త్వాద్ద్విక్తకత్వం ఆత్ర నారదస్య తాదృగ్విరపుచ్ఛాఽసంబంధేఽః సంబంధోఽతీరు
పాతిశయోక్త్య కర్ణార్జునయుద్ధస్య లోకోత్తరత్వప్రతీతేరలంకారేణ వస్తుధ్వనిః వసం
తలిలకా ౫౪ పాణినేతి తదను భానునందనే కట్ట - పాణినా పన్నగాస్త్రంనాగా
స్త్రాభిముంత్రితబాణం - అచిరేణ ద్రుశం గృహ్యతిసతి - ఆద్దనవధాయేతి కేవలం సా
పూర్ణాద్దనమభిలష్య హతకామత్వేన ప్రసిద్ధా ఉర్వశీసామామరాంగనా నిఖిలా
ఆపురసాం కులాత్ పూర్వమేవ - వరణమాల్యం దధౌ గృహీతవతి - చిరంకనోక్కు
టామరాగాదిలిభావః ఆత్ర కర్ణకర్తృకార్జునవధార్థవాగాస్త్రధారణస్య విశేషణగత్వా
ఉర్వశీవరణమాల్యధారణహేతుత్వాత్ - కావ్యలింగభేదః. రథోద్ధతా. ౫౫ సవ్యేతి.
రవిభువా కట్టేన సవ్యసాచిహననాయ ఆద్దనవధార్థం - శరానే కాలపుష్టే ఘజగాస్తే
సంహితే సంయోజితేనతి - ఇంద్రః స్వస్యకల్పకవనేన సహైవ సంరసయోద్విత్తయ
వత్త్వం - ఆమంస్త్ర సంభాషితవాక్ - నార్జునశయంతాభ్యాం - కింతు ఽమంతనం
దనవసాభ్యామేతేత్కర్ణః ఆనివార్యమేతదస్త్రం హస్త్యేనార్జునమితి సంభాషనం క్లోక
ద్వయేఽశ్రూర్వశ్యా ఇంద్రస్యచ మాల్యగ్రహణోక్తశర్కోదయహేతులిక్యేయం.
ఆత్రాపి పూర్వవత్కావ్యలింగం ౫౬. రవీతి రవితనయేన కట్టేన విముక్తం ఏతదస్త్రం.
దివ్యాకాశే రసనయోజ్జ్వలయోద్యుతం - బహిః విజన్వత్ ప్రసారయత్సత్. ఆహం

ద్వివి రసనాయుగళం బహి ర్వితస్వత్, అహ మరిమధునా ద్విధా కరో
మిత్యభినయకేళి మివాదధ ద్భుభానే. ౫౭. ప ద్విధా విధాతుం విజ
యం శిరోధావధావతంతం ససరీసృపం తం, నిరీత్య పాదేన నిజేన
శార్క్రినిమజ్జయామాస శతాంగముర్వాన్యం ౫౮. ప. ఆనేమిమగ్నస్య
హారే రుపాయాత్తదాశతాంగస్య కిరీటినోఽస్య, గర్భేఽవకాశం
కిలబాందవేన శంభోశ్శతాంగో ధరణీవ్యతానీత్. ౫౯ ప. తతఃకు
రూణామివ పుష్కరాంతే త్వేభార్భటిం జృంభయతాత్తనశ్చ, ఉగ్రా
హినా తస్య కిరీటశృంగమగ్రాహి నాకేంద్రభయేన సాకం ౬౦ ప

అరిం స్వస్యమాతృహంతారమద్దనమధునా - ద్విధాకరోమి ఖండయామిత్యుక్తప్రకా
రామభినయకేళిం ఉక్తార్థాభివ్యంజకాంగికచేష్టాం - ఆదధదివేత్యుత్పేక్ష - బభానే
౫౭ ద్విధేతి. అథ విజయమద్దనం - శిరోధా గ్రీవాయాం ద్విధావిధాతుం కర్తుం
ఆవతంతం అగచ్ఛంతం - తం త్రారోఽక్తం సరీసృపం నాగార్జునం సమీక్ష్య -
నః శార్క్రినామ ధమరస్మాస్తీతి శార్క్రి కృష్ణః. శతాంగం అద్దనరథం - నిజేన పాదేన.
ఉర్వాన్యం భూమా నిమజ్జయామాస మగ్నీచకార - బాణలక్ష్యాదద్దనం ప్రసీయమితి
భావః నిజేన భారేణేతి పారాంతరం-ఉపేంద్రవజ్రా ౫౮. ఆనేమితి. హరేరుపా
యాత్ పాదనిష్ఠీడనరూపాల్-ఆనేమి చక్రాంచలాయఃపట్టికాపర్యంతం మగ్నస్య
కిరీటినోఽద్దీనస్య సంబంధినోఽస్యశతాంగస్య శంభోశ్శతాంగః రథః. అకవివ ధరణీ
భూమిః బాంధవేన కిల రథతస్సాజాత్యుచలేనేవేత్యుత్పేక్ష-గర్భే అంతశ్చ ఆవ
కాశం-వ్యతానీత్ దదావిత్యర్థః ఉపేంద్రవజ్రా ౫౯. తతఃకు తతః కురూణాం
దుర్యోధనాదీనాం-త్వేభార్భటిం 'నాగాస్త్రేణాద్దనోహత' ఇత్యాద్యాకారశింహనా
దాధత్యమివ-ఆత్మనశ్చ త్వేభస్య గరభస్య ఆర్భటిం జ్వలనప్రాచంద్యం-పుష్కరాంతే
ఆకాశాగ్రే - జృంభయతా ప్రకటయతా - ఉగ్రేణ ఘోరేణ ఆహినా నాగాస్త్రేణ
తస్య అద్దనస్య కిరీటం ఇంద్రదత్తం శృంగం శిఖరమివ కిరీటశృంగం - నాకేంద్రస్య
మహేంద్రస్య భయేన సాకం నాగాస్త్రాదద్దనమరణభీత్యాసహ అగ్రాహి అవపృతం
కిరీటమాత్రహరణేన పుత్రవిపత్తిభయమింద్రోజహావిత్యర్థః స్వరూపహనే స్వారస్యహ
నిరాకాన్యేతిభావః అత్ర నాకేంద్రభయేనసాకమితి సహోక్త్యంతకారేణ కిరీటహర
ణస్య దోషస్యాపి గుణత్వకల్పనాత్తకలేకాలంకారరూపితేరలంకారేణాలంకారభవనిః
జృంభయతాత్మనశ్చేత్సేవ పారః కురూణామితి వ్యవ్యంలేనాన్వితద్వితీయాంతత్వే
భార్భటివదేన పువర్ధ్వితీయాంతాన్వయే ప్రకృమవిరోధాదుపేక్ష్యః. ఉపబాలః ౬౦.

తతస్నేహరసార్ద్రస్యం షక్షపాతీ భుజంగమం, తక్షకః కిలపార్థస్య
వర్థయామాస సాయకః. ౬౧. ష. దంతీంద్రపాదాతరథాశ్వభేదీ కుంతీ
కుమార స్సహరేన్నిదేశాత్, రాధేయకాయే వివిధాస్త్రజాలమాధేయ
మేవ వ్యధితక్షణేన ౬౨. ష. సర్వేషు యాచకజనేషు బహుప్రదత్వా
త్థరేవ్వితరాదృతి రయం ఖమణేః కుమారః, పార్థస్య మార్గణగణం పరితం
శరీరే సార్థం వ్యథాదభిమతం స వితీర్య బీవం. ౬౩. ష. కర్ణేదథ కర్ణేం

తతః. తతః స్నేహరసేన తైలేన ప్రేక్షాచ ఆద్రోసిక్తః పక్షైః శ్యేనగరుద్ధిః పతన
కిలః పాతీ ఉత్కటస్థాభిమానవాంశ్చ పార్థస్య అర్జునస్య సాయకః బాణవివ తక్ష
తీతి తక్షః వాక్యాదిర్దూరుభేదకః నాగరాజశ్చేతి వ్యవహారకం - తం నాగస్త్ర
రూపం భుజంగమం-ఆశ్వసేనం పునరాగచ్ఛంకమితిశేషః. వర్థయామాస లవశశ్చిచ్ఛేద-
ఆశ్వకారేతి - కర్ణనాగాస్త్రాశ్వసేనస్య తక్షకపుత్రత్వాదిలిఖావః సమస్తవస్తువర్తితే
షసావయవరూపకం ౬౧. దంతీతి. దంతీంద్రాః గజశ్రేష్ఠాః పాదాతాః పాదచారిణః
రథా ఆశ్వాశ్చ తాక్ భినత్తీతి భేదీ-స కుంతీమహారోద్యుతః. హరేః శ్రీకృష్ణస్య నిదే
శాత్ ఆజ్ఞాయాః-విప్రకాపాద్రథో భువి మగ్నస్తపోఽద్యైవ జేయోఽయంనశ్వస్య
థామాచాన్యథాఽచారయేత్వాత్తి కాయాః. వివిధం అస్త్రజాలం రాధేయస్య కర్ణస్య
కాయే శరీరవివ-నతు ధంతీంద్రాదాఽత్యర్థః తక్షణ ఆధేయం స్థిలం - వ్యధిత చక్రే
దథాతేః కర్తరిలుజే తక్ష. లాటానుప్రాసః. ఇంద్రవల్ల ౬౨ సర్వేష్వితి బహుప్రద
త్వాత్ మహావదాన్యత్వాజ్ఞేతోః సర్వేషు శత్రుమిత్రోదాసీనభావైః త్రివిధేషుపి
మార్గణగణేషు యాచకబృందేషు-ఖర్వేతరా అనల్పా ఆదృతిరాదరణం యస్యతథోక్త
సోఽస్మిన్యం ఖమణేస్సూర్యస్య మమారః కర్ణః శరీరే పరితం స్వాంగే సక్తంపార్థస్య
అర్జునస్య సంబంధినం మార్గణగణం యాచకబృందంచ - అభిమతమశ్యంకమివ్వం జీవం-
ప్రాణధారణం వితీర్య-సార్థం సప్రయోజనం-వ్యథాత్ చక్రే. దథాతేఽపూర్వాత్క-
ర్తరిలుజ్ - నిసర్గవదాన్యానాం కిన్నదేయమిలిఖావః కర్ణోమహారేత్యర్థః. అత్రబహు
ప్రదత్వప్రయుక్త సర్వయాచకమహాఽరస్య విశేషణగత్వా పార్థమార్గణసప్రయోజనీ
కరణహేతుత్వాత్పదార్థహేతుకంకావ్యులంగం మార్గణశబ్దజ్ఞేషభిత్రికాలబ్ధయాచకబాణ
ద్వయా ౨భేదాభ్యవసాయమూలాతిశయోక్త్యనుప్రాణితమితి తయోఽంగంభావేనసం
కరః. అత్ర మార్గజేష్విత్యేవపాతః యాచకజనేష్వితిపాతః పర్యాయభంగాఖ్యుదోహ
దుక్తస్సార్వస్యాయోగాచోపేక్ష్యః. వసంతలిలకా. ౬౩. కర్ణశ్చితి. అగ్ర కర్ణే కర్ణేంద్రి
యమాత్రస్య శ్రోత్రన్యైవ పాత్రే షష్యేనగరుద్ధి-నతు శేత్రస్యేత్యర్థః నామమాత్రశ్చేష

ద్రియమాత్రపాత్రే దుర్యోధన శోకరసే మమజ్ఞ, అభ్యాసభూమాన
మివాధిరోఢ మనాగతస్య హృద మజ్ఞనస్య ౬౪ ప. తతస్త్వీయస్య
తనూభవస్య వధాజ్జలస్నాతుమనా ఇవ ద్రాక్, మందాయమానద్యుతి
మాలభారి మరీచిమాలీ చ మమజ్ఞ సింధౌ. ౬౫.

ఇత్యనంతభట్టస్య కృతా శ్రీమతి చంపూభారతే

ఏ కా ద శః స్త బ కః

త్వేన మృలేసతీనివావత్-దుర్యోధనః శోకరసే దుఃఖాదా అనాగతస్య భవిష్యతః
హృదే మజ్ఞనస్య అభ్యాసే పరిచయే భూమానమతిశయం ఆధిరోఢం లబ్ధమివేత్సు
త్వేత్వా మమజ్ఞ - మజ్ఞలేక ర్తరిలిట్ - అత్ర కర్ణనిధనస్య దుర్యోధనశోకాభిమజ్ఞన
హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకం కావ్యలింగముత్పేక్షితీవకమితి ద్వయోరంగాంగభా
వేన సంకరః ఉపజాతిః ౬౪. తత ఇతి తతః మరీచిమాలీచ సూర్యోఽపి-స్వకీయస్య తనూ
భవస్య కర్ణస్య వధాల్ ద్రాక్ ద్రుతం జలాని స్నాతుం మనో యస్య తథోక్త ఇవే
త్వేత్వా - మందాయమానాయాః ఊణీభవంత్యాః ద్యుతిమాలాయాః కిరణవ
త్క్లేర్భారః ఆతిశయోఽస్యాస్తీతి భారీసక్ - సింధౌ నముద్రే - మమజ్ఞ ఆస్తంజగా
మేత్కర్థః ఇచ్చకేషీ కామాలానాం చితమాలభారేష్వీతి మాలాశబ్దస్య హ్రస్వాంతత్వం
మరీచిమాలీచేతి చకారేణ దుర్యోధనసముచ్చయః ఉపజాతిః. ౬౫.

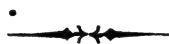
ఇతి శ్రీ సదాశివదారవిందవందనకందరితానందసాంద్రస్య

కురవిమలచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతా

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యాభిఖ్యానే

ఏ కా ద శః స్త బ కః.

ద్వాదశస్తంబకః.

ప శల్యం తతః పరమరాతికులస్య చిత్తే శల్యం దిశంత మనిశం
రమణః కురూణాం, కల్యం రణేషు పృతనాధిపతిం విధాయ తుల్యం
త్రివిష్టపతే స్వమమన్యతాసా. ౧ ప తత్తాదృశం తదను బాహుబ
లేన శత్రునాకంపయంతమమరావళిమస్తకేన, శక్త్యానిహత్య యుధి
శల్యమజాతశత్రోః పాణి ర్ద్ధౌ ప్రథమతః పరహింసకత్వం. ౨ ౪. అథ
తం సుబలాత్తజం క్షణా దవగత్య ప్రియపాశకం మృధే, యమదాశిత

శల్యమితి తతఃపరం కర్ణానంతరం - కురూణాం రమణః అసౌ దుర్యోధనః
రణేషు కల్యం సమర్థం - ఆశపివ ఆరాతికులస్య శత్రుత్వం వస్య చిత్తే శల్యమివ శ్శల్యం
దుఃఖః అనిశం దిశంతం కుర్వంతమిత్యర్థః. శల్యం కర్ణసారథిం - పృతనాధిపతిం సేనా
నాయకం విధాయ కృత్యా - స్వమాత్మానం త్రివిష్టపతేరింద్రస్య తుల్యం - అమన్యత
సంభాషితవాక్ - ఆత్ర దుర్యోధనస్యాత్మ సేంద్రతుల్యత్వసంభావనాం ప్రతి శల్యసే
నాపరిత్యవిధానస్య హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగేన శల్యస్య దేవసేనాసీ
సామ్యప్రతీతేరలంకారేణాలంకారధ్వనిః. వసంతలిలకా. ౧ తదితి తదను బాహ్యో
ద్ధతేన మదేనేతి కార్యదర్శేత్యర్థః. శత్రూ ఆమరావళీః దేవబృందస్య మస్తకేన
ఋసాసహ అకంపయంతం - వికత్ర భీత్యా పరత్ర జ్ఞానమేరిథావః. అశపివ తం
తమివ తత్తాదృశం ఆశపమప్రతాపమిత్యర్థః. శల్యం యుధి - ఆశాతశత్రోర్ధర్షరాజస్య
పాణిః శక్త్యానామాయుధేన సామర్థ్యేనేతివా నిహత్య ప్రథమతః ప్రామికం -
పరేషాం శత్రుగాం హింసకత్వం హింసాం దధౌ - శల్యసేనాధిపర్యుదిపనే యుధిష్ఠిరః
ప్రథమమవధీల్సేనాపరిమిత్యర్థః. అనేన వస్తునా దినదశకాదికృతభీష్మదీనేనాపరిపథా
దన్వనాదభ్యుధిరోఽయం యుధిష్ఠిరఇతి ప్రతీతేర్వస్తునా వస్తుధ్వనిః. ఆశాతశత్రోః పర
హింసాయా అపదితత్వాత్పాణితుల్యక్షిచమతాగ్రశ్చ ఉక్తమేదేదం వృత్తం ౨.
అథితి ఆథ యుధిష్ఠిరేణ శల్యవధానంతరం - ప్రశస్తః పరాక్రమోఽస్యాస్త్రీతి పరా
క్రమీ - యమయోద్యుగ్గజాతయోః సకులసహదేవమోర్ధ్వధ్వజిత్యర్థః. ప్రామికః
సకులః కృతాంతయోః ప్రామికఇతిచ - ప్రియాః ఇష్టాః పాశకాః అతః యస్య తం

పాశకం వ్యధాద్యమయోః ప్రాథమికః పరాక్రమి. 3. ప అథ యుక్త తపర్తుదుస్సహస్రీర్ధరిదభ్యంతరథావదాత్మఘోషం, సహతేన్ద్రన కించి దప్యలూకం సహదేవస్య భుజప్రతాపభానుః ౪ జ్వాలం విషక్తువివ దానవిధౌ కృశానో శ్శీణం దధచ్చమరవాలముదస్య చాపం, పార్థే నిహంతరి రిపూనథ కాందిశీకా ద్రోణాత్మభూకృపముఖా స్సహసా బభూవుః ౫ గ ఇత్థం సోదరదాయాదవరూధినీనాం రణక్షితౌ పరి త్తయమభివీక్ష్య వహీయసా సాధ్వనేన మనసి విరచితప్రథమప్రవేశః

ప్రియః పాశోనామ యమాయుధః యస్య తత్కం తైషికః కప్రత్యయః ఇష్టాన మంచేలిచ తం ద్యుతనిపుణం సుఖలస్య గాంధారరాజస్య ఆత్మజం శకునిం - అపగత్య సమేత్య - త్తదాన్నరువింబాదిత్యర్థః యమేన అంతకేన స్వానంతరయుగ్మజాలేన లేన ప్రయోజ్య కర్తా సహదేవనేలిచ దాపితః కణ్ఠే విన్యాసితః పాశః కాలపాశః యేన తత్కం. పాశకః అక్షః యేన తమిలిచ - వ్యధాచ్చక్రే శకునిమవధీదిత్యర్థః అత్రప్రియపాశకస్య ప్రదాపితపాశఃత్వోక్తేః క్షేపప్రతిభాతాపితస్సమాలంకారః వైతాళీయం వృత్తం 3. అథేతి. అథ శకునివధానస్తరం యుద్ధేనైవ తపర్తునా గ్రీష్టేణదుస్సహస్రీః ప్రకాశః యస్య తథోక్తః సహదేవస్య భుజయోః ప్రతాపవ భానుస్సూర్యః హరితాం దిశాం అభ్యంతరే మధ్యే ధావంతః వ్యాఘ్రవంతః చలాయ మానాశ్చ ఆత్మఘోషః స్వసింహనాదాః వాయసాశ్చ యస్తాత్తం - 'ధ్వంక్షాత్తఘోష' ఇతి కాకచర్యాయేష్వమరః ఉలూకం శకునిపుత్రమేవ దివాంధనామ పక్షిభేద మితి శ్లిష్టరూపకం - కించిదీవదపి నసహదేన్ద్ర - సహదేవః ఉలూకం జఘనేత్యర్థః శ్లిష్టశ్లిష్టసావయవరూపకం - ఔపచ్ఛరదసికం, ౪ జ్వాలమితి. అథ శోణమరుణం-ఆత వివ దానవిధౌ స్వేనార్జునాయ వితరణక్రియాయాం విషక్తం విశేషేణలగ్నంకృశానోర గ్నేర్ద్వాలంఃఖామివస్థితమిత్యుత్పేక్షా-ద్వయోర్ద్వాలకీలావీతి ద్వాలాశబ్దస్య పుంస్త్య స్యాప్యనుశాసనాత్ - చమరవాలం బిరుదచామరం దధత్ చాపం గాంధీవముదస్య ఉన్నమ్య-పార్థేర్జునే రిపూన్ హతశిష్టా నిహంతరి మారయతిసరి-ద్రోణాత్మభూః అశ్వత్థామా కృపస్తపాతులశ్చ ద్వౌ ప్రముఖౌ యేషాంలే హతశిష్టః కాపీయాః సహసా కాందిశీకాః భయాద్ప్రతాః చలాయితాఇతియావత్. ని భయాద్ప్రతాకాం దిశీక'ఇత్యమరః బభూవుః. వసంకలిలకా. ౫ ఇత్థమితి. ఇత్థముక్తప్రకారేణ - సోద రాణాం దుశ్శాసనాదీనాం దాయాదానాం క్షేప్తసోమదత్తాదీనాం వరూధినీనాం నేనా నాంచ దాయాదానాం లక్ష్యాణాం సుతానామిలివా ని 'దాయాదౌ సుతబాంధవా

కృచన దుర్జేయదేశే గూఢావస్థితీరేవ మహతీ మమాయుష్టోమేష్టిరి
త్యాలోచ్యృఢితి ఘటితకవచూవగుంరనః పన్నగకేతన స్సమంతపంచక
సామంతంసాగరగంభీరం త్వరితనామానం కంచనమహాప్రద మాసాద్య
మద్భుజేన చిరధార్యమాణాం ఊణీ త్వయ్యేవ సమర్పయిష్యామితి
పాతాళవాసినః పన్నగాధిపతే ద్విసహస్రలోచనేషు రహసి వాచా
నివేదయితుమివ దూరందూరం నిమజ్య స్వవిద్యయా సర్వ మవ్యంభః
స్తంభయామాస ౬ ప. బకహంతా పురాయోఽసౌ ధార్తరాష్ట్రవధో
ద్యతః, ఇతి భీతస్య రాజ్ఞోఽస్యయుక్తం కాసారమజ్ఞనం. ౭ ప దరిషు

విశ్వమరః రణక్షితౌ పరితః క్షయం నాశం ఆభివీత్య-మహియసా భూయిష్టేన సాధ్య
నేన భయేన మనసి - విరతితః ప్రమః ఆపూర్వః ప్రవేశః యస్య తతోక్తస్సాంశ్చసా
క్రాంతచిత్తశత్యర్థః ఆతపివ కృచన దుర్జేయ దేశే గూఢం యథాకథాఅవస్థితీరేవ
మహతీ క్షాప్యా ఆయుష్టోమః జీవితకాలసమూహవివ ఇష్టిః యాగవిశేషః ఆయుష్టో
వస్య ఇష్టిః తజ్జనకయాగఇతివా నిశ్చితోపాయశ్చ - ఇత్యుక్తప్రకారం ఆలోచ్య -
ఝడితి సత్వరం ఘటితం కృతం కవచస్య ఆవగుంతనం ధారణం యస్య తతోక్తః
పన్నగస్సర్వః కేతనే యస్యసః దుర్యోధనః సమన్తానాం నామ తీర్థానాం మరుత్తీత్ర
స్థానాం పంచకస్య సామంతం సమీపే వర్తమానం-సాగరమివ గంభీరం అగాఢం-త్వరి
తమిరినామ యస్యతం-కంచన మహంతం విస్తీర్ణం ప్రదం సరః ఆసాద్య ప్రాప్య మమ
భుజేన చిరం దీర్ఘకాలేన ధార్యమాణాం ఊణీ భూమిం-హేపన్నగాధిప త్వయ్యే
వేద్యేవకారేణ యుగిష్ఠిరవ్యవచ్ఛేదః సమర్పయిష్యామిత్యుక్తప్రకారేణ వచసా పాతా
ళవాసినః పన్నగాధిపతే శ్చేవస్య ద్విసహస్ర యోగ్లోచనేషు శ్రవణాత్తకేషు - రహసి
వాచా నివేదయితుమివేత్యుచ్చేష - దూరందూరం అత్యంతదూరంయథాకథా-విష్ణు
యాం ద్విర్భావః నిమజ్య స్వవిద్యయా జలస్తంభిన్యా సర్వచంభఃజలమపి మహాప్ర
దీయం స్తంభయామాస ౬ బకేతి పురా ఏకచక్రవాససమమే ప్రవమిరిచ -
బకానాంనామ పక్షిణాం బకస్య అసురవిశేషస్యచ హంతా ఆసా కీమః ఆద్య బక్సా
చ్చ ధార్తరాష్ట్రాణాం నీలహంసానాం భృతరాష్ట్రసుతానాంచ వధే ఉద్యతః ఉద్యుక్తః
ఇత్యుక్తహేలోర్భీతస్య ఆస్య-రాజ్ఞో ధార్తరాష్ట్రస్య-కాసారే ససే-మజ్జనంయుక్తం
ఉదితమేవ-కాసారవాసినామన్యత్ర హంతర్యాగలే శేషేణాం కలాయనస్య మజ్జనస్య
లోకసిద్ధత్వాదితిభావః ఆతపివామరూపసంఘటనాత్తకస్సమాలంకారః శ్లేషభితికాభే
దాభ్యవసాయమాలాలికయోక్త్యనుప్రాణితఇతివ్యయోరంగాంభావేన సంకర్తః ౭. దరి

వాశిఖరితటిరు రీషు వా పురీషు వా ఘనవనవల్లరీషు వా, తిరోభవేదయ
మితి తం సమార్థితుం రణస్థలాత్పవనసుతోఽథ నిర్వయా. ౮. ప అపరై
రపి సోదరై స్తదానీ మనుయాతస్య జయార్థసిద్ధయేఽస్య, శతమన్యు
భవః పురేవ దిప్త్యా శబరః కశ్చన సన్యథా ద్వనాంతే ౯ గ అభ
తేన కృతాంజలినా సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమలక్షణోపేతా
యాం పదపక్ష్యా లక్ష్యమాణై స్ఫులిలమాహర్తుం వనదేవతాభి రాహితై

ప్రితి. అగ అయం దుర్యోధనః-దరిషు గుహానువా శిఖిరాం శైలానాం తటిషు రు
పాతేషు యాషుర్యః నిర్వరాస్తానువా పురీషు నగ రేషువా-ఘనాను సాంద్రాను వనేషు
ఆరణ్యేషు వల్లరీషు గుల్మేషువా-తిరోహితో భవేత్ అంతర్వీతస్సాన్యత్-ఇత్యుక్తప్రకా
రేణ ఆలోచ్యోచితేషః పవనసుతఃభీమః. తం దుర్యోధనం-మార్గితుం అన్వేషితుం-రణస్థ
లాత్ నిర్వయా నిర్గతవాక్ శత్రుశేషం సశేషయేదితిన్యాయాదివిభావః. రుచిరా
వృత్తమేవ త్ 'చతుర్థి' హైరిహ రుచిరాభస్మగైరితిలక్షణాత్ ౮ అపరైరితి తదా
నీం దుర్యోధనాన్వేషణసమయే - అపరైస్సోదరైశ్చిప్తైః ధర్మరాజాదిభిః అమయాతస్య
తత్ర తత్రాన్వేషితుమనుశస్య అన్యాః భీమస్య-జయరూపార్థసిద్ధయే-శతమన్యుభువోఽ
ర్జునస్య పురాతవశ్చర్యాకాలజవ-కశ్చన ఏకః అనిర్వాచ్యమహిమాచ-శబరః కిరాతః
కుహనాః కిరాతవేషశ్చ - వనాంతే జలప్రదసమీపే హైమవతారణ్యమధ్యేచ సన్య
థాత్ సన్నిధిం ప్రాప్తవాక్. ని 'దిప్త్యేభ్యవ్యయం' ఆనందేసోదరైరపీతివా యథాభా
రతం యోజనీయం ఉభయధాప్యవమాణేషుభిర్వికాభేదాధ్యవసాయమూలాలితయో
క్త్యనుప్రాణితా ఔపచ్ఛందసికం ౯ అథేతి. అకృతః అంజలిః నమస్కారో యేన
తథోక్తేన-తేన శబరేణ-సవినయం నివేదితాయాం సార్వభౌమస్య చక్రవర్తినః యా
ని లక్షణాని ఛత్రకేతుకలశధ్వజాదిరేఖాః తైరుపేతానాం-అంకితాయాం పదానాం
పాదన్యాసానాం పక్ష్యా-లక్ష్యమాణైః దృశ్యమాణైః వనదేవతాభిః సలిలమాహ
ర్తుం ఆనేతుం ఆహితైస్సంపాదితైః కలశైరివ స్థితైః త్యుత్పేక్షా - కలశైః కలశాకృ
రేఖాభి రంకితశ్చిహ్నితః ఆవతారవః సోపానమార్గః యస్యతస్మాత్ - సంగరరంగే
యుద్ధభువిప్రయుక్తానాం యోధైరన్యోన్యం ప్రహితానాం వివిధానామాయుధానాం
సవిధే సమీపే అభ్యుక్తం ఆవృత్తైర్గుహితం తైష్ట్యం పారుష్యం యైస్తథోక్తానీషస్థి
తానీత్యుత్పేక్షా - నిశాతత్వపారుష్యయోరభేదాధ్యవసాయమూలాలితయోక్త్యనుప్రా
ణితా ఉక్తోత్పేక్షాసంస్మృతాచ - మారులేర్థీమస్య వచనాని నిశమ్య శ్రుత్వా వికా
రైరతిర్హిః ప్రాణేన భీమవచనశ్రవణజనితేన యే నిశ్వాసానైరుపరి జలార్ధ్వబాగే

రివ కలశై రంకితావతారపథాత్సంగరంగప్రయుక్తవివిధాయుధసవిధా
భ్యుదతతైశ్చానీవ పరుషపరుషాణి మారుతివచనాని నిశమ్య విశాలైః
గ్రోధనిశ్వానై రుపరి కోరకితబుద్బుదకలకలోదయాత్తస్మా జ్వలాశయా
దుత్తీర్య మానినా మగ్రణీ స్సుయోధనో ధీరధీరమనా స్తాదృశేన
భీమేన సహ భయానకం గదాగదికలహం సరభస ముపచక్రమే. ౧౦.
ప ఆజగామ స సరస్వతీతటా దాజిగ్మి బలవా న్బలస్తదా జాయతే
సహ యదాఖ్యయాఖలు భద్ర దేవదయో స్సమాగమః ౧౧. ప తత్ర
విష్ణుయకరం గదాహవం పశ్యతోఽప్య సహ సంమదాశ్రుభిః పుష్ప

కోరకితస్సంపథితః బుద్బుదానాం యేకలకలాః కోలాహలధ్వనయః లేహముదయః ఆవి
ర్భావః యస్మిన్స్తప్తాల్-శ్వరితనామ్నః. జలాశయాల్ మహాప్రదాల్ - ప్రశస్తః
మానః చిత్తసమున్నతః యేహంలేహం. మధ్య ఇత్యర్థః. అగ్రణీః శ్రేష్ఠః ఆతపివ ధీర
ధీరం మహాత్మామాపద్యపి అవికృతం మహా యస్యసః సుయోధనః ఉత్తీర్య తీరంప్రాప్య
తాదృశేన ఆవిపరుషభాషిణా భీమేనసహ - భయానకం లోకైకభయంకరం - గదా
గదికలహం గదయాగదయాప్రవృత్తంయుద్ధం కర్తుం - సరభసం సత్వరం - నతు విలం
బాదిత్యర్థః. ఉపచక్రమే ఆరబ్ధవాక్ - 'కలహంశతం యుద్ధప్రదామి'తిక్వాచిత్కః
పారః. గదాగది శట్టనపుంసకత్వభయానకేత్యనుప్రాసద్వయానుకూప్యేణ రమణీయః
అత్ర 'యదచేతనోఽపి పాదైః స్పృష్టః ప్రజ్వలతి సమీనునకాంతః, తలేజస్వీపురమః
పరకృతవికృతిం కంఠసహత' ఇతి న్యాయాత్పరుషభాషణశ్రవణస్య ప్రాదోక్షరణం
ప్రతితస్య గదాయుద్ధోపక్రమం ప్రతి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకావ్యలింగద్వయ
మంగాంగభావేన సంకీర్ణమక్రొత్ప్రేక్షా సంస్పృష్టి సంస్పృష్టంచ ౧౦ ఆజగామేతి. తదా
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధసమయే-బలవాంఛౌర్భూతా-సః బలః బలరామః సర
స్వత్పానామ నద్యాస్తటాల్ ఆజిగ్మి యుద్ధదేశే - ఆజగామ స్తాప్తవాక్ - యస్య
బలరామస్య ఆఖ్యయా బలేతిసంజ్ఞాశబ్దేన సహ భద్రేతి దేవేతివ పదయోస్సమాగమః
బలభద్రః బలదేవఇతిచోత్తరపదేన సంబంధః జాయలేభవతిఖలు-ఖలుశబ్దో వాక్యా
లంకారే-సబలఇతియోజ్యం. ౧౧ తలేతి. తత్ర ఆజిగ్మి విష్ణుయకరం గదాహవం
భీమదుర్యోధనయోర్గదాయుద్ధం పశ్యతః ఆస్య బలరామస్య - సప్తదాశ్రుభిరానందబా
మ్రైస్సహ-సురభింధిః మహాజ్ఞామోదా పుష్పవృష్టిః పుష్కరాదంతరిక్షదుభయోర్భీమ
దుర్యోధనయోరుపాంతయోస్సమీపదేశయోః. ఆపతల్ పతతిస్త్ర అత్రానందబాష్ప

వృష్టి రుభయో రుపాంతయోః పుష్కరాత్సురభిగంధి రాజతత్. ౧౨
 ప. ప్రవివేద కులాలచక్రవర్ణమతో స్త్రతయో ర్వయో ర్భిదాం,
 న బలో న హరిర్న పాండవా న సురా నాశ్వముఖా న చారణాః ౧౩
 ప మన్నామధారిమృదులం వసనం విమథ్నా త్యేతత్సదేత్యతిరుషేవ
 యదూద్వహస్య, నేత్రేణ సూచిత మరే రథ సక్తియుగ్గంచూర్ణిచకార
 గదయా శ్వసనస్య సూనుః ౧౪ ప తత్రాధతారకమివాద్రిసుతాకు
 మారో జిత్వా సుయోధనమసౌ శిబిరందినాంతే, వర్గః పృథాతనుభు
 వాం మధుభి త్సమేత షడ్భిర్నై యై ర్జనితశంఖరవోజగాపే ౧౫ ప
 భూయోఽపి సాయ మనలాయమహఃప్రదానే భాసాం ప్రభోరివ కరా

వృష్టిస్సాహిత్యకావ్యాత్సహా క్తిరలంకారః. 'సహా క్తిస్సహభావచ్ఛేద్యానలేజనరంజ
 న' ఇతిలక్షణాత్ వృత్తంపూర్వవత్. ౧౨. ప్రవివేదితి తత్ర గదాయుధే కులాలస్య
 కుంభకారస్య చక్రవత్ ఘటజనకమివ భ్రమతోర్గదాయుధగతివిశేషైర్వర్తలంధావ
 తోర్వయోస్తయోర్భిమదుర్యోధనోయోః భిదామయం దుర్యోధనోఽయం కీమశ్చి
 మిథోవైలక్షణ్యం - బలాఽపి నప్రవివేద పాండవాశ్చ నప్రవిదుః సురాఽపి నప్ర
 విదుః అశ్వముఖాః గన్ధర్వాఽపి నప్రవిదుః. చారణాశ్చ నప్రవిదుః అత్ర
 నేకాధికరణైకక్రియాభావమాపగమయాగపద్యాత్సమచ్ఛయభేదః. వైతాళీయం
 ౧౩. మదితి. అడవితత్ దుర్యోధనసక్తియుగ్గం మమ నేత్రస్య నామసంజ్ఞావచం
 ధరతి వాచకత్వసంబంధేనవహతీతి మన్నామధారి-కించ మృదులం నుకుమారం వసనం
 సదా విమథ్నాతి - నిష్పీడయతి - ఇత్యుక్తప్రకారయా ఆతిరుషా అత్యంతోపేనేవ
 స్థితేనేత్యుత్పేక్ష. యదూద్వహస్య శ్రీకృష్ణస్యనేత్రేణ లోచనేన సూచితం అత్ర
 ప్రహరేతి జ్ఞాపితం - అరేద్దుర్యోధనస్య సక్తిః ఊర్వోయ్యగ్గం కర్తవ్యసనస్య
 వాయోస్సునుర్భిమః. గదయా చూర్ణిచకార అత్రోక్తోత్పేక్షాయాః 'నేత్రంవా
 నసి లోచనోఽతి తోకానుసారేణ వస్త్రలోచనయోః క్లేషభిత్రికాభేదాఘృషసాయమా
 లాతిశయోక్త్యుపప్రాశితత్వాత్తయోరంగానిభావేన - సంకరః వసంతలిలకా. ౧౪.
 తత్రేతి తత్ర వశాంతే - అత్రిసుతాకుమారః షణ్ముఖః తారకంనామ రాక్షస
 మివ - సుయోధనం జిత్వా అన మధుభిదా సమేతః కృష్ణేన సంగతః. అసౌ పృథా
 తనుభువాం ధర్మరాజాదీనాంవర్గః చట్రమిత్సర్గః. షడ్భిర్నై యైః జనితాః శంఖానాం
 పాంచజన్యాదీనాం రవాః యేన తతోక్తస్సత్ - వికత్ర కృష్ణసహితత్వాదన్యత్ర
 స్వయమేవ షణ్ముఖత్వాచ్ఛేతిభావః. దినాంతే సాయం - శిబిరం నివేశం - జగాపే -
 ప్రాప్తవాత్ - ఉపమాలంకారః - వసంతలిలకా. ౧౫. భూయశ్చితి. అథ సాయం

ద్విశి విప్రకీర్ణైః, ధూమైరివాక్షిపథరోధిభిరంధకారైఃప్రాపే కురుక్షితి
భృతాం పటమంటపాఘః ౧౬. తస్మిన్కాలే విచింత్య షీతిపతిమసుభి
ర్యక్తమాసాద్య రంగే తైస్త్వై రాశ్వాస్య లాపైర్నిజ మపి సమరే
భావికృత్యం నివేద్య, ము క్తస్తేనార్థమార్థే హరవరముదిగో ద్రోణభూ
శ్చాపమార్వాస్య ధృష్టద్యుమ్నం నికృత్య స్వసురపితనయానస్య చిచ్ఛేన
శూరాన్. ౧౭. గ. ఇత్థం నిశీధే భయానకనిజసాయకశతధాశకలీకృ
తద్విషదనేకానీకాత్కురునాయకపటనికేతనాత్స్వభూభ్యావిమప్రవిష్ట
కట కాభ్యాం కృపకృతవర్తభ్యాం సమా పునరపి సర స్తీర మాగత్యదుష్క
రం స్వవృత్తాంతం కథయంత మశ్వత్థామానంప్రతి అయి సఖే సంప్రతి

దినాంతే - అనలాయ అగ్నయే - మహానః లేజనః ప్రదానే వితరణసమయే - భాసాం
ప్రభాఃసూర్యస్య కరాల్మిరణాత్ హస్తాచ్చ - దిశి దిక్షితి జాత్యేకవచనం - విప్ర
కీర్ణైర్వాస్యపైర్ధూమైరివ స్థితైర్భుజ్జ్యేషా - అక్షిః పంథానం దుంధంతీత్యక్షపథ
రోధిభిః - అంధకారైస్తమేభిః - కురుక్షితిభృతాం పాండవానాం పటమంట
పానాం వస్త్రగృహాణాం ఓఘస్సమూహః. ధూయోఽపి భృశం ప్రాపే ప్రాప్తం.
ప్రతూర్వాదాపన్నతేః కర్తృణిబిత్ - వసంశతిలకా. ౧౬. తస్మిన్నితి. తస్మిన్ అంధ
కారాక్రాంతాఖిలదిగంతకే కాలే - ద్రోణభూః అశ్వత్థామా - రంగే యుద్ధభువి
విచింత్య అన్విష్య - అనుభిః ప్రాజైర్యుక్తం షీతిపతిం దుర్యోధనమాసాద్య ప్రాప్య -
తైస్త్వైరాపధర్షోచితైః లాపైః వాక్యైః - ఆశ్వాస్య విశోకృత్వా - సమరే రాత్రి
యుద్ధే భావి భవిష్యత్ నిజం కృత్యం సర్వపాండవహనమః నివేద్య విజ్ఞాప్య లేన
దుర్యోధనేనముక్తః అనుజ్ఞానస్య - అర్థమార్గే మార్గమధ్యే - హరస్య శంభోర్వ
రేణ సర్వావస్థలంఘ్యత్వాత్తక్తేన ముడిలశ్చసత్ - ధృష్టద్యుమ్నం చాపమార్వాస్య
నికృత్యధిత్వా అస్య ధృష్టద్యుమ్నస్య స్వసాద్రైపది తస్యాః ద్రౌపద్యాస్సంబంధినః
శూరాన్ పుత్రానుపపాండవానపి - చిచ్ఛేదమారయామానేత్యర్థః. స్తద్ధరావృత్తం
౧౭. ఇత్థమితి ఇత్థముక్తప్రకారేణ - నిశీధే అర్థరాలే - భయానకైర్నికైస్సాయ
కైర్పాదైశ్చతథాశకలీకృతం లవశభిన్నం బద్ధదాంతంవా. శరేఖద్గేచసాయక' ఇత్య
మరః - ద్విషతాం పాండవానాం సంబంధి అనేకం అసంఖ్యేయం అనీకం నైస్యం
యస్మింప్రస్తాత్ - కురునాయకస్య ధర్మరాజస్య పటనికేతనాత్ వస్త్రగృహాత్ ప్ర
విష్టం ప్రాప్తం కటకం కిదిరం వలయభూషణంప యాభ్యాం తౌ - అతఏవ స్వభు

మమ ప్రీతి రేతావతీత్యభినేతు మివ తిర్యక్ప్రసారితేన బాహుయుగ
 శేన యత్నా దాశ్లిష్య 'త్వ మేవ ఖలు మమ ప్రాణోభవసీ'త్యాపచా
 రికం వచనం ప్రయుంజానంతం రాజానం కోపాదివ తదీయాః ప్రాణా
 స్తదానీ మణ్యాతుః ౧౮. ప కృప స్తతః కురుపురీం కృతవర్తాకుశస్థలీం,
 ప్రయయా ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యతపోవసీం ౧౯ ప. అథ దీప్తిభి
 రాత్తనో విజేతు ర్విమతద్రాణి శిరోమణే ర్భవిశ్రీం, సహజాస్పదభంగ
 మానహానిం ఖమణిర్ద్విష్టుమివోదయాద్రిమాగాత్. ౨౦ గ. తదనస్త
 రమాత్తస్సోదరసూతముఖాచ్ఛ్చవణకాలకూటమపత్యాత్యయమధిగమ్య

కాభ్యామివ స్థితాభ్యాం కృపేణ కృతవర్తగాచ ద్వాభ్యాంసహ - పునరపి సరస్వతి
 తనామ్నస్తీరం ఆగత్య - దుష్కరమన్తైః కర్తమశక్యం స్వస్య చృతాంతం సాప్తిక
 హననవ్యాపారం కథయంతం ఆశ్వత్థామానంప్రతి ఆయినఖే సంప్రతి ఇదానీన్తనీ -
 మమ మదీయాప్రీతిః ఏతావతీ ఇయత్పరిమాణా - ఇత్యుక్తప్రకారేణ ఆభినేతుం
 హస్తనిర్దేశేన సూచితుమేత్యుత్పేక్షా - తిర్యక్ప్రసారితేన బాహుద్వయగళేన యత్నాత్
 ఆతికష్టేత్ ఆశ్లిష్యత్వమేవ మమ ప్రాణోభవసీ. ఖల్వితివాక్యాలంకారే ఇత్యుక్తర్న
 కారమావచారికం ప్రశ్రయసహితం వచనం ప్రయుంజానం బ్రువంతం రాజానం
 దుర్యోధనం - కోపాల్ అంతరేణ అస్తానశ్వత్థామానం ప్రాణలేన వృణోతీత్యాకార
 కాచివేత్యుత్పేక్షా - తస్య దుర్యోధనస్యేమే తదీయాః ప్రాణాః తదానీం తత్క్షణ
 మేవ - ఆత్యాక్షుః శ్రిక్తవంతః. ఆత్రానిప్రియత్వేనప్రాణత్వేనాధ్యవసాయమూలాలిక
 యోక్త్యనుప్రాణితత్వాదుత్పేక్షాయాః ద్వయోరంగంగిభావేనసంకరః ౧౮. కృప
 ఇతి. తతః కృపః కురుపురీం హస్తినపురంప్రతి యయా - కృతవర్తా కుశస్థలీం ద్వార
 కాం ప్రతియయా - ద్రోణసూనుశ్చ పారాశర్యస్య వ్యాసస్య తపోవసిం
 ఆశ్రమవనంప్రతియయా. ౧౯. అథేతి. అథ ఖమణిస్సూర్యః దీప్తిభిః స్వకాన్తిభిః
 ఆత్మనః విజేతుర్జయశీలస్య - ఆతపివ విమతస్య శిరోః ద్రాణిఃశిరోమణేః ఆశ్వత్థామ
 శిరోరత్నస్య-భవిశ్రీం భావసీం సహజస్య జన్తసిద్ధస్య స్థానస్య ఆశ్వత్థామశిరోరూపస్య
 భంగః భీమకృతపివ మానహానిస్తాం - ద్రష్టుమివేత్యుత్పేక్షా-ఉదయాద్రిం ఆగాత్.
 ఉదితోదభూదిశ్శర్కః ఔవచ్ఛందసికం. ౨౦. తదితి. తదనంతరమాత్తనస్సోదరస్య
 భృప్రమ్యమ్నస్య సంబంధిన స్సృతస్యసారభేద్యుఖాల్ వచనాల్ - శ్రవణయోః కాల
 కూటం కర్ణకతోరమితియావత్ - అపత్యానాముపసాందవానామత్యయంనాశం

విషీదంత్యా యాజ్ఞ సేన్యా మూర్ఖాంధకారం రత్న దీపాలోకేన దూర
ముత్సారయితు ముత్సుక ఇవ గురుసుతాహరణాయ శతాంగమధిరుహ్య
మార్వీం విస్ఫారయద్భిః మఘవత్కుమారాదిభి ర్తాంసలితపార్శ్వభాగో
మారుతి స్తవస్యత స్తస్యైవాశ్రమపదం ప్రతస్థే ౨౧ ప తత్రాగతేషు
యుధి తేషు తపోధనోఽయ మేకోఽపి ధీరతరధీరిషు వర్షకేషు, నిష్పాంస
వాస్తువసుధేలి నిజవ్రతేన సాకం వ్యముంచ దభిమంత్ర్య జవాదిషీకాం
౨౨. ప. అద బ్రహ్మశిరోఽస్త్రస్య ప్రయుక్తస్య కిరీటినా, యోగా త్తూల

అశ్వత్థామకృతమధిగమ్య శ్రుత్వా - విషీదంత్యాభ్యుకంశోచంత్యాః యాజ్ఞ సేన్యాః
ద్రౌపద్యాః మూర్ఖామేవాంధకారం - రత్న మేవ దీపస్తస్యాలాకేన తేజసా దర్శనే
నచ - దూరం నిశ్చేషంయథాతథా - ఉత్సారయితుం నివారయితుం ఉత్సుకఇవేత్యు
త్ప్రేక్షా. గురుసుతాస్యాశ్వత్థామ్నః ఆహరణాయ ఆహర్తుమిత్యర్థః తుమర్థాచ్చ భావవ
చనాదిలి చతుర్థీ - శతాంగం రథమధిరుహ్య - మార్వీం విస్ఫారయద్భిః టంకార
యద్భిః. మఘవత్కుమారోఽర్జునఆదిర్యేషాంతైరర్జుననకులనమాచేవైః మాంసలితాః పూ
ర్ణాః పార్శ్వభాగా యస్యః మారుతిర్భీమః తవస్యత స్తవఃపర్వతః తస్య పుత్రహం
తురశ్వత్థామ్నవివ - ఆశ్రమపదభాగం - ప్రతస్థే ప్రస్థికవాక్. అత్రోక్తప్రేక్షాయా
మూర్ఖాంధకారమిత్యాదిహపకద్వయోజ్జీవితత్వాత్తయోరంగాంగిభావేన సంకరః ౨౧.
తలేలి తత్ర ఆశ్రమపదే - ఆగలేషు ఇషాణాం బాణానాం వర్షకేషు తేషు
భీమాదిషు - యుధి ధీరకరా అశ్యంతకధీరా ధీర్తనో యస్య తథోక్తః అతవీవ స్వయం
మేకోఽపి సన్నయం తపోధనః అశ్వత్థామా జవాల్ అభిమంత్ర్య ఇషీకాంనామాస్త్రం.
అద్యుక్తభృలి వసుధా భూమిః నిష్పాండవా పాండుసంశలితాన్యా అస్తుఇతిశస్త్రేలి
తేషు నిజేన వ్రతేన సాకం తపోబలేనసమా - వ్యముంచల్ సంశ్యక్తవాక్ - కావస్య
తవఃక్షయకరత్వాదత్రాలిచైర్యస్య విశేషణగత్వా స్వస్యైకాశ్లేష్యనేకేషు యుద్ధోద్య
మంప్రలి హేతుత్వాత్పదార్థహేతుకకావ్యలింగనిజవ్రతేన సారమిలిసహోక్త్యాం
గాంగిభావేన సంకరః వసంతలిలా ౨౨ ఆఖేలి అథ కిరీటినా ఆర్జునేన ప్రహి
తస్య అశ్వత్థామాస్త్రోపసంహారార్థం ప్రయుక్తస్య బ్రహ్మశిరోనామ్నః అస్త్రస్య -
తూలమిలి పదం శబ్దస్యేవ యోగాల్ ప్రత్యాఘాతా ఉత్తరపదత్వేనసంబంధాచ్చ -
జగామ ప్రాప్నోతిష్ట - తూలపదయోగాదిషీకాశబ్దః యథావషీకతూలమిలి హస్తాం
లోభవలి తథాబ్రహ్మశిరోఽస్త్రయోగాదైషీకాస్త్రమువసంహృతమాసీద్విశర్థః అత్ర

పదస్యేవ హ్రస్వభావం జగाम సా ౨౩. ౪. అథాహృతోసూరుతినా
హరేన భగ్నస్య శీర్షాద్గురునందనస్య, దత్తో మణిః పార్వతనందనాయా
శ్శోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకోఽభూత్. ౨౪. గ తత స్సంవర్తసమయ
సచ్చాత్రే తాదృశి కురూణా ముభయేషామపి సంప్రహరే కృష్ణావేణీ
బంధాయుషాసహ పరిసమాప్తే ౨౫ ప స్వం దుశ్శలారేష మపత్య
వర్గం పాండోశ్చ విజ్ఞాయ సమస్తశేషం, దృశాసదాంధోజతరో మహీ
పశ్చిరం తదాచేతనయాపిజజ్ఞే ౨౬. గ తదానీం విదురసంజయాభ్యాం

ఇష్టికేషీకామలానాం చిత్రులభారేష్విత్యనుకాసనాద్వాచ్యవాచకయోరభేదాన్వృత్త
పమా ప్రసాధనీయేతిధ్యేయం ౨౩ అథేతి. అథ భగ్నస్య పరాజితస్య గురు
నందస్య ఆశ్చత్యామ్నః శీర్షాద్భిరసః మారుతినా భీమేన హరేన బూత్కారేణ
- అహృతః ఛిత్వాఽనీకః దత్తస్య మణిఃపూదారత్నం - పార్వతనందనాయాః
ద్రౌపద్యాః శోకవివాగ్నిస్తస్యదాహే కర్తృణః ప్రతిబంధకః నాశకః అభూత్ మణే
ర్దాహప్రబంకత్వం ప్రసిద్ధం - పుత్రమూతినో ద్రౌణేశ్వరఃకల్పశిరోమణిచ్ఛేదా
త్పుత్రశోకం జహావిత్కర్థః ఆత్రశోకాగ్నిదాహప్రతిబంధకఇతి రూపకాతిశయో
క్తోర్దేవవాచకానుప్రవేశసంకరః ఉపజాతిః. ౨౪. తతఇతి. తతః సంవర్తసమయస్య
ప్రళయకాలస్య సచ్చాత్రే సహాభ్యాయినీ తద్వదనేకక్షయకరఇతియావత్ - తాదృశి
తథావిధే - ఉభయేషాం కురూణాం పాండవధార్తరాష్ట్రాణాం సంబంధినీ సంప్రహరే
యౌద్ధే - కృష్ణాయాః ద్రౌపద్యాః వేణీబంధస్య దుశ్శానవధావధికస్య ఆయుషా జీవిత
కాలేన సహ - పరిసమాప్తే సతీత్యుక్తరేణాన్వయః. కేశాకర్షి దుశ్శాసనదుధిరలైల
సంస్కారేణ ద్రౌపదీవేణ్యా భీమేన మోచితత్వాదితిభావః ౨౫ స్వమితి స్వం
స్వీయం - అపత్యానాం దుర్యోధనాదీనాం వర్గం - దుశ్శలారేష పుత్రీ ఏకైవశేషః
యస్మింస్తథోక్తం - విజ్ఞాయ శ్రుత్వా - పాండోస్సీదరస్య అపత్యవర్గంతు సమస్తాః
పంచాపి శేషాః యస్మింస్తథోక్తంచ విజ్ఞాయ - సదా దృశాంధః జరతః వృద్ధః.
మహీపః ధృతరాష్ట్రః తదాచేతనయాపి అంధః జజ్ఞే భగ్నావ - పుత్రశోకాద్విషద
ఘృదయాచ్చ సభృశం మూర్ఛితోఽభూదిత్యర్థః ఆత్ర తాదృగుభయవిజ్ఞానస్య ధృత
రాష్ట్రమూర్ఛాహేతుత్వాత్పదార్థ హేతుక కావ్యలింగస్య అంధత్వమూర్ఛితత్వగుణ
యాగవద్వాత్కకసమచ్చయశ్యచైకవాచకానుప్రవేశసంకరః ఉపజాతిః. ౨౬. తదానీ
మితి. తదానీం మూర్ఛాసమయే - నిదురేణ సంజయేనచ ద్వాభ్యాం - వృజనం తా

వ్యజనాదిభిరుపచారై ర్విశ్రాణితసంజ్ఞో హా సుయోధన హా దుశ్శాసనేతి
 బహుధా విలఁన్నుత్థాయ రణనిహతస్వజనముఖేందుస్తరణాదుల్లోలక
 ల్లోలితశోకసింధుభి ర్బంధుభి స్సుహ నగరా నిర్గతో భవత్సమేషు గతే
 వ్యపి యూయ మద్యాపి ననిర్గతా ఇతి రోషేణ ప్రాణాన్ఘహి రుత్సా
 రయితుమివ హృది పునః పునర్విరచితకరాస్ఫాలనాభి స్సవిధ మాగత్య
 మజ్జన్త భూసౌందర్యప్రాతిభట్య మియమాచరతీత్యసహిష్ణుతయేవ కపో
 లమకరికామున్దులయంతం బాష్పప్రవాహం నయనై రుత్సృజంతీభి
 రనవరతమస్తాన్ చికురహస్తాన్కుసుమై రామోదధరితాన్విదధానా
 స్సుయోధనాదయః క్వఽతితా ఇతి గవేషయితు వివ భవి దూర వికీ
 రైశ్చికురహస్తై రుపలక్షితాభిః ఁవనసుతఁరి ఘోషాలంభనపరిపూరితార్దై

వృంకబీజనం ఆదిర్యేషం తథోక్తైరుపచారైశ్చైత్యసంస్కారైర్విశ్రాణితా ప్రాణితా
 సంజ్ఞాచేతశా యస్యనః కురుభూపతిర్భృతరాష్ట్రః హేతిభదే - హా సుయోధన, హా
 దుశ్శాసన - ఇత్యుక్తప్రకారం బహుధా విలంబ్య ఉత్థాయ - రణే నిహతస్య
 స్వజనస్యముఖేందోః స్తరణాచేవ స్తరణమాత్రాత్ - నతుదర్శనాదిత్యర్థః. ఉల్లాం
 యభాతథా కల్లోలితః. ప్రవర్తితః శోకవివ సింధుస్సముద్రః యేషాంతైర్బంధుభిస్సుహ-
 నగరాత్ హా సైనపురాత్ నిర్గతస్య - హేప్రాణాః భవద్భిస్సమేషు ప్రియకమేషు గతే
 ఘనశ్చివీ యూయమద్యాననిర్గతాః. ఇత్యుక్తప్రకారేణ రోషేణ ప్రాణాన్ బహిరు
 త్సారయితుం నిర్గమయితుమివేత్యుత్పేక్షా - హృది వక్షసి - పునఃపునర్విరచితాని కరా
 భ్యామాస్ఫాలనాని తనితాదనాని యాభిస్తాభిః. ఇయం కపోలమకరికా - మమ జన్మ
 భువః నేత్రస్య సౌందర్యేణ ప్రతిభటస్య సదృశస్య భావం ప్రాతిభట్యం ఆచరతి -
 ఇత్యుక్తప్రకారమూ ఆసహిష్ణుతయూ ఆనూయయేవేత్యుత్పేక్షా - సవిధం సమీపం
 ప్రత్యాగత్య-కపోలే మకరికాం కస్తూర్యాదిరచితమీనాకృతిరేషాం-ఉన్దులయంతం
 త్కేయంతంబాష్పప్రవాహం నయనైరుత్సృజంతీభిః వర్షంభిః. ని తద్భేదాశ్శంకు
 మారోద్ర శంకవోవకరాదయ ఇత్యమరకోశే-లేషంతుశ్శాసనాం భేదాః అవాంతర
 తాతయఇత్యర్థః. అకవివ టికాసర్వస్వే ప్రద్యుమ్నోమీనకేతన ఇత్యేత్ర మత్సర్య
 జాతిత్వాన్వీనవివ మకర ఇత్యుక్తమితి ధ్యేయం-అస్తాన్ చికురహస్తాన్ కుసుమైర్పాలీ
 మల్లికాదిభిః అనవరతం సర్వదా ఆమోదేన పరిమళేన చురోషేణ చ భరితాన్

ద్విలాపై ద్విగంతరం నిరంతరయంతీభి స్సుషాభిః పరివార్యమాణమా
గాంధారసుతయా శనైశ్శనై రనుగమ్యమాన స్సంగ్రామభువ మవ
గ్రాహ్య పక్షిశః పరిశీలితద్భిర్నిద్రేషు పాకశాసనము క్తపారిజాతప్రస
వపరిమళితకచబంధేషు ప్రవీరేషు తనయేషు నిపత్య పరితో విలుంఠం
త్సకురుభూవతి శ్చిరమరోదీత్ ౨౭ ప రుష్టంపితృవ్యమముమాగత
మాజిభూమా ద్రష్టుం భయాకులధియాధ యుధిష్ఠిరేణ, అభ్యర్థితౌ
హరివరాశరనందనౌ ద్రాగాజగ్గుతు స్తమవసీత రుషం విధాతుం ౨౮.
ప తం వ్యాసకృష్ణావభిలష్యమానం శోకేన శాంతం సుతరాం వ్యధ

త్రాణ్ణా విదధానాః కుర్వాణాః సుయోధనాదయః క్వ కుత్ర పరితాః ఇత్యుక్త
ప్రకారేణ ప్రేష్టేతిశేషః గవేషయితుమివేత్యుచ్చేత్ - భువి దూరం విశ్తేన్నైః
చికురహస్తైః కేశపాతైరుపలక్ష్మితాభిస్సంగతాభిః కవనసుతపరిఘస్య భీమగదాయాః
ఉపాలంభనే సిందాయాం విషయే పరిపూరితః ఆర్థః పాకతోరే, కిమకాండేస్తాకమి
యతీవివ త్తిర్భవత్యా ప్రత్యాసీలేత్యాదిరూపమభిధేయయైస్తైః విలాపైః పరిదేవనశ్చైః
దిశాం దశానామంతరం మధ్యభాగం నిరంతరయంతీభిః సాంద్రీకుర్వతీభిః స్సుషాభిః
పుత్రపత్నీభిః పరివార్యమాణమా గాంధారతనయయా గాంధార్యా - శనైశ్శనైః
పుత్రశోభారాన్నందం అనుగమ్యమానశ్చగ్ - సంగ్రామభువం యుద్ధభువమవ
గాహ్య ప్రవేశ్య - పక్షిశః పరిశీలితా అభ్యస్తా దీర్ఘనిద్రా మరణయైస్తేషు -
పాకశాసనేన ఇంద్రేణ ముక్తైః కౌర్యాన్నందనేన వృష్టైః పారిజాతప్రసవైః పరి
మళితాః సంజాతపరిమళాః కచబంధాః ధమ్మిల్లాః యేషాం లేషు ప్రవీరేషు శూరో
త్తమేషు తనయేషు దుర్యోధనాదిషు - నిపత్య పరితోవిలుంఠో విపర్తయంత్యుక్ -
చిరం అరోదీత్ రోదిలిస్తరుడేశకర్తయిచ్. ౨౭. రుష్టమితి. ఆన ఆజిభూమా
యుద్ధరంగే - ఆగతం కించరుష్టంపుత్రహననాదాత్సని క్రుద్ధం - అతవివ పితృవ్యం
పితృర్భాతరం అమం భృతరాష్ట్రం ద్రష్టుం భయేన ఆకులాధీర్యస్యలేన యుధిష్ఠి
రేణ - అభ్యర్థితౌ తతోగ్రహకమనాయస్థాగ్ధితౌ - హరిశ్చిక్ష్మః పరాశరనందనః
వ్యాసశ్చ ద్వా - తం భృతరాష్ట్రం ఆపసీతా నిఃస్తా రుట్ శోధః యస్యతపోక్తం -
విధాతుం కర్తుం - ద్రాక్ సత్వరం ఆజగ్గుతుః ఆగతమతో ౨౮. తమిలి వ్యాసశ్చ
కృష్ణశ్చ ద్వా - శోకేన పుత్రదుఃఖేన - అభిలష్యమానం తం భృతరాష్ట్రం సభో
నభిస్సౌ శ్రావణభాద్రపదమాసౌ - దవపావకేన వనానలేన - దందవ్యామానం

త్తాం, నభో నభస్యామి దావవృక్షం దంపహ్యమానం దవపాకేన. ౨౯.
గ. అథ సహజై స్సహ మహాహవభవ మాసాద్య స్వామి స్తు నేకవిధా
పరాధకరణేన తవశాపపాత్రం జనోఽయ మాగత ఇతి చరణయోః ప్ర
ణమంత మాత్మానం ప్రథమతో మృదులమాలింగితవంతం పశ్చాద్భావ
జ్ఞేన ముకుందేన పురస్థాపితేన లోహభీమసేనేన సహ నిజవైరమపి
చూర్ణీకృతవంతం ప్రజ్ఞాదృశం పురస్కృత్య స్తుతబహుళకరణీయ
జాతో యుధిష్ఠిరః పురా భగీరథశ్చవ ప్రేతభూయం గతాయసర్వస్వై
జ్ఞాతిజనాయ నిర్వలైర్నిలించనిష్ఠగాసలైర్నివాపాంజలి నిర్వోఽణం
విధివదేన నిర్వర్తయామాస. ౩౦ ప. శుభార్థివీచీవ తోరణావళి

అత్యంతం ప్లవ్యమాణం 'యజుతాద్దహతేక ర్తణిలటశ్చానన్'. దావవృక్షం వనతదుమివ
సుతరాం - కాంతంగతక్రొధం నిర్వాపితవనానలంచ వ్యధత్తాం చక్రతుః 'విశ్రాన్వా
ద్దహతేక ర్తణిజన్'. ని 'సభాశ్చ'వణిశ్చపః.' శ్చుర్నభస్యప్రావద భాద్రభాద్ర
పదాస్సమాః. 'దవదావనారణ్యవస్త్వి'ఇతిక్రమేణ సర్వలైమరః ఉపమాలంకారః.
౨౯. అథేతి. అథ శ్రోధశమనాంతరం - యుధిష్ఠిరః సహజైర్భీమాదిభిశ్చతుస్సహ-
మహతః లోకోత్తరస్య ఆహవస్యయుధస్య భువం దేశం - ఆసాద్య ప్రాప్య - హే
స్వామి మహాప్రభో ఆనేకవిధానామపరాధానాం కరణేన హేతునా - తవ
శాపపాత్రంతయం పురోవర్తీ జనః ధర్మరాజః ఆగతః ఇత్యుక్తప్రకారం ఉక్తేతి
శేషః. చరణయోః ప్రణమంతం నమస్కర్వంతం - ఆత్మానం ప్రథమతః ఆదా
మృదులం లఘుస్వర్పం యథాతథా ఆలింగితవంతం పశ్చాదనంతరం భావజ్ఞేన ఆలింగ
నేన భీమం పుత్రహంతారం భస్మీకరోమితి ధృతరాష్ట్రాయవిదా ముకుందేన గ్రీక్య
జ్ఞేన-పురః ఆలింగనదేశేస్థాపితేన లోహమయేన భీమసేనేన సహ నిజం వైరం పుత్ర
వధశన్యం విరోధమపి చూర్ణీకృతవంతం ద్వయమపి నాశితవస్త్రమిత్యర్థః. ప్రజ్ఞాదృశం
అంధం ధృతరాష్ట్రం పురస్కృత్య సమన్య స్తుతం చింతితం బహురానాం ఆనేకే
షాం కరణీయానాం ఆగ్రే కర్తవ్యకర్తవ్యాం జాతం బృందం యేన తథోక్తస్సన్యతవివ
ప్రేతభూయంగతాయ మృతాయేత్యర్థః సర్వస్వై జ్ఞాతిజనాయ బంధులోకాయ -
పురా కృతయుగే - భగీరథశ్చవ నిర్వలైః నిలింఛనిష్ఠగాయూః గంగాయాస్సలైః
కృతాః నివాపాంజలయః అంజలిపరిమితకర్మణోదకాని యేన తథోక్తస్సన్ - నిర్వా
పణం సంచయనం - విధివద్యథాకాస్త్రమేవ - నివర్తయామాస కృతవాక్. ౩౦.

స్తతో వహంతీం తతవాద్యనిస్వనాం, హరిం పురోధాయ సమం సహా
దరై రవిక్షదాత్మీయపురిం యుధిష్ఠిరః 30. ప వలగ్నసూత్రై ద్ద్రుపదాత్
జాయా విలానితే ధామ్ని స తత్ర చేలైః, స్థిత్యాపితృవ్యసృది నంత
దేకం పరేఽహ్ని పార్థః ప్రయయా స్వగేహం. 31. తతః. ప. రాజ్యా
భిషేకసలిలాదివ సంగతం ద్రాగావర్తముద్వహతి మూర్ధని దర్శసూనోః,
కృష్ణాదయ శ్శుభగుణే కృతినో ముహూర్తే హైమం వ్యధుర్మకుట
ముజ్వలిరత్నజాలం 33. ౪ ద్విజప్రణామేషు నృపస్య లగ్నాభూ

శుభేతి. తతః యుధిష్ఠిరః శుభాని కల్యాణాన్యేవాభిస్సముద్రస్తస్య పీఠీ స్తరంగానివ
స్థితాః. తోరణానాం పల్లవపుష్పమణివస్త్రాది ప్రాతగృహద్వారస్తంభాదిఘటితయం
త్రవిశేషాణాం ఆవరణః పక్ష్యైః వహంతీం - తతాః విస్తృతాః నాద్యానాం భేద్య
దంగాదీనాం నిస్వనాః యస్యాం తాం - ఆత్మన ఇమామర్తీయాం పురిం హస్తిన
పురం - హరిం పురోధాయ ఆగ్రేకృత్వా - సహోదరైర్భిమాదిభిస్సమం - అవిక్షల్
ప్రవిష్టవాక్ విశలేః కర్తరిలుక్. ప్లేః శలఞ్గపదాదనిటః కృణతికన్యః వంశస్థం 30
వలగ్నేతి తత్రపురే సపార్థః యుధిష్ఠిరః ద్రుపదాత్తజాయాః ద్రావద్యాః పలగ్న
సూత్రైః కాంబీగుణైః చేలైర్ద్రుశ్శాసనాకృష్టైః వస్త్రైశ్చ - విలానితేసంజాతోల్లాచేఇతి
దుర్యోధనదారాల్లోక్తిః. పితృవ్యస్య భృతరాష్ట్రస్య ధామ్ని గృహే-తత్ ప్రచో
వలక్షితం ఏకంధిసం స్థిత్యా - పరేఽహ్ని దినే స్వమాత్మీయం-గేహం గృహం -
ప్రయయా ప్రవిష్టవాక్. శత్రుజయలబ్ధస్య రాజ్ఞామభ్యర్తితత్వాత్పరేఽహ్నిత్యుక్తం
ఉపజాతిః. 31. తతఇత్యుత్తరేణాన్వయః. రాజ్యేతి. తతఃకృతినః కర్తవ్యనిపుణాః
కృష్ణాదయః ద్రావ సత్వరం - రాజ్యే ఆభిషేకస్య పట్టాభిషేకస్య సంబంధినః సలి
లాత్ సంగఽమివస్థితం-ఆవర్తం చక్రవర్తిలక్షణం సవ్యగతిచక్రాకృతికేశసంస్థానవిశేషం
జలప్రమించ - ఉద్వహతి బిభ్రతి ధర్మసూనోర్యుధిష్ఠిరస్య మూర్ధ్నికిరసి - ఉజ్వలం
రత్నానాం పద్మరాగాదీనాం జాలం సమూహాః యస్మింస్తథోక్తం - హేమ్నావికారం
హైమం - ముకుటం కిరీటం-శుభాః గుణాః చంద్రతారాబలదయః యస్మింస్తథోక్తే
ముహూర్తే లగ్నే - వ్యదుః నిహితవస్త్రః వస్త్రలిలకా. 33. ద్విజేతి ద్విజేభ్యః
వ్యాసాదిభ్యః ప్రణామేషు సాష్టాంగనమసాగ్రకాలేష్విత్యర్థః. నృపస్య యుధిష్ఠిరస్య
భుజయోస్సీమ్నిదేవే - లగ్నాభూతేణురాజః ఏకః హేయనః అధికః యేహంలేషు
ద్వాదశసుహాయనేషు - త్రయోదశసంవత్సరేష్విత్యర్థః అస్య నృపస్య విరహాత్

రేణురాజిర్భుజసీమ్ని రేజే, ఏకాధికద్వాదశహాయనేషు ఊతిః కృశాః
విరహాదివాస్య 38. గ తదానీమేవ పరాశరసుతవిదురసంజయై
స్సహాసంభాషమాణం రమారమణమగ్రతో నిధాయ, సవినయం యు
యుత్సునాదీయమానహస్తావలంబో భూభారలఘూకరణేన ప్రీయ
మాణైర్ద్విగార్వరణైః ప్రేషితమివ మహాంతమాపవాహ్యం కంచిదా
రూఢ శ్శశిమంశలేన శర్వరీప్రథమయామృతవ ధవళాతపత్రేణ పరిష్క్రి
యమాణోపరిభాగో లాలనవశేన పార్శ్వయో రాగత్య ప్రమోదతరళ
పక్షపుటాభ్యాం మరాళదంపతీభ్యాం చతుర్ముఖివ చామరాభ్యా ముప
వీజ్యమానో హర్షశిఖరావలంబినీనాం నితంబినీనాం కపోలకలకస్థలన
దూరవిప్రక్తిర్జై రానందబాష్పబిందుముక్తులైరివ లాజాంజలిభీ రవకీర్య
మాణః పురస్సరవివిధమంగళవాద్యగురుజనశిష్యామృతాణగవాక్షపరం

వియోగాజ్ఞోః కృశాః ఊతిః భూమిరివేత్సుత్యేషా రేజే రరాజ - ఉపజాతిః
38. తదానీమి తదానీం కిరీటధారణద్విజప్రణామసమనంతరమేవ - పరాశరసుతేన
న్యాసేన విదురేణ సంజయేనచ త్రిభిస్సహ సంభాషమాణం యాగక్షిమార్థం మంత్ర
యమాణం రమారమణం శ్రీకృష్ణమగ్రతో నిధాయ పురస్కృత్య - యుయుత్సునా
ధార్తరాష్ట్రేణ వైశ్యాపుత్రేణ సవినయంయథాకథాదీయమానః హస్తావలంబః యస్య
తథోక్తస్య - భూభారస్య ఆత్మీయస్య లఘూకరణేన మోచనేన మోతునా ప్రీయ
మాణైస్తుప్యధ్విః - దిక్షు వారణైరైరావతాదిభిః ప్రేషితం ఉపాయనీకృతమివ స్థిత
మిత్సుత్యేషా - మహాంతం కంచిదనుపమం - బౌపవాహ్యం రాజవాహ్యం మద
గజం ఆధిరూఢస్య. ని రాజవాహ్యస్తావవాహ్య' ఇతిగజవిశేషవర్ణాయేష్వ
మయః - శశిమండలేన చంద్రబింబేన శర్వర్యాః రాత్రాః ప్రమోయామృతవ -
ధవళేన ఆకపత్రేణ ఛత్రేణ పరిష్క్రియమాణః అంక్రియమాణః ఉపరిభాగః
మూర్ధోర్ధ్వజేః ఆకాశప్రదేశస్య యస్య తథోక్తస్య - లాలనవశేన పోషణ
వాత్సల్యవశేన ఆగత్య సమీపంప్రాప్య - పార్శ్వయోరుభయోః ప్రమోదేన తరళ
చలతే పక్షపుటే యాభ్యాం తాభ్యాం మరాళదంపతిభ్యాం హంసజాయాపతిభ్యాం
ఉపవీజ్యమానః చతుర్ముఖః బ్రహ్మేవ - చామరాభ్యాం ఉపవీజ్యమానస్య - హర్షా
ణాం ధనికగృహాణాం విభరేషు ఆవలంబినీనామారూఢానాం - పురే నితంబినీనామంగ
నానాం సంబుధిభిః కపోతా ఫలకేభివ తయోః స్థలనేన దూరం విప్రక్తిర్జైర్విష్టిపైః

పరాం తాం నగరీం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభవ మవతీర్ణో నిజమణితలక
ప్రతిబింబానివ దీపాంకురాన్మనకపాత్రమధ్యేవహంతీభి ర్వా రసీమంతి
నీభి ర్విరచితా రాత్రికమంగళఃపాండుసూను ర్నిబిడవితానమాల్యధూప
పరిమళసురభి శేమణిమంటపేకురుకులక్రమాగతం సర్వతోభద్రం నామ
సింహాసనమధ్యవాత్సీత్. ౩౫ ప సౌధం కదాచి దధిరుహ్య సమం
సుహృద్భి ర్భూపశ్చిరా ద్విరహితస్య పురస్య తస్య, వాపీషు వీధిషు
వనీషు చతుష్పథేషునృత్తాలయేషు చ నిమజ్జయతిస్త దృష్టిం ౩౬
తదానీం ఖలు. ప. ఊీణీం కోశగృహాణి గోధనతతిం ఘోటా న్రథా
స్కుంజరా నన్యాం సంపద మవ్యదాత్పణమిషా దస్తాకమిశాయ యః,

ఆనన్దబాష్పద్విద్వహో ముకురానీవ తైరివస్థితైః. లాభాంజలిభిః ఆవశీర్యమాణస్య - పుర
స్సరాణాం పురోగాణాం వివిధానాం తతసుషిరఘనానన్దరూపాణాం వాద్యానాం ఏణా
వేణుమృదంగాదీనామేవ గురుజనానాం శిష్యవదాచరన్తి తదుక్తకట్టం పునరుచ్ఛార
యిత్రి శిష్యాయమాణా గవాక్షాణాం పరంపరా యస్యాం తథోక్తాం - ప్రతిధ్వనన్దవాత్సా
మితియావత్ - తాం నగరీంపురీం పూర్వోక్తాం ప్రదక్షిణీకృత్య ద్వారభవం రాజగృహ
ద్వారభాగఇత్యర్థః. ఆవతీర్ణః. ఔపవాహ్యదవరూఢస్య - నిజానాం మణిమయానాం
చ తలకానాంచ ప్రతిబింబానివ సీతాక్ దీపాంకురాక్ కనకపాత్రాణాం మధ్యేవహం
తీభిః వారసీమంతినిభిః వేశ్యాభిః. విరచితం ఆరాత్రి కమంగళం నీరాజనశుభకరం యస్య
లక్ష్మోక్తస్సక్ - పాణ్డుసూనుః నిబిడానాం సాంద్రాణాం వితానేషు ఉల్లాచేషు మాల్యా
నాం ధూపానాం గృహసంస్కారధూపానాంచ పరిమళైః సురభిశ్చ సుంగధిని - మం
టపే ఆస్థానే - మరూణాం రాజ్ఞాం కులే క్రమాత్ పిత్రసంకరం పుత్రక్షతి రూపాల్
ఆగతం ప్రాప్తం - సర్వతోభద్రం నామ సింహాసనం అధ్యవాత్సీత్ ఆరూఢవాక్ -
ఉత్పేక్షోపమానంసృష్టిః. ౩౫. సౌధమితి. కదాచిద్భూపః యుధిష్ఠిరః. సౌధం రాజ
గృహచంద్రకాలం - సుహృద్భిస్సమం ఆధిరుహ్య - చిరాత్ - విరహితస్య ఆత్మనా
వియుక్తస్య తస్య పురస్య హస్తినస్య - సంబంధినీషు వాపీషు దీర్ఘికాసు - వీధిషువనే
షూద్యానేషు - చతుష్పథేషు శృంగాటకేషు - నృత్తాలయేషు నాట్యకాలాసుచ -
దృష్టిం నిమజ్జయతిస్త ప్రసాదకవాక్ - వసంకలిలకా. ౩౬. తదానీం ఖలు వీక్షణ
నమయవీచేత్యుక్తలేనాన్వయః. ఊీణీమితి. యశకుసుకరః ద్యూతకోండః. అస్తాకం
ఈశాయ దుర్యోధనాయ కణస్య ద్యూతగ్లహస్య మిషాత్ ఊీణీం చతుస్సముద్రవల
యితాం ధర్త రాజస్యేతివేషః కోశగృహాణి ధనగోహని - గవామేవ ధనానాం తతిం

తాదృక్ష శృకునేః కరో విజయతా మిత్యాలపంతిశ్శుకీ రుద్యానే సని
శమ్య ధర్మతనయో మందం జహాసానుజైః 32 ప కున్త్యా పాణ్డో
స్తనూజః సుతశతవిరహాదంతరత్యంతమార్తం భక్త్యా సాకం పితృవ్యం
ప్రతిదినమనుజై రగ్రత స్థాపయిత్యా కృత్వాధస్తా త్కుశాగ్రం
విజితమివ ధియాప్రాంజలిస్సర్వధర్మా న్భీష్టాద్విక్తాశ్రమాణా . మవికల
మశృణో త్సాస్పదంగంతు మిదోః 3౩. ౪. ఆలంకాయా స్తదను
సహజై రాహిమాద్రేబ్జత్రీశ్శౌరే ర్దోష్టాఘటితనిజదోర్ధ్వ భూర్వేదిపా

సమూహం - ఘోటానశ్వాన్ రథాన్ మంజరాన్ గజాన్ - అన్యం ఉక్తాతిక్తాం
సంపదం రత్నాంబరాదికామపి - ఆదాల్ దత్తవాన్ తాదృక్షః ఉక్తప్రభావః
తాదృశశృకునేః కరః విజయతాం సర్వోత్కర్షేణ వర్తతాం - ఇత్యుక్తప్రకారం
ఉద్యానే ఆలపంతిః ఘోః కీరాంగనాః నిశమ్య శ్రుత్వా అప ధర్మతనయః అప
తైస్సమం - మందంజహాస హానికవాన్ - ద్యుతేనావ్యస్థావా ధన్యం మన్యతా
ధిగేనం కులాధమమితిహాసప్రకారః శార్దూలవిక్రీడితం. 32. మంత్రేతి. పాండోస్త
నూజః ధర్మరాజః దినేదినే ప్రతిదినం - మంత్రా అమతైర్భీమాదిభిస్సాకం భక్త్యా
సుతానాం శలేన విరహాదేహోః అంతర్దనసి అత్యంతం ఆర్తం ఖిన్నం పితృవ్యం ధృత
రాష్ట్రం - అగ్రతః స్థాపయిత్యా సర్వేషు కార్యేషు పురస్కృత్య ధియా సూక్ష్మ
బుద్ధ్యా విజితమివ స్థితమిత్యుచ్చేత్ - కుశాగ్రం కుశాస్తరణమధస్తాకృత్వా తత్రోప
విశ్య అధాకృత్యచేత్సర్గః. ప్రబద్ధః అంజలిర్యేనతథోక్తస్య - వ్యస్య వమానామన్యత
మన్యతాస్పదం స్థానం గంతుమిచ్ఛోః భీష్టా వర్ణానాం బ్రాహ్మణాదీనాం ఆశ్రమా
ణాం బ్రహ్మచర్యాదీనాం సంబంధినః సర్వాన్ ధర్మాన్ ఆచారికాన్ అవికలం
సమగ్రం యథాతథా అశృణోత్ శ్రుతవాన్ - ఆశ్రమశృణోదితిప్రధరావృత్తే
'మత్రైర్యానాం త్రయేణ త్రిమనియతియతా స్థగరాక్రీడితేయ'మితిఒకణకే శ్రు-
ఇతి సంయుక్తపరమకార్యస్య గురుతయా నగణస్య భంగో నాశంకనీయః శ్రుతా
రసోచ్చారణ విశేషేణ లభ్యత్వాత్తతః తదుక్తం ఛందఃప్రకాశే. త్లో 'యదాతీత్ర
ప్రయత్నేన సంయోగాదేరగారం, నఘండోభంగః ఇత్యాహుస్తదదోషాయసూరయ'
ఇత్యుదాహరించ 'ప్రాప్తనాభిప్రాదమజ్జనమాసామి'తి స్వాగతాదామాఘాదయఇతి
3౩. ఆలంకాయాఇతి. తదను సహజైర్భీమాదిభిః. ఆలంకాయాః లంకామరభ్య
ఆహిమాద్రేః హిమతైలపర్యతం - జితా వశీకృతాః ప్రిః రాజ్యలక్ష్మీః యస్య తథోక్తః.
కారేః శ్రీకృష్ణస్య దోష్టాహస్తేన సహ ఘటితః నిజః దోః హస్తః యస్య తథోక్తః.

ర్యే, సాహస్రీణాం శతమఖదృశాం సందధానోఽభ్యసూయామన్యా
దృశం నియమపరధీరాజహారాశ్వమేదం. ౩౯ ప రాజ్ఞాం మాళిషరం
పరాం చరణయోః పాణౌ ప్రదానశ్రియం బుద్ధా రాజనయోదయం
హృది కృపాం సత్యం చ జిహ్వించలే, బాహళా సాగరమేఖలాం వసు
మతీం మస్తే కీరీటం ముదా కుర్వన్తర్థతనూభవ శ్చిరమసౌ గోపాయ
తిస్త ప్రజాః. ౪౦. ఇత్యనంతభట్టస్యకృత శ్రీమతిచంపూభారతేద్వాదశః

ధర్మభూయ్యధిష్ఠిరః నియమే అశ్వమేధదీక్షాయాం పరా ఆసక్తా ధీర్తనోయస్య తథో
త్తస్సన్నత ఏవ వేదేః యజ్ఞీయాయాః పార్యే దక్షిణేస్థితఇతిశేషః. అన్యాదృశమ
సదృశం అతఏవ అశ్వమేధనామక్రతుం-సాహస్రీణాం సహస్ర సంఖ్యాకానాం శత
మఖస్య దృశాం ఇంద్ర నేత్రాణాం అభ్యసూయామిర్వాభివిశేషం - ఆదధానః కుర్వా
ణస్సక్-అజహర సంపాదితవాః. 'పరవృద్ధి మత్సరిమనోహిమానినామి'తిన్యాయాది
భావః అత్ర నియమాసక్తేర్విశేషణకార్యా అశ్వమేధాహరణ హేతుత్వాత్కావ్యలింగ
భేదః మందాక్రాంతా ౩౯ రాజ్ఞామితి. అసౌ ధర్మరాజః చరణయోః రాజ్ఞాం
నానాదేశ్యానాం మాళీనాం కిరీటానాం పరంపరాం పక్షింకుర్వంతస్సన్నిలి సర్వత్ర
యోజ్యం - పాణౌ ప్రకర్షేణదానస్య శ్రియం లక్ష్మీం - బుద్ధా రాజనయస్య రాజనీతేః
ఉదయం సార్వదిక(?)స్ఫురణం - హృది కృపాం-మనసి భూతదయాం జిహ్వించలే
రసనాగ్రే వాచీతి యావత్. సత్యం - బాహళా సాగరమేఖలాం చతుస్సముద్రపల
యితాం వసుమతీం భూమిం మస్తేరసి కీరీటంకుర్వంతస్ - ముదా సంతోషేణ
వాత్సల్యాతిశయేనవా-ప్రళాః చిరం గోపాయతిష్ట రక్షితవాః. అత్ర ప్రజాస్యాత్సం
తతోజన'ఇతి శోకాత్ ప్రజాశబ్దో రాజ్ఞః పుత్రవాత్సల్యం జనేషుభ్యనయతి అత్రై
కాధికరణానేకక్రియాయాగపద్యాత్సముచ్చయభేదః. ౪౦. ఆ కావ్యనామ స్వనా
మాఖ్యానపూర్వకం కావ్యస్య పరిసమాప్తిం కవిః కథయతి—ఇతితి. ఇతిశబ్దః పరిసమా
ప్తివచనః అనంతభట్టఇతి కవినామ. చంపూభారతఇతి కావ్యనామ - ఆసన్నభ
ట్టనామకకవిసంబంధిచంపూభారతనామక ప్రబంధకుటకద్వాదశసంఖ్యాపూర్వక గ్రంథో
చ్ఛ్యాసాపరపర్యాయ స్థలకః పరిపూర్తిభాసురఇతివాక్యార్థః దిగంతరేతి దిశాం దశా
నామంతరే లుత స్తీలసంతీ కీర్తిః సాహిత్యకవిత్వనైయత్యవిస్మయవర్తమానైర్వ్యతిరేకస్య తథో
క్తః అనంతోనామ కవిమంజరః కవిశ్రేష్ఠః. ని. 'స్మరు త్తరవదే వ్యాఘ్రపుంగవర్షభకుం
జరాః సింహకార్డులనాగాద్యాః పుంసిశ్రేష్ఠార్థగోచరా'ఇత్యుచ్యతే. సరస్వత్యా వాగ్దే
వ్యాః ప్రాణైస్సల్యం నిజవైభవ సుభగంభావుకల్పేన ప్రాణేభ్యోఽపి ప్రియతమం-చంపు

స్తబకః శ్రీకృష్ణార్పణమస్తు ప. దిగంతరలుతీర్తిరనంతకవికుంజరః,
ప్రాణై స్తునిల్యం సరస్వత్యాః ప్రాణైః చ్చుంపుభారతం. ప ఉన్తిలదంబు
జకదంబకసౌరభీణా మున్నుత్య దీశమకుటీతటినీసఖీనాం, ఆచాంతవైరి
యశసా మమృతోర్మిలానాం వాచామనంతసుక పేర్వసుధైషమూల్యం
పసుధావ్యమూల్యమితివాపారః

ఇతి చంపూభారతకావ్యం సమాప్తమ్

మయం గద్యపద్యాత్మకం భారతంభరణమంశ్యమహారాజచరిత్రప్రఖ్యాతకప్రబంధం
ప్రాణైః రచితవాన్ ప్రపూర్వాన్నయతేః కర్తృణుః. ౪౦. ఉన్తిలదితి. ఉన్తిల్
అంబుజకదంబకస్య పద్మబృందస్యేవ సౌరభం యాసాం తాసాం తద్వదత్యానందకరా
ణ్యమితియావత్-ఉన్నుత్యకః ఉచ్చైస్తాండవం కుర్వతః ఈశస్య శంభోః మకుట్యాం
కీరీటేతటిన్యాః గంగాయాః సఖీనాం జంఘాలలోద్వేలతానైర్మల్యాదినా సదృశీనామి
త్యర్థః. ఆచాంతాని చుశకితాని వైరిగాం పండితం మన్యానాం యశాంసి తత్తుల్యసా
మాజికసభాజనజన్యప్రఖ్యాతయః యాభీస్తాసాం - అమృతస్యేవోర్తయః ప్రవృద్ధయః
ఆసుసంతీత్యమృతోర్మిలానాం ఆనంతస్య నామ సుకమే కవిరాజస్య-వాచాం చంపూ
భారతమయీనాం-మూల్యం క్రయగార్హం - ద్రవ్యంతులాలోపగార్హమితి యావత్.
వనూని ధనాన్యసంఖ్యేయాని గచ్ఛే దధాతీతి పసుధా తాదృశీ భూరేవ భవతి నాన్యే
త్యర్థః. అత్ర ఉన్తిలదిత్యాదివిశేషణ్యమే వృత్త్యనుప్రాసోపమయోరేకవాచకాను
ప్రవేశసంకరా ఆచాంతేత్యాదివిశేషణే పాననిరసనయోరభేదాతిశయోక్త్యావైరియశసాం
క్షీరత్వేన వాచాం హంసీత్వేన రూపణప్రతీత్యా అలంకారేణాలంకారధ్వనిః అమృ
తేతి విశేషణే ఉపమాలంకారఇత్యేషాం తిలశంకులన్యామేన స్ఫుటావగమ్యభేదక
త్వాత్సంస్పృష్ట్యలంకారః

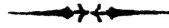
ఇతి శ్రీపదావపదారవిందపంచనకందకీతానందసాంద్రస్య

కురంకులచంద్రస్య రామకవీంద్రస్య కృతౌ

చంపూభారతవ్యాఖ్యానే లాస్యభిఖ్యానే

ద్వా ద శః స్త బ కః.

సంస్కృత కావ్యములు, నాటకములు.

ప్రతి 1-3 ద్వి అ.

విశ్వగుణాదర్శము, సవ్యాఖ్యానము, శ్రీత్తూర్పు	...	0	12
విలాపతరంగిణీ—కరుణ విప్రలంభ శృంగారరసాత్మకముగు సంస్కృత			
లఘుకావ్యము, సరళపదగుంభితము, శ్రీకపిఘోషము శృష్టమాచార్యకృతము		0	2
వసంతతిలకభాణము, చక్కనికూర్పు	...	0	4
విక్రమార్కచరిత్ర, ఆంధ్రప్రదేశ్ కాతాత్పర్యసహితము	..	1	0
హంససందేశము, సవ్యాఖ్యానము		0	6
హితోపదేశము, చక్కనికూర్పు	..	0	8

— వ్యాకరణము, ఆలంకారము. —

అభర్షణకారికావళి, ఆంధ్రప్రదేశ్ కాతాత్పర్యసహితము	...	1	0
చంద్రాలోకము, సంస్కృతాంధ్రప్రదేశ్ కాసహితము	...	0	8
తర్కసంగ్రహము	...	1	0
లఘుకాముది, సటిష్ఠణము, చక్కనికూర్పు	...	0	12
శబ్దమంజరి, చక్కనికూర్పు	...	0	4
డిటో మేలుకాగితములు		0	6
డిటో (నారిలిపి) చిన్ననైజు	...	0	6

— నిఘంటువులు —

అమరము, మూలము, మూడుకాండలు, చిన్ననైజు	..	0	8
అమరము, మూలము, ప్రథమకాండము పెద్దచ్చు	...	0	2
అమరము, సటిక, ఇంగ్లీషు అర్థసహితము, సాధారణప్రతి	...	1	0
డిటో మేలుప్రతి, కాలిగోలైందు	...	1	12
గురుబాలప్రబోధిక—చిన్ననైజున రామాశ్రమియాద్యనేక గ్రంథ			
ములసహాయముతో చక్కగఁ బరిష్కరించి అకారాది అను			
క్రమణికతో ముద్రించియున్నాము, కాలిగోలైందు	...	4	0
ధనంజయనిఘంటువు, ఆంధ్రప్రదేశ్ కాశుక్రమణికాసహితము	...	0	12
శానార్థరత్నమాల, చక్కనికూర్పు, మేలుప్రతి	...	1	0

ఇవి మొదలగు సంస్కృతాంధ్రగ్రంథములు మావద్ద దొరకును

నావిల్లే. రామస్వామిశాస్త్రిలు అండ్ సన్స్,

292, ఎన్ థర్డ్, చెన్నపురి ఈ.

ఆంధ్ర గ్రంథములు

— వచన గ్రంథములు. —

ప్రతి 1-కి ద్దు. ఆ.	ప్రతి 1-కి ద్దు. ఆ.
ఆంధ్రవచనభాగవతము, ద్వాదశ	ద్వాదశోపనిషత్తులు, వచనం 3 8
స్కంధములు, ఒకేసంపుటం 9 0	భారతరమణీమణులు, 1 భా 0 12
,, మూడుసంపుటములు 10 8	డిటా రెండవభాగము 0 10
ఆంధ్రవచనభారతము—	యజుర్వేదకథాసంగ్రహము 0 8
,, ఆదిసభాపర్వములు 3 0	శ్రీమహాభక్తవిజయము,
,, ఆరణ్యపర్వము 3 0	నూతనముద్రితము 6 0
,, విరాటోద్యోగపర్వము 3 0	నీతిచంద్రిక, చిన్నయసూరి 0 8
,, భీష్మద్రోణపర్వములు 4 8	పంచతంత్రము, వచనము,
,, కర్ణశల్యసౌప్తికస్త్రీపర్వ	సులభశైలి 0 8
ములు 3 0	నవనాథభక్తులచరిత్ర 2 0
,, శాంతిపర్వము 4 8	నీతిరత్నాకరము 0 8
,, ఆసుశాసనికము మొదలు	సంగ్రహరామాయణము 0 12
స్వర్గారోహణపర్వము	సంగ్రహభారతము 1 4
వరకుగల సంపుటము 4 8	సంగ్రహభాగవతము 1 4
ఆంధ్రవచనవాల్మీకిరామాయణము,	ప్రాచీనదేశచరిత్రలు 1 12
2 సంపుటములు (ఆచ్చు)	పతివ్రతలచరిత్రలు 2 0
ఆంధ్రవాఙ్మయచరిత్రసంగ్ర	దక్కనుపూర్వకథలు 2 0
హము 1 12	భోజనికథలు 0 8
ఆంధ్రకవిత్వచరిత్ర, బసవరాజు	హితోపదేశము, సులభశైలి 0 12
అప్పారావుగారిది 1 12	భోజకాలిదాసకథలు, 1 భా 0 12
శ్రీగురుజ్ఞాన శ్రీరామమూర్తిగారి	,, 2 భా 0 12
ఆంధ్రకవిజీవితములు 4 0	తెనాలిరామలింగనికథలు,
ఆరేబియన్ నైట్సుకథలు 1 4	జీవితము 0 6
న్యాయవిచారము, ప్రహసనం 4	సంస్కృతనాటకకథలు 1 8
తులసీదాసురామాయణము 8 0	దశకుమారచరిత్రము 1 8
తిలకుగారి నెక్కురిటీ కేసు,	మదనకామరాజుకథలు,
ఉపన్యాసములు 0 14	చక్కనికూర్పు 0 14

ప్రతి 1-కి రూ. ఆ.	
రాజశేఖరుడు, గోపాలుడు	0 8
విక్రమార్కునికథలు	0 8
చార్ దర్విషుకథలు	0 8
తాతాచార్యులకథలు	0 6
వైద్యులకథలు	0 4
తేతాళునికథలు	0 8
వీరాంగనలు	0 12
పరమానందశిష్యులకథలు	0 3
నలుగురుమంత్రులకథలు	0 4
అయిదుగురుదొంగలకథలు	0 6
తేచుక్కపగటిచుక్కకథ	0 3
సత్యసేనవిజయము	0 4
ఋషులచరిత్ర	0 8
పురాణగాథలు I	0 12
„ II	0 12
బాశీరాయని చరిత్ర	0 14
రఘువంశకథ	0 8
విక్రమార్కుచరిత్ర	1 0
నివేకానందవిజయము	2 0
పరిష్కావినిదకథలు	0 12
ఈసబునీతికథలు, 1-వ భా॥	0 6
డిటా 2-వ భా॥	0 8
పంజాబుఅల్లరి	0 8
శుకసప్తతికథలు	0 6
మర్యాదరామన్నకథలు	0 3
మైరావణచరిత్ర	0 1
షేక్స్పియర్ నాటకకథలు	1 8
అనంతసాగరము, బుక్కరాయ	
సముద్రచరిత్ర	0 12
ప్రహ్లాదచరిత్ర, ప్రతిమలతో	0 6
శకునాల	0 6

ప్రతి 1-కి రూ. ఆ.	
నల	0 8
సావిత్రి	0 6
హరిశ్చంద్ర	0 8
— నవలలు. —	
సీతారామము	1
వివస్వా, నవల	0
మదాలస	„ (అచ్చు)
సుజనరంజని	0 8
విజ్జలదేవి	1 8
ఉన్మాదిని, నవల	0 4
రాధారాణి	0 4
అస్తమయము	1 8
దుర్గేశనందని	0 12
కపాలకుండల	0 12
లక్షణ	0 12
టిప్పసుల్తాన్	1 8
లీల	0 6
రాజర్షి	1 0
తారాబాయి	0 14
దిలారామ	1 4
కోవలన్ కన్నకి	0 12
మనోహరి	0 14
వీరబాల	0 8
ఆనందమఠ	0 12
లాలాబాయి	0 8
ఆంధ్రరాష్ట్రము	1 8
రోషినార	0 12
బాలాదిత్య	2 0
దేశభక్తుడు	1 0
శంభుతోనాకనాటిసహవాసం	0 4
చంద్రగుప్తుడు, నవల	2 8

ప్రతి 1-కి రూ. ఆ.			ప్రతి 1-కి రూ. ఆ.		
నీతిసింధువు	„	0 10	❖ నిఘంటువులు. ❖		
పనజాతీ	„	0 12	శ్రీ వేంకటేశాంధ్రము, పద్య కా॥	0 6	
స్వప్నయాత్ర	„	0 12	బాలచంద్రోదయము	0 8	
ముగ్గురుమూర్తులు	1	4	షడ్భాషామంజరి (ఆరుభాషల		
❖ వివిధ గ్రంథములు. ❖			ఒకేబుద్ధిలరి)	1 8	
హిందీ ఇంగ్లీషు బాలశిక్ష	0 4		ఆంధ్ర నామసంగ్రహము, ఆంధ్ర		
హిందీ తెనుగు బాలబోధ	0 4		నామశేషము, సాంబనిఘం		
పెద్ద బాలశిక్ష బజారు ప్రతి	1 0		టువు, టీక, అకారాద్యసు		
డిటా అట్టలైండు	1 8		క్రమణికతో	1 4	
చిన్న బాలశిక్ష	0 3		డిటా క్యాలిగ్రోలైండు	1 8	
ఆంధ్రకన్నడ బాలశిక్ష	0 4		శబ్దార్థచంద్రిక	6 0	
ఆంధ్రద్రావిడ బాలశిక్ష	0 4		తెనుగుసామెతలు with English-		
ఆంధ్రద్రావిడ మొదటివాచకం	0 6		Translation by Capton-		
„ రెండవవాచకము	0 6		Carr	1 4	
నేరములు చేయుజాతులచరిత్ర,			Translation Guide - English		
ప్రతిమతో	1 0		of Telugu & Vice		
పాకశాస్త్రము, కంది సుబ్బ			Versa.	2 8	
రావుగారిది	1 12		Sankaranarayana's English-		
చిత్ర లేఖనము (Drawing)	1 4		Telugu Dictionary.		
జంత్రి, భూమిశిస్తు, అధికపన్నుల			శంకరనారాయణగారి నిఘంటువు		
విభజనలు విశదముగ			(ఇంగ్లీషుపదములకు తెనుగు		
సున్నవి	0 8		అర్థముగలది)	12 0	
గాంధీమహాత్ముని హైందవ			English-Telugu Pocket		
స్వరాజ్యము	1 0		Dictionary ఇంగ్లీషు -		
ఆకాశవిమానములు, ప్రతిమ			తెనుగు పాకెట్టుడిక్వ నరి	3 0	
లతో సహా	0 8		సంస్కృతాంధ్రనిఘంటువు	3 8	
భావలహరి	0 8		❖ ఆంధ్ర వ్యాకరణాలంకారములు. ❖		
వ్యవసాయబోధిని	0 8		అధర్వాణకారికావళి	1 8	
			అనంతనిఘండము	1 0	
			అప్పకవీయము	3 0	

వావిళ్ల రామస్వామిశాస్త్రులు అండ్ సన్స్,

292, ఎన్.జి. నేడ్, చెన్నపురి.